

Źródła Myśli Teologicznej

EUZEBIUSZ Z CEZAREI

HISTORIA KOŚCIELNA

tekst
grecki i polski

Wydawnictwo WAM

HISTORIA KOŚCIELNA

EUZEBIUSZ Z CEZAREI

HISTORIA KOŚCIELNA

Tłumaczenie
Agnieszka Caba
na podstawie tłumaczenia
ks. Arkadiusza Lisieckiego

Opracowanie
Henryk Pietras SJ

Wydawnictwo WAM
Kraków 2013

© Wydawnictwo WAM, 2013

Wydanie drugie, zmienione
(wydanie I: Pisma Ojców Kościoła, t. 3, Poznań 1924
reprint: Wydawnictwo WAM, 1993)

Korekta
Agnieszka Myszevska-Dekert

Skład
Andrzej Dziadowiec

Projekt okładki
Andrzej Sochacki

WYDAWNICTWO WAM
ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków
tel. 12 62 93 200 • faks 12 42 95 003
e-mail: wam@wydawnictwowam.pl
www.wydawnictwowam.pl

DZIAŁ HANDLOWY
tel. 12 62 93 254-255 • faks 12 62 93 496
e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

KSIĘGARNIA INTERNETOWA
tel. 12 62 93 260, 12 62 93 446-447
faks 12 62 93 261
e.wydawnictwowam.pl

Drukarnia Wydawnictwa WAM
ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków

WPROWADZENIE

Historia kościelna Euzebiusza z Cezarei jest przedmiotem ciągle nowych studiów i badań, gdyż jej znaczenie dla poznania starożytnego Kościoła jest nie do przecenienia. W niniejszym wstępie przedstawimy tylko w skrócie podstawowe informacje o autorze i samym dziele, niezbędne do właściwego odczytania tego dokumentu, a raczej zbioru dokumentów, gdyż metodą Euzebiusza było przytaczanie archiwalnych tekstów, jakie udało mu się znaleźć, czasem łącząc je tylko krótkimi komentarzami.

Euzebiusz z Cezarei (ok. 265 – 339/340)

O młodości Euzebiusza wiemy bardzo mało. Urodził się gdzieś w Palestynie, może w samej Cezarei, tam w każdym razie był uczniem Pamfila, z którym współpracował przy porządkowaniu biblioteki Orygenesesa, i z którym napisał *Obronę Orygenesesa*. W czasie prześladowania za cesarza Dioklecjana uciekł na pustynię, skąd wrócił w 311 roku, w rok po męczeńskiej śmierci Pamfila. W roku 311 został biskupem Cezarei i trwał na tej stolicy aż do śmierci. Na synodzie w Antiochii w marcu 325 roku¹ został oskarżony o ukryte podzielanie twierdzeń Ariusza i zalecono zerwanie komunii kościelnej z nim i z paroma innymi biskupami, odsuwając jednak ostateczną decyzję do następnego synodu w Ancyrze; prawdopodobnie uczestnicy synodu nie wiedzieli jeszcze, że cesarz Konstantyn przeniósł wielkie zgromadzenie biskupów z Ancyry do Nicei. Krytykowany błąd Euzebiusza miałby polegać na tym, że nie zgadzał się na zapisanie, iż Syn Boży nie jest stworzeniem (κτίσμα) i że był On niezmienny w aktach swej woli z natury, a nie na podstawie swego wolnego wyboru. Prawdą jest, że te wyrażenia pojawiały się w wypowiedziach Ariusza, jednak były znacznie bardziej rozpowszechnione.

¹ Por. SCL 1, 83-90.

O Synu Bożym, powszechnie utożsamianym z Mądrością Bożą, mówi bowiem Księga Przysłów 8, 22 jako o stworzeniu, a posłuszeństwo Chrystusa również bardzo wielu wołało przypisywać Jego wolnemu wyborowi i traktować jako zasługę, niż widzieć w nim skutek boskiej natury. Dylemat ten zresztą został rozwiązany ostatecznie dopiero na Soborze Konstantynopolitańskim III (680-681), gdzie sprecyzowano, że w Chrystusie istniała i wola boska i wola ludzka¹.

Osąd synodu zdaje się jednak nie mieć większego znaczenia w praktyce, gdyż na Soborze Nicejskim (325) Euzebiusz był pełnoprawnym uczestnikiem – rzecz niemożliwa w przypadku biskupa oficjalnie potępionego na jakimś synodzie. Tam przemawiał do cesarza w imieniu wszystkich obecnych, tam też zaproponował swoją wersję wyznania wiary do ogólnej aprobaty. Zgodnie z jego *Listem do swego Kościoła*², wysłanym zaraz po soborze, *credo* to miałyby stanowić punkt wyjścia do dyskusji i z jego przeróbki miałyby powstać nicejskie wyznanie wiary.

Euzebiusz szczerze podziwiał cesarza Konstantyna i wysławiał go wielokrotnie. Świadczy o tym wspomniany list, ale przede wszystkich *Życie Konstantyna*³ napisane niedługo po jego śmierci w 337 oraz *Laus Constantini*⁴, na które składa się uroczysta mowa Euzebiusza wygłoszona z okazji 30 rocznicy panowania cesarza w 335 roku i panegiryk wystosowany doń z okazji poświęcenia bazyliki Grobu Pańskiego.

Ponadto Euzebiusz jest autorem dzieł apologetycznych, egzegetycznych i historycznych.

Dzieła apologetyczne

Najważniejsze z nich to *Praeparatio evangelica*⁵ i *Demonstratio evangelica*⁶. Pierwsza z nich, zachowana w całości, zawiera wypisy z różnych autorów, mające potwierdzić wyższość religii objawionej w Biblii nad religiami politeistycznymi, oraz nad teoriami filozoficznymi, często przeczącymi sobie nawzajem. Druga z nich, zachowana tylko częściowo, skierowana jest do Żydów i ma za cel wykazanie słuszności chrześcijańskiej interpretacji

¹ Por. DSP 1, 308-323.

² Por. DSP 1, 54-61.

³ PG 20, 905-1230; GCS 7 (1902; 1975); Fontes Christiani 83 (2007); tłum. TERESA WNEŹRZAK, ŻMT 44 (2007).

⁴ PG 20, 1316-1440; GCS 7, 196-259.

⁵ PG 21; GCS 43 (1954-1956), 2 wyd. 1982-1983; SCh 215. 226. 228. 262. 266. 292. 307. 338. 369 (1974-1987).

⁶ PG 22, 13-793; GCS 23 (1913).

prorocत्व mesjańskich oraz nieaktualności prawa mojżeszowego. Ponadto zachowała się jeszcze krytyka teologii Marcelego z Ancyry w dwóch dziełach: *Contra Marcellum*⁷ i *Theologia ecclesiastica*⁸. Częściowo zachowały się *Wstęp ogólny do ewangelii* znany pod tytułem *Eclogae prophetae*⁹, *Theophania*¹⁰, *Przeciwko Porfiriuszowi* (zaginione) i *Przeciwko Hieroklesowi*¹¹. *Obrona Orygenesesa*, ułożona wraz z Pamfilem w VI księgach przetrwała częściowo po łacinie w tłumaczeniu Rufina z Akwilei; jest to tylko księga I¹².

Dzieła egzegetyczne

Największym z nich jest *Komentarz do Psalmów*¹³, zachowany fragmentarycznie, oraz *Komentarz do Izajasza*¹⁴. Ponadto mamy *Kanony ewangeliczne*¹⁵ wykazujące fragmenty paralelne w poszczególnych ewangeliiach, *Onomasticon*¹⁶, czyli słownik miejsc biblijnych, *Questiones et solutiones evangelicae*¹⁷ i *Życiorysy proroków*¹⁸. Istniały jeszcze komentarze do innych ksiąg biblijnych, ich tekst jednak zaginął.

Dzieła historyczne

Nim przejdziemy do omówienia *Historii kościelnej*, zaznaczmy krótko, że Euzebiusz jest także autorem monumentalnej *Kroniki*. Jej pierwsza część zaginęła, a zawierała opis historii świata, taki jaki mógł autor odtworzyć na podstawie różnych starożytnych źródeł. Druga część przedstawia historię świata na podstawie Biblii, aż do roku 303. Przetrwała ona w tłumaczeniu łacińskim Hieronima, który uzupełnił ją do roku 378¹⁹. Euzebiusz napisał

⁷ PG 24, 707-826; GCS 14 (1906), 1-58.

⁸ PG 24, 825-1046; GCS 14 (1906), 59-182.

⁹ PG 22, 1021-1262.

¹⁰ PG 24, 609-690; GCS 11, 2 (1904).

¹¹ PG 22, 795-868; Sch 333 (1987).

¹² PG 17, 542-615; Sch 464-465 (2002).

¹³ PG 23; 24, 9-76.

¹⁴ PG 22, 89-526; GCS (1975)

¹⁵ PG 22, 1275-1292.

¹⁶ PG 23, 903-976; GCS 11, 1 (1904); *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur* 152 (2005)

¹⁷ PG 22, 879-1006.

¹⁸ PG 22, 1261-1272.

¹⁹ PG 19, 99-570; GCS 24 (1913); 34 (1926); 47 (1956).

również *O męczennikach palestyńskich*¹, gdzie pisze o prześladowaniach z lat 303-313. Zagięło zupełnie *Życie Pamfila*² w trzech księgach.

Historia kościelna

Dzieło to jest niewątpliwie najśłynniejsze spośród wszystkich dzieł Euzebiusza i zapewne najważniejsze. Powstawało ono mniej więcej w latach 303-324. Autor pisze co prawda z nastawieniem apologetycznym i chodzi mu przede wszystkim o ukazanie wyższości chrześcijaństwa nad religiami, ale przytacza bardzo dużo dokumentów skądinąd nieznanych i cytuje pisma chrześcijańskich pisarzy, które przez następne wieki zagięły.

Na początku dzieła sam autor przedstawia jego główny zamysł. Pisze tak:

HE I, 1 [1] Postanowiłem spisać dla potomnych sukcesje świętych apostołów oraz czasy, które upłynęły od naszego Zbawiciela aż po nasze dni, czyli wszystko, co tylko wielkiego i znakomitego dokonało się w historii kościelnej, jak wielcy ludzie sprawowali rządy w najwybitniejszych Kościołach i nimi kierowali, jakie osobistości, z pokolenia na pokolenie, ustnie i na piśmie sprawowały poselstwo Słowa Bożego oraz jacy ludzie, jak znaczni i kiedy, uwiedzeni czarem nowinek, zabrnęli w najpoważniejsze błędy, sami obwołali się twórcami fałszywej gnozy i bez litości jak „wilki drapieżne” trzebili Chrystusową trzodę. [2] Ponadto losy, jakich bezpośrednio po zbrodni dokonanej na naszym Zbawicielu doznał cały naród żydowski, a dalej, jak zawzięcie i w jaki sposób oraz za jakich czasów poganie zwalczali Słowo Boże i jacy wielcy ludzie przez krew i męki stawali wówczas do walki w jego obronie, w końcu już współczesne nam męczeństwa oraz ostateczne miłosierdzie i łaskawość naszego Zbawiciela. Zacznę zaś nie od czego innego, lecz najpierw od ekonomii dotyczącej Zbawiciela i Pana naszego Jezusa Chrystusa Bożego Pomazańca.

Dzieło to jest bardzo subiektywne, autor zajmuje się szeroko tym, co osobiście go interesuje, nie dba wiele o właściwe proporcje w opowiadaniu o poszczególnych ludziach czy wydarzeniach. Mimo to jednak ilość informacji zawartych w dziesięciu księgach tego dzieła jest ogromna i bezcenna.

Podział na księgi nie jest podziałem logicznym, ale czysto materialnym: takiej akurat długości zwoje papirusu miał Euzebiusz do dyspozycji. Na rozdziały podzielił jednak autor poszczególne księgi rozmyślnie, nadając

¹ PG 20, 1457-1520; GCS 9, 2 (1908), 907-950; Sch 55 (1958); tłum. A. Lisiecki, POK 3 (1924; reprint 1993) 461-512. Nowe tłumaczenie polskie w przygotowaniu; ma się ukazać wraz z innymi aktami dotyczącymi męczenników.

² Por. HE VI, 32; VIII, 13, 6.

każdemu odpowiedni tytuł. O Euzebiuszowym pochodzeniu tego podziału świadczy jednogłośność całej tradycji rękopiśmiennej w tej kwestii; pewne różnice pojawiają się w ostatnich trzech księgach. Pierwsze siedem ksiąg opowiada o historii Kościoła do końca III wieku. Dla ich skomponowania korzystał autor z archiwaliów, przede wszystkim z biblioteki w Cezarei. W ostatnich trzech księgach Euzebiusz opowiada o czasach sobie współczesnych, nie cytuje więc już opinii innych historyków, ale listy i inne dokumenty cesarskie. Pisze o tym, co wie, czyli przede wszystkim o historii Kościoła na wschodzie. Z zachodniej części cesarstwa interesuje go przede wszystkim Rzym, od Piotra Apostoła poczynając.

Powszechnie się przyjmuje, że *Historia* miała kilka redakcji, zmienianych przez Euzebiusza wraz z upływem czasu. Dotyczy to przede wszystkim czasów jemu współczesnych. Szczegółową analizę tego problemu przedstawił E. Schwartz w swoim wydaniu krytycznym³, a zrelacjonował jego ustalenia G. Bardy⁴. Jego zdaniem Euzebiusz sporządził cztery redakcje. Pierwszą w latach 312-313, drugą w 315, trzecią w 317, a czwartą w 323. Wszystkie współczesne wydania opierają się na pracy Schwartz'a, choć w różnych studiach szczegółowych poddawane jest w wątpliwość któreś z jego ustaleń.

Prezentowany tekst grecki w niniejszym wydaniu jest tym samym tekstem Schwartz'a, uwzględniającym jednak w niektórych miejscach ustalenia Gustawa Bardy'ego. Tłumaczenie jakie przedstawiamy nie jest zupełnie nowym przekładem, gdyż naszym zdaniem niepotrzebnym byłoby zupełne oderwanie się od dobrego przekładu ks. Arkadiusza Lisieckiego z roku 1924. Jego język jednak z oczywistych względów stał się z upływem lat mało zrozumiały, dlatego też został dostosowany do wymogów współczesnego języka polskiego. W niektórych miejscach wprowadzono też konieczne korekty tłumaczenia i uzupełnienia fragmentów, bardzo małych, przypadkiem przez księdza Lisieckiego pominiętych. Wydanie to ma charakter szkolny i – rzecz by można – służebny, nie zbiera uczonych not od innych wydawców ani nie stara się wyjaśnić wszystkich historycznych okoliczności opisywanych wydarzeń. Zamieszczone przypisy podają tylko najważniejsze informacje mogące ułatwić rozumienie tekstu.

³ Leipzig 1903, 1908, 1909.

⁴ W Sch 73, Paris 1960.

BIBLIOGRAFIA

Ważniejsze wydania tekstu:

Editio princeps

Robert Estienne, Paris 1544.

Pierwsze wydanie krytyczne

Henri de Valois (Valesius), Paris 1659; powtórzone w PG 20, 45-909.

Edward. Schwartz, GCS 9, 1-3 (1903-1909);

Gustave Bardy, SCh 31 (1952); 41 (1955); 55 (1958); 73 (1960);

Giuseppe Del Ton, Scrinium Patristicum Lateranense 1, Desclée – Editori Pontifici, Roma, Parigi, Tournai, New York 1964;

Tłumaczenie polskie:

Arkadiusz Lisiecki, POK 3 (1924, reprint 1993).

Ważniejsze opracowania w porządku chronologicznym

FRANK J.R., *Eusebius of Caesarea*, w: M. Bauman-M.I. Klauber (eds.), *Historians of the Christian Tradition*, Broadman & Holman Publishers, Nashville, Tenn. 1995, 59-78.

PERRONE L., *Eusebius of Caesarea as a Christian Writer*, w: *Caesarea Maritima. A Retrospective after Two Millennia*, ed. by A. RABAN and K.G. HOLM (Documenta et Monumenta Orientis Antiqui, 21), Brill, Leiden-New York-Köln 1996, 515-530.

BURGESS R.W., *The Dates and Editions of Eusebius Chronici canones and Historia ecclesiastica*, JThS 48 (1997) 471-504.

SPOERL K. MCC., *Anti-Arian Polemic in Eusebius of Caesarea's Ecclesiastical Theology*, w: *Studia Patristica. Vol. XXXII. Papers presented at the Twelfth International Conference on Patristic Studies held in Oxford 1995: Athanasius and his opponents, Cappadocian Fathers, other Greek writers after Nicaea*, ed. by E.A. LIVINGSTONE, Peeters, Leuven 1997, 33-38.

- TABBERNEE W., *Eusebius' 'Theology of Persecution': As Seen in the Various Editions of His Church History*, *Journal of Early Christian Studies* 5 (1997) 319-334.
- FUSCO R., *Studi recenti su Eusebio di Cesarea*, *Adamantius* 4 (1998) 25-33.
- PALMER A., *The place of King Abgar in the scheme of Eusebius' Ecclesiastical History*, *Bulletin de l'AEIAC* 8 (1998) 17-19.
- MENDELS D., *The Media Revolution of Early Christianity. An Essay on Eusebius' Ecclesiastical History*, Eerdmans, Grand Rapids, Mich. - Cambridge 1999, pp. X+270.
- PERELLI C., *Eusebio e la critica di Porfirio a Origene: l'esegesi cristiana dell'Antico Testamento come metaleptikos thropos*, *Annali di Scienze Religiose* (Dipartimento di Scienze Religiose. Università Cattolica del Sacro Cuore) 3 (1998) 233-261.
- OLSON K.A., *Eusebius and the Testimonium Flavianum*, *CBQ* 61 (1999) 305-322.
- BAUM A.D., *Der Presbyter des Papias über einen «Hermeneuten» des Petrus. Zu Eusebius*, *Hist. eccl.* 3, 39, 15, *ThZ* 56 (2000) 21-35.
- IBARRA BENLLOCH M., *Los cadáveres insepultos en la «Historia eclesiástica» de Eusebio de Cesarea*, w: *Tempus implendi promissa*. Homenaje al Prof. Dr. Domingo Ramos-Lissón, ed. E. REINHARDT (Colección Historia de la Iglesia, 33), Ediciones Universidad de Navarra, Pamplona 2000, 271-300.
- BEATRICE P.F., *De Rufin à Cassiodore. La réception des Histoires ecclésiastiques grecques dans l'Occident latin*, w: *L'historiographie de l'Église des premiers siècles*, sous la direction de B. POUDERON et Y.-M. DUVAL, Préface de M. QUESNEL (Théologie Historique, 114), Beauchesne, Paris 2001, 237-257.
- CAROTENUTO E., *Tradizione e innovazione nella Historia Ecclesiastica di Eusebio di Cesarea*, Istituto italiano per gli studi storici in Napoli, Il Mulino, Bologna 2001, pp. XXXI+194.
- MENDELS D., *The Sources of the Ecclesiastical History of Eusebius: The Case of Josephus*, w: *L'historiographie de l'Église des premiers siècles*, sous la direction de B. POUDERON et Y.-M. DUVAL, Préface de M. QUESNEL (Théologie Historique, 114), Beauchesne, Paris 2001, 195-205.
- SIMMONS M.B., *Eusebius' Panegyric at the Dedication of the Church at Tyre A.D. 315: Anti-Porphyrian Themes in Christian Rhetoric of the Later Roman Empire*, w: *Studia Patristica. Papers presented at the Thirteenth International Conference on Patristic Studies held in Oxford 1999*, Vol. XXXVIII: St. Augustine and His Opponents, Other Latin Writers, ed. by M.F. WILES and E.J. YARNOLD with the assistance of P.M. PARVIS, Peeters, Leuven 2001, 597-607.
- GONNET D., *L'acte de citer dans l'Histoire ecclésiastique d'Eusèbe*, w: *L'historiographie de l'Église des premiers siècles*, sous la direction de B. POUDERON et Y.-M. DUVAL, Préface de M. QUESNEL (Théologie Historique, 114), Beauchesne, Paris 2001, 181-193.
- NORELLI E., *La mémoire des origines chrétiennes: Papias et Hégésippe chez Eusèbe*, w: *L'historiographie de l'Église des premiers siècles*, sous la direction de B. POUDERON et Y.-M. DUVAL, Préface de M. QUESNEL (Théologie Historique, 114), Beauchesne, Paris 2001, 1-22.

- LE BOULLUEC A., *Écrits «contestés», «inauthentiques» ou «impies»? (Eusèbe de Césarée, Histoire ecclésiastique, III, 25)*, w: *Apocryphité. Histoire d'un concept transversal aux religions du livre*. En hommage à Pierre Geoltrain, sous la direction de C. MIMOUNI (Bibliothèque de l'école des Hautes études. Sciences Religieuses, 114), Brepols, Turnhout 2002, 153-165.
- PRINZIVALLI E., *Storia ed escatologia in Eusebio di Cesarea*, *Bizantinistica. Rivista di Studi Bizantini e slavi Serie II*, 5 (2003) 97-112.
- ULRICH J., *Eusebius als Kirchengeschichtsschreiber*, w: BECKER E.-M. (ed.), *Die antike Historiographie und die Anfänge der christlichen Geschichtsschreibung*, Beihefte zur „Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft“ 129, Walter de Gruyter, Berlin, New York 2005, 277-287.
- MORLET S., *L'Introduction de l'Histoire ecclésiastique d'Eusèbe de Césarée (I, 2-4): étude génétique, littéraire et rhétorique*, *Revue des études augustinienne*s 52 (2006) 57-94.
- SŁOMKA J., *Nowe proroctwo. Historia i doktryna montanizmu*, SACH SN 4, WT UŚ, Katowice 2007.

Skróty

- ANRW – Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin 1970nn.
- ANT – Apokryfy Nowego Testamentu I/III, opr. M. Starowieyski, Wydawnictwo WAM 2001nn
- BOK – Biblioteka Ojców Kościoła, Kraków 1992nn.
- CCL – Corpus Christianorum, Series Latina.
- DPAC – *Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane*, Marietti, Casale Monferrato 1983.
- MBOK – Mała Biblioteka Ojców Kościoła, Kraków 1993nn.
- PG – J.-P. Migne, *Patrologia Graeca*, 1857-1886.
- PL – J.-P. Migne, *Patrologia Latina*, 1844-1864.
- PLS – *Patrologia Latina Supplementum*.
- POK – Pisma Ojców Kościoła, Poznań, 1924nn.
- PSP – Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy, Warszawa, 1969nn.
- SACH SN – *Studia Antiquitatis Christianae*, Series Nova, Katowice 2005nn.
- Sch – *Sources Chrétiennes*, 1942nn.
- SCL – *Synodi et Collectiones Legum*, Kraków 2006nn.
- STV – *Studia Theologica Varsaviensia*.
- ThZ – *Theologische Zeitschrift*.
- ŽMT – *Źródła Myśli Teologicznej*, Kraków 1996nn.

EUZEBIUSZ Z CEZAREI

HISTORIA KOŚCIELNA

A'

Τάδε ἡ πρώτη περιέχει βίβλος τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας

- A' Τίς ἡ τῆς ἐπαγγελίας ὑπόθεσις.
- B' Ἐπιτομή κεφαλαιώδης περὶ τῆς κατὰ τὸν σωτῆρα καὶ κύριον ἡμῶν τὸν Χριστὸν τοῦ θεοῦ προυπάρξεώς τε καὶ θεολογίας.
- Γ' Ὡς καὶ τὸ Ἰησοῦ ὄνομα καὶ αὐτὸ δὴ τὸ τοῦ Χριστοῦ ἔγνωστό τε ἀνέκαθεν καὶ τετίμητο παρὰ τοῖς θεσπεσίοις προφήταις.
- Δ' Ὡς οὐ νεώτερος οὐδὲ ξενίζων ἦν ὁ τρόπος τῆς πρὸς αὐτοῦ καταγγελθείσης πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν εὐσεβείας.
- E' Περὶ τῶν χρόνων τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ τῆς εἰς ἀνθρώπους.
- ς' Ὡς κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ ἀκολούθως ταῖς προφητείαις ἐξέλιπον ἄρχοντες οἱ τὸ πρὶν ἐκ προγόνων διαδοχῆς τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἡγούμενοι πρῶτός τε ἀλλόφυλος βασιλεύει αὐτῶν Ἡρώδης.
- Z' Περὶ τῆς ἐν τοῖς εὐαγγελίοις νομιζομένης διαφωνίας τῆς περὶ τοῦ Χριστοῦ γενεαλογίας.
- H' Περὶ τῆς Ἡρώδου κατὰ τῶν παίδων ἐπιβουλῆς καὶ οἷα μετῆλθεν αὐτὸν καταστροφὴ βίου.
- Θ' Περὶ τῶν κατὰ Πιλᾶτον χρόνων.
- I' Περὶ τῶν παρὰ Ἰουδαίοις ἀρχιερέων καθ' οὓς ὁ Χριστὸς τὴν διδασκαλίαν ἐποιήσατο.
- IA' Τὰ περὶ Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ μεμαρτυρημένα.
- IB' Περὶ τῶν μαθητῶν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν.
- II' Ἱστορία περὶ τοῦ τῶν Ἐδεσσηνῶν δυνάστου.

KSIĘGA PIERWSZA

Treść księgi pierwszej *Historii kościelnej*

1. Założenie zamierzonego dzieła
2. Streszczenie najważniejszych wiadomości o preegzystencji i bóstwie naszego Pana i Zbawiciela, Chrystusa, Bożego Pomazańca
3. O tym, że imiona „Jezus” i „Chrystus” prorocy Boży już od dawna znali i otaczali czcią
4. O tym, że religia zwiastowana przez Chrystusa wszystkim narodom nie jest ani nowa, ani obca
5. Czasy, w których Chrystus objawił się ludziom
6. O tym, jak za czasów Chrystusa, zgodnie z prorocत्वami, zakończyła się władza wodzów narodu żydowskiego, którzy dotychczas obejmowali sukcesję po swych praojcach, i jak Herod jako pierwszy cudzoziemiec objął nad nimi władzę królewską
7. Występujące rzekomo w Ewangeliach rozbieżności co do rodowodu Chrystusa
8. Zbrodnia, jakiej dopuścił się Herod na dzieciach, i jego straszna śmierć
9. Czasy Piłata
10. Arcykapłani żydowscy, za czasów których Chrystus głosił swoją naukę
11. Świadectwa odnoszące się do Jana Chrzciciela i do Chrystusa
12. Uczniowie naszego Zbawiciela
13. Opowieść o możnowładcy edeskim

A'

Τίς ἡ τῆς ἐπαγγελίας υπόθεσις

[1] Τὰς τῶν ἱερῶν ἀποστόλων¹ διαδοχὰς σὺν καὶ τοῖς ἀπὸ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν καὶ εἰς ἡμᾶς διηनुσμένοις χρόνοις, ὅσα τε καὶ πηλίκᾳ πραγματευθῆναι κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν λέγεται, καὶ ὅσοι ταύτης διαπρεπῶς ἐν ταῖς μάλιστα ἐπισημοτάταις παροικίαις ἡγήσαντό τε καὶ προέστησαν, ὅσοι τε κατὰ γενεὰν ἐκάστην ἀγράφως ἢ καὶ διὰ συγγραμμάτων τὸν θεῖον ἐπρέσβευσαν λόγον, τίνες τε καὶ ὅσοι καὶ ὀπηνίκα νεωτεροποιίας ἱμέρῳ πλάνης εἰς ἔσχατον ἐλάσαντες, ψευδωνύμου γνώσεως² εἰσηγητὰς ἑαυτοὺς ἀνακεκληρύχασιν, ἀφειδῶς οἷα λύκοι βαρεῖς³ τὴν Χριστοῦ ποιήμην ἐπεντρίβοντες.

[2] Πρὸς ἐπὶ τούτοις καὶ τὰ παραυτίκα τῆς κατὰ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἐπιβουλῆς τὸ πᾶν Ἰουδαίων ἔθνος περιελθόντα, ὅσα τε αὐτὸ καὶ ὅποια καθ' οἴους τε χρόνους πρὸς τῶν ἐθνῶν ὁ θεῖος πεπολέμηται λόγος, καὶ πηλίκῃ κατὰ καιροὺς τὸν δι' αἵματος καὶ βασάνων ὑπὲρ αὐτοῦ διεξῆλθον ἀγῶνα, τὰ τ' ἐπὶ τούτοις καὶ καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς μαρτύρια καὶ τὴν ἐπὶ πᾶσιν ἴλεω καὶ εὐμενῇ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἀντίληψιν γραφῇ παραδοῦναι προηρημένος, οὐδ' ἄλλοθεν ἢ ἀπὸ πρώτης ἄρξομαι τῆς κατὰ τὸν σωτῆρα καὶ κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ θεοῦ οἰκονομίας⁴.

[3] Ἀλλὰ μοι συγγνώμην εὐγνωμόνων ἐντεῦθεν ὁ λόγος αἰτεῖ, μέζονα ἢ καθ' ἡμετέραν δύναμιν ὁμολογῶν εἶναι τὴν ἐπαγγελίαν ἐντελῇ καὶ ἀπαράλειπτον ὑποσχεῖν, ἐπεὶ καὶ πρῶτοι νῦν τῆς ὑποθέσεως ἐπιβάντες οἷά τινα ἐρήμην καὶ ἀτριβῇ ἵεναι ὁδὸν ἐγχειροῦμεν, θεὸν μὲν ὁδηγὸν καὶ τὴν τοῦ κυρίου συνεργὸν σχήσειν εὐχόμενοι δύναμιν, ἀνθρώπων γε μὴν οὐδαμῶς εὐρεῖν οἰοί τε ὄντες ἔχνη γυμνὰ τὴν αὐτὴν ἡμῖν προωδευκότων, μὴ ὅτι σμικρὰς αὐτὸ μόνον προφάσεις, δι' ὧν ἄλλος ἄλλως ὧν διηνύκασιν χρόνων μερικὰς ἡμῖν καταλελοιπάσι διηγῆσεις, πόρρωθεν ὥσπερ εἰ πυρσοὺς τὰς ἑαυτῶν προανατείνοντες φωνὰς καὶ ἄνωθέν ποθεν ὡς ἐξ ἀπόπτου καὶ ἀπὸ σκοπῆς βοῶντες καὶ διακελευόμενοι, ἢ χρὴ βαδίζειν καὶ τὴν τοῦ λόγου πορείαν ἀπλανῶς καὶ ἀκινδύνως εὐθύνειν.

¹ Sukcesja apostolska, czyli następowanie po sobie biskupów, poczynszszy od apostołów, jest jednym z najważniejszych tematów *Historii kościelnej* Euzebiusza i często do niego powraca.

² Cf. 1 Tm 6, 20.

1.

Założenie zamierzonego dzieła

[1] Postanowiłem spisać dla potomnych sukcesje świętych apostołów¹ oraz czasy, które upłynęły od naszego Zbawiciela aż po nasze dni, czyli wszystko, co tylko wielkiego i znakomitego dokonało się w historii kościelnej, jak wielcy ludzie sprawowali rządy w najwybitniejszych Kościołach i nimi kierowali, jakie osobistości, z pokolenia na pokolenie, ustnie i na piśmie sprawowały poselstwo Słowa Bożego oraz jacy ludzie, jak znaczni i kiedy, uwiedzeni czarem nowinek, zabrnęli w najpoważniejsze błędy, sami obwołali się twórcami fałszywej gnozy² i bez litości jak „wilki drapieżne”³ trzebili Chrystusową trzodę.

[2] Ponadto losy, jakich bezpośrednio po zbrodni dokonanej na naszym Zbawicielu doznał cały naród żydowski, a dalej, jak zawzięcie i w jaki sposób oraz za jakich czasów poganie zwalczali Słowo Boże i jacy wielcy ludzie przez krew i męki stawali wówczas do walki w jego obronie, w końcu już współczesne nam męczeństwa oraz ostateczne miłosierdzie i łaskawość naszego Zbawiciela. Zacznę zaś nie od czego innego, lecz najpierw od ekonomii⁴ dotyczącej Zbawiciela i Pana naszego Jezusa Chrystusa Bożego Pomazańca.

[3] Dzieło to poleca się pobłażliwości życzliwych czytelników, bo przyznaję, że pełne i wyczerpujące spełnienie złożonego przyrzeczenia przerasta moje siły, ponieważ jako pierwszy przystępuję obecnie do tego zadania i wchodzę niejako na szlak pusty i nieprzetarty. Toteż modłę się, by Bóg był moim przewodnikiem, a moc Pańska moją pomocą. Bowiem nie mogę odnaleźć wyraźnych śladów takich ludzi, którzy chodziliby już tą samą drogą co ja. Są tylko pewne poszlaki, w których każdy inaczej pozostawił nam niekompletną relację o czasach, w których ją odbyli. Gdzieś z daleka, jak znaki błędnych ogników, podnoszą oni głosy i gdzieś z zamierzchłych czasów wołają jak z oddali i z wysokości strażnicy, i wskazują, którędy pójść i jak wytyczyć prostą i bezpieczną drogę opowiadania.

³ Dz 20, 29.

⁴ Ekonomia jest technicznym terminem używanym na określenie zbawczego działania Boga w ogóle, a zwłaszcza przez Jezusa Chrystusa, począwszy od Jego wcielenia.

[4] Ὅσα, τοίνυν εἰς τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν λυσιτελεῖν ἡγούμεθα τῶν αὐτοῖς ἐκείνοις σποράδην μνημονευθέντων, ἀναλεξάμενοι καὶ ὡς ἂν ἐκ λογικῶν λειμῶνων τὰς ἐπιτηδεῖους αὐτῶν τῶν πάλαι συγγραφέων ἀπανθισάμενοι φωνάς, δι' ὑφηγήσεως ἱστορικῆς πειρασόμεθα σωματοποιῆσαι, ἀγαπῶντες, εἰ καὶ μὴ ἀπάντων, τῶν δ' οὖν μάλιστα διαφανεστάτων τοῦ σωτήρος ἡμῶν ἀποστόλων τὰς διαδοχὰς κατὰ τὰς διαπρεπούσας ἔτι καὶ νῦν μνημονευομένας ἐκκλησίας ἀνασωσαίμεθα.

[5] Ἀναγκαιότατα δέ μοι πονεῖσθαι τὴν ὑπόθεσιν ἡγοῦμαι, ὅτι μηδένα πω εἰς δεῦρο τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων διέγγων περὶ τοῦτο τῆς γραφῆς σπουδὴν πεποιημένον τὸ μέρος· ἐλπίζω δ' ὅτι καὶ ὠφελιμωτάτη τοῖς φιλοτίμως περὶ τὸ χρηστομαθὲς τῆς ἱστορίας ἔχουσιν ἀναφανήσεται.

[6] Ἦδη μὲν οὖν τούτων καὶ πρότερον ἐν οἷς διευτυπωσάμην χρονικοῖς κανόνσιν¹ ἐπιτομὴν κατεστησάμην, πληρεστάτην δ' οὖν ὅμως αὐτῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος ὠρμήθην τὴν ἀφήγησιν ποιήσασθαι.

[7] Καὶ ἄρξεται γέ μοι ὁ λόγος, ὡς ἔφην, ἀπὸ τῆς κατὰ τὸν Χριστὸν ἐπινοουμένης ὑψηλοτέρας καὶ κρείττονος ἢ κατὰ ἄνθρωπον οἰκονομίας τε καὶ θεολογίας².

[8] Καὶ γὰρ τὸν γραφῇ μέλλοντα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὑφηγήσεως παραδώσειν τὴν ἱστορίαν, ἄνωθεν ἐκ πρώτης τῆς κατ' αὐτὸν τὸν Χριστόν, ὅτι περ ἐξ αὐτοῦ καὶ τῆς προσωνομίας ἡξιώθημεν, θειοτέρας ἢ κατὰ τὸ δοκοῦν τοῖς πολλοῖς οἰκονομίας ἀναγκαῖον ἂν εἶη κατάρξασθαι.

B'

Ἐπιτομή κεφαλαιώδης περὶ τῆς κατὰ τὸν σωτήρα καὶ κύριον ἡμῶν τὸν Χριστὸν τοῦ θεοῦ προυπάρξεως τε καὶ θεολογίας³

[1] Διττοῦ δὲ ὄντος τοῦ κατ' αὐτὸν τρόπου, καὶ τοῦ μὲν σώματος εὐοικότος κεφαλῇ⁴, ἢ θεὸς ἐπινοεῖται, τοῦ δὲ ποσὶ παραβαλλομένου, ἢ τὸν ἡμῖν ἄνθρωπον ὁμοιοπαθῆ τῆς ἡμῶν αὐτῶν ἔνεκεν ὑπέδω σωτηρίας, γένοιτ' ἂν ἡμῖν ἐντεῦθεν ἐντελής ἡ τῶν ἀκολουθῶν διήγησις, εἰ τῆς κατ' αὐτὸν ἱστορίας ἀπάσης ἀπὸ τῶν κεφαλαιωδεστάτων καὶ κυριωτάτων τοῦ λόγου τὴν ὑφήγησιν ποιησαίμεθα· ταύτη δὲ καὶ τῆς Χριστιανῶν ἀρχαιότητος⁵ τὸ παλαιὸν ὁμοῦ καὶ θεοπρεπὲς τοῖς νέαν αὐτὴν καὶ ἐκτετοπισμένην, χθὲς καὶ οὐ πρότερον φανεῖσαν, ὑπολαμβάνουσιν ἀναδειχθήσεται.

¹ *Kanony* te, jako druga część *Kroniki*, były chronologiczną tablicą historii świata od Abrahama do roku 303. Dzieło przetrwało w tłumaczeniu ormiańskim oraz łacińskim, dokonanym przez Hieronima ze Strydonu, który uzupełnił je doprowadzając do roku 378.

² Czyli od człowieczeństwa i bóstwa.

³ Por. S. MORLET, *L'introduction de l'Histoire ecclésiastique d'Eusèbe de Césarée (I, 2-4): étude génétique, littéraire et rhétorique*, REAug 52 (2006) 57-94.

[4] Zatem wszystko, co uznałem za korzystne dla podjętego obecnie dzieła, zebrałem z poroziśnianych przez nich tu i tam wiadomości i jak z łąk ducha zerwałem kwiaty trafnych spostrzeżeń tych dawnych pisarzy. Zaś przez historyczne ujęcie tematu będę usiłował stworzyć zwartą całość, szczęśliwy, że wydobędę z zapomnienia sukcesy apostołów naszego Zbawiciela, jeśli już nie wszystkich to przynajmniej tych Kościołów, które są najbardziej znane i do obecnych czasów cieszą się sławą.

[5] Tym samym praca moja będzie odpowiedzią na palącą potrzebę, jako że nie znam aż do tej chwili żadnego pisarza kościelnego, który podjąłby kiedyś wysiłek takiego dzieła. Mam również nadzieję, że będzie ono bardzo pożyteczne dla miłośników wiedzy historycznej.

[6] Dlatego chociaż już wcześniej naszkicowałem krótkie zestawienie najważniejszych wydarzeń w *Kanonach* mojej *Kroniki*¹, jednak teraz zamierzam rozwinąć je w wyczerpującym opowiadaniu.

[7] Rozpocznę zatem moje dzieło, jak powiedziałem, od sprawy niewątpliwie wznioślejszej i potężniejszej niż wszystko co ludzkie, od ekonomii i teologii² Chrystusa.

[8] Kto bowiem chce pisać dzieje nauki kościelnej, musi zacząć przede wszystkim od ekonomii samego Chrystusa, ponieważ z Niego wywodzimy nasze zaszczytne imię, od ekonomii, która zawiera w sobie więcej boskości, niż się wydaje wielu ludziom.

2.

Streszczenie najważniejszych wiadomości o preegzystencji i bóstwie naszego Pana i Zbawiciela, Chrystusa Bożego³ Pomazańca

[1] W Chrystusie jest podwójna natura: jedna przyrównana do głowy naszego ciała⁴, to dzięki niej uznajemy w Nim Boga, druga natomiast raczej do naszych nóg, to jest ta, w której dla naszego zbawienia przyjął postać ludzką, podlegającą jak my cierpieniu. A zatem dalsza rozprawa wtedy będzie pod każdym względem doskonała, gdy całe dzieje Chrystusa rozpoczniemy od tego, co w Nim najważniejsze i najbardziej zasadnicze. W ten sposób równocześnie wykażemy starożytność⁵ chrześcijaństwa i jego Boski autorytet tym, którzy je uważają za rzecz nową i obcą.

⁴ 1 Kor 11, 3; Ef 4, 15.

⁵ Od II w. apologeti chrześcijańscy starali się wykazywać starożytność chrześcijaństwa przez jego związek ze Starym Testamentem, gdyż w świecie grecko-rzymskim lekceważono nowe ruchy religijne jako gorsze od starych.

[2] Γένους μὲν οὖν καὶ ἀξίας αὐτῆς τε οὐσίας τοῦ Χριστοῦ καὶ φύσεως οὗτις ἂν εἰς ἔκφρασιν αὐτάρκης γένοιτο λόγος, ἥ καὶ τὸ πνεῦμα τὸ θεῖον ἐν προφητείαις «Τὴν γενεὰν αὐτοῦ» φησὶν «Τίς διηγήσεται;»¹ ὅτι δὴ οὔτε τὸν πατέρα τις ἔγνω, εἰ μὴ ὁ υἱός, οὔτ' αὖ τὸν υἱόν τις ἔγνω ποτὲ κατ' ἀξίαν, εἰ μὴ μόνος ὁ γεννήσας αὐτὸν πατήρ².

[3] Τὸ τε φῶς τὸ προκόσμιον³ καὶ τὴν πρὸ αἰώνων νοερὰν καὶ οὐσιώδη σοφίαν⁴ τὸν τε ζῶντα καὶ ἐν ἀρχῇ παρὰ τῷ πατρὶ τυγχάνοντα θεὸν λόγον τίς ἂν πλὴν τοῦ πατρὸς καθαρῶς ἐννοήσειεν, πρὸ πάσης κτίσεως⁵ καὶ δημιουργίας ὁρωμένης τε καὶ ἀοράτου τὸ πρῶτον καὶ μόνον τοῦ θεοῦ γέννημα, τὸν τῆς κατ' οὐρανὸν λογικῆς καὶ ἀθανάτου στρατιᾶς ἀρχιστράτηγον, τὸν τῆς μεγάλης βουλῆς ἄγγελον, τὸν τῆς ἀρρήτου γνώμης τοῦ πατρὸς ὑπουργόν, τὸν τῶν ἀπάντων σὺν τῷ πατρὶ δημιουργόν, τὸν δεῦτερον μετὰ τὸν πατέρα τῶν ὅλων αἴτιον, τὸν τοῦ θεοῦ παῖδα γνήσιον καὶ μονογενῆ, τὸν τῶν γενητῶν ἀπάντων κύριον καὶ θεὸν καὶ βασιλέα τὸ κύρος ὁμοῦ καὶ τὸ κράτος αὐτῇ θεότητι καὶ δυνάμει καὶ τιμῇ παρὰ τοῦ πατρὸς ὑποδεδεγμένον, ὅτι δὴ κατὰ τὰς περὶ αὐτοῦ μυστικὰς τῶν γραφῶν θεολογίας «Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν, καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος· πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν»⁶.

[4] Τοῦτό τοι καὶ ὁ μέγας Μωυσῆς, ὡς ἂν προφητῶν ἀπάντων παλαιότατος, θείῳ πνεύματι τὴν τοῦ παντὸς οὐσιώσιν τε καὶ διακόσμησιν ὑπογράφων, τὸν κοσμοποιὸν καὶ δημιουργὸν τῶν ὅλων αὐτῷ δὴ τῷ Χριστῷ καὶ οὐδὲ ἄλλῳ ἢ τῷ θείῳ δηλαδὴ καὶ πρωτογόνῳ ἑαυτοῦ λόγῳ τὴν τῶν ὑποβεβηκότων ποιήσιν παραχωροῦντα διδάσκει αὐτῷ τε κοινολογούμενον ἐπὶ τῆς ἀνθρωπογονίας· «Εἶπεν γάρ, φησὶν, ὁ θεὸς ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν»⁷.

[5] Ταύτην δὲ ἐγγυᾶται τὴν φωνὴν προφητῶν ἄλλος, ὃς πῶς ἐν ὕμνοις θεολογῶν «Αὐτὸς εἶπεν, καὶ ἐγενήθησαν· αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν»⁸, τὸν μὲν πατέρα καὶ ποιητὴν εἰσάγων ὡς ἂν πανηγεμόνα βασιλικῷ νεύματι προστάττοντα, τὸν δὲ τούτῳ δευτερεύοντα θεῖον λόγον, οὐχ ἕτερον τοῦ πρὸς ἡμῶν κηρυττομένου, ταῖς πατρικαῖς ἐπιτάξεσιν ὑπουργοῦντα.

[6] Τοῦτον καὶ ἀπὸ πρώτης ἀνθρωπογονίας πάντες ὅσοι δὴ δικαιοσύνη καὶ θεοσεβείας ἀρετῇ διαπρέψαι λέγονται, ἀμφὶ τε τὸν μέγαν θεράποντα Μωυσέα καὶ πρό γε αὐτοῦ πρῶτος Ἀβραάμ τούτου τε οἱ παῖδες καὶ ὅσοι μετέπειτα δίκαιοι πεφῆνασιν καὶ προφῆται, καθαροὶς διανοίας ὄμμασι φαντασθέντες ἔγνωσάν τε καὶ οἷα θεοῦ παιδὶ τὸ προσήκον ἀπένειμαν σέβας.

¹ Iz 53, 8.

² Mt 11, 27.

³ J 1, 9-10.

⁴ Prz 8, 23.

[2] Żadne słowo nie zdoła wyrazić rodu, godności, samej istoty i natury Chrystusa, co już Duch Boży stwierdza w prorocत्वach: „Któż Jego ród przedstawi?”¹ Bowiem ani Ojca nikt nie poznał, tylko Syn, ani Syna nikt nigdy należycie nie poznał, jedynie sam Ojciec, który Go zrodził².

[3] To Światło, jaśniejące przed istnieniem świata³, tę Mądrość, przed wiekami rozumną i substancjalną⁴, tego żywego i od początku istniejącego przy Ojcu Boga-Słowo, kto oprócz Ojca mógłby jasno pojąć? Jego, przed wszelkim stworzeniem⁵ i ukształtowaniem rzeczy widzialnych i niewidzialnych najwcześniejszą i jedyną Bożą Latorośl, Naczelnego Wodza niebiańskiego wojska duchów nieśmiertelnych, Anioła Wielkiej Rady, Sługę niewypowiedzianej myśli Ojcowskiej, razem z Ojcem Twórcę wszechrzeczy, drugą po Ojcu Przyczynę całego świata, Syna Bożego, prawdziwego i jednorodzonego, Pana, Boga i Króla wszelkich stworzeń, Jego, który panowanie i władzę razem z Bóstwem, mocą i chwałą wziął od Ojca?! Tak mówi o Nim mistyczna teologia ksiąg świętych: „Na początku było Słowo, a Słowo było u Boga i Bogiem było Słowo. Wszystko przez Nie się stało, a bez Niego nic się nie stało”⁶.

[4] Tę samą naukę wyklada również wielki Mojżesz, najstarszy ze wszystkich proroków, kiedy natchniony przez Ducha Świętego opisuje stworzenie i urządzenie świata. Otóż Stwórca świata i Mistrz wszechrzeczy oddał utworzenie istot niższych samemu Chrystusowi, nikomu innemu, tylko prawdziwie boskiemu i pierworodnemu swemu Słowu; z Nim także porozumiewał się w sprawie stworzenia człowieka. „Rzekł bowiem Bóg: – mówi Mojżesz – Uczynimy człowieka na nasz obraz i podobieństwo”⁷.

[5] Za tę samą prawdę ręczy jeszcze inny prorok, który tak śpiewa o Bogu: „On sam przemówił, i powstały; on sam rozkazał, i zostały stworzone”⁸. Ojca i Stwórcę prorok przedstawia tymi słowami jako Najwyższego Wodza, który wydaje rozkazy królewskim skinieniem, po Nim na drugim zaś miejscu Słowo Boże, nie inne niż to, które my głosimy, wypełniające nakazy Ojca.

[6] Wszyscy, którzy od początku istnienia ludzkości jaśnili sprawiedliwością i cnotą pobożności, uczniowie wielkiego sługi Bożego, Mojżesza, a przedtem jeszcze jako pierwszy Abraham razem ze swoimi dziećmi, oraz ci, którzy potem słynęli jako sprawiedliwi i prorocy, Jego oglądali czystymi oczyma ducha, Jego poznali i Jemu oddawali taką cześć, jaka się należy Synowi Bożemu.

⁵ Kol 1, 15-16.

⁶ J 1, 1-3.

⁷ Rdz 1, 26.

⁸ Ps 33(32), 9; 148, 5.

[7] Αὐτός τε, οὐδαμῶς ἀπορραθυμῶν τῆς τοῦ πατρὸς εὐσεβείας, διδάσκαλος τοῖς πᾶσι τῆς πατρικῆς καθίστατο γνώσεως. Ὡφθαι γοῦν κύριος ὁ θεὸς ἀνείρηται οἷά τις κοινὸς ἄνθρωπος τῷ Ἀβραάμ καθημένῳ παρὰ τὴν δρυὴν τὴν Μαμβρῇ· ὁ δ' ὑποπεσὼν αὐτίκα, καίτοι γε ἄνθρωπον ὀφθαλμοῖς ὄρων, προσκυνεῖ μὲν ὡς θεόν, ἱκετεύει δὲ ὡς κύριον, ὁμολογεῖ τε μὴ ἀγνοεῖν ὅστις εἴη, ῥήμασιν αὐτοῖς λέγων· «Κύριε ὁ κρίνων πᾶσαν τὴν γῆν, οὐ ποιήσεις κρίσιν;»¹

[8] Εἰ γὰρ μηδεὶς ἐπιτρέποι λόγος τὴν ἀγέννητον καὶ ἄτρεπτον οὐσίαν θεοῦ τοῦ παντοκράτορος εἰς ἀνδρὸς εἶδος μεταβάλλειν μηδ' αὖ γεννητοῦ μηδενὸς φαντασίᾳ τὰς τῶν ὁρώντων ὅψεις ἐξαπατᾶν μηδὲ μὴν ψευδῶς τὰ τοιαῦτα πλάττεσθαι τὴν γραφήν, θεὸς καὶ κύριος ὁ κρίνων πᾶσαν τὴν γῆν καὶ ποιῶν κρίσιν, ἐν ἀνθρώπου ὁρώμενος σχήματι, τίς ἂν ἕτερος ἀναγορεύοιτο, εἰ μὴ φάναι θέμις τὸ πρῶτον τῶν ὄλων αἴτιον, ἢ μόνος ὁ προὖν αὐτοῦ λόγος²; περὶ οὗ καὶ ἐν ψαλμοῖς ἀνείρηται· «Ἀπέστειλεν τὸν λόγον αὐτοῦ, καὶ ἰάσατο αὐτούς, καὶ ἐρρύσατο αὐτούς ἐκ τῶν διαφθορῶν αὐτῶν»³.

[9] Τοῦτον δεῦτερον μετὰ τὸν πατέρα κύριον σαφέστατα Μωυσῆς ἀναγορεύει λέγων· «Ἐβρεξε κύριος ἐπὶ Σόδομα καὶ Γόμορρα θεῖον καὶ πῦρ παρὰ κυρίου»⁴. τοῦτον καὶ τῷ Ἰακώβ αὐθις ἐν ἀνδρὸς φανέντα σχήματι, θεὸν ἢ θεία προσαγορεύει γραφή, φάσκοντα τῷ Ἰακώβ· «Οὐκέτι κληθήσεται τὸ ὄνομά σου Ἰακώβ, ἀλλ' Ἰσραὴλ ἔσται τὸ ὄνομά σου, ὅτι ἐνίσχυσας μετὰ θεοῦ»⁵, ὅτε καὶ «Ἐκάλεσεν Ἰακώβ τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ἐκείνου Εἶδος θεοῦ», λέγων· «Εἶδον γὰρ θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, καὶ ἐσώθη μου ἡ ψυχὴ»⁶.

[10] Καὶ μὴν οὐδ' ὑποβεβηκότων ἀγγέλων καὶ λειτουργῶν θεοῦ τὰς ἀναγραφείσας θεοφανείας ὑπονοεῖν θέμις, ἐπειδὴ καὶ τούτων ὅτε τις ἀνθρώποις παραφαίνεται, οὐκ ἐπικρύπτεται ἡ γραφή, ὀνομαστὶ οὐ θεὸν οὐδὲ μὴν κύριον, ἀλλ' ἀγγέλους χρηματίζει λέγουσα, ὡς διὰ μυρίων μαρτυριῶν πιστώσασθαι ῥάδιον.

[11] Τοῦτον καὶ ὁ Μωυσέως διάδοχος Ἰησοῦς, ὡς ἂν τῶν οὐρανίων ἀγγέλων καὶ ἀρχαγγέλων τῶν τε ὑπερκοσμίων δυνάμεων ἡγούμενον καὶ ὡς ἂν εἰ τοῦ πατρὸς ὑπάρχοντα δύναμιν καὶ σοφίαν καὶ τὰ δευτερεῖα τῆς κατὰ πάντων βασιλείας τε καὶ ἀρχῆς ἐμπεπιστευμένον, ἀρχιστράτηγον δυνάμεως κυρίου ὀνομάζει, οὐκ ἄλλως αὐτὸν ἢ αὐθις ἐν ἀνθρώπου μορφῇ καὶ σχήματι θεωρήσας.

[12] Γέγραπται γοῦν· «Καὶ ἐγενήθη, ὡς ἦν Ἰησοῦς ἐν Ἱερικῷ, καὶ ἀναβλέψας ὁρᾷ ἄνθρωπον ἐστηκότα κατέναντι αὐτοῦ, καὶ ἡ ῥομφαία

¹ Rdz 18, 25.

² Przekonanie, że bohaterem teofanii Starego Testamentu jest Syn Boże, a nie Bóg Ojciec, było powszechne w wykładni Ojców pierwszych czterech wieków.

³ Ps 108(107), 20.

[7] On sam nigdy nie zaniedbał czci należnej Ojcu i stał się dla wszystkich nauczycielem wiedzy o Ojcu. Wiadomo, że Pan i Bóg w postaci zwykłego człowieka objawił się Abrahamowi siedzącemu w Mambre pod dębem. Abraham natychmiast upadł Mu do nóg, a chociaż oczyma oglądał tylko człowieka, jednak oddał Mu cześć jako Bogu, błagał Go jako Pana i wyznał, że wie, kim On jest, zwracając się do Niego tymi słowami: „Panie, który sądzisz całą ziemię, czy nie będziesz sprawować sądu?”¹.

[8] Nie można przecież przypuszczać, że niezrodzona i niezmienna istota wszechmocnego Boga przemieniła się w ludzką postać, lub oczy patrzących zwiodła wizją złudnej zjawy, albo że Pismo skłamało na ten temat, a jednak w ludzkiej postaci zjawia się Pan i Bóg, który sądzi całą ziemię i sprawuje sąd. Jeśli zatem nie godzi się twierdzić, że to Pierwsza Przyczyna wszechświata, za kogo innego można by Go uznać, jeśli nie za Jego przedwieczne Słowo². O Nim mówi się w Psalmach: „Posłał swe Słowo i uzdrowił ich, i ocalił ich od zguby”³.

[9] Jego to całkiem jasno Mojżesz ogłasza drugim po Ojcu Panem, gdy mówi: „Spuścił Pan na Sodomę i Gomorę deszcz siarki i ognia pochodzący od Pana”⁴. Gdy z kolei objawił się w ludzkiej postaci Jakubowi, boskie Pismo nazywa Go Bogiem, gdy tak przemawia On do Jakuba: „Już nie będziesz nazywany imieniem «Jakub», lecz twoje imię będzie brzmiało «Izrael», bo mocowałeś się z Bogiem”⁵. Dlatego też nadał Jakub temu miejscu nazwę „Widzenie Boga”, mówiąc: „Widziałem bowiem Boga twarzą w twarz, a zachowałem życie”⁶.

[10] Niesłuszne jest uważanie tych zawartych w Piśmie objawień jako dotyczących aniołów, Bożych poddanych i sług. Ilekroć bowiem któryś z nich pokazuje się ludziom, Pismo tego nie ukrywa, ale wyraźnie wymienia imię, i to nie Boże ani nawet Pańskie, lecz nazwę aniołów, o czym łatwo się przekonać z tysięcy świadectw.

[11] Jego wymienia również następca Mojżesza, Jozue, jako Wodza niebiańskich aniołów, archaniołów i ponadziemskich potęg, Moc i Mądrość Ojca, której powierzono drugie miejsce w panowaniu nad światem i w rządzeniu, Naczelnego Wodza zastępów Pańskich; a przecież Go widział nie inaczej jak znów w ludzkim wyglądzie i postaci.

[12] Jest więc napisane: „I stało się, gdy Jozue był w Jerychu, spojrzał w górę i ujrzał człowieka stojącego naprzeciw niego i trzymającego w ręce

⁴ Rdz 19, 24.

⁵ Rdz 32, 28.

⁶ Rdz 32, 30.

ἐσπασμένη ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, καὶ προσελθὼν Ἰησοῦς εἶπεν· «Ἡμέτερος εἶ ἢ τῶν ὑπεναντίων»; καὶ εἶπεν αὐτῷ· «Εγὼ ἀρχιστράτηγος δυνάμεως κυρίου· νυνὶ παραγέγονα». Καὶ Ἰησοῦς ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον ἐπὶ τὴν γῆν καὶ εἶπεν αὐτῷ· «Δέσποτα, τί προστάσεις τῷ σῷ οἰκέτῃ; καὶ εἶπεν ὁ ἀρχιστράτηγος κυρίου πρὸς Ἰησοῦν· «Λῦσαι τὸ ὑπόδημα ἐκ τῶν ποδῶν σου· ὁ γὰρ τόπος, ἐν ᾧ σὺ ἔστηκας, τόπος ἅγιός ἐστιν»¹.

[13] Ἐνθα καὶ ἐπιστήσεις ἀπὸ τῶν αὐτῶν ῥημάτων ὅτι μὴ ἕτερος οὗτος εἶη τοῦ καὶ Μωυσεῖ κεχηρηματικότες, ὅτι δὴ αὐτοῖς ῥήμασι καὶ ἐπὶ τῷδέ φησιν ἡ γραφή· «Ὡς δὲ εἶδεν κύριος ὅτι προσάγει ἰδεῖν, ἐκάλεσεν αὐτὸν κύριος ἐκ τοῦ βάτου λέγων· «Μωυσῆ Μωυσῆ»· ὁ δὲ εἶπεν· «Τί ἐστιν»; Καὶ εἶπεν· «Μὴ ἐγγίσης ὧδε· λῦσαι τὸ ὑπόδημα ἐκ τῶν ποδῶν σου· ὁ γὰρ τόπος, ἐν ᾧ σὺ ἔστηκας ἐπ' αὐτοῦ γῆ ἁγία ἐστίν». Καὶ εἶπεν αὐτῷ· «Εγὼ εἰμι ὁ θεὸς τοῦ πατρός σου, θεὸς Ἀβραάμ καὶ θεὸς Ἰσαὰκ καὶ θεὸς Ἰακώβ»².

[14] Καὶ ὅτι γέ ἐστιν οὐσία τις προκόσμιος ζῶσα καὶ ὑφεστῶσα, ἡ τῷ πατρὶ καὶ θεῷ τῶν ὄλων εἰς τὴν τῶν γεννητῶν ἀπάντων δημιουργίαν ὑπηρετησαμένη, λόγος θεοῦ καὶ σοφία χρηματίζουσα, πρὸς ταῖς θετειμέναις ἀποδείξεισιν ἔτι καὶ αὐτῆς ἐξ ἰδίου προσώπου τῆς σοφίας ἐπακοῦσαι πάρεστιν, διὰ Σολομώντος λευκώτατα ὧδέ πως τὰ περὶ αὐτῆς μυσταγωγούσης· «Εγὼ ἡ σοφία κατεσκήνωσα βουλήν, καὶ γνώσιν καὶ ἔννοιαν ἐγὼ ἐπέκα λεσάμην. Δι' ἐμοῦ βασιλεῖς βασιλεύουσιν, καὶ οἱ δυνάσται γράφουσι δικαιοσύνην· δι' ἐμοῦ μεγιστᾶνες μεγαλύνονται, καὶ τύραννοι δι' ἐμοῦ κρατοῦσι γῆς»³.

[15] Οἷς ἐπιλέγει· «Κύριος ἔκτισέν με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ, πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσέν με· ἐν ἀρχῇ πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι, πρὸ τοῦ προελθεῖν τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, πρὸ τοῦ ὄρη ἐδρασθῆναι, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾶ με. Ἦνίκα ἡτοίμαζεν τὸν οὐρανόν, συμπαρήμην αὐτῷ, καὶ ὥς ἀσφαλεῖς ἐτίθει πηγὰς τῆς ὑπ' οὐρανόν, ἤμην σὺν αὐτῷ ἀρμόζουσα. Ἐγὼ ἤμην ἡ προσέχαιρεν καθ' ἡμέραν, εὐφραινόμενην δὲ ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν παντὶ καιρῷ, ὅτε εὐφραίνετο τὴν οἰκουμένην συντελέσας»⁴.

[16] Ὅτι μὲν οὖν προὖν καὶ τισὶν, εἰ καὶ μὴ τοῖς πᾶσιν, ὁ θεῖος λόγος ἐπεφαίνετο, ταῦθ' ἡμῖν ὥς ἐν βραχέσιν εἰρήσθω.

[17] Τί δὴ οὖν οὐχὶ καθάπερ τὰ νῦν, καὶ πάλαι πρότερον εἰς πάντας ἀνθρώπους καὶ πᾶσιν ἔθνεσιν ἐκηρύττετο, ὧδε ἂν γένοιτο πρόδηλον. Οὐκ ἦν πω χωρεῖν οἷός τε τὴν τοῦ Χριστοῦ πάνσοφον καὶ πανάρετον διδασκαλίαν ὁ πάλαι τῶν ἀνθρώπων βίος.

[18] Εὐθὺς μὲν γε ἐν ἀρχῇ μετὰ τὴν πρώτην ἐν μακαρίοις ζωὴν ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἦττον τῆς θείας ἐντολῆς φροντίσας, εἰς τουτονὶ τὸν θνητὸν καὶ ἐπίκηρον βίον καταπέπτωκεν καὶ τὴν ἐπάρατον ταυτηνὶ γῆν τῆς πάλαι

¹ Joz 5, 13-15.

² Wj 3, 4-6.

wydobyty miecz. I Jozue zbliżył się i rzekł: «Czy jesteś po naszej stronie, czy po stronie wrogów?». I odpowiedział mu: «Jestem Wodzem Naczelnym zastępów Pańskich». Wtedy Jozue upadł twarzą na ziemię i rzekł do Niego: «Panie, co rozkazujeś swemu słudze?». I rzekł Naczelny Wódz Pana do Jozuego: «Zdejmij obuwie ze swoich stóp, bowiem miejsce, na którym stoisz, jest święte»¹.

[13] Ze słów tych można zrozumieć, że nie jest to nikt inny, tylko Ten sam, który rozmawiał także z Mojżeszem, bo Pismo mówi o Nim tymi samymi słowami i w taki sam sposób: „Gdy Pan zobaczył, że się zbliża, by się przyjrzeć, zawołał Pan do niego z wnętrza krzewu i rzekł: «Mojżeszu, Mojżeszu!». On zaś powiedział: «Co się dzieje?». A Pan rzekł: «Nie zbliżaj się tutaj. Zdejmij obuwie ze swoich stóp, bowiem miejsce, na którym stoisz, jest ziemią świętą». I rzekł do niego: «Ja jestem Bogiem twojego ojca, Bogiem Abrahama, i Bogiem Izaaka, i Bogiem Jakuba»².

[14] Że zaś rzeczywiście jest Istota, istniejąca i trwająca już przed istnieniem świata, która Ojcu i Bogu wszechrzeczy pomagała przy stworzeniu wszystkiego, co powstało, nazywana Słowem Bożym i Mądrością, wnioskować można nie tylko z już przytoczonych dowodów, ale ponadto z wypowiedzi samej Mądrości, która przez Salomona bardzo wyraźnie odsłania swe tajemnice tymi słowami: „Ja, Mądrość, posiadam rozagę, przywołałam do siebie wiedzę i rozum. Dzięki Mnie panują królowie i władcy nadają prawo; dzięki Mnie wielcy rosną w siłę, a rządzący panują nad ziemią”³.

[15] Do tych słów dodaje: „Pan stworzył mnie jako początek swych dróg dla swych dzieł, przed wiekami położył Mnie jako fundament, na początku, przed stworzeniem ziemi, zanim wytrysnęły źródła wody, zanim stanęły góry, przed wszystkimi pagórkami mnie zrodził. Gdy przygotowywał niebo, towarzyszyłam Mu, i gdy umieszczał źródła, by niewzruszenie stały pod niebem, razem z nim budowałam harmonię świata. Ja byłam tam, gdzie codziennie się radował, a cieszyłam się przed Nim o każdej porze, gdy On się cieszył po skończonym stworzeniu świata”⁴.

[16] Istniało więc przedwieczne Słowo Boże i objawiło się niektórym ludziom, chociaż nie wszystkim – oto, co pokrótce przedstawiłem.

[17] To, dlaczego już w dawnych czasach nie głoszone Słowa Bożego wszystkim ludziom tak jak teraz, tłumaczy się zaś tym, że życie dawnych ludzi nie było jeszcze zdolne do przyjęcia nauki Chrystusa, tak pełnej mądrości i cnoty.

[18] Bowiem pierwszy człowiek zaraz na samym początku, po pierwszych szczęśliwych dniach swego życia, zdeptał Boże przykazanie i zatracił się w tym naszym życiu, śmiertelnym i marnym, i dawne boskie rozkosze

³ Prz 8, 12. 15-16.

⁴ Prz 8, 22-25. 27-28. 30-31.

ἐνθέου τρυφῆς ἀντικατηλλάξατο, οἱ τε ἀπὸ τούτου τὴν καθ' ἡμᾶς σύμπασαν πληρώσαντες πολὺ χεῖρους ἀναφανέντες ἐκτὸς ἐνός που καὶ δευτέρου, θηριώδη τινὰ τρόπον καὶ βίον ἀβίωτον ἐπανήρηντο·

[19] Ἀλλὰ καὶ οὔτε πόλιν οὔτε πολιτείαν, οὐ τέχνας, οὐκ ἐπιστήμας ἐπὶ νοῦν ἐβάλλοντο, νόμων τε καὶ δικαιωμάτων καὶ προσέτι ἀρετῆς καὶ φιλοσοφίας οὐδὲ ὀνόματος μετεῖχον, νομάδες δὲ ἐπ' ἐρημίας οἶά τινες ἄγριοι καὶ ἀπηνεῖς διῆγον, τοὺς μὲν ἐκ φύσεως προσήκοντας λογισμοὺς τά τε λογικὰ καὶ ἡμερα τῆς ἀνθρώπων ψυχῆς σπέρματα αὐτοπροαιρέτου κακίας ὑπερβολῇ διαφθείροντες, ἀνοσιουργίαις δὲ πάσαις ὅλους σφᾶς ἐκδεδωκότες, ὡς τοτὲ μὲν ἀλληλοφθορεῖν, τοτὲ δὲ ἀλληλοκτονεῖν, ἄλλοτε δὲ ἀνθρωποβορεῖν, θεομαχίας τε καὶ τὰς παρὰ τοῖς πᾶσιν βοωμένας γιγαντομαχίας ἐπιτολμᾶν, καὶ γῆν μὲν ἐπιτειχίζειν οὐρανῶ διανοεῖσθαι, μανία δὲ φρονήματος ἐκτόπου αὐτὸν τὸν ἐπὶ πᾶσιν πολεμεῖν παρασκευάζεσθαι.

[20] Ἐφ' οἷς τοῦτον ἑαυτοῖς <εἰς> ἀγουσι τὸν τρόπον, κατακλυσμοῖς αὐτοὺς καὶ πυρπολήσεσιν ὥσπερ ἀγρίαν ὕλην κατὰ πάσης τῆς γῆς κεχυμένην θεὸς ὁ πάντων ἔφορος μετῇ, λιμοῖς τε συνεχέσι καὶ λοιμοῖς πολέμοις τε αὐτὸν καὶ κεραυνῶν βολαῖς ἄνωθεν αὐτοὺς ὑπετέμνετο, ὥσπερ τινὰ δεινὴν καὶ χαλεπωτάτην νόσον ψυχῶν πικροτέροις ἀνέχων τοῖς κολαστηρίοις.

[21] Τότε μὲν οὖν, ὅτε δὴ καὶ πολὺς ἦν ἐπικεχυμένος ὀλίγου δεῖν κατὰ πάντων ὁ τῆς κακίας κάρος, οἶα μέθης δεινῆς, τὰς ἀπάντων σχεδὸν ἀνθρώπων ἐπισκιάζουσης καὶ ἐπισκοτούσης ψυχάς, ἡ πρωτόγονος καὶ πρωτόκτιστος τοῦ θεοῦ σοφία καὶ αὐτὸς ὁ προὖν λόγος φιλανθρωπίας ὑπερβολῇ τοτὲ μὲν δι' ὀπτασίας ἀγγέλων τοῖς ὑποβεβηκόσι, τοτὲ δὲ καὶ δι' ἑαυτοῦ οἶα θεοῦ δύναμις σωτήριος ἐνὶ που καὶ δευτέρῳ τῶν πάλαι θεοφιλῶν ἀνδρῶν οὐκ ἄλλως ἢ δι' ἀνθρώπου μορφῆς, ὅτι μὴδ' ἑτέρως ἦν δυνατόν αὐτοῖς, ὑπεφαίνετο.

[22] Ὡς δ' ἤδη διὰ τούτων τὰ θεοσεβείας σπέρματα εἰς πλῆθος ἀνδρῶν καταβέβλητο ὅλον τε ἔθνος ἐπὶ γῆς θεοσεβεῖα προσανέχον ἐκ τῶν ἀνέκαθεν Ἑβραίων ὑπέστη, τούτοις μὲν, ὡς ἂν εἰ πλῆθεσιν ἔτι ταῖς παλαιαῖς ἀγωγαῖς ἐκδεδιητημένοις, διὰ τοῦ προφήτου Μωυσέως εἰκόνας καὶ σύμβολα σαββάτου τινὸς μυστικοῦ καὶ περιτομῆς ἐτέρων τε νοητῶν θεωρημάτων εἰσαγωγάς, ἀλλ' οὐκ αὐτὰς ἐναργεῖς παρεδίδου μυσταγωγίας.

[23] Ὡς δὲ τῆς παρὰ τούτοις νομοθεσίας βοωμένης καὶ πνοῆς δίκην εὐδόδους εἰς ἅπαντας ἀνθρώπους διαδιδομένης, ἤδη τότε ἐξ αὐτῶν καὶ τοῖς πλείοσιν τῶν ἐθνῶν διὰ τῶν πανταχόσε νομοθετῶν τε καὶ φιλοσόφων ἡμέρωτο τὰ φρονήματα, τῆς ἀγρίας καὶ ἀπηνεοῦς θηριωδίας ἐπὶ τὸ πρᾶον μεταβεβλημένης, ὡς καὶ εἰρήνην βαθείαν φιλίας τε καὶ ἐπιμιξίας πρὸς ἀλλήλους ἔχειν, τηνικαῦτα πᾶσι δὴ λοιπὸν ἀνθρώποις καὶ τοῖς ἀνὰ τὴν οἰκουμένην ἔθνεσιν ὡς ἂν προωφελημένοις καὶ ἤδη τυγχάνουσιν ἐπιτηδεῖσις πρὸς παραδοχὴν τῆς τοῦ πατρὸς γνώσεως, ὁ αὐτὸς δὴ πάλιν ἐκεῖνος ὁ τῶν ἀρετῶν διδάσκαλος, ὁ ἐν πᾶσιν ἀγαθοῖς τοῦ πατρὸς ὑπουργός, ὁ θεῖος καὶ οὐράνιος τοῦ θεοῦ

zamienił na tę naszą przeklętą ziemię. A jego potomkowie, z wyjątkiem jednego czy dwóch, którzy napełnili całą naszą ziemię, stali się jeszcze o wiele gorsi; przyjęli zwierzęce obyczaje i wiedli niegodziwe życie.

[19] Państwo, rządy, sztuka, nauki nie przeszły im nawet przez myśl; praw, sądów, a co więcej, cnoty i filozofii nie znali nawet z nazwy. Wiedli życie koczownicze na pustyni jak dzikie i nieoswojone zwierzęta. Wrodzone zdolności umysłowe oraz zarodki zdrowego rozumu i cywilizacji tkwiące w ludzkiej duszy zmarnowali nadmiernym i świadomym zepsuciem. Całkowicie oddali się wszelkiego typu niegodziwościom, tak że się nawzajem niszczyli, nawzajem zabijali, nawzajem zjadali. Zuchwale wszczęli wojnę z Bogiem oraz znane wszystkim walki gigantów. Ziemię zamierzali zamienić w warowną twierdzę przeciwko niebu. Pchani szałem swej bezgranicznej pychy zbroili się na wojnę przeciwko samemu Najwyższemu.

[20] Dlatego czuwający nad wszystkim Bóg tych, którzy tak postępowali, karał potopami i pożarami zalewającymi całą ziemię jak pierwotną puszcę, tępił ich nieustannymi klęskami głodu, zarazami, wojnami i bijącymi z niebios piorunami, a tą niewątpliwie dotkliwą chłostą powstrzymywał rozwój groźnej i bardzo ciężkiej choroby duszy.

[21] Kiedy więc już prawie wszystkich ludzi ogarnął wielki obłęd zła i jakby jakieś straszne odurzenie zamroczyło wszystkie prawie dusze, rzucając na nie cień, wówczas pierworodna, utworzona przed wszystkim innym Mądrość, samo przedwieczne Słowo, powodowane miłością do ludzi, objawiało się swoim poddanym, czasem w wizjach anielskich, czasem we własnej Osobie jako zbawcza moc Boża, jednemu czy drugiemu z dawnych miłych Bogu ludzi, lecz nie inaczej niż w ludzkiej postaci, ponieważ inaczej, właśnie ze względu na nich, być nie mogło.

[22] Oni zaś ziarna religii rozsiali wśród wielu ludzi i tak z dawnych Hebrajczyków powstał na ziemi już cały naród oddany religii. Lecz ponieważ wielu błdziło jeszcze w dawnym trybie życia, Bóg za pośrednictwem Mojżesza dał im obrazy i symbole jakiegoś mistycznego szabatu i obrzezania oraz wstępne pojęcie innych nauk duchowych, ale rozumienia tajemnic im nie ujawnił.

[23] Gdy zaś ich prawodawstwo się rozszerzyło i – jak przesyczone wonią tchnienie – owiało wszystkich ludzi, wówczas już wszędzie pod ich wpływem, za sprawą prawodawców i filozofów, zachowania wielu ludów uszlachetniły się, a dzikie i zwierzęce obyczaje nabrały łagodności, tak że ludy żyły teraz w trwałym pokoju i przyjaźni i utrzymywały wzajemne stosunki. Wówczas wreszcie wszystkim ludziom i wszystkim narodom ziemi, tak przygotowanym i już zdolnym do przyjęcia wiedzy o Ojcu, znowu objawił się ten sam Nauczyciel cnót, Pomocnik Ojca we wszystkim co dobre, boskie i niebiańskie

λόγος, δι' ἀνθρώπου κατὰ μηδὲν σώματος οὐσία τὴν ἡμετέραν φύσιν δι-
αλλάττοντος ἀρχομένης τῆς Ῥωμαίων βασιλείας ἐπιφανείς, τοιαῦτα ἔδρασέν
τε καὶ πέπονθεν, οἷα ταῖς προφητείαις ἀκόλουθα ἦν, ἄνθρωπον ὁμοῦ καὶ
θεὸν ἐπιδημήσειν τῷ βίῳ παραδόξων ἔργων ποιητὴν καὶ τοῖς πᾶσιν ἔθνεσιν
διδάσκαλον τῆς τοῦ πατρὸς εὐσεβείας ἀναδειχθήσεσθαι τό τε παράδοξον
αὐτοῦ τῆς γενέσεως καὶ τὴν καινὴν διδασκαλίαν καὶ τῶν ἔργων τὰ θαύματα
ἐπὶ τε τούτοις τοῦ θανάτου τὸν τρόπον τὴν τε ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν καὶ ἐπὶ
πᾶσιν τὴν εἰς οὐρανοὺς ἔνθεον ἀποκατάστασιν αὐτοῦ προκηρυττούσαις.

[24] Τὴν γοῦν ἐπὶ τέλει βασιλείαν αὐτοῦ Δανιὴλ ὁ προφῆτης θεῖῳ
πνεύματι συνορῶν, ὧδέ πη ἐθεοφορεῖτο, ἀνθρωπινώτερον τὴν θεοπτίαν
ὑπογράφων· «Ἐθεώρουν, γὰρ φησὶν ἕως οὗ θρόνοι ἐτέθησαν, καὶ παλαιὸς
ἡμερῶν ἐκάθητο. Καὶ τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ ὡς εἰ χιών λευκόν, καὶ ἡ θριξὶς τῆς
κεφαλῆς αὐτοῦ ὡς εἰ ἔριον καθαρόν· ὁ θρόνος αὐτοῦ φλόξ πυρός, οἱ τροχοὶ
αὐτοῦ πῦρ φλέγον· ποταμὸς πυρός εἴλκεν ἔμπροσθεν αὐτοῦ. Χίλιαι χιλιάδες
ἐλειτουργοῦν αὐτῷ, καὶ μύριαι μυριάδες παρειστήκεισαν ἔμπροσθεν αὐτοῦ.
Κριτήριον ἐκάθισεν, καὶ βίβλοι ἠνεώχθησαν»¹.

[25] Καὶ ἐξῆς· «Ἐθεώρουν, φησὶν, καὶ ἰδοὺ μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ
οὐρανοῦ ὡς εἰ υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος, καὶ ἕως τοῦ παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν
ἔφθασεν, καὶ ἐνώπιον αὐτοῦ προσηνέχθη· καὶ αὐτῷ ἐδόθη ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ τιμὴ
καὶ ἡ βασιλεία, καὶ πάντες οἱ λαοὶ φυλαὶ γλῶσσαι αὐτῷ δουλεύουσιν. Ἡ
ἐξουσία αὐτοῦ ἐξουσία αἰώνιος, ἥτις οὐ παρελεύσεται· καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ
οὐ διαφθαρήσεται»².

[26] Ταῦτα δὲ σαφῶς οὐδ' ἐφ' ἕτερον, ἀλλ' ἐπὶ τὸν ἡμέτερον σωτήρα,
τὸν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν θεὸν θεὸν λόγον, ἀναφέροιο ἄν, υἱὸν ἀνθρώπου διὰ
τὴν ὑστάτην ἐνανθρώπησιν αὐτοῦ χρηματίζοντα. Ἀλλὰ γὰρ ἐν οἰκείαις
ὑπομνήμασιν τὰς περὶ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ προφητικὰς
ἐκλογὰς³ συναγαγόντες ἀποδεικτικώτερόν τε τὰ περὶ αὐτοῦ δηλούμενα ἐν
ἐτέροις συστήσαντες, τοῖς εἰρημένους ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀρκεσθῆσόμεθα.

Γ'

*Ὡς καὶ τὸ Ἰησοῦ ὄνομα καὶ αὐτὸ δὴ τὸ τοῦ Χριστοῦ ἔγνωστό τε ἀνέκαθεν
καὶ τετίμητο παρὰ τοῖς θεσπεσίοις προφήταις*

[1] Ὅτι δὲ καὶ αὐτὸ τοῦνομα τοῦ τε Ἰησοῦ καὶ δὴ καὶ τοῦ Χριστοῦ παρ'
αὐτοῖς τοῖς πάλαι θεοφιλέσιν προφήταις τετίμητο, ἤδη καιρὸς ἀποδεικνύναι.

¹ Dn 7, 9-10.

² Dn 7, 13-14.

Słowo Boże. Objawił się jako człowiek, który istotą swego ciała w niczym nie różnił się od naszej natury, a miało to miejsce u początków Cesarstwa Rzymskiego. Czynił On i cierpiał wszystko, co przepowiadały proroctwa: że w życiu publicznym pojawi się człowiek, ale zarazem Bóg, Cudotwórca i Nauczyciel wszystkich narodów, by im pokazać, jak należy czcić Ojca; przepowiadały także niezwykłość Jego narodzenia, nowość Jego nauki, cuda, jakich dokonał, ponadto rodzaj śmierci, zmartwychwstanie, a wreszcie Jego Boskie wniebowstąpienie.

[24] Jego ostateczne panowanie oglądał prorok Daniel za sprawą Ducha Świętego i to boskie widzenie, może zbyt po ludzku, opisał w takich słowach: „Albowiem patrzyłem – mówi – aż ustawiono trony i Przedwieczny zasiadł. A szata Jego bielila się jak śnieg, a włosy na jego głowie jak czysta wełna, tron Jego – płomień ognia, Jego koła - ogień płonący. Rzeka ognia płynęła przed Nim, tysiące tysięcy Mu usługiwały, a dziesiątki tysięcy dziesiątek tysięcy stały przed Nim. Sąd zasiadł i otwarto księgi”¹.

[25] A dalej: „Patrzyłem – mówi – i oto z niebios na obłokach przybył jakby Syn Człowieczy i zbliżył się do Przedwiecznego, i wprowadzono Go przed Niego; i dana Mu została władza, cześć i królestwo, a służą Mu wszystkie narody, ludy i języki. Panowanie Jego panowaniem wiecznym, które nie przemienie, a Jego królestwo nie ulegnie zagładzie”².

[26] Jest oczywiste, że to wszystko odnosi się nie do kogo innego, tylko do naszego Zbawiciela, który był na początku u Boga Słowem Bożym, a który ze względu na swoje wcielenie jest także nazywany Synem Człowieczym. W osobnych zapiskach zestawilem *Wybór proroctw*³, dotyczących naszego Zbawiciela Jezusa Chrystusa, zaś w innych dziełach jeszcze obszerniej przedstawiłem to, co o Nim powiedziano, toteż obecnie poprzestanę na tym, co zostało powiedziane.

3.

O tym, że imiona „Jezus” i „Chrystus” prorocy Boży już od dawna znali i otaczali czcią

[1] Czas wreszcie wykazać, że imiona „Jezus” i „Chrystus” już dawni mili Bogu prorocy otaczali czcią.

³ Są to *Eclogae propheticae* (PG 22, 1021-1262), które są jedyną zachowaną częścią większego dzieła pt. *Ogólne i podstawowe wprowadzenie*.

[2] Σεπτὸν ὡς ἔνι μάλιστα καὶ ἔνδοξον τὸ Χριστοῦ ὄνομα πρῶτος αὐτὸς γνωρίσας Μωυσῆς τύπους οὐρανίων καὶ σύμβολα μυστηριώδεις τε εἰκόνας ἀκολούθως χρησιμῶ φήσαντι αὐτῷ «Ὅρα, ποιήσεις πάντα κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει»¹ παραδούς, ἀρχιερέα θεοῦ, ὡς ἐνῆν μάλιστα δυνατόν ἄνθρωπον, ἐπιφημίσας, τοῦτον Χριστὸν ἀναγορεύει, καὶ ταύτη γε τῇ κατὰ τὴν ἀρχιερωσύνην ἀξία, πᾶσαν ὑπερβαλλούσῃ παρ' αὐτῷ τὴν ἐν ἀνθρώποις προεδρίαν, ἐπὶ τιμῇ καὶ δόξῃ τὸ τοῦ Χριστοῦ περιτίθῃσιν ὄνομα· οὕτως ἄρα τὸν Χριστὸν θεῖόν τι χρῆμα ἡπίστατο.

[3] Ὁ δ' αὐτὸς καὶ τὴν τοῦ Ἰησοῦ προσηγορίαν εὖ μάλα πνεύματι θείῳ προῖδων, πάλιν τινὸς ἐξαιρέτου προνομίας καὶ ταύτην ἀξιοῖ. Οὐποτε γοῦν πρότερον ἐκφωνηθὲν εἰς ἀνθρώπους, πρὶν ἢ Μωυσεῖ γνωσθῆναι, τὸ τοῦ Ἰησοῦ πρόσρημα τούτῳ Μωυσῆς πρώτῳ καὶ μόνῳ περιτίθῃσιν, ὃν κατὰ τύπον αὐθις καὶ σύμβολον ἔγνω μετὰ τὴν αὐτοῦ τελευταίην δια δεξόμενον τὴν κατὰ πάντων ἀρχήν.

[4] Οὐ πρότερον γοῦν τὸν αὐτοῦ διάδοχον, τῇ τοῦ Ἰησοῦ κεχρημένον προσηγορία, ὀνόματι δὲ ἐτέρῳ τῷ Αὐσῇ, ὅπερ οἱ γεννήσαντες αὐτῷ τίθενται, καλούμενον, Ἰησοῦν αὐτὸς ἀναγορεύει, γέρας ὥσπερ τίμιον, παντὸς πολὺ μείζον βασιλικῷ διαδήματός, τοῦνομα αὐτῷ δωρούμενος, ὅτι δὴ καὶ αὐτὸς ὁ τοῦ Ναυῆ Ἰησοῦς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν τὴν εἰκόνα ἔφερεν, τοῦ μόνου μετὰ Μωυσέα καὶ τὸ συμπέρασμα τῆς δι' ἐκείνου παραδοθείσης συμβολικῆς λατρείας, τῆς ἀληθοῦς καὶ καθαρωτάτης εὐσεβείας τὴν ἀρχὴν διαδεξαμένου.

[5] Καὶ Μωυσῆς μὲν ταύτη πη δυσὶ τοῖς κατ' αὐτὸν ἀρετῇ καὶ δόξῃ παρὰ πάντα τὸν λαὸν προφέρουσιν ἀνθρώποις, τῷ μὲν ἀρχιερεῖ, τῷ δὲ μετ' αὐτὸν ἡγησομένῳ, τὴν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ προσηγορίαν ἐπὶ τιμῇ τῇ μεγίστῃ περιτέθεται.

[6] Σαφῶς δὲ καὶ οἱ μετὰ ταῦτα προφητῇται ὀνομαστὶ τὸν Χριστὸν προανεφώνουν, ὁμοῦ τὴν μέλλουσαν ἔσεσθαι κατ' αὐτοῦ συσκευὴν τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ, ὁμοῦ δὲ καὶ τὴν τῶν ἐθνῶν δι' αὐτοῦ κλήσιν προμαρτυρόμενοι, τοτὲ μὲν ὥδέ πως Ἰερεμίας λέγων· «Πνεῦμα προσώπου ἡμῶν Χριστὸς κύριος συνελήφθη ἐν ταῖς διαφθοραῖς αὐτῶν, οὗ εἵπομεν· «Ἐν τῇ σκιᾷ αὐτοῦ ζησόμεθα ἐν τοῖς ἔθνεσιν»², τοτὲ δὲ ἀμνηχανῶν Δαυὶδ διὰ τούτων· «Ἴνα τί ἐφρύαξαν ἔθνη καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά; παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτό, κατὰ τοῦ κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ»³. οἷς ἐξῆς ἐπιλέγει ἐξ αὐτοῦ δὴ προσώπου τοῦ Χριστοῦ· «Κύριος εἶπεν πρὸς με· υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε· αἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς»⁴.

[7] Οὐ μόνους δὲ ἄρα τοὺς ἀρχιερωσύνη τετιμημένους, ἐλαίῳ σκευαστῷ τοῦ συμβόλου χρισμένους ἔνεκα, τὸ τοῦ Χριστοῦ κατεκόσμη παρ' Ἑβραίοις

¹ Wj 25, 4; Hbr 8, 5.

² Lm 4, 20.

[2] Mojżesz pierwszy poznał, że imię Chrystusa jest najwznioślejsze i najczcigodniejsze, kiedy podał wzory, symbole i tajemnicze obrazy rzeczy niebiańskich, posłuszny Bożej wyroczni, która powiedziała do niego: „Patrz i czyn wszystko według wzoru pokazanego ci na górze”¹. Wynosi więc Bożego arcykapłana, tak jak tylko jest to możliwe w stosunku do człowieka, i nazywa go Chrystusem. I tak obok godności arcykapłana, przewyższającej jego zdaniem wszelkie ludzkie zaszczyty, dla jej czci i chwały stawia imię Chrystusa. Tak głęboko był przekonany, że Chrystus to Istota Boża.

[3] Mojżesz przewidział także wyraźnie, za sprawą Ducha Świętego, imię Jezusa i uczcił je również wyjątkowym zaszczytem. Bowiem imię Jezusa, którego nigdy wcześniej ludzie nie wymawiali, zanim nie poznał go Mojżesz, po raz pierwszy i jedyny nadał temu, o którym wiedział, że – znów jako wzór i symbol – po jego śmierci obejmie naczelne zwierzchnictwo.

[4] Przedtem jego następca nie nosił imienia Jezus [Jozue], ale miał inne imię, Auses, które mu nadali jego rodzice. Jezusem nazywa go dopiero sam Mojżesz i nadaje mu to imię jak jakąś zaszczytną godność, o wiele cenniejszą od królewskich diademów; a nadaje dlatego, że tenże Jezus, syn Nawego, stanowił obraz naszego Zbawiciela, który po Mojżeszu, gdy dobiegła końca wprowadzona przez niego symboliczna służba Boża, sam jeden objął zwierzchnictwo nad prawdziwą i najczystsza religią.

[5] W taki więc sposób Mojżesz dwóm ludziom, którzy jego zdaniem przewyższali cały naród cnotą i sławą, arcykapłanowi i naczelnemu wodzowi, a swemu następcy, nadał imiona naszego Zbawiciela Jezusa Chrystusa, by ich otoczyć najwyższą czcią.

[6] Nie mniej wyraźnie późniejsi prorocy przepowiadali Chrystusa i wymieniali Jego imię, gdy ich słowa przepowiadały przyszłe intrygi ludu żydowskiego przeciwko Niemu oraz powołanie przez Niego narodów. Wówczas to Jeremiasz mówił tak: „Tchnienie ust naszych, Chrystus Pan, został schwytany w ich pułapki, o którym mówiliśmy: W Jego cieniu będziemy żyć wśród narodów”². A zdumiony Dawid pytał wtedy: „Czemu narody uniosły się butą, a ludy powzięły próżne zamiary? Powstali królowie ziemi i władcy zebrali się w tym samym celu: przeciwko Panu i przeciwko Jego Pomazańcowi”³. Do tego dodaje jakby wypowiedź samego Chrystusa: „Pan rzekł do Mnie: Ty jesteś moim Synem, Ja Ciebie dziś zrodziłem, proś Mnie, a dam Ci narody jako Twe dziedzictwo i krańce ziemi jako Twoją własność”⁴.

[7] Nie tylko arcykapłanów, namaszczonych symbolicznie święconym olejem, zdołało u Hebrajczyków miano pomazańca, ale i królów, których

³ Ps 2, 1-2.

⁴ Ps 2, 7-8.

ὄνομα, ἀλλὰ καὶ τοὺς βασιλέας, οὓς καὶ αὐτοὺς νεύματι θείῳ προφηῖται χρίοντες εἰκονικοὺς τινὰς Χριστοὺς ἀπειργάζοντο, ὅτι δὴ καὶ αὐτοὶ τῆς τοῦ μόνου καὶ ἀληθοῦς Χριστοῦ, τοῦ κατὰ πάντων βασιλεύοντος θεοῦ λόγου, βασιλικῆς καὶ ἀρχικῆς ἐξουσίας τοὺς τύπους δι' ἐαυτῶν ἔφερον.

[8] Ἦδη δὲ καὶ αὐτῶν τῶν προφητῶν τινὰς διὰ χρίσματος Χριστοὺς ἐν τύπῳ γεγονέναι παρειλήφαμεν, ὡς τούτους ἅπαντας τὴν ἐπὶ τὸν ἀληθῆ Χριστὸν, τὸν ἔνθεον καὶ οὐράνιον λόγον, ἀναφορὰν ἔχειν, μόνον ἀρχιέρεα τῶν ὅλων καὶ μόνον ἀπάσης κτίσεως βασιλέα καὶ μόνον προφητῶν ἀρχιπροφήτην τοῦ πατρὸς τυγχάνοντα.

[9] Τούτου δ' ἀπόδειξις τὸ μὴδὲνα πω τῶν πάλαι διὰ τοῦ συμβόλου κεχρισμένων, μήτε ἱερέων μήτε βασιλέων μήτε μὴν προφητῶν, τοσαύτην ἀρετῆς ἐνθέου δύναμιν κτήσασθαι, ὅσῃν ὁ σωτὴρ καὶ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ μόνος καὶ ἀληθινὸς Χριστὸς ἐπιδέδεικται.

[10] Οὐδεὶς γέ τοι ἐκείνων, καίπερ ἀξιώματι καὶ τιμῇ ἐπὶ πλείσταις ὅσαις γενεαῖς παρὰ τοῖς οἰκείοις διαλαμπάντων, τοὺς ὑπηκόους πῶποτε ἐκ τῆς περὶ αὐτοὺς εἰκονικῆς τοῦ Χριστοῦ προσήσεως Χριστιανούς ἐπεφήμισεν· ἀλλ' οὐδὲ σεβάσμιός τινι τούτων πρὸς τῶν ὑπηκόων ὑπῆρξε τιμὴ· ἀλλ' οὐδὲ μετὰ τὴν τελευταίην τοσαύτη διάθεσις, ὡς καὶ ὑπεραποθνήσκειν ἐτοίμως ἔχειν τοῦ τιμωμένου· ἀλλ' οὐδὲ πάντων τῶν ἀνὰ τὴν οἰκουμένην ἔθνων περὶ τινὰ τῶν τότε τοσαύτη γέγονε κίνησις, ἐπεὶ μὴδὲ τοσοῦτον ἐν ἐκείνοις ἢ τοῦ συμβόλου δύναμις οἷα τε ἦν ἐνεργεῖν, ὅσον ἢ τῆς ἀληθείας παράστασις διὰ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἐνδεικνυμένη·

[11] Ὅς οὔτε σύμβολα καὶ τύπους ἀρχιερωσύνης παρὰ του λαβῶν, ἀλλ' οὐδὲ γένος τὸ περὶ σῶμα ἐξ ἱερωμένων κατὰγων, οὐδ' ἀνδρῶν δορυφορίαις ἐπὶ βασιλείαν προαχθεὶς οὐδὲ μὴν προφήτης ὁμοίως τοῖς πάλαι γενόμενος, οὐδ' ἀξίας ὅλως ἢ τινος παρὰ Ἰουδαίοις τυχὼν προεδρίας, ὅμως τοῖς πᾶσιν, εἰ καὶ μὴ τοῖς συμβόλοις, ἀλλ' αὐτῇ γε τῇ ἀληθείᾳ παρὰ τοῦ πατρὸς κεκόσμητο.

[12] Οὐχ ὁμοίων δ' οὖν οἷς προειρήκαμεν, τυχῶν, πάντων ἐκείνων καὶ Χριστὸς μᾶλλον ἀνηγόρευται, καὶ ὡς ἂν μόνος καὶ ἀληθὴς αὐτὸς ὢν ὁ Χριστὸς τοῦ θεοῦ, Χριστιανῶν τὸν πάντα κόσμον, τῆς ὄντως σεμνῆς καὶ ἱεῖρας αὐτοῦ προσηγορίας, κατέπλησεν, οὐκέτι τύπους οὐδὲ εἰκόνας, ἀλλ' αὐτὰς γυμνὰς ἀρετὰς καὶ βίον οὐράνιον αὐτοῖς ἀληθείας δόγμασιν τοῖς θιασώταις παραδούς.

[13] Τὸ τε χρίσμα, οὐ τὸ διὰ σωμάτων σκευαστόν, ἀλλ' αὐτὸ δὴ πνεύματι θείῳ τὸ θεοπρεπές, μετοχῇ τῆς ἀγεννήτου καὶ πατρικῆς θεότητος ἀπειλήφει· ὃ καὶ αὐτὸ πάλιν Ἡσαΐας διδάσκει, ὡς ἂν ἐξ αὐτοῦ ὥδέ πως ἀναβοῶν τοῦ Χριστοῦ· «Πνεῦμα κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὐ εἶνεκεν ἔχρισέν με· εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέν με, κηρῦξαι αἰχμαλώτοις ἄφεςιν καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν»¹.

¹ Iz 61, 1; Łk 4, 18-19.

prorocy pod Bożym natchnieniem również namaszczeni i przedstawiali jakby-jakieś odbicia Chrystusa. Byli bowiem i oni odbiciem królewskiej i naczelnej władzy jedynego i prawdziwego Chrystusa, Bożego Słowa, sprawującego nad wszystkim władzę królewską.

[8] Ponadto wiemy, że nawet niektórzy prorocy stali się przez namaszczenie odbiciem Chrystusa. A zatem oni wszyscy wykazują podobieństwo do prawdziwego Chrystusa, Słowa Bożego i niebiańskiego, jedynego Arcykapłana całego świata, jedynego Króla całego stworzenia i jedynego Arcyproroka proroków Ojca.

[9] Powyższe wywody dowodzą, że żaden z tych dawnych symbolicznych pomazańców, kapłanów, królów czy proroków nie posiadał takiej mocy cnoty Bożej, jaką miał Zbawiciel i Pan nasz Jezus, jedyny i prawdziwy Pomazaniec.

[10] Przecież żaden z nich, chociaż autorytetem i szacunkiem wybijali się oni w swoim środowisku przez tak wiele pokoleń, nigdy swoim zwolennikom nie nadał imienia „chrześcijanie”, mimo że sam nosił symboliczne imię Chrystusa; żadnego z nich zwolennicy nie otaczali boską czcią; żaden z nich po śmierci nie wzbudził takich emocji, żeby ktokolwiek gotów był za niego umrzeć; żaden z nich wreszcie nie wstrząsnął tak mocno wszystkimi narodami ziemi, bo siła symbolu, jaki wyrażali, nie mogła zdziałać tyle, ile potem Prawda, objawiająca się przez naszego Zbawiciela.

[11] On nie wziął od nikogo symboli ani wzorów arcykapłaństwa, nie pochodził co do ciała z rodu kapłańskiego, nie wyniosła Go na tron królewski zbrojna straż, nie był nawet prorokiem, podobnym do dawnym wieszczów, nie piastował wśród Żydów żadnej w ogóle godności ani żadnego eksponowanego stanowiska, a jednak tym wszystkim ozdobił Go Ojciec, już nie symbolicznie, lecz realnie.

[12] Chociaż więc nie miał tytułów podobnych do tych, o których mówiliśmy, słuszniej niż oni wszyscy nosił miano Chrystusa. A ponieważ jest jedynym i prawdziwym Bożym Pomazańcem, czyli Chrystusem, cały świat napełnił zaszczytnym i świętym imieniem chrześcijan i już nie dał swoim uczniom symboli ani obrazów, ale cnoty rzeczywiste i życie niebiańskie w naukach prawdy.

[13] Jego namaszczenie nie było przygotowane ludzką ręką, lecz otrzymał Boże namaszczenie przez Ducha Bożego, przez to, że uczestniczy w Bóstwie niezrodzonym i Ojcowym. Uczy nas o tym ponownie Izajasz, który woła jakby ustami samego Chrystusa: „Duch pański nade Mną, więc namaścił Mnie, z dobrą nowiną posłał Mnie do ubogich, do więźniów z wieścią o uwolnieniu, do ślepych – o przywróceniu wzroku”¹.

[14] Καὶ οὐ μόνος γε Ἡσαΐας, ἀλλὰ καὶ Δαυὶδ εἰς τὸ αὐτοῦ πρόσωπον ἀναφωνεῖ λέγων· «Ὁ θρόνος σου, ὁ θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος εὐθύτητος ἢ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου· ἠγάπησας δικαιοσύνην καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέν σε, ὁ θεός, ὁ θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου»¹. Ἐν οἷς ὁ λόγος ἐν μὲν τῷ πρώτῳ στίχῳ θεὸν αὐτὸν ἐπιφημίζει, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ σκήπτρῳ βασιλικῶ τιμᾷ.

[15] Εἴθ' ἐξῆς ὑποβάς μετὰ τὴν ἔνθεον καὶ βασιλικὴν δύναμιν τρίτῃ τάξει Χριστὸν αὐτὸν γεγονότα, ἐλαίῳ οὐ τῷ ἐξ ὕλης σωμαίων, ἀλλὰ τῷ ἐνθέῳ τῆς ἀγαλλιάσεως ἡλειμμένον, παρίστησιν· παρ' ὃ καὶ τὸ ἐξαιρετικὸν αὐτοῦ καὶ πολὺ κρεῖττον καὶ διάφορον τῶν πάλοι διὰ τῶν εἰκόνων σωματικώτερον κεχρισμένων ὑποσημαίνει.

[16] Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ ὁ αὐτὸς ὥδέ πως τὰ περὶ αὐτοῦ δηλοῖ λέγων· «Εἶπεν ὁ κύριος τῷ κυρίῳ μου· «Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου»², καὶ· «Ἐκ γαστροῦ πρὸ ἑωσφόρου ἐγέννησά σε. Ὡμοσεν κύριος καὶ οὐ μεταμεληθήσεται· σὺ εἰ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ»³.

[17] Οὗτος δὲ εἰσάγεται ἐν τοῖς ἱεροῖς λόγοις ὁ Μελχισεδέκ ἱερεὺς τοῦ θεοῦ τοῦ ὑψίστου, οὐκ ἐν σκευαστῷ τινι χρίσματι ἀναδεδειγμένος, ἀλλ' οὐδὲ διαδοχῇ γένους προσήκων τῇ καθ' Ἑβραίους ἱερωσύνῃ· δι' ὃ κατὰ τὴν αὐτοῦ τάξιν, ἀλλ' οὐ κατὰ τὴν τῶν ἄλλων σύμβολα καὶ τύπους ἀνειληφότων Χριστὸς καὶ ἱερεὺς μεθ' ὅρκου παραλήψεως ὁ σωτὴρ ἡμῶν ἀνηγόρευται·

[18] Ὅθεν οὐδὲ σωματικῶς παρὰ Ἰουδαίοις χρισθέντα αὐτὸν ἡ ἱστορία παραδίδωσιν, ἀλλ' οὐδ' ἐκ φυλῆς τῶν ἱερωμένων γενόμενον, ἐξ αὐτοῦ δὲ θεοῦ πρὸ ἑωσφόρου μέν, τοῦτ' ἐστὶν πρὸ τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως, οὐσιωμένον, ἀθάνατον δὲ καὶ ἀγήρω τὴν ἱερωσύνην εἰς τὸν ἄπειρον αἰῶνα διακατέχοντα.

[19] Τῆς δ' εἰς αὐτὸν γενομένης ἀσωμάτου καὶ ἐνθέου χρίσεως μέγα καὶ ἐναργὲς τεκμήριον τὸ μόνον αὐτὸν ἐξ ἀπάντων τῶν πώποτε εἰς ἔτι καὶ νῦν παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις καθ' ὅλου τοῦ κόσμου Χριστὸν ἐπιφημίζεσθαι ὁμολογεῖσθαι τε καὶ μαρτυρεῖσθαι πρὸς ἀπάντων ἐπὶ τῇ προσηγορίᾳ παρὰ τε Ἑλλήσι καὶ βαρβάροις μνημονεύεσθαι, καὶ εἰς ἔτι νῦν παρὰ τοῖς ἀνὰ τὴν οἰκουμένην αὐτοῦ θιασώταις τιμᾶσθαι μὲν ὡς βασιλέα, θαυμάζεσθαι δὲ ὑπὲρ προφήτην, δοξάζεσθαι τε ὡς ἀληθὴ καὶ μόνον θεοῦ ἀρχιερέα, καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις, οἷα θεοῦ λόγον προόντα καὶ πρὸ αἰώνων ἀπάντων οὐσιωμένον τὴν τε σεβασμίον τιμὴν παρὰ τοῦ πατρὸς ὑπειληφότα, καὶ προσκυνεῖσθαι ὡς θεόν.

[20] Τὸ γε μὴν πάντων παραδοξότατον, ὅτι μὴ φωναῖς αὐτὸ μόνον καὶ ῥημάτων ψόφοις αὐτὸν γεραίρομεν οἱ καθωσιωμένοι αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ πάσῃ διαθέσει ψυχῆς, ὡς καὶ αὐτῆς προτιμᾶν τῆς ἑαυτῶν ζωῆς τὴν εἰς αὐτὸν μαρτυρίαν.

¹ Ps 45(44), 7-8.

² Ps 110(109), 1.

[14] I nie tylko sam Izajasz, ale i Dawid mówi, zwracając się do Niego: „Tron Twój, Boże, na wieki wieków, berłem prawości berło Twego panowania, umiłowałeś sprawiedliwość, a znenawidziłeś nieprawość, dlatego Ciebie spośród twoich towarzyszy namaścił Twój Bóg, olejem radości”¹. Tymi Słowami Pismo nazywa Go w pierwszym wierszu Bogiem, w drugim zaszczyca Go berłem królewskim, następnie mówi o boskiej i królewskiej władzy, a w trzecim przedstawia, jak stał się Pomazańcem, namaszczonym nie materialnym, ale Bożym olejem radości.

[15] W ten sposób Pismo wskazuje Jego pierwszeństwo, większą potęgę i różnicę między Nim a tymi, którzy dawniej otrzymali symbolicznie namaszczenie ciała.

[16] W jeszcze innym miejscu ten sam Dawid tak mówi wyraźnie: „Rzekł Pan Panu memu: Siądź po Mojej prawicy, dopóki nie położę twoich nieprzyjaciół jako podnózek pod Twoje stopy”² oraz „Z łona przed świtem Cię zrodziłem. Przysiągł Pan i nie będzie tego żałował. Ty jesteś kapłanem na wieki, na wzór Melchizedeka”³.

[17] Tego Melchizedeka przedstawiają święte księgi jako kapłana Boga najwyższego, który nie został poświęcony jakimś sporządzonym przez ludzi krzyżmem, ani nie prawem dziedziczenia dostąpił żydowskiego kapłaństwa. Dlatego na jego wzór, a nie na wzór tych innych, którzy otrzymali tylko symbole i wyobrażenia, nasz Zbawiciel mocą przysięgi zostaje obwołany Pomazańcem i kapłanem.

[18] Toteż historia nie mówi nam, że otrzymał od Żydów namaszczenie ciała i że pochodzi z plemienia kapłańskiego, raczej że bierze swe istnienie z samego Boga, „przed świtem”, to znaczy przed stworzeniem świata, i że na nieskończone wieki posiada nieśmiertelne i niestarzejące się kapłaństwo.

[19] A oto wielki i oczywisty dowód Jego bezcielesnego i boskiego namaszczenia: ze wszystkich ludzi, którzy kiedykolwiek aż do dziś istnieli i istnieją teraz, ze wszystkich ludzi całego świata tylko on jeden został nazwany Chrystusem. Wszyscy Mu to miano przyznają i o nim zaświadczać, pamiętać o tym imieniu Grecy i barbarzyńcy. Jeszcze dzisiaj Jego uczniowie rozproszeni po całym świecie czczą Go jako króla, podziwiają bardziej niż proroka, wielbią Go jako prawdziwego i jedynego Bożego Arcykapłana i Jemu kłaniają się jako Bogu, bo jest Słowem Bożym, przedwiecznym i istniejącym przed wszystkimi czasami, które od Ojca otrzymało najwyższą chwałę i odbiera cześć boską.

[20] My, Jemu poświęceni, czcimy Go nie tylko ustami i brzmieniem słów, ale całym uczuciem serca, tak że gotowi jesteśmy oddać własne życie, by Jemu dać świadectwo.

³ Ps 110(109), 3-4.

Δ'

Ὡς οὐ νεώτερος οὐδὲ ξενίζων ἦν ὁ τρόπος τῆς πρὸς αὐτοῦ καταγγελθείσης
πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν εὐσεβείας

[1] Ταῦτα μὲν οὖν ἀναγκαίως πρὸ τῆς ἱστορίας ἐνταυθὰ μοι κείσθω, ὥς ἂν μὴ νεώτερόν τις εἶναι νομίσειεν τὸν σωτῆρα καὶ κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν διὰ τοὺς τῆς ἐνσάρκου πολιτείας αὐτοῦ χρόνους. Ἵνα δὲ μηδὲ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ νέαν εἶναι καὶ ξένην, ὥς ἂν ὑπὸ νέου καὶ μηδὲν τοὺς λοιποὺς διαφέροντος ἀνθρώπους συστάσαν, ὑπονοήσειέν τις, φέρε, βραχέα καὶ περὶ τούτου διαλάβωμεν.

[2] Τῆς μὲν γὰρ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίας νεωστὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐπιλαμπάσης, νέον ὁμολογουμένως ἔθνος, οὐ μικρὸν οὐδ' ἀσθενὲς οὐδ' ἐπὶ γωνίας ποι γῆς ἰδρυμένον, ἀλλὰ καὶ πάντων τῶν ἐθνῶν πολυανθρωπότατόν τε καὶ θεοσεβέστατον ταύτῃ τε ἀνώλεθρον καὶ ἀήττητον, ἧ καὶ εἰς αἰὶ τῆς παρὰ θεοῦ βοηθείας τυγχάνει, χρόνων προθεσμίαις ἀρρήτοις ἀθρόως οὕτως ἀναπέφηνεν, τὸ παρὰ τοῖς πᾶσι τῇ τοῦ Χριστοῦ προσηγορία τετιμημένον.

[3] Τοῦτο καὶ προφητῶν κατεπλάγη τις, θείου πνεύματος ὀφθαλμῷ τὸ μέλλον ἔσεσθαι προθεωρήσας, ὥς καὶ τάδε ἀναφθέγγασθαι· «Τίς ἤκουσεν τοιαῦτα, καὶ τίς ἐλάλησεν οὕτως; εἰ ὠδινεν γῆ ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ, καὶ εἰ ἐτέχθη ἔθνος εἰς ἅπαξ»¹. Ὑποσημαίνει δέ πως καὶ τὴν μέλλουσιν ὁ αὐτὸς προσηγορίαν, λέγων· «Τοῖς δὲ δουλεύουσίν μοι κληθήσεται ὄνομα καινόν, ὃ εὐλογηθήσεται ἐπὶ τῆς γῆς»².

[4] Ἀλλ' εἰ καὶ νέοι σαφῶς ἡμεῖς καὶ τοῦτο καινὸν ὄντως ὄνομα τὸ Χριστιανῶν ἀρτίως παρὰ πᾶσιν ἔθνεσιν γνωρίζεται, ὁ βίος δ' οὖν ὅμως καὶ τῆς ἀγωγῆς ὁ τρόπος αὐτοῖς εὐσεβείας δόγμασιν ὅτι μὴ ἔναγχος ὑφ' ἡμῶν ἐπιπέπλασται, ἐκ πρώτης δ' ὥς εἰπεῖν ἀνθρωπογονίας φυσικαῖς ἐννοίαις τῶν πάλοι θεοφιλῶν ἀνδρῶν κατωρθοῦτο, ὧδέ πως ἐπιδείξομεν.

[5] Οὐ νέον, ἀλλὰ καὶ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις ἀρχαιότητι τετιμημένον ἔθνος, τοῖς πᾶσι καὶ αὐτὸ γνῶριμον, τὸ Ἑβραίων τυγχάνει. Λόγοι δὴ παρὰ τούτῳ καὶ γράμματα παλαιοὺς ἄνδρας περιέχουσιν, σπανίους μὲν καὶ ἀριθμῷ βραχεῖς, ἀλλ' ὅμως εὐσεβεῖα καὶ δικαιοσύνη καὶ πάσῃ τῇ λοιπῇ διενεγκόντας ἀρετῇ, πρὸ μὲν γε τοῦ κατακλισμοῦ διαφόρους, μετὰ δὲ καὶ τοῦτον ἐτέρους, τῶν τε τοῦ Νῶε παίδων καὶ ἀπογόνων ἀτὰρ καὶ τὸν Ἀβραάμ, ὃν ἀρχηγὸν καὶ προπάτορα σφῶν αὐτῶν παῖδες Ἑβραίων αὐχοῦσι.

[6] Πάντας δὴ ἐκείνους ἐπὶ δικαιοσύνῃ μεμαρτυρημένους, ἐξ αὐτοῦ Ἀβραάμ ἐπὶ τὸν πρῶτον ἀνιοῦσιν ἄνθρωπον, ἔργῳ Χριστιανούς, εἰ καὶ μὴ ὀνόματι, προσειπὼν τις οὐκ ἂν ἐκτὸς βάλοι τῆς ἀληθείας.

¹ Iz 66, 8.

4.

O tym, że religia zwiastowana przez Chrystusa wszystkim narodom nie jest ani nowa, ani obca

[1] Taki wstęp do historii musiałem napisać, żeby ze względu na czasy Jego życia w ciele nikt nie myślał, że Zbawiciel i Pan nasz Jezus Chrystus istnieje dopiero od niedawna. A żeby nikt również nie sądził, że nauka Jego jest nowa i obca, że pochodzi rzekomo od człowieka, niczym nieróżniącego się od innych ludzi, trzeba i to pokrótce wyjaśnić.

[2] Otóż gdy niedawno przyjsie naszego Zbawiciela Jezusa Chrystusa zajaśniało dla wszystkich ludzi, pojawił się lud niewątpliwie nowy, niemający i niesłaby, nie osiadły jedynie w jakimś zakątku ziemi, ale najludniejszy ze wszystkich narodów i najpobożniejszy, a ponadto niezniszczalny i niezwykły, jako że zawsze cieszy się Bożym wsparciem; powstał nagle w tajemniczym zrzędzeniu wyznaczonym czasie, lud powszechnie nazywany zaszczytnym imieniem Chrystusa.

[3] W takie zdumienie wprawiło to jednego z proroków, który okiem Ducha Bożego przewidywał przyszłość, że tak zawołał: „Któż słyszał coś podobnego? I któż opowiadał takie rzeczy? Oto ziemia urodziła w jednym dniu, oto naród przyszedł na świat od razu”¹. Równocześnie prorok wskazuje na Jego przyszłe imię, gdy mówi: „Sługom moim nadane będzie nowe imię, które będzie błogosławione na ziemi”².

[4] Chociaż niewątpliwie jesteście nowymi ludźmi i chociaż ta rzeczywistość nowa nazwa chrześcijan dopiero teraz jest znana wszystkim narodom, przytoczymy dowody na to, że naszego życia i obyczajów, opartych na zasadach pobożności, nie przyjęliśmy dopiero teraz, lecz że od pierwszej, rzecz można, chwili istnienia rodzaju ludzkiego, szczęśliwie rozwinęły się one z wrodzonych pojęć dawnych pobożnych mężów.

[5] Naród hebrajski nie jest narodem nowym, ale u wszystkich ludzi słynie ze swej starożytności i wszyscy go znają. Jego podania i pisma opowiadają o dawnych ludziach, wprowadzie niewielu i nielicznych, ale jednak wybijających się pobożnością, sprawiedliwością i wszelką inną cnotą. Byli tacy już przed potopem, inni zaś później, wśród dzieci i potomków Noego. Takim był też Abraham, którym Hebrajczycy szczerzą się jako swym protoplastą i praojcem.

[6] Gdyby ktoś powiedział, że oni wszyscy, od Abrahama sięgając wstecz aż do pierwszego człowieka, ze względu na swą poświadczoną sprawiedliwość są chrześcijanami w praktyce, chociaż nie z nazwy, nie minąłby się z prawdą.

² Iz 65, 15-16.

[7] Ὁ γάρ τοι δηλοῦν ἐθέλοι τοῦνομα, τὸν Χριστιανὸν ἄνδρα διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ γνώσεως καὶ διδασκαλίας σωφροσύνη καὶ δικαιοσύνη καρτερία τε βίου καὶ ἀρετῆς ἀνδρεία εὐσεβείας τε ὁμολογία ἐνὸς καὶ μόνου τοῦ ἐπὶ πάντων θεοῦ διαπρέπειν, τοῦτο πᾶν ἐκείνοις οὐ χεῖρον ἡμῶν ἐσπουδάζετο.

[8] Οὕτ' οὖν σώματος αὐτοῖς περιτομῆς ἔμελεν, ὅτι μηδὲ ἡμῖν, οὐ σαββάτων ἐπιτηρήσεως, ὅτι μηδὲ ἡμῖν, ἀλλ' οὐδὲ τῶν τοιῶνδε τροφῶν παραφυλακῆς οὐδὲ τῶν ἄλλων διαστολῆς, ὅσα τοῖς μετέπειτα πρῶτος ἀπάντων Μωυσῆς ἀρξάμενος ἐν συμβόλοις τελεῖσθαι παραδέδωκεν, ὅτι μηδὲ νῦν Χριστιανῶν τὰ τοιαῦτα· ἀλλὰ καὶ σαφῶς αὐτὸν ἤδεσαν τὸν Χριστὸν τοῦ θεοῦ, εἴ γε ὦφθαι μὲν τῷ Ἀβραάμ, χρηματίσαι δὲ τῷ Ἰσαάκ, λελαληκέναι δὲ τῷ Ἰσραήλ, Μωυσεῖ τε καὶ τοῖς μετὰ ταῦτα προφήταις ὠμιληκέναι προδέδεικται·

[9] Ἐνθεν αὐτοὺς δὴ τοὺς θεοφιλεῖς ἐκείνους εὖροις ἂν καὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ κατηξιωμένους ἐπωνυμίας, κατὰ τὴν φάσκουσαν περὶ αὐτῶν φωνήν· «Μὴ ἄψησθε τῶν Χριστῶν μου, καὶ ἐν τοῖς προφήταις μου μὴ πονηρεύεσθε»¹.

[10] Ὡστε σαφῶς πρώτην ἡγεῖσθαι δεῖν καὶ πάντων παλαιωτάτην τε καὶ ἀρχαιωτάτην θεοσεβείας εὑρεσιν αὐτῶν ἐκείνων τῶν ἀμφὶ τὸν Ἀβραάμ θεοφιλῶν ἀνδρῶν τὴν ἀρτίως διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας πᾶσιν ἔθνεσιν κατηγγελημένην.

[11] Εἰ δὲ δὴ μακρῷ ποθ' ὕστερον περιτομῆς φασὶ τὸν Ἀβραάμ ἐντολὴν εἰληφέναι, ἀλλὰ πρό γε ταύτης δικαιοσύνην διὰ πίστεως μαρτυρηθεὶς ἀνείρηται, ὥδέ πως τοῦ θείου φάσκοντος λόγου· «Ἐπίστευσεν δὲ Ἀβραάμ τῷ θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην»².

[12] Καὶ δὴ τοιούτῳ πρὸ τῆς περιτομῆς γεγονότι χρησμὸς ὑπὸ τοῦ φήναντος ἑαυτὸν αὐτῷ θεοῦ [οὗτος δ' ἦν αὐτὸς ὁ Χριστός, ὁ τοῦ θεοῦ λόγος] Περί τῶν ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις τὸν ὅμοιον αὐτῷ δικαιοῦσθαι τρόπον μελλόντων ῥήμασιν αὐτοῖς προεπήγγελται λέγων· «Καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς»³, καὶ ὥς ὅτι· «Ἔσται εἰς ἔθνος μέγα καὶ πολὺ, καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς»⁴.

[13] Τοῦτ' οὖν καὶ ἐπιστῆσαι εἰς ἡμᾶς ἐκπεπληρωμένῳ πάρεστιν. Πίστει μὲν γὰρ ἐκεῖνος τῇ εἰς τὸν ὁφθέντα αὐτῷ τοῦ θεοῦ λόγον τὸν Χριστὸν δεδικαίωτο, πατρῶας μὲν ἀποστάς δεισιδαιμονίας καὶ πλάνης βίου προτέρας, ἕνα δὲ τὸν ἐπὶ πάντων ὁμολογήσας θεὸν καὶ τοῦτον ἔργοις ἀρετῆς, οὐχὶ δὲ θρησκείᾳ νόμου τοῦ μετὰ ταῦτα Μωυσέως θεραπεύσας, τοιούτῳ τε ὄντι εἴρητο ὅτι δὴ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς καὶ πάντα τὰ ἔθνη ἐν αὐτῷ εὐλογηθήσεται.

¹ Ps 105(104), 15; 1 Krn 16, 22.

² Rdz 15, 6; Rz 4, 3.

³ Rdz 22, 18.

[7] Imię to mówi bowiem wyraźnie, że chrześcijanin dzięki poznaniu Chrystusa i dzięki Jego nauce wyróżnia się roztropnością, sprawiedliwością, opanowaniem w życiu, odwagą w kultywowaniu cnoty, wreszcie wyznawaniem czci jednego i jedynego najwyższego Boga. A to wszystko traktowali oni z nie mniejszą niż my gorliwością.

[8] Obrzezania ciała nie uznawali, tak jak i my; nie przestrzegali szabatów, tak jak i my o to nie dbamy; nie powstrzymywali się od niektórych pokarmów ani nie przestrzegali innych przepisów, które Mojżesz jako pierwszy przekazał następnym pokoleniom jako symbol, tak jak i chrześcijanie nie przestrzegają podobnych przepisów. Znali natomiast doskonale Chrystusa Bożego. Wykazałem już wyżej, że ukazał się On Abrahamowi, że udzielał odpowiedzi Izaakowi, że mówił do Izraela, że rozmawiał z Mojżeszem i późniejszymi prorokami.

[9] Toteż w Piśmie można znaleźć przykłady, że ci właśnie mili Bogu ludzie byli nawet zaszczytani imieniem Chrystusa: „Nie dotykajcie Moich pomazańców i nie wyrządzajcie krzywdy Moim prorokom”¹.

[10] Dlatego należy uznać, że najstarszą ze wszystkich i najbardziej pierwotną religią jest ta, którą odkryli tacy ludzie jak Abraham, mili Bogu, a którą teraz właśnie wszystkim narodom głosi nauka Chrystusa.

[11] Na zarzut, że Abraham tak późno otrzymał przykazanie obrzezania, można odpowiedzieć, że przecież już wcześniej została poświęcona i ogłoszona jego płynąca z wiary sprawiedliwość. Pismo Święte tak oto gdzieś mówi: „Uwierzył Abraham Bogu i policzono mu to za sprawiedliwość”².

[12] Ponieważ już był sprawiedliwy przed obrzezaniem, toteż od Boga, który mu się objawił – a był to sam Chrystus – Słowo Boże – otrzymał przepowiednię dotyczącą tych, którzy w ten sam sposób mieli być usprawiedliwieni. Oto jej słowa: „I otrzymają w tobie błogosławieństwo wszystkie pokolenia ziemi”³ oraz „Stanie się narodem wielkim i liczny i otrzymają w nim błogosławieństwo wszystkie narody ziemi”⁴.

[13] Nietrudno chyba zrozumieć, że spełniło się to w nas. Bowiem Abraham dostał usprawiedliwienia dzięki wierze w Słowo Boże, w Chrystusa, który mu się objawił. Porzuciwszy zabobon swych ojców i dawne życie w błędzie wyznawał jedynego najwyższego Boga i służył mu cnotliwymi czynami, ale nie przestrzegał obrzędów według zasad prawa Mojżeszowego, które powstało później. Takiemu to człowiekowi powiedziano, że wszystkie pokolenia ziemi i wszystkie narody otrzymają w nim błogosławieństwo.

⁴ Rdz 18, 18.

[14] Ἔργοις δὲ λόγων ἐναργεστέροις ἐπὶ τοῦ παρόντος παρὰ μόνοις Χριστιανοῖς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἀσκούμενος αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ τῆς θεοσεβείας τοῦ Ἀβραάμ ἀναπέφηνε τρόπος.

[15] Τί δὴ οὖν λοιπὸν ἐμποδὼν ἂν εἴη, μὴ οὐχὶ ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν βίον τε καὶ τρόπον εὐσεβείας ἡμῖν τε τοῖς ἀπὸ Χριστοῦ καὶ τοῖς πρόπαλαι θεοφιλέσιν ὁμολογεῖν; ὥστε μὴ νέαν καὶ ξένην, ἀλλ' εἰ δεῖ φάναι ἀληθεύοντα, πρώτην ὑπάρχειν καὶ μόνην καὶ ἀληθῆ κατόρθωσιν εὐσεβείας τὴν διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας παραδοθεῖσαν ἡμῖν ἀποδείκνυσθαι. Καὶ ταῦτα μὲν ὧδε ἐχέτω.

Ε'

Περὶ τῶν χρόνων τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ τῆς εἰς ἀνθρώπους

[1] Φέρε δὲ ἤδη, μετὰ τὴν δέουσαν προκατασκευὴν τῆς προτεθείσης ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας ἥδη λοιπὸν ἀπὸ τῆς ἐνσάρκου τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας οἷα τινος ὁδοιπορίας ἐφαψώμεθα, τὸν τοῦ λόγου πατέρα θεὸν καὶ τὸν δηλούμενον αὐτὸν Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν σωτῆρα καὶ κύριον ἡμῶν, τὸν οὐράνιον τοῦ θεοῦ λόγον, βοηθὸν ἡμῖν καὶ συνεργὸν τῆς κατὰ τὴν διήγησιν ἀληθείας ἐπικαλεσάμενοι.

[2] Ἦν δὴ οὖν τοῦτο δεύτερον καὶ τεσσαρακοστὸν ἔτος τῆς Αὐγούστου βασιλείας, Αἰγύπτου δ' ὑποταγῆς καὶ τελευτῆς Ἀντωνίου καὶ Κλεοπάτρας, εἰς ἣν ὑστάτην ἡ κατ' Αἴγυπτον τῶν Πτολεμαίων κατέληξε δυναστεία¹, ὄγδοον ἔτος καὶ εἰκοστόν, ὁπνίκα ὁ σωτὴρ καὶ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ἐπὶ τῆς τότε πρώτης ἀπογραφῆς, ἡγεμονεύοντος Κυρινίου τῆς Συρίας, ἀκολούθως ταῖς περὶ αὐτοῦ προφητείαις ἐν Βηθλεὲμ γεννᾶται τῆς Ἰουδαίας.

[3] Ταύτης δὲ τῆς κατὰ Κυρίνιον ἀπογραφῆς καὶ ὁ τῶν παρ' Ἑβραίοις ἐπισημότατος ἱστορικῶν Φλαῦιος Ἰώρηπος² μνημονεύει, καὶ ἄλλην ἐπισυνάπτων ἱστορίαν περὶ τῆς τῶν Γαλιλαίων κατὰ τοὺς αὐτοὺς ἐπιφυνείσης χρόνους αἰρέσεως, ἥς καὶ παρ' ἡμῖν ὁ Λουκᾶς ἐν ταῖς Πράξεσιν μνήμην ὧδε πως λέγων πεποιήται· «Μετὰ τοῦτον ἀνέστη Ἰούδας ὁ Γαλιλαῖος ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς ἀπογραφῆς, καὶ ἀπέστησε λαὸν ὀπίσω αὐτοῦ κάκεῖνος ἀπώλετο, καὶ πάντες ὅσοι ἐπέισθησαν αὐτῷ, διεσκορπίσθησαν»³.

[4] Τούτοις δ' οὖν καὶ ὁ δεδηλωμένος ἐν ὀκτωκαιδεκάτῳ τῆς Ἀρχαιολογίας συνάδων ταῦτα παρατίθεται κατὰ λέξιν· «Κυρίνιος δὲ τῶν εἰς τὴν βουλὴν συναγομένων, ἀνὴρ τὰς τε ἄλλας ἀρχὰς ἐπιτετελεκὼς καὶ διὰ πασῶν ὁδεύσας ὕπατος γενέσθαι τὰ τε ἄλλα ἀξιώματι μέγας, σὺν ὀλίγοις ἐπὶ Συρίας

¹ Czyli, zdaniem Eusebiusza, rok 2/3 przed Chrystusem.

² JÓZEF FLAWIUSZ w książce *Dawne dzieje Izraela* XVII, 13, 2 i XVIII, 2, 1 mówi o spisie ludności w 37 lat po bitwie pod Actium, czyli w roku 7 naszej ery.

[14] A teraz forma tej samej religii Abrahama jest pielęgnowana jedynie przez chrześcijan rozproszonych po całym świecie i przejawia się w czynach bardziej wartościowych niż słowa.

[15] Dlaczego zatem nie można by przyznać, że my, którzy wywodzimy się od Chrystusa, mamy ten sam sposób życia i ten sam model religii, jaki mieli niegdyś ci przyjaciele Boga? A zatem ta właśnie forma pobożności, którą nam przekazała nauka Chrystusowa, nie jest nowa ani obca, ale naprawdę pierwotna, jedyna i prawdziwa. I to niech wystarczy.

5.

Czasy, w których Chrystus objawił się ludziom

[1] Po tym niezbędnym wstępie do zamierzonej przeze mnie *Historii kościelnej* można już wyruszyć w drogę, a podróż, że tak powiem, zacząć od objawienia się naszego wcielonego Zbawiciela. Wzywam Boga, Ojca Słowa, i Tego, o którym mówimy, Jezusa Chrystusa, naszego Zbawiciela, niebiańskie Słowo Boże, by nieśli mi pomoc i wsparcie w opowiadaniu prawdy.

[2] Był to czterdziesty drugi rok panowania Augusta, a dwudziesty ósmy od podbicia Egiptu i śmierci Antoniusza i Kleopatry, na której wygasła w Egipcie dynastia Ptolemeuszów¹, podczas pierwszego wówczas spisu ludności, gdy namiestnikiem Syrii był Kwiryniusz, kiedy Zbawiciel i Pan nasz, Jezus Chrystus, tak jak zapowiadały proroctwa, narodził się w Betlejem, w Judei.

[3] O tym samym spisie ludności za Kwiryniusza wspomina również Józef Flawiusz², najwybitniejszy historyk żydowski, i łączy z tym jeszcze inne opowiadanie o powstającej wówczas sekcie galilejczyków, o której także i nasz Łukasz opowiada w *Dziejach Apostolskich* w następujących słowach: „Potem wystąpił Judasz Galilejczyk w dniach spisu ludności i pociągnął lud za sobą. Ale i on zginął, i wszyscy jego zwolennicy zostali rozproszeni”³.

[4] Zgodnie z tą wypowiedzią wspomniany właśnie Józef w osiemnastej księdze swych *Dawnych dziejów Izraela* dodaje następujące słowa: „Kwiryniusz, jeden z członków senatu, mąż, który piastował już inne godności i poprzez wszystkie urzędy doszedł aż do konsulatu, a skądinąd cieszył się

³ Dz 5, 37.

παρὴν, ὑπὸ Καίσαρος δικαιოდότης τοῦ ἔθνους ἀπεσταλμένος καὶ τιμητῆς τῶν οὐσιῶν γενησόμενος»¹.

[5] Καὶ μετὰ βραχέα φησίν· «Ἰούδας δὲ, Γαυλανίτης ἀνὴρ ἐκ πόλεως ὄνομα Γαμαλα, Σάδδοκον Φαρισαῖον προσλαβόμενος, ἠπείγετο ἐπὶ ἀποστάσει, τήν τε ἀποτίμησιν οὐδὲν ἄλλο ἢ ἀντικρυς δουλείαν ἐπιφέρειν λέγοντες καὶ τῆς ἐλευθερίας ἐπ’ ἀντιλήψει παρακαλοῦντες τὸ ἔθνος»².

[6] Καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ δὲ τῶν ἱστοριῶν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πολέμου περὶ τοῦ αὐτοῦ ταῦτα γράφει· «Ἐπὶ τούτου τις ἀνὴρ Γαλιλαῖος Ἰούδας ὄνομα εἰς ἀποστασίαν ἐνήγε τοὺς ἐπιχωρίους, κακίζων εἰ φόρον τε Ῥωμαίοις τελεῖν ὑπομενοῦσιν καὶ μετὰ τὸν θεὸν οἴσουσι θνητοὺς δεσπότας»³. Ταῦτα ὁ Ἰώσηπος.

ς’

Ὡς κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ ἀκολουθῶς ταῖς προφητείαις ἐξέλιπον ἄρχοντες οἱ τὸ πρὶν ἐκ προγόνων διαδοχῆς τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἡγούμενοι πρῶτός τε ἀλλόφυλος βασιλεύει αὐτῶν Ἡρώδης

[1] Τηνικαῦτα δὲ καὶ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους Ἡρώδου πρώτου τὸ γένος ἀλλοφύλου διειληφότος τὴν βασιλείαν ἢ διὰ Μωυσέως περιγραφὴν ἐλάμβανεν προφητεία, οὐκ ἐκλείψειν ἄρχοντα ἐξ Ἰούδα οὐδὲ ἡγούμενον ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ φήσασα, ἕως ἂν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται, ὃν καὶ ἀποφαίνει προσδοκίαν ἔσεσθαι ἐθνῶν.

[2] Ἀτελῇ γέ τοι τὰ τῆς προρρήσεως ἦν καθ’ ὃν ὑπὸ τοῖς οἰκείοις τοῦ ἔθνους ἄρχουσι διάγειν αὐτοῖς ἐξῆν χρόνον, ἀνωθεν ἐξ αὐτοῦ Μωυσέως καταρξαμένοις καὶ εἰς τὴν Αὐγούστου βασιλείαν διαρκέσασιν, καθ’ ὃν πρῶτος ἀλλόφυλος Ἡρώδης τὴν κατὰ Ἰουδαίων ἐπιτρέπεται ὑπὸ Ῥωμαίων ἀρχήν, ὡς μὲν Ἰώσηπος παραδίδωσιν, Ἰδουμαῖος ὢν κατὰ πατέρα τὸ γένος Ἀράβιος δὲ κατὰ μητέρα, ὡς δ’ Ἀφρικανός⁴, [οὐχ ὁ τυχὼν δὲ καὶ οὗτος γέγονε συγγραφεύς], φασὶν οἱ τὰ κατ’ αὐτὸν ἀκριβοῦντες Ἀντίπατρον [τοῦτον δ’ εἶναι αὐτῷ πατέρα] Ἡρώδου τινὸς Ἀσκαλωνίτου τῶν περὶ τὸν νεῶ τοῦ Ἀπόλλωνος ἱεροδούλων⁵ καλουμένων γεγενῆσθαι.

[3] Ὅς Ἀντίπατρος ὑπὸ Ἰδουμαίων ληστῶν παιδίον αἰχμαλωτισθεὶς σὺν ἐκείνοις ἦν, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι τὸν πατέρα πτωχὸν ὄντα καταθέσθαι ὑπὲρ αὐτοῦ, ἐντραφεὶς δὲ τοῖς ἐκείνων ἔθεσιν ὕστερον Ὑρκανῶ τῷ Ἰουδαίων ἀρχιερεὶ φιλοῦται. Τούτου γίνεται ὁ ἐπὶ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἡρώδης.

¹ JÓZEF FLAWIUSZ, *Dawne dzieje Izraela* XVIII, 1.

² JÓZEF FLAWIUSZ, *Dawne dzieje Izraela* XVIII, 4.

³ JÓZEF FLAWIUSZ, *Wojna żydowska* II, 118.

wielkim autorytetem, z polecenia cesarza z nielicznym orszakiem przybył do Syrii jako sędzia ludności i cenzor majątkowy”¹.

[5] A trochę dalej mówi: „Judasz Gaulanita pochodzący z miasta Gamali razem z Sadokiem, faryzeuszem, rozpętał rebelię, głosząc, że oszacowanie majątków wiedzie prostą drogą do niewoli, i wzywając lud do obrony wolności”².

[6] Zaś w drugiej księdze *Wojny żydowskiej* tak o nim pisze: „Wówczas podburzał swych rodaków do buntu pewien Galilejczyk o imieniu Judasz, który strofował ich za to, że zgadzają się na płacenie Rzymianom podatków i obok Boga znoszą jeszcze śmiertelnych panów”³. Tyle pisze Józef.

6.

O tym, jak za czasów Chrystusa, zgodnie z prorocstwami, zakończyła się władza wodzów narodu żydowskiego, którzy dotychczas obejmowali sukcesję po swych praojcach, i jak Herod jako pierwszy cudzoziemiec objął nad nimi władzę królewską

[1] Gdy więc Herod jako pierwszy cudzoziemiec objął panowanie nad narodem żydowskim, spełniło się prorocstwo Mojżesza, że nie zabraknie władcy ani wodza z jego lędźwi, dopóki nie przyjdzie Ten, któremu przeznaczone jest panowanie, a na pojawienie się którego czekać będą narody.

[2] Prorocstwo to pozostawało niespełnione tak długo, jak długo Żydzi mogli żyć pod rządami władców ze swego narodu, począwszy od Mojżesza aż do panowania Augusta. Za jego to czasów po raz pierwszy władzę nad Żydami otrzymał od Rzymian cudzoziemiec Herod, który, jak podaje Józef, był Idumejczykiem ze strony ojca, a ze strony matki Arabem. Jak zaś powiada również znakomity pisarz, Afrykańczyk⁴, ci, którzy dokładnie zbadali pochodzenie, mówią, że ojcem jego był Antypater, syn niejakiego Heroda Askalonity, jednego z tak zwanych hierodulów⁵ przybytku Apollona.

[3] Ten właśnie Antypater jako dziecko dostał się do niewoli idumejskich bandytów i u nich pozostał, ponieważ jego ojciec, będąc ubogim, nie mógł za niego zapłacić okupu. Został wychowany w ich obyczajach, a później pozyskał względy arcykapłana Hirkana. Otóż synem tego Antypatra był Herod, który żył w czasach naszego Zbawiciela.

⁴ Juliusz Afrykańczyk, urodzony w Jerozolimie, żołnierz, a później bibliotekarz cesarza Septymiusza Sewera, uczony, przyjaciel Orygenesusa. Zmarł ok. roku 240. Zob. HIERONIM, *O mężach znakomitych* 63.

⁵ Czyli świętych sług.

[4] Εἰς δὴ οὖν τὸν τοιοῦτον τῆς Ἰουδαίων περιελθούσης βασιλείας, ἐπὶ θύραις ἤδη καὶ ἡ τῶν ἐθνῶν ἀκολούθως τῇ προφητεῖα προσδοκία παρῆν, ἅτε διαλελοιπότην ἐξ ἐκείνου τῶν παρ' αὐτοῖς ἐξ αὐτοῦ Μωυσέως κατὰ διαδοχὴν ἀρξάντων τε καὶ ἡγησαμένων.

[5] Πρὸ μὲν γε τῆς αἰχμαλωσίας αὐτῶν καὶ τῆς εἰς Βαβυλῶνα μεταναστάσεως ἐβασιλεύοντο, ἀπὸ Σαοὺλ πρώτου καὶ Δαυὶδ ἀρξάμενοι· πρὸ δὲ τῶν βασιλέων ἄρχοντες αὐτοὺς διεῖπον, οἱ προσαγορευόμενοι κριταί, ἄρξαντες καὶ αὐτοὶ μετὰ Μωυσέα καὶ τὸν τούτου διάδοχον Ἰησοῦν.

[6] Μετὰ δὲ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον οὐ διέλιπον πολιτεία χρώμενοι ἀριστοκρατικῇ μετὰ ὀλιγαρχίας [οἱ γὰρ ἱερεῖς προεστήκεσαν τῶν πραγμάτων], ἄχρι οὗ Πομπήιος Ῥωμαίων στρατηγὸς ἐπιστὰς τὴν μὲν Ἱερουσαλὴμ πολιορκεῖ κατὰ κράτος μιαίνει τε τὰ ἅγια μέχρι τῶν ἀδύτων τοῦ ἱεροῦ προελθὼν, τὸν δ' ἐκ προγόνων διαδοχῆς εἰς ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ διαρκέσαντα βασιλέα τε ὁμοῦ καὶ ἀρχιερέα, Ἀριστόβουλος ὄνομα ἦν αὐτῷ, δέσμιον ἐπὶ Ῥώμης ἅμα τέκνοις ἐκπέμψας, Ὑρκανῷ μὲν τῷ τούτου ἀδελφῷ τὴν ἀρχιερωσύνην παραδίδωσιν, τὸ δὲ πᾶν Ἰουδαίων ἔθνος ἐξ ἐκείνου Ῥωμαίοις ὑπόφορον κατεστήσατο.

[7] Αὐτίκα γοῦν καὶ Ὑρκανοῦ, εἰς ὃν ὕστατον τὰ τῆς τῶν ἀρχιερέων περιέστη διαδοχῆς, ὑπὸ Πάρθων αἰχμαλώτου ληφθέντος, πρώτος, ὡς γοῦν ἔφην, ἀλλόφυλος Ἡρώδης ὑπὸ τῆς συγκλήτου Ῥωμαίων Αὐγουστοῦ τε βασιλέως τὸ Ἰουδαίων ἔθνος ἐγχειρίζεται.

[8] Καθ' ὃν ἐναργῶς τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας ἐνστάσης, καὶ τῶν ἐθνῶν ἡ προσδοκωμένη σωτηρία τε καὶ κλήσις ἀκολούθως τῇ προφητεῖα παρηκολούθησεν· ἐξ οὗ δὴ χρόνου τῶν ἀπὸ Ἰούδα ἀρχόντων τε καὶ ἡγουμένων, λέγω δὲ τῶν ἐκ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, διαλελοιπότην, εἰκότως αὐτοῖς καὶ τὰ τῆς ἐκ προγόνων εὐσταθῶς ἐπὶ τοὺς ἔγγιστα διαδόχους κατὰ γενεὰν προϊούσης ἀρχιερωσύνης παραχρῆμα συγχεῖται.

[9] Ἔχεις καὶ τούτων ἀξιόχρεων τὸν Ἰώσηπον μάρτυρα¹, δηλοῦντα ὡς τὴν βασιλείαν παρὰ Ῥωμαίων ἐπιτραπείς Ἡρώδης οὐκέτι τοὺς ἐξ ἀρχαίου γένους καθίστησιν ἀρχιερεῖς, ἀλλὰ τισιν ἀσήμοις τὴν τιμὴν ἀπένεμεν· τὰ ὅμοια δὲ πράξαι τῷ Ἡρώδῃ περὶ τῆς καταστάσεως τῶν ἱερέων Ἀρχελαόν τε τὸν παῖδα αὐτοῦ καὶ μετὰ τοῦτον Ῥωμαίους, τὴν ἀρχὴν τῶν Ἰουδαίων παρειληφότας.

[10] Ὁ δ' αὐτὸς δηλοῖ ὡς ἄρα καὶ τὴν ἱερὰν στολὴν τοῦ ἀρχιερέως πρώτος Ἡρώδης ἀποκλείσας ὑπὸ ἰδίαν σφραγίδα πεποιήται, μηκέτ' αὐτὴν τοῖς ἀρχιερεῦσιν ἔχειν ὑφ' ἑαυτοὺς ἐπιτρέψας· ταῦτόν δὲ καὶ τὸν μετ' αὐτὸν Ἀρχελαόν καὶ μετὰ τοῦτον Ῥωμαίους διαπράξασθαι².

¹ JÓZEF FLAWIUSZ, *Dawne dzieje Izraela* XV; XVIII, 2; XX, 1, 1-3; cf. EUZEBIUSZ Z CEZAREI, *Eclogae propheticae* 160, 7-21; *Demonstratio evangelica* VIII, 2, 93.

[4] Gdy więc w jego ręce przeszło panowanie nad Żydami, już w drzwiach stanął Ten, na którego według proroctwa czekały narody. Odtąd bowiem zabrakło władców i wodzów, którzy następowali nieprzerwanie od samego Mojżesza.

[5] Przed niewolą i wygnaniem babilońskim nad Żydami panowali królowie, poczynawszy od Saula, który był pierwszy, i Dawida. Przed królami zaś władzę nad nimi sprawowali tak zwani sędziowie, zaraz po Mojżeszu i jego następcy, Jozuem.

[6] Po powrocie z Babilonu zarządzili się ustrojem arystokratycznym i oligarchicznym, jako że kapłani dzierżyli ster spraw publicznych, dopóki nie zjawił się wódz rzymski, Pompejusz, który zdobył Jerozolimę i zbezczeszczył świętości, wtargnąwszy do Miejsca Najświętszego. Arystobulosa, który prawem dziedzictwa po swych przodkach aż do tego czasu sprawował władzę królewską i arcykapłańską, posłał razem z dziećmi do Rzymu jako jeńca, a urząd arcykapłana oddał jego bratu Hirkanowi; naród żydowski od tej pory był zobowiązany do płacenia Rzymianom podatku.

[7] Wkrótce Hirkan, ostatni następca arcykapłanów, dostał się do niewoli partyjskiej i wtedy po raz pierwszy, jak już powiedziałem, cudzoziemiec Herod z ramienia senatu rzymskiego i cesarza Augusta objął władzę nad narodem żydowskim.

[8] Wówczas nastąpiło widzialne przyjście Chrystusa, a w ślad za nim oczekiwane zbawienie i przepowiedziane powołanie narodów. Od tej pory nie było już władców i wodzów z Judy, to znaczy pochodzących z narodu żydowskiego, a tym samym, rzecz jasna, nastąpiło zamieszanie w kwestii funkcji arcykapłana, która dotąd stale prawem dziedzictwa z pokolenia na pokolenie przechodziła z przodków na najbliższych krewnych.

[9] Również o tym mamy wiarygodne świadectwo Józefa¹, który opowiada, że Herod, skoro objął panowanie z rąk Rzymian, już nie ustanawiał więcej arcykapłanów ze starożytnego rodu, lecz powierzał ten zaszczyt ludziom wątpliwego pochodzenia. Podobnie jak Herod w sprawie ustanawiania arcykapłanów postępował jego syn, Archelaos, a po nim Rzymianie, gdy przejęli władzę nad Żydami.

[10] Ten sam pisarz opowiada, że Herod jako pierwszy świętą szatę arcykapłana trzymał pod kluczem i własną pieczęcią i nie pozwolił, aby przechowywali ją arcykapłani. Tak samo postępował po nim Archelaos, a później Rzymianie².

² JÓZEF FLAWIUSZ, *Dawne dzieje Izraela* XVIII, 92-93.

[11] Καὶ ταῦτα δ' ἡμῖν εἰρήσθω εἰς ἑτέρας ἀπόδειξιν προφητείας κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ πεπερασμένης. Σαφέστατα γοῦν ἐν τῷ Δανιὴλ ἑβδομάδων τινῶν ἀριθμὸν ὀνομαστὶ ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου περιλαβὼν ὁ λόγος, περὶ ὧν ἐν ἑτέροις διειλήφαμεν¹, μετὰ τὸ τούτων συμπέρασμα ἐξολοθρευθῆσεσθαι τὸ παρὰ Ἰουδαίοις χρῖσμα προφητεύει· καὶ τοῦτο δὲ σαφῶς κατὰ τὸν καιρὸν τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ γενέσεως ἀποδείκνυται συμπεπληρωμένον. Ταῦτα δ' ἡμῖν ἀναγκαίως εἰς παράστασιν τῆς τῶν χρόνων ἀληθείας προτετηρήσθω.

Z'

*Περὶ τῆς ἐν τοῖς εὐαγγελίοις νομιζομένης διαφωνίας τῆς περὶ τοῦ Χριστοῦ
γενεαλογίας*

[1] Ἐπειδὴ δὲ τὴν περὶ τοῦ Χριστοῦ γενεαλογίαν διαφόρως ἡμῖν ὁ τε Ματθαῖος καὶ ὁ Λουκᾶς εὐαγγελιζόμενοι παραδεδώκασι διαφωνεῖν τε νομίζονται τοῖς πολλοῖς τῶν τε πιστῶν ἕκαστος ἀγνοίᾳ τάληθοῦς εὐρησιλογεῖν εἰς τοὺς τόπους πεφιλοτίμηται, φέρε, καὶ τὴν περὶ τούτων κατελθοῦσαν εἰς ἡμᾶς ἱστορίαν παραθώμεθα, ἣν δι' ἐπιστολῆς Ἀριστείδη γράφων περὶ συμφωνίας τῆς ἐν τοῖς εὐαγγελίοις γενεαλογίας ὁ μικρῷ πρόσθεν ἡμῖν δηλωθεὶς Ἀφρικανὸς² ἐμνημόνευσεν, τὰς μὲν δὴ τῶν λοιπῶν δόξας ὡς ἂν βιαίους καὶ διεψευσμένας ἀπελέγξας, ἣν δ' αὐτὸς παρείληφεν ἱστορίαν, τούτοις αὐτοῖς ἐκτιθέμενος τοῖς ῥήμασιν³.

[2] «Ἐπειδὴ γὰρ τὰ ὀνόματα τῶν γενῶν ἐν Ἰσραὴλ ἡριθμεῖτο ἢ φύσει ἢ νόμῳ, φύσει μὲν, γνησίου σπέρματος διαδοχῇ, νόμῳ δέ, ἑτέρου παιδοποιουμένου εἰς ὄνομα τελευτήσαντος ἀδελφοῦ ἀτέκνου (ὅτι γὰρ οὐδέπω δέδοτο ἐλπίς ἀναστάσεως σαφῆς, τὴν μέλλουσαν ἐπαγγελίαν ἀναστάσει ἐμμοῦντο θνητῇ, ἵνα ἀνέκλειπτον τὸ ὄνομα μείνῃ τοῦ μετηλλαχότος).

[3] «Ἐπεὶ οὖν οἱ τῇ γενεαλογίᾳ ταύτῃ ἐμφερόμενοι, οἱ μὲν διεδέξαντο παῖς πατέρα γνησίως, οἱ δὲ ἑτέροις μὲν ἐγεννήθησαν, ἑτέροις δὲ προσετέθησαν κλήσει, ἀμφοτέρων γέγονεν ἡ μνήμη, καὶ τῶν γεγεννηκότων καὶ τῶν ὡς γεγεννηκότων.

[4] «Οὕτως οὐδέτερον τῶν εὐαγγελίων ψεύδεται, καὶ φύσιν ἀριθμοῦν καὶ νόμον· ἐπεπλάκη γὰρ ἀλλήλοις τὰ γένη, τό τε ἀπὸ τοῦ Σολομῶνος καὶ τὸ ἀπὸ τοῦ Ναθαν, ἀναστάσεσιν ἀτέκνων καὶ δευτερογαμίαις καὶ ἀναστάσει σπερμάτων, ὡς δικαίως τοὺς αὐτοὺς ἄλλοτε ἄλλων νομίζεσθαι, τῶν μὲν

¹ EUZEBIUSZ Z CEZAREI, *Eclogae propheticae* 153, 12nn; *Demonstratio evangelica* VIII, 2, 55-129.

² Zob. HE I, 6, 2

[11] Wszystko to trzeba było przytoczyć, by stwierdzić, że spełniło się jeszcze jedno proroctwo dotyczące objawienia się naszego Zbawiciela, Jezusa Chrystusa. Otóż w Księdze Daniela Pismo podaje bardzo dokładnie liczbę tak zwanych tygodni aż do czasów władcy nazywanego po imieniu Chrystusem, o czym zresztą pisałem już gdzie indziej¹; ponadto przepowiada, że gdy te tygodnie upłyną, zupełnie ustanie namaszczenie wśród Żydów. Spełniło się to w sposób oczywisty w chwili narodzin naszego Zbawiciela, Jezusa Chrystusa. Taki wstęp należało uczynić, by czasy te ukazać w prawdziwym świetle.

7.

Występujące rzekomo w Ewangeliach rozbieżności co do rodowodu Chrystusa

[1] Ewangelisci Mateusz i Łukasz rodowód Chrystusa podali w sposób odmienny, więc bardzo wielu ludzi sądzi, że stoją z sobą w sprzeczności. Ponieważ wierni, a każdy po dyletancku, siłą się na wyjaśnienie sensu tych fragmentów, toteż także o tej sprawie przytaczam informację, jaka zachowała się do naszych czasów. Podaje ją wspomniany Afrykańczyk² w liście do Arystydesa o zgodności rodowodów ewangelicznych, gdzie odpiera opinie innych jako przesadne i błędne, a następnie sam przedstawia informację, tak jak ją usłyszał, w następujących słowach³:

[2] „Imiona rodowe liczono w Izraelu według natury lub według prawa. Według natury wtedy, gdy dziedzicem był rodzony syn, a według prawa, gdy dziecko spłodził brat, a nadał mu imię brata zmarłego bezdzietnie (jeszcze bowiem Żydzi nie mieli wyraźnej nadziei na zmartwychwstanie, którego obietnicę mieli otrzymać dopiero później, więc tymczasem wyobrażali je sobie jako swego rodzaju zmartwychwstanie śmiertelne, by nie ginęło przynajmniej imię tego, który zmarł).

[3] Otóż wśród wymienionych w tym rodowodzie są tacy, którzy otrzymali dziedzictwo z urodzenia, syn po ojcu, oraz tacy, którzy przez innych zostali spłodzeni, jednak noszą imiona innych, czyli dzieci rodzone i dzieci przybrane.

[4] Tak więc żadna z obu Ewangelii nie mija się z prawdą, lecz liczą w porządku naturalnym lub w porządku prawnym. W ten sposób pomieszały się z sobą rody Salomona i Natana, a stało się z powodu nadawania imion

³ Euzebiusz z Cezarei bardzo często w swym dziele przytacza fragmenty starszych dzieł, również obszerne, dzięki czemu zachowało się wiele informacji o dziełach zaginionych, jak ten cytowany list.

δοκούντων πατέρων, τῶν δὲ ὑπαρχόντων· ὥς ἀμφοτέρας τὰς διηγήσεις κυρίως ἀληθεῖς οὖσας ἐπὶ τὸν Ἰωσήφ πολυπλόκως μὲν, ἀλλ' ἀκριβῶς κατελθεῖν.

[5] «Ἵνα δὲ σαφὲς ᾗ τὸ λεγόμενον, τὴν ἐναλλαγὴν τῶν γενῶν διηγήσομαι. Ἀπὸ τοῦ Δαυὶδ διὰ Σολομῶνος τὰς γενεὰς καταριθμουμένοις τρίτος ἀπὸ τέλους εὐρίσκεται Ματθαν, ὃς ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ, τοῦ Ἰωσήφ τὸν πατέρα· ἀπὸ δὲ Ναθαν τοῦ Δαυὶδ κατὰ Λουκᾶν ὁμοίως τρίτος ἀπὸ τέλους Μελχι· Ἰωσήφ γὰρ υἱὸς Ἦλι τοῦ Μελχι.

[6] «Σκοποῦ τοίνυν ἡμῖν κειμένου τοῦ Ἰωσήφ, ἀποδεικτέον πῶς ἐκάτερος αὐτοῦ πατὴρ ἱστορεῖται, ὃ τε Ἰακώβ ὁ ἀπὸ Σολομῶνος καὶ Ἦλι ὁ ἀπὸ τοῦ Ναθαν ἐκάτερος κατάγοντες γένος, ὅπως τε πρότερον οὗτοι δῆ, ὃ τε Ἰακώβ καὶ ὁ Ἦλι, δύο ἀδελφοί, καὶ πρό γε, πῶς οἱ τούτων πατέρες, Ματθαν καὶ Μελχι, διαφόρων ὄντες γενῶν, τοῦ Ἰωσήφ ἀναφαίνονται πάπποι.

[7] «Καὶ δὴ οὖν ὃ τε Ματθαν καὶ ὁ Μελχι, ἐν μέρει τὴν αὐτὴν ἀγαγόμενοι γυναῖκα, ὁμομητρίους ἀδελφοὺς ἐπαιδοποιήσαντο, τοῦ νόμου μὴ κωλύοντος χηρεύουσιν, ἥτοι ἀπολελυμένην ἢ καὶ τελευτήσαντος τοῦ ἀνδρός, ἄλλω γαμεῖσθαι·

[8] «Ἐκ δὴ τῆς Ἑσθα [τοῦτο γὰρ καλεῖσθαι τὴν γυναῖκα παραδέδοται] Πρῶτος Ματθαν, ὁ ἀπὸ τοῦ Σολομῶνος τὸ γένος κατάγων, τὸν Ἰακώβ γεννᾷ, καὶ τελευτήσαντος τοῦ Ματθαν Μελχι, ὁ ἐπὶ τὸν Ναθαν κατὰ γένος ἀναφερόμενος, χηρεύουσιν, ἐκ μὲν τῆς αὐτῆς φυλῆς, ἐξ ἄλλου δὲ γένους ὢν, ὡς προεῖπον, ἀγαγόμενος αὐτὴν, ἔσχεν υἱὸν τὸν Ἦλι.

[9] «Οὕτω δὴ διαφόρων δύο γενῶν εὐρήσομεν τόν τε Ἰακώβ καὶ τὸν Ἦλι ὁμομητρίους ἀδελφοὺς, ὢν ὁ ἕτερος, Ἰακώβ, ἀτέκνου τοῦ ἀδελφοῦ τελευτήσαντος Ἦλι, τὴν γυναῖκα παραλαβὼν, ἐγέννησεν ἐξ αὐτῆς τρίτον τὸν Ἰωσήφ, κατὰ φύσιν μὲν ἑαυτῷ [καὶ κατὰ λόγον, δι' ὃ γέγραπται· «Ἰακώβ δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἰωσήφ»¹], κατὰ νόμον δὲ τοῦ Ἦλι υἱὸς ἦν· ἐκείνῳ γὰρ ὁ Ἰακώβ, ἀδελφὸς ὢν, ἀνέστησεν σπέρμα.

[10] «Δι' ὅπερ οὐκ ἀκυρωθήσεται καὶ ἡ κατ' αὐτὸν γενεαλογία· ἦν Ματθαῖος μὲν ὁ εὐαγγελιστὴς ἐξαριθμούμενος· «Ἰακώβ δέ, φησίν, ἐγέννησεν τὸν Ἰωσήφ», ὁ δὲ Λουκᾶς ἀνάπαλιν «Ὁς ἦν, ὡς ἐνομιζέτο [καὶ γὰρ καὶ τοῦτο προστίθῃσιν], τοῦ Ἰωσήφ τοῦ Ἦλι τοῦ Μελχι»². Τὴν γὰρ κατὰ νόμον γένεσιν ἐπισημότερον οὐκ ἦν ἐξαιρεῖν, καὶ τὸ «Ἐγέννησεν» ἐπὶ τῆς τοιαύτης παιδοποιίας ἄχρι τέλους ἐσιώπησεν, τὴν ἀναφορὰν ποιησάμενος ἕως «Τοῦ Ἀδάμ τοῦ θεοῦ» κατ' ἀνάλυσιν³.

[11] «Οὐδὲ μὴν ἀναπόδεικτον ἢ ἐσχεδιασμένον ἐστὶν τοῦτο. Τοῦ γοῦν σωτῆρος οἱ κατὰ σάρκα συγγενεῖς, εἴτ' οὖν φανητιῶντες εἴθ' ἀπλῶς

¹ Mt 1, 16.

² Lk 3, 23-34.

osób zmarłych bezdzietnie, z powodu powtórnych związków małżeńskich i z powodu wskrzeszania potomstwa, tak że tych samych słuszenie można uważać raz tak, raz inaczej, za dzieci raz ojców przybranych, raz rzeczywistych. Tak więc obydwa wywody całkowicie są zgodne z prawdą i obydwa dochodzą do Józefa, wprawdzie w sposób zawiły, ale zupełnie poprawny.

[5] Aby to co powiedziałem było jasne, wytłumaczę to pomieszanie rodów. Jeśli liczy się rody od Dawida przez Salomona, wówczas na trzecim miejscu od końca znajduje się Natan, który zrodził Jakuba, ojca Józefa. A według Łukasza, od Natana, syna Dawida, również jako trzeci od końca znajduje się Melchi. Józef bowiem jest synem Helego, a ten synem Melchiego.

[6] A zatem chodzi o Józefa. Trzeba więc wykazać, jak to możliwe, że jeden i drugi, i Jakub pochodzący od Salomona, i Heli wywodzący się od Natana, uchodzi za ojca Józefa, a przede wszystkim, że oni, Jakub i Heli, byli braćmi i wreszcie, że można ich ojców, Natana i Melchiego, jakkolwiek byli z różnych rodów, uważać za dziadków Józefa.

[7] Otóż Natan i Melchi poślubili kolejno tę samą kobietę i spłodzili synów, którzy byli braćmi z tej samej matki; prawo bowiem nie wzbraniało, by kobieta niezamężna, rozwiedziona czy wdowa, ponownie wychodziła za mąż.

[8] Właśnie z owej Esty (bowiem tak według przekazów nazywała się ta kobieta) najpierw Natan z linii Salomonowej spłodził Jakuba, a po śmierci Natana Melchi z linii Natana – a więc z tego samego pokolenia, choć z innego rodu – poślubił wdowę, jak była mowa wyżej, i miał syna Helego.

[9] A zatem okazuje się, że Jakub i Heli, chociaż pochodzili z dwóch różnych rodów, byli braćmi z tej samej matki. Jeden z nich, Jakub, po śmierci swego brata Helego, który zmarł bezpotomnie, pojął za żonę wdowę po nim i spłodził z niej Józefa jako trzeciego. Był to jego rodzony syn i tak też mówi Pismo: «Jakub spłodził Józefa»¹. Według prawa był natomiast Józef synem Helego. Bowiem to jemu Jakub, jego brat, wskrzesił potomstwo.

[10] Rodowód ten nie może więc uchodzić za niewłaściwy. Mateusz Ewangelista wylicza go tak: «Jakub zaś – mówi – spłodził Józefa». Łukasz z kolei wymienia w odwrotnym porządku: «który był, jak mniemano – taką dodaje uwagę – synem Józefa, syna Helego, syna Melchiego»². Nie można było wyraźniej określić pochodzenia według prawa. Łukasz nigdy, aż do samego końca, nie używa słowa «spłodził» w kolejnych stopniach genealogii aż do słów: «syna Adama, a ten był Boży»³.

[11] Nie jest to opinia nieoparta dowodami czy nieprzemysłana. Bowiem krewni Zbawiciela, czy to aby zwrócić na siebie uwagę, czy po prostu dlatego,

³ Łk 3, 38.

ἐκδιδάσκοντες, πάντως δὲ ἀληθεύοντες, παρέδωκαν καὶ ταῦτα· ὡς Ἰδουμαῖοι λησταὶ Ἀσκάλωνι πόλει τῆς Παλαιστίνης ἐπελθόντες, ἐξ εἰδωλείου Ἀπόλλωνος, ὃ πρὸς τοῖς τείχεσιν ἴδρυτο, Ἀντίπατρον Ἡρώδου τινὸς ἱεροδούλου παῖδα πρὸς τοῖς ἄλλοις σύλοις αἰχμάλωτον ἀπῆγον, τῷ δὲ λύτρα ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ καταθέσθαι μὴ δύνασθαι τὸν ἱερέα ὁ Ἀντίπατρος τοῖς τῶν Ἰδουμαίων ἔθεσιν ἐντραφεῖς, ὕστερον Ὑρκανῷ φιλοῦται τῷ τῆς Ἰουδαίας ἀρχιερεῖ.

[12] «Πρεσβεύσας δὲ πρὸς Πομπήιον ὑπὲρ τοῦ Ὑρκανοῦ καὶ τὴν βασιλείαν ἐλευθερώσας αὐτῷ ὑπὸ Ἀριστοβούλου τοῦ ἀδελφοῦ περικοπτομένην, αὐτὸς ἠτύχησεν, ἐπιμελητῆς¹ τῆς Παλαιστίνης χρηματίσας· διαδέχεται δὲ τὸν Ἀντίπατρον, φθόνῳ τῆς πολλῆς εὐτυχίας δολοφονηθέντα, υἱὸς Ἡρώδης, ὃς ὕστερον ὑπ' Ἀντωνίου καὶ τοῦ Σεβαστοῦ συγκλήτου δόγματι τῶν Ἰουδαίων ἐκρίθη βασιλεύειν· οὗ παῖδες Ἡρώδης οἱ τ' ἄλλοι τετράρχαι. Ταῦτα μὲν δὴ κοινὰ καὶ ταῖς Ἑλλήνων ἱστορίαις.

[13] «Ἀναγράφων δὲ εἰς τότε ἐν τοῖς ἀρχείοις ὄντων τῶν Ἑβραϊκῶν γενῶν καὶ τῶν ἄχρι προσηλύτων ἀναφερομένων, ὡς Ἀχιὼρ τοῦ Ἀμμανίτου καὶ Ροῦθ τῆς Μωαβίτιδος τῶν τε ἀπ' Αἰγύπτου συνεκπεσόντων ἐπιμίκτων, ὁ Ἡρώδης, οὐδέν τι συμβαλλομένου τοῦ τῶν Ἰσραηλιτῶν γένους αὐτῷ καὶ τῷ συνειδότη τῆς δυσγενείας κρουόμενος, ἐνέπρησεν αὐτῶν τὰς ἀναγραφὰς τῶν γενῶν, οἰόμενος εὐγενὴς ἀναφανεῖσθαι τῷ μηδ' ἄλλον ἔχειν ἐκ δημοσίου συγγραφῆς τὸ γένος ἀνάγειν ἐπὶ τοὺς πατριάρχας ἢ προσηλύτους τοὺς τε καλουμένους γειώρας, τοὺς ἐπιμίκτους.

[14] «Ὀλίγοι δὴ τῶν ἐπιμελῶν ἰδιωτικὰς ἑαυτοῖς ἀπογραφὰς ἢ μνημονεύσαντες τῶν ὀνομάτων ἢ ἄλλως ἔχοντες ἐξ ἀντιγράφων, ἐναβρύνονται σφζομένη τῇ μνήμῃ τῆς εὐγενείας· ὧν ἐτύγχανον οἱ προειρημένοι, δεσπόσυνοι καλούμενοι διὰ τὴν πρὸς τὸ σωτήριον γένος συνάφειαν ἀπὸ τε Ναζάρων καὶ Κωχαβα κωμῶν Ἰουδαϊκῶν τῇ λοιπῇ γῇ ἐπιφοιτήσαντες καὶ τὴν προκειμένην γενεαλογίαν ἔκ τε τῆς Βίβλου τῶν ἡμερῶν², ἐς ὅσον ἐξικνούντο, ἐξηγησάμενοι.

[15] «Εἴτ' οὖν οὕτως εἴτ' ἄλλως ἔχοι, σαφεστέραν ἐξηγήσιν οὐκ ἂν ἔχοι τις ἄλλος ἐξευρεῖν, ὡς ἔγωγε νομίζω πᾶς τε ὃς εὐγνώμων τυγχάνει, καὶ ἡμῖν αὕτη μελέτω, εἰ καὶ ἀμάρτυρός ἐστιν, τῷ μὴ κρείττονα ἢ ἀληθεστέραν ἔχειν εἰπεῖν· τό γέ τοι εὐαγγέλιον πάντως ἀληθεύει.

[16] «Καὶ ἐπὶ τέλει δὲ τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς προστίθῃσι ταῦτα· «Ματθαν ὁ ἀπὸ Σολομῶνος ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ. Ματθαν ἀποθανόντος, Μελχι ὁ ἀπὸ Ναθαν ἐκ τῆς αὐτῆς γυναικὸς ἐγέννησε τὸν Ἥλι. Ὁμομήτριοι ἄρα ἀδελφοί

¹ Jego kompetencje są obecnie nieznanne.

² Pod tym tytułem występują Księgi Kronik również w *CanApost.* 85 (*ConstApost.* VIII, 47, 85, SCL 2, 293).

by nas o tym poinformować, ale w każdym razie zgodnie z prawdą, podali jeszcze takie szczegóły: Gdy bandyci idumejscy wtargnęli do Askalonu, miasta palestyńskiego, wówczas z przybytku poświęconego Apollonowi, który wznosił się pod murami miasta, razem z innymi łupami uprowadzili do niewoli niejakiego Antypatra, syna pewnego Heroda, hierodula. Ponieważ kapłan nie mógł za syna zapłacić okupu, Antypater został wychowany w obyczajach idumejskich, a potem połączyła go zażyłość z Hirkanem, arcykapłanem Judei.

[12] Wysłany przez Hirkana jako poseł do Pompejusza, wyjednał mu przywrócenie pełnej władzy królewskiej, którą jego brat, Arystobulos, mu odebrał, a sam miał szczęście uzyskać tytuł *epimeletes*¹ Palestyny. Następcą Antypatra, którego podstępnie zamordowano z powodu tak wielkiego sukcesu, był jego syn, Herod. Jemu to później Antoniusz i August na mocy uchwały senatu przyznali panowanie nad Żydami. Synem jego był kolejny Herod i inni tetrarchowie. Wszystko to zgodne jest także z historiografią Greków.

[13] Do tamtych czasów zachowały się w archiwach spisy genealogii żydowskich i tych, którzy wywodzili się z wybitnych prozelitów, jak np. Achiora Ammonity albo Rut Moabitki, oraz tych, którzy razem z Żydami wyszli z Egiptu i mieszały się z nimi przez związki małżeńskie. Heroda z narodem żydowskim nie łączyły żadne więzy, natomiast ciążyła mu świadomość niskiego pochodzenia, toteż spalił spisy genealogii, ponieważ sądził, że będzie mógł uchodzić za szlachetnie urodzonego, jeśli nikt nie będzie mógł w oparciu o dokumenty publiczne wywodzić swego rodu od patriarchów, prozelitów czy tak zwanych *gejorów*, cudzoziemców, którzy mieszały się z Żydami dzięki związkom małżeńskim.

[14] Tylko niewielu ludzi przezornych, którzy mieli prywatne wykazy albo pamiętali imiona, albo skądinąd mieli ich odpisy, szczyliło się tym, że zachowali pamięć o swym szlachetnym pochodzeniu. Należeli do nich wspomniani wyżej, zwani *desposynoi* – «Pańscy» – ze względu na swe pokrewieństwo z rodem Zbawiciela. Z żydowskich miejscowości Nazaret i Kochaba rozprzestrzenili się na cały świat i na podstawie *Księgi dni*² tak dokładnie, jak tylko było to możliwe, wywodzili ten właśnie rodowód.

[15] Czy jest tak, czy inaczej, zdaniem moim i każdego rozsądnego człowieka nikt lepszego wyjaśnienia nie znajdzie. Musi nam ono wystarczyć, chociaż nie jest poparte żadnym świadectwem, bo nie da się powiedzieć niczego lepszego ani bardziej prawdopodobnego. W każdym razie Ewangelia mówi prawdę³.

[16] Pod koniec tego samego listu dodaje także: „Natan z linii Salomona spłodził Jakuba, a po śmierci Natana Melchi z linii Natana z tej samej kobiety spłodził Helego. Heli i Jakub byli więc braćmi z tej samej matki. Ponieważ

Ἦλι καὶ Ἰακώβ. Ἦλι ἀτέκνου ἀποθανόντος ὁ Ἰακώβ ἀνέστησεν αὐτῷ σπέρμα, γεννήσας τὸν Ἰωσήφ, κατὰ φύσιν μὲν ἑαυτῷ, κατὰ νόμον δὲ τῷ Ἦλι. Οὕτως ἀμφοτέρων ἦν υἱὸς ὁ Ἰωσήφ». Τοσαῦτα ὁ Ἀφρικανός.

[17] Καὶ δὴ τοῦ Ἰωσήφ ᾧδὲ πως γενεαλογουμένου, δυνάμει καὶ ἡ Μαρία σὺν αὐτῷ πέφηγεν ἐκ τῆς αὐτῆς οὔσα φυλῆς, εἴ γε κατὰ τὸν Μωυσέως νόμον οὐκ ἔξῃν ἑτέραις ἐπιμίνυσθαι φυλαῖς· ἐνὶ γὰρ τῶν ἐκ τοῦ αὐτοῦ δήμου καὶ πατριᾶς τῆς αὐτῆς ζεύγνυσθαι πρὸς γάμον παρακελεύεται, ὥς ἂν μὴ περιστρέφοιτο τοῦ γένους ὁ κληρὸς ἀπὸ φυλῆς ἐπὶ φυλὴν. Ὡδὶ μὲν οὖν καὶ ταῦτα ἐχέτω.

Η'

Περὶ τῆς Ἡρώδου κατὰ τῶν παίδων ἐπιβουλῆς καὶ οἷα μετέλθεν αὐτὸν καταστροφὴ βίου

[1] Ἀλλὰ γὰρ τοῦ Χριστοῦ γεννηθέντος ταῖς προφητείαις ἀκολούθως ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας κατὰ τοὺς δεδηλωμένους χρόνους, Ἡρώδης ἐπὶ τῇ τῶν ἐξ ἀνατολῆς μάγων ἀνερωτήσῃ ὅπῃ εἴη διαπυνθανομένων ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων, ἐορακέναι γὰρ αὐτοῦ τὸν ἀστέρα καὶ τῆς τοσῆσδε πορείας τοῦτ' αἴτιον αὐτοῖς γεγονέναι, οἷα θεῶ προσκυνησά τῷ τεχθέντι διὰ σπουδῆς πεπονημένοις, οὐ σμικρῶς ἐπὶ τῷ πράγματι, ἅτε κινδυνευούσης, ὥς γε δὴ ᾤετο, αὐτῷ τῆς ἀρχῆς, διακινηθεῖς, πυθόμενος τῶν παρὰ τῷ ἔθνει νομοδιδασκάλων ποῦ τὸν Χριστὸν γεννηθήσεσθαι προσδοκῶεν, ὥς ἔγνω τὴν Μιχαίου προφητείαν¹ ἐν Βηθλεὲμ προαναφωνούσαν, ἐνὶ προστάγματι τοὺς ὑπομαζίους ἔν τε τῇ Βηθλεὲμ καὶ πᾶσι τοῖς ὁρίοις αὐτῆς ἀπὸ διετοῦς καὶ κατωτέρω παῖδας, κατὰ τὸν ἀπηκριβωμένον αὐτῷ χρόνον παρὰ τῶν μάγων, ἀναιρεθῆναι προστάττει, πάντως που καὶ τὸν Ἰησοῦν, ὥς γε ἦν εἰκός, τῆς αὐτῆς τοῖς ὁμήλιξι συναπολαῦσαι συμφορᾶς οἰόμενος.

[2] Φθάνει γε μὴν τὴν ἐπιβουλὴν εἰς Αἴγυπτον διακομισθεὶς ὁ παῖς, δι' ἐπιφανείας ἀγγέλου τὸ μέλλον προμεμαθηκότων αὐτοῦ τῶν γονέων. Ταῦτα μὲν οὖν καὶ ἡ ἱερὰ τοῦ εὐαγγελίου διδάσκει γραφὴ².

[3] Ἄξιον δ' ἐπὶ τούτοις συνιδεῖν τάπιχειρα τῆς Ἡρώδου κατὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ὁμηλίκων αὐτῷ τόλμης, ὥς παραυτίκα, μὴδὲ σμικρᾶς ἀναβολῆς γεγεννημένης, ἡ θεία δίκη περιόντα ἔτ' αὐτὸν τῷ βίῳ μετελήλυθεν, τὰ τῶν μετὰ τὴν ἐνθῆνδε ἀπαλλαγὴν διαδεχομένων αὐτὸν ἐπιδεικνύσα προοίμια.

[4] Ὡς μὲν οὖν τὰς κατὰ τὴν βασιλείαν αὐτῷ νομισθείσας εὐπραγίας ταῖς κατὰ τὸν οἶκον ἐπαλλήλοις ἡμαῦρῳσεν συμφοραῖς, γυναικὸς καὶ τέκνων καὶ τῶν λοιπῶν τῶν μάλιστα πρὸς γένους ἀναγκαιοτάτων τε καὶ φιλάτων

¹ Mi 5, 2.

Heli zmarł bezpotomnie, Jakub wskrzesił mu potomstwo w ten sposób, że spłodził Józefa, wprowadzie według natury sobie, lecz według prawa Helemu. W ten sposób Józef był synem obu”. Tyle Afrykańczyk.

[17] Z ustalonego w ten sposób rodowodu Józefa wynika już niezbi-
cie, że Maryja pochodziła z tego samego pokolenia co on. Bowiem prawo
Mojżeszowe zabraniało wchodzić związki w innych pokoleniach, a małżeń-
stwa należało zawierać w obrębie tego samego szczepu i rodu, aby dziedzic-
two nie przechodziło z jednego pokolenia na drugie. Niech to w tej sprawie
wystarczy.

8.

Zbrodnia, jakiej dopuścił się Herod na dzieciach, i jego straszna śmierć

[1] Gdy narodził się Chrystus, tak jak głosiły proroctwa, w Betlejem
w Judei, w czasach, o których była mowa, magowie ze Wschodu zapytali
Heroda o to, gdzie znajduje się nowo narodzony król żydowski. Zobaczyli
bowiem Jego gwiazdę i to stało się przyczyną ich podróży, pragnęli bowiem
złożyć hołd Nowo Narodzonemu jako Bogu. Spotkanie to wstrząsnęło i głę-
boko zaniepokoiło Heroda, wydało mu się bowiem, że jego władza jest za-
grożona. Toteż zaraz tych, którzy ludowi Izraela objaśniali Prawo, zapytał,
gdzie spodziewają się narodzin Chrystusa. Gdy dowiedział się, że proroctwo
Micheasza¹ wskazywało na Betlejem, wydał edykt z rozkazem, by w Betlejem
i wszystkich okolicznych miejscowościach zgładzić niemowlęta płci męskiej
w wieku lat dwóch i młodsze, zgodnie z czasem dokładnie określonym przez
magów. Sądził, że Jezus w każdym razie, co zresztą było prawdopodobne,
podzieli los swoich rówieśników.

[2] Jednak Dziecko zostało wcześniej wywiezione do Egiptu i w ten sposób
uniknęło zamachu, anioł bowiem objawił Jego rodzicom zamiary Heroda.
To samo zresztą opowiada święta księga Ewangelii².

[3] Przy tej okazji warto przyjrzeć się, jaką karę poniósł Herod za to, na
co się powążył przeciw Chrystusowi i Jego rówieśnikom, jako że natychmiast,
bez najmniejszej zwłoki sprawiedliwość Boża dosięgła go jeszcze za życia,
dając mu przedsmak tego, co czekało go po śmierci.

[4] Otóż fałszywy blask swej władzy królewskiej zakrył Herod cieniem
łańcucha zbrodni, jakich się dopuścił na swej rodzinie: kazał zamordować
swoją żonę, dzieci i innych najbliższych krewnych oraz najlepszych przyjaciół.

² Mt 2, 1-15.

μιαιφονίαις, οὐδὲ οἷόν τε νῦν καταλέγειν, τραγικὴν ἅπασαν δραματουργίαν ἐπισκιαζούσης τῆς περὶ τούτων ὑποθέσεως, ἦν εἰς πλάτος ἐν ταῖς κατ' αὐτὸν ἱστορίαις ὁ Ἰώσηπος διελήλυθεν.

[5] Ὡς δ' ἅμα τῇ κατὰ τοῦ σωτήρος ἡμῶν καὶ τῶν ἄλλων νηπίων ἐπιβουλῇ θεήλατος αὐτὸν καταλαβοῦσα μάστιξ εἰς θάνατον συνήλασεν, οὐ χεῖρον καὶ τῶν φωνῶν τοῦ συγγραφέως ἐπακοῦσαι, κατὰ λέξιν ἐν ἑπτακαιδεκάτῳ τῆς Ἰουδαϊκῆς Ἀρχαιολογίας τὴν καταστροφὴν τοῦ κατ' αὐτὸν βίου τοῦτον γράφωντος τὸν τρόπον· «Ἡρώδης δὲ μειζόνως ἢ νόσος ἐνεπικραίνετο, δίκην ὧν παρηνόμησεν ἐκπρασσομένου τοῦ θεοῦ.

[6] «Πῦρ μὲν γὰρ μαλακὸν ἦν, οὐχ ὥδε πολλὴν ἀποσημαῖνον τοῖς ἐπαφωμένοις τὴν φλόγῳσιν, ὅσῃν τοῖς ἐντὸς προσετίθει τὴν κάκῳσιν, ἐπιθυμία δὲ δεινὴ τοῦ δέξασθαι τι, οὐδὲ ἦν μὴ οὐχ ὑπουργεῖν, καὶ ἔλκῳσις τῶν τε ἐντέρων καὶ μάλιστα τοῦ κόλου δεινὰ ἀλγηδόνες καὶ φλέγμα ὑγρὸν περὶ τοὺς πόδας καὶ διαυγές·

[7] «Παραπλησία δὲ καὶ περὶ τὸ ἥτρον κάκῳσις ἦν, ναὶ μὴν καὶ τοῦ αἰδοίου σῆψις, σκώληκας ἐμποιούσα, πνεύματός τε ὀρθία ἔντασις, καὶ αὐτὴ λίαν ἀηδὴς ἀχθηδόνι τε τῆς ἀποφορᾶς καὶ τῷ πυκνῷ τοῦ ἄσθματος, ἐσπασμένος τε περὶ πᾶν ἦν μέρος, ἰσχὺν οὐχ ὑπομενητὴν προστιθέμενος.

[8] «Ἐλέγετο γοῦν ὑπὸ τῶν θειαζόντων καὶ οἷς ταῦτα προαποφθέγγεσθαι σοφία πρόκειται, ποινὴν τοῦ πολλοῦ καὶ δυσσεβοῦς ταύτην ὁ θεὸς εἰσπράττεσθαι παρὰ τοῦ βασιλέως»¹. Ταῦτα μὲν ἐν τῇ δηλωθείσῃ γραφῇ παρασημαίνεται ὁ προειρημένος·

[9] Καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ δὲ τῶν Ἱστοριῶν τὰ παραπλήσια περὶ τοῦ αὐτοῦ παραδίδωσιν, ὥδε πως γράφων· «Ἐνθεν αὐτοῦ τὸ σῶμα πᾶν ἢ νόσος διαλαβοῦσα ποικίλοις παθεσιν ἐμέριζεν. Πυρετὸς μὲν γὰρ ἦν χλιαρὸς, κνησμὸς δ' ἀφόρητος τῆς ἐπιφανείας ὅλης καὶ κόλου συνεχεῖς ἀλγηδόνες περὶ τε τοὺς πόδας ὡς ὑδρωπιῶντος οἰδήματα τοῦ τε ἥτρου φλεγμονὴ καὶ δι' αἰδοίου σηπεδῶν σκώληκα γεννώσα, πρὸς τούτοις ὀρθόπνοια καὶ δύσπνοια καὶ σπασμοὶ πάντων τῶν μελῶν, ὥστε τοὺς ἐπιθειάζοντας ποινὴν εἶναι τὰ νοσήματα λέγειν.

[10] «Ὁ δὲ παλαίων τοσούτοις πάθεσιν ὅμως τοῦ ζῆν ἀντείχετο, σωτηρίαν τε ἠλπίζεν, καὶ θεραπείας ἐπενόει. Διαβάς γοῦν τὸν Ἰορδάνην τοῖς κατὰ Καλλιρόην θερμοῖς ἐχρήτο· ταῦτα δὲ ἔξεισιν μὲν εἰς τὴν Ἀσφαλίτιν λίμνην, ὑπὸ γλυκύτητος δέ ἐστι καὶ πότιμα.

[11] «Δόξαν ἐνταῦθα τοῖς ἰατροῖς ἐλαίῳ θερμῷ πᾶν ἀναθάλψαι τὸ σῶμα χαλασθὲν εἰς ἐλαίου πλήρη πύελον, ἐκλύει καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ὡς ἐκλυθεὶς ἀνέστρεψεν. Θορύβου δὲ τῶν θεραπόντων γενομένου, πρὸς μὲν τὴν πληγὴν ἀνήνεγκεν, εἰς δὲ τὸ λοιπὸν ἀπογνοὺς τὴν σωτηρίαν, τοῖς τε στρατιώταις ἀνά

¹ JÓZEF FLAWIUSZ, *Dawne dzieje Izraela* XVII, 6, 5.

Wyliczanie ich nie jest teraz możliwe, chociaż błędą przy nich wszystkie inne tragedie; obszernie je wyliczył Józef w napisanych przez siebie dziełach historycznych.

[5] Tuż po zamachu, jakiego dokonał przeciwko naszemu Zbawicielowi i innych dzieciach, dosięgnął go bicz Boży i doprowadził do śmierci. Będzie z pewnością najlepiej, jeśli i tym razem posłuchamy głosu historyka, który w siedemnastej księdze swych *Dawnych dziejów Izraela* w ten sposób opisuje jego straszny koniec:

[6] „Tymczasem choroba Heroda rozwijała się. To Bóg wymierzał sprawiedliwość za popełnione zbrodnie. Palił go wolny ogień, który nie tyle parzył tych, którzy go dotykali, ile trawił jego wnętrzności. Cierpiał przy tym straszliwy głód, którego niczym nie mógł zaspokoić. Jego wnętrzności były pełne wrzodów, a przede wszystkim doznawał strasznych bólów brzucha. Wodnistą i przezroczystą cieczą nabrzmiały jego nogi.

[7] Podobną chorobą dotknięte było jego podbrzusze, a nawet jego części wstydlive były w rozkładzie, tak że leżały się tam robaki. Oddychał z ogromnym wysiłkiem, a przy tym w ogóle nie mógł leżeć, a jego oddech był odrażający z powodu przykrego zapachu i często nawracających duszności. Ponadto całym jego ciałem nieustannie wstrząsały konwulsje.

[8] Toteż wróżbici i znachorzy, którzy umieją wróżyć z tego typu wypadków, mówili, że Bóg tak mści się na królu za jego liczne bezbożne czyny”¹.

[9] Tak pisze Józef we wspomnianym swoim dziele. Zaś w drugiej swej księdze podaje to samo w następujących słowach: „Następnie choroba ogarnęła całe jego ciało i męczyła go różnorodnymi cierpieniami. Nie miał silnej gorączki, ale na całej skórze czuł swędzenie nie do zniesienia i nieustanne bóle brzucha. Nogi mu spuchły jak przy wodnej puchlinie, w podbrzuszu czuł jakby ogień, a na częściach wstydliwych otworzył mu się ropiejący wrzód, z którego leżały się robaki. Oprócz tego cierpiał na brak oddechu, tak że wcale nie mógł leżeć, a wreszcie wszystkimi częściami ciała wstrząsały konwulsje. Wróżbici mówili, że cierpi tak za karę.

[10] On sam jednak walczył z tymi strasznymi cierpieniami, chciał żyć, nie tracił nadziei na wyzdrowienie i szukał lekarstw. Kazał się więc zawieźć za Jordan do ciepłych źródeł Kalliroe, aby zażywać tam kąpeli. Wody te spływają do jeziora Asfaltowego, a są tak słodkie, że można je pić.

[11] Tu lekarze orzekli, że najpierw trzeba całe jego ciało rozgrzać oliwą, ale gdy spuszczone go do napełnionej oliwą wanny, zasłabł śmiertelnie i oczy stanęły mu w słup, jak umierającemu. Na krzyk, jaki podniosła służba, przyszedł nieco do siebie, ale już stracił wszelką nadzieję na wyzdrowienie.

δραχμὰς πεντήκοντα ἐκέλευσεν διανεῖμαι καὶ πολλὰ χρήματα τοῖς ἡγεμόσι καὶ τοῖς φίλοις.

[12] «Αὐτὸς δ' ὑποστρέφων εἰς Ἱεριχοῦντα παραγίνεται, μελαγχολῶν ἤδη καὶ μόνον οὐκ ἀπειλῶν αὐτῷ τι τῷ θανάτῳ· προέκοψεν δ' εἰς ἐπιβουλήν ἀθεμίτου πράξεως. Τοὺς γὰρ ἀφ' ἐκάστης κώμης ἐπισήμους ἄνδρας ἐξ ὅλης Ἰουδαίας συναγαγὼν εἰς τὸν καλούμενον ἱππόδρομον ἐκέλευσεν συγκλείσαι.

[13] «Προσκαλεσάμενος δὲ Σαλώμην τὴν ἀδελφὴν καὶ τὸν ἄνδρα ταύτης Ἀλεξάνδρον· «Οἶδα, ἔφη, Ἰουδαίους τὸν ἐμὸν ἐορτάσοντας θάνατον, δύναμαι δὲ πενθεῖσθαι δι' ἐτέρων καὶ λαμπρὸν ἐπιτάφιον σχεῖν, ἂν ὑμεῖς θελήσητε ταῖς ἐμαῖς ἐντολαῖς ὑπουργῆσαι. Τούσδε τοὺς φρουρουμένους ἄνδρας, ἐπειδὴν ἐκπνεύσω, τάχιστα κτείνετε περιστήσαντες τοὺς στρατιώτας, ἵνα πᾶσα Ἰουδαία καὶ πᾶς οἶκος καὶ ἄκων ἐπ' ἐμοὶ δακρύσῃ»¹.

[14] Καὶ μετὰ βραχέα φησὶν· «Αὐθις δὲ, καὶ γὰρ ἐνδεῖα τροφῆς καὶ βηχὶ σπασμῳδῇ διετείνεται, τῶν ἀλγηδόνων ἡσθεὶς φθάσαι τὴν εἰμαρμένην ἐπεβάλλετο· λαβὼν δὲ μῆλον, ἤτησε καὶ μαχαίριον· εἰώθει γὰρ ἀποτέμνων ἐσθίειν· ἔπειτα περιαθρήσας μή τις ὁ κωλύσων αὐτὸν εἴη, ἐπῆρεν τὴν δεξιὰν ὡς πλήξων ἑαυτόν».

[15] Ἐπὶ δὲ τούτοις ὁ αὐτὸς ἱστορεῖ συγγραφεὺς ἕτερον αὐτοῦ γνήσιον παῖδα πρὸ τῆς ἐσχάτης τοῦ βίου τελευτῆς, τρίτον ἐπὶ δυσὶν ἤδη προανηρημένοις, δι' ἐπιτάξεως ἀνελόντα, παραχρήμα τὴν ζωὴν οὐ μετὰ σμικρῶν ἀλγηδόνων ἀπορρήξαι.

[16] Καὶ τοιοῦτο μὲν τὸ πέρας τῆς Ἡρώδου γέγονεν τελευτῆς, ποινὴν δικαίαν ἐκτίσαντος ὧν ἀμφὶ τὴν Βηθλεὲμ ἀνείλεν παίδων τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἐπιβουλῆς ἔνεκα· μεθ' ἣν ἄγγελος ὄναρ ἐπιστὰς ἐν Αἰγύπτῳ διατρίβοντι τῷ Ἰωσήφ ἀπάρα ἅμα τῷ παιδί καὶ τῇ τούτου μητρὶ ἐπὶ τὴν Ἰουδαίαν παρακελεύεται, τεθνηκέναι δηλῶν τοὺς ἀναζητοῦντας τὴν ψυχὴν τοῦ παιδίου. Τούτοις δ' ὁ εὐαγγελιστὴς ἐπιφέρει λέγων· «Ἀκούσας δὲ ὅτι Ἀρχέλαος βασιλεύει ἀντὶ Ἡρώδου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ἐφοβήθη ἐκεῖ ἀπελθεῖν· χρηματισθεὶς δὲ κατ' ὄναρ ἀνεχώρησεν εἰς τὰ μέρη τῆς Γαλιλαίας»².

Θ'

Περὶ τῶν κατὰ Πιλάτον χρόνων

[1] Τῇ δ' ἐπὶ τὴν ἀρχὴν μετὰ τὸν Ἡρώδη τοῦ Ἀρχελάου καταστάσει συνάδει καὶ ὁ προειρημένος ἱστορικός, τὸν τε τρόπον ἀναγράφων, καθ' ὃν ἐκ διαθηκῶν Ἡρώδου τοῦ πατρὸς ἐπικρίσεώς τε Καίσαρος Αὐγούστου τὴν κατὰ Ἰουδαίων βασιλείαν διεδέξατο, καὶ ὡς τῆς ἀρχῆς μετὰ δεκαέτη χρόνον

¹ JÓZEF FLAWIUSZ, *Wojna żydowska*. I, 33.

Kazał więc każdemu żołnierzowi wypłacić po 50 drachm, a dworzanom większe sumy.

[12] Gdy w drodze powrotnej przybył do Jerycha, jeszcze rzuciła mu się czarna żółć i jakby chciał wyzwać samą śmierć, wpadł na okropny pomysł. Otóż kazał sprowadzić z całej Judei żyjących po wsiach najbardziej szanowanych ludzi i zamknąć w tak zwanym hipodromie.

[13] Następnie wezwawszy do siebie swą siostrę, Salome, i jej męża, Aleksasa, tak do nich przemówił: «Wiem, że Żydzi z dnia mojej śmierci chcą zrobić dzień radosnego święta. Ale posłuchajcie tylko mojego polecenia, a będzie i żałoba po mnie i pogrzeb wspaniały. Gdy wydam ostatnie tchnienie, nakażcie żołnierzom otoczyć i wymordować wszystkich tam zamkniętych, aby cała Judea i każdy dom musiał po mnie płakać»¹.

[14] Nieco dalej Józef podaje: „Znowu dręczył go głód i dusił kaszel, a gdy go zmogły cierpienia, postanowił uprzedzić to, co mu niosło przeznaczenie. Wziął jabłko i zażądał noża, bo zawsze ten owoc kroił, gdy go jadł. Po czym obejrzawszy się, czy nie ma kogoś, kto mógłby go powstrzymać, podniósł rękę i chciał się przebić”.

[15] Ponadto historyk ten opowiada, że Herod w godzinie śmierci kazał zgładzić jeszcze jednego swego rodzonego syna, czyli trzeciego po dwóch zamordowanych już wcześniej, i że zaraz potem skonał w strasznych męczarniach.

[16] Tak zakończył życie Herod. Poniósł on sprawiedliwą karę za wymordowanie dzieci w Betlejem i za zamach na naszego Zbawiciela. Po jego śmierci anioł ukazał się Józefowi w Egipcie we śnie i nakazał mu wrócić do Judei razem z Dzieckiem i Jego matką, mówiąc mu, że zmarli już ci, którzy czyhali na życie Dziecka. Do tego ewangelista dodaje: „Usłyszawszy zaś, że w miejsce swego ojca, Heroda, panuje Archelaos, bał się tam iść; jednak otrzymawszy we śnie polecenie, udał się w okolice Galilei”².

9.

Czasy Piłata

[1] Wspomniany wyżej historyk podaje tę samą wiadomość o przejściu władzy po śmierci Heroda przez jego syna, Archelaosa. Opisuje bowiem, w jaki sposób Archelaos na mocy testamentu swego ojca, Heroda, i decyzją cesarza Augusta objął panowanie nad Żydami i jak po dziecięciu latach

² Mt 2, 22.

ἀποπεσόντος οἱ ἀδελφοὶ Φίλιππος τε καὶ ὁ νέος Ἑρῳδῆς ἅμα Λυσανία τὰς ἑαυτῶν διεῖπον τετραρχίας¹.

[2] Ὁ δ' αὐτὸς ἐν ὀκτωκαιδεκάτῳ τῆς Ἀρχαιολογίας κατὰ τὸ δωδέκατον ἔτος τῆς Τιβερίου βασιλείας [τοῦτον γὰρ τὴν καθ' ὅλων ἀρχὴν δι-αδέξασθαι ἑπτὰ ἐπὶ πενήκοντα ἔτεσιν τὴν ἡγεμονίαν ἐπικρατήσαντος Αὐγούστου] Πόντιον Πιλάτον τὴν Ἰουδαίαν ἐπιτραπῆναι δηλοῖ, ἐνταῦθα δὲ ἐφ' ὅλοις ἔτεσιν δέκα σχεδὸν εἰς αὐτὴν παραμεῖναι τὴν Τιβερίου τελευτήν².

[3] Οὐκοῦν σαφῶς ἀπελήλεγται τὸ πλάσμα τῶν κατὰ τοῦ σωτήρος ἡμῶν ὑπομνήματα³ χθὲς καὶ πρῶην διαδεδωκότων, ἐν οἷς πρῶτος αὐτὸς ὁ τῆς παρασημειώσεως χρόνος τῶν πεπλακότων ἀπελέγχει τὸ ψεῦδος.

[4] Ἐπὶ τῆς τετάρτης δ' οὖν ὑπατείας Τιβερίου, ἡ γέγονεν ἔτους ἐβδόμου τῆς βασιλείας αὐτοῦ, τὰ περὶ τὸ σωτήριον πάθος αὐτοῖς τολμηθέντα περιέχει, καθ' ὃν δείκνυται χρόνον μηδ' ἐπιστάς πω τῇ Ἰουδαίᾳ Πιλάτος, εἴ γε τῷ Ἰωσήφῳ μάρτυρι χρήσασθαι δέον, σαφῶς οὕτως σημαίνοντι κατὰ τὴν δη-λωθεῖσαν αὐτοῦ γραφὴν ὅτι δὴ δωδεκάτῳ ἐνιαυτῷ τῆς Τιβερίου βασιλείας ἐπίτροπος τῆς Ἰουδαίας ὑπὸ Τιβερίου καθίσταται Πιλάτος.

I'

Περὶ τῶν παρὰ Ἰουδαίοις ἀρχιερέων καθ' οὓς ὁ Χριστὸς τὴν διδασκαλίαν ἐποίησας

[1] Ἐπὶ τούτων δὴ οὖν, κατὰ τὸν εὐαγγελιστὴν ἔτος πεντεκαιδέκατον Τιβερίου Καίσαρος ἄγοντος, τέταρτον δὲ τῆς ἡγεμονίας Ποντίου Πιλάτου, τῆς τε λοιπῆς Ἰουδαίας τετραρχούντων Ἑρῳδου καὶ Λυσανίου καὶ Φιλίππου, ὁ σωτὴρ καὶ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ θεοῦ, ἀρχόμενος ὡς εἰ ἐτῶν τριάκοντα, ἐπὶ τὸ Ἰωάννου βάπτισμα παραγίνεται, καταρχὴν τε ποιεῖται τῆνικαῦτα τοῦ κατὰ τὸ εὐαγγέλιον κηρύγματος.

[2] Φησὶν δὲ αὐτὸν ἡ θεία γραφὴ τὸν πάντα τῆς διδασκαλίας διατελέσαι χρόνον ἐπὶ ἀρχιερέως Ἄννα καὶ Καϊάφα, δηλοῦσα ὅτι δὴ ἐν τοῖς μεταξὺ τῆς τούτων ἔτεσιν λειτουργίας ὁ πᾶς τῆς διδασκαλίας αὐτῷ συνεπεράνθη χρόνος. Ἀρξαμένου μὲν κατὰ τὴν τοῦ Ἄννα ἀρχιερωσύνην, μέχρι δὲ τῆς ἀρχῆς τοῦ Καϊάφα παραμείναντος οὐδ' ὅλος ὁ μεταξὺ τετραέτης παρίσταται χρόνος.

[3] Τῶν γάρ τοι κατὰ τὸν νόμον ἤδη πως καθαιρουμένων ἐξ ἐκείνου θεσμῶν, λέλυτο μὲν ᾧ διὰ βίου καὶ ἐκ προγόνων διαδοχῆς τὰ τῆς τοῦ θεοῦ

¹ Por. JÓZEF FLAWIUSZ, *Dawne dzieje Izraela* XVII, 8-9; *Wojna żydowska* I, 33, 8; II, 1-2. 6, 3. 7. 3. 9, 1.

² JÓZEF FLAWIUSZ, *Dawne dzieje Izraela* XVIII, 2, 2; 3; 4, 2.

utracił władzę, a jego bracia, Filip i Herod Młodszy oraz Lizaniasz, otrzymali własne tetrarchie¹.

[2] Ten sam pisarz w osiemnastej księdze *Dawnych dziejów Izraela* podaje, że w dwunastym roku panowania Tyberiusza, następcy Augusta, który 57 lat rządził niepodzielnie, namiestnikiem Judei został Poncjusz Piłat i pozostawał na tym urzędzie całe dziesięć lat, niemal aż do śmierci Tyberiusza¹.

[3] A zatem jest oczywiste, że te *Wspomnienia*³ o naszym Zbawicielu, które niedawno się ukazały, są sfałszowane, jako że sama data umieszczona w nagłówku zdradza fałszerzy.

[4] Jako datę zbawczej męki zuchwale wskazali oni czwarty konsulat Tyberiusza, czyli siódmy rok jego panowania. Tymczasem okazuje się, że wówczas Piłat jeszcze nie zarządzał Judeą, o ile tylko można polegać na świadectwie Jozefa, który w cytowanym wyżej swoim dziele wyraźnie zaznacza, że Tyberiusz ustanowił Piłata namiestnikiem Judei w dwunastym roku swego panowania.

10.

Arcykapłani żydowscy, za czasów których Chrystus głosił swoją naukę

[1] Wtedy właśnie, według ewangelisty w piętnastym roku panowania cesarza Tyberiusza, a w czwartym rządów Piłata, gdy tetrarchami reszty Judei byli Herod, Lizaniasz i Filip, Pan nasz i Zbawiciel, Chrystus – Boży Pomazaniec, w wieku około trzydziestu lat kazał się ochrzcić Janowi i wtedy zaczął głosić Ewangelię.

[2] Mówi zaś Pismo Święte, że całe Jego nauczanie zawarło się w czasie, gdy arcykapłanami byli Annasz i Kajfasz, opowiadając, że cały okres Jego nauczania skończył się w latach ich urzędowania. Ponieważ rozpoczął za arcykapłaństwa Annasza, a nauczał aż do urzędowania Kajfasza, więc okres ten nie trwał pełnych czterech lat.

[3] Bowiem od tego czasu święte przepisy Prawa zostały zniesione. Sprawowanie służby Bożej nie było już urzędem dożywotnim i dziedzicznym

³ Chodzi prawdopodobnie o *Akta Piłata*, rozpowszechniane za cesarza Maksymina Dazy w latach 311-313. Był to jakiś starszy dokument, sfałszowany by nadać mu wydźwięk antychrześcijański. Euzebiusz pisze o nim jeszcze w HE II, 2, 1-3; IX, 4, 1; 7, 1. Zob. ANT I/2, 632-633 (omówienie); 635-647 (tekst). Raport Piłata: 675nn.

θεραπείας προσήκοντα ἦν, ὑπὸ δὲ τῶν Ῥωμαϊκῶν ἡγεμόνων ἄλλοτε ἄλλοι τὴν ἀρχιερωσύνην ἐπιτρεπόμενοι, οὐ πλεῖον ἔτους ἐνὸς ἐπὶ ταύτης διετέλουν.

[4] Ἱστορεῖ δ' οὖν ὁ Ἰώσηπος τέσσαρας κατὰ διαδοχὴν ἐπὶ Καϊάφαν ἀρχιερεῖς μετὰ τὸν Ἄνναν διαγενέσθαι, κατὰ τὴν αὐτὴν τῆς Ἀρχαιολογίας γραφὴν ὥδε πως λέγων·

«Οὐαλέριος Γραῖτος, παύσας ἱεράσθαι Ἄνανον, Ἰσμάηλον ἀρχιερέα ἀποφαίνει τὸν τοῦ Φαβι, καὶ τοῦτον δὲ μετ' οὐ πολὺ μεταστήσας, Ἐλεάζαρον τὸν Ἀνάνου τοῦ ἀρχιερέως υἱὸν ἀποδείκνυσιν ἀρχιερέα.

[5] «Ἐνιαυτοῦ δὲ διαγενομένου καὶ τόνδε παύσας, Σίμωνι τῷ Καμίθου τὴν ἀρχιερωσύνην παραδίδωσιν. Οὐ πλέον δὲ καὶ τῷδε ἐνιαυτοῦ τὴν τιμὴν ἔχοντι διεγένετο χρόνος, καὶ Ἰώσηπος, ὁ καὶ Καϊάφας, διάδοχος ἦν αὐτῷ»¹.

[6] Οὐκοῦν ὁ σύμπας οὐδ' ὅλος τετραέτης ἀποδείκνυται τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίας χρόνος, τεσσάρων ἐπὶ τέσσαρσιν ἔτεσιν ἀρχιερέων ἀπὸ τοῦ Ἄννα καὶ ἐπὶ τὴν τοῦ Καϊάφα κατάστασιν ἐνιαύσιον λειτουργίαν ἐκτετελεκότων. Τόν γέ τοι Καϊάφαν ἀρχιερέα εἰκότως τοῦ ἐνιαυτοῦ, καθ' ὃν τὰ τοῦ σωτηρίου πάθους ἐπετελεῖτο, ἢ τοῦ εὐαγγελίου παρεσημῆνато γραφῇ, ἐξ ἧς καὶ αὐτῆς οὐκ ἀπάδων τῆς προκειμένης ἐπιτηρήσεως ὁ τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας, ἀποδείκνυται χρόνος.

[7] Ἀλλὰ γὰρ ὁ σωτὴρ καὶ κύριος ἡμῶν οὐ μετὰ πλείστον τῆς καταρχῆς τοῦ κηρύγματος τοὺς δώδεκα ἀποστόλους ἀνακαλεῖται, οὓς καὶ μόνους τῶν λοιπῶν αὐτοῦ μαθητῶν κατὰ τι γέρας ἐξαίρετον ἀποστόλους ὠνόμασεν, καὶ αὐθις ἀναδείκνυσιν «Ἐτέρους ἑβδομήκοντα», οὓς καὶ αὐτοὺς «Ἀπέστειλεν ἀνὰ δύο δύο πρὸ προσώπου αὐτοῦ εἰς πάντα τόπον καὶ πόλιν οὗ ἤμελλεν αὐτὸς ἔρχεσθαι»².

ΙΑ'

Τὰ περὶ Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ μεμαρτυρημένα

[1] Οὐκ εἰς μακρὸν δὲ τοῦ βαπτιστοῦ Ἰωάννου ὑπὸ τοῦ νέου Ἡρώδου τὴν κεφαλὴν ἀποτμηθέντος, μνημονεύει μὲν καὶ ἡ θεία τῶν εὐαγγελίων γραφῇ³, συνιστορεῖ γε μὴν καὶ ὁ Ἰώσηπος⁴ ὀνομαστὶ τῆς τε Ἡρῳδιάδος μνήμην πεπονημένος καὶ ὡς ἀδελφοῦ γυναῖκα οὔσαν αὐτὴν ἡγάγετο πρὸς γάμον Ἡρώδης, ἀθετήσας μὲν τὴν προτέραν αὐτῷ κατὰ νόμους γεγαμημένην [Ἀρέτα δὲ ἦν αὕτη τοῦ Πετραίων βασιλέως θυγάτηρ], τὴν δὲ Ἡρῳδιάδα ζῶντος διαστήσας τοῦ ἀνδρός· δι' ἣν καὶ τὸν Ἰωάννην ἀνελὼν πόλεμον αἵρεται πρὸς τὸν Ἀρέταν, ὡς ἂν ἡτιμασμένης αὐτῷ τῆς θυγατρὸς.

¹ JÓZEF FLAWIUSZ, *Dawne dzieje Izraela* XVIII, 2, 2.

po przodkach, a namiestnicy rzymscy arcykapłaństwo oddawali raz temu, raz innemu, oni zaś pełnili je nie dłużej niż rok.

[4] Józef mówi więc, że po Annaszu następowało po sobie czterech arcykapłanów aż do Kajfasza, i tak pisze w tychże swoich *Dawnych dziejach Izraela*:

„Waleriusz Gratus pozbawił Annasza funkcji arcykapłana i powierzył ten urząd Ismaelowi, synowi Fabiego, ale i jego wkrótce odwołał, a desygnował Eleazara, syna arcykapłana Annasza.

[5] Po roku jego także usunął, arcykapłaństwo zaś powierzył Szymonowi, synowi Kamita. Jednak i on nie piastował tej godności dłużej niż rok, a jego następcą został Józef, zwany również Kajfaszem”¹.

[6] Okazuje się więc, że cały okres nauczania naszego Zbawiciela nie trwał pełnych czterech lat, bo w ciągu czterech lat czterej arcykapłani, od Annasza do wyniesienia Kajfasza, pełnili służbę Bożą. Kajfasza jako arcykapłana tego roku, w którym dokonała się męka Zbawiciela, wymienia Ewangelia, a zatem na jej podstawie i zgadzającego się z nią ówczesnego zwyczaju można określić czas nauczycielskiej działalności Chrystusa.

[7] Nasz Zbawiciel i Pan wkrótce po rozpoczęciu nauczania powołał dwunastu apostołów i tylko ich spośród wszystkich innych swoich uczniów nazwał apostołami, aby podkreślić ich wyjątkową rangę. Potem wyznaczył jeszcze „siedemdziesięciu innych i wysłał ich po dwóch przed sobą do każdego miejsca i miasta, do którego zamierzał przybyć”².

11.

Świadectwa odnoszące się do Jana Chrzciciela i do Chrystusa

[1] Niedługo później Herod Młodszy, jak wspomina Boże Pismo Ewangelii, kazał ściąć Jana Chrzciciela³. To samo opowiada Józef⁴, który czyni przy tym wzmiankę o Herodiadzie, że Herod poślubił ją, chociaż była żoną brata, a unieważnił małżeństwo ze swą pierwszą, prawnie poślubioną żoną, córką Aretasa, króla Petrejczyków, zaś Herodiadę rozwiódł z żyjącym jeszcze mężem. To dla niej zgładził Jana i wdał się w wojnę z Aretasem, którego córkę zniesławił.

² Łk 10, 1.

³ Mt 14, 1-12 i parallele.

⁴ JÓZEF FLAWIUSZ, *Dawne dzieje Izraela* XVIII, 5nn.

[2] Ἐν ᾧ πολέμῳ μάχης γενομένης πάντα φησὶν τὸν Ἡρώδου στρατὸν διαφθαρῆναι καὶ ταῦτα πεπονθέναι τῆς ἐπὶ βουλῆς ἕνεκεν τῆς κατὰ τοῦ Ἰωάννου γεγενημένης.

[3] Ὁ δ' αὐτὸς Ἰώσηπος ἐν τοῖς μάλιστα δικαιότατον καὶ βαπτιστὴν ὁμολογῶν γεγονέναι τὸν Ἰωάννην, τοῖς περὶ αὐτοῦ κατὰ τὴν τῶν εὐαγγελίων γραφὴν ἀναγεγραμμένοις συμμαρτυρεῖ, ἱστορεῖ δὲ καὶ τὸν Ἡρώδην τῆς βασιλείας ἀποπεπτωκέναι διὰ τὴν αὐτὴν Ἡρωδιάδα, μεθ' ἧς αὐτὸν καὶ εἰς τὴν ὑπερορίαν ἀπεληλάσθαι, Βίενναν¹ τῆς Γαλλίας πόλιν οἰκεῖν καταδικασθέντα.

[4] Καὶ ταῦτα γε αὐτῷ ἐν ὀκτωκαιδεκάτῳ τῆς Ἀρχαιολογίας δεδήλωται, ἔνθα συλλαβαῖς αὐταῖς περὶ τοῦ Ἰωάννου ταῦτα γράφει· «Τισὶ δὲ τῶν Ἰουδαίων ἐδόκει ὀλωλέναι τὸν Ἡρώδου στρατὸν ὑπὸ τοῦ θεοῦ, καὶ μάλα δικαίως τινυμένου κατὰ ποινὴν Ἰωάννου τοῦ καλουμένου βαπτιστοῦ.

[5] «Κτείνει γὰρ τοῦτον Ἡρώδης, ἀγαθὸν ἄνδρα καὶ τοῖς Ἰουδαίοις κελεύοντα ἀρετὴν ἐπασκοῦσιν καὶ τὰ πρὸς ἀλλήλους δικαιοσύνη καὶ πρὸς τὸν θεὸν εὐσεβεῖα χρωμένους βαπτισμῷ συνιέναι· οὕτω γὰρ δὴ καὶ τὴν βάπτισιν ἀποδεκτὴν αὐτῷ φανεῖσθαι, μὴ ἐπὶ τινων ἁμαρτάδων παραιτήσῃ χρωμένων, ἀλλ' ἐφ' ἀγνείᾳ τοῦ σώματος, ἅτε δὴ καὶ τῆς ψυχῆς δικαιοσύνη προεκεκαθαρμένης.

[6] «Καὶ τῶν ἄλλων συστρεφομένων [καὶ γὰρ ἤρθησαν ἐπὶ πλείστον τῇ ἀκροάσει τῶν λόγων], δέισας Ἡρώδης τὸ ἐπὶ τοσόνδε πιθανὸν αὐτοῦ τοῖς ἀνθρώποις, μὴ ἐπὶ ἀποστάσει τινὶ φέροι [πάντα γὰρ εἰκόεσαν συμβουλῇ τῇ ἐκείνου πράζοντες], πολὺ κρεῖττον ἡγεῖται, πρὶν τι νεώτερον ὑπ' αὐτοῦ γενέσθαι, προλαβὼν ἀναιρεῖν, ἢ μεταβολῆς γενομένης εἰς πράγματα ἐμπεσῶν μετανοεῖν. Καὶ ὁ μὲν ὑποψία τῇ Ἡρώδου δέσμιος εἰς τὸν Μαχαιροῦντα πεμφθεὶς, τὸ προειρημένον φρούριον, ταύτη κτίννυται»².

[7] Ταῦτα περὶ τοῦ Ἰωάννου διελθὼν, καὶ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν κατὰ τὴν αὐτὴν τοῦ συγγράμματος ἱστορίαν ὧδέ πως μέμνηται·

«Γίνεται δὲ κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον Ἰησοῦς, σοφὸς ἀνὴρ, εἴ γε ἄνδρα αὐτὸν λέγειν χρή. Ἦν γὰρ παραδόξων ἔργων ποιητής, διδάσκαλος ἀνθρώπων τῶν ἡδονῇ τάληθῇ δεχομένων, καὶ πολλοὺς μὲν τῶν Ἰουδαίων, πολλοὺς δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐπηγάγετο.

[8] «Ὁ Χριστὸς οὗτος ἦν, καὶ αὐτὸν ἐνδείξει τῶν πρώτων ἀνδρῶν παρ' ἡμῖν σταυρῷ ἐπιτετιμηκότος Πιλάτου, οὐκ ἐπαύσαντο οἱ τὸ πρῶτον ἀγαπήσαντες· ἐφάνη γὰρ αὐτοῖς τρίτην ἔχων ἡμέραν πάλιν ζῶν, τῶν θείων

¹ Pomyłka Euzebiusza w cytowaniu Józefa: ten pisze, że Antypas został zesłany do Lyonu (Lugdunum) (*Dawne dzieje Izraela* XVIII, 7, 2), a do Vienne zesłano Archelaosa (*Dawne dzieje Izraela* XVIII, 13, 2).

² JÓZEF FLAWIUSZ, *Dawne dzieje Izraela* XVIII, 5, 2.

[2] Gdy w czasie tej wojny doszło do bitwy, stracił Herod, jak mówi Józef, całe swe wojsko; miała to być kara za zbrodnię popełnioną na Janie.

[3] Ten sam historyk przyznaje, że Jan był jednym z najsprawiedliwszych ludzi i że był chrzcicielem, a świadectwo jego zgadza się z tym, co o Janie pisze księga Ewangelii. Opowiada dalej, że Herod przez tę samą Herodiadę stracił tron i że razem z nią został skazany na wygnanie i na pobyt w Vienne¹, mieście położonym w Galii.

[4] Wszystko to znajduje się w osiemnastej księdze *Dawnych dziejów Izraela*, gdzie o Janie zostały napisane takie słowa: „Niektórym Żydom wydawało się, że wojsko Heroda zniszczył Bóg, który brał sprawiedliwą pomstę za śmierć Jana zwanego Chrzcicielem.

[5] Herod kazał go bowiem zamordować – człowieka dobrego, który nawoływał Żydów, by wiedli życie cnotliwe, by byli sprawiedliwi wobec siebie i pobożni wobec Boga i tak zbliżali się do chrztu. Wówczas bowiem, jego zdaniem, chrzest będzie skuteczny, jeśli przyjmować go będą nie na przebłaganie za te czy inne swoje grzechy, ale na uświęcenie ciała, gdy dusza już wcześniej stała się czysta i sprawiedliwa.

[6] Ponieważ gromadziły się przy nim całe tłumy i z przejęciem słuchały jego słów, Heroda ogarnął lęk, by Jan, mając na ludzi tak duży wpływ, nie porwał ich do buntu, bowiem na jego wezwanie gotowi byli na wszystko. Herod sądził więc, że o wiele bezpieczniej będzie uprzedzić wypadki i usunąć Jana, zanim za jego sprawą doszłoby do powstania, niż później żałować, że na skutek przewrotu znalazł się w kłopotach. Mając takie podejrzenia, Herod go uwięził, posłał do wspomnianej twierdzy Macheront i tam kazał go uśmiercić”².

[7] To opowiada Józef o Janie. Jednak w tym samym dziele historycznym czyni wzmiankę także o Zbawicielu, w następujących słowach:

„Mniej więcej w tym samym czasie żył Jezus, człowiek mądry, o ile w ogóle godzi się go zwać człowiekiem. Czynił bowiem rzeczy nadzwyczajne, był nauczycielem ludzi, którzy z radością przyjmowali prawdę, i przyciągał do siebie wielu Żydów i wielu Hellenów.

[8] Był on Chrystusem. Nasza starszyzna wystąpiła przeciwko Niemu, a Piłat skazał Go na śmierć krzyżową. Lecz ci, którzy Go umiłowali, nie porzucili Go, bowiem trzeciego dnia ukazał im się z powrotem żywy, tak

προφητῶν ταῦτά τε καὶ ἄλλα μυρία περὶ αὐτοῦ θαυμάσια εἰρηκότων. Εἰς ἔτι τε νῦν τῶν Χριστιανῶν ἀπὸ τοῦδε ὠνομασμένων οὐκ ἐπέλιπε τὸ φύλον»¹.

[9] Ταῦτα τοῦ ἐξ αὐτῶν Ἑβραίων συγγραφέως ἀνέκαθεν τῇ ἑαυτοῦ γραφῇ περὶ τοῦ βαπτιστοῦ Ἰωάννου καὶ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν παραδεδωκότος, τίς ἂν ἔτι λείποιο ἀποφυγῇ τοῦ μὴ ἀναισχύντους ἀπελέγχεσθαι τοὺς τὰ κατ' αὐτῶν πλασαμένους ὑπομνήματα; ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐχέτω ταύτη.

IB'

Περὶ τῶν μαθητῶν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν

[1] Τῶν γε μὴν τοῦ σωτῆρος ἀποστόλων παντὶ τῷ σαφῆς ἐκ τῶν εὐαγγελίων ἢ πρόσρησις· τῶν δὲ ἑβδομήκοντα μαθητῶν κατάλογος μὲν οὐδεὶς οὐδαμῇ φέρεται, λέγεται γε μὴν εἰς αὐτῶν Βαρναβᾶς γεγονέναι, οὗ διαφόρως μὲν καὶ αἱ Πράξεις τῶν ἀποστόλων ἐμνημόνευσαν, οὐχ ἥκιστα δὲ καὶ Παῦλος Γαλάταις γράφων². Τούτων δ' εἶναί φασι καὶ Σωσθένην τὸν ἅμα Παύλῳ Κορινθίοις ἐπιστείλαντα³.

[2] Ἡ δ' ἱστορία παρὰ Κλήμεντι κατὰ τὴν πέμπτην τῶν Ὑποτυπώσεων⁴. ἐν ἧ καὶ Κηφᾶν, περὶ οὗ φησιν ὁ Παῦλος· «Ὅτε δὲ ἦλθεν Κηφᾶς εἰς Ἀντιόχειαν, κατὰ πρόσωπον αὐτῷ ἀντέστην»⁵, ἓνα φησὶ γεγονέναι τῶν ἑβδομήκοντα μαθητῶν, ὁμώνυμον Πέτρῳ τυγχάνοντα τῷ ἀποστόλῳ.

[3] Καὶ Ματθίαν δὲ τὸν ἀντὶ Ἰούδα τοῖς ἀποστόλοις συγκαταλεγέντα τόν τε σὺν αὐτῷ τῇ ὁμοίᾳ ψήφῳ τιμηθέντα τῆς αὐτῆς τῶν ἑβδομήκοντα κλήσεως ἡξιῶσθαι κατέχει λόγος⁵. Καὶ Θαδδαῖον δὲ ἓνα τῶν αὐτῶν εἶναί φασι, περὶ οὗ καὶ ἱστορίαν ἐλθοῦσαν εἰς ἡμᾶς αὐτίκα μάλα ἐκθήσομαι.

[4] Καὶ τῶν ἑβδομήκοντα δὲ πλείους τοῦ σωτῆρος πεφηνέναι μαθητὰς εὖροις ἂν ἐπιτηρήσας, μάρτυρι χρώμενος τῷ Παύλῳ⁶, μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἔγερσιν ὥφθαι αὐτὸν φήσαντι πρῶτον μὲν Κηφᾶ, ἔπειτα τοῖς δώδεκα, καὶ μετὰ τούτους ἐπάνω πεντακοσίοις ἀδελφοῖς ἐφάπαξ, ὧν τινὰς μὲν ἔφασκεν κεκοιμησθαι, τοὺς πλείους δ' ἔτι τῷ βίῳ, καθ' ὃν καιρὸν αὐτῷ ταῦτα συνετάττετο, περιμένειν.

¹ JÓZEF FLAWIUSZ, *Dawne dzieje Izraela* XVIII, 3, 3. Tekst powszechnie uważany za interpolację.

² Ga 2, 1. 9, 13.

³ 1 Kor 1, 1.

⁴ Dzieło Klemensa Aleksandryjskiego obecnie znane tylko z kilku fragmentów i króciutkiego streszczenia Focjusza (*Biblioteka* 109). Pisze on, że Klemens „plecie tysiące głupstw i wypowiada tyleż błuźnierstw”; Euzebiusz był widocznie innego zdania, gdyż powołuje się na to dzieło kilkakrotnie. Wspomina je też Hieronim w *O mężach znakomitych* 38.

jak to i tysiące innych przedziwnym rzeczy przepowiedzieli boscy prorocy. A jeszcze do dziś istnieje lud chrześcijan, który od Niego wziął swą nazwę”¹.

[9] Jeśli pisarz współczesny, i to żydowski, w swym dziele podał takie szczegóły o Janie Chrzcicielu i naszym Zbawicielu, jakże będą się mogli obrońić przed zarzutem zuchwalstwa ci, którzy spreparowali fałszywe *Pamiętniki* dotyczące tych wydarzeń? To niech wystarczy.

12.

Uczniowie naszego Zbawiciela

[1] Imiona apostołów naszego Zbawiciela każdemu znane są dobrze z Ewangelii, ale nigdzie nie ma spisu siedemdziesięciu uczniów. Jednym z nich miał być Barnaba, o którym tu i ówdzie wspominają Dzieje Apostolskie, a przede wszystkim Paweł w swoim Liście do Galatów². Miał do nich także należeć Sostenes, który razem z Pawłem pisał do Koryntian³.

[2] Mówi o tym Klemens w piątej księdze swych *Szkiców*⁴, gdzie powiada, że również Kefas, o którym Paweł pisze: „Gdy zaś Kefas przybył do Antiochii, otwarcie mu się przeciwstawiłem”⁵, był jednym z siedemdziesięciu uczniów i nosił to samo imię co Piotr Apostoł.

[3] Podobno także Maciej, zaliczony w poczet apostołów w miejsce Judasza, a także ten, którego razem z nim zaszczycono rzucaniem losu, stali się godni tego samego powołania z grona siedemdziesięciu⁶. Jednym z nich miał być również Tadeusz, o którym zaraz opowiem historię, jaka zachowała się do naszych czasów.

[4] Dokładne badania wykazują, że było więcej niż siedemdziesięciu uczniów Zbawiciela. Zaświadcza to Paweł⁷, który mówi, że po zmartwychwstaniu Chrystus ukazał się najpierw Kefasowi, potem Dwunastu, a potem ponad pięciuset braciom naraz, i powiada, że niektórzy z nich już zmarli, jednak większość jeszcze żyła, gdy to pisał.

⁵ Ga 2, 11. Bohaterem epizodu opisanego przez Pawła jest Szymon Piotr, a nie jakiś inny Piotr

⁶ Dz 1, 23-26.

⁷ 1 Kor 15, 5-7.

[5] Ἐπειτα δ' ὥφθαι αὐτὸν Ἰακώβῳ φησίν· εἷς δὲ καὶ οὗτος τῶν φε-
ρομένων τοῦ σωτῆρος ἀδελφῶν ἦν. Εἴθ' ὥς παρὰ τούτους κατὰ μίμησιν τῶν
δώδεκα πλείστων ὅσων ὑπαρξάντων ἀποστόλων, οἷος καὶ αὐτὸς ὁ Παῦλος
ἦν, προστίθῃσι λέγων· «Ἐπειτα ὥφθη τοῖς ἀποστόλοις πᾶσιν»¹. Ταῦτα μὲν
οὖν περὶ τῶνδε.

II'

Ἱστορία περὶ τοῦ τῶν Ἑδессηνῶν δυνάστου

[1] Τῆς δὲ περὶ τὸν Θαδδαῖον ἱστορίας τοιοῦτος γέγονεν ὁ τρόπος. Ἦ
τοῦ κυρίου καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ θειότης, εἰς πάντας ἀνθρώπους
τῆς παραδοξοποιῶ δυνάμεως ἔνεκεν βοωμένη, μυρίους ὅσους καὶ τῶν ἐπ'
ἀλλοδαπῆς πορρωτάτῳ ὄντων τῆς Ἰουδαίας νόσων καὶ παντοίων παθῶν
ἐλπίδι θεραπείας ἐπήγετο.

[2] Ταύτη τοι βασιλεὺς Ἀβγαρος, τῶν ὑπὲρ Εὐφράτην ἐθνῶν ἐπισημότα-
τα δυναστεύων, πάθει τὸ σῶμα δεινῶ καὶ οὐ θεραπευτῶ ὅσον ἐπ' ἀνθρωπείᾳ
δυνάμει καταφθειρόμενος, ὥς καὶ τοῦνομα τοῦ Ἰησοῦ πολὺ καὶ τὰς δυνάμεις
συμφώνως πρὸς ἀπάντων μαρτυρουμένης ἐπύθετο, ἰκέτης αὐτοῦ πέμψας δι'
ἐπιστοληφόρου γίνεται, τῆς νόσου τυχεῖν ἀπαλλαγῆς ἀξιῶν.

[3] Ὁ δὲ μὴ τότε καλοῦντι ὑπακούσας, ἐπιστολῆς γοῦν αὐτὸν ἰδίας
καταξιοῖ, ἓνα τῶν αὐτοῦ μαθητῶν ἀποστέλλειν ἐπὶ θεραπεία τῆς νόσου ὁμοῦ
τε αὐτοῦ σωτηρία καὶ τῶν προσηκόντων ἀπάντων ὑπισχνούμενος.

[4] Οὐκ εἰς μακρὸν δὲ ἄρα αὐτῶ ἐπληροῦτο τὰ τῆς ἐπαγγελίας. Μετὰ
γοῦν τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν αὐτοῦ καὶ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἄνοδον Θωμᾶς,
τῶν ἀποστόλων εἷς τῶν δώδεκα, Θαδδαῖον, ἐν ἀριθμῶ καὶ αὐτὸν τῶν
ἑβδομήκοντα τοῦ Χριστοῦ μαθητῶν κατεileγμένον, κινήσει θειοτέρα ἐπὶ
τὰ Ἑδессα κήρυκα καὶ εὐαγγελιστὴν τῆς περὶ τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας
ἐκπέμπει, πάντα τε δι' αὐτοῦ τὰ τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν τέλος ἐλάμβανεν
ἐπαγγελίας.

[5] Ἐχεις καὶ τούτων ἀνάγραφτον τὴν μαρτυρίαν, ἐκ τῶν κατὰ Ἑδессαν
τὸ τηνικάδε βασιλευομένην πόλιν γραμματοφυλακείων ληφθεῖσαν· ἐν γοῦν
τοῖς αὐτόθι δημοσίοις χάρταις, τοῖς τὰ παλαιὰ καὶ τὰ ἀμφὶ τὸν Ἀβγαρον
πραχθέντα περιέχουσι, καὶ ταῦτα εἰς ἔτι νῦν ἐξ ἐκείνου πεφυλαγμένα εὔρηται,
οὐδὲν δὲ οἷον καὶ αὐτῶν ἐπακοῦσαι τῶν ἐπιστολῶν, ἀπὸ τῶν ἀρχείων ἡμῖν
ἀναληφθεῖσων καὶ τόνδε αὐτοῖς ῥήμασιν ἐκ τῆς Σύρων φωνῆς μεταβληθεῖσων
τὸν τρόπον·

¹ 1 Kor 15, 7.

[5] Potem mówi, że ukazał się Jakubowi, jednemu z tak zwanych braci Zbawiciela. A ponieważ oprócz nich było więcej takich, których na podobieństwo Dwunastu nazywano apostołami, a należał do nich sam Paweł, dodaje te słowa: „Potem ukazał się wszystkim apostołom”¹. Tyle o tej sprawie.

13.

Opowieść o możnowładcy edeskim

[1] Historia Tadeusza przedstawia się następująco: Wieść o Bóstwie naszego Pana i Zbawiciela, Jezusa Chrystusa, dzięki Jego cudotwórczej mocy rozniosła się po całym świecie i przyciągała tysiące ludzi, nawet z okolic najbardziej oddalonych od Judei, wiedzionych nadzieją, że znajdą uzdrowienie z chorób i wszystkich swoich cierpień.

[2] I tak król Abgar, który sprawował znakomite rządy nad ludami spoza Eufratu, cierpiał na straszną i nieuleczalną ludzkimi środkami chorobę. Dotarła do niego sława imienia Jezusa i Jego mocy, o której wszyscy zgodnie świadczyli, więc przez posłańca wysłał do Niego list i błagał Go o łaskę uzdrowienia.

[3] Lecz Zbawiciel wówczas go nie wysłuchał, lecz zaszczycił własnoręcznym listem i przyrzekł, że przyśle mu jednego ze swych uczniów, który mu przywróci zdrowie i przyniesie zbawienie jemu i jego poddanym.

[4] Wkrótce spełniła się ta obietnica. Po zmartwychwstaniu i wniebowstąpieniu Chrystusa, Tomasz, jeden z dwunastu apostołów, z Bożego natchnienia wysłał Tadeusza, należącego do grona siedemdziesięciu uczniów Chrystusa, do Edessy, by tam jako posłańiec i ewangelista głosił naukę Chrystusa; przez niego spełniły się wszystkie obietnice naszego Zbawiciela.

[5] Mamy pisemne świadectwo tych zdarzeń pochodzące z archiwów Edessy, wówczas królewskiej stolicy. Otóż w tamtejszych dokumentach publicznych, dotyczących spraw dawnych i tych, które miały miejsce w czasach Abgara, zachowały się do dziś także te dotyczące tych wydarzeń. Będzie jednak najlepiej posłuchać samych listów wyjętych z archiwów i dosłownie przetłumaczonych z języka syryjskiego:

ΑΝΤΙΓΡΑΦΟΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ ΓΡΑΦΕΙΣΗΣ ΥΠΟ ΑΒΓΑΡΟΥ ΤΟΠΑΡΧΟΥ
ΤΩΙ ΙΗΣΟΥ ΚΑΙ ΠΕΜΦΘΕΙΣΗΣ ΑΥΤΩΙ ΔΙ' ΑΝΑΝΙΟΥ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΥ
ΕΙΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΑ¹

[6] «Ἀβγαρος Οὐχαμα τοπάρχης Ἰησοῦ σωτῆρι ἀγαθῷ ἀναφανέντι ἐν τόπῳ Ἱεροσολύμων χαίρειν.

«ῚΗκουσταί μοι τὰ περὶ σοῦ καὶ τῶν σῶν ἱαμάτων, ὥς ἄνευ φαρμάκων καὶ βοτανῶν ὑπὸ σοῦ γινομένων. Ὡς γὰρ λόγος, τυφλοὺς ἀναβλέπειν ποιεῖς, χωλοὺς περιπατεῖν, καὶ λεπροὺς καθαρίζεις, καὶ ἀκάθαρτα πνεύματα καὶ δαίμονας ἐκβάλλεις, καὶ τοὺς ἐν μακρονοσίᾳ βασανιζομένους θεραπεύεις, καὶ νεκροὺς ἐγείρεις.

[7] «Καὶ ταῦτα πάντα ἀκούσας περὶ σοῦ, κατὰ νοῦν ἐθέμην τὸ ἕτερον τῶν δύο, ἢ ὅτι σὺ εἶ ὁ θεὸς καὶ καταβάς ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ ποιεῖς ταῦτα, ἢ υἱὸς εἶ τοῦ θεοῦ ποιῶν ταῦτα.

[8] «Διὰ τοῦτο τοίνυν γράψας ἐδεήθην σου σκυλῆναι πρὸς με καὶ τὸ πάθος, ὃ ἔχω, θεραπεῦσαι. Καὶ γὰρ ἤκουσα ὅτι καὶ Ἰουδαῖοι καταγογγύζουσί σου καὶ βούλονται κακῶσαί σε. Πόλις δὲ μικροτάτη μοί ἐστι καὶ σεμνή, ἥτις ἔξαρκεῖ ἀμφοτέροις».

[9]² Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως ἔγραψεν, τῆς θείας αὐτὸν τέως μικρὸν αὐγησάσης ἐλλάμπσεως. Ἄξιον δὲ καὶ τῆς πρὸς τοῦ Ἰησοῦ αὐτῷ διὰ τοῦ αὐτοῦ γραμματοκομιστοῦ ἀποσταλείσης ἐπακοῦσαι ὀλιγοστίχου μὲν, πολυδυνάμου δὲ ἐπιστολῆς, τοῦτον ἐχούσης καὶ αὐτῆς τὸν τρόπον·

ΤΑ ΑΝΤΙΓΡΑΦΕΝΤΑ ΥΠΟ ΙΗΣΟΥ ΔΙΑ ΑΝΑΝΙΟΥ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΥ
ΤΟΠΑΡΧΗ ΑΒΓΑΡΩΙ

[10] «Μακάριος εἶ πιστεύσας ἐν ἐμοί, μὴ ἑορακῶς με³. Γέγραπται γὰρ περὶ ἐμοῦ τοὺς ἑορακότας με μὴ πιστεύσειν ἐν ἐμοί, καὶ ἵνα οἱ μὴ ἑορακότες με αὐτοὶ πιστεύσωσι καὶ ζήσονται. Περὶ δὲ οὗ ἔγραψάς μοι ἐλθεῖν πρὸς σέ, δέον ἐστὶ πάντα δι' ἃ ἀπεστάλην ἐνταῦθα, πληρῶσαι καὶ μετὰ τὸ πληρῶσαι οὕτως ἀναληφθῆναι πρὸς τὸν ἀποστείλαντά με. Καὶ ἐπειδὰν ἀναληφθῶ, ἀποστελῶ σοί τινα τῶν μαθητῶν μου, ἵνα ἰάσηταί σου τὸ πάθος καὶ ζωήν σοι καὶ τοῖς σὺν σοὶ παράσχηται».

[11] Ταύταις δὲ ταῖς ἐπιστολαῖς ἔτι καὶ ταῦτα συνήπτο τῇ Σύρων φωνῇ· «Μετὰ δὲ τὸ ἀναληφθῆναι τὸν Ἰησοῦν ἀπέστειλεν αὐτῷ Ἰούδας, ὁ καὶ Θωμᾶς, Θαδδαῖον ἀπόστολον, ἕνα τῶν ἐβδομήκοντα. Ὃς ἐλθὼν κατέμενεν πρὸς Τωβίαν τὸν τοῦ Τωβία. Ὡς δὲ ἠκούσθη περὶ αὐτοῦ, ἐμηνύθη τῷ Ἀβγάρῳ ὅτι ἐλήλυθεν ἀπόστολος ἐνταῦθα τοῦ Ἰησοῦ, καθὰ ἐπέστειλέν σοι.

¹ Na temat tej apokryficznej korespondencji i legendy o nawróceniu Abgara zob. *Apokryfy Nowego Testamentu* II/2, 1033-1090.

² Tego tekstu [9] brakuje w niektórych rękopisach, może więc być dodatkiem któregoś kopysty.

ODPIS LISTU, KTÓRY TOPARCHA ABGAR
NAPISAŁ DO JEZUSA I POSŁAŁ MU DO JEROZOLIMY
PRZEZ GOŃCA ANANIASZA¹

[6] „Abgar, syn Uchamasa, toparcha, przesyła pozdrowienie Jezusowi, dobremu Zbawcy, który pojawił się w okolicy Jerozolimy.

Słyszałem o Tobie i Twoich uzdrowieniach, których dokonujesz bez leków i bez ziół. Jak wieść niesie, sprawiasz, że ślepi widzą, chromi chodzą, oczyszczasz trędowatych, wypędzasz duchy nieczyste i demony, leczysz udręczonych długą chorobą i wskrzeszasz umarłych.

[7] Słyszając to wszystko o Tobie, jestem przeświadczony o jednym z dwojga: albo jesteś Bogiem, który zstąpił z nieba i dokonujesz takich rzeczy, albo jesteś Synem Bożym i to czynisz.

[8] Dlatego piszę do Ciebie i błagam Cię, racz przybyć do mnie i uleczyć mnie z mego cierpienia. Słyszałem bowiem i to, że Żydzi odnoszą się do Ciebie z niechęcią i chcą Ci wyrządzić krzywdę. Miasto mam wprawdzie bardzo małe, ale wspaniałe, które wystarczy dla nas dwóch”.

[9]² Tak pisał Abgar, chociaż dotychczas przyświecał mu tylko słaby promień Bożej światłości. Lecz godzi się posłuchać także odpowiedzi Jezusa, odesłanej przez tego samego posłańca – listu złożonego zaledwie z kilku linijek, ale pełnego mocy. Oto jego treść:

ODPOWIEDŹ JEZUSA PRZESŁANA TOPARSZE ABGAROWI PRZEZ
GOŃCA ANANIASZA

[10] „Błogosławiony jesteś, który we mnie uwierzyłeś, a mnie nie wi-
działeś³. Napisano bowiem o mnie, że ci, którzy mnie widzieli, nie uwierzą
we mnie, aby ci, którzy mnie nie widzieli, wierzyli i mieli życie. Zaś co do
tego, o czym do mnie napisałeś, mianowicie bym przybył do ciebie, trzeba,
by tutaj spełniło się wszystko, ze względu na co zostałem posłany, i bym tak
po wypełnieniu wszystkiego z powrotem wstąpił do Tego, który mnie posłał.
Gdy zaś wstąpię, wówczas pošlę do ciebie jednego z moich uczniów, by cię
uleczył z twego cierpienia i dał życie tobie i tym, którzy są z tobą”.

[11] Do tych listów dołączono jeszcze następujący dodatek w języku
syryjskim:

„Po wniebowstąpieniu Jezusa Juda, zwany także Tomaszem, posłał do
króla Tadeusza Apostoła, jednego z siedemdziesięciu. Przybył on i zatrzy-
mał się u Tobiasza, syna Tobiasza. Gdy wieść się o nim rozeszła, doniesiono
Abgarowi: «Przybył apostoł Jezusa, tak jak napisał ci w liście».

³ Por. J 20, 29.

[12] «Ἦρξατο οὖν ὁ Θαδδαῖος ἐν δυνάμει θεοῦ θεραπεύειν πᾶσαν νόσον καὶ μαλακίαν¹, ὥστε πάντας θαυμάζειν· ὡς δὲ ἤκουσεν ὁ Ἀβγαρος τὰ μεγάλα καὶ τὰ θαυμάσια ἃ ἐποίει, καὶ ὡς ἐθεράπευεν, ἐν ὑπονοίᾳ γέγονεν ὡς ὅτι αὐτός ἐστιν περὶ οὗ ὁ Ἰησοῦς ἐπέστειλεν λέγων· «Ἐπειδὴν ἀναληφθῶ, ἀποστελῶ σοὶ τινὰ τῶν μαθητῶν μου, ὃς τὸ πάθος σου ἰάσεται».

[13] «Μετακαλεσάμενος οὖν τὸν Τωβίαν, παρ' ᾧ κατέμενε, εἶπεν· «Ἦκουσα ὅτι ἀνὴρ τις δυνάστης ἐλθὼν κατέμεινε ἐν τῇ σῇ οἰκίᾳ· ἀνάγαγε αὐτὸν πρὸς με». Ἐλθὼν δὲ ὁ Τωβίας παρὰ Θαδδαίῳ, εἶπεν αὐτῷ· «Ὁ τοπάρχης Ἀβγαρος μετακαλεσάμενός με εἶπεν ἀναγαγεῖν σε παρ' αὐτῷ, ἵνα θεραπεύσης αὐτόν». Καὶ ὁ Θαδδαῖος· «Ἀναβαίνω, ἔφη, ἐπειδήπερ δυνάμει παρ' αὐτῷ ἀπέσταλμαι».

[14] «Ὁρθήσας οὖν ὁ Τωβίας τῇ ἑξῆς καὶ παραλαβὼν τὸν Θαδδαῖον ἦλθεν πρὸς τὸν Ἀβγαρον. Ὡς δὲ ἀνέβη, παρόντων καὶ ἐστώτων τῶν μεγιστάνων αὐτοῦ, παραχρῆμα ἐν τῷ εἰσιέναι αὐτὸν ὄραμα μέγα ἐφάνη τῷ Ἀβγάρῳ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ἀποστόλου Θαδδαίου· ὅπερ ἰδὼν Ἀβγαρος προσεκύνησεν τῷ Θαδδαίῳ, θαυμά τε ἔσχεν πάντας τοὺς περιεστῶτας· αὐτοὶ γὰρ οὐχ ἑοράκασιν τὸ ὄραμα, ὃ μόνῳ τῷ Ἀβγάρῳ ἐφάνη·

[15] «Ὅς καὶ τὸν Θαδδαῖον ἤρετο εἰ· «Ἐπ' ἀληθείας μαθητὴς εἶ Ἰησοῦ τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, ὃς εἰρήκει πρὸς με· Ἀποστελῶ σοὶ τινὰ τῶν μαθητῶν μου, ὅστις ἰάσεται σε καὶ ζῶήν σοι παρέξει». Καὶ ὁ Θαδδαῖος ἔφη· «Ἐπεὶ μέγας πεπίστευκας εἰς τὸν ἀποστείλαντά με, διὰ τοῦτο ἀπεστάλην πρὸς σέ. Καὶ πάλιν, ἐὰν πιστεύσης ἐν αὐτῷ, ὡς ἂν πιστεύσης ἔσται σοὶ τὰ αἰτήματα τῆς καρδίας σου».

[16] «Καὶ ὁ Ἀβγαρος πρὸς αὐτόν· «Οὕτως ἐπίστευσα, φησὶν, ἐν αὐτῷ, ὡς καὶ τοὺς Ἰουδαίους τοὺς σταυρώσαντας αὐτὸν βουλευθῆναι δύναμιν παραλαβὼν κατακόψαι, εἰ μὴ διὰ τὴν βασιλείαν τὴν Ῥωμαίων ἀνεκόπην τούτου». Καὶ ὁ Θαδδαῖος εἶπεν· «Ὁ κύριος ἡμῶν τὸ θέλημα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ πεπλήρωκεν καὶ πληρώσας ἀνελήφθη πρὸς τὸν πατέρα».

[17] «Λέγει αὐτῷ Ἀβγαρος· «Κἀγὼ πεπίστευκα εἰς αὐτὸν καὶ εἰς τὸν πατέρα αὐτοῦ». Καὶ ὁ Θαδδαῖος· «Διὰ τοῦτο, φησὶ, τίθημι τὴν χεῖρά μου ἐπὶ σέ ἐν ὀνόματι αὐτοῦ». Καὶ τοῦτο πράξαντος, παραχρῆμα ἐθεραπεύθη τῆς νόσου καὶ τοῦ πάθους οὗ εἶχεν.

[18] «Ἐθαύμασέν τε ὁ Ἀβγαρος ὅτι καθὼς ἤκουσται αὐτῷ περὶ τοῦ Ἰησοῦ, οὕτως τοῖς ἔργοις παρέλαβεν διὰ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Θαδδαίου, ὃς αὐτὸν ἄνευ φαρμακείας καὶ βοτανῶν ἐθεράπευσεν, καὶ οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ Ἀβδὸν τὸν τοῦ Ἀβδου, ποδάγραν ἔχοντα· ὃς καὶ αὐτὸς προσελθὼν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ ἔπεσεν, εὐχάς τε διὰ χειρὸς λαβὼν ἐθεραπεύθη, πολλοὺς τε ἄλλους συμπολίτας αὐτῶν ὁ αὐτὸς ἰάσατο, θαυμαστὰ καὶ μεγάλα ποιῶν καὶ κηρύσσων τὸν λόγον τοῦ θεοῦ.

¹ Por. Mt 4, 23; 9, 35; 10, 1.

[12] Zaczął więc Tadeusz leczyć Bożą mocą każdą chorobę i niemoc¹, tak że wszystkich ogarnęło zdumienie. Gdy Abgar usłyszał o jego wielkich i cudownych czynach i o uzdrawianiu chorych, zrozumiał, że to jest właśnie ten, o którym Jezus pisał w liście: «Gdy zaś wstąpię, wówczas pošlę do ciebie jednego z moich uczniów, by cię uleczył z twego cierpienia».

[13] Wezwał więc Tobiasza, u którego mieszkał Tadeusz, i rzekł: «Słyszałem, że przybył pewien człowiek potężny i zamieszkał w twoim domu; przyprowadź go do mnie». Tobiasz powrócił do Tadeusza i rzekł mu: «Toparcha Abgar wezwał mnie i kazał mi, bym przyprowadził cię do niego, abys go uleczył». Tadeusz odpowiedział: «Pójdę, ponieważ do niego posłano mnie z mocą».

[14] Wczesnym rankiem następnego dnia Tobiasz wstał, wziął Tadeusza i przybył do Abgara. Gdy wchodził, wówczas w obecności otaczających go dostojników Abgar ujrzał nagle na twarzy apostoła Tadeusza jakąś wspaniałą wizję. Ujrzawszy ją, Abgar padł przed Tadeuszem na twarz, a wszystkich obecnych ogarnęło zdumienie. Nie widzieli bowiem tej wizji, która ukazała się jedynie Abgarowi.

[15] Spytał on Tadeusza: «Czy naprawdę jesteś uczniem Jezusa, Syna Bożego, który powiedział do mnie: ‘Poślę do ciebie jednego z moich uczniów, który cię uleczy i da ci życie’? A Tadeusz odrzekł: «Ponieważ mocno uwierzyłeś w Tego, który mnie posłał, przeto jestem posłany do ciebie. Co więcej, jeśli w Niego uwierzysz, tak jak w Niego będziesz wierzył, spełnią się życzenia twego serca».

[16] Wówczas Abgar odezwał się: «Tak mocno w Niego uwierzyłem, że chciałem zgromadzić wojsko i byłbym uderzył na Żydów, którzy Go ukrzyżowali, gdyby nie powstrzymało mnie Cesarstwo Rzymskie». Tadeusz zaś odpowiedział: «Pan nasz wypełnił wolę swego Ojca, a wypełniwszy ją, z powrotem wstąpił do Ojca».

[17] Rzekł mu Abgar: «I ja uwierzyłem w Niego i Jego Ojca». Na to Tadeusz: «Dlatego – mówi – nakładam na ciebie moją rękę w imię Jego». Gdy to uczynił, Abgar natychmiast wyzdrowiał z choroby i swego cierpienia.

[18] Zdumiał się Abgar, że co słyszał o Jezusie, tego doświadczył na sobie przez Jego ucznia, Tadeusza, który uzdrowił go bez leków i ziół, i nie tylko jego, ale i Abdosa, syna Abdosa, który cierpiał na podagrę. Bo i on, zbliżywszy się do Tadeusza, upadł mu do nóg, otrzymał nałożenie rąk połączone z modlitwą i odzyskał zdrowie. Apostoł uleczył jeszcze wielu innych ich współobywateli, dokonał rzeczy cudownych i wielkich i głosił słowo Boże.

[19] «Μετὰ δὲ ταῦτα ὁ Ἀβγαρος· «Σὺ Θαδδαῖε, ἔφη, σὺν δυνάμει τοῦ θεοῦ ταῦτα ποιεῖς καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ ἐθαυμάσαμεν· ἀλλ' ἐπὶ τούτοις δέομαί σου, διήγησαί μοι περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἰησοῦ πῶς ἐγένετο, καὶ περὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, καὶ ἐν ποίᾳ δυνάμει ταῦτα ἐποίει ἅτινα ἤκουσταί μοι».

[20] Καὶ ὁ Θαδδαῖος· «Νῦν μὲν σιωπήσομαι, ἔφη, ἐπεὶ δὲ κηρῦξαι τὸν λόγον ἀπεστάλην, αὐριον ἐκκλησίασόν μοι τοὺς πολίτας σου πάντας, καὶ ἐπ' αὐτῶν κηρύξω καὶ σπερῶ ἐν αὐτοῖς τὸν λόγον τῆς ζωῆς, περὶ τε τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἰησοῦ καθὼς ἐγένετο, καὶ περὶ τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ, καὶ ἔνεκα τίνος ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ πατρός, καὶ περὶ τῆς δυνάμεως καὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ καὶ μυστηρίων ὧν ἐλάλησεν ἐν κόσμῳ, καὶ ποίᾳ δυνάμει ταῦτα ἐποίει, καὶ περὶ τῆς καινῆς αὐτοῦ κηρύξεως, καὶ περὶ τῆς μικρότητος καὶ περὶ τῆς ταπεινώσεως, καὶ πῶς ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν καὶ ἀπέθετο καὶ ἐσμίκρυνεν αὐτοῦ τὴν θεότητα, καὶ ἐσταυρώθη, καὶ κατέβη εἰς τὸν Ἄϊδην, καὶ διέσχισε φραγμὸν τὸν ἐξ αἰῶνος μὴ σχισθέντα, καὶ ἀνήγειρεν νεκροὺς καὶ κατέβη μόνος, ἀνέβη δὲ μετὰ πολλοῦ ὄχλου πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ»¹.

[21] «Ἐκέλευσεν οὖν ὁ Ἀβγαρος τῇ ἑωθεν συνάξει τοὺς πολίτας αὐτοῦ καὶ ἀκοῦσαι τὴν κήρυξιν Θαδδαίου, καὶ μετὰ ταῦτα προσέταξεν δοθῆναι αὐτῷ χρυσὸν καὶ ἄσημον. Ὁ δὲ οὐκ ἐδέξατο, εἰπών. «Εἰ τὰ ἡμέτερα καταλελοίπαμεν, πῶς τὰ ἀλλότρια ληψόμεθα;».

[22] «Ἐπράχθη ταῦτα τεσσαρακοστῷ καὶ τριακοσιοστῷ ἔτει»².

Ἄ καὶ οὐκ εἰς ἄχρηστον πρὸς λέξιν ἐκ τῆς Σύρων μεταβληθέντα φωνῆς ἐνταυθὰ μοι κατὰ καιρὸν κείσθω.

¹ Aluzja do zstąpienia Chrystusa do Otchłani i wyprowadzeniu stamtąd umarłych. O rozwoju tej koncepcji i jej formach zob. H. PIETRAS, *Eschatologia Kościoła pierwszych wieków*, MT 55, WAM 2007, 42-51.

[19] Po tym Abgar odezwał się: «Ty, Tadeuszu, czynisz cuda mocą Bożą, a nas ogarnęło zdumienie; lecz teraz jeszcze proszę cię, opowiedz mi, jak przyszedł Jezus i o Jego mocy, i czyją mocą uczynił to, o czym słyszałem».

[20] Tadeusz zaś odpowiedział: «Teraz nie będę mówił, ale ponieważ zostałem posłany, by głosić słowo, zgromadź mi jutro wszystkich swych obywateli a zasiej w nich słowo życia. I będę do nich mówił o tym, jak przyszedł Jezus i o Jego posłannictwie, i dlaczego Ojciec Go posłał, i o Jego mocy i czynach, i o tajemnicach, o jakich uczył ludzi, i jaką mocą uczynił to wszystko, i o Jego nowej nauce, i o pokorze, i o uniżeniu, i o tym, jak uniżył samego siebie i jak zrezygnował ze swej boskości i ją ukrył, i został ukrzyżowany, i zstąpił do piekieł, i złamał od wieków niezłamaną zaporę, i wskrzeszał umarłych, i zstąpił sam, a wstąpił do swego Ojca wraz z wielkim tłumem»¹.

[21] Rozkazał więc Abgar, aby wcześniej rano zgromadzili się jego obywatele i słuchali kazania Tadeusza, a potem polecił dać mu złota bitego i w kruszcu. Lecz on nie przyjął, mówiąc: «Jeśli wyrzekliśmy się naszej własności, jak mielibyśmy brać cudzą?».

[22] Działo się to w roku 340².

Ufam, że nie bez pożytku przytoczyłem tutaj dosłownie to tłumaczenie z języka syryjskiego.

² Czyli w 28-29 naszej ery.

B'

Τάδε καὶ ἡ β' περιέχει βίβλος τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας

- A' Περὶ τῆς μετὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Χριστοῦ διαγωγῆς τῶν ἀποστόλων.
B' Ὅπως Τιβέριος ὑπὸ Πιλάτου τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ διδαχθεὶς ἐκινήθη.
Γ' Ὅπως εἰς πάντα τὸν κόσμον ἐν βραχεῖ χρόνῳ διέδραμεν ὁ περὶ τοῦ Χριστοῦ λόγος.
Δ' Ὡς μετὰ Τιβέριον Γάϊος Ἰουδαίων βασιλέα καθίστησιν Ἀγρίππαν, τὸν Ἡρώδην αἰδίῳ ζημιώσας φυγῇ.
Ε' Ὡς Φίλων ὑπὲρ Ἰουδαίων πρεσβείαν ἐστείλατο πρὸς Γαῖον.
ς' Ὅσα Ἰουδαίοις συνερρῆ κακὰ μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Χριστοῦ τόλμαν.
Ζ' Ὡς καὶ Πιλάτος ἑαυτὸν διεχρήσατο.
Η' Περὶ τοῦ κατὰ Κλαύδιον λιμοῦ.
Θ' Μαρτύριον Ἰακώβου τοῦ ἀποστόλου.
Ι' Ὡς Ἀγρίππας ὁ καὶ Ἡρώδης τοὺς ἀποστόλους διώξας τῆς θείας παραντίκα δίκης ἤσθετο.
ΙΑ' Περὶ Θευδᾶ τοῦ γόητος.
ΙΒ' Περὶ Ἑλένης τῆς τῶν Ἀδιαβηνῶν βασιλίδος.
ΙΓ' Περὶ Σίμωνος τοῦ μάγου.
ΙΔ' Περὶ τοῦ κατὰ Ῥώμην κηρύγματος Πέτρου τοῦ ἀποστόλου.
ΙΕ' Περὶ τοῦ κατὰ Μάρκον εὐαγγελίου.
Ις' Ὡς πρῶτος Μάρκος τοῖς κατ' Αἴγυπτον τὴν εἰς τὸν Χριστὸν γνῶσιν ἐκήρυξεν.
ΙΖ' Οἷα περὶ τῶν κατ' Αἴγυπτον ἀσκητῶν ὁ Φίλων ἱστορεῖ.
ΙΗ' Ὅσα τοῦ Φίλωνος εἰς ἡμᾶς περιῆλθεν συγγράμματα.
ΙΘ' Οἷα τοὺς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἰουδαίους συμφορὰ μετῆλθεν ἐν τῇ τοῦ πάσχα ἡμέρᾳ.
Κ' Οἷα καὶ κατὰ Νέρωνα ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις ἐπράχθη.
ΚΑ' Περὶ τοῦ Αἰγυπτίου, οὗ καὶ τῶν ἀποστόλων αἱ Πράξεις ἐμνημόνευσαν.

KSIĘGA DRUGA

Treść księgi drugiej *Historii kościelnej*

1. Zachowanie apostołów po wniebowstąpieniu Chrystusa
2. Tyberiusz głęboko poruszony sprawozdaniem Piłata o Chrystusie
3. Szybkie rozszerzenie się nauki Chrystusa na cały świat
4. Po śmierci Tyberiusza Gajusz czyni Agryppę królem żydowskim i skazuje Heroda na dożywotnie wygnanie
5. Poselstwo Filona do Gajusza w sprawie Żydów
6. Nieszczęścia, jakie spadły na Żydów po zbrodni, której dopuścili się na Chrystusie
7. Samobójstwo Piłata
8. Głód w czasach Klaudiusza
9. Męczeństwo Jakuba Apostoła
10. O tym, jak Agryppę zwanego też Herodem za prześladowanie apostołów dosięgła Boża sprawiedliwość
11. Oszust Teudas
12. Helena, królowa Adiabenów
13. Szymon Mag
14. Głoszenie nauki w Rzymie przez Piotra Apostoła
15. Ewangelia Marka
16. Marek jako pierwszy głosi w Egipcie naukę Chrystusa
17. Relacja Filona o ascetach egipskich
18. Pisma Filona, jakie zachowały się do naszych czasów
19. Nieszczęścia, jakie dotknęły Żydów w Jerozolimie w dniu Paschy
20. Wydarzenia w Jerozolimie w czasach Nerona
21. Egipcjanin, o którym wspominają Dzieje Apostolskie

- ΚΒ' Ὡς ἐκ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Ῥώμην δέσμιος ἀναπεμφθεὶς Παῦλος ἀπολογησάμενος πάσης ἀπελύθη αἰτίας.
- ΚΓ' Ὡς ἐμαρτύρησεν Ἰάκωβος ὁ τοῦ κυρίου χρηματίσας ἀδελφός.
- ΚΔ' Ὡς μετὰ Μάρκον πρῶτος ἐπίσκοπος τῆς Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίας Ἀννιανὸς κατέστη.
- ΚΕ' Περὶ τοῦ κατὰ Νέρωνα διωγμοῦ, καθ' ὃν ἐπὶ Ῥώμης Παῦλος καὶ Πέτρος τοῖς ὑπὲρ εὐσεβείας μαρτυρίοις κατεκοσμήθησαν.
- Κς' Ὡς μυρίοις κακοῖς περιελάθησαν Ἰουδαῖοι, καὶ ὡς τὸν ὕστατον πρὸς Ῥωμαίους ἤραντο πόλεμον.

Συνῆκται ἡμῖν ἡ βίβλος ἀπὸ τῶν Κλήμεντος Τερτυλλιανοῦ Ἰωσήπου Φίλωνος.

22. Paweł, wysłany jako więzień z Judei do Rzymu, przemawia w swojej obronie i zostaje uwolniony od wszelkiej winy
23. Męczeństwo Jakuba nazywanego bratem Pańskim
24. Po Marku pierwszym biskupem Kościoła aleksandryjskiego zostaje Anianos
25. Prześladowanie Nerona, za panowania którego Piotr i Paweł zginęli zaszczytną śmiercią męczeńską
26. O tym, jak liczne nieszczęścia spadły na Żydów i jak w końcu wypowiedzieli Rzymianom wojnę

Księgę tę zredagowałem na podstawie pism Klemensa, Tertuliana, Józefa i Filona.

1. «Ὅσα μὲν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας ἐχρῆν ὡς ἐν προοιμίῳ διαστεί-
λασθαι τῆς τε θεολογίας¹ περὶ τοῦ σωτηρίου λόγου καὶ τῆς ἀρχαιολογίας τῶν
τῆς ἡμετέρας διδασκαλίας δογμάτων ἀρχαιότητός τε τῆς κατὰ Χριστιανοὺς
εὐαγγελικῆς πολιτείας, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὅσα περὶ τῆς γενομένης ἔναγχος
ἐπιφανείας αὐτοῦ, τὰ τε πρὸ τοῦ πάθους καὶ τὰ περὶ τῆς τῶν ἀποστόλων
ἐκλογῆς, ἐν τῷ πρὸ τούτου, συντεμόντες τὰς ἀποδείξεις, διειλήφαμεν·

2. Φέρε δ', ἐπὶ τοῦ παρόντος ἤδη καὶ τὰ μετὰ τὴν ἀνάληψιν αὐτοῦ δια-
σκεψόμεθα, τὰ μὲν ἐκ τῶν θείων παρασημαινόμενοι γραμμάτων, τὰ δ' ἔξωθεν
προσιστοροῦντες ἐξ ὧν κατὰ καιρὸν μνημονεύσομεν ὑπομνημάτων.

A'

Περὶ τῆς μετὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Χριστοῦ διαγωγῆς τῶν ἀποστόλων

[1] Πρῶτος τοιγαροῦν εἰς τὴν ἀποστολὴν ἀντὶ τοῦ προδότου Ἰούδα
κληροῦται Ματθίας, εἷς καὶ αὐτός, ὡς δεδήλωται, τῶν τοῦ κυρίου γενόμενος
μαθητῶν². καθίστανται δὲ δι' εὐχῆς καὶ χειρῶν ἐπιθέσεως τῶν ἀποστόλων
εἰς διακονίαν ὑπηρεσίας ἕνεκα τοῦ κοινῷ ἄνδρες δεδοκιμασμένοι, τὸν
ἀριθμὸν ἑπτὰ, οἱ ἀμφὶ τὸν Στέφανον³. ὃς καὶ πρῶτος μετὰ τὸν κύριον ἅμα
τῇ χειροτονίᾳ, ὥσπερ εἰς αὐτὸ τοῦτο προαχθεὶς, λίθοις εἰς θάνατον πρὸς
τῶν κυριοκτόνων βάλλεται, καὶ ταύτῃ πρῶτος τὸν αὐτῷ φερώνυμον τῶν
ἀξιονίκων τοῦ Χριστοῦ μαρτύρων ἀποφέρειται στέφανον⁴.

[2] Τότε δῆτα καὶ Ἰάκωβον, τὸν τοῦ κυρίου λεγόμενον ἀδελφόν, ὅτι
δὴ καὶ οὗτος τοῦ Ἰωσήφ ὠνόμαστο παῖς⁵, τοῦ δὲ Χριστοῦ πατὴρ ὁ Ἰωσήφ,
ὃ μνηστευθεῖσα ἡ παρθένος, πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτούς, εὐρέθη ἐν γαστρὶ

¹ Czyli kwestie dotyczące Jego bóstwa. Zob. I, 1, 7.

² Por. I, 12, 3.

³ Dz 6, 1-6. W opisie tym nie ma słowa „diakon”, ale późniejsi diakoni na to ustanowienie się powoływali.

[1] Wszystko, co należało omówić jako wstęp do *Historii kościelnej*, a więc teologię¹ Słowa Zbawiciela, starożytność dogmatów naszej nauki, pradawność życia ewangelicznego prowadzonego przez chrześcijan, a przede wszystkim to, co dotyczy niedawnego objawienia Chrystusa, Jego męki i powołania apostołów, omówiłem w poprzedniej księdze i skrótowo poparłem dowodami.

[2] Teraz zaś dokonajmy dokładnego przeglądu tego, co zdarzyło się po wniebowstąpieniu Pana, opierając się częściowo na świętych Pismach, a częściowo na innych źródłach, które przytoczę w stosownym miejscu.

1.

Zachowanie apostołów po wniebowstąpieniu Chrystusa

[1] Przede wszystkim więc w miejsce zdrajcy Judasza został przez losowanie wybrany do apostołstwa Maciej, który, jak już była o tym mowa, był jednym z uczniów Pana². Następnie apostołowie przez modlitwę i nałożenie rąk ustanowili diakonami do pełnienia służby w zarządzie gminy siedmiu sprawdzonych ludzi, Szczepana i jego towarzyszy³. Szczepan jako pierwszy po Panu, zaraz po ustanowieniu, jak gdyby właśnie po to został wybrany, zginął ukamienowany przez tych, którzy zabili Pana, i w ten sposób pierwszy otrzymał wieniec zwycięskich męczenników Chrystusa, co zapowiadało już jego imię⁴.

[2] Wówczas Jakub, zwany bratem Pańskim – bo i jego nazywano synem Józefa⁵, Józef zaś był ojcem Chrystusa, a poślubiona mu dziewica, zanim jeszcze zamieszkali razem, stała się brzemienna za sprawą Ducha Świętego,

⁴ Dz 7, 58-59; Stephanos znaczy „wieniec”.

⁵ Euzebiusz zdaje się przytaczać opinię, której nie jest pewien.

ἔχουσα ἐκ πνεύματος ἁγίου, ὡς ἡ ἱερὰ τῶν εὐαγγελίων διδάσκει γραφή¹. τοῦτον δὴ οὖν αὐτὸν Ἰάκωβον, ὃν καὶ δίκαιον ἐπὶ κλην οἱ πάλοι δι' ἀρετῆς ἐκάλουν προτερήματα, πρῶτον ἱστοροῦσιν τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας τὸν τῆς ἐπισκοπῆς ἐγχειρισθῆναι θρόνον².

[3] Κλήμης ἐν ἑκτῷ τῶν Ὑποτυπώσεων³ γράφων ὧδε παρίστησιν· «Πέτρον γάρ φησιν καὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην μετὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ σωτῆρος, ὡς ἂν καὶ ὑπὸ τοῦ σωτῆρος προτετιμημένους, μὴ ἐπιδικάζεσθαι δόξης, ἀλλὰ Ἰάκωβον τὸν δίκαιον ἐπίσκοπον τῶν Ἱεροσολύμων ἐλέσθαι.»

[4] Ὁ δ' αὐτὸς ἐν ἐβδόμῃ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως ἔτι καὶ ταῦτα περὶ αὐτοῦ φησιν· «Ἰακώβῳ τῷ δικαίῳ καὶ Ἰωάννῃ καὶ Πέτρῳ μετὰ τὴν ἀνάστασιν παρέδωκεν τὴν γνῶσιν ὁ κύριος, οὗτοι τοῖς λοιποῖς ἀποστόλοις παρέδωκαν, οἱ δὲ λοιποὶ ἀπόστολοι τοῖς ἐβδομήκοντα· ὧν εἷς ἦν καὶ Βαρναβᾶς.

[5] Δύο δὲ γεγόνασιν Ἰάκωβοι, εἷς ὁ δίκαιος, ὁ κατὰ τοῦ πτερυγίου βληθεὶς καὶ ὑπὸ γναφῆς ξύλῳ πληγεὶς εἰς θάνατον, ἕτερος δὲ ὁ καρατομηθεὶς».

Αὐτοῦ δὴ τοῦ δικαίου καὶ ὁ Παῦλος μνημονεύει γράφων·

«Ἑτερον δὲ τῶν ἀποστόλων οὐκ εἶδον, εἰ μὴ Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν τοῦ κυρίου»⁴.

[6] Ἐν τούτοις καὶ τὰ τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν πρὸς τὸν τῶν Ὀσροηνῶν βασιλέα τέλος ἐλάμβανεν ὑποσχέσεως. Ὁ γοῦν Θωμᾶς τὸν Θαδδαῖον κινήσει θειοτέρᾳ ἐπὶ τὰ Ἑδεσσα κήρυκα καὶ εὐαγγελιστὴν τῆς περὶ τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας ἐκπέμπει, ὡς ἀπὸ τῆς εὐρεθείσης αὐτόθι γραφῆς μικρῷ πρόσθεν ἐδηλώσαμεν⁵.

[7] Ὁ δὲ τοῖς τόποις ἐπιστάς, τὸν τε Ἀβγαρον ἰᾶται τῷ Χριστοῦ λόγῳ καὶ τοὺς αὐτόθι πάντας τοῖς τῶν θαυμάτων παραδόξοις ἐκπλήττει. Ἰκανῶς τε αὐτοὺς τοῖς ἔργοις διαθεῖς καὶ ἐπὶ σέβας ἀγαγὼν τῆς τοῦ Χριστοῦ δυνάμεως, μαθητὰς τῆς σωτηρίου διδασκαλίας κατεστήσατο. Εἰς ἔτι τε νῦν ἐξ ἐκείνου ἢ πᾶσα τῶν Ἑδεσσηνῶν πόλις τῇ Χριστοῦ προσανάκειται προσηγορίᾳ, οὐ τὸ τυχὸν ἐπιφερομένη δεῖγμα τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν καὶ εἰς αὐτοὺς εὐεργεσίας⁶.

[8] Καὶ ταῦτα δ' ὡς ἐξ ἀρχαίων ἱστορίας εἰρήσθω· μετίωμεν δ' αὖθις ἐπὶ τὴν θεῖαν γραφήν. Γενομένου δὴ τὰ ἐπὶ τῇ τοῦ Στεφάνου μαρτυρίᾳ πρώτου καὶ μεγίστου πρὸς αὐτῶν Ἰουδαίων κατὰ τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας διωγμοῦ πάντων τε τῶν μαθητῶν πλην ὅτι μόνων τῶν δώδεκα ἀνὰ τὴν Ἰουδαίαν τε καὶ Σαμάρειαν διασπαρέντων⁷, τινὲς, ἧ φησιν ἡ θεία γραφή, διελθόντες ἕως Φοινίκης καὶ Κύπρου καὶ Ἀντιοχείας⁸, οὕτω μὲν ἔθνεσιν οἰοί τε ἦσαν τοῦ τῆς πίστεως μεταδιδόναι λόγου τολμᾶν, μόνοις δὲ τοῦτον Ἰουδαίοις κατήγγελλον.

¹ Mt 1, 18.

² O Jakubie zwanym Mniejszym zob. ANT II/2, 835-842.

³ O tym dziele zob. HE I, 12, 2 (przypis).

⁴ Ga 1, 19.

⁵ HE I, 13.

jak uczy Święte Pismo Ewangelii¹; zatem ten właśnie Jakub, któremu starożytni ze względu na jego niezwykłą prawość nadali przydomek „Sprawiedliwy”, jako pierwszy zasiadł na stolicy biskupiej Kościoła jerozolimskiego².

[3] Klemens w szóstej księdze swych *Szkiców*³ stwierdził, że Piotr, Jakub i Jan po wniebowstąpieniu Zbawiciela nie ubiegali się o godności, chociaż Zbawiciel ich właśnie wyróżnił spośród innych, ale że Jakub „Sprawiedliwy” został wybrany biskupem jerozolimskim.

[4] Zaś w siódmej księdze tych samych *Szkiców* mówi o nim ponadto: „Jakubowi «Sprawiedliwemu», Janowi i Piotrowi po zmartwychwstaniu dał Pan wiedzę, oni zaś dali ją wszystkim innym apostołom, a z kolei apostołowie «siedemdziesięciu», do których należał Barnaba.

[5] Było zresztą dwóch Jakubów: jeden zwany «Sprawiedliwym», który został strącony ze szczytu świątyni i zginął pod ciosami wałka foluszniczego, drugi, który został ścięty”.

O Jakubie „Sprawiedliwym” wspomina również Paweł, pisząc:

„A innego apostoła nie widziałem, jedynie Jakuba, brata Pańskiego”⁴.

[6] Spełniła się wówczas także obietnica naszego Zbawiciela, którą złożył królowi Osroenów. Otóż Tomasz pod wpływem boskiego natchnienia posyła do Edessy Tadeusza jako zwiastuna i ewangelistę nauki o Chrystusie, jak to przedstawiłem nieco wyżej na podstawie znalezionej tam pisma⁵.

[7] Gdy Tadeusz przybył do tego kraju, uleczył Abgara słowem Chrystusa, a niezwykłymi cudami wzbudził podziw wszystkich tamtejszych obywateli. A gdy swoimi czynami przygotował ich i skłonił do czci dla mocy Chrystusa, uczynił ich uczniami nauki o zbawieniu. Od tego czasu aż do dzisiaj całe państwo edeskie związane jest z imieniem Chrystusa, jako że posiada niezwykły dowód łaskawości naszego Zbawiciela⁶.

[8] Informacje te zaczerpnąłem z dawnej opowieści, wróćmy jednak do Bożego Pisma. Po męczeńskiej śmierci Szczepana rozpoczęło się pierwsze i bardzo ciężkie prześladowanie Kościoła jerozolimskiego ze strony Żydów, a wszyscy uczniowie, z wyjątkiem jedynie dwunastu apostołów, rozproszyli się po Judei i Samarii⁷; niektórzy z nich, jak mówi Boże Pismo, dotarli aż do Fenicji, Cypru i Antiochii⁸, ale do tej pory nie odważyli się zwrócić się ze słowem wiary do [innych] narodów, lecz głosili je wyłącznie Żydom.

⁶ Najprawdopodobniej chodzi o wspomniany wcześniej list, który Chrystus miał wysłać Abgarowi (HE I, 13). Może być to także nawiązanie do tzw. „wizerunku nie ludzką ręką uczynionego”. Miała to być chusta, na której odbita była twarz chrystusa. Tę chustę Chrystus sam (wraz z listem) miał wysłać Abgarowi.

⁷ Dz 8, 1.

⁸ Dz 11, 19.

[9] Τηνικαῦτα καὶ Παῦλος ἐλυμαίνετο εἰς ἔτι τότε τὴν ἐκκλησίαν, κατ' οἴκους τῶν πιστῶν εἰσπορευόμενος σύρων τε ἀνδρας καὶ γυναῖκας καὶ εἰς φυλακὴν παραδιδούς¹.

[10] Ἀλλὰ καὶ Φίλιππος, εἰς τῶν ἅμα Στεφάνῳ προχειρισθέντων εἰς τὴν διακονίαν, ἐν τοῖς διασπαρείσιν γενόμενος, κάτεισιν εἰς τὴν Σαμάρειαν, θείας τε ἔμπλεως δυνάμεως κηρύττει πρῶτος τοῖς αὐτόθι τὸν λόγον, τοσαύτη δ' αὐτῷ θεία συνήργει χάρις, ὥς καὶ Σίμωνα τὸν μάγον μετὰ πλείστων ὅσων τοῖς αὐτοῦ λόγοις ἐλχθῆναι².

[11] Ἐπὶ τοσοῦτον δ' ὁ Σίμων βεβοημένος κατ' ἐκεῖνο καιροῦ τῶν ἡπατημένων ἐκράτει γοητεία, ὥς τὴν μεγάλην αὐτὸν ἡγεῖσθαι εἶναι δύναμιν τοῦ θεοῦ. Τότε δ' οὖν καὶ οὗτος τὰς ὑπὸ τοῦ Φιλίππου δυνάμει θεία τελουμένας καταπλαγεῖς παραδοξοποιίας, ὑποδύεται καὶ μέχρι λουτροῦ τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν καθυποκρίνεται.

[12] Ὁ καὶ θαυμάζειν ἄξιον εἰς δεῦρο γινόμενον πρὸς τῶν ἔτι καὶ νῦν τὴν ἀπ' ἐκείνου μιαινωτάτην μετιόντων αἵρεσιν, οἱ τῇ τοῦ σφῶν προπάτορος μεθόδῳ τὴν ἐκκλησίαν λοιμώδους καὶ ψωραλέας νόσου δίκην ὑποδύμενοι, τὰ μέγιστα λυμαίνονται τοὺς οἷς ἐναπομάξασθαι οἰοί τε ἂν εἶεν τὸν ἐν αὐτοῖς ἀποκεκρυμμένον δυσαλθὴ καὶ χαλεπὸν ἰόν. Ἦδη γέ τοι πλείους τούτων ἀπεώσθησαν, ὅποιοί τινες εἶεν τὴν μοχθηρίαν, ἀλόντες, ὥσπερ οὖν καὶ ὁ Σίμων αὐτὸς πρὸς τοῦ Πέτρου καταφωραθεὶς ὃς ἦν, τὴν προσήκουσαν ἔτισεν τιμωρίαν³.

[13] Ἀλλὰ γὰρ εἰς αὐξὴν ὁσημέραι προϊόντος τοῦ σωτηρίου κηρύγματος, οἰκονομία τις ἦγεν ἀπὸ τῆς Αἰθιοπῶν γῆς τῆς αὐτόθι βασιλίδος⁴, κατὰ τι πάτριον ἔθος ὑπὸ γυναικὸς τοῦ ἔθνους εἰς ἔτι νῦν βασιλευομένου, δυνάστην· ὃν πρῶτον ἐξ ἔθνῶν πρὸς τοῦ Φιλίππου δι' ἐπιφανείας τὰ τοῦ θεοῦ λόγου ὄργια μετασχόντα τῶν τε ἀνὰ τὴν οἰκουμένην πιστῶν ἀπαρχὴν γενόμενον, πρῶτον κατέχει λόγος ἐπὶ τὴν πάτριον παλινοστήσαντα γῆν εὐαγγελίσασθαι τὴν τοῦ τῶν ὅλων θεοῦ γνῶσιν καὶ τὴν ζωοποιὸν εἰς ἀνθρώπους τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἐπιδημίαν, ἔργῳ πληρωθείσης δι' αὐτοῦ τῆς· «Αἰθιοπία προφθάσει χεῖρα αὐτῆς τῷ θεῷ»⁵ περιεχούσης προφητείας.

[14] Ἐπὶ τούτοις Παῦλος, τὸ τῆς ἐκλογῆς σκευὸς⁶, οὐκ ἐξ ἀνθρώπων οὐδὲ δι' ἀνθρώπων, δι' ἀποκαλύψεως δ' αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ θεοῦ πατρὸς τοῦ ἐγγείραντος αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, ἀπόστολος ἀναδείκνυται, δι' ὀπτασίας καὶ τῆς κατὰ τὴν ἀποκάλυψιν οὐρανοῦ φωνῆς ἀξιωθεὶς τῆς κλήσεως⁷.

¹ Dz 8, 1-3.

² Dz 8, 5-13.

³ Dz 8, 18-24.

⁴ Dz 8, 26-38.

[9] Wówczas jeszcze Paweł znieważał Kościoły, wdzierał się do domów wiernych, wyciągał mężczyzn i kobiety i wtrącał ich do więzienia¹.

[10] Tymczasem Filip, jeden z wybranych razem ze Szczepanem do diakonatu, znajdował się wśród tych, którzy się rozproszyli, przybył do Samarii i pełen mocy Bożej jako pierwszy głosił Ewangelię tamtejszym mieszkańcom, a wspierała go tak wielka łaska Boża, że słowa jego porwały nawet Szymona Maga i wielu innych².

[11] Szymon posiadał już wcześniej wielki rozgłos i do tego stopnia zdołał oszukać ludzi swymi sztuczkami, że uważali go za Wielką Moc Bożą. Wówczas jednak i na nim zrobiły wrażenie cuda, jakie mocą Bożą sprawił Filip, więc posłużył się podstępem i tak długo udawał, że wierzy w Chrystusa, aż został ochrzczony.

[12] Należy się dziwić, że zwolennicy tej ohydnej sekty nadal tak postępują: Naśladując swego założyciela, podstępnie wkradają się do Kościoła jak zaraza i świerzbi i sieją wielkie spustoszenie wśród tych, których zdołają zatruć ukrytym w sobie jadem, tak zgubnym i strasznym. Wprawdzie większą ich część już przegnano, gdy okazało się, jak wielki był ich występki. Tak stało się również z Szymonem. Piotr ujawnił jego prawdziwe oblicze i wymierzył mu zasłużoną karę³.

[13] Tymczasem, gdy głoszenie zbawienia z dnia na dzień czyniło coraz większe postępy, jakieś zrządzenie sprowadziło z Etiopii dostojnika tamtejszej królowej⁴ (aż do dziś zgodnie z prawnym zwyczajem władzę królewską w tym narodzie sprawuje kobieta). Ten właśnie przybył jako pierwszy spośród narodów, dzięki Filipowi, a za sprawą objawienia, miał udział w misteriach Słowa Bożego i stał się zaczątkiem wiernych na całym świecie. On pierwszy, jak mówi podanie, po powrocie do ojczyzny głosił dobrą nowinę, że poznał Boga wszechrzeczy i opowiadał o przynoszącym życie przebywaniu naszego Zbawiciela wśród ludzi. Tym samym spełniło się przez niego proroctwo: „jako pierwsza Etiopia wyciągnie swe ręce do Boga”⁵.

[14] Wówczas też Paweł, „narzędzie wybrane”⁶, stał się apostołem, nie z ludzi ani nie przez ludzi, lecz przez objawienie samego Jezusa Chrystusa i Boga Ojca, który Chrystusa wskrzesił z martwych, i dostąpił zaszczytu powołania przez widzenie i głos, jaki w chwili objawienia dał się słyszeć z nieba⁷.

⁵ Ps 68(67), 32.

⁶ Dz 9, 15.

⁷ Dz 9, 3-6.

B'

Ὅπως Τιβέριος ὑπὸ Πιλάτου τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ διδαχθεὶς ἐκινήθη

[1] Καὶ δὴ τῆς παραδόξου τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἀναστάσεώς τε καὶ εἰς οὐρανοὺς ἀναλήψεως τοῖς πλείστοις ἤδη περιβοήτου καθεστώσεως, παλαιοῦ κεκρατηκότος ἔθους τοῖς τῶν ἐθνῶν ἄρχουσι τὰ παρὰ σφίσιν καινοτομούμενα τῷ τὴν βασιλείον ἀρχὴν ἐπικρατοῦντι σημαίνειν, ὥς ἂν μηδὲν αὐτὸν διαδιδράσκοι τῶν γινομένων, τὰ περὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ εἰς πάντας ἤδη καθ' ὅλης Παλαιστίνης βεβοημένα Πιλάτος Τιβερίῳ βασιλεῖ κοινοῦται¹.

[2] Τὰς τε ἄλλας αὐτοῦ πυθόμενος τεραστίας καὶ ὥς ὅτι μετὰ θάνατον ἐκ νεκρῶν ἀναστὰς ἤδη θεὸς εἶναι παρὰ τοῖς πολλοῖς πεπίστευτο. Τὸν δὲ Τιβέριον ἀνενεγκεῖν ἐπὶ τὴν σύγκλητον ἐκείνην τ' ἀπώσασθαί φασι τὸν λόγον, τῷ μὲν δοκεῖν, ὅτι μὴ πρότερον αὐτῇ τοῦτο δοκιμάσασα ἦν, παλαιοῦ νόμου κεκρατηκότος μὴ ἄλλως τινὰ παρὰ Ῥωμαίοις θεοποιεῖσθαι μὴ οὐχὶ ψήφῳ καὶ δόγματι συγκλήτου, τῇ δ' ἀληθείᾳ, ὅτι μηδὲ τῆς ἐξ ἀνθρώπων ἐπικρίσεώς τε καὶ συστάσεως ἢ σωτήριος τοῦ θείου κηρύγματος ἐδεῖτο διδασκαλία.

[3] Ταύτῃ δ' οὖν ἀπωσαμένης τὸν προσαγγελθέντα περὶ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν λόγον τῆς Ῥωμαίων βουλῆς, τὸν Τιβέριον ἦν καὶ πρότερον εἶχεν γνώμην τηρήσαντα, μηδὲν ἄτοπον κατὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας ἐπινοῆσαι.

[4] Ταῦτα Τερτυλλιανὸς τοὺς Ῥωμαίων νόμους ἠκριβωκώς, ἀνὴρ τὰ τε ἄλλα ἔνδοξος καὶ τῶν μάλιστα ἐπὶ Ῥώμης λαμπρῶν, ἐν τῇ γραφείῳ μὲν αὐτῷ Ῥωμαίων φωνῇ, μεταβληθείσῃ δ' ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα γλῶτταν ὑπὲρ Χριστιανῶν ἀπολογία τίθησιν, κατὰ λέξιν τοῦτον ἱστορῶν τὸν τρόπον².

[5] «Ἴνα δὲ καὶ ἐκ τῆς γενέσεως διαλεχθῶμεν τῶν τοιούτων νόμων, παλαιὸν ἦν δόγμα μηδένα θεὸν ὑπὸ βασιλέως καθιεροῦσθαι, πρὶν ὑπὸ τῆς συγκλήτου δοκιμασθῆναι. Μάρκος Αἰμίλιος οὕτως περὶ τινος εἰδώλου πεποίηκεν Ἀλβούρνου. Καὶ τοῦτο ὑπὲρ τοῦ ἡμῶν λόγου πεποίηται, ὅτι παρ' ὑμῖν ἀνθρωπεῖα δοκιμῇ ἢ θεότης δίδοται. Ἐὰν μὴ ἀνθρώπῳ θεὸς ἀρέσῃ, θεὸς οὐ γίνεται· οὕτως κατὰ γε τοῦτο ἀνθρωπον θεῷ ἴλεω εἶναι προσῆκεν.

[6] Τιβέριος οὖν, ἐφ' οὗ τὸ τῶν Χριστιανῶν ὄνομα εἰς τὸν κόσμον εἰσελήλυθεν, ἀγγεληνός αὐτῷ ἐκ Παλαιστίνης τοῦ δόγματος τούτου, ἔνθα πρῶτον ἤρξατο, τῇ συγκλήτῳ ἀνεκοινώσατο, δῆλος ὢν ἐκείνοις ὥς τῷ δόγματι ἀρέσκεται. Ἡ δὲ σύγκλητος, ἐπεὶ οὐκ αὐτῇ δεδοκιμάκει, ἀπώσατο· ὁ δὲ ἐν τῇ αὐτοῦ ἀποφάσει ἔμεινεν, ἀπειλήσας θάνατον τοῖς τῶν Χριστιανῶν κατηγόροις.»

Τῆς οὐρανίου προνοίας κατ' οἰκονομίαν τοῦτ' αὐτῷ πρὸς νοῦν βαλλομένης, ὥς ἂν ἀπαραποδίστως ἀρχὰς ἔχων ὁ τοῦ εὐαγγελίου λόγος πανταχόσε γῆς διαδράμοι.

¹ Raport Piłata: ANT I/2, 675nn.

2.

Tyberiusz głęboko poruszony sprawozdaniem Piłata o Chrystusie

[1] Wiadomość o cudownym zmartwychwstaniu i wniebowstąpieniu naszego Zbawiciela dotarła już prawie wszędzie. Był zaś stary zwyczaj, który na zarządców prowincji nakładał obowiązek zdawania cesarzowi relacji ze wszystkich nowych i ważnych wydarzeń, aby nic nie uszło jego uwagi. Piłat doniósł więc cesarzowi Tyberiuszowi o tym, co wszyscy już w Palestynie głośno opowiadali o zmartwychwstaniu naszego Zbawiciela, Jezusa¹.

[2] Równocześnie powiadomił go, że z ust do ust przekazywane są jeszcze inne wieści o Jego cudach i że wielu wierzy, że jest On Bogiem, jako że po śmierci zmartwychwstał. Tyberiusz miał podobno zwrócić się z tym do senatu, ten jednak jego wniosek odrzucił, pod pozorem, że całej sprawy nie przedłożono mu uprzednio do zbadania, a dawne prawo głosiło, że nikogo nie wolno zaliczyć w poczet bogów rzymskich bez głosowania i uchwały senatu; w rzeczywistości stało się tak, ponieważ zbawcza nauka Bożej Ewangelii nie potrzebowała ludzkiej oceny ani ludzkich ustaw.

[3] Tak więc senat rzymski odrzucił wniosek w sprawie naszego Zbawiciela. Tyberiusz jednak trwał przy swej opinii i nigdy nie powziął żadnego wrogiego zamiaru wobec nauki Chrystusa.

[4] Mówi o tym Tertulian, znawca prawa rzymskiego, człowiek sławny i jeden z najwybitniejszych Rzymian, w swoim *Apologetyku* chrześcijaństwa, napisanym w języku łacińskim, a przetłumaczonym na grecki, w takich słowach²:

[5] „Należałoby więc omówić genezę tego typu praw. Otóż istniała stara zasada, że cesarz nie może nikogo uczynić bogiem, zanim za takiego nie uzna go senat. Tak zrobił Marek Emiliusz z pewnym bóstwem, Alburnusem. Również ta okoliczność przemawia za naszą sprawą, że u was o boskości decyduje ludzkie zdanie. Jeśli bóg nie spodoba się człowiekowi, nie staje się bogiem; tak więc bogu potrzeba ludzkiej łaskawości.

[6] Tyberiusz, za czasów którego pojawił się w świecie termin «chrześcijanie», o ich nauce otrzymał wieści z jej kolebki, Palestyny, więc zwrócił się do senatu i nie ukrywał, że nauka ta trafia mu do przekonania. Senat tymczasem ją odrzucił, dlatego że sam jej nie uznał. Natomiast Tyberiusz trwał przy swoim zdaniu i zagroził śmiercią oskarżycielom chrześcijaństwa”.

Zrządzenie Bożej opatrności sprawiło, że cesarz takie miał poglądy, by słowo Ewangelii w swych początkach bez żadnych przeszkód mogło rozprzestrzeniać się po całej ziemi.

² TERTULIAN, *Apologetyk* 5, 1-2.

Γ

Ὅπως εἰς πάντα τὸν κόσμον ἐν βραχεὶ χρόνῳ διέδραμεν ὁ περὶ τοῦ Χριστοῦ λόγος

[1] Οὕτω δῆτα οὐρανίῳ δυνάμει καὶ συνεργίᾳ ἀθρόως οἶά τις ἡλίου βολὴ τὴν σύμπασαν οἰκουμένην ὁ σωτήριος κατηύγαξε λόγος. Αὐτίκα ταῖς θείαις ἐπομένως γραφαῖς ἐπὶ «Πᾶσαν» προΐει «Τὴν γῆν ὁ φθόγγος» τῶν θεσπεσίων εὐαγγελιστῶν αὐτοῦ καὶ ἀποστόλων, «Καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν»¹.

[2] Καὶ δῆτα ἀνὰ πάσας πόλεις τε καὶ κώμας, πληθούσης ἄλωνος δίκην, μυρίανδροι καὶ παμπληθεῖς ἀθρόως ἐκκλησίαι συνεστήκεσαν, οἳ τε ἐκ προγόνων διαδοχῆς καὶ τῆς ἀνέκαθεν πλάνης παλαιᾷ νόσῳ δεισιδαιμονίας εἰδώλων τὰς ψυχὰς πεπεδημένοι, πρὸς τῆς τοῦ Χριστοῦ δυνάμεως διὰ τῆς τῶν φοιτητῶν αὐτοῦ διδασκαλίας τε ὁμοῦ καὶ παραδοξοποιίας ὥσπερ δεινῶν δεσποτῶν ἀπηλλαγμένοι εἰργμῶν τε χαλεπωτάτων λύσιν εὐράμενοι, πάσης μὲν δαιμονικῆς κατέπτυνον πολυθειᾶς, ἕνα δὲ μόνον εἶναι θεὸν ὠμολόγουν, τὸν τῶν συμπάντων δημιουργόν, τοῦτόν τε αὐτὸν θεσμοῖς ἀληθοῦς εὐσεβείας δι' ἐνθέου καὶ σώφρονος θρησκείας τῆς ὑπὸ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν τῷ τῶν ἀνθρώπων βίῳ κατασπαρείσης ἐγέραιρον.

[3] Ἀλλὰ γὰρ τῆς χάριτος ἥδη τῆς θείας καὶ ἐπὶ τὰ λοιπὰ χεομένης ἔθνη καὶ πρώτου μὲν κατὰ τὴν Παλαιστίνων Καισάρειαν Κορνηλίου σὺν ὅλῳ τῷ οἴκῳ δι' ἐπιφανείας θειοτέρας ὑπουργίας τε Πέτρου τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν καταδεξαμένου² πλείστων τε καὶ ἄλλων ἐπ' Ἀντιοχείας Ἑλλήνων, οἷς οἱ κατὰ τὸν Στεφάνου διωγμὸν διασπαρέντες ἐκήρυξαν, ἀνθούσης ἄρτι καὶ πληθούσης τῆς κατὰ Ἀντιόχειαν ἐκκλησίας ἐν ταύτῃ τε ἐπιπαρόντων πλείστων ὄσων τῶν τε ἀπὸ Ἱεροσολύμων προφητῶν καὶ σὺν αὐτοῖς Βαρναβᾶ καὶ Παύλου ἐτέρου τε πλήθους ἐπὶ τούτοις ἀδελφῶν, ἡ Χριστιανῶν προσηγορία τότε πρώτον αὐτόθι ὥσπερ ἀπ' εὐθαλοῦς καὶ γονίμου πηγῆς ἀναδίδεται³.

[4] Καὶ Ἀγαθος μὲν, εἷς τῶν συνόντων αὐτοῖς προφητῶν, περὶ τοῦ μέλλειν ἔσσεσθαι λιμὸν προθεσπίζει⁴, Παῦλος δὲ καὶ Βαρναβᾶς ἐξυπηρετησόμενοι τῇ τῶν ἀδελφῶν παραπέμπονται διακονία.

¹ Ps 19(18), 15.

² Dz 10.

3.

Szybkie rozszerzenie się nauki Chrystusa na cały świat

[1] Tak więc dzięki mocy i wsparciu niebios słowo zbawienia jak słońce rozlało swe blaski po całej ziemi. Natychmiast zgodnie z Bożym Pismem „po całej ziemi rozległ się głos” boskich apostołów i ewangelistów, „a po krańce ziemi ich słowa”¹.

[2] I oto w każdym mieście i w każdej wsi powstawały kościoły jak pełny spichlerz wypełnione tysiącami wiernych. Tych zaś, których dusze tradycja przodków i dawne błędy spętały zadawnioną chorobą zabobonu i bałwochwalstwa, moc Chrystusa, dzięki nauce i cudom uczniów Zbawiciela, wyzwoliła z niewoli ich groźnych tyranów i skruszyła ich ciężkie kajdany. Z odrazą wyrzekli się wszelkiego szatańskiego politeizmu, złożyli wyznanie, że jest tylko jeden Bóg, Stwórca wszechrzeczy, i Jemu oddali cześć obrzędem prawdziwej pobożności, wypływającym z boskiej i rozumnej religii, której ziarna nasz Zbawiciel zasiał w ludzkich sercach.

[3] I rzeczywiście, łaska Boska rozlała się już wreszcie na inne narody. W Cezarei Palestyńskiej jako pierwszy Korneliusz z całym swym domem przyjął wiarę Chrystusa dzięki Bożemu objawieniu i pomocy Piotra². Następnie uwierzyło bardzo wielu innych Greków w Antiochii, gdzie Ewangelię głosili ci, którzy rozproszyli się z powodu prześladowania Szczepana. Wkrótce Kościół antiocheński rozkwitł i osiągnął pełnię rozwoju, jako że znalazło się tam bardzo wielu proroków przybyłych z Jerozolimy, a z nimi Barnaba i Paweł oraz całe mnóstwo braci. Tam też po raz pierwszy jak z orzeźwiającego i obfitego źródła wypłynęła nazwa „chrześcijanie”³.

[4] Gdy Agabos, jeden z obecnych tam proroków, przepowiedział nadejście głodu⁴, wysłano Pawła i Barnabę, by służyli braciom pomocą.

³ Dz 11, 26.

⁴ Dz 11, 28-30. Głód przyszedł w latach 44-48. Por. HE II, 8.

Δ'

Ὡς μετὰ Τιβέριον Γάιος Ἰουδαίων βασιλέα καθίστησιν Ἀγρίππαν, τὸν
Ἡρώδην αἰδίδω ζημιώσας φυγῇ

[1] Τιβέριος μὲν οὖν ἀμφὶ τὰ δύο καὶ εἴκοσι βασιλεύσας ἔτη τελευτᾷ, μετὰ δὲ τοῦτον Γάιος τὴν ἡγεμονίαν παραλαβὼν, αὐτίκα τῆς Ἰουδαίων ἀρχῆς Ἀγρίππα τὸ διάδημα περιτίθησιν, βασιλέα καταστήσας αὐτὸν τῆς τε Φιλίππου καὶ τῆς Λυσανίου τετραρχίας, πρὸς αἷς μετ' οὐ πολὺν αὐτῷ χρόνον καὶ τὴν Ἡρώδου τετραρχίαν παραδίδωσιν, αἰδίδω φυγῇ τὸν Ἡρώδην [οὗτος δ' ἦν ὁ κατὰ τὸ πάθος τοῦ σωτήρος] σὺν καὶ τῇ γυναικὶ Ἡρωδιάδι πλείστων ἔνεκα ζημιώσας αἰτιῶν. Μάρτυς Ἰώσηπος καὶ τούτων¹.

[2] Κατὰ δὲ τοῦτον Φίλων ἐγνωρίζετο πλείστοις, ἀνὴρ οὐ μόνον τῶν ἡμετέρων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀπὸ τῆς ἔξωθεν ὁρμωμένων παιδείας ἐπισημότατος. Τὸ μὲν οὖν γένος ἀνέκαθεν Ἑβραῖος ἦν, τῶν δ' ἐπ' Ἀλεξανδρείας ἐν τέλει διαφανῶν οὐδενὸς χείρων².

[3] Περὶ δὲ τὰ θεῖα καὶ πάτρια μαθήματα ὅσον τε καὶ ὀπηλίκον εἰσενήνεκται πόνον, ἔργω πᾶσι δηλός, καὶ περὶ τὰ φιλόσοφα δὲ καὶ ἐλευθέρια τῆς ἔξωθεν παιδείας οἷός τις ἦν, οὐδὲν δεῖ λέγειν, ὅτε μάλιστα τὴν κατὰ Πλάτωνα καὶ Πυθαγόραν ἐξηλωκῶς ἀγωγὴν, διενεγκεῖν ἅπαντας τοὺς καθ' ἑαυτὸν ἱστορεῖται.

Ε'

Ὡς Φίλων ὑπὲρ Ἰουδαίων πρεσβείαν ἐστείλατο πρὸς Γάϊον

[1] Καὶ δὴ τὰ κατὰ Γάϊον οὗτος Ἰουδαίοις συμβάντα πέντε βιβλίους³ παραδίδωσιν, ὁμοῦ τὴν Γαῖου διεξιὼν φρενοβλάβειαν, ὡς θεὸν ἑαυτὸν ἀναγορεύσαντος καὶ μυρία περὶ τὴν ἀρχὴν ἐνυβρικότος, τάς τε κατ' αὐτὸν Ἰουδαίων ταλαιπωρίας καὶ ἦν αὐτὸς στείλαμενος ἐπὶ τῆς Ῥωμαίων πόλεως ὑπὲρ τῶν κατὰ τὴν Ἀλεξανδρείαν ὁμοεθνῶν ἐποιήσατο πρεσβείαν, ὅπως τε ἐπὶ τοῦ Γαῖου καταστὰς ὑπὲρ τῶν πατρίων νόμων, οὐδὲν τι πλέον γέλωτος καὶ διασυρμῶν ἀπηνέγκατο, μικροῦ δεῖν καὶ τὸν περὶ τῆς ζωῆς ἀνατλᾶς κίνδυνον.

[2] Μέμνηται καὶ τούτων ὁ Ἰώσηπος, ἐν ὀκτωκαιδεκάτῃ τῆς Ἀρχαιολογίας κατὰ λέξιν ταῦτα γράφων⁴.

¹ JÓZEF FLAWIUSZ, *Dawne dzieje Izraela* XVIII, 6, 10; 7, 2; *Wojna żydowska* II, 9, 6.

² Filon Aleksandryjski (ur. przed r. 13 przed Ch., zmarły po r. 40), uczony żydowski z Aleksandrii, autor wielu pism egzegetycznych i filozoficznych.

4.

Po śmierci Tyberiusza Gajusz [Kaligula] czyni Agryppę królem żydowskim i skazuje Heroda na dożywotnie wygnanie

[1] Tyberiusz panował około dwudziestu dwóch lat, a jego następca, Gajusz, zaraz oddał tron żydowski Agryppie i uczynił go królem w tetrarchiach Filipa i Lizaniasza, do których wkrótce dodał jeszcze tetrarchię Heroda. Tego właśnie Heroda z czasów męki Zbawiciela za mnóstwo popełnionych zbrodni skazał potem na dożywotnie wygnanie razem z jego żoną Herodiadą; zaświadcza o tym Józef¹.

[2] Wówczas szeroką sławą cieszył się Filon, człowiek bardzo wielkiego autorytetu nie tylko wśród naszych, ale nawet wśród tych, którzy wywodzili się z obcej szkoły filozoficznej. Pochodził wprawdzie ze starej rodziny żydowskiej, ale nie ustępował nikomu z elity aleksandryjskiej².

[3] Wszyscy wiedzą, do jakiego stopnia niestrudzenie oddawał się pracy nad Boską i rodzimą nauką, a już nie trzeba mówić, jakie wykształcenie zdobył w dziedzinie filozofii i świeckich nauk; przecież podobno przewyższał wszystkich współczesnych głęboką znajomością filozofii platońskiej i pitagorejskiej.

5.

Poselstwo Filona do Gajusza w sprawie Żydów

[1] Otóż Filon opowiada w pięciu księgach³ o losach Żydów za panowania Gajusza [Kaliguli]. Mówi tam o szaleństwie cesarza, o tym, jak sam siebie zaliczył w poczet bogów i nieskończoną ilość razy nadużywał swej władzy. Opisuje ponadto nieszczęścia, jakie za jego rządów spotkały Żydów, a także poselstwo, które sprawował, gdy rodacy z Aleksandrii wysłali go do Rzymu. Pisze, jak przemawiał do Gajusza w obronie ojczystych praw, a w odpowiedzi otrzymał tylko śmiech i szyderstwo, tak że nawet jego życie znalazło się w niebezpieczeństwie.

[2] Wspomina o tym również Józef, który w osiemnastej księdze swoich *Dawnych dziejów Izraela* pisze⁴:

³ Zachowała się ks. III *Contra Flaccum* i IV *Legatio ad Caium*.

⁴ JÓZEF FLAWIUSZ, *Dawne dzieje Izraela* XVIII, 8, 1.

«Καὶ δὴ στάσεως ἐν Ἀλεξανδρείᾳ γενομένης Ἰουδαίων τε οἱ ἐνοικοῦσι, καὶ Ἑλλήνων, τρεῖς ἀφ' ἐκατέρας τῆς στάσεως πρεσβευταὶ αἰρεθέντες παρήσαν πρὸς τὸν Γαῖον.

[3] Καὶ ἦν γὰρ τῶν Ἀλεξανδρέων πρέσβων εἰς Ἀπίων, ὃς πολλὰ εἰς τοὺς Ἰουδαίους ἐβλασφήμησεν, ἄλλα τε λέγων καὶ ὡς τῶν Καίσαρος τιμῶν περιορῶεν· πάντων γοῦν, ὅσοι τῇ Ῥωμαίων ἀρχῇ ὑποτελεῖς εἶεν, βωμοὺς τῷ Γαίῳ καὶ ναοὺς ἰδρυμένων τὰ τε ἄλλα ἐν πᾶσιν αὐτὸν ὥσπερ τοὺς θεοὺς δεχομένων, μόνους τούσδε ἄδοξον ἡγεῖσθαι ἀνδριάσι τιμᾶν καὶ ὄρκιον αὐτοῦ τὸ ὄνομα ποιεῖσθαι·

[4] Πολλὰ δὲ καὶ χαλεπὰ Ἀπίωνος εἰρηκότος, ὅφ' ὧν ἀρθῆναι ἤλπιζεν τὸν Γαῖον καὶ εἰκὸς ἦν, Φίλων ὁ προεστὼς τῶν Ἰουδαίων τῆς πρεσβείας, ἀνὴρ τὰ πάντα ἐνδοξος Ἀλεξάνδρου τε τοῦ ἀλαβάρχου¹ ἀδελφὸς ὢν καὶ φιλοσοφίας οὐκ ἄπειρος, οἷός τε ἦν ἐπ' ἀπολογία χωρεῖν τῶν κατηγορημένων.

[5] Διακλείει δ' αὐτὸν Γαῖος, κελεύσας ἐκποδῶν ἀπελθεῖν, περιοργῆς τε ὢν φανερὸς ἦν ἐργασόμενός τι δεινὸν αὐτοῦς. Ὁ δὲ Φίλων ἔξεισι περιυβρισμένος, καὶ φησιν πρὸς τοὺς Ἰουδαίους οἱ περὶ αὐτὸν ἦσαν, ὡς χρὴ θαρρεῖν, Γαίου μὲν αὐτοῖς ὠργισμένου, ἔργῳ δὲ ἤδη τὸν θεὸν ἀντιπαρεξάγοντος». Ταῦτα ὁ Ἰώσηπος.

[6] Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Φίλων ἐν ἡ συνέγραψεν Πρεσβεία² τὰ κατὰ μέρος ἀκριβῶς τῶν τότεπραχθέντων αὐτῷ δηλοῖ, ὧν τὰ πλεῖστα παρείς, ἐκεῖνα μόνον παραθήσομαι, δι' ὧν τοῖς ἐντυγχάνουσι προφανῆς γενήσεται δῆλωσις τῶν ἅμα τε καὶ οὐκ εἰς μακρὸν τῶν κατὰ τοῦ Χριστοῦ τετολημμένων ἐνεκεν Ἰουδαίοις συμβεβηκότων.

[7] Πρῶτον δὲ οὖν κατὰ Τιβέριον ἐπὶ μὲν τῆς Ῥωμαίων πόλεως ἱστορεῖ Σηιανόν, τῶν τότε παρὰ βασιλεῖ πολλὰ δυνάμενον, ἄρδην τὸ πᾶν ἔθνος ἀπολέσθαι σπουδὴν εἰσαγχοχένοι, ἐπὶ δὲ τῆς Ἰουδαίας Πιλάτον, καθ' ὃν τὰ περὶ τὸν σωτήρα τετόλμητο, περὶ τὸ ἐν Ἱεροσολύμοις ἔτι τότε συνεστὸς ἱερὸν ἐπιχειρήσαντά τι παρὰ τὸ Ἰουδαίοις ἐξόν, τὰ μέγιστα αὐτοὺς ἀναταράξει.

ς'

Ὅσα Ἰουδαίοις συνερρῦη κακὰ μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Χριστοῦ τόλμαν

[1] Μετὰ δὲ τὴν Τιβερίου τελευτὴν Γαῖον τὴν ἀρχὴν παρεληφότα, πολλὰ μὲν εἰς πολλοὺς καὶ ἄλλα ἐνυβρίσαι, πάντων δὲ μάλιστα τὸ πᾶν Ἰουδαίων ἔθνος οὐ σμικρὰ καταβλάσαι· ἃ καὶ ἐν βραχεὶ πάρεστιν διὰ τῶν αὐτοῦ καταμαθεῖν φωνῶν, ἐν αἷς κατὰ λέξιν ταῦτα γράφει·

¹ Poborca ceł w rzymskim Egipcie.

² FILON ALEKSANDRYJSKI, *Legatio ad Caium* XXIV. XXXVIII.

„Gdy w Aleksandrii wybuchły zamieszki między mieszkającymi tam Żydami a ludnością grecką, każda strona wybrała po trzech przedstawicieli, aby udali się do Gajusza.

[3] Jednym z posłów aleksandryjskich był Apion, który pod adresem Żydów wypowiedział wiele obelg, między innymi, że nie dbali o to, by oddawać część cesarzowi. Bowiem wszyscy inni poddani państwa rzymskiego wznoszą Gajuszowi świątynie i ołtarze i w ogóle czczą go jako boga, a jedynie Żydzi uważają stawianie cesarzowi posągów i przysięganie na jego imię za rzecz niegodną.

[4] Apion wytoczył wiele ciężkich oskarżeń, z tym zamiarem, by wywołać gniew Gajusza. Filon, stojący na czele żydowskiego poselstwa, człowiek wybitny, brat Aleksandra, alabarchy¹, wytrawny filozof, niewątpliwie mógł w mowie obrończej odeprzeć te oskarżenia.

[5] Tymczasem Gajusz zamknął mu usta i kazał odejść, a uniósłszy się gniewem, nie ukrywał, że zacznie prześladować Żydów. Filon doznał zatem wielkiej zniewagi i wyszedł, a otaczającym go Żydom rzekł tylko, że nie trzeba tracić ducha i że Gajusz jest wprawdzie na nich zagniewany, ale w rzeczywistości ściągnął na siebie gniew Boży”. Tyle Józef.

[6] Również Filon w swym *Poselstwie*² opisuje dokładnie i szczegółowo wszystko, co zrobił. Pominę większą część tego opowiadania, a przytoczę tylko to, na podstawie czego czytelnicy będą mogli wyraźnie się przekonać, jaki los wkrótce potem spotkał Żydów za zbrodnię popełnioną na Chrystusie.

[7] Najpierw więc Filon opowiada, że w Rzymie za panowania Tyberiusza, Sejan, który miał wówczas ogromny wpływ na cesarza, dokładał wszelkich starań, aby doprowadzić do całkowitej zagłady narodu żydowskiego. Zaś w Judei Piłat, za czasów którego dopuszczono się zbrodni na Zbawicielu, w istniejącej jeszcze wówczas świątyni jerozolimskiej, poważił się na rzeczy wśród Żydów niesłychane, czym spowodował wśród nich groźne zamieszki.

6.

Nieszczęścia, jakie spadły na Żydów po zbrodni, której dopuścili się na Chrystusie

[1] Objąwszy rządy po śmierci Tyberiusza, Gajusz wielokrotnie skrzywdził wielu ludzi, a przede wszystkim niemałą szkodę wyrządził całemu narodowi żydowskiemu, o czym łatwo można się przekonać na podstawie tego, co podaje Filon, który pisze tak:

[2] «Τοσαύτη μὲν οὖν τις ἡ τοῦ Γαΐου περὶ τὸ ἦθος ἦν ἀνωμαλία πρὸς ἅπαντας, διαφερόντως δὲ πρὸς τὸ Ἰουδαίων γένος, ᾧ χαλεπῶς ἀπεχθάνομενος τὰς μὲν ἐν ταῖς ἄλλαις πόλεσιν προσευχάς, ἀπὸ τῶν κατ' Ἀλεξάνδρειαν ἀρξάμενος, σφετερίζεται, καταπλήσας εἰκόνων καὶ ἀνδριάντων τῆς ἰδίας μορφῆς, (ὁ γὰρ ἐτέρων ἀνατιθέντων ἐφίεις, αὐτὸς ἰδρύετο δυνάμει), τὸν δ' ἐν τῇ ἱεροπόλει νεών, ὃς λοιπὸς ἦν ἄψαυστος, ἀσυλίας ἡξιωμένος τῆς πάσης, μεθρημόζετο καὶ μετεσχημάτιζεν εἰς οἰκεῖον ἱερόν, ἵνα Διὸς Ἐπιφανοῦς Νέου χρηματίζῃ Γαΐου»¹.

[3] Μυρία μὲν οὖν ἄλλα δεινὰ καὶ πέρα πάσης διηγήσεως ὁ αὐτὸς κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν συμβεβηκότα Ἰουδαίους ἐπὶ τοῦ δηλουμένου ἐν δευτέρῳ συγγράμματι ὧν ἐπέγραψεν «Περὶ ἀρετῶν» ἱστορεῖ· συνάδει δ' αὐτῷ καὶ ὁ Ἰώσηπος, ὁμοίως ἀπὸ τῶν Πιλάτου χρόνων καὶ τῶν κατὰ τοῦ σωτῆρος τετολμημένων τὰς κατὰ παντὸς τοῦ ἔθνους ἐνάρξασθαι σημαίνων συμφοράς.

[4] Ἄκουε δ' οὖν οἷα καὶ οὗτος ἐν δευτέρῳ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πολέμου αὐταῖς συλλαβαῖς δηλοῖ λέγων·

«Πεμφθεὶς δὲ εἰς Ἰουδαίαν ἐπίτροπος ὑπὸ Τιβερίου Πιλάτος νύκτωρ κεκαλυμμένας εἰς Ἱεροσόλυμα παραιοκομίζει τὰς Καίσαρος εἰκόνας· σημαῖαι καλοῦνται. Τοῦτο μεθ' ἡμέραν μεγίστην ταραχὴν ἡγειρεν τοῖς Ἰουδαίοις. Οἱ τε γὰρ ἐγγὺς πρὸς τὴν ὄψιν ἐξεπλάγησαν, ὡς πεπατημένων αὐτοῖς τῶν νόμων· οὐδὲν γὰρ ἀξιοῦσιν ἐν τῇ πόλει δέικηλον τίθεσθαι»².

[5] Ταῦτα δὲ συγκρίνας τῇ τῶν εὐαγγελίων γραφῇ, εἴση ὡς οὐκ εἰς μακρὸν αὐτοὺς μετῆλθεν ἦν ἔρρηξαν ἐπ' αὐτοῦ Πιλάτου φωνήν, δι' ἧς οὐκ ἄλλον ἢ μόνον ἔχειν ἐπεβόων Καίσαρα βασιλέα.

[6] Εἶτα δὲ καὶ ἄλλην ἐξῆς ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ἱστορεῖ μετελθεῖν αὐτοὺς συμφορὰν ἐν τούτοις·

«Μετὰ δὲ ταῦτα ταραχὴν ἐτέραν ἐκίνει, τὸν ἱερόν θησαυρόν, καλεῖται δὲ κορβανᾶς³, εἰς καταγωγὴν ὑδάτων ἐξαναλίσκων· κατῆει δὲ ἀπὸ τριακοσίων σταδίων. Πρὸς τοῦτο τοῦ πλήθους ἀγανάκτησις ἦν.

[7] Καὶ τοῦ Πιλάτου παρόντος εἰς Ἱεροσόλυμα, περιστάντες ἅμα κατεβόων. Ὁ δὲ προήδει γὰρ αὐτῶν τὴν ταραχὴν καὶ τῷ πλήθει τοὺς στρατιώτας ἐνόηλους, ἐσθήσεσιν ἰδιωτικαῖς κεκαλυμμένους, ἐγκαταμίξας καὶ ξίφει μὲν χρῆσασθαι κωλύσας, ξύλοις δὲ παῖειν τοὺς κεκραγότες ἐγκελευσάμενος, σύνθημα δίδωσιν ἀπὸ τοῦ βήματος. Τυπτόμενοι δὲ οἱ Ἰουδαῖοι πολλοὶ μὲν ὑπὸ τῶν πληγῶν, πολλοὶ δὲ ὑπὸ σφῶν αὐτῶν ἐν τῇ φυγῇ καταπατηθέντες ἀπώλοντο, πρὸς δὲ τὴν συμφορὰν τῶν ἀνηρημένων καταπλαγὲν τὸ πλήθος ἐσιώπησεν.»⁴

¹ FILON ALEKSANDRYJSKI, *Legatio ad Caium* XLIII.

² JÓZEF FLAWIUSZ, *Wojna żydowska* II, 9, 2.

[2] „Takie więc gwałtowne usposobienie okazywał Gajusz wszystkim, a zwłaszcza narodowi żydowskiemu. Żywił do niego głęboką nienawiść, zabrał mu w miastach domy modlitwy, poczynając od Aleksandrii, i poustawiał w nich swe własne wizerunki i posągi. Bowiem przez to, że pozwalał je ustawiać innym, jak gdyby sam je wznosił. Zaś Boży przybytek w świętym mieście, dotąd nienaruszony i cieszący się przywilejem całkowitej nietykalności, przerobił dla siebie i zamienił w swą własną świątynię, która miała nosić imię Nowego Objawionego Zeusa Gajusza”¹.

[3] O tysiącach jeszcze innych strasznych i wprost nieopisanych nieszczęściach, jakie za wspomnianych rządów spadły na Żydów w Aleksandrii, opowiada ten sam Filon w innym swym dziele, *O cnotach*. Zgadza się z nim Józef, który również zaznacza, że klęski całego narodu zaczęły się od czasów Piłata i zbrodni dokonanej na Zbawicielu.

[4] Posłuchaj więc, co opowiada w drugiej księdze swej *Wojny żydowskiej*: „Piłat, którego Tyberiusz wysłał do Judei jako prokuratora, kazał pewnej nocy wnieść do Jerozolimy zasłonięte wizerunki cesarza, tak zwane sztandary. Gdy się rozwidniło, powstało wśród Żydów niesłychane wzburzenie. Ludzi, którzy byli w pobliżu, ogarnęła na ten widok zgroza, jako że zbezczeszczono ich prawa, które nie pozwalają ustawiać w mieście żadnych wizerunków”².

[5] Porównaj teraz to wszystko z tym, co podaje Ewangelia, a przekonasz się, jak szybko przeciwko samym Żydom obrócił się ten krzyk, który podnieśli przed tym samym Piłatem, gdy wołali, że nie mają innego króla, jak tylko cezara.

[6] Następnie ten sam pisarz w następujących słowach mówi o innym jeszcze nieszczęściu, które ich spotkało:

„Niedługo później wywołał nowe niepokoje, gdyż na wybudowanie akweduktu zużył skarb świątyni, tak zwany *korban*³. Akwedukt ten miał podobno długość czterystu stadiów.

[7] Toteż lud zawrzał z oburzenia, a gdy Piłat pojawił się w Jerozolimie, Żydzi otoczyli go z wielkim krzykiem. Lecz on, w porę powiadomiony, że będą zamieszki, kazał uzbrojonym żołnierzom przebrać się za obywateli i wmieszać w tłum i powiedział im, że mają bić krzykaczy nie mieczami, lecz kijami. Sam dał im znak z trybuny. Zginęło też wówczas w czasie tej bójki wielu Żydów, jedni od ciosów, a inni tratując się wzajemnie podczas ucieczki. Strach, jaki padł na tłumy z powodu ofiar tego zdarzenia, uciszył ludzi”⁴.

³ Por. Kpł 2, 1-7. Korban oznacza rzecz poświęcona Bogu.

⁴ JÓZEF FLAWIUSZ, *Wojna żydowska* II, 9, 2.

[8] Ἐπὶ τούτοις μυρίας ἄλλας ἐν αὐτοῖς Ἱεροσολύμοις κεκινήσθαι νεω-
τεροποιίας ὁ αὐτὸς ἐμφαίνει, παριστάς ὡς οὐδαμῶς ἐξ ἐκείνου διέλιπον τὴν
τε πόλιν καὶ τὴν Ἰουδαίαν ἅπασαν στάσεις καὶ πόλεμοι καὶ κακῶν ἐπάλληλοι
μηχαναί, εἰς ὅτε τὸ πανύστατον ἢ κατὰ Οὐεσπασιανὸν αὐτοὺς μετῆλθεν
πολιορκία. Ἰουδαίους μὲν οὖν ὧν κατὰ τοῦ Χριστοῦ τετολμήκασιν, ταύτη
πὴ τὰ ἐκ τῆς θείας μετῆει δίκης.

Ζ'

Ὡς καὶ Πιλαῶτος ἑαυτὸν διεχρήσατο

[1] Οὐκ ἀγνοεῖν δὲ ἄξιον ὡς καὶ αὐτὸν ἐκείνον τὸν ἐπὶ τοῦ σωτῆρος
Πιλαῶτον κατὰ Γαῖον, οὗ τοὺς χρόνους διέξιμεν, τοσαύταις περιπεσεῖν
κατέχει λόγος συμφοραῖς, ὡς ἐξ ἀνάγκης αὐτοφονευτὴν ἑαυτοῦ καὶ τιμωρὸν
αὐτόχειρα γενέσθαι, τῆς θείας, ὡς ἔοικεν, δίκης οὐκ εἰς μακρὸν αὐτὸν μετελ-
θοῦσης. Ἱστοροῦσιν Ἑλλήνων οἱ τὰς Ὀλυμπιάδας ἅμα τοῖς κατὰ χρόνους
πεπραγμένοις ἀναγράψαντες.

Η'

Περὶ τοῦ κατὰ Κλαύδιον λιμοῦ

[1] Ἀλλὰ γὰρ Γαῖον οὐδ' ὅλοις τέτταρσιν ἔτεσιν τὴν ἀρχὴν κατασχόντα
Κλαύδιος αὐτοκράτωρ διαδέχεται· καθ' ὃν λιμοῦ τὴν οἰκουμένην πῖεσαντος
[τούτο δὲ καὶ οἱ πόρρω τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου συγγραφεῖς ταῖς αὐτῶν ἱστορίαις
παρέδοσαν], ἢ κατὰ τὰς Πράξεις τῶν ἀποστόλων Ἀγάβου προφήτου περὶ τοῦ
μέλλειν ἔσεσθαι λιμὸν ἐφ' ὅλην τὴν οἰκουμένην πέρας ἐλάμβανεν πρόρρησις¹.

[2] Τὸν δὲ κατὰ Κλαύδιον λιμὸν ἐπισημνόμενος ἐν ταῖς Πράξεσιν ὁ
Λουκᾶς ἱστορήσας τε ὡς ἄρα διὰ Παύλου καὶ Βαρναβᾶ οἱ κατὰ Ἀντιόχειαν
ἀδελφοὶ τοῖς κατὰ τὴν Ἰουδαίαν ἐξ ὧν ἕκαστος ἡγύπορει διαπεμψάμενοι
εἶψαν, ἐπιφέρει λέγων·

Θ'

Μαρτύριον Ἰακώβου τοῦ ἀποστόλου

[1] «Κατ' ἐκείνον δὲ τὸν καιρὸν, δηλὸν δ' ὅτι τὸν ἐπὶ Κλαυδίου, ἐπέβα-
λεν Ἡρώδης ὁ βασιλεὺς τὰς χεῖρας κακῶσαι τινὰς τῶν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας,
ἀνείλεν δὲ Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν Ἰωάννου μαχαίρα»².

¹ Dz 11, 28. Por. HE II, 3, 4.

[8] Od tego samego autora dowiadujemy się, że w Jerozolimie wybuchło poza tym bardzo wiele innych rozruchów, a ponadto, że od tamtej pory w mieście i w całej Judei nie ustawały zamieszki, wojny i wszelkiego rodzaju klęski, aż do ostatniego oblężenia za panowania Wespazjana. Taka kara Boża dosięgła Żydów za ich zbrodnie popełnione przeciw Chrystusowi.

7.

Samobójstwo Piłata

Lecz warto wiedzieć i to, co historia mówi o Piłacie, który żył w czasach Chrystusa. Otóż za rządów Gajusza [Kaliguli], którego panowanie opisaliśmy, spotkały go tak wielkie nieszczęścia, że musiał targnąć się na własne życie i stać się swym własnym katem, tak że w krótkim czasie jak najsłuszniej dosięgła go Boża sprawiedliwość. Opowiadają o tym pisarze greccy, którzy podali zestawienie olimpiad oraz tego, co się wydarzyło w poszczególnych ich latach.

8.

Głód w czasach Klaudiusza

[1] Gajusz [Kaligula] sprawował władzę niespełna cztery lata, zaś jego następcą został cesarz Klaudiusz. Za jego rządów świat cierpiał głód, co w swych księgach historycznych utrwalili także pisarze, którzy nie mają nic wspólnego z naszą religią. Tak spełniła się przepowiednia proroka Agabosa z Dziejów Apostolskich, że głód zapanuje na całej ziemi¹.

[2] O tym właśnie głodzie z czasów Klaudiusza wspomina Łukasz w Dziejach Apostolskich i opowiada, jak to bracia z Antiochii przez Pawła i Barnabę posłali braciom w Judei część zbywających im dóbr. Potem zaś mówi tak:

9.

Męczeństwo Jakuba Apostoła

[1] „W tym także czasie” – to znaczy za panowania Klaudiusza – „Herod zaczął prześladować niektórych członków Kościoła. Ściął mieczem Jakuba, brata Jana”².

² Dz 12, 1-2.

[2] Περὶ τούτου δ' ὁ Κλήμης τοῦ Ἰακώβου καὶ ἱστορίαν μνήμης ἀξίαν ἐν τῇ τῶν Ὑποτυπώσεων¹ ἐβδόμῃ παρατίθεται ὡς ἂν ἐκ παραδόσεως τῶν πρὸ αὐτοῦ, φάσκων ὅτι δὴ ὁ εἰσαγαγὼν αὐτὸν εἰς δικαστήριον, μαρτυρήσαντα αὐτὸν ἰδὼν κινηθεὶς, ὡμολόγησεν εἶναι καὶ αὐτὸς ἑαυτὸν Χριστιανόν.

[3] «Συναπήχθησαν οὖν ἅμφω, φησίν, καὶ κατὰ τὴν ὁδὸν ἡξίωσεν ἀφεθῆναι αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Ἰακώβου· ὁ δὲ ὀλίγον σκεψάμενος, «Εἰρήνη σοι» εἶπεν καὶ κατεφίλησεν αὐτόν. Καὶ οὕτως ἀμφότεροι ὁμοῦ ἐκατατομήθησαν»².

[4] Τότε δῆτα, ὡς φησιν ἡ θεία γραφή, ἰδὼν Ἡρώδης ἐπὶ τῇ τοῦ Ἰακώβου ἀναιρέσει πρὸς ἡδονῆς γεγονὸς τὸ πραχθὲν τοῖς Ἰουδαίοις, ἐπιτίθεται καὶ Πέτρῳ, δεσμοῖς τε αὐτὸν παραδούς, ὅσον οὕτω καὶ τὸν κατ' αὐτοῦ φόνον ἐνήργησεν ἂν, εἰ μὴ διὰ θείας ἐπιφανείας, ἐπιστάντος αὐτῷ νύκτωρ ἀγγέλου, παραδόξως τῶν εἰργμῶν ἀπαλλαγείς, ἐπὶ τὴν τοῦ κηρύγματος ἀφεῖται διακονίαν.

Καὶ τὰ μὲν κατὰ Πέτρον οὕτως εἶχεν οἰκονομίας.

I'

Ὡς Ἀγρίππας ὁ καὶ Ἡρώδης τοὺς ἀποστόλους διώξας τῆς θείας παραντίκα δίκης ῥῆσθετο

[1] Τὰ δέ γε τῆς κατὰ τῶν ἀποστόλων ἐγχειρήσεως τοῦ βασιλέως οὐκέτ' ἀναβολῆς εἶχετο, ἅμα γέ τοι αὐτὸν ὁ τῆς θείας δίκης τιμωρὸς διάκονος μετῆι, παραντίκα μετὰ τὴν τῶν ἀποστόλων ἐπιβουλήν, ὡς ἡ τῶν Πράξεων³ ἱστορεῖ γραφή, ὁρμήσαντα μὲν ἐπὶ τὴν Καισάρειαν, ἐν ἐπισήμῳ δ' ἐνταῦθα ἐορτῆς ἡμέρᾳ λαμπρᾷ καὶ βασιλικῇ κοσμησάμενον ἐσθῆτι ὑψηλὸν τε πρὸ βήματος δημηγορήσαντα· τοῦ γάρ τοι δήμου παντὸς ἐπευφημήσαντος ἐπὶ τῇ δημηγορίᾳ ὡς ἐπὶ θεοῦ φωνῇ καὶ οὐκ ἀνθρώπου, παραχρήμα τὸ λόγιον πατάξαι αὐτὸν ἄγγελον κυρίου ἱστορεῖ, γενόμενόν τε σκωληκόβρωτον ἐκψῦξαι.

[2] Θαυμάσαι δ' ἄξιον τῆς περὶ τὴν θείαν γραφὴν καὶ ἐν τῷδε τῷ παραδόξῳ συμφωνίας τὴν τοῦ Ἰωσήπου ἱστορίαν, καθ' ἣν ἐπιμαρτυρῶν τῇ ἀληθείᾳ δῆλός ἐστιν, ἐν τόμῳ τῆς Ἀρχαιολογίας ἐννεακαιδεκάτῳ, ἔνθα αὐτοῖς γράμμασιν ὥδέ πως τὸ θαῦμα διηγείται·

[3] «Τρίτον δ' ἔτος αὐτῷ βασιλεύοντι τῆς ὅλης Ἰουδαίας πεπλήρωτο, καὶ παρῆν εἰς πόλιν Καισάρειαν, ἣ τὸ πρότερον Στράτωνος πύργος ἐκαλεῖτο. Συνετέλει δ' ἐνταῦθα θεωρίας εἰς τὴν Καίσαρος τιμὴν, ὑπὲρ τῆς ἐκεῖνου σωτηρίας ἐορτὴν τινα ταύτην ἐπιστάμενος, καὶ παρ' αὐτὴν ἡθροιστο τῶν κατὰ τὴν ἐπαρχίαν ἐν τέλει καὶ προβεβηκότων εἰς ἀξίαν πλῆθος⁴.

¹ O tym dziele zob. HE I, 12, 2 (przypis).

² Według apokryficznej legendy o św. Jakubie był to uczony faryzeusz imieniem Jozjasz. Zob. ANT II/2, 857.

[2] Klemens w księdze siódmej swych *Szkiców*¹ na podstawie dawnego przekazu przytacza godne wspomnienia zdarzenie dotyczące tego Jakuba. Otóż człowieka, który oddał go pod sąd, na widok jego męczeństwa ogarnęło takie wzruszenie, że sam wyznał, iż jest chrześcijaninem.

[3] „Obu więc razem – mówi – prowadzono na stracenie. W drodze prosił Jakuba o przebaczenie. Jakub przez chwilę pogrążył się w myślach, a potem rzekł: «Pokój tobie» i ucałował go. Tak obydwaj razem zostali ścięci»².

[4] Wówczas Herod, jak mówi Pismo Święte, widząc, że stracenie Jakuba sprawiło Żydom radość, wystąpił też przeciw Piotrowi, wtrącił go do więzienia i niemalże pozbawił życia. Jednak dzięki Bożemu objawieniu, jako że w nocy stanął przy nim anioł i w cudowny sposób spadły z niego okowy, odzyskał wolność, by mógł służyć Ewangelii.

Takie było zrządzenie Boże w sprawie Piotra.

10.

*O tym, że Agryppę zwanego też Herodem za prześladowanie apostołów
dosięgła Boża sprawiedliwość*

[1] Za niegodziwe ataki na apostołów szybko dosięgła króla kara i natychmiast pochwycił go anioł-mściciel Bożej sprawiedliwości. Zaraz po zamachu na apostołów, jak opowiadają Dzieje Apostolskie³, król wyruszył do Cezarei i tam w dniu wielkiego święta ubrał się we wspaniały królewski płaszcz i z wysokiej trybuny przemówił do ludu. Naród zaś oklaskiwał całą jego mowę z uwielbieniem, jak gdyby były to słowa Boże, a nie ludzkie. Wtem, jak opowiada Pismo, uderzył go anioł Pański, tak że wyzionął ducha stoczony przez robactwo.

[2] Także i co do tego niepojętego zdarzenia godna podziwu jest zgodność Pisma Świętego z opowiadaniem Józefa, który w dziewiętnastej księdze swych *Dawnych dziejów Izraela* daje wymowne świadectwo prawdzie i opisuje ten cud w następujący sposób:

[3] „Upłynął już trzeci rok, odkąd panował nad całą Judeą, kiedy udał się do Cezarei, zwanej poprzednio Wieżą Stratona. Tam wziął udział w uroczystościach urządzonych ku czci cesarza, jako że wiedział, iż obchodzono to święto za jego pomyślność, a urzędnicy i dostojnicy eparchii tłumnie się na nie zjechali⁴.

³ Dz 12, 21-23.

⁴ Święto takie urządzano co pięć lat, poczynawszy od Heroda Wielkiego, który zainicjował je w 28 roku swego panowania. Zob. JÓZEF FLAWIUSZ, *Dawne dzieje Izraela* XVI, 5, 1.

[4] Δευτέρᾳ δὲ τῶν θεωριῶν ἡμέρᾳ στολὴν ἐνδυσάμενος ἐξ ἀργύρου πεποιημένην πᾶσαν, ὡς θαυμάσιον ὑφὴν εἶναι, παρῆλθεν εἰς τὸ θέατρον ἀρχομένης ἡμέρας. Ἐνθα ταῖς πρώταις τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων ἐπιβολαῖς ὁ ἄργυρος καταυγασθεὶς, θαυμασίως ἀπέστιλβεν, μαρμαίρων τι φοβερόν καὶ τοῖς εἰς αὐτὸν ἀτενίζουσι φρικῶδες.

[5] Εὐθὺς δὲ οἱ κόλακες τὰς οὐδὲν ἐκείνῳ πρὸς ἀγαθοῦ ἄλλος ἄλλοθεν φωνὰς ἀνεβόων, θεὸν προσαγορεύοντες· «Εὐμενὴς τε εἷης» ἐπιλέγοντες, «Εἰ καὶ μέχρι νῦν ὡς ἄνθρωπον ἐφοβήθημεν, ἀλλὰ τούντεῦθεν κρείττονά σε θνητῆς φύσεως ὁμολογοῦμεν.»

[6] Οὐκ ἐπέπληξεν τούτοις ὁ βασιλεὺς οὐδὲ τὴν κολακείαν ἀσεβοῦσαν ἀπετρίψατο. Ἀνακύψας δὲ μετ' ὀλίγον, τῆς ἑαυτοῦ κεφαλῆς ὑπερκαθεζόμενον εἶδεν ἄγγελον. Τοῦτον εὐθὺς ἐνόησεν κακῶν εἶναι αἴτιον, τὸν καὶ ποτε τῶν ἀγαθῶν γενόμενον¹, καὶ διακάρδιον ἔσχεν ὀδύνην.

[7] Ἄθρουν δ' αὐτῷ τῆς κοιλίας προσέφυσεν ἄλγημα, μετὰ σφοδρότητος ἀρξάμενον. Ἀναθεωρῶν οὖν πρὸς τοὺς φίλους· «Ὁ θεὸς ὑμῖν ἐγώ, φησὶν, ἤδη καταστρέφειν ἐπιτάττωμαι τὸν βίον, παραχρῆμα τῆς εἰμαρμένης τὰς ἄρτι μου κατεψευσμένας φωνὰς ἐλεγχούσης. Ὁ κληθεὶς ἀθάνατος ὑφ' ὑμῶν, ἤδη θανεῖν ἀπάγομαι. Δεκτέον δὲ τὴν πεπρωμένην, ἣ θεὸς βεβούληται. Καὶ γὰρ βεβίωκαμεν οὐδαμῇ φαύλως, ἀλλ' ἐπὶ τῆς μακαριζομένης μακρότητος.» Ταῦτα δὲ λέγων ἐπιτασσεῖ τῆς ὀδύνης κατεπονείτο.

[8] Μετὰ σπουδῆς οὖν εἰς τὸ βασίλειον ἐκομίσθη, καὶ διῆξε λόγος εἰς πάντας ὡς ἔχοι τοῦ τεθνάναι παντάπασι μετ' ὀλίγον. Ἡ πληθὺς δ' αὐτίκα σὺν γυναιξὶ καὶ παισὶν ἐπὶ σάκκον καθεσθεῖσα τῷ πατρίῳ νόμῳ τὸν θεὸν ἰκέτευον ὑπὲρ τοῦ βασιλέως, οἰμωγῆς τε πάντ' ἦν ἀνάπλεα καὶ θρήνων. Ἐν ὑψηλῷ δ' ὁ βασιλεὺς δωματίῳ κατακείμενος καὶ κάτω βλέπων αὐτοὺς πρηνεῖς προπίπτοντας, ἄδακρυς οὐδ' αὐτὸς ἔμενεν.

[9] Συνεχεῖς δ' ἐφ' ἡμέρας πέντε τῷ τῆς γαστρὸς ἀλγήματι διεργασθεὶς, τὸν βίον κατέστρεψεν, ἀπὸ γενέσεως ἄγων πεντηκοστὸν ἔτος καὶ τέταρτον, τῆς δὲ βασιλείας ἑβδομον. Τέσσερας μὲν οὖν ἐπὶ Γαίῳ Καίσαρος ἐβασίλευσεν ἐνιαυτούς, τῆς Φιλίππου μὲν τετραρχίας εἰς τριετίαν ἄρξας, τῷ τετάρτῳ δὲ καὶ τὴν Ἡρώδου προσειληφώς, τρεῖς δ' ἐπιλαβὼν τῆς Κλαυδίου Καίσαρος αὐτοκρατορίας»².

[10] Ταῦτα τὸν Ἰώσηπον μετὰ τῶν ἄλλων ταῖς θείαις συναληθεύοντα γραφαῖς ἀποθαυμάζω· εἰ δὲ περὶ τὴν τοῦ βασιλέως προσηγορίαν δόξειέν τισιν διαφωνεῖν, ἀλλ' ὁ γε χρόνος καὶ ἡ πρᾶξις τὸν αὐτὸν ὄντα δείκνυσιν,

¹ JÓZEF FLAWIUSZ pisze tu o puchaczu, a w *Dawnych dziejach Izraela* XVIII, 6, 7 przytacza przepowiednię, że gdy Herod ujrzy ponownie tego ptaka, umrze. Eusebiusz zmienił puchacza na anioła, by zgadzało się z Dz 12, 23.

[4] Drugiego dnia tych uroczystości ubrał się w misternie utkany płaszcz, cały ze srebra, i o pierwszym brzasku wszedł do teatru. Wtedy promienie wschodzącego słońca rozpały w srebrze takie przedziwne blaski, że błyszczał jak jakieś groźne zjawisko, przejmujące dreszczem tych, którzy na niego patrzyli.

[5] Natychmiast ze wszystkich stron rozległy się nic mu dobrego niewróżące okrzyki pochlebców, którzy nazywali go bogiem i wołali: «Bądź nam łaskawy! Dotychczas baliśmy się ciebie jako człowieka, a teraz wyznajemy, że jesteś ponad istotami śmiertelnymi».

[6] Król nie zgał ich za to ani nie odrzucił bezbożnego pochlebstwa. Wkrótce potem wznosił oczy w górę i ujrzał anioła, godzącego w jego głowę. W tej chwili zrozumiał, że to zwiastun nieszczęścia, tak jak niegdyś zwiastował szczęście¹, i ból przeszył jego serce.

[7] Jego wnętrznościami targnęły straszne bóleści i zaraz ogarnęły go z całą gwałtownością. Spojrzał więc na dworzan i rzekł: «Jestem dla was bogiem, a oto dostałem wyrok śmierci. Przeznaczenie w jednej chwili stwierdziło kłamstwo waszych dopiero co wzniesionych okrzyków. Ja, do którego wołaliście 'Nieśmiertelny!', już idę na śmierć. Lecz przeznaczenie trzeba przyjąć tak, jak postanowiło bóstwo. Nigdy nasze życie nie było marne, raczej słyngę z wielkości». Gdy tak mówił, jego bóle się wzmogły.

[8] Spiesznie więc zaniecono go do królewskiego pałacu, a na wszystkie strony rozeszła się wieść, że już nieodwołalnie zbliża się kres jego życia. Zaraz też cały tłum, razem z kobietami i dziećmi, zgodnie z ojczystym obyczajem, rzucił się na włosiennice i zanosil do Boga błaganie za króla, wszędzie rozlegały się jęki i płacze. Król leżał w komnacie na wysokim piętrze i gdy zobaczył z góry, jak ludzie padali twarzą na ziemię, sam nie mógł powstrzymać łez.

[9] Pięć dni bez przerwy bóleści szarpały jego wnętrzności i tak zmarł w pięćdziesiątym czwartym roku swego życia, a siódmym swego panowania. Cztery lata był królem za panowania cesarza Gajusza [Kaliguli]: trzy pierwsze lata rządził tetrarchią Filipa, a w czwartym roku otrzymał ponadto tetrarchię Heroda; potem jeszcze trzy lata panował za cesarza Klaudiusza².

[10] Podziwiam, jak Józef tutaj i w innych jeszcze miejscach pisze prawdę w zgodzie z Pismem Świętym. Mogłoby się jedynie wydawać, że występuje między nimi różnica co do imienia króla, jednak czasy i wydarzenia wskazują,

² JÓZEF FLAWIUSZ, *Dawne dzieje Izraela* XIX, 8, 2.

ἦτοι κατὰ τι σφάλμα γραφικὸν ἐνηλλαγμένου τοῦ ὀνόματος ἢ καὶ διωνυμίας περὶ τὸν αὐτόν, οἷα καὶ περὶ πολλοὺς, γεγεννημένης¹.

ΙΑ'

Περὶ Θευδᾶ τοῦ γόητος

[1] Ἐπεὶ δὲ πάλιν ὁ Λουκᾶς ἐν ταῖς Πράξεσιν² εἰσάγει τὸν Γαμαλιήλ ἐν τῇ περὶ τῶν ἀποστόλων σκέψει λέγοντα ὡς ἄρα κατὰ τὸν δηλούμενον χρόνον ἀνέστη Θευδᾶς λέγων ἑαυτὸν εἶναι τινά, ὃς κατελύθη, καὶ πάντες ὅσοι ἐπέισθησαν αὐτῷ, διελύθησαν· φέρε, καὶ τὴν περὶ τούτου παραθώμεθα τοῦ Ἰωσήπου γραφήν. Ἱστορεῖ τοίνυν αὐθις κατὰ τὸν ἀρτίως δεδηλωμένον αὐτοῦ λόγον αὐτὰ δὴ ταῦτα κατὰ λέξιν·

[2] «Φάδου δὲ τῆς Ἰουδαίας ἐπιτροπεύοντος, γόης τις ἀνὴρ, Θευδᾶς ὀνόματι, πείθει τὸν πλείστον ὄχλον ἀναλαβόντα τὰς κτήσεις ἔπεσθαι πρὸς τὸν Ἰορδάνην ποταμὸν αὐτῷ· προφήτης γὰρ ἔλεγεν εἶναι, καὶ προστάγματι τὸν ποταμὸν σχίσας δίοδον ἔφη παρέξειν αὐτοῖς ῥαδίαν, καὶ ταῦτα λέγων πολλοὺς ἠπάτησεν.

[3] Οὐ μὴν εἶασεν αὐτοὺς τῆς ἀφροσύνης ὀνάσθαι Φάδος, ἀλλ' ἐξέπεμψεν ἱλὴν ἱππέων ἐπ' αὐτούς, ἥτις ἐπιπεσοῦσα ἀπροσδοκῆτως αὐτοῖς, πολλοὺς μὲν ἀνείλεν, πολλοὺς δὲ ζῶντας ἔλαβεν, αὐτόν τε τὸν Θευδᾶν ζωγρήσαντες ἀποτέμνουσιν τὴν κεφαλὴν καὶ κομίζουσιν εἰς Ἱεροσόλυμα»³.

Τούτοις ἐξῆς καὶ τοῦ κατὰ Κλαύδιον γενομένου λιμοῦ μνημονεύει ὧδέ πως·

ΙΒ'

Περὶ Ἑλένης τῆς τῶν Ἀδιαβηνῶν βασιλίδος

[1] «Ἐπὶ τούτοις⁴ γε καὶ τὸν μέγαν λιμὸν κατὰ τὴν Ἰουδαίαν συνέβη γενέσθαι, καθ' ὃν καὶ ἡ βασιλίσσα Ἑλένη πολλῶν χρημάτων ὠνησαμένη σίτον ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου, διένειμεν τοῖς ἀπορουμένοις»⁵.

[2] Σύμφωνα δ' ἂν εὔροις καὶ ταῦτα τῇ τῶν Πράξεων τῶν ἀποστόλων⁶ γραφῇ, περιεχούσῃ ὡς ἄρα τῶν κατ' Ἀντιόχειαν μαθητῶν καθὼς ἠμπορεῖτό τις, ὥρισαν ἕκαστος εἰς διακονίαν ἀποστεῖλαι τοῖς κατοικοῦσιν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ

¹ W istocie król nazywał się Herod Agryppa.

² Dz 5, 34-36.

³ JÓZEF FLAWIUSZ, *Dawne dzieje Izraela* XX, 5, 1. Jeśli by przyjąć, że Gamaliel w Dziejach Apostolskich relacjonuje wydarzenia w porządku chronologicznym, nie zgadzałoby się to z opowiadaniem Flawiusza, który umieszcza rewoltę pod wodzą Teudasa na lata 44-46, za

że to ta sama osoba. Może więc imię zostało zmienione na skutek błędu pisarskiego, a może król, jak wielu innych, nosił dwa imiona¹.

11.

Oszust Teudas

[1] W *Dziejach Apostolskich*² Łukasz wymienia Gamaliela, który podczas śledztwa w sprawie apostołów mówił, że w tym samym czasie zjawił się niejaki Teudas i podawał za kogoś znacznego, że został stracony, a wszyscy, których zwiódł, poszli w rozsypkę. Porównajmy tylko jego słowa z tym, co na ten sam temat pisze Józef, który w cytowanej dopiero co księdze opowiada dosłownie tak:

[2] „Gdy Fadus był namiestnikiem Judei, pewien oszust imieniem Teudas pociągnął za sobą bardzo wielką rzeszę ludzi, tak że z całym swym dobytkiem poszli za nim w stronę Jordanu. Mówił, że jest prorokiem i powiadał, że na jego rozkaz rozstąpi się rzeka i otworzy przed nimi wolne przejście. Takimi bajkami oszukał bardzo wielu.

[3] Lecz Fadus nie chciał przyglądać się spokojnie tej ich szaleńczej radości, ale wysłał przeciwko nim oddział konnych, który zaatakował ich zniebawia, wielu z nich pozabijał i wielu uprowadził do niewoli. Samego Teudasa wzięli żywcem, ucięli mu głowę i przywieźli ją do Jerozolimy”³.

Potem Józef wspomina o klęsce głodu za panowania Klaudiusza i pisze tak:

12.

Helena, królowa Adiabenów

[1] „Za ich rządów⁴ w Judei nastał wielki głód. Toteż królowa Helena za wielką sumę zakupiła w Egipcie zboże, które kazała rozdać biednym”⁵.

[2] Wiadomość ta jest zgodna z *Dziejami Apostolskimi*⁶, które mówią, że uczniowie w Antiochii dokładnie określili, ile każdy miał posłać z własnych

prokuratora Fadusa. Gamaliel zaś sugeruje, że miała ona miejsce przed powstaniem Judasza z Galilei, jeszcze za cesarza Augusta. Nic jednak nie każe zakładać, że w *Dziejach* kolejność zdarzeń jest przedstawiona chronologicznie.

⁴ Prawdopodobnie chodzi o wyżej wspomnianego cesarza Klaudiusza i Fadusa, jego namiestnika w Judei.

⁵ JÓZEF FLAWIUSZ, *Dawne dzieje Izraela* XX, 5, 2.

⁶ Dz 11, 29-30.

ὁ καὶ ἐποίησαν, ἀποστείλαντες πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους διὰ χειρὸς Βαρναβᾶ καὶ Παύλου.

[3] Τῆς γέ τοι Ἑλένης, ἥς δὴ καὶ ὁ συγγραφεὺς ἐποιήσατο μνήμην, εἰς ἔτι νῦν στήλαι διαφανεῖς ἐν προσατείοις δείκνυνται τῆς νῦν Αἰλίας¹. τοῦ δὲ Ἀδιαβηνῶν ἔθνους αὕτη βασιλεῦσαι ἐλέγετο.

II'

Περὶ Σίμωνος τοῦ μάγου

[1] Ἀλλὰ γὰρ τῆς εἰς τὸν σωτῆρα καὶ κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν εἰς πάντας ἀνθρώπους ἤδη διαδιδομένης πίστεως, ὁ τῆς ἀνθρωπῶν πολέμιος σωτηρίας τὴν βασιλεύουσαν προαρπάσασθαι πόλιν μηχανώμενος, ἐνταῦθα Σίμωνα τὸν πρόσθεν δεδηλωμένον² ἄγει, καὶ δὴ ταῖς ἐντέχνοις τάνδρὸς συναιρόμενος γοητείαις πλείους τῶν τὴν Ῥώμην οἰκούντων ἐπὶ τὴν πλάνην σφετερίζεται.

[2] Δηλοῖ δὲ τοῦθ' ὁ μετ' οὐ πολὺ τῶν ἀποστόλων ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς διαπρέψας λόγῳ Ἰουστίνος³, περὶ οὗ τὰ προσήκοντα κατὰ καιρὸν παραθήσομαι· ὃς δὴ ἐν τῇ προτέρᾳ πρὸς Ἀντωνίνον ὑπὲρ τοῦ καθ' ἡμᾶς δόγματος ἀπολογία γράφων ὧδέ φησιν·

[3] «Καὶ μετὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ κυρίου εἰς οὐρανὸν προεβάλλοντο οἱ δαίμονες ἀνθρώπους τινὰς λέγοντας ἑαυτοὺς εἶναι θεοὺς, οἳ οὐ μόνον οὐκ ἐδιώχθησαν ὑφ' ὑμῶν, ἀλλὰ καὶ τιμῶν ἠξιώθησαν· Σίμωνα μὲν τινα Σαμαρέα, τὸν ἀπὸ κώμης λεγομένης Γίτθων, ὃς ἐπὶ Κλαυδίου Καίσαρος διὰ τῆς τῶν ἐνεργούντων δαιμόνων τέχνης δυνάμεις μαγικὰς ποιήσας ἐν τῇ πόλει ὑμῶν τῇ βασιλίδι Ῥώμῃ θεὸς ἐνομήσθη καὶ ἀνδριάντι παρ' ὑμῶν ὡς θεὸς τετίμηται ἐν τῷ Τίβερι ποταμῷ μεταξὺ τῶν δύο γεφυρῶν, ἔχων ἐπιγραφὴν Ῥωμαϊκὴν ταύτην· ΣΙΜΟΝΙ ΔΕΟ ΣΑΝΚΤΟ, ὅπερ ἐστὶν Σίμωνι θεῷ ἀγίῳ.

[4] Καὶ σχεδὸν μὲν πάντες Σαμαρεῖς, ὀλίγοι δὲ καὶ ἐν ἄλλοις ἔθνεσιν ὡς τὸν πρῶτον θεὸν ἐκείνον ὁμολογοῦντες προσκυνοῦσιν. Καὶ Ἑλένην τινά, τὴν συμπερινοστήσασαν αὐτῷ κατ' ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ, πρότερον ἐπὶ τέγους σταθεῖσαν <ἐν Τύρῳ τῆς Φοινίκης>, τὴν ἀπ' αὐτοῦ πρώτην ἔννοιαν λέγουσιν»⁴.

[5] Ταῦτα μὲν οὗτος· συνάδει δ' αὐτῷ καὶ Εἰρηναῖος, ἐν πρώτῳ τῶν πρὸς τὰς αἰρέσεις⁵ ὁμοῦ τὰ περὶ τὸν ἄνδρα καὶ τὴν ἀνοσίαν καὶ μιανὰν αὐτοῦ διδασκαλίαν ὑπογράφων, ἣν ἐπὶ τοῦ παρόντος περιττὸν ἂν εἶη καταλέγειν, παρὸν τοῖς βουλομένοις καὶ τῶν μετ' αὐτὸν κατὰ μέρος αἵρεσιάρχων τὰς

¹ Po zburzeniu Jerozolimy w 135 roku przemianowano ją na Aelia Capitolina i uczyniono czysto rzymskim miastem. Helena, o której mowa, była tam pogrzebana i Eusebiusz wspomina jej grób.

zasobów jako zapomogę dla mieszkańców Judei. Tak zrobiono i wszystko wysłano na ręce prezbiterów przez Barnabę i Pawła.

[3] Jeśli chodzi o tę Helenę, o której wspomina Józef, jeszcze teraz istnieją poświęcone jej wspaniałe stele pomnikowe, które stoją na przedmieściach Aelii¹. Była ona podobno królową Adiabeńczyków.

13.

Szymon Mag

[1] Gdy wiara w naszego Zbawiciela i Pana, Jezusa Chrystusa, docierała już do wszystkich ludzi, wróg ludzkiego zbawienia chciał podstępnie opanować stolicę państwa. Zaprowadził więc tam wspomnianego wyżej² Szymona i pomagał w jego zręcznych sztuczkach kuglarskich przez co zwiódł on wielu Rzymian i nimi zawładnął.

[2] Mówi o tym Justyn, który żył w czasach poapostolskich i wślawił się obroną naszej wiary³. W odpowiednim czasie podam o nim potrzebne wiadomości. Otóż w swej pierwszej *Apologii* naszej religii, adresowanej do Antonina, pisze tak:

[3] „Po wniebowstąpieniu Pańskim złe duchy opętały niektórych ludzi, którzy mówili o sobie, że są bogami. Wy nie tylko ich nie zwalczaście, ale oddaliście im cześć! Należał do nich pewien Szymon, Samarytanin z miejscowości Gitthon. Za czasów cesarza Klaudiusza przy pomocy złych duchów wywoływał on magiczne zjawiska i w Rzymie cesarskim uchodził za boga. To na jego cześć między dwoma mostami nad Tybrem wystawiliście posąg z takim oto łacińskim napisem: *Simoni Deo Sancto*, to znaczy «Szymonowi, bogu, świętemu».

[4] Prawie wszyscy Samarytanie i trochę ludzi innych narodowości uznają go i czczą jako najwyższego Boga. Zaś pewną Helenę, która wówczas towarzyszyła mu w włóczęgach, a przedtem przebywała w domu publicznym w fenickim Tyrze, nazywają jego pierwszą ideą⁴.

[5] Tyle Justyn. Zgodny z nim jest również Ireneusz, który w swej pierwszej księdze *Przeciw herezjom*⁵ opisuje tego człowieka oraz jego bezbożną i bezwstydną naukę. Rzeczą zbyteczną byłoby wykładanie jej tutaj. Kto chce,

² Por. HE II, 1, 11.

³ Justyn, filozof i męczennik, poniósł śmierć męczeńską ok. r. 167.

⁴ JUSTYN, *Apologia* I, 26, 1-3. Justyn się pomylił: Świątynia na Isola Tiburtina była poświęcona bogu sabińskiemu zwanemu Semo Sancus. Napis mógł więc głosić: Semoni deo Sanco.

⁵ IRENEUSZ Z LYONU, *Adversus Haereses* I, 23, 1-4.

ἀρχὰς καὶ τοὺς βίους καὶ τῶν ψευδῶν δογμάτων τὰς ὑποθέσεις τὰ τε πᾶσιν αὐτοῖς ἐπιτετηδευμένα διαγνῶναι, οὐ κατὰ πάρεργον τῇ δεδηλωμένῃ τοῦ Εἰρηναίου παραδεδομένα βίβλῳ.

[6] Πάσης μὲν οὖν ἀρχηγὸν αἰρέσεως πρῶτον γενέσθαι τὸν Σίμωνα παρειλήφαμεν· ἐξ οὗ καὶ εἰς δεῦρο οἱ τὴν κατ' αὐτὸν μετιόντες αἵρεσιν τὴν σώφρονα καὶ διὰ καθαρότητα βίου παρὰ τοῖς πᾶσιν βεβοημένην Χριστιανῶν φιλοσοφίαν ὑποκρινόμενοι, ἥς μὲν ἔδοξαν ἀπαλλάττεσθαι περὶ τὰ εἶδω-
λα δεισιδαιμονίας οὐδὲν ἥττον αὖθις ἐπιλαμβάνονται, καταπίπτοντες ἐπὶ γραφὰς καὶ εἰκόνας αὐτοῦ τε τοῦ Σίμωνος καὶ τῆς σὺν αὐτῷ δηλωθείσης Ἑλένης θυμιάμασιν τε καὶ σπονδαῖς τούτους θρησκεύειν ἐγχειροῦντες.

[7] Τὰ δὲ τούτων αὐτοῖς ἀπορρητότερα, ὧν φασι τὸν πρῶτον ἐπα-
κούσαντα ἐκπλαγήσεσθαι καὶ κατὰ τι παρ' αὐτοῖς λόγιον ἔγγραφον θαμ-
βωθήσεσθαι, θάμβους ὡς ἀληθῶς καὶ φρενῶν ἐκστάσεως καὶ μανίας ἔμπλεα τυγχάνει, τοιαῦτα ὄντα, ὡς μὴ μόνον μὴ δυνατὰ εἶναι παραδοθῆναι γραφῇ, ἀλλ' οὐδὲ χεῖλεσιν αὐτὸ μόνον δι' ὑπερβολὴν αἰσχρουργίας τε καὶ ἀρρητο-
ποιίας ἀνδράσι σώφροσι λαληθῆναι.

[8] Ὅ τι ποτὲ γὰρ ἂν ἐπινοηθεῖη παντὸς αἰσχροῦ μιαιώτερον, τοῦτο πᾶν ὑπερηκόντισεν ἢ τῶνδε μυσαρωτάτῃ αἵρεσις, ταῖς ἀθλίαις καὶ παντοίων ὡς ἀληθῶς κακῶν σεσωρευμέναις γυναιξιν ἐγκαταπαίζόντων¹.

ΙΑ'

Περὶ τοῦ κατὰ Ῥώμην κηρύγματος Πέτρου τοῦ ἀποστόλου

[1] Τοιούτων κακῶν πατέρα καὶ δημιουργὸν τὸν Σίμωνα κατ' ἐκεῖνο καιροῦ ὥσπερ εἰ μέγαν καὶ μεγάλων ἀντίπαλον τῶν θεσπεσιῶν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἀποστόλων ἢ μισόκαλος καὶ τῆς ἀνθρώπων ἐπίβουλος σωτηρίας πο-
νηρὰ δύναμις προσστήσατο.

[2] Ὅμως δ' οὖν ἡ θεία καὶ ὑπερουράνιος χάρις τοῖς αὐτῆς συναιρομένη διακόνοις, δι' ἐπιφανείας αὐτῶν καὶ παρουσίας ἀναπτομένην τοῦ πονηροῦ τὴν φλόγα ἢ τάχος ἐσβέννυ, ταπεινοῦσα δι' αὐτῶν καὶ καθαιροῦσα πᾶν ὕψωμα ἐπαυρόμενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ θεοῦ².

[3] Διὸ δὴ οὔτε Σίμωνος οὔτ' ἄλλου του τῶν τότε φυέντων συγκρότημά τι κατ' αὐτοὺς ἐκείνους τοὺς ἀποστολικοὺς ὑπέστη χρόνους. Ὑπερένικα γάρ τοι καὶ ὑπερίσχυεν ἅπαντα τὸ τῆς ἀληθείας φέγγος ὃ τε λόγος αὐτὸς ὁ θεῖος ἄρτι θεόθεν ἀνθρώποις ἐπιλάμπας ἐπὶ γῆς τε ἀκμάζων καὶ τοῖς ἰδίους ἀποστόλοις ἐμπολιτευόμενος.

[4] Αὐτίκα ὁ δηλωθεὶς γόης ὥσπερ ὑπὸ θείας καὶ παραδόξου μαρμα-
ρυγῆς τὰ τῆς διανοίας πληγεῖς ὄμματα ὅτε πρότερον ἐπὶ τῆς Ἰουδαίας ἐφ' οἷς ἐπονηρεύσατο πρὸς τοῦ ἀποστόλου Πέτρου κατεφωράθη, μεγίστην καὶ

może we wspomnianej księdze Ireneusza przeczytać bardzo dokładne informacje o początku, życiu i treści fałszywych nauk oraz o wszystkich dziełach każdego z herezjarchów, który pojawił się po Szymonie.

[6] Dowiadujemy się więc, że Szymon był praojcem wszystkich herezji. Od tamtych czasów aż do dzisiaj jego zwolennicy obłudnie podszywają się pod rozumną i słynącą wszędzie z czystości życia naukę chrześcijańską. Łatwo jednak wracają do zabobonnej czci dla demonów, której się na pozór wyrzekli, kłaniają się pismom i obrazom Szymona oraz wspomnianej Heleny, a cześć im oddają paleniem kadzidła, obrzędami ofiarnymi i libacjami.

[7] Ich większe tajemnice, które podobno przerażają tych, którzy słuchają ich po raz pierwszy i – według zapisanych przez nich samych słów – przejmują grozą, są rzeczywiście pełne grozy, obłędu i szaleństwa; takie, że nie tylko nie można wyrazić ich na piśmie, ale uczciwemu człowiekowi takie słowa nie przejdą nawet przez usta, tyle w nich ohydy i bezwstydu.

[8] Bowiem największy bezwstyd, jaki można by wymyślić, przewyższyła najohydniejsza herezja tych właśnie ludzi, którzy jak zabawki wykorzystują kobiety, nieszczęsne i rzeczywiście przepełnione wszelkiego rodzaju złem¹.

14.

Głoszenie nauki w Rzymie przez Piotra Apostoła

[1] Tego właśnie Szymona, ojca i twórcę takich potworności, potęgą złośliwa i wroga ludzkiemu zbawieniu uczyniła groźnym przeciwnikiem wielkich i świętych apostołów naszego Zbawiciela.

[2] Boska i niebiańska łaska przysłała jednak z pomocą swoim sługom. Gdy bowiem tylko się pokazali, zaraz zgasła rozpalony ogień złego, poniżyła i stłumiła wszelką wyniosłą pychę, przeciwną poznaniu Boga².

[3] Toteż zdradziecki podstęp za owych czasów apostołskich nie powiódł się ani Szymonowi, ani nikomu innemu z tych, którzy wówczas podnieśli głowy, bowiem blask prawdy odniósł zdecydowane zwycięstwo i okazał przemożną siłę. Samo Słowo Boże rozpaliło dla ludzi Boskie światło, jaśniało na ziemi całym swym blaskiem i przenikało na wskroś swych własnych apostołów.

¹ Por. 2 Tm 3, 6-7.

² Por. 2 Kor 10, 5.

ὑπερπόντιον ἀπάρας πορείαν τὴν ἀπ' ἀνατολῶν ἐπὶ δυσμὰς ὥχεται φεύγων, μόνως ταύτῃ βιωτὸν αὐτῷ κατὰ γνώμην εἶναι οἰόμενος.

[5] Ἐπιβὰς δὲ τῆς Ῥωμαίων πόλεως, συναιρομένης αὐτῷ τὰ μεγάλα τῆς ἐφεδρευούσης ἐνταῦθα δυνάμεως, ἐν ὀλίγῳ τοσοῦτον τὰ τῆς ἐπιχειρήσεως ἥνυστο, ὥς καὶ ἀνδριάντος ἀναθέσει πρὸς τῶν τῇδε οἷα θεὸν τιμηθῆναι.

[6] Οὐ μὴν εἰς μακρὸν αὐτῷ ταῦτα προυχῶρει. Παρὰ πόδας γοῦν ἐπὶ τῆς αὐτῆς Κλαυδίου βασιλείας ἡ πανάγαθος καὶ φιλανθρωποτάτη τῶν ὄλων πρόνοια τὸν καρτερόν καὶ μέγαν τῶν ἀποστόλων, τὸν ἀρετῆς ἕνεκα τῶν λοιπῶν ἀπάντων προήγορον, Πέτρον, ἐπὶ τὴν Ῥώμην ὥς ἐπὶ τηλικούτον λυμεῶνα βίου χειραγωγεῖ· ὃς οἶα τις γενναῖος θεοῦ στρατηγὸς τοῖς θεοῖς ὅπλοις¹ φραξάμενος, τὴν πολυτίμητον ἐμπορίαν τοῦ νοητοῦ φωτὸς ἐξ ἀνατολῶν τοῖς κατὰ δύσιν ἐκόμιζεν, φῶς αὐτὸ καὶ λόγον ψυχῶν σωτήριον, τὸ κήρυγμα τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας, εὐαγγελιζόμενος.

IE'

Περὶ τοῦ κατὰ Μάρκον εὐαγγελίου

[1] Οὕτω δὴ οὖν ἐπιδημήσαντος αὐτοῖς τοῦ θεοῦ λόγου, ἡ μὲν τοῦ Σίμωνος ἀπέσβη καὶ παραχρῆμα σὺν καὶ τῷ ἀνδρὶ καταλέλυτο δύνამις· τοσοῦτον δ' ἐπέλαμψεν ταῖς τῶν ἀκροατῶν τοῦ Πέτρου διανοίαις εὐσεβείας φέγγος, ὥς μὴ τῇ εἰς ἅπαξ ἱκανῶς ἔχειν ἀρκεῖσθαι ἀκοῇ μηδὲ τῇ ἀγράφῳ τοῦ θεοῦ κηρύγματος διδασκαλίᾳ, παρακλήσεσιν δὲ παντοίαις Μάρκον, οὗ τὸ εὐαγγέλιον φέρεται ἀκόλουθον ὄντα Πέτρου, λιπαρῆσαι, ὥς ἂν καὶ διὰ γραφῆς ὑπόμνημα τῆς διὰ λόγου παραδοθείσης αὐτοῖς καταλείψοι διδασκαλίας, μὴ πρότερόν τε ἀνεῖναι ἢ κατεργάσασθαι τὸν ἄνδρα, καὶ ταύτῃ αἰτίους γενέσθαι τῆς τοῦ λεγομένου κατὰ Μάρκον εὐαγγελίου γραφῆς.

[2] Γινόντα δὲ τὸ πραχθέν φασὶ τὸν ἀπόστολον ἀποκαλύψαντος αὐτῷ τοῦ πνεύματος, ἡσθῆναι τῇ τῶν ἀνδρῶν προθυμίᾳ κυρῶσαί τε τὴν γραφὴν εἰς ἔντευξιν ταῖς ἐκκλησίαις. Κλήμης ἐν ἑκτῷ τῶν Ὑποτυπώσεων² παρατέθεται τὴν ἱστορίαν, συνεπιμαρτυρεῖ δὲ αὐτῷ καὶ ὁ Ἱεραπολίτης ἐπίσκοπος ὀνόματι Παπίας. Τοῦ δὲ Μάρκου μνημονεύειν τὸν Πέτρον ἐν τῇ προτέρᾳ ἐπιστολῇ· ἦν καὶ συντάξαι φασὶν ἐπ' αὐτῆς Ῥώμης, σημαίνειν τε τοῦτ' αὐτόν, τὴν πόλιν τροπικώτερον Βαβυλῶνα προσειπόντα διὰ τούτων· «Ἀσπάζεταιται ὑμᾶς ἡ ἐν Βαβυλῶνι συνεκλεκτὴ καὶ Μάρκος ὁ υἱός μου.»³

¹ Ef 6, 14-17; 1 Tes 5, 8.

[4] Gdy jednak tylko Piotr w Judei wyciągnął na światło dzienne jego niegodziwości, owemu wspomnianemu szarlatanowi jakieś Boskie i cudowne błyski zaćmiły oczy duszy. Wyruszył wówczas Szymon w wielką podróż zamorską i pospiesznie uciekał ze Wschodu na Zachód, bo sądził, że tylko tam będzie mógł żyć tak, jak mu się podoba.

[5] Tak przybył do Rzymu, gdzie z wielką pomocą przyczajonej tam złej mocy dokonał tyle, że mieszkańcy uczcili go posągami jak boga.

[6] Lecz szczęście nie sprzyjało mu długo. Bowiem w ślad za nim jeszcze za panowania Klaudiusza najlepsza i miłująca wszystkich ludzi Opatrzność przywiodła do Rzymu Piotra, potężnego i wielkiego apostoła, który swą cnotą przewyższał wszystkich innych, przeciw tak groźnemu szkodnikowi życia. Przyszedł jako dzielny Boży strateg, uzbrojony w Boży oręż¹, ludziom Zachodu przyniósł ze Wschodu bezcenny skarb duchowej światłości, głosił dobrą nowinę o Światłości i Słowie przynoszącym duszom zbawienie oraz przesłanie o królestwie niebieskim.

15.

Ewangelia Marka

[1] Tak wśród Rzymian zagościło Słowo Boże, a moc Szymona natychmiast zgasła i przepadła razem z nim. Światło religii takim blaskiem płonęło w sercach słuchaczy Piotra, że nie wystarczało im, iż raz tylko słyszeli ustny przekaz Bożej nauki. Usilnie więc prosili Marka, autora Ewangelii i towarzysza Piotra, by pozostawił im na piśmie zapis podanej ustnie nauki; i nie przestali prosić, dopóki nie spełnił ich życzenia. W ten sposób przyczynili się do napisania Ewangelii według Marka.

[2] Piotr dowiedział się o tym podobno dzięki objawieniu Ducha Świętego. Cieszyła go ich gorliwość i zgodził się, aby pismo to czytano w Kościołach. Mówi o tym Klemens w szóstej księdze swych *Szkiców*², a przekaz jego potwierdza biskup Hierapolis, Papiasz. O Marku wspomina Piotr w swym Pierwszym Liście, o którym się mówi, że napisał go w samym Rzymie, na co zresztą sam wskazuje, obrazowo nazywając Rzym Babilonem, tymi oto słowy: „Pozdrawia was Kościół w Babilonie i Marek, mój syn”³.

² O tym dziele zob. HE I, 12, 2 (przypis).

³ 1 P 5, 13.

Ιζ'

Ὡς πρῶτος Μάρκος τοῖς κατ' Αἴγυπτον τὴν εἰς τὸν Χριστὸν γινῶσιν
ἐκήρυξεν

[1] Τοῦτον δὲ Μάρκον πρῶτόν φασιν ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου στειλάμενον, τὸ
εὐαγγέλιον, ὃ δὴ καὶ συνεγράψατο, κηρύξαι, ἐκκλησίας τε πρῶτον ἐπ' αὐτῆς
Ἀλεξανδρείας συστήσασθαι.

ΙΖ'

Οἷα περὶ τῶν κατ' Αἴγυπτον ἀσκητῶν ὁ Φίλων ἱστορεῖ

[16, 2] Τοσαύτη δ' ἄρα τῶν αὐτόθι πεπιστευκότων πληθὺς ἀνδρῶν τε
καὶ γυναικῶν ἐκ πρώτης ἐπιβολῆς συνέστη δι' ἀσκήσεως φιλοσοφωτάτης τε
καὶ σφοδροτάτης, ὥς καὶ γραφῆς αὐτῶν ἀξιῶσαι τὰς διατριβὰς καὶ τὰς συν-
ηλύσεις τά τε συμπόσια καὶ πᾶσαν τὴν ἄλλην τοῦ βίου ἀγωγὴν τὸν Φίλωνα.

[17, 1] Ὅν καὶ λόγος ἔχει κατὰ Κλαύδιον ἐπὶ τῆς Ῥώμης εἰς ὁμιλίαν
ἐλθεῖν Πέτρῳ, τοῖς ἐκεῖσε τότε κηρύττοντι¹. Καὶ οὐκ ἀπεικὸς ἂν εἴη τοῦτό
γε, ἐπεὶ καὶ ὁ φαμεν αὐτὸ σύγγραμμα, εἰς ὕστερον καὶ μετὰ χρόνους αὐτῷ
πεπονημένον, σαφῶς τοὺς εἰς ἔτι νῦν καὶ εἰς ἡμᾶς πεφυλαγμένους τῆς
ἐκκλησίας περιέχει κανόνας.

[2] Ἀλλὰ καὶ τὸν βίον τῶν παρ' ἡμῖν ἀσκητῶν ὥς ἐνὶ μάλιστα ἀκριβέστα-
τα ἱστορῶν, γένοιτ' ἂν ἐκδηλος οὐκ εἰδῶς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀποδεχόμενος
ἐκθειάζων τε καὶ σεμνύνων τοὺς κατ' αὐτὸν ἀποστολικοὺς ἄνδρας, ἐξ
Ἑβραίων, ὥς ἔοικε, γεγονότας ταύτη τε ἰουδαϊκώτερον τῶν παλαιῶν ἔτι τὰ
πλεῖστα διατηροῦντας ἐθῶν.

[3] Πρῶτόν γέ τοι τὸ μὴτὲν πέρα τῆς ἀληθείας οἰκοθεν καὶ ἐξ ἑαυτοῦ
προσθήσειν οἷς ἱστορήσειν ἔμελλεν, ἀπισχυρισάμενος ἐν ᾧ ἐπέγραψεν λόγῳ
Περὶ βίου θεωρητικοῦ ἢ ἱκετῶν², θεραπευτὰς αὐτοὺς καὶ τὰς σὺν αὐτοῖς
γυναικᾶς θεραπευτρίδας ἀποκαλεῖσθαί φησιν, τὰς αἰτίας ἐπειπὼν τῆς τοιαύτης
προσθήσεως, ἥτοι παρὰ τὸ τὰς ψυχὰς τῶν προσιόντων αὐτοῖς τῶν ἀπὸ κακίας
παθῶν ἱατρῶν δίκην ἀπαλλάττοντας ἀκείσθαι καὶ θεραπεύειν, ἢ τῆς περὶ τὸ
θεῖον καθαρὰς καὶ εἰλικρινοῦς θεραπείας τε καὶ θρησκείας ἕνεκα³.

[4] Εἴτ' οὖν ἐξ ἑαυτοῦ ταύτην αὐτοῖς ἐπιτίθεται τὴν προσηγορίαν, οἰκειῶς
ἐπιγράψας τῷ τρόπῳ τῶν ἀνδρῶν τοῦνομα, εἴτε καὶ ὄντως τοῦτ' αὐτοὺς

¹ Wiadomość ta nie znajduje potwierdzenia w żadnych innych źródłach.

² Filon we wskazanym dziełku nie pisze o chrześcijanach, ale o jakiejś ascetycznej grupie żydowskiej. Cf. SABRINA INOWLOCKI, *Eusebius of Caesarea's Interpretatio Christiana of Philo's De vita contemplativa*, Harvard Theological Review (97 (2004) 305-328.

16.

Marek jako pierwszy głosi w Egipcie naukę Chrystusa

[1] Ten sam Marek podobno jako pierwszy udał się do Egiptu, głosił tam Ewangelię, którą spisał, i zakładał Kościoły, a pierwszym z nich miał być Kościół w Aleksandrii.

17.

Relacja Filona o ascetach egipskich

[16, 2] Od samego początku w Aleksandrii utworzyła się tak wielka liczba wiernych, mężczyzn i kobiet, żyjących w prawdziwie filozoficznej i surowej ascezie, że Filon ich zajęcia, zgromadzenia, uczty i cały poza tym tryb życia uznał za godne opisanie.

[17, 1] Mówi się, że za panowania Klaudiusza Filon spotkał się w Rzymie z Piotrem, który tam właśnie głosił Ewangelię¹. Nie jest to nieprawdopodobne, gdyż dzieło, o którym mówimy, a które napisał później, po upływie dość znacznego czasu, wymienia bardzo dokładnie przepisy kościelne przestrzegane u nas jeszcze dziś.

[2] Ponieważ Filon daje ponadto tak bardzo szczegółowy opis życia naszych ascetów, wyraźnie tym samym potwierdza, że je nie tylko znał, ale i uznawał; że cenił i szanował żyjących wówczas mężów apostołskich, którzy, jak się zdaje, byli pochodzenia żydowskiego, jako że zanadto po żydowsku przestrzegali większości starych zwyczajów.

[3] Filon w swym dziele *O życiu kontemplacyjnym, czyli o błagannikach*² zapewnia przede wszystkim, że do tego, co opowie, nie doda nic od siebie, co byłoby niezgodne z prawdą. Powiada, że nazywano ich terapeutami, a żyjące z nimi kobiety terapeutydami, a potem tłumaczy, skąd wzięła się ta nazwa: albo stąd, że jak lekarze uwalniali od złych namiętności, koili i leczyli dusze ludzi, którzy do nich przychodzili, albo od czystej i szczerzej czci i uwielbienia, jakie mieli do Boga³.

[4] A zresztą nie ma potrzeby roztrząsać, czy Filon sam nadał im tę nazwę, wychodząc od ich niezwykłego trybu życia, czy też ich założyciele od

³ FILON ALEKSANDRYJSKI, *De vita contemplativa* 471, 15nn (wg wydania krytycznego dzieł Filona: L. COHN, P. WENDLAND, J. REITER, Berlin 1896-1915).

ἐκάλουν κατ' ἀρχὰς οἱ πρῶτοι, μηδαμῶς τῆς Χριστιανῶν πω προσήρεως ἀνὰ πάντα τόπον ἐπιπεφημισμένης, οὐ τι πω διατείνεσθαι ἀναγκαῖον¹.

[5] Ὅμως δ' οὖν ἐν πρῶτοις τὴν ἀπόταξιν αὐτοῖς τῆς οὐσίας μαρτυρεῖ, φάσκων ἀρχομένους φιλοσοφεῖν ἐξίστασθαι τοῖς προσήκουσι τῶν ὑπαρχόντων, ἔπειτα πάσαις ἀποταξαμένους ταῖς τοῦ βίου φροντίσιν, ἔξω τειχῶν προελθόντας, ἐν μοναγρίοις καὶ κήποις τὰς διατριβὰς ποιεῖσθαι, τὰς ἐκ τῶν ἀνομοίων ἐπιμιξίας ἀλυσιτελεῖς καὶ βλαβεράς εὖ εἰδότας², τῶν κατ' ἐκεῖνο καιροῦ τοῦθ', ὡς εἰκός, ἐπιτελούντων, ἐκθύμω καὶ θερμοτάτῃ πίστει τὸν προφητικὸν ζηλοῦν ἀσκούντων βίον.

[6] Καὶ γὰρ οὖν κὰν ταῖς ὁμολογουμέναις τῶν ἀποστόλων Πράξεις ἐμφέρεται ὅτι δὴ πάντες οἱ τῶν ἀποστόλων γινώριμοι τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις διαπιπράσκοντες ἐμέριζον ἅπασιν καθ' ὃ ἂν τις χρειάν εἶχεν, ὡς μηδὲ εἶναι τινα ἐνδεῆ παρ' αὐτοῖς· ὅσοι γοῦν κτήτορες χωρίων ἢ οἰκιῶν ὑπῆρχον, ὡς ὁ λόγος φησὶν, πωλοῦντες ἔφερον τὰς τιμὰς τῶν πιπρασκομένων, ἐτίθεσάν τε παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων, ὥστε διαδίδοσθαι ἐκάστῳ καθ' ὅτι ἂν τις χρειάν εἶχεν³.

[7] Τὰ παραπλήσια δὲ τούτοις μαρτυρήσας τοῖς δηλουμένοις ὁ Φίλων συλλαβαῖς αὐταῖς ἐπιφέρει λέγων·

«Πολλαχοῦ μὲν οὖν τῆς οἰκουμένης ἐστὶν τὸ γένος· ἔδει γὰρ ἀγαθοῦ τελείου μετασχεῖν καὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν βάρβαρον· πλεονάζει δ' ἐν Αἰγύπτῳ καθ' ἕκαστον τῶν ἐπικαλουμένων νομῶν καὶ μάλιστα περὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν.

[8] Οἱ δὲ πανταχόθεν ἄριστοι, καθάπερ εἰς πατρίδα θεραπευτῶν, ἀποικίαν στέλλονται πρὸς τι χωρίον ἐπιτηδειότατον, ὅπερ ἐστὶν ὑπὲρ λίμνης Μαρείας κείμενον ἐπὶ γεωλόφου χθαμαλωτέρου, σφόδρα εὐκαίρως ἀσφαλείας τε ἔνεκα καὶ ἀέρος εὐκρασίας.»⁴

[9] Εἴθ' ἐξῆς τὰς οἰκήσεις αὐτῶν ὁποῖαι τινες ἦσαν διαγράψας, περὶ τῶν κατὰ χώραν ἐκκλησιῶν ταῦτά φησιν·

«Ἐν ἐκάστῃ δὲ οἰκίᾳ ἐστὶν οἴκημα ἱερὸν ὃ καλεῖται σεμνεῖον καὶ μοναστήριον, ἐν ᾧ μονούμενοι τὰ τοῦ σεμνοῦ βίου μυστήρια τελοῦνται, μηδὲν εἰσκομίζοντες, μὴ ποτόν, μὴ σιτίον, μηδέ τι τῶν ἄλλων ὅσα πρὸς τὰς τοῦ σώματος χρειὰς ἀναγκαῖα, ἀλλὰ νόμους καὶ λόγια θεοπισθέντα διὰ προφητῶν καὶ ὕμνους καὶ τᾶλλα οἷς ἐπιστήμη καὶ εὐσέβεια συναύξονται καὶ τελειοῦνται»⁵.

Καὶ μεθ' ἑτέρα φησιν·

[10] «Τὸ δ' ἐξ ἑωθινοῦ μέχρι ἐσπέρας διάστημα σύμπαν αὐτοῖς ἐστὶν ἄσκησις. Ἐντυγχάνοντες γὰρ τοῖς ἱεροῖς γράμμασιν φιλοσοφοῦσιν τὴν πάτριον φιλοσοφίαν ἀλληγοροῦντες, ἐπειδὴ σύμβολα τὰ τῆς ῥήτης ἐρμηνείας νομίζουσιν ἀποκεκρυμμένης φύσεως, ἐν ὑπονοίαις δηλουμένης.

¹ FILON ALEKSANDRYJSKI, *De vita contemplativa*, 473, 18-22.

² FILON ALEKSANDRYJSKI, *De vita contemplativa*, 474, 17-34.

początku tak się sami nazywali, jako że określenie „chrześcijanie” jeszcze nie było w ogóle w powszechnym użyciu¹.

[5] W każdym razie najpierw Filon stwierdza, że wyrzekali się swej własności, i mówi, że ci, którzy decydowali się na takie życie, swój majątek oddawali krewnym. Gdy w ten sposób pozbyli się wszelkich życiowych obciążeń, wychodzili za miasto, aby na stałe zamieszkać w miejscach samotnych i w ogrodach, bowiem dobrze wiedzieli, że przebywanie z ludźmi innych przekonań jest niepożądane i szkodliwe². Czynili to wówczas, jak się wydaje, z serdecznej i najgorętszej wiary, ćwicząc się w gorliwym naśladowaniu życia proroków.

[6] Bowiem także powszechnie uznane Dzieje Apostolskie opowiadają, że wszyscy uczniowie apostołów sprzedawali swe majątki i dobra i rozdawali wszystkim według ich potrzeb, tak że nie było wśród nich ubogich: „Wszyscy zaś, którzy posiadali ziemie albo domy – mówi Pismo – sprzedawali je, przynosili pieniądze uzyskane ze sprzedaży, i składali je u stóp apostołów, aby je rozdawano każdemu według jego potrzeb”³.

[7] Bardzo podobne rzeczy stwierdza Filon o terapeutach i pisze tak: „W wielu miejscach na świecie żyją tego typu ludzie, bowiem trzeba było, by i Grecy, i barbarzyńcy zaznali tak doskonałego dobra. Lecz najwięcej jest ich w Egipcie, w każdym tak zwanym nomosie, a przede wszystkim w okolicach Aleksandrii.

[8] Ze wszystkich stron przybywają tam najlepsi terapeuci jak gdyby do ojczyzny i na płaskowzgórzu nad jeziorem Mareotis, w najbardziej dogodnym miejscu, którego doskonałe położenie zapewnia bezpieczeństwo i zdrowe powietrze, zakładają osady, ”⁴.

[9] Następnie Filon opisuje ich domy, a o okolicznych kościołach mówi tak: „W każdym domu znajduje się święty przybytek, zwany kaplicą i pustelnią. Tam właśnie w samotności spełniają misteria świętego życia. Nie zabierają ze sobą żadnego napoju, żadnego pokarmu ani żadnej w ogóle rzeczy niezbędnej do zaspokajania potrzeb ciała, lecz tylko prawa, przepowiednie proroków, hymny i to, co służy do wzrostu i doskonalenia wiedzy i pobożności”⁵.

A nieco dalej dodaje:

[10] „Cały czas od rana do wieczora poświęcają ascezie. Czytają święte księgi i metodą alegorii zagłębiają się w filozoficzne dociekania mądrości swych ojców. Są oni przekonani, że słowa są symbolami zakrytej istoty rzeczy, ujawniającej się w alegoriach.

³ Dz 4, 34-35.

⁴ FILON ALEKSANDRYJSKI, *De vita contemplativa*, 474, 35-44.

⁵ FILON ALEKSANDRYJSKI, *De vita contemplativa*, 475, 14-22.

[11] Ὅτι δ' αὐτοῖς καὶ συγγράμματα παλαιῶν ἀνδρῶν, οἱ τῆς αἰρέσεως αὐτῶν ἀρχηγέται γενόμενοι, πολλὰ μνημεῖα τῆς ἐν τοῖς ἀλληγορούμενοις ιδέας ἀπέλιπον, οἷς καθάπερ τισὶν ἀρχετύποις χρώμενοι μιμοῦνται τῆς προαιρέσεως τὸν τρόπον»¹.

[12] Ταῦτα μὲν οὖν ἔοικεν εἰρῆσθαι τῷ ἀνδρὶ τὰς ἱερὰς ἐξηγουμένων αὐτῶν ἐπακροασαμένῳ γραφάς, τάχα δ' εἰκός, ἃ φησὶν ἀρχαίων παρ' αὐτοῖς εἶναι συγγράμματα, εὐαγγέλια καὶ τὰς τῶν ἀποστόλων γραφὰς διηγῆσαι τέτινας κατὰ τὸ εἶδος τῶν πάσαις προφητῶν ἐρμηνευτικάς, ὁποίας ἢ τε πρὸς Ἑβραίους καὶ ἄλλαις πλείους τοῦ Παύλου περιέχουσιν ἐπιστολαί, ταῦτ' εἶναι.

[13] Εἴτα πάλιν ἐξῆς περὶ τοῦ νέους αὐτοὺς ποιεῖσθαι ψαλμοὺς οὕτως γράφει·

«Ὡς οὐ θεωροῦσι μόνον, ἀλλὰ καὶ ποιοῦσιν ᾠδαὶ καὶ ὕμνους εἰς τὸν θεὸν διὰ παντοίων μέτρων καὶ μελῶν ἀριθμοῖς σεμνοτέροις ἀναγκαίως χαράσσοντες»².

[14] Πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἄλλα περὶ ὧν ὁ λόγος, ἐν ταῦτῳ διέξεισιν, ἐκεῖνα δ' ἀναγκαῖον ἐφάνη δεῖν ἀναλέξασθαι, δι' ὧν τὰ χαρακτηριστικά τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀγωγῆς ὑποτίθεται.

[15] Εἰ δέ τις μὴ δοκεῖ τὰ εἰρημένα ἴδια εἶναι τῆς κατὰ τὸ εὐαγγέλιον πολιτείας, δύνασθαι δὲ καὶ ἄλλοις παρὰ τοὺς δεδηλωμένους ἀρμόττειν, πειθέσθω καὶ ἀπὸ τῶν ἐξῆς αὐτοῦ φωνῶν, ἐν αἷς ἀναμφήριστον, εἰ εὐγνώμονοι, κομίζεται τὴν περὶ τοῦδε μαρτυρίαν. Γράφει γὰρ ὧδε·

[16] «Ἐγκράτειαν δ' ὥσπερ τινὰ θεμέλιον προκαταβαλλόμενοι τῇ ψυχῇ, τὰς ἄλλας ἐποικοδομοῦσιν ἀρετάς. Σιτίον ἢ ποτὸν οὐδεὶς ἂν αὐτῶν προσενέγκαιτο πρὸ ἡλίου δύσεως, ἐπεὶ τὸ μὲν φιλοσοφεῖν ἄξιον φωτὸς κρίνουσιν εἶναι, σκότους δὲ τὰς τοῦ σώματος ἀνάγκας· ὅθεν τῷ μὲν ἡμέραν, ταῖς δὲ νυκτὸς βραχὺ τι μέρος ἔνειμαν.

[17] Ἔνιοι δὲ καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν ὑπομνησκονται τροφῆς, οἷς πλείων ὁ πόθος ἐπιστήμης ἐνίδρυται, τινὲς δὲ οὕτως ἐνευφραίνονται καὶ τρυφῶσιν ὑπὸ σοφίας ἐστιώμενοι πλουσίως καὶ ἀφθόνως τὰ δόγματα χορηγούσης, ὥς καὶ πρὸς διπλασίονα χρόνον ἀντέχουν καὶ μόγις δι' ἑξ ἡμερῶν ἀπογεύεσθαι τροφῆς ἀναγκαίως, ἐθισθέντες»³.

Ταύτας τοῦ Φίλωνος σαφεῖς καὶ ἀναντιρρήτους περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς ὑπάρχειν ἡγοῦμεθα λέξεις.

[18] Εἰ δ' ἐπὶ τούτοις ἀντιλέγων τις ἔτι σκληρύνοιτο, καὶ οὗτος ἀπαλλαστέσθω τῆς δυσπιστίας, ἐναργεστέραις πειθαρῶν ἀποδείξειν, ἃς οὐ παρά τισιν ἢ μόνῃ τῇ Χριστιανῶν εὐρεῖν ἐνεστιν κατὰ τὸ εὐαγγέλιον θρησκεία.

¹ FILON ALEKSANDRYJSKI, *De vita contemplativa*, 475, 34 – 476, 2.

² FILON ALEKSANDRYJSKI, *De vita contemplativa*, 476, 2-5.

[11] Przechowują także pisma dawnych mężów, twórców swej sekty, którzy zostawili po sobie wiele przykładów swoich zapatrywań w formie alegorii. Są to ich wzory, jako że sami uprawiają ten właśnie rodzaj filozofii”¹.

[12] Wydaje się, że w ten sposób mógł się wyrazić tylko człowiek, który sam słyszał, jak objaśniali oni Pismo Święte. Tym zaś, co nazywa przechowywanymi u nich pismami dawnych mężów, są prawdopodobnie Ewangelie i pisma apostołów oraz być może jakieś objaśnienia dawnych proroków, jakie znajdują się np. w Liście do Hebrajczyków i w wielu innych listach Pawłowych.

[13] Następnie pisze o tym, jak tworzą nowe psalmy:

„Nie tylko zatapiają się w rozmyślaniach, ale na chwałę Bożą tworzą różnorodne metrycznie i melodycznie pieśni i hymny, a układają je, oczywiście, w rytmie poważnym”².

[14] W tej samej księdze Filon podaje jeszcze wiele innych odnoszących się do nich szczegółów, jednak uznałem, że należy przytoczyć tylko te, które uwydatniają charakterystyczne rysy życia kościelnego.

[15] Jeśli zaś komuś się wydaje, że opowiadanie to dotyczy nie tylko tego, co jest charakterystyczne dla zasad życia ewangelicznego, lecz także tego, co może się odnosić do innych, a nie tylko tutaj wspomnianych, niech go przekonają dalsze wywody Filona. Jeśli tylko ma zdrowy rozsądek, dostarczą mu one niezbitego dowodu. Pisze on zaś tak:

[16] „Wstrzemięźliwość zaszczepiają w duszy przed wszystkimi innymi cnotami, jak jakiś fundament, a potem budują następne. Pokarmu ani napoju nikt z nich nie wzięby do ust przed zachodem słońca, sądzą bowiem, że filozofowaniu powinno przyświecać światło, a ciemności okrywać potrzeby ciała. Toteż pierwszemu zajęciu poświęcają dzień, a tym drugim tylko krótką część nocy.

[17] Niektórzy z nich, którzy płoną większym pragnieniem mądrości, tylko co trzeci dzień myślą o jedzeniu. Z kolei inni w takim uniesieniu i radości karmią się mądrością, która obficie i hojnie daje im swe nauki, że niemal dwakroć tyle wstrzymują się od jedzenia i zaledwie co sześć dni kosztują niezbędnego pożywienia”³.

Moim zdaniem słowa te wyrażnie i niewątpliwie odnoszą się do naszych współwyznawców.

[18] Gdyby zaś mimo to ktoś jeszcze uparcie się sprzeciwiał, niech odstąpi od swej niewiary i da się przekonać jeszcze wyraźniejszym znamionom, jakich nie można znaleźć nigdzie indziej, tylko w religii chrześcijańskiej, opartej na Ewangelii.

³ FILON ALEKSANDRYJSKI, *De vita contemplativa*, 476, 39-49.

[19] Φησὶν γὰρ τοῖς περὶ ὧν ὁ λόγος καὶ γυναῖκας συνεῖναι, ὧν αἱ πλεῖσται γηραλέαι παρθέναι τυγχάνουσιν, τὴν ἀγνείαν οὐκ ἀνάγκη, καθάπερ ἔναιαι τῶν παρ' Ἑλλήσιν ἱερειῶν, φυλάξασαι μᾶλλον ἢ καθ' ἐκούσιον γνώμην, διὰ ζῆλον καὶ πόθον σοφίας, ἣ συμβιοῦν σπουδάσασαι τῶν περὶ τὸ σῶμα ἡδονῶν ἡλόγησαν, οὐ θνητῶν ἐκγόνων, ἀλλ' ἀθανάτων ὀρεχθεῖσαι, ἃ μόνη τίκτειν ἀφ' ἑαυτῆς οἶα τέ ἐστὶν ἡ θεοφιλὴς ψυχὴ¹.

[20] Εἴθ' ὑποκαταβάς, ἐμφαντικώτερον ἐκτίθεται ταῦτα·

«Αἰ δ' ἐξηγήσεις τῶν ἱερῶν γραμμάτων γίνονται αὐτοῖς δι' ὑπονοιῶν ἐν ἀλληγορίαις. Ἄπαντα γὰρ ἡ νομοθεσία δοκεῖ τοῖς ἀνδράσι τούτοις εἰκέναι ζῶψ καὶ σῶμα μὲν ἔχειν τὰς ῥητὰς διατάξεις, ψυχὴν δὲ τὸν ἐναποκείμενον ταῖς λέξεσιν ἀόρατον νοῦν, ὃν ἥρξατο διαφερόντως ἡ οἰκία αὕτη θεωρεῖν, ὡς διὰ κατόπτρου τῶν ὀνομάτων ἐξαίσια κάλλη νοημάτων ἐμφαινόμενα κατιδοῦσα.»²

[21] Τί δεῖ τούτοις ἐπιλέγειν τὰς ἐπὶ ταῦτὸν συνόδους καὶ τὰς ἰδίαι μὲν ἀνδρῶν, ἰδίαι δὲ γυναικῶν ἐν ταυτῷ διατριβάς καὶ τὰς ἐξ ἔθους ἔτι καὶ νῦν πρὸς ἡμῶν ἐπιτελουμένας ἀσκήσεις, ἃς διαφερόντως κατὰ τὴν τοῦ σωτηρίου πάθους ἑορτὴν ἐν ἀσιτίαις καὶ διανυκτερεύσεσιν προσοχαῖς τε τῶν θείων λόγων ἐκτελεῖν εἰώθαμεν;

[22] Ἄπερ ἐπ' ἀκριβέστερον αὐτὸν ὃν καὶ εἰς δεῦρο τετήρηται παρὰ μόνοις ἡμῖν τρόπον ἐπισημνήμενος ὁ δηλωθεὶς ἀνὴρ τῇ ἰδίᾳ παρέδωκεν γραφῇ, τὰς τῆς μεγάλης ἑορτῆς παννυχίδας καὶ τὰς ἐν ταύταις ἀσκήσεις τοὺς τε λέγεσθαι εἰωθότας πρὸς ἡμῶν ὕμνους ἱστορῶν, καὶ ὡς ἐνὸς μετὰ ῥυθμοῦ κοσμίως ἐπιψάλλοντος οἱ λοιποὶ καθ' ἡσυχίαν ἀκροώμενοι τῶν ὕμνων τὰ ἀκροτελεύτια συνεξηχοῦσιν, ὅπως τε κατὰ τὰς δεδηλωμένας ἡμέρας ἐπὶ στιβάδων χαμενουῶντες οἴνου μὲν τὸ παράπαν, ὡς αὐτοῖς ῥήμασιν ἀνέγραψεν, οὐδ' ἀπογεύονται, ἀλλ' οὐδὲ τῶν ἐναίμων τινός, ὕδωρ δὲ μόνον αὐτοῖς ἐστὶ ποτόν, καὶ προσόψημα μετ' ἄρτου ἄλες καὶ ὕσσωπον.

[23] Πρὸς τούτοις γράφει τὸν τῆς προστασίας τρόπον τῶν τὰς ἐκκλησιαστικὰς λειτουργίας ἐγκεχειρισμένων διακονίας τε καὶ τὰς ἐπὶ πᾶσιν ἀνωτάτω τῆς ἐπισκοπῆς προεδρίας³. Τούτων δ' ὅτῳ πόθος ἔνεστι τῆς ἀκριβοῦς ἐπιστάσεως, μάθοι ἂν ἐκ τῆς δηλωθείσης τοῦ ἀνδρὸς ἱστορίας·

[24] Ὅτι δὲ τοὺς πρῶτους κήρυκας τῆς κατὰ τὸ εὐαγγέλιον διδασκαλίας τὰ τε ἀρχῆθεν πρὸς τῶν ἀποστόλων ἔθῃ παραδεδομένα καταλαβὼν ὁ Φίλων ταῦτ' ἔγραφεν, παντὶ τῷ δήλῳ.

¹ FILON ALEKSANDRYJSKI, *De vita contemplativa*, 482, 3-11.

² FILON ALEKSANDRYJSKI, *De vita contemplativa*, 483, 42 – 484, 1.

[19] Mówi bowiem Filon, że wśród tych, o których mowa, znajdują się także kobiety, a są to w większości dziewice w podeszłym wieku. Strzegą zaś swego dziewictwa nie pod przymusem, jak niektóre kapłanki greckie, ale z wolnej woli, gorliwości i pragnienia mądrości, z którą nie chciały się w życiu rozstać, więc nie pragną śmiertelnego potomstwa, lecz raczej nieśmiertelnego, które może zrodzić jedynie dusza miłująca Boga¹.

[20] Dalej mówi jeszcze wyraźniej:

„Pismo Święte objaśniają obrazowo, w sposób alegoryczny. Bowiem całe prawodawstwo jest według nich podobne do żywej istoty: Ciałem jest układ słów, duszą zaś ukryta w słowach niewidzialna myśl. Grupa ta zaczęła ją zgłębiać, wypatrując w słowach jak w zwierciadle odbicia myśli niezwyklej piękności”².

[21] Czyż trzeba jeszcze przywoływać ich zgromadzenia i wspólne zajęcia wykonywane osobno przez mężczyzn i osobno przez kobiety, ich pobożne praktyki, które u nas jeszcze teraz są w zwyczaju, kiedy to zwłaszcza w świętym czasie Męki Pańskiej oddajemy się postom, czuwaniom i rozważaniu słowa Bożego?

[22] Wszystko to jak najdokładniej przekazał w swym piśmie wspomniany autor i wskazał te właśnie zwyczaje, które do tej pory zachowały się tylko u nas. Opowiada o całonocnych czuwaniach przed wielkim świętem [Paschy], o praktykach, jakim się wtedy oddajemy, o hymnach, które zwykle śpiewamy. Mówi również o tym, jak to jeden rozpoczyna śpiewanie psalmu, starannie przestrzegając rytmu, a wszyscy inni spokojnie go słuchają i wtórują mu tylko przy ostatnich dźwiękach hymnu; jak to w tych dniach leżą na ziemi na słomianych posłaniach, wina, jak dosłownie pisze, nawet nie biorą do ust, tak samo żadnego rodzaju mięsa; piją tylko czystą wodę, a do chleba dodają nieco soli i hyzopu.

[23] Oprócz tego opisuje zasady urzędowania tych, którzy w Kościele pełnią posługi liturgiczne diakonatu oraz wyniesionej ponad wszystko godności biskupiej³. Kto zaś pragnie zasięgnąć dokładniejszych informacji, niech ich szuka we wspomnianej książce Filona.

[24] Jest jasne dla każdego, że Filon, pisząc te słowa, miał przed oczami pierwszych głosicieli nauki Ewangelii i pierwotne, przez apostołów przekazane zwyczaje.

³ FILON ALEKSANDRYJSKI, *De vita contemplativa*, 476, 23-24. 481-484.

ΙΗ'

Ὅσα τοῦ Φίλωνος εἰς ἡμᾶς περιῆλθεν συγγράμματα

[1] Πολύς γε μὴν τῷ λόγῳ καὶ πλατὺς ταῖς διανοαῖς, ὕψηλός τε ὢν καὶ μετέωρος ἐν ταῖς εἰς τὰς θείας γραφὰς θεωραῖς γεγεννημένος, ποικίλην καὶ πολύτροπον τῶν ἱερῶν λόγων πεποιῆται τὴν ὑφήγησιν, τοῦτο μὲν εἰρμῶ καὶ ἀκολουθία τὴν τῶν εἰς τὴν Γένεσιν διεξελθὼν πραγματεῖαν ἐν οἷς ἐπέγραψεν Νόμων ἱερῶν ἀλληγορίας¹, τοῦτο δὲ κατὰ μέρος διαστολὰς κεφαλαίων τῶν ἐν ταῖς γραφαῖς ζητουμένων ἐπιστάσεις τε καὶ διαλύσεις πεποιημένος ἐν οἷς καὶ αὐτοῖς καταλλήλως τῶν ἐν Γενέσει καὶ τῶν ἐν Ἐξαγωγῇ ζητημάτων καὶ λύσεων τέθειται τὴν ἐπιγραφὴν.

[2] Ἔστι δ' αὐτῷ παρὰ ταῦτα προβλημάτων τινῶν ἰδίως πεπονημένα σπουδάσματα, οἷά ἐστι τὰ Περὶ γεωργίας² δύο, καὶ τὰ Περὶ μέθης³ τοσαῦτα, καὶ ἄλλα ἄττα διαφόρου καὶ οἰκείας ἐπιγραφῆς ἡξιωμένα, οἷος ὁ Περὶ ὧν νήψας ὁ νοῦς εὐχεται καὶ καταρᾶται⁴ καὶ περὶ συγχύσεως τῶν διαλέκτων, καὶ ὁ Περὶ φυγῆς καὶ εὐρέσεως, καὶ ὁ Περὶ τῆς πρὸς τὰ παιδεύματα συνόδου, Περὶ τε τοῦ τίς ὁ τῶν θείων ἐστὶ κληρονόμος ἢ περὶ τῆς εἰς τὰ ἴσα καὶ ἐναντία τομῆς, καὶ ἔτι τὸ Περὶ τῶν τριῶν ἀρετῶν ἅς σὺν ἄλλαις ἀνέγραψεν Μωυσῆς.

[3] Πρὸς τούτοις ὁ Περὶ τῶν μετονομαζομένων καὶ ὧν ἕνεκα μετονομάζονται, ἐν ᾧ φησι συντεταχέναι καὶ Περὶ διαθηκῶν α' β'.

[4] Ἔστιν δ' αὐτοῦ καὶ Περὶ ἀποικίας καὶ βίου σοφοῦ τοῦ κατὰ δικαιοσύνην τελειωθέντος ἢ νόμων ἀγράφων, καὶ ἔτι Περὶ γιγάντων ἢ περὶ τοῦ μὴ τρέπεσθαι τὸ θεῖον⁵, Περὶ τε τοῦ κατὰ Μωυσέα θεοπέμπτους εἶναι τοὺς ὀνείρους α' β' γ' δ' ε'. Καὶ ταῦτα μὲν τὰ εἰς ἡμᾶς ἐλθόντα τῶν εἰς τὴν Γένεσιν,

[5] Εἰς δὲ τὴν Ἐξοδὸν ἔγνωμεν αὐτοῦ Ζητημάτων καὶ λύσεων α' β' γ' δ' ε', καὶ τὸ Περὶ τῆς σκηνῆς, τό τε Περὶ τῶν δέκα λογίων⁶, καὶ τὰ Περὶ τῶν ἀναφερομένων ἐν εἰδὲι νόμων εἰς τὰ συντείνοντα κεφάλαια τῶν δέκα λόγων α' β' γ' δ', καὶ τὸ Περὶ τῶν εἰς τὰς ἱερουργίας ζῶων καὶ τίνα τὰ τῶν θυσιῶν εἶδη, καὶ τὸ Περὶ τῶν προκειμένων ἐν τῷ νόμῳ τοῖς μὲν ἀγαθοῖς ἄθλων, τοῖς δὲ πονηροῖς ἐπιτιμίων καὶ ἀρῶν.

[6] Πρὸς τούτοις ἅπασιν καὶ μονόβιβλα αὐτοῦ φέρεται ὡς τὸ Περὶ προνοίας, καὶ ὁ Περὶ Ἰουδαίων αὐτῷ συνταχθεὶς λόγος, καὶ ὁ Πολιτικός, ἔτι τε ὁ Ἀλέξανδρος ἢ περὶ τοῦ λόγον ἔχειν τὰ ἄλογα ζῶα, ἐπὶ τούτοις ὁ Περὶ τοῦ δοῦλον εἶναι πάντα φαῦλον, ᾧ ἐξῆς ἐστὶν ὁ Περὶ τοῦ πάντα σπουδαῖον ἐλεύθερον εἶναι.

¹ Por. FILON ALEKSANDRYJSKI, *Pisma*, t. 1, tłum. L. JOACHIMOWICZ, IW PAX 1986.

² Por. FILON ALEKSANDRYJSKI, *Pisma*, t 2, tłum. S. Kalinkowski, WAM 1994.

³ Por. FILON ALEKSANDRYJSKI, *Pisma*, t 2, tłum. S. Kalinkowski, WAM 1994.

18.

Pisma Filona, jakie zachowały się do naszych czasów

[1] Filon, pisarz płodny, jeśli chodzi o słowa, głęboki, jeśli chodzi o treści, wzniosły i wyrafinowany w badaniu Pisma Świętego, opracował wielorakie i liczne objaśnienia Świętych Ksiąg. Najpierw w porządku i po kolei dał przegląd wydarzeń opowiedzianych w Księdze Rodzaju w rozprawie zatytułowanej *Alegorie świętych praw*¹. Potem osobno przeanalizował niektóre pojedyncze rozdziały biblijne, przedstawił trudności i ich rozwiązanie w dziele zatytułowanym bardzo stosownie *Problemy Księgi Rodzaju i Wyjścia oraz ich rozwiązanie*.

[2] Oprócz tego wyszły spod jego pióra znakomite prace, dotyczące szczególnych zagadnień. Należą tutaj dwie księgi *O rolnictwie*² i tyleż *O pijaństwie*³ oraz inne o różnych tytułach odpowiadających ich treści, jak np. *O tym, czego pożąda, a czego nienawidzi trzeźwy umysł*⁴, *O pomieszaniu języków, O ucieczce i znalezieniu, O zebraniach w sprawach wychowawczych, O tym, kto jest dziedzicem dóbr Bożych, czyli o podziale na części równe i nierówne, O trzech cnotach, które wraz z innymi opisał Mojżesz*.

[3] Ponadto *O zmianie imion i dlaczego ona nastąpiła*. W rozprawie tej mówi, że napisał także dzieło *O Testamentach* w dwóch księgach.

[4] Oprócz tego Filon jest także autorem następujących pism: *O wychodźstwie*, oraz *O życiu mędrca doskonałego dzięki sprawiedliwości, czyli o prawach niepisanych*, następnie *O gigantach czyli o Bożej niezmienności*,⁵ *O tym, że według Mojżesza sny pochodzą od Boga*, księgi I, II, III, IV i V. Jest to wszystko, co się zachowało z objaśnień do Księgi Rodzaju.

[5] Z komentarzy do Księgi Wyjścia znamy jego *Problemy i ich rozwiązanie*, księgi I, II, III, IV i V, *O namiocie, O dekalogu*⁶, *O prawach utworzonych na wzór najważniejszych przykazań dekalogu*, księgi I, II, III i IV, *O zwierzętach ofiarnych i rodzajach ofiar, O zawartych w Prawie nagrodach dla dobrych i karach i przekleństwach dla złych*.

[6] Do tych wszystkich dzieł dochodzą jeszcze jego pisma mające po jednej księdze: rozprawa *O Żydach*, ponadto *Aleksander, czyli o tym, że nieme zwierzęta mają rozum*, a także *O tym, że każdy zły człowiek jest niewolnikiem*, i jako dalszy ciąg *O tym, że każdy dobry człowiek jest wolny*.

⁴ Por. FILON ALEKSANDRYJSKI, *Pisma*, t 2, tłum. S. Kalinkowski, WAM 1994 (*O trzeźwości*).

⁵ Por. FILON ALEKSANDRYJSKI, *Pisma*, t 2, tłum. S. Kalinkowski, WAM 1994 (*O gigantach*).

⁶ Por. FILON ALEKSANDRYJSKI, *Pisma*, t. 1, tłum. L. JOACHIMOWICZ, IW PAX 1986.

[7] Μεθ' οὗς συντέτακται αὐτῷ ὁ Περὶ βίου θεωρητικοῦ ἢ ἱκετῶν, ἐξ οὗ τὰ περὶ τοῦ βίου τῶν ἀποστολικῶν ἀνδρῶν διεληλύθαμεν, καὶ τῶν ἐν νόμῳ δὲ καὶ προφήταις Ἑβραϊκῶν ὀνομάτων αἱ ἐρμηνεῖαι τοῦ αὐτοῦ σπουδὴ εἶναι λέγονται.

[8] Οὗτος μὲν οὖν κατὰ Γαῖον ἐπὶ τῆς Ῥώμης ἀφικόμενος, τὰ περὶ τῆς Γαῖου θεοστυγίας αὐτῷ γραφέντα, ἃ μετὰ ἡθους καὶ εἰρωνείας Περὶ ἀρετῶν¹ ἐπέγραψεν, ἐπὶ πάσης λέγεται τῆς Ῥωμαίων συγκλήτου κατὰ Κλαύδιον διελθεῖν, ὥς καὶ τῆς ἐν βιβλιοθήκαις ἀναθέσεως θαυμασθέντας αὐτοῦ καταξιοθῆναι τοὺς λόγους².

ΙΘ'

Οἷα τοὺς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἰουδαίους συμφορὰ μετήλθεν ἐν τῇ τοῦ πάσχα ἡμέρᾳ

[18, 9] Κατὰ δὲ τούσδε τοὺς χρόνους Παύλου τὴν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ καὶ κύκλῳ πορείαν μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ³ διανύοντος, Ἰουδαίους Ῥώμης ἀπελαύνει Κλαύδιος, ὃ τε Ἀκύλας καὶ Πρίσκιλλα μετὰ τῶν ἄλλων Ἰουδαίων τῆς Ῥώμης ἀπαλλαγέντες ἐπὶ τὴν Ἀσίαν καταίρουσιν, ἐνταῦθά τε Παύλῳ τῷ ἀποστόλῳ συνδιατρίβουσιν, τοὺς αὐτόθι τῶν ἐκκλησιῶν ἄρτι πρὸς αὐτοῦ καταβληθέντας θεμελίους ἐπιστηρίζοντι. Διδάσκαλος καὶ τούτων ἡ ἱερὰ τῶν Πράξεων γραφή.

[19, 1] Ἦτι δὲ Κλαυδίου τὰ τῆς βασιλείας διέποντος, κατὰ τὴν τοῦ πάσχα ἑορτὴν τοσαύτην ἐπὶ τῶν Ἱεροσολύμων στάσιν καὶ ταραχὴν ἐγγενέσθαι συνέβη, ὥς μόνων τῶν περὶ τὰς ἐξόδους τοῦ ἱεροῦ βία συνωθουμένων τρεῖς μυριάδας Ἰουδαίων ἀποθανεῖν πρὸς ἀλλήλων καταπατηθέντων, γενέσθαι τε τὴν ἑορτὴν πένθος μὲν ὅλῳ τῷ ἔθνει, θρῆνον δὲ καθ' ἐκάστην οἰκίαν. Καὶ ταῦτα δὲ κατὰ λέξιν ὁ Ἰώσηπος⁴.

[2] Κλαύδιος δὲ Ἀγρίππαν, Ἀγρίππου παῖδα⁵, Ἰουδαίων καθίστησι βασιλέα, Φήλικα τῆς χώρας ἀπάσης Σαμαρείας τε καὶ Γαλιλαίας καὶ προσέτι τῆς ἐπικαλουμένης Περαιάς ἐπίτροπον ἐκπέμψας, διοικήσας δὲ αὐτὸς τὴν ἡγεμονίαν ἔτεσιν τρισὶν καὶ δέκα πρὸς μηνσὶν ὀκτώ, Νέρωνα τῆς ἀρχῆς διάδοχον καταλιπών, τελευτᾷ.

¹ Por. FILON ALEKSANDRYJSKI, *Pisma*, t. 1, tłum. L. JOACHIMOWICZ, IW PAX 1986.

² Spis dzieł Filona podany przez Eusebiusza nie jest kompletny.

³ Por. Dz 18, 2-23.

[7] Ponadto napisał jeszcze *O życiu kontemplacyjnym, czyli o błagalnikach*, z której to rozprawy przytoczyłem szczegóły z życia mędrców apostoelskich. Oprócz tego przypisuje się mu księgę *Objaśnienia imion hebrajskich zawartych w Prawie i Prorokach*.

[8] Gdy Filon za panowania Gajusza [Kaliguli] przybył do Rzymu, napisał książkę o bezbożności cesarza, którą dowcipnie i ironicznie zatytułował *O cnotach*¹. Mówi się, że za czasów Klaudiusza Filon czytał swe książki na plenarnym zgromadzeniu senatu, gdzie jego dzieła tak się podobały, że je zaszczytnie umieszczano w bibliotekach².

19.

Nieszczęścia, jakie dotknęły Żydów w Jerozolimie w dniu Paschy

[18, 9] W owym czasie Paweł kończy właśnie swą długą podróż z Jerozolimy do Ilirii³, a Klaudiusz wypędza z Rzymu Żydów. Toteż Akwila i Pryscylla razem z innymi Żydami opuszczają Rzym i docierają do Azji. Nawiązują tam bliższe kontakty z Pawłem, który w tym czasie umacniał podwaliny założonych przez siebie niedawno Kościołów. Uczy nas o tym Pismo Święte w Dziejach Apostoelskich.

[19, 1] Jeszcze Klaudiusz sprawował władzę cesarską, gdy podczas święta Wielkanocy powstały w Jerozolimie takie zamieszki i rozruchy, że zginęło trzydzieści tysięcy samych tylko Żydów tłoczących się gwałtownie u bram świątyni i nawzajem tratujących. Święto okryło żałobą cały naród i wycisnęło łzy w każdej rodzinie. Opowiada o tym Józef⁴.

[2] Tymczasem Klaudiusz wyniósł na tron żydowski Agryppę, syna Agryppy⁵, a Feliksa wysłał jako prokuratora całej Samarii, Galilei i tak zwanej Perei; sam zaś rządził trzynaście lat i osiem miesięcy, a potem zmarł i jako następcę zostawił Nerona.

⁴ JÓZEF FLAWIUSZ, *Wojna żydowska* II, 12, 1; *Dawne Dzieje Izraela* XX, 5, 3.

⁵ Agryppa II nie był królem żydowskim w sensie właściwym, choć otrzymał od Klaudiusza władzę nad częścią ziem Izraela, której zasięg stopniowo się poszerzał. Klaudiusz umarł w r. 54.

Κ'

Οἷα καὶ κατὰ Νέρωνα ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις ἐπράχθη

[1] Κατὰ δὲ Νέρωνα, Φήλικος τῆς Ἰουδαίας ἐπιτροπεύοντος, αὐτοῖς ῥήμασιν αὐθις ὁ Ἰώσηπος τὴν εἰς ἀλλήλους τῶν ἱερέων στάσιν ὧδέ πως ἐν εἰκοστῇ τῆς Ἀρχαιολογίας γράφει·

[2] «Ἐξάπτεται δὲ καὶ τοῖς ἀρχιερεῦσι στάσις πρὸς τοὺς ἱερεῖς καὶ τοὺς πρῶτους τοῦ πλήθους τῶν Ἱεροσολύμων, ἕκαστός τε αὐτῶν στίφος ἀνθρώπων τῶν θρασυτάτων καὶ νεωτεριστῶν ἑαυτῷ ποιήσας, ἡγεμῶν ἦν, καὶ συρράσσοντες ἐκακολόγουν τε ἀλλήλους καὶ λίθοις ἔβαλλον· ὁ δ' ἐπιπλήξων ἦν οὐδὲ εἷς, ἀλλ' ὥς ἐν ἀπροστατήτῳ πόλει ταῦτ' ἐπράσσετο μετ' ἐξουσίας.

[3] Τοσαύτη δὲ τοὺς ἀρχιερεῖς κατέλαβεν ἀναίδεια καὶ τόλμα, ὥστε ἐκπέμπειν δούλους ἐτόλμων ἐπὶ τὰς ἄλωνας τοὺς ληψομένους τὰς τοῖς ἱερεῦσιν ὀφειλομένας δεκάτας. Καὶ συνέβαινε τοὺς ἀπορουμένους τῶν ἱερέων ὑπ' ἐνδείας ἀπολλυμένους θεωρεῖν· οὕτως ἐκράτει τοῦ δικαίου παντὸς ἢ τῶν στασιαζόντων βία»¹.

[4] Πάλιν δὲ ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἐν Ἱεροσολύμοις ὑποφυῆναι ληστῶν τι εἶδος ἱστορεῖ, οἳ μεθ' ἡμέραν ὥς φησιν, καὶ ἐν μέσῃ τῇ πόλει ἐφόνευσαν τοὺς συναντῶντας².

[5] Μάλιστα γὰρ ἐν ταῖς ἑορταῖς μὴνυμένους τῷ πλήθει καὶ ταῖς ἐσθήσεσιν ὑποκρύπτοντας μικρὰ ξιφίδια, τούτοις νύττειν τοὺς διαφόρους· ἔπειτα πεσόντων, μέρος γίνεσθαι τῶν ἐπαγανακτούντων αὐτοὺς τοὺς πεφονευκότητας· διὸ καὶ παντάπασιν ὑπ' ἀξιοπιστίας ἀνευρέτους γενέσθαι.

[6] Πρῶτον μὲν οὖν ὑπ' αὐτῶν Ἰωνάθην τὸν ἀρχιερέα κατασφαγῆναι, μετὰ δ' αὐτὸν καθ' ἡμέραν ἀναιρεῖσθαι πολλούς, καὶ τῶν συμφορῶν τὸν φόβον εἶναι χαλεπώτερον, ἐκάστου καθάπερ ἐν πολέμῳ καθ' ὥραν τὸν θάνατον προσδεχομένου.

ΚΑ'

Περὶ τοῦ Αἰγυπτίου, οὗ καὶ τῶν ἀποστόλων αἱ Πράξεις ἐμνημόνευσαν

[1] Ἐξῆς δὲ τούτοις ἐπιφέρει μεθ' ἕτερα λέγων· «Μεῖζονι δὲ τούτων πληγῇ Ἰουδαίους ἐκάκωσεν ὁ Αἰγύπτιος ψευδοπροφήτης. Παραγενόμενος γὰρ εἰς τὴν χώραν ἄνθρωπος γόης καὶ προφήτου πίστιν ἐπιθείς ἑαυτῷ, περὶ τρισμυρίου μὲν ἀθροίζει τῶν ἡπατημένων, περιαγαγὼν δ' αὐτοὺς ἐκ τῆς ἐρημίας εἰς τὸ Ἑλαιῶν καλούμενον ὄρος, ἐκεῖθεν οἷός τε ἦν εἰς Ἱεροσόλυμα

¹ JÓZEF FLAWIUSZ, *Dawne dzieje Izraela* XX, 8, 8.

20.

Wydarzenia w Jerozolimie w czasach Nerona

[1] Za panowania Nerona, gdy Feliks był prokuratorem Judei, wybuchła niezgoda wśród kapłanów, o której tenże Józef w dwudziestej księdze swych *Dawnych dziejów Izraela* opowiada w takich słowach:

[2] „Rozgorzały przy tym spory między arcykapłanami, a kapłanami i najznakomitszymi obywatelami w Jerozolimie. Każdy z nich zebrał sobie bandę ludzi gotowych na wszystko i do wszystkiego zdolnych i stanął na ich czele. Ilekroć się spotkali, sypał się grad wyzwisk i kamieni. Nie było nikogo, kto by ich potępił, ale jak to w mieście bez władz, panowała anarchia.

[3] Zaś bezczelność i zuchwalstwo arcykapłanów posunęły się do tego stopnia, że kazali swym sługom zabierać ze spichlerzy należne kapłanom dziesięciny. Byli tacy, którzy widzieli kapłanów umierających z głodu. Tak dalece przemoc buntowników zdławiła wszelką sprawiedliwość¹.

[4] Ten sam historyk opowiada jeszcze, że powstało wówczas w Jerozolimie coś w rodzaju bandy rozbójników, którzy, jak mówi, w biały dzień i w środku miasta zabijali napotkanych ludzi².

[5] Przede wszystkim w dni świąteczne mieszały się z tłumem i mordowali swych przeciwników krótkimi sztyletami, które mieli ukryte pod ubraniem. Gdy ich ofiara padła, przyłączali się do tych, którzy wyrażali swe oburzenie. Tak stwarzali pozór uczciwości i nie można ich było w żaden sposób złapać.

[6] Jako pierwszy padł w ten sposób pod ich ciosami arcykapłan Jonatan, a po nim codziennie ginęło wiele ludzi. A strach był większy od samego nieszczęścia, bo każdy, jak na wojnie, w każdej godzinie spodziewał się śmierci.

21.

Egipcjanin, o którym wspominają Dzieje Apostolskie

[1] Trochę niżej Józef dodaje między innymi: „Jeszcze większą plagą był dla Żydów fałszywy prorok, który przybył z Egiptu. Ten szalbierz, zjawiwszy się w kraju, zyskał rozgłos proroka, skupił wokół siebie około trzydziestu tysięcy tych, których zwiódł, wyruszył z nimi z pustyni i osiadł na Górze Oliwnej, skąd już mógł wtargnąć do Jerozolimy, zabić załogę rzymską

² JÓZEF FLAWIUSZ, *Wojna żydowska* II, 13, 3. Była to grupa zelotów zabijających rzymian i ich sojuszników krótkimi sztyletami, po łacinie *sica*. Zwano ich stąd sykariuszami.

παρελθεῖν βιάζεσθαι καὶ κρατήσας τῆς τε Ῥωμαϊκῆς φρουρᾶς καὶ τοῦ δήμου τυραννικῶς χρώμενος τοῖς συνεισπεσοῦσιν δορυφόροις.

[2] «Φθάνει δ' αὐτοῦ τὴν ὁρμὴν Φῆλιξ, ὕπαν τιάσας μετὰ τῶν Ῥωμαϊκῶν ὀπλιτῶν, καὶ πᾶς ὁ δῆμος συνεφήψατο τῆς ἀμύνης, ὥστε συμβολῆς γενομένης τὸν μὲν Αἰγύπτιον φυγεῖν μετ' ὀλίγων, διαφθαρῆναι δὲ καὶ ζωγρηθῆναι πλείστους τῶν σὺν αὐτῷ»¹.

[3] Ταῦτα ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν Ἱστοριῶν ὁ Ἰώσηπος· ἐπιστήσαι δὲ ἄξιον τοῖς ἐνταῦθα κατὰ τὸν Αἰγύπτιον δεδηλωμένοις καὶ τοῖς ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων, ἔνθα κατὰ Φήλικα πρὸς τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις χιλιάρχου εἴρηται τῷ Παύλῳ, ὅπνῃκα κατεστασίαζεν αὐτοῦ τὸ τῶν Ἰουδαίων πλῆθος· «Οὐκ ἄρα σὺ εἶ ὁ Αἰγύπτιος ὁ πρὸ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀναστατώσας καὶ ἐξαγαγὼν ἐν τῇ ἐρήμῳ τοὺς τετρακισχιλίους ἄνδρας τῶν σικαρίων;»² ἀλλὰ τὰ μὲν κατὰ Φήλικα τοιαῦτα·

KB'

*Ὡς ἐκ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Ῥώμην δέσμιος ἀναπεμφθεὶς Παῦλος
ἀπολογησάμενος πάσης ἀπελύθη αἰτίας*

[1] Τούτου δὲ Φῆστος ὑπὸ Νέρωνος διάδοχος πέμπεται, καθ' ὃν δικαιο-
λογησάμενος ὁ Παῦλος δέσμιος ἐπὶ Ῥώμης ἄγεται³. Ἀρίσταρχος αὐτῷ συνῆν,
ὃν καὶ εἰκότως συναιχμάλωτόν που τῶν ἐπιστολῶν ἀποκαλεῖ⁴. Καὶ Λουκᾶς,
ὁ καὶ τὰς πράξεις τῶν ἀποστόλων γραφῇ παραδούς, ἐν τούτοις κατέλυσε
τὴν ἱστορίαν, διετίαν ὅλην ἐπὶ τῆς Ῥώμης τὸν Παῦλον ἄνετον διατρίψαι καὶ
τὸν τοῦ θεοῦ λόγον ἀκωλύτως κηρῦξαι ἐπισημνήμενος⁵.

[2] Τότε μὲν οὖν ἀπολογησάμενον, αὐθις ἐπὶ τὴν τοῦ κηρύγματος δια-
κονίαν λόγος ἔχει στείλασθαι τὸν ἀπόστολον, δεύτερον δ' ἐπιβάντα τῇ αὐτῇ
πόλει τῷ κατ' αὐτὸν τελειωθῆναι μαρτυρίῳ· ἐν ᾧ δεσμοῖς ἐχόμενος, τὴν πρὸς
Τιμόθεον δευτέραν ἐπιστολὴν συντάττει, ὁμοῦ σημαίνων τὴν τε προτέραν
αὐτῷ γενομένην ἀπολογίαν καὶ τὴν παρὰ πόδας τελείωσιν.

[3] Δέχου δὴ καὶ τούτων τὰς αὐτοῦ μαρτυρίας·

«Ἐν τῇ πρώτῃ μου, φησίν, ἀπολογία οὐδεὶς μοι παρεγένετο, ἀλλὰ πάντες
με ἐγκατέλιπον (μὴ αὐτοῖς λογισθεῖν), ὁ δὲ κύριός μοι παρέστη καὶ ἐνε-
δυνάμωσέν με, ἵνα δι' ἐμοῦ τὸ κήρυγμα πληροφορηθῇ καὶ ἀκούσωσι πάντα
τὰ ἔθνη, καὶ ἐρρῡσθην ἐκ στόματος λέοντος»⁶.

¹ JÓZEF FLAWIUSZ, *Wojna żydowska* II, 13, 5.

² Dz 21, 38.

³ Dz 25, 8-12; 27, 1.

i objąć władzę nad ludem, jako że ze swoich zwolenników utworzył sobie straż przyboczną.

[2] Jednak Feliks uprzedził jego atak, ruszając przeciw niemu z rzymskimi żołnierzami ciężkozbrojnymi, a cały lud z bronią w ręku go w tym wspierał. Gdy doszło do bitwy, Egipcjanin zbiegł z garstką ludzi, a większość jego towarzyszy albo zabito, albo wzięto do niewoli¹.

[3] Opowiada to Józef w drugiej księdze *Dziejów*. Warto jednak to opowiadanie o Egipcjaninie zestawić z tym, co mówią Dzieje Apostolskie. Zostały tam bowiem zapisane słowa, jakie w czasach Feliksa trybun wojskowy w Jerozolimie wypowiedział do Pawła, gdy tłum Żydów powstał przeciwko Apostołowi: „Czy ty nie jesteś tym Egipcjaninem, który niedawno wznicił bunt i wyprowadził na pustynię cztery tysiące sykaryjczyków?”² To są wypadki, które miały miejsce w czasach Feliksa.

22.

Paweł, wysłany jako więzień z Judei do Rzymu, przemawia w swojej obronie i zostaje uwolniony od wszelkiej winy

[1] Jako następcę Feliksa przysłał Neron Festusa; to przed nim Paweł wygłosił swą obronę i on wysłał go do Rzymu jako więźnia³. Towarzyszył mu Arystarch, którego też Paweł w jednym ze swoich listów słusznie nazywa swym współwięźniem⁴. Łukasz, autor *Dziejów Apostolskich*, opowiadanie swoje zakończył na tym, że Paweł przez całe dwa lata przebywał w Rzymie na wolności i bez przeszkód głosił słowo Boże⁵.

[2] Po swej obronie przed trybunałem Apostoł wybrał się podobno w nową podróż, aby głosić Ewangelię, a potem powrócić do stolicy i zakończył swe życie męczeństwem. Wówczas to w więzieniu napisał swój Drugi List do Tymoteusza, w którym wyraźnie nawiązał do swej pierwszej obrony i bliskiego końca.

[3] Oto jego świadectwo:

„Podczas mej pierwszej obrony nikt przy mnie nie stanął, ale mnie wszyscy opuścili; niech im to nie będzie policzone. Natomiast Pan stanął przy mnie i umocnił mnie, aby się przeze mnie dokonało głoszenie Ewangelii i słyszały ją wszystkie narody. I zostałem wyrwany z paszczy lwa”⁶.

⁴ Kol 4, 10.

⁵ Dz 28, 30-31.

⁶ 2 Tm 4, 16-17.

[4] Σαφῶς δὴ παρίστησιν διὰ τούτων ὅτι δὴ τὸ πρότερον, ὡς ἂν τὸ κήρυγμα τὸ δι' αὐτοῦ πληρωθεῖη, ἐρρύσθη ἐκ στόματος λέοντος, τὸν Νέρωνα ταύτῃ, ὡς ἔοικεν, διὰ τὸ ὠμόθυμον προσειπών. Οὐκ οὖν ἐξῆς προστέθεικεν παραπλήσιόν τι τῷ· ῥύσεται με ἐκ στόματος λέοντος· ἑώρα γὰρ τῷ πνεύματι τὴν ὅσον οὕτω μέλλουσιν αὐτοῦ τελευτῇ.

[5] Δι' ὃ φησιν ἐπιλέγων τῷ· «Καὶ ἐρρύσθην ἐκ στόματος λέοντος» τὸ· «Ῥύσεται με ὁ κύριος ἀπὸ παντὸς ἔργου πονηροῦ καὶ σώσει εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ τὴν ἐπουράνιον»¹, σημαίνων τὸ παραντίκα μαρτύριον· ὃ καὶ σαφέστερον ἐν τῇ αὐτῇ προλέγει γραφῇ, φάσκων· «Ἐγὼ γὰρ ἤδη σπένδομαι, καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἐμῆς ἀναλύσεως ἐφέστηκεν»².

[6] Νῦν μὲν οὖν ἐπὶ τῆς δευτέρας ἐπιστολῆς τῶν πρὸς Τιμόθεον τὸν Λουκᾶν μόνον γράφοντι αὐτῷ συνέειναι δηλοῖ³, κατὰ δὲ τὴν προτέραν ἀπολογίαν οὐδὲ τοῦτον· ὅθεν εἰκότως τὰς τῶν ἀποστόλων Πράξεις ἐπ' ἐκείνον ὁ Λουκᾶς περιέγραψε τὸν χρόνον, τὴν μέχρις ὅτε τῷ Παύλῳ συνῆν ἱστορίαν ὑφηγησάμενος.

[7] Ταῦτα δ' ἡμῖν εἴρηται παρισταμένοις ὅτι μὴ καθ' ἣν ὁ Λουκᾶς ἀνέγραψεν ἐπὶ τῆς Ῥώμης ἐπιδημίαν τοῦ Παύλου τὸ μαρτύριον αὐτῷ συνεπεράνθη.

[8] Εἰκὸς γέ τοι κατὰ μὲν ἀρχὰς ἡπιώτερον τοῦ Νέρωνος διακειμένου, ῥᾶον τὴν ὑπὲρ τοῦ δόγματος τοῦ Παύλου καταδεχθῆναι ἀπολογίαν, προελθόντος δ' εἰς ἀθεμίτους τόλμας, μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τὰ κατὰ τῶν ἀποστόλων ἐγχειρηθῆναι.

ΚΓ'

Ὡς ἐμαρτύρησεν Ἰάκωβος ὁ τοῦ κυρίου χρηματίσας ἀδελφός

[1] Ἰουδαῖοι γε μὴν τοῦ Παύλου Καίσαρα ἐπικαλεσαμένου ἐπὶ τε τὴν Ῥωμαίων πόλιν ὑπὸ Φήστου παραπεμφθέντος, τῆς ἐλπίδος καθ' ἣν ἐξήρτυον αὐτῷ τὴν ἐπιβουλήν, ἀποπεσόντες, ἐπὶ Ἰάκωβον τὸν τοῦ κυρίου τρέπονται ἀδελφόν, ᾧ πρὸς τῶν ἀποστόλων ὁ τῆς ἐπισκοπῆς τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐγκεχειρίστο θρόνος. Τοιαῦτα δὲ αὐτοῖς καὶ τὰ κατὰ τούτου τολμᾶται.

[2] Εἰς μέσον αὐτὸν ἀγαγόντες ἄρνησιν τῆς εἰς τὸν Χριστὸν πίστεως ἐπὶ παντὸς ἐξήτουν τοῦ λαοῦ· τοῦ δὲ παρὰ τὴν ἀπάντων γνώμην ἐλευθέρᾳ φωνῇ καὶ μᾶλλον ἢ προσεδόκησαν ἐπὶ τῆς πληθύος ἀπάσης παρρησιασάμενου καὶ ὁμολογήσαντος υἱὸν εἶναι θεοῦ τὸν σωτῆρα καὶ κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν, μηκέθ' οἰοί τε τὴν τοῦ ἀνδρὸς μαρτυρίαν φέρειν τῷ καὶ δικαιοτάτῳ αὐτὸν παρὰ τοῖς πᾶσιν δι' ἀκρότητα ἥς μετῆι κατὰ τὸν βίον φιλοσοφίας τε καὶ θεοσεβείας πιστεῦεσθαι, κτείνουσι, καιρὸν εἰς ἐξουσίαν λαβόντες τὴν ἀναρχίαν, ὅτι δὴ

¹ 2 Tm 4, 18.

[4] Bardzo wyraźnie stwierdza Apostoł w tych słowach, że za pierwszym razem, aby mógł dopełnić głoszenia Ewangelii, został wyrwany z paszczy lwa; nazwał tak, jak się wydaje, Nerona, z powodu jego okrucieństwa. Potem przecież nie dodał już nic podobnego do tych słów, np. „wyrwie mnie z paszczy lwa”. Widział bowiem w duchu zbliżający się swój koniec.

[5] Dlatego po słowach „i zostałem wyrwany z paszczy lwa” mówi: „Wybawi mnie Pan od wszelkiego złego czynu i zbawi mnie dla swego Królestwa, które jest w Niebie”¹. Tak właśnie wskazuje na swe bliskie męczeństwo. Jeszcze wyraźniej przepowiada je w tym samym piśmie, gdy mówi: „Bowiemy krew moja ma być już wylana na ofiarę i nadeszła pora mego odejścia”².

[6] Ponadto w Drugim Liście do Tymoteusza Paweł twierdzi, że gdy pisał list, był przy nim tylko Łukasz³. Dlatego prawdopodobnie Łukasz doprowadził Dzieje do tego właśnie czasu, jako że opowiadał tylko zdarzenia, które przeżywał razem z Pawłem.

[7] Mówię to, by stwierdzić, że Paweł nie umarł śmiercią męczeńską w czasie tego pobytu w Rzymie, który opisał Łukasz.

[8] Jest zresztą rzeczą prawdopodobną, że Neron, który w początkach swego panowania przejawiał znacznie łagodniejszy charakter, łaskawiej przyjął wówczas obronę nauki Pawła. Dopiero później, gdy głęboko zabrnął w czyny zbrodnicze, targnął się na apostołów tak samo jak na innych ludzi.

23.

Męczeństwo Jakuba nazywanego bratem Pańskim

[1] Gdy Paweł apelował do cesarza, a Festus posłał go do Rzymu, Żydzi, którzy zorganizowali na niego zamach, zawiedli się w swych nadziejach. Toteż zwrócili się przeciw Jakubowi, bratu Pańskiemu, któremu apostołowie powierzyli stolicę biskupią w Jerozolimie. Oto, na co się przeciw niemu odważyli.

[2] Wezwali go do siebie i żądali od niego, aby wobec całego ludu zaparł się wiary w Chrystusa. Lecz on, wbrew oczekiwaniom, z całą otwartością i większą niż się spodziewali odwagą przemówił do tłumu i wyznał, że Jezus, Zbawiciel i nasz Pan, jest Synem Bożym. Nie mogli znieść tego świadectwa, więc zabili człowieka, który z powodu swej głębokiej mądrości i pobożnego życia cieszył się powszechnym szacunkiem jako wzór człowieka sprawiedliwego.

² 2 Tm 4, 6.

³ 2 Tm 4, 11-16.

τοῦ Φήστου κατ' αὐτὸ τοῦ καιροῦ ἐπὶ τῆς Ἰουδαίας τελευτήσαντος, ἀναρχα καὶ ἀνεπιτρόπρευτα τὰ τῆς αὐτόθι διοικήσεως καθειστήκει.

[3] Τὸν δὲ τῆς τοῦ Ἰακώβου τελευτῆς τρόπον ἤδη μὲν πρότερον αἱ παρατεθεῖσαι τοῦ Κλήμεντος φωναὶ δεδηλώκασιν, ἀπὸ τοῦ πτερυγίου βεβλήσθαι ξύλῳ τε τὴν πρὸς θάνατον πεπλήχθαι αὐτὸν ἱστορηκός¹. ἀκριβέστατά γε μὴν τὰ κατ' αὐτὸν ὁ Ἠγήσιππος, ἐπὶ τῆς πρώτης τῶν ἀποστόλων γενόμενος διαδοχῆς, ἐν τῷ πέμπτῳ αὐτοῦ ὑπομνήματι τοῦτον λέγων ἱστορεῖ τὸν τρόπον.²

[4] «Διαδέχεται τὴν ἐκκλησίαν μετὰ τῶν ἀποστόλων ὁ ἀδελφὸς τοῦ κυρίου Ἰάκωβος, ὁ ὀνομασθεὶς ὑπὸ πάντων δίκαιος ἀπὸ τῶν τοῦ κυρίου χρόνων μέχρι καὶ ἡμῶν, ἐπεὶ πολλοὶ Ἰάκωβοι ἐκαλοῦντο.

[5] Οὗτος δὲ ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ἅγιος ἦν, οἶνον καὶ σίκερα οὐκ ἔπιεν³ οὐδὲ ἔμψυχον ἔφαγεν, ξυρὸν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ οὐκ ἀνέβη, ἔλαιον οὐκ ἠλείψατο, καὶ βαλανεῖω οὐκ ἐχρήσατο⁴.

[6] Τούτῳ μόνῳ ἐξῆν εἰς τὰ ἅγια εἰσιέναι· οὐδὲ γὰρ ἔρεοῦν ἐφόρει, ἀλλὰ σινδόνας. Καὶ μόνος εἰσῆρχετο εἰς τὸν ναὸν ἠύρισκετό τε κείμενος ἐπὶ τοῖς γόνασιν καὶ αἰτούμενος ὑπὲρ τοῦ λαοῦ ἄφεσιν, ὥς ἀπεσκληκέναι τὰ γόνατα αὐτοῦ δίκην καμήλου, διὰ τὸ ἀεὶ κάμπτειν ἐπὶ γόνυ προσκυνοῦντα τῷ θεῷ καὶ αἰτεῖσθαι ἄφεσιν τῷ λαῷ.

[7] Διὰ γέ τοι τὴν ὑπερβολὴν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ ἐκαλεῖτο ὁ δίκαιος καὶ ὠβλίας, ὃ ἐστὶν Ἑλληνιστὶ περιοχὴ τοῦ λαοῦ, καὶ δικαιοσύνη, ὥς οἱ προφῆται δηλοῦσιν περὶ αὐτοῦ⁵.

[8] Τινὲς οὖν τῶν ἐπτὰ αἰρέσεων τῶν ἐν τῷ λαῷ, τῶν προγεγραμμένων μοι (ἐν τοῖς Ὑπομνήμασιν⁶), ἐπυνθάνοντο αὐτοῦ τίς ἢ θύρα τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἔλεγεν τοῦτον εἶναι τὸν σωτῆρα.

[9] Ἐξ ὧν τινες ἐπίστευσαν ὅτι Ἰησοῦς ἐστὶν ὁ Χριστός. Αἱ δὲ αἰρέσεις αἱ προειρημέναι οὐκ ἐπίστευον οὔτε ἀνάστασιν οὔτε ἐρχόμενον ἀποδοῦναι ἐκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ· ὅσοι δὲ καὶ ἐπίστευσαν, διὰ Ἰακώβον.

[10] Πολλῶν οὖν καὶ τῶν ἀρχόντων πιστευόντων, ἦν θόρυβος τῶν Ἰουδαίων καὶ γραμματέων καὶ Φαρισαίων λεγόντων ὅτι κινδυνεύει πᾶς ὁ λαὸς Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν προσδοκᾶν. Ἐλεγον οὖν συνελθόντες τῷ Ἰακώβῳ· «Παρακαλοῦμέν σε, ἐπίσχες τὸν λαόν, ἐπεὶ ἐπλανήθη εἰς Ἰησοῦν, ὥς αὐτοῦ ὄντος τοῦ Χριστοῦ. Παρακαλοῦμέν σε πείσαι πάντας τοὺς ἐλθόντας εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ πάσχα περὶ Ἰησοῦ· σοὶ γὰρ πάντες πειθόμεθα. Ἡμεῖς γὰρ μαρτυροῦμέν σοι καὶ πᾶς ὁ λαὸς ὅτι δίκαιος εἶ καὶ ὅτι πρόσωπον οὐ λαμβάνεις.

¹ HE II, 1, 4.

² Por. E. COCCO, *I frammenti degli Υπομνήματα di Egesippo*, w: L. CIRILLO – G. RINALDI (red.), *Roma, la Campania e l'Oriente cristiano antico*, Giubileo 2000. Atti del Convegno di studi. Napoli 9-11 ottobre 2000, Napoli 2004, 327-396.

Okazję podsunęła im chwilowa anarchia. Wówczas bowiem zmarł w Judei Festus, a prowincja pozostawała bez władz i rządu.

[3] Okoliczności śmierci Jakuba znamy już z przytoczonego wyżej opowiadania Klemensa, który mówi, że został strącony ze szczytu świątyni i na śmierć zatłuczony kijem¹. Najdokładniej jednak jego dzieje opowiada Hegesippos, który należał do pierwszego pokolenia następców apostołów, W piątej księdze swych *Pamiętników* pisze on tak:²

[4] „Rządy w Kościele objął razem z apostołami brat Pański, Jakub, ten sam, którego od czasów Chrystusa aż do naszych czasów wszyscy nazywali Sprawiedliwym, jako że wielu innych nosiło imię Jakub.

[5] Był on święty już od urodzenia, nie pił wina ani sycery³, ani nie jadł mięsa; brzytwa nie dotknęła jego głowy, nie namaszczał się oliwą ani nie zażywał kąpeli⁴.

[6] Tylko jemu wolno było wchodzić do Świętego Miejsca, bowiem nie nosił szat wełnianych, lecz płóciennie. Sam wchodził do świątyni i znajdowano go klęczącego i modlącego się za swój lud, by dostał przebaczenia. Jego kolana stały się grube jak u wielbłąda, dlatego że zawsze tak klęczał przed Bogiem i modlił się o przebaczenie dla ludu.

[7] Z powodu jego nadzwyczajnej sprawiedliwości nadano mu przydomek «Sprawiedliwy» i «Oblas», co na grecki tłumaczy się «mur obronny narodu i sprawiedliwość», jak przepowiedzieli o nim prorocy⁵.

[8] Kilku członków spośród istniejących w ludzie siedmiu stronnictw (o których już wcześniej pisałem w *Pamiętnikach*⁶) pytało go, czym jest brama Jezusa, a on odpowiedział, że Jezus jest Zbawicielem.

[9] Niektórzy z nich uwierzyli, że Jezus jest Mesjaszem. Jednak zwolennicy tych stronnictw nie uwierzyli ani w Jego zmartwychwstanie, ani że przyjdzie oddać każdemu według jego uczynków. Jednakże wszyscy, którzy przyjęli wiarę, uwierzyli dzięki Jakubowi.

[10] Gdy więc uwierzyło nawet wielu przywódców, podniosła się wrzawa Żydów, pisarzy i faryzeuszy, którzy krzyczeli, iż całemu ludowi grozi niebezpieczeństwo, jeśli w Jezusie będzie się spodziewał Mesjasza. Poszli więc do Jakuba i mówili: «Prosimy cię, powstrzymaj lud, bo pobłądził w sprawie Jezusa, wierząc, że jest Mesjaszem. Prosimy cię, przekonaj w sprawie Jezusa wszystkich, którzy przybyli na dzień Paschy. Tobie bowiem wszyscy ufamy, tobie przecież dajemy świadectwo, my i cały lud, że jesteś sprawiedliwy i bezstronny.

³ Por. Kpł 10, 9; Lb 6, 3; Łk 1, 15. Sycera to cydr, napój alkoholowy z owoców.

⁴ Por. Lb 6, 5.

⁵ Por. Iz 3, 10.

⁶ HEGESIPPOS, *Pamiętniki*, cytowane niżej: HE IV, 22, 7.

[11] Πείσον οὖν σὺ τὸν ὄχλον περὶ Ἰησοῦ μὴ πλανᾶσθαι· καὶ γὰρ πᾶς ὁ λαὸς καὶ πάντες πειθόμεθά σοι. Στήθι οὖν ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ, ἵνα ἄνωθεν ἦς ἐπιφανὴς καὶ ἡ εὐάκουστά σου τὰ ῥήματα παντὶ τῷ λαῷ». Διὰ γὰρ τὸ πάσχα συνεληλύθασι πᾶσαι αἱ φυλαὶ μετὰ καὶ τῶν ἐθνῶν.

[12] Ἦστησαν οὖν οἱ προειρημένοι γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι τὸν Ἰάκωβον ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ναοῦ, καὶ ἔκραξαν αὐτῷ καὶ εἶπαν· «Δίκαιε, ὃ πάντες πείθεσθαι ὀφείλομεν, ἐπεὶ ὁ λαὸς πλανᾶται ὀπίσω Ἰησοῦ τοῦ σταυρωθέντος, ἀπάγγειλον ἡμῖν τίς ἡ θύρα τοῦ Ἰησοῦ».

[13] Καὶ ἀπεκρίνατο φωνῇ μεγάλῃ· «Τί με ἐπερωτᾶτε περὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου; Καὶ αὐτὸς κάθηται ἐν τῷ οὐρανῷ ἐκ δεξιῶν τῆς μεγάλης δυνάμεως, καὶ μέλλει ἔρχεσθαι ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ».

[14] Καὶ πολλῶν πληροφορηθέντων καὶ δοξαζόντων ἐπὶ τῇ μαρτυρίᾳ τοῦ Ἰακώβου καὶ λεγόντων· «Ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαυίδ», τότε πάλιν οἱ αὐτοὶ γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι πρὸς ἀλλήλους ἔλεγον· «Κακῶς ἐποιήσαμεν τοι-αύτην μαρτυρίαν παρασχόντες τῷ Ἰησοῦ· ἀλλὰ ἀναβάντες καταβάλωμεν αὐτόν, ἵνα φοβηθέντες μὴ πιστεύσωσιν αὐτῷ».

[15] Καὶ ἔκραξαν λέγοντες· «Ὡ ὦ, καὶ ὁ δίκαιος ἐπλανήθη», καὶ ἐπλήρωσαν τὴν γραφὴν τὴν ἐν τῷ Ἡσαΐα γεγραμμένην· «Ἀρωμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστίν· τοίνυν τὰ γενήματα τῶν ἔργων αὐτῶν φάγονται»¹. Ἀναβάντες οὖν κατέβαλον τὸν δίκαιον.

[16] Καὶ ἔλεγον ἀλλήλοις· «Λιθάσωμεν Ἰάκωβον τὸν δίκαιον», καὶ ἤρξαντο λιθάζειν αὐτόν, ἐπεὶ καταβληθεὶς οὐκ ἀπέθανεν· ἀλλὰ στραφεὶς ἔθηκε τὰ γόνατα λέγων· «Παρακαλῶ, κύριε θεὲ πάτερ, ἄφες αὐτοῖς· οὐ γὰρ οἶδασιν τί ποιοῦσιν».

[17] Οὕτως δὲ καταλιθοβολούντων αὐτόν, εἰς τῶν ἱερέων τῶν υἱῶν Ῥηχάβ υἱοῦ Ῥαχαβεὶμ, τῶν μαρτυρουμένων ὑπὸ Ἰερεμίου τοῦ προφήτου², ἔκραζεν λέγων· «Παύσασθε· τί ποιεῖτε; εὐχεται ὑπὲρ ὑμῶν ὁ δίκαιος».

[18] Καὶ λαβὼν τις ἀπ' αὐτῶν, εἰς τῶν γναφέων, τὸ ξύλον, ἐν ᾧ ἀποπιέζει τὰ ἱμάτια, ἤνεγκεν κατὰ τῆς κεφαλῆς τοῦ δικαίου, καὶ οὕτως ἐμαρτύρησεν. Καὶ ἔθαψαν αὐτὸν ἐπὶ τῷ τόπῳ παρὰ τῷ ναῷ, καὶ ἔτι αὐτοῦ ἡ στήλη μένει παρὰ τῷ ναῷ. Μάρτυς οὗτος ἀληθὴς Ἰουδαίους τε καὶ Ἑλλήσιν γεγένηται ὅτι Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ἐστίν. Καὶ εὐθὺς Οὐεσπασιανὸς πολιορκεῖ αὐτούς».

[19] Ταῦτα διὰ πλάτους, συνῶδά γέ <τοι> τῷ Κλήμεντι καὶ Ὁγήσιππος. οὕτω δὲ ἄρα θαυμάσιός τις ἦν καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις ἄπασιν ἐπὶ δικαιοσύνῃ βεβόητο ὁ Ἰάκωβος, ὥς καὶ τοὺς Ἰουδαίων ἔμφρονas δοξάζειν ταύτην εἶναι τὴν αἰτίαν τῆς παραχρῆμα μετὰ τὸ μαρτύριον αὐτοῦ πολιορκίας τῆς Ἱερουσαλὴμ, ἣν δι' οὐδὲν ἕτερον αὐτοῖς συμβῆναι ἢ διὰ τὸ κατ' αὐτοῦ τολμηθὲν ἄγος.

¹ Iz 3, 10.

[11] Ty więc przekonaj tłum, by nie błędził w sprawie Jezusa, bowiem cały lud i my ufamy ci. Stań zatem na szczycie świątyni, by cały lud mógł cię widzieć z góry i słyszeć twoje słowa» – bowiem na Paschę gromadziły się wszystkie plemiona i przybywali nawet z innych narodów.

[12] Toteż pisarze i faryzeusze postawili Jakuba na szczycie świątyni i wołali do niego w ten sposób: «Sprawiedliwy, którego wszyscy powinni słuchać, gdy lud pobłądził w sprawie Jezusa Ukrzyżowanego, zwiastuj nam, jaka brama wiedzie do Jezusa».

[13] A on odpowiedział donośnym głosem: «Czemu mnie pytacie o Syna Człowieczego? Zaprawdę, zasiada On w niebie po prawicy Wielkiej Potęgi i przyjdzie na obłokach niebieskich».

[14] I wielu nabrało mocnego przekonania pod wpływem świadectwa Jakuba i mówiło: «Hosanna Synowi Dawida!». Wtedy znów ci sami pisarze i faryzeusze mówili do siebie: «Źle uczyniliśmy, że postaraliśmy się o takie świadectwo dla Jezusa. Wejźdźmy na górę i zrzucmy go, aby się przestraszyli i mu nie uwierzyli».

[15] I zawołali tak: «O, o, nawet sprawiedliwy zbłądził!». I spełnili prośbę zapisaną u Izajasza: «Usuńmy sprawiedliwego, bo nam przeszkadza; więc skosztują owoców swoich czynów»¹. Weszli więc na górę i zrzucili Sprawiedliwego.

[16] I mówili do siebie: «Ukamienujmy Jakuba Sprawiedliwego». I zaczęli go kamienować, bo spadł, ale się nie zabił, lecz podniósł się na kolana i mówił: «Proszę Cię, Panie Boże Ojczy, odpuść im, bo nie wiedzą, co czynią».

[17] Gdy tak go kamienowali, jeden z kapłanów, synów Recheba, syna Rechabima, o których zaświadcza prorok Jeremiasz², zawołał: «Przestańcie! Co robicie? Sprawiedliwy modli się za was».

[18] I któryś z nich, pewien folusznik, wziął wałek do wałkowania sukna i uderzył nim Sprawiedliwego w głowę, i tak zginął śmiercią męczeńską. I pogrzebali go w tym miejscu przed świątynią, a nagrobek jest jeszcze przed świątynią. Stał się on dla Żydów i Greków wiarygodnym świadkiem, że Jezus jest Mesjaszem. I zaraz potem zaczął ich oblegać Wespazjan».

[19] Oto obszerne opowiadanie Hegesipposa, zgodne z Klemensem. Jakub wzbudził taki podziw i z powodu swej sprawiedliwości zyskał tak powszechny rozgłos, że nawet co rozsądniejsi Żydzi przypuszczali, iż jego męczeństwo stało się przyczyną oblężenia Jerozolimy, które rozpoczęło się zaraz potem, a spotkało ich nie z innej przyczyny, jak tylko z powodu dokonanej na nim krwawej zbrodni.

² Jr 35, 2-19.

[20] Ἀμέλει γέ τοι ὁ Ἰώσηπος οὐκ ἀπώκνησεν καὶ τοῦτ' ἐγγράφως ἐπιμαρτύρασθαι δι' ὧν φησιν λέξεων· «Ταῦτα δὲ συμβέβηκεν Ἰουδαίοις κατ' ἐκδίκησιν Ἰακώβου τοῦ δικαίου, ὃς ἦν ἀδελφὸς Ἰησοῦ τοῦ λεγομένου Χριστοῦ, ἐπειδὴ περ δικαιοτάτον αὐτὸν ὄντα οἱ Ἰουδαῖοι ἀπέκτειναν»¹.

[21] Ὁ δ' αὐτὸς καὶ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐν εἰκοστῇ τῆς Ἀρχαιολογίας δηλοῖ διὰ τούτων· «Πέμπει δὲ Καῖσαρ Ἀλβῖνον εἰς τὴν Ἰουδαίαν ἑπαρχον, Φήστου τὴν τελευταίην πυθόμενος. Ὁ δὲ νεώτερος Ἄνανος², ὃν τὴν ἀρχιερωσύνην εἵπαμεν παρειληφέναι, θρασὺς ἦν τὸν τρόπον καὶ τολμητῆς διαφερόντως, αἶρεσιν δὲ μετῆι τὴν Σαδδουκαίων, οἵπερ εἰσὶ περὶ τὰς κρίσεις ὡμοὶ παρὰ πάντας τοὺς Ἰουδαίους, καθὼς ἤδη δεδηλώκαμεν.

[22] Ἄτε δὴ οὖν τοιοῦτος ὧν ὁ Ἄνανος, νομίσας ἔχειν καιρὸν ἐπιτήδειον διὰ τὸ τεθνάναι μὲν Φῆστον, Ἀλβῖνον δ' ἔτι κατὰ τὴν ὁδὸν ὑπάρχειν, καθίζει συνέδριον κριτῶν, καὶ παραγαγὼν εἰς αὐτὸ τὸν ἀδελφὸν Ἰησοῦ, τοῦ Χριστοῦ λεγομένου, Ἰάκωβος ὄνομα αὐτῷ, καὶ τινες ἐτέρους, ὡς παρανομησάντων κατηγορίαν ποιησάμενος, παρέδωκεν λευσθησομένους.

[23] Ὅσοι δὲ ἐδόκουν ἐπιεικέστατοι τῶν κατὰ τὴν πόλιν εἶναι καὶ τὰ περὶ τοὺς νόμους ἀκριβεῖς, βαρέως ἠνεγκαν ἐπὶ τούτῳ, καὶ ἐμπουσι πρὸς τὸν βασιλέα κρύφα, παρακαλοῦντες αὐτὸν ἐπιστεῖλαι τῷ Ἀνάνῳ μηκέτι τοιαῦτα πράσσειν· μηδὲ γὰρ τὸ πρῶτον ὀρθῶς αὐτὸν πεποικέναι. Τινὲς δ' αὐτῶν καὶ τὸν Ἀλβῖνον ὑπαντιάζουσιν ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείας ὁδοιποροῦντα, καὶ διδάσκουσιν ὡς οὐκ ἐξὸν ἦν Ἀνάνῳ χωρὶς αὐτοῦ γνώμης καθίσαι συνέδριον.

[24] Ἀλβῖνος δὲ πεισθεὶς τοῖς λεγομένοις, γράφει μετ' ὀργῆς τῷ Ἀνάνῳ, λήψεσθαι παρ' αὐτοῦ δίκας ἀπειλῶν, καὶ ὁ βασιλεὺς Ἀγρίππας διὰ τοῦτο τὴν ἀρχιερωσύνην ἀφελόμενος αὐτοῦ ἄρξαντος μῆνας τρεῖς, Ἰησοῦν τὸν τοῦ Δαμμαίου κατέστησεν.»³

Τοιαῦτα καὶ τὰ κατὰ Ἰακώβον, οὗ ἡ πρώτη τῶν ὀνομαζομένων καθολικῶν ἐπιστολῶν εἶναι λέγεται·

[25] Ἰστέον δὲ ὡς νοθεύεται μὲν, οὐ πολλοὶ γοῦν τῶν παλαιῶν αὐτῆς ἐμνημόνευσαν, ὡς οὐδὲ τῆς λεγομένης Ἰούδα, μιᾶς καὶ αὐτῆς οὔσης τῶν ἑπτὰ λεγομένων καθολικῶν· ὅμως δ' ἴσμεν καὶ ταύτας μετὰ τῶν λοιπῶν ἐν πλείσταις δεδημοσιευμένας ἐκκλησίαις⁴.

¹ Zdanie nieobecne w znanych rękopisach dzieł Józefa Flawiusza.

² Ananos Młodszy, syn Annasza, był najwyższym kapłanem w roku 62.

³ JÓZEF FLAWIUSZ, *Dawne dzieje Izraela* XX, 9, 1.

[20] Józef nie wahał się podzielać tego samego zdania, kiedy pisał: „Te nieszczęścia spadły na Żydów jako kara za Jakuba Sprawiedliwego, który był bratem Jezusa, zwanego Chrystusem, jako że Żydzi go zamordowali, chociaż był wzorem człowieka sprawiedliwego”¹.

[21] Józef również w dwudziestej księdze swych *Dawnych dziejów Izraela* w ten sposób opowiada o śmierci Jakuba: „Gdy cesarz dowiedział się o śmierci Festusa, posłał Albinosa do Judei jako eparchę. Ananos Młodszy², który, jak była mowa, otrzymał urząd arcykapłana, był skłonny do przemocy i wielkiego zuchwalstwa, należał przy tym do stronnictwa saduceuszy, którzy, jak już powiedziałem, spośród wszystkich Żydów są najbardziej okrutni w sprawowaniu sądów.

[22] Gdy więc Festus już nie żył, a Albinos był jeszcze w drodze, Ananos, człowiek o takim właśnie charakterze, sądził, że nadeszła odpowiednia chwila; zwołał więc Sanhedryn, postawił przed nim brata Jezusa zwanego Chrystusem, który nosił imię Jakub, oraz kilku innych, pod zarzutem, że przekroczyli Prawo, i skazał ich na ukamienowanie.

[23] Spokojnych obywateli, gorliwych w przestrzeganiu przepisów Prawa, ten czyn dotknął do żywego. Potajemnie więc wyprawili do króla wysłanników i prosili go, by oznajmił Ananosowi, że nie wolno mu tak postępować, tym bardziej że w ogóle dotychczas niczego dobrze nie zrobił. A niektórzy z nich wybrali się ponadto na spotkanie Albinosa, który był w drodze z Aleksandrii, i zwrócili mu uwagę na to, że Ananosowi bez jego zgody nie wolno było zwoływać Sanhedrynu.

[24] Albinos, przeświadczony o słuszności tego doniesienia, wpadł w gniew i listownie zagroził Ananosowi karą. Zaś król Agryppa właśnie z tego powodu odebrał mu funkcję arcykapłana, którą pełnił przez trzy miesiące, i powierzył ją Jezusowi, synowi Dammajosa”³.

Tyle o Jakubie, któremu przypisuje się pierwszy z tak zwanych „listów katolickich”.

[25] Trzeba jednak wiedzieć, że list ten uchodzi za nieautentyczny. Bowiem wspomina o nim niewiele z dawnych pisarzy, tak samo zresztą jak o liście przypisywanym Judzie, również jednym z siedmiu katolickich. Jednak wiemy, że obydwa są czytane w większości Kościołów⁴.

⁴ Euzebiusz często wypowiada się na temat uznawania poszczególnych ksiąg biblijnych przez różnych pisarzy i w różnych Kościołach. Jego wskazania są podstawowym źródłem dla poznania historii tworzenia się kanonu Nowego Testamentu.

ΚΔ'

Ὡς μετὰ Μάρκον πρῶτος ἐπίσκοπος τῆς Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίας
Ἀννιανὸς κατέστη

[1] Νέρωνος δὲ ὄγδοον ἄγοντος τῆς βασιλείας ἔτος, πρῶτος μετὰ Μάρκον τὸν εὐαγγελιστὴν τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ παροικίας Ἀννιανὸς τὴν λειτουργίαν διαδέχεται.

ΚΕ'

*Περὶ τοῦ κατὰ Νέρωνα διωγμοῦ, καθ' ὃν ἐπὶ Ῥώμῃς Παῦλος καὶ Πέτρος τοῖς
ὑπὲρ εὐσεβείας μαρτυρίοις κατεκοσμήθησαν*

[1] Κραταιουμένης δ' ἤδη τῷ Νέρωνι τῆς ἀρχῆς, εἰς ἀνοσίους ὀκείλας ἐπιτηδεύσεις, κατ' αὐτῆς ὠπλίζετο τῆς εἰς τὸν τῶν ὅλων θεὸν εὐσεβείας. Γράφειν μὲν οὖν οἷός τις οὗτος γεγένηται τὴν μοχθηρίαν, οὐ τῆς παρούσης γένοιτ' ἂν σχολῆς·

[2] Πολλῶν γε μὴν τὰ κατ' αὐτὸν ἀκριβεστάταις παραδεδωκότων διηγήσεσιν, πάρεστιν ὅτῳ φίλον, ἐξ αὐτῶν τὴν σκαιότητα τῆς τάνδρὸς ἐκτόπου καταθεωρῆσαι μανίας, καθ' ἣν οὐ μετὰ λογισμοῦ μυρίων ὅσων ἀπωλείας διεξελθὼν, ἐπὶ τοσαύτην ἤλασε μαιφονίαν, ὥς μηδὲ τῶν οἰκειοτάτων τε καὶ φιλάτων ἐπισχεῖν, μητέρα δὲ ὁμοίως καὶ ἀδελφούς καὶ γυναῖκα σὺν καὶ ἄλλοις μυρίοις τῷ γένει προσήκουσιν τρόπον ἐχθρῶν καὶ πολεμίων ποικίλαις θανατῶν ιδέαις διαχρήσασθαι.

[3] Ἐνέδει δ' ἄρα τοῖς πᾶσι καὶ τοῦτ' ἐπιγραφῆναι αὐτῷ, ὥς ἂν πρῶτος αὐτοκρατόρων τῆς εἰς τὸ θεῖον εὐσεβείας πολέμιος ἀναδειχθεῖ.

[4] Τούτου πάλιν ὁ Ῥωμαῖος Τερτυλλιανὸς ὡδέ πως λέγων μνημονεύει· «Ἐντύχετε τοῖς ὑπομνήμασιν ὑμῶν, ἐκεῖ εὐρήσετε πρῶτον Νέρωνα τοῦτο τὸ δόγμα, ἡνίκα μάλιστα ἐν Ῥώμῃ, τὴν ἀνατολὴν πᾶσαν ὑποτάξας, ὥμὸς ἦν εἰς πάντα, διώξαντα. Τοιούτῳ τῆς κολάσεως ἡμῶν ἀρχηγῷ καυχώμεθα. Ὁ γὰρ εἰδὼς ἐκείνον νοῆσαι δύναται ὥς οὐκ ἂν, εἰ μὴ μέγα τι ἀγαθὸν ἦν, ὑπὸ Νέρωνος κατακριθῆναι»¹.

[5] Ταῦτη γοῦν οὗτος, θεομάχος ἐν τοῖς μάλιστα πρῶτος ἀνακηρυχθεὶς, ἐπὶ τὰς κατὰ τῶν ἀποστόλων ἐπήρθη σφαγὰς. Παῦλος δὴ οὖν ἐπ' αὐτῆς Ῥώμῃς τὴν κεφαλὴν ἀποτμηθῆναι καὶ Πέτρος ὡσαύτως ἀνασκολοπισθῆναι κατ' αὐτὸν ἱστοροῦνται, καὶ πιστοῦταί γε τὴν ἱστορίαν ἢ Πέτρου καὶ Παύλου εἰς δεῦρο κρατήσασα ἐπὶ τῶν αὐτόθι κοιμητηρίων πρόσρησις.

¹ TERTULIAN, *Apologetyk* 5, 3. Tekst sparafrazowany.

24.

*Po Marku pierwszym biskupem Kościoła aleksandryjskiego
zostaje Anianos*

W ósmym roku panowania Nerona jako pierwszy następca Marka Ewangelisty rządy Kościoła w Aleksandrii objął Annianos.

25.

*Prześladowanie Nerona, za panowania którego Piotr i Paweł zginęli
zaszczytną śmiercią męczeńską*

[1] Gdy Neron już ostatecznie umocnił swą władzę, rzucił się w odmęt czynów bezbożnych i nastawił się wrogo nawet do czci Boga wszechrzeczy. Opisywanie całej jego niegodziwości nie należy do zakresu niniejszego dzieła.

[2] Ponieważ zaś wielu przekazało potomności bardzo szczegółową relację o jego życiu, każdy kto chce, może na podstawie ich pism przypatrzeć się dokładnie straszному szaleństwu tego dziwnego człowieka. Bowiem bez żadnego powodu pozbawił życia tysiące ludzi, aż wreszcie dyszał taką żądzą mordu, że już nie oszczędzał ani krewnych, ani przyjaciół, że matkę, braci, żonę i tylu innych członków rodziny w najrozmaitszy sposób kazał zabić tak samo jak wrogów i nieprzyjaciół.

[3] Do tych wszystkich zbrodni trzeba dodać także to, że był pierwszym cesarzem, który jako wróg wystąpił przeciwko Bożej czci.

[4] To właśnie w następujących słowach wspomina Rzymianin Tertulian: „Czytajcie wasze roczniki; znajdziecie w nich, że kiedy Neron po podbiciu całego Wschodu zionął w Rzymie okrucieństwem w stosunku do wszystkich, jako pierwszy prześladował tę naukę. Szczycimy się tym, że taki człowiek zaczął nas prześladować. Bowiem kto go zna, wie z całą pewnością, że Neron skazywał na zagładę tylko to, co najlepsze”¹.

[5] Tak zatem ten, który jest znany jako pierwszy z najzgorzalszych nieprzyjaciół Boga, gotów był zamordować apostołów. Mówi się, że za jego panowania Paweł został w Rzymie ścięty, a Piotr ukrzyżowany. Informację tę potwierdza nazwa rzymskich cmentarzy, do dziś pod wezwaniem Piotra i Pawła.

[6] Οὐδὲν δὲ ἤττον καὶ ἐκκλησιαστικὸς ἀνὴρ, Γάιος ὄνομα, κατὰ Ζεφυρίνον Ῥωμαίων γεγωνὸς ἐπίσκοπον¹. Ὃς δὴ Πρόκλῳ τῆς κατὰ Φρύγας προΐσταμένῳ γνώμης ἐγγράφως διαλεχθεὶς, αὐτὰ δὴ ταῦτα περὶ τῶν τόπων, ἔνθα τῶν εἰρημένων ἀποστόλων τὰ ἱερὰ σκηνώματα κατατέθεται, φησὶν·

[7] «Ἐγὼ δὲ τὰ τρόπαια τῶν ἀποστόλων ἔχω δεῖξαι. Ἐὰν γὰρ θελήσης ἀπελθεῖν ἐπὶ τὸν Βασικανὸν ἢ ἐπὶ τὴν ὁδὸν τὴν Ὡστίαν, εὐρήσεις τὰ τρόπαια τῶν ταύτην ἰδρυσαμένων τὴν ἐκκλησίαν.»²

[8] Ὡς δὲ κατὰ τὸν αὐτὸν ἄμφω καιρὸν ἐμαρτύρησαν, Κορινθίων ἐπίσκοπος Διονύσιος ἐγγράφως Ῥωμαίοις ὁμιλῶν, ὧδε παρίστησιν·

«Ταῦτα καὶ ὑμεῖς διὰ τῆς τοσαύτης νοουθεσίας³ τὴν ἀπὸ Πέτρου καὶ Παύλου φυτεῖαν γενηθεῖσαν Ῥωμαίων τε καὶ Κορινθίων συνεκεράσατε. Καὶ γὰρ ἄμφω καὶ εἰς τὴν ἡμετέραν Κόρινθον φυτεύσαντες ἡμᾶς ὁμοίως ἐδίδαξαν, ὁμοίως δὲ καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν ὁμόσε διδάξαντες ἐμαρτύρησαν κατὰ τὸν αὐτὸν καιρόν». Καὶ ταῦτα δὲ, ὡς ἂν ἔτι μᾶλλον πιστωθεῖται τὰ τῆς ἱστορίας.

Κς'

Ὡς μυρίοις κακοῖς περιηλάθησαν Ἰουδαῖοι, καὶ ὡς τὸν ὕστατον πρὸς Ῥωμαίους ἤραντο πόλεμον

[1] Αὐθις δ' ὁ Ἰώσηπος πλεῖστα ὅσα περὶ τῆς τὸ πᾶν Ἰουδαίων ἔθνος καταλαβούσης διελθὼν συμφορᾶς⁴, δηλοῖ κατὰ λέξιν ἐπὶ πλείστοις ἄλλοις μυρίους ὅσους τῶν παρὰ Ἰουδαίοις τετιμημένων μάστιξιν αἰκισθέντας ἐν αὐτῇ τῇ Ἱερουσαλὴμ ἀνασταυρωθῆναι ὑπὸ Φλώρου· τοῦτον δὲ εἶναι τῆς Ἰουδαίας ἐπίτροπον, ὁπηνίκα τὴν ἀρχὴν ἀναρριπισθῆναι τοῦ πολέμου, ἔτους δωδεκάτου τῆς Νέρωνος ἡγεμονίας, συνέβη⁵.

[2] Εἶτα δὲ καὶ καθ' ὅλην τὴν Συρίαν ἐπὶ τῇ τῶν Ἰουδαίων ἀποστάσει δεινὴν φησι κατεληφέναι ταραχὴν, πανταχόσε τῶν ἀπὸ τοῦ ἔθνους πρὸς τῶν κατὰ πόλιν ἐνοίκων ὡς ἂν πολεμίων ἀνηλεῶς πορθουμένων, ὥστε ὁρᾶν τὰς πόλεις μεστὰς ἀτάφων σωμάτων καὶ νεκρῶν ἅμα νηπίοις γέροντας ἐρριμμένους γύναϊα τε μηδὲ τῆς ἐπ' αἰδῶ σκέπης μετεληφότα, καὶ πᾶσαν μὲν τὴν ἐπαρχίαν μεστήν ἀδιηγῆτων συμφορῶν, μέζονα δὲ τῶν ἐκάστοτε τολμωμένων τὴν ἐπὶ τοῖς ἀπειλουμένοις ἀνάτασιν⁶.

Ταῦτα κατὰ λέξιν ὁ Ἰώσηπος. Καὶ τὰ μὲν κατὰ Ἰουδαίους ἐν τούτοις ἦν.

¹ Zefiryn, biskup w latach 199-217.

² Trofea te, to ustawione na grobach kolumny lub inne oznaczenia identyfikujące ciała osób pogrzebanych.

[6] Zaświadcza o tym także człowiek Kościoła o imieniu Gajus, żyjący w czasach biskupa Rzymu Zefiryna¹. W swej rozprawie przeciwko Proklosowi, przywódcy sekty katafrygów, tak mówi o miejscach, w których złożono święte szczątki wspomnianych apostołów:

[7] „Ja zaś mogę pokazać trofea apostołskie. Wyjdź na Wzgórze Watykańskie albo na drogę do Ostii, a znajdziesz tam trofea tych, którzy założyli ten Kościół”².

[8] Że istotnie obydwaj apostołowie w tym samym czasie ponieśli śmierć męczeńską, dowodzi Dionizy, biskup koryncki, w swym *Liście do Rzymian*, w którym pisze tak:

„Zatem i wy przez tak serdeczne upomnienie³ związaście bardzo ściśle szczepy sadzone przez Piotra i Pawła – Rzym i Korynt. Przecież obydwaj w naszym Koryncie sadzili ten szczep i nieśli nam naukę. Tak samo w Italii razem nauczali i w tym samym czasie ponieśli śmierć męczeńską”. Przytoczyłem to dlatego, by jeszcze bardziej uwiarygodnić moje opowiadanie.

26.

O tym, jak liczne nieszczęścia spadły na Żydów i jak w końcu wypowiedzieli Rzymianom wojnę

[1] Józef opowiada jeszcze o licznych nieszczęściach, jakie spadły na cały naród żydowski⁴, i wśród wielu innych szczegółów opowiada dosłownie, że Florus w samej Jerozolimie tysiące Żydów kazał zhańbić biczowaniem i ukrzyżować. Był on namiestnikiem Judei, gdy na nowo wybuchła wojna, w dwunastym roku panowania Nerona⁵.

[2] Potem Józef dodaje, że po wybuchu powstania żydowskiego w całej Syrii wybuchły groźne zamieszki. Wszędzie mieszkańcy miast bez litości prześladowali Żydów jak wrogów, tak że można było widzieć miasta pełne nieopogrzebanych zwłok, walające się obok siebie trupy dzieci i starców, porzucone nagie ciała kobiet, a cała eparchia pogrążyła się w okropnościach nie do wypowiedzenia. Lecz od przeszłych już cierpień gorszy był lęk przed tym, co groziło⁶.

W ten dosłownie sposób pisze Józef. Tak miały się wówczas sprawy Żydów.

³ List ten jest odpowiedzią na list biskupa Sotera z Rzymu do Koryntu.

⁴ JÓZEF FLAWIUSZ, *Wojna żydowska* II, 14-15; *Dawne dzieje Izraela* XX, 11, 1.

⁵ To znaczy w roku 65/66.

⁶ JÓZEF FLAWIUSZ, *Wojna żydowska* II, 18, 2.

Γ'

Τάδε καὶ ἡ γ' περιέχει βίβλος τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας

- A'] Ὅποι γῆς ἐκήρυξαν τὸν Χριστὸν οἱ ἀπόστολοι.
B'] Τίς πρῶτος τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας προέστη.
Γ'] Περὶ τῶν ἐπιστολῶν τῶν ἀποστόλων.
Δ'] Περὶ τῆς πρώτης τῶν ἀποστόλων διαδοχῆς.
Ε'] Περὶ τῆς μετὰ τὸν Χριστὸν ὑστάτης Ἰουδαίων πολιορκίας.
ς'] Περὶ τοῦ πιέσαντος λιμοῦ.
Ζ'] Περὶ τῶν τοῦ Χριστοῦ προρρήσεων.
Η'] Περὶ τῶν πρὸ τοῦ πολέμου σημείων.
Θ'] Περὶ Ἰωσήπου καὶ ὧν κατέλιπεν συγγραμμάτων.
Ι'] Ὅπως τῶν θείων μνημονεύει βιβλίων.
ΙΑ'] Ὡς μετὰ Ἰάκωβον ἡγεῖται Συμεὼν τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας.
ΙΒ'] Ὡς Οὐεσπασιανὸς τοὺς ἐκ Δαυὶδ ἀναζητεῖσθαι προστάττει.
ΙΓ'] Ὡς δεῦτερος Ἀλεξανδρέων ἡγεῖται Ἀβίλιος¹.
ΙΔ'] Ὡς καὶ Ῥωμαίων δεῦτερος Ἀνέγκλητος ἐπισκοπεῖ.
ΙΕ'] Ὡς τρίτος μετ' αὐτὸν Κλήμης.
Ις'] Περὶ τῆς Κλήμεντος ἐπιστολῆς.
ΙΖ'] Περὶ τοῦ κατὰ Δομετιανὸν διωγμοῦ.
ΙΗ'] Περὶ Ἰωάννου τοῦ ἀποστόλου καὶ τῆς Ἀποκαλύψεως.
ΙΘ'] Ὡς Δομετιανὸς τοὺς ἀπὸ γένους Δαυὶδ ἀναιρεῖσθαι προστάττει.
Κ'] Περὶ τῶν πρὸς γένους τοῦ σωτῆρος ἡμῶν.
ΚΑ'] Ὡς τῆς Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίας τρίτος ἡγεῖται Κέρδων.
ΚΒ'] Ὡς τῆς Ἀντιοχείων δεῦτερος Ἰγνάτιος.
ΚΓ'] Ἱστορία περὶ Ἰωάννου τοῦ ἀποστόλου.
ΚΔ'] Περὶ τῆς τάξεως τῶν εὐαγγελίων.
ΚΕ'] Περὶ τῶν ὁμολογουμένων θείων γραφῶν καὶ τῶν μὴ τοιούτων.

¹ W tekście paragrafy 13 i 14 występują w odwrotnej kolejności i tak też należy cytować. Tutaj pozostawiamy błędną kolejność, gdyż taka zachowała się rękopisach

KSIEGA TRZECIA

Treść księgi trzeciej *Historii kościelnej*

1. Kraje, w których apostołowie głosili Chrystusa
2. Pierwszy zwierzchnik Kościoła rzymskiego
3. Listy apostołskie
4. Pierwsi następcy apostołów
5. Ostatnie po Chrystusie oblężenie Żydów
6. Panujący wśród Żydów głód
7. Przepowiednie Chrystusa
8. Znaki poprzedzające wojnę
9. Józef i pisma, które pozostawił
10. Święte księgi wymieniane przez Józefa
11. Symeon zwierzchnikiem Kościoła jerozolimskiego po śmierci Jakuba
12. Rozkaz Wespazjana, by odszukać potomków Dawida
13. Abilios, drugi zwierzchnik Kościoła aleksandryjskiego¹
14. Anaklet, drugi biskup rzymski
15. Klemens, trzeci biskup rzymski
16. List Klemensa
17. Prześladowanie za rządów Domicjana
18. Jan Apostoł i Apokalipsa
19. Rozkaz Domicjana, by wymordować potomków Dawida
20. Krewni naszego Zbawiciela
21. Kerdon, trzeci zwierzchnik Kościoła aleksandryjskiego
22. Ignacy, drugi biskup antiocheński
23. Opowieść o Janie Apostole
24. Porządek Ewangelii
25. Powszechnie uznane księgi święte i pisma wątpliwe

- Κς'] Περὶ Μενάνδρου τοῦ γόητος.
ΚΖ'] Περὶ τῆς τῶν Ἑβιωναίων αἵρέσεως.
ΚΗ'] Περὶ Κηρίνθου αἵρεσιάρχου.
ΚΘ'] Περὶ Νικολάου καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ κεκλημένων.
Λ'] Περὶ τῶν ἐν συζυγαίαις ἐξετασθέντων ἀποστόλων.
ΛΑ'] Περὶ τῆς Ἰωάννου καὶ Φιλίππου τελευτῆς.
ΛΒ'] Ὅπως Συμεὼν ὁ ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπίσκοπος ἐμαρτύρησεν.
ΛΓ'] Ὅπως Τραϊανὸς ζητεῖσθαι Χριστιανοὺς ἐκώλυσεν.
ΛΔ'] Ὡς τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας τέταρτος Εὐάρεστος ἡγεῖται.
ΛΕ'] Ὡς τρίτος τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἰοῦστος.
Λς'] Περὶ Ἰγνατίου καὶ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ.
ΛΖ'] Περὶ τῶν εἰς ἔτι τότε διαπρεπόντων εὐαγγελιστῶν.
ΛΗ'] Περὶ τῆς Κλήμεντος ἐπιστολῆς καὶ τῶν ψευδῶς εἰς αὐτὸν ἀναφε-
ρομένων.
ΛΘ'] Περὶ τῶν Παπία συγγραμμάτων.

26. Szarlatan Menander
27. Herezja ebionitów
28. Herezjarcha Keryntos
29. Mikołaj i biorący od niego nazwę nikolaici
30. Apostołowie, którzy żyli w związkach małżeńskich
31. Śmierć Jana i Filipa
32. Męczeństwo Symeona, biskupa jerozolimskiego
33. Rozkaz Trajana, by ścigać chrześcijan
34. Ewaryst, czwarty zwierzchnik Kościoła rzymskiego
35. Justus, trzeci biskup jerozolimski
36. Ignacy i jego listy
37. Wybitni ewangeliści owych czasów
38. List Klemensa i dzieła mylnie mu przypisywane
39. Pisma Papiasza

A'

Ὅποιοι γῆς ἐκήρυξαν τὸν Χριστὸν οἱ ἀπόστολοι

[1] Τὰ μὲν δὴ κατὰ Ἰουδαίους ἐν τούτοις ἦν· τῶν δὲ ἱερῶν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἀποστόλων τε καὶ μαθητῶν ἐφ' ἅπασαν κατασπαρέντων τὴν οἰκουμένην, Θωμᾶς μὲν, ὡς ἡ παράδοσις περιέχει, τὴν Παρθίαν¹ εἴληχεν, Ἀνδρέας δὲ τὴν Σκυθίαν², Ἰωάννης τὴν Ἀσίαν³, πρὸς οὓς καὶ διατρίψας ἐν Ἐφέσῳ τελευτᾷ.

[2] Πέτρος δ' ἐν Πόντῳ καὶ Γαλατίᾳ καὶ Βιθυνίᾳ Καππαδοκίᾳ τε καὶ Ἀσίᾳ⁴ κεκηρυχέναι τοῖς ἐκ διασπορᾶς Ἰουδαίοις ἔοικεν· ὃς καὶ ἐπὶ τέλει ἐν Ῥώμῃ γενόμενος, ἀνεσκολοπίσθη κατὰ κεφαλῆς, οὕτως αὐτὸς ἀξιώσας παθεῖν.

[3] Τί δεῖ περὶ Παύλου λέγειν, ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ πεπληρωκότος τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ καὶ ὕστερον ἐν τῇ Ῥώμῃ ἐπὶ Νέρωνος μεμαρτυρηκότος; ταῦτα Ὡριγένει κατὰ λέξιν ἐν τρίτῳ τόμῳ τῶν εἰς τὴν Γένεσιν ἐξηγητικῶν εῖρηται⁵.

B'

Τίς πρῶτος τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας προέστη

[1] Τῆς δὲ Ῥωμαίων ἐκκλησίας μετὰ τὴν Παύλου καὶ Πέτρου μαρτυρίαν πρῶτος κληροῦται τὴν ἐπισκοπὴν Λίνος. Μνημονεύει τούτου Τιμοθέῳ γράφων ἀπὸ Ῥώμης ὁ Παῦλος κατὰ τὴν ἐπὶ τέλει τῆς ἐπιστολῆς πρόσρησιν⁶.

Γ'

Περὶ τῶν ἐπιστολῶν τῶν ἀποστόλων

[1] Πέτρου μὲν οὖν ἐπιστολὴ μία, ἡ λεγομένη αὐτοῦ προτέρα, ἀνωμολόγηται, ταύτη δὲ καὶ οἱ πάλοι πρεσβύτεροι ὡς ἀναμφιλέκτω ἐν τοῖς

¹ Nazywano tak kraj rozciągający się od Eufratu po Indie, dlatego też nazywa się Tomaszem apostołem Indii.

² Rejony zamieszkałe przez Scytów, na północny wschód od Morza Czarnego.

³ W znaczeniu rzymskiej prowincji, w zachodniej części Azji Mniejszej.

1.

Kraje, w których apostołowie głosili Chrystusa

[1] Tak więc się miały sprawy żydowskie. Tymczasem święci apostołowie i uczniowie naszego Zbawiciela rozproszyli się po całym cywilizowanym świecie. Tomaszowi, jak głosi tradycja, z woli Bożej przypadła w udziale Partia¹, Andrzejowi Scytia², Janowi Azja³, gdzie przebywał i zmarł w Efezie.

[2] Piotr, jak się wydaje, głosił Ewangelię Żydom żyjącym w diasporze w Poncie, Galacji, Bitynii, Kapadocji i Azji⁴; w końcu przybył do Rzymu i zgodnie z własnym życzeniem został ukrzyżowany głową w dół.

[3] Cóż powiedzieć o Pawle? Dopełnił głoszenia Ewangelii Chrystusowej od Jerozolimy po Ilirię, a w końcu za panowania Nerona poniósł w Rzymie śmierć męczeńską. Tak mówi dosłownie Orygenes w trzeciej części swoich *Komentarzu do Księgi Rodzaju*⁵.

2.

Pierwszy zwierzchnik Kościoła rzymskiego

Jako pierwszy po męczeńskiej śmierci Pawła i Piotra biskupem Kościoła rzymskiego został wybrany Linus. Paweł, pisząc z Rzymu do Tymoteusza, wspomina o nim pod koniec swego listu⁶.

3.

Listy apostolskie

[1] Jeden z listów Piotra, ten który nazywa się Pierwszym, cieszy się powszechnym uznaniem; dawni prezbiterzy czerpią z niego w swych pismach

⁴ Tak podaje 1 P 1, 1.

⁵ Komentarz ten zaginął.

⁶ 2 Tm 4, 21.

σφῶν αὐτῶν κατακέχρηται συγγράμμασιν· τὴν δὲ φερομένην δευτέραν οὐκ ἐνδιάθηκον μὲν εἶναι παρελήφαμεν, ὅμως δὲ πολλοῖς χρήσιμος φανεῖσα, μετὰ τῶν ἄλλων ἐσπουδάσθη γραφῶν.

[2] Τὸ γε μὴν τῶν ἐπικεκλημένων αὐτοῦ Πράξεων¹ καὶ τὸ κατ' αὐτὸν ὠνομασμένον εὐαγγέλιον² τό τε λεγόμενον αὐτοῦ Κήρυγμα³ καὶ τὴν καλουμένην Ἀποκάλυψιν⁴ οὐδ' ὅλως ἐν καθολικοῖς ἴσμεν παραδεδομένα, ὅτι μήτε ἀρχαίων μήτε μὴν καθ' ἡμᾶς τις ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς ταῖς ἐξ αὐτῶν συνεχρήσατο μαρτυρίαις.

[3] Προϊούσης δὲ τῆς ἱστορίας πούργου ποιήσομαι σὺν ταῖς διαδοχαῖς ὑποσημῆνασθαι τίνες τῶν κατὰ χρόνους ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων ὁποῖαις κέχρηται τῶν ἀντιλεγομένων, τίνα τε περὶ τῶν ἐνδιαθῆκων καὶ ὁμολογουμένων γραφῶν καὶ ὅσα περὶ τῶν μὴ τοιούτων αὐτοῖς εἴρηται.

[4] Ἀλλὰ τὰ μὲν ὀνομαζόμενα Πέτρου, ὧν μόνην μίαν γνησίαν ἔγνω ἐπιστολὴν καὶ παρὰ τοῖς πάλοι πρεσβυτέροις ὁμολογουμένην, τοσαῦτα·

[5] Τοῦ δὲ Παύλου πρόδηλοι καὶ σαφεῖς αἱ δεκατέσσαρες· ὅτι γε μὴν τινες ἡθετήκασιν τὴν πρὸς Ἑβραίους, πρὸς τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας ὡς μὴ Παύλου οὖσαν αὐτὴν ἀντιλέγεσθαι φήσαντες, οὐ δίκαιον ἀγνοεῖν· καὶ τὰ περὶ ταύτης δὲ τοῖς πρὸ ἡμῶν εἰρημένα κατὰ καιρὸν παραθήσομαι. Οὐδὲ μὴν τὰς λεγομένας αὐτοῦ Πράξεις⁵ ἐν ἀναμφιλέτοις παρείληφα.

[6] Ἐπεὶ δ' ὁ αὐτὸς ἀπόστολος ἐν ταῖς ἐπὶ τέλει προσρήσεσιν τῆς πρὸς Ῥωμαίους μνήμην πεποιήται μετὰ ἄλλων καὶ Ἑρμᾶ⁶, οὗ φασιν ὑπάρχειν τὸ τοῦ Ποιμένος βιβλίον⁷, ἰστέον ὡς καὶ τοῦτο πρὸς μὲν τινων ἀντιλέλεκται, δι' οὓς οὐκ ἂν ἐν ὁμολογουμένοις τεθείη, ὅφ' ἐτέρων δὲ ἀναγκαιότατον οἷς μάλιστα δεῖ στοιχειώσεως εἰσαγωγικῆς, κέκριται· ὅθεν ἤδη καὶ ἐν ἐκκλησίαις ἴσμεν αὐτὸ δεδημοσιευμένον, καὶ τῶν παλαιάτων δὲ συγγραφέων κεχρημένους τινὰς αὐτῷ κατείληφα.

[7] Ταῦτα εἰς παράστασιν τῶν τε ἀναντιρρήτων καὶ τῶν μὴ παρὰ πᾶσιν ὁμολογουμένων θείων γραμμάτων εἰρήσθω.

Δ'

Περὶ τῆς πρώτης τῶν ἀποστόλων διαδοχῆς

[1] Ὅτι μὲν οὖν τοῖς ἐξ ἔθνων κηρύσσωσι ὁ Παῦλος τοὺς ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ καὶ κύκλῳ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ τῶν ἐκκλησιῶν καταβέβλητο θεμελίους, δηλὸν ἐκ τῶν αὐτοῦ γένοιτ' ἂν φωνῶν καὶ ἀφ' ὧν ὁ Λουκάς ἐν ταῖς Πράξεσιν ἱστορήσεν·

¹ Cf. ANT II/1, 480-524.

² Cf. ANT I/2, 616-623.

³ Cf. ANT II/1, 576-580.

jako z niebudzącego wątpliwości. Natomiast co do tak zwanego Drugiego Listu istnieje tradycja, że wprawdzie nie należy do Testamentu, ale ponieważ wielu uważało go za pożyteczny, zachował się razem z innymi pismami.

[2] Zaś przypisywane Piotrowi *Dzieje*¹ i nosząca jego imię *Ewangelia*² oraz tak zwany jego *Kerygmat*³ i *Apokalipsa*⁴, jak wiemy, z całą pewnością nie zostały przekazane wśród pism katolickich, bo ich świadectwami nie posłużył się żaden pisarz kościelny, ani dawny, ani współczesny.

[3] Będzie niewątpliwie korzystne, jeśli w dalszym ciągu tej *Historii*, podając sukcesję apostołów, zaznaczę za każdym razem, którzy pisarze kościelni czerpali z pism wątpliwych, jakie to były pisma, a także co mówili o księgach należących do Testamentu i uznanych oraz o nieuznanych.

[4] To wszystko, co można powiedzieć o pismach zachowanych pod imieniem Piotra, z których tylko ten jeden list znam jako autentyczny i uznany przez dawnych prezbiterów.

[5] Co do czternastu listów Pawła – sprawa jest jasna i pewna. Trzeba jednak wiedzieć, że niektórzy odrzucili List do Hebrajczyków, powołując się na Kościół rzymski, który neguje jego pochodzenie od Pawła. W odpowiednim miejscu przytoczę, co sądzili o nim nasi poprzednicy. Zaś tak zwanych *Dziejów*⁵ Pawła nie znalazłem wśród pism o niewątpliwej autentyczności.

[6] Ten sam Apostoł w pozdrowieniach na końcu Listu do Rzymian wspomina między innymi także Hermasa⁶, któremu się przypisuje księgę pisma *Pasterz*⁷. Trzeba wiedzieć, że niektórzy poddają ją w wątpliwość i nie zaliczają do pism uznanych. Inni natomiast uważają ją za niezbędną dla potrzebujących elementarnego wprowadzenia. Jak wiemy, czyta się ją publicznie w Kościołach i przekonałem się, że czerpali z niej niektórzy najstarsi pisarze.

[7] Tyle niech wystarczy na temat pism, które są niewątpliwie autentyczne, jak i tych, które nie są uznawane przez wszystkich.

4.

Pierwsi następcy apostołów

[1] To, że Paweł przez swe głoszenie Ewangelii wśród pogan położył podwaliny Kościołów we wszystkich stronach, od Jerozolimy aż po Ilirję, jasno wynika z jego własnych słów oraz z tego, co opowiedział Łukasz w swoich *Dziejach*.

⁴ Cf. ANT III, 225-241.

⁵ Cf. ANT II/1, 418-460.

⁶ Rz 16, 14.

⁷ Cf. *Ojcowie Apostolscy*, POK 1 i PSP 45; *Pierwsi świadkowie*, BOK 10.

[2] Καὶ ἐκ τῶν Πέτρου δὲ λέξεων ἐν ὁπόσαις καὶ οὗτος ἐπαρχίαις τοὺς ἐκ περιτομῆς τὸν Χριστὸν εὐαγγελιζόμενος τὸν τῆς καινῆς διαθήκης παρεδίδου λόγον, σαφὲς ἂν εἴη ἀφ' ἧς εἰρήκαμεν ὁμολογουμένης αὐτοῦ ἐπιστολῆς, ἐν ἧ τοῖς ἐξ Ἑβραίων οὖσιν ἐν διασπορᾷ Πόντου καὶ Γαλατίας Καππαδοκίας τε καὶ Ἀσίας καὶ Βιθυνίας γράφει¹.

[3] Ὅσοι δὲ τούτων καὶ τίνες γνήσιοι ζηλωταὶ γεγονότες τὰς πρὸς αὐτῶν ἰδρυθείσας ἱκανοὶ ποιμαίνειν ἐδοκιμάσθησαν ἐκκλησίας, οὐ ῥάδιον εἰπεῖν, μὴ ὅτι γε ὅσους ἂν τις ἐκ τῶν Παύλου φωνῶν ἀναλέξειτο.

[4] Τούτου γὰρ οὖν μυριοὶ συνεργοὶ καὶ, ὡς αὐτὸς ὠνόμασεν, συστρατιῶται γεγόνασιν², ὧν οἱ πλείους ἀλήστου πρὸς αὐτοῦ μνήμης ἡξίωνται, διηνεκὴ τὴν περὶ αὐτῶν μαρτυρίαν ταῖς ἰδίαις ἐπιστολαῖς ἐγκαταλέξαντος, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὁ Λουκᾶς ἐν ταῖς Πράξεσιν τοὺς γνωρίμους αὐτοῦ καταλέγων ἐξ ὀνόματος αὐτῶν μνημονεύει.

[5] Τιμόθεός γε μὴν τῆς ἐν Ἐφέσῳ παροικίας ἱστορεῖται πρῶτος τὴν ἐπισκοπὴν εἰληχεναι³, ὡς καὶ Τίτος τῶν ἐπὶ Κρήτης ἐκκλησιῶν⁴.

[6] Λουκᾶς δὲ τὸ μὲν γένος ὦν τῶν ἀπ' Ἀντιοχείας, τὴν ἐπιστήμην δὲ ἱατρὸς, τὰ πλείστα συγγεγονῶς τῷ Παύλῳ, καὶ τοῖς λοιποῖς δὲ οὐ παρέργως τῶν ἀποστόλων ὠμιληκῶς, ἥς ἀπὸ τούτων προσεκτήσατο ψυχῶν θεραπευτικῆς ἐν δυσὶν ἡμῖν ὑποδείγματα θεοπνεύστοις κατέλιπεν βιβλίοις, τῷ τε εὐαγγελίῳ, ὃ καὶ χαράξει μαρτύρεται καθ' ἃ παρέδοσαν αὐτῷ οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ λόγου, οἷς καὶ φησιν ἔτ' ἄνωθεν ἅπασι παρηκολουθηκέναι⁵, καὶ ταῖς τῶν ἀποστόλων Πράξεσιν, ἃς οὐκέτι δι' ἀκοῆς, ὀφθαλμοῖς δὲ παραλαβὼν συνετάξατο.

[7] Φασὶν δ' ὡς ἄρα τοῦ κατ' αὐτὸν εὐαγγελίου μνημονεύειν ὁ Παῦλος εἶωθεν, ὁπηνίκα ὡς περὶ ἰδίου τινὸς εὐαγγελίου γράφων ἔλεγεν· «Κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου»⁶.

[8] Τῶν δὲ λοιπῶν ἀκολουθῶν τοῦ Παύλου Κρήσκης μὲν ἐπὶ τὰς Γαλλίας⁷ στειλάμενος ὑπ' αὐτοῦ μαρτυρεῖται, Λίνος δέ, οὗ μέμνηται συνόντος ἐπὶ Ῥώμης αὐτῷ κατὰ τὴν δευτέραν πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολήν⁸, πρῶτος μετὰ Πέτρον τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας τὴν ἐπισκοπὴν ἤδη πρότερον κληρωθεὶς δεδήλωται.

[9] Ἀλλὰ καὶ ὁ Κλήμης, τῆς Ῥωμαίων καὶ αὐτὸς ἐκκλησίας τρίτος ἐπίσκοπος καταστάς, Παύλου συνεργὸς καὶ συναθλητῆς γεγονέναι πρὸς αὐτοῦ μαρτυρεῖται⁹.

¹ 1 P 1, 1.

² Cf. Flp 2, 25; Flm 2.

³ Cf. 1 Tm 1, 3.

⁴ Cf. Tt 1, 5.

[2] Również ze słów Piotra widać, w jakich prowincjach głosił Ewangelię Chrystusa tym, którzy pochodzą z obrzezania, wykładając im naukę Nowego Testamentu, a widać to przede wszystkim z Listu, który, jak powiedziałem, jest powszechnie uznany za autentyczny. Pisze w nim do wiernych pochodzenia żydowskiego, żyjących w diasporze w Poncie, Galicji, Kapadocji, Azji i Bitynii¹.

[3] Niełatwo podać, jacy byli prawdziwi następcy apostołów, godni sprawowania urzędu pasterskiego w założonych przez siebie Kościołach, i ilu ich było, z wyjątkiem tych, których imiona można wyłuskać z pism Pawła.

[4] Paweł miał bowiem bardzo wielu współpracowników, czyli, jak sam ich nazwał, towarzyszy broni². Większość z nich wieczną pamięć o sobie zawdzięcza właśnie jemu, bo trwale świadectwo o nich zawarł w swych Listach. Poza tym także Łukasz w swych Dziejach wylicza jego uczniów i podaje ich imiona.

[5] O Tymoteuszu opowiada się, że jako pierwszy otrzymał biskupstwo efeskie³, a Tytus Kościołów kreteńskich⁴.

[6] Łukasz, który pochodził z Antiochii, z zawodu był lekarzem, na stałe towarzyszył Pawłowi i nierzadko stykał się z innymi apostołami, udowodnił, że nauczył się od nich leczenia dusz, bo pozostawił nam dwie natchnione przez Boga księgi. Jedną z nich jest Ewangelia; napisał ją, jak zapewnia, na podstawie tego, co mu przekazali ci, którzy od początku byli naocznymi świadkami Słowa, a z którymi niegdyś przebywał⁵. Drugą księgą są Dzieje Apostolskie, które zredagował już nie na podstawie tego, co słyszał, ale z tego, co widział na własne oczy.

[7] Podobno Paweł wspominał zwykle jego Ewangelię, jak gdyby była jego własnym dziełem, pisał bowiem: „według mojej Ewangelii”⁶.

[8] Spośród innych towarzyszy Pawła, jak on sam poświadcza, Krescens został posłany do Galii⁷, a Linus, o którym w Drugim Liście do Tymoteusza⁸ Paweł wspomina, że przebywał razem z nim w Rzymie, został jako pierwszy po Piotrze wybrany biskupem Rzymu, o czym zresztą była mowa wyżej.

[9] Również i Klemens, trzeci biskup Kościoła rzymskiego, był według świadectwa Pawła jego pomocnikiem i towarzyszem broni⁹.

¹ Cf. Łk 1, 2-3.

² Rz 2, 6; 2 Tm 2, 8.

⁷ Większość rękopisów ma Galatię, lekcja z Galią również jednak jest poważnie potwierdzona. Nieporozumienie płynie stąd, że Galów nazywano także Galatami.

⁸ 2 Tm 4, 21.

⁹ Flp 4, 3.

[10] Ἐπὶ τούτοις καὶ τὸν Ἀρεοπαγίτην ἐκείνον, Διονύσιος ὄνομα αὐτῷ, ὃν ἐν ταῖς Πράξεσι¹ μετὰ τὴν ἐν Ἀρείῳ πάγῳ πρὸς Ἀθηναίους Παύλου δημηγορίαν πρῶτον πιστεῦσαι ἀνέγραψεν ὁ Λουκᾶς, τῆς ἐν Ἀθήναις ἐκκλησίας πρῶτον ἐπίσκοπον ἀρχαίων τις ἕτερος Διονύσιος, τῆς Κορινθίων παροικίας ποιμὴν, γεγονέναι ἱστορεῖ.

[11] Ἀλλὰ γὰρ ὁδῶ προβαίνουσιν, ἐπὶ καιροῦ τὰ τῆς κατὰ χρόνους τῶν ἀποστόλων διαδοχῆς ἡμῖν εἰρήσεται· νῦν δ' ἐπὶ τὰ ἐξῆς ἴωμεν τῆς ἱστορίας.

Ε'

Περὶ τῆς μετὰ τὸν Χριστὸν ὑστάτης Ἰουδαίων πολιορκίας

[1] Μετὰ Νέρωνα δέκα πρὸς τρισὶν² ἔτεσιν τὴν ἀρχὴν ἐπικρατήσαντα τῶν ἀμφὶ Γάλβαν καὶ Ὅθωνα³ ἐνιαυτὸν ἐπὶ μηνὶ ἐξ διαγενομένων, Οὐεσπασιανός, ταῖς κατὰ Ἰουδαίων παρατάξεσιν λαμπρυνόμενος, βασιλεὺς ἐπ' αὐτῆς ἀναδείκνυται τῆς Ἰουδαίας, αὐτοκράτωρ πρὸς τῶν αὐτόθι στρατοπέδων ἀναγορευθεὶς. Τὴν ἐπὶ Ῥώμης οὖν αὐτίκα στείλαμενος, Τίτῳ τῷ παιδί τὸν κατὰ Ἰουδαίων ἐγχειρίζει πόλεμον⁴.

[2] Μετὰ γε μὴν τὴν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἀνάληψιν Ἰουδαίων πρὸς τῷ κατ' αὐτοῦ τολμήματι ἤδη καὶ κατὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ πλείστας ὄσας ἐπιβουλὰς μεμηχανημένων, πρώτου τε Στεφάνου λίθοις ὑπ' αὐτῶν ἀνηρημένου, εἶτα δὲ μετ' αὐτὸν Ἰακώβου, ὃς ἦν Ζεβεδαίου μὲν παῖς, ἀδελφὸς δὲ Ἰωάννου, τὴν κεφαλὴν ἀποτμηθέντος, ἐπὶ πᾶσι τε Ἰακώβου, τοῦ τὸν αὐτόθι τῆς ἐπισκοπῆς θρόνον πρώτου μετὰ τὴν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἀνάληψιν κεκληρωμένου, τὸν προδηλωθέντα τρόπον μεταλλάξαντος⁵, τῶν τε λοιπῶν ἀποστόλων μυρία εἰς θάνατον ἐπιβεβουλευμένων καὶ τῆς μὲν Ἰουδαίας γῆς ἀπεληλαμένων, ἐπὶ δὲ τῇ τοῦ κηρύγματος διδασκαλίᾳ τὴν εἰς σύμπαντα τὰ ἔθνη στειλαμένων πορείαν σὺν δυνάμει τοῦ Χριστοῦ, φήσαντος αὐτοῖς· «Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη ἐν τῷ ὀνόματί μου»⁶.

[3] Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοῦ λαοῦ τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας κατὰ τινα χρησμὸν τοῖς αὐτόθι δοκίμοις δι' ἀποκαλύψεως ἐκδοθέντα πρὸ τοῦ πολέμου μεταναστῆναι τῆς πόλεως καὶ τινα τῆς Περαιᾶς πόλιν οἰκεῖν κεκελευσμένου, Πέλλαν⁷ αὐτὴν ὀνομάζουσιν, [ἐν ἣ] τῶν εἰς Χριστὸν πεπιστευκότων ἀπὸ τῆς Ἱερουσαλὴμ μετφικισμένων, ὡς ἂν παντελῶς ἐπιλελοιπότην ἀγίων ἀνδρῶν αὐτὴν τε τὴν Ἰουδαίων βασιλικὴν μητρόπολιν καὶ σύμπασαν τὴν Ἰουδαίαν γῆν, ἢ ἐκ θεοῦ δίκη λοιπὸν αὐτοὺς ἅτε τοσαῦτα εἰς τε τὸν Χριστὸν καὶ τοὺς ἀποστόλους αὐτοῦ παρηνομηκότας μετῇ, τῶν ἀσεβῶν ἄρδην τὴν γενεὰν αὐτὴν ἐκείνην ἐξ ἀνθρώπων ἀφανίζουσα.

¹ Dz 17, 34.

² Neron był cesarzem w latach 54-68.

[10] Oprócz tego ów Areopagita o imieniu Dionizy, o którym Łukasz w *Dziejach Apostolskich*¹ pisze, że po mowie Pawła do Ateńczyków na areopagu jako pierwszy przyjął wiarę, podobno również jako pierwszy został biskupem ateńskim. Tak opowiada inny Dionizy, jeden z dawnych, pasterz Kościoła korynckiego.

[11] O tym, jak z biegiem czasu następowała sukcesja apostołów, będzie mowa dalej, w miarę rozwijania się naszej opowieści, a tymczasem przejdźmy do dalszego ciągu historii.

5.

Ostatnie po Chrystusie obłężenie Żydów

[1] Po Neronie, który panował trzynaście lat², władzę sprawowali Galba i Oton³, razem tylko rok i sześć miesięcy. Wówczas wojska znajdujące się w Judei obwołały cesarzem Wespazjana, opromienionego sławą na wojnie z Żydami. Wespazjan natychmiast wyruszył w drogę do Rzymu, a dalsze prowadzenie wojny żydowskiej powierzył swemu synowi, Tytusowi⁴.

[2] Żydzi po wniebowstąpieniu naszego Zbawiciela, nie poprzestając na popełnionych na Nim zbrodniach, knuli niezliczone podstępny przeciwko Jego apostołom. Najpierw więc ukamienowali Szczepana, następnie został ścięty Jakub, syn Zebedeusza, brat Jana, wreszcie, w sposób opisany wyżej⁵, zginął Jakub, który jako pierwszy po wniebowstąpieniu naszego Zbawiciela zasiadał na tamtejszej stolicy biskupiej. Inni zaś apostołowie, tysiące razy narażani na śmierć, opuścili ziemię żydowską i wyruszyli głosić naukę Ewangelii do wszystkich narodów, pełni mocy Chrystusa, który rzekł do nich: „Idźcie i nauczajcie wszystkie narody w imię moje”⁶.

[3] Tymczasem wierni Kościoła jerozolimskiego przez przepowiednię, objawioną tamtejszym szanowanym osobom, otrzymali nakaz, by przed wybuchem wojny opuścić miasto i udali się do jednego z miast Perei, o nazwie Pella⁷. Gdy wierni Chrystusa wyprowadzili się z Jerozolimy, wówczas w ogóle nie było już ludzi świętych ani w królewskiej stolicy żydowskiej, ani w całej ziemi judzkiej. Wtedy sprawiedliwość Boża dosięgła tych, którzy dopuścili się tak wielkich zbrodni przeciw Chrystusowi i Jego apostołom, i całkowicie wypłeniła to bezbożne pokolenie.

³ Galba: lipiec 68 – styczeń 69; Oton: styczeń – kwiecień 69.

⁴ JÓZEF FLAWIUSZ, *Wojna żydowska* IV, 9, 2.

⁵ HE II, 23.

⁶ Mt 28, 19.

⁷ Informacja ta nie znajduje potwierdzenia w innych źródłach.

[4] Ὅσα μὲν οὖν τηνικάδε κατὰ πάντα τόπον ὄλῳ τῷ ἔθνει συνερρῦη κακά, ὅπως τε μάλιστα οἱ τῆς Ἰουδαίας οἰκήτορες εἰς ἔσχατα περιηλάθησαν συμφορῶν, ὅποσαι τε μυριάδες ἡβηδὸν γυναιξὶν ἅμα καὶ παισὶ ξίφει καὶ λιμῷ καὶ μυρίοις ἄλλοις εἶδεσι περιπεπτώκασιν θανάτου, πόλεων τε Ἰουδαϊκῶν ὅσαι τε καὶ οἶαι γεγόνασιν πολιορκίαι, ἀλλὰ καὶ ὅποσα οἱ ἐπ' αὐτὴν Ἱερουσαλὴμ ὡς ἂν ἐπὶ μητρόπολιν ὀχυρωτάτην καταπεφευγότες δεινὰ καὶ πέρα δεινῶν ἐοράκασιν, τοῦ τε παντὸς πολέμου τὸν τρόπον καὶ τῶν ἐν τούτῳ γεγενημένων ἐν μέρει ἕκαστα, καὶ ὡς ἐπὶ τέλει τὸ πρὸς τῶν προφητῶν ἀνηγορευμένον βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως ἐν αὐτῷ κατέστη τῷ πάλαι τοῦ θεοῦ περιβοήτῳ νεῷ, παντελὴ φθορὰν καὶ ἀφανισμόν ἔσχατον τὸν διὰ πυρὸς ὑπομείναντι, παρέστιν ὅτῳ φίλον ἐπ' ἀκριβὲς ἐκ τῆς τῷ Ἰωσήπῳ γραφείσης ἀναλέξασθαι ιστορίας·

[5] Ὡς δὲ ὁ αὐτὸς οὗτος τῶν ἀθροισθέντων ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας ἀπάσης ἐν ἡμέραις τῆς τοῦ πάσχα ἑορτῆς ὥσπερ ἐν εἰρκτῇ ῥήμασιν αὐτοῖς ἀποκλεισθῆναι εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα ἀμφὶ τριακοσίας μυριάδας τὸ πλῆθος ἱστορεῖ, ἀναγκαῖον ὑποσημήνασθαι¹.

[6] Χρῆν δ' οὖν ἐν αἷς ἡμέραις τὸν πάντων σωτῆρα καὶ εὐεργέτην Χριστὸν τε τοῦ θεοῦ τὰ κατὰ τὸ πάθος διατέθενται, ταῖς αὐταῖς ὥσπερ ἐν εἰρκτῇ κατακλεισθέντας τὸν μετελθόντα αὐτοὺς ὀλεθρον πρὸς τῆς θείας δίκης καταδέξασθαι.

[7] Παρελθὼν δὴτα τῶν ἐν μέρει συμβεβηκότων αὐτοῖς ὅσα διὰ ξίφους καὶ ἄλλῳ τρόπῳ κατ' αὐτῶν ἐγκεχείρηται, μόνας τὰς διὰ τοῦ λιμοῦ ἀναγκαῖον ἡγοῦμαι συμφορὰς παραθέσθαι, ὡς ἂν ἐκ μέρους ἔχοιεν οἱ τῇδε τῇ γραφῇ ἐντυγχάνοντες εἰδέναι ὅπως αὐτοὺς τῆς εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ θεοῦ παρανομίας οὐκ εἰς μακρὸν ἢ ἐκ θεοῦ μετῴληεν τιμωρία.

ς'

Περὶ τοῦ πιέσαντος λιμοῦ

[1] Φέρε δὴ οὖν, τῶν Ἱστοριῶν τὴν πέμπτην τοῦ Ἰωσήπου μετὰ χεῖρας αὐθὺς ἀναλαβὼν, τότε πραχθέντων διέλθε τὴν τραγῳδίαν·

«Τοῖς γε μὴν εὐπόροις, φησί, καὶ τὸ μένειν πρὸς ἀπωλείας ἴσον ἦν· προφάσει γὰρ αὐτομολίας ἀνηρεῖτό τις διὰ τὴν οὐσίαν. Τῷ λιμῷ δ' ἡ ἀπόνοια τῶν στασιαστῶν συνήκμαζεν, καὶ καθ' ἡμέραν ἀμφοτέρα προσεξεκάετο τὰ δεινὰ.

[2] Φανερὸς μὲν γε οὐδαμοῦ σίτος ἦν, ἐπεισπηδῶντες δὲ διηρεύνων τὰς οἰκίας, ἔπειθ' εὐρόντες μὲν ὡς ἀρνησαμένους ἠκίζοντο, μὴ εὐρόντες δὲ ὡς ἐπιμελέστερον κρύψαντας ἐβασάνιζον. Τεκμήριον δὲ τοῦ τ' ἔχειν καὶ μὴ, τὰ

¹ JÓZEF FLAWIUSZ, *Wojna żydowska* VI, 9, 3n.

[4] Kto jest ciekaw, jak wielkie nieszczęścia spadły wówczas na cały naród, jak przede wszystkim mieszkańców Judei spotkał najbardziej tragiczny los, ile tysięcy mężczyzn w kwiecie wieku wraz z kobietami i dziećmi zginęło od miecza, z głodu i na tysiąc innych sposobów, ile miast żydowskich było obleganych, a ponadto na jakie okropności – i więcej niż okropności – patrzyli ci, którzy schronili się w samej Jerozolimie, która jako stolica miała być niezdobyta twierdzą, jaki był przebieg całej wojny i poszczególnych jej epizodów, jak wreszcie zapowiedziana przez proroków ohyda spustoszenia dotknęła nawet tak przesławną niegdyś świątynię Bożą, która doczekała się zupełnego zniszczenia i całkowitej zagłady przez pożar – dokładne informacje na ten temat może przeczytać w napisanej przez Józefa *Wojnie żydowskiej*.

[5] Należy przy tym podkreślić, że jak opowiada ten autor, około trzech milionów ludzi z całej Judei zgromadziło się na święto Paschy i jak w więzieniu, mówi dosłownie, zostało zamkniętych w Jerozolimie¹.

[6] Trzeba było, żeby Żydzi w tych samych dniach, w których zadali mękę Zbawicielowi i Dobroczyńcy wszystkich, Bożemu Pomazańcowi, zostali zamknięci jak w więzieniu i dosięgła ich zguba, którą im wymierzyła Boża sprawiedliwość.

[7] Pominę już poszczególne nieszczęścia, jakie na nich spadły, ile musieli wycierpieć od miecza i w inny sposób. Sądzę, że powinienem przedstawić tylko te cierpienia, jakie im sprawił głód, by z tego jednego szczegółu czytelnicy tej mojej *Historii* mogli dowiedzieć się, w jaki sposób dosięgła ich kara Boża wkrótce po zbrodni dokonanej na Bożym Pomazańcu.

6.

Panujący wśród Żydów głód

[1] A zatem weźmy znowu do ręki piątą księgę *Wojny żydowskiej* Józefa i przyjrzyjmy się tragicznym wydarzeniom tego czasu:

„Dla ludzi bogatych – mówi – pozostanie w mieście było równoznaczne ze śmiercią. Zabijano ich, aby zagrabić ich majątki, pod pretekstem, że chcą zbiec do nieprzyjaciela. Razem z głodem rosła wściekłość powstańców, tak że oba te groźne zjawiska z dnia na dzień stawały się coraz straszniejsze.

[2] Zboża się już nigdzie nie widziało, więc wpadali do domów i przetrząsali je. Jeśli je znaleźli, znęcali się nad ludźmi za ukrywanie, jeśli go nie znaleźli, katowali ich za to, że je zbyt dobrze schowali. O tym, czy mają żywność, czy nie, wnioskowali z wyglądu nieszczęśników. Kto mógł się jeszcze utrzymać

σώματα τῶν ἀθλίων· ὧν οἱ μὲν ἔτι συνεστῶτες εὐπορεῖν τροφῆς ἐδόκουν, οἱ τηκόμενοι δὲ ἤδη παρωδεύοντο, καὶ κτείνειν ἄλογον ἐδόκει τοὺς ὑπ' ἐνδείας τεθνηξομένους αὐτίκα.

[3] Πολλοὶ δὲ λάθρα τὰς κτήσεις ἐνὸς ἀντικατηλλάξαντο μέτρου, πυρῶν μὲν, εἰ πλουσιώτεροι τυγχάνοιεν ὄντες, οἱ δὲ πενέστεροι κριθῆς· ἔπειτα κατακλείοντες ἑαυτοὺς εἰς τὰ μυχαίτατα τῶν οἰκιῶν, τινὲς μὲν ὑπ' ἄκρας ἐνδείας ἀνέργαστον τὸν σῖτον ἤσθιον, οἱ δ' ἔπεσον ὡς ἡ τε ἀνάγκη καὶ τὸ δέος παρήνει,

[4] Καὶ τράπεζα μὲν οὐδαμοῦ παρετίθετο, τοῦ δὲ πυρὸς ὑφέλκοντες ἔτ' ὡμὰ τὰ σιτία διήρπαζον. Ἐλεεινὴ δ' ἦν ἡ τροφή καὶ δακρύων ἄξιος ἡ θέα, τῶν μὲν δυνατωτέρων πλεονεκτούντων, τῶν δὲ ἀσθενῶν ὀδυρομένων.

[5] Πάντων μὲν δὴ παθῶν ὑπερίσταται λιμός, οὐδὲν δ' οὕτως ἀπόλλυσιν ὡς αἰδῶς· τὸ γὰρ ἄλλως ἐντροπῆς ἄξιον ἐν τούτῳ καταφρονεῖται. Γυναῖκες γοῦν ἀνδρῶν καὶ παῖδες πατέρων καὶ, τὸ οἰκτρότατον, μητέρες νηπίων ἐξήρπαζον ἐξ αὐτῶν τῶν στομάτων τὰς τροφάς, καὶ τῶν φιλάτων ἐν χερσὶ μαραινομένων οὐκ ἦν φειδῶ τοὺς τοῦ ζῆν ἀφελέσθαι σταλαγμούς.

[6] Τοιαῦτα δ' ἐσθίοντες, ὅμως οὐ διελάνθανον, πανταχοῦ δ' ἐφίσταντο οἱ στασιασταὶ καὶ τούτων ταῖς ἀρπαγαῖς, ὅποτε γὰρ κατίδοιεν ἀποκεκλεισμένην οἰκίαν, σημεῖον ἦν τοῦτο τοὺς ἔνδον προσφέρεισθαι τροφήν, εὐθέως δ' ἐξαράξαντες τὰς θύρας εἰσεπήδων, καὶ μόνον οὐκ ἐκ τῶν φαρυγγῶν ἀναθλίβοντες τὰς ἀκόλους ἀνέφερον.

[7] Ἐτύπτοντο δὲ γέροντες ἀντεχόμενοι τῶν σιτίων, καὶ κόμης ἐσπαράσσοντο γυναῖκες συγκαλύπτουσαι τὰ ἐν χερσίν, οὐδέ τις ἦν οἶκος πολίης ἢ νηπίων, ἀλλὰ συνεπαίροντες τὰ παιδία τῶν ψωμῶν ἐκκρεμάμενα κατέσειον εἰς ἔδαφος. Τοῖς δὲ φθάσασι τὴν εἰσδρομὴν αὐτῶν καὶ προκαταπιοῦσιν τὸ ἀρπαγησόμενον ὡς ἀδικηθέντες ἦσαν ὡμότεροι,

[8] Δεινὰς δὲ βασάνων ὁδοὺς ἐπενόουν πρὸς ἔρευναν τροφῆς, ὁρόβοις μὲν ἐμφράττοντες τοῖς ἀθλίοις τοὺς τῶν αἰδοίων πόρους, ῥάβδοις δ' ὀξείαις ἀναπείροντες τὰς ἔδρας· τὰ φρικτὰ δὲ καὶ ἀκοαῖς ἔπασché τις εἰς ἐξομολόγησιν ἐνὸς ἄρτου καὶ ἵνα μηνύσῃ δράκα μίαν κεκρυμμένων ἀλφίτων.

[9] Οἱ βασανιστὰι δ' οὐδ' ἐπείνων (καὶ γὰρ ἦττον ἂν ὡμὸν ἦν τὸ μετὰ ἀνάγκης), γυμνάζοντες δὲ τὴν ἀπόνοιαν καὶ προπαρασκευάζοντες ἑαυτοῖς εἰς τὰς ἐξῆς ἡμέρας ἐφόδια.

[10] Τοῖς δ' ἐπὶ τὴν Ῥωμαίων φρουρὰν νύκτωρ ἐξερπύσασιν ἐπὶ λαχάνων συλλογὴν ἀγρίων καὶ πόας ὑπαντῶντες, ὅτ' ἤδη διαπεφευγένοι τοὺς πολεμίους ἐδόκουν, ἀφήρπαζον τὰ κομισθέντα, καὶ πολλάκις ἰκετευόντων καὶ τὸ φρικτότατον ἐπικαλουμένων ὄνομα τοῦ θεοῦ μεταδοῦναί τι μέρος αὐτοῖς ὧν κινδυνεύσαντες ἦνεγκαν, οὐδ' ὅτιοῦν μετέδωκαν, ἀγαπητὸν δ' ἦν τὸ μὴ καὶ προσαπολέσθαι σεσυλημένον»¹.

¹ JÓZEF FLAWIUSZ, *Wojna żydowska* V, 10, 2-3.

na nogach, ten miał zapewne zapasy żywności. Tych zaś, którzy już umierali z wycieńczenia, zostawiano w spokoju. Uważano bowiem, że niepotrzebne jest zabijanie ludzi, którzy i tak wkrótce mieli umrzeć z wyczerpania.

[3] Wielu potajemnie oddawało cały swój majątek, bogatsi za jedną miarkę pszenicy, ubożsi za miarkę jęczmienia. Potem zamykali się w najodleglejszym kącie mieszkania. Najbardziej wygłodniali zjadali ziarno niezmielone, inni jej piekli, o ile tylko pozwalał na to głód i strach.

[4] Stołu już nigdzie nie zastawiano; wyciągano z ognia jeszcze surowe potrawy i tak je łapczywie zjadano. Nędzne to było pożywienie i lży cisnęły się do oczu na widok tego, że ludzie silniejsi opływali w dostatki, a słabsi rozpaczali.

[5] Głód tłumi wszelkie uczucie, żadnego jednak nie zabija tak jak wstydu. To co zwykle otacza się czcią, w głodzie się depreczuje. A więc żony mężom, dzieci rodzicom i, co najokropniejsze, matki niemowlętom od ust odejmowały żywność, a gdy najdroższe im istoty marły im na rękach, nie wstydziły się odbierać im ostatnich życiodajnych kropli.

[6] Ale i z taką żywnością nie można się było ukryć; wszędzie bowiem pełno było powstańców, którzy wydzielali i to. Gdziekolwiek spostrzegli zamknięty dom, uważali to za dowód, że jego mieszkańcy coś jedzą; natychmiast wyłamywali drzwi, wpadali i prawie z gardła wyrywali nawet okruchy.

[7] Bito starców, którzy bronili swego pożywienia, ciągnięto za włosy kobiety, które ukrywały to, co miały w ręce. Nie było litości ani dla siwizny, ani dla niemowląt, dzieci, które nie chciały puścić kawałków jedzenia, podnoszono do góry i rzucano o ziemię. Dla tych zaś, którzy uprzedzili ich rabunek i zdążyli połknąć to, co chcieli im wydrzeć, byli jeszcze okrutniejsi, jakby doznali jakiejś krzywdy.

[8] Wymyślali straszne męki, żeby zdobyć żywność. Grochem zatykali nieszczęśnikom wstydlive otwory, a w odbytu wbijali zaostrzone patyki. Strach słuchać, co cierpiał niejeden, zanim przyznał się do posiadania bochenka chleba albo wyjął, gdzie ukrył garść kaszy.

[9] Zaś oprawcy nie cierpieli żadnego niedostatku. Ich postępowanie byłoby z pewnością mniej ohydne, gdyby wynikało z własnej nędzy, lecz nimi kierował szal okrucieństwa i gromadzili sobie zapasy na przyszłość.

[10] Wychodzili naprzeciw tym, którzy nocą podkradali się pod strażę rzymskie, aby urwać warzyw i polnych ziół, i wydzielali im to, co zdobyli, gdy oni już sądzili, że uszli czujności nieprzyjaciela. Często zdarzało się, że ci nędzarze błagali ich i zaklinali na straszne imię Boże, by zostawili im choć cząstkę tego, co z narażeniem życia sobie przynieśli; oni jednak zabierali wszystko, a szczęściem było, jeśli kończyło się tylko na ograbieniu, a nie śmierci¹.

[11] Τούτοις μεθ' ἕτερα ἐπιφέρει λέγων· «Ἰουδαίοις δὲ μετὰ τῶν ἐξόδων ἀπεκόπη πᾶσα σωτηρίας ἐλπίς, καὶ βαθύνας ἑαυτὸν ὁ λιμὸς κατ' οἴκους καὶ γενεὰς τὸν δῆμον ἐπεβόσκετο, καὶ τὰ μὲν τέγη πεπλήρωτο γυναικῶν καὶ βρεφῶν λελυμένων, οἱ στενωποὶ δὲ γερόντων νεκρῶν.

[12] Παῖδες δὲ καὶ νεανίαὶ διοιδοῦντες ὥσπερ εἰδῶλα κατὰ τὰς ἀγορὰς ἀνειλοῦντο καὶ κατέπιπτον ὅπη τινὰ τὸ πάθος καταλαμβάνοι. Θάπτειν δὲ τοὺς προσήκοντας οὔτε ἴσχυον οἱ κάμνοντες καὶ τὸ διευτονοῦν ὥκνει διὰ τε τὸ πλῆθος τῶν νεκρῶν καὶ τὸ κατὰ σφᾶς ἄδηλον· πολλοὶ γοῦν τοῖς ὑπ' αὐτῶν θαπτομένοις ἐπαπέθνησκον, πολλοὶ δ' ἐπὶ τὰς θήκας, πρὶν ἐπιστῆναι τὸ χρεῶν, προῆλθον.

[13] Οὔτε δὲ θρῆνος ἐν ταῖς συμφοραῖς οὔτε ὀλοφυρμὸς ἦν, ἀλλ' ὁ λιμὸς ἤλεγχε τὰ πάθη, ξηροὶς δὲ τοῖς ὄμμασιν οἱ δυσθανατοῦντες ἐθεώρουν τοὺς φθάσαντας ἀναπαύσασθαι, βαθεῖα δὲ τὴν πόλιν περιεῖχεν σιγὴ καὶ νύξ θανάτου γέμουσα. Καὶ τούτων οἱ ληστὰὶ χαλεπώτεροι.

[14] Τυμβωρυχοῦντες γοῦν τὰς οἰκίας, ἐσύλων τοὺς νεκρούς, καὶ τὰ καλύμματα τῶν σωμάτων περισπῶντες, μετὰ γέλωτος ἐξήεσαν, τὰς τε ἀκμὰς τῶν ξιφῶν ἐδοκίμαζον ἐν τοῖς πτώμασιν, καὶ τινὰς τῶν ἐρριμμένων ἔτι ζῶντας διήλανον ἐπὶ πείρᾳ τοῦ σιδήρου, τοὺς δ' ἵκετεύοντας. Χρῆσαι σφίσι δεξιὰν καὶ ξίφος, τῷ λιμῷ κατέλιπον ὑπερηφανοῦντες, καὶ τῶν ἐκπνεόντων ἕκαστος ἀτενὲς εἰς τὸν ναὸν ἀφεώρα, τοὺς στασιαστὰς ζῶντας ἀπολιπών.

[15] Οἱ δὲ τὸ μὲν πρῶτον ἐκ τοῦ δημοσίου θησαυροῦ τοὺς νεκροὺς θάπτειν ἐκέλευον, τὴν ὁσμὴν οὐ φέροντες· ἔπειθ' ὥς οὐ διήρκουν, ἀπὸ τῶν τειχῶν ἐρρίπτουν εἰς τὰς φάραγγας. Περιὼν δὲ ταύτας ὁ Τίτος ὥς ἐθεάσατο πεπλησμένας τῶν νεκρῶν καὶ βαθὺν ἰχώρα μυδῶντων τὸν ὑπορρέοντα τῶν σωμάτων, ἐστέναξεν τε καὶ τὰς χεῖρας ἀνατείνας κατεμαρτύρατο τὸν θεόν, ὥς οὐκ εἶη τὸ ἔργον αὐτοῦ»¹.

[16] Τούτοις ἐπειπὼν τινα μεταξὺ ἐπιφέρει λέγων· «Οὐκ ἂν ὑποστειλαίμην εἰπεῖν ἃ μοι κελεύει τὸ πάθος· οἶμαι Ῥωμαίων βραδυνάντων ἐπὶ τοὺς ἀλιτηρίους, ἢ καταποθῆναι ἂν ὑπὸ χάσματος ἢ κατακλυσθῆναι τὴν πόλιν ἢ τοὺς τῆς Σοδομηνῆς μεταλαβεῖν κεραυνούς· πολὺ γὰρ τῶν ταῦτα παθόντων ἦνεγκεν γενεὰν ἀθεωτέραν· τῇ γοῦν τούτων ἀπονοίᾳ πᾶς ὁ λαὸς συναπώλετο»².

[17] Καὶ ἐν τῷ ἔκτῳ δὲ βιβλίῳ οὕτως γράφει· «Τῶν δ' ὑπὸ τοῦ λιμοῦ φθειρομένων κατὰ τὴν πόλιν ἄπειρον μὲν ἔπιπτε τὸ πλῆθος, ἀδιήγητα δὲ συνέβαιnen τὰ πάθη. Καθ' ἐκάστην γὰρ οἰκίαν, εἴ που τροφῆς παραφανείη σκιά, πόλεμος ἦν, καὶ διὰ χειρῶν ἐχώρουν οἱ φίλτατοι πρὸς ἀλλήλους, ἐξαρπάζοντες τὰ ταλαίπωρα τῆς ψυχῆς ἐφόδια, πίστις δ' ἀπορίας οὐδὲ τοῖς θνήσκουσιν ἦν,

¹ JÓZEF FLAWIUSZ, *Wojna żydowska* V, 12, 3-4.

[11] Do tego dodaje Józef nieco dalej: „Z chwilą, gdy nie można było wyjść z miasta, zgasła dla Żydów wszelka nadzieja na ocalenie, a narastający głód wyniszczał lud całymi domami i rodzinami. Dachy pełne były martwych kobiet i dzieci, a na ulicach leżały trupy starców.

[12] Mali chłopcy i wyrostki, opuchnięci z głodu, błakali się po placach jak zjawy i padali tam, gdzie dosięgło ich wycieńczenie. Chorzy nie mieli sił grzebać swoich najbliższych, a tym, którzy jeszcze je mieli, opadły ręce wobec stosu trupów i niepewności własnego losu. Było wielu takich, którzy grzebiąc innych, sami padali na nich martwi, i wielu, którzy sami przychodzili do grobu, zanim nadeszło to, co nieuchronne.

[13] Wśród takiej tragedii nie było słyhać ani płaczu, ani jęku, głód zagłuszył wszelkie uczucie. Z suchymi oczyma konający patrzyli na tych, którzy przed nimi znaleźli odpoczynek. Głucha cisza spowiła miasto i ogarnęła je noc śmierci. A jednak jeszcze groźniejsi niż te okropności byli rozbójnicy.

[14] Wpadali do domów, aby okradać zwłoki, obdzierali trupy, zrywali ze zmarłych okrywające ich całuny i wychodzili ze śmiechem. Zdarzało się, że na ciałach umarłych sprawdzali ostrza swych mieczy, a nawet, by wypróbować żelazo, przebijali takich, którzy leżeli jeszcze żywi. Jeśli jednak ktoś ich błagał o zadanie ostatniego ciosu, wyszydzali go i zostawiali na mękę śmierci głodowej. Każdy zaś konał ze wzrokiem wbitym w świątynię, pozostawiając jeszcze żywych powstańców.

[15] Ci zaś początkowo kazali grzebać zmarłych na koszt publiczny, bo nie można było znieść fetoru, jednak później nie mogli temu sprostać, więc zwłoki zrzucano z murów do fos. Gdy Tytus przy swym objęździe zobaczył je wypełnione trupami i wypływającą z nich głęboką kałużę, bo zwłoki były już w rozkładzie, jęknął, wznosił ręce i Boga wezwał na świadka, że to nie jego dzieło¹.

[16] Potem Józef opowiada o czym innym, a następnie dodaje: „Nie waham się powiedzieć tego, co mi nakazuje ból. Gdyby Rzymianie jeszcze dłużej zwlekali z wytępieniem tych zbrodniarzy, sądzę, że ziemia by się chyba zatrzęsła i pochłonęła to miasto albo zalałyby je wody potopu lub strawił ogień Sodomy, bowiem mieszkąło w nim pokolenie o wiele bardziej bezbożne od tych, na których spadły te właśnie nieszczęścia. Przez ich szaleństwo ginął cały naród”².

[17] W szóstej księdze Józef pisze tak: „Tych, którzy w mieście ginęli śmiercią głodową, była nieprzeliczona liczba, i nastąpiły okropności nie do opisanie. W każdym domu, jeśli tylko pokazał się gdzieś cień żywności, była wojna, a najlepsi przyjaciele wszczynali bójki i wydzielali sobie nędzne resztki żywności. Już nawet umierającym nie wierzono, że nic nie mają.

² JÓZEF FLAWIUSZ, *Wojna żydowska* V, 13, 6.

[18] Ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐμπνέοντας οἱ ληστὰι διηρεύνων, μή τις ὑπὸ κόλπον ἔχων τροφήν, σκῆπτοιτο τὸν θάνατον αὐτῶ. Οἱ δ' ὑπ' ἐνδείας κεχηνότες ὥσπερ λυσσῶντες κύνες ἐσφάλλοντο καὶ παρεφέροντο ταῖς τε θύραις ἐνσειόμενοι μεθυόντων τρόπον καὶ ὑπ' ἀμηχανίας τοὺς αὐτοὺς οἴκους εἰσεπήδων δις ἢ τρίς ὥρα μιᾷ.

[19] Πάντα δ' ὑπ' ὀδόντας ἦγεν ἡ ἀνάγκη, καὶ τὰ μηδὲ τοῖς ῥυπαρωτάτοις τῶν ἀλόγων ζώων πρόσφορα συλλέγοντες ἐσθίειν ὑπέφερον. Ζωστήρων γοῦν καὶ ὑποδημάτων τὸ τελευταῖον οὐκ ἀπέσχοντο καὶ τὰ δέρματα τῶν θυρεῶν ἀποδέροντες ἐμασῶντο, τροφή δ' ἦν καὶ χόρτου τισὶν παλαιοῦ σπαράγματα· τὰς γὰρ ἱνας ἔνιοι συλλέγοντες, ἐλάχιστον σταθμὸν ἐπῶουν Ἀττικῶν τεσσάρων.

[20] Καὶ τί δεῖ τὴν ἐπ' ἀσύχοις ἀναίδειαν τοῦ λιμοῦ λέγειν; εἴμι γὰρ αὐτοῦ δηλώσω ἔργον ὁποῖον μήτε παρ' Ἑλλήσιν μήτε παρὰ βαρβάρους ἱστορήται, φρικτὸν μὲν εἰπεῖν, ἄπιστον δ' ἀκοῦσαι. Καὶ ἔγωγε, μὴ δόξαιμι τερατεύεσθαι τοῖς αὐθις ἀνθρώποις, κἂν παρέλιπον τὴν συμφορὰν ἡδέως, εἰ μὴ τῶν κατ' ἐμαυτὸν εἶχον ἀπείρους μάρτυρας· ἄλλως τε καὶ ψυχρὰν ἂν καταθείμην τῇ πατρίδι χάριν, καθυφέμενος τὸν λόγον ὧν πέπονθε τὰ ἔργα.

[21] Γυνὴ τῶν ὑπὲρ Ἰορδάνην κατοικούντων, Μαρία τοῦνομα, πατὴρ Ἑλεαζάρου, κόμης Βαθεζῶρ (σημαίνει δὲ τοῦτο οἶκος ὑσσώπου), διὰ γένος καὶ πλοῦτον ἐπίσημος, μετὰ τοῦ λοιποῦ πλήθους εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα καταφυγοῦσα συνεπολιορκεῖτο.

[22] Ταύτης τὴν μὲν ἄλλην κτῆσιν οἱ τύραννοι διήρπασαν, ὅσῃν ἐκ τῆς Περαιᾶς ἀνασκευασαμένη μετήνεγκεν εἰς τὴν πόλιν, τὰ δὲ λείψανα τῶν κειμηλίων κἂν εἴ τι τροφῆς ἐπινοηθεῖη, καθ' ἡμέραν εἰσπηδῶντες ἥρπαζον οἱ δορυφόροι. Δεινὴ δὲ τὸ γύναιον ἀγανάκτησις εἰσῆει, καὶ πολλάκις λοιδοροῦσα καὶ καταρωμένη τοὺς ἄρπαγας ἐφ' αὐτὴν ἠρέθιζεν.

[23] Ὡς δ' οὔτε παροξυνόμενός τις οὐτ' ἐλεῶν αὐτὴν ἀνήρει καὶ τὸ μὲν εὐρεῖν τι σιτίον ἄλλοις ἐκοπία, πανταχόθεν δ' ἄπορον ἦν ἤδη καὶ τὸ εὐρεῖν, ὁ λιμὸς δὲ διὰ σπλάγχχνων καὶ μυελῶν ἐχώρει καὶ τοῦ λιμοῦ μᾶλλον ἐξέκαιον οἱ θυμοί, σύμβουλον λαβοῦσα τὴν ὀργὴν μετὰ τῆς ἀνάγκης, ἐπὶ τὴν φύσιν ἐχώρει, καὶ τὸ τέκνον, ἦν δ' αὐτῇ παῖς ὑπομάστιος, ἀρπασαμένη·

[24] Βρέφος, εἶπεν, ἄθλιον, ἐν πολέμῳ καὶ λιμῷ καὶ στάσει, τίني σε τηρῶ; τὰ μὲν παρὰ Ῥωμαίοις δουλεία κἂν ζήσωμεν ἐπ' αὐτούς, φθάνει δὲ καὶ δουλείαν ὁ λιμός, οἱ στασιασταὶ δὲ ἀμφοτέρων χαλεπώτεροι. Ἴθι, γενοῦ μοι τροφή καὶ τοῖς στασιασταῖς ἐρινὺς καὶ τῷ βίῳ μῦθος, ὁ μόνος ἐλλείπων ταῖς Ἰουδαίων συμφοραῖς.»

[25] Καὶ ταῦθ' ἅμα λέγουσα κτείνει τὸν υἱόν, ἔπειτ' ὀπτήσασα, τὸ μὲν ἡμισυ κατεσθίει, τὸ δὲ λοιπὸν κατακαλύψασα ἐφύλαττεν. Εὐθέως δ' οἱ

[18] Ale rabusie przeszukiwali nawet konających, czy któryś z niech nie ukrywa w zanadrzu jedzenia, a udaje tylko śmierć. Zgłodniali ludzie zataczali się z otwartymi szeroko ustami jak wściekłe psy, jak pijani upadali na drzwi i jak nieprzytomni dwa albo trzy razy w jednej godzinie wpadali do tych samych domów.

[19] W skrajnej nędzy brali do ust wszystko, zbierali nawet i zjadali to, czym wzgardziłyby najbrudniejsze zwierzęta. Zjedli wreszcie pasy i obuwie, pozdzierali skórę z tarcz i żuli ją, a niektórzy żywili się resztkami zgniłej paszy. Inni wreszcie zbierali włókna, za których odrobinę płacono im po cztery attyckie drachmy.

[20] Ale po co opisywać bezwstydne pożądanie z głodu rzeczy martwych? Raczej opowiem zdarzenie, o jakim nie słyszano ani u Greków, ani u barbarzyńców, które przejmuję grozą, gdy się o nim mówi, i w które nie sposób uwierzyć, gdy się o nim słyszy. I niech nikomu się nie wydaje, że zmyślam dla potomności jakieś niewiarygodne historie; wołałbym tę potworność zupełnie pominąć milczeniem, jednak mówiło mi o niej zbyt wielu świadków. A poza tym wyświadczyłbym mojej ojczyźnie wątpliwą przysługę, gdybym nie opowiedział tego, co wycierpiała.

[21] Wśród Żydów zza Jordanu była kobieta o imieniu Maria, córka Eleazara z wioski Bathezor, to znaczy «Dom hyzopu», pochodząca ze znakomitego rodu i majątna, która razem z wieloma innymi schroniła się w Jerozolimie i tu przeżywała całe oblężenie.

[22] Całe jej mienie, które z Perei przywiozła do miasta, zagrabili tyrani, a resztki jej biżuterii i każdą odrobinę żywności zabierali uzbrojeni bandyci, napadając codziennie na jej dom. Kobiętę ogarnął straszny gniew i często zdarzało się, że przeklinała rabusiów i złorzeczyła im, by ich sprowokować przeciw sobie.

[23] Lecz żaden z nich nie chciał jej zabić ani w gniewie, ani z litości. Więc udręczona zdobywaniem żywności dla innych, której zresztą i tak nie można już było znaleźć, gdy głód skręcał jej wnętrzności i przenikał ją do szpiku kości, a gniew palił bardziej od głodu, ze skrajnej nędzy nie panując nad sobą, odważyła się coś, co jest wbrew naturze. Chwyciła gwałtownie swe dziecko, niemowlę przy piersi, i rzekła:

[24] «Biedne małeństwo! Wśród wojny, wśród głodu, wśród zamieszek, dla kogo cię będę chowała? Jeśli przeżyjemy, czeka nas niewola u Rzymian. A tymczasem, zanim przyjdzie niewola, panuje głód, tymczasem szaleją powstańcy – straszniejsi i od głodu, i od Rzymian. Więc stań się dla mnie pożywieniem, dla powstańców furia, dla ludzkości mitem, tym, czego jedynie brakowało wśród nieszczęść, jakie spadły na Żydów».

[25] Po tych słowach zabiła swego synka, upiekła go i zjadła połowę, drugą zaś ukryła i zachowała. Prawie w tej samej chwili wpadli powstańcy,

στασιασται παρῆσαν καὶ τῆς ἀθεμίτου κνίσης σπάσαντες, ἠπείλουν, εἰ μὴ δείξειεν τὸ παρασκευασθέν, ἀποσφάξιν αὐτὴν εὐθέως· ἡ δὲ καὶ μοῖραν αὐτοῖς εἰποῦσα καλὴν τετηρηκέναι, τὰ λείψανα τοῦ τέκνου διεκάλυψεν.

[26] Τοὺς δ' εὐθέως φρίκη καὶ φρενῶν ἔκστασις ἦρει, καὶ παρὰ τὴν ὄψιν ἐπεπήγесαν. Ἡ δ'· «Ἐμόν, ἔφη, τοῦτο τὸ τέκνον γνήσιον, καὶ τὸ ἔργον ἐμόν. Φάγετε, καὶ γὰρ ἐγὼ βέβρωκα· μὴ γένησθε μήτε μαλακώτεροι γυναικὸς μήτε συμπαθέστεροι μητρός. Εἰ δ' ὑμεῖς εὐσεβεῖς καὶ τὴν ἐμὴν ἀποστρέφεσθε θυσίαν, ἐγὼ μὲν ὑμῖν βέβρωκα, καὶ τὸ λοιπὸν δ' ἐμοὶ μεινάτω.»

[27] «Μετὰ ταῦθ' οἱ μὲν τρέμοντες ἐξήεσαν, πρὸς ἓν τοῦτο δειλοὶ καὶ μόλις ταύτης τῆς τροφῆς τῇ μητρὶ παραχωρήσαντες, ἀνεπλήσθη δ' εὐθέως ὅλη τοῦ μύσους ἡ πόλις, καὶ πρὸ ὀμμάτων ἕκαστος τὸ πάθος λαμβάνων ὡς παρ' αὐτῷ τολμηθέν, ἔφριττεν.

[28] «Σπουδὴ δὲ τῶν λιμωττόντων ἐπὶ τὸν θάνατον ἦν καὶ μακαρισμὸς τῶν φθασάντων πρὶν ἀκοῦσαι καὶ θεάσασθαι κακὰ τηλικαῦτα»¹.

Z'

Περὶ τῶν τοῦ Χριστοῦ προρρήσεων

[1] Τοιαῦτα τῆς Ἰουδαίων εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ θεοῦ παρανομίας τε καὶ δυσσεβείας τάπιχαιρα.

Παραθεῖναι δ' αὐτοῖς ἄξιον καὶ τὴν ἀψευδῆ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν πρόρρησιν, δι' ἧς αὐτὰ ταῦτα δηλοῖ ὥδέ πως προφητεύων· «Οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις· προσεύχεσθε δὲ ἵνα μὴ γένηται ὑμῶν ἡ φυγὴ χειμῶνος μηδὲ σαββάτω. Ἔσται γὰρ τότε θλίψις μεγάλη, οἷα οὐκ ἐγένετο ἀπ' ἀρχῆς κόσμου ἕως τοῦ νῦν, οὐδὲ μὴ γένηται»².

[2] Συναγαγὼν δὲ πάντα τὸν τῶν ἀνηρημένων ἀριθμὸν ὁ συγγραφεὺς λιμῶ καὶ ξίφει μυριάδας ἑκατὸν καὶ δέκα διαφθαρῆναί φησιν, τοὺς δὲ λοιποὺς στασιώδεις καὶ ληστρικοὺς, ὑπ' ἀλλήλων μετὰ τὴν ἄλωσιν ἐνδεικνυμένους, ἀνηρῆσθαι, τῶν δὲ νέων τοὺς ὑψηλοτάτους καὶ κάλλει σώματος διαφέροντας τετηρηῆσθαι θριάμβῳ, τοῦ δὲ λοιποῦ πλήθους τοὺς ὑπὲρ ἑπτακαίδεκα ἔτη δεσμίους εἰς τὰ κατ' Αἴγυπτον ἔργα παραπεμφθῆναι, πλείους δὲ εἰς τὰς ἐπαρχίας διανενεμῆσθαι φθαρησομένους ἐν τοῖς θεάτροις σιδήρῳ καὶ θηρίοις, τοὺς δ' ἐντὸς ἑπτακαίδεκα ἐτῶν αἰχμαλώτους ἀχθέντας διαπεπρᾶσθαι, τούτων δὲ μόνων τὸν ἀριθμὸν εἰς ἐννέα μυριάδας ἀνδρῶν συναχθῆναι³.

¹ JÓZEF FLAWIUSZ, *Wojna żydowska* VI, 3, 3-4.

zwabieni zapachem tej potwornej pieczeni, i grozili, że zabiją ją na miejscu, jeśli nie pokaże im tego, co sobie przyrządziła. Ona zaś odrzekła im, że dla nich właśnie zostawiła piękny kawałek, i odsłoniła szczątki swego dziecka.

[26] Ich zaś ogarnęła nagle zgroza i przerażenie przejęło ich do głębi. Ośłupieli na ten widok. A ona się odezwała: «To moje własne dziecko! To moje dzieło! Jedzcie, bo i ja się posiłam. Nie bądźcie delikatniejsi od kobiety ani czulsi od matki. A jeśli jesteście tak pobożni, że się odwracacie od mojej ofiary, wiedzcie, że zjadłam także za was, niech więc reszta zostanie już tylko dla mnie».

[27] Wówczas wyszli, drżąc na całym ciele, przynajmniej raz zdjęci strachem i zmuszeni do pozostawienia matce takiego pożywienia. W lot rozniosła się wieść o tej zbrodni po całym mieście, każdy miał ją przed oczami i drżał, jakby sam ją popełnił.

[28] Ci, którzy cierpieli głód, pragnęli śmierci, a za szczęśliwych uważano tych, którzy już umarli, bo nie widzieli i nie słyszeli takich potworności¹.

7.

Przepowiednie Chrystusa

[1] Takie kary spadły na Żydów za zbrodnie i bezbożność przeciw Bożemu Pomazańcowi.

Wypada dodać do tego prawdziwą przepowiednię naszego Zbawiciela, która wszystko to zapowiada w takich proroczych słowach: „Biada zaś ciężarnym i karmiącym w owe dni. A módlcie się, żeby ucieczka wasza nie wypadła w zimie albo w szabat. Będzie bowiem wówczas wielki ucisk, jakiego nie było dotychczas od początku świata i nigdy nie będzie”².

[2] Ogólną liczbę tych, którzy zginęli z głodu i od miecza szacuje Józef na milion sto tysięcy. Zaś powstańcy i bandyci, którzy pozostali przy życiu, sami się nawzajem wydali i zostali straceni. Najroślejszych i najdorodniejszych młodzieńców zachowano, by szli w triumfie, a z reszty tłumu tych, którzy mieli ponad siedemnaście lat, zakuto w kajdany i wysłano do ciężkich robót w Egipcie, większą zaś część rozdzielono po prowincjach, by tam ginęli w teatrach od miecza lub dzikich zwierząt. Wszystkich zaś, którzy mieli mniej niż siedemnaście lat wzięto do niewoli i sprzedano, a ich samych tylko było około dziewięćdziesięciu tysięcy³.

² Mt 24, 19-21.

³ TACYT w *Historii* V, 13 mówi o 600.000 obłożonych w Jerozolimie.

[3] Ταῦτα δὲ τοῦτον ἐπράχθη τὸν τρόπον δευτέρῳ τῆς Οὐεσπασιανοῦ βασιλείας ἔτει ἀκολούθως ταῖς προγνωστικαῖς τοῦ κυρίου καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ προρρήσεσιν, θεία δυνάμει ὥσπερ ἤδη παρόντα προ-εορακότος αὐτὰ ἐπιδακρύσαντός τε καὶ ἀποκλαυσαμένου κατὰ τὴν τῶν ἱερῶν εὐαγγελιστῶν γραφὴν, οἱ καὶ αὐτὰς αὐτοῦ παρατέθινται τὰς λέξεις, τοτὲ μὲν φήσαντος ὡς πρὸς αὐτὴν τὴν Ἱερουσαλήμ·

[4] «Εἰ ἔγνωσ καὶ γε σὺ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ τὰ πρὸς εἰρήνην σου· νῦν δὲ ἐκρύβη ἀπὸ ὀφθαλμῶν σου· ὅτι ἤξουσιν ἡμέραι ἐπὶ σέ, καὶ περιβαλοῦσίν σοι οἱ ἐχθροὶ σου χάρακα, καὶ περικυκλώσουσίν σε, καὶ συνέξουσίν σε πάντοθεν, καὶ ἐδαφιοῦσίν σε καὶ τὰ τέκνα σου»¹,

[5] Τοτὲ δὲ ὡς περὶ τοῦ λαοῦ· «Ἔσται γὰρ ἀνάγκη μεγάλη ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ὀργὴ τῷ λαῷ τούτῳ· καὶ πεσοῦνται ἐν στόματι μαχαίρας καὶ αἰχμαλωτισθήσονται εἰς πάντα τὰ ἔθνη· καὶ Ἱερουσαλήμ ἔσται πατουμένη ὑπὸ ἐθνῶν, ἄχρις οὗ πληρωθῶσιν καιροὶ ἐθνῶν»². Καὶ πάλιν· «Ὅταν δὲ ἴδητε κυκλουμένην ὑπὸ στρατοπέδων τὴν Ἱερουσαλήμ, τότε γινώτε ὅτι ἤγγικεν ἡ ἐρήμωσις αὐτῆς»³.

[6] Συγκρίνας δέ τις τὰς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν λέξεις ταῖς λοιπαῖς τοῦ συγγραφέως ἱστορίαις ταῖς περὶ τοῦ παντὸς πολέμου, πῶς οὐκ ἂν ἀπο-θαυμάσειεν, θείαν ὡς ἀληθῶς καὶ ὑπερφῶς παράδοξον τὴν πρόγνωσιν ὁμοῦ καὶ πρόρρησιν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ὁμολογήσας;

[7] Περὶ μὲν οὖν τῶν μετὰ τὸ σωτήριον πάθος καὶ τὰς φωνὰς ἐκείνας ἐν αἷς ἢ τῶν Ἰουδαίων πληθὺς τὸν μὲν ληστήν καὶ φονέα τοῦ θανάτου παρήτῃται, τὸν δ' ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς ἐξ αὐτῶν ἰκέτευσεν ἀρθῆναι, τῷ παντὶ συμβεβηκότων ἔθνει, οὐδὲν ἂν δέοι ταῖς ἱστορίαις ἐπιλέγειν,

[8] Ταῦτα δ' ἂν εἴη δίκαιον ἐπιθεῖναι, ἃ γένοιτ' ἂν παραστατικὰ φιλαν-θρωπίας τῆς παναγάθου προνοίας, τεσσαράκοντα ἐφ' ὅλοις ἔτεσιν μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Χριστοῦ τόλμαν τὸν κατ' αὐτῶν ὄλεθρον ὑπερθεμένης, ἐν ὅσοις τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν μαθητῶν πλείους Ἰάκωβός τε αὐτὸς ὁ τῆδε πρῶτος ἐπίσκοπος, τοῦ κυρίου χρηματίζων ἀδελφός, ἔτι τῷ βίῳ περιόντες καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς Ἱεροσολύμων πόλεως τὰς διατριβὰς ποιούμενοι, ἕρκος ὥσπερ ὀχυρώτατον παρέμενον τῷ τόπῳ,

[9] Τῆς θείας ἐπισκοπῆς εἰς ἔτι τότε μακροθυμούσης, εἰ ἄρα ποτὲ δυνη-θεῖεν ἐφ' οἷς ἔδρασαν, μετανοήσαντες συγγνώμης καὶ σωτηρίας τυχεῖν, καὶ πρὸς τῇ τοσαύτῃ μακροθυμίᾳ παραδόξους θεοσημείας τῶν μελλόντων αὐτοῖς μὴ μετανοήσασι συμβῆσεσθαι παρασχομένης· ἃ καὶ αὐτὰ μνήμης ἡξιωμένα πρὸς τοῦ δεδηλωμένου συγγραφέως οὐδὲν οἷον τοῖς τῆδε προσιούσιν τῇ γραφῇ παραθεῖναι.

¹ Łk 19, 42-44.

[3] Wszystko to działo się w drugim roku panowania Wespazjana, zgodnie z proroczymi słowami naszego Pana i Zbawiciela, Jezusa Chrystusa, który już wcześniej Bożą mocą wszystko oglądał, jakby się to działo w tej właśnie chwili, wylewał łzy i płakał, jak piszą święci ewangelisci. Przytaczają oni Jego własne słowa, które wypowiedział jakoby do Jerozolimy:

[4] „O gdybyś i ty poznała w tym dniu to, co przynosi ci pokój! Ale teraz zostało to zakryte przed twoimi oczami. Bo przyjdą na ciebie dni, gdy twoi nieprzyjaciele otoczą cię wałem, oblegną cię i ścisną ze wszystkich stron. Powalą na ziemię ciebie, a z tobą twoje dzieci”¹.

[5] A potem mówi jakby o narodzie: „Nastanie bowiem wielki ucisk na ziemi i gniew spadnie na ten naród: jedni polegną od miecza, a drugich pogną w niewolę do wszystkich narodów. A Jerozalem będzie deptane przez pogan, aż czasy pogan się wypełnią”². I znowu: „Gdy zaś ujrzycie Jerozalem otoczone przez wojska, wtedy wiedźcie, że jego zagłada jest bliska”³.

[6] Jeśli się teraz porówna słowa naszego Zbawiciela ze wszystkim, co historyk pisze o całej wojnie, jak nie dziwić się i nie uznawać, że przewidywania i przepowiednie naszego Zbawiciela były rzeczywiście boskie i niezwykle w sposób nadprzyrodzony?

[7] Do opowiadania historyka nie trzeba już niczego dodawać o tym, co się stało z całym narodem po męce Zbawiciela i po tych okrzykach, którymi tłum Żydów domagał się ułaskawienia bandyty i mordercy, a błagał o usunięcie spośród siebie twórcy życia.

[8] Lecz warto przytoczyć jeszcze jeden dowód miłosierdzia najlepszej Opatrzności. Po zbrodni przeciwko Chrystusowi, Bóg przez całe czterdzieści lat zwlekał z zagładą Żydów, a przez cały ten czas żyli jeszcze prawie wszyscy apostołowie i uczniowie, przede wszystkim Jakub zwany bratem Pańskim, pierwszy biskup Jerozolimy. Przebywali oni w samej Jerozolimie i stanowili dla niej jakby wał obronny.

[9] Bóg czuwał i aż dotąd był cierpliwy, by mogli żałować swoich czynów, uzyskać przebaczenie i dostąpić zbawienia. Do tej swej niezmiernej cierpliwości dodał Bóg niezwykle znaki tego, co ich czeka, jeśli nie będą pokutować. Ponieważ wspomniany historyk uznał te znaki za godne pamięci, warto je podać do wiadomości także czytelnikom tego dzieła.

² Łk 21, 23-24.

³ Łk 21, 20.

Η'

Περὶ τῶν πρὸ τοῦ πολέμου σημείων

[1] Καὶ δὴ λαβὼν ἀνάγνωθι τὰ κατὰ τὴν ἕκτην τῶν Ἱστοριῶν αὐτῷ δεδηλωμένα ἐν τούτοις·

«Τὸν γοῦν ἄθλιον δῆμον οἱ μὲν ἀπατεῶνες καὶ καταψευδόμενοι τοῦ θεοῦ τηνικαῦτα παρέπειθον, τοῖς δ' ἐναργέσι καὶ προσημαίνουσι τὴν μέλλουσαν ἐρημίαν τέρασιν οὔτε προσεῖχον οὔτ' ἐπίστευον, ἀλλ' ὡς ἐμβεβροντημένοι καὶ μήτε ὄμματα μήτε ψυχὴν ἔχοντες τῶν τοῦ θεοῦ κηρυγμάτων παρήκουον.

[2] «Τοῦτο μὲν ὅθ' ὑπὲρ τὴν πόλιν ἄστρον ἔστη ῥομφαία παραπλήσιον καὶ παρατείνας ἐπ' ἐνιαυτὸν κομήτης, τοῦτο δ' ἡνίκα πρὸ τῆς ἀποστάσεως καὶ τοῦ πρὸς τὸν πόλεμον κινήματος, ἀθροιζομένου τοῦ λαοῦ πρὸς τὴν τῶν ἀζύμων ἑορτὴν¹, ὀγδόῃ Ξανθικοῦ μηνὸς κατὰ νυκτὸς ἐνάτην ὥραν², τοσοῦτον φῶς περιέλαμψεν τὸν βωμὸν καὶ τὸν ναόν, ὡς δοκεῖν ἡμέραν εἶναι λαμπράν, καὶ τοῦτο παρέτεινεν ἐφ' ἡμίσειαν ὥραν· ὁ τοῖς μὲν ἀπείροις ἀγαθὸν ἐδόκει εἶναι, τοῖς δὲ ἱερογραμματεῦσι πρὸ τῶν ἀποβεβηκότων εὐθέως ἐκρίθη.

[3] «Καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν ἑορτὴν βοῦς μὲν ἀχθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως πρὸς τὴν θυσίαν ἔτεκεν ἄρνα ἐν τῷ ἱερῷ μέσῳ·

[4] «Ἡ δ' ἀνατολικὴ πύλη τοῦ ἐνδοτέρῳ χαλκῇ μὲν οὔσα καὶ στιβαρωτάτῃ, κλειομένη δὲ περὶ δέιλῃν μόλις ὑπ' ἀνθρώπων εἴκοσι, καὶ μοχλοῖς μὲν ἐπερειδομένη σιδηροδέτοις, καταπήγας δ' ἔχουσα βαθυτάτους, ὥφθη κατὰ νυκτὸς ὥραν ἕκτην αὐτομάτως ἡνοιγμένη.

[5] «Μετὰ δὲ τὴν ἑορτὴν ἡμέραις οὐ πολλαῖς ὕστερον, μιᾷ καὶ εἰκάδι Ἀρτεμισίου³ μηνός, φάσμα τι δαιμόνιον ὥφθη μεῖζον πίστεως, τέρας δ' ἂν ἔδοξεν εἶναι τὸ ῥηθησόμενον, εἰ μὴ καὶ παρὰ τοῖς θεασαμένοις ἰστόρητο καὶ τὰ ἐπακολουθήσαντα πάθη τῶν σημείων ἦν ἄξια· πρὸ γὰρ ἡλίου δύσεως ὥφθη μετέωρα περὶ πᾶσαν τὴν χώραν ἄρματα καὶ φάλαγγες ἔνοπλοι διάττουσαι τῶν νεφῶν καὶ κυκλούμεναι τὰς πόλεις.

[6] «Κατὰ δὲ τὴν ἑορτὴν, ἡ πεντηκοστή⁴ καλεῖται, νύκτωρ οἱ ἱερεῖς παρελθόντες εἰς τὸ ἱερόν, ὥσπερ αὐτοῖς ἔθος ἦν, πρὸς τὰς λειτουργίας, πρῶτον μὲν κινήσεως ἔφασαν ἀντιλαμβάνεσθαι καὶ κτύπου, μετὰ δὲ ταῦτα φωνῆς ἁθρόας· «Μεταβαίνομεν ἐντεῦθεν».

[7] «Τὸ δὲ τούτων φοβερώτερον, Ἰησοῦς γάρ τις ὄνομα, υἱὸς Ἀνανίου, τῶν ἰδιωτῶν, ἄγροικος, πρὸ τεσσάρων ἐτῶν τοῦ πολέμου, τὰ μάλιστα τῆς πόλεως εἰρηνευομένης καὶ εὐθηνούσης, ἐλθὼν ἐπὶ τὴν ἑορτὴν, ἐπεὶ σκηνοποιεῖσθαι πάντας ἔθος ἦν τῷ θεῷ, κατὰ τὸ ἱερόν ἐξαπίνης ἀναβοᾷν ἤρξατο· «Φωνὴ ἀπ' ἀνατολῆς, φωνὴ ἀπὸ δύσεως, φωνὴ ἀπὸ τῶν τεσσάρων ἀνέμων,

¹ Święto Przaśników trwało osiem dni, poczynając od Paschy, czyli w dniach 15-22 miesiąca nisan. Miesiąc ksantikos odpowiadał kwietniowi.

8.

Znaki poprzedzające wojnę

[1] Weź więc szóstą księgę *Wojny żydowskiej* i czytaj, co pisze Józef: „Nieszczęśliwy lud dał się wówczas zwodzić szarlatanom i oszustom, którzy podawali się za wysłanników Bożych, a nikt nie zwracał uwagi na wyraźne znaki zbliżającej się zagłady i nikt im nie wierzył. Ludzie jak ogłuszeni, jakby nie mieli oczu ani rozumu, wcale nie słuchali Bożych przestróg.

[2] Tak więc nad miastem ukazała się gwiazda w kształcie wielkiego miecza i prawie cały rok na niebie świeciła kometa. Następnie, jeszcze przed wybuchem powstania i wojenną zawieruchą, w momencie gdy lud zgromadził się na święto Przaśników¹, ósmego dnia miesiąca Ksantikos około godziny dziewiątej w nocy² ołtarz i świątynia zaczęły jaśnieć takim blaskiem, że wydawało się, iż nastał biały dzień; zjawisko to trwało prawie pół godziny. Nieświadomi ludzie interpretowali to jako dobrą wróżbę, jednakże uczeni w Piśmie natychmiast ocenili to jako zapowiedź wydarzeń, które nadeszły.

[3] W czasie tego samego święta przyprowadzona przez kapłana na ofiarę krowa w samym środku świątyni wydała na świat jagnię.

[4] Dalej, widziano jak wschodnia brama wewnętrzna, spiżowa i niezmiernie ciężka, tak że każdego wieczoru z wielkim trudem zamykało ją dwudziestu ludzi, zaryglowana na okute zawory i wzmocniona bardzo głęboko wpuszczanymi zasuwanami sama o północy otwierała się na oścież.

[5] Jakiś czas po święcie, dwudziestego pierwszego dnia miesiąca Artemizjos³ ukazało się pewne nadzwyczajne i niewiarygodne zjawisko. Gdyby nie było naocznych świadków i gdyby nieszczęścia, które nastąpiły, nie potwierdziły tych znaków, to co mam opowiedzieć, można by uznać za bajkę. Otóż przed zachodem słońca widziano w powietrzu nad całą okolicą, jak wozy bojowe i zbrojne falangi wyłaniają się z chmur i otaczają miasta.

[6] Zaś jak opowiadają kapłani, w czasie święta zwanego Pięćdziesiątnicą⁴, gdy jak zwykle weszli do świątyni, by odprawiać święte obrzędy, usłyszeli najpierw łoskot i hałasy, a potem liczne głosy: «Uciekajmy stąd».

[7] Lecz oto rzecz jeszcze straszniejsza: Pewien człowiek imieniem Jezus, syn Ananiasza, prosty wieśniak, cztery lata przed wojną, gdy całe miasto cieszyło się pełnią pokoju i rozkwitu, przybył na święto, w które Żydzi, by uczcić Boga, mają zwyczaj rozbijać namioty, zbliżył się do świątyni i zaczął krzyczeć: «Głos od Wschodu, głos od Zachodu, głos od czterech wiatrów;

² Czyli 3 rano.

³ Maj.

⁴ Pięćdziesiąty dzień licząc od Paschy, święto nowych zbiorów i ofiarowania ich w Świątyni.

φωνή ἐπὶ Ἱεροσόλυμα καὶ τὸν ναόν, φωνή ἐπὶ νυμφίους καὶ νύμφας, φωνή ἐπὶ πάντα τὸν λαόν». Τοῦτο μεθ' ἡμέραν καὶ νύκτωρ κατὰ πάντας τοὺς στενωποὺς περιῆει κεκραγώς.

[8] «Τῶν δ' ἐπισήμων τινὲς δημοτῶν ἀγανακτήσαντες πρὸς τὸ κακόφημον, συλλαμβάνουσι τὸν ἄνθρωπον καὶ πολλαῖς αἰκίζονται πληγαῖς· ὃ δ' οὐθ' ὑπὲρ ἑαυτοῦ φθελγόμενος οὔτε ἰδίᾳ πρὸς τοὺς παρόντας, ἃς καὶ πρότερον φωνὰς βοῶν διετέλει.

[9] «Νομίσαντες δ' οἱ ἄρχοντες ὅπερ ἦν, δαιμονιώτερον εἶναι τὸ κίνημα τάνδρος, ἀνάγουσιν αὐτὸν ἐπὶ τὸν παρὰ Ῥωμαίοις ἔπαρχον· ἔνθα μάστιξιν μέχρις ὁστέων ξαινόμενος οὐθ' ἰκέτευσεν οὐτ' ἐδάκρυσεν, ἀλλ' ὥς ἐνῆν μάλιστα τὴν φωνὴν ὀλοφυρτικῶς παρεγκλίνων, πρὸς ἐκάστην ἀπεκρίνατο πληγὴν· «Αἱ αἱ Ἱεροσολύμοις»¹.

[10] Ἔτερον δ' ἔτι τούτου παραδοξότερον ὁ αὐτὸς ἱστορεῖ, χρησμόν τινα φάσκων ἐν ἱεροῖς γράμμασιν εὐρῆσθαι περιέχοντα ὡς κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον ἀπὸ τῆς χώρας τις αὐτῶν ἄρξει τῆς οἰκουμένης, ὃν αὐτὸς μὲν ἐπὶ Οὐεσπασιανὸν πεπληρῶσθαι ἐξείληφεν.

[11] Ἄλλ' οὐχ ἀπάσης γε οὗτος <ἀλλ' > ἡ μόνης ἦρξεν τῆς ὑπὸ Ῥωμαίους· δικαιότερον δ' ἂν ἐπὶ τὸν Χριστὸν ἀναχθεῖη, πρὸς ὃν εἶρητο ὑπὸ τοῦ πατρὸς· «Αἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς,»² οὗ δὴ κατ' αὐτὸ δὴ ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ· «Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος» τῶν ἱερῶν ἀποστόλων «Καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν»³.

Θ'

Περὶ Ἰωσήπου καὶ ὧν κατέλιπεν συγγραμμάτων

[1] Ἐπὶ τούτοις ἅπασιν ἄξιον μὴδ' αὐτὸν τὸν Ἰώσηπον, τοσαῦτα τῇ μετὰ χειρὸς συμβεβλημένον ἱστορίᾳ, ὁπόθεν τε καὶ ἀφ' οἷου γένους ὡρμάτο, ἀγνοεῖν. Δηλοῖ δὲ πάλιν αὐτὸς καὶ τοῦτο, λέγων ὧδε· «Ἰώσηπος Ματθίου παῖς, ἐξ Ἱεροσολύμων ἱερεύς, αὐτός τε Ῥωμαίους πολεμήσας τὰ πρῶτα καὶ τοῖς ὕστερον παρατυχὼν ἐξ ἀνάγκης»⁴.

[2] Μάλιστα δὲ τῶν κατ' ἐκεῖνο καιροῦ Ἰουδαίων οὐ παρὰ μόνοις τοῖς ὁμοεθνέσιν, ἀλλὰ καὶ παρὰ Ῥωμαίοις γέγονεν ἀνὴρ ἐπιδοξότατος, ὡς αὐτὸν μὲν ἀναθέσει ἀνδριάντος ἐπὶ τῆς Ῥωμαίων τιμηθῆναι πόλεως, τοὺς δὲ σπουδασθέντας αὐτῷ λόγους βιβλιοθήκης ἀξιωθῆναι.

¹ JÓZEF FLAWIUSZ, *Wojna żydowska* VI, 5, 3.

² Ps 2, 8.

głos do Jerozolimy i świątyni, głos do oblubieńców i oblubienic, głos do całego narodu!». W dzień i w nocy krzyczał tak po wszystkich ulicach.

[8] Niektórzy szacowniejsi obywatele, oburzeni takim złowrogim wieszczeniem, zatrzymali tego człowieka i wymierzili mu dotkliwą chłostę. On zaś nie odezwał się ani słowem w swojej obronie, nawet prywatnie do obecnych, lecz dalej przepowiadał o wołających głosach.

[9] Władze, w przekonaniu – zgodnie z prawdą – że człowiek ten jest pod wpływem jakiejś nadludzkiej siły, prowadzą go przed rzymskiego namiestnika. Tam zbity tak, że widać mu było kości, nie prosił o litość ani nie płakał, tylko załamującym się coraz bardziej głosem, z każdym uderzeniem boleśnie jęczał: «Biada, biada Jerozolimie!»¹.

[10] Ten sam historyk podaje ponadto jeszcze dziwniejszą informację, że w Piśmie Świętym znalazła się jakaś przepowiednia, iż w owym czasie wyjdzie z ich kraju człowiek, który będzie panować nad ziemią; Józef przypuszcza, że przepowiednia ta spełniła się w Wespazjanie.

[11] Jednak Wespazjan nie władał całą ziemią, lecz tylko państwem rzymskim. Właściwsze zatem byłoby odniesienie tej przepowiedni do Chrystusa, do którego Ojciec powiedział: „Proś Mnie, a dam Ci narody jako dziedzictwo i jako własność krańce ziemi”². I zgodnie z tymi słowami w tym właśnie czasie głos świętych apostołów „rozszedł się po całej ziemi” i „słowa ich aż na krańce świata”³.

9.

Józef i pisma, które pozostawił

[1] Po tym wszystkim wypada niewątpliwie poznać samego Józefa, który tak wiele wniósł do naszej *Historii*, jego pochodzenie i ród, z którego się wywodzi. Zresztą on sam mówi o tym w następujących słowach: „Józef, syn Macieja, kapłan z Jerozolimy, najpierw uczestnik walk z Rzymianami, z konieczności świadek późniejszych wypadków”⁴.

[2] Uchodził za najśłynniejszego spośród Żydów, nie tylko w oczach swoich rodaków, lecz także wśród Rzymian, tak że na jego cześć wzniesli w Rzymie posąg, a jego księgi umieścili w bibliotekach.

³ Ps 19(18), 5.

⁴ JÓZEF FLAWIUSZ, *Wojna żydowska* I, 1.

[3] Οὗτος δὴ πᾶσαν τὴν Ἰουδαϊκὴν ἀρχαιολογίαν¹ ἐν ὅλοις εἴκοσι κατατίθεται συγγράμμασιν, τὴν δ' ἱστορίαν τοῦ κατ' αὐτὸν Ῥωμαϊκοῦ πολέμου ἐν ἑπτά, ἃ καὶ οὐ μόνον τῇ Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ τῇ πατρίῳ φωνῇ παραδοῦναι αὐτὸς ἑαυτῷ μαρτυρεῖ², ἄξιός γε ὢν διὰ τὰ λοιπὰ πιστεῦεσθαι.

[4] Καὶ ἕτερα δ' αὐτοῦ φέρεται σπουδῆς ἄξια δύο, τὰ Περὶ τῆς Ἰουδαίων ἀρχαιότητος, ἐν οἷς καὶ ἀντιρρήσεις πρὸς Ἀπίωνα³ τὸν γραμματικόν, κατὰ Ἰουδαίων τηνικάδε συντάξαντα λόγον, πεποιήται καὶ πρὸς ἄλλους, οἱ δι-αβάλλειν καὶ αὐτοὶ τὰ πάτρια τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἐπειράθησαν.

[5] Τούτων ἐν τῷ προτέρῳ τὸν ἀριθμὸν τῆς λεγομένης παλαιᾶς τῶν ἐνδιαθήκων γραφῶν τίθησι, τίνα τὰ παρ' Ἑβραίοις ἀναντίρρητα, ὡς ἂν ἐξ ἀρχαίας παραδόσεως αὐτοῖς ῥήμασι διὰ τούτων διδάσκων.

I'

Ὅπως τῶν θείων μνημονεύει βιβλίων

[1] «Οὐ μυριάδες οὖν βιβλίων εἰσὶ παρ' ἡμῖν ἀσυμφώνων καὶ μαχομένων, δύο δὲ μόνα πρὸς τοῖς εἴκοσι βιβλία, τοῦ παντὸς ἔχοντα χρόνου τὴν ἀναγραφὴν, τὰ δικαίως θεῖα πεπιστευμένα.

[2] «Καὶ τούτων πέντε μὲν ἐστὶν Μωυσέως, ἃ τοὺς τε νόμους περιέχει καὶ τὴν τῆς ἀνθρωπογονίας παράδοσιν μέχρι τῆς αὐτοῦ τελευτῆς· οὗτος ὁ χρόνος ἀπολείπει τρισχιλίων ὀλίγον ἐτῶν.

[3] «Ἀπὸ δὲ τῆς Μωυσέως τελευτῆς μέχρι τῆς Ἀρταξέρξου τοῦ μετὰ Ξέρξην Περσῶν βασιλέως οἱ μετὰ Μωυσὴν προφῆται τὰ κατ' αὐτοὺςπραχθέντα συνέγραψαν ἐν τρισὶν καὶ δέκα βιβλίοις· αἱ δὲ λοιπαὶ τέσσαρες ὕμνους εἰς τὸν θεὸν καὶ τοῖς ἀνθρώποις ὑποθήκας τοῦ βίου περιέχουσιν.

[4] «Ἀπὸ δὲ Ἀρταξέρξου μέχρι τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου γέγραπται μὲν ἕκαστα, πίστεως δ' οὐχ ὁμοίας ἡξίωται τοῖς πρὸ αὐτῶν διὰ τὸ μὴ γενέσθαι τὴν τῶν προφητῶν ἀκριβῆ διαδοχὴν.

[5] «Δῆλον δ' ἐστὶν ἔργῳ πῶς ἡμεῖς πρόσμιεν τοῖς ἰδίῳις γράμμασιν· τοσούτου γὰρ αἰῶνος ἤδη παρῳηκότος οὔτε προσθεῖναι τις οὔτε ἀφελεῖν ἀπ' αὐτῶν οὔτε μεταθεῖναι τετόλμηκεν, πᾶσι δὲ σύμφυτόν ἐστιν εὐθὺς ἐκ πρώτης γενέσεως Ἰουδαίοις τὸ νομίζειν αὐτὰ θεοῦ δόγματα καὶ τούτοις ἐπιμένειν καὶ ὑπὲρ αὐτῶν, εἰ δέοι, θνήσκειν ἡδέως»⁴.

[6] Καὶ ταῦτα δὲ τοῦ συγγραφέως χρησίμως ὥδε παρατεθείσθω. Πεπόνη-ται δὲ καὶ ἄλλο οὐκ ἀγεννὲς σπούδασμα τῷ ἀνδρί, Περὶ αὐτοκράτορος

¹ Po polsku: *Dawne dzieje Izraela* (zob. bibliografia).

² *Wojna żydowska*. Wiadomość o jej redakcji w języku hebrajskim czy aramejskim nie jest potwierdzona w innych źródłach.

[3] W dwudziestu księgach opisał całą starożytność żydowską¹, a dzieje współczesnej sobie wojny rzymskiej w siedmiu księgach, które potomności przekazał nie tylko po grecku, lecz także w swym ojczystym języku, jak sam zaświadcza², a ze względu na wszystko inne zasługuje w tym względzie na wiarę.

[4] Pozostawił ponadto dwie inne księgi warte przeczytania, zatytułowane *Starożytności żydowskie*. Zawierają one odpowiedź na zarzuty gramatyka Apiona³, który właśnie wówczas wydał pismo atakujące Żydów, oraz innych, którzy również obraźliwie wypowiadali się o rodzimych obyczajach narodu żydowskiego.

[5] W pierwszej z tych ksiąg Józef podaje liczbę ksiąg tak zwanego Starego Testamentu i w następujących słowach poucza, autentyczność których z nich według dawnej tradycji Żydzi uważali za nieulegającą wątpliwości:

10.

Święte księgi wymieniane przez Józefa

[1] „Nie ma u nas jakiejś niezliczonej ilości ksiąg, które byłyby ze sobą wzajemnie niezgodne albo sprzeczne. Jest ich tylko dwadzieścia dwie, a zawierają dzieje wszystkich czasów i słusznie uchodzą za natchnione przez Boga.

[2] Pięć z nich jest Mojżesza, a zawierają one Prawa i dzieje ludzkości od początku do śmierci Mojżesza, obejmując czas około trzech tysięcy lat.

[3] Od śmierci Mojżesza do śmierci Artakserksesa, następcy Kserksesa na tronie perskim, prorocy, którzy nastąpili po Mojżeszu, w trzynastu księgach opisali historię swoich czasów. Pozostałe cztery księgi zawierają hymny ku czci Boga i życiowe rady dla ludzi.

[4] Wszystkie wydarzenia od Artakserksesa do naszych czasów zostały wprowadzić spisane, jednak te pisma nie są tak wiarygodne jak poprzednie, ponieważ nie została zachowana dokładna sukcesja proroków.

[5] Oczywistym dowodem czci, z jaką odnosimy się do naszych pism jest to, że przez tyle wieków nikt nie ośmielił się do nich nic dodać ani nic z nich ująć, ani też cokolwiek zmienić. Każdy Żyd od najmłodszych lat ma wpojoną wiarę, że są to nauki Boże, że należy przy nich trwać i w razie potrzeby chętnie oddać za nie życie”⁴.

[6] Powyższe słowa z pewnością warto było przytoczyć. Józef napisał ponadto inne znakomite dzieło: *O potędze rozumu*, które inni nazywają

³ *Przeciw Apionowi*. Warto zwrócić uwagę na możliwość nieporozumienia co do tytułów: Jako *Starożytności żydowskie* cytowano dawniej po polsku wyżej wspomniane dzieło w 20 księgach, czyli *Dawne dzieje Izraela*.

⁴ JÓZEF FLAWIUSZ, (*Przeciw Apionowi* I, 38-42).

λογισμού, ὃ τινες Μακκαβαϊκὸν ἐπέγραψαν τῷ τοῦς ἀγῶνας τῶν ἐν τοῖς οὕτω καλουμένοις Μακκαβαϊκοῖς συγγράμμασιν ὑπὲρ τῆς εἰς τὸ θεῖον εὐσεβείας ἀνδρισσαμένων Ἑβραίων περιέχειν¹.

[7] Καὶ πρὸς τῷ τέλει δὲ τῆς εἰκοστῆς Ἀρχαιολογίας² ἐπισημαίνεται ὁ αὐτὸς ὡς ἂν προηρημένος ἐν τέτταρσιν συγγράψαι βιβλίους κατὰ τὰς πατρίους δόξας τῶν Ἰουδαίων περὶ θεοῦ καὶ τῆς οὐσίας αὐτοῦ καὶ περὶ τῶν νόμων, διὰ τί κατ' αὐτοὺς τὰ μὲν ἔξεστι πράττειν, τὰ δὲ κεκώλυται, καὶ ἄλλα δὲ αὐτῷ σπουδασθῆναι ὁ αὐτὸς ἐν τοῖς ἰδίῳ αὐτοῦ μνημονεύει λόγοις.

[8] Πρὸς τούτοις εὐλογον καταλέξει καὶ ἅς ἐπ' αὐτοῦ τῆς Ἀρχαιολογίας τοῦ τέλους φωνὰς παρατέθεται, εἰς πίστωσιν τῆς τῶν ἐξ αὐτοῦ παραληφθέντων ἡμῖν μαρτυρίας. Διαβάλλων δῆτα Ἰουστον Τιβερίεα³, ὁμοίως αὐτῷ τὰ κατὰ τοὺς αὐτοὺς ἱστορῆσαι χρόνους πεπειραμένον, ὡς μὴ τάληθῃ συγγεγραφότα, πολλὰς τε ἄλλας εὐθύνας ἐπαγαγὼν τῷ ἀνδρί, ταῦτα αὐτοῖς ῥήμασιν ἐπιλέγει.

[9] «Οὐ μὴν ἐγὼ σοι τὸν αὐτὸν τρόπον περὶ τῆς ἐμαυτοῦ γραφῆς ἔδεια, ἀλλ' αὐτοῖς ἐπέδωκα τοῖς αὐτοκράτορσι τὰ βιβλία, μόνον οὐ τῶν ἔργων ἤδη βλεπομένων· συνήδην γὰρ ἐμαυτῷ τετηρηκότι τὴν τῆς ἀληθείας παράδοσιν, ἐφ' ἣ μαρτυρίας τευξεσθαι προσδοκήσας οὐ διήμαρτον.

[10] «Καὶ ἄλλοις δὲ πολλοῖς ἐπέδωκα τὴν ἱστορίαν, ὧν ἔνιοι καὶ παρατετεύχεσαν τῷ πολέμῳ, καθάπερ βασιλεὺς Ἀγρίππας καὶ τινες αὐτοῦ τῶν συγγενῶν.

[11] «Ὁ μὲν γὰρ αὐτοκράτωρ Τίτος οὕτως ἐκ μόνων αὐτῶν ἐβουλήθη τὴν γνῶσιν τοῖς ἀνθρώποις παραδοῦναι τῶν πράξεων, ὥστε χαράξας τῇ αὐτοῦ χειρὶ τὰ βιβλία δημοσιῶσαι προσέταξεν, ὁ δὲ βασιλεὺς Ἀγρίππας ξβ' ἔγραψεν ἐπιστολάς, τῇ τῆς ἀληθείας παραδόσει μαρτυρῶν»⁴. Ἀφ' ὧν καὶ δύο παρατίθησιν. Ἀλλὰ τὰ μὲν κατὰ τοῦτον ταύτη πη δεδηλώσθω.

ΙΑ'

Ὡς μετὰ Ἰάκωβον ἡγεῖται Συμεὼν τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας

[1] Ἵωμεν δ' ἐπὶ τὰ ἐξῆς. Μετὰ τὴν Ἰακώβου μαρτυρίαν καὶ τὴν αὐτίκα γενομένην ἄλωσιν τῆς Ἱερουσαλὴμ λόγος κατέχει τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν τοῦ κυρίου μαθητῶν τοὺς εἰς ἔτι τῷ βίῳ λειπομένους ἐπὶ ταῦτὸν πανταχόθεν συνελθεῖν ἅμα τοῖς πρὸς γένους κατὰ σάρκα τοῦ κυρίου (πλείους γὰρ καὶ τούτων περιῆσαν εἰς ἔτι τότε τῷ βίῳ), βουλὴν τε ὁμοῦ τοὺς πάντας περὶ τοῦ

¹ Jest to tak zwana IV Księga Machabejska, mylnie przypisana przez Euzebiusza Flawiuszowi. Zob. M. WOJCIECHOWSKI, *Apokryfy z Biblii greckiej*, Vocatio, Warszawa, 2001, 97-200 (wstęp i tłumaczenie).

Machabaikon, bowiem zawiera opis walk, które według tak zwanych Ksiąg Machabejskich Hebrajczycy dzielnie toczyli w obronie Bożej religii¹.

[7] Ponadto pod koniec dwudziestej księgi swych *Dawnych dziejów Izraela*² ten sam Józef oznajmia, że zamierza napisać cztery księgi *O Bogu i Jego istocie* zgodnie z rodzimymi przekonaniem Żydów oraz *O prawach*, dłaczego mianowicie na pewne rzeczy pozwalają, innych natomiast zabraniają. W końcu wspomina o innych napisanych przez siebie dziełach.

[8] Aby potwierdzić wiarygodność świadectw, które na nim oparliśmy, dobrze będzie zacytować jeszcze słowa, które umieścił w zakończeniu swych *Dawnych dziejów Izraela*. Zarzuca w nich Justusowi z Tyberiady³, który tak jak on podjął się napisania historii współczesnej, że nie napisał prawdy, a oprócz tego oskarża go o wiele innych nadużyć i kończy tymi słowami:

[9] „Ja naprawdę nie obawiałem się, że moje księgi spotka los podobny jak twoje, ale złożyłem je w ręce samych cesarzy, gdy wydarzenia jeszcze żywe stały wszystkim przed oczami. Miałem bowiem tę świadomość, że trzymam się prawdy, więc spokojnie czekałem na ich decyzję i nie zawiodłem się.

[10] Ponadto moją *Wojnę żydowską* przedstawiłem wielu innym, a nie-jeden z nich brał udział w wojnie, jak na przykład król Agryppa i niektórzy jego krewni.

[11] A cesarz Tytus tak bardzo chciał, żeby wiedza o tych wydarzeniach przetrwała wśród ludzi tylko z moich pism, że własnoręcznie napisał rozporządzenie w sprawie ich publikacji drogą urzędową. Z kolei król Agryppa napisał sześćdziesiąt dwa listy, by poświadczyć prawdziwość mojej relacji⁴. Józef przytacza dwa z nich. Lecz dość o nim.

11.

Symeon zwierzchnikiem Kościoła jerozolimskiego po śmierci Jakuba

Kontynuujemy więc opowiadanie. Po męczeńskiej śmierci Jakuba i zburzeniu Jerozolimy, które nastąpiło wkrótce potem, apostołowie i uczniowie Pańscy, którzy jeszcze pozostali przy życiu, zeszli się, jak mówią, ze wszystkich stron i zgromadzili się razem z krewnymi Pana, bowiem i niektórzy z nich

² JÓZEF FLAWIUSZ, *Dawne dzieje Izraela* XX, 11, 2. Nic jednak o tych dziełach nie wiadomo.

³ Jego dzieła nie zachowały się. Cf. A. BARZANÒ, *Giusto di Tiberiade*, ANRW II, 20, 1, 337-358.

⁴ JÓZEF FLAWIUSZ, *De vita sua* 65 – jako dodatek do *Dawnych dziejów Izraela*.

τίνα χρή τῆς Ἰακώβου διαδοχῆς ἐπικρίναι ἄξιον, ποιήσασθαι, καὶ δὴ ἀπὸ μιᾶς γνώμης τοὺς πάντας Συμεῶνα τὸν τοῦ Κλωπᾶ, οὗ καὶ ἡ τοῦ εὐαγγελίου¹ μνημονεύει γραφή, τοῦ τῆς αὐτόθι παροικίας θρόνου ἄξιον εἶναι δοκιμάσαι, ἀνεψιόν, ὥς γέ φασι, γεγονότα τοῦ σωτῆρος (τὸν γὰρ οὖν Κλωπᾶν ἀδελφὸν τοῦ Ἰωσήφ ὑπάρχειν Ἠγήσιππος ἱστορεῖ).

IB'

Ὡς Οὐεσπασιανὸς τοὺς ἐκ Δαυὶδ ἀναζητεῖσθαι προστάττει

[1] Καὶ ἐπὶ τούτοις Οὐεσπασιανὸν μετὰ τὴν τῶν Ἱεροσολύμων ἄλωσιν πάντας τοὺς ἀπὸ γένους Δαυὶδ, ὥς μὴ περιλειφθεῖ τις παρὰ Ἰουδαίοις τῶν ἀπὸ τῆς βασιλικῆς φυλῆς, ἀναζητεῖσθαι προστάζει, μέγιστόν τε Ἰουδαίοις αὐθις ἐκ ταύτης διωγμὸν ἐπαρτηθῆναι τῆς αἰτίας.

II'

Ὡς καὶ Ῥωμαίων δεύτερος Ἀνέγκλητος ἐπισκοπεῖ

[1] Ἐπὶ δέκα δὲ τὸν Οὐεσπασιανὸν² ἔτεσιν βασιλεύσαντα αὐτοκράτωρ Τίτος ὁ παῖς διαδέχεται· οὗ κατὰ δεύτερον³ ἔτος τῆς βασιλείας Λίνος ἐπίσκοπος τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας δυοκαίδεκα τὴν λειτουργίαν ἐνιαυτοῖς κατασχών, Ἀνεγκλήτῳ ταύτην παραδίδωσιν. Τίτον δὲ Δομετιανὸς ἀδελφὸς διαδέχεται, δύο ἔτεσι καὶ μηνὶ τοῖς ἴσοις βασιλεύσαντα⁴.

ΙΔ'

Ὡς δεύτερος Ἀλεξανδρέων ἡγεῖται Ἀβίλιος

[1] Τετάρτῳ μὲν οὖν ἔτει Δομετιανοῦ⁵ τῆς κατ' Ἀλεξάνδρειαν παροικίας ὁ πρῶτος Ἀννιανὸς δύο πρὸς τοῖς εἴκοσι ἀποπλήσας ἔτη, τελευτᾷ, διαδέχεται δ' αὐτὸν δεύτερος Ἀβίλιος.

ΙΕ'

Ὡς τρίτος μετ' αὐτὸν Κλήμης

[1] Δωδεκάτῳ δὲ ἔτει τῆς αὐτῆς ἡγεμονίας⁶ τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας Ἀνέγκλητον ἔτεσιν ἐπισκοπεύσαντα δεκαδύο διαδέχεται Κλήμης, ὃν

¹ Łk 24, 18; J 19, 25.

² Wespazjan panował w latach 69-79.

³ Czyli w roku 80/81.

jeszcze żyli. Zastanawiali się, kto zasługuje na to, by zostać następcą Jakuba. I oto jednomyślnie wszyscy oświadczyli, że Symeon, syn Kleofasa, o którym wspomina także Ewangelia¹, zasługuje na objęcie stolicy tamtejszego Kościoła; a był on kuzynem Zbawiciela. Hegesippos bowiem opowiada, że Kleofas był bratem Józefa.

12.

Rozkaz Wespazjana, by odszukać potomków Dawida

Ponadto Wespazjan po zburzeniu Jerozolimy wydał podobno rozkaz, by wyszukać wszystkich pochodzących od Dawida, aby wśród Żydów nie pozostał już nikt z rodu królewskiego. To spowodowało ponownie bardzo gwałtowne prześladowania Żydów.

13.

Anaklet, drugi biskup rzymski

Po Wespazjanie, który panował dziesięć lat², objął tron jego syn Tytus. W drugim roku jego panowania³ biskup Linus, który przez dwanaście lat przewodził Kościołowi rzymskiemu, przekazał swój urząd Anakletowi. Zaś następcą Tytusa po dwóch latach i dwóch miesiąca panowania został jego brat Domicjan⁴.

14.

Abilios, drugi zwierzchnik Kościoła aleksandryjskiego

W czwartym roku panowania Domicjana⁵ umiera Annianos, pierwszy biskup Kościoła aleksandryjskiego, który sprawował swój urząd dwadzieścia dwa lata, a sukcesję po nim jako drugi obejmuje Abilios.

15.

Klemens, trzeci biskup rzymski

Zaś w dwunastym roku panowania tego samego cesarza⁶ następcą Anakleta, który przez dwanaście laty był biskupem Rzymu, zostaje Klemens.

⁴ 13 września 81.

⁵ W roku 84/85. Chronologia życia i urzędowania biskupów jest rekonstrukcją Euzebiusza.

⁶ W roku 92/93.

συνεργὸν ἑαυτοῦ γενέσθαι Φιλιππησίοις ἐπιστέλλων ὁ ἀπόστολος διδάσκει, λέγων· «Μετὰ καὶ Κλήμεντος καὶ τῶν λοιπῶν συνεργῶν μου, ὧν τὰ ὀνόματα ἐν βίβλῳ ζωῆς»¹.

Ις'

Περὶ τῆς Κλήμεντος ἐπιστολῆς

[1] Τούτου δὴ οὖν ὁμολογουμένη μία ἐπιστολὴ φέρεται², μεγάλη τε καὶ θαυμασία, ἣν ὡς ἀπὸ τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας τῇ Κορινθίων διευτυπώσατο, στάσεως τῆνικάδε κατὰ τὴν Κόρινθον γενομένης. Ταύτην δὲ καὶ ἐν πλείσταις ἐκκλησίαις ἐπὶ τοῦ κοινοῦ δεδημοσιευμένην πάλαι τε καὶ καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς ἔγνωμεν. Καὶ ὅτι γε κατὰ τὸν δηλούμενον τὰ τῆς Κορινθίων κεκίνητο στάσεως, ἀξιόχρεως μάρτυς ὁ Ἡγήσιππος.

ΙΖ'

Περὶ τοῦ κατὰ Δομετιανὸν διωγμοῦ

[1] Πολλὴν γε μὴν εἰς πολλοὺς ἐπιδειξάμενος ὁ Δομετιανὸς ὠμότητα οὐκ ὀλίγον τε τῶν ἐπὶ Ῥώμης εὐπατριδῶν τε καὶ ἐπισήμων ἀνδρῶν πλήθος οὐ μετ' εὐλόγου κρίσεως κτείνας μυρίους τε ἄλλους ἐπιφανεῖς ἄνδρας ταῖς ὑπὲρ τὴν ἐνορίαν ζημιώσας φυγαῖς καὶ ταῖς τῶν οὐσιῶν ἀποβολαῖς ἀναιτίως, τελευτῶν τῆς Νέρωνος θεοεχθρίας τε καὶ θεομαχίας διάδοχον ἑαυτὸν κατεστήσατο. Δεύτερος δῆτα τὸν καθ' ἡμῶν ἀνεκίνει διωγμόν, καίπερ τοῦ πατρὸς αὐτῷ Οὐεσπασιανοῦ μηδὲν καθ' ἡμῶν ἄτοπον ἐπινοήσαντος.

ΙΗ'

Περὶ Ἰωάννου τοῦ ἀποστόλου καὶ τῆς Ἀποκαλύψεως

[1] Ἐν τούτῳ κατέχει λόγος τὸν ἀπόστολον ἅμα καὶ εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην ἔτι τῷ βίῳ ἐνδιατρίβοντα, τῆς εἰς τὸν θεῖον λόγον ἔνεκεν μαρτυρίας Πάτμον οἰκεῖν καταδικασθῆναι τὴν νῆσον.

[2] Γράφων γέ τοι ὁ Εἰρηναῖος περὶ τῆς ψήφου τῆς κατὰ τὸν ἀντίχριστον προσηγορίας φερομένης ἐν τῇ Ἰωάννου λεγομένῃ Ἀποκαλύψει, αὐταῖς συλλαβαῖς ἐν πέμπτῳ τῶν πρὸς τὰς αἰρέσεις ταῦτα περὶ τοῦ Ἰωάννου φησίν·

¹ Flp 4, 3.

W Liście do Filipian Apostoł nazywa go swym współpracownikiem, mówiąc: „razem z Klemensem i wszystkimi moimi współpracownikami, których imiona są w księdze życia”¹.

16.

List Klemensa

Klemens pozostawił jeden list uważany za autentyczny², obszerny i wspinały, który w imieniu Kościoła rzymskiego napisał do Kościoła korynckiego, jako że w Koryncie rozgorzały wówczas spory. Wiemy, że list ten w bardzo wielu Kościołach jest odczytywany podczas zgromadzeń, od dawnych aż do naszych czasów. Że zaś rzeczywiście Kościołem korynckim wstrząsały wówczas spory, wiarygodnie zaświadcza Hegesippos.

17.

Prześladowanie za rządów Domicjana

Domicjan dopuszczał się licznych aktów przemocy wobec wielu obywateli. Znaczną liczbę szlachetnie urodzonych i znacznych osób wymordował w Rzymie bez żadnego wyroku sądowego; bardzo wielu innych wybitnych ludzi skazał na wygnanie i konfiskatę majątku, a skończył na tym, że stał się następcą Nerona w nienawiści do Boga i zwalczaniu Go. Był zatem drugim cesarzem, który rozpętał prześladowanie nas, bowiem jego ojciec, Wespazjan, nie żywił wobec nas żadnych złych zamiarów.

18.

Jan Apostoł i Apokalipsa

[1] Mówi się, że żył jeszcze wówczas Jan, Apostoł i Ewangelista i że ze względu na świadectwo, jakie dał Słowu Bożemu, wyrokiem sądu został skazany na pobyt na wyspie Patmos.

[2] W swojej piątej księdze *Przeciw herezjom* Ireneusz rozwodzi się na temat proroczej liczby oznaczającej imię Antychrysta, a zapisanej w Apokalipsie przypisywanej Janowi i wyraża się tymi słowami:

² KLEMENS RZYMSKI, *List do Koryntian*, wydawany z pismami Ojców Apostolskich (POK 1, PSP 44, BOK 10).

[3] «Εἰ δὲ ἔδει ἀναφανδὸν ἐν τῷ νῦν καιρῷ κηρύττεσθαι τοῦνομα αὐτοῦ, δι' ἐκείνου ἂν ἐρρέθη τοῦ καὶ τὴν ἀποκάλυψιν ἐορακότος. Οὐδὲ γὰρ πρὸ πολλοῦ χρόνου ἐωράθη, ἀλλὰ σχεδὸν ἐπὶ τῆς ἡμετέρας γενεᾶς, πρὸς τῷ τέλει τῆς Δομετιανοῦ ἀρχῆς»¹.

[4] Εἰς τοσοῦτον δὲ ἄρα κατὰ τοὺς δηλουμένους ἢ τῆς ἡμετέρας πίστεως διέλαμπεν διδασκαλία, ὥς καὶ τοὺς ἄποθεν τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου συγγραφεῖς μὴ ἀποκνήσαι ταῖς αὐτῶν ἱστορίαις τὸν τε διωγμὸν καὶ τὰ ἐν αὐτῷ μαρτύρια παραδοῦναι, οἳ γε καὶ τὸν καιρὸν ἐπ' ἀκριβὲς ἐπεσημήναντο, ἐν ἔτει πεντεκαδεκάτῳ Δομετιανοῦ μετὰ πλείστων ἐτέρων καὶ Φλαυίαν Δομέτιλλαν ἱστορήσαντες, ἐξ ἀδελφῆς γεγονυῖαν Φλαυίου Κλήμεντος, ἐνὸς τῶν τηνικάδε ἐπὶ Ῥώμης ὑπάτων², τῆς εἰς Χριστὸν μαρτυρίας ἔνεκεν εἰς νῆσον Ποντίαν κατὰ τιμωρίαν δεδόσθαι.

ΙΘ'

Ὡς Δομετιανὸς τοὺς ἀπὸ γένους Δαυὶδ ἀναιρεῖσθαι προστάττει

[1] Τοῦ δ' αὐτοῦ Δομετιανοῦ τοὺς ἀπὸ γένους Δαυὶδ ἀναιρεῖσθαι προστάξαντος, παλαιὸς κατέχει λόγος τῶν αἵρετικῶν τινὰς κατηγορεῖσθαι τῶν ἀπογόνων Ἰούδα τοῦτον δ' εἶναι ἀδελφὸν κατὰ σάρκα τοῦ σωτῆρος ὡς ἀπὸ γένους τυγχανόντων Δαυὶδ καὶ ὡς αὐτοῦ συγγένειαν τοῦ Χριστοῦ φερόντων. Ταῦτα δὲ δηλοῖ κατὰ λέξιν ὧδέ πως λέγων ὁ Ἑγήσιππος.

Κ'

Περὶ τῶν πρὸς γένους τοῦ σωτῆρος ἡμῶν

[1] «Ἔτι δὲ περιῆσαν οἱ ἀπὸ γένους τοῦ κυρίου υἱῶνοι Ἰούδα τοῦ κατὰ σάρκα λεγομένου αὐτοῦ ἀδελφοῦ³. οὓς ἐδηλατόρευσαν ὡς ἐκ γένους ὄντας Δαυίδ. Τούτους ὁ ἰουοκᾶτος⁴ ἤγαγεν πρὸς Δομετιανὸν Καίσαρα. Ἐφοβεῖτο γὰρ τὴν παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ ὡς καὶ Ἡρώδης.

[2] «Καὶ ἐπηρώτησεν αὐτοὺς εἰ ἐκ Δαυίδ εἰσιν, καὶ ὡμολόγησαν. Τότε ἠρώτησεν αὐτοὺς πόσας κτήσεις ἔχουσιν ἢ πόσων χρημάτων κυριεύουσιν. Οἱ δὲ εἶπαν ἀμφοτέροις ἐννακισχίλια δηνάρια ὑπάρχειν αὐτοῖς μόνα, ἐκάστῳ αὐτῶν ἀνήκοντος τοῦ ἡμίσεος, καὶ ταῦτα οὐκ ἐν ἀργυρίοις ἔφασκον ἔχειν, ἀλλ' ἐν διατιμῇσι γῆς πλέθρων λθ' μόνων, ἐξ ὧν καὶ τοὺς φόρους ἀναφέρειν καὶ αὐτοὺς αὐτουργοῦντας διατρέφεσθαι».

¹ IRENEUSZ Z LYONU, *Adversus haereses* V, 30, 3.

² W roku 95.

[3] „Gdyby teraz trzeba było ogłosić imię Antychrysta, mógłby to zrobić ten, który miał widzenie apokalipsy. Miał je bowiem niedawno, prawie w naszych czasach, u schyłku panowania Domicjana”¹.

[4] Nauczanie naszej wiary jaśniało wówczas takim blaskiem, że nawet pisarze dalecy od naszych przekonań nie wahali się przekazać w swoich dziełach historycznych informacji o prześladowaniu i męczeństwach w czasie jego trwania, a nawet określili dokładną datę tych wydarzeń. Podają, że w piętnastym roku panowania Domicjana razem z bardzo wieloma innymi także Flawia Domitylla, siostrzenica Flawiusza Klemensa, jednego z ówczesnych konsulów rzymskich², została wygnana na wyspę Poncję za karę, że dała świadectwo Chrystusowi.

19.

Rozkaz Domicjana, by wymordować potomków Dawida

Ten sam Domicjan wydał rozkaz zamordowania wszystkich, którzy pochodzili od Dawida, a stare podanie mówi, że pewni heretycy oskarżyli potomków Judy, brata naszego Zbawiciela według ciała, że to właśnie oni pochodzą od Dawida i są spokrewnieni z samym Chrystusem. Podaje to Hegesippos w takich słowach:

20.

Krewni naszego Zbawiciela

[1] „Z rodziny Pana żyli jeszcze wnukowie Judy, tak zwanego brata Pańskiego według ciała³. Złożono o nich doniesienie, że pochodzą od Dawida. *Evocatus*⁴ przyprowadził ich do cesarza Domicjana, który bał się przyjścia Chrystusa podobnie jak Herod.

[2] I zapytał ich, czy wywodzą się od Dawida, a oni potwierdzili. Wówczas zapytał ich, jak wielki posiadają majątek i ile mają pieniędzy. Ci zaś powiedzieli, że razem posiadają zaledwie dziewięć tysięcy denarów, każdy z nich połowę, i to, jak mówili, nie w gotówce, ale szacunkowo w trzydziestu dziesięciu pletrach ziemi, z której płacą podatki, i z uprawy której się utrzymują.

³ Por. Mt 13, 55; Mk 6, 3.

⁴ Był to jakby stopień wojskowy przyznawany weteranom. Służyli oni jako pomoc w administracji.

[3] «Εἶτα δὲ καὶ τὰς χεῖρας τὰς ἑαυτῶν ἐπιδεικνύναι, μαρτύριον τῆς αὐτουργίας τὴν τοῦ σώματος σκληρίαν καὶ τοὺς ἀπὸ τῆς συνεχοῦς ἐργασίας ἐναποτυπωθέντας ἐπὶ τῶν ἰδίων χειρῶν τύλους παριστάντας.

[4] «Ἐρωτηθέντας δὲ περὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ὅποια τις εἶη καὶ ποῖ καὶ πότε φανησομένη, λόγον δοῦναι ὡς οὐ κοσμικὴ μὲν οὐδ' ἐπίγειος, ἐπουράνιος δὲ καὶ ἀγγελικὴ τυγχάνοι, ἐπὶ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος γενησομένη, ὁπνίκα ἐλθὼν ἐν δόξῃ κρινεῖ ζῶντας καὶ νεκροὺς καὶ ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἐπιτηδεύματα αὐτοῦ¹.

[5] «Ἐφ' οἷς μηδὲν αὐτῶν κατεγνωκότα τὸν Δομετιανόν, ἀλλὰ καὶ ὡς εὐτελῶν καταφρονήσαντα, ἐλευθέρους μὲν αὐτοὺς ἀνεῖναι, καταπαῦσαι δὲ διὰ προστάγματος² τὸν κατὰ τῆς ἐκκλησίας διωγμόν.

[6] «Τοὺς δὲ ἀπολυθέντας ἡγήσασθαι τῶν ἐκκλησιῶν, ὡς ἂν δὴ μάρτυρας ὁμοῦ καὶ ἀπὸ γένους ὄντας τοῦ κυρίου, γενομένης τε εἰρήνης, μέχρι Τραϊανοῦ παραμεῖναι αὐτοὺς τῷ βίῳ».

[7] Ταῦτα μὲν ὁ Ἠγήσιππος· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὁ Τερτυλλιανὸς τοῦ Δομετιανοῦ τοιαύτην πεποίηται μνήμην· «Πεπειράκει ποτὲ καὶ Δομετιανὸς ταῦτ' οὕτως ποιεῖν ἐκείνῳ, μέρος ὦν τῆς Νέρωνος ὀμότητος. Ἀλλ', οἶμαι, ἅτε ἔχων τι συνέσεως, τάχιστα ἐπαύσατο, ἀνακαλεσάμενος καὶ οὕς ἐξηλάκει»³.

[8] Μετὰ δὲ τὸν Δομετιανὸν πεντεκαίδεκα ἔτεσιν κρατήσαντα Νερούα⁴ τὴν ἀρχὴν διαδεξαμένου, καθαιρεθῆναι μὲν τὰς Δομετιανοῦ τιμὰς, ἐπανελθεῖν δ' ἐπὶ τὰ οἰκεῖα μετὰ τοῦ καὶ τὰς οὐσίας ἀπολαβεῖν τοὺς ἀδίκως ἐξηληλαμένους ἢ Ῥωμαίων σύγκλητος βουλὴ ψηφίζεται· ἱστοροῦσιν οἱ γραφεῖ τὰ κατὰ τοὺς χρόνους παραδόντες.

[9] Τότε δὴ οὖν καὶ τὸν ἀπόστολον Ἰωάννην ἀπὸ τῆς κατὰ τὴν νῆσον φυγῆς τὴν ἐπὶ τῆς Ἐφέσου διατριβῆν ἀπειληφέναι ὁ τῶν παρ' ἡμῖν ἀρχαίων παραδίδωσι λόγος.

ΚΑ'

Ὡς τῆς Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίας τρίτος ἡγεῖται Κέρδων

[1] Μικρῷ δὲ πλέον ἐνιαυτοῦ βασιλεύσαντα Νερούαν διαδέχεται Τραϊανός· οὗ δὴ πρῶτον⁵ ἔτος ἦν ἐν ᾧ τῆς κατ' Ἀλεξάνδρειαν παροικίας Ἀβίλιον δέκα πρὸς τρισὶν ἔτεσιν ἡγησάμενον διαδέχεται Κέρδων· τρίτος οὗτος τῶν αὐτόθι μετὰ τὸν πρῶτον Ἀννιανὸν προέστη. Ἐν τούτῳ δὲ Ῥωμαίων εἰς ἔτι Κλήμης ἡγεῖτο, τρίτον καὶ αὐτὸς ἐπέχων τῶν τῆδε μετὰ

¹ Mt 16, 27; Dz 10, 42; Rz 2, 6; 2 Tm 4, 1.

² Nie wydaje się, by rozkaz taki miał formę jakiegoś dokumentu, gdyż nic o nim nie wiadomo, a i prześladowanie trwało nadal, do końca panowania Domicjana.

[3] Po czym pokazali swoje ręce, a na dowód własnej pracy szorstkie ciało i odciski na dłoniach od codziennej harówki.

[4] Zaś zapytani o Chrystusa i Jego królestwo: jakie jest oraz gdzie i kiedy się pojawi, odrzekli, że nie jest z tego świata ani z tej ziemi, lecz że jest niebieskie i anielskie, że się urzeczywistni na końcu świata, kiedy On przyjdzie w chwale i będzie sądzić żywych i umarłych, i każdemu odda według jego uczynków¹.

[5] Wobec tego Domicjan nie dopatrzył się w nich żadnej winy, ale odniósł się do nich lekceważąco jako do prostaków, puścił ich wolno i rozkazem² zaprzestał prześladowania Kościoła.

[6] Oni zaś po swym uwolnieniu przewodniczyli Kościołom jako męczennicy i krewni Pańscy, nastał pokój i żyli aż do czasów Trajana³.

[7] Tyle Hegesippos, lecz i Tertulian to samo opowiada o Domicjanie: „Domicjan usiłował kiedyś zrobić to samo co Neron, jako że w okrucieństwie był do niego podobny. Lecz ponieważ, jak sądzę, jeszcze miał trochę rozumu, szybko się uspokoił, a nawet odwołał z wygnania tych, których na nie zesłał”³.

[8] Gdy po piętnastu latach panowania Domicjana rządy objął Nerwa⁴ senat rzymski przyjął uchwałę, by potępić pamięć Domicjana oraz by niesprawiedliwie skazanym na wygnanie zezwolić na powrót do ojczyzny i równocześnie zwrócić im zabrane dobra. Tak opowiadają historycy tamtych czasów.

[9] Wówczas też, jak głosi nasza stara tradycja, Jan Apostoł powrócił z wygnania na wyspie i ponownie osiadł w Efezie.

21.

Kerdon, trzeci zwierzchnik Kościoła aleksandryjskiego

Nerwa sprawował władzę niewiele więcej niż rok, a jego następcą został Trajan. W pierwszym roku jego panowania⁵, po Abiliosie, który przez trzynaście lat przewodniczył Kościołowi aleksandryjskiemu, objął sukcesję Kerdon. Został on trzecim biskupem tego miasta, licząc jako pierwszego Annianosa. W owym czasie Kościołem rzymskim kierował jeszcze Klemens,

³ TERTULIAN, *Apologetyk* 5, 4.

⁴ W roku 96.

⁵ W roku 98.

Παῦλόν τε καὶ Πέτρον ἐπισκοπευσάντων βαθμόν. Λίνος δὲ ὁ πρῶτος ἦν καὶ μετ' αὐτὸν Ἀνέγκλητος.

ΚΒ'

Ὡς τῆς Ἀντιοχείων δεύτερος Ἰγνάτιος

[1] Ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπ' Ἀντιοχείας Εὐοδίου πρώτου καταστάντος δεύτερος ἐν τοῖς δηλουμένοις Ἰγνάτιος ἐγνωρίζετο. Συμεὼν ὁμοίως δεύτερος μετὰ τὸν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἀδελφὸν τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας κατὰ τούτους τὴν λειτουργίαν εἶχεν.

ΚΓ'

Ἱστορία περὶ Ἰωάννου τοῦ ἀποστόλου

[1] Ἐπὶ τούτοις κατὰ τὴν Ἀσίαν ἔτι τῷ βίῳ περιλειπόμενος αὐτὸς ἐκεῖνος ὃν ἡγάπα ὁ Ἰησοῦς, ἀπόστολος ὁμοῦ καὶ εὐαγγελιστῆς Ἰωάννης τὰς αὐτόθι διεῖπεν ἐκκλησίας, ἀπὸ τῆς κατὰ τὴν νῆσον μετὰ τὴν Δομετιανοῦ τελευταίαν ἐπανελθὼν φυγῆς.

[2] Ὅτι δὲ εἰς τούτους τῷ βίῳ περιῆν, ἀπόχρη διὰ δύο πιστώσασθαι τὸν λόγον μαρτύρων, πιστοὶ δ' ἂν εἶεν οὗτοι, τῆς ἐκκλησιαστικῆς πρεσβεύσαντες ὀρθοδοξίας, εἰ δὴ τοιοῦτοι Εἰρηναῖος καὶ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς.

[3] Ὡν ὁ μὲν πρότερος ἐν δευτέρῳ τῶν πρὸς τὰς αἱρέσεις ὧδέ πως γράφει κατὰ λέξιν· «Καὶ πάντες οἱ πρεσβύτεροι μαρτυροῦσιν οἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἰωάννη τῷ τοῦ κυρίου μαθητῇ συμβεβληκότες παραδεδωκέναι τὸν Ἰωάννην. Παρέμεινεν γὰρ αὐτοῖς μέχρι τῶν Τραϊανοῦ χρόνων»¹.

[4] Καὶ ἐν τρίτῳ δὲ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως ταῦτο τοῦτο δηλοῖ διὰ τούτων· «Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν Ἐφέσῳ ἐκκλησία ὑπὸ Παύλου μὲν θεμελιωμένη, Ἰωάννου δὲ παραμείναντος αὐτοῖς μέχρι τῶν Τραϊανοῦ χρόνων, μάρτυς ἀληθής ἐστιν τῆς τῶν ἀποστόλων παραδόσεως»².

[5] Ὁ δὲ Κλήμης ὁμοῦ τὸν χρόνον ἐπισημνόμενος, καὶ ἱστορίαν ἀναγκαιοτάτην οἷς τὰ καλὰ καὶ ἐπωφελῆ φίλον ἀκούειν, προστίθῃσιν ἐν ᾧ «Τίς ὁ σφζόμενος πλούσιος»³ ἐπέγραψεν αὐτοῦ συγγράμματι· λαβὼν δὲ ἀνάγνωθι ὧδέ πως ἔχουσιν καὶ αὐτοῦ τὴν γραφήν·

[6] «Ἄκουσον μῦθον οὐ μῦθον ἀλλὰ ὄντα λόγον περὶ Ἰωάννου τοῦ ἀποστόλου παραδεδομένον καὶ μνήμη πεφυλαγμένον. Ἐπειδὴ γὰρ τοῦ τυράννου τελευταῖαντος ἀπὸ τῆς Πάτμου τῆς νήσου μετῴληθεν ἐπὶ τὴν Ἐφεσον, ἀπῆει παρακαλούμενος καὶ ἐπὶ τὰ πλησιόχωρα τῶν ἐθνῶν, ὅπου μὲν

¹ IRENEUSZ Z LYONU, *Adversus haereses* II, 22, 5.

również trzeci z kolei spośród biskupów Rzymu, po Pawle i Piotrze, jako że Linus był pierwszy, a Anaklet drugi.

22.

Ignacy, drugi biskup antiocheński

W Antiochii pierwszym biskupem był Ewodiusz, a drugim sławny wówczas Ignacy. W tym samym czasie Symeon jako drugi po bracie naszego Zbawiciela sprawował rządy w Kościele w Jerozolimie.

23.

Opowieść o Janie Apostole

[1] W tym czasie w Azji żył jeszcze ten uczeń, którego Jezus miłował, Jan Apostoł i Ewangelista. Zarządzał on tamtejszymi Kościołami, odkąd po śmierci Domicjana powrócił z wygnania na wyspie.

[2] To zaś, że w owym czasie jeszcze żył, niech poświadczą słowa dwóch świadków, którzy z pewnością są wiarygodni jako najstarsi obrońcy kościelnej prawowierności – Ireneusz i Klemens Aleksandryjski.

[3] Pierwszy z nich w drugiej księdze *Przeciw herezjom* pisze tak: „I wszyscy prezbiterzy, którzy w Azji znali się z Janem, uczniem Pana, zaświadczaają, że mają tę tradycję od Jana. Żył bowiem wśród nich aż do czasów Trajana”¹.

[4] W trzeciej księdze tego samego dzieła mówi to samo w tych słowach: „Lecz i Kościół efeski, który założył Paweł i w którym przebywał Jan aż do czasów Trajana, jest wiarygodnym świadkiem tradycji apostolskiej”².

[5] Również Klemens wskazuje ten sam czas i przytacza opowieść przeznaczoną szczególnie dla tych, którzy chętnie czytają to, co piękne i pożyteczne. Znajduje się ona w jego rozprawie *Który człowiek bogaty może być zbawiony*?³ Weź więc tę księgę i przeczytaj treść opowiadania:

[6] „Posłuchaj legendy o Janie Apostole, a właściwie nie legendy, lecz prawdziwego opowiadania, przekazanego przez tradycję i przechowywanego przez pamięć. Gdy po śmierci tyrana Jan powrócił z wyspy Patmos do Efezu, na zaproszenie mieszkańców sąsiednich prowincji wybrał się do nich, by

² IRENEUSZ Z LYONU, *Adversus haereses* III, 3, 4)

³ Por. MBOK 2.

ἐπισκόπους καταστήσων, ὅπου δὲ ὅλας ἐκκλησίας ἀρμόσων, ὅπου δὲ κληρὸν ἓνα γέ τινα κληρώσων τῶν ὑπὸ τοῦ πνεύματος σημαινόμενων.

[7] «Ἐλθὼν οὖν καὶ ἐπὶ τινα τῶν οὐ μακρὰν πόλεων, ἧς καὶ τοῦνομα λέγουσιν ἔνιοι, καὶ τᾶλλα ἀναπαύσας τοὺς ἀδελφούς, ἐπὶ πᾶσι τῷ καθεστῶτι προσβλέψας ἐπισκόπῳ, νεανίσκον ἱκανὸν τῷ σώματι καὶ τὴν ὄψιν ἀστεῖον καὶ θερμὸν τὴν ψυχὴν ἰδὼν, «Τοῦτον», ἔφη, «Σοὶ παρακατατίθεμαι μετὰ πάσης σπουδῆς ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ Χριστοῦ μάρτυρος». Τοῦ δὲ δεχομένου καὶ πάνθ' ὑπισχνουμένου, καὶ πάλιν τὰ αὐτὰ διελέγετο καὶ διεμαρτύρετο.

[8] «Εἶτα ὁ μὲν ἀπῆρεν ἐπὶ τὴν Ἔφεσον, ὁ δὲ πρεσβύτερος¹ ἀναλαβὼν οἴκαδε τὸν παραδοθέντα νεανίσκον ἔτρεφεν, συνεῖχεν, ἔθαλπεν, τὸ τελευταῖον ἐφώτισεν. Καὶ μετὰ τοῦτο ὑψῆκεν τῆς πλείονος ἐπιμελείας καὶ παραφυλακῆς, ὡς τὸ τέλειον αὐτῷ φυλακτῆριον ἐπιστήσας, τὴν σφραγίδα κυρίου².

[9] «Τῷ δὲ ἀνέσεως πρὸ ὥρας λαβομένῳ προσφθείρονται τινες ἡλικες ἀργοὶ καὶ ἀπερρωγότες, ἐθάδες κακῶν, καὶ πρῶτον μὲν δι' ἐστιάσεων πολυτελῶν αὐτὸν ἐπάγονται, εἶτά που καὶ νύκτωρ ἐπὶ λωποδυσίαν ἐξιόντες συνεπάγονται, εἶτά τι καὶ μεῖζον συμπράττειν ἡξίουں.

[10] «Ὁ δὲ κατ' ὀλίγον προσειθίζετο, καὶ διὰ μέγεθος φύσεως ἐκστάς ὥσπερ ἄστομος καὶ εὖρωστος ἵππος ὀρθῆς ὁδοῦ καὶ τὸν χαλινὸν ἐνδακῶν, μειζόνως κατὰ τῶν βαράθρων ἐφέρετο,

[11] «Ἀπογνοὺς δὲ τελέως τὴν ἐν θεῷ σωτηρίαν, οὐδὲν ἔτι μικρὸν διενοεῖτο, ἀλλὰ μέγα τι πράξας, ἐπειδήπερ ἅπαξ ἀπολώλει, ἴσα τοῖς ἄλλοις παθεῖν ἡξίου. Αὐτοὺς δὴ τούτους ἀναλαβὼν καὶ ληστήριον συγκροτήσας, ἔτοιμος λῆσταρχος ἦν, βιαιότατος μαιφονώτατος χαλεπώτατος.

[12] «Χρόνος ἐν μέσῳ, καὶ τινος ἐπιπεσούσης χρείας ἀνακαλοῦσι τὸν Ἰωάννην. Ὁ δὲ ἐπεὶ τὰ ἄλλα ὧν χάριν ἦκεν κατεστήσατο, «Ἄγε δὴ», ἔφη, «Ὡ ἐπίσκοπε, τὴν παραθήκην ἀπόδος ἡμῖν, ἦν ἐγώ τε καὶ ὁ Χριστός σοι παρακατεθέμεθα ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας, ἧς προκαθέζη, μάρτυρος».

[13] «Ὁ δὲ τὸ μὲν πρῶτον ἐξεπλάγη, χρήματα οἰόμενος, ἅπερ οὐκ ἔλαβεν, συκοφαντεῖσθαι, καὶ οὔτε πιστεύειν εἶχεν ὑπὲρ ὧν οὐκ εἶχεν, οὔτε ἀπιστεῖν Ἰωάννῃ· ὡς δὲ «Τὸν νεανίσκον», εἶπεν, «Ἀπαιτῶ καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀδελφοῦ», στενάξας κάτωθεν ὁ πρεσβύτερος καὶ τι καὶ ἐπιδακρύσας, «Ἐκείνος» ἔφη «Τέθνηκεν». «Πῶς καὶ τίνα θάνατον;» «Θεῷ τέθνηκεν», εἶπεν· «Ἀπέβη γὰρ πονηρὸς καὶ ἐξώλης καί, τὸ κεφάλαιον, ληστής, καὶ νῦν ἀντὶ τῆς ἐκκλησίας τὸ ὄρος κατεῖληφεν μεθ' ὁμοίου στρατιωτικοῦ».

¹ Jak widać jest to świadectwo z czasów, kiedy terminów biskup i prezbiter używano zamiennie, czyli właśnie na przełomie I i II w.

² Jeden z terminów używanych na określenie chrztu.

ustanawiać biskupów, by organizować całe Kościoły, wreszcie by wybierać do stanu duchownego osoby, które wskazał Duch Święty.

[7] Tak przybył do jednego z pobliskich miast, którego nazwę niektórzy nawet podają. Przede wszystkim umocnił tam braci, a potem zwrócił się do biskupa stojącego na czele Kościoła, jako że spostrzegł młodzieńca postawnego, o miłej twarzy i gorącym sercu, i rzekł: «Tego młodzieńca z całej duszy powierzam twej opiece, biorąc na świadków Kościół i Chrystusa». Biskup go przyjął i wszystko przyrzekł, a Jan powtórzył swoje słowa i powołał się na tych samych świadków.

[8] Następnie powrócił do Efezu. Prezbiter¹ zaś wziął do swego domu powierzonego sobie młodzieńca, wychował go, otoczył opieką, darzył życzliwością, w końcu dał światło nauki. Wreszcie przestał tak bardzo się troszczyć i tak bardzo go pilnować, bowiem zaopatrzył go w doskonały środek obronny – w pieczęć Pańską².

[9] Tymczasem młodzieniec, zyskawszy nagle swobodę, zepsuł się w towarzystwie swoich rówieśników, nierobów bez zasad i o złych nawykach. Najpierw przyciągnęli go kilku wykwintnymi uczciami, potem zabierali go na nocne wypadu rabunkowe, a wreszcie uważali już za zdolnego do uczestnictwa w większych wyprawach.

[10] On zaś powoli przyzwyczaił się do takiego życia, a jego wybujały temperament tym bardziej ciągnął go w przepaść, jak narowistego, a silnego konia, który zbacza z drogi i gryzie wędzidło.

[11] W końcu przestał dbać o zbawienie Boże. Już nie myślał o małych przestępstwach, lecz zamierzał dokonać jakiejś wielkiej zbrodni, a ponieważ i tak już był zgubiony, postanowił całkowicie podzielić los swoich towarzyszy. Zgromadził ich więc, stworzył bandę zbójczą i został jej godnym przywódcą, ponieważ był z nich wszystkich najbardziej skłonny do przemocy, najbardziej żądny krwi, najokrutniejszy.

[12] Czas mijał i zaszła potrzeba, aby z jakiegoś powodu wezwać Jana. Gdy uporządkował sprawy, z powodu których przybył, odezwał się: «Dalej, biskupie, oddaj nam zastaw, który ja i Chrystus powierzyliśmy ci wobec Kościoła, któremu przewodzisz».

[13] Biskup w pierwszej chwili zdumiał się i sądził, że został posądzony o zatrzymanie jakichś pieniędzy, których nie dostał. Z jednej więc strony trudno mu było uwierzyć w zastaw, którego nie miał, a z drugiej nie można było nie wierzyć Janowi. Wówczas Jan powiedział: «Domagam się od ciebie owego młodzieńca i duszy brata». Starzec ciężko westchnął, zapłakał i odpowiedział: «On umarł». «Jak, jaką śmiercią?». «Dla Boga umarł – odrzekł – odszedł i stał się człowiekiem złym i na wskroś zepsutym, a co najgorsze, bandytą. Teraz z bandą podobnych do siebie opryszków zajął tę górę naprzeciwko kościoła ».

[14] «Καταρρηξάμενος τὴν ἐσθῆτα ὁ ἀπόστολος καὶ μετὰ μεγάλης οἰμωγῆς πληξάμενος τὴν κεφαλὴν, «Καλὸν γε», ἔφη, «Φύλακα τῆς τὰδελφοῦ ψυχῆς κατέλιπον. Ἀλλ' ἵππος ἤδη μοι παρέστω, καὶ ἡγεμῶν γενέσθω μοί τις τῆς ὁδοῦ». Ἦλυνεν, ὥσπερ εἶχεν, αὐτόθεν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας.

[15] «Ἐλθὼν δὲ εἰς τὸ χωρίον, ὑπὸ τῆς προφυλακῆς τῶν ληστῶν ἀλίσκεται, μήτε φεύγων μήτε παραιτούμενος, ἀλλὰ βοῶν· «Ἐπὶ τοῦτ' ἐλήλυθα, ἐπὶ τὸν ἄρχοντα ὑμῶν ἀγάγετέ με».

[16] «Ὅς τέως, ὥσπερ ὥπλιστο, ἀνέμενεν, ὡς δὲ προσιόντα ἐγνώρισε τὸν Ἰωάννην, εἰς φυγὴν αἰδεσθεὶς ἐτράπετο. Ὁ δὲ ἐδίωκεν ἀνὰ κράτος, ἐπιλαθόμενος τῆς ἡλικίας τῆς ἑαυτοῦ, κεκραγώς·

[17] «Τί με φεύγεις, τέκνον, τὸν σαυτοῦ πατέρα, τὸν γυμνόν, τὸν γέροντα; ἐλέησόν με, τέκνον, μὴ φοβοῦ· ἔχεις ἔτι ζωῆς ἐλπίδας. Ἐγὼ Χριστῷ λόγον δώσω ὑπὲρ σοῦ· ἂν δέῃ, τὸν σὸν θάνατον ἐκὼν ὑπομενῶ, ὡς ὁ κύριος τὸν ὑπὲρ ἡμῶν· ὑπὲρ σοῦ τὴν ψυχὴν ἀντιδώσω τὴν ἐμήν. Στήθι, πίστευσον· Χριστός με ἀπέστειλεν».

[18] «Ὁ δὲ ἀκούσας, πρῶτον ἔσθη μὲν κάτω βλέπων, εἶτα ἔρριψεν τὰ ὅπλα, εἶτα τρέμων ἔκλαιεν πικρῶς· προσελθόντα δὲ τὸν γέροντα περιέλαβεν, ἀπολογούμενος ταῖς οἰμωγαῖς ὡς ἐδύνατο καὶ τοῖς δάκρυσιν βαπτιζόμενος ἐκ δευτέρου, μόνην ἀποκρύπτων τὴν δεξιάν·

[19] «Ὁ δ' ἐγγυώμενος, ἐπομνύμενος ὡς ἄφεςιν αὐτῷ παρὰ τοῦ σωτῆρος ἡŕρηται, δεόμενος, γονυπετῶν, αὐτὴν τὴν δεξιάν ὡς ὑπὸ τῆς μετανοίας κεκαθαμένην καταφιλῶν, ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν ἐπανάγαγεν, καὶ δαψιλέσι μὲν εὐχαῖς ἐξαιτούμενος, συνεχέσι δὲ νηστεῖαις συναγωνιζόμενος, ποικίλαις δὲ σειρῆσι λόγων κατεπάδων αὐτοῦ τὴν γνώμην, οὐ πρότερον ἀπῆλθεν, ὡς φασιν, πρὶν αὐτὸν ἐπιστῆσαι τῇ ἐκκλησίᾳ, διδοὺς μέγα παράδειγμα μετανοίας ἀληθινῆς καὶ μέγα γνῶρισμα παλιγγενεσίας, τρόπαιον ἀναστάσεως βλεπομένης»¹.

Ταῦτα τοῦ Κλήμεντος, ἱστορίας ὁμοῦ καὶ ὠφελείας τῆς τῶν ἐντευξομένων ἔνεκεν, ἐνταυθὰ μοι κείσθω.

ΚΔ'

Περὶ τῆς τάξεως τῶν εὐαγγελίων

[1] Φέρε δέ, καὶ τοῦδε τοῦ ἀποστόλου τὰς ἀναντιρρήτους ἐπισημνωμένα γραφάς.

[2] Καὶ δὴ τὸ κατ' αὐτὸν εὐαγγέλιον ταῖς ὑπὸ τὸν οὐρανὸν διεγνωσμένον ἐκκλησίαις, πρῶτον ἀνωμολογήσθω· ὅτι γε μὴν εὐλόγως πρὸς τῶν ἀρχαίων ἐν τετάρτῃ μοίρᾳ τῶν ἄλλων τριῶν κατείλεκται, ταύτῃ ἂν γένοιτο δῆλον.

¹ KLEMENS ALEKSANDRYJSKI, *Który człowiek bogaty może być zbawiony?* 42.

[14] Apostoł rozdarł swą szatę, z głośnym jękiem chwycił się za głowę i rzekł: «Dobrego stróża postawiłem nad duszą brata. Zaraz mi tu dajcie konia i przyprowadźcie przewodnika». I tak jak stał, wyszedł z kościoła.

[15] Gdy dotarł na miejsce, został zatrzymany przez straż bandytów. Nie rzucił się jednak do ucieczki ani o nic nie poprosił, tylko zawołał: «Właśnie po to przyszedłem, prowadźcie mnie do swojego przywódcy».

[16] Ten zaś czekał na niego w pełnej zbroi. Gdy jednak w zbliżającym się jeńcu rozpoznał Jana, zaczął ze wstydu przed nim uciekać. Apostoł, zapominając o swym sędziwym wieku, pobiegł za nim, ile miał siły, i zawołał:

[17] «Dziecko, czemu uciekasz przede mną, swym ojcem, człowiekiem bezbronnym i starcem? Miej, dziecko, litość nade mną! Nie bój się, jest jeszcze dla ciebie nadzieja życia! Ja się za tobą wstawię u Chrystusa. Jeśli będzie trzeba, śmierć za ciebie poniosę, jak Pan poniósł śmierć za nas. Za ciebie oddam własną duszę. Stój i wierz, że Chrystus mnie posłał».

[18] Młodzieniec usłyszał, stanął z wzrokiem wbitym w ziemię, potem odrzucił broń, wreszcie drząc cały, gorzko zapłakał. A gdy starzec zbliżył się do niego, z jękiem padł mu w objęcia, jak mógł go przeproszał, i tak po raz drugi został ochrzczony – własnymi łzami. Nie śmiał tylko wyciągnąć ręki.

[19] Apostoł daje mu rękojmię, przysięga, że otrzymał dla niego przebaczenie od Zbawiciela, błaga go, pada na kolana, co więcej, całuje jego prawą rękę jako już oczyszczoną przez nawrócenie, a potem prowadzi do kościoła. Tutaj wstawia się za nim w długich modlitwach, wytrwale pości razem z nim i czarem swych słów urzeka jego ducha. Mówią, że go nie puścił, zanim na dobre nie przywrócił go Kościołowi, ustanawiając przez to wzór prawdziwego nawrócenia, wymowny przykład odrodzenia, zwycięski znak widocznego zmartwychwstania”¹.

Tę oto opowieść Klemensa przytoczyłem, by czytelnicy ją poznali i wynieśli z niej pożytek.

24.

Porządek Ewangelii

[1] Wymieńmy teraz pisma [Jana] Apostoła, których autentyczność nie ulega wątpliwości.

[2] Przede wszystkim trzeba uznać jego Ewangelię, dobrze znaną wszystkim Kościołom pod słońcem. To zaś, że starożytni zupełnie słusznie umieścili ją na czwartym miejscu po trzech innych Ewangeliach, wynika z następujących powodów:

[3] Οἱ θεσπέσιοι καὶ ὡς ἀληθῶς θεοπρεπεῖς, φημί δὲ τοῦ Χριστοῦ τοὺς ἀποστόλους, τὸν βίον ἄκρως κεκαθαρμένοι καὶ ἀρετῇ πάσῃ τὰς ψυχὰς κεκοσμημένοι, τὴν δὲ γλῶτταν ιδιωτεύοντες, τῇ γε μὴν πρὸς τοῦ σωτῆρος αὐτοῖς δεδωρημένη θείᾳ καὶ παραδοξοποιῷ δυνάμει θαρσοῦντες, τὸ μὲν ἐν πειθοῖ καὶ τέχνῃ λόγων τὰ τοῦ διδασκάλου μαθήματα πρεσβεύειν οὔτε ἤδεσαν οὔτε ἐνεχείρουν, τῇ δὲ τοῦ θείου πνεύματος τοῦ συνεργοῦντος αὐτοῖς ἀποδείξει καὶ τῇ δι' αὐτῶν συντελουμένη θαυματουργῷ τοῦ Χριστοῦ δυνάμει μόνῃ χρώμενοι, τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας τὴν γινώσιν ἐπὶ πᾶσαν κατήγγελλον τὴν οἰκουμένην, σπουδῆς τῆς περὶ τὸ λογογραφεῖν μικρὰν ποιοῦμενοι φροντίδα.

[4] Καὶ τοῦτ' ἔπραττον ἅτε μείζονι καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον ἐξυπηρετούμενοι διακονία. Ὁ γοῦν Παῦλος πάντων ἐν παρασκευῇ λόγων δυνατώτατος νοήμασιν τε ἱκανώτατος γεγονώς, οὐ πλέον τῶν βραχυτάτων ἐπιστολῶν γραφῇ παραδέδωκεν, καίτοι μυρία γε καὶ ἀπόρρητα λέγειν ἔχων, ἅτε τῶν μέχρι οὐρανοῦ τρίτου θεωρημάτων ἐπιψάυσας ἐπ' αὐτόν τε τὸν θεοπρεπῆ παράδεισον ἀναρπασθεὶς καὶ τῶν ἐκεῖσε ῥημάτων ἀρρήτων ἀξιωθείς ἐπακοῦσαι¹.

[5] Οὐκ ἄπειροι μὲν οὖν ὑπῆρχον τῶν αὐτῶν καὶ οἱ λοιποὶ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν φοιτηταί, δώδεκα μὲν ἀπόστολοι, ἑβδομήκοντα δὲ μαθηταί, ἄλλοι τε ἐπὶ τούτοις μυρίοι· ὅμως δ' οὖν ἐξ ἀπάντων τῶν τοῦ κυρίου διατριβῶν ὑπομνήματα Ματθαῖος ἡμῖν καὶ Ἰωάννης μόνοι καταλελοίπασιν· οὓς καὶ ἐπάναγκες ἐπὶ τὴν γραφὴν ἐλθεῖν κατέχει λόγος.

[6] Ματθαῖός τε γὰρ πρότερον Ἑβραίοις κηρύξας, ὡς ἡμελλεν καὶ ἐφ' ἐτέρους ἰέναι, πατρίῳ γλώττῃ γραφῇ παραδούς τὸ κατ' αὐτὸν εὐαγγέλιον, τὸ λέιπον τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ τούτοις ἀφ' ὧν ἐστέλλετο, διὰ τῆς γραφῆς ἀπεπλήρου·

[7] Ἦδη δὲ Μάρκου καὶ Λουκᾶ τῶν κατ' αὐτοὺς εὐαγγελίων τὴν ἔκδοσιν πεπονημένων, Ἰωάννην φασὶ τὸν πάντα χρόνον ἀγράφῳ κεχρημένον κηρύγματι, τέλος καὶ ἐπὶ τὴν γραφὴν ἐλθεῖν τοιαύδε χάριν αἰτίας. Τῶν προαναγραφέντων τριῶν εἰς πάντας ἤδη καὶ εἰς αὐτὸν διαδεδομένων, ἀποδέξασθαι μὲν φασιν, ἀληθεῖαν αὐτοῖς ἐπιμαρτυρήσαντα, μόνῃν δὲ ἄρα λείπεσθαι τῇ γραφῇ τὴν περὶ τῶν ἐν πρώτοις καὶ κατ' ἀρχὴν τοῦ κηρύγματος ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ πεπραγμένων, διήγησιν.

[8] Καὶ ἀληθὴς γε ὁ λόγος. Τοὺς τρεῖς γοῦν εὐαγγελιστὰς συνιδεῖν πάρεστιν μόνα τὰ μετὰ τὴν ἐν τῷ δεσμοτηρίῳ Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ κάθειρξιν ἐφ' ἓνα ἐνιαυτὸν πεπραγμένα τῷ σωτῆρι συγγεγραφότας αὐτὸ τε τοῦτ' ἐπισημηναμένους κατ' ἀρχὰς τῆς αὐτῶν ἱστορίας·

¹ Por. 2 Kor 12, 2-4.

[3] Ludzie natchnieni przez Boga i naprawdę Boga godni – mówię o apostołach Chrystusa – wiedli życie czyste jak łąa i dusze swe ozdobili wszystkimi cnotami, jednak językiem dobrze nie władali. Byli silni Bożą i czyniącą cuda mocą, którą otrzymali w darze od Zbawiciela, ale nauk Mistrza ani nie umieli, ani nie chcieli wykładać sztuką argumentacji i retoryki. Wspierając się jedynie przejawianiem się Ducha Świętego, który działał razem z nimi, i mocą Chrystusa, która przez nich czyniła cuda, po całej ziemi głosili naukę o królestwie niebieskim. Niewiele jednak dbali o zapis swego nauczania.

[4] Postępowali tak, by spełnić wzniosłą i przekraczającą ludzką miarę posługę. Nawet Paweł, który przewyższał wszystkich wymową i intelektem, nie pozostawił nic więcej jak tylko bardzo krótkie listy, chociaż mógł wyjaśnić tysiące niewysłowionych tajemnic, bo jego wizje sięgały aż do trzeciego nieba, bo został uniesiony aż do Bożego raju i tam godzinę był słuchać słów niewysłowionych¹.

[5] Tego samego doznali także inni podopieczni Zbawiciela, czyli dwunastu apostołów i siedemdziesięciu uczniów, i tysiące innych. A jednak spośród nich wszystkich tylko Mateusz i Jan pozostawili nam wspomnienia rozmów Pana, lecz wieść głosi, że i oni tylko z konieczności zdecydowali się pisać.

[6] Otóż Mateusz najpierw ustnie głosił swoją naukę Żydom i dopiero gdy się wybierał do innych narodów, napisał swą Ewangelię w języku ojczystym, aby tym, których opuszczał, pismem zastąpić swą własną obecność.

[7] Już Marek i Łukasz wydali swe Ewangelię, gdy Jan, jak mówią, ciągle posługiwał się żywym słowem. W końcu i on zdecydował się pisać, z następującego powodu: Trzy poprzednie Ewangelię były już powszechnie znane i znalazły się również w jego ręku. Uznał je, jak mówią, i poświadczył, że zawierają prawdę. Jednak brakowało dotychczas pisemnej relacji o samych początkach działalności Chrystusa i Jego nauczania.

[8] I tak jest rzeczywiście. Łatwo bowiem można zauważyć, że trzej pierwsi ewangelisci opisali tylko to, co Zbawiciel uczynił w ciągu jednego roku, po uwięzieniu Jana Chrzciciela, co zresztą sami stwierdzają na początku swego opowiadania.

[9] Μετὰ γοῦν τὴν τεσσαρακονταήμερον νηστείαν καὶ τὸν ἐπὶ ταύτῃ πειρασμὸν τὸν χρόνον τῆς ἰδίας γραφῆς ὁ μὲν Ματθαῖος δηλοῖ λέγων· «Ἀκούσας δὲ ὅτι Ἰωάννης παρεδόθη, ἀνεχώρησεν» ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας «Εἰς τὴν Γαλιλαίαν»¹,

[10] Ὁ δὲ Μάρκος ὡσαύτως· «Μετὰ δὲ τὸ παραδοθῆναι» φησὶν «Ἰωάννην ἦλθεν Ἰησοῦς εἰς τὴν Γαλιλαίαν»², καὶ ὁ Λουκᾶς δὲ πρὶν ἄρξασθαι τῶν τοῦ Ἰησοῦ πράξεων, παραπλησίως ἐπιτηρεῖ, φάσκων ὡς ἄρα προσθεῖς Ἡρώδης οἷς διεπράξατο πονηροῖς, «Κατέκλεισε τὸν Ἰωάννην ἐν φυλακῇ»³.

[11] Παρακληθέντα δὴ οὖν τούτων ἕνεκά φασι τὸν ἀπόστολον Ἰωάννην τὸν ὑπὸ τῶν προτέρων εὐαγγελιστῶν παρασιωπηθέντα χρόνον καὶ τὰ κατὰ τοῦτον πεπραγμένα τῷ σωτῆρι (ταῦτα δ' ἦν τὰ πρὸ τῆς τοῦ βαπτιστοῦ καθεύξεως) τῷ κατ' αὐτὸν εὐαγγελίῳ παραδοῦναι, αὐτό τε τοῦτ' ἐπισημήνασθαι, τοτὲ μὲν φήσαντα· «Ταύτην ἀρχὴν ἐποίησεν τῶν παραδόξων ὁ Ἰησοῦς»⁴, τοτὲ δὲ μνημονεύσαντα τοῦ βαπτιστοῦ μεταξὺ τῶν Ἰησοῦ πράξεων ὡς ἔτι τότε βαπτίζοντος ἐν Αἰνῶν ἐγγὺς τοῦ Σαλεῖμ, σαφῶς τε τοῦτο δηλοῦν ἐν τῷ λέγειν. «Οὐπω γὰρ ἦν Ἰωάννης βεβλημένος εἰς φυλακὴν»⁵.

[12] Οὐκοῦν ὁ μὲν Ἰωάννης τῇ τοῦ κατ' αὐτὸν εὐαγγελίου γραφῇ τὰ μηδέπω τοῦ βαπτιστοῦ εἰς φυλακὴν βεβλημένου πρὸς τοῦ Χριστοῦ πραχθέντα παραδίδωσιν, οἱ δὲ λοιποὶ τρεῖς εὐαγγελισταὶ τὰ μετὰ τὴν εἰς τὸ δεσμοτήριον κάθειρξιν τοῦ βαπτιστοῦ μνημονεύουσιν.

[13] Οἷς καὶ ἐπιστήσαντι οὐκέτ' ἂν δόξαι διαφωνεῖν ἀλλήλοις τὰ εὐαγγέλια τῷ τὸ μὲν κατὰ Ἰωάννην τὰ πρῶτα τῶν τοῦ Χριστοῦ πράξεων περιέχειν, τὰ δὲ λοιπὰ τὴν ἐπὶ τέλει τοῦ χρόνου αὐτῷ γεγεννημένην ἱστορίαν· εἰκότως δ' οὖν τὴν μὲν τῆς σαρκὸς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν γενεαλογίαν ἄτε Ματθαίῳ καὶ Λουκᾷ προγραφεῖσαν ἀποσιωπῆσαι τὸν Ἰωάννην, τῆς δὲ θεολογίας ἀπάρξασθαι ὡς ἂν αὐτῷ πρὸς τοῦ θείου πνεύματος οἷα κρεῖττονι παραπεφυλαγμένης.

[14] Ταῦτα μὲν οὖν ἡμῖν περὶ τῆς τοῦ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγελίου γραφῆς εἰρήσθω, καὶ τῆς κατὰ Μάρκον δὲ ἡ γενομένη αἰτία ἐν τοῖς πρόσθεν ἡμῖν δεδῆλωται⁶.

[15] Ὁ δὲ Λουκᾶς ἀρχόμενος καὶ αὐτὸς τοῦ κατ' αὐτὸν συγγράμματος τὴν αἰτίαν προὔθηκεν δι' ἣν πεποιῆται τὴν σύνταξιν, δηλῶν ὡς ἄρα πολλῶν καὶ ἄλλων προπετέστερον ἐπιτετηδευκότων διήγησιν ποιήσασθαι ὧν αὐτὸς πεπληροφόρητο λόγων, ἀναγκαιῶς ἀπαλλάττων ἡμᾶς τῆς περὶ τοὺς ἄλλους ἀμφηρίστου ὑπολήψεως, τὸν ἀσφαλῆ λόγον ὧν αὐτὸς ἱκανῶς τὴν ἀλήθειαν κατεilhφει ἐκ τῆς ἅμα Παύλῳ συνουσίας τε καὶ διατριβῆς καὶ τῆς τῶν λοιπῶν ἀποστόλων ὁμιλίας ὠφελημένος, διὰ τοῦ ἰδίου παρέδωκεν εὐαγγελίου.

¹ Mt 4, 12.

[9] Po opisie czterdziestodniowego postu i kuszenia, które po nim nastąpiło, Mateusz tymi słowami określa czas objęty jego księgą: „A gdy się dowiedział, że Jan został wydany, usunął się z Judei do Galilei”¹.

[10] To samo mówi Marek: „Gdy Jan został wydany, Jezus przybył do Galilei”². Również Łukasz przed rozpoczęciem opowiadania o czynach Jezusa robi prawie taką samą uwagę, mówiąc, że Herod do wszystkich zbrodni, jakie popełnił, dodał także tę, że „zamknął Jana w więzieniu”³.

[11] Właśnie z tego, jak mówią, powodu, zwrócono się do Jana Apostoła z prośbą, by we własnej Ewangelii przedstawił czas, który poprzedni ewangelści pominęli milczeniem, i to, co Zbawiciel wówczas uczynił, to znaczy wydarzenia poprzedzające uwięzienie Jana Chrzciciela. Stwierdza to sam Apostoł, gdy mówi: „Taki początek cudów uczynił Jezus”⁴, a także gdy w opowiadaniu o czynach Jezusa wspomina o Chrzcicielu, który wówczas jeszcze chrzczył w Enon, w pobliżu Salim. Mówi wtedy zupełnie wyraźnie: „Bowiem Jan nie został jeszcze wtedy wtrącony do więzienia”⁵.

[12] Tak więc Jan w swej Ewangelii podaje to, co uczynił Chrystus przed wtrąceniem Chrzciciela do więzienia. Natomiast pozostali trzej ewangelści opowiadają o tym, co się działo po jego uwięzieniu.

[13] Kto to rozumie, temu już nie będzie się wydawało, że Ewangelie stoją ze sobą w sprzeczności, bowiem Ewangelia Jana obejmuje początek czynów Chrystusa, a pozostałe Ewangelie zawierają dzieje tego, co Chrystus uczynił pod koniec swego życia. Ponadto Jan słusznie pominął milczeniem ziemski rodowód naszego Zbawiciela, ponieważ już go wcześniej spisali Mateusz i Łukasz. Rozpoczął zaś od rodowodu boskiego, to bowiem dla niego, jako dla godniejszego, zarezerwował Duch Święty.

[14] Tyle o Ewangelii według Jana. Co zaś motywowało Marka do napisania własnej Ewangelii, podałem już wyżej⁶.

[15] Łukasz z kolei na początku swej Księgi sam podaje przyczynę, która skłoniła go do pisania. Mówi, że było wielu takich, którzy zbyt śmiało zajęli się opowiadaniem zdarzeń, które on gruntownie zbadał. Uważając za konieczne usunięcie podań wątpliwej wartości, dał nam w swojej własnej Ewangelii wierny przekaz tego, czego prawdziwość stwierdził z całą pewnością przez swe przebywanie i zażyłość z Pawłem oraz rozmowy z innymi apostołami.

² Mk 1, 14.

³ Łk 3, 19-20.

⁴ J 2, 11.

⁵ J 3, 23-24.

⁶ HE II, 15.

[16] Καὶ ταῦτα μὲν ἡμεῖς περὶ τούτων¹· οἰκειότερον δὲ κατὰ καιρὸν διὰ τῆς τῶν ἀρχαίων παραθέσεως τὰ καὶ τοῖς ἄλλοις περὶ αὐτῶν εἰρημένα πειρασόμεθα δηλῶσαι.

[17] Τῶν δὲ Ἰωάννου γραμμάτων πρὸς τῷ εὐαγγελίῳ καὶ ἡ προτέρα τῶν ἐπιστολῶν παρά τε τοῖς νῦν καὶ τοῖς ἔτ' ἀρχαίοις ἀναμφίλεκτος ὡμολόγηται, ἀντιλέγονται δὲ αἱ λοιπαὶ δύο,

[18] Τῆς δ' Ἀποκαλυψεως εἰς ἐκάτερον ἔτι νῦν παρὰ τοῖς πολλοῖς περιέλεται ἡ δόξα· ὁμοίως γε μὴν ἐκ τῆς τῶν ἀρχαίων μαρτυρίας ἐν οἰκείῳ καιρῷ τὴν ἐπίκρισιν δέξεται καὶ αὐτή².

ΚΕ'

Περὶ τῶν ὁμολογουμένων θείων γραφῶν καὶ τῶν μὴ τοιούτων

[1] Εὐλογον δ' ἐνταῦθα γενομένους ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰς δηλωθείσας τῆς καινῆς διαθήκης γραφάς. Καὶ δὴ τακτέον ἐν πρώτοις τὴν ἁγίαν τῶν εὐαγγελίων τετρακτύν, οἷς ἔπεται ἡ τῶν Πράξεων τῶν ἀποστόλων γραφή·

[2] Μετὰ δὲ ταύτην τὰς Παύλου καταλεκτέον ἐπιστολάς, αἷς ἔξης τὴν φερομένην Ἰωάννου προτέραν καὶ ὁμοίως τὴν Πέτρου κυρωτέον ἐπιστολήν· ἐπὶ τούτοις τακτέον, εἴ γε φανείη, τὴν Ἀποκάλυψιν Ἰωάννου, περὶ ἧς τὰ δόξαντα κατὰ καιρὸν ἐκθησόμεθα.

[3] Καὶ ταῦτα μὲν ἐν ὁμολογουμένοις· τῶν δ' ἀντιλεγόμενων, γνωρίμων δ' οὖν ὅμως τοῖς πολλοῖς, ἡ λεγομένη Ἰακώβου φέρεται καὶ ἡ Ἰούδα ἢ τε Πέτρου δευτέρα ἐπιστολή καὶ ἡ ὀνομαζομένη δευτέρα καὶ τρίτη Ἰωάννου, εἴτε τοῦ εὐαγγελιστοῦ τυγχάνουσαι εἴτε καὶ ἐτέρου ὁμωνύμου ἐκεῖνῳ.

[4] Ἐν τοῖς νόθοις κατατετάχθω καὶ τῶν Παύλου Πράξεων³ ἡ γραφή ὃ τε λεγόμενος Ποιμὴν⁴ καὶ ἡ Ἀποκάλυψις Πέτρου⁵ καὶ πρὸς τούτοις ἡ φερομένη Βαρναβᾶ ἐπιστολή καὶ τῶν ἀποστόλων αἱ λεγόμεναι Διδαχαὶ⁶ ἔτι τε, ὡς ἔφην, ἡ Ἰωάννου Ἀποκάλυψις, εἰ φανείη· ἦν τινες, ὡς ἔφην, ἀθετοῦσιν, ἕτεροι δὲ ἐγκρίνουσιν τοῖς ὁμολογουμένοις.

[5] Ἦδη δ' ἐν τούτοις τινὲς καὶ τὸ καθ' Ἑβραίους εὐαγγέλιον⁷ κατέλεξαν, ᾧ μάλιστα Ἑβραίων οἱ τὸν Χριστὸν παραδεξάμενοι χαίρουσιν.

Ταῦτα δὲ πάντα τῶν ἀντιλεγόμενων ἂν εἴη,

¹ Euzebiusz zdaje się sugerować, że przedstawia własną teorię na temat powstania Ewangelii, a nie potwierdzoną prawdę.

² HE VII, 25.

³ Zob. HE III, 3, 5.

⁴ Zob. HE III, 3, 6.

⁵ Zob. HE III, 3, 2.

[16] Takie jest moje zdanie na ten temat¹. Jeśli nadarzy się sposobność, postaram się przytoczyć zdanie dawnych pisarzy, a tym samym podać, co na ten temat sądzą inni.

[17] Spośród pism Jana i współcześni, i starożytni obok Ewangelii uznają autentyczność jego Pierwszego Listu, dwa pozostałe są natomiast wątpliwe.

[18] Zaś co do Apokalipsy, jeszcze do dziś zdania na jej temat są podzielone. Lecz w odpowiednim czasie rozstrzygniemy także tę kwestię na podstawie świadectw dawnych pisarzy².

25.

Powszechnie uznane księgi święte i pisma wątpliwe

[1] Nasze opowiadanie doszło do tego miejsca, że można już zebrać w jedną całość pisma Nowego Testamentu, o których była mowa. Na początku trzeba umieścić świętą czwórkę Ewangelii, po której następuje księga Dziejów Apostolskich.

[2] Po niej trzeba wymienić Listy Pawła, następnie tak zwany Pierwszy List Jana i podobnie Pierwszy List Piotra; jeśli ktoś uzna to za słuszne, można także dołączyć Apokalipsę Jana; w stosownym czasie przedstawimy opinie na jej temat.

[3] To są księgi powszechnie uznane. Zaś do wątpliwych, chociaż przez wielu uznawanych, należą: tak zwany List Jakuba, Judy, Drugi List Piotra oraz Drugi i Trzeci List przypisywany Janowi, Ewangelicie albo innemu o tym samym imieniu.

[4] Do nieautentycznych należy zaliczyć: *Dzieje Pawła*³, pismo pod tytułem *Pasterz*⁴, *Apokalipsę Piotra*⁵, tak zwany *List Barnaby*, pismo zwane *Nauki [Didache] Apostołów*⁶ oraz, jak powiedziałem, jeśli ktoś uważa to za słuszne – Apokalipsę Jana. Są bowiem tacy, którzy ją odrzucają, inni zaś umieszczają ją wśród pism powszechnie uznanych.

[5] Do tego samego rodzaju ksiąg niektórzy zaliczają jeszcze Ewangelię według Hebrajczyków⁷, która jest popularna przede wszystkim wśród chrześcijan pochodzenia żydowskiego.

Wszystkie te pisma powinny być uznane za wątpliwe.

⁶ Oba dziełka wydawane z pismami Ojców Apostolskich: POK 1, PSP 44, BOK 10.

⁷ Zachowane świadectwa o tej Ewangelii zob. w ANT I/1, 99-114.

[6] Ἀναγκαίως δὲ καὶ τούτων ὅμως τὸν κατάλογον πεποιήμεθα, διακρίνοντας τὰς τε κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν ἀληθεῖς καὶ ἀπλάστους καὶ ἀνωμολογημένας γραφὰς καὶ τὰς ἄλλως παρὰ ταύτας, οὐκ ἐνδιαθήκους μὲν ἀλλὰ καὶ ἀντιλεγόμενας, ὅμως δὲ παρὰ πλείστοις τῶν ἐκκλησιαστικῶν γινωσκομένας, ἵν' εἰδέναι ἔχοιμεν αὐτάς τε ταύτας καὶ τὰς ὀνόματι τῶν ἀποστόλων πρὸς τῶν αἰρετικῶν προφερομένας ἥτοι ὡς Πέτρου¹ καὶ Θωμᾶ² καὶ Ματθία³ ἢ καὶ τινων παρὰ τούτους ἄλλων εὐαγγέλια περιεχούσας ἢ ὡς Ἀνδρέου⁴ καὶ Ἰωάννου⁵ καὶ τῶν ἄλλων ἀποστόλων πράξεις· ὧν οὐδὲν οὐδαμῶς ἐν συγγράμματι τῶν κατὰ τὰς διαδοχὰς ἐκκλησιαστικῶν τις ἀνὴρ εἰς μνήμην ἀγαγεῖν ἠξίωσεν,

[7] Πόρρω δέ που καὶ ὁ τῆς φράσεως παρὰ τὸ ἥθος τὸ ἀποστολικὸν ἐναλλάττει χαρακτήρ, ἢ τε γνῶμη καὶ ἡ τῶν ἐν αὐτοῖς φερομένων προαίρεσις πλείστον ὅσον τῆς ἀληθοῦς ὀρθοδοξίας ἀπάδουσα, ὅτι δὴ αἰρετικῶν ἀνδρῶν ἀναπλάσματα τυγχάνει, σαφῶς παρίστησιν· ὅθεν οὐδ' ἐν νόθοις αὐτὰ κατατακτέον, ἀλλ' ὡς ἄτοπα πάντη καὶ δυσσεβῆ παραιτητέον.

Ἰωμεν δὴ λοιπὸν καὶ ἐπὶ τὴν ἐξῆς ἱστορίαν.

Κς'

Περὶ Μενάνδρου τοῦ γόητος

[1] Σίμωνα τὸν μάγον Μένανδρος διαδεξάμενος, ὄπλον δεύτερον οὐ χεῖρον τοῦ προτέρου τῆς διαβολικῆς ἐνεργείας ἀποδείκνυται τὸν τρόπον. Ἦν καὶ οὗτος Σαμαρεὺς, εἰς ἄκρον δὲ γοητείας οὐκ ἔλαττον τοῦ διδασκάλου προελθὼν, μείζοσιν ἐπιδαψιλεύεται τερατολογίαις, ἑαυτὸν μὲν ὡς ἄρα εἶη, λέγων, ὁ σωτὴρ ἐπὶ τῇ τῶν ἀνθρώπων ἄνωθέν ποθεν ἐξ ἀοράτων αἰώνων ἀπεσταλμένος σωτηρία,

[2] Διδάσκων δὲ μὴ ἄλλως δύνασθαι τινα καὶ αὐτῶν τῶν κοσμοποιῶν ἀγγέλων περιγενήσεσθαι, μὴ πρότερον διὰ τῆς πρὸς αὐτοῦ παραδιδομένης μαγικῆς ἐμπειρίας ἀχθέντα καὶ διὰ τοῦ μεταδιδομένου πρὸς αὐτοῦ βαπτίσματος, οὗ τοὺς καταξιουμένους ἀθανασίαν αἰδίων ἐν αὐτῷ τούτῳ μεθέξειν τῷ βίῳ, μηκέτι θνήσκοντας, αὐτοῦ δὲ παραμένοντας εἰς τὸ ἀεὶ ἀγήρως τινὰς καὶ ἀθανάτους ἐσομένους. Ταῦτα μὲν οὖν καὶ ἐκ τῶν Εἰρηναίου διαγινῶναι ῥάδιον⁶.

[3] Καὶ ὁ Ἰουστίνος δὲ κατὰ τὸ αὐτὸ τοῦ Σίμωνος μνημονεύσας, καὶ τὴν περὶ τούτου διήγησιν ἐπιφέρει, λέγων·

¹ Zob. HE III, 3, 2.

² Zob. ANT I/1, 180-202.

³ Zob. ANT I/1, 126-128.

[6] Ich spis należało koniecznie ustalić, by odróżnić pisma, które tradycja kościelna uważa za prawdziwe, autentyczne i uznane, od innych, które nie należą do Testamentu i są wątpliwe, jednak pisarze kościelni w dużej mierze je uznają. W ten sposób będzie można odróżnić te pisma od innych, które podsuwają heretycy pod imieniem apostołów. Należą do nich np. *Ewangelie Piotra*¹, *Tomasza*², *Macieja*³ i jeszcze kilku innych oraz *Dzieje Andrzeja*⁴, *Jana*⁵ i innych apostołów. Nigdy żaden człowiek w tradycji kościelnej nie uznał tych pism za godnych wspomnienia.

[7] Ponadto ich styl odbiega od zwykłego stylu apostołów, a wypowiedziane w nich myśli i zasady do tego stopnia różnią się od rzeczywistej prawowierności, że wyraźnie zdradzają, iż są sfalszowanymi wytworami heretyków. Toteż nie powinno się ich nawet zaliczać do pism nieautentycznych, lecz należy je całkowicie odrzucić jako niedorzeczne i bezbożne.

Lecz przejdźmy do dalszego ciągu naszego opowiadania.

26.

Szarlatan Menander

[1] Po Szymonie Magu wystąpił jako jego następca Menander, który w swojej działalności okazał się nie mniejszym niż poprzednik narzędziem diabelskiej mocy. Był to również Samarytanin i tak jak jego poprzednik doszedł do doskonałości w szarlatanerii, hojniej tylko szafował niewiarygodnymi opowieściami. Otóż mówił o sobie, że jest zbawicielem zesłanym z góry, z niewidzialnych eonów, dla zbawienia ludzkości.

[2] Uczył ponadto, że można zdobyć władzę nawet nad aniołami – twórcami świata, ale nie inaczej jak tylko przez wtajemniczenie w podawaną przez niego wiedzę magiczną i udzielany przez niego chrzest. Kto stał się godny tego chrztu, otrzyma wieczną nieśmiertelność już w tym życiu, nigdy nie umrze, lecz tu pozostanie i będzie wiecznie młody i nieśmiertelny. O tym wszystkim łatwo możemy dowiedzieć z pism Ireneusza⁶.

[3] Również Justyn, wspominając o Szymonie, mówi o Menandrze tak:

⁴ Zob. ANT II/1, 211-240.

⁵ Różne apokryfy występujące pod tytułem *Dzieje Jana* zob. w: ANT II/1, 294-408.

⁶ Por. IRENEUSZ Z LYONU, *Adversus Haereses* I, 23, 5.

«Μένανδρον δέ τινα καὶ αὐτὸν Σαμαρέα, τὸν ἀπὸ κώμης Καπαρρατταίας, γενόμενον μαθητὴν τοῦ Σίμωνος, οἰσטרηθέντα καὶ αὐτὸν ὑπὸ τῶν δαιμόνων καὶ ἐν Ἀντιοχείᾳ γενόμενον, πολλοὺς ἐξαπατῆσαι διὰ μαγικῆς τέχνης οἶδαν· ὃς καὶ τοὺς αὐτῷ ἐπομένους ὡς μὴ ἀποθνήσκοιεν, ἔπεισεν, καὶ νῦν τινὲς εἰσιν, ἀπ' ἐκείνου τοῦτο ὁμολογοῦντες»¹.

[4] Ἦν δ' ἄρα διαβολικῆς ἐνεργείας διὰ τοιῶνδε γοήτων τὴν Χριστιανῶν προσηγορίαν ὑποδοιμμένων τὸ μέγα τῆς θεοσεβείας μυστήριον ἐπὶ μαγείᾳ σπουδάσαι διαβαλεῖν διασῦραί τε δι' αὐτῶν τὰ περὶ ψυχῆς ἀθανασίας καὶ νεκρῶν ἀναστάσεως ἐκκλησιαστικὰ δόγματα. Ἄλλ' οὗτοι μὲν τούτους σωτήρας ἐπιγραφάμενοι τῆς ἀληθοῦς ἀποπεπτῶκασιν ἐλπίδος·

KZ'

Περὶ τῆς τῶν Ἑβιωναίων αἰρέσεως

[1] Ἄλλους δ' ὁ πονηρὸς δαίμων, τῆς περὶ τὸν Χριστὸν τοῦ θεοῦ διαθέσεως ἀδυνατῶν ἐκσεῖσαι, θατεραλήπτους εὐρῶν ἐσφετερίζετο· Ἑβιωναίους τούτους οἰκείως ἐπεφήμιζον οἱ πρῶτοι, πτωχῶς καὶ ταπεινῶς τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ δοξάζοντας.

[2] Λιτὸν μὲν γὰρ αὐτὸν καὶ κοινὸν ἡγοῦντο, κατὰ προκοπὴν ἥθους αὐτὸ μόνον ἄνθρωπον δεδικαιωμένον ἐξ ἀνδρός τε κοινωνίας καὶ τῆς Μαρίας γεγεννημένον· δεῖν δὲ πάντως αὐτοῖς τῆς νομικῆς θρησκείας ὡς μὴ ἂν διὰ μόνης τῆς εἰς τὸν Χριστὸν πίστεως καὶ τοῦ κατ' αὐτὴν βίου σωθησομένοις.

[3] Ἄλλοι δὲ παρὰ τούτους τῆς αὐτῆς ὄντες προσηγορίας, τὴν μὲν τῶν εἰρημένων ἔκτοπον διεδίδρασκον ἀτοπίαν, ἐκ παρθένου καὶ ἀγίου πνεύματος μὴ ἄρνούμενοι γεγονέναι τὸν κύριον, οὐ μὴν ἔθ' ὁμοίως καὶ οὗτοι προῦπάρχειν αὐτὸν θεὸν λόγον ὄντα καὶ σοφίαν ὁμολογοῦντες, τῇ τῶν προτέρων περιετρέποντο δυσσεβείᾳ, μάλιστα ὅτε καὶ τὴν σωματικὴν περὶ τὸν νόμον λατρείαν ὁμοίως ἐκείνοις περιέπειν ἐσπούδαζον.

[4] Οὗτοι δὲ τοῦ μὲν ἀποστόλου πάμπαν τὰς ἐπιστολάς ἀρνητέας ἡγοῦντο εἶναι δεῖν, ἀποστάτην ἀποκαλοῦντες αὐτὸν τοῦ νόμου, εὐαγγελίῳ δὲ μόνῳ τῷ καθ' Ἑβραίους² λεγομένῳ χρώμενοι, τῶν λοιπῶν σμικρὸν ἐποιοῦντο λόγον·

[5] Καὶ τὸ μὲν σάββατον καὶ τὴν ἄλλην Ἰουδαϊκὴν ἀγωγὴν ὁμοίως ἐκείνοις παρεφύλαττον, ταῖς δ' αὖ κυριακαῖς ἡμέραις ἡμῖν τὰ παραπλήσια εἰς μνήμην τῆς σωτηρίου ἀναστάσεως ἐπετέλουν·

[6] Ὅθεν παρὰ τὴν τοιαύτην ἐγχείρησιν τῆς τοιαύτης λελόγγασι προσηγορίας, τοῦ Ἑβιωναίων ὀνόματος τὴν τῆς διανοίας πτωχείαν αὐτῶν ὑποφαίνοντος· ταύτῃ γὰρ ἐπὶ κλην ὁ πτωχὸς παρ' Ἑβραίοις ὀνομάζεται.

¹ JUSTYN, *Apologia* I, 24, 4.

„Wiadomo, że niejaki Menander, także Samarytanin, z miejscowości Kaparattaja, został uczniem Szymona i był tak jak on opętany przez demony, że zjawił się w Antiochii i sztuką swej magii omamił wielu ludzi. Wmówił w tych, którzy szli za nim, że nie umrą; nawet jeszcze dziś istnieje garść jego zwolenników, którzy tak twierdzą”¹.

[4] Było to naprawdę szatańskie działanie, że tego typu szarlatani pod pozorem wiary Chrystusowej usiłowali przy pomocy magii zniszczyć wielką tajemnicę religii i wydrwić dogmaty kościelne o nieśmiertelności duszy i zmartwychwstaniu. Ci jednak, którzy wybrali sobie takich zbawców, porzucili prawdziwą nadzieję.

27.

Herezja ebionitów

[1] Innych z kolei, których inaczej nie mógł odwieść od wierności Bożemu Pomazańcowi, zły duch pochwycił z innej strony i trzymał w swojej mocy. Starożytni słusznie nazywali ich ebionitami, bowiem ich zapatrywania na Chrystusa były ubogie i płaskie.

[2] Uważali Go bowiem za istotę prostą i pospolitą, tylko za człowieka, który osiągnął sprawiedliwość doskonałością swojego życia, a narodził się ze związku Maryi z mężczyzną. Za rzecz niezbędną uważali przestrzeganie przepisów Prawa, tak jakby zbawienia nie można było dostąpić przez samą wiarę w Chrystusa i zgodne z nią życie.

[3] Oprócz tych byli jeszcze inni o tej samej nazwie, którzy wprawdzie ustrzegli się wspomnianych niedorzeczności i nie przeczyli, że Pan narodził się z Dziewicy i z Ducha Świętego, lecz oni także nie uznawali Jego preegzystencji jako Bożego Słowa i Mądrości i pogrążyli się w tej samej bezbożności, zwłaszcza że z wielką gorliwością przestrzegali, tak jak i tamci, zgodnych z Prawem Mojżeszowym zewnętrznych przejawów kultu.

[4] Byli zdania, że należy odrzucić wszystkie Listy Pawła, którego nazywali odstępca od Prawa. Posługiwali się jedynie Ewangelią według Hebrajczyków², a innym Ewangeliom przypisywali niewielkie znaczenie.

[5] Ponadto przestrzegali szabatu i innych zwyczajów żydowskich tak jak i tamci ebionici, lecz świętowali niedzielę prawie tak jak my, na pamiątkę zmartwychwstania Zbawiciela.

[6] Toteż z powodu takiej nauki otrzymali nazwę ebionitów, oznaczającą ubóstwo ich myśli. Tak bowiem Hebrajczycy określają biedaków.

² Zob. HE III, 25, 5.

ΚΗ'

Περὶ Κηρίνθου αἰρεσιάρχου

[1] Κατὰ τοὺς δηλουμένους χρόνους ἐτέρας αἰρέσεως ἀρχηγὸν γενέσθαι Κηρίνθον παρειλήφαμεν· Γάϊος, οὗ φωνὰς ἤδη πρότερον παρατέθειμαι¹, ἐν τῇ φερομένη αὐτοῦ ζητήσῃ ταῦτα περὶ αὐτοῦ γράφει·

[2] «Ἀλλὰ καὶ Κηρίνθος ὁ δι' ἀποκαλύψεων ὡς ὑπὸ ἀποστόλου μεγάλου γεγραμμένων τερατολογίας ἡμῖν ὡς δι' ἀγγέλων αὐτῷ δεδειγμένους ψευδόμενος ἐπεισάγει, λέγων μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐπίγειον εἶναι τὸ βασίλειον τοῦ Χριστοῦ καὶ πάλιν ἐπιθυμίαις καὶ ἡδοναῖς ἐν Ἱερουσαλὴμ τὴν σάρκα πολιτευομένην δουλεύειν. Καὶ ἐχθρὸς ὑπάρχων ταῖς γραφαῖς τοῦ θεοῦ, ἀριθμὸν χιλιονταετίας ἐν γάμῳ ἑορτῆς, θέλων πλανᾶν, λέγει γίνεσθαι».

[3] Καὶ Διονύσιος² δέ, ὁ τῆς κατὰ Ἀλεξάνδρειαν παροικίας καθ' ἡμᾶς τὴν ἐπισκοπὴν εἰληχώς, ἐν δευτέρῳ τῶν Ἐπαγγελιῶν περὶ τῆς Ἰωάννου Ἀποκαλύψεως εἰπὼν τινα ὡς ἐκ τῆς ἀνέκαθεν παραδόσεως, τοῦ αὐτοῦ μέμνηται ἀνδρὸς τούτοις τοῖς ῥήμασιν·

[4] «Κηρίνθον δέ, τὸν καὶ τὴν ἀπ' ἐκείνου κληθεῖσαν Κηρινθιανὴν αἵρουν συστησάμενον, ἀξιόπιστον ἐπιφημίσαι θελήσαντα τῷ ἑαυτοῦ πλάσματι ὄνομα. Τοῦτο γὰρ εἶναι τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ τὸ δόγμα, ἐπίγειον ἔσεσθαι τὴν τοῦ Χριστοῦ βασιλείαν,

[5] «Καὶ ὧν αὐτὸς ὠρέγετο, φιλοσώματος ὧν καὶ πάνυ σαρκικός, ἐν τούτοις ὀνειροπολεῖν ἔσεσθαι, γαστρὸς καὶ τῶν ὑπὸ γαστέρα πλησμοναῖς, τοῦτ' ἐστὶ σιτίοις καὶ πότοις καὶ γάμοις καὶ δι' ὧν εὐφημότερον ταῦτα φήθη ποιεῖσθαι, ἑορταῖς καὶ θυσίαις καὶ ἱερείων σφαγαῖς».

[6] Ταῦτα Διονύσιος· ὁ δὲ Εἰρηναῖος ἀπορρητοτέρας δὴ τινας τοῦ αὐτοῦ ψευδοδοξίας ἐν πρώτῳ συγγράμματι τῶν πρὸς τὰς αἰρέσεις προθεῖς³, ἐν τῷ τρίτῳ καὶ ἱστορίαν οὐκ ἀξίαν λήθης τῇ γραφῇ παραδέδωκεν, ὡς ἐκ παραδόσεως Πολυκάρπου φάσκων Ἰωάννην τὸν ἀπόστολον εἰσελθεῖν ποτε ἐν βαλανεῖῳ, ὥστε λούσασθαι, γνόντα δὲ ἔνδον ὄντα τὸν Κηρίνθον, ἀποπηδῆσαι τε τοῦ τόπου καὶ ἐκφυγεῖν θύραζε, μηδ' ὑπομείναντα τὴν αὐτὴν αὐτῷ ὑποδῦναι στέγην, ταῦτ' οὖν καὶ τοῖς σὺν αὐτῷ παραινεῖσαι, φήσαντα· «Φύγωμεν, μὴ καὶ τὸ βαλανεῖον συμπέσῃ, ἔνδον ὄντος Κηρίνθου τοῦ τῆς ἀληθείας ἐχθροῦ.»⁴

¹ HE II, 25, 6.

² Dionizy, biskup Aleksandrii w latach 247-264.

28.

Herezjarcha Keryntos

[1] Wiadomo, że w tym samym czasie pojawił się twórca nowej herezji, Keryntos. Gajus, którego słowa już raz przytoczyłem¹, tak o nim pisze w swej *Rozprawie*:

[2] „Keryntos w swych *Objawieniach* spisanych na wzór objawień wielkiego apostoła, zmyśla niewiarygodne opowieści o dziwach, które mieli mu rzekomo pokazać aniołowie. Mówi, że po zmartwychwstaniu nastanie na ziemi królestwo Chrystusa, że ciało powróci do życia i w Jerozolimie będzie się oddawać namiętnościom i rozkoszom. Jako wróg Pism Bożych i oszust twierdzi, że nastanie święto zaślubin trwające tysiąc lat”.

[3] Również Dionizy², który w naszych czasach zasiadał na stolicy Kościoła aleksandryjskiego, w drugiej księdze swych *Obietnic* na podstawie dawnej tradycji przytacza pewne szczegóły dotyczące Apokalipsy Jana i przy tej okazji mówi o tymże Keryntosie w następujących słowach:

[4] „Keryntos, założyciel herezji zwanej od jego imienia keryntianami, szukał dla swego tworu jakiejś nazwy budzącej zaufanie. Tak więc naczelną zasadą jego nauki było, że na ziemi powstanie królestwo Chrystusowe.

[5] Będzie ono polegało, według jego marzeń, na tym, czego sam pragnął, a ponieważ był to człowiek na wskroś zmysłowy i cielesny, zatem na zaspokojeniu brzucha i podbrzusza, to znaczy na jedzeniu, piciu i seksie, czyli by nazwać to, zgodnie z jego intencją, ładniej, na świętach, ofiarach i uctwach ofiarnych”.

[6] Tyle Dionizy. Zaś Ireneusz w pierwszej księdze swego pisma *Przeciw herezjom* przytoczył pewne jego jeszcze ohydniejsze fałsze³, a w trzeciej księdze przekazał opowiadanie, które wydobył z zapomnienia. Pisze, że dowiedział się od Polikarpa, iż pewnego razu Jan wstąpił do łaźni, by wziąć kąpiel. Lecz gdy spostrzegł, że znajduje się tam Keryntos, natychmiast zawrócił i rzucił się do drzwi, bo nie mógł znieść, by z takim człowiekiem przebywać pod jednym dachem. Tak samo radził postąpić swoim towarzyszom i rzekł im: „Uciekajmy, bo łaźnie mogą runąć, jako że jest w nich Keryntos, wróg prawdy”⁴.

³ IRENEUSZ Z LYONU, *Adversus Haereses* I, 26, 1.

⁴ IRENEUSZ Z LYONU, *Adversus Haereses* III, 3, 4. Euzebiusz powtarza tę opowieść w HE IV, 14, 6.

ΚΘ'

Περὶ Νικολάου καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ κεκλημένων

[1] Ἐπὶ τούτων δῆτα καὶ ἡ λεγομένη τῶν Νικολαϊτῶν αἵρεσις ἐπὶ σμικρότατον συνέστη χρόνον, ἥς δὴ καὶ ἡ τοῦ Ἰωάννου Ἀποκάλυψις¹ μνημονεύει· οὗτοι Νικόλαον ἓνα τῶν ἀμφὶ τὸν Στέφανον διακόνων πρὸς τῶν ἀποστόλων ἐπὶ τῇ τῶν ἐνδεῶν θεραπεία προκεχειρισμένων ᾗχουν². Ὁ γε μὴν Ἀλεξανδρεὺς Κλήμης ἐν τρίτῳ Στρωματεῖ ταῦτα περὶ αὐτοῦ κατὰ λέξιν ἱστορεῖ·

[2] «Ὡραίαν, φασί, γυναῖκα ἔχων οὗτος, μετὰ τὴν ἀνάληψιν τὴν τοῦ σωτῆρος πρὸς τῶν ἀποστόλων ὀνειδισθεὶς ζηλοτυπίαν, εἰς μέσον ἀγαγὼν τὴν γυναῖκα γῆμαι τῷ βουλομένῳ ἐπέτρεψεν. Ἀκόλουθον γὰρ εἶναί φασι τὴν πράξιν ταύτην ἐκείνῃ τῇ φωνῇ τῇ ὅτι «Παραχρᾶσθαι τῇ σαρκὶ δεῖ», καὶ δὴ κατακολουθήσαντες τῷ γεγεννημένῳ τῷ τε εἰρημένῳ ἀπλῶς καὶ ἀβασανίστως, ἀνέδην ἐκπορνεύουσιν οἱ τὴν αἵρεσιν αὐτοῦ μετιόντες.

[3] «Πυνθάνομαι δ' ἐγὼ τὸν Νικόλαον μηδεμιᾶ ἑτέρα παρ' ἣν ἔγῃμε κεχρῆσθαι γυναικί, τῶν τε ἐκείνου τέκνων τὰς μὲν θηλείας καταγῃρᾶσαι παρθένους, ἄφθορον δὲ διαμεῖναι τὸν υἱόν· ὧν οὕτως ἐχόντων ἀποβολὴ πάθους ἦν ἢ εἰς μέσον τῶν ἀποστόλων τῆς ζηλοτυπουμένης ἐκκύκλησις γυναικός, καὶ ἡ ἐγκράτεια τῶν περισπουδάστων ἡδονῶν τὸ «Παραχρᾶσθαι τῇ σαρκὶ» ἐδίδασκεν. Οὐ γάρ, οἶμαι, ἐβούλετο κατὰ τὴν τοῦ σωτῆρος ἐντολὴν «Δυσὶ κυρίοις δουλεύειν», ἡδονῇ καὶ κυρίῳ.

[4] Λέγουσι δ' οὖν καὶ τὸν Ματθίαν οὕτω διδάξαι, σαρκὶ μὲν μάχεσθαι καὶ παραχρᾶσθαι μηδὲν αὐτῇ πρὸς ἡδονὴν ἐνδιδόντα, ψυχὴν δὲ αὔξειν διὰ πίστεως καὶ γνώσεως»³.

Ταῦτα μὲν οὖν περὶ τῶν κατὰ τοὺς δηλουμένους χρόνους παραβραβεῦσαι τὴν ἀλήθειαν ἐγκεχειρηκότων, λόγου γε μὴν θάττον εἰς τὸ παντελὲς ἀπεσβηκότων εἰρήσθω·

Λ'

Περὶ τῶν ἐν συζυγίαις ἐξετασθέντων ἀποστόλων

[1] Ὁ μέντοι Κλήμης, οὗ τὰς φωνὰς ἀρτίως ἀνέγνωνεν, τοῖς προειρημένοις ἐξῆς διὰ τοὺς ἀθετοῦντας τὸν γάμον τοὺς τῶν ἀποστόλων ἐξετασθέντας ἐν συζυγίαις καταλέγει, φάσκων·

¹ Ap 2, 6. 15

² Dz 6, 4.

29.

Mikołaj i biorący od niego nazwę nikolaici

[1] W owym czasie powstała również herezja tak zwanych nikolaitów, ale istniała tylko przez bardzo krótki czas; wspomina o niej Apokalipsa Jana¹. Jako swym założycielem szczyłi się oni Mikołajem, jednym z diakonów wybranych przez apostołów razem ze Szczepanem, aby służyli ubogim². I rzeczywiście, Klemens Aleksandryjski w trzeciej księdze *Kobierców* opowiada o nim taką historię:

[2] „Miał on, jak mówią, piękną żonę. Gdy po wniebowstąpieniu Zbawiciela apostołowie zarzucali mu, że jest o nią zazdrosny, przyprowadził ją na zgromadzenie i oświadczył, że kto chce, może się z nią ożenić. Postąpił tak, jak mówią, bo jest to zgodne z zasadą: «ciałem należy pogardzać». Ten przykład i tę zasadę traktując dosłownie i bez zastanowienia, zwolennicy jego herezji oddają się bezwstydnemu rozpuciu.

[3] Tymczasem, jak się dowiedziałem, Mikołaj oprócz swej żony nie obcował z żadną inną kobietą, zaś spośród jego dzieci córki zestarzały się w panieństwie, a syn wiódł uczciwe życie. W takim razie to publiczne wyrzeczenie się wobec apostołów kobiety, której mu zazdroszczono, było rzeczywiście stłumieniem namiętności, a jego wstrzemięźliwość w najprzyjemniejszych rozkoszach była nauką, że istotnie «ciałem należy pogardzać». Sądzę bowiem, że zgodnie ze słowami Zbawiciela nie chciał służyć dwóm panom – przyjemności i Panu.

[4] Podobno również Maciej miał szerzyć taką samą naukę, że z ciałem należy walczyć i nim pogardzać, nie pozwalając mu zaznać żadnej przyjemności, duszę zaś umacniać wiarą i wiedzą³.

Tyle niech wystarczy o tych, którzy wówczas usiłowali sfałszować prawdę, a przeminęli szybciej niż słowo rzucone na wiatr.

30.

Apostołowie, którzy żyli w związkach małżeńskich

[1] Klemens, którego słowa co dopiero przytoczyliśmy, z powodu ludzi potępiających małżeństwo wylicza tych apostołów, którzy żyli w związku małżeńskim, i mówi tak:

³ KLEMENS ALEKSANDRYJSKI, *Kobierce* III, 25-26.

«Ἡ καὶ τοὺς ἀποστόλους ἀποδοκιμάσουσιν; Πέτρος μὲν γὰρ καὶ Φίλιππος ἐπαιδοποιήσαντο, Φίλιππος δὲ καὶ τὰς θυγατέρας ἀνδράσιν ἐξέδωκεν, καὶ ὃ γε Παῦλος οὐκ ὀκνεῖ ἔν τινι ἐπιστολῇ τὴν αὐτοῦ προσαγορεῦσαι σύζυγον, ἣν οὐ περιεκόμεζεν διὰ τὸ τῆς ὑπηρεσίας εὐσταλής»¹.

[2] Ἐπεὶ δὲ τούτων ἐμνήσθημεν, οὐ λυπεῖ καὶ ἄλλην ἀξιοδιήγητον ἱστορίαν τοῦ αὐτοῦ παραθέσθαι, ἣν ἐν τῷ ἐβδόμῳ Στρωματεῖ τοῦτον ἱστορῶν ἀνέγραψεν τὸν τρόπον·

«Φασὶ γοῦν τὸν μακάριον Πέτρον θεασάμενον τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἀπαγομένην τὴν ἐπὶ θανάτῳ, ἡσθῆναι μὲν τῆς κλήσεως χάριν καὶ τῆς εἰς οἶκον ἀνακομιδῆς, ἐπιφωνῆσαι δὲ εὖ μάλα προτρεπτικῶς καὶ παρακλητικῶς, ἐξ ὀνόματος προσειπόντα· «Μέμνησο, ὦ αὐτή, τοῦ κυρίου». Τοιοῦτος ἦν ὁ τῶν μακαρίων γάμος καὶ ἡ τῶν φιλτάτων τελεία διάθεσις»². Καὶ ταῦτα δ', οἰκεῖα ὄντα τῇ μετὰ χεῖρας ὑποθέσει, ἐνταῦθά μοι κατὰ καιρὸν κείσθω.

ΛΑ'

Περὶ τῆς Ἰωάννου καὶ Φιλίππου τελευτῆς

[1] Παύλου μὲν οὖν καὶ Πέτρου τῆς τελευτῆς ὃ τε χρόνος καὶ ὁ τρόπος καὶ πρὸς ἔτι τῆς μετὰ τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ βίου τῶν σκηνωμάτων αὐτῶν καταθέσεως ὁ χώρος ἤδη πρότερον ἡμῖν δεδήλωται³.

[2] Τοῦ δὲ Ἰωάννου τὰ μὲν τοῦ χρόνου ἤδη πως εἴρηται⁴, τὸ δέ γε τοῦ σκηνώματος αὐτοῦ χωρίον ἐξ ἐπιστολῆς Πολυκράτους (τῆς δ' ἐν Ἐφέσῳ παροικίας ἐπίσκοπος οὗτος ἦν) ἐπιδείκνυται, ἣν Οὐρίκτορι Ῥωμαίων ἐπισκόπῳ γράφων, ὁμοῦ τε αὐτοῦ καὶ Φιλίππου μνημονεύει τοῦ ἀποστόλου⁵ τῶν τε τούτου θυγατέρων ὧδέ πως·

[3] «Καὶ γὰρ κατὰ τὴν Ἀσίαν μεγάλα στοιχεῖα κεκοίμηται· ἅτινα ἀναστήσεται τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ τῆς παρουσίας τοῦ κυρίου, ἐν ἧ ἔρχεται μετὰ δόξης ἐξ οὐρανοῦ καὶ ἀναζητήσῃ πάντας τοὺς ἁγίους, Φίλιππον τῶν δώδεκα ἀποστόλων, ὃς κεκοίμηται ἐν Ἱεραπόλει καὶ δύο θυγατέρες αὐτοῦ γεγενηκυῖαι παρθένοι καὶ ἡ ἑτέρα αὐτοῦ θυγάτηρ ἐν ἀγίῳ πνεύματι πολιτευσαμένη ἐν Ἐφέσῳ ἀναπαύεται· ἔτι δὲ καὶ Ἰωάννης, ὁ ἐπὶ τὸ στήθος τοῦ κυρίου ἀναπεσών, ὃς ἐγενήθη ἱερεὺς τὸ πέταλον πεφορεκῶς καὶ μάρτυς καὶ διδάσκαλος, οὗτος ἐν Ἐφέσῳ κεκοίμηται»⁶.

[4] Ταῦτα καὶ περὶ τῆς τῶνδε τελευτῆς· καὶ ἐν τῷ Γαῖου⁷ δέ, οὐ μικρῶ πρόσθεν ἐμνήσθημεν, διαλόγῳ Πρόκλος, πρὸς ὃν ἐποιεῖτο τὴν ζήτησιν, περὶ τῆς

¹ KLEMENS ALEKSANDRYJSKI, *Kobierce* III, 52-53. Klemens odwołuje się zdania z Flp 4, 3, które jednak nie jest jednoznaczne i można je z równych prawdopodobieństwem interpretować jako mówiące o jakimś towarzyszu w apostołskich przedsięwzięciach.

„Czy oni potęgą nawet apostołów? Przecież Piotr i Filip mieli dzieci, a Filip nawet swoje córki wydał za męża, Paweł zaś w jednym ze swoich Listów nie waha się pozdrowić swej żony, której nie zabierał ze sobą, by mieć większą swobodę w pełnieniu swej posługi”¹.

[2] Skoro już o tym mowa, warto przytoczyć jeszcze inne interesujące opowiadanie tego samego pisarza, umieszczone w siódmej księdze jego *Kobierców*, gdzie czytamy takie słowa:

„Gdy Piotr, jak mówią, ujrzał swą żonę idącą na śmierć, cieszył się z jej powołania i powrotu do Ojczyzny. Serdecznie ją pocieszał i podtrzymywał na duchu, a zwracając się do niej po imieniu powiedział: «Pamiętaj, o Panu». Takie było małżeństwo świętych i takie dożgonne przywiązanie łączyło tych, którzy się szczerze kochali”².

Podaję tutaj ten przykład jako rzecz należącą do tematu.

31.

Śmierć Jana i Filipa

[1] Opisaliśmy już wyżej czas i rodzaj śmierci Pawła i Piotra oraz miejsce, gdzie po odejściu pochowano ich zwłoki³.

[2] Co do Jana, określiliśmy w zarysie czas jego życia⁴, natomiast o lokalizacji jego grobu można się dowiedzieć z *Listu* Polikratosa, biskupa Kościoła efeskiego, pisanego do Wiktora, biskupa Rzymu. Wspomina on w nim równocześnie o Filipie Apostole⁵ i jego córkach, mówiąc tak:

[3] „W Azji zaszły wielkie gwiazdy, które znowu wzejdą w dniu ostatecznym paruzji Pana, kiedy z niebios przyjdzie w chwale i odnajdzie wszystkich świętych: Filipa, jednego z dwunastu apostołów, spoczywającego w Hierapolis, i jego dwie córki, które zestarzały się w panieństwie; jest jeszcze jedna córka, która żyła pełna Ducha Świętego, a spoczywa w Efezie, i jeszcze Jan, który wspierał się o pierś Pańską i który jako kapłan nosił diadem, męczennik i nauczyciel – spoczywa on w Efezie”⁶.

[4] Tyle o ich śmierci. Ponadto we wspomnianym co dopiero dialogu Gajusa⁷, Proklos, przeciw któremu wymierzona jest *Rozprawa*, jest zgodny

² KLEMENS ALEKSANDRYJSKI, *Kobierce* VII, 63-64.

³ HE II, 25, 5.

⁴ HE III, 23, 1

⁵ Tradycja często myli apostoła Filipa i jednego z pierwszych diakonów o tym imieniu. Zob. ANT II/2, 737-743.

⁶ Tekst powtórzony w HE V, 24, 2-3.

⁷ HE III, 28, 1.

Φιλίππου καὶ τῶν θυγατέρων αὐτοῦ τελευτῆς, συνάδων τοῖς ἐκτεθεῖσιν, οὕτω φησίν· «Μετὰ τοῦτον προφήτιδες τέσσαρες αἱ Φιλίππου γεγέννηται ἐν Ἱερὰ πόλει τῇ κατὰ τὴν Ἀσίαν· ὁ τάφος αὐτῶν ἐστὶν ἐκεῖ καὶ ὁ τοῦ πατρὸς αὐτῶν».

[5] Ταῦτα μὲν οὗτος· ὁ δὲ Λουκᾶς ἐν ταῖς Πράξεσιν τῶν ἀποστόλων τῶν Φιλίππου θυγατέρων ἐν Καισαρείᾳ τῆς Ἰουδαίας ἅμα τῷ πατρὶ τότε διατριβουσῶν προφητικοῦ τε χαρίσματος ἡξιωμένων μνημονεύει, κατὰ λέξιν ὧδέ πως λέγων· «Ἦλθομεν εἰς Καισάρειαν, καὶ εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκον Φιλίππου τοῦ εὐαγγελιστοῦ, ὄντος ἐκ τῶν ἑπτὰ, ἐμείναμεν παρ' αὐτῷ. Τούτῳ δὲ ἦσαν παρθένοι θυγατέρες τέσσαρες προφητεύουσαι.»¹

[6] Τὰ μὲν οὖν εἰς ἡμετέραν ἐλθόντα γινώσιν περὶ τε τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων ὧν τε καταλελοιπασιν ἡμῖν ἱερῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἀντιλεγομένων μὲν, ὅμως δ' ἐν πλείσταις ἐκκλησίαις παρὰ πολλοῖς δεδημοσιευμένων τῶν τε παντελῶς νόθων καὶ τῆς ἀποστολικῆς ὀρθοδοξίας ἀλλοτρίων ἐν τούτοις διειληφότες, ἐπὶ τὴν τῶν ἐξῆς προῖωμεν ἱστορίαν.

ΛΒ'

Ὅπως Συμεὼν ὁ ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπίσκοπος ἐμαρτύρησεν

[1] Μετὰ Νέρωνα καὶ Δομετιανὸν κατὰ τοῦτον οὗ νῦν τοὺς χρόνους ἐξετάζομεν², μερικῶς καὶ κατὰ πόλεις ἐξ ἐπαναστάσεως δῆμων τὸν καθ' ἡμῶν κατέχει λόγος ἀνακινήθηναί διωγμόν· ἐν ᾧ Συμεῶνα τὸν τοῦ Κλωπᾶ, ὃν δεῦτερον καταστήναι τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας ἐπίσκοπον ἐδηλώσαμεν, μαρτυρῶν τὸν βίον ἀναλῦσαι παρελήφαμεν³.

[2] Καὶ τούτου μάρτυς αὐτὸς ἐκεῖνος, οὗ διαφόροις ἤδη πρότερον ἐχρησάμεθα φωναῖς, Ἡγήσιππος· ὃς δὴ περὶ τινων αἰρετικῶν ἱστορῶν, ἐπιφέρει δηλῶν ὡς ἄρα ὑπὸ τούτων κατὰ τόνδε τὸν χρόνον ὑπομείνας κατηγορίαν, πολυτρόπως ὁ δηλούμενος ὡς ἂν Χριστιανὸς ἐπὶ πλείσταις αἰκισθεὶς ἡμέραις αὐτόν τε τὸν δικαστὴν καὶ τοὺς ἄμφ' αὐτόν εἰς τὰ μέγιστα καταπλήξας, τῷ τοῦ κυρίου πάθει παραπλήσιον τέλος ἀπηνέγκατο·

[3] Οὐδὲν δὲ οἶον καὶ τοῦ συγγραφέως ἐπακοῦσαι, αὐτὰ δὴ ταῦτα κατὰ λέξιν ὧδέ πως ἱστοροῦντος·

«Ἀπὸ τούτων δηλαδὴ τῶν αἰρετικῶν κατηγοροῦσί τινες Σίμωνος τοῦ Κλωπᾶ ὡς ὄντος ἀπὸ Δαυὶδ καὶ Χριστιανοῦ, καὶ οὕτως μαρτυρεῖ ἐτῶν ὧν ρκ' ἐπὶ Τραϊανοῦ Καίσαρος καὶ ὑπατικοῦ Ἀττικοῦ.»⁴

¹ Dz 21, 8-9.

² Lata 98-117.

z tym, o czym była mowa wyżej na temat śmierci Filipa i jego córek, i mówi tak: „Po nim w Hierapolis w Azji żyły cztery prorokinie, córki Filipa; tam też znajduje się grób ich oraz ich ojca”.

[5] To jego słowa. Zaś Łukasz wspomina w swoich Dziejach Apostolskich, że córki Filipa żyły w Cezarei Judzkiej razem ze swym ojcem i że wyróżniały się darem prorokowania. Mówi on dosłownie tak: „Przybyliśmy do Cezarei i wstąpiliśmy do Filipa ewangelisty, który był jednym z siedmiu, i zatrzymaliśmy się u niego. Miał on cztery córki dziewice, prorokinie”¹.

[6] Powyższe wywody poświęciliśmy temu, co dotarło do naszej wiadomości o apostołach i czasach apostołskich, o świętych księgach, które nam zostawili, oraz o księgach wprowadzie wątpliwych, ale publicznie czytanych w bardzo wielu Kościołach, wreszcie o pismach sfalszowanych i sprzecznych z apostołską prawowiernością. Kontynuujemy teraz naszą opowieść.

32.

Męczeństwo Symeona, biskupa jerozolimskiego

[1] Po Neronie i Domicjanie, za panowania cesarza [Trajana], którego czasami teraz się zajmujemy², rozruchy ludu w niektórych miastach, jak mówią, spowodowały prześladowanie nas. W jego trakcie miał według podania umrzeć śmiercią męczeńską Symeon, syn Kleofasa, którego wymieniliśmy jako drugiego biskupa Jerozolimy³.

[2] Poświadczą to Hegesippos, na którego słowa wyżej już niejednokrotnie się powoływałem. Mówiąc o niektórych heretykach dodaje, że oskarżyli oni wówczas Symeona, wskutek czego przez kilka dni był torturowany na różne sposoby za to, że był chrześcijaninem i że wprowadził w najgłębsze zdumienie sędziego i jego otoczenie, i że wreszcie zakończył życie męką podobną do tej, jaką cierpiał Pan.

[3] Najlepiej jednak posłuchać samego pisarza, który dosłownie opowiada tak:

„Oczywiście niektórzy z tych właśnie heretyków oskarżyli Symeona, syna Kleofasa, iż jest potomkiem Dawida i chrześcijaninem. I tak poniósł śmierć męczeńską w wieku lat stu dwudziestu, kiedy cesarzem był Trajan, a namiestnikiem konsularnym Attyk”⁴.

³ HE III, 22.

⁴ Według *Kroniki* Euzebiusza był to rok 107.

[4] Φησὶν δὲ ὁ αὐτὸς ὡς ἄρα καὶ τοὺς κατηγοροὺς αὐτοῦ, ζητουμένων τότε τῶν ἀπὸ τῆς βασιλικῆς Ἰουδαίων φυλῆς, ὡς ἂν ἐξ αὐτῶν ὄντας ἀλῶναι συνέβη. Λογισμῷ δ' ἂν καὶ τὸν Συμεῶνα τῶν αὐτοπτῶν καὶ αὐτηκόων εἴποι ἂν τις γεγονέναι τοῦ κυρίου, τεκμηρίῳ τῷ μήκει τοῦ χρόνου τῆς αὐτοῦ ζωῆς χρώμενος καὶ τῷ μνημονεύειν τὴν τῶν εὐαγγελίων¹ γραφὴν Μαρίας τῆς τοῦ Κλωπᾶ, οὗ γεγονέναι αὐτὸν καὶ πρότερον ὁ λόγος ἐδήλωσεν².

[5] Ὁ δ' αὐτὸς συγγραφεὺς καὶ ἐτέρους ἀπογόνους ἐνὸς τῶν φερομένων ἀδελφῶν τοῦ σωτῆρος, ὃ ὄνομα Ἰούδας, φησὶν εἰς τὴν αὐτὴν ἐπιβιώναι βασιλείαν μετὰ τὴν ἤδη πρότερον ἱστορηθεῖσαν³ αὐτῶν ὑπὲρ τῆς εἰς τὸν Χριστὸν πίστεως ἐπὶ Δομετιανοῦ μαρτυρίαν, γράφει δὲ οὕτως·

[6] «Ἐρχονται οὖν καὶ προηγοῦνται πάσης ἐκκλησίας ὡς μάρτυρες καὶ ἀπὸ γένους τοῦ κυρίου, καὶ γενομένης εἰρήνης βαθείας ἐν πάσῃ ἐκκλησίᾳ, μένουσι μέχρι Τραϊανοῦ Καίσαρος, μέχρις οὗ ὁ ἐκ θεοῦ τοῦ κυρίου, ὁ προ-εξημενος Σίμων υἱὸς Κλωπᾶ, συκοφαντηθεὶς ὑπὸ τῶν αἰρέσεων ὡσαύτως κατηγορήθη καὶ αὐτὸς ἐπὶ τῷ αὐτῷ λόγῳ ἐπὶ Ἀττικοῦ τοῦ ὑπατικοῦ. Καὶ ἐπὶ πολλαῖς ἡμέραις αἰκιζόμενος ἐμαρτύρησεν, ὡς πάντας ὑπερθαναμάζειν καὶ τὸν ὑπατικὸν πῶς ρκ' τυγχάνων ἐτῶν ὑπέμεινεν, καὶ ἐκελεύσθη σταυρωθῆναι».

[7] Ἐπὶ τούτοις ὁ αὐτὸς ἀνὴρ διηγούμενος τὰ κατὰ τοὺς δηλουμένους, ἐπιλέγει ὡς ἄρα μέχρι τῶν τότε χρόνων παρθένος καθαρὰ καὶ ἀδιάφθορος ἔμεινεν ἡ ἐκκλησία, ἐν ἀδήλῳ που σκότει ὡς <εἰ> φωλευόντων εἰς ἔτι τότε τῶν, εἰ καὶ τινες ὑπῆρχον, παραφθείρειν ἐπιχειρούντων τὸν ὑγιῆ κανόνα τοῦ σωτηρίου κηρύγματος·

[8] Ὡς δ' ὁ ἱερὸς τῶν ἀποστόλων χορὸς διάφορον εἰλήφει τοῦ βίου τέλος παρεληλύθει τε ἡ γενεὰ ἐκείνη τῶν αὐταῖς ἀκοαῖς τῆς ἐνθέου σοφίας ἐπακοῦσαι κατηξιωμένων, τηνικαῦτα τῆς ἀθέου πλάνης ἀρχὴν ἐλάμβανεν ἡ σύστασις διὰ τῆς τῶν ἑτεροδιδασκάλων ἀπάτης, οἱ καὶ ἄτε μηδενὸς ἔτι τῶν ἀποστόλων λειπομένου, γυμνῇ λοιπὸν ἤδη κεφαλῇ τῷ τῆς ἀληθείας κηρύγματι τὴν ψευδώνυμον γνῶσιν ἀντικηρύττειν ἐπεχείρουν⁴.

ΛΓ'

Ὅπως Τραϊανὸς ζητεῖσθαι Χριστιανοὺς ἐκώλυσεν

[1] Τοσοῦτός γε μὴν ἐν πλείοσι τόποις ὁ καθ' ἡμῶν ἐπετάθη τότε διωγμός, ὡς Πλίνιον Σεκοῦνδον, ἐπισημότατον ἡγεμόνων, ἐπὶ τῷ πλήθει τῶν μαρτύρων κινήθέντα, βασιλεῖ κοινώσασθαι περὶ τοῦ πλήθους τῶν ὑπὲρ

¹ J 19, 25.

² HE III, 11.

³ HE III, 20, 1.

[4] Tenże historyk opowiada jeszcze, jak ci oskarżyciele znaleźli się w tym samym położeniu, bo gdy tak gorliwie szukano potomków królewskiego rodu żydowskiego, wówczas udowodniono im to samo pochodzenie. O Symeonie słusznie można domniemywać, że należał do tych, którzy widzieli i słyszeli Pana. Dowodem na to jest jego długie życie i występująca w Ewangelii¹ wzmianka o Marii, jego matce, żonie Kleofasa, jak już była mowa wyżej².

[5] Ten sam autor mówi, że także inni potomkowie Judy, jednego z tak zwanych braci Zbawiciela, dożyli czasów tego samego cesarza, złożwszy za panowania Domicjana, jak była mowa wyżej³, świadectwo swej wiary w Chrystusa. Píše on tak:

[6] „Tak więc wracają i poprzedzają w Kościele wszystkich innych jako męczennicy i krewni Pańscy. A gdy w Kościele zapanowała pełnia pokoju, pozostają przy życiu aż do czasów cesarza Trajana. Wówczas potomek stryja Pana, wspomniany wyżej Symeon syn Kleofasa, oskarżony przez heretyków stanął przed sądem Attyka, namiestnika konsularnego. Przez wiele dni był torturowany i dawał świadectwo, tak że wszystkich, nawet namiestnika, wprowadziła w zdumienie niezłomność studwudziestoletniego starca. I został skazany na ukrzyżowanie”.

[7] Ten sam autor, opowiadając ówczesne dzieje, dodaje do tego, że do tej pory Kościół był jak czysta i niewinna dziewica. Ci bowiem, którzy usiłowali podkopać nieskażoną regułę nauki Zbawiciela, o ile w ogóle tacy byli, kryli się w nieprzeniknionym mroku i jakby w kniejach.

[8] Gdy zaś święta rzesza apostołów zakończyła życie tak różnorodnymi rodzajami śmierci, gdy już wymarło to pokolenie ludzi, którym dane było na własne uszy słuchać Mądrości Bożej, dopiero wtedy bezbożny błąd zaczął podnosić głowę za sprawą oszustwa fałszywych nauczycieli. Teraz, gdy zabrakło wszystkich apostołów, wystąpili już zupełnie otwarcie i głoszeniu prawdy starali się przeciwstawić fałszywą wiedzę⁴.

33.

Rozkaz Trajana, by ścigać chrześcijan

[1] Tymczasem w bardzo wielu miejscach wybuchły przeciw nam tak gwałtowne prześladowania, że Pliniusz Sekundus, jeden z najwybitniejszych namiestników, zaniepokojony ogromną liczbą męczenników, zawiadomił cesarza o wielości tych, którzy ponieśli śmierć za

⁴ Euzebiusz pisze o gnozie, nie jest jednak pewne, czy ma na myśli poglądy gnostyckie w sensie ścisłym, czy mówi ogólnie o fałszywych naukach.

τῆς πίστεως ἀναιρουμένων¹, ἅμα δ' ἐν ταύτῳ μηνῦσαι μηδὲν ἀνόσιον μηδὲ παρὰ τοὺς νόμους πράττειν αὐτοὺς κατειληφέναι, πλην τό γε ἅμα τῇ ἔω διεγειρομένους τὸν Χριστὸν θεοῦ δίκην ὑμνεῖν, τὸ δὲ μοιχεύειν καὶ φονεῦειν καὶ τὰ συγγενῇ τούτοις ἀθέμιτα πλημμελήματα καὶ αὐτοὺς ἀπαγορεύειν πάντα τε πράττειν ἀκολούθως τοῖς νόμοις·

[2] Πρὸς ἃ τὸν Τραϊανὸν δόγμα τοιόνδε τεθεικέναι, τὸ Χριστιανῶν φύλον μὴ ἐκζητεῖσθαι μέν, ἐμπεσὸν δὲ κολάζεσθαι· δι' οὗ ποσῶς μὲν τοῦ διωγμοῦ σβεσθῆναι τὴν ἀπειλὴν σφοδρότατα ἐγκειμένην, οὐ χειρόν γε μὴν τοῖς κακουργεῖν περὶ ἡμᾶς ἐθέλουσιν λείπεσθαι προφάσεις, ἔσθ' ὅπη μὲν τῶν δῆμων, ἔσθ' ὅπη δὲ καὶ τῶν κατὰ χώρας ἀρχόντων τὰς καθ' ἡμῶν συσκευαζομένων ἐπιβουλὰς, ὥς καὶ ἄνευ προφανῶν διωγμῶν μερικοὺς κατ' ἐπαρχίαν ἐξάπτεσθαι πλείους τε τῶν πιστῶν διαφοροῖς ἐναγωνίζεσθαι μαρτυρίοις.

[3] Εἴληπται δ' ἡ ἱστορία ἐξ ἧς ἀνώτερον δεδηλώκαμεν τοῦ Τερτυλλιανοῦ Ῥωμαϊκῆς ἀπολογίας, ἧς ἡ ἐρμηνεία τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον·

«Καίτοι εὐρήκαμεν καὶ τὴν εἰς ἡμᾶς ἐπιζήτησιν κεκωλυμένην. Πλίνιος γὰρ Σεκοῦνδος ἡγούμενος ἐπαρχίου κατακρίνας Χριστιανούς τινας καὶ τῆς ἀξίας ἐκβαλὼν, ταραχθεὶς τῷ πλήθει, διὸ ἠγνόει τί αὐτῷ λοιπὸν εἴη πρακτέον, Τραϊανῷ τῷ βασιλεῖ ἀνεκοινώσατο λέγων ἔξω τοῦ μὴ βούλεσθαι αὐτοὺς εἰδωλολατρεῖν οὐδὲν ἀνόσιον ἐν αὐτοῖς εὐρηκέναι· ἐμήνυνε δὲ καὶ τοῦτο, ἀνίστασθαι ἔωθεν τοὺς Χριστιανούς καὶ τὸν Χριστὸν θεοῦ δίκην ὑμνεῖν καὶ πρὸς τὸ τὴν ἐπιστήμην αὐτῶν διαφυλάσσειν κωλύεσθαι φονεῦειν, μοιχεύειν, πλεονεκτεῖν, ἀποστερεῖν καὶ τὰ τούτοις ὅμοια. Πρὸς ταῦτα ἀντέγραψεν Τραϊανὸς τὸ τῶν Χριστιανῶν φύλον μὴ ἐκζητεῖσθαι μέν, ἐμπεσὸν δὲ κολάζεσθαι.»² Καὶ ταῦτα μὲν ἐν τούτοις ἦν·

ΛΔ'

Ὡς τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας τέταρτος Εὐάρεστος ἡγεῖται

[1] Τῶν δ' ἐπὶ Ῥώμης ἐπισκόπων ἔτει τρίτῳ τῆς τοῦ προειρημένου βασιλέως³ ἀρχῆς Κλήμης Εὐαρέστῳ παραδοὺς τὴν λειτουργίαν ἀναλύει τὸν βίον, τὰ πάντα προστάς ἔτεσιν ἑννέα τῆς τοῦ θείου λόγου διδασκαλίας·

¹ PLINIUSZ MŁODSZY, *List 10*; tłum. polskie listu Pliniusza i odpowiedzi Trajana: BOK 10, 361-363.

wiarę¹. Równocześnie doniósł w tym samym liście, iż nie dostrzegł u nich niczego zdrożnego ani sprzecznego z prawami oprócz tego, że wstają o świcie i śpiewają hymny ku czci Chrystusa jako Boga. Zaś z cudzołóstwem, z zabójstwem i podobnymi okropnymi zbrodniami nie mają nic wspólnego, co więcej, całe ich życie jest zgodne z prawami.

[2] Trajan odpowiedział na to dekretem, że ludzi należących do chrześcijan nie należy wprawdzie szukać, ale gdy wpadną w ręce, trzeba ich karać. Wskutek tego to groźne prześladowanie w momencie największego natężenia do pewnego stopnia przygasło. Jednak jeśli ktoś chciał nam szkodzić, miał jeszcze do tego niemało okazji. Tak na przykład w jednym miejscu zwrócił się przeciwko nam tłum ludzi, gdzie indziej miejscowi urzędnicy knuli przeciw nam podstępny, tak że wprawdzie nie było otwartego ucisku, ale w prowincjach wybuchały prześladowania lokalne i bardzo wielu wiernych stawało do zawodów w różnorodnych męczeństwach.

[3] Informacja ta pochodzi z przytoczonej już *Apologii* Tertuliana, którego słowa w tłumaczeniu brzmią tak:

„Przecież znaleźliśmy nawet rozkaz, by nas nie szukano. Otóż Pliniuszek Sekundus w czasie swego namiestnictwa skazał kilku chrześcijan i pozbawił godności. Zaniepokojony ich wielką liczbą zupełnie nie wiedział, co dalej robić, zwrócił się więc do Trajana o radę i napisał mu, że nie znalazł w nich nic zdrożnego oprócz tego, że nie chcą oddawać czci bożkom. Następnie doniósł, że chrześcijanie wstają o świcie i śpiewają hymny ku czci Chrystusa jako Boga, a ponadto ich nauka zabrania im zabójstwa, cudzołóstwa, oszustwa, grabieży i tym podobnych występków. Na to Trajan odpisał, że ludzi należących do chrześcijan nie należy wprawdzie szukać, ale gdy wpadną w ręce, należy ich karać”². I tak się istotnie działo.

34.

Ewaryst, czwarty zwierzchnik Kościoła rzymskiego

Co do rzymskich biskupów, to w trzecim roku panowania wspomnianego cesarza³, zakończył życie Klemens, pozostawiając swoją funkcję Ewarystowi; przewodził dziewięć lat w nauczaniu słowa Bożego.

² TERTULIAN, *Apologetyk* II, 6-7.

³ Rok 99/100.

ΛΕ'

Ὡς τρίτος τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἰουῆτος

[1] Ἀλλὰ καὶ τοῦ Συμεῶνος τὸν δηλωθέντα τελειωθέντος τρόπον¹, τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπισκοπῆς τὸν θρόνον Ἰουδαῖός τις ὄνομα Ἰουῆτος, μυρίων ὄσων ἐκ περιτομῆς εἰς τὸν Χριστὸν τηνικαῦτα πεπιστευκότων εἷς καὶ αὐτὸς ὢν, διαδέχεται.

Λς'

Περὶ Ἰγνατίου καὶ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ

[1] Διέπρεπέν γε μὴν κατὰ τούτους ἐπὶ τῆς Ἀσίας τῶν ἀποστόλων ὁμιλητῆς Πολύκαρπος, τῆς κατὰ Σμύρναν ἐκκλησίας πρὸς τῶν αὐτοπτῶν καὶ ὑπηρετῶν τοῦ κυρίου τὴν ἐπισκοπὴν ἐγκεχειρισμένος·

[2] Καθ' ὃν ἐγνωρίζετο Παπίας, τῆς ἐν Ἱεραπόλει παροικίας καὶ αὐτὸς ἐπίσκοπος, ὃ τε παρὰ πλείστοις εἰς ἔτι νῦν διαβόητος Ἰγνάτιος, τῆς κατὰ Ἀντιόχειαν Πέτρου διαδοχῆς δεύτερος τὴν ἐπισκοπὴν κεκληρωμένος.

[3] Λόγος δ' ἔχει τοῦτον ἀπὸ Συρίας ἐπὶ τὴν Ῥωμαίων πόλιν ἀναπεμφθέντα, θηρίων γενέσθαι βορὰν τῆς εἰς Χριστὸν μαρτυρίας ἔνεκεν.

[4] Καὶ δὴ τὴν δι' Ἀσίας ἀνακομιδὴν μετ' ἐπιμελεστάτης φρουρῶν φυλακῆς ποιούμενος, τὰς κατὰ πόλιν αἰς ἐπεδήμει, παροικίας ταῖς διὰ λόγων ὁμιλίαις τε καὶ προτροπαῖς ἐπιρρωννύς, ἐν πρώτοις μάλιστα προφυλάττεσθαι τὰς αἱρέσεις ἄρτι τότε πρώτον ἐπιπολαζούσας παρῆναι προύτρεπέν τε ἀπριξέσθαι τῆς τῶν ἀποστόλων παραδόσεως, ἦν ὑπὲρ ἀσφαλείας καὶ ἐγγράφως ἤδη μαρτυρόμενος διατυποῦσθαι ἀναγκαῖον ἡγήτο.

[5] Οὕτω δῆτα ἐν Σμύρνη γενόμενος, ἔνθα ὁ Πολύκαρπος ἦν, μίαν μὲν τῇ κατὰ τὴν Ἐφεσον ἐπιστολὴν ἐκκλησίᾳ γράφει, ποιμένος αὐτῆς μνημονεύων Ὀνησίμου², ἑτέραν δὲ τῇ ἐν Μαγνησίᾳ τῇ πρὸς Μαιάνδρῳ, ἔνθα πάλιν ἐπισκόπου Δαμᾶ³ μνήμην πεποιήται, καὶ τῇ ἐν Τράλλεσι δὲ ἄλλην, ἧς ἄρχοντα τότε ὄντα Πολύβιον ἱστορεῖ⁴.

[6] Πρὸς ταύταις καὶ τῇ Ῥωμαίων ἐκκλησίᾳ γράφει, ἧ καὶ παράκλησιν προτείνει ὥς μὴ παραιτησάμενοι τοῦ μαρτυρίου τῆς ποθουμένης αὐτὸν ἀποστερήσαιεν ἐλπίδος· ἐξ ὧν καὶ βραχύτατα εἰς ἐπίδειξιν τῶν εἰρημένων παραθέσθαι ἄξιον. Γράφει δὴ οὖν κατὰ λέξιν·

¹ HE III, 32, 2.

² IGNACY ANTIOCHEŃSKI, *List do Efezjan* 1. 2. 6. 21.

35.

Justus, trzeci biskup jerozolimski

Gdy Symeon zginął w wyżej opisany sposób¹, na stolicę biskupią w Jerozolimie wstąpił po nim Żyd o imieniu Justus, jeden spośród wielkiej liczby tych, którzy z obrzezania przeszli na wiarę chrześcijańską.

36.

Ignacy i jego listy

[1] W owych czasach zasłynął w Azji uczeń apostołów, Polikarp, ustanowiony biskupem Smyrny przez tych, którzy widzieli Pana i Mu służyli.

[2] Znany był wówczas także Papiasz, biskup Kościoła w Hierapolis, oraz Ignacy, sławny jeszcze dziś, który jako drugi następcy Piotra zasiadł na stolicy biskupiej w Antiochii.

[3] Został on, jak mówią, wysłany do Rzymu, aby stać się tam pastwą dzikich zwierząt, z powodu świadectwa, które dał Chrystusowi.

[4] Gdy pod najczujniejszym okiem straży żołnierskiej odbywał podróże przez Azję, swymi mowami i napomnieniami dodawał siłę kościołom we wszystkich miastach, które mijał. Przede wszystkim wzywał wiernych, by się strzegli herezji, które wówczas zaczęły powstawać ze wzmożoną siłą, i zachęcał ich, by się mocno trzymali tradycji apostołskiej, którą przypieczętował już własnym świadectwem i którą dla pewności uważał za konieczne wyłożyć na piśmie.

[5] Zatem gdy znalazł się w Smyrnie, gdzie był Polikarp, napisał list do Kościoła efeskiego, w którym wymienia jego pasterza, Onezyma², drugi do Kościoła w Magnezji nad Meandrem, a w nim z kolei wymienia biskupa Damasa³, i jeszcze inny do mieszkańców miasta Tralles, o którym opowiada, że jego biskupem był wówczas Polibios⁴.

[6] Oprócz tego pisze także do Kościoła rzymskiego, do którego zwraca się z gorącą prośbą, by zaniechano starań, które mogłyby go pozbawić nadziei na tak upragnione męczeństwo. Warto przytoczyć choćby króciutkie fragmenty tych *Listów*⁵ dla zilustrowania tego, o czym była mowa. Oto jego słowa:

³ IGNACY ANTIOCHEŃSKI, *List do Magnezjan* 2. 15.

⁴ IGNACY ANTIOCHEŃSKI, *List do Tralles* 1. 12.

⁵ *Listy* Ignacego wydawane są wraz z pismami Ojców Apostolskich: POK 1, PSP 44, BOK 10.

[7] «Ἀπὸ Συρίας μέχρι Ῥώμης θηριομαχῶ διὰ γῆς καὶ θαλάσσης, νυκτὸς καὶ ἡμέρας, ἐνδεδεμένους δέκα λεοπάρδοις, ὃ ἐστὶν στρατιωτικὸν τάγμα, οἱ καὶ εὐεργετούμενοι χείρονες γίνονται, ἐν δὲ τοῖς ἀδικήμασιν αὐτῶν μᾶλλον μαθητεύομαι· ἀλλ' οὐ παρὰ τοῦτο δεδικαίωμαι.

[8] «Ὅναίμην τῶν θηρίων τῶν ἐμοὶ ἐτοίμων, ἃ καὶ εὐχομαι σύντομά μοι εὐρεθῆναι· ἃ καὶ κολακεύσω συντόμως με καταφαγεῖν, οὐχ ὥσπερ τινῶν δειλαινόμενα οὐχ ἦψαντο, καὶ αὐτὰ δὲ ἄκοντα μὴ θέλῃ, ἐγὼ προσβιάσομαι.

[9] «Συγγνώμην μοι ἔχετε· τί μοι συμφέρει, ἐγὼ γινώσκω, νῦν ἄρχομαι μαθητῆς εἶναι. Μηδὲν με ζηλώσαι τῶν ὁρατῶν καὶ ἀοράτων, ἵνα Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπιτύχω· πῦρ καὶ σταυρὸς θηρίων τε συστάσεις, σκορπισμοὶ ὁστέων, συγκοπαὶ μελῶν, ἄλεσμοὶ ὅλου τοῦ σώματος, κολάσεις τοῦ διαβόλου εἰς ἐμὲ ἐρχέσθωσαν, μόνον ἵνα Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπιτύχω»¹.

[10] Καὶ ταῦτα μὲν ἀπὸ τῆς δηλωθείσης πόλεως ταῖς καταλεχθείσαις ἐκκλησίαις διευτυπώσατο· ἤδη δ' ἐπέκεινα τῆς Σμύρνης γενόεκλησίαις διευτυπώσατο· ἤδη δ' ἐπέκεινα τῆς Σμύρνης γενόμενος, ἀπὸ Τρωάδος τοῖς τε ἐν Φιλαδελφίᾳ αὐθὶς διὰ γραφῆς ὁμιλεῖ καὶ τῇ Σμυρναίων ἐκκλησίᾳ ιδίως τε τῷ ταύτης προηγουμένῳ Πολυκάρπῳ· ὃν οἶα δὴ ἀποστολικὸν ἄνδρα εὖ μάλα γνωρίζων, τὴν κατ' Ἀντιόχειαν αὐτῷ ποιμνὴν οἶα γνήσιος καὶ ἀγαθοῦ ποιμὴν παρατίθεται, τὴν περὶ αὐτῆς φροντίδα διὰ σπουδῆς ἔχειν αὐτὸν ἀξίων.

[11] Ὁ δ' αὐτὸς Σμυρναίοις γράφων, οὐκ οἶδ' ὁπόθεν ῥητοῖς συγκέχρηται, τοιαυτὰ τινα περὶ τοῦ Χριστοῦ διεξιὼν· «Εγὼ δὲ καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐν σαρκὶ αὐτὸν οἶδα καὶ πιστεύω ὄντα. Καὶ ὅτε πρὸς τοὺς περὶ Πέτρον ἐλήλυθεν, ἔφη αὐτοῖς· «Λάβετε, ψηλαφήσατέ με καὶ ἴδετε ὅτι οὐκ εἰμὶ δαιμόνιον ἀσώματον»· καὶ εὐθὺς αὐτοῦ ἦψαντο καὶ ἐπίστευσαν»².

[12] Οἶδεν δὲ αὐτοῦ τὸ μαρτύριον καὶ ὁ Εἰρηναῖος, καὶ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ μνημονεύει, λέγων οὕτως· «Ὡς εἶπέν τις τῶν ἡμετέρων, διὰ τὴν πρὸς θεὸν μαρτυρίαν κατακριθεὶς πρὸς θηρία, ὅτι «Σῆτος εἰμι θεοῦ καὶ δι' ὁδόντων θηρίων ἀλήθομαι, ἵνα καθαρὸς ἄρτος εὐρεθῶ»³.

[13] Καὶ ὁ Πολύκαρπος δὲ τούτων αὐτῶν μέμνηται ἐν τῇ φερομένῃ αὐτοῦ πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολῇ, φάσκων αὐτοῖς ῥήμασιν· «Παρακαλῶ οὖν πάντας ὑμᾶς πειθαρχεῖν καὶ ἀσκεῖν πᾶσαν ὑπομονήν, ἣν εἴδετε κατ' ὀφθαλμοὺς οὐ μόνον ἐν τοῖς μακαρίοις Ἰγνατίῳ καὶ Ρούφῳ καὶ Ζωσίμῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλοις τοῖς ἐξ ὑμῶν καὶ ἐν αὐτῷ Παύλῳ καὶ τοῖς λοιποῖς ἀποστόλοις, πεπεισμένους ὅτι οὗτοι πάντες οὐκ εἰς κενὸν ἔδραμον⁴, ἀλλ' ἐν πίστει καὶ δικαιοσύνῃ, καὶ ὅτι εἰς τὸν ὀφειλόμενον αὐτοῖς τόπον εἰσὶν παρὰ κυρίῳ,

¹ IGNACY ANTIOCHEŃSKI, *List do Rzymian* 5.

² IGNACY ANTIOCHEŃSKI, *List do Smyrny* 12. Cytat pochodzi z Ewangelii Hebrajczyków i jest znany z cytatu u HIERONIMA, *O mężach znakomitych* 16. Zob. ANT I/1, 104-105.

³ IRENEUSZ z LYONU, *Adversus haereses* V, 28, 4. Cytat z *Listu do Rzymian* 4.

⁴ Flp 2, 16.

[7] „Z Syrii aż do Rzymu walczę ze zwierzętami, na ziemi i na morzu, w nocy i w dzień, przykuty do dziesięciu leopardów, to znaczy do oddziału żołnierzy, którzy są jeszcze gorsi, gdy się im wyświadczy przysługę. Ta ich niegodziwość jest dla mnie coraz lepszą szkołą, jednak nie dlatego jestem usprawiedliwiony.

[8] Obym już był wśród zwierząt, które na mnie czekają! Oby się prędko na mnie rzuciły! Będę je nawet głaskał, byle mnie tylko zaraz pożarły, nie tak jak innych, których się przestraszyły i ich nie tknęły. A gdyby się wzbraniały i nie chciały, użyję siły.

[9] Bądźcie dla mnie wyrozumiali, ja wiem, co mi przyniesie korzyść. Teraz zaczynam być uczniem. Niech żadna istota widzialna ani niewidzialna nie przeszkadza mi w drodze do Chrystusa. Ogień i krzyż, walka ze zwierzętami, rozczłonkowanie, rozdarcie, łamanie kości, rozproszenie kości, obcięcie kończyn, zmiażdżenie całego ciała, straszne męki szatańskie niech spadną na mnie, bylebym tylko mógł osiąść Chrystusa!”¹

[10] Tak pisał ze wspomnianego co dopiero miasta do wyżej wymienionych Kościołów. Zaś już daleko od Smyrny, z Triady, pisał z kolei do wiernych w Filadelfii i do Kościoła smyrneńskiego, osobno wreszcie do Polikarpa, który był jego biskupem. Znał go jako człowieka całkowicie apostołskiego i jemu jako prawdziwy i dobry pasterz oddał pod opiekę trzodę antiocheńską, uważając go za godnego, by o nią troskliwie zadbał.

[11] W swym *Liście do Smyrneńczyków* opowiada pewne szczegóły o Chrystusie, zaczerpnięte nie wiadomo skąd: „Wiem ja ponadto, że był On w ciele także po zmartwychwstaniu i wierzę, że także teraz ma ciało. Gdy przyszedł do Piotra i tych, którzy byli razem z nim, rzekł im: «Chwycie, dotknijcie Mnie i patrzcie, że nie jestem istotą bezcielesną». A oni zaraz dotykali Go i uwierzyli”².

[12] O jego męczeństwie wiedział także Ireneusz, który także wspomina o jego *Listach* i pisze tak: „Jak to powiedział jeden z naszych, którego z powodu świadectwa, jakie dał Bogu, skazano na walkę z dzikimi zwierzętami: «Jestem Bożym ziarnem i zęby dzikich zwierząt ścierają mnie na mąkę, bym się stał czystym chlebem [Chrystusa]»”³.

[13] Również Polikarp wspomina o tym w swym *Liście do Filipian*, gdzie pisze dosłownie tak: „A zatem proszę was wszystkich: Bądźcie posłuszni słowom sprawiedliwości i trwajcie w niewzruszonej wytrwałości, takiej, jaką widzieliście na własne oczy, nie tylko u błogosławionego Ignacego, Zosimosa i Rufusa, ale i u innych spośród was i w samym Pawle, i u pozostałych apostołów. Bądźcie przekonani, że oni wszyscy nie biegli na próżno⁴, ale w wierze i sprawiedliwości, i że zajmują należne im miejsce u Pana, z którym też

ᾧ καὶ συνέπαθον. Οὐ γὰρ τὸν νῦν ἠγάπησαν αἰῶνα, ἀλλὰ τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθανόντα καὶ δι' ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἀναστάντα»¹.

[14] Καὶ ἐξῆς ἐπιφέρει· «Ἐγράψατέ μοι καὶ ὑμεῖς καὶ Ἰγνάτιος, ἵν' ἐάν τις ἀπέρχεται εἰς Συρίαν, καὶ τὰ παρ' ὑμῶν ἀποκομίσῃ γράμματα· ὅπερ ποιήσω, ἐὰν λάβω καιρὸν εὐθετον, εἴτε ἐγὼ εἴτε ὃν πέμπω πρεσβεύσοντα καὶ περὶ ὑμῶν.

[15] «Τὰς ἐπιστολάς Ἰγνατίου τὰς πεμφθείσας ἡμῖν ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἄλλας ὅσας εἴχομεν παρ' ἡμῖν, ἐπέμψαμεν ὑμῖν, καθὼς ἐνετείλασθε· αἵτινες ὑποταγμέναι εἰσὶν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ· ἐξ ὧν μεγάλα ὠφεληθῆναι δυνήσεσθε. Περιέχουσι γὰρ πίστιν καὶ ὑπομονὴν καὶ πᾶσαν οἰκοδομὴν τὴν εἰς τὸν κύριον ἡμῶν ἀνήκουσαν»². Καὶ τὰ μὲν περὶ τὸν Ἰγνάτιον τοιαῦτα· διαδέχεται δὲ μετ' αὐτὸν τὴν Ἀντιοχείας ἐπισκοπὴν Ἡρώς.

ΛΖ'

Περὶ τῶν εἰς ἔτι τότε διαπρεπόντων εὐαγγελιστῶν

[1] Τῶν δὲ κατὰ τούτους διαλαμψάντων καὶ Κοδράτος ἦν, ὃν ἅμα ταῖς Φιλίππου θυγατράσιν προφητικῶ χάρισματι λόγος ἔχει διαπρέψαι, καὶ ἄλλοι δ' ἐπὶ τούτοις πλείους ἐγνωρίζοντο κατὰ τούσδε, τὴν πρώτην τάξιν τῆς τῶν ἀποστόλων ἐπέχοντες διαδοχῆς· οἱ καὶ, ἅτε τηλικῶνδε ὄντες θεοπρεπεῖς μαθηταί, τοὺς κατὰ πάντα τόπον τῶν ἐκκλησιῶν προκαταβληθέντας ὑπὸ τῶν ἀποστόλων θεμελίους ἐπικοδομοῦν, αὐξόντες εἰς πλεον τὸ κήρυγμα καὶ τὰ σωτήρια σπέρματα τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας ἀνὰ πᾶσαν εἰς πλάτος ἐπισπεύροντες τὴν οἰκουμένην.

[2] Καὶ γὰρ δὴ πλείστοι τῶν τότε μαθητῶν σφοδροτέρῳ φιλοσοφίας ἔρωτι πρὸς τοῦ θείου λόγου τὴν ψυχὴν πληττόμενοι, τὴν σωτήριον πρότερον ἀπεπλήρουν παρακέλευσιν, ἐνδεέσιν νέμοντες τὰς οὐσίας³, εἴτα δὲ ἀποδημίας στελλόμενοι ἔργον ἐπετέλουν εὐαγγελιστῶν, τοῖς ἔτι πάνπαν ἀνηκόοις τοῦ τῆς πίστεως λόγου κηρύττειν φιλοτιμούμενοι καὶ τὴν τῶν θείων εὐαγγελίων παραδιδόναι γραφὴν.

[3] Οὗτοι δὲ θεμελίους τῆς πίστεως ἐπὶ ξένοις τισὶ τόποις αὐτὸ μόνον καταβαλλόμενοι ποιμένας τε καθιστάντες ἐτέρους τούτοις τε αὐτοῖς ἐγχειρίζοντες τὴν τῶν ἀρτίως εἰσαχθέντων γεωργίαν, ἐτέρας αὐτοὶ πάλιν χώρας τε καὶ ἔθνη μετήεσαν σὺν τῇ ἐκ θεοῦ χάριτι καὶ συνεργίᾳ, ἐπεὶ καὶ τοῦ θείου πνεύματος εἰς ἔτι τότε δι' αὐτῶν πλείστοι παράδοξοι δυνάμεις ἐνήργουν, ὥστε ἀπὸ πρώτης ἀκροάσεως ἀθρώως αὐτανδρα πλήθη προθύμως τὴν εἰς τὸν τῶν ὅλων δημιουργὸν εὐσέβειαν ἐν ταῖς αὐτῶν ψυχαῖς καταδέχεσθαι.

¹ POLIKARP ZE SMYRNY, *List do Filipi* 9, wydawany z pismami Ojców Apostolskich: POK 1, PSP 44, BOK 10.

razem cierpieli. Bowiem nie miłowali świata doczesnego, ale Tego, który za nas umarł, a którego dla nas Bóg wskrzesił”¹.

[14] A potem dodaje: „Pisaliście do mnie i wy, i Ignacy, aby jeśliby się ktoś wybierał do Syrii, zabrał z sobą także wasz list. Zrobię to, jeśli się nadarzy okazja, albo osobiście, albo wyślę posłańca w imieniu swoim i waszym.

[15] Tak jak każecie, posyłam wam *Listy* Ignacego, które pisał do nas, oraz wszystkie inne, które znajdowały się w naszym posiadaniu. Załączamy je do niniejszego listu. Będziecie mogli wiele z nich skorzystać, bo mówią o wierze, wytrwałości i o wszystkim, co może być budujące i prowadzić do naszego Pana”².

Tyle o Ignacym. Jego następcą na biskupstwie antiocheńskim był Heros.

37.

Wybitni ewangeliści owych czasów

[1] Do najwybitniejszych wówczas ludzi należał Kwadratus, który tak jak córki Filipa miał się wyróżniać darem prorokowania. Oprócz tego żyło w owych czasach bardzo wielu innych, których imię było głośne, a którzy stanowili pierwsze pokolenie następców apostołów. Wspaniali uczniowie takich mistrzów wznosili gmachy na fundamentach Kościołów, które apostołowie zakładali we wszystkich stronach. Coraz dalej szerzyli głoszenie Ewangelii i szerokim łukiem siali po całej ziemi zbawcze ziarno królestwa niebieskiego.

[2] Istotnie, było wówczas bardzo wielu uczniów, których dusze Słowo Boże rozpałało gorącą miłością do filozofii, tak że przede wszystkim wypełnili radę Zbawiciela i rozdali ubogim swe mienie³. Potem poszli w świat i pełnili rolę ewangelistów, poświęcając się gorliwie głoszeniu nauki wiary tym, którzy jej dotychczas jeszcze w ogóle nie słyszeli, oraz przekazywaniu księgi Bożych Ewangelii.

[3] Zakładali w obcych stronach same tylko podwaliny religii, a potem ustanawiali pasterzami innych ludzi i powierzali im uprawę nowo pozyskanej roli, sami zaś szli w inne strony i do nowych ludów z łaską i pomocą Bożą. Działały bowiem jeszcze wówczas przez nich liczne i przedziwne moce Ducha Świętego, tak że nagle, po wysłuchaniu pierwszego kazania, całe rzesze z pełną gotowością przyjmowały do swoich serc religię Stwórcy wszechrzeczy.

² POLIKARP ZE SMYRNY, *List do Filipi* 13.

³ Mt 10, 9 i paralele.

[4] Ἀδυνάτου δ' ὄντος ἡμῖν ἅπαντας ἐξ ὀνόματος ἀπαριθμεῖσθαι ὅσοι ποτὲ κατὰ τὴν πρώτην τῶν ἀποστόλων διαδοχὴν ἐν ταῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην ἐκκλησίαις γεγόνασιν ποιμένες ἢ καὶ εὐαγγελισταί, τούτων εἰκότως ἐξ ὀνόματος γραφῇ μόνων τὴν μνήμην κατατεθείμεθα, ὥν ἔτι καὶ νῦν εἰς ἡμᾶς δι' ὑπομνημάτων τῆς ἀποστολικῆς διδασκαλίας ἢ παράδοσις φέρεται.

ΛΗ'

Περὶ τῆς Κλήμεντος ἐπιστολῆς καὶ τῶν ψευδῶς εἰς αὐτὸν ἀναφερομένων

[1] Ὡς περ οὖν ἀμέλει τοῦ Ἰγνατίου ἐν αἷς κατελέξαμεν ἐπιστολαῖς¹, καὶ τοῦ Κλήμεντος ἐν τῇ ἀνωμολογημένῃ παρὰ πᾶσιν, ἣν ἐκ προσώπου τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας τῇ Κορινθίων διευτυπώσατο². ἐν ἣ τῆς πρὸς Ἑβραίους πολλὰ νοήματα παραθείς, ἥδη δὲ καὶ αὐτολεξεῖ ῥητοῖς τισιν ἐξ αὐτῆς χρησάμενος, σαφέστατα παρίστησιν ὅτι μὴ νέον ὑπάρχει τὸ σύγγραμμα.

[2] Ὅθεν δὴ καὶ εἰκότως ἔδοξεν αὐτὸ τοῖς λοιποῖς ἐγκαταλεχθῆναι γράμμασι τοῦ ἀποστόλου. Ἑβραίοις γὰρ διὰ τῆς πατρίου γλώττης ἐγγράφως ὠμιληκός τοῦ Παύλου, οἳ μὲν τὸν εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν, οἳ δὲ τὸν Κλήμεντα τοῦτον αὐτὸν ἐρμηνεύσαι λέγουσι τὴν γραφήν³.

[3] Ὁ καὶ μᾶλλον ἂν εἴη ἀληθὲς τῷ τὸν ὅμοιον τῆς φράσεως χαρακτῆρα τὴν τε τοῦ Κλήμεντος ἐπιστολὴν καὶ τὴν πρὸς Ἑβραίους ἀποσφῆζει καὶ τῷ μὴ πόρρω τὰ ἐν ἑκατέροις τοῖς συγγράμμασι νοήματα καθεστάναι.

[4] Ἰστέον δ' ὥς καὶ δευτέρα τις εἶναι λέγεται τοῦ Κλήμεντος ἐπιστολή, οὐ μὴν ἔθ' ὁμοίως τῇ προτέρᾳ καὶ ταύτην γνώριμον ἐπιστάμεθα, ὅτι μηδὲ τοὺς ἀρχαίους αὐτῇ κεχρημένους ἴσμεν⁴.

[5] Ἦδη δὲ καὶ ἕτερα πολυεπὴ καὶ μακρὰ συγγράμματα ὥς τοῦ αὐτοῦ χθὲς καὶ πρόην τινὲς προήγαγον, Πέτρου δὴ καὶ Ἀπίωνος διαλόγους περιέχοντα⁵. ὥν οὐδ' ὅλως μνήμη τις παρὰ τοῖς παλαιοῖς φέρεται, οὐδὲ γὰρ καθαρὸν τῆς ἀποστολικῆς ὀρθοδοξίας ἀποσφῆζει τὸν χαρακτῆρα. Ἡ μὲν οὖν τοῦ Κλήμεντος ὁμολογουμένη γραφὴ πρόδηλος, εἴρηται δὲ καὶ τὰ Ἰγνατίου καὶ Πολυκάρπου.

¹ HE III, 36.

² HE III, 16.

³ Na temat autorstwa Listu do Hebrajczyków zob. T. JELONEK, *List do Hebrajczyków*, WAM 2005. Por. HE VI, 14, 2; 25, 14.

[4] Nie możemy już z imienia wyliczyć wszystkich, którzy niegdyś, w pierwszych czasach poapostolskich byli pasterzami albo ewangelistami w rozrzuconych po świecie Kościołach. Utrwalimy więc na piśmie imiona tych tylko, w pismach których aż po nasze czasy zachowała się tradycja nauki apostolskiej.

38.

List Klemensa i dzieła mylnie mu przypisywane

[1] Należy do nich niewątpliwie Ignacy ze względu na swoje co dopiero wspomniane *Listy*¹; należy również Klemens ze względu na powszechnie uznany *List*, który w imieniu Kościoła rzymskiego napisał do Koryntian². Przytacza tam wiele myśli zaczerpniętych z Listu do Hebrajczyków, a nawet wypisuje z niego dosłowne fragmenty, dając tym samym dowód, że pismo to nie jest nowe.

[2] Z tego właśnie powodu nie bez racji zaliczono je do pism apostolskich. Paweł pisał podobno do Hebrajczyków w swym ojczystym języku, a jego list miał przetłumaczyć według niektórych Łukasz Ewangelista, według innych zaś Klemens³.

[3] Ta ostatnia hipoteza jest bardziej prawdopodobna, po pierwsze dlatego, że *List Klemensa* i *List do Hebrajczyków* charakteryzują się tym samym stylem, a po drugie, ponieważ myśli w obu pismach są ze sobą zbieżne.

[4] Trzeba ponadto wiedzieć, że podobno istnieje jeszcze jakiś *Drugi List Klemensa*, ale wiemy, że nie jest tak znany jak *Pierwszy*, bo widzimy, że starożytni w ogóle z niego nie korzystali⁴.

[5] Poza tym niedawno ujawniono jeszcze inne pisma rzekomo pochodzące od Klemensa, bogate w treści i obszerne, zawierające dialogi Piotra i Apiona⁵. Jednak nie ma o nich najmniejszej wzmianki u dawnych pisarzy ani też nie noszą znamion nieskażonej prawowierności apostolskiej. Tyle więc o autentycznym piśmie Klemensa, przy czym podaliśmy także to, co dotyczy pism Ignacego i Polikarpa.

⁴ Tak zwany *Drugi List Klemensa* do Rzymian zob w: POK 1; BOK 10

⁵ Są to tak zwane *Recognitiones* pseudoklementyńskie.

ΛΘ'

Περὶ τῶν Παπία συγγραμμάτων

[1] Τοῦ δὲ Παπία συγγράμματα πέντε τὸν ἀριθμὸν φέρεται, ἃ καὶ ἐπιγέγραπται Λογίων κυριακῶν ἐξηγήσεως. Τούτων καὶ Εἰρηναῖος ὡς μόνων αὐτῷ γραφέντων μνημονεύει, ὧδέ πως λέγων·

«Ταῦτα δὲ καὶ Παπίας ὁ Ἰωάννου μὲν ἀκουστής, Πολυκάρπου δὲ ἐταῖρος γεγονώς, ἀρχαῖος ἀνὴρ, ἐγγράφως ἐπιμαρτυρεῖ ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν ἑαυτοῦ βιβλίων. Ἔστιν γὰρ αὐτῷ πέντε βιβλία συντεταγμένα»¹.

[2] Καὶ ὁ μὲν Εἰρηναῖος ταῦτα· αὐτός γε μὴν ὁ Παπίας κατὰ τὸ προοίμιον τῶν αὐτοῦ λόγων ἀκροατὴν μὲν καὶ αὐτόπτην οὐδαμῶς ἑαυτὸν γενέσθαι τῶν ἱερῶν ἀποστόλων ἐμφαίνει, παρεληφέναι δὲ τὰ τῆς πίστεως παρὰ τῶν ἐκείνοις γνωρίμων διδάσκει δι' ὧν φησιν λέξεων·

[3] «Οὐκ ὀκνήσω δέ σοι καὶ ὅσα ποτὲ παρὰ τῶν πρεσβυτέρων καλῶς ἔμαθον καὶ καλῶς ἐμνημόνευσα, συγκατατάξαι ταῖς ἐρμηνείαις, διαβεβαιούμενος ὑπὲρ αὐτῶν ἀληθεῖαν. Οὐ γὰρ τοῖς τὰ πολλὰ λέγουσιν ἔχαιρον ὥσπερ οἱ πολλοί, ἀλλὰ τοῖς τάληθ' διδάσκουσιν, οὐδὲ τοῖς τὰς ἀλλοτρίας ἐντολὰς μνημονεύουσιν, ἀλλὰ τοῖς τὰς παρὰ τοῦ κυρίου τῇ πίστει δεδομένας καὶ ἀπ' αὐτῆς παραγινόμενας τῆς ἀληθείας·

[4] «Εἰ δέ που καὶ παρηκολουθηκώς τις τοῖς πρεσβυτέροις ἔλθοι, τοὺς τῶν πρεσβυτέρων ἀνέκρινον λόγους, τί Ἀνδρέας ἢ τί Πέτρος εἶπεν ἢ τί Φίλιππος ἢ τί Θωμᾶς ἢ Ἰάκωβος ἢ τί Ἰωάννης ἢ Ματθαῖος ἢ τις ἕτερος τῶν τοῦ κυρίου μαθητῶν ἃ τε Ἀριστίων καὶ ὁ πρεσβύτερος Ἰωάννης, τοῦ κυρίου μαθηταὶ, λέγουσιν. Οὐ γὰρ τὰ ἐκ τῶν βιβλίων τοσοῦτόν με ὠφελεῖν ὑπελάμβανον ὅσον τὰ παρὰ ζώσης φωνῆς καὶ μενούσης».

[5] Ἐνθα καὶ ἐπιστῆσαι ἄξιον δις καταριθμοῦντι αὐτῷ τὸ Ἰωάννου ὄνομα, ὧν τὸν μὲν πρότερον Πέτρω καὶ Ἰακώβω καὶ Ματθαίω καὶ τοῖς λοιποῖς ἀποστόλοις συγκαταλέγει, σαφῶς δηλῶν τὸν εὐαγγελιστὴν, τὸν δ' ἕτερον Ἰωάννην, διαστείλας τὸν λόγον, ἑτέροις παρὰ τὸν τῶν ἀποστόλων ἀριθμὸν κατατάσσει, προτάξας αὐτοῦ τὸν Ἀριστίωνα, σαφῶς τε αὐτὸν πρεσβύτερον ὀνομάζει·

[6] Ὡς καὶ διὰ τούτων ἀποδείκνυσθαι τὴν ἱστορίαν ἀληθῆ τῶν δύο κατὰ τὴν Ἀσίαν ὁμωνυμῖα κεχρῆσθαι εἰρηκότων δύο τε ἐν Ἐφέσῳ γενέσθαι μνήματα καὶ ἑκάτερον Ἰωάννου ἔτι νῦν λέγεσθαι· οἷς καὶ ἀναγκαῖον προσέχειν τὸν νοῦν, εἰκὸς γὰρ τὸν δεύτερον, εἰ μὴ τις ἐθέλοι τὸν πρῶτον, τὴν ἐπ' ὀνόματος φερομένην Ἰωάννου ἀποκάλυψιν ἑορακέναι².

¹ IRENEUSZ Z LYONU, *Adversus haereses* V, 33, 4.

39.

Pisma Papiasza

[1] Papiaszowi przypisuje się pięć ksiąg pod tytułem *Objaśnienia słów Pańskich*. Ireneusz wspomina o nich jako o jedynych pismach Papiasza, w następujących słowach:

„Papiasz, uczeń Jana, a towarzysz Polikarpa, człowiek z dawnych czasów, poświadcza to na piśmie w swojej czwartej księdze. Istnieje bowiem pięć napisanych przez niego ksiąg”¹.

[2] Tyle Ireneusz. Zaś sam Papiasz w przedmowie do swego dzieła nigdzie nie mówi, że widział i słyszał świętych apostołów, twierdzi natomiast, że naukę wiary otrzymał od tych, którzy znali apostołów, i tak się dosłownie wyraża:

[3] „Wszystko, czego się tak dokładnie dowiedziałem od prezbiterów i co tak doskonale utkwilo mi w pamięci, jak najchętniej zostawię dla ciebie wraz z objaśnieniami, by potwierdzić wiarygodność tego przekazu. Nie Ignąłem bowiem do ludzi, którzy dużo mówią, ale do tych, którzy uczą prawdy. Nie słuchałem takich, którzy powoływali się na jakieś obce przykazania, ale takich, którzy dawali przykazania nadane naszej wierze przez Pana i pochodzące od samej prawdy.

[4] Jeśli gdzieś spotkałem kogoś z tych, którzy przebywali z prezbiterami, wypytywałem go o ich wypowiedzi: co mówił Andrzej, co Piotr albo Filip, albo Tomasz czy Jakub, co Jan albo Mateusz, albo inny uczeń Pański, a ponadto co mówią Aristion i Jan prezbiter, uczniowie Pańscy. Uznałem bowiem, że z ksiąg nie odniosę tyle pożytku, ile z żywego i trwałego słowa”.

[5] Przy tej okazji warto podkreślić, że Papiasz dwukrotnie wymienia imię Jana. Po raz pierwszy wylicza je razem z Piotrem, Jakubem, Mateuszem i wszystkimi innymi apostołami, tym samym wyraźnie wskazując na Ewangelistę. Natomiast drugiego Jana wymienia zupełnie inaczej, wśród innych osób, poza liczbą apostołów, umieszczając go po Aristionie, i bardzo wyraźnie nazywa go prezbiterem.

[6] Tym samym zgodna z prawdą byłaby hipoteza, że w Azji były dwie osoby o tym samym imieniu i że w Efezie znajdują się dwa grobowce, a jeden i drugi jeszcze teraz nazywa się grobem Jana. Koniecznie trzeba o tym pamiętać, jest bowiem prawdopodobne, że to właśnie ten drugi Jan, jeśli ktoś wyklucza pierwszego, widział owo Objawienie przypisywane Janowi².

² Euzebiusz wie to prawdopodobnie z pism Dionizego Aleksandryjskiego, którego cytuje w HE VII, 25, 16.

[7] Καὶ ὁ νῦν δὲ ἡμῖν δηλούμενος Παπίας τοὺς μὲν τῶν ἀποστόλων λόγους παρὰ τῶν αὐτοῖς παρηκολουθηκότων ὁμολογεῖ παρεληφέναι, Ἀριστίωνος δὲ καὶ τοῦ πρεσβυτέρου Ἰωάννου αὐτήκοον ἑαυτὸν φησι γενέσθαι· ὀνομαστὶ γοῦν πολλάκις αὐτῶν μνημονεύσας ἐν τοῖς αὐτοῦ συγγράμμασιν τίθισιν αὐτῶν παραδόσεις.

[8] Καὶ ταῦτα δ' ἡμῖν οὐκ εἰς τὸ ἄχρηστον εἰρήσθω· ἄξιον δὲ ταῖς ἀποδοθείσαις τοῦ Παπία φωναῖς προσάψαι λέξεις ἐτέρας αὐτοῦ, δι' ὧν παράδοξά τινα ἱστορεῖ καὶ ἄλλα ὥς ἂν ἐκ παραδόσεως εἰς αὐτὸν ἑλθόντα.

[9] Τὸ μὲν οὖν κατὰ τὴν Ἱεράπολιν Φίλιππον τὸν ἀπόστολον ἅμα ταῖς θυγατράσιν διατρίψαι διὰ τῶν πρόσθεν δεδήλωται¹. ὥς δὲ κατὰ τοὺς αὐτοὺς ὁ Παπίας γενόμενος, διήγησιν παρεληφέναι θαυμασίαν ὑπὸ τῶν τοῦ Φιλίππου θυγατέρων μνημονεύει, τὰ νῦν σημειωτέον· νεκροῦ γὰρ ἀνάστασιν κατ' αὐτὸν γεγονυῖαν ἱστορεῖ καὶ αὐτὸς πάλιν ἕτερον παράδοξον περὶ Ἰουστον τὸν ἐπικληθέντα Βαρσαβάν γεγονός, ὥς δηλητήριον φάρμακον ἐμπιόντος καὶ μηδὲν ἀηδὲς διὰ τὴν τοῦ κυρίου χάριν ὑπομείναντος.

[10] Τοῦτον δὲ τὸν Ἰουστον μετὰ τὴν τοῦ σωτῆρος ἀνάληψιν τοὺς ἱεροὺς ἀποστόλους μετὰ Ματθία στήσai τε καὶ ἐπεύξασθαι ἀντὶ τοῦ προδότου Ἰούδα ἐπὶ τὸν κλῆρον τῆς ἀναπληρώσεως τοῦ αὐτῶν ἀριθμοῦ ἢ τῶν Πράξεων ὡδέ πως ἱστορεῖ γραφή· «Καὶ ἔστησαν δύο, Ἰωσήφ τὸν καλούμενον Βαρσαβάν, ὃς ἐπεκλήθη Ἰουστος, καὶ Ματθίαν· καὶ προσευξάμενοι εἶπαν»².

[11] Καὶ ἄλλα δὲ ὁ αὐτὸς ὥς ἐκ παραδόσεως ἀγράφου εἰς αὐτὸν ἦκοντα παρατίθεται ξένας τέ τινας παραβολὰς τοῦ σωτῆρος καὶ διδασκαλίας αὐτοῦ καὶ τινα ἄλλα μυθικώτερα·

[12] Ἐν οἷς καὶ χιλιάδα τινὰ φησιν ἐτῶν ἔσεσθαι μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν, σωματικῶς τῆς Χριστοῦ βασιλείας ἐπὶ ταυτησί τῆς γῆς ὑποστησομένης· ἃ καὶ ἡγοῦμαι τὰς ἀποστολικὰς παρεκδεξάμενον διηγῆσεις ὑπολαβεῖν, τὰ ἐν ὑποδείγμασι πρὸς αὐτῶν μυστικῶς εἰρημένα μὴ συνεορακότα.

[13] Σφόδρα γάρ τοι σμικρὸς ὢν τὸν νοῦν, ὥς ἂν ἐκ τῶν αὐτοῦ λόγων τεκμηράμενον εἰπεῖν, φαίνεται, πλὴν καὶ τοῖς μετ' αὐτὸν πλείστοις ὅσοις τῶν ἐκκλησιαστικῶν τῆς ὁμοίας αὐτῷ δόξης παραίτιος γέγονεν τὴν ἀρχαιότητα τάνδρὸς προβεβλημένοις, ὥσπερ οὖν Εἰρηναίῳ καὶ εἴ τις ἄλλος τὰ ὅμοια φρονῶν ἀναπέφηνεν.

[14] Καὶ ἄλλας δὲ τῇ ἰδίᾳ γραφῇ παραδίδωσιν Ἀριστίωνος τοῦ πρόσθεν δεδηλωμένου τῶν τοῦ κυρίου λόγων διηγῆσεις καὶ τοῦ πρεσβυτέρου Ἰωάννου παραδόσεις· ἐφ' ἃς τοὺς φιλομαθεῖς ἀναπέμψαντες, ἀναγκαίως νῦν προσθήσομεν ταῖς προεκτεθείσαις αὐτοῦ φωναῖς παράδοσιν ἣν περὶ Μάρκου τοῦ τὸ εὐαγγέλιον γεγραφότος ἐκτέθεται διὰ τούτων·

¹ HE III, 31, 3-4.

[7] Zatem Papiasz, którym się teraz zajmujemy, przyznaje, że naukę apostołów przejął od tych, którzy przebywali z nimi, i mówi, że na własne uszy słyszał Aristiona i Jana prezbitera. I rzeczywiście, w swych pismach często wymienia ich z imienia i przytacza ich przekazy.

[8] To co zostało powiedziane, nie będzie zapewne bez pożytku. Jednak do już zacytowanych fragmentów z Papiasza warto dorzucić jeszcze inne, w których opowiada rzeczy dziwne i inne szczegóły na podstawie przejętej przez siebie tradycji.

[9] O tym, że Filip Apostoł mieszkał w Hierapolis razem ze swymi córkami, była już mowa wyżej¹, trzeba jeszcze tylko zaznaczyć, że Papiasz, który żył w owych czasach, przytacza zasłyszane o nich przedziwne informacje. Otóż opowiada, że zmartwychwstał wówczas jakiś umarły, a następnie mówi o jeszcze innym cudzie związanym z Justusem z przydomkiem Barsaba, który wypił śmiertelną truciznę i za sprawą łaski Pana nie stało mu się nic złego.

[10] Był to ten Justus, którego apostołowie po wniebowstąpieniu Zbawiciela wybrali razem z Maciejem i modlili się, by los padł na tego, który w miejsce zdrajcy Judasza uzupełni ich liczbę. Dzieje Apostolskie mówią o tym tak: „I postawili dwóch, Józefa zwanego Barsabą z przydomkiem Justus i Macieja i modlili się, mówiąc...”².

[11] Ponadto ten sam Papiasz przytacza jeszcze inne szczegóły, które dotarły do niego podobno drogą ustnego przekazu, mianowicie pewne nieznane przypowieści Zbawiciela, Jego nauki i jeszcze inne baśniowe opowieści.

[12] I tak na przykład mówi, że po zmartwychwstaniu nastąpi tysiącletni okres i że tutaj na ziemi nastanie widzialne królestwo Chrystusa. Sądzę, że źle zrozumiał opowiadania zasłyszane od apostołów i nie pojął tego, co mu podawano metaforycznie w sposób symboliczny.

[13] Zdaje się, że nie był lotnego umysłu, jak można się przekonać z jego pism. Sprawił jednak, że po nim bardzo wielu pisarzy kościelnych żywiło podobne przekonanie, opierając się na starożytności autorytetu tego człowieka. Należeli do nich na przykład Ireneusz i inni, którzy dali wyraz podobnym poglądom.

[14] W swym dziele podaje Papiasz ponadto jeszcze inne opowiadania wspomnianego wyżej Aristiona o słowach Pana oraz nauki Jana prezbitera. Odsyłając tam żadnych wiedzy czytelników, uważam za niezbędne dorzucić do już przytoczonych jego słów przekazaną nam przez niego tradycję o Marku Ewangelistcie, następującej treści:

² Dz 1, 12-24.

[15] «Καὶ τοῦθ' ὁ πρεσβύτερος ἔλεγεν· Μάρκος μὲν ἑρμηνευτὴς Πέτρου γενόμενος, ὅσα ἐμνημόνευσεν, ἀκριβῶς ἔγραψεν, οὐ μέντοι τάξει τὰ ὑπὸ τοῦ κυρίου ἢ λεχθέντα ἢ πραχθέντα. Οὕτε γὰρ ἤκουσεν τοῦ κυρίου οὔτε παρηκολούθησεν αὐτῷ, ὕστερον δὲ, ὡς ἔφην, Πέτρῳ· ὃς πρὸς τὰς χρείας ἐποιεῖτο τὰς διδασκαλίας, ἀλλ' οὐχ ὥσπερ σύνταξιν τῶν κυριακῶν ποιούμενος λογίων, ὥστε οὐδὲν ἤμαρτεν Μάρκος οὕτως ἔνια γράψας ὡς ἀπεμνημόνευσεν. Ἐνὸς γὰρ ἐποιήσατο πρόνοϊαν, τοῦ μηδὲν ὧν ἤκουσεν παραλιπεῖν ἢ ψεύσασθαι τι ἐν αὐτοῖς»¹.

Ταῦτα μὲν οὖν ἱστόρηται τῷ Παπῖα περὶ τοῦ Μάρκου·

[16] Περί δὲ τοῦ Ματθαίου ταῦτ' εἴρηται· «Ματθαῖος μὲν οὖν Ἑβραῖδι διαλέκτῳ τὰ λόγια συνετάξατο, ἡρμήνευσεν δ' αὐτὰ ὡς ἦν δυνατὸς ἕκαστος».

[17] Κέχρηται δ' ὁ αὐτὸς μαρτυρίαις ἀπὸ τῆς Ἰωάννου προτέρας ἐπιστολῆς καὶ ἀπὸ τῆς Πέτρου ὁμοίως, ἐκτέθεται δὲ καὶ ἄλλην ἱστορίαν περὶ γυναικὸς ἐπὶ πολλαῖς ἀμαρτίαις διαβληθείσης ἐπὶ τοῦ κυρίου, ἣν τὸ καθ' Ἑβραίους εὐαγγέλιον περιέχει. Καὶ ταῦτα δ' ἡμῖν ἀναγκαίως πρὸς τοῖς ἐκτεθεῖσιν ἐπιτετηρήσθω.

¹ Por. HE II, 15, 2.

[15] „To zaś powiedział prezbiter: Marek, który był tłumaczem Piotra, spisał dokładnie wszystko, co zachował w pamięci, ale nie w takiej kolejności, w jakiej następowały po sobie słowa i czyny Pana. Bowiem ani Pana nie słyszał, ani Mu nie towarzyszył, tylko, jak powiedziałem, Piotrowi. Otóż Piotr dostosowywał nauki do potrzeb słuchaczy, a nie dbał o kompozycję wypowiedzi Pana. Nie popełnił więc Marek żadnego błędu, jeżeli pewne szczegóły napisał tak, jak zapamiętał. Starał się bowiem tylko o jedno: by nie opuścić nic z tego, co słyszał, oraz by w niczym nie skłamać”¹.

To Papiasz opowiada o Marku.

[16] O Mateuszu zaś mówi tak: „Mateusz spisywał wypowiedzi [Pańskie] w języku hebrajskim, a każdy tłumaczył je sobie, jak umiał”.

[17] Papiasz opiera się na świadectwach pochodzących z Pierwszego Listu Jana i Pierwszego Listu Piotra. Oprócz tego przytacza jeszcze opowieść o pewnej kobiecie, którą oskarżono przed Panem o wiele grzechów. To samo opowiadanie znajduje się również w *Ewangelii według Hebrajczyków*, ja zaś uważałem za potrzebne także ten szczegół dodać do tego, co już zostało powiedziane.

Δ'

Τάδε καὶ ἡ τετάρτη περιέχει βίβλος τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας

- A' Τίνες ἐπὶ τῆς Τραϊανοῦ βασιλείας Ῥωμαίων γεγόνασι καὶ Ἀλεξανδρέων ἐπίσκοποι.
- B' Ὅποια Ἰουδαῖοι κατ' αὐτὸν πεπόνθασιν.
- Γ' Οἱ κατὰ Ἀδριανὸν ὑπὲρ τῆς πίστεως ἀπολογησάμενοι.
- Δ' Οἱ κατ' αὐτὸν Ῥωμαίων καὶ Ἀλεξανδρέων ἐπίσκοποι.
- E' Οἱ ἀνέκαθεν ἀπὸ τοῦ σωτῆρος καὶ ἐπὶ τοὺς δηλουμένους Ἱεροσολύμων ἐπίσκοποι.
- ς' Ἡ κατὰ Ἀδριανὸν ὑστάτη Ἰουδαίων πολιορκία.
- Z' Τίνες κατ' ἐκεῖνο καιροῦ γεγόνασιν ψευδωνύμου γνώσεως ἀρχηγοί.
- H' Τίνες ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς.
- Θ' Ἐπιστολὴ Ἀδριανοῦ ὑπὲρ τοῦ μὴ δεῖν ἀκρίτως ἡμᾶς ἐλαύνειν.
- I' Τίνες ἐπὶ τῆς Ἀντωνίνου βασιλείας ἐπίσκοποι Ῥωμαίων καὶ Ἀλεξανδρέων γεγόνασιν.
- ΙΑ' Περὶ τῶν κατ' αὐτοὺς αἵρεσιάρχων.
- ΙΒ' Περὶ τῆς Ἰουστίνου πρὸς Ἀντωνῖνον ἀπολογίας.
- ΙΓ' Ἀντωνίνου πρὸς τὸ κοινὸν τῆς Ἀσίας ἐπιστολὴ περὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου.
- ΙΔ' Τὰ περὶ Πολυκάρπου τοῦ τῶν ἀποστόλων γνωρίμου μνημονευόμενα.
- ΙΕ' Ὅπως κατὰ Οὐῆρον ὁ Πολύκαρπος ἀμ' ἐτέροις ἐμαρτύρησεν ἐπὶ τῆς Σμυρναίων πόλεως.
- Ις' Ὅπως Ἰουστίνος ὁ φιλόσοφος τὸν Χριστοῦ λόγον ἐπὶ τῆς Ῥωμαίων πόλεως πρεσβεύων ἐμαρτύρησεν.
- ΙΖ' Περὶ ὧν Ἰουστίνος ἐν ἰδίῳ συγγράμματι μνημονεύει μαρτύρων.
- ΙΗ' Τίνες εἰς ἡμᾶς ἦλθον τῶν Ἰουστίνου λόγων.
- ΙΘ' Τίνες ἐπὶ τῆς Οὐῆρου βασιλείας τῆς Ῥωμαίων καὶ Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίας προέστησαν.
- Κ' Τίνες οἱ τῆς Ἀντιοχείων.
- ΚΑ' Περὶ τῶν κατὰ τούτους διαλαμψάντων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων.

KSIEGA CZWARTA

Treść księgi czwartej Historii kościelnej

1. Biskupi rzymscy i aleksandryjscy w czasach Trajana
2. Cierpienia, jakie dotknęły Żydów za jego panowania
3. Apologeci wiary za Hadriana
4. Biskupi rzymscy i aleksandryjscy za czasów Hadriana
5. Biskupi jerozolimscy od czasów Zbawiciela do Hadriana
6. Ostatnie oblężenie Żydów za panowania Hadriana
7. Ówcześni twórcy fałszywej tak zwanej gnozy
8. Pisarze kościelni
9. List Hadriana zabraniający karania nas bez sądu
10. Biskupi rzymscy i aleksandryjscy za panowania Antonina
11. Ówcześni twórcy herezji
12. Apologia Justyna do Antonina
13. List Antonina do Związku Azjatyckiego o naszej nauce
14. Informacje o Polikarpie, uczniu apostołów
15. O tym, jak Polikarp za panowania Werusa razem z innymi poniósł śmierć męczeńską w mieście Smyrna
16. O tym, jak Justyn Filozof poniósł śmierć męczeńską, głosząc w Rzymie słowo Boże
17. Męczennicy, których Justyn wspomina w swoich pismach
18. Pisma Justyna, które zachowały się do naszych czasów
19. Zwierzchnicy Kościoła rzymskiego i aleksandryjskiego za panowania Werusa
20. Zwierzchnicy Kościoła antiocheńskiego
21. Słynni ówcześni pisarze kościelni

- ΚΒ' Περὶ Ἠγησίππου καὶ ὧν αὐτὸς μνημονεύει.
ΚΓ' Περὶ Διονυσίου Κορινθίων ἐπισκόπου καὶ ὧν ἔγραψεν ἐπιστολῶν.
ΚΔ' Περὶ Θεοφίλου Ἀντιοχείων ἐπισκόπου.
ΚΕ' Περὶ Φιλίππου καὶ Μοδέστου.
Κς' Περὶ Μελίτωνος καὶ ὧν αὐτὸς ἐμνημόνευσεν.
ΚΖ' Περὶ Ἀπολιναρίου.
ΚΗ' Περὶ Μουσανοῦ.
ΚΘ' Περὶ τῆς κατὰ Τατιανὸν αἵρέσεως.
Λ' Περὶ Βαρδησάνου τοῦ Σύρου καὶ τῶν φερομένων αὐτοῦ λόγων.

22. Hegesippos i ci, o których wspomina
23. Dionizy, biskup koryncki, i *Listy*, które napisał
24. Teofil, biskup antiocheński
25. Filip i Modest
26. Meliton i ci, o których wspomina
27. Apolinary
28. Muzanos
29. Herezja Tacjana
30. Bardesanes Syryjczyk i przypisywane mu dzieła

A'

Τίνες ἐπὶ τῆς Τραϊανοῦ βασιλείας Ῥωμαίων γεγόνασι καὶ Ἀλεξανδρέων ἐπίσκοποι

[1] Ἀμφὶ δὲ τὸ δωδέκατον ἔτος τῆς Τραϊανοῦ βασιλείας ὁ μικρῷ πρόσθεν ἡμῖν τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ παροικίας δηλωθεὶς ἐπίσκοπος τὴν ζωὴν μεταλλάττει¹, τέταρτος δ' ἀπὸ τῶν ἀποστόλων τὴν τῶν αὐτόθι λειτουργίαν κληροῦται Πρίμος. Ἐν τούτῳ καὶ Ἀλέξανδρος ἐπὶ Ῥώμης, ὄγδοον ἔτος ἀποπλήσαντος Εὐαρέστου, πέμπτην ἀπὸ Πέτρου καὶ Παύλου κατάγων διαδοχὴν, τὴν ἐπισκοπὴν ὑπολαμβάνει.

B'

Ὅποῖα Ἰουδαῖοι κατ' αὐτὸν πεπόνθασιν

[1] Καὶ τὰ μὲν τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίας τε καὶ ἐκκλησίας ὁσημέραι ἀνθοῦντα ἐπὶ μεῖζον ἐχώρει προκοπῆς, τὰ δὲ τῆς Ἰουδαίων συμφορᾶς κακοῖς ἐπαλλήλοις ἤκμαζεν. Ἦδη γοῦν τοῦ αὐτοκράτορος εἰς ἐνιαυτὸν ὀκτωκαιδέκατον ἐλαύνοντος², αὐτῆς Ἰουδαίων κίνησις ἐπαναστάσα πάμπολυ πλῆθος αὐτῶν διαφθείρει.

[2] Ἐν τε γὰρ Ἀλεξανδρείᾳ καὶ τῇ λοιπῇ Αἰγύπτῳ καὶ προσέτι κατὰ Κυρήνην, ὥσπερ ὑπὸ πνεύματος δεινοῦ τιнос καὶ στασιώδους ἀναρριπισθέντες, ὥρμητο πρὸς τοὺς συνοίκους Ἑλλήνας στασιάζειν, αὐξήσαντές τε εἰς μέγα τὴν στάσιν, τῷ ἐπιόντι ἐνιαυτῷ πόλεμον οὐ σμικρὸν συνῆψαν, ἡγουμένου τῆνικαῦτα Λούπου τῆς ἀπάσης Αἰγύπτου.

[3] Καὶ δὴ ἐν τῇ πρώτῃ συμβολῇ ἐπικρατῆσαι αὐτοὺς συνέβη τῶν Ἑλλήνων· οἱ καὶ καταφυγόντες εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν τοὺς ἐν τῇ πόλει Ἰουδαίους ἐξώγησαν τε καὶ ἀπέκτειναν, τῆς δὲ παρὰ τούτων συμμαχίας ἀποτυχόντες οἱ κατὰ Κυρήνην τὴν χώραν τῆς Αἰγύπτου λεηλατοῦντες καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ νομοῦς³ φθείροντες διετέλουν, ἡγουμένου αὐτῶν Λουκούα·

¹ Biskup Kerdon, zmarł w roku 109. Zob. HE III, 21.

1.

Biskupi rzymscy i aleksandryjscy w czasach Trajana

Około dwunastego roku panowania Trajana zakończył życie wspomniany nieco wyżej biskup Kościoła aleksandryjskiego¹, a urząd objął tam Prymus jako czwarty po apostołach. W tym samym czasie w Rzymie po pełnych ośmiu latach pontyfikatu Ewarysta na stolicy biskupiej zasiadł Aleksander, piąty następcy Piotra i Pawła.

2.

Cierpienia, jakie dotknęły Żydów za jego panowania

[1] Nauka i Kościół naszego Zbawiciela z dnia na dzień coraz wspanialej się rozwijały i rozkwitały, a tymczasem na Żydów spadały nieustanne klęski. Rozpoczął się już osiemnasty rok panowania Trajana², gdy wśród Żydów wybuchły nowe zamieszki, w których bardzo wielu straciło życie.

[2] Otóż w Aleksandrii i w ogóle w Egipcie, a ponadto w Cyrenie, Żydzi wznieśli rewoltę przeciwko swym współobywatelom Grekom, jak gdyby ogarnął ich jakiś gwałtowny duch powstania. Rozszerzając coraz bardziej zasięg rebelii rozpętali w następnym roku dość poważną wojnę. Namiestnikiem całego Egiptu był wówczas Lupus.

[3] W pierwszym starciu udało się Żydom zyskać przewagę nad Grekami, którzy uciekli do Aleksandrii, gdzie urządzili polowanie na znajdujących się w mieście Żydów i wymordowali ich. Tymczasem w Cyrenie Żydzi pod wodzą Lukuasa, chociaż pozbawieni pomocy z Aleksandrii, zabrali się do grabieży kraju egipskiego i pustoszenia jego nomosów³.

² Rok 115.

³ Nomos był odpowiednikiem prefektury.

ἐφ' οὗς ὁ αὐτοκράτωρ ἔπεμψεν Μάρκιον Τούρβωνα σὺν δυνάμει πεζῇ τε καὶ ναυτικῇ, ἔτι δὲ καὶ ἰππικῇ.

[4] Ὁ δὲ πολλαῖς μάχαις οὐκ ὀλίγῳ τε χρόνῳ τὸν πρὸς αὐτοὺς διαπονήσας πόλεμον, πολλὰς μυριάδας Ἰουδαίων, οὐ μόνον τῶν ἀπὸ Κυρήνης, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀπ' Αἰγύπτου συναιρομένων Λουκούα τῷ βασιλεῖ αὐτῶν, ἀναιρεῖ.

[5] Ὁ δὲ αὐτοκράτωρ ὑποπτεύσας καὶ τοὺς ἐν Μεσοποταμίᾳ Ἰουδαίους ἐπιθήσεσθαι τοῖς αὐτόθι, Λουσίῳ Κυήτῳ¹ προσέταξεν ἐκκαθᾶραι τῆς ἐπαρχίας αὐτοὺς. Ὅς καὶ παραταξάμενος, πάμπολυ πλῆθος τῶν αὐτόθι φονεύει, ἐφ' ᾧ κατορθώματι Ἰουδαίας ἡγεμῶν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἀνεδείχθη. Ταῦτα καὶ Ἑλλήνων οἱ τὰ κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους γραφῇ παραδόντες αὐτοῖς ἰστόρησαν ῥήμασιν.

Γ'

Οἱ κατὰ Ἀδριανὸν ὑπὲρ τῆς πίστεως ἀπολογησάμενοι

[1] Τραϊανοῦ δὲ ἐφ' ὅλοις ἔτεσιν εἴκοσι τὴν ἀρχὴν μηνὶν ἕξ δέουσιν κρατήσαντος, Αἴλιος Ἀδριανὸς διαδέχεται τὴν ἡγεμονίαν². Τούτῳ Κοδράτος λόγον προσφωνήσας ἀναδίδωσιν, ἀπολογίαν συντάξας ὑπὲρ τῆς καθ' ἡμᾶς θεοσεβείας, ὅτι δὴ τινες πονηροὶ ἄνδρες τοὺς ἡμετέρους ἐνοχλεῖν ἐπειρώντο· εἰς ἔτι δὲ φέρεται παρὰ πλείστοις τῶν ἀδελφῶν, ἀτὰρ καὶ παρ' ἡμῖν τὸ σύγγραμμα. Ἐξ οὗ κατιδεῖν ἔστιν λαμπρὰ τεκμήρια τῆς τε τοῦ ἀνδρὸς διανοίας καὶ τῆς ἀποστολικῆς ὀρθοτομίας.

[2] Ὁ δ' αὐτὸς τὴν καθ' ἑαυτὸν ἀρχαιότητα παραφαίνει δι' ὧν ἱστορεῖ ταῦτα ἰδίαις φωναῖς·

«Τοῦ δὲ σωτήρος ἡμῶν τὰ ἔργα ἀεὶ παρῇν ἀληθῇ γὰρ ἦν, οἱ θεραπευθέντες, οἱ ἀναστάντες ἐκ νεκρῶν, οἱ οὐκ ὥφθησαν μόνον θεραπευόμενοι καὶ ἀνιστάμενοι, ἀλλὰ καὶ ἀεὶ παρόντες, οὐδὲ ἐπιδημοῦντος μόνον τοῦ σωτήρος, ἀλλὰ καὶ ἀπαλλαγέντος ἦσαν ἐπὶ χρόνον ἰκανόν, ὥστε καὶ εἰς τοὺς ἡμετέρους χρόνους τινὲς αὐτῶν ἀφίκοντο».

[3] Τοιοῦτος μὲν οὗτος· καὶ Ἀριστείδης δέ, πιστὸς ἀνὴρ τῆς καθ' ἡμᾶς ὁρμώμενος εὐσεβείας, τῷ Κοδράτῳ παραπλησίως ὑπὲρ τῆς πίστεως ἀπολογίαν ἐπιφωνήσας Ἀδριανῷ καταλέλοιπεν· σφάζεται δέ γε εἰς δεῦρο παρὰ πλείστοις καὶ ἡ τούτου γραφή.

¹ Lusjusz Kwietus, dowódca wojskowy w wojnach z Dakami i Partami, konsul w roku 115, od 117 zarządca Palestyny.

² W roku 117.

Cesarz wysłał przeciwko nim Marcjusa Turbona z silnymi oddziałami piechoty, floty i jazdy.

[4] Stoczył on z nimi wiele bitew, prowadził długą wojnę i wyniszczył wiele tysięcy Żydów nie tylko z Cyreny, ale w ogóle Egiptu, za to, że nieśli pomoc swemu przywódcy Lukuasowi.

[5] Tymczasem cesarz powziął podejrzenie, że Żydzi z Mezopotamii także planowali atak na tamtejszych mieszkańców. Rozkazał więc Lusjuszowi Kwietusowi¹, by oczyścić z nich całą prowincję. Zorganizował on więc wyprawę przeciwko Żydom i bardzo wielu wymordował. W nagrodę za ten sukces cesarz mianował go namiestnikiem prowincji Judei. Mówią o tym w tych samych słowach również pisarze greccy, którzy zajmowali się historią tamtych czasów.

3.

Apologeci wiary za Hadriana

[1] Trajan panował dwadzieścia lat bez sześciu miesięcy, a rządy po nim objął jako jego następca Aelius Hadrianus². Temu właśnie cesarzowi Kwadratus zadedykował i ofiarował pismo zawierające apologię naszej religii³, jako że pewni niegodziwi ludzie usiłowali wówczas szkodzić naszym braciom. Jeszcze dzisiaj znajduje się to pismo w rękach bardzo wielu braci i ja również je posiadam. Stanowi ono dowód wybitnych zdolności umysłowych i apostołskiej prawowierności tego człowieka.

[2] Swą starożytność zdradza sam autor, kiedy pisze dosłownie tak:

„Dzieła naszego Zbawiciela zawsze stały przed oczami, bowiem były prawdziwe. Tych, których uzdrowił, których wskrzesił, widziano nie tylko w chwili uzdrowienia i wskrzeszenia, ale ich życie trwało dalej. Nie tylko dopóki Zbawiciel przebywał na ziemi, ale i po Jego odejściu żyli długie lata, tak że niektórzy z nich doczekali nawet naszych czasów”.

[3] Tyle o Kwadratusie. Także Arystydes, człowiek wiernie trwający przy naszej religii, podobnie jak Kwadratus pozostawił po sobie apologię wiary⁴ dedykowaną Hadrianowi. Również to pismo zachowało się do dziś u bardzo wielu braci.

³ Tekst niezachowany, poza fragmentem zacytowanym przez Euzebiusza. Zob. *Pierwsi apologeci greccy*, BOK 24, 95-97.

⁴ Omówienie i tłumaczenie: *Pierwsi apologeci greccy*, BOK 24, 112-150.

Δ'

Οί κατ' αὐτὸν Ῥωμαίων καὶ Ἀλεξανδρέων ἐπίσκοποι

[1] Ἦτει δὲ τρίτῃ τῆς αὐτῆς ἡγεμονίας Ἀλέξανδρος Ῥωμαίων ἐπίσκοπος τελευτᾷ, δέκατον τῆς οἰκονομίας ἀποπλήσας ἔτος¹. Εὐστός ἦν τούτῳ διάδοχος. Καὶ τῆς Ἀλεξανδρέων δὲ παροικίας ἀμφὶ τὸν αὐτὸν χρόνον Πρίμωνα μεταλλάξαντα δωδεκάτῃ τῆς προστασίας ἔτει διαδέχεται Ἰούστος.

Ε'

Οἱ ἀνέκαθεν ἀπὸ τοῦ σωτῆρος καὶ ἐπὶ τοὺς δηλουμένους Ἱεροσολύμων ἐπίσκοποι

[1] Τῶν γε μὴν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπισκόπων τοὺς χρόνους γραφῇ σφζομένους οὐδαμῶς εὐρών (κομιδῇ γὰρ οὖν βραχυβίους αὐτοὺς λόγος κατέχει γενέσθαι),

[2] Τοσοῦτον ἐξ ἐγγράφων παρέιληφα, ὡς μέχρι τῆς κατὰ Ἀδριανὸν² Ἰουδαίων πολιορκίας πεντεκαίδεκα τὸν ἀριθμὸν αὐτόθι γεγόνασιν ἐπισκόπων διαδοχαί, οὓς πάντας Ἑβραίους φασὶν ὄντας ἀνέκαθεν, τὴν γνῶσιν τοῦ Χριστοῦ γνησίως καταδέξασθαι, ὥστ' ἤδη πρὸς τῶν τὰ τοιάδε ἐπικρίνειν δυνατῶν καὶ τῆς τῶν ἐπισκόπων λειτουργίας ἀξιους δοκιμασθῆναι· συνεστάναι γὰρ αὐτοῖς τότε τὴν πᾶσαν ἐκκλησίαν ἐξ Ἑβραίων πιστῶν ἀπὸ τῶν ἀποστόλων καὶ εἰς τὴν τότε διαρκεσάντων πολιορκίαν, καθ' ἣν Ἰουδαῖοι Ῥωμαίων αὐθις ἀποστάντες, οὐ μικροῖς πολέμοις ἤλυσαν.

[3] Διαλελοιπότην δ' οὖν τηνικαῦτα τῶν ἐκ περιτομῆς ἐπισκόπων, τοὺς ἀπὸ πρώτου νῦν ἀναγκαῖον ἂν εἶη καταλέξει. Πρῶτος τοιγαροῦν Ἰάκωβος ὁ τοῦ κυρίου λεγόμενος ἀδελφὸς ἦν· μεθ' ὃν δεύτερος Συμεών· τρίτος Ἰούστος· Ζακχαῖος τέταρτος· πέμπτος Τωβίας· ἕκτος Βενιαμίν· Ἰωάννης ἑβδομος· ὄγδοος Ματθίας· ἔνατος Φίλιππος· δέκατος Σενέκας· ἐνδέκατος Ἰούστος· Λευὶς δωδέκατος· Ἐφρῆς τρισκαιδέκατος· τεσσαρεσκαιδέκατος Ἰωσήφ· ἐπὶ πᾶσι πεντεκαιδέκατος Ἰούδας.

[4] Τοσοῦτοι καὶ οἱ ἐπὶ τῆς Ἱεροσολύμων πόλεως ἐπίσκοποι ἀπὸ τῶν ἀποστόλων εἰς τὸν δηλούμενον διαγενόμενοι χρόνον, οἱ πάντες ἐκ περιτομῆς.

[5] Ἦδη δὲ δωδέκατον ἐχούσης ἔτος τῆς ἡγεμονίας³, Εὐστόν δεκαέτη χρόνον ἀποπλήσαντα ἐπὶ τῆς Ῥωμαίων ἐπισκοπῆς ἑβδομος ἀπὸ τῶν ἀποστόλων διαδέχεται Τελεσφόρος· ἐνιαυτοῦ δὲ μεταξὺ καὶ μηνῶν διαγενομένου, τῆς Ἀλεξανδρέων παροικίας τὴν προστασίαν Εὐμένης ἑκτῷ κλήρῳ διαδέχεται, τοῦ πρὸ αὐτοῦ⁴ ἔτεσιν ἔνδεκα διαρκέσαντος.

¹ Lata 110-120.

4.

Biskupi rzymscy i aleksandryjscy za czasów Hadriana

W trzecim roku tego samego panowania zmarł Aleksander, biskup Rzymu, który swój urząd sprawował pełne dziesięć lat¹. Jego następcą był Sykstus. Zaś w Kościele aleksandryjskim mniej więcej w tym samym czasie zakończył życie Prymus w dwunastym roku swego biskupstwa, a jego następcą został Justus.

5.

Biskupi jerozolimscy od czasów Zbawiciela do Hadriana

[1] Zapiski dotyczące lat rządów biskupów jerozolimskich nie zachowały się i nigdzie ich nie znalazłem, ale całkowicie pewna tradycja mówi, że ich życie było krótkie.

[2] Z dokumentów pisanych wiemy tylko tyle, że do obłężenia Żydów za panowania Hadriana² dokonało się tam piętnaście sukcesji biskupów. Wszyscy byli podobno rodowitym Żydami, którzy szczerze przyjęli naukę Chrystusa, toteż ludzie, którzy umieli to ocenić, uznali ich za godnych piastowania urzędu biskupiego. Zresztą cały Kościół jerozolimski składał się wówczas z wierzących Żydów; tak było od czasów apostoelskich aż do ówczesnego obłężenia, kiedy to Żydzi znów podnieśli bunt przeciwko Rzymianom i w ciężkich walkach zostali pokonani.

[3] Ponieważ odtąd nie było już biskupów z obrzezania, będzie z pewnością dobrze wyliczyć ich wszystkich, poczynawszy od pierwszego. I tak, pierwszy był Jakub zwany bratem Pańskim, następny po nim Symeon, trzeci Justus, Zacheusz czwarty, piąty Tobiasz, szósty Beniamin, siódmy Jan, ósmy Maciej, dziewiąty Filip, dziesiąty Synekas, jedenasty Justus, Lewi dwunasty, Efres trzynasty, czternasty Józef, a na końcu piętnasty Juda.

[4] To są biskupi miasta Jerozolimy, od apostołów aż do wspomnianych czasów, wszyscy z obrzezania.

[5] W dwunastym roku panowania Hadriana³ Sykstus ukończył swe dziesięciolecie na stolicy biskupiej w Rzymie, a jego następcą został Telesfor, siódmy po Apostołach. Rok i kilka miesięcy później w Aleksandrii objął sukcesję Eumenes jako szósty biskup z wyboru, którego poprzednik⁴ sprawował rządy przez jedenaście lat.

² W roku 135.

³ Rok 128/129.

⁴ Justus, zob. HE IV, 4.

ς'

Ἡ κατὰ Ἀδριανὸν ὑστάτη Ἰουδαίων πολιορκία

[1] Καὶ δῆτα τῆς Ἰουδαίων ἀποστασίας αὐθις εἰς μέγα καὶ πολὺ προελθούσης, Ροῦφος ἐπάρχων τῆς Ἰουδαίας, στρατιωτικῆς αὐτῷ συμμαχίας ὑπὸ βασιλέως πεμφθείσης, ταῖς ἀπονοίαις αὐτῶν ἀφειδῶς χρώμενος ἐπεξήει, μυριάδας ἀθρόως ἀνδρῶν ὁμοῦ καὶ παίδων καὶ γυναικῶν διαφθείρων πολέμου τε νόμῳ τὰς χώρας αὐτῶν ἐξανδραποδιζόμενος.

[2] Ἐστρατήγει δὲ τότε Ἰουδαίων Βαρχωχεβας ὄνομα, ὃ δὴ ἀστέρα δηλοῖ, τὰ μὲν ἄλλα φονικὸς καὶ ληστρικός τις ἀνὴρ, ἐπὶ δὲ τῇ προσηγορίᾳ, οἷα ἐπ' ἀνδραπόδων, ὡς δὴ ἐξ οὐρανοῦ φωστήρ αὐτοῖς κατεληλυθὼς κακουμένοις τε ἐπιλάμψαι τερατευόμενος.

[3] Ἀκμάσαντος δὲ τοῦ πολέμου ἔτους ὀκτωκαιδεκάτου τῆς ἡγεμονίας¹ κατὰ Βηθθηρα (πολίχνη τις ἦν ὀχυρωτάτη, τῶν Ἱεροσολύμων οὐ σφόδρα πόρρω διεστῶσα) τῆς τε ἔξωθεν πολιορκίας χρονίου γενομένης λιμῷ τε καὶ δίψει τῶν νεωτεροποιῶν εἰς ἔσχατον ὀλέθρου περιελαθέντων καὶ τοῦ τῆς ἀπονοίας αὐτοῖς αἰτίου τὴν ἀξίαν ἐκτίσαντος δίκην, τὸ πᾶν ἔθνος ἐξ ἐκείνου καὶ τῆς περὶ τὰ Ἱεροσόλυμα γῆς πάμπαν ἐπιβαίνειν εἴργεται νόμου δόγματι καὶ διατάξεσιν Ἀδριανοῦ, ὡς ἂν μὴδ' ἐξ ἀπόπτου θεωροῖεν τὸ πατρῷον ἔδαφος, ἐγκελευσαμένου· Ἀρίστων ὁ Πελλαῖος ἱστορεῖ².

[4] Οὕτω δὴ τῆς πόλεως εἰς ἐρημίαν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους παντελῇ τε φθορὰν τῶν πάλαι οἰκητόρων ἐλθούσης ἐξ ἀλλοφύλου τε γένους συνοικισθείσης, ἡ μετέπειτα συστάσα Ῥωμαϊκὴ πόλις τὴν ἐπωνυμίαν ἀμείψασα, εἰς τὴν τοῦ κρατοῦντος Αἰλίου Ἀδριανοῦ τιμὴν Αἰλία προσαγορεύεται. Καὶ δὴ τῆς αὐτόθι ἐκκλησίας ἐξ ἐθνῶν συγκροτηθείσης, πρῶτος μετὰ τοὺς ἐκ περιτομῆς ἐπισκόπους τὴν τῶν ἐκεῖσε λειτουργίαν ἐγχειρίζεται Μάρκος.

Ζ'

Τίνες κατ' ἐκεῖνο καιροῦ γεγονάσιν ψευδωνύμου γνώσεως ἀρχηγοί

[1] Ἦδη δὲ λαμπροτάτων δίκην φωστήρων τῶν ἀνὰ τὴν οἰκουμένην ἀποστιλβουσῶν ἐκκλησιῶν ἀκμαζούσης τε εἰς ἅπαν τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος τῆς εἰς τὸν σωτήρα καὶ κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν πίστεως, ὁ μισόκαλος δαίμων οἷα τῆς ἀληθείας ἐχθρὸς καὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων σωτηρίας ἀεὶ τυγχάνων πολεμιώτατος, πάσας στρέφων κατὰ τῆς ἐκκλησίας μηχανάς, πάλαι μὲν τοῖς ἔξωθεν διωγμοῖς κατ' αὐτῆς ὥπλιζετο,

¹ Rok 134/135.

6.

Ostatnie oblężenie Żydów za panowania Hadriana

[1] Powstanie Żydów w tym czasie przybierało coraz większe rozmiary i zataczało coraz szersze kręgi. Wtedy Rufus, namiestnik Judei, po otrzymaniu posiłków od cesarza bezwzględnie wykorzystał ich szaleństwo i wyruszył przeciwko nim. Wyciął w pień tysiące mężczyzn, dzieci i kobiet i zgodnie z prawem wojennym zagarnął ich ziemie.

[2] Przywódcą Żydów był wówczas Barchochebas, którego imię oznacza gwiazdę. Był to zresztą pospolity zabójca i łotr, ale z powodu swego imienia zawładnął nimi jak pan niewolnikami, bo naopowiadał im, że przyszedł do nich z nieba jak gwiazda, by im świecić w nieszczęściach losu.

[3] Krwawe działania wojenne osiągnęły swój szczyt w osiemnastym roku rządów Hadriana¹ koło Bethery, małego, lecz bardzo warownego miasta, leżącego w niewielkiej odległości od Jerozolimy. Oblężenie już trwało długo, głód i pragnienie doprowadziły rebeliantów do skrajnej nędzy, gdy wreszcie sprawcę ich szaleństwa dosięgła zasłużona kara. Odtąd na podstawie wydanych przepisów prawnych i rozporządzeń Hadriana nikomu z narodu żydowskiego nie wolno było zbliżyć się do okolic Jerozolimy, zabroniono im nawet z daleka patrzeć na ojczystą ziemię. Tak opowiada Aryстон z Pelli².

[4] W ten sposób miasto nie miało już Żydów w obrębie swych murów, zabrakło w nim jego dawnych mieszkańców, a zaludnili je ludzie obcy. Przekształcone w miasto rzymskie zmieniło swą nazwę i na cześć cesarza Aeliusa Hadriana otrzymało nazwę Aelia. Również tamtejszy Kościół został utworzony z pogan, a pierwszym, który objął w nim przewodnictwo po biskupach wywodzących się z obrzezania, był Marek.

7.

Ówczesni twórcy fałszywej tak zwanej gnozy

[1] Gdy już Kościoły jak promienne gwiazdy rzucały blask na całym świecie, a wiara naszego Zbawiciela i Pana, Jezusa Chrystusa, rozkwitła wśród całego rodzaju ludzkiego, wówczas zionący nienawiścią do wszystkiego co dobre duch, wróg prawdy i zawzięty i nieprzejednany nieprzyjaciel ludzkiego zbawienia, zastosował przeciwko Kościołowi wszystkie swe sztuczki. Niegdyś ściągnął nań prześladowanie z zewnątrz.

² ARYSTON Z PELLI był autorem *Dialogu Papiskosa z Jazonem*, w którym autor dowodził wyższości chrześcijaństwa nad judaizmem. Wspomina o nim ORYGENES w *Przeciw Celsusowi* IV, 52.

[2] Τότε γε μὴν τούτων ἀποκεκλεισμένος, πονηροῖς καὶ γόησιν ἀνδράσιν ὥσπερ τισὶν ὀλεθρίοις ψυχῶν ὀργάνοις διακόνους τε ἀπωλείας χρώμενος, ἐτέραις κατεστρατήγει μεθόδοις, πάντα πόρον ἐπινοῶν, ὥς ἂν ὑποδύντες γόητες καὶ ἀπατηλοὶ τὴν αὐτὴν τοῦ δόγματος ἡμῖν προσηγορίαν, ὁμοῦ μὲν τῶν πιστῶν τοὺς πρὸς αὐτῶν ἀλισκομένους εἰς βυθὸν ἀπωλείας ἄγοιεν, ὁμοῦ δὲ τοὺς τῆς πίστεως ἀγνῶτας δι' ὧν αὐτοὶ δρῶντες ἐπιχειροῖεν, ἀποτρέποιεν τῆς ἐπὶ τὸν σωτήριον λόγον παρόδου.

[3] Ἀπὸ γοῦν τοῦ Μενάνδρου¹, ὃν διάδοχον τοῦ Σίμωνος ἤδη πρότερον παραδεδώκαμεν, ἀμίστομος ὥσπερ καὶ δικέφαλος ὀφιώδης τις προελθοῦσα δύναμις δυεῖν αἵρέσεων διαφόρων ἀρχηγούς κατεστήσατο, Σατορνίνον τε Ἀντιοχέα τὸ γένος καὶ Βασιλείδην Ἀλεξανδρέα². ὧν ὁ μὲν κατὰ Συρίαν, ὁ δὲ κατ' Αἴγυπτον συνεστήσαντο θεομισῶν αἵρέσεων διδασκαλεῖα.

[4] Τὰ μὲν οὖν πλεῖστα τὸν Σατορνίνον τὰ αὐτὰ τῷ Μενάνδρῳ ψευδολογῆσαι ὁ Εἰρηναῖος δηλοῖ, προσχήματι δὲ ἀπορρητοτέρων τὸν Βασιλείδην εἰς τὸ ἄπειρον τεῖναι τὰς ἐπινοίας, δυσσεβοῦς αἵρέσεως ἑαυτῷ τερατώδεις ἀναπλάσαντα μυθοποιίας³.

[5] Πλείστον οὖν ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν κατ' ἐκείνο καιροῦ τῆς ἀληθείας ὑπεραγωνιζομένων λογικώτερόν τε τῆς ἀποστολικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς δόξης ὑπερμαχούντων, ἤδη τινὲς καὶ διὰ συγγραμμάτων τοῖς μετέπειτα προφυλακτικὰς αὐτῶν δὴ τούτων τῶν δηλωθεισῶν αἵρέσεων παρεῖχον ἐφόδους.

[6] Ὡν εἰς ἡμᾶς κατῆλθεν ἐν τοῖς τότε γνωριμωτάτου συγγραφέως Ἀγρίππα Κάστορος ἱκανώτατος κατὰ Βασιλείδου ἔλεγχος, τὴν δεινότητα τῆς τάνδρὸς ἀποκαλύπτων γοητείας⁴.

[7] Ἐκφαίνων δ' οὖν αὐτοῦ τὰ ἀπόρρητα, φησὶν αὐτὸν εἰς μὲν τὸ εὐαγγέλιον τέσσαρα πρὸς τοῖς εἴκοσι συντάξαι βιβλία⁵, προφήτας δὲ ἑαυτῷ ὀνομάσαι Βαρκαββάν καὶ Βαρκῶφ καὶ ἄλλους ἀνυπάρκτους τινὰς ἑαυτῷ συστησάμενον, βαρβάρους τε αὐτοῖς εἰς κατάπληξιν τῶν τὰ τοιαῦτα τεθηπότην ἐπιφημίσαι προσηγορίας, διδάσκειν τε ἀδιαφορεῖν εἰδωλοθύτων ἀπογενομένους καὶ ἐξομνυμένους ἀπαραφυλάκτως τὴν πίστιν κατὰ τοὺς τῶν διωγμῶν καιρούς, Πυθαγορικῶς τε τοῖς προσιούσιν αὐτῷ πενταέτη σιωπὴν παρακελεύεσθαι.

[8] Καὶ ἔτερα δὲ τούτοις παραπλήσια ἀμφὶ τοῦ Βασιλείδου καταλέξας ὁ εἰρημένος οὐκ ἀγεννῶς τῆς δηλωθείσης αἵρέσεως εἰς προὔπτον ἐφώρασε τὴν πλάνην.

¹ HE III, 26, 1.

² Bazyliides (II w.), założyciel jednej ze szkół gnostycznych. Por. IRENEUSZ Z LYONU, *Adversus Haereses* I, 24, 3-7; *Philosophoumena* VII, 20-27.

[2] Teraz droga ta była dla niego zamknięta, więc sięgnął po inne środki i posłużył się ludźmi niegodziwymi i szarlatanami jako narzędziami zguby dusz i jako sługami zatracenia. Obmyślił wszystkie sposoby. Otóż ci oszuści i manipulatorzy pod pozorami naszego wyznania z jednej strony wtrącali w przepaść zatracenia wiernych, których złapali w swe sidła, z drugiej zaś strony swą działalnością kusili tych, którzy nie znali wiary, i sprowadzali ich z drogi prowadzącej do nauki zbawienia.

[3] Od Menandra, o którym była mowa wyżej¹, następcy Szymona, wzięła początek siła podobna do gada o dwóch językach i dwóch głowach, która wydała z siebie dwóch twórców różnych herezji, Saturnina z Antiochii i Bazylidesa z Aleksandrii². Założyli oni szkoły nienawistnych Bogu herezji, jeden w Syrii, a drugi w Egipcie.

[4] Ireneusz mówi, że Saturnin w większości powtarzał kłamstwa Menandra, a Bazylides snuł w nieskończoność własne wymysły pod płaszczykiem jakichś niezgłębianych tajemnic i sam sobie tworzył pełne dziwów mity bezbożnej herezji³.

[5] Bardzo wielu ludzi Kościoła stawało wówczas do walki o prawdę i przytaczało argumenty w obronie nauki apostołów i Kościoła, a niektórzy z nich w swoich pismach zebrali dla przyszłych pokoleń środki zaradcze przeciwko wspomnianym herezjom.

[6] Z tych dzieł do naszych czasów zachowało się znakomite *Odparcie zarzutów Bazylidesa* Agryppty Kastora, jednego z najsłynniejszych ówczesnych pisarzy, odsłaniająca niebezpieczne oszustwa tego człowieka⁴.

[7] Otóż Kastor ujawnia jego tajemne nauki i mówi, że napisał dwadzieścia cztery księgi o Ewangelii⁵, że wymyślił sobie proroków, których nazwał Barkabbas i Barkof, oraz innych, którzy w ogóle nie istnieli, a nadał im jakieś barbarzyńskie imiona, by oszołomić ludzi, na których takie brednie robią wrażenie. Nauczał ponadto, że wolno jeść mięso ofiarowane bożkom i że w czasach prześladowań można wyrzec się wiary, a wreszcie na wzór pitagorejczyków nakładał na swych zwolenników obowiązek pięcioletniego milczenia.

[8] Ten sam autor przytoczył o Bazylidesie jeszcze inne tym podobne rzeczy, wykazując bezsprzeczną głupotę jego herezji.

³ IRENEUSZ Z LYONU, *Adversus haereses* I, 24, 1-3.

⁴ Autor i dzieło skądinąd nie znane.

⁵ Dwa fragmenty cytowane w: *Klemens Aleksandryjski, Kobierce* IV, 12, 81n.

[9] Γράφει δὲ καὶ Εἰρηναῖος¹ συγχρονίσαι τούτοις Καρποκράτην, ἑτέρας αἰρέσεως τῆς τῶν Γνωστικῶν ἐπικληθείσης πατέρα· οἱ καὶ τοῦ Σίμωνος οὐχ ὡς ἐκεῖνος κρύβδην, ἀλλ' ἤδη καὶ εἰς φανερόν τὰς μαγείας παραδιδόναι ἠξίου, ὡς ἐπὶ μεγάλοις δὴ, μόνον οὐχὶ καὶ σεμνυνόμενοι τοῖς κατὰ περιεργίαν πρὸς αὐτῶν ἐπιτελουμένοις φίλτροις ὄνειροπομποῖς τε καὶ παρέδροις τισὶ δαίμοσιν καὶ ἄλλαις ὁμοιοτρόποις τισὶν ἀγωγαῖς· τούτοις τε ἀκολουθῶς πάντα δρᾶν χρῆναι διδάσκειν τὰ αἰσχρουργότατα τοὺς μέλλοντας εἰς τὸ τέλειον τῆς κατ' αὐτοὺς μυσταγωγίας ἢ καὶ μᾶλλον μυσαρροποιίας ἐλεύσεσθαι, ὡς μὴ ἂν ἄλλως ἐκφευζομένους τοὺς κοσμικοὺς, ὡς ἂν ἐκεῖνοι φαίεν, ἄρχοντας, μὴ οὐχὶ πᾶσιν τὰ δι' ἄρρητοποιίας ἀπονειμαντας χρέα.

[10] Τούτοις δῆτα συνέβαινεν διακόνους χρώμενον τὸν ἐπιχαιρεσίσκακον δαίμονα τοὺς μὲν πρὸς αὐτῶν ἀπατωμένους οἰκτρῶς οὕτως εἰς ἀπώλειαν ἀνδραποδίζεσθαι, τοῖς δ' ἀπίστοις ἔθνεσιν πολλὴν παρέχειν κατὰ τοῦ θεοῦ λόγου δυσφημίας περιουσίαν, τῆς ἐξ αὐτῶν φήμης εἰς τὴν τοῦ παντὸς Χριστιανῶν ἔθλους διαβολὴν καταχεομένης.

[11] Ταύτη δ' οὖν ἐπὶ πλεῖστον συνέβαινεν τὴν περὶ ἡμῶν παρὰ τοῖς τότε ἀπίστοις ὑπόνοιαν δυσσεβῆ καὶ ἀτοπωτάτην διαδίδοσθαι, ὡς δὴ ἀθεμίτοις πρὸς μητέρας καὶ ἀδελφὰς μίξεσιν ἀνοσίαις τε τροφαῖς χρωμένων.

[12] Οὐκ εἰς μακρόν γε μὴν αὐτῷ ταῦτα προυχώρει, τῆς ἀληθείας αὐτῆς ἑαυτὴν συνιστώσης ἐπὶ μέγα τε φῶς κατὰ τὸν προϊόντα χρόνον διαλαμπούσης.

[13] Ἐσβεστο μὲν γὰρ αὐτίκα πρὸς αὐτῆς ἐνεργείας ἀπελεγχόμενα τὰ τῶν ἐχθρῶν ἐπιτεχνήματα, ἄλλων ἐπ' ἄλλαις αἰρέσεων καινοτομουμένων, ὑπορρεουσῶν αἰεὶ τῶν προτέρων καὶ εἰς πολυτρόπους καὶ πολυμόρφους ιδέας ἄλλοτε ἄλλως φθειρομένων· προῆει δ' εἰς αὔξιν καὶ μέγεθος, αἰεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχουσα, ἢ τῆς καθόλου καὶ μόνης ἀληθοῦς ἐκκλησίας λαμπρότης, τὸ σεμνὸν καὶ εἰλικρινὲς καὶ ἐλευθέριον τό τε σῶφρον καὶ καθαρὸν τῆς ἐνθέου πολιτείας τε καὶ φιλοσοφίας εἰς ἅπαν γένος Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων ἀποστίλβουσα.

[14] Συναπέσβη δ' οὖν ἅμα τῷ χρόνῳ καὶ ἡ κατὰ παντὸς τοῦ δόγματος διαβολή, ἔμενεν δὲ ἄρα μόνη παρὰ πᾶσι κρατοῦσα καὶ ἀνομολογουμένη τὰ μάλιστα διαπρέπειν ἐπὶ σεμνότητι καὶ σωφροσύνη θείοις τε καὶ φιλοσόφοις δόγμασιν ἢ καθ' ἡμᾶς διδασκαλίᾳ, ὡς μηδένα τῶν εἰς νῦν αἰσχρὰν ἐπιφέρειν τολμᾶν κατὰ τῆς πίστεως ἡμῶν δυσφημίαν μηδέ τινα τοιαύτην διαβολὴν οἴαις πάλαι πρότερον φίλον ἦν χρῆσθαι τοῖς καθ' ἡμῶν ἐπισυνισταμένοις.

[15] Ὅμως δ' οὖν κατὰ τοὺς δηλουμένους αὐθις παρῆγεν εἰς μέσον ἡ ἀλήθεια πλείους ἑαυτῆς ὑπερμάχους, οὐ δι' ἀγράφων αὐτὸ μόνον ἐλέγχων, ἀλλὰ καὶ δι' ἐγγράφων ἀποδείξεων κατὰ τῶν ἀθέων αἰρέσεων στρατευομένων.

¹ IRENEUSZ Z LYONU, *Adversus haereses* I, 25, 1-2.

[9] Ireneusz pisze ponadto¹, że współcześnie z nimi żył Karpokrates², ojciec innej herezji, tak zwanych gnostyków. Uprawiali oni Szymonową magię, już nie tak jak on, potajemnie, ale zupełnie otwarcie. Co więcej, z wielką powagą traktowali jakieś czarodziejskie napoje, które sami bardzo starannie przyrządzali, i jakieś demony zsyłające sny i będące na ich usługi oraz inne tego typu brednie. Stosownie do tego uczyli, że ci, którzy pragną dotrzeć do głębi ich tajemnej wiedzy, a raczej ich ohydy, powinni pozwalać sobie na wszelką rozwiązłość, bo przed przyziemnymi mocami nie można uciec inaczej, jak tylko płacąc im haracz z bezwstydnego życia.

[10] Tak więc złośliwy duch posługiwał się tymi ludźmi, by opanować i zgubić tych, których ci omamili w tak oplakany sposób, a niewierzącym ludom dać upragnioną okazję do znieważania słowa Bożego, bo było o nich głośno na hańbę całego chrześcijańskiego ludu.

[11] Z tego głównie powodu rozeszło się wówczas wśród niewierzących owo bezbożne i zupełnie absurdalne wyobrażenie, że z matkami i siostrami żyjemy w kazirodczych stosunkach i zasiadamy do jakichś ohydnych uczt.

[12] Lecz demon niedługo cieszył się z sukcesu, bo prawda sama odniosła zwycięstwo i z biegiem czasu zajaśniała wspaniałym blaskiem.

[13] Wrogie wymysły pogrzażyły się w mroku pokonane działaniem prawdy. Herezje powstawały jedna po drugiej z nową nauką, a tymczasem te wcześniejsze rozpyływały się i ginęły to w tych, to w tamtych najrozmaitszych i najróżnorodniejszych pomysłach. Wzrastał natomiast i potężniał, jaśniejąc zawsze tym samym światłem, blask powszechnego i jedynie prawdziwego Kościoła, a to co święte, szlachetne, co czyste i rozumne w Bożym życiu i Bożej mądrości promieniowało na wszystkie greckie i barbarzyńskie ludy.

[14] Toteż z biegiem czasu przycichło oszczerstwo rzucone na całą naszą religię, nasza nauka trwała, odniosła walne zwycięstwo i zyskała powszechne uznanie, że jest najlepsza dzięki swej świętości i mądrości oraz swym Bożym i filozoficznym zasadom. Teraz już nikt nie ośmieli się rzucać podłych obelg pod adresem naszej wiary, nikt nie ma odwagi powtórzyć oszczerstwa, jakim dawniej tak chętnie posługiwali się nasi wrogowie.

[15] W owych czasach prawda jeszcze raz wzbudziła swych bardzo licznych obrońców, którzy zwalczali bezbożne herezje nie tylko argumentami żywego słowa, ale i na piśmie.

² Karpokrates (II w.), gnostyk pochodzący z Aleksandrii. Zob. IRENEUSZ Z LYONU, *Adversus Haereses* I, 25.

Η'

Τίνες ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς

[1] Ἐν τούτοις ἐγνωρίζετο Ἡγήσιππος, οὗ πλείσταις ἤδη πρότερον κεκρήμεθα φωναῖς¹, ὡς ἂν ἐκ τῆς αὐτοῦ παραδόσεως τινὰ τῶν κατὰ τοὺς ἀποστόλους παραθέμενοι.

[2] Ἐν πέντε δ' οὖν συγγράμμασιν οὗτος τὴν ἀπλανῆ παράδοσιν τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος ἀπλουστάτῃ συντάξει γραφῆς ὑπομνηματισάμενος, καθ' ὃν ἐγνωρίζετο σημαίνει χρόνον, περὶ τῶν ἀρχῆθεν ἰδρυσάντων τὰ εἶδωλα οὕτω πως γράφων·

«Οἷς κενοτάφια καὶ ναοὺς ἐποίησαν ὡς μέχρι νῦν· ὧν ἔστιν καὶ Ἀντίνοος, δούλος Ἀδριανοῦ Καίσαρος, οὗ καὶ ἀγὼν ἄγεται Ἀντινόειος, ὁ ἐφ' ἡμῶν γενόμενος. Καὶ γὰρ πόλιν ἔκτισεν ἐπώνυμον Ἀντινόου καὶ προφήτας».

[3] Κατ' αὐτὸν δὲ καὶ Ἰουστίνος, γνήσιος τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφίας ἐραστής, ἔτι τοῖς παρ' Ἑλλήσιν ἀσκούμενος ἐνδιέτριβεν λόγοις. Σημαίνει δὲ καὶ αὐτὸς τουτονὶ τὸν χρόνον ἐν τῇ πρὸς Ἀντωνῖνον ἀπολογία ὧδε γράφων·

«Οὐκ ἄτοπον δὲ ἐπιμνησθῆναι ἐν τούτοις ἡγούμεθα καὶ Ἀντινόου τοῦ νῦν γενομένου, ὃν καὶ ἅπαντες ὡς θεὸν διὰ φόβον σέβειν ὥρμητο, ἐπιστάμενοι τίς τε ἦν καὶ πόθεν ὑπῆρχεν»².

[4] Ὁ δ' αὐτὸς καὶ τοῦ τότε κατὰ Ἰουδαίων πολέμου μνημονεύων ταῦτα παρατίθεται· «Καὶ γὰρ ἐν τῷ νῦν γενομένῳ Ἰουδαϊκῷ πολέμῳ Βαρχωχεβας, ὁ τῆς Ἰουδαίων ἀποστάσεως ἀρχηγέτης, Χριστιανοὺς μόνους εἰς τιμωρίας δεινάς, εἰ μὴ ἀρνοῖντο Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν καὶ βλασφημοῖεν, ἐκέλευεν ἄγεσθαι»³.

[5] Ἐν ταύτῳ δὲ καὶ τὴν ἀπὸ τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τὴν θεοσέβειαν μεταβολὴν αὐτοῦ, ὅτι μὴ ἀλόγως, μετὰ κρίσεως δὲ αὐτῷ γηγόνει, δηλῶν, ταῦτα γράφει·

«Καὶ γὰρ αὐτὸς ἐγώ, τοῖς Πλάτωνος χαίρων διδάγμασι, διαβαλλομένους ἀκούων Χριστιανούς, ὁρῶν δὲ καὶ ἀφόβους πρὸς θάνατον καὶ πάντα τὰ νομιζόμενα φοβερὰ, ἐνενόουν ἀδύνατον εἶναι ἐν κακίᾳ καὶ φιληδονίᾳ ὑπάρχειν αὐτούς· τίς γὰρ φιλήδονος ἢ ἀκρατὴς καὶ ἀνθρωπειῶν σαρκῶν⁴ βορὰν ἡγούμενος ἀγαθόν, δύναται ἂν θάνατον ἀσπάζεσθαι, ὅπως τῶν ἑαυτοῦ στερηθεῖν ἐπιθυμιῶν, ἀλλ' οὐκ ἐκ παντὸς ζῆν ἀεὶ τὴν ἐνθάδε βιοτὴν καὶ λανθάνειν τοὺς ἄρχοντας ἐπειράτο, οὐχ ὅτι ἑαυτὸν κατήγγελλεν φονευθισόμενον;»⁵

¹ HE I, 23, 4-18; III, 11. 12. 19. 20. 32.

² JUSTYN, *Apologia* I, 29, 4.

8.

Pisarze kościelni

[1] Wśród nich słynął Hegesippos, którego wypowiedzi już wyżej bardzo często cytowaliśmy¹, opowiadając na podstawie jego przekazu pewne szczegóły z czasów apostołskich.

[2] W pięciu księgach *Pamiętników*, o bardzo prostej kompozycji, podaje nieomylny przekaz nauki apostołskiej i sam określa czasy swego życia, gdy o ludziach, którzy jako pierwsi stawiali posągi bożków, pisze w ten sposób:

„Budowano im grobowce i świątynie tak jak teraz. Należy do nich również Antinoos, niewolnik cesarza Hadriana, na cześć którego odbywają się igrzyska antinojskie, a który żył w naszych czasach. [Hadrian] Założył nawet miasto jego imienia i ustanowił jego proroków”.

[3] W tym samym czasie Justyn, szczerzy miłośnik prawdziwej filozofii, studiował jeszcze pisma greckie. On także wskazuje na te same czasy, gdy w swojej *Apologii* dedykowanej Antoninowi pisze tak:

„Nie będzie, naszym zdaniem, od rzeczy nieuzasadnione wspomnieć tutaj o Antinoosie, który żył w naszych czasach, a którego ze strachu wszyscy czcili gorliwie jako boga, chociaż wiedzieli, kim był i skąd pochodził”².

[4] Ten sam autor mówi również o ówczesnej wojnie żydowskiej i dodaje: „W obecnej wojnie żydowskiej Barchochebas, przywódca powstania, tylko chrześcijan kazał poddawać strasznym torturom, jeśli nie wyrzekną się Jezusa Chrystusa i Go nie przeklną”³.

[5] W tym samym piśmie opowiada o swym nawróceniu z greckiej filozofii na Bożą religię, że nie uczynił tego pochopnie, lecz po głębokim namyśle, i pisze tak:

„Byłem i ja sam zwolennikiem nauki Platona i słyszałem oszczerstwa rzucane pod adresem chrześcijan. Gdy jednak widziałem, jak bez strachu szli na śmierć i na wszystko, co się nazywa strasznym, zrozumiałem, że to niemożliwe, by żyli niegodziwie i w umiłowaniu przyjemności. Jaki bowiem miłośnik rozkoszy, jaki rozpustnik i amator ludzkiego mięsa⁴ mógłby się zdobyć na to, by iść na spotkanie śmierci mającej go pozbawić tych wszystkich upragnionych przyjemności? A nawet czy nie starałby się ze wszystkich sił przedłużyć na zawsze życie doczesne i ukryć się przed władzami zamiast oskarżać samego siebie i wydawać na śmierć?”⁵

³ JUSTYN, *Apologia* I, 31, 6.

⁴ Jednym z zarzutów stawianych chrześcijanom był kanibalizm.

⁵ JUSTYN, *Apologia* II, 12, 1.

[6] Ἔτι δ' ὁ αὐτὸς ἱστορεῖ δεξάμενον τὸν Ἀδριανὸν παρὰ Σερεννίου Γρανιανοῦ¹, λαμπροτάτου ἡγουμένου, γράμματα ὑπὲρ Χριστιανῶν περιέχοντα ὡς οὐ δίκαιον εἶη ἐπὶ μηδενὶ ἐγκλήματι βοαῖς δήμου χαριζομένους ἀκρίτως κτείνειν αὐτούς, ἀντιγράψαι Μινουκίῳ Φουνδανῶ, ἀνθυπάτῳ τῆς Ἀσίας, προστάττοντα μηδένα κρίνειν ἄνευ ἐγκλήματος καὶ εὐλόγου κατηγορίας·

[7] Καὶ τῆς ἐπιστολῆς δὲ ἀντίγραφον παρατέθεται, τὴν Ῥωμαϊκὴν φωνήν, ὡς εἶχεν, διαφυλάξας, προλέγει δ' αὐτῆς ταῦτα·

«Καὶ ἐξ ἐπιστολῆς δὲ τοῦ μεγίστου καὶ ἐπιφανεστάτου Καίσαρος Ἀδριανοῦ τοῦ πατρὸς ὑμῶν ἔχοντες ἀπαιτεῖν ὑμᾶς, καθὰ ἡξιώσαμεν, κελεῦσαι, τὰς κρίσεις γίνεσθαι, τοῦτο οὐχ ὡς ὑπὸ Ἀδριανοῦ κελευσθὲν μᾶλλον ἡξιώσαμεν, ἀλλ' ἐκ τοῦ δικαίαν ἀξιοῦν τὴν προσφώνησιν. Ὑπετάξαμεν δὲ καὶ τῆς ἐπιστολῆς Ἀδριανοῦ τὸ ἀντίγραφον, ἵνα καὶ τοῦτο ἀληθεύειν ἡμᾶς γνωρίζητε, καὶ ἔστιν τόδε»².

[8] Τούτοις ὁ μὲν δηλωθεὶς ἀνὴρ αὐτὴν παρατέθεται τὴν Ῥωμαϊκὴν ἀντιγραφὴν, ἡμεῖς δ' ἐπὶ τὸ Ἑλληνικὸν κατὰ δύναμιν αὐτὴν μετειλήφαμεν³, ἔχουσιν ὥδε·

Θ'

Ἐπιστολὴ Ἀδριανοῦ ὑπὲρ τοῦ μὴ δεῖν ἀκρίτως ἡμᾶς ἐλαύνειν

[1] «Μινουκίῳ Φουνδανῶ. Ἐπιστολὴν ἐδεξάμην γραφεῖσάν μοι ἀπὸ Σερεννίου Γρανιανοῦ, λαμπροτάτου ἀνδρός, ὄντινα σὺ διεδέξω. Οὐ δοκεῖ μοι οὖν τὸ πρᾶγμα ἀζήτητον καταλιπεῖν, ἵνα μήτε οἱ ἄνθρωποι ταραττωνται καὶ τοῖς συκοφάνταις χορηγία κακουργίας παρασχεθῇ.

[2] «Εἰ οὖν σαφῶς εἰς ταύτην τὴν ἀξίωσιν οἱ ἐπαρχιώται δύνανται διωχυρίζεσθαι κατὰ τῶν Χριστιανῶν, ὡς καὶ πρὸ βήματος ἀποκρίνασθαι, ἐπὶ τοῦτο μόνον τραπῶσιν, ἀλλ' οὐκ ἀξιώσεσιν οὐδὲ μόναις βοαῖς. Πολλῶ γὰρ μᾶλλον προσήκεν, εἴ τις κατηγορεῖν βούλοιο, τοῦτό σε διαγινώσκειν.

[3] «Εἴ τις οὖν κατηγορεῖ καὶ δείκνυσίν τι παρὰ τοὺς νόμους πράττοντας, οὕτως ὀρίζει κατὰ τὴν δύναμιν τοῦ ἁμαρτήματος· ὡς μὰ τὸν Ἡρακλέα εἴ τις συκοφαντίας χάριν τοῦτο προτεῖνοι, διαλάμβανε ὑπὲρ τῆς δεινότητος καὶ φρόντιζε ὅπως ἂν ἐκδικήσεται»⁴.

Καὶ τὰ μὲν τῆς Ἀδριανοῦ ἀντιγραφῆς τοιαῦτα.

¹ Serenius Granian, właściwie Licinius Silvanus Granianus Quadronius Proculus, wicekonsul. Zob. A. D'Ors, *Licinio Silvano, patrono de Badalona*, Emerita 42 (1974) 69-75.

² JUSTYN, *Apologia* I, 68, 4.

³ Znane obecnie rękopisy Apologii nie mają tekstu łacińskiego, ale grecki, zgodny z tekstem Eusebiusza.

[6] Ten sam autor opowiada ponadto, że Hadrian od Sereniusza Graniana¹, jednego z najwybitniejszych namiestników, otrzymał list w sprawie chrześcijan, w którym pisze on, że uważa za niesprawiedliwe wydawanie ich na śmierć bez formalnego oskarżenia i sądu, jedynie ulegając naciskom wrzeszczącego tłumu. Cesarz odpowiedział na ręce Minucjusza Fundanusa, prokonsula Azji, by nikogo nie stawiano przed sądem, jeśli nie przemawia przeciwko niemu wniesiona skarga i poparte dowodami oskarżenie.

[7] Justyn podaje odpis listu, zachowując język łaciński, w którym był napisany, a przedtem jeszcze mówi tak:

„Zaś na podstawie listu najpotężniejszego i najjaśniejszego cesarza Hadriana, waszego ojca, mogliśmy domagać się od was wydania rozkazu, by sądy odbywały się tak, jak o to prosiliśmy. Jednak nie dlatego postawiliśmy to żądanie, że taki był rozkaz Hadriana, lecz ponieważ według naszego głębokiego przeświadczenia nasza prośba jest uzasadniona sprawiedliwością. Przytaczamy zaś odpis listu Hadriana, abyście wiedzieli, że i w tej sprawie mówimy prawdę. Oto on”².

[8] Tutaj wspomniany autor daje łaciński odpis tekstu, a my, jak umieliśmy, przetłumaczyliśmy go na grekę³. Oto jego brzmienie:

9.

List Hadriana zabraniający karania nas bez sądu

[1] „Do Minucjusza Fundanusa. Otrzymałem list od twego znakomitego poprzednika, Sereniusza Graniana. Nie wydaje mi się, by sprawę można było pominąć milczeniem, bo ludzi nie można niepokoić, a donosicielom ułatwiać niegodziwości.

[2] A zatem, jeśli mieszkańcy prowincji mogą stanowczo podtrzymać oskarżenie chrześcijan, tak że sprawę można wytoczyć przed trybunałem, niech postępują tylko w ten sposób, a nie uciekają się do gołosłownych żądań i krzyków. Będzie bowiem o wiele lepiej, gdy ty rozstrzygniesz, czy skarga jest uzasadniona.

[3] Jeśli więc oskarżyciel udowodni, że złamali w czymś prawo, wydaj wyrok adekwatny do wielkości przestępstwa. Lecz na Herkulesa, jeśli ktoś złożyłby skargę tylko z donosicielstwa, osądź niegodziwość i postaraj się o jej ukaranie”⁴.

Taka była treść pisma Hadriana.

⁴ JUSTYN, *Apologia* 68, 5-6. List ten jest uważany za nieautentyczny. Zob. Sch 41, przypis 4 na str. 64.

I'

*Τίνες ἐπὶ τῆς Ἀντωνίνου βασιλείας ἐπίσκοποι Ῥωμαίων
καὶ Ἀλεξανδρέων γεγόνασιν*

[1] Τούτου δὲ τὸ χρεῶν μετὰ πρῶτον καὶ εἰκοστὸν ἔτος ἐκτίσαντος, Ἀντωνίνος ὁ κληθεὶς Εὐσεβῆς τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν διαδέχεται¹. Τούτου δὲ ἐν ἔτει πρῶτῳ Τελεσφόρου τὸν βίον ἐνδεκάτῳ τῆς λειτουργίας ἐνιαυτῷ μεταλλάξαντος, Ὑγίνος τὸν κλῆρον τῆς Ῥωμαίων ἐπισκοπῆς παραλαμβάνει.

Ἰστορεῖ γε μὴν ὁ Εἰρηναῖος τὸν Τελεσφόρον μαρτυρίῳ τὴν τελευτὴν διαπρέσαι², δηλῶν ἐν ταύτῳ κατὰ τὸν δηλούμενον Ῥωμαίων ἐπίσκοπον Ὑγίνον Οὐαλεντίνου³ ἰδίας αἰρέσεως εἰσηγητὴν καὶ Κέρδωνα⁴ τῆς κατὰ Μαρκίωνα πλάνης ἀρχηγὸν ἐπὶ τῆς Ῥώμης ἄμφω γνωρίζεσθαι, γράφει δὲ οὕτως·

IA'

Περὶ τῶν κατ' αὐτοὺς αἰρεσιάρχων

[1] «Οὐαλεντίνος μὲν γὰρ ἦλθεν εἰς Ῥώμην ἐπὶ Ὑγίνου, ἤκμασεν δὲ ἐπὶ Πίου, καὶ παρέμεινεν ἕως Ἀνικήτου· Κέρδων δ' ὁ πρὸ Μαρκίωνος καὶ αὐτὸς ἐπὶ Ὑγίνου, ὃς ἦν ἔνατος ἐπίσκοπος, εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐλθὼν καὶ ἐξομολογούμενος, οὕτως διετέλεσεν, ποτὲ μὲν λαθροδιδασκαλῶν, ποτὲ δὲ πάλιν ἐξομολογούμενος, ποτὲ δὲ ἐλεγχόμενος ἐφ' οἷς ἐδίδασκεν κακῶς, καὶ ἀφιστάμενος τῆς τῶν ἀδελφῶν συνοδίᾳ»⁵.

[2] Ταῦτα δὲ φησιν ἐν τρίτῳ τῶν πρὸς τὰς αἰρέσεις· ἔν γε μὴν τῷ πρῶτῳ αὐθις περὶ τοῦ Κέρδωνος ταῦτα διέξεισιν·

«Κέρδων δὲ τις ἀπὸ τῶν περὶ τὸν Σίμωνα τὰς ἀφορμὰς λαβὼν καὶ ἐπιδημήσας ἐν τῇ Ῥώμῃ ἐπὶ Ὑγίνου ἔνατον κλῆρον τῆς ἐπισκοπικῆς διαδοχῆς ἀπὸ τῶν ἀποστόλων ἔχοντας, ἐδίδαξεν τὸν ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ προφητῶν κεκηρυγμένον θεὸν μὴ εἶναι πατέρα τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· τὸν μὲν γὰρ γνωρίζεσθαι, τὸν δὲ ἀγνώτα εἶναι, καὶ τὸν μὲν δίκαιον, τὸν δὲ ἀγαθὸν ὑπάρχειν. Διαδεξάμενος δὲ αὐτὸν Μαρκίων ὁ Ποντικὸς ἠΐξησεν τὸ διδασκαλεῖον, ἀπηρυθριασμένως βλασφημῶν»⁶.

[3] Ὁ δ' αὐτὸς Εἰρηναῖος τὸν ἄπειρον βυθὸν τῆς Οὐαλεντίνου πολυπλανοῦς ὕλης εὐτονώτατα διαπλῶσας, ἔρπετοῦ δίκην φωλεύοντος ἀπόκρυφον οὖσαν αὐτοῦ καὶ λεληθυῖαν ἀπογυμνοῖ τὴν κακίαν⁷.

¹ W roku 138.

² IRENEUSZ Z LYONU, *Adversus haereses* III, 3, 3. Zob. HE V, 6, 4.

³ Walentyn (II w.), założyciel szkoły gnostycznej zwanej walentyniańską. Zob. IRENEUSZ Z LYONU, *Adversus haereses* III, 4, 3; ORYGENES, JKom XIII *passim*.

10.

Biskupi rzymscy i aleksandryjscy za panowania Antonina

Gdy Hadrian po dwudziestu jeden latach panowania spłacił dług naturze, rządy w państwie rzymskim objął po nim Antoninus zwany Pobożnym [Pius]¹. W pierwszym roku jego panowania zmarł Telesfor w jedenastym roku swego pontyfikatu, a na stolicę biskupią w Rzymie został wybrany Hygin.

Ireneusz opowiada, że Telesfor swoje życie zwieńczył śmiercią męczeńską². W tym samym miejscu informuje, że za czasów wspomnianego biskupa Rzymu Hygina, cieszyli się w Rzymie popularnością Walentyn³, założyciel własnej herezji i Kerdon⁴, przywódca wyznawców błędu Marcjona. Piszze zaś tak:

11.

Ówczesni twórcy herezji

[1] „Walentyn przybył do Rzymu za czasów Hygina, rozwinął w pełni działalność za Piusa i dożył czasów Aniceta. Kerdon zaś, poprzednik Marcjona, również za Hygina, dziewiątego biskupa, stawiał się w Kościele i wyznał swoje grzechy, ale postępował tak, że dalej potajemnie głosił swoją naukę, a potem znowu wyznawał grzechy, a gdy mu wreszcie dowiedziono, że uczy błędnie, porzucił zgromadzenie braci”⁵.

[2] Tak mówi Ireneusz w trzeciej księdze *Przeciwko herezjom*, zaś w pierwszej tak napisał o Kerdonie:

„Niejaki Kerdon, który wyszedł ze szkoły Szymona i mieszkał w Rzymie za czasów Hygina, dziewiątego następcy apostołów na stolicy biskupiej, nauczał, że Bóg, którego głosiło Prawo i Prorocy, nie jest Ojcem naszego Pana, Jezusa Chrystusa. Tego bowiem znamy, a tamten jest nieznany; ten jest sprawiedliwy, a tamten jest dobry. Marcjon z Pontu, jego następca, rozwinął tę naukę, dodając bezwstydną bluźnierstwa”⁶.

[3] Ten sam Ireneusz gruntownie zbadał bezdenną przepaść licznych błędów Walentyna o materii i obnażył jego tajoną i ukrytą niegodziwość podobną do przyczajonego gada⁷.

⁴ Kerdon (II w.), gnostyk. Zob. IRENEUSZ z LYONU, *Adversus haereses* I, 27, 1; III, 4, 3

⁵ IRENEUSZ z LYONU, *Adversus haereses* III, 4, 3.

⁶ IRENEUSZ z LYONU, *Adversus haereses* I 26, 1-2.

⁷ IRENEUSZ z LYONU, *Adversus haereses* I – prawie cała księga I jest poświęcona gnozie walentyniańskiej.

[4] Πρὸς τούτοις καὶ ἄλλον τινά, Μάρκος αὐτῷ ὄνομα, κατ' αὐτοὺς γενέσθαι λέγει, μαγικῆς κυβείας ἐμπειρότατον¹, γράφει δὲ καὶ τὰς ἀτελέστους αὐτῶν τελετὰς μυσεράς τε μυσταγωγίας ἐκφαίνων αὐτοῖς διὰ τούτοις τοῖς γράμμασιν·

[5] «Οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν νυμφῶνα κατασκευάζουσιν καὶ μυσταγωγίαν ἐπιτελοῦσιν μετ' ἐπιρρήσεών τινων τοῖς τελουμένοις καὶ πνευματικὸν γάμον φάσκουσιν εἶναι τὸ ὑπ' αὐτῶν γινόμενον κατὰ τὴν ὁμοιότητα τῶν ἄνω συζυγιῶν, οἱ δὲ ἄγουσιν ἐφ' ὕδωρ καὶ βαπτίζοντες οὕτως ἐπιλέγουσιν «Εἰς ὄνομα ἀγνώστου πατρὸς τῶν ὄλων, εἰς ἀλήθειαν μητέρα τῶν πάντων, εἰς τὸν κατελθόντα εἰς τὸν Ἰησοῦν»· ἄλλοι δὲ Ἑβραϊκὰ ὀνόματα ἐπιλέγουσιν πρὸς τὸ μᾶλλον καταπλήξασθαι τοὺς τελουμένους.»²

[6] Ἀλλὰ γὰρ μετὰ τέταρτον τῆς ἐπισκοπῆς ἔτος Ὑγίνου τελευτήσαντος³, Πίος⁴ ἐπὶ Ῥώμης ἐγχειρίζεται τὴν λειτουργίαν· κατὰ γε μὴν τὴν Ἀλεξανδρείαν Μάρκος ἀναδείκνυται ποιμὴν Εὐμένους ἔτη τὰ πάντα δέκα πρὸς τρισὶν ἐκπλήσαντος, τοῦ τε Μάρκου ἐπὶ δέκα ἔτη τῆς λειτουργίας ἀναπαυσαμένου, Κελαδίων τῆς Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίας τὴν λειτουργίαν παραλαμβάνει⁵.

[7] Καὶ κατὰ τὴν Ῥωμαίων δὲ πόλιν πεντεκαιδεκάτῃ τῆς ἐπισκοπῆς ἐνιαυτῷ Πίου μεταλλάξαντος, Ἀνίκητος⁶ τῶν ἐκεῖσε προΐσταται· καθ' ὃν Ἠγήσιππος ἱστορεῖ ἑαυτὸν⁷ ἐπιδημῆσαι τῇ Ῥώμῃ παραμεῖναι τε αὐτόθι μέχρι τῆς ἐπισκοπῆς Ἑλευθέρου⁸.

[8] Μάλιστα δ' ἤκμαζεν ἐπὶ τῶνδε Ἰουστίνος⁹, ἐν φιλοσόφου σχήματι πρεσβεύων τὸν θεῖον λόγον καὶ τοῖς ὑπὲρ τῆς πίστεως ἐναγωνιζόμενος συγγράμμασιν· ὃς διὰ καὶ γράψας κατὰ Μαρκίωνος¹⁰ σύγγραμμα, μνημονεύει ὡς καθ' ὃν συνέταττε καιρὸν γνωριζομένου τῷ βίῳ τάνδρος, φησὶν δὲ οὕτως·

[9] «Μαρκίωνα δὲ τίνα Ποντικόν, ὃς καὶ νῦν ἔτι ἐστὶν διδάσκων τοὺς πειθομένους ἄλλον τινὰ νομίζειν μείζονα τοῦ δημιουργοῦ θεόν· ὃς καὶ κατὰ πᾶν γένος ἀνθρώπων διὰ τῆς τῶν δαιμόνων συλλήψεως πολλοὺς πέπεικε βλάσφημα λέγειν καὶ ἀρνεῖσθαι τὸν ποιητὴν τοῦδε τοῦ παντὸς πατέρα εἶναι τοῦ Χριστοῦ, ἄλλον δὲ τίνα ὡς ὄντα μείζονα παρὰ τοῦτον ὁμολογεῖν πεποιηκέναι. Καὶ πάντες οἱ ἀπὸ τούτων ὠρμημένοι, ὡς ἔφαμεν, Χριστιανοὶ καλοῦνται, ὃν τρόπον καὶ οὐ κοινῶν ὄντων δογμάτων τοῖς φιλοσόφοις τὸ ἐπικαλούμενον ὄνομα τῆς φιλοσοφίας κοινόν ἐστιν»¹¹.

[10] «Τούτοις ἐπιφέρει λέγων· «Ἔστιν δὲ ἡμῖν καὶ σύνταγμα κατὰ πασῶν τῶν γεγεννημένων αἱρέσεων, ᾧ εἰ βούλεσθε ἐντυχεῖν, δώσομεν»¹².

¹ IRENEUSZ Z LYONU, *Adversus haereses* I, 13, 1.

² IRENEUSZ Z LYONU, *Adversus haereses* I, 21, 3.

³ Hygin, biskup w Rzymie w latach ok. 136-140.

⁴ Pius, biskup w Rzymie w latach ok. 140-155.

⁵ Eumenes, biskup w Aleksandrii w latach 130-142; Marek w latach 143-157; Keledion w latach 157-167.

[4] Oprócz tego mówi, że w owych czasach inny jeszcze oszust, o imieniu Marek, słynął z biegłości w sztuce magicznej¹. Jego wulgarne obrzędy i ohydne misteria opisuje w następujących słowach:

[5] „Otóż niektórzy z nich ścielą łoża ślubne i dokonują tajemniczego obrzędu, wymawiając jakieś słowa nad tymi, którzy mają być wtajemniczeni. Mówią, że są to zaślubiny duchowe na wzór małżeństw niebiańskich. Inni z kolei swych zwolenników prowadzą do wody, gdzie ich chrzczą, i mówią tak: «W imię nieznanego Ojca wszechświata, na prawdę, Matkę wszechrzeczy, na Tego, który zstąpił na Jezusa». Inni zaś wymawiają hebrajskie wyrazy, aby większe wrażenie wywrzeć na tych, których dopuszczają do wtajemniczenia”².

[6] Hygin umarł po upływie czterech lat sprawowania biskupstwa³, a zwierzchnictwo w Kościele rzymskim objął Pius⁴. W Aleksandrii natomiast Marek został wybrany pasterzem po pełnych trzynastu latach posługi Eumenesa. Gdy zaś Marek umarł po kolejnych dziesięciu latach, na stolicy aleksandryjskiej zasiadł Keladion⁵.

[7] Tymczasem w mieście Rzymie zmarł Pius w piętnastym roku swego biskupstwa, a na czele tamtejszego Kościoła stanął Anicet⁶. Za jego czasów Hegesippos, jak sam mówi⁷, przybył do Rzymu i pozostał tam aż do biskupstwa Eleuteros⁸.

[8] Na te właśnie lata przypadł szczyt działalności Justyna⁹, który w płaszczu filozofa głosił słowo Boże, a w swych pismach stawiał w obronie wiary. Zredagował także księgę *Przeciw Marcjonowi*¹⁰ i wspomina, że ten był jeszcze przy życiu, gdy on pisał. Oto jego słowa:

[9] „Niejaki Marcjon z Pontu, żyjący do dziś, uczy swych zwolenników, że trzeba wierzyć w jakiegoś innego Boga, większego od Stworzyciela. Z pomocą demonów przekonał na całym świecie mnóstwo ludzi, żeby bluźnili i zaprzeczali, jakoby Stwórca był Ojcem Chrystusa, a wyznawali, że oprócz Niego istnieje jakiś jeszcze większy Bóg. I wszyscy ich zwolennicy, noszą, jak powiedzieliśmy, miano chrześcijan, tak jak filozofowie, którzy wprawdzie różnią się w swych poglądach, a jednak wszyscy posługują się tą samą nazwą filozofii”¹¹.

[10] Do tego dodaje: „Zredagowaliśmy także księgę *Przeciwko wszystkim istniejącym herezjom*, którą Wam podarujemy, jeśli zechcecie ją przeczytać”¹².

⁶ Anicetus, biskup w Rzymie w latach ok. 155-166.

⁷ HE IV, 22, 3.

⁸ Eleuteros, biskup w Rzymie w latach 175-189.

⁹ Justyn, filozof i męczennik, zginął ok. 167 r. Zob HE IV, 8, 3. 7; 11, 8.

¹⁰ Dzieło dziś nieznanne.

¹¹ JUSTYN, *Apologia* I, 26, 5.

¹² JUSTYN, *Apologia* I, 26, 8.

IB'

Περὶ τῆς Ἰουστίνου πρὸς Ἀντωνίνον ἀπολογίας

[IA', 11] Ὁ δ' αὐτὸς οὗτος Ἰουστίνος καὶ πρὸς Ἑλλήνας ἱκανώτατα πονήσας, καὶ ἑτέρους λόγους ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας πίστεως ἀπολογίαν ἔχοντας βασιλεῖ Ἀντωνίνῳ τῷ δὴ ἐπικληθέντι Εὐσεβεῖ¹ καὶ τῇ Ῥωμαίων συγκλήτῳ βουλῇ προσφωνεῖ· καὶ γὰρ ἐπὶ τῆς Ῥώμης τὰς διατριβάς ἐποιεῖτο. Ἐμφαίνει δ' ἑαυτὸν ὅστις καὶ πόθεν ἦν, διὰ τῆς ἀπολογίας ἐν τούτοις·

[IB', 1] «Αὐτοκράτορι Τίτῳ Αἰλίῳ Ἀδριανῷ Ἀντωνίνῳ Εὐσεβεῖ Καίσαρι Σεβαστῷ καὶ Οὐρησισίμῳ υἱῷ φιλοσόφῳ καὶ Λουκίῳ φιλοσόφῳ Καίσαρος φύσει υἱῷ καὶ Εὐσεβοῦς εἰσποιητῷ, ἐραστῇ παιδείας, ἱερᾷ τε συγκλήτῳ καὶ παντὶ δήμῳ Ῥωμαίων ὑπὲρ τῶν ἐκ παντὸς γένους ἀνθρώπων ἀδίκως μισουμένων καὶ ἐπηρεαζομένων Ἰουστίνος Πρίσκου τοῦ Βακχείου τῶν ἀπὸ Φλαυίας Νέας πόλεως τῆς Συρίας Παλαιστίνης, εἰς αὐτῶν, τὴν προσφώνησιν καὶ ἔντευξιν πεποιήμαι»².

Ἐντευχθεὶς δὲ καὶ ὑφ' ἑτέρων ὁ αὐτὸς βασιλεὺς ἐπὶ τῆς Ἀσίας ἀδελφῶν παντοίαις ὕβρεσιν πρὸς τῶν ἐπιχωρίων δῆμων καταπονουμένων, τοιαύτης ἡξίωσεν τὸ κοινὸν τῆς Ἀσίας διατάξεως·

II'

Ἀντωνίνου πρὸς τὸ κοινὸν τῆς Ἀσίας ἐπιστολὴ περὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου

[1] «Αὐτοκράτωρ Καίσαρ Μάρκος Αὐρήλιος Ἀντωνίνος Σεβαστός, Ἀρμένιος, ἀρχιερεὺς μέγιστος, δημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ πέμπτον καὶ τὸ δέκατον, ὕπατος τὸ τρίτον, τῷ κοινῷ τῆς Ἀσίας χαίρειν.

[2] «Ἐγὼ μὲν οἶδ' ὅτι καὶ τοῖς θεοῖς ἐπιμελές ἐστὶ μὴ λανθάνειν τοὺς τοιούτους· πολὺ γὰρ μᾶλλον ἐκεῖνοι κολάσαιεν ἢ τοὺς μὴ βουλομένους αὐτοῖς προσκυνεῖν ἢ ὑμεῖς.

[3] «Οὓς εἰς ταραχὴν ἐμβάλλετε, βεβαιοῦντες τὴν γνώμην αὐτῶν ἣν περ ἔχουσιν, ὥς ἀθέων κατηγοροῦντες· εἴη δ' ἂν κἀκείνοις αἰρετὸν τῷ δοκεῖν κατηγορουμένοις τεθνάναι μᾶλλον ἢ ζῆν ὑπὲρ τοῦ οἰκείου θεοῦ· ὅθεν καὶ νικῶσι, προῖέμενοι τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς ἥπερ πειθόμενοι οἷς ἀξιοῦτε πράττειν αὐτούς.

[4] «Περὶ δὲ τῶν σεισμῶν τῶν γεγονότων καὶ γινομένων, οὐκ ἄτοπον ὑμᾶς ὑπομῆσαι ἀθυμοῦντας μὲν ὅταν περ ὧσιν, παραβάλλοντας δὲ τὰ ἡμέτερα πρὸς τὰ ἐκείνων.

¹ Antonin Pius, cesarz w latach 138-161.

12.

Apologia Justyna do Antonina

[11,11] Ten sam Justyn wydał znakomite pismo przeznaczone dla Greków, a oprócz tego zredagował inne dzieło zawierające apologię naszej wiary i zadedykował je cesarzowi Antoninowi z przydomkiem Pius¹ oraz senatowi rzymskiemu; mieszkał bowiem w Rzymie. Kim jest i skąd pochodzi, pisze sam w swej *Apologii* tymi słowy:

[12,1] „Do Imperatora Tytusa Aeliusa Hadriana Antonina Piusa, Cezara Augusta oraz do jego syna Werissimusa, filozofa, a także do Lucjusza, rodzonego syna Cezara filozofa, a przez adopcję [syna] Piusa, miłośnika nauki, wreszcie do czcigodnego Senatu i całego Ludu Rzymskiego – w obronie tych, którzy pochodzą ze wszystkich plemion ludzkich, a których krzywdzi nienawiść i potwarz, ja, jeden z nich, Justyn, syn Priskusa, wnuk Bakcheiosa, pochodzący z Flawii Neapolis w Syrii Palestyńskiej, zwracam się z niniejszą przemową i prośbą”².

Ten sam cesarz, do którego zwrócili się również inni bracia z Azji z prośbą o opiekę, jako że doznawali licznych krzywd ze strony miejscowej ludności, uznał za stosowne wydać do Związku Azjatyckiego następujące rozporządzenie:

13.

List Antonina do Związku Azjatyckiego o naszej nauce

[1] „Imperator Cezar Marek Aureliusz Antonin, Augustus, Zwycięzca Armeńczyków, *pontifex maximus*, trybun ludowy po raz piętnasty, śle pozdrowienie Związkowi Azjatyckiemu.

[2] Wiem dobrze, że sami bogowie czuwają nad tym, by tego rodzaju ludzie nie pozostawali w ukryciu. Oni bowiem o wiele dotkliwiej mogą ukarać tych, którzy nie chcą oddawać im czci, aniżeli wy.

[3] Przecież wy tych, których niepokoicie, utwierdzacie w przekonaniu, jakie żywią, jeśli oskarżacie ich o ateizm. A potem, gdy wnosi się przeciwko nim oskarżenie, może to właśnie jest po ich myśli, że mogą okazać, iż dla swego Boga wolą śmierć niż życie. Stąd płynie ich zwycięstwo, że wolą raczej oddać życie niż zgodzić się na to, co każecie im czynić.

[4] Co się zaś tyczy trzęsień ziemi, które się zdarzały i zdarzają, będzie dobrze upomnieć was, którzy tak łatwo tracicie ducha, byście porównali swoje i ich zachowanie.

² JUSTYN, *Apologia* I, 1, 1.

[5] «Οἱ μὲν οὖν εὐπαρρησιαστότεροι γίνονται πρὸς τὸν θεόν, ὑμεῖς δὲ παρὰ πάντα τὸν χρόνον καθ' ὃν ἀγνοεῖν δοκεῖτε, τῶν τε θεῶν τῶν ἄλλων ἀμελεῖτε καὶ τῆς θρησκείας τῆς περὶ τὸν ἀθάνατον· ὃν δὴ τοὺς Χριστιανοὺς θρησκεύοντας ἐλαύνετε καὶ διώκετε ἕως θανάτου.

[6] «Ὑπὲρ δὲ τῶν τοιούτων ἤδη καὶ πολλοὶ τῶν περὶ τὰς ἐπαρχίας ἡγεμόνων καὶ τῷ θειοτάτῳ ἡμῶν ἔγραψαν πατρί, οἷς καὶ ἀντέγραψεν μηδὲν ἐνοχλεῖν τοῖς τοιούτοις, εἰ μὴ ἐμφαίνοντό τι περὶ τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν ἐγχειροῦντες. Καὶ ἐμοὶ δὲ περὶ τῶν τοιούτων πολλοὶ ἐσήμαναν. Οἷς δὴ καὶ ἀντέγραψα κατακολουθῶν τῇ τοῦ πατρὸς γνώμῃ.

[7] «Εἰ δέ τις ἐπιμένει τινὰ τῶν τοιούτων εἰς πράγματα φέρων ὡς δὴ τοιοῦτον, ἐκεῖνος ὁ καταφερόμενος ἀπολελύσθω τοῦ ἐγκλήματος καὶ ἐὰν φαίνεται τοιοῦτος ὢν, ὁ δὲ καταφέρων ἐνοχος ἔσται δίκης. Προετέθη ἐν Ἐφέσῳ ἐν τῷ κοινῷ τῆς Ἀσίας»¹.

[8] Τούτοις οὕτω χωρήσασιν ἐπιμαρτυρῶν Μελίτων, τῆς ἐν Σάρδεσιν ἐκκλησίας ἐπίσκοπος κατ' αὐτὸ γνωριζόμενος τοῦ χρόνου², δηλὸς ἐστὶν ἐκ τῶν εἰρημένων αὐτῷ ἐν ᾗ πεποιήται πρὸς αὐτοκράτορα Οὐῆρον ὑπὲρ τοῦ καθ' ἡμᾶς δόγματος ἀπολογία.

ΙΔ'

Τὰ περὶ Πολυκάρπου τοῦ τῶν ἀποστόλων γνωρίμου μνημονευόμενα

[1] Ἐπὶ δὲ τῶν δηλουμένων, Ἀνικήτου τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας ἡγουμένου³, Πολύκαρπον ἔτι περιόντα τῷ βίῳ γενέσθαι τε ἐπὶ Ῥώμης καὶ εἰς ὁμιλίαν τῷ Ἀνικήτῳ ἐλθεῖν διὰ τι ζήτημα περὶ τῆς κατὰ τὸ πάσχα ἡμέρας Εἰρηναῖος ἱστορεῖ⁴.

[2] Καὶ ἄλλην δὲ ὁ αὐτὸς περὶ τοῦ Πολυκάρπου παραδίδωσιν διήγησιν, ἣν ἀναγκαῖον τοῖς περὶ αὐτοῦ δηλουμένοις ἐπισυνάψαι⁵, οὕτως ἔχουσιν·

ΑΠΟ ΤΟΥ ΤΡΙΤΟΥ ΤΩΝ ΠΡΟΣ ΤΑΣ ΑΙΡΕΣΕΙΣ ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ·

[3] «Καὶ Πολύκαρπος δὲ οὐ μόνον ὑπὸ ἀποστόλων μαθητευθεὶς καὶ συναναστραφεὶς πολλοῖς τοῖς τὸν κύριον ἑορακόσιν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἀποστόλων κατασταθεὶς εἰς τὴν Ἀσίαν ἐν τῇ ἐν Σμύρνῃ ἐκκλησίᾳ ἐπίσκοπος, ὃν καὶ ἡμεῖς ἑοράκαμεν ἐν τῇ πρώτῃ ἡμῶν ἡλικίᾳ.

¹ List ten uważany jest za falsyfikat, tytuły cesarskie nie odpowiadają tytułom Antonina, ale raczej Marka Aureliusza. Por. G. BARDY, nota w Sch 31, 177-178.

² MELITON Z SARDES jest autorem *Homilii Paschalnej* opublikowanej w BOK 10.

[5] Otóż oni z tym większą ufnością odnoszą się do Boga, wy zaś przez cały ten czas, w którym, jak można by sądzić, odchodzicie od zmysłów, nie pamiętacie ani o innych bogach, ani o tym nieśmiertelnym, którego często chrześcijanie, za co ich dręczycie i prześladujecie aż na śmierć.

[6] W ich sprawie pisało już wielu namiestników prowincji do naszego boskiego ojca, a on im odpowiedział, że nie należy ich niepokoić, o ile nie okazałoby się, że knują coś przeciwko Imperium Rzymskiemu. Również do mnie zwróciło się wielu w tej sprawie, którym odpisałem w duchu mego ojca.

[7] Od tej pory, gdyby ktokolwiek uparcie pozywał do sądu kogoś z nich, dlatego że jest chrześcijaninem, należy taką skargę oddalić, chociażby się okazało, że istotnie jest; donosić zaś powinien zostać ukarany. Ogłoszone w Efezie, w Związku Azjatyckim”¹.

[8] O tym, że tak było, świadczy Meliton, biskup Kościoła sardyjskiego, sławny w owym czasie². Widać to z tego, co mówi w swej apologii naszej wiary, którą skierował do cesarza Werusa.

14.

Informacje o Polikarpie, uczniu apostołów

[1] W owych czasach, kiedy Anicetus rządził Kościołem rzymskim³, żył jeszcze Polikarp, jak mówi Ireneusz, i przebywał w Rzymie, by przedyskutować z Anicetem pewną sporną kwestię dotyczącą dnia świętowania Wielkanocy⁴.

[2] Ten sam autor podaje nam o Polikarpie jeszcze inne informacje, które należy dołączyć do tego, co już o nim zostało powiedziane⁵, a które brzmią tak:

FRAGMENT TRZECIEJ KSIĘGI PRZECIW HEREZJOM

[3] „Polikarp nie tylko był uczniem apostołów, nie tylko przebywał z wieloma ludźmi, którzy widzieli Pana, ale apostołowie ustanowili go w Kościele smyrneńskim biskupem dla Azji, ja zaś widziałem go we wczesnym dzieciństwie.

³ W latach ok. 155-166.

⁴ HE V, 24, 16.

⁵ HE III, 36, 1. 5. 10. 13.

[4] «(Ἐπὶ πολὺ γὰρ παρέμεινεν καὶ πάνυ γηραλέος ἐνδόξως καὶ ἐπιφανέστατα μαρτυρήσας, ἐξῆλθεν τοῦ βίου), ταῦτα διδάξας αἰεὶ ἃ καὶ παρὰ τῶν ἀποστόλων ἔμαθεν, ἃ καὶ ἡ ἐκκλησία παραδίδωσιν, ἃ καὶ μόνα ἐστὶν ἀληθῆ.

[5] «Μαρτυροῦσι τούτοις αἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν ἐκκλησίαι πᾶσαι καὶ οἱ μέχρι νῦν διαδεδεγμένοι τὸν Πολύκαρπον, πολλῶ ἀξιοπιστότερον καὶ βεβαιότερον ἀληθείας μάρτυρα ὄντα Οὐαλεντίνου καὶ Μαρκίωνος καὶ τῶν λοιπῶν κακογνωμόνων· ὃς καὶ ἐπὶ Ἀνικίτου ἐπιδημήσας τῇ Ῥώμῃ, πολλοὺς ἀπὸ τῶν προειρημένων αἵρετικῶν ἐπέστρεψεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ, μίαν καὶ μόνην ταύτην ἀλήθειαν κηρύξας ὑπὸ τῶν ἀποστόλων παρειληφέναι τὴν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας παραδεδομένην.

[6] «Καὶ εἰσὶν οἱ ἀκηκοότες αὐτοῦ ὅτι Ἰωάννης ὁ τοῦ κυρίου μαθητῆς ἐν τῇ Ἐφέσῳ πορευθεὶς λούσασθαι καὶ ἰδὼν ἔσω Κήρινθον ἐξήλατο τοῦ βαλανείου μὴ λουσάμενος, ἀλλ' ἐπειπὼν· φύγωμεν, μὴ καὶ τὸ βαλανεῖον συμπέσῃ, ἔνδον ὄντος Κηρίνθου τοῦ τῆς ἀληθείας ἐχθροῦ»¹.

[7] «Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Πολύκαρπος Μαρκίῳνι ποτε εἰς ὄψιν αὐτῷ ἐλθόντι καὶ φήσαντι· «Ἐπιγίνωσκε ἡμᾶς», ἀπεκρίθη· «Ἐπιγινώσκω ἐπιγινώσκω τὸν πρωτότοκον τοῦ σατανᾶ». Τοσαύτην οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτῶν ἔσχον εὐλάβειαν πρὸς τὸ μηδὲ μέχρι λόγου κοινωνεῖν τινὶ τῶν παραχαρασσόντων τὴν ἀλήθειαν, ὡς καὶ Παῦλος ἔφησεν· αἵρετικὸν ἄνθρωπον μετὰ μίαν καὶ δευτέραν νουθεσίαν παραιτοῦ, εἰδὼς ὅτι ἐξέστραπται ὁ τοιοῦτος καὶ ἀμαρτάνει ὥν αὐτοκατάκριτος»².

[8] «Ἔστιν δὲ καὶ ἐπιστολὴ Πολυκάρπου πρὸς Φιλιππησίους γεγραμμένη ἱκανωτάτῃ, ἐξ ἧς καὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς πίστεως αὐτοῦ καὶ τὸ κήρυγμα τῆς ἀληθείας οἱ βουλόμενοι καὶ φροντίζοντες τῆς ἑαυτῶν σωτηρίας δύνανται μαθεῖν»³.

[9] Ταῦτα ὁ Εἰρηναῖος· ὁ γέ τοι Πολύκαρπος ἐν τῇ δηλωθείσῃ πρὸς Φιλιππησίους αὐτοῦ γραφῇ, φερομένη εἰς δεῦρο, κέχρηται τισιν μαρτυρίαις ἀπὸ τῆς Πέτρου προτέρας ἐπιστολῆς.

ΙΕ'

*Ὅπως κατὰ Οὐῆρον ὁ Πολύκαρπος ἀμ' ἐτέροις ἐμαρτύρησεν ἐπὶ τῆς
Σμυρναίων πόλεως*

[ΙΔ', 10] Ἀντωνῖνον μὲν δὴ τὸν Εὐσεβῆ κληθέντα, εἰκοστὸν καὶ δεύτερον ἔτος τῆς ἀρχῆς διανύσαντα, Μάρκος Αὐρήλιος Οὐῆρος⁴, ὁ καὶ Ἀντωνῖνος, υἱὸς αὐτοῦ, σὺν καὶ Λουκίῳ ἀδελφῷ διαδέχεται.

¹ HE III, 28, 6.

² Tt 3, 10-11.

[4] Żył rzeczywiście bardzo długo, a umarł jako sędziwy starzec wspa-
niałą i wielce chwalebłą śmiercią męczeńską. Zawsze uczył tego, co przejął
od apostołów, co podaje również tradycja Kościoła i co jest jedyną prawdą.

[5] Świadkami są wszystkie Kościoły Azji, a jego następcy aż do dzisiaj
twierdzą, że Polikarp to świadek prawdy, zasługujący na większą wiarę
i zaufanie niż Walentyn i Marcjon oraz cała rzesza niegodziwych umysłów.
Za Aniceta przebywał w Rzymie i wielu wspomnianych wyżej heretyków
przyprowadził z powrotem do Kościoła Bożego. Głosił, że istnieje tylko jedna
prawda, którą przejął od apostołów, a którą przekazuje Kościół.

[6] Żyją jeszcze ludzie, którzy słyszeli, jak opowiadał, że Jan, uczeń Pana,
pewnego razu poszedł w Efezie do łaźni. Spostrzegłszy Keryntosa, bez kąpieli
wybiegł z łaźni, mówiąc: «Uciekajmy, aby się łaźnie przypadkiem nie zawaliły,
bo znajduje się tam Keryntos, wróg prawdy»¹.

[7] A sam Polikarp, gdy Marcjon pewnego razu zaszedł mu drogę i za-
gadnął go: «Czy mnie nie poznajesz?», odpowiedział: «Poznaję, poznaję
pierworodnego syna Szatana». Taką ostrożność zachowywali apostołowie
i ich uczniowie, że nawet rozmawiać nie chcieli z tymi, którzy fałszowali
prawdę, postępując zgodnie z zaleceniem Pawła: «Heretyka upomnij raz
i drugi, a potem odsuń się od niego i wiedz, że taki człowiek jest wypaczony
i błędzi i sam na siebie wydaje wyrok»².

[8] Istnieje też znakomity list Polikarpa do Filipian. Kto chce i komu
zależy na własnym zbawieniu, może się z niego dowiedzieć, jaką wiarę miał
Polikarp i jak nauczał prawdy»³.

[9] Tyle Ireneusz. We wspomnianym swym *Liście do Filipian*, zachowa-
nym do dzisiaj, opiera się na świadectwach pochodzących z Pierwszego
Listu Piotra.

15.

*O tym, jak Polikarp za panowania Werusa razem z innymi poniósł
śmierć męczeńską w mieście Smyrna*

[14,10] Antonin z przydomkiem Pius panował pełne dwadzieścia dwa
lata, a jego następcami byli jego synowie, Marek Aureliusz Werus⁴, także
zwany Antoninem, oraz jego brat Lucjusz.

³ IRENEUSZ z LYONU, *Adversus haereses* III, 3, 4. List Polikarpa do Filippi wydawany jest
z pismami Ojców Apostolskich: POK 1, PSP 44, BOK 10.

⁴ Marek Aureliusz, cesarz w latach 161-180.

[IE', 1] Ἐν τούτῳ δὲ ὁ Πολύκαρπος μεγίστων τὴν Ἀσίαν ἀναθορυβήσαντων διωγμῶν μαρτυρίῳ τελειοῦται, ἀναγκαιότατον δ' αὐτοῦ τὸ τέλος ἐγγράφως ἔτι φερόμενον ἡγοῦμαι δεῖν μνήμη τῆσδε τῆς ἱστορίας καταθέσθαι.

[2] Ἔστιν δὲ ἡ γραφὴ ἐκ προσώπου ἧς αὐτὸς ἐκκλησίας ἡγεῖτο, ταῖς κατὰ τόπον¹ παροικίαις τὰ κατ' αὐτὸν ἀποσημαίνουσα διὰ τούτων·

[3] «Ἡ ἐκκλησία τοῦ θεοῦ ἡ παροικοῦσα Σμύρναν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ τῇ παροικούσῃ ἐν Φιλομηλίῳ καὶ πάσαις ταῖς κατὰ πάντα τόπον τῆς ἁγίας καθολικῆς ἐκκλησίας παροικίαις ἔλεος εἰρήνη καὶ ἀγάπη θεοῦ πατρὸς καὶ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ πληθυνθείη. Ἐγράψαμεν ὑμῖν, ἀδελφοί, τὰ κατὰ τοὺς μαρτυρήσαντας καὶ τὸν μακάριον Πολύκαρπον, ὅστις ὥσπερ ἐπισφραγίσας διὰ τῆς μαρτυρίας αὐτοῦ κατέπαυσε τὸν διωγμόν»².

[4] Τούτοις ἐξῆς πρὸ τῆς ἀμφὶ τοῦ Πολυκάρπου διηγήσεως τὰ κατὰ τοὺς λοιποὺς ἀνιστοροῦσι μάρτυρας, οἷας ἐνστάσεις πρὸς τὰς ἀληθδόνas ἐνεδείξαντο, διαγράφοντες. Καταπλήξαι γάρ φασι τοὺς ἐν κύκλῳ περιεστῶτας, θεωμένους τοτὲ μὲν μάλιστα μέχρι καὶ τῶν ἐνδοτάτω φλεβῶν καὶ ἀρτηριῶν καταξαινομένους, ὡς ἤδη καὶ τὰ ἐν μυχοῖς ἀπόρρητα τοῦ σώματος σπλάγχνα τε αὐτῶν καὶ μέλη κατοπτεύεσθαι, τοτὲ δὲ τοὺς ἀπὸ θαλάττης κήρυκας καὶ τινὰς ὀξεῖς ὀβελίσκους ὑποστρωννυμένους, καὶ διὰ παντὸς εἶδους κολάσεων καὶ βασάνων προϊόντας καὶ τέλος θηρσὶν εἰς βορὰν παρατιδομένους.

[5] Μάλιστα δὲ ἱστοροῦσιν διαπρέψαι τὸν γενναιοτάτον Γερμανικόν, ὑπορρωννύντα σὺν θείᾳ χάριτι τὴν ἔμφυτον περὶ τὸν θάνατον τοῦ σώματος δειλίαν. Βουλομένου γέ τοι τοῦ ἀνθυπάτου πείθειν αὐτὸν προβαλλομένου τε τὴν ἡλικίαν καὶ ἀντιβολοῦντος κομιδῇ νέον ὄντα καὶ ἀκμαῖον οἶκτον ἑαυτοῦ λαβεῖν, μὴ μελλῆσαι, προθύμως δ' ἐπισπάσασθαι εἰς ἑαυτὸν τὸ θηρίον, μόνον οὐχὶ βιασάμενον καὶ παροξύναντα, ὡς ἂν τάχιον τοῦ ἀδίκου καὶ ἀνόμου βίου αὐτῶν ἀπαλλαγείη.

[6] Τούτου δ' ἐπὶ τῷ διαπρεπεῖ θανάτῳ τὸ πᾶν πλῆθος ἀποθαυμάσαν τῆς ἀνδρείας τὸν θεοφιλῆ μάρτυρα καὶ τὴν καθόλου τοῦ γένους τῶν Χριστιανῶν ἀρετὴν, ἀθρόως ἐπιβοᾶν ἄρξασθαι· «Αἶρε τοὺς ἀθέους· ζητείσθω Πολύκαρπος».

[7] Καὶ δὴ πλείστης ἐπὶ ταῖς βοαῖς γενομένης ταραχῆς, Φρύγα τινὰ τὸ γένος, Κόϊντον τοῦνομα, νεωστὶ ἐκ τῆς Φρυγίας ἐπιστάντα, ἰδόντα τοὺς θῆρας καὶ τὰς ἐπὶ τούτοις ἀπειλάς, καταπτῆξαι τὴν ψυχὴν μαλακισθέντα καὶ τέλος τῆς σωτηρίας ἐνδοῦναι.

[8] Ἐδήλου δὲ τοῦτον ὁ τῆς προειρημένης γραφῆς λόγος προπετέστερον ἀλλ' οὐ κατ' εὐλάβειαν ἐπιπηδήσαι τῷ δικαστηρίῳ σὺν ἑτέροις, ἀλόντα δ' οὖν ὅμως καταφανὲς ὑπόδειγμα τοῖς πᾶσιν παρασχεῖν, ὅτι μὴ δέοι τοῖς

¹ W rzeczywistości Filomelion leży we Frygii, a nie w Poncie.

[15,1] W owym czasie, kiedy w Azji szalały bardzo gwałtowne prześladowania, Polikarp zakończył życie śmiercią męczeńską. Uważam za rzecz bardzo potrzebną dołączyć do tej *Historii* wspomnienie jego śmierci, której opis zachował się do dzisiaj.

[2] Otóż istnieje list pisany w imieniu Kościoła, którym kierował, do Kościołów Pontu¹, opowiadający jego dzieje w następujących słowach:

[3] „Kościół Boży pielgrzymujący w Smyrnie do Kościoła Bożego pielgrzymującego w Filomelion i do wszystkich wspólnot, gdziekolwiek się znajdują, a należą do Kościoła katolickiego. Miłosierdzie, pokój i miłość Boga Ojca i Pana naszego Jezusa Chrystusa niech na was spływa obficie. Piszemy wam, bracia, o męczennikach i o błogosławionym Polikarpie, który swym męczeństwem niejako przypieczętował i stłumił prześladowanie”².

[4] Po tych słowach, a przed opowieścią o losach Polikarpa, przytaczają dzieje innych męczenników i opisują, jaką wykazywali wytrzymałość wobec cierpień. Mówią, że zdumienie ogarniało tych, którzy stali tam wokół, gdy patrzyli na męczenników biczowanych aż do wewnętrznych żył i tętnic, tak że można było zobaczyć wnętrzności i narządy ukryte w głębi ich ciała, to znów na innych, rozciągniętych na kolczastych muszlach i ostrych drągach, oraz na to, jak przechodzili wszelkiego rodzaju katusze i męki, a wreszcie jak ich rzucono na pastwę dzikich zwierząt.

[5] Opowiadają, że najbardziej wyróżniał się szlachetny Germanik, który umocniony łaską Bożą pokonał wrodzony lęk ciała przed śmiercią. Gdy prokonsul, chcąc go nakłonić do zaparcia się wiary, przypominał mu jego młodość i serdecznie go prosił, by miał wzgląd na to, że jest młody, w kwiecie wieku, i zlitował się nad samym sobą, on się nie zachwiał, ale pełen odwagi wabił do siebie dzikie zwierzę, niemal siłą je przyciągał i drażnił, chcąc jak najprędzej zejść z tego świata, niesprawiedliwego i zepsutego.

[6] W obliczu tak wspaniałej śmierci cały tłum był pełen podziwu dla bohaterstwa miłego Bogu męczennika i męstwa całego ludu chrześcijańskiego, lecz później podniosły się krzyki „Precz z bezbożnikami! Szukać Polikarpa!”.

[7] Gdy z powodu takich krzyków powstał ogromny zgłęb, jeden z chrześcijan, z pochodzenia Frygijczyk, imieniem Kwintus, który właśnie przybył z Frygii, na widok dzikich zwierząt i groźących katuszy upadł na duchu, stchórzył, a w końcu zaprzepaścił swe zbawienie.

[8] Wspomniany list mówi, że Kwintus, niebacznie i nierozważnie, dobrowolnie razem z innymi stawiał się przed sądem, a gdy go razem z nimi zatrzymano, stał się dla wszystkich odstrasającym przykładem, że nie wolno

² *Martyrium Polycarpi* I, 1; zob. BOK 10. Polikarp zginął 23 II 156 lub 177 roku.

τοιούτοις ῥιψοκινδύνως καὶ ἀνευλαβῶς ἐπιτολμαῖν. Ἀλλὰ ταύτη μὲν εἶχεν πέρας τὰ κατὰ τούτους.

[9] Τὸν γε μὴν θαυμασιώτατον Πολύκαρπον τὰ μὲν πρῶτα τούτων ἀκούσαντα ἀτάραχον μεῖναι, εὐσταθὲς τὸ ἦθος καὶ ἀκίνητον φυλάξαντα, βούλεσθαί τε αὐτοῦ κατὰ πόλιν περιμένειν· πεισθέντα γε μὴν ἀντιβολουσι τοῖς ἀμφ’ αὐτὸν καὶ ὡς ἂν ὑπεξέλθοι παρακαλοῦσι, προελθεῖν εἰς οὐ πόρρω διεστώτα τῆς πόλεως ἀγρὸν διατρίβειν τε σὺν ὀλίγοις ἐνταῦθα, νύκτωρ καὶ μεθ’ ἡμέραν οὔτι ἕτερον πράττοντα ἢ ταῖς πρὸς τὸν κύριον διακαρτεροῦντα εὐχαῖς· δι’ ὧν δεῖσθαι καὶ ἱκετεύειν εἰρήνην ἐξαιτούμενον ταῖς ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐκκλησίαις, τοῦτο γὰρ καὶ εἶναι ἐκ τοῦ παντὸς αὐτῷ σύνηθες.

[10] Καὶ δὴ εὐχόμενον, ἐν ὀπτασίᾳ τριῶν πρότερον ἡμερῶν τῆς συλλήψεως νύκτωρ ἰδεῖν τὸ ὑπὸ κεφαλῆς αὐτῷ στρῶμα ἀθρόως οὕτως ὑπὸ πυρὸς φλεχθὲν δεδαπανῆσθαι, ἔξυπνον δ’ ἐπὶ τούτῳ γενόμενον, εὐθύς ὑφερμηνεῦσαι τοῖς παροῦσι τὸ φανέν, μόνον οὐχὶ τὸ μέλλον προθεσπίσαντα σαφῶς τε ἀνειπόντα τοῖς ἀμφ’ αὐτὸν ὅτι δέοι αὐτὸν διὰ Χριστὸν πυρὶ τὴν ζωὴν μεταλλάξαι.

[11] Ἐπικειμένων δὴ οὖν σὺν πάσῃ σπουδῇ τῶν ἀναζητούντων αὐτόν, αὐθις ὑπὸ τῆς τῶν ἀδελφῶν διαθέσεως καὶ στοργῆς ἐκβεβιασμένον μεταβῆ- ναί φασιν ἐφ’ ἕτερον ἀγρόν· ἔνθα μετ’ οὐ πλείστον τοὺς συνελαύνοντας ἐπελθεῖν, δύο δὲ τῶν αὐτόθι συλλαβεῖν παίδων· ὧν θάτερον αἰκισαμένους ἐπιστῆναι δι’ αὐτοῦ τῇ τοῦ Πολυκάρπου καταγωγῇ.

[12] Ὅψε δὲ τῆς ὥρας ἐπελθόντας, αὐτὸν μὲν εὐρεῖν ἐν ὑπερώῳ κατα- κείμενον, ὅθεν δυνατόν ὄν αὐτῷ ἐφ’ ἑτέραν μεταστῆναι οἰκίαν, μὴ βεβου- λῆσθαι, εἰπόντα· «Τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ γινέσθω»¹.

[13] Καὶ δὴ μαθὼν παρόντας, ὡς ὁ λόγος φησί, καταβάς αὐτοῖς διελέξατο εὖ μάλα φαιδρῶ καὶ πραστοτάτῳ προσώπῳ, ὡς καὶ θαῦμα δοκεῖν ὁρᾶν τοὺς πάλαι τοῦ ἀνδρὸς ἀγνώτας, ἐναποβλέποντας τῷ τῆς ἡλικίας αὐτοῦ παλαιῷ καὶ τῷ σεμνῷ καὶ εὐσταθεῖ τοῦ τρόπου, καὶ εἰ τοσαύτη γένοιτο σπουδὴ ὑπὲρ τοῦ τοιοῦτον συλληφθῆναι πρεσβύτην.

[14] Ὁ δ’ οὐ μελλήσας εὐθέως τράπεζαν αὐτοῖς παρατεθῆναι προστάττει, εἴτα τροφῆς ἀφθόνου μεταλαβεῖν ἀξιοῖ, μίαν τε ὥραν, ὡς ἂν προσεῦξοιτο ἀδεῶς, παρ’ αὐτῶν αἰτεῖται· ἐπιτρεψάντων δὲ ἀναστὰς ἠῦχετο, ἔμπλεως τῆς χάριτος ὧν τοῦ κυρίου, ὡς ἐκπλήττεσθαι τοὺς παρόντας εὐχομένου αὐτοῦ ἀκρωμένους πολλοὺς τε αὐτῶν μετανοεῖν ἤδη ἐπὶ τῷ τοιοῦτον ἀναιρεῖσθαι μέλλειν σεμνὸν καὶ θεοπρεπῆ πρεσβύτην.

[15] Ἐπὶ τούτοις ἡ περὶ αὐτοῦ γραφὴ κατὰ λέξιν ὧδέ πως τὰ ἐξῆς τῆς ἱστορίας ἔχει·

«Ἐπεὶ δέ ποτε κατέπαυσε τὴν προσευχὴν μνημονεύσας ἀπάντων καὶ τῶν πώποτε συμβεβληκότων αὐτῷ, μικρῶν τε καὶ μεγάλων, ἐνδόξων τε καὶ ἀδόξων, καὶ πάσης τῆς κατὰ τὴν οἰκουμένην καθολικῆς ἐκκλησίας, τῆς

zuchwale i bezmyślnie narażać się na takie niebezpieczeństwa. Tyle o tych męczennikach.

[9] Polikarp zaś zasłużył na najwyższy podziw. Przede wszystkim nie przeraził się, gdy dotarły do niego te wieści, zachował spokój i równowagę ducha i chciał pozostać w mieście. Dał się jednak przekonać swym uczniom, którzy byli innego zdania i prosili go, by uciekał. Udał się więc do majątku leżącego w pobliżu miasta i przebywał tam w otoczeniu tylko kilku osób. W nocy i we dnie nic innego nie robił, tylko trwał na modlitwach do Pana, prosząc i błagając o pokój dla Kościołów całego świata, jak to zresztą zawsze miał w zwyczaju.

[10] Podczas modlitwy, trzy dni przed swym pojmaniem miał widzenie. Ujrzał w nocy, jak poduszkę, którą miał pod głową, nagle ogarnął ogień, tak że spłonęła. Pod wpływem tego obudził się i zaraz obecnym objaśnił tę wizję, przepowiedział, co go czeka, i jasno oświadczył swemu otoczeniu, że dla Chrystusa odda życie w ogniu.

[11] Ci, którzy go szukali, tropili go z całą zawziętością. Wówczas on, ponownie ulegając namowie i miłości braci, przeniósł się, jak mówią, do innego majątku. Wkrótce potem zjawili się prześladowcy i schwytali dwóch służących, z których jednego skatowali tak, że dowiedzieli się od niego o miejscu pobytu Polikarpa.

[12] Przybyli późnym wieczorem i przekonali się, że jest obecny i odpoczywa na piętrze. Mógł stamtąd jeszcze uciec do innego majątku, ale już nie chciał i rzekł: „Niech się dzieje wola Boża”¹.

[13] Gdy się dowiedział, że przyszli, zszedł na dół i zaczął z nimi rozmawiać, jego twarz jaśniała przy tym nadzwyczajną pogodą i łagodnością. Ponieważ go wcześniej nie znali, sądzili, że mają przed sobą zjawę, gdy patrzyli na jego sędziwy wiek oraz poważne i dostojne zachowanie. Dziwili się tylko, dlaczego tyle wysiłku włożono w pojmanie takiego starca.

[14] On zaś kazał szybko zastawić dla nich stół, po czym zaprosił ich na obfity posiłek i poprosił o godzinę czasu, by się mógł spokojnie pomodlić. Gdy się na to zgodzili, modlił się stojąc, a tyle w nim było łaski Bożej, że zdumienie ogarnęło wszystkich obecnych, którzy słuchali jego modlitwy. Wielu z nich nawet zdjął żal, że tak święty i bogobojny starzec miał iść na stracenie.

[15] Następnie pismo, które o nim opowiada, dalszy ciąg jego dziejów przedstawia tak:

„Wreszcie skończył modlitwy, w których pamiętał o wszystkich swoich znajomych, małych i wielkich, znacznych i prostych i o całym rozproszonym po świecie Kościele katolickim. Ponieważ już nadeszła chwila odjazdu,

¹ *Martyrium Polycarpi* VII, 1.

ώρας ἐλθούσης τοῦ ἐξιέναι, ὄνῳ καθίσαντες αὐτὸν ἤγαγον εἰς τὴν πόλιν, ὄντος σαββάτου μεγάλου. Καὶ ὑπήντα αὐτῷ ὁ εἰρήναρχος¹ Ἡρώδης καὶ ὁ πατήρ αὐτοῦ Νικήτης· οἱ καὶ μεταθέντες αὐτὸν εἰς τὸ ὄχημα, ἔπειθον παρακαθεζόμενοι καὶ λέγοντες· τί γὰρ κακὸν ἐστὶν εἰπεῖν, κύριος Καῖσαρ, καὶ θῦσαι καὶ διασφύζεσθαι»;

[16] «Ὁ δὲ τὰ μὲν πρῶτα οὐκ ἀπεκρίνατο, ἐπιμενόντων δὲ αὐτῶν, ἔφη· «Οὐ μέλλω πράττειν ὃ συμβουλευέτέ μοι». Οἱ δὲ ἀποτυχόντες τοῦ πείσαι αὐτόν, δεινὰ ῥήματα ἔλεγον καὶ μετὰ σπουδῆς καθήρουν, ὡς κατιόντα ἀπὸ τοῦ ὀχήματος ἀποσύραι τὸ ἀντικνήμιον· ἀλλὰ γὰρ μὴ ἐπιστραφεῖς, οἷα μὴδὲν πεπονθώς, προθύμως μετὰ σπουδῆς ἐπορεύετο, ἀγόμενος εἰς τὸ στάδιον.

[17] «Θορύβου δὲ τηλικούτου ὄντος ἐν τῷ σταδίῳ, ὡς μὴδὲ πολλοῖς ἀκουσθῆναι, τῷ Πολύκαρπῳ εἰσιόντι εἰς τὸ στάδιον φωνὴ ἐξ οὐρανοῦ γέγονεν· «Ἰσχυε, Πολύκαρπε, καὶ ἀνδρίζου». Καὶ τὸν μὲν εἰπόντα οὐδεὶς εἶδεν, τὴν δὲ φωνὴν τῶν ἡμετέρων πολλοὶ ἤκουσαν.

[18] «Προσαχθέντος οὖν αὐτοῦ, θόρυβος ἦν μέγας ἀκουσάντων ὅτι Πολύκαρπος συνείληπται. Λοιπὸν οὖν προσελθόντα ἀνηρώτα ὁ ἀνθύπατος εἰ αὐτὸς εἶη Πολύκαρπος, καὶ ὁμολογήσαντος, ἔπειθεν ἀρνεῖσθαι, λέγων· «Αἰδέσθητί σου τὴν ἡλικίαν», καὶ ἕτερα τούτοις ἀκόλουθα, ἃ σύνηδες αὐτοῖς ἐστὶ λέγειν, «Ὅμοσον τὴν Καίσαρος τύχην, μετανόησον, εἶπον, αἶρε τοὺς ἀθέους».

[19] «Ὁ δὲ Πολύκαρπος ἐμβριθεῖ τῷ προσώπῳ εἰς πάντα τὸν ὄχλον τὸν ἐν τῷ σταδίῳ ἐμβλέψας, ἐπισείσας αὐτοῖς τὴν χεῖρα στενάζας τε καὶ ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανόν, εἶπεν· «Αἶρε τοὺς ἀθέους».

[20] «Ἐγκειμένου δὲ τοῦ ἡγουμένου καὶ λέγοντος· «Ὅμοσον, καὶ ἀπολύσω σε, λοιδόρησον τὸν Χριστόν», ἔφη ὁ Πολύκαρπος· «Ὁγδοήκοντα καὶ ἑξ ἔτη δουλεύω αὐτῷ, καὶ οὐδὲν με ἡδίκησεν· καὶ πῶς δύναμαι βλασφημῆσαι τὸν βασιλέα μου, τὸν σῶσαντά με»;

[21] «Ἐπιμένοντος δὲ πάλιν αὐτοῦ καὶ λέγοντος· «Ὅμοσον τὴν Καίσαρος τύχην», ὁ Πολύκαρπος· «Εἰ κενοδοξεῖς», φησὶν, «Ἵνα ὁμόσω τὴν Καίσαρος τύχην, ὡς λέγεις προσποιοῦμενος ἀγνοεῖν ὅστις εἰμί, μετὰ παρρησίας ἄκουε· Χριστιανός εἰμι. Εἰ δὲ θέλεις τὸν τοῦ Χριστιανισμοῦ μαθεῖν λόγον, δὸς ἡμέραν καὶ ἄκουσον».

[22] «Ἐφη ὁ ἀνθύπατος· «Πείσον τὸν δῆμον». Πολύκαρπος ἔφη· «Σὲ μὲν καὶ λόγου ἠξίωκα, δεδιδάγμεθα γὰρ ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις ὑπὸ θεοῦ τεταγμέναις τιμὴν κατὰ τὸ προσήκον τὴν μὴ βλάπτουσαν ἡμᾶς ἀπονέμειν· ἐκείνους δὲ οὐκ ἀξίους ἡγοῦμαι τοῦ ἀπολογεῖσθαι αὐτοῖς».

[23] «Ὁ δ' ἀνθύπατος εἶπεν· «Θηρία ἔχω· τούτοις σε παραβαλῶ, ἐὰν μὴ μετανοήσης. Ὁ δὲ εἶπεν· «Κάλει· ἀμετάθετος γὰρ ἡμῖν ἢ ἀπὸ τῶν κρειττόνων

¹ Urzędnik mający do dyspozycji oddział policji dla zaprowadzania porządku.

wsadzono go na osła i poprowadzono do miasta. Był to wielki dzień szabat. Irenarcha¹ Herod i jego ojciec, Niketas, wyszli mu na spotkanie. Wzięli go do swego powozu, posadzili obok siebie i perswadując, mówili tak: «Co jest złego w tym, że ktoś mówi: 'Panem jest cesarz', a potem składa ofiarę, by ocalić życie?».

[16] Najpierw nic nie powiedział, gdy zaś nalegali, rzekł: «Nie zrobię tego, co mi radzicie». Przekonali się wówczas, że perswazuje na nic się nie zdadzą, więc zaczęli go lżyć i tak gwałtownie wypchnęli go z powozu, że wypadł i stłukł sobie kość goleniową. Bez śladu oburzenia, jak gdyby nic złego mu się nie stało, ochoczo i pospiesznie ruszył w dalszą drogę do stadionu.

[17] Rozległ się tam taki harmider, że nie można było zrozumieć ani słowa. Gdy Polikarp wchodził na arenę, dał się słyszeć głos z nieba, mówiący: «Odwagi, Polikarpie! Bądź dzielny!». Nikt wprawdzie nie słyszał, kto mówił, ale wielu naszych słyszało głos.

[18] Gdy go wprowadzono, harmider stał się jeszcze większy, na wieść, że Polikarp został pojmany. Postawiono go przed prokonsulem, a ten go zapytał, czy Polikarp to on. Gdy potwierdził, prokonsul zaczął go namawiać do zaparcia się wiary i rzekł: «Miej wzgląd na swoją starość», a potem dodał jeszcze to wszystko, co się zwykle mówi w takich okolicznościach: «Złóż przysięgę na życie cezara, opamiętaj się, wołaj 'Śmierć bezbożnikom!'».

[19] Wówczas Polikarp powiódł wokół poważnym spojrzeniem po całym tłumie zebranych na stadionie, westchnął, wzniósł oczy do nieba i rzekł: «Śmierć bezbożnikom!».

[20] Prokonsul zaś dalej nalegał: «Złóż przysięgę, a będziesz wolny. Przeklnij Chrystusa!». Polikarp zaś odpowiedział: «Osiemdziesiąt sześć lat Mu służy i nie wyrządził mi żadnej krzywdy. Jak więc mógłbym przekląć mego Króla, który mnie zbawił?».

[21] On zaś jeszcze bardziej nalegał: «Złóż przysięgę na życie cezara». Wówczas Polikarp odrzekł: «Mylisz się, jeśli sądzisz, że złożę przysięgę na to, co nazywasz bóstwem losu cezara, i udajesz, że nie wiesz, kim jestem. Posłuchaj więc, mówię otwarcie: Jestem chrześcijaninem. Jeśli zaś chcesz poznać naukę chrześcijańską, daj mi dzień i posłuchaj».

[22] Porokonsul odpowiedział: «Przekonaj lud!». Polikarp zaś odparł: «Ty jesteś godzien tego, bym z tobą rozmawiał; nauczono nas bowiem urzędnikom i władzom ustanowionym przez Boga oddawać należny szacunek, który nam ujmy nie przynosi. Tych zaś uważam za niegodnych wysłuchania mojej obrony».

[23] Wówczas odezwał się prokonsul: «Mam dzikie zwierzęta, którym cię rzucę na pożarcie, jeśli się nie opamiętasz». On zaś odrzekł: «Każ je

ἐπὶ τὰ χεῖρω μετάνοια, καλὸν δὲ μετατίθεσθαι ἀπὸ τῶν χαλεπῶν ἐπὶ τὰ δίκαια».

[24] «Ὁ δὲ πάλιν πρὸς αὐτόν· «Πυρί σε ποιήσω δαμασθῆναι, ἐὰν τῶν θηρίων καταφρονῇς, ἐὰν μὴ μετανοήσης». Πολύκαρπος εἶπεν· «Πῦρ ἀπειλεῖς πρὸς ὥραν καιόμενον καὶ μετ' ὀλίγον σβεννύμενον· ἀγνοεῖς γὰρ τὸ τῆς μελλούσης κρίσεως καὶ αἰωνίου κολάσεως τοῖς ἀσεβέσι τηρούμενον πῦρ. Ἀλλὰ τί βραδύνεις; φέρε ὁ βούλει».

[25] «Ταῦτα δὲ καὶ ἕτερα πλείονα λέγων, θάρσους καὶ χαρὰς ἐνεπίμπλατο καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ χάριτος ἐπληροῦτο, ὥστε μὴ μόνον μὴ συμπεσεῖν ταραχθέντα ὑπὸ τῶν λεγομένων πρὸς αὐτόν, ἀλλὰ τοῦναντίον τὸν ἀνθύπατον ἐκστῆναι πέμψαι τε τὸν κήρυκα καὶ ἐν μέσῳ τῷ σταδίῳ κηρῦξαι τρίς· «Πολύκαρπος ὡμολόγησεν ἑαυτὸν Χριστιανὸν εἶναι».

[26] «Τούτου λεχθέντος ὑπὸ τοῦ κήρυκος, πᾶν τὸ πλῆθος ἐθνῶν τε καὶ Ἰουδαίων τῶν τὴν Σμύρναν κατοικούντων ἀκατασχέτῳ θυμῷ καὶ μεγάλῃ φωνῇ ἔβόα· οὗτός ἐστιν ὁ τῆς Ἀσίας διδάσκαλος, ὁ πατὴρ τῶν Χριστιανῶν, ὁ τῶν ἡμετέρων θεῶν καθαιρέτης, ὁ πολλοὺς διδάσκων μὴ θύειν μηδὲ προσκυνεῖν».

[27] «Ταῦτα λέγοντες, ἐπεβόων καὶ ἡρώτων τὸν ἀσιάρχην¹ Φίλιππον ἵνα ἐπαφῇ τῷ Πολυκάρπῳ λέοντα· ὁ δὲ ἔφη μὴ εἶναι ἐξὸν αὐτῷ, ἐπειδὴ πεπληρώκει τὰ κυνηγέσια. Τότε ἔδοξεν αὐτοῖς ὁμοθυμαδὸν ἐπιβοῆσαι ὥστε ζῶντα τὸν Πολύκαρπον κατακαῦσαι.

[28] «Ἔδει γὰρ τὸ τῆς φανερωθείσης αὐτῷ ἐπὶ τοῦ προσκεφαλαίου ὀπτασίας πληρωθῆναι· ὅτε ἰδὼν αὐτὸ καιόμενον προσευχόμενος, εἶπεν ἐπιστραφεὶς τοῖς μετ' αὐτοῦ πιστοῖς προφητικῶς· «Δεῖ με ζῶντα καῆναι».

[29] «Ταῦτα οὖν μετὰ τοσούτου τάχους ἐγένετο θάττον ἢ ἐλέγετο, τῶν ὄχλων παραχρῆμα συναγόντων ἐκ τῶν ἐργαστηρίων καὶ ἐκ τῶν βαλανείων ξύλα καὶ φρύγανα, μάλιστα Ἰουδαίων προθύμους, ὡς ἔθος αὐτοῖς, εἰς ταῦτα ὑπουργούντων.

[30] «Ἄλλ' ὅτε ἡ πυρὰ ἡτοιμάσθη, ἀποθέμενος ἑαυτῷ πάντα τὰ ἱμάτια καὶ λύσας τὴν ζώνην, ἐπειράτο καὶ ὑπολύνει ἑαυτόν, μὴ πρότερον τοῦτο ποιῶν διὰ τὸ ἀεὶ ἕκαστον τῶν πιστῶν σπουδάζειν ὅστις τάχιον τοῦ χρωτὸς αὐτοῦ ἐφάνηται· ἐν παντὶ γὰρ ἀγαθῆς ἔνεκεν πολιτείας καὶ πρὸ τῆς πολιᾶς ἐκεκόσμητο.

[31] «Εὐθέως οὖν αὐτῷ περιετίθετο τὰ πρὸς τὴν πυρὰν ἡρμοσμένα ὄργανα· μελλόντων δὲ αὐτῶν καὶ προσηλοῦν αὐτόν, εἶπεν· «Ἄφετέ με οὕτως· ὁ γὰρ διδούς ὑπομείναι τὸ πῦρ δώσει καὶ χωρὶς τῆς ὑμετέρας ἐκ τῶν ἡλίων ἀσφαλείας ἀσχύλτως ἐπιμεῖναι τῇ πυρᾷ». Οἱ δὲ οὐ καθήλωσαν, προσέδησαν δὲ αὐτόν.

¹ Głowa „Związku Azjatyckiego” i główny kapłan Azji. Do jego obowiązków należało organizowanie igrzysk.

przyprowadzić, bo nie możemy tego, co lepsze, zamienić na to, co gorsze; przeciwnie, dobrze jest porzucić to, co złe, dla tego co słuszne».

[24] Ten zaś znów przemówił do Polikarpa: «Każę cię spalić na stosie, skoro zwierzęta ci nie straszne, jeśli się nie opamiętasz». A Polikarp odpowiedział: «Grozisz ogniem, który płonie przez chwilę i wkrótce gaśnie, bo nie znasz ognia sądu, który nastąpi, i ognia kary wiecznej, przygotowanego dla bezbożników. Lecz czemu zwlekasz? Rób, co chcesz».

[25] Gdy mówił te i tym podobne słowa, był pełen odwagi i radości, a jego oblicze jaśniało łaską, tak że wypowiedziane groźby nie przeraziły go ani nie zrobiły na nim wrażenia. Przeciwnie, raczej prokonsul stracił nad sobą panowanie i wysłał swego posłańca, by na środku stadionu trzy razy obwieścił: «Polikarp wyznał, że jest chrześcijaninem».

[26] Gdy posłaniec to oznajmił, cały tłum składający się z pogan i Żydów mieszkających w Smyrnie wybuchnął niepohamowaną wściekłością i wrzeszczał na całe gardło: «Oto nauczyciel, ojciec chrześcijan, obalający naszych bogów, który swą nauką wielu odwodzi od składania im ofiar i oddawania czci».

[27] Tak krzycząc, domagali się od azjarchy¹ Filipa, by kazał na Polikarpa wypuścić lwa. Filip zaś odrzekł, że nie ma do tego prawa, bo skończyło się tak zwane «polowanie»². Wówczas podniósł się jednomyślny krzyk: «Żywcem spalić Polikarpa!».

[28] Miało się bowiem spełnić dane mu widzenie, gdy na modlitwie ujrzał, jak jego poduszka spłonęła, a on zwrócił się do swego otoczenia i rzekł: «Mam być spalony żywcem».

[29] W mgnieniu oka przystąpiono do realizacji zamierzenia. Jeszcze nie przebrzmiały okrzyki, a tłum już znosił drewno i chrust z warsztatów i łaźni, a największą gorliwością, jak zwykle, odznaczeni się Żydzi.

[30] Gdy już stos był gotowy, Polikarp sam zdjął wszystkie swoje szaty, rozwiązał przepaskę i usiłował zdjąć sandały, czego dotychczas nie robił, ponieważ to wierni zawsze ubiegali się o to, by być jak najbliżej jego osoby. Taki nimb go otaczał ze względu na jego pobożne życie zanim jeszcze zbierały mu włosy.

[31] Zaraz też złożono wokół niego wszystko, co potrzebne do spalania skazańca na stosie. Gdy go chcieli przybić gwoździami, odezwał się: «Zostawcie mnie tak, bowiem Ten, który mi zsyła mękę w ogniu, da mi również siłę, bym bez pomocy waszych gwoździ stał niewzruszony na stosie». Więc nie przybili go, lecz przywiązali.

² Po łacinie *venationes*, czyli igrzyska z udziałem zwierząt.

[32] «Ὁ δ' ὀπίσω τὰς χεῖρας ποιήσας καὶ προσδεθείς ὥσπερ κριὸς ἐπίσημος, ἀναφερόμενος ἐκ μεγάλου ποιμνίου ὀλοκαύτωμα δεκτὸν θεῷ παντοκράτορι, εἶπεν·

[33] «Ὁ τοῦ ἀγαπητοῦ καὶ εὐλογητοῦ παιδὸς σου Ἰησοῦ Χριστοῦ πατήρ, δι' οὗ τὴν περὶ σέ ἐπίγνωσιν εἰλήφαμεν, ὁ θεὸς ἀγγέλων καὶ δυνάμεων καὶ πάσης κτίσεως παντός τε τοῦ γένους τῶν δικαίων οἱ ζῶσιν ἐνώπιόν σου, εὐλογῶ σε ὅτι ἡξίωσάς με τῆς ἡμέρας καὶ ὥρας ταύτης, τοῦ λαβεῖν μέρος ἐν ἀριθμῷ τῶν μαρτύρων ἐν τῷ ποτηρίῳ τοῦ Χριστοῦ σου εἰς ἀνάστασιν ζωῆς αἰωνίου ψυχῆς τε καὶ σώματος ἐν ἀφθαρσίᾳ πνεύματος ἁγίου·

[34] «Ἐν οἷς προσδεχθεῖν ἐνώπιόν σου σήμερον ἐν θυσίᾳ πίονι καὶ προσδεκτῇ, καθὼς προητοίμασας, προφανερῶσας καὶ πληρώσας ὁ ἀψευδὴς καὶ ἀληθινὸς θεός.

[35] «Διὰ τοῦτο καὶ περὶ πάντων σὲ αἰνῶ, σὲ εὐλογῶ, σὲ δοξάζω διὰ τοῦ αἰωνίου ἀρχιερέως Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἀγαπητοῦ σου παιδός, δι' οὗ σοι σὺν αὐτῷ ἐν πνεύματι ἁγίῳ δόξα καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς μέλλοντας αἰῶνας, ἀμήν».

[36] «Ἀναπέμψαντος δὲ αὐτοῦ τὸ ἀμήν καὶ πληρώσαντος τὴν προσευχήν, οἱ τοῦ πυρὸς ἄνθρωποι ἐξῆψαν τὸ πῦρ, μεγάλης δὲ ἐκλαμψάσης φλογὸς θαῦμα εἶδομεν οἷς ἰδεῖν ἐδόθη, οἱ καὶ ἐτηρήθησαν εἰς τὸ ἀναγγεῖλαι τοῖς λοιποῖς τὰ γενόμενα.

[37] «Τὸ γὰρ πῦρ καμάρας εἶδος ποιῆσαν ὥσπερ ὀθόνης πλοίου ὑπὸ πνεύματος πληρουμένης, κύκλῳ περιτείχισε τὸ σῶμα τοῦ μάρτυρος, καὶ ἦν μέσον οὐχ ὡς σὰρξ καιομένη, ἀλλ' ὡς χρυσὸς καὶ ἄργυρος ἐν καμίνῳ πυρούμενος· καὶ γὰρ εὐωδίας τοσαύτης ἀντελαβόμεθα ὡς λιβανωτοῦ πνέοντος ἢ ἄλλου τινὸς τῶν τιμίων ἁρωμάτων.

[38] «Πέρας γοῦν ἰδόντες οἱ ἄνομοι μὴ δυνάμενον τὸ σῶμα ὑπὸ τοῦ πυρὸς δαπανηθῆναι, ἐκέλευσαν προσελθόντα αὐτῷ κομφέκτορα¹ παραβῦσαι ξίφος.

[39] «Καὶ τοῦτο ποιήσαντος, ἐξῆλθεν πλήθος αἵματος, ὥστε κατασβέσαι τὸ πῦρ καὶ θαυμάσαι πάντα τὸν ὄχλον εἰ τοσαύτη τις διαφορὰ μεταξὺ τῶν τε ἀπίστων καὶ τῶν ἐκλεκτῶν· ὧν εἷς καὶ οὗτος γέγονεν ὁ θαυμασιώτατος ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις διδάσκαλος ἀποστολικὸς καὶ προφητικὸς γενόμενος ἐπίσκοπος τῆς ἐν Σμύρνῃ καθολικῆς ἐκκλησίας· πᾶν γὰρ ῥῆμα ὁ ἀφῆκεν ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ ἐτελειώθη καὶ τελειωθήσεται.

[40] «Ὁ δὲ ἀντίζηλος καὶ βάσκανος πονηρός, ὁ ἀντικείμενος τῷ γένει τῶν δικαίων, ἰδὼν τὸ μέγεθος αὐτοῦ τῆς μαρτυρίας καὶ τὴν ἀπ' ἀρχῆς ἀνεπίληπτον πολιτείαν ἐστεφανωμένον τε τὸν τῆς ἀφθαρσίας στέφανον καὶ βραβεῖον ἀναντίρρητον ἀπενηνεγμένον, ἐπετήδευσεν ὡς μηδὲ τὸ σωματίον αὐτοῦ ὑφ' ἡμῶν ληφθεῖν, καίπερ πολλῶν ἐπιθυμούντων τοῦτο ποιῆσαι καὶ κοινωνῆσαι τῷ ἁγίῳ αὐτοῦ σαρκίῳ.

¹ Zadaniem *confectora* było dobijanie w czasie igrzysk rannych ludzi i zwierząt.

[32] On zaś sam wyciągnął do tyłu ręce, aby je związali, i był jak najpiękniejszy baranek wybrany z liczego stada na miłe całopalenie dla Boga wszechmogącego i rzekł:

[33] «Ojciec umiłowanego i błogosławionego swego Syna, Jezusa Chrystusa, który nas nauczył znać Ciebie! Boże aniołów i mocy, i wszelkiego stworzenia, i całego rodu ludzi sprawiedliwych, którzy żyją przed Twoim obliczem! Błogosławię Cię, że mnie uczyniłeś godnym tego dnia i tej godziny, bym w liczbie męczenników miał udział w kielichu Twego Pomazańca na zmartwychwstanie do życia wiecznego, duszą i ciałem, w nieskazitelnosci Ducha Świętego.

[34] Obym stanął dzisiaj wśród nich przed Twoim obliczem jako ofiara obfita i miła, tak jak mnie przygotowałeś i już wcześniej mi objawiłeś, i jak spełniłeś, Boże prawdomówny i prawdziwy.

[35] Za to i za wszystko chwale Cię, błogosławię Cię i wielbię Cię przez wiekuistego Arcykapłana, Jezusa Chrystusa, umiłowanego Twego Syna, przez którego Tobie z Nim razem i z Duchem Świętym chwala i teraz, i na przyszłe wieki. Amen».

[36] Gdy powiedział «amen» i skończył modlitwę, podpalacze stosu wznieśli ogień. Rozbłysnął wielki płomień i ujrzeliśmy cud, my, którym to dano widzieć, zachowani po to, by innym opowiadać wszystko, co się stało.

[37] Otóż ogień utworzył rodzaj sklepienia, podobnego do żagla okrętu wzdętego przez wiatr, i otoczył ciało męczennika. On zaś był w samym środku nie jak palące się ciało, ale jak złoto i srebro rozżarzone w piecu. A my poczuliśmy przyjemną woń jak zapach kadzidła lub innych kosztownych wonności.

[38] Wreszcie niegodziwcy, widząc, że ogień nie może spalić jego ciała, kazali, by *confector*¹ podszedł do niego i przebił go mieczem.

[39] Gdy to zrobił, wypłynęło tyle krwi, że zalała ogień. A cały tłum nie mógł wyjść z podziwu, że niewierni tak bardzo różnią się od wybranych. Jednym z tych wybrańców był niewątpliwie ów przedziwny nauczyciel, który w naszych czasach stał się apostołem i prorokiem, biskup Kościoła katolickiego w Smyrnie. Bowiem każde słowo, które wyszło z jego ust, już się spełniło i jeszcze się spełni.

[40] A zazdrosny i złośliwy Niegodziwiec, przeciwnik ludzi sprawiedliwych, widział wielkość męczeństwa [Polikarpa] i jego życie, nieskalane od samego początku. Patrzył, jak został uwieńczony wieńcem nieskazitelnosci i odebrał nagrodę, której już nie utraci, więc zabiegał o to, byśmy nawet nie mogli zabrać jego zwłok. Wielu wiernych chciało bowiem zabrać jego święte szczątki i otoczyć je czcią.

[41] «Υπέβαλον γοῦν τινες Νικήτην, τὸν τοῦ Ἡρώδου πατέρα, ἀδελφὸν [δὲ] δ' Ἀλκης, ἐντυχεῖν τῷ ἡγεμόνι ὥστε μὴ δοῦναι αὐτοῦ τὸ σῶμα, «Μή», φησὶν, «Ἀφέντες τὸν ἐσταυρωμένον, τοῦτον ἄρξωνται σέβειν». Καὶ ταῦτα εἶπον ὑποβαλόντων καὶ ἐνισχυσάντων τῶν Ἰουδαίων· οἱ καὶ ἐτήρησαν μελλόντων ἡμῶν ἐκ τοῦ πυρὸς αὐτὸν λαμβάνειν, ἀγνοοῦντες ὅτι οὔτε τὸν Χριστὸν ποτε καταλιπεῖν δυνασόμεθα, τὸν ὑπὲρ τῆς τοῦ παντὸς κόσμου τῶν σφζομένων σωτηρίας παθόντα, οὔτε ἕτερόν τινα σέβειν.

[42] «Τοῦτον μὲν γὰρ υἱὸν ὄντα τοῦ θεοῦ προσκυνοῦμεν, τοὺς δὲ μάρτυρας ὡς μαθητὰς καὶ μιμητὰς τοῦ κυρίου ἀγαπῶμεν ἀξίως ἕνεκα εὐνοίας ἀνυπερβλήτου τῆς εἰς τὸν ἴδιον βασιλέα καὶ διδάσκαλον· ὧν γένοιτο καὶ ἡμᾶς συγκοινωνοὺς τε καὶ συμμαθητὰς γενέσθαι.

[43] «Ἰδὼν οὖν ὁ ἑκατοντάρχης τὴν τῶν Ἰουδαίων γενομένην φιλονεικίαν, θεὸς αὐτὸν ἐν μέσῳ, ὡς ἔθος αὐτοῖς, ἔκαυσεν, οὕτως τε ἡμεῖς ὕστερον ἀνελόμενοι τὰ τιμιώτερα λίθων πολυτελῶν καὶ δοκιμώτερα ὑπὲρ χρυσίον ὅστ' αὐτοῦ ἀπεθέμεθα ὅπου καὶ ἀκόλουθον ἦν.

[44] «Ἐνθα, ὡς δυνατόν, ἡμῖν συναγομένοις ἐν ἀγαλλιάσει καὶ χαρᾷ παρέξει ὁ κύριος ἐπιτελεῖν τὴν τοῦ μαρτυρίου αὐτοῦ ἡμέραν γενέθλιον εἰς τε τὴν τῶν προηθληκῶν μνήμην καὶ τῶν μελλόντων ἀσκησίν τε καὶ ἐτοιμασίαν¹.

[45] «Τοιαῦτα τὰ κατὰ τὸν μακάριον Πολύκαρπον· σὺν τοῖς ἀπὸ Φιλαδελφείας δωδεκάτου ἐν Σμύρνῃ μαρτυρήσαντος, [ὃς] μόνος ὑπὸ πάντων μᾶλλον μνημονεύεται, ὡς καὶ ὑπὸ τῶν ἐθνῶν ἐν παντὶ τόπῳ λαλεῖσθαι»².

[46] Τὰ μὲν δὴ κατὰ τὸν θαυμάσιον καὶ ἀποστολικὸν Πολύκαρπον τοιοῦτου κατηξίωτο τέλους, τῶν κατὰ τὴν Σμυρναίων ἐκκλησίαν ἀδελφῶν τὴν ἱστορίαν ἐν ἧ' δεδηλώκαμεν αὐτῶν ἐπιστολῇ κατατεθειμένων· ἐν τῇ αὐτῇ δὲ περὶ αὐτοῦ γραφῇ καὶ ἄλλα μαρτύρια συνῆπτο κατὰ τὴν αὐτὴν Σμύρναν πεπραγμένα ὑπὸ τὴν αὐτὴν περίοδον τοῦ χρόνου τῆς τοῦ Πολυκάρπου μαρτυρίας, μεθ' ὧν καὶ Μητροδῶρος τῆς κατὰ Μαρκίωνα πλάνης πρεσβύτερος δὴ εἶναι δοκῶν πυρὶ παραδοθεὶς ἀνήρηται.

[47] Τῶν γε μὴν τότε περιβόητος μάρτυς εἰς τις ἐγνωρίζετο Πιόνιος· οὗ τὰς κατὰ μέρος ὁμολογίας τὴν τε τοῦ λόγου παρρησίαν καὶ τὰς ὑπὲρ τῆς πίστεως ἐπὶ τοῦ δήμου καὶ τῶν ἀρχόντων ἀπολογίας διδασκαλικὰς τε δημηγορίας καὶ ἔτι τὰς πρὸς τοὺς ὑποπεπτωκότας τῷ κατὰ τὸν διωγμὸν πειρασμῷ δεξιώσεις παραμυθίας τε ἅς ἐπὶ τῆς εἰρκτῆς τοῖς παρ' αὐτὸν εἰσαφικνουμένοις ἀδελφοῖς παρετίθετο, ἅς τε ἐπὶ τούτοις ὑπέμεινεν βασάνους, καὶ τὰς ἐπὶ ταύταις ἀλγηδόνας καθηλώσεις τε καὶ τὴν ἐπὶ τῆς πυρᾶς καρτερίαν

¹ Jest to najstarsze znane świadectwo gromadzenia się na grobach męczenników w rocznicę ich śmierci, pojmowanej jako narodziny dla nieba (*dies natalis*).

[41] Podsunęli więc pewni ludzie Niketasowi, ojcu Heroda, a bratu Alke myśl, by wpłynąć na prokonsula, żeby nie wydawał jego ciała, aby – jak mówili – nie porzucili Ukrzyżowanego i nie zaczęli oddawać boskiej czci Polikarpowi. Mówili tak namawiani i podżegani przez Żydów, którzy czekali na nas, gdy chcieliśmy wydobyć z ognia jego ciało. Nie zdawali sobie sprawy z tego, że przecież nigdy nie będziemy mogli porzucić Chrystusa, który cierpiał dla zbawienia wszystkich na całym świecie przeznaczonych do zbawienia, ani komu innemu oddawać czci boskiej.

[42] Jego wielbimy, bo jest Synem Bożym, męczenników zaś słusznie miłujemy jako uczniów i naśladowców Pańskich za ich bezgraniczne przywiązanie do swego Króla i Nauczyciela. Obyśmy mogli być ich towarzyszami i wraz z nimi współuczniami!

[43] Centurion, widząc sprzeciw Żydów, zwyczajowo wystawił ciało Polikarpa na widok publiczny, a potem je spalił. My zaś później zebraliśmy jego kości, szlachetniejsze od drogich kamieni i cenniejsze od złota, i złożyliśmy je w stosownym miejscu.

[44] Tam, o ile to będzie możliwe, będziemy się zbierać w radości i weselu i jeśli Bóg pozwoli, będziemy świętować dzień jego męczeńskich urodzin, na pamiątkę również tych, którzy już wyszli zwycięsko z zapasów oraz jako przygotowanie i ćwiczenie przed walkami, jakie czekają nas samych¹.

[45] Tyle o błogosławionym Polikarpie, który razem z wiernymi z Filadelfii poniósł w Smyrnie śmierć jako dwunasty męczennik, ale tylko on spośród wszystkich szczególnie jest wspominany, tak że nawet poganie wszędzie o nim mówią².

[46] Tak więc życie Polikarpa, męża godnego podziwu i apostolskiego, zwieńczył taki zaszczytny koniec, a bracia z Kościoła smyrneńskiego jego opis zawarli we wspomnianym przez nas liście. Do tego samego listu dołączono także opisy innych męczeństw, które również miały miejsce w Smyrnie, w tym samym czasie co męczeństwo Polikarpa. Między innymi zginął na stosie Metrodoros, który uchodził za prezbitera sekty Marcjona.

[47] Jako jeden z najślawniejszych męczenników wyróżnił się Pionios. Szczegółowo o jego wyznaniach wiary i o śmiałości jego słów, o mowach, z jakimi w obronie wiary zwracał się do ludu i władz, o naukach, których publicznie udzielał, o pocieszeniach, jakich nie szczędził tym, którzy upadli w ciężkiej próbie prześladowania, o upomnieniach, z jakimi się zwracał do braci odwiedzających go w więzieniu, ponadto o torturach, jakie wycierpiał, i gwoździach, którymi po tych mękach został przybity, o męstwie, jakie zachował płonąc na stosie, wreszcie o jego śmierci po tych wszystkich

² *Martyrium Polycarpi* VIII-XIX.

τήν τε ἐφ' ἅπασιν τοῖς παραδόξοις αὐτοῦ τελευταίην πληρέστατα τῆς περὶ αὐτοῦ γραφῆς περιεχοῦσης, τοὺς οἷς φίλον, ἐπὶ ταύτην ἀναπέμψομεν τοῖς τῶν ἀρχαίων συναχθεῖσιν ἡμῖν μαρτυρίοις ἐντεταγμένην¹.

[48] Ἐξῆς δὲ καὶ ἄλλων ἐν Περγάμῳ πόλει τῆς Ἀσίας ὑπομνήματα μεμαρτυρηκότων φέρεται, Κάρπου καὶ Παπύλου καὶ γυναικὸς Ἀγαθονίκης, μετὰ πλείστας καὶ διαπρεπεῖς ὁμολογίας ἐπιδόξως τετελειωμένων².

Ις'

*Ὅπως Ἰουστίνος ὁ φιλόσοφος τὸν Χριστοῦ λόγον ἐπὶ τῆς Ῥωμαίων
πόλεως πρεσβεύων ἐμαρτύρησεν*

[1] Κατὰ τούτους δὲ καὶ ὁ μικρῷ πρόσθεν ἡμῖν δηλωθεὶς Ἰουστίνος δεύτερον ὑπὲρ τῶν καθ' ἡμᾶς δογμάτων βιβλίον ἀναδοὺς τοῖς δεδηλωμένοις ἀρχουσιν, θείῳ κατακοσμεῖται μαρτυρίῳ, φιλοσόφου Κρήσκεντος (τὸν φερώνυμον δ' οὗτος τῇ Κυνικῇ προσηγορίᾳ βίον τε καὶ τρόπον ἐξήλου) τὴν ἐπιβουλήν αὐτῷ καττύσαντος, ἐπειδὴ πλεονάκις ἐν διαλόγοις ἀκροατῶν παρόντων εὐθύνας αὐτόν, τὰ νικητήρια τελευτῶν ἧς ἐπρέσβευεν ἀληθείας διὰ τοῦ μαρτυρίου τοῦ κατ' αὐτὸν ἀνεδήσατο.

[2] Τοῦτο δὲ καὶ αὐτὸς ὁ ταῖς ἀληθείαις φιλοσοφώτατος ἐν τῇ δεδηλωμένῃ ἀπολογία σαφῶς οὕτως, ὥσπερ οὖν καὶ ἔμελλεν ὅσον οὕπω περὶ αὐτὸν συμβήσεσθαι, προλαβὼν ἀποσημαίνει τούτοις τοῖς ῥήμασιν·

[3] «Κἀγὼ οὖν προσδοκῶ ὑπὸ τίνος τῶν ὀνομασμένων ἐπιβουλευθῆναι καὶ ξύλῳ ἐντιναγῆναι ἢ κἂν ὑπὸ Κρήσκεντος τοῦ ἀφιλοσόφου καὶ φιλοκόμπου· οὐ γὰρ φιλόσοφον εἰπεῖν ἄξιον τὸν ἄνδρα, ὅς γε περὶ ὧν μὴ ἐπίσταται, δημοσίᾳ καταμαρτυρεῖ ὡς ἀθέων καὶ ἀσεβῶν Χριστιανῶν ὄντων, πρὸς χάριν καὶ ἡδονὴν τῶν πολλῶν τῶν πεπλανημένων τοῦτο πράττων.

[4] «Εἴτε γὰρ μὴ ἐντυχὼν τοῖς τοῦ Χριστοῦ διδάγμασιν κατατρέχει ἡμῶν, παμπόνηρός ἐστιν καὶ ιδιωτῶν πολὺ χείρων, οἱ φυλάττονται πολλάκις περὶ ὧν οὐκ ἐπίστανται, διαλέγεσθαι καὶ ψευδομαρτυρεῖν· καὶ εἰ ἐντυχὼν μὴ συνῆκεν τὸ ἐν αὐτοῖς μεγαλεῖον ἢ συνεῖς πρὸς τὸ μὴ ὑποπτευθῆναι τοιοῦτος ταῦτα ποιεῖ, πολὺ μᾶλλον ἀγεννῆς καὶ παμπόνηρος, ιδιωτικῆς καὶ ἀλόγου δόξης καὶ φόβου ἐλάττων ὢν.

¹ Dzieło zaginione.

² Męczennicy wspomniani w ostatnich trzech paragrafach znani są z *Akt Karpusa, Papyłusa, Agatoniki* oraz *Akt Pioniosa*. Wynika z nich jednak, że ponieśli oni śmierć raczej w czasach Decjusza, w roku 250. Zob. H. MUSURILLO, *Acts of the Christian Martyrs*, Clarendon Press, Oxford 2000, 22-37. 136-167.

niewiarygodnych doświadczeniach – o tym wszystkim bardzo obszernie mówi poświęcone mu pismo. Do niego odsyłamy zainteresowanych czytelników; włączyliśmy je do naszego *Zbioru dawnych akt męczeńskich*¹.

[48] Istnieją ponadto wspomnienia o innych jeszcze męczennikach z Pergamonu, miasta azjatyckiego, imieniem Karpos i Papilos, oraz o kobiecie Agatonike, którzy umarli zaszczytną śmiercią, wielokrotnie i wspaniale wyznawszy swoją wiarę².

16.

*O tym, jak Justyn Filozof poniósł śmierć męczeńską, głosząc w Rzymie
słowo Boże*

[1] W owych czasach, wymieniony przez nas nieco wcześniej Justyn³, zadedykował wspomnianym wyżej cesarzom drugą księgę w obronie naszych przekonań. Został on uwieńczony wspaniałym męczeństwem na skutek podstępnych knowań filozofa Krescensa, który starał się żyć i zachowywać zgodnie z noszonym przez siebie mianem cynika. Justyn pokonał go kilkakrotnie w dysputach, jakie z nim toczył w obecności słuchaczy, a przez swe męczeństwo otrzymał palmę zwycięstwa za prawdę, którą głosił.

[2] Ten najzarliwszy miłośnik prawdy w swej wspomnianej *Apologii* przepowiedział wszystko dokładnie tak, jak się wkrótce na nim miało spełnić. Oto jego słowa:

[3] „Dla mnie nie jest żadną niespodzianką, że jeden z tak zwanych filozofów czyha na moją zgubę i chce mnie zakuć w dyby; może to nawet Krescens, który jest przyjacielem nie tyle mądrości, ile próżności. Nie można bowiem nazwać filozofem człowieka, który chrześcijan nie zna, a oskarża ich publicznie o ateizm i bezbożność, dla przypodobania się i dla przyjemności ogłupionego tłumu.

[4] Bowiem jeśli nie zapoznał się z nauką Chrystusa, a mimo to występuje przeciwko nam, to jest największym niegodziwcem, o wiele gorszym od prostaczków, którzy bardzo często wcale nie chcą mówić i poświadczać rzeczy, na których się nie znają. Jeśli natomiast zajmował się tą nauką, a nie pojął jej wielkości, albo ją zrozumiał, a mimo to tak postępuje, by nie ściągnąć na siebie podejrzewania, że jest chrześcijaninem, jest jeszcze podlejszy i jeszcze bardziej niegodziwy, bo kieruje się strachem i głupią, bezrozumną opinią publiczną.

³ HE IV, VIII; XI, 3.

[5] «Καὶ γὰρ προθέντα με καὶ ἐρωτήσαντα αὐτὸν ἐρωτήσεις τινὰς τοιαύτας, μαθεῖν καὶ ἐλέγξει ὅτι ἀληθῶς μηδὲν ἐπίσταται, εἰδέναι ὑμᾶς βούλομαι, καὶ ὅτι ἀληθῆ λέγω, εἰ μὴ ἀνηνέχθησαν ὑμῖν αἱ κοινωνίαι τῶν λόγων, ἔτοιμος καὶ ἐφ' ὑμῶν κοινωνεῖν τῶν ἐρωτήσεων πάλιν· βασιλικὸν δ' ἂν καὶ τοῦτο ἔργον εἴη.

[6] «Εἰ δὲ καὶ ἐγνώσθησαν ὑμῖν αἱ ἐρωτήσεις μου καὶ αἱ ἐκείνου ἀποκρίσεις, φανερὸν ὑμῖν ἐστίν ὅτι οὐδὲν τῶν ἡμετέρων ἐπίσταται· ἢ εἰ ἐπίσταται, διὰ τοὺς ἀκούοντας δὲ οὐ τολμᾷ λέγειν, ὡς πρότερον ἔφην, οὐ φιλόσοφος, ἀλλὰ φιλόδοξος ἀνὴρ δεικνύται, ὅς γε μηδὲ τὸ Σωκρατικόν, ἀξιέραστον ὄν, τιμᾷ»¹.

[7] Ταῦτα μὲν οὖν ὁ Ἰουστίνος· ὅτι δὲ κατὰ τὴν αὐτοῦ πρόρρησιν πρὸς τοῦ Κρήσκεντος συσκευασθεὶς ἐτελειώθη, Τατιανός, ἀνὴρ τὸν πρῶτον αὐτοῦ βίον σοφιστεύσας ἐν τοῖς Ἑλλήνων μαθήμασι καὶ δόξαν οὐ σμικρὰν ἐν αὐτοῖς ἀπενηνεγμένος πλειστά τε ἐν συγγράμμασιν αὐτοῦ καταλιπὼν μνημεῖα, ἐν τῷ Πρὸς Ἑλλήνας ἱστορεῖ, λέγων ὥδε·

«Καὶ ὁ θαυμασιώτατος Ἰουστίνος ὀρθῶς ἐξεφώνησεν εὐοικεῖν τοὺς προειρημένους λησταῖς.»

[8] Εἴτ' ἐπειπὼν τινα περὶ τῶν φιλοσόφων, ἐπιλέγει ταῦτα· «Κρήσκης γοῦν ὁ ἐννεοττεύσας τῇ μεγάλῃ πόλει παιδευαστὶς μὲν πάντας ὑπερήνεγκεν, φιλαργυρία δὲ πάνυ προσεχῆς ἦν·

[9] «Θανάτου δὲ ὁ καταφρονεῖν συμβουλευὼν οὕτως αὐτὸς ἐδεδίει τὸν θάνατον, ὡς καὶ Ἰουστίνον, καθάπερ μεγάλῳ κακῷ, τῷ θανάτῳ περιβαλεῖν πραγματεύσασθαι, διότι κηρύττων τὴν ἀλήθειαν λίχνους τοὺς φιλοσόφους καὶ ἀπατεῶνας συνήλεγχεν». Καὶ τὸ μὲν κατὰ Ἰουστίνον μαρτύριον τοιαύτην εἴληχεν αἰτίαν·

IZ'

Περὶ ὧν Ἰουστίνος ἐν ἰδίῳ συγγράμματι μνημονεύει μαρτύρων

[1] Ὁ δ' αὐτὸς ἀνὴρ πρὸ τοῦ κατ' αὐτὸν ἀγῶνος ἐτέρων πρὸ αὐτοῦ μαρτυρησάντων ἐν τῇ προτέρᾳ μνημονεύει ἀπολογία, χρησίμως τῇ ὑποθέσει καὶ ταῦτα ἱστορῶν· γράφει δὲ ὥδε·

[2] «Γυνὴ τις συνεβίου ἀνδρὶ ἀκολασταίνοντι, ἀκολασταίνουσα καὶ αὐτὴ πρότερον· ἐπειδὴ δὲ τὰ τοῦ Χριστοῦ διδάγματα ἔγνω, ἐσωφρονίσθη, καὶ τὸν

¹ JUSTYN, *Apologia* II, 8 (w wersji części rękopisów, za którymi idzie A. LISIECKI w POK 4, 87), lub nr 3 (według innych, za którymi idzie L. MISIARCZYK w BOK 24, 273). Euzebiusz opuścił w cytacie przytoczone przez Justyna słowa Sokratesa: „Nie należy człowieka cenić bardziej niż prawdę” (PLATON, *Republika* X, 595C).

[5] Wiedźcie, że zadałem mu i przedstawiłem szereg pytań w tej sprawie i stwierdziłem i udowodniłem mu, że rzeczywiście nic nie wie. Jeśli nie znacie naszych rozmów, jestem gotów w waszej obecności zadać mu te same pytania. Rzecz byłaby godna majestatu cesarskiego.

[6] Jeśli słyszeliście moje pytania i jego odpowiedzi, jest dla was rzeczą jasną, że on w ogóle nie rozumie naszych spraw, a jeśli rozumie, nie ma odwagi mówić z obawy przed tymi, którzy słuchają. Okazuje się więc, tak jak powiedziałem, nie tyle przyjacielem mądrości, ile próżności, jako że lekceważy nawet najpiękniejszą zasadę Sokratesa¹.

[7] Tyle Justyn. O tym, że go rzeczywiście, tak jak przepowiedział, zgubiły intrygi Krescensa, opowiada Tacjan², człowiek, który w swej młodości zajmował się naukami greckimi i zyskał w nich niemały rozgłos, a w swych pismach pozostawił liczne tego dowody. W swej księdze *Do Greków* mówi tak:

„A Justyn, człowiek godzien najwyższego uznania, zupełnie słusznie powiedział, że ci, o których wyżej była mowa, podobni są do opryszków”³.

[8] Następnie po krótkiej wypowiedzi na temat filozofów dodaje takie słowa: „Krescens, który się zagnieździł w stolicy, był największym ze wszystkich pederastą, całkowicie opanowany chciwością.

[9] On, który uczył pogardy dla śmierci, sam śmierci bał się do tego stopnia, że cały wysiłek wkładał w to, aby Justyna przyprowadzić właśnie o śmierć, jako największe zło, ponieważ Justyn uczył prawdy i dowiódł, że filozofowie to rozpustnicy i oszuści”⁴. Taka więc była przyczyna męczeństwa Justyna.

17.

Męczennicy, których Justyn wspomina w swoich pismach

[1] Ten sam Justyn w swojej pierwszej *Apologii* wspomina o innych, którzy przed nim ponieśli śmierć męczeńską, a jego opowiadanie warto tutaj przytoczyć. Oto jego słowa:

[2] „Pewna kobieta miała męża rozpustnego, a także sama wcześniej żyła rozpustnie. Gdy jednak poznała naukę Chrystusa, stała się uczciwa

² Tacjan Syryjczyk (II w.), uczeń Justyna. Zdaniem Ireneusza był później założycielem rygorystycznej sekty enkratytów (IRENEUSZ z LYONU, *Adversus haereses* I, 28, 1; III, 23, 8).

³ TACJAN SYRYJCZYK, *Mowa do Greków* 18; zob. BOK 24.

⁴ TACJAN SYRYJCZYK, *Mowa do Greków* 19; zob. BOK 24.

ἄνδρα ὁμοίως σωφρονεῖν πείθειν ἐπειράτο, τὰ διδάγματα ἀναφέρουσα τήν τε μέλλουσιν τοῖς οὐ σωφρόνως καὶ μετὰ λόγου ὀρθοῦ βιοῦσιν ἔσεσθαι ἐν αἰωνίῳ πυρὶ κόλασιν ἀπαγγέλλουσα.

[3] «Ὁ δὲ ταῖς αὐταῖς ἀσελγείαις ἐπιμένων, ἀλλοτρίαν διὰ τῶν πράξεων ἐποιεῖτο τὴν γαμετήν· ἀσεβὲς γὰρ ἡγουμένη τὸ λοιπὸν ἢ γυνὴ συγκατακλίνεσθαι ἀνδρὶ παρὰ τὸν τῆς φύσεως νόμον καὶ παρὰ τὸ δίκαιον πόρους ἡδονῆς ἐκ παντὸς πειρωμένῳ ποιεῖσθαι, τῆς συζυγίας χωρισθῆναι ἐβουλήθη.

[4] «Καὶ ἐπειδὴ ἐξεδυσσπεῖτο ὑπὸ τῶν αὐτῆς, ἔτι προσμένειν συμβουλευόντων ὥς εἰς ἐλπίδα μεταβολῆς ἤξοντός ποτε τοῦ ἀνδρός, βιαζομένη ἑαυτὴν ἐπέμενεν·

[5] «Ἐπειδὴ δὲ ὁ ταύτης ἀνὴρ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν πορευθεὶς, χαλεπώτερα πράττειν ἀπηγγέλη, ὅπως μὴ κοινωνὸς τῶν ἀδικημάτων καὶ ἀσεβημάτων γένηται μένουσα ἐν τῇ συζυγίᾳ καὶ ὁμοδίαιτος καὶ ὁμόκοιτος γινομένη, τὸ λεγόμενον παρ' ὑμῖν ῥεπούδιον δοῦσα ἐχωρίσθη.

[6] «Ὁ δὲ καλὸς καγαθὸς ταύτης ἀνὴρ, δέον αὐτὸν χαίρειν ὅτι ἂ πάλαι μετὰ τῶν ὑπηρετῶν καὶ τῶν μισθοφόρων εὐχερῶς ἔπραττεν μέθαις χαίρουσα καὶ κακία πάσῃ, τούτων μὲν τῶν πράξεων πέπαυτο καὶ αὐτὸν τὰ αὐτὰ παύσασθαι πράττοντα ἐβούλετο, μὴ βουλομένου ἀπαλλαγείσης, κατηγορίαν πεποιήται, λέγων αὐτὴν Χριστιανὴν εἶναι.

[7] «Καὶ ἡ μὲν βιβλιδίον σοι τῷ αὐτοκράτορι ἀνέδωκεν, πρότερον συγχωρηθῆναι αὐτῇ διοικήσασθαι τὰ ἑαυτῆς ἀξιούσα, ἔπειτα ἀπολογήσασθαι περὶ τοῦ κατηγορήματος μετὰ τὴν τῶν πραγμάτων αὐτῆς διοίκησιν, καὶ συνεχώρησας τοῦτο·

[8] «Ὁ δὲ ταύτης ποτὲ ἀνὴρ πρὸς ἐκείνην μὲν μὴ δυνάμενος τὰ νῦν ἔτι λέγειν, πρὸς Πτολεμαῖόν τινα ὃν Οὐρβίκιος¹ ἐκολάσατο, διδάσκαλον ἐκείνης τῶν Χριστιανῶν μαθημάτων γενόμενον, ἐτράπετο διὰ τοῦδε τοῦ τρόπου.

[9] «Ἐκατόνταρχον εἰς δεσμὰ ἐμβαλόντα τὸν Πτολεμαῖον, φίλον αὐτῷ ὑπάρχοντα, ἔπεισε λαβέσθαι τοῦ Πτολεμαίου καὶ ἀνερωτῆσαι εἰ, αὐτὸ τοῦτο μόνον, Χριστιανὸς ἐστίν. Καὶ τὸν Πτολεμαῖον, φιλαλήθῃ ἀλλ' οὐκ ἀπατηλὸν οὐδὲ ψευδολόγον τὴν γνώμην ὄντα ὁμολογήσαντα ἑαυτὸν εἶναι Χριστιανόν, ἐν δεσμοῖς γενέσθαι ὁ ἐκατόνταρχος πεποιήκεν, καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ ἐκολάσατο·

[10] «Τελευταῖον δὲ ὅτε ἐπὶ Οὐρβίκιον ἤχθη ὁ ἄνθρωπος, ὁμοίως αὐτὸ τοῦτο μόνον ἐξητάσθη, εἰ εἴη Χριστιανός· καὶ πάλιν, τὰ καλὰ ἑαυτῷ συνεπιστάμενος διὰ τὴν ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ διδασχὴν, τὸ διδασκαλεῖον τῆς θείας ἀρετῆς ὠμολόγησεν.

[11] «Ὁ γὰρ ἀρνούμενος ὅτι οὖν ἢ κατεγνωκὼς τοῦ πράγματος ἔξαρνος γίνεται ἢ ἑαυτὸν ἀνάξιον ἐπιστάμενος καὶ ἀλλότριον τοῦ πράγματος τὴν ὁμολογίαν φεύγει· ὣν οὐδὲν πρόσεστιν τῷ ἀληθινῷ Χριστιανῷ.

¹ Urbicjusz, właściwie Lollo Urbico, prefekt Rzymu w latach 144-160.

i również męża próbowała nakłonić do uczciwego życia. Przedstawiła mu nauki, jakie słyszała, i opowiedziała o karze wiecznego ognia czekającej tych, którzy żyją nieuczciwie i bezrozumnie.

[3] On jednak pozostał przy swej rozwiązłości i swym postępowaniem zraził do siebie małżonkę. Uważała ona za bezbożność dzielić łożę z człowiekiem, który wbrew prawu naturalnemu i wbrew sprawiedliwości na wszelkie sposoby starał się dawać upust swym namiętnościom, i chciała się z nim rozwieść.

[4] Gdy jednak krewni zaczęli ją prosić i radzić jej, by jeszcze pozostała i nie traciła nadziei, że jej mąż się zmieni, przemogła się i została.

[5] Ale gdy jej mąż wyjechał do Aleksandrii i gdy jej doniesiono, że zachowuje się jeszcze gorzej, nie chciała być współniczką jego bezceństw i bezbożności, żyjąc z nim w związku małżeńskim i dzieląc stół i łożę, więc dała mu tak zwany przez was list rozwodowy i odeszła od niego.

[6] Gdyby jej mąż był człowiekiem szlachetnym, powinien się cieszyć, że jego żona, która dawniej ze sługami i najemnikami oddawała się rozpucie, pijaństwu i wszelkiemu zepsuciu, zaprzestała takiego życia i chciała także jego odwieść od takiego postępowania. Jednak ponieważ od niego odeszła wbrew jego woli, wniósł na nią skargę, że jest chrześcijanką.

[7] Ona zaś wystosowała do ciebie, Imperatorze, prośbę, aby wolno jej było uporządkować swe sprawy, a dopiero po ich załatwieniu stanąć przed sądem. Ty zaś jej nie odmówiłeś.

[8] Zaś jej mąż, ponieważ nie mógł wówczas nic wskórać przeciwko niej, zwrócił się przeciwko niejakiemu Ptolemeuszowi, którego Urbicjusz¹ ukarał, ponieważ był jej nauczycielem nauki chrześcijańskiej. Zabrał się do tego w ten sposób:

[9] Namówił jednego z zaprzyjaźnionych z nim centurionów, by zamknął Ptolemeusza w więzieniu i zapytał go tylko o jedno, czy jest chrześcijaninem. Gdy Ptolemeusz, miłujący prawdę, a brzydzący się fałszem i kłamstwem, wyznał, że jest chrześcijaninem, centurion zakuł go w kajdany i długo trzymał w więzieniu.

[10] Gdy w końcu przyprowadzono go do Urbicjusza, zadano mu znowu to samo jedno pytanie, czy jest chrześcijaninem. On zaś, świadomy dobrodziejstw, jakie otrzymał dzięki nauce Chrystusa, ponownie wyznał, że jest uczniem cnoty Bożej.

[11] Bowiem kto wyrzeka się jakiejś rzeczy, staje się odstępcą albo dlatego, że ma o niej błędne wyobrażenie, albo unika wyznania, ponieważ czuje się niegodnym tej rzeczy i odległym od niej. Ani jedno, ani drugie nie dotyczy prawdziwego chrześcijanina.

[12] «Καὶ τοῦ Οὐρβικίου κελεύσαντος αὐτὸν ἀπαχθῆναι, Λούκιός τις, καὶ αὐτὸς ὢν Χριστιανός, ὁρῶν τὴν ἀλόγως οὕτως γενομένην κρίσιν, πρὸς τὸν Οὐρβίκιον ἔφη· «Τίς ἢ αἰτία τοῦ μήτε μοιχὸν μήτε πόρνον μήτε ἀνδροφόνον μήτε λωποδύτην μήτε ἄρπαγα μήτε ἀπλῶς ἀδίκημά τι πράξαντα ἐλεγχόμενον, ὀνόματος δὲ Χριστιανοῦ προσωφυμίαν ὁμολογοῦντα, τὸν ἄνθρωπον τοῦτον ἐκολάσω; οὐκ ἔχοντα Εὐσεβεῖ αὐτοκράτορι οὐδὲ φιλοσόφῳ Καίσαρος παιδί οὐδὲ ἱερᾷ συγκλητῇ κρίνεις, ὦ Οὐρβίκιε».

[13] «Καὶ ὅς, οὐδὲν ἄλλο ἀποκρινάμενος, καὶ πρὸς τὸν Λούκιον ἔφη· «Δοκεῖς μοι καὶ σὺ εἶναι τοιοῦτος», καὶ τοῦ Λουκίου φήσαντος· «Μάλιστα», πάλιν καὶ αὐτὸν ἀπαχθῆναι ἐκέλευσεν· ὁ δὲ χάριν εἰδέναι ὠμολόγει· πονηρῶν γὰρ δεσποτῶν τῶν τοιούτων ἀπηλλάχθαι ἐπέειπεν καὶ παρὰ ἀγαθὸν πατέρα καὶ βασιλέα τὸν θεὸν πορεύεσθαι. Καὶ ἄλλος δὲ τρίτος ἐπελθὼν κολασθῆναι προσετιμήθη»¹.

Τούτοις ὁ Ἰουστίνος εἰκότως καὶ ἀκολούθως ἃς προεμνημονεύσαμεν αὐτοῦ φωνὰς ἐπάγει λέγων· «Κἀγὼ οὖν προσδοκῶ ὑπὸ τινος τῶν ὠνομασμένων ἐπιβουλευθῆναι» καὶ τὰ λοιπά².

IIH'

Τίνες εἰς ἡμᾶς ἦλθον τῶν Ἰουστίνου λόγων

[1] Πλείστα δὲ οὗτος καταλέλοιπεν ἡμῖν πεπαιδευμένης διανοίας καὶ περὶ τὰ θεῖα ἐσπουδακίας ὑπομνήματα, πάσης ὠφελείας ἔμπλεα· ἐφ' ἃ τοὺς φιλομαθεῖς ἀναπέμψομεν, τὰ εἰς ἡμετέραν γνῶσιν ἐλθόντα χρησίμως παρασημνήμενοι.

[2] Ὁ μὲν τίς ἐστὶν αὐτῷ λόγος πρὸς Ἀντωνῖνον τὸν Εὐσεβῆ προσαγορευθέντα καὶ τοὺς τούτου παῖδας τὴν τε Ῥωμαίων σύγκλητον προσφωνητικὸς ὑπὲρ τῶν καθ' ἡμᾶς δογμάτων, ὁ δὲ δευτέραν περιέχων ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας πίστεως ἀπολογίαν, ἣν πεποίηται πρὸς τὸν τοῦ δεδηλωμένου αὐτοκράτορος διάδοχόν τε καὶ ὁμώνυμον Ἀντωνῖνον Οὐῆρον³, οὗ τὰ κατὰ τοὺς χρόνους ἐπὶ τοῦ παρόντος διέξιμεν⁴.

[3] Καὶ ἄλλος ὁ πρὸς Ἑλλήνας, ἐν ᾧ μακρὸν περὶ πλείστων παρ' ἡμῖν τε καὶ τοῖς Ἑλλήνων φιλοσόφοις ζητούμενων κατατείνας λόγον, περὶ τῆς τῶν δαιμόνων διαλαμβάνει φύσεως· ἃ οὐδὲν ἂν ἐπείγοι τὰ νῦν παρατίθεσθαι.

[4] Καὶ αὐθις ἕτερον πρὸς Ἑλλήνας εἰς ἡμᾶς ἐλήλυθεν αὐτοῦ σύγγραμμα, ὃ καὶ ἐπέγραψεν Ἐλεγχον, καὶ παρὰ τούτους ἄλλο περὶ θεοῦ μοναρχίας, ἣν οὐ μόνον ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν γραφῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν Ἑλληνικῶν συνίστησιν βιβλίων.

¹ JUSTYN, *Apologia* II, 2.

² HE IV, 16, 3.

[12] Gdy Urbicjusz wydał rozkaz, aby Ptolemeusza odprowadzono na stracenie, niejaki Lucjusz, również chrześcijanin, widząc, że ten wyrok jest niesprawiedliwy, odezwał się do Urbicjusza: «Dlaczego ukarałeś tego człowieka, chociaż mu nie udowodniono, że jest cudzołożnikiem, rozpustnikiem, zabójcą, złodziejem albo bandytą, jednym słowem że popełnił jakikolwiek występki, a jedynie wyznał, że nosi miano chrześcijanina? Urbicjusz, twój wyrok nie jest w zgodzie ani z cesarzem Piusem, ani filozofem, synem Cezara, ani z dostojnym senatem».

[13] Urbicjusz nic na to nie odpowiedział, rzekł tylko do Lucjusza: «Zdaje mi się, że ty jesteś taki sam». A gdy Lucjusz powiedział: «Owszem», kazał również jego odprowadzić na stracenie. Ten zaś powiedział, że jest mu wdzięczny, bo uwalnia się od złych panów, a idzie do Boga, dobrego Ojca i Króla. I jeszcze ktoś trzeci się przyłączył i został skazany na tę samą karę¹.

Do tych właśnie słów dołącza Justyn jako słuszny wniosek owo wspomniane wyżej powiedzenie: „Dla mnie nie jest żadną niespodzianką, że jeden z tak zwanych filozofów czyha na moją zgubę” itd.²

18.

Pisma Justyna, które zachowały się do naszych czasów

[1] Justyn pozostawił nam bardzo wiele niezmiernie użytecznych pism, które świadczą o tym, że był człowiekiem wykształconym i pochłoniętym sprawami Bożymi. Odsyłamy do nich żadnych wiedzy czytelników, a dla pożytku wymieniamy te, o istnieniu których wiemy.

[2] Pierwszym jego dziełem jest *Mowa* do Antonina z przydomkiem Pius, do jego synów i do senatu rzymskiego w obronie naszej religii. Następne dzieło zawiera *Drugą Apologię* naszej wiary, którą napisał dla następcy i imiennika wspomnianego cesarza, Antonina Werusa³, którego czasami obecnie się zajmujemy⁴.

[3] Innym jego pismem jest *Do Greków*, gdzie bardzo obszernie omawia wiele kwestii spornych między nami i filozofami greckimi, a potem rozprawia o naturze demonów; nie ma żadnej potrzeby, aby je tutaj cytować.

[4] Do naszych czasów zachowało się jeszcze jedno jego pismo skierowane do Greków, *Odparcie zarzutów*, a ponadto inne, *O monarchii Bożej*, której dowodzi nie tylko w oparciu o nasze Pisma, lecz także o księgi greckie.

³ Czyli Marka Aureliusza.

⁴ Obie *Apologie* zob. w POK 4 i w BOK 24.

[5] Ἐπὶ τούτοις ἐπιγεγραμμένον Ψάλτης, καὶ ἄλλο σχολικὸν περὶ ψυχῆς, ἐν ᾧ διαφόρους πεύσεις προτείνας περὶ τοῦ κατὰ τὴν ὑπόθεσιν προβλήματος, τῶν παρ' Ἑλλήσιν φιλοσόφων παρατίθεται τὰς δόξας, αἷς καὶ ἀντιλέξειν ὑπισχνεῖται τὴν τε αὐτὸς αὐτοῦ δόξαν ἐν ἐτέρῳ παραθήσεσθαι συγγράμματι.

[6] Καὶ διάλογον δὲ πρὸς Ἰουδαίους συνέταξεν, ὃν ἐπὶ τῆς Ἐφεσίων πόλεως πρὸς Τρύφωνα¹ τῶν τότε Ἑβραίων ἐπισημότατον πεποίηται· ἐν ᾧ τίνα τρόπον ἡ θεία χάρις αὐτὸν ἐπὶ τὸν τῆς πίστεως παρώρμησε λόγον, δηλοῖ ὁποῖαν τε πρότερον περὶ τὰ φιλόσοφα μαθήματα σπουδὴν εἰσενήνεκται καὶ ὅσῃν ἐποίησατο τῆς ἀληθείας ἐκθυμοτάτην ζήτησιν.

[7] Ἱστορεῖ δ' ἐν ταύτῳ περὶ Ἰουδαίων ὡς κατὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας ἐπιβουλὴν συσκευασαμένων, αὐτὰ ταῦτα πρὸς τὸν Τρύφωνα ἀποτεινόμενος·

«Οὐ μόνον δὲ οὐ μετενοήσατε ἐφ' οἷς ἐπράξατε κακῶς, ἀλλὰ ἄνδρας ἐκλεκτοὺς ἐκλεξάμενοι τότε ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ ἐξεπέμψατε εἰς πᾶσαν τὴν γῆν, λέγοντες αἵρεσιν ἄθεον Χριστιανῶν πεφάνθαι καταλέγοντές τε ταῦτα ἅπερ καθ' ἡμῶν οἱ ἀγνοοῦντες ἡμᾶς πάντες λέγουσιν, ὥστε οὐ μόνον ἑαυτοῖς ἀδικίας αἵτιοι ὑπάρχετε, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἀπλῶς ἀνθρώποις»².

[8] Γράφει δὲ καὶ ὡς ὅτι μέχρι καὶ αὐτοῦ χαρίσματα προφητικά διέλαμπεν ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας³, μέμνηταί τε τῆς Ἰωάννου Ἀποκαλύψεως, σαφῶς τοῦ ἀποστόλου αὐτὴν εἶναι λέγων⁴, καὶ ῥητῶν δέ τινων προφητικῶν μνημονεύει, διελέγχων τὸν Τρύφωνα ὡς δὴ περικοψάντων αὐτὰ Ἰουδαίων ἀπὸ τῆς γραφῆς⁵. Πλείστα δὲ καὶ ἕτερα παρὰ πολλοῖς φέρεται ἀδελφοῖς τῶν αὐτοῦ πόνων,

[9] Οὕτως δὲ σπουδῆς εἶναι ἄξιοι καὶ τοῖς παλαιοῖς ἐδόκουν οἱ τάνδρὸς λόγοι, ὡς τὸν Εἰρηναῖον ἀπομνημονεύειν αὐτοῦ φωνάς, τοῦτο μὲν ἐν τῷ τετάρτῳ πρὸς τὰς αἵρέσεις αὐτὰ δὴ ταῦτα ἐπιλέγοντα·

«Καὶ καλῶς ὁ Ἰουστίνος ἐν τῷ πρὸς Μαρκίωνα συντάγματί φησιν ὅτι αὐτῷ τῷ κυρίῳ οὐκ ἂν ἐπέισθην ἄλλον θεὸν καταγγέλλοντι παρὰ τὸν δημιουργόν»⁶.

Τοῦτο δὲ ἐν τῷ πέμπτῳ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως διὰ τούτων·

«Καὶ καλῶς ὁ Ἰουστίνος ἔφη ὅτι πρὸ μὲν τῆς τοῦ κυρίου παρουσίας οὐδέποτε ἐτόλμησεν ὁ σατανᾶς βλασφημῆσαι τὸν θεόν, ἅτε μηδέπω εἰδὼς αὐτοῦ τὴν κατάκρισιν»⁷.

[10] Καὶ ταῦτα δὲ ἀναγκαίως εἰρήσθω εἰς προτροπὴν τοῦ μετὰ σπουδῆς τοὺς φιλομαθεῖς καὶ τοὺς τούτου περιέπειν λόγους. Καὶ τὰ μὲν κατὰ τόνδε τοιαῦτα ἦν.

¹ JUSTYN, *Dialog z Żydem Tryfonem*, zob. w POK 4, BOK 24. Dzieła wymienione powyżej zaginęły, lub też niesłusznie są przypisywane Justynowi.

² JUSTYN, *Dialog z Żydem Tryfonem* 17, 1.

[5] Do tego dochodzi *Psalmista* i inne pismo, komentarz *O duszy*, gdzie rozwija różne kwestie związane z tym zagadnieniem, przedstawia poglądy filozofów greckich i obiecuje, że obali je w osobnym piśmie i da wykład swych własnych zapatrywań.

[6] Zredagował również *Dialog przeciwko Żydom*, jaki toczył się w mieście Efez między nim a Żydem Tryfonem¹, najwybitniejszym Żydem owych czasów. Opowiada tam, w jaki sposób łaska Boża przywiodła go do poznania wiary, jak gorliwie przykładał się wcześniej do nauk filozoficznych i z jaką żarliwością rzucił się na poszukiwanie prawdy.

[7] O Żydach zaś mówi, że podstępnie knuli przeciwko nauce Chrystusowej i zwraca się do Tryfona tymi słowami:

„Nie tylko nie zmieniliście swego złego postępowania, ale umyślnie rozsłaliście na cały świat wybranych ludzi z Jerozolimy, aby głosili, że pojawiła się bezbożna sekta chrześcijan i pomawiali nas o to, co wygadują przeciwko nam wszyscy, którzy nas nie znają. W ten sposób nie tylko sami jesteście winni swojej krzywdy, ale i po prostu wszystkich innych ludzi”².

[8] Ponadto pisze, że w jego czasach w Kościołach jaśniały jeszcze charyzmaty prorocze³, wspomina także o Apokalipsie Jana, a mówi wyraźnie, że jest dziełem Apostoła⁴. Przytacza niektóre wypowiedzi proroków i dowodzi Tryfonowi, że Żydzi usunęli je z Pisma⁵.

Ponadto wiele innych jego prac znajduje się w rękach braci.

[9] Pisma tego człowieka już przez starożytnych były tak wysoko cenione, że Ireneusz powołuje się na jego słowa. Tak na przykład mówi w czwartej księdze *Przeciw herezjom*:

„I słusznie mówi Justyn w swym dziele *Przeciwko Marcjonowi*, że nawet samemu Panu by nie uwierzył, gdyby mu oznajmił, że istnieje jakiś inny Bóg oprócz Stwórcy”⁶.

A w piątej księdze tej samej rozprawy pisze:

„I słusznie powiedział Justyn, że przed przyjściem Pana Szatan nigdy nie śmiał bluźnić Bogu, bo jeszcze nie wiedział o swym potępieniu”⁷.

[10] Należało to powiedzieć, by ludzi kochających naukę zachęcić do pilnego czytania dzieł tego pisarza. Tyle o Justynie.

³ JUSTYN, *Dialog z Żydem Tryfonem* 82, 1.

⁴ JUSTYN, *Dialog z Żydem Tryfonem* 81, 4.

⁵ JUSTYN, *Dialog z Żydem Tryfonem* 71, 3.

⁶ IRENEUSZ Z LYONU, *Adversus haereses* IV 6, 2.

⁷ IRENEUSZ Z LYONU, *Adversus haereses* V 26, 2.

ΙΘ'

*Τίνες ἐπὶ τῆς Οὐήρου βασιλείας τῆς Ῥωμαίων καὶ Ἀλεξανδρέων
ἐκκλησίας προέστησαν*

Ἦδη δὲ εἰς ὄγδοον ἐλαυνούσης ἔτος τῆς δηλουμένης ἡγεμονίας¹, τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας τὴν ἐπισκοπὴν Ἀνίκητον ἑνδεκα τοῖς πᾶσιν ἔτεσιν διελθόντα Σωτήρ² διαδέχεται, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἀλεξανδρέων παροικίας Κελαδίωνος³ τέτταρσιν ἐπὶ δέκα ἔτεσιν προστάντος, τὴν διαδοχὴν Ἀγριππίνος διαλαμβάνει.

Κ'

Τίνες οἱ τῆς Ἀντιοχείων

Καὶ ἐπὶ τῆς Ἀντιοχείων δὲ ἐκκλησίας Θεόφιλος⁴ ἔκτος ἀπὸ τῶν ἀποστόλων ἐγνωρίζετο. Τετάρτου μὲν τῶν ἐκεῖσε μετὰ Ἡρώνα καταστάντος Κορνηλίου, μετὰ δὲ αὐτὸν πέμπτῳ βαθμῷ τὴν ἐπισκοπὴν Ἐρωτος⁵ διαδεξαμένου.

ΚΑ'

Περὶ τῶν κατὰ τούτους διαλαμψάντων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων

Ἦκμαζον δ' ἐν τούτοις ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας Ἡγήσιππος τε, ὃν ἴσμεν ἐκ τῶν προτέρων⁶, καὶ Διονύσιος Κορινθίων ἐπίσκοπος Πινυτός τε ἄλλος τῶν ἐπὶ Κρήτης ἐπίσκοπος Φίλιππος τε ἐπὶ τούτοις καὶ Ἀπολινάριος καὶ Μελίτων Μουσάνος τε καὶ Μόδεστος⁷ καὶ ἐπὶ πᾶσιν Εἰρηναῖος⁸, ὧν καὶ εἰς ἡμᾶς τῆς ἀποστολικῆς παραδόσεως ἡ τῆς ὑγιοῦς πίστεως ἔγγραφος κατῆλθεν ὀρθοδοξία.

ΚΒ'

Περὶ Ἡγησίππου καὶ ὧν αὐτὸς μνημονεύει

[1] Ὁ μὲν οὖν Ἡγήσιππος ἐν πέντε τοῖς εἰς ἡμᾶς ἐλθοῦσιν ὑπομνήμασιν τῆς ἰδίας γνώμης πληρεστάτην μνήμην καταλέλοιπεν· ἐν οἷς δηλοῖ ὡς πλείστοις ἐπισκόποις συμμίξειεν ἀποδημίαν στείλαμενος μέχρι Ῥώμης, καὶ

¹ Marek Aureliusz, cesarz w latach 161-180.

² Anicet, bp w Rzymie w latach ok. 155-166; Soter – ok. 166-175.

³ Keledion, bp w Aleksandrii w latach 157-167; Agrippinos w latach 167-180.

⁴ Teofil, bp w Antiochii do ok. roku 182.

19.

*Zwierzchnicy Kościoła rzymskiego i aleksandryjskiego
za panowania Werusa*

W ósmym roku rządów wspomnianego wyżej cesarza¹ w Kościele rzymskim Soter² został następcą Aniceta, który przez jedenaście lat sprawował urząd biskupi. Zaś Kościołowi aleksandryjskiemu przez czternaście lat przewodził Keladion³, a jego następcą został Agrypynos.

20.

Zwierzchnicy Kościoła antiocheńskiego

W Kościele antiocheńskim jako szósty po apostołach biskup znany jest Teofil⁴. Następcą Herosa, a czwartym biskupem, był tam Korneliusz, po nim zaś jako piąty z kolei urząd biskupi sprawował Eros⁵.

21.

Słynni ówcześni pisarze kościelni

Ozdobą Kościoła byli w owych czasach Hegesippos, którego już znamy z wcześniejszych opowieści⁶, oraz Dionizy, biskup koryncki, Pinytos, biskup kreteński, a ponadto Filip, Apolinary, Meliton, Muzanos, Modest⁷, a przede wszystkim Ireneusz⁸. Dzięki ich pismom zachowała się do naszych czasów nieskażona tradycja apostolska prawdziwej wiary.

22.

Hegesippos i ci, o których wspomina

[1] Otóż Hegesippos w pięciu księgach swych *Pamiętników* zostawił nam najwspanialszy pomnik swej wiary. Opowiada w nich, że podczas swej

⁵ Heronowi, Korneliuszowi i Erosowi nie sposób przypisać żadnych dat.

⁶ Zob. HE II, 23.

⁷ O tych biskupach wiemy tylko tyle, co mówi Euzebiusz w dalszym ciągu tej książki. Meliton z Sardes jest znany ponadto z *Homilii Paschalnej*. Zob HE IV, 13, 8.

⁸ Ireneusz z Lyonu (ok. 140-202), wielokrotnie już cytowany.

ὥς ὅτι τὴν αὐτὴν παρὰ πάντων παρέιληφεν διδασκαλίαν. Ἀκοῦσαί γέ τοι πάρεστιν μετὰ τινα περὶ τῆς Κλήμεντος πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῆς αὐτῶ εἰρημμένα ἐπιλέγοντος ταῦτα·

[2] «Καὶ ἐπέμενεν ἡ ἐκκλησία ἡ Κορινθίων ἐν τῷ ὀρθῷ λόγῳ μέχρι Πρίμου ἐπισκοπεύοντος ἐν Κορίνθῳ· οἷς συνέμιξα πλέων εἰς Ῥώμην καὶ συνδιέτριψα τοῖς Κορινθίοις ἡμέρας ἱκανάς, ἐν αἷς συνανεπάμην τῷ ὀρθῷ λόγῳ.

[3] «Γενόμενος δὲ ἐν Ῥώμῃ, διαδοχὴν ἐποιησάμην μέχρις Ἀνικλήτου· οὗ διάκονος ἦν Ἐλεύθερος, καὶ παρὰ Ἀνικλήτου διαδέχεται Σωτὴρ, μεθ' ὃν Ἐλεύθερος. Ἐν ἐκάστη δὲ διαδοχῇ καὶ ἐν ἐκάστη πόλει οὕτως ἔχει ὥς ὁ νόμος κηρύσσει καὶ οἱ προφῆται καὶ ὁ κύριος».

[4] Ὁ δ' αὐτὸς καὶ τῶν κατ' αὐτὸν αἱρέσεων τὰς ἀρχὰς ὑποτίθεται διὰ τούτων·

«Καὶ μετὰ τὸ μαρτυρῆσαι Ἰάκωβον τὸν δίκαιον, ὥς καὶ ὁ κύριος, ἐπὶ τῷ αὐτῷ λόγῳ, πάλιν ὁ ἐκ θεοῦ αὐτοῦ Συμεὼν ὁ τοῦ Κλωπᾶ καθίσταται ἐπίσκοπος, ὃν προέθεντο πάντες, ὄντα ἀνεψιὸν τοῦ κυρίου δεύτερον¹. Διὰ τοῦτο ἐκάλουν τὴν ἐκκλησίαν παρθένον, οὕτω γὰρ ἔφθαρτο ἀκοαῖς ματαίαις·

[5] «Ἀρχεται δὲ ὁ Θεβουθὶς διὰ τὸ μὴ γενέσθαι αὐτὸν ἐπίσκοπον ὑποφθεῖρειν ἀπὸ τῶν ἑπτὰ αἱρέσεων, ὧν καὶ αὐτὸς ἦν, ἐν τῷ λαῷ, ἀφ' ὧν Σίμων, ὅθεν Σιμωνιανοί², καὶ Κλεόβιος³, ὅθεν Κλεοβιηνοί, καὶ Δοσίθεος⁴, ὅθεν Δοσιθιανοί, καὶ Γορθαῖος, ὅθεν Γοραθηνοί⁵, καὶ Μασβῶθεοι⁶. Ἀπὸ τούτων Μενανδριανισταί⁷ καὶ Μαρκιανισταί⁸ καὶ Καρποκρατιανοί⁹ καὶ Οὐαλεντινιανοί¹⁰ καὶ Βασιλειδιανοί¹¹ καὶ Σατορνιλιανοί¹² ἕκαστος ἰδίως καὶ ἑτεροίως ἰδίαν δόξαν παρεισηγάγosan,

[6] «Ἀπὸ τούτων ψευδόχριστοι, ψευδοπροφῆται, ψευδαπόστολοι, οἵτινες ἐμέρισαν τὴν ἔνωσιν τῆς ἐκκλησίας φθοριμαίοις λόγοις κατὰ τοῦ θεοῦ καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ».

[7] Ἔτι δ' ὁ αὐτὸς καὶ τὰς πάλαι γεγενημένας παρὰ Ἰουδαίοις αἱρέσεις ἱστορεῖ λέγων·

¹ Por. HE III, 11.

² Por. HE II, 13.

³ Skądinąd nieznan.

⁴ Dositeos, po śmierci Jana Chrzciciela miał założyć swoją sektę, jak czytamy w *Recognitiones Ps.-KLEMENSIS II*, 8. Wspomina go ORYGENES: *Przeciw Celsusowi I*, 57; *O zasadach IV*, 3, 2; *MtKom, Commentariorum series 33*; *JKom XIII*, 27;

⁵ Por. EPIFANIUSZ Z SALAMINY, *Panarion* 12.

⁶ Sekta biorąca początek od Szymona, według TEODORETA Z CYRU, *Haereticorum fabularum compendium I*, 1 (PG 83, 345).

podróży do Rzymu zetknął się z bardzo wielu biskupami i że u wszystkich znalazł to samo nauczanie. Po kilku słowach o *Liście Klemensa do Koryntian* podaje następujące informacje, których warto posłuchać:

[2] „I trwał Kościół koryncki w prawowierności aż do Prymusa, który był biskupem w Koryncie. Zetknąłem się z nimi, gdy jechałem do Rzymu, i przebywałem z Koryntianami kilka dni, w czasie których cieszyłem się wraz z nimi czystością wiary.

[3] Gdy byłem w Rzymie, ustaliłem porządek sukcesji aż do Aniceta, którego diakonem był Eleuteros, a po Anicecie objął sukcesję Soter, po nim zaś Eleuteros. W każdej zaś sukcesji i w każdym mieście tak się dzieje, jak głosi Prawo i Prorocy, i Pan”.

[4] Ten sam pisarz opowiada również o początkach współczesnych sobie herezji, mówiąc tak:

„A po męczeństwie Jakuba Sprawiedliwego, takim jak Pańskie, za to samo przepowiadanie, biskupem [w Jerozolimie] został ustanowiony Symeon, syn Kleofasa, jego [czyli Jezusa] stryja, którego wszyscy wybrali, by im przewodził, bo był krewnym Pana drugiego stopnia¹. Dlatego zaś Kościół nazywano dziewicą, że jeszcze nie był skalany fałszywymi naukami.

[5] Początek zaś zrobił Tebutis. Dlatego, że to nie on został biskupem, zaczął szerzyć zepsucie, którego źródłem było siedem sekt [żydowskich], do których i on należał, a które istniały wśród ludu. Z nich to wywodzi się Szymon, a od niego symonianie², i Kleobis³, a od niego kleobianie, i Dositeos⁴, a od niego dosyteanie, i Gortaios, a od niego gorteanie⁵, i masboteje⁶. Z nich biorą początek menandrianie⁷ i marcjonici⁸, i karpokratianie⁹, i walenty-nianie¹⁰, i bazylidianie¹¹, i saturnilianie¹² – a wszyscy wprowadzili własną, różniącą się od innych naukę.

[6] Wywodzą się z nich fałszywi mesjasze, fałszywi prorocy, fałszywi apostołowie, którzy rozdarli jedność Kościoła szkodliwymi naukami o Bogu i Jego Pomazańcu”.

[7] Ten sam [Hegesippos] opowiada także o dawnych herezjach, które istniały wśród Żydów, i mówi tak:

⁷ Por. EPIFANIUSZ Z SALAMINY, *Panarion* 22.

⁸ Od Marcjona (II w.). *Przeciw Marcjonowi* pisali m. inn. Justyn i Tertulian. Por. HE IV, 11, 9.

⁹ Por. HE IV, 7, 9.

¹⁰ Por. HE IV, 11, 1-2.

¹¹ Por. HE IV, 7, 3-8.

¹² Por. HE IV, 7, 3.

«Ἦσαν δὲ γινῶμαι διάφοροι ἐν τῇ περιτομῇ ἐν υἱοῖς Ἰσραηλιτῶν κατὰ τῆς φυλῆς Ἰούδα καὶ τοῦ Χριστοῦ αὐται· Ἑσσαῖοι Γαλιλαῖοι Ἡμεροβαπτισταὶ Μασβώθει Σαμαρεῖται Σαδδουκαῖοι Φαρισαῖοι»¹.

[8] Καὶ ἕτερα δὲ πλεῖστα γράφει, ὧν ἐκ μέρους ἤδη πρότερον ἐμνημονεύσαμεν, οἰκείως τοῖς καιροῖς τὰς ἱστορίας παραθέμενοι, ἕκ τε τοῦ καθ' Ἑβραίους εὐαγγελίου καὶ τοῦ Συριακοῦ καὶ ἰδίως ἐκ τῆς Ἑβραϊδος διαλέκτου τινὰ τίθησιν, ἐμφαίνων ἐξ Ἑβραίων ἑαυτὸν πεπιστευκέναι, καὶ ἄλλα δὲ ὡς ἐξ Ἰουδαϊκῆς ἀγράφου παραδόσεως μνημονεύει.

[9] Οὐ μόνος δὲ οὗτος, καὶ Εἰρηναῖος² δὲ καὶ ὁ πᾶς τῶν ἀρχαίων χορὸς πανάρετον Σοφίαν τὰς Σολομῶνος Παροιμίας ἐκάλουν. Καὶ περὶ τῶν λεγομένων δὲ ἀποκρύφων διαλαμβάνων, ἐπὶ τῶν αὐτοῦ χρόνων πρὸς τινων αἰρετικῶν ἀναπεπλάσθαι τινὰ τούτων ἱστορεῖ. Ἀλλὰ γὰρ ἐφ' ἕτερον ἤδη μεταβατέον,

ΚΓ'

Περὶ Διονυσίου Κορινθίων ἐπισκόπου καὶ ὧν ἔγραψεν ἐπιστολῶν

[1] Καὶ πρῶτόν γε περὶ Διονυσίου³ φατέον ὅτι τε τῆς ἐν Κορίνθῳ παροικίας τὸν τῆς ἐπισκοπῆς ἐγκεχεῖριστο θρόνον, καὶ ὡς τῆς ἐνθέου φιλοπονίας οὐ μόνοις τοῖς ὑπ' αὐτόν, ἀλλ' ἤδη καὶ τοῖς ἐπὶ τῆς ἀλλοδαπῆς ἀφθόνως ἐκοινώνει, χρησιμώτατον ἅπασιν ἑαυτὸν καθιστὰς ἐν αἷς ὑπετυποῦτο καθολικαῖς πρὸς τὰς ἐκκλησίας ἐπιστολαῖς.

[2] Ὡν ἐστὶν ἡ μὲν πρὸς Λακεδαιμονίους ὀρθοδοξίας κατηχητικὴ εἰρήνης τε καὶ ἐνώσεως ὑποθετικὴ, ἡ δὲ πρὸς Ἀθηναίους διεγερτικὴ πίστεως καὶ τῆς κατὰ τὸ εὐαγγέλιον πολιτείας, ἥς ὀλιγορήσαντας ἐλέγχει ὡς ἂν μικροῦ δεῖν ἀποστάντας τοῦ λόγου ἐξ οὗπερ τὸν προεστῶτα αὐτῶν Πούπλιον μαρτυρῆσαι κατὰ τοὺς τότε συνέβη διωγμούς.

[3] Κοδράτου δὲ μετὰ τὸν μαρτυρήσαντα Πούπλιον καταστάντος αὐτῶν ἐπισκόπου μέμνηται, ἐπιμαρτυρῶν ὡς διὰ τῆς αὐτοῦ σπουδῆς ἐπισυναχθέντων καὶ τῆς πίστεως ἀναζωπύρησιν εἰληχότων⁴. δηλοῖ δ' ἐπὶ τούτοις ὡς καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Παύλου προτραπείς ἐπὶ τὴν πίστιν κατὰ τὰ ἐν ταῖς Πράξεσιν δεδηλωμένα, πρῶτος τῆς Ἀθήνησι παροικίας τὴν ἐπισκοπὴν ἐγκεχεῖριστο.

[4] Ἄλλη δ' ἐπιστολὴ τις αὐτοῦ πρὸς Νικομηδεάς φέρεται, ἐν ἣ τὴν Μαρκίωνος αἵρεσιν πολεμῶν τῷ τῆς ἀληθείας παρίσταται κανόνι.

¹ O sektach żydowskich piszą również m. inn.: JUSTYN, *Dialog z Żydem Tryfonem* 80; *Konstytucje Apostolskie* VI, 6 (SCL 2, 141). Zob. J. MAIER, *Między Starym a Nowym Testamentem*, WAM, Kraków 2002, 297-316.

„Były różne przekonania wśród obrzezania, między synami Izraela, wrogie pokoleniu Judy i wrogie Chrystusowi: esseńczycy, galilejczycy, hemerobaptyści, masboteje, samarytanie, saduceusze, faryzeusze”¹.

[8] Hegesippos pisze także o wielu innych sprawach, o których częściowo wspomnieliśmy już wcześniej, mówiąc o nich w odpowiednim czasie i miejscu. Przytacza pewne cytaty z *Ewangelii według Hebrajczyków* i z syryjskiej oraz pewne idiomy języka hebrajskiego, z czego wyraźnie można poznać, że był chrześcijaninem żydowskiego pochodzenia; wspomina też o innych sprawach jako o przekazanych przez ustną tradycję żydowską.

[9] Nie tylko on jeden, ale również Ireneusz² i cały zastęp starożytnych *Przysłowia* Salomona nazywali *Mądrością*, wzorem cnót. Mówiąc o tak zwanych apokryfach, opowiada, że w jego czasach niektóre z nich zostały ułożone przez heretyków. Lecz teraz trzeba przejść do innego zagadnienia.

23.

Dionizy, biskup koryncki, i Listy, które napisał

[1] Przede wszystkim trzeba powiedzieć o Dionizym³, że zasiadał na stolicy biskupiej Kościoła korynckiego i swą gorliwością w sprawach Bożych dzielił się hojnie nie tylko z poddanymi swojej jurysdykcji, lecz także z obcymi. Największy pożytek sprawił wszystkim swymi *Listami katolickimi*, które pisał do różnych Kościołów.

[2] Jest wśród nich *List do Lacedemończyków*; jest to katecheza prawowierności i zachęta do pokoju i jedności. Inny, *List do Ateńczyków*, pobudza do wiary i życia według Ewangelii i zarzuca im zaniechanie, tak że niemal odeszli od wiary, odkąd ich biskup, Polibiusz, poniósł śmierć męczeńską w czasie ówczesnych prześladowań.

[3] Wspomina również o Kwadratusie, który po męczeństwie Polibiusza został ich biskupem, i zaświadcza, że dzięki jego wysiłkom wierni ponownie się skupili, a ich wiara się ożywiła⁴. Oprócz tego dowiadujemy się, że Dionizy Areopagita, którego według relacji *Dziejów Apostolskich* nawrócił na wiarę Paweł Apostoł, był pierwszym biskupem Kościoła w Atenach.

[4] Jest jeszcze inny jego list, *Do Nikomedyjczyków*, w którym zwalcza herezję Marcjona i broni reguły prawdy.

² IRENEUSZ Z LYONU, *Adversus haereses* IV, 20, 3.

³ Niniejszy tekst jest jedynym źródłem wiadomości o Dionizym.

⁴ Jest to inny Kwadratus niż opisany w HE IV, 3, 2-3.

[5] Καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ δὲ τῇ παροικίᾳ τῇ Γόρτυναν ἅμα ταῖς λοιπαῖς κατὰ Κρήτην παροικίαις ἐπιστεῖλας, Φίλιππον ἐπίσκοπον αὐτῶν ἀποδέχεται ἅτε δὴ ἐπὶ πλείστοις μαρτυρουμένης ἀνδραγαθίας τῆς ὑπ' αὐτὸν ἐκκλησίας, τὴν τε τῶν αἰρετικῶν διαστροφὴν ὑπομινῆσκει φυλάττεσθαι.

[6] Καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ δὲ τῇ παροικίᾳ Ἰμαστριν ἅμα ταῖς κατὰ Πόντον ἐπιστεῖλας, Βακχυλίδου μὲν καὶ Ἑλπίστου ὡς ἂν αὐτὸν ἐπὶ τὸ γράψαι προτρεψάντων μέμνηται, γραφῶν τε θείων ἐξηγήσεις παρατίθεται, ἐπίσκοπον αὐτῶν ὀνόματι Πάλμαν ὑποσημαίνων· πολλὰ δὲ περὶ γάμου καὶ ἀγνείας τοῖς αὐτοῖς παραινέει, καὶ τοὺς ἐξ οἷας δ' οὖν ἀποπτώσεως, εἴτε πλημμελείας εἴτε μὴν αἰρετικῆς πλάνης, ἐπιστρέφοντας δεξιούσθαι προστάττει.

[7] Ταύταις ἄλλῃ ἐγκατείλεται πρὸς Κνωσίους ἐπιστολή, ἐν ἣ Πινυτὸν τῆς παροικίας ἐπίσκοπον παρακαλεῖ μὴ βαρὺ φορτίον ἐπάναγκες τὸ περὶ ἀγνείας τοῖς ἀδελφοῖς ἐπιτιθεῖναι, τῆς δὲ τῶν πολλῶν καταστοχάζεσθαι ἀσθενείας.

[8] Πρὸς ἣν ὁ Πινυτὸς ἀντιγράφων, θαυμάζει μὲν καὶ ἀποδέχεται τὸν Διονύσιον, ἀντιπαρακαλεῖ δὲ στερροτέρας ἤδη ποτὲ μεταδιδόναι τροφῆς, τελειότεροις γράμμασιν εἰς αὐτοὺς τὸν παρ' αὐτῷ λαὸν ὑποθρῆσαντα, ὡς μὴ διὰ τέλους τοῖς γαλακτώδεσιν ἐνδιατρίβοντες λόγοις τῇ νηπιῳδαίᾳ ἀγωγῇ λάθοιεν καταγῆραςαντες· δι' ἧς ἐπιστολῆς καὶ ἡ τοῦ Πινυτοῦ περὶ τὴν πίστιν ὀρθοδοξία τε καὶ φροντίς τῆς τῶν ὑπηκόων ὠφελείας τό τε λόγιον καὶ ἡ περὶ τὰ θεῖα σύνεσις ὡς δι' ἀκριβεστάτης ἀναδείκνυται εἰκόνας.

[9] Ἐτι τοῦ Διονυσίου καὶ πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολή φέρεται, ἐπισκόπῳ τῷ τότε Σωτῆρι προσφωνοῦσα· ἐξ ἧς οὐδὲν οἶον τὸ καὶ παραθέσθαι λέξεις δι' ὧν τὸ μέχρι τοῦ καθ' ἡμᾶς διωγμοῦ φυλαχθὲν Ῥωμαίων ἔθος ἀποδεχόμενος ταῦτα γράφει·

[10] «Ἐξ ἀρχῆς γὰρ ὑμῖν ἔθος ἐστὶν τοῦτο, πάντας μὲν ἀδελφοὺς ποικίλως εὐεργετεῖν ἐκκλησίαις τε πολλαῖς ταῖς κατὰ πᾶσαν πόλιν ἐφόδια πέμπειν, ὧδε μὲν τὴν τῶν δεομένων πενίαν ἀναψύχοντας, ἐν μετάλλοις δὲ ἀδελφοῖς ὑπάρχουσιν ἐπιχορηγοῦντας δι' ὧν πέμπετε ἀρχῆθεν ἐφοδίων πατροπαράδοτον ἔθος Ῥωμαίων Ῥωμαῖοι φυλάττοντες, ὃ οὐ μόνον διατετήρηκεν ὁ μακάριος ὑμῶν ἐπίσκοπος Σωτήρ, ἀλλὰ καὶ ηὔξηκεν, ἐπιχορηγῶν μὲν τὴν διαπεμπομένην δαψίλειαν τὴν εἰς τοὺς ἀγίους, λόγοις δὲ μακαρίοις τοὺς ἀνιόντας ἀδελφούς, ὡς τέκνα πατὴρ φιλόστοργος, παρακαλῶν.»

[11] Ἐν αὐτῇ δὲ ταύτῃ καὶ τῆς Κλήμεντος πρὸς Κορινθίους μέμνηται ἐπιστολῆς, δηλῶν ἀνέκαθεν ἐξ ἀρχαίου ἔθους ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας τὴν ἀνάγνωσιν αὐτῆς ποιεῖσθαι¹· λέγει γοῦν·

«Τὴν σήμερον οὖν κυριακὴν ἀγίαν ἡμέραν διηγάγομεν, ἐν ἣ ἀνέγνωμεν ὑμῶν τὴν ἐπιστολήν, ἣν ἔξομεν ἀεὶ ποτε ἀναγινώσκοντες νουθετεῖσθαι, ὡς καὶ τὴν προτέραν ἡμῖν διὰ Κλήμεντος γραφεῖσαν».

¹ Por. HE III, 15-16.

[5] Pisał również do Kościoła w Gortynie i zarazem do wszystkich innych Kościołów kreteńskich. Chwali w nim ich biskupa, Filipa, jako że dany mu Kościół złożył świadectwo wielkiego męstwa; wreszcie przypomina, że należy unikać kontaktu z heretykami.

[6] W swoim *Liście do Kościoła w Amastris, a zarazem do Kościołów w Poncie* wymienia Bakchylidesa i Elpistona, którzy namówili go do napisania tego listu, objaśnia Pismo Święte i wymienia z imienia ich biskupa, Palmasa. Udziela wiernym wiele wskazówek w sprawie małżeństwa i czystości i wzywa ich, by przyjmowali tych, którzy się nawracają z jakiegokolwiek upadku, czy to zwykłego przewinienia, czy heretyckiego zaślepienia.

[7] Do tych pism należy jeszcze dołączyć *List do Knosyjczyków*, w którym upomina ich biskupa, Pinytosa, by na siłę nie nakładał na braci ciężkiego brzemienia czystości, a raczej liczył się ze słabością wielkiej liczby wiernych.

[8] Pinytos w swej odpowiedzi wyraża podziw dla Dionizego i zgodę, ale sam z kolei wzywa go, by już teraz podał pokarm bardziej pożywny, by jeszcze raz posilił jego lud pismem mocniejszym, bo lud karmiony tylko słowem podobnym do zupy mlecznej mógłby się zestarzeć, nigdy nie pozbywając się dzieciennych zachowań. W liście tym, jak w precyzyjnie namalowanym obrazie, widać prawowierność Pinytosa, troskę o dobro powierzonego mu ludu, jego elokwencję i głęboką mądrość w sprawach religii.

[9] Poza tym istnieje jeszcze list Dionizego *Do Rzymian*, pisany do ówczesnego biskupa, Sotera. Z pewnością będzie dobrze przytoczyć te jego fragmenty, w których chwali zwyczaje Rzymian, zachowane aż do czasów obecnego prześladowania. Pisze tak:

[10] „Od początku bowiem jest u was w zwyczaju, by braciom wyświadczać przeróżne dobrodziejstwa, by do wielu Kościołów, rozrzuconych po wszystkich miastach, wysyłać zapomogi, zaspokajając w ten sposób potrzeby ubogich i pomagając braciom cierpiącym w kopalniach. Z powodu tych zapomóg, które rozsyłacie już od początku, wy, Rzymianie, stoicie na straży ojczystego obyczaju, który błogosławiony wasz biskup Soter nie tylko zachował, ale rozwinął. Hojnie rozsyła on świętym dary, zaś braci, którzy do niego przychodzą, podejmuje błogosławionymi słowami, jak ojciec miłujący swe dzieci”.

[11] W tym samym piśmie wymienia Dionizy list Klemensa *Do Koryntian* i mówi, że od dawien dawna starym zwyczajem odczytuje się go w Kościele¹. Mówi tak:

„Obchodziliśmy dzisiaj święty Dzień Pański i czytaliśmy wasz list, i będziemy go zawsze odczytywać, aby się podbudować, tak samo jak ten napisany kiedyś do nas przez Klemensa”.

[12] Ἔτι δ' ὁ αὐτὸς καὶ περὶ τῶν ἰδίων ἐπιστολῶν ὡς ῥαδιουργηθεῖσῶν ταῦτά φησιν·

«Ἐπιστολὰς γὰρ ἀδελφῶν ἀξιοσάντων με γράψαι ἔγραψα. Καὶ ταύτας οἱ τοῦ διαβόλου ἀπόστολοι ζιζανίων γεγέμικαν¹, ἃ μὲν ἐξαιροῦντες, ἃ δὲ προστιθέντες· οἷς τὸ οὐαὶ κεῖται. Οὐ θαυμαστὸν ἄρα εἰ καὶ τῶν κυριακῶν ῥαδιουργῆσαι τινες ἐπιβέβληνται γραφῶν, ὁπότε καὶ ταῖς οὐ τοιαύταις ἐπιβεβουλεύκασιν».

[13] Καὶ ἄλλη δέ τις παρὰ ταύτας ἐπιστολὴ τοῦ Διονυσίου φέρεται Χρυσοφόρᾳ πιστοτάτῃ ἀδελφῇ ἐπιστείλαντος, ἣ τὰ κατάλληλα γράφων, τῆς προσηκούσης καὶ αὐτῇ μετεδίδου λογικῆς τροφῆς. Καὶ τὰ μὲν τοῦ Διονυσίου τοσαῦτα·

ΚΔ'

Περὶ Θεοφίλου Ἀντιοχέων ἐπισκόπου

Τοῦ δὲ Θεοφίλου, ὃν τῆς Ἀντιοχέων ἐκκλησίας ἐπίσκοπον δεδηλώκαμεν², τρία τὰ πρὸς Αὐτόλυκον στοιχειώδη φέρεται συγγράμματα³, καὶ ἄλλο Πρὸς τὴν αἵρεσιν Ἑρμογένους τὴν ἐπιγραφὴν ἔχον, ἐν ᾧ ἐκ τῆς Ἀποκαλύψεως Ἰωάννου κέχρηται μαρτυρίαις. Καὶ ἕτερα δέ τινα κατηχητικά αὐτοῦ φέρεται βιβλία. Τῶν γε μὴν αἰρετικῶν οὐ χεῖρον καὶ τότε ζιζανίων δίκην λυμαιομένων τὸν εἰλικρινῇ τῆς ἀποστολικῆς διδασκαλίας σπόρον, οἱ πανταχόσε τῶν ἐκκλησιῶν ποιμένες, ὥσπερ τινὰς θῆρας ἀγρίους τῶν Χριστοῦ προβάτων ἀποσοβοῦντες, αὐτοὺς ἀνεῖργον τοτὲ μὲν ταῖς πρὸς τοὺς ἀδελφούς νουθεσίαις καὶ παραινέσεσιν, τοτὲ δὲ πρὸς αὐτοὺς γυμνότερον ἀποδύομενοι, ἀγράφοις τε εἰς πρόσωπον ζητήσεσι καὶ ἀνατροπαῖς, ἥδη δὲ καὶ δι' ἐγγράφων ὑπομνημάτων τὰς δόξας αὐτῶν ἀκριβεστάτοις ἐλέγχοις διευθύνοντες. Ὁ γέ τοι Θεόφιλος σὺν τοῖς ἄλλοις κατὰ τούτων στρατευσάμενος δῆλός ἐστιν ἀπὸ τινος οὐκ ἀγεννῶς αὐτῷ κατὰ Μαρκίωνος πεπονημένου λόγου, ὃς καὶ αὐτὸς μεθ' ὧν ἄλλων εἰρήκαμεν εἰς ἔτι νῦν διασέσωσται. Τοῦτον μὲν οὖν ἑβδομος ἀπὸ τῶν ἀποστόλων τῆς Ἀντιοχέων ἐκκλησίας διαδέχεται Μαξιμῖνος·

ΚΕ'

Περὶ Φιλίππου καὶ Μοδέστου

Φιλίππος γε μὴν, ὃν ἐκ τῶν Διονυσίου⁴ φωνῶν τῆς ἐν Γορτύνῃ παροικίας ἐπίσκοπον ἔγνωμεν, πάνυ γε σπουδαιότατον πεποιῆται καὶ αὐτὸς κατὰ

¹ Por. Mt 13, 25.

² HE IV, 20.

[12] Oprócz tego mówi jeszcze o swych własnych listach, że zostały sfalszowane:

„Na prośbę braci pisałem listy. Jednak apostołowie diabelscy domieszali do nich kąkol¹, tu coś wycinając, tu zaś dodając. Biada im! Nic dziwnego, że niektórzy z nich odważyli się fałszować nawet Pisma Pańskie, skoro dokonali takiego zamachu na inne pisma, niedorównujące tamtym”.

[13] Ponadto istnieje jeszcze inny list Dionizego *Do wiernej siostry Chryzofory*, w którym pisze do niej stosownie do jej potrzeb, udzielając jej przy tym pokarmu duchowego. Tyle o Dionizym.

24.

Teofil, biskup antiocheński

Teofilowi, o którym mówiliśmy², że był biskupem antiocheńskim, przypisuje się trzy księgi *Podstawowych wiadomości dla Autolika*³ oraz inne pismo, zatytułowane *Przeciwko herezji Hermogenesa*, w którym autor opiera się na świadectwach pochodzących z Apokalipsy Jana. Oprócz tego istnieją także inne księgi katechetyczne jego autorstwa. Ponieważ heretycy także wtedy tak jak kąkol zatruli czyste ziarno nauki apostolskiej, wszędzie pasterze Kościołów odpędzali ich jak dzikie zwierzęta od owiec Chrystusowych. Trzymali ich z dala bądź to przez upomnienia i przestrogi, jakich nie szczędzili braciom, bądź przez otwartą walkę z nimi czy to w ustnych, osobistych dyskusjach i zbijaniu ich zarzutów, czy też w pisemnych rozprawach, w których odpierali ich poglądy na podstawie jak najstaranniej przygotowanych argumentów. To, że Teofil razem z innymi brał udział w tej wojnie, wynika z napisanego przez niego znakomitego pisma *Przeciw Marcjonowi*; dzieło to razem z innymi, o których mówiliśmy, zachowało się aż do naszych czasów. Jego następcą na stolicy antiocheńskiej był Maksymin, siódmy z kolei po apostołach.

25.

Filip i Modest

Filip, którego znamy z listu Dionizego⁴, był biskupem Kościoła gortyńskiego i również bardzo gorliwie zabrał się do napisania rozprawy

³ Jedyne dzieło zachowane tego autora. Zob. POK 2; BOK 24.

⁴ Por. HE IV, 23, 5.

Μαρκίωνος λόγον, Εἰρηναῖός τε ὡσαύτως καὶ Μόδεστος, ὃς καὶ διαφερόντως παρὰ τοὺς ἄλλους τὴν τοῦ ἀνδρὸς εἰς ἔκδηλον τοῖς πᾶσιν κατεφώρασε πλάνην, καὶ ἄλλοι δὲ πλείους, ὧν παρὰ πλείστοις τῶν ἀδελφῶν εἰς ἔτι νῦν οἱ πόνοι διαφυλάττονται.

Κς'

Περὶ Μελίτωνος καὶ ὧν αὐτὸς ἐμνημόνευσεν

[1] Ἐπὶ τῶνδε καὶ Μελίτων τῆς ἐν Σάρδεσιν παροικίας ἐπίσκοπος Ἀπολινάριός τε τῆς ἐν Ἱεραπόλει διαπρεπῶς ἤκμαζον, οἱ καὶ τῷ δηλωθέντι κατὰ τοὺς χρόνους Ῥωμαίων βασιλεῖ λόγους ὑπὲρ τῆς πίστεως ἰδίως ἑκάτερος ἀπολογίας προσεφώνησαν.

[2] Τούτων εἰς ἡμετέραν γνῶσιν ἀφίκται τὰ ὑποτεταγμένα·

Μελίτωνος¹, τὰ Περὶ τοῦ πάσχα δύο καὶ τὸ Περὶ πολιτείας καὶ προφητῶν καὶ ὁ Περὶ ἐκκλησίας καὶ ὁ Περὶ κυριακῆς λόγος, ἔτι δὲ ὁ Περὶ πίστεως ἀνθρώπου καὶ ὁ Περὶ πλάσεως καὶ ὁ Περὶ ὑπακοῆς πίστεως αἰσθητηρίων καὶ πρὸς τούτοις ὁ Περὶ ψυχῆς καὶ σώματος ηγενοῖς καὶ ὁ Περὶ λουτροῦ καὶ περὶ ἀληθείας καὶ περὶ πίστεως καὶ γενέσεως Χριστοῦ καὶ λόγος αὐτοῦ προφητείας καὶ περὶ ψυχῆς καὶ σώματος καὶ ὁ Περὶ φιλοξενίας καὶ ἡ Κλεις καὶ τὰ Περὶ τοῦ διαβόλου καὶ τῆς Ἀποκαλυψεως Ἰωάννου καὶ ὁ Περὶ ἐνσωμάτου θεοῦ, ἐπὶ πᾶσι καὶ τὸ Πρὸς Ἀντωνίνον βιβλίδιον.

[3] Ἐν μὲν οὖν τῷ Περὶ τοῦ πάσχα τὸν χρόνον καθ' ὃν συνέταττεν, ἀρχόμενος σημαίνει ἐν τούτοις· «Ἐπὶ Σερουιλλίου Παύλου² ἀνθυπάτου τῆς Ἀσίας, ᾧ Σάγαρις καιρῷ ἐμαρτύρησεν, ἐγένετο ζήτησις πολλὴ ἐν Λαοδικείᾳ περὶ τοῦ πάσχα, ἐμπεσόντος κατὰ καιρὸν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις, καὶ ἐγράφη ταῦτα».

[4] Τούτου δὲ τοῦ λόγου μέμνηται Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐν ἰδίῳ περὶ τοῦ πάσχα λόγῳ, ὃν ὡς ἐξ αἰτίας τῆς τοῦ Μελίτωνος γραφῆς φησιν ἑαυτὸν συντάξαι.

[5] Ἐν δὲ τῷ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα βιβλίῳ τοιαῦτά τινα καθ' ἡμῶν ἐπ' αὐτοῦ γεγονέναι ἴστορεῖ·

«Τὸ γὰρ οὐδεπώποτε γενόμενον, νῦν διώκεται τὸ τῶν θεοσεβῶν γένος καινοῖς ἐλαυνόμενον δόγμασιν κατὰ τὴν Ἀσίαν. Οἱ γὰρ ἀναιδεῖς συκοφάνται καὶ τῶν ἀλλοτρίων ἐρασταὶ τὴν ἐκ τῶν διαταγμάτων ἔχοντες ἀφορμὴν, φανερώς ληστεύουσι, νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν διαρπάζοντες τοὺς μηδὲν ἀδικούντας».

¹ Por. HE IV, 13, 8.

Przeciwko Marcjonowi; tak samo jak Ireneusz i Modest. Ten ostatni jeszcze skuteczniej niż inni obnażył i ukazał wszystkim błąd tego człowieka. Pisało ponadto jeszcze wielu innych, których prace do dzisiaj są przechowywane przez braci.

26.

Meliton i ci, o których wspomina

[1] W tym czasie wielką sławą cieszyli się Meliton, biskup Kościoła w Sardes, i Apolinary, biskup Hierapolis. Obaj niezależnie od siebie skierowali do wspomnianego panującego wówczas cesarza własną apologię wiary.

[2] Spośród ich pism następujące doszły do naszej wiadomości:

Z dzieł Melitona¹ dwie księgi *O Wielkanocy*, *O dobrym życiu i o prorokach*, *O Kościołach*, *O dniu Pańskim*, a ponadto *O wierze człowieka*, *O stworzeniu*, *O podporządkowaniu zmysłów wierze*; poza tym *O duszy i ciele czyli o jedności*, *O chrzcie*, *O prawdzie*, *wierze i pochodzeniu Chrystusa*, następnie jego pismo prorocze oraz *O duszy i ciele*, *O gościnności*, *Klucz*, *O diable i Apokalipsie Jana*, *O Bogu wcielonym*, a w końcu krótkie pismo *Do Antonina*.

[3] Na początku księgi *O Wielkanocy* określa czas, w którym ją pisał, następującymi słowami: „Za Serwiliusa Paulusa², prokonsula Azji, kiedy Sagaris poniósł śmierć męczeńską, wybuchł w Laodycei wielki spór dotyczący Wielkanocy, która przypadła właśnie na te dni. Wtedy została napisana ta księga”.

[4] O piśmie tym wspomina Klemens Aleksandryjski w swym własnym dziele *O Wielkanocy*, które zredagował, jak mówi, pod wpływem księgi Melitona.

[5] W księdze skierowanej do cesarza opowiada Meliton o szeregu krzywd, jakie spotkały nas za jego rządów:

„Otóż to, co się nigdy nie działo, teraz się stało. Bogobojne plemię ludzkie cierpi prześladowanie w Azji na podstawie nowych rozporządzeń. Bezwstydni donosiciele i amatorzy cudzych dóbr korzystają z tej sposobności i dopuszczają się jawnych grabieży, we dnie i w nocy okradają niewinnych ludzi”.

² Postać nieznaną. Być może chodzi o Sergiusza Paulusa, prokonsula Azji w latach 164-166. Tak też przetłumaczył Rufin.

[6] Καὶ μεθ' ἑτέρα φησιν·

«Καὶ εἰ μὲν σοῦ κελεύσαντος τοῦτο πράττεται, ἔστω καλῶς γινόμενον· δίκαιος γὰρ βασιλεὺς οὐκ ἂν ἀδίκως βουλευσάιτο πώποτε, καὶ ἡμεῖς ἡδέως φέρομεν τοῦ τοιούτου θανάτου τὸ γέρας· ταύτην δέ σοι μόνην προσφέρομεν δέησιν ἵνα αὐτὸς πρότερον ἐπιγνούς τοὺς τῆς τοιαύτης φιλονεικίας ἐργάτας, δικαίως κρίνειας εἰ ἄξιοι θανάτου καὶ τιμωρίας ἢ σωτηρίας καὶ ἡσυχίας εἰσίν. Εἰ δὲ καὶ παρὰ σοῦ μὴ εἴῃ ἡ βουλή αὕτη καὶ τὸ καινὸν τοῦτο διάταγμα, ὃ μηδὲ κατὰ βαρβάρων πρέπει πολέμιων, πολὺ μᾶλλον δεόμεθά σου μὴ περιιδεῖν ἡμᾶς ἐν τοιαύτῃ δημῶδει λεηλασίᾳ».

[7] Τούτοις αὖθις ἐπιφέρει λέγων·

«Ἡ γὰρ καθ' ἡμᾶς φιλοσοφία πρότερον μὲν ἐν βαρβάροις ἤκμασεν, ἐπανθήσασα δὲ τοῖς σοῖς ἔθνεσιν κατὰ τὴν Αὐγούστου τοῦ σοῦ προγόνου μεγάλην ἀρχήν, ἐγενήθη μάλιστα τῇ σῇ βασιλείᾳ αἷσιον ἀγαθόν. Ἐκτοτε γὰρ εἰς μέγα καὶ λαμπρὸν τὸ Ῥωμαίων ἡϋξήθη κράτος· οὐ σὺ διάδοχος εὐκταῖος γέγονάς τε καὶ ἔσῃ μετὰ τοῦ παιδός, φυλάσσων τῆς βασιλείας τὴν σύντροφον καὶ συναρξαμένην Αὐγούστῳ φιλοσοφίαν, ἣν καὶ οἱ πρόγονοί σου πρὸς ταῖς ἄλλαις θρησκείαις ἐτίμησαν.

[8] «Καὶ τοῦτο μέγιστον τεκμήριον τοῦ πρὸς ἀγαθοῦ τὸν καθ' ἡμᾶς λόγον συνακμάσαι τῇ καλῶς ἀρξαμένῃ βασιλείᾳ, ἐκ τοῦ μηδὲν φαῦλον ἀπὸ τῆς Αὐγούστου ἀρχῆς ἀπαντῆσαι, ἀλλὰ τὸνναντίον ἅπαντα λαμπρὰ καὶ ἔνδοξα κατὰ τὰς πάντων εὐχάς.

[9] «Μόνοι πάντων, ἀναπεισθέντες ὑπὸ τινων βασκάνων ἀνθρώπων, τὸν καθ' ἡμᾶς ἐν διαβολῇ καταστήσαι λόγον ἠθέλησαν Νέρων καὶ Δομετιανός, ἀφ' ὧν καὶ τὸ τῆς συκοφαντίας ἀλόγῳ συνηθείᾳ περὶ τοὺς τοιούτους ρυῖναι συμβέβηκεν ψεῦδος·

[10] «Ἀλλὰ τὴν ἐκείνων ἄγνοιαν οἱ σοὶ εὐσεβεῖς πατέρες ἐπληρωθῶσαντο, πολλάκις πολλοῖς ἐπιπλήξαντες ἐγγράφως, ὅσοι περὶ τούτων νεωτερίσαι ἐτόλμησαν· ἐν οἷς ὁ μὲν πάππος σου Ἀδριανὸς πολλοῖς μὲν καὶ ἄλλοις, καὶ Φουνδανῷ δὲ τῷ ἀνθυπάτῳ, ἡγουμένῳ δὲ τῆς Ἀσίας, γράφων φαίνεται, ὁ δὲ πατὴρ σου, καὶ σοῦ τὰ σύμπαντα διοικούντος αὐτῷ, ταῖς πόλεσι περὶ τοῦ μηδὲν νεωτερίζειν περὶ ἡμῶν ἔγραψεν, ἐν οἷς καὶ πρὸς Λαρισαίους καὶ πρὸς Θεσσαλονικεῖς καὶ Ἀθηναίους καὶ πρὸς πάντας Ἑλληνας.

[11] «Σὲ δὲ καὶ μᾶλλον περὶ τούτων τὴν αὐτὴν ἐκείνοις ἔχοντα γνώμην καὶ πολὺ γε φιλανθρωποτέραν καὶ φιλοσοφωτέραν, πεπεσμεθα πάντα πράσσειν ὅσα σου δεόμεθα».

[12] Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐν τῷ δηλωθέντι τέθεται λόγῳ· ἐν δὲ ταῖς γραφαῖσιν αὐτῷ Ἐκλογαῖς ὁ αὐτὸς κατὰ τὸ προοίμιον ἀρχόμενος τῶν ὁμολογουμένων τῆς παλαιᾶς διαθήκης γραφῶν ποιεῖται κατάλογον· ὃν καὶ ἀναγκαῖον ἐνταῦθα καταλέξει, γράφει δὲ οὕτως·

[6] A później dodaje:

„A jeśli dzieje się to na twój rozkaz, to wszystko jest w porządku. Bowiem sprawiedliwy władca nigdy nie może wydawać niesprawiedliwych rozporządzeń, my zaś chętnie przyjmujemy zaszczyt takiej właśnie śmierci. Zwracamy się do ciebie tylko z tą jedną prośbą: Racz sam najpierw poznać ludzi obwinianych o taki upór i sprawiedliwie osądzić, czy zasługują na śmierć i męki, czy raczej na uwolnienie w pokoju. Jeśli natomiast nie jest to twoja wola, nie jest twoje to nowe rozporządzenie, jakiego nie godziłoby się wydawać nawet przeciwko wrogim barbarzyńcom, tym bardziej cię błagamy, byś nie patrzył spokojnie na ten rozbój w biały dzień”.

[7] Do tego dodaje jeszcze następujące słowa:

„Otóż nasza filozofia rozkwitła najpierw wśród barbarzyńców. Później rozwinęła się wśród twoich ludów, za wspaniałych rządów twojego przodka Augusta, i stała się zwłaszcza dla twoich rządów dobrą wróżbą. Odtąd bowiem wzrastała wielkość i świetność potęgi Rzymu, którego upragnionym władcą zostałeś ty i będziesz nim razem ze swoim synem, jeśli otoczysz opieką filozofię, która wzrosła razem z państwem, a zrodziła się za panowania Augusta, i którą twoi przodkowie otaczali czcią razem z innymi religiami.

[8] I to jest najwymowniejszym dowodem, iż nasza wiara jest dobra – że rozwinęła się razem z tak szczęśliwie powstającym cesarstwem, że od czasów panowania Augusta nie wydarzyło się nic złego, ale przeciwnie, wszystko układało się świetnie i chwalebnie, zgodnie z powszechnymi życzeniami.

[9] Jedyni cesarze, którzy ulegając namowom oszczerców chcieli naszą religię pozbawić dobrego imienia, to Neron i Domicjan. Począwszy od nich weszło w głupi zwyczaj szerzyć na ten temat kłamstwa.

[10] Lecz całe to zaślepienie naprawili twoi pobożni przodkowie. W częstych i skierowanych do wielu ludzi rozporządzeniach potępiali tych, którzy ośmielili się stosować represje wobec chrześcijan. Tak twój dziad, Hadrian, jak wiadomo, pisał do wielu, a zwłaszcza do Fundanusa, prokonsula Azji; tak też twój ojciec, wówczas gdy ty razem z nim sprawowałeś władzę, wydał rozporządzenie do miast, pisząc, by nas nie nęcano, w tym między innymi do mieszkańców Laryssy, Tesaloniki, Aten i do wszystkich Greków.

[11] Zaś co do ciebie, który całkowicie podzielasz ich zdanie w tych sprawach i który masz jeszcze więcej życzliwości i mądrości, jesteśmy przekonani, że zrobisz wszystko, o co cię prosimy”.

[12] Oto co znajduje się we wspomnianym przez nas dziele. Zaś we wstępie do swych *Wypisów* ten sam autor umieszcza katalog powszechnie uznawanych pism Starego Testamentu. Podanie go tutaj jest konieczne. Oto jego słowa:

[13] «Μελίτων Ὀνησίμῳ τῷ ἀδελφῷ χαίρειν. Ἐπειδὴ πολλάκις ἤξιώσας, σπουδῇ τῇ πρὸς τὸν λόγον χρώμενος, γενέσθαι σοι ἐκλογὰς ἔκ τε τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν περὶ τοῦ σωτῆρος καὶ πάσης τῆς πίστεως ἡμῶν, ἔτι δὲ καὶ μαθεῖν τὴν τῶν παλαιῶν βιβλίων ἐβουλήθης ἀκρίβειαν πόσα τὸν ἀριθμὸν καὶ ὅποια τὴν τάξιν εἶεν, ἐσπούδασα τὸ τοιοῦτο πρᾶξαι, ἐπιστάμενός σου τὸ σπουδαῖον περὶ τὴν πίστιν καὶ φιλομαθὲς περὶ τὸν λόγον ὅτι τε μάλιστα πάντων πόθῳ τῷ πρὸς τὸν θεὸν ταῦτα προκρίνεις, περὶ τῆς αἰωνίου σωτηρίας ἀγωνιζόμενος.

[14] «Ἀνελθὼν οὖν εἰς τὴν ἀνατολὴν καὶ ἕως τοῦ τόπου γενόμενος ἔνθα ἐκηρύχθη καὶ ἐπράχθη, καὶ ἀκριβῶς μαθὼν τὰ τῆς παλαιᾶς διαθήκης βιβλία, ὑποτάξας ἔπεμψά σοι· ὧν ἐστὶ τὰ ὀνόματα· Μωυσέως πέντε, Γένεσις ἑξήκοντα ἑξοχὸς Ἀριθμοὶ Λευιτικὸν Δευτερονόμιον, Ἰησοῦς Ναυῆ, Κριταί, Ῥούθ, Βασιλειῶν τέσσαρα, Παραλειπομένων δύο, Ψαλμῶν Δαυίδ, Σολομῶνος Παροιμίαι ἢ καὶ Σοφία, Ἐκκλησιαστής, Ἰσμία Ἀισμάτων, Ἰώβ, Προφητῶν Ἡσαΐου Ἱερεμίου τῶν δώδεκα ἐν μονοβίβλῳ Δανιὴλ Ἰεζεκιήλ, Ἑσδρας· ἐξ ὧν καὶ τὰς ἐκλογὰς ἐποίησάμην, εἰς ἕξ βιβλία διελών».

Καὶ τὰ μὲν τοῦ Μελίτωνος τοσαῦτα.

KZ'

Περὶ Ἀπολιναρίου

Τοῦ δ' Ἀπολιναρίου πολλῶν παρὰ πολλοῖς σφζομένων τὰ εἰς ἡμᾶς ἐλθόντα ἐστὶν τάδε· λόγος ὁ πρὸς τὸν προειρημένον βασιλέα καὶ Πρὸς Ἑλλήνας συγγράμματα πέντε καὶ Περὶ ἀληθείας α' β' καὶ Πρὸς Ἰουδαίους α' β' καὶ ἅ μετὰ ταῦτα συνέγραψε κατὰ τῆς τῶν Φρυγῶν αἵρέσεως, μετ' οὗ πολὺν καινοτομηθείσης χρόνον, τότε γε μὴν ὥσπερ ἐκφύειν ἀρχομένης, ἔτι τοῦ Μοντανῶ¹ ἅμα ταῖς αὐτοῦ ψευδοπροφητίσιν ἀρχὰς τῆς παρεκτροπῆς ποιούμενου.

KH'

Περὶ Μουσανοῦ

Καὶ Μουσανοῦ δέ, ὃν ἐν τοῖς φθάσασιν κατελέξαμεν², φέρεται τις ἐπιστρεπτικώτατος λόγος, πρὸς τινὰς αὐτῷ γραφεὶς ἀδελφοὺς ἀποκλίναντας ἐπὶ τὴν τῶν λεγομένων Ἑγκρατιτῶν αἵρεσιν, ἄρτι τότε φύειν ἀρχομένην ξένην τε καὶ φθοριμαίαν ψευδοδοξίαν εἰσάγουσαν τῷ βίῳ.

¹ Zwołenników Montana nazywano montanistami lub Frygijczykami.

[13] „Meliton pozdrawia brata Onesimosa. Ponieważ powodowany żarliwością w odnoszeniu się do Słowa Bożego często wyrażałeś życzenie, że chcesz mieć wypisy z Prawa i Proroków dotyczące Zbawiciela i całej naszej wiary i że chcesz znać dokładną liczbę i porządek ksiąg Starego Testamentu, postarałem się to zrobić. Znam twoją gorliwość w wierze i umiłowanie wiedzy i wiem, że z miłości do Boga, walcząc o zbawienie wieczne, te sprawy przedkładasz nad wszystkie inne.

[14] Zatem byłem na Wschodzie i dotarłem do miejsca, gdzie to wszystko było głoszone i gdzie się działo; tam poznałem dokładnie księgi Starego Testamentu, posyłam ci ich zestawienie. Oto ich tytuły: Pięć Ksiąg Mojżeszowych: Rodzaju, Wyjścia, Liczb, Kapłańska, Powtórzonego Prawa; Księga Jozuego syna Nawego; Sędziowie, Rut, cztery Księgi Królewskie, dwie Księgi Kronik, Psalmy Dawidowe, Przysłowia czyli Mądrość Salomona, Eklezjastes, Pieśń nad Pieśniami, Hiob, Księgi Proroków: Izajasza, Jeremiasza, Dwunastu Proroków w jednej księdze, Daniel, Ezechiel, Ezdrasz. Z ksiąg tych sporządziłem wypisy, które podzieliłem na sześć ksiąg”.

Tyle o Melitonie.

27.

Apolinary

Dzieł Apolinarego zachowało się wiele u wielu braci. To te, które przetrwały do naszych czasów: pismo do wspomnianego wyżej cesarza, pięć ksiąg *Do Greków*, *O prawdzie* księga pierwsza i druga, *Do Żydów* księga pierwsza i druga. Później napisał jeszcze dzieło *Przeciwko herezji Frygijczyków*, która wkrótce potem miała szerzyć swe nowinki, a wówczas dopiero kiełkowała, jako że Montan¹ razem ze swoimi fałszywymi prorokiniami wówczas dopiero kładł podwaliny tej wywrotowej doktryny.

28.

Muzanos

Muzanosowi, o którym już wyżej wspomnieliśmy², przypisuje się znakomite pismo skierowane do niektórych braci, którzy skłonili się ku herezji tak zwanych enkratytów. Były to wówczas jej początki, a wprowadzała w życie nową, zgubną i fałszywą naukę.

² HE IV, 21.

ΚΘ'

Περὶ τῆς κατὰ Τατιανὸν αἰρέσεως

[1] Ἦς παρεκτροπῆς ἀρχηγὸν καταστήναι Τατιανὸν λόγος ἔχει, οὗ μικρῶ πρόσθεν τὰς περὶ τοῦ θαυμασίου Ἰουστίνου παρατεθείμεθα λέξεις, μαθητὴν αὐτὸν ἱστοροῦντες τοῦ μάρτυρος¹. Δηλοῖ δὲ τοῦτο Εἰρηναῖος ἐν τῷ πρώτῳ τῶν πρὸς τὰς αἰρέσεις, ὁμοῦ τὰ τε περὶ αὐτοῦ καὶ τῆς κατ' αὐτὸν αἰρέσεως οὕτω γράφων·

[2] «Ἀπὸ Σατορνίνου καὶ Μαρκίωνος οἱ καλούμενοι Ἐγκρατεῖς ἀγαμίαν ἐκήρυξαν, ἀθετοῦντες τὴν ἀρχαίαν πλάσιν τοῦ θεοῦ καὶ ἡρέμα κατηγοροῦντες τοῦ ἄρρεν καὶ θῆλυ εἰς γένεσιν ἀνθρώπων πεποικηκός, καὶ τῶν λεγομένων παρ' αὐτοῖς ἐμψύχων ἀποχὴν εἰσηγήσαντο, ἀχαριστοῦντες τῷ πάντα πεποικηκῷ θεῷ, ἀντιλέγουσί τε τῇ τοῦ πρωτοπλάστου σωτηρίᾳ.

[3] «Καὶ τοῦτο νῦν ἐξευρέθη παρ' αὐτοῖς Τατιανοῦ τινος πρώτως ταύτην εἰσενέγκαντος τὴν βλασφημίαν· ὃς Ἰουστίνου ἀκροατὴς γεγωνώς, ἐφ' ὅσον μὲν συνῆν ἐκεῖνῳ, οὐδὲν ἐξέφηνεν τοιοῦτον, μετὰ δὲ τὴν ἐκείνου μαρτυρίαν ἀποστὰς τῆς ἐκκλησίας, οἰήματι διδασκάλου ἐπαρθεὶς καὶ τυφωθεὶς ὡς διαφέρων τῶν λοιπῶν, ἴδιον χαρακτῆρα διδασκαλείου συνεστήσατο, αἰωνάς τινας ἀοράτους ὁμοίως τοῖς ἀπὸ Οὐαλεντίνου μυθολογήσας γάμον τε φθορὰν καὶ πορνείαν παραπλησίως Μαρκίονι καὶ Σατορνίνῳ ἀναγορεύσας, τῇ δὲ τοῦ Ἀδάμ σωτηρίᾳ παρ' ἑαυτοῦ τὴν ἀντιλογίαν ποιησάμενος»².

[4] Ταῦτα μὲν ὁ Εἰρηναῖος τότε· σμικρῶ δὲ ὕστερον Σευῆρός τις τοῦνομα κρατύνας τὴν προδεδηλωμένην αἵρεσιν, αἴτιος τοῖς ἐξ αὐτῆς ὠρμημένοις τῆς ἀπ' αὐτοῦ παρηγμένης Σευηριανῶν προσηγορίας γέγονεν.

[5] Χρῶνται μὲν οὖν οὗτοι νόμῳ καὶ προφήταις καὶ εὐαγγελίοις, ἰδίως ἐρμηνεύοντες τῶν ἱερῶν τὰ νοήματα γραφῶν· βλασφημοῦντες δὲ Παῦλον τὸν ἀπόστολον, ἀθετοῦσιν αὐτοῦ τὰς ἐπιστολάς, μὴδὲ τὰς Πράξεις τῶν ἀποστόλων καταδεχόμενοι.

[6] Ὁ μέντοι γε πρότερος αὐτῶν ἀρχηγὸς ὁ Τατιανὸς συνάφειάν τινα καὶ συναγωγὴν οὐκ οἶδ' ὅπως τῶν εὐαγγελίων συνθείς, τὸ διὰ τεσσάρων τοῦτο προσωνόμασεν, ὃ καὶ παρὰ τισιν εἰς ἔτι νῦν φέρεται· τοῦ δ' ἀποστόλου φασὶ τολμῆσαι τινας αὐτὸν μεταφράσαι φωνάς, ὡς ἐπιδιορθούμενον αὐτῶν τὴν τῆς φράσεως σύνταξιν.

[7] Καταλέλοιπεν δὲ οὗτος πολὺ τι πλῆθος συγγραμμάτων, ὧν μάλιστα παρὰ πολλοῖς μνημονεύεται διαβόητος αὐτοῦ λόγος ὁ Πρὸς Ἑλληνας³, ἐν ᾧ καὶ τῶν ἀνέκαθεν χρόνων μνημονεύσας, τῶν παρ' Ἑλλήσιν εὐδοκίμων ἀπάντων προγενέστερον Μωυσῆα τε καὶ τοὺς Ἑβραίων προφῆτας ἀπέφηνεν· ὃς δὴ καὶ δοκεῖ τῶν συγγραμμάτων ἀπάντων αὐτοῦ κάλλιστός τε καὶ ὠφελιμώτατος ὑπάρχειν.

Καὶ τὰ μὲν κατὰ τούσδε τοιαῦτα ἦν·

29.

Herezja Tacjana

[1] Twórcą tego błędu miał być Tacjan, ten sam, którego słowa o godnym najwyższego uznania Justynie przytoczyliśmy wyżej i powiedzieliśmy, że był uczniem tego męczennika¹. Mówi o tym Ireneusz w swej pierwszej księdze *Przeciw heretykom*. Tak pisze o nim i jego herezji:

[2] „Od Saturnina i Marcjona wywodzą się tak zwani enkratyci, którzy głoszą, że zawieranie małżeństw jest niewłaściwe. Odrzucili pierwotne dzieło Boże i po cichu mają Stwórcy za złe, że uczynił mężczyznę i kobietę, by ludzie się rozmnażali. Wprowadzili również wstrzemięźliwość od pokarmów, które nazywają «żywotnymi», czym okazują niewdzięczność Bogu, Stwórcy wszystkiego. Negują także zbawienie pierwszego człowieka.

[3] Są to ich niedawne wymysły, a pierwszym, który wprowadził to bluźnierstwo był niejaki Tacjan. Był on uczniem Justyna, a tak długo jak z nim przebywał, z niczym podobnym się nie zdradził. Jednak po jego męczeńskiej śmierci odszedł od Kościoła. Nadęty pychą z powodu swej funkcji nauczycielskiej i zaślepiony mniemaniem, że jest ponad wszystkich innych, stworzył swą własną odrębną szkołę. Podobnie jak Walentyn opowiadał bajki o istnieniu jakichś niewidzialnych eonów, jak Marcjon i Saturnin głosił, że małżeństwo to zepsucie i rozpusta, a wreszcie nie uznawał zbawienia Adama².

[4] To pisał wówczas Ireneusz. Niedługo później wspomnianą herezję zasilili niejaki Sewerus i dlatego jej zwolennicy przyjęli od niego nazwę sewerian.

[5] Uznają oni wprowadzić Prawo, Proroków i Ewangelie, ale po swojemu tłumaczą myśli świętych ksiąg. Natomiast rzucają oszczerstwa na Pawła Apostoła i odrzucają jego Listy; nie uznają też Dziejów Apostolskich.

[6] Ich pierwszy przywódca, Tacjan, dokonał, nie wiem jak, jakiegoś połączenia i zestawienia Ewangelii i nazwał go *Diatessaron*. Pismo to jeszcze dziś tu i ówdzie się znajduje. Miał się podobno odważyć na korektę niektórych słów Apostoła, rzekomo by sprostować styl jego języka.

[7] Pozostawił po sobie wielką ilość dzieł, z których często przytacza się jego słynną *Mowę do Greków*³. Wspomina tam dawne czasy i stwierdza, że Mojżesz i prorocy żydowscy są starsi od wszystkich wybitnych Greków. Księga ta, jak się wydaje, jest najpiękniejszym i najpożyteczniejszym ze wszystkich jego dzieł.

Tyle o tych pisarzach.

¹ HE IV, 16, 7.

² IRENEUSZ Z LYONU, *Adversus haereses* I, 28, 1.

³ Zob. POK 2; BOK 24.

Λ'

Περὶ Βαρδησάνου τοῦ Σύρου καὶ τῶν φερομένων αὐτοῦ λόγων

[1] Ἐπὶ δὲ τῆς αὐτῆς βασιλείας, πληθουσῶν τῶν αἵρέσεων ἐπὶ τῆς Μέσης τῶν ποταμῶν, Βαρδησάνης¹, ἰκανώτατός τις ἀνὴρ ἔν τε τῇ Σύρων φωνῇ διαλεκτικώτατος, πρὸς τοὺς κατὰ Μαρκίωνα καὶ τινὰς ἑτέρους διαφόρων προϋσταμένους δογμάτων διαλόγους συστησάμενος τῇ οἰκείᾳ παρέδωκεν γλώττῃ τε καὶ γραφῇ μετὰ καὶ πλείστων ἑτέρων αὐτοῦ συγγραμμάτων· οὓς οἱ γνώριμοι (πλείστοι δὲ ἦσαν αὐτῷ δυνατῶς τῷ λόγῳ παρισταμένῳ) ἐπὶ τὴν Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς Σύρων μεταβεβλήκασιν φωνῆς.

[2] Ἐν οἷς ἔστιν καὶ ὁ πρὸς Ἀντωνίνον ἰκανώτατος αὐτοῦ περὶ εἰμαρμένης διάλογος ὅσα τε ἄλλα φασὶν αὐτὸν προφάσει τοῦ τότε διωγμοῦ συγγράψαι.

[3] Ἦν δ' οὗτος πρότερον τῆς κατὰ Οὐαλεντίνον σχολῆς, καταγνοὺς δὲ ταύτης πλείστά τε τῆς κατὰ τοῦτον μυθοποιίας ἀπελέγξας ἐδόκει μὲν πως αὐτὸς ἑαυτῷ ἐπὶ τὴν ὀρθοτέραν γνώμην μετατεθεῖσθαι, οὐ μὴν καὶ παντελῶς γε ἀπερρύψατο τὸν τῆς παλαιᾶς αἵρέσεως ῥύπον.

Ἐν τούτῳ γε μὴν καὶ ὁ τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας ἐπίσκοπος Σωτὴρ τελευτᾷ².

¹ Bardesanes (154-222), pierwszy chrześcijański pisarz syryjski. Jego dzieła zaginęły.

30.

Bardesanes Syryjczyk i przypisywane mu dzieła

[1] W tym samym czasie, gdy herezje mnożyły się w Mezopotamii, Bardesanes¹, człowiek bardzo zdolny i biegle znający język syryjski, pisał dialogi przeciwko Marcjonowi i innym przedstawicielom rozmaitych nauk, a redagował je w swym ojczystym języku i piśmie, tak samo jak większość innych swoich dzieł. Księgi te jego uczniowie – a miał ich bardzo wielu z powodu siły swej wymowy – przetłumaczyli z języka syryjskiego na grecki.

[2] Należy do nich bardzo efektowny dialog *O przeznaczeniu*, dedykowany Antoninowi; są wśród nich również inne księgi, które napisał, jak mówią, z powodu panującego wówczas prześladowania.

[3] Należał dawniej do szkoły Walentyna, ale poznał się na niej i rozprawił się z większością głoszonych przez nią bajek, tak że sam był przekonany, że dotarł do czystej prawdy. Jednak niecałkowicie strząsnął z siebie dawne błoto herezji.

W tym samym czasie zmarł Soter, biskup Kościoła rzymskiego².

² Soter, biskup w Rzymie w latach 165-174.

E'

Τάδε καὶ ἡ τετάρτη περιέχει βίβλος τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας

- A' Ὅσοι καὶ ὅπως κατὰ Οὐῆρον ἐπὶ τῆς Γαλλίας τὸν ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας διεξῆλθον ἀγῶνα.
- B' Ὡς οἱ θεοφιλεῖς μάρτυρες τοὺς ἐν τῷ διωγμῷ διαπεπτωκότας ἐθεράπευον δεξιούμενοι.
- Γ' Ὅποια τῷ μάρτυρι Ἀττάλῳ δι' ὄνειρου γέγονεν ἐπιφάνεια.
- Δ' Ὅπως οἱ μάρτυρες τὸν Εἰρηναῖον δι' ἐπιστολῆς παρετίθεντο.
- E' Ὡς Μάρκῳ Αὐρηλίῳ Καίσαρι ταῖς τῶν ἡμετέρων εὐχαῖς οὐρανόθεν ὁ θεὸς ἐπακούσας ὕσεν.
- ς' Τῶν ἐπὶ Ῥώμης ἐπισκοπευσάντων κατάλογος.
- Z' Ὡς καὶ μέχρι τῶν τότε καιρῶν διὰ τῶν πιστῶν δυνάμεις ἐνηργοῦντο παράδοξοι.
- H' Ὅπως ὁ Εἰρηναῖος τῶν θείων μνημονεύει γραφῶν.
- Θ' Οἱ κατὰ Κόμοδον ἐπισκοπεύσαντες.
- I' Περὶ Πανταίνου τοῦ φιλοσόφου.
- IA' Περὶ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως.
- IB' Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπισκόπων.
- II' Περὶ Ῥόδωνος καὶ ἧς ἐμνημόνευσεν κατὰ Μαρκίωνα διαφωνίας.
- ID' Περὶ τῶν κατὰ Φρύγας ψευδοπροφητῶν.
- IE' Περὶ τοῦ κατὰ Βλάστον ἐπὶ Ῥώμης γενομένου σχίσματος.
- IS' Ὅσα περὶ Μοντανοῦ καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ ψευδοπροφητῶν μνημονεύεται.
- IZ' Περὶ Μιλτιάδου καὶ ὧν συνέταξε λόγων.
- IH' Ὅσα καὶ Ἀπολλώνιος τοὺς κατὰ Φρύγας ἀπήλεγξεν καὶ τίνων ἐμνημόνευσεν.
- IO' Σεραπίωνος περὶ τῆς τῶν Φρυγῶν αἵρέσεως.
- K' Ὅσα Εἰρηναῖος τοῖς ἐπὶ Ῥώμης σχισματικοῖς ἐγγράφως διείλεκται.
- KA' Ὅπως ἐπὶ Ῥώμης Ἀπολλώνιος ἐμαρτύρησεν.
- KB' Τίνες κατὰ τούτους ἐπίσκοποι ἐγνωρίζοντο.

KSIEGA PIĄTA

Treść księgi piątej Historii kościelnej

1. Ilu ludzi i jak w Galii za panowania Werusa stawało do walki w obronie religii
2. Jak mili Bogu męczennicy przyjmowali tych, którzy upadli w czasie prześladowania, i troszczyli się o nich
3. Objawienie, jakie miał we śnie męczennik Attalos
4. Rekomendacja, jaką męczennicy dali swym listem Ireneuszowi
5. Jak Bóg wysłuchał modlitw wiernych i zesłał deszcz Markowi Aureliuszowi Cezarowi
6. Katalog biskupów rzymskich
7. Cudowne siły, jakie aż do owych czasów działały wśród wiernych
8. Pisma Boże według Ireneusza
9. Biskupi za panowania Komodusa
10. Filozof Pantajnos
11. Klemens Aleksandryjski
12. Biskupi jerozolimscy
13. Rodon i wspomniany przez niego konflikt z marcjonitami
14. Fałszywi prorocy katafrygijscy
15. Schizma spowodowana w Rzymie przez Blastona
16. Informacje o Montanie i jego fałszywych prorokach
17. Miltiades i napisane przez niego księgi
18. Odparcie argumentów katafrygów przez Apoloniusza; osoby, o których wspomina
19. Zdanie Serapiona o herezji frygijskiej
20. Pisemne rozprawienie się Ireneusza z rzymskimi schizmatykami
21. Męczeńska śmierć Apoloniusza w Rzymie
22. Ówcześni słynni biskupi

- ΚΓ' Περὶ τοῦ τότε κινηθέντος ἀμφὶ τοῦ πάσχα ζητήματος.
ΚΔ' Περὶ τῆς κατὰ τὴν Ἀσίαν διαφωνίας.
ΚΕ' Ὅπως τοῖς πᾶσι μία ψῆφος περὶ τοῦ πάσχα συνεφωνήθη.
Κς' Ὅσα τῆς Εἰρηναίου φιλοκαλίας καὶ εἰς ἡμᾶς κατῆλθεν.
ΚΖ' Ὅσα καὶ τῶν λοιπῶν τῶν τηνικάδε συνηκμακότων.
ΚΗ' Περὶ τῶν τὴν Ἀρτέμωνος αἵρεσιν ἐξ ἀρχῆς προβεβλημένων οἳοί τε
τὸν τρόπον γεγονάσιν καὶ ὅπως τὰς ἀγίας γραφὰς διαφθεῖραι τετο-
λήμασιν.

23. Spór, jaki powstał wówczas w sprawie Wielkanocy
24. Sprzeciw Azji
25. Powszechna jednomysłność w sprawie Wielkanocy
26. Wspaniałe dzieła Ireneusza, które dotrwały do naszych czasów
27. Zachowane pisma innych znaczących wówczas osób
28. Pierwsi propagatorzy herezji Artemona, ich tryb życia i bezczelne fałszowanie Pisma Świętego

[1] Ὁ μὲν οὖν τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας ἐπίσκοπος Σωτῆρ¹ ἐπὶ ὄγδοον ἔτος ἡγησάμενος τελευτᾷ τὸν βίον· τοῦτον δωδέκατος ἀπὸ τῶν ἀποστόλων Ἐλεῦθερος² διαδέχεται, ἔτος δ' ἦν ἑπτακαιδέκατον αὐτοκράτορος Ἀντωνίνου Οὐήρου· ἐν ᾧ κατὰ τινα μέρη τῆς γῆς σφοδρότερον ἀναρριπισθέντος τοῦ καθ' ἡμῶν διωγμοῦ, ἐξ ἐπιθέσεως τῶν κατὰ πόλεις δήμων μυριάδας μαρτύρων διαπρέψαι στοχασμῷ λαβεῖν ἔνεστιν ἀπὸ τῶν καθ' ἑν ἔθνος συμβεβηκότων, ἃ καὶ γραφῇ τοῖς μετέπειτα παραδοθῆναι, ἀλήστου μνήμης ὡς ἀληθῶς ἐπάξια ὄντα, συμβέβηκεν.

[2] Τῆς μὲν οὖν περὶ τούτων ἐντελεστάτης ὑφηγήσεως τὸ πᾶν σύγγραμμα τῇ τῶν μαρτύρων ἡμῖν κατατέτακται συναγωγῇ, οὐχ ἱστορικὴν αὐτὸ μόνον, ἀλλὰ καὶ διδασκαλικὴν περιέχον διήγησιν· ὅποσα γέ τοι τῆς παρούσης ἔχοιτο πραγματείας, ταῦτ' ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀναλεξάμενος παραθήσομαι.

[3] Ἄλλοι μὲν οὖν ἱστορικὰς ποιούμενοι διηγήσεις, πάντως ἂν παρέδωκαν τῇ γραφῇ πολέμων νίκας καὶ τρόπαια κατ' ἐχθρῶν στρατηγῶν τε ἀριστείας καὶ ὀπλιτῶν ἀνδραγαθίας, αἵματι καὶ μυρίοις φόνοις παίδων καὶ πατρίδος καὶ τῆς ἄλλης ἔνεκεν παρουσίας μιανθέντων·

[4] Ὁ δέ γε τοῦ κατὰ θεὸν πολιτεύματος διηγηματικὸς ἡμῖν λόγος τοὺς ὑπὲρ αὐτῆς τῆς κατὰ ψυχὴν εἰρήνης εἰρηνικωτάτους πολέμους καὶ τοὺς ἐν τούτοις ὑπὲρ ἀληθείας μᾶλλον ἢ πατρίδος καὶ μᾶλλον ὑπὲρ εὐσεβείας ἢ τῶν φιλτάτων ἀνδρισμένους αἰωνίαις ἀναγράφεται στήλαις, τῶν εὐσεβείας ἀθλητῶν τὰς ἐνστάσεις καὶ τὰς πολυτλήτους ἀνδρείας τρόπαιά τε τὰ κατὰ δαιμόνων καὶ νίκας τὰς κατὰ τῶν ἀοράτων ἀντιπάλων καὶ τοὺς ἐπὶ πᾶσι τούτοις στεφάνους εἰς αἰώνιον μνήμην ἀνακηρύττων.

¹ Soter, biskup w latach ok. 166-174.

[1] Biskup Kościoła rzymskiego, Soter¹, zmarł w ósmym roku swych rządów, a jego następcą jako dwunasty po apostołach został Eleuteros². Było to w siedemnastym roku panowania cesarza Antonina Werusa, kiedy w niektórych regionach świata na nowo przeciwko nam wybuchło bardzo gwałtowne prześladowanie. O tym, że pod naciskiem ludu w miastach tysiące wiernych poniosło zaszczytną śmierć męczeńską, można wnosić z tego, co się stało tylko wśród jednego narodu. Tak się zresztą złożyło, że zdarzenia te, godne naprawdę wiecznej pamięci, zostały potomności przekazane na piśmie.

[2] Cały tekst tego bardzo obszernego opisu włączyliśmy do naszego *Zbioru akt męczeńskich*, a jest to rozprawa nie tylko historyczna, ale i dydaktyczna. To zaś, co należy do zakresu niniejszego opowiadania, przytoczę tutaj w wyborze.

[3] Inni w swych dziełach historycznych poprzestają na przedstawieniu odniesionych w wojnach zwycięstw, zabranych wrogom trofeów, dzielności wodzów i męstwa żołnierzy, którzy splamili ręce krwią i tysiącami zabójstw w obronie dzieci, ojczyzny i innych swoich dóbr.

[4] Natomiast moja księga traktuje o życiu według Boga, więc na wiecznych stelach wypisze pełne pokoju walki stoczone o pokój duszy oraz imiona ludzi, którzy mężnie toczyli walki w takich zapasach, przedkładając prawdę nad ojczyznę i religię nad swych najbliższych. Na wieczną pamiątkę głosić będzie niezłomność zapaśników wiary, ich wypróbowane męstwo, odebrane demonom trofea, zwycięstwo odniesione nad niewidzialnymi wrogami, a wreszcie wieńczące ich korony.

² Eleuteros, biskup w latach ok. 175-189. Antonin Werus to w rzeczywistości Marek Aureliusz. Objął on rządy w 161 roku, czyli według chronologii Euzebiusza byłby to rok 177. Euzebiusz myli czasem cesarzy z racji zbieżności imion: Marek Aureliusz nazywał się przed adopcją przez Antonina Marcus Annius Catilius Severus, a po adopcji: Marcus Aelius Aurelius Antoninus Verus Caesar. Jego brat z adopcji i współrządca przed adopcją nosił imiona Lucius Ceionius Commodus, a po adopcji Lucius Aelius Aurelius Commodus Antoninus Verus.

A'

Ὅσοι καὶ ὅπως κατὰ Οὐῆρον ἐπὶ τῆς Γαλλίας τὸν ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας
διεξήλθον ἀγῶνα.

[1] Γαλλία μὲν οὖν ἡ χώρα ἦν, καθ' ἣν τὸ τῶν δηλουμένων συνεκροτεῖτο
στάδιον, ἥς μητροπόλεις ἐπίσημοι καὶ παρὰ τὰς ἄλλας τῶν αὐτόθι διαφέρουσαι
βεβόηνται Λούγδουνος καὶ Βιέννα, δι' ὧν ἀμφοτέρων τὴν ἅπασαν χώραν
πολλῶ τῷ ρεύματι περιρρέων ὁ Ῥοδανὸς ποταμὸς διέξεισιν.

[2] Τὴν οὖν περὶ τῶν μαρτύρων γραφὴν αἱ τῇδε διαφανέσταται ἐκκλησίαι
ταῖς κατὰ τὴν Ἀσίαν καὶ Φρυγίαν διαπέμπονται, τὰ παρ' αὐταῖς πραχθέντα
τοῦτον ἀνιστοροῦσαι τὸν τρόπον,

[3] Παραθήσομαι δὲ τὰς αὐτῶν φωνάς·

«Οἱ ἐν Βιέννῃ καὶ Λουγδούνῃ τῆς Γαλλίας παροικοῦντες δούλοι Χριστοῦ
τοῖς κατὰ τὴν Ἀσίαν καὶ Φρυγίαν τὴν αὐτὴν τῆς ἀπολυτρώσεως ἡμῖν πίστιν
καὶ ἐλπίδα ἔχουσιν ἀδελφοίς· εἰρήνη καὶ χάρις καὶ δόξα ἀπὸ θεοῦ πατρὸς
καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν».

[4] Εἵτα τούτοις ἐξῆς ἕτερα προοιμιασάμενοι, τὴν τοῦ λόγου καταρχὴν
ποιοῦνται ἐν τούτοις·

Τὸ μὲν οὖν μέγεθος τῆς ἐνθάδε θλίψεως καὶ τὴν τοσαύτην τῶν ἐθνῶν
εἰς τοὺς ἀγίους ὀργὴν καὶ ὅσα ὑπέμειναν οἱ μακάριοι μάρτυρες, ἐπ' ἀκριβὲς
οὐθ' ἡμεῖς εἰπεῖν ἱκανοὶ οὔτε μὴν γραφῇ περιληφθῆναι δυνατόν.

[5] Παντὶ γὰρ σθένει ἐνέσκηψεν ὁ ἀντικείμενος, προοιμιαζόμενος ἤδη
τὴν ἀδεῶς μέλλουσαν ἔσσεσθαι παρουσίαν αὐτοῦ, καὶ διὰ πάντων διήλθεν,
ἐθίζων τοὺς ἑαυτοῦ καὶ προγυμνάζων κατὰ τῶν δούλων τοῦ θεοῦ, ὥστε μὴ
μόνον οἰκιῶν καὶ βαλανείων καὶ ἀγορᾶς εἶργεσθαι, ἀλλὰ καὶ τὸ καθόλου
φαίνεσθαι ἡμῶν τινα αὐτοῖς ἀπειρησθαι ἐν ὁποίῳ δήποτε τόπῳ.

[6] Ἀντεστρατήγει δὲ ἡ χάρις τοῦ θεοῦ, καὶ τοὺς μὲν ἀσθενεῖς ἐρρύνετο,
ἀντιπαρέτασσε δὲ στύλους ἐδραίους δυναμένους διὰ τῆς ὑπομονῆς πᾶσαν
τὴν ὀρμὴν τοῦ πονηροῦ εἰς ἑαυτοὺς ἐλκύσαι· οἱ καὶ ὁμόσε ἐχώρουν, πᾶν
εἶδος ὀνειδισμοῦ καὶ κολάσεως ἀνεχόμενοι· οἱ καὶ τὰ πολλὰ ὀλίγα ἡγούμενοι
ἔσπευδον πρὸς Χριστόν, ὄντως ἐπιδεικνύμενοι ὅτι οὐκ ἄξια τὰ παθήματα
τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς¹.

[7] «Καὶ πρῶτον μὲν τὰ ἀπὸ τοῦ ὄχλου πανδημεῖ σωρηδὸν ἐπιφερόμενα
γενναίως ὑπέμενον, ἐπιβοήσεις καὶ πληγὰς καὶ συρμούς καὶ διαρπαγὰς καὶ
λίθων βολὰς καὶ συγκλείσεις καὶ πάνθ' ὅσα ἡγριωμένῳ πλήθει ὡς πρὸς
ἐχθροὺς καὶ πολεμίους φιλεῖ γίνεσθαι,

[8] «Καὶ δὴ ἀναχθέντες εἰς τὴν ἀγορὰν ὑπὸ τε τοῦ χιλιάρχου καὶ τῶν
προσθηκόντων τῆς πόλεως ἐξουσιῶν ἐπὶ παντὸς τοῦ πλήθους ἀνακριθέντες
καὶ ὁμολογήσαντες, συνεκλείσθησαν εἰς τὴν εἰρκτὴν ἕως τῆς τοῦ ἡγεμόνος
παρουσίας·

1.

*Ilu ludzi i jak w Galii za panowania Werusa stawano do walki
w obronie religii*

[1] Tym krajem, gdzie znajdował się już gotowy stadion, na którym miały się rozegrać wspomniane zawody, była Galia. Jej słynne, wyróżniające się spośród innych miast metropolie, to Lyon i Wienne. Przez obie płynie Rodan, który swym potężnym biegiem obejmuje cały ten region.

[2] Owe tamtejsze najznakomitsze kościoły wysłały do kościołów Azji i Frygii pisemną relację o męczennikach, w której w następujący sposób opowiadają to, co się u nich wydarzyło.

[3] Przytoczę ją zresztą dosłownie:

„Słudzy Chrystusa, którzy przebywają w Galii, w Wiennie i Lyonie, do braci w Azji i Frygii, którzy mają tę samą co my wiarę i nadzieję odkupienia. Pokój, łaska i chwała od Boga Ojca i Chrystusa Jezusa, Pana naszego”.

[4] Po tych słowach mówią we wstępie o innych sprawach, a potem zaczynają tak:

„Nie jesteśmy w stanie ani dokładnie opowiedzieć, ani opisać wielkości udręki, jaką tutaj mamy, zawziętej nienawiści pogan do świętych oraz wszystkiego, co wycierpiali błogosławieni męczennicy.

[5] Bowiem Przeciwnik uderzył na nas całą swą potęgą i dał nam przedsmak tego, czym będzie jego przyszłe zuchwałe przyjsie. Użył wszystkich środków, by swych słuźalców przyzwyczaić i zaprawić przeciwko sługom Bożym. Nie tylko domy, łaźnie i rynki były dla nas zamknięte, ale w ogóle nikomu z nas nie było wolno pokazać się w żadnym miejscu.

[6] Lecz łaska Boża stanęła do walki, osłoniła słaby i wystawiła niewzruszone filary, tak silne i odporne, że mogły wytrzymać cały napór Złego. Wyszli mu więc na spotkanie, znieśli wszelkie zniewagi i wszelkie katusze; co więcej, wszystko mając za nic, gorliwie dążyli do Chrystusa, dowodząc czynem, że „obecne cierpienia są niczym wobec przyszłej chwały, która się ma w nas objawić”¹.

[7] Przede wszystkim więc bohatersko znieśli niezliczone krzywdy ze strony całego ludu: krzyki, bicie, wleczenie, grabieże, kamienowanie, więzienie, jednym słowem – wszystko, z czym zazwyczaj rozwścieczony motłoch występuje przeciwko swym wrogom i nieprzyjaciołom.

[8] Potem trybun wojskowy i władze miejskie zawlokły ich na agorę, gdzie wobec całego ludu ich przesłuchano i gdzie złożyli wyznanie, po czym wtrącono ich wszystkich razem do więzienia aż do czasu przybycia namiestnika.

¹ Por. Rz 8, 18.

[9] «Μετέπειτα δὲ ἐπὶ τὸν ἡγεμόνα ἀχθέντων αὐτῶν κάκειναι πάσῃ τῇ πρὸς ἡμᾶς ὠμότητι χρωμένον, Οὐέττιος Ἐπάγαθος, εἷς ἐκ τῶν ἀδελφῶν, πλήρωμα ἀγάπης τῆς πρὸς τὸν θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον κεχωρηκῶς, οὐ καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἠκρίβωτο ἡ πολιτεία, ὥς καίπερ ὄντα νέον συνεξισοῦσθαι τῇ τοῦ πρεσβυτέρου Ζαχαρίου μαρτυρία¹. πεπόμενον γοῦν ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς καὶ δικαιώμασι τοῦ κυρίου ἄμεμπτος καὶ πάσῃ τῇ πρὸς τὸν πλησίον λειτουργία ἄοκνος, ζῆλον θεοῦ πολὺν ἔχων καὶ ζέων τῷ πνεύματι· τοιοῦτος δὴ τις ὢν, τὴν οὕτως καθ' ἡμῶν ἀλόγως γινομένην κρίσιν οὐκ ἐβάστασεν, ἀλλ' ὑπερηγανάκτησεν καὶ ἡξίου καὶ αὐτὸς ἀκουσθῆναι ἀπολογούμενος ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν ὅτι μηδὲν ἄθεον μηδὲ ἀσεβὲς ἐστὶν ἐν ἡμῖν.

[10] «Τῶν δὲ περὶ τὸ βῆμα καταβοησάντων αὐτοῦ, καὶ γὰρ ἦν ἐπίσημος, καὶ τοῦ ἡγεμόνος μὴ ἀνασχομένου τῆς οὕτως ὑπ' αὐτοῦ δικαίας προταθείσης ἀξιώσεως, ἀλλὰ μόνον τοῦτο πυθομένου εἰ καὶ αὐτὸς εἴη Χριστιανός, τοῦ δὲ λαμπροτάτῃ φωνῇ ὁμολογήσαντος, ἀνελήφθη καὶ αὐτὸς εἰς τὸν κλῆρον τῶν μαρτύρων, παράκλητος Χριστιανῶν χρηματίσας, ἔχων δὲ τὸν παράκλητον ἐν ἑαυτῷ, τὸ πνεῦμα τοῦ Ζαχαρίου, ὃ διὰ τοῦ πληρώματος τῆς ἀγάπης ἐνεδείξατο, εὐδοκήσας ὑπὲρ τῆς τῶν ἀδελφῶν ἀπολογίας καὶ τὴν ἑαυτοῦ θεῖναι ψυχὴν· ἦν γὰρ καὶ ἔστιν γνήσιος Χριστοῦ μαθητῆς, ἀκολουθῶν τῷ ἀρνίῳ ὅπου ἂν ὑπάγῃ.

[11] «Ἐντεῦθεν δὴ διεκρίνοντο οἱ λοιποί, καὶ φανεροὶ οἱ ἔτοιμοι ἐγίνοντο πρὸς τὸ μαρτυρεῖν, οἱ καὶ μετὰ πάσης προθυμίας ἀνεπλήρουν τὴν ὁμολογίαν τῆς μαρτυρίας, ἐφαίνοντο δὲ καὶ οἱ ἀνέτοιμοι καὶ ἀγύμναστοι καὶ ἔτι ἀσθενεῖς, ἀγῶνος μεγάλου τόνον ἐνεγκεῖν μὴ δυνάμενοι· ὢν καὶ ἐξέτρωσαν ὡς δέκα τὸν ἀριθμόν· οἱ καὶ μεγάλην λύπην καὶ πένθος ἀμέτρητον ἐνεποίησαν ἡμῖν καὶ τὴν προθυμίαν τῶν λοιπῶν τῶν μὴ συνειλημμένων ἐνέκοψαν· οἱ καίπερ πάντα τὰ δεινὰ πάσχοντες, ὅμως συμπαρήσαν τοῖς μάρτυσιν καὶ οὐκ ἀπελείποντο αὐτῶν,

[12] «Τότε δὲ οἱ πάντες μεγάλως ἐπτοήθημεν διὰ τὸ ἄδηλον τῆς ὁμολογίας, οὐ τὰς ἐπιφερομένας κολάσεις φοβούμενοι, ἀλλὰ τὸ τέλος ἀφορῶντες καὶ τὸ ἀποπεσεῖν τινα δεδιότες.

[13] «Συνελαμβάνοντο μέντοι καθ' ἑκάστην ἡμέραν οἱ ἄξιοι τὸν ἐκείνων ἀναπληροῦντες ἀριθμόν, ὥστε συλλεγῆναι ἐκ τῶν δύο ἐκκλησιῶν πάντας τοὺς σπουδαίους καὶ δι' ὧν μάλιστα συνεστήκει τὰ ἐνθάδε·

[14] «Συνελαμβάνοντο δὲ καὶ ἐθνικοὶ τινες οἰκέται τῶν ἡμετέρων, ἐπεὶ δημοσίᾳ ἐκέλευσεν ὁ ἡγεμὼν ἀναζητεῖσθαι πάντας ἡμᾶς· οἱ καὶ κατ' ἐνέδραν τοῦ σατανᾶ, φοβηθέντες τὰς βασάνους ἅς τοὺς ἀγίους ἔβλεπον πάσχοντας, τῶν στρατιωτῶν ἐπὶ τοῦτο παρορμώντων αὐτοῦς, κατεψεύσαντο ἡμῶν

¹ Por. Łk 1, 5.

[9] Następnie postawiono ich przed namiestnikiem, który potraktował nas z całą surowością. Jednym z braci był Vettius Epagatos, pełen miłości Boga i bliźniego, a jego życie było tak doskonałe, że chociaż młody, zasługiwał na takie same słowa pochwały, jakie otrzymał Zachariasz¹. Zachowywał bowiem nienagannie wszystkie przykazania i przepisy Pańskie i był niestrudzony w służeniu bliźnim. Był to człowiek pełen Bożej żarliwości i gorącego ducha. Mając taki charakter, nie ścierpiał niesprawiedliwego postępowania sądowego przeciw nam, ale nie posiadając się z oburzenia, zażądał, by jego również przesłuchano, i wystąpił w obronie braci, aby dowieść, że nie dzieje się wśród nas nic bezbożnego ani zdrożnego.

[10] Wówczas tłum otaczający trybunał podniósł krzyk przeciwko niemu; był to bowiem człowiek powszechnie znany. Namiestnik zaś zupełnie nie zważał na jego słuszne argumenty, ale zadał mu tylko pytanie, czy również jest chrześcijaninem. Gdy głośno potwierdził, został zaliczony w poczet męczenników – on, pocieszyciel chrześcijan, który Pocieszyciela miał w sobie, który był przepełniony Duchem jeszcze bardziej niż Zachariasz, a przejawiał Go na zewnątrz doskonałą miłością, tak że gotów był życie oddać za braci. Był bowiem i jest prawdziwym uczniem Chrystusa, który postępuje za Barankiem, dokądkolwiek idzie.

[11] Od tej pory wśród chrześcijan nastąpił rozłam. Jedni okazywali gotowość do męczeństwa i ze szczerą radością składali wyznanie, które do niego prowadziło, ale widziano i takich, którym zabrakło tej gotowości i wyrobienia i którzy byli jeszcze za słabi, by mogli znieść wysiłek tak poważnych zapasów; odstępców było około dziesięciu. Pograżyli nas oni w wielkim smutku, sprawili nam głęboki ból i osłabili odwagę tych, których jeszcze nie aresztowano, a którzy mimo wszystkich zagrożeń stali przy męczennikach i ich nie opuszczali.

[12] Wówczas ogarnął nas wszystkich lęk, jako że ich wyznanie było niepewne. I nie baliśmy się grożących nam męczarni, ale przewidywaliśmy koniec i obawialiśmy się, by ktoś jeszcze nie upadł.

[13] Tymczasem każdego dnia aresztowano ludzi godnych uzupełnić ich liczbę, tak że w więzieniu znaleźli się wszyscy gorliwi członkowie obu Kościołów, a przede wszystkim ci, na barkach których spoczywała cała organizacja naszego życia religijnego.

[14] Aresztowano nawet niektórych pogan, domowników naszych braci, ponieważ namiestnik urzędowo rozkazał, by poszukiwano wszystkich, którzy do nas należą. Ci słudzy z podszeptu szatana, ze strachu przed mękami, które widzieli u świętych, zresztą zmuszeni przez żołnierzy, naopowiadali o nas

Θυέστεια¹ δείπνα καὶ Οἰδιποδείους μίξεις καὶ ὅσα μήτε λαλεῖν μήτε νοεῖν θέμις ἡμῖν, ἀλλὰ μηδὲ πιστεύειν εἴ τι τοιοῦτο πώποτε παρὰ ἀνθρώποις ἐγένετο.

[15] «Τούτων δὲ φημισθέντων, πάντες ἀπεθριώθησαν εἰς ἡμᾶς, ὥστε καὶ εἴ τινες τὸ πρότερον δι' οἰκειότητα ἐμετρίαζον, τότε μεγάλως ἐχαλέπαινον καὶ διεπρίοντο ἐφ' ἡμῖν· ἐπληροῦτο δὲ τὸ ὑπὸ τοῦ κυρίου ἡμῶν εἰρημένον ὅτι ἐλεύσεται καιρὸς ἐν ᾧ πᾶς ὁ ἀποκτείνας ὑμᾶς δόξει λατρείαν προσφέρειν τῷ θεῷ².

[16] «Ἐνταῦθα λοιπὸν ὑπεράνω πάσης ἐξηγήσεως ὑπέμενον κολάσεις οἱ ἅγιοι μάρτυρες, φιλοτιμουμένου τοῦ σατανᾶ καὶ δι' ἐκείνων ῥηθῆναι τι τῶν βλασφημῶν.

[17] «Ὑπερβεβλημένως δὲ ἐνέσκηψεν ἡ ὀργὴ πᾶσα καὶ ὄχλου καὶ ἡγεμόνος καὶ στρατιωτῶν εἰς Σάγκτον τὸν διάκονον ἀπὸ Βιέννης καὶ εἰς Μάτουρον, νεοφώτιστον μὲν, ἀλλὰ γενναῖον ἀγωνιστὴν, καὶ εἰς Ἄτταλον Περγαμηνὸν τῷ γένει, στῦλον καὶ ἐδραῖωμα τῶν ἐνταῦθα αἰεὶ γεγονότα, καὶ εἰς Βλανδῖναν, δι' ἧς ἐπέδειξεν ὁ Χριστὸς ὅτι τὰ παρὰ ἀνθρώποις εὐτελῆ καὶ ἀειδῆ καὶ εὐκαταφρόνητα φαινόμενα μεγάλης καταξιοῦται παρὰ θεῷ δόξης διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν ἀγάπην τὴν ἐν δυνάμει δεικνυμένην καὶ μὴ ἐν εἵδει καυχωμένην.

[18] «Ἡμῶν γὰρ πάντων δεδιότων καὶ τῆς σαρκίνης δεσποίνης αὐτῆς, ἥτις ἦν καὶ αὕτη τῶν μαρτύρων μία ἀγωνίστρια, ἀγωνιώσης μὴ οὐδὲ τὴν ὁμολογίαν δυνήσεται παρρησιάσασθαι διὰ τὸ ἀσθενὲς τοῦ σώματος, ἡ Βλανδῖνα τοσαύτης ἐπληρώθη δυνάμεως, ὥστε ἐκλυθῆναι καὶ παρεθῆναι τοὺς κατὰ διαδοχὰς παντὶ τρόπῳ βασανίζοντας αὐτὴν ἀπὸ ἐωθινῆς ἕως ἑσπέρας, καὶ αὐτοὺς ὁμολογοῦντας ὅτι νενίκηνται μηδὲν ἔχοντες μηκέτι ὁ ποιήσωσιν αὐτῇ, καὶ θαυμάζουν ἐπὶ τῷ παραμένειν ἔμπουν αὐτήν, παντὸς τοῦ σώματος περιερρωγὸς καὶ ἡνεφγμένου, καὶ μαρτυρεῖν ὅτι ἐν εἶδος στρεβλώσεως ἱκανὸν ἦν πρὸς τὸ ἐξαγαγεῖν τὴν ψυχὴν, οὐχ ὅτι γε τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα.

[19] «Ἄλλ' ἡ μακαρία ὡς γενναῖος ἀθλητῆς ἀνενέαζεν ἐν τῇ ὁμολογίᾳ, καὶ ἦν αὐτῆς ἀνάληψις καὶ ἀνάπαυσις καὶ ἀναλγησία τῶν συμβαινόντων τὸ λέγειν ὅτι «Χριστιανὴ εἰμι καὶ παρ' ἡμῖν οὐδὲν φαῦλον γίνεται».

[20] «Ὁ δὲ Σάγκτος καὶ αὐτὸς ὑπερβεβλημένως καὶ ὑπὲρ πάντα ἄνθρωπον πάσας τὰς ἐξ ἀνθρώπων αἰκίας γενναίως ὑπομένων, τῶν ἀνόμων ἐλπίζόντων διὰ τὴν ἐπιμονὴν καὶ τὸ μέγεθος τῶν βασάνων ἀκούσεσθαι τι παρ' αὐτοῦ τῶν μὴ δεόντων, τοσαύτη ὑποστάσει ἀντιπαρετάξατο αὐτοῖς, ὥστε μήτε τὸ ἴδιον κατεπεῖν ὄνομα μήτε ἔθνους μήτε πόλεως ὅθεν ἦν, μήτε

¹ Tyestes, według mitologii, uwiódł żonę swego brata Atreusza, za co ten zabił jego synów, a ich ciała podał mu do jedzenia w czasie uczt.

kłamstw, że urządzamy uczty Tyestes¹, że utrzymujemy kazirodcze stosunki jak Edyp, i inne rzeczy, o jakich nie godzi się nam mówić ani myśleć, ani nawet wierzyć, że coś podobnego może się zdarzać wśród ludzi.

[15] Gdy rozniosły się takie pogłoski, wszystkich ogarnęła dzika wściekłość na nas, tak że nawet ci, którzy dotychczas zachowywali powściągliwość ze względu na łączące ich z nami więzy pokrewieństwa, zawrzeli strasznym gniewem i zgrzytali na nas zębami. Spełniło się wówczas to, co powiedział Pan: „Przyjdzie czas, kiedy każdy, kto was będzie zabijał, będzie sądzić, że Bogu cześć oddaje”².

[16] Odtąd już święci męczennicy znosili katusze, których nie da się opisać, bo szatan wyteżył wszystkie siły, by z ich ust wydobyć którąś z tych potwarzy.

[17] Bez opamiętania wybuchła cała nienawiść motłochu, namiestnika i żołnierzy przeciwko Sanktusowi, diakonowi z Wienney, przeciwko Maturusowi, który był wprawdzie dopiero neofitą, ale dzielnym zawodnikiem, i przeciw Attalosowi pochodzącemu z Pergamonu, który zawsze był filarem i podporą naszych braci, wreszcie przeciwko Blandynie. Przez nią to pokazał Chrystus, że to, co ludziom wydaje się marne, niepozorne i nędzne, to właśnie Bóg uważa za godne wielkiej chwały, bo płonie ku Niemu miłością, przejawiającą się w mocy, a nie chełpiącą się złudną urodą.

[18] Wszyscy byliśmy pełni obawy, a jej ziemską panią, która również z męczennikami stawiała do zawodów, ogarnął niepokój, że Blandyna nie będzie mogła zdobyć się na wyznanie z powodu słabości ciała. Było w niej jednak tyle mocy, że oprawcy opadali z sił i wyczerpanie ogarniało tych, którzy po kolei torturowali ją od rana do wieczora, tak że sami uznawali się za pokonanych, bo już zupełnie nie wiedzieli, jakie jej mają zadać katusze, i dziwili się, że jeszcze żyje, bo całe jej ciało było poszarpane i pootwierane. Oprawcy oświadczyli, że już jeden rodzaj tortur mógł ją pozbawić życia, a co dopiero tyle i tak wielkich.

[19] Tymczasem błogosławiona męczennica, jak dzielny zapaśnik, ze składania wyznania czerpała nowe siły. Jej pokrzepieniem, wytnieniem i znieczuleniem znoszonych cierpień były słowa: «Jestem chrześcijanką i nic zdrożnego u nas się nie dzieje».

[20] Tak samo Sanktus z nadzwyczajnym i nadludzkim męstwem znosił wszystkie wymyślone przez ludzi tortury, a bezbożnicy łudzili się nadzieją, że długość i intensywność katuszy wycisnie z niego jakieś nieogłędne słowa. Stawił im jednak tak niezłomny opór, że nie wypowiedział nawet swego imienia ani narodu, ani miasta, z którego pochodził, ani tego, czy jest

² J 16, 2.

εἰ δοῦλος ἢ ἐλεύθερος εἶη· ἀλλὰ πρὸς πάντα τὰ ἐπερωτώμενα ἀπεκρίνατο τῇ Ῥωμαϊκῇ φωνῇ «Χριστιανός εἰμι». Τοῦτο καὶ ἀντὶ ὀνόματος καὶ ἀντὶ πόλεως καὶ ἀντὶ γένους καὶ ἀντὶ παντὸς ἐπαλλήλως ὠμολόγει, ἄλλην δὲ φωνὴν οὐκ ἤκουσαν αὐτοῦ τὰ ἔθνη·

[21] «Ὅθεν δὴ καὶ φιλονεικία μεγάλη τοῦ τε ἡγεμόνος καὶ τῶν βασιανιστῶν ἐγένετο πρὸς αὐτόν, ὥστε ὁπότε μηκέτι μηδὲν εἶχον ὁ ποιήσωσιν αὐτῷ, τὸ τελευταῖον χαλκᾶς λεπίδας διαπύρους προσεκόλλων τοῖς τρυφερωτάτοις μέλεσι τοῦ σώματος αὐτοῦ.

[22] «Καὶ ταῦτα μὲν ἐκαίετο, αὐτὸς δὲ παρέμενεν ἀνεπίκαμπτος καὶ ἀνένδοτος, στερρὸς πρὸς τὴν ὁμολογίαν, ὑπὸ τῆς οὐρανίου πηγῆς τοῦ ὕδατος τῆς ζωῆς τοῦ ἐξιόντος ἐκ τῆς νηδύος τοῦ Χριστοῦ¹ δροσιζόμενος καὶ ἐνδυναμούμενος·

[23] «Τὸ δὲ σῶμάτιον μάρτυς ἦν τῶν συμβεβηκότων, ὅλον τραῦμα καὶ μώλωψ καὶ συνεσπασμένον καὶ ἀποβεβληκὸς τὴν ἀνθρώπειον ἔξωθεν μορφήν, ἐν ᾧ πάσχων Χριστὸς μεγάλας ἐπετέλει δόξας, καταργῶν τὸν ἀντικείμενον καὶ εἰς τὴν τῶν λοιπῶν ὑποτύπωσιν ὑποδεικνύων ὅτι μηδὲν φοβερὸν ὅπου πατρὸς ἀγάπη², μηδὲ ἀλγινὸν ὅπου Χριστοῦ δόξα.

[24] «Τῶν γὰρ ἀνόμων μεθ' ἡμέρας πάλιν στρεβλούντων τὸν μάρτυρα καὶ νομιζόντων ὅτι οἰδοῦντων καὶ φλεγμαινόντων τῶν σωμάτων, εἰ τὰ αὐτὰ προσενέγκοιεν κολαστήρια, περιέσοιντο αὐτοῦ, ὁπότε οὐδὲ τὴν ἀπὸ τῶν χειρῶν ἀφήν ἠνείχετο, ἥ ὅτι ἐναποθανὼν ταῖς βασάνοις φόβον ἐμποίησειεν τοῖς λοιποῖς, οὐ μόνον οὐδὲν περὶ αὐτὸν τοιοῦτο συνέβη, ἀλλὰ καὶ παρὰ πᾶσαν δόξαν ἀνθρώπων ἀνέκυψεν καὶ ἀνωρθώθη τὸ σῶμάτιον ἐν ταῖς μετέπειτα βασάνοις, καὶ τὴν ιδέαν ἀπέλαβεν τὴν προτέραν καὶ τὴν χρῆσιν τῶν μελῶν, ὥστε μὴ κόλασιν, ἀλλ' ἴασιν διὰ τῆς χάριτος τοῦ Χριστοῦ τὴν δευτέραν στρέβλωσιν αὐτῷ γενέσθαι.

[25] «Καὶ Βιβλίδα δέ, μίαν τῶν ἡρνημένων ἤδη δοκῶν ὁ διάβολος καταπεπωκέναι, θελήσας δὲ καὶ διὰ βλασφημίας κατακρίναι, ἦγεν ἐπὶ κόλασιν, ἀναγκάζων εἰπεῖν τὰ ἄθεα περὶ ἡμῶν, ὡς εὐθραυστον ἤδη καὶ ἄνανδρον·

[26] «Ἡ δὲ ἐν τῇ στρεβλώσει ἀνένηψεν καὶ ὡς ἂν εἰπεῖν ἐκ βαθέος ὕψους ἀνεγρηγόρησεν, ὑπομνησθεῖσα διὰ τῆς προσκαίρου τιμωρίας τὴν αἰώνιον ἐν γεέννῃ κόλασιν, καὶ ἐξ ἐναντίας ἀντεῖπεν τοῖς βλασφήμοις, φήσασα «Πῶς ἂν παιδία φάγοιεν οἱ τοιοῦτοι, οἷς μηδὲ ἀλόγων ζώων αἷμα φαγεῖν ἐξόν;»³ καὶ ἀπὸ τοῦδε Χριστιανὴν ἑαυτὴν ὠμολόγει καὶ τῷ κλήρῳ τῶν μαρτύρων προσετέθη.

[27] «Καταργηθέντων δὲ τῶν τυραννικῶν κολαστηρίων ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ διὰ τῆς τῶν μακαρίων ὑπομονῆς, ἐτέρας μηχανὰς ὁ διάβολος ἐπενόει, τὰς κατὰ τὴν εἰρκτὴν ἐν τῷ σκότει καὶ τῷ χαλεπωτάτῳ χωρίῳ συγκλείσεις καὶ τὰς ἐν τῷ ξύλῳ διατάσεις τῶν ποδῶν, ἐπὶ πέμπτῳ διατεινομένων τρύπημα, καὶ

¹ Por. J 7, 38; 19, 34.

niewolnikiem, czy człowiekiem wolnym. Na wszystkie pytania odpowiadał po łacinie: «Jestem chrześcijaninem». To jedno wyznanie zastępowało imię, miasto, pochodzenie i wszystko, a innego słowa poganie z jego ust nie usłyszeli.

[21] Wówczas namiestnik i kaci prześcigali się w wymyślnych torturach, tak że już nie wiedząc, jak go dręczyć, przykładali rozpalone miedziane płyty do najwrażliwszych części jego ciała.

[22] Spalono je wprawdzie, ale on sam pozostał niepokonany i nieugięty, niezłomny w swym wyznaniu, a niebiańskie źródło wody życia, tryskające z łona Chrystusa¹, rzeźwiło go i umacniało.

[23] Zaś jego ciało świadczyło o tym, co wycierpiał. Stało się jedną raną, jednym sińcem, skurczyło się i straciło wygląd ludzkiej postaci. Cierpiący Chrystus działał w nim wielkie dziwy; stał Przeciwnika i tym, którzy trwali, dał przykład, że nic strasznego nie ma tam, gdzie jest Ojcowska miłość², że nie ma bólu tam, gdzie jest chwała Chrystusowa.

[24] Kilka dni później bezbożnicy zaczęli znowu katować męczennika, z tą myślą, że jeśli przy jego opuchliznie i obrzękach ciała zadadzą mu te same tortury, ostatecznie go pokonają, bo nie mógł wytrzymać nawet zwykłego dotyku ręką, albo że jego śmierć w mękach przestraszy pozostałych. Nie tylko nie stało się nic takiego, ale jego ciało ponad wszelkie ludzkie wyobrażenie odżyło i wyprostowało się w czasie nowych tortur, odzyskało swój dawny wygląd i sprawność, tak że dzięki łasce Chrystusa ta druga męka nie była dla niego katuszą, ale uzdrowieniem.

[25] Wśród tych, którzy wyrzekli się wiary, była również niejaka Biblis i zdawało się, że diabeł już ją pochłoniął, a chciał jeszcze tylko powiększyć jej potępienie, doprowadzając ją do bluźnierstwa. Więc wiódł ją na męki, by ją zmusić do rzucania na nas bezbożnych potwarzy, jako że już okazała słabość i tchórzostwo.

[26] Lecz ona na torturach ocknęła się i jakby zbudziła z głębokiego snu. Cierpienia doczesne przypomniały jej o karze wiekuistej w piekle, więc stawiała opór oszczercom i powiedziała: «Jak oni mogliby zjadać dzieci, jeśli nie wolno im nawet spożywać krwi zwierzęcej?»³. Po czym wyznała, że jest chrześcijanką i została zaliczona w poczet męczenników.

[27] Gdy te tyrańskie tortury za sprawą Chrystusa, a przez wytrzymałość męczenników spełzły na niczym, diabeł wymyślił jeszcze inne sztuczki: wspólne zamknięcie w więzieniu, w ciemnościach i w najbardziej odrażającym miejscu, rozciąganie nóg w dybach aż do piątego otworu oraz wszystkie inne katusze, jakie opętani przez diabła pomocnicy kata zazwyczaj zadają

² Por. 1 Tm 1, 16.

³ Por. Dz 15, 29.

τὰς λοιπὰς αἰκίας, ὅσας εἰώθασιν ὀργιζόμενοι ὑπουργοὶ καὶ ταῦτα διαβόλου πλήρεις διατιθέναι τοὺς ἐγκλειομένους· ὥστε ἀποπνιγῆναι τοὺς πλείστους ἐν τῇ εἰρκτῇ, ὅσους γε ὁ κύριος οὕτως ἐξελεθεῖν ἠθέλησεν, ἐπιδεικνύων τὴν αὐτοῦ δόξαν.

[28] «Οἱ μὲν γὰρ βασανισθέντες πικρῶς ὥστε δοκεῖν μηδὲ τῆς πάσης θεραπείας τυχόντας ἔτι ζῆσαι δύνασθαι, παρέμενον ἐν τῇ εἰρκτῇ, ἔρημοι μὲν τῆς παρὰ ἀνθρώπων ἐπιμελείας, ἀναρρωννύμενοι δὲ ὑπὸ κυρίου καὶ ἐνδυναμούμενοι καὶ σώματι καὶ ψυχῇ καὶ τοὺς λοιποὺς παρορμώντες καὶ παραμυθούμενοι· οἱ δὲ νεαροὶ καὶ ἄρτι συνειλημμένοι, ὧν μὴ προκατήκιστο τὰ σώματα, τὸ βάρος οὐκ ἔφερον τῆς συγκλείσεως, ἀλλ' ἐνδον ἐναπέθνησκον.

[29] «Ὁ δὲ μακάριος Ποθηνός, ὁ τὴν διακονίαν τῆς ἐπισκοπῆς ἐν Λουγδούνῃ πεπιστευμένος, ὑπὲρ τὰ ἐνενήκοντα ἔτη τῆς ἡλικίας γεγωνώς καὶ πάνυ ἀσθενὴς τῷ σώματι, μόλις μὲν ἐμπνέων διὰ τὴν προκειμένην σωματικὴν ἀσθένειαν, ὑπὸ δὲ προθυμίας πνεύματος ἀναρρωννύμενος διὰ τὴν ἐγκειμένην τῆς μαρτυρίας ἐπιθυμίαν, καὶ αὐτὸς ἐπὶ τὸ βῆμα ἐσύρετο, τοῦ μὲν σώματος καὶ ὑπὸ τοῦ γήρωος καὶ ὑπὸ τῆς νόσου λελυμένου, τηρουμένης δὲ τῆς ψυχῆς ἐν αὐτῷ, ἵνα δι' αὐτῆς Χριστὸς θριαμβεύσῃ¹.

[30] «Ὅς ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν ἐπὶ τὸ βῆμα κομισθεὶς, παραπεμπόντων αὐτὸν τῶν πολιτικῶν ἐξουσιῶν καὶ παντὸς τοῦ πλήθους, ἐπιβοήσεις παντοίας ποιουμένων ὡς αὐτοῦ ὄντος τοῦ Χριστοῦ, ἀπεδίδου τὴν καλὴν μαρτυρίαν.

[31] «Ἀνεταζόμενος δὲ ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τίς εἶη Χριστιανῶν ὁ θεός, ἔφη «Ἐὰν ᾖς ἄξιος, γνῶσῃ». Ἐντεῦθεν δὲ ἀφειδῶς ἐσύρετο καὶ ποικίλας ἔπασχε πληγὰς, τῶν μὲν σύνεγγυς χερσὶν καὶ ποσὶν ἐνυβριζόντων παντοίως, μηδὲ τὴν ἡλικίαν αἰδουμένων αὐτοῦ, τῶν δὲ μακράν, ὃ μετὰ χειρὸς ἕκαστος εἶχεν, εἰς αὐτὸν ἀκοντιζόντων, πάντων δὲ ἡγουμένων μεγάλως πλημμελεῖν καὶ ἀσεβεῖν, εἴ τις ἀπολειφθεῖ τῆς εἰς αὐτὸν ἀσελγείας· καὶ γὰρ τοὺς θεοὺς αὐτῶν ᾤοντο οὕτως ἐκδικήσειν. Καὶ μόγις ἐμπνέων ἐρρίφη ἐν τῇ εἰρκτῇ καὶ μετὰ δύο ἡμέρας ἀπέψυξεν.

[32] «Ἐνταῦθα δὴ μεγάλη τις οἰκονομία θεοῦ ἐγένετο καὶ ἔλεος ἀμέτρητον ἀνεφαίνετο Ἰησοῦ, σπανίως μὲν ἐν τῇ ἀδελφότητι γεγωνός, μὴ ἀπολειπόμενον δὲ τῆς τέχνης Χριστοῦ.

[33] Οἱ γὰρ κατὰ τὴν πρώτην σύλληψιν ἔξαρνοι γενόμενοι συνεκλείοντο καὶ αὐτοὶ καὶ μετείχον τῶν δεινῶν· οὐδὲ γὰρ ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ ὀφελός τι αὐτοῖς ἢ ἐξάρνησις ἐγένετο, ἀλλ' οἱ μὲν ὁμολογοῦντες ὃ καὶ ᾔσαν, συνεκλείοντο ὡς Χριστιανοί, μηδεμιᾶς ἄλλης αἰτίας αὐτοῖς ἐπιφερομένης, οὗτοι δὲ λοιπὸν ὡς ἀνδροφόνοι καὶ μισοὶ κατείχοντο, διπλότερον παρὰ τοὺς λοιποὺς κολαζόμενοι.

¹ Por. 2 Kor 2, 14.

więźniom. Na skutek tego większość udusiła się w więzieniu. Pan chciał, by w ten sposób zakończyli życie, aby objawić swoją chwałę.

[28] Niektórzy, którzy przeszli tak straszne tortury, że wydawało się, iż już nie mogą przeżyć mimo najlepszej pielęgnacji, przetrzymali więzienie. Pozbawieni wszelkiej ludzkiej pomocy, ale wsparci przez Boga i umocnieni na ciele i duszy, stali się dla innych pociechą i zachętą. Natomiast początkujący, których aresztowano niedawno, a których ciała nie były zahartowane, nie zniesli ciężkiego więzienia, lecz w nim zmarli.

[29] Błogosławiony Potejnos, któremu powierzono posługę biskupią w Lyonie, liczył sobie wówczas dziewięćdziesiąt lat i był tak słaby na ciele, że z tej słabości z trudem oddychał, ale wzmacniała go siła ducha i ożywiało pragnienie męczeństwa. Zaciągnięto go przed trybunał. Jego ciało było wprawdzie złamane starością i chorobą, ale dusza jego była silna, aby Chrystus przez nią zatriumfował¹.

[30] Gdy żołnierze prowadzili go przed trybunał, szły razem z nim władze miejskie i otaczał go cały lud, który nieustannie krzyczał, tak jakby był samym Chrystusem. Takie dawał wspaniałe świadectwo.

[31] Gdy namiestnik go zapytał, kto jest Bogiem chrześcijan, odpowiedział: «Jeśli będziesz tego godny, poznasz Go». Wtedy wywlekli go bez litości i zasypali ciosami. Ci którzy stali blisko, sponiewierali go na różne sposoby rękami i nogami, nie zważając na jego sędziwy wiek, ci zaś, którzy nie mogli go dosięgnąć, rzucali w niego tym, co tylko mieli pod ręką, a wszyscy uważali, że byłby to wielki grzech i bezbożność, gdyby się uchylali od znęcania się nad nim. Sądziło, że w ten sposób pomszczą swoich bogów. Ledwo oddychającego wtrącono do więzienia, gdzie po dwóch dniach wyzionął ducha.

[32] Wtedy ujawniła się Boża opatrzność i objawiło bezgraniczne miłosierdzie Jezusa, jakie rzadko spływa na braci, a jest jednym ze środków, którymi posługuje się Chrystus.

[33] Otóż ci, którzy po pierwszym uwięzieniu wyrzekli się wiary, byli zamknięci razem z innymi i dzielili ich cierpienia. Wtedy bowiem ich odstępowanie nie zdało się im na nic. Przeciwnie, ci, którzy przyznawali się do tego, kim naprawdę byli, zostali uwięzieni za to, że byli chrześcijanami, i żadna inna wina na nich nie ciążyła. Tamci natomiast byli przetrzymywani jako zabójcy i zbrodniarze i w porównaniu z innymi cierpieli karę podwójną.

[34] «Ἐκείνους μὲν γὰρ ἐπεκούφιζεν ἡ χαρὰ τῆς μαρτυρίας καὶ ἡ ἐλπίς τῶν ἐπηγγελμένων καὶ ἡ πρὸς τὸν Χριστὸν ἀγάπη καὶ τὸ πνεῦμα τὸ πατρικόν, τούτους δὲ τὸ συνειδὸς μεγάλως ἐτιμωρεῖτο, ὥστε καὶ παρὰ τοῖς λοιποῖς ἅπασιν κατὰ τὰς παρόδους διαδήλους τὰς ὄψεις αὐτῶν εἶναι.

[35] «Οἱ μὲν γὰρ ἱλαροὶ προήεσαν, δόξης καὶ χάριτος πολλῆς ταῖς ὄψεσιν αὐτῶν συγκεκραμένης, ὥστε καὶ τὰ δεσμὰ κόσμον εὐπρεπῇ περικεῖσθαι αὐτοῖς, ὡς νύμφη κεκοσμημένη ἐν κροσσωτοῖς χρυσοῖς πεποικιλμένοις¹, τὴν εὐωδίαν ὁδωδότες ἅμα τὴν Χριστοῦ², ὥστε ἐνίους δόξαι καὶ μύρῳ κοσμικῶ κεχρῖσθαι αὐτούς· οἱ δὲ κατηφεῖς καὶ ταπεινοὶ καὶ δυσειδεῖς καὶ πάσης ἀσχημοσύνης ἀνάπλεοι, προσέτι δὲ καὶ ὑπὸ τῶν ἐθνῶν ὀνειδιζόμενοι ὡς ἀγεννεῖς καὶ ἄνανδροι, ἀνδροφόνων μὲν ἐγκλήματα ἔχοντες, ἀπολωλεκότες δὲ τὴν πάντιμον καὶ ἔνδοξον καὶ ζωποιοὺν προσηγορίαν. Ταῦτα δὴ οἱ λοιποὶ θεωροῦντες ἐστηρίχθησαν, καὶ οἱ συλλαμβανόμενοι ἀδιστάκτως ὡμολόγουν, μηδὲ ἔννοιαν ἔχοντες διαβολικοῦ λογισμοῦ».

[36] Τούτοις μεταξύ τινα ἐπειπόντες, αὐθις ἐπιφέρουσιν·

«Μετὰ ταῦτα δὴ λοιπὸν εἰς πᾶν εἶδος διηρεῖτο τὰ μαρτύρια τῆς ἐξόδου αὐτῶν. Ἐκ διαφόρων γὰρ χρωμάτων καὶ παντοίων ἀνθῶν ἓνα πλέξαντες στέφανον προσήνεγκαν τῷ πατρί· ἔχρην δ' οὖν τοὺς γενναίους ἀθλητὰς ποικίλον ὑπομείναντας ἀγῶνα καὶ μεγάλως νικήσαντας ἀπολαβεῖν τὸν μέγαν τῆς ἀφθαρσίας στέφανον.

[37] «Ὁ μὲν οὖν Μάτουρος καὶ ὁ Σάγκτος καὶ ἡ Βλανδίνα καὶ Ἄτταλος ἤγοντο ἐπὶ τὰ θηρία εἰς τὸ δημόσιον καὶ εἰς κοινὸν τῶν ἐθνῶν τῆς ἀπανθρωπίας θέαμα, ἐπίτηδες τῆς τῶν θηριομαχίων ἡμέρας διὰ τοὺς ἡμετέρους διδομένης.

[38] «Καὶ ὁ μὲν Μάτουρος καὶ ὁ Σάγκτος αὐθις διήεσαν ἐν τῷ ἀμφιθεάτρῳ διὰ πάσης κολάσεως, ὡς μηδὲν ὅλως προπεπονθότες, μᾶλλον δ' ὡς διὰ πλειόνων ἤδη κλήρων ἐκβεβιακότες τὸν ἀντίπαλον καὶ περὶ τοῦ στεφάνου αὐτοῦ τὸν ἀγῶνα ἔχοντες, ὑπέφερον ἄλιν τὰς διεξόδους τῶν μαστίγων τὰς ἐκεῖσε εἰθισμένας καὶ τοὺς ἀπὸ τῶν θηρίων ἐλκηθμοὺς καὶ πάνθ' ὅσα μαινόμενος ὁ δῆμος, ἄλλοι ἀλλαχόθεν, ἐπεβόν καὶ ἐπεκελεύοντο, ἐπὶ πᾶσιν τὴν σιδηρᾶν καθέδραν, ἐφ' ἧς τηγανιζόμενα τὰ σώματα κνίσσης αὐτοὺς ἐνεφύρει.

[39] «Οἱ δ' οὐδ' οὕτως ἔλγον, ἀλλ' ἔτι καὶ μᾶλλον ἐξεμαίνοντο, βουλόμενοι νικήσαι τὴν ἐκείνων ὑπομονήν, καὶ οὐδ' ὥς παρὰ Σάγκτου ἑτερόν τι εἰσήκουσαν παρ' ἣν ἀπ' ἀρχῆς εἴθιστο λέγειν τῆς ὁμολογίας φωνήν.

¹ Por. Ps 44, 14.

[34] Tych bowiem wzmacniała radość męczeństwa i nadzieja na spełnienie obietnic, miłość do Chrystusa i Duch Ojcowski, tamtych natomiast gnębiły wyrzuty sumienia, tak że gdy przechodzili, można ich było wśród wszystkich innych rozpoznać po wyglądzie.

[35] Ci szli radośni, na ich twarzach malowało się dostojeństwo i czar, a nawet kajdany zdobiły ich jak wspaniałe klejnoty, niczym oblubienicę wystrojoną w złote, wzorzyste hafty¹; roztaczali wokół siebie woń Chrystusa², tak że niejednemu wydawało się, że namaścili się wonnościami tego świata. Tamci natomiast nie śmieli podnieść oczu, byli przybici, brzydcy, okryci hańbą, a do tego poganie drwili z nich jako z ludzi podłych i tchórzliwych. Ciężył na nich zarzut zabójstwa, a ponadto utracili zaszczytne, chwalebne i życiodajne miano. Na ten widok wszyscy inni nabrali sił, tak że ci, których aresztowano, już bez wahania składali wyznanie i nawet na myśl im nie przychodziły diabelskie podszepty”.

[36] Następnie mówią o innych sprawach, a dalej znowu opowiadają tak: „Potem już świadectwa ich męczeńskiej śmierci różną przybierały formę. Bowiem z różnobarwnych i różnorodnych kwiatów wili jeden wieniec i nieśli go w darze Ojcu. Słusznie więc dzielni atleci, którzy stoczyli tak różnorodne zapasy i odnieśli tak świetne zwycięstwa, otrzymali wspaniały wieniec nieśmiertelności.

[37] Tak więc Maturusa, Sanktusa, Blandynę i Attalosa zaprowadzono do amfiteatru na pastwę dzikich zwierząt i na publiczne widowisko dla nie-ludzkich pogan. Był dzień walki ze zwierzętami zarezerwowany specjalnie dla naszych braci.

[38] Maturus i Sanktus w amfiteatrze przeszli znowu przez wszelkiego rodzaju katusze, tak jakby wcześniej niczego w ogóle nie wycierpieli, a raczej jak atleci, którzy przeciwnika pokonali już w całym szeregu zawodów i stają tylko do walki o wieniec zwycięstwa. Według miejscowego zwyczaju musieli jeszcze raz znieść biczowanie, szarpanie przez dzikie zwierzęta i wszystko, czego w swym szaleństwie domagał się lud, krzycząc ze wszystkich stron. W końcu posadzono ich na żelaznym stołku, gdzie ich dusił swąd własnych przypalanych ciał.

[39] Lecz i to nie zaspokoilo pogan, ale ich szaleństwo jeszcze się wzmogło, bo chcieli przemóc ich niezłomność. Mimo wszystko jednak z ust Sanktusa nie usłyszeli nic innego, jak tylko słowa wyznania, jakie powtarzał od samego początku.

² 2 Kor 2, 15.

[40] «Οὗτοι μὲν οὖν, δι' ἀγῶνος μεγάλου ἐπὶ πολὺ παραμενούσης αὐτῶν τῆς ψυχῆς, τοῦσχατον ἐτύθησαν, διὰ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἀντὶ πάσης τῆς ἐν τοῖς μονομαχίαις ποικιλίας αὐτοὶ θέαμα γενόμενοι τῷ κόσμῳ.

[41] «Ἡ δὲ Βλανδίνα ἐπὶ ξύλου κρεμασθεῖσα προύκειτο βορὰ τῶν εἰσβαλλομένων θηρίων· ἡ καὶ διὰ τοῦ βλέπεσθαι σταυροῦ σχήματι κρεμαμένη διὰ τῆς εὐτόνου προσευχῆς πολλὴν προθυμίαν τοῖς ἀγωνιζομένοις ἐνεποιεῖ, βλέπόντων αὐτῶν ἐν τῷ ἀγῶνι καὶ τοῖς ἔξωθεν ὀφθαλμοῖς διὰ τῆς ἀδελφῆς τὸν ὑπὲρ αὐτῶν ἐσταυρωμένον, ἵνα πείσῃ τοὺς πιστεύοντας εἰς αὐτὸν ὅτι πᾶς ὁ ὑπὲρ τῆς Χριστοῦ δόξης παθὼν τὴν κοινωνίαν αἰεὶ ἔχει μετὰ τοῦ ζώντος θεοῦ.

[42] «Καὶ μηδενὸς ἀψαμένου τότε τῶν θηρίων αὐτῆς, καθαιρεθεῖσα ἀπὸ τοῦ ξύλου ἀνελήφθη πάλιν εἰς τὴν εἰρκτὴν, εἰς ἄλλον ἀγῶνα τηρουμένη, ἵνα διὰ πλειόνων γυμνασμάτων νικήσασα, τῷ μὲν σκολιῷ ὀφεί ἀπαραίτητον ποιήσῃ τὴν καταδίκην¹, προτρέψῃται δὲ τοὺς ἀδελφούς, ἡ μικρὰ καὶ ἀσθενὴς καὶ εὐκαταφρόνητος μέγαν καὶ ἀκαταγώνιστον ἀθλητὴν Χριστὸν ἐνδεδυμένη², διὰ πολλῶν κλήρων ἐκβιάσασα τὸν ἀντικείμενον καὶ δι' ἀγῶνος τὸν τῆς ἀφθαρσίας στεψαμένην στέφανον.

[43] «Ὁ δὲ Ἄτταλος καὶ αὐτὸς μεγάλως ἐξαιτηθεὶς ὑπὸ τοῦ ὄχλου (καὶ γὰρ ἦν ὀνομαστός), ἔτοιμος εἰσῆλθεν ἀγωνιστὴς διὰ τὸ εὐσυνείδητον, ἐπειδὴ γνησίως ἐν τῇ Χριστιανῇ συντάξει γεγυμνασμένος ἦν καὶ αἰεὶ μάρτυς ἐγεγόνει παρ' ἡμῖν ἀληθείας.

[44] «Καὶ περιαχθεὶς κύκλῳ τοῦ ἀμφιθεάτρου, πίνακος αὐτὸν προάγοντος ἐν ᾧ ἐγγράπτο Ῥωμαῖστί· οὗτός ἐστιν Ἄτταλος ὁ Χριστιανός, καὶ τοῦ δήμου σφόδρα σφριγῶντος ἐπ' αὐτῷ, μαθὼν ὁ ἡγεμὼν ὅτι Ῥωμαῖός· ἐστίν, ἐκέλευσεν αὐτὸν ἀναληφθῆναι μετὰ καὶ τῶν λοιπῶν τῶν ἐν τῇ εἰρκτῇ ὄντων, περὶ ὧν ἐπέστειλεν τῷ Καίσαρι καὶ περιέμενεν τὴν ἀπόφασιν τὴν ἀπ' ἐκείνου.

[45] «Ὁ δὲ διὰ μέσου καιρὸς οὐκ ἀργὸς αὐτοῖς οὐδὲ ἄκαρπος ἐγίνετο, ἀλλὰ διὰ τῆς ὑπομονῆς αὐτῶν τὸ ἀμέτρητον ἔλεος ἀνεφαίνετο Χριστοῦ· διὰ γὰρ τῶν ζώντων ἐζωοποιοῦντο τὰ νεκρά, καὶ μάρτυρες τοῖς μὴ μάρτυσιν ἐχαρίζοντο, καὶ ἐνεγίνετο πολλὴ χαρὰ τῇ παρθένῳ μητρὶ³, οὓς ὡς νεκροὺς ἐξέτρωσε, τούτους ζώντας ἀπολαμβάνουσι.

[46] «Δι' ἐκείνων γὰρ οἱ πλείους τῶν ἡρνημένων ἀνεμετροῦντο καὶ ἀνεκυῖσκοντο καὶ ἀνεζωπυροῦντο καὶ ἐμάνθανον ὁμολογεῖν καὶ ζῶντες ἤδη καὶ τετονωμένοι προσήεσαν τῷ βήματι, ἐγγλυκαίνοντος τοῦ τὸν μὲν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ μὴ βουλομένου⁴, ἐπὶ δὲ τὴν μετάνοιαν χρηστευομένου θεοῦ, ἵνα καὶ πάλιν ἐπερωτηθῶσιν ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος.

¹ Por. Iz 27, 1.

² Por. Rz 13, 14; Ga 3, 27.

[40] W czasie tej zaciętej walki wszyscy długo pozostawali przy życiu, a wreszcie poszli na ofiarną rzeź. Przez cały ten dzień oni sami stanowili dla świata widowisko i sami zastąpili inne zwykłe urozmaicenia walk gladiatorów.

[41] Blandynę zawieszono na palu i oddano na pastwę puszczonej na nią dzikich zwierząt. Gdy stojący do zawodów widzieli ją wiszącą tak jakby na krzyżu i gdy słyszeli, jak się głośnie modliła, nabierali większej odwagi, bo w tej walce na własne oczy oglądali w swej siostrze Tego, który za nich został ukrzyżowany, by w swoich wiernych wpoić przekonanie, że każdy, kto cierpi dla chwały Chrystusowej, ma zapewnioną wieczną komunę z Bogiem żywym.

[42] Ponieważ wówczas nie tknęło jej żadne zwierzę, zdjęto ją z pala i ponownie wtrącono do więzienia. Została zachowana na inną walkę, by odnieść zwycięstwo w jeszcze większych zawodach i tak na podstępnego węża ściągnąć nieubłagany wyrok potępienia¹, by być otuchą dla braci – ona, mała, słaba i wzgardzona, która przyoblekła się w Chrystusa, wielkiego i niepokonanego Atletę², która pokonała Nieprzyjaciela w tak wielu zawodach, opasana wieńcem nieskazitelności.

[43] Attalos, którego tłum natarczywie się domagał, jako że był powszechnie znany, wkroczył na arenę jak zapaśnik, z czystym sumieniem gotowy do walki. Był doskonale wyćwiczony w zasadach chrześcijańskich i zawsze był wśród nas świadkiem prawdy.

[44] Oprowadzono go wokół amfiteatru, niosąc przed nim tablicę z łacińskim napisem: «To jest Attalos, chrześcijanin». Lud ział nienawiścią przeciwko niemu, a tymczasem namiestnik dowiedział się, że Attalos jest obywatelem rzymskim, więc kazał go razem z innymi odprowadzić do więzienia. Napisał w ich sprawie do cesarza, a następnie czekał na jego odpowiedź.

[45] Ten czas zwłoki nie był dla nich beczynny ani bezowocny, lecz w ich wytrwałości objawiło się niezmierzone miłosierdzie Chrystusa. Bowiem żywi wlewali życie w umarłych, męczennicy napełniali łaską tych, którzy nie byli męczennikami, a Dziewicę Matkę³ ogarniała radość, że tych, których roniła martwych, z powrotem przyjmowała żywych.

[46] Bowiem za ich sprawą większość tych, którzy wyrzekli się wiary, rozpoczynało nowe zapasy, wracało na jej łono, nabierało nowych sił życiowych, uczyło się składać wyznanie i już pełni życia i siły stawało przed trybunałem namiestnika na nowe przesłuchanie, a słodyczą poił ich Bóg, który nie chce śmierci grzesznika⁴ i okazuje miłosierdzie temu, który się nawraca.

³ Czyli Kościół.

⁴ Por. Ez 18, 23.

[47] «Ἐπιστείλαντος γὰρ τοῦ Καίσαρος τοὺς μὲν ἀποτυμπανισθῆναι, εἰ δέ τινες ἀρνοῖντο, τούτους ἀπολυθῆναι, τῆς ἐνθάδε πανηγύρεως (ἔστιν δὲ αὕτη πολυάνθρωπος ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν συνερχομένων εἰς αὐτήν)¹ ἀρχομένης συνεστάναι, ἀνῆγεν, ἐπὶ τὸ βῆμα θεατριζῶν τοὺς μακαρίους καὶ ἐμπομπεύων τοῖς ὄχλοις· δι' ὃ καὶ πάλιν ἀνήταξεν, καὶ ὅσοι μὲν ἐδόκουν πολιτεῖαν Ῥωμαίων ἐσχικέναι, τούτων ἀπέτεμνε τὰς κεφαλὰς, τοὺς δὲ λοιποὺς ἔπεμπεν εἰς θηρία.

[48] «Ἐδοξάζετο δὲ μεγάλως ὁ Χριστὸς ἐπὶ τοῖς πρότερον ἀρνησαμένοις, τότε παρὰ τὴν τῶν ἐθνῶν ὑπόνοιαν ὁμολογοῦσιν. Καὶ γὰρ ἰδίᾳ οὗτοι ἀνητάζοντο ὡς δῆθεν ἀπολυθησόμενοι, καὶ ὁμολογοῦντες, προσετίθεντο τῷ τῶν μαρτύρων κλήρῳ· ἔμειναν δὲ ἔξω οἱ μηδὲ ἵχνος πώποτε πίστεως μηδὲ αἴσθησιν ἐνδύματος νυμφικοῦ² μηδὲ ἔννοιαν φόβου θεοῦ σχόντες³, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἀναστροφῆς αὐτῶν βλασφημοῦντες τὴν ὁδόν, τοῦτ' ἐστὶν οἱ υἱοὶ τῆς ἀπωλείας⁴.

[49] «Οἱ δὲ λοιποὶ πάντες τῇ ἐκκλησίᾳ προσετέθησαν·

«Ὡν καὶ ἀνεταζομένων, Ἀλέξανδρός τις, Φρυγῆ μὲν τὸ γένος, ἱατρὸς δὲ τὴν ἐπιστήμην, πολλοῖς ἔτεσιν ἐν ταῖς Γαλλίαις διατρίψας καὶ γνωστὸς σχεδὸν πᾶσιν διὰ τὴν πρὸς θεὸν ἀγάπην καὶ παρρησίαν τοῦ λόγου (ἦν γὰρ καὶ οὐκ ἄμοιρος ἀποστολικοῦ χαρίσματος), παρεστὼς τῷ βήματι καὶ νεύματι προτρέπων αὐτοὺς πρὸς τὴν ὁμολογίαν, φανερὸς ἦν τοῖς περιεστηκόσιν τὸ βῆμα ὥσπερ ὠδίνων⁵.

[50] «Ἀγανακτήσαντες δὲ οἱ ὄχλοι ἐπὶ τῷ τοὺς πρότερον ἡρνημένους αὐθις ὁμολογεῖν, κατεβόησαν τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς ἐκείνου τοῦτο ποιοῦντος, καὶ ἐπιστήσαντος τοῦ ἡγεμόνος καὶ ἀνετάσαντος αὐτὸν τίς εἶη, τοῦ δὲ φήσαντος ὅτι «Χριστιανός», ἐν ὀργῇ γενόμενος κατέκρινεν αὐτὸν πρὸς θηρία. Καὶ τῇ ἐπιούσῃ εἰσῆλθεν μετὰ καὶ τοῦ Ἀττάλου, καὶ γὰρ καὶ τὸν Ἀτταλον τῷ ὄχλῳ χαριζόμενος ὁ ἡγεμὼν ἐξέδωκε πάλιν πρὸς θηρία·

[51] «Οἱ καὶ διὰ πάντων διελθόντες τῶν ἐν τῷ ἀμφιθεάτρῳ πρὸς κόλασιν ἐξηυρημένων ὀργάνων καὶ μέγιστον ὑπομείναντες ἀγῶνα, τοῦσχατον ἐτύθησαν καὶ αὐτοί, τοῦ μὲν Ἀλεξάνδρου μήτε στενάξαντος μήτε γρυζάντος τι ὅλως, ἀλλὰ κατὰ καρδίαν ὁμιλοῦντος τῷ θεῷ.

[52] «Ὁ δὲ Ἀτταλος, ὅποτε ἐπὶ τῆς σιδηρᾶς ἐπετέθη καθέδρας καὶ περιεκαίετο, ἡνίκα ἢ ἀπὸ τοῦ σώματος κνῖσα ἀνεφέρετο, ἔφη πρὸς τὸ πλῆθος τῇ Ῥωμαϊκῇ φωνῇ· «Ἴδου τοῦτό ἐστιν ἀνθρώπους ἐσθίειν, ὃ ποιεῖτε ὑμεῖς·

¹ Corocznie 1 sierpnia przy ołtarzu Rzymu i Augusta, w miejscu gdzie zlewają się wody Rodanu i Saony, odbywały się igrzyska i różne zebrania dla podejmowania decyzji w sprawach lokalnych.

² Por. Mt 22, 11-13.

[47] Wreszcie nadeszła odpowiedź cesarza, że należy ich stracić; jeśli zaś znajdują się tacy, którzy wyrzekną się wiary, należy ich puścić wolno. Ponieważ wtedy właśnie rozpoczynało się lokalne święto, na które gromadzą się wielkie tłumy ludzi ze wszystkich plemion¹, namiestnik kazał błogosławionych prowadzić przed trybunał w uroczystym pochodzie, by dać gawiedzi widowisko. Wówczas poddał ich ponownemu badaniu. Tych, którzy okazali się obywatelami rzymskimi, kazał ściąć, a wszystkich innych rzucił na pożarcie dzikim zwierzętom.

[48] Wielkiej chwały doznał wówczas Chrystus od tych, którzy się Go wcześniej wyrzekli, a którzy teraz wbrew oczekiwaniom pogan wyznawali Go. Przesłuchiwano ich bowiem osobno, oczywiście dlatego, by ich potem puścić wolno. Lecz oni złożyli wyznanie i zostali włączeni do wybranej części męczenników. Poza nią zostali tylko ci, u których nigdy nie było najmniejszego śladu wiary, którzy nigdy nie dbali o strój godowy² ani Boga się nie bali³, którzy już całym swoim życiem bluźnili religii, jednym słowem – synowie zatracenia⁴.

[49] Wszyscy inni natomiast pozostali w łączności z Kościołem.

Gdy ich przesłuchiwano, niejaki Aleksander, z pochodzenia Frygijczyk, a z zawodu lekarz, który od wielu lat przebywał w Galii i był powszechnie znany z miłości do Boga i śmiałości wypowiedzi, jako że miał dar charyzmatu apostołskiego, stał w pobliżu trybunału i dawał męczennikom znaki zachęcające do wyznania, a tym, którzy otaczali trybunał, zdawało się, jakby cierpiał bóle porodowe⁵.

[50] Wówczas motłoch, wzburzony, że dotychczasowi odstępcy teraz stają się wyznawcami, podniósł krzyk przeciwko Aleksandrowi, że to jego sprawka. Namiestnik pociągnął go do odpowiedzialności, a gdy go zapytał, kim jest, a on odrzekł, że jest chrześcijaninem, wpadł w gniew i skazał go na pożarcie przez dzikie zwierzęta. Następnego dnia Aleksander pojawił się w amfiteatrze razem z Attalosem, bo jego także, aby przypodobać się tłumowi, namiestnik rzucił na pastwę dzikich zwierząt.

[51] Gdy już obydwaj przeszli przez wszystkie narzędzia wymyślane dla zadawania tortur w amfiteatrze i gdy przetrwali najcięższą walkę, na koniec poderżnięto im gardła. Aleksander nie wydał ani jęku, ani nawet westchnienia, tylko w swoim sercu rozmawiał z Bogiem.

[52] Attalosa zaś posadzono na żelaznym stołku i palono, tak że rozchodził się swąd jego przypiekanego ciała. Wówczas odezwał się do tłumu

³ Por. Rz 2, 24.

⁴ Por. J 17, 12.

⁵ Por. Ga 4, 19.

ἡμεῖς δὲ οὔτε ἀνθρώπους ἐσθίομεν οὔθ' ἕτερόν τι πονηρόν πράσσομεν». Ἐπερωτώμενος δὲ τί ὄνομα ἔχει ὁ θεός, ἀπεκρίθη· «Ὁ θεὸς ὄνομα οὐκ ἔχει ὡς ἄνθρωπος».

[53] «Ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις τῇ ἐσχάτῃ λοιπὸν ἡμέρᾳ τῶν μονομαχιῶν ἡ Βλανδῖνα πάλιν εἰσεκομίζετο μετὰ καὶ Ποντικοῦ, παιδαρίου ὡς πεντεκαίδεκα ἐτῶν, οἱ καὶ καθ' ἡμέραν εἰσήγοντο πρὸς τὸ βλέπειν τὴν τῶν λοιπῶν κόλασιν· καὶ ἡναγκάζοντο ὁμνῦναι κατὰ τῶν εἰδώλων αὐτῶν, καὶ διὰ τὸ ἐμμένειν εὐσταθῶς καὶ ἐξουθενεῖν αὐτοὺς ἡγριώθη πρὸς αὐτοὺς τὸ πλῆθος, ὡς μήτε τὴν ἡλικίαν τοῦ παιδὸς οἰκτεῖραι μήτε τὸ γύναιον αἰδεσθῆναι.

[54] «Πρὸς πάντα δὲ τὰ δεινὰ παρέβαλλον αὐτοὺς καὶ διὰ πάσης ἐν κύκλῳ διῆγον κολάσεως, ἐπαλλήλως ἀναγκάζοντες ὁμόσαι, ἀλλὰ μὴ δυνάμενοι τοῦτο πρᾶξαι. Ὁ μὲν γὰρ Ποντικός ὑπὸ τῆς ἀδελφῆς παρωρμημένος, ὡς καὶ τὰ ἔθνη βλέπειν ὅτι ἐκείνη ἦν προτρεπομένη καὶ στηρίζουσα αὐτόν, πᾶσαν κόλασιν γενναίως ὑπομείνας ἀπέδωκεν τὸ πνεῦμα·

[55] «Ἡ δὲ μακαρία Βλανδῖνα πάντων ἐσχάτη, καθάπερ μήτηρ εὐγενῆς παρορμήσασα τὰ τέκνα καὶ νικηφόρους προπέμψασα πρὸς τὸν βασιλέα¹, ἀναμετρομένη καὶ αὐτὴ πάντα τὰ τῶν παίδων ἀγωνίσματα ἔσπευδεν πρὸς αὐτούς, χαίρουσα καὶ ἀγαλλιωμένη ἐπὶ τῇ ἐξόδῳ, ὡς εἰς νυμφικὸν δεῖπνον κεκλημένη, ἀλλὰ μὴ πρὸς θηρία βεβλημένη·

[56] «Καὶ μετὰ τὰς μάστιγας, μετὰ τὰ θηρία, μετὰ τὸ τήγανον, τοῦσχατον εἰς γυργαθὸν βληθεῖσα ταύρῳ παρεβλήθη, καὶ ἱκανῶς ἀναβληθεῖσα πρὸς τοῦ ζῶου μηδὲ αἰσθῆσιν ἔτι τῶν συμβαινόντων ἔχουσα διὰ τὴν ἐλπίδα καὶ ἐποχὴν τῶν πεπιστευμένων καὶ ὁμιλίαν πρὸς Χριστόν, ἐτύθη καὶ αὐτὴ, καὶ αὐτῶν ὁμολογούντων τῶν ἐθνῶν ὅτι μηδεπώποτε παρ' αὐτοῖς γυνὴ τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα ἔπαθεν.

[57] «Ἄλλ' οὐδ' οὕτως κόρον ἐλάμβανεν αὐτῶν ἡ μανία καὶ ἡ πρὸς τοὺς ἁγίους ὠμότης. Ὑπὸ γὰρ ἀγρίου θηρὸς ἄγρια καὶ βάρβαρα φύλα ταραχθέντα δυσπαύστως εἶχεν, καὶ ἄλλην ἰδίαν ἀρχὴν ἐπὶ τοῖς σώμασιν ἐλάμβανεν ἡ ὕβρις αὐτῶν·

[58] «Τὸ γὰρ νενικῆσθαι αὐτοὺς οὐκ ἐδυσώπει διὰ τὸ μὴ ἔχειν ἀνθρώπινον ἐπιλογισμόν, μᾶλλον δὲ καὶ ἐξέκαιεν αὐτῶν τὴν ὀργὴν καθάπερ θηρίου, καὶ τοῦ ἡγεμόνος καὶ τοῦ δήμου τὸ ὅμοιον εἰς ἡμᾶς ἄδικον ἐπιδεικνυμένων μίσος, ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ· «Ὁ ἄνομος ἀνομησάτω ἔτι, καὶ ὁ δίκαιος δικαιωθήτω ἔτι»².

[59] «Καὶ γὰρ τοὺς ἐναποπνιγέντας τῇ εἰρκτῇ παρέβαλλον κυσίν, ἐπιμελῶς παραφυλάσσοντες νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν μὴ κηδευθῇ τις ὑφ' ἡμῶν· καὶ τότε δὴ προθέντες τὰ τε τῶν θηρίων τὰ τε τοῦ πυρὸς λείψανα, πῇ μὲν

¹ Por. 2 Mch 7, 21-23. 27-29. 41.

po łacinie: «To, co wy robicie, jest zjadaniem ludzkiego ciała; my zaś ani nie jemy ludzkiego mięsa, ani w ogóle nie robimy nic złego». A gdy go zapytano o imię Boże, odrzekł: «Bóg nie ma imienia tak jak ludzie».

[53] Po tym wszystkim, ostatniego dnia igrzysk, wprowadzono znów Blandynę, a razem z nią Pontikosa, mniej więcej piętnastoletniego chłopca. Przyprowadzano ich zresztą codziennie, aby patrzyli na męki innych. Zmuszano ich do złożenia przysięgi na bożków, a ponieważ byli niezłomni i okazywali jedynie pogardę, tłum zawrzał przeciwko nim taką wściekłością, że już nie miał litości dla wieku chłopca ani względu na płeć kobiety.

[54] Wydano ich na wszystkie katusze i przeprowadzono przez cały krąg męczarni, za każdym razem by ich zmusić do przysięgi, lecz mimo wszystko oprawcy nie zdołali osiągnąć swego celu. Pontikos podnoszony na duchu przez siostrę, tak że nawet poganie spostrzegli, że była jego pociechą i mocą, zniósł mężnie wszystkie katusze i oddał ducha.

[55] A błogosławiona Blandyna jako ostatnia ze wszystkich, jak szlachetna matka, która wlała otuchę w swe dzieci i opromienione zwycięstwem wysłała je przed sobą do Króla¹, zniosła wszystkie walki swych dzieci i spiesząc do nich pobięła, pełna radości i wesela z tej swojej podróży, jak gdyby ją zaproszono na ucztę weselną, a nie rzucono na pastwę dzikich zwierząt.

[56] Przeszła przez biczowanie, przez dzikie zwierzęta, przez rozpaloną kratę, a wreszcie włożono ją do sieci i podrzucono bykowi. Zwierzę ponieważ ją dosyć długo, ona zaś nawet nie czuła, co się z nią dzieje, bo żyła nadzieją i pewnością obiecanych dóbr i rozmawiała z Chrystusem. Wreszcie ją zarżnięto, a sami poganie przyznawali, że żadna z ich kobiet nigdy nie wycierpiała tak strasznych męczarni.

[57] Jednak nawet i wtedy nie złagodniała ich wściekłość i okrucieństwo wobec świętych. Bowiem tych prymitywnych ludów barbarzyńskich rozjuszonych przez Dziką Bestię nie można było ugłaskać. Ich bestialstwo wobec zwłok męczenników przejawiało się w nowej, szczególnej formie.

[58] Klęska ich nie zawstydziała, bo już całkiem byli pozbawieni ludzkiego rozumu, raczej tym bardziej wrzeli gniewem jak dzikie zwierzęta, a namiestnik i lud żywili do nas jednakową nienawiść, by spełniło się to, co zostało napisane: «Zbrodniarz niech popełni jeszcze więcej zbrodni, a sprawiedliwy niech będzie jeszcze sprawiedliwszy»².

[59] Tych, którzy udusili się w więzieniu, rzucili psom na pożarcie i pilnowali czujnie we dnie i w nocy, by nasi ich nie pogrzebali. Następnie zostawili

² Ap 22, 11.

ἐσπαραγμένα, πῇ δὲ ἠνθρακευμένα, καὶ τῶν λοιπῶν τὰς κεφαλὰς σὺν τοῖς ἀποτμήμασιν αὐτῶν ὡσαύτως ἀτάφους παρεφύλαττον μετὰ στρατιωτικῆς ἐπιμελείας ἡμέραις συχναῖς.

[60] «Καὶ οἱ μὲν ἐνεβριμοῦντο καὶ ἔβρυχον τοὺς ὀδόντας ἐπ' αὐτοῖς, ζητοῦντές τινα περισσοτέραν ἐκδίκησιν παρ' αὐτῶν λαβεῖν, οἱ δὲ ἐνεγέλων καὶ ἐπετώθαζον, μεγαλύνοντες ἅμα τὰ εἰδῶλα αὐτῶν καὶ ἐκεῖνοις προσάπτοντες τὴν τούτων τιμωρίαν, οἱ δὲ ἐπιεικέστεροι καὶ κατὰ ποσὸν συμπαθεῖν δοκοῦντες ὠνείδιζον πολὺ, λέγοντες· «Ποῦ ὁ θεὸς αὐτῶν καὶ τί αὐτοὺς ὤνησεν ἢ θρησκεία, ἣν καὶ πρὸ τῆς ἑαυτῶν εἴλαντο ψυχῆς;».

[61] «Καὶ τὰ μὲν ἀπ' ἐκείνων τοιαύτην εἶχε τὴν ποικιλίαν, τὰ δὲ καθ' ἡμᾶς ἐν μεγάλῳ καθειστήκει πένθει διὰ τὸ μὴ δύνασθαι τὰ σώματα κρύψαι τῇ γῇ· οὔτε γὰρ νύξ συνεβάλλετο ἡμῖν πρὸς τοῦτο οὔτε ἀργύρια ἔπειθεν οὔτε λιτανεία ἐδυσώπει, παντὶ δὲ τρόπῳ παρετήρουν, ὥς μέγα τι κερδανοῦντες, εἰ μὴ τύχοιεν ταφῆς».

[62] Τούτοις ἐξῆς μεθ' ἑτερά φασιν·

«Τὰ οὖν σώματα τῶν μαρτύρων παντοίως παραδειγματισθέντα καὶ αἰθριασθέντα ἐπὶ ἡμέρας ἕξ, μετέπειτα καέντα καὶ αἰθαλωθέντα ὑπὸ τῶν ἀνόμων κατεσαρώθη εἰς τὸν Ῥοδανὸν ποταμὸν πλησίον παραρρέοντα,

[63] «ὅπως μὴδὲ λείψανον αὐτῶν φαίνεται ἐπὶ τῆς γῆς ἔτι, καὶ ταῦτ' ἔπραττον ὡς δυνάμενοι νικῆσαι τὸν θεὸν καὶ ἀφελέσθαι αὐτῶν τὴν παλιγγενεσίαν, ἵνα, ὡς ἔλεγον ἐκεῖνοι, «Μὴδὲ ἐλπίδα σχῶσιν ἀναστάσεως, ἐφ' ἣ πεποιθότες ξένην τινὰ καὶ καινὴν εἰσάγουσιν ἡμῖν θρησκείαν καὶ καταφρονοῦσι τῶν δεινῶν, ἔτοιμοι καὶ μετὰ χαρᾶς ἤκοντες ἐπὶ τὸν θάνατον· νῦν ἴδωμεν εἰ ἀναστήσονται καὶ εἰ δύναται βοηθῆσαι αὐτοῖς ὁ θεὸς αὐτῶν καὶ ἐξελέσθαι ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν»¹.

B'

Ὡς οἱ θεοφιλεῖς μάρτυρες τοὺς ἐν τῷ διωγμῷ διαπεπτωκότας ἐθεράπευον δεξιούμενοι.

[1] Τοιαῦτα καὶ τὰ κατὰ τὸν δεδηλωμένον αὐτοκράτορα² ταῖς Χριστοῦ συμβέβηκεν ἐκκλησίαις, ἀφ' ὧν καὶ τὰ ἐν ταῖς λοιπαῖς ἐπαρχίαις ἐνηργημένα εἰκότι λογισμῷ στοχάζεσθαι πάρεστιν. Ἄξιον τούτοις ἐκ τῆς αὐτῆς ἐπισυνάψαι γραφῆς λέξεις ἑτέρας, δι' ὧν τὸ ἐπιεικὲς καὶ φιλόανθρωπον τῶν δεδηλωμένων μαρτύρων ἀναγέγραπται τούτοις αὐτοῖς τοῖς ῥήμασιν·

¹ Por. Mt 27, 49.

na widoku pozostałe po zwierzętach i ogniu szczątki, a głowy i kadłuby innych męczenników również przez wiele dni pozostawały bez pogrzebu pod strażą wojskową.

[60] Byli tacy, którzy pałali wściekłością do tych szczątków, zgrzytali zębami, i myśleli, jak wziąć na nich jeszcze straszniejszą zemstę. Inni natomiast wyśmiewali się z męczenników i szydzili z nich, wywyższając swoich bożków, którym przypisywali ich ukaranie. Inni wreszcie, o łagodniejszym charakterze, pozornie okazywali współczucie, ale także podnosili zarzuty: «Gdzie jest ich Bóg i co im da ich religia, którą przedłożyli nad swoje życie?».

[61] Takie różnorodne uczucia budziły się w nich. Nas natomiast ogarnął żal, że nie mogliśmy dokonać pochówku ciał. Bowiem ani nie pomogły nam w tym ciemności nocy, ani nie przekupiły ich pieniądze, ani nie wzruszyły prośby. Stali czujnie na straży, jak gdyby mieli z tego jakiś zysk, że zwłoki pozostaną bez pogrzebu».

[62] Nieco dalej po przedstawieniu innych szczegółów opowiada tak: „Zwłoki męczenników zostały zatem całkowicie zbezczeszczone i przez sześć dni leżały pod gołym niebem; potem je spalono, a prochy bezbożnicy wrzucili do rzeki Rodan, która płynie w pobliżu.

[63] W ten sposób miały po nich nie pozostać na ziemi najmniejsze relikwie. Postępowali tak, jakby mogli pokonać Boga, a męczenników pozbawić odrodzenia. «Nie mogą mieć – mówili – nadziei zmartwychwstania, na której się opierają, a nam wprowadzają jakąś obcą i nową religię i za nic mają męczarnie, a nawet chętnie i pełni nadziei idą na śmierć. Patrzmy teraz, czy powstaną z martwych i czy ich Bóg będzie mógł im pomóc i wyrwać ich z naszych rąk»¹.

2.

Jak mili Bogu męczennicy przyjmowali tych, którzy upadli w czasie prześladowania, i troszczyli się o nich

[1] Taki był los Kościołów za panowania wspomnianego cesarza². W prosty sposób można stąd wnioskować, co się działo we wszystkich innych prowincjach. Do tego, co zostało powiedziane, warto jeszcze dołączyć dalsze urywki tego samego pisma, które w następujących słowach mówią o łagodności i miłości bliźniego wspomnianych męczenników:

² Marka Aureliusza.

[2] «Οἱ καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ζηλωταὶ καὶ μιμηταὶ Χριστοῦ ἐγένοντο, ὃς ἐν μορφῇ θεοῦ ὑπάρχων οὐχ ἀρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα θεῷ¹, ὥστε ἐν τοιαύτῃ δόξῃ ὑπάρχοντες καὶ οὐχ ἅπαξ οὐδὲ δις ἀλλὰ πολλάκις μαρτυρήσαντες καὶ ἐκ θηρίων αὐθις ἀναληφθέντες καὶ τὰ καυτήρια καὶ τοὺς μώλωπας καὶ τὰ τραύματα ἔχοντες περικείμενα, οὗτ' αὐτοὶ μάρτυρας² ἑαυτοὺς ἀνεκήρυττον οὔτε μὴν ἡμῖν ἐπέτρεπον τούτῳ τῷ ὀνόματι προσαγορεύειν αὐτοὺς, ἀλλ' εἴ ποτέ τις ἡμῶν δι' ἐπιστολῆς ἢ διὰ λόγου μάρτυρας αὐτοὺς προσεῖπεν, ἐπέπλησσαν πικρῶς.

[3] «Ἡδέως γὰρ παρεχώρουν τὴν τῆς μαρτυρίας προσηγορίαν τῷ Χριστῷ, τῷ πιστῷ καὶ ἀληθινῷ μάρτυρι³ καὶ πρωτοτόκῳ τῶν νεκρῶν καὶ ἀρχηγῷ τῆς ζωῆς τοῦ θεοῦ⁴, καὶ ἐπεμιμήσκοντο τῶν ἐξεληλυθότων ἤδη μαρτύρων καὶ ἔλεγον· «Εκεῖνοι ἤδη μάρτυρες, οὓς ἐν τῇ ὁμολογίᾳ Χριστοῦς ἡξίωσεν ἀναληφθῆναι, ἐπισφραγισάμενος αὐτῶν διὰ τῆς ἐξόδου τὴν μαρτυρίαν, ἡμεῖς δὲ ὁμολόγοι μέτριοι καὶ ταπεινοί», καὶ μετὰ δακρύων παρεκάλουν τοὺς ἀδελφοὺς δεόμενοι ἵνα ἐκτενεῖς εὐχαὶ γίνωνται πρὸς τὸ τελειωθῆναι αὐτοὺς.

[4] «Καὶ τὴν μὲν δύναμιν τῆς μαρτυρίας ἔργῳ ἐπεδείκνυντο πολλὴν παρηρσίαν ἄγοντες πρὸς τὰ ἔθνη, καὶ τὴν εὐγένειαν διὰ τῆς ὑπομονῆς καὶ ἀφοβίας καὶ ἀτρομίας φανερὰν ἐποιοῦν, τὴν δὲ πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς τῶν μαρτύρων προσηγορίαν παρητοῦντο, ἐμπεπλησμένοι φόβου θεοῦ».

[5] Καὶ αὐθις μετὰ βραχέα φασίν·

«Ἐταπείνουν ἑαυτοὺς ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα, ὅφ' ἥς ἱκανῶς νῦν εἰσιν ὑψωμένοι⁵. Τότε δὲ πᾶσι μὲν ἀπελογοῦντο, κατηγοροῦν δὲ οὐδενός· ἔλυον ἅπαντας, ἐδέσμευον δὲ οὐδένα· καὶ ὑπὲρ τῶν τὰ δεινὰ διατιθέντων ἠῤῥοντο, καθάπερ Στέφανος ὁ τέλειος μάρτυς· «Κύριε, μὴ στήσης αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην»⁶. Εἰ δ' ὑπὲρ τῶν λιθαζόντων ἐδέετο, πόσῳ μᾶλλον ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν;».

[6] Καὶ αὐθις φασὶ μεθ' ἑτερα·

«Οὗτος γὰρ καὶ μέγιστος αὐτοῖς πρὸς αὐτὸν ὁ πόλεμος ἐγένετο διὰ τὸ γνήσιον τῆς ἀγάπης, ἵνα ἀποπνιχθεὶς ὁ θῆρ οὓς πρότερον ᾤετο καταπεπωκέναι, ζῶντας ἐξεμέσῃ. Οὐ γὰρ ἔλαβον καύχημα κατὰ τῶν πεπτωκότων, ἀλλ' ἐν οἷς ἐπλεόναζον αὐτοί, τοῦτο τοῖς ἐνδεεστέροις ἐπήρκουν μητρικὰ σπλάγχνα ἔχοντες, καὶ πολλὰ περὶ αὐτῶν ἐκχέοντες δάκρυα πρὸς τὸν πατέρα.

[7] «Ζωὴν ἠτήσαντο, καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς· ἦν καὶ συνεμερίσαντο τοῖς πλησίον, κατὰ πάντα νικηφόροι πρὸς θεὸν ἀπελθόντες. Εἰρήνην ἀγαπήσαντες αἰεὶ καὶ εἰρήνην ἡμῖν παρεγγυήσαντες, μετ' εἰρήνης ἐχώρησαν πρὸς θεόν, μὴ καταλιπόντες πόνον τῇ μητρὶ μηδὲ στάσιν καὶ πόλεμον τοῖς ἀδελφοῖς ἀλλὰ χαρὰν καὶ εἰρήνην καὶ ὁμόνοιαν καὶ ἀγάπην».

¹ Flp 2, 6.

² Świadek to po grecku *martyros*, skąd polskie „męczennik”.

[2] „Stali się najgorliwsiymi naśladowcami Chrystusa, który «choć był w postaci Boga, nie uważał za zysk bycie równym Bogu»¹. Więc mimo swej wielkiej chwały, mimo że dawali świadectwo nie raz i nie dwa, lecz wielokrotnie, chociaż walczyli z dzikimi zwierzętami, a potem przebywali w więzieniu, chociaż nosili piętna, blizny i rany, jednak sami siebie nie nazywali świadkami² ani nam nie pozwalali, byśmy im przypisywali to miano. Gdy zaś ktoś z nas w liście lub rozmowie dawał im tę nazwę, ostro go karcili.

[3] Chętnie bowiem tytuł ten zostawiali Chrystusowi, wiernemu i prawdziwemu Świadkowi³, Pierworodnemu spośród umarłych i pierwszemu Dawcy życia Bożego⁴. Pamiętali również o męczennikach, którzy już odeszli ze świata, i mówili: To są prawdziwi męczennicy, których wyznanie Chrystus raczył przyjąć i których męczeństwo przypieczętował śmiercią, my zaś jesteśmy tylko prostymi, skromnymi wyznawcami. I ze łzami w oczach błagali braci, prosząc ich, by się za nich żarliwie modlili o wytrwałość aż do końca.

[4] Siłę zaś męczeństwa pokazali czynami. Wobec pogan wypowiadali się śmiało, a swą szlachetność okazali wytrwałością, męstwem i odwagą. Jednak tytułu męczenników przyjąć nie chcieli, przepełnieni bojaźnią Bożą⁵.

[5] Nieco dalej mówią natomiast tak:

„Uniżali się pod Ręką Potężną, przez którą teraz doznali wielkiego wywyższenia⁶. Usprawiedliwiali więc wszystkich, a nikogo nie oskarżali, rozwiązywali wszystkich, a nie wiazali nikogo. Nawet za tych, którzy im zadawali katusze, modlili się jak Szczepan, doskonały męczennik: «Panie, nie poczytaj im tego grzechu»⁶. Jeśli zaś modlił się za tych, którzy go kamienowali, o ile więcej musiał się modlić za braci!”

[6] Po podaniu innych szczegółów mówią dalej tak:

„Najbardziej zaciętą walkę toczyli z [szatanem] bronią prawdziwej miłości, by bestię chwycić za gardło i zmusić do wydania żywych tych, o których sądziła, że ich już pożarła. Nie wynosili się bowiem ponad tych, którzy upadli, przeciwnie, z własnych zasobów wspomagali biedniejszych, bo serce mieli macierzyńskie i obfite łzy wylewali za nich przed Ojcem.

[7] Prosił o życie, a On im je dawał, oni zaś udzielali go bliźnim. Ze wszystkich zmagani wyszli zwycięsko i odeszli do Boga. Zawsze miłowali pokój, pokoju nam udzielali i w pokoju też odeszli do Boga. Matce nie pozostawili po sobie boleści ani braciom rozterki i waśni, lecz radość i pokój, jedność i miłość”.

³ Ap 3, 14.

⁴ Por. Ap 1, 5; Dz 3, 15.

⁵ Por. 1 P 5, 6.

⁶ Dz 7, 60.

[8] Ταῦτα καὶ περὶ τῆς τῶν μακαρίων ἐκείνων πρὸς τοὺς παραπεπτωκότας τῶν ἀδελφῶν στοργῆς ὠφελίμως προκείσθω τῆς ἀπανθρώπου καὶ ἀνηλεοῦς ἔνεκα διαθέσεως τῶν μετὰ ταῦτα ἀφειδῶς τοῖς Χριστοῦ μέλεσιν προσενηνεγμένων¹.

Γ'

Ὅποια τῷ μάρτυρι Ἀττάλῳ δι' ὀνείρου γέγονεν ἐπιφάνεια

[1] Ἡ δ' αὐτὴ τῶν προειρημένων μαρτύρων γραφὴ καὶ ἄλλην τινὰ μνήμης ἀξίαν ἱστορίαν περιέχει, ἣν καὶ οὐδεὶς ἂν γένοιτο φθόνος μὴ οὐχὶ τῶν ἐντενυζομένων εἰς γνώσιν προθεῖναι· ἔχει δὲ οὕτως.

[2] Ἀλκιβιάδου γάρ τινος ἐξ αὐτῶν πάνυ αὐχμηρὸν βιοῦντος βίον καὶ μηδενὸς ὅλως τὸ πρότερον μεταλαμβάνοντος, ἀλλ' ἢ ἄρτῳ μόνῳ καὶ ὕδατι χρωμένου πειρωμένου τε καὶ ἐν τῇ εἰρκτῇ οὕτω διάγειν, Ἀττάλῳ μετὰ τὸν πρῶτον ἀγῶνα ὃν ἐν τῷ ἀμφιθεάτρῳ ἤνυσεν, ἀπεκαλύφθη ὅτι μὴ καλῶς ποιοίῃ ὁ Ἀλκιβιάδης μὴ χρώμενος τοῖς κτίσμασι τοῦ θεοῦ καὶ ἄλλοις τύπον σκανδάλου ὑπολειπόμενος.

[3] Πεισθεὶς δὲ ὁ Ἀλκιβιάδης πάντων ἀνέδην μετελάμβανεν καὶ ἠὐχαρίστει τῷ θεῷ· οὐ γὰρ ἀνεπίσκεπτοι χάριτος θεοῦ ἦσαν, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἦν σύμβουλον αὐτοῖς.

Καὶ ταῦτα μὲν ὥδι ἐχέτω·

[4] Τῶν δ' ἀμφὶ τὸν Μοντανὸν καὶ Ἀλκιβιάδην καὶ Θεόδοτον² περὶ τὴν Φρυγίαν ἄρτι τότε πρῶτον τὴν περὶ τοῦ προφητεῦν ὑπόληψιν παρὰ πολλοῖς ἐκφερομένων (πλεῖσται γὰρ οὖν καὶ ἄλλαι παραδοξοποιαὶ τοῦ θεοῦ χαρίσματος εἰς ἔτι τότε κατὰ διαφόρους ἐκκλησίας ἐκτελούμεναι πίστιν παρὰ πολλοῖς τοῦ κάκεινους προφητεῦν παρεῖχον) καὶ δὴ διαφωνίας ὑπαρχούσης περὶ τῶν δεδηλωμένων, αὐθις οἱ κατὰ τὴν Γαλλίαν ἀδελφοὶ τὴν ἰδίαν κρίσιν καὶ περὶ τούτων εὐλαβῇ καὶ ὀρθοδοξοτάτην ὑποτάττουσιν, ἐκθέμενοι καὶ τῶν παρ' αὐτοῖς τελειωθέντων μαρτύρων διαφόρους ἐπιστολάς, ἃς ἐν δεσμοῖς ἔτι ὑπάρχοντες τοῖς ἐπ' Ἀσίας καὶ Φρυγίας ἀδελφοῖς διεχάραξαν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ Ἐλευθέρῳ³ τῷ τότε Ῥωμαίων ἐπισκόπῳ, τῆς τῶν ἐκκλησιῶν εἰρήνης ἔνεκα πρεσβεύοντες.

¹ Aluzja do różnorakich „czystych” (*kataroi*), którzy nie godzili się na przyjmowanie do Kościoła ludzi upadłych (*lapsi*) w prześladowaniach. Euzebiusz, być może, ma tu na myśli przede wszystkim nowacjan.

[8] Trzeba było przytoczyć to opowiadanie o miłości braci błogosławionych do upadłych ze względu na nielitościwe i niehumanitarne zachowanie tych, którzy później tak surowo obchodzili się z członkami ciała Chrystusa¹.

3.

Objawienie, jakie miał we śnie męczennik Attalos

[1] To samo pismo o wspomnianych męczennikach zawiera jeszcze inną godną przypomnienia opowieść, a nic nie stoi na przeszkodzie, by ją tutaj podać do wiadomości czytelników. Oto ona:

[2] „Był wśród nich niejaki Alkibiades, który wiodł życie bardzo surowe. Nie brał do ust niczego oprócz chleba i wody i chciał tak samo żyć również w więzieniu. Tymczasem Attalos po pierwszej walce, jaką stoczył w amfiteatrze, otrzymał objawienie, że Alkibiades nie postępuje dobrze, nie korzystając z tego, co stworzył Bóg, i daje przez to innym gorszący przykład.

[3] Alkibiades dał się przekonać, jadł wszystkie pokarmy i dziękował Bogu. Bowiem nad męczennikami czuwała łaska Boża, a Duch Święty był ich doradcą.

Tyle o tej sprawie.

[4] O zwolennikach Montana, Alkibiadesa i Teodora² zaczęła się właśnie wtedy szerzyć we Frygii opinia, że mają ducha proroczego. Bowiem wówczas miały jeszcze miejsce w różnych Kościołach liczne cuda i inne przejawy charyzmatu Bożego i wielu utwierdzały w wierze, że i oni mają dar proroctwa. Ponieważ zdania o nich były rozbieżne, bracia z Galii sumiennie i całkowicie prawowicie przedstawili swoje własne stanowisko także w tej sprawie. Do tego dołączyli listy męczenników z ich grona, którzy oddali życie, pisane jeszcze wówczas, gdy byli w więzieniu, do braci w Azji i Frygii, a nawet do Eleuteros³, ówczesnego biskupa Rzymu, w tym celu, by się przyczynić do utrzymania pokoju kościelnego.

² Montan, Alkibiades i Teodor. Zestawienie imion męczenników z Montanem wskazuje, że byli oni – w gronie innych – zwolennikami montanizmu. O montanizmie zob.: J. SŁOMKA, *Nowe proroctwo. Historia i doktryna montanizmu*, SACH SN 4, WT UŚ, Katowice 2007.

³ Elueteros, bp Rzymu w latach 175-189.

Δ'

Ὅπως οἱ μάρτυρες τὸν Εἰρηναῖον δι' ἐπιστολῆς παρτίθεντο

[1] Οἱ δ' αὐτοὶ μάρτυρες καὶ τὸν Εἰρηναῖον, πρεσβύτερον ἤδη τότε ὄντα τῆς ἐν Λουγδούνῳ παροικίας, τῷ δηλωθέντι κατὰ Ῥώμην ἐπισκόπῳ συνίστων, πλείστα τῷ ἀνδρὶ μαρτυροῦντες, ὡς αἱ τοῦτον ἔχουσαι τὸν τρόπον δηλοῦσι φωναί·

[2] «Χαίρειν ἐν θεῷ σε πάλιν εὐχόμεθα καὶ αἰεὶ, πάτερ Ἐλεύθερε. Ταῦτά σοι τὰ γράμματα προετρεψάμεθα τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν καὶ κοινωνὸν Εἰρηναῖον διακομίσαι, καὶ παρακαλοῦμεν ἔχειν σε αὐτὸν ἐν παραθέσει, ζηλωτὴν ὄντα τῆς διαθήκης Χριστοῦ. Εἰ γὰρ ἤδειμεν τόπον τινὶ δικαιοσύνην περιποιεῖσθαι, ὡς πρεσβύτερον ἐκκλησίας, ὅπερ ἐστὶν ἐπ' αὐτῷ, ἐν πρώτοις ἂν παρεθέμεθα»¹.

[3] Τί δεῖ καταλέγειν τὸν ἐν τῇ δηλωθείσῃ γραφῇ τῶν μαρτύρων κατάλογον, ἰδίᾳ μὲν τῶν ἀποτμήσει κεφαλῆς τετελειωμένων, ἰδίᾳ δὲ τῶν θηρσὶν εἰς βορὰν παραβελημένων, καὶ αὐθις τῶν ἐπὶ τῆς εἰρκτῆς κεκοιμημένων, τόν τε ἀριθμὸν τῶν εἰς ἔτι τότε περιόντων ὁμολογητῶν; ὅτῳ γὰρ φίλον, καὶ ταῦτα ῥάδιον πληρέστατα διαγινῶναι μετὰ χεῖρας ἀναλαβόντι τὸ σύγγραμμα, ὃ καὶ αὐτὸ τῇ τῶν μαρτύρων συναγωγῇ πρὸς ἡμῶν, ὡς γοῦν ἔφην², κατείλεκται. Ἀλλὰ τὰ μὲν ἐπ' Ἀντωνίνου τοιαῦτα³.

Ε'

Ὡς Μάρκῳ Αὐρηλίῳ Καίσαρι ταῖς τῶν ἡμετέρων εὐχαῖς οὐρανόθεν ὁ θεὸς ἐπακούσας ὕσεν

[1] Τούτου δὴ ἀδελφὸν Μάρκον Αὐρήλιον Καίσαρα λόγος ἔχει Γερμανοῖς καὶ Σαρμάταις ἀντιπαραταττόμενον μάχῃ, δίψει πιεζομένης αὐτοῦ τῆς στρατιᾶς, ἐν ἀμηχανίᾳ γενέσθαι· τοὺς δ' ἐπὶ τῆς Μελιτηνῆς οὕτω καλουμένης λεγεῶνος⁴ στρατιώτας διὰ πίστεως ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο συνεστώσης ἐν τῇ πρὸς τοὺς πολεμίους παρατάξει γόνυ θέντας ἐπὶ γῆν κατὰ τὸ οἰκεῖον ἡμῖν τῶν εὐχῶν ἔθος ἐπὶ τὰς πρὸς τὸν θεὸν ἰκεσίας τραπέσθαι.

[2] Παραδόξου δὲ τοῖς πολεμίοις τοῦ τοιοῦτου δὴ θεάματος φανέντος, ἄλλο τι λόγος ἔχει παραδοξότερον ἐπικαταλαβεῖν αὐτίκα, σκηπτὸν μὲν εἰς φυγὴν καὶ ἀπώλειαν συνελαύνοντα τοὺς πολεμίους, ὄμβρον δὲ ἐπὶ τὴν τῶν τὸ θεῖον παρακεκληκότων στρατιάν, πᾶσαν αὐτὴν ἐκ τοῦ δίψους μέλλουσαν ὅσον οὕπῳ διαφθεῖρεσθαι ἀνακτώμενον.

¹ Eleuterios pod wpływem listu o męczennikach, również z kręgu montanistów, odniósł się do nich bardzo przychylnie. Zmienił zdanie pod wpływem Prakseasa, za co Tertulian krytykuje tego ostatniego jako oszczercę. Zob. TERTULIAN, *Przeciw Prakseasowi*, początek.

4.

Rekomendacja, jaką męczennicy dali swym listem Ireneuszowi

[1] Ci sami męczennicy polecieli ponadto Ireneusza, który wówczas był już prezbiterem Kościoła w Lyonie, wspomnianemu biskupowi Rzymu i wystawili mu bardzo pochlebne świadectwo, jak to stwierdzają następujące ich słowa:

[2] „Życzymy ci, Ojczy Eleuterosie, by ci się w Bogu teraz i zawsze dobrze wiodło. Poleciliśmy Ireneuszowi, naszemu bratu i towarzyszowi, by ci doręczył listy, i prosimy cię, byś go przyjął łaskawie, jako gorliwego w sprawie przymierza Chrystusa. Gdybyśmy sądzili, że znamieniem czyjejś sprawiedliwości jest stanowisko, przedstawilibyśmy ci go przede wszystkim jako prezbitera Kościoła, którym rzeczywiście jest”¹.

[3] Nie trzeba chyba przytaczać zawartej we wspomnianym piśmie listy męczenników, którym ścięto głowę, których rzucono zwierzętom na pożarcie oraz tych, którzy zmarli w więzieniu, ani wreszcie wyliczać żyjących jeszcze wówczas wyznawców. Kto chce, może się tego z łatwością dowiedzieć, jeśli weźmie do ręki pismo, które włączyłem, jak była o tym mowa wyżej², do mojego *Zbioru akt męczeńskich*. Wydarzenia te miały miejsce za panowania Antonina³.

5.

*Jak Bóg wysłuchał modlitw wiernych i zesłał deszcz cesarzowi
Markowi Aureliuszowi*

[1] Wieść niesie, że brat tegoż [Antonina], Marek Aureliusz Cezar, gdy stawał do walki z Germanami i Sarmatami, nie mógł się ruszyć z miejsca, ponieważ jego wojsko osłabło z pragnienia. Wówczas żołnierze z tak zwanego legionu meliteńskiego⁴, który istnieje aż dotąd ze względu na swoją wiarę, już ustawieni w szyku bojowym przeciwko nieprzyjacielowi, padli na kolana, jak to zazwyczaj czynimy modląc się, i zwrócili się do Boga z błaganem.

[2] Już na ten widok nieprzyjaciół ogarnęło zdumienie, lecz prawie równocześnie zdarzyła się, jak wieść niesie, rzecz jeszcze dziwniejsza. Nawalnica zmusiła wrogów do ucieczki i spowodowała wśród nich spustoszenie, natomiast rzęsy deszcz orzeźwił wojsko tych, którzy wzywali pomocy Bożej, a którzy przed chwilą wszyscy mieli zginąć z pragnienia.

² HE V, prolog 2.

³ Czyli Marka Aureliusza. Zob. nota do HE V, prolog.

⁴ Legion XII, pochodzący z Melitene nad Eufratem.

[3] «Ἡ δ' ἱστορία φέρεται μὲν καὶ παρὰ τοῖς πόρρω τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου συγγραφεῦσιν οἷς μέλον γέγονεν τῆς κατὰ τοὺς δηλουμένους γραφῆς, δεδῆλωται δὲ καὶ πρὸς τῶν ἡμετέρων. Ἀλλὰ τοῖς μὲν ἔξωθεν ἱστορικοῖς, ἅτε τῆς πίστεως ἀνοικεῖοις, τέθεται μὲν τὸ παράδοξον, οὐ μὴν καὶ ταῖς τῶν ἡμετέρων εὐχαῖς τοῦθ' ὠμολογήθη γεγονέναι¹. τοῖς δέ γε ἡμετέροις, ἅτε ἀληθείας φίλοις, ἀπλῶ καὶ ἀκακοήθει τρόπῳ τὸ πραχθὲν παραδέδοται.

[4] Τούτων δ' ἂν εἴη καὶ Ἀπολινάριος², ἐξ ἐκείνου φήσας τὴν δι' εὐχῆς τὸ παράδοξον πεποιηκυῖαν λεγεῶνα οἰκεῖαν τῷ γεγονότι πρὸς τοῦ βασιλέως εἰληφέναι προσηγορίαν, κεραυνοβόλον τῇ Ῥωμαίων ἐπικληθεῖσαν φωνῇ³.

[5] Μάρτυς δὲ τούτων γένοιτ' ἂν ἀξιόχρεως ὁ Τερτυλλιανός, τὴν Ῥωμαϊκὴν τῇ συγκλήτῳ προσφωνήσας ὑπὲρ τῆς πίστεως ἀπολογίαν, ἧς καὶ πρόσθεν ἐμνημονεύσαμεν, τὴν τε ἱστορίαν βεβαιῶν σὺν ἀποδείξει μείζονι καὶ ἐναργεστέρᾳ.

[6] Γράφει δ' οὖν καὶ αὐτός, λέγων Μάρκου τοῦ συνετωτάτου βασιλέως ἐπιστολὰς εἰς ἔτι νῦν φέρεσθαι ἐν αἷς αὐτὸς μαρτυρεῖ ἐν Γερμανίᾳ ὕδατος ἀπορία μέλλοντα αὐτοῦ τὸν στρατὸν διαφθεῖρεσθαι ταῖς τῶν Χριστιανῶν εὐχαῖς σεσῶσθαι, τοῦτον δὲ φησιν καὶ θάνατον ἀπειλῆσαι τοῖς κατηγορεῖν ἡμῶν ἐπιχειροῦσιν.

[7] Οἷς ὁ δηλωθεὶς ἀνὴρ καὶ ταῦτα προσεπιλέγει· «Ποταποὶ οὖν οἱ νόμοι οὗτοι, οἱ καθ' ἡμῶν μόνων ἔπονται ἀσεβεῖς, ἄδικοι, ὠμοί; οὐς οὔτε Οὐεσπασιανὸς ἐφύλαξεν, καίτοι γε Ἰουδαίους νικήσας, οὐς Τραϊανὸς ἐκ μέρους ἐξουθένησεν, κωλύων ἐκζητεῖσθαι Χριστιανούς, οὐς οὔτε Ἀδριανός, καίτοι γε πάντα τὰ περίεργα πολυπραγμονῶν, οὔτε ὁ Εὐσεβῆς ἐπικληθεὶς ἐπεκύρωσεν»⁴.

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὅπη τις ἐθέλοι, τιθέσθω. Μετίωμεν δ' ἡμεῖς ἐπὶ τὴν τῶν ἐξῆς ἀκολουθίαν.

[8] Ποθεινοῦ δὴ ἐφ' ὅλοις ζωῆς ἔτεσιν ἐνενήκοντα σὺν τοῖς ἐπὶ Γαλλίας μαρτυρήσασιν τελειωθέντος, Εἰρηναῖος τῆς κατὰ Λούγδουνον ἧς ὁ Ποθεινὸς ἡγεῖτο παροικίας τὴν ἐπισκοπὴν διαδέχεται· Πολυκάρπου δὲ τοῦτον ἀκουστὴν γενέσθαι κατὰ τὴν νέαν ἐμανθάνομεν ἡλικίαν.

[9] Οὗτος τῶν ἐπὶ Ῥώμης τὴν διαδοχὴν ἐπισκόπων ἐν τρίτῃ συντάξει τῶν πρὸς τὰς αἱρέσεις παραθέμενος, εἰς Ἐλεύθερον, οὗ τὰ κατὰ τοὺς χρόνους ἡμῖν ἐξετάζεται, ὥς ἂν δὴ κατ' αὐτὸν σπουδαζομένης αὐτῷ τῆς γραφῆς, τὸν κατάλογον ἴστησι, γράφων ὧδε·

¹ Por. DIO CASSIUS, *Historia Rzymska* LXXI, 8, pisze że deszcz spadł za sprawą egipskiego maga Harnufisa, a Marek Aureliusz przypisał go Jowiszowi deszczu (Jupiter Pluvius). Por. G. BARDY, SCh 41, przypis na str. 29n.

[3] O zdarzeniu tym opowiadają autorzy dalecy od naszej wiary, którzy zajmowali się historią owych czasów, oraz nasi pisarze. Jednak historycy pogańscy, nie rozumiejąc naszej wiary, przytaczają sam cudowny fakt, ale nie mówią, że był on skutkiem modlitwy¹. Nasi natomiast, jako przyjaciele prawdy, podali to zdarzenie prosto i szczerze.

[4] Spośród nich Apolinary² opowiada, że od tego czasu legion, który przez swą modlitwę sprawił ten cud, na pamiątkę tego zdarzenia otrzymał od cesarza znamienną łacińską nazwę *fulminatrix* – „gromowładny”³.

[5] Wiarygodnym świadkiem tych wydarzeń niech będzie Tertulian. W swoim *Apologetyku* skierowanym do senatu rzymskiego, o którym już wyżej była mowa, potwierdza to opowiadanie jeszcze wyraźniejszym i wymowniejszym dowodem.

[6] Pisze bowiem, że za jego czasów istniały jeszcze listy Marka, cesarza-mędrca, w których poświadcza, że w Germanii jego wojsko, gdy już ginęło z braku wody, zostało ocalone przez modlitwę chrześcijan. Miał on ponadto zagrozić śmiercią tym, którzy usiłowaliby wnieść na nas skargę.

[7] Do tego wspomniany pisarz dodaje jeszcze to: „A zatem co to za prawa, które przeciwko nam stosują bezbożnicy, niegodziwcy i okrutnicy? Owe prawa, których nie przestrzegał Wespazjan, chociaż był zwycięzcą Żydów, które częściowo zniósł Trajan, wydając zakaz szukania chrześcijan, których nie zatwierdził ani Hadrian, chociaż był bardzo drobiazgowy, ani cesarz z przydomkiem Pius?”⁴

Lecz o podanych wydarzeniach niech każdy sędzi, co chce. Przejdźmy tymczasem do dalszego ciągu opowiadania.

[8] Gdy Potejnos, skończywszy dziewięćdziesiąt lat, umarł razem z męczennikami Galii, jego następcą na stolicy biskupiej w Lyonie, na której zasiadał właśnie Potejnos, został Ireneusz. W młodości był on, jak wiemy, uczniem Polikarpa.

[9] W swej trzeciej księdze *Przeciw herezjom* podaje on kolejność sukcesji biskupów rzymskich aż do Eleuterosa, o którego czasach obecnie mówimy, i w których Ireneusz pisał swoje dzieło. Oto ten katalog w dosłownym brzmieniu:

² Apolinary: por. HE IV, 27.

³ Tutuł ten jest starszy, jak poświadcza DIO CASSIUS, *Historia Rzymska* LV, 23.

⁴ TERTULIAN, *Apologetyk* 5, 7.

ς'

Τῶν ἐπὶ Ῥώμης ἐπισκοπευσάντων κατάλογος

[1] «Θεμελιώσαντες οὖν καὶ οἰκοδομήσαντες οἱ μακάριοι ἀπόστολοι τὴν ἐκκλησίαν, Λίνῳ τὴν τῆς ἐπισκοπῆς λειτουργίαν ἐνεχείρισαν· τούτου τοῦ Λίνου Παῦλος ἐν ταῖς πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολαῖς μέμνηται¹. Διαδέχεται δ' αὐτὸν Ἀνέγκλητος.

[2] «Μετὰ τοῦτον δὲ τρίτῳ τόπῳ ἀπὸ τῶν ἀποστόλων τὴν ἐπισκοπὴν κληροῦται Κλήμης, ὁ καὶ ἑορακῶς τοὺς μακαρίους ἀποστόλους καὶ συμβεβληκῶς αὐτοῖς καὶ ἔτι ἔναυλον τὸ κήρυγμα τῶν ἀποστόλων καὶ τὴν παράδοσιν πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχων, οὐ μόνος· ἔτι γὰρ πολλοὶ ὑπελείποντο τότε ὑπὸ τῶν ἀποστόλων δεδιδραγμένοι.

[3] «Ἐπὶ τούτου οὖν τοῦ Κλήμεντος στάσεως οὐκ ὀλίγης τοῖς ἐν Κορίνθῳ γενομένης ἀδελφοῖς, ἐπέστειλεν ἡ ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησία ἰκανωτάτην γραφὴν τοῖς Κορινθίοις², εἰς εἰρήνην συμβιβάζουσα αὐτοὺς καὶ ἀνανεοῦσα τὴν πίστιν αὐτῶν καὶ ἦν νωστί ἀπὸ τῶν ἀποστόλων παράδοσιν εἰλήφει»³.

[4] Καὶ μετὰ βραχεά φησίν·

«Τὸν δὲ Κλήμεντα τοῦτον διαδέχεται Εὐάρεστος καὶ τὸν Εὐάρεστον Ἀλέξανδρος, εἴθ' οὕτως ἔκτος ἀπὸ τῶν ἀποστόλων καθίσταται Ζύστος, μετὰ δὲ τοῦτον Τελεσφόρος, ὃς καὶ ἐνδόξως ἐμαρτύρησεν· ἔπειτα Ὑγῖνος, εἴτα Πίος, μεθ' ὃν Ἀνίκητος. Διαδεξαμένου τὸν Ἀνίκητον Σωτῆρος, νῦν δωδεκάτῳ τόπῳ τὸν τῆς ἐπισκοπῆς ἀπὸ τῶν ἀποστόλων κατέχει κληρὸν Ἐλευθέρος.

[5] «Τῇ αὐτῇ τάξει καὶ τῇ αὐτῇ διδαχῇ ἡ τε ἀπὸ τῶν ἀποστόλων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ παράδοσις καὶ τὸ τῆς ἀληθείας κήρυγμα κατήντηκεν εἰς ἡμᾶς».

Ζ'

*Ὡς καὶ μέχρι τῶν τότε καιρῶν διὰ τῶν πιστῶν δυνάμεις ἐνηργοῦντο
παράδοξοι*

[1] Ταῦτα ὁ Εἰρηναῖος ἀκολούθως ταῖς προδιεξοδευθείσαις ἡμῖν ὑπογράφας ἱστορίαις ἐν οἷς ἐπέγραψεν, πέντε οὔσι τὸν ἀριθμὸν, Ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως⁴, ἐν δευτέρῳ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως, ὅτι δὴ καὶ εἰς αὐτὸν ὑποδείγματα τῆς θείας καὶ παραδόξου δυνάμεως ἐν ἐκκλησίαις τισὶν ὑπολέλειπτο, διὰ τούτων ἐπισημαίνεται, λέγων·

[2] «Τοσοῦτον δὲ ἀποδέουσιν τοῦ νεκρὸν ἐγεῖραι, καθὼς ὁ κύριος ἤγειρεν καὶ οἱ ἀπόστολοι διὰ προσευχῆς καὶ ἐν τῇ ἀδελφότητι πολλάκις

¹ Por. 2 Tm 4, 21.

² Por. HE III, 16.

6.

Katalog biskupów rzymskich

[1] „Gdy błogosławieni apostołowie założyli i zbudowali Kościół, urząd biskupi powierzyli Linusowi. Tego Linusa wspomina Paweł w Listach do Tymoteusza¹. Jego następcą był Anaklet.

[2] Po nim jako trzeci po apostołach został biskupem Klemens, który również widział błogosławionych apostołów i z nimi przebywał, a ich słowa jeszcze dźwięczały w jego uszach i ich tradycję miał przed oczami, i to nie tylko on sam, bowiem żyło jeszcze wielu tych, których nauczali apostołowie.

[3] Otóż za czasów Klemensa powstał niemały konflikt wśród braci w Koryncie. Wobec tego Kościół rzymski skierował do Koryntian bardzo znamienity list², by nakłonić ich do zgody i odnowić ich wiarę i tradycję, którą dopiero co przejęli od apostołów”³.

[4] A nieco dalej pisze:

„Następcą Klemensa był Ewaryst, a Ewarysta Aleksander, potem zaś jako szósty po apostołach nastał Sykstus, a po nim Telesfor, który poniósł chwalebłą śmierć męczeńską. Potem był Hygin, następnie Pius, a po nim Anicet. Następcą Aniceta był Soter, a teraz urząd biskupi sprawuje Eleuterus, który w sukcesji apostoelskiej jest na dwunastym miejscu po apostołach.

[5] W takim porządku i taką kolejną w Kościele tradycja apostoelska i przepowiadanie prawdy dotarły aż do naszych czasów”.

7.

Cudowne siły, jakie aż do owych czasów działały wśród wiernych

[1] Ireneusz opisuje to wszystko w pięciu swych księgach zatytułowanych *Odparcie i obalenie fałszywej gnozy*⁴ i jest w tym zgodny z naszym własnym umieszczonym wyżej opowiadaniem. W drugiej księdze tego dzieła zwraca uwagę, że aż do jego czasów w niektórych Kościołach zachowały się przykłady cudownej mocy Bożej, i mówi tak:

[2] „Nie mogą już modlitwą wskrzesić umarłego, jak wskrzeszał Pan i apostołowie i jak się często działo wśród braci. W razie potrzeby cały Kościół

³ IRENEUSZ Z LYONU, *Adversus haereses* III, 3, 3.

⁴ Oryginał grecki dzieła zaginął, poza nielicznymi fragmentami, a zachowało się stare tłumaczenie łacińskie pod tytułem *Adversus haereses*.

διὰ τὸ ἀναγκαῖον καὶ τῆς κατὰ τόπον ἐκκλησίας πάσης αἰτησαμένης μετὰ νηστείας καὶ λιτανείας πολλῆς ἐπέστρεψεν τὸ πνεῦμα τοῦ τετελευτηκότος καὶ ἐχαρίσθη ὁ ἄνθρωπος ταῖς εὐχαῖς τῶν ἀγίων»¹.

[3] Καὶ αὐθὺς φησιν μεθ' ἑτερα·

«Εἰ δὲ καὶ τὸν κύριον φαντασιωδῶς τὰ τοιαῦτα πεποικέναι φήσουσιν, ἐπὶ τὰ προφητικά ἀνάγοντες αὐτούς, ἐξ αὐτῶν ἐπιδείξομεν πάντα οὕτως περὶ αὐτοῦ καὶ προειρησθαι καὶ γεγονέναι βεβαίως καὶ αὐτὸν μόνον εἶναι τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ· δι' ὃ καὶ ἐν τῷ ἐκείνου ὀνόματι οἱ ἀληθῶς αὐτοῦ μαθηταί, παρ' αὐτοῦ λαβόντες τὴν χάριν ἐπιτελοῦσιν ἐπ' εὐεργεσίᾳ τῇ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων, καθὼς εἰς ἕκαστος τὴν δωρεὰν εἴληφεν παρ' αὐτοῦ.

[4] «Οἱ μὲν γὰρ δαίμονας ἐλαύνουσιν βεβαίως καὶ ἀληθῶς, ὥστε πολ- λάκις καὶ πιστεύειν ἐκείνους αὐτοὺς τοὺς καθαρισθέντας ἀπὸ τῶν πονηρῶν πνευμάτων καὶ εἶναι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, οἱ δὲ καὶ πρόγνωσιν ἔχουσιν τῶν μελ- λόντων καὶ ὁπτασίας καὶ ῥήσεις προφητικάς, ἄλλοι δὲ τοὺς κάμνοντας διὰ τῆς τῶν χειρῶν ἐπιθέσεως ἰῶνται καὶ ὑγιεῖς ἀποκαθιστᾷσιν, ἤδη δέ, καθὼς ἔφαμεν, καὶ νεκροὶ ἡγέρθησαν καὶ παρέμειναν σὺν ἡμῖν ἔτεσιν ἱκανοῖς, καί, τί γάρ;

[5] «Οὐκ ἔστιν ἀριθμὸν εἰπεῖν τῶν χαρισμάτων ὧν κατὰ παντὸς τοῦ κόσμου ἡ ἐκκλησία παρὰ θεοῦ λαβοῦσα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σταυρωθέντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου ἐκάστης ἡμέρας ἐπ' εὐεργεσίᾳ τῇ τῶν ἐθνῶν ἐπιτελεῖ, μήτε ἐξαπατῶσά τινας μήτε ἐξαργυριζομένη· ὥς γὰρ δωρεὰν εἴληφεν παρὰ θεοῦ, δωρεὰν καὶ διακονεῖ»².

[6] Καὶ ἐν ἐτέρῳ δὲ τόπῳ ὁ αὐτὸς γράφει·

«Καθὼς καὶ πολλῶν ἀκούομεν ἀδελφῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ προφητικά χαρίσματα ἐχόντων καὶ παντοδαπαῖς λαλούντων διὰ τοῦ πνεύματος γλώσσαις καὶ τὰ κρύφια τῶν ἀνθρώπων εἰς φανερόν ἀγόντων ἐπὶ τῷ συμφέροντι καὶ τὰ μυστήρια τοῦ θεοῦ ἐκδιηγουμένων»³.

Ταῦτα καὶ περὶ τοῦ διαφορὰς χαρισμάτων μέχρι καὶ τῶν δηλουμένων χρόνων παρὰ τοῖς ἀξίοις διαμεῖναι.

Η'

Ὅπως ὁ Εἰρηναῖος τῶν θείων μνημονεύει γραφῶν

[1] Ἐπεὶ δὲ ἀρχόμενοι τῆς πραγματείας ὑπόσχεσιν πεποιήμεθα πα- ραθήσεσθαι κατὰ καιρὸν εἰπόντες τὰς τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν πρε- σβυτέρων τε καὶ συγγραφέων φωνὰς ἐν αἷς τὰς περὶ τῶν ἐνδιαθῆκων γραφῶν εἰς αὐτοὺς κατελθούσας παραδόσεις γραφῇ παραδεδώκασιν⁴, τούτων δὲ καὶ ὁ Εἰρηναῖος ἦν, φέρε, καὶ τὰς αὐτοῦ παραθώμεθα λέξεις,

¹ IRENEUSZ Z LYONU, *Adversus haereses* II, 31, 2.

lokalny wśród postów i błagań zanosił prośby do Boga, by duch zmarłego powrócił, i człowiek doznawał łaski dzięki modlitwom świętych”¹.

[3] I znów wkrótce potem dodaje:

„Jeśli zaś mówią, że Pan takie rzeczy czynił pozornie, odeślemy ich do wypowiedzi proroków i na ich podstawie dostarczymy im dowodu, że to wszystko o Panu zostało przepowiedziane, że dokładnie się spełniło i że On właśnie jest Synem Bożym. Toteż prawdziwi Jego uczniowie, którzy od Niego otrzymali łaskę, działają w Jego imię dla dobra pozostałych ludzi, zgodnie z darem, który każdy z nich od Niego dostał.

[4] Jedni rzeczywiście i prawdziwie wypędzają demony, tak że często ludzie uwolnieni od złych duchów przyjmują wiarę i wstępują do Kościoła. Inni znów znają przyszłość, mają widzenia i mówią przepowiednie. Inni zaś przez nakładanie rąk leczą chorych i przywracają im zdrowie, a nawet, jak była mowa, umarli powstałi z martwych i przebywali z nami przez wiele lat. Jak to więc jest?

[5] Nie da się podać liczby charyzmatów, jakie na całym świecie Kościół otrzymuje od Boga i w imię Jezusa Chrystusa, ukrzyżowanego przez Poncjusza Piłata, wypełnia codziennie dla dobra pogan, a przy tym nikogo nie oszukuje ani od nikogo nie bierze pieniędzy, bowiem jak darmo otrzymał je od Boga, tak darmo nimi służy”².

[6] W innym miejscu ten sam Ireneusz pisze:

„Jak słyszymy, wielu braci posiada w Kościele charyzmaty prorocze. Za sprawą Ducha mówią różnymi językami, odsłaniają skrywane przez ludzi sekrety, jeśli jest to pożyteczne, i objaśniają tajemnice Boże”³.

Tyle o różnorodnych charyzmatach, jakie aż do owych czasów zachowały się wśród tych, którzy ich byli godni.

8.

Pisma Boże według Ireneusza

[1] Na początku niniejszego dzieła przyrzekliśmy przytaczać przy sposobności te fragmenty z pism dawnych prezbiterów i pisarzy kościelnych, w których przekazali zachowaną do ich czasów tradycję ksiąg kanonicznych⁴. Należy do nich także Ireneusz, więc podamy i jego słowa,

² IRENEUSZ Z LYONU, *Adversus haereses* II, 32, 4.

³ IRENEUSZ Z LYONU, *Adversus haereses* V, 6, 1.

⁴ Por. HE III, 3, 3.

[2] Καὶ πρῶτας γε τὰς περὶ τῶν ἱερῶν εὐαγγελίων οὕτως ἐχούσας·

«Ὁ μὲν δὴ Ματθαῖος ἐν τοῖς Ἑβραίοις τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν διαλέκτῳ καὶ γραφὴν ἐξήνεγκεν εὐαγγελίου, τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ Παύλου ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελιζομένων καὶ θεμελιούντων τὴν ἐκκλησίαν·

[3] «Μετὰ δὲ τὴν τούτων ἔξοδον Μάρκος, ὁ μαθητὴς καὶ ἐρμηνευτὴς Πέτρου, καὶ αὐτὸς τὰ ὑπὸ Πέτρου κηρυσσόμενα ἐγγράφως ἡμῖν παραδέδωκεν· καὶ Λουκᾶς δέ, ὁ ἀκόλουθος Παύλου, τὸ ὑπ' ἐκείνου κηρυσσόμενον εὐαγγέλιον ἐν βίβλῳ κατέθετο.

[4] «Ἐπειτα Ἰωάννης, ὁ μαθητὴς τοῦ κυρίου, ὁ καὶ ἐπὶ τὸ στήθος αὐτοῦ ἀναπεσὼν¹, καὶ αὐτὸς ἐξέδωκεν τὸ εὐαγγέλιον, ἐν Ἐφέσῳ τῆς Ἀσίας διατρίβων»².

[5] Ταῦτα μὲν οὖν ἐν τρίτῳ τῆς εἰρημένης ὑποθέσεως τῷ προδηλωθέντι εἴρηται, ἐν δὲ τῷ πέμπτῳ περὶ τῆς Ἰωάννου Ἀποκαλύψεως καὶ τῆς ψήφου τῆς τοῦ ἀντιχρίστου προσηγορίας οὕτως διαλαμβάνει³.

«Τούτων δὲ οὕτως ἐχόντων καὶ ἐν πᾶσι δὲ τοῖς σπουδαίοις καὶ ἀρχαίοις ἀντιγράφοις τοῦ ἀριθμοῦ τούτου κειμένου καὶ μαρτυρούντων αὐτῶν ἐκείνων τῶν κατ' ὅψιν τὸν Ἰωάννην ἑορακῶν καὶ τοῦ λόγου διδάσκοντος ἡμᾶς ὅτι ὁ ἀριθμὸς τοῦ ὀνόματος τοῦ θηρίου κατὰ τὴν Ἑλλήνων ψήφον διὰ τῶν ἐν αὐτῷ γραμμάτων ἐμφαίνεται»⁴.

[6] Καὶ ὑποκαταβάς περὶ τοῦ αὐτοῦ φάσκει·

«Ἡμεῖς οὖν οὐκ ἀποκινδυνεύομεν περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀντιχρίστου ἀποφαινόμενοι βεβαιωτικῶς. Εἰ γὰρ ἔδει ἀναφανδὸν <ἐν> τῷ νῦν καιρῷ κηρύττεσθαι τοῦνομα αὐτοῦ, δι' ἐκείνου ἂν ἐρρέθη τοῦ καὶ τὴν ἀποκάλυψιν ἑορακῶς· οὐδὲ γὰρ πρὸ πολλοῦ χρόνου ἐωράθη, ἀλλὰ σχεδὸν ἐπὶ τῆς ἡμετέρας γενεᾶς, πρὸς τῷ τέλει τῆς Δομετιανοῦ ἀρχῆς»⁵.

[7] Ταῦτα καὶ περὶ τῆς Ἀποκαλύψεως ἰστόρηται τῷ δεδηλωμένῳ· μέμνηται δὲ καὶ τῆς Ἰωάννου πρώτης ἐπιστολῆς⁶, μαρτυρίας ἐξ αὐτῆς πλείστας εἰσφέρων, ὁμοίως δὲ καὶ τῆς Πέτρου προτέρας⁷. Οὐ μόνον δὲ οἶδεν, ἀλλὰ καὶ ἀποδέχεται τὴν τοῦ Ποιμένος γραφὴν, λέγων· «Καλῶς οὖν ἡ γραφὴ ἡ λέγουσα πρῶτον πάντων πιστεύσον ὅτι εἷς ἐστὶν ὁ θεὸς ὁ τὰ πάντα κτίσας καὶ καταρτίσας»⁸ καὶ τὰ ἐξῆς.

[8] Καὶ ῥητοῖς δέ τισιν ἐκ τῆς Σολομώνος Σοφίας κέχρηται, μόνον οὐχὶ φάσκων· «Ὅρασις δὲ θεοῦ περιποιητικὴ ἀφθαρσίας, ἀφθαρσία δὲ ἐγγὺς εἶναι ποιεῖ θεοῦ»⁹. Καὶ ἀπομνημονευμάτων δὲ ἀποστολικῶν τινος πρεσβυτέρου, οὗ τοῦνομα σιωπῇ παρέδωκεν, μνημονεύει ἐξηγήσεις τε αὐτοῦ θείων γραφῶν παρατίθεται¹⁰.

¹ Por. J 13, 25. Ten tekst Ireneusza, napisany ok. r. 200, zdaje się być pierwszym świadectwem utożsamienia Jana Apostoła z „umiłowanym uczniem” Jezusa.

² IRENEUSZ Z LYONU, *Adversus haereses* III, 1, 1.

³ Ap 13, 18.

[2] Przede wszystkim zaś te, które odnoszą się do świętych Ewangelii. Mówi tak:

„Otóż Mateusz dla Hebrajczyków napisał i opublikował Ewangelię w ich języku ojczystym, podczas gdy Piotr i Paweł głosili Ewangelię w Rzymie i zakładali tam Kościół.

[3] Po ich odejściu Marek, uczeń i tłumacz Piotra, również przekazał nam na piśmie to, co głosił Piotr. Łukasz zaś, towarzysz Pawła, zredagował w swej księdze Ewangelię, tak jak ją głosił ten apostoł.

[4] Następnie Jan, uczeń Pana, który spoczywał na Jego piersi¹, także wydał Ewangelię, przebywając w Efezie².

[5] Mówi o tym Ireneusz w trzeciej, wspomnianej wyżej księdze rzeczownego dzieła. Zaś w piątej księdze tak się wyraża o Apokalipsie Jana i o liczbie imienia Antychrysta³:

„Tak jest istotnie i we wszystkich dokładnych i starych odpisach znajduje się ta liczba, ci zaś, którzy na własne oczy widzieli Jana, poświadczają to; wreszcie prosty rachunek poucza nas, że liczba imienia Bestii wyraża się, według greckiego sposobu liczenia, w tworzących je literach⁴.”

[6] Nieco niżej tak mówi o tym samym:

„Nie mamy odwagi wypowiadać się kategorycznie na temat imienia Antychrysta. Bowiem gdyby trzeba było właśnie teraz ujawnić jego imię, wyjawilby je ten, który miał wizję apokalipsy. Przecież miał to objawienie niedawno, niemal za naszej pamięci, pod koniec panowania Domicjana⁵.”

[7] Tyle we wspomnianym swym dziele opowiada Ireneusz o Apokalipsie. Wspomina również o Pierwszym Liście Jana⁶, powołując się bardzo często na jego świadectwo, mówi również o Pierwszym Liście Piotra⁷. Ponadto nie tylko zna, ale i uznaje za pismo kanoniczne *Pasterza*, mówiąc: „Przede wszystkim wierz, że jest jeden Bóg, który wszystko stworzył i urządził⁸” itd.

[8] Posługuje się także kilkoma zwrotami z Mądrości Salomona, pisząc mniej więcej tak: „Widzenie Boga daje nieskazitelnność, a nieskazitelnność zbliża nas do Boga⁹”. Poza tym Ireneusz przekazuje informacje o *Wpomnieniach* jakiegoś apostołskiego prezbitera, którego imię pomija milczeniem, i czyni wzmiankę o jego objaśnieniach Pism Bożych¹⁰.

⁴ IRENEUSZ Z LYONU, *Adversus haereses* V, 30, 1.

⁵ IRENEUSZ Z LYONU, *Adversus haereses* V, 30, 3. Domicjan panował w latach 81-96.

⁶ Por. IRENEUSZ Z LYONU, *Adversus haereses* III, 5, 1; 16, 5; 16, 8; 24, 1.

⁷ Por. IRENEUSZ Z LYONU, *Adversus haereses* II, 17, 9; III, 5, 1-3; IV, 9, 2; 20, 2; 34, 1; 37, 4; V, 1, 1; 7, 2; 14, 3; 36, 3.

⁸ IRENEUSZ Z LYONU, *Adversus haereses* IV, 20, 2 = HERMAS, *Pasterz*, Przykazanie 1.

⁹ IRENEUSZ Z LYONU, *Adversus haereses* IV, 38, 3; por. Mdr 6, 20.

¹⁰ IRENEUSZ Z LYONU, *Adversus haereses* IV, 27, 1-2; 28, 1; 30, 1; 31, 1; 32, 1.

[9] Ἔτι καὶ Ἰουστίνου τοῦ μάρτυρος καὶ Ἰγνατίου μνήμην πεποιήται, μαρτυρίαις αὐθις καὶ ἀπὸ τῶν τούτοις γραφέντων κεχρημένος¹, ἐπήγγελται δ' αὐτὸς ἐκ τῶν Μαρκίωνος συγγραμμάτων ἀντιλέξειν αὐτῷ ἐν ἰδίῳ σπουδάσματι².

[10] Καὶ περὶ τῆς κατὰ τοὺς ἑβδομήκοντα ἑρμηνείας τῶν θεοπνεύστων γραφῶν ἄκουε οἷα κατὰ λέξιν γράφει·

«Ὁ θεὸς οὖν ἄνθρωπος ἐγένετο καὶ αὐτὸς κύριος ἔσωσεν ἡμᾶς, δοὺς τὸ τῆς παρθένου σημεῖον, ἀλλ' οὐχ ὡς ἐνιοὶ φασιν τῶν νῦν τολμώντων μεθερμηνεύειν τὴν γραφὴν, «Ἴδου ἡ νεᾶνις ἐν γαστρὶ ἔξει καὶ τέξεται υἱόν»³. ὡς Θεοδοτίων ἡρμήνευσεν ὁ Ἐφέσιος καὶ Ἀκύλας ὁ Ποντικός, ἀμφότεροι Ἰουδαῖοι προσήλυτοι, οἷς κατακολουθήσαντες οἱ Ἑβραῖοι ἐξ Ἰωσήφ αὐτὸν γεγενῆσθαι φάσκουσιν»⁴.

[11] Τούτοις ἐπιφέρει μετὰ βραχέα λέγων·

«Πρὸ τοῦ γὰρ Ῥωμαίους κρατῦναι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν, ἔτι τῶν Μακεδόνων τὴν Ἀσίαν κατεχόντων, Πτολεμαῖος ὁ Λάγου φιλοτιμούμενος τὴν ὑπ' αὐτοῦ κατεσκευασμένην βιβλιοθήκην ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κοσμήσαι τοῖς πάντων ἀνθρώπων συγγράμμασιν ὅσα γε σπουδαῖα ὑπῆρχεν, ἤτήσατο παρὰ τῶν Ἱεροσολυμιτῶν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν διάλεκτον σχεῖν αὐτῶν μεταβεβλημένας τὰς γραφάς.

[12] «Οἱ δέ, ὑπήκουον γὰρ ἔτι τοῖς Μακεδόσιν τότε, τοὺς παρ' αὐτοῖς ἐμπειροτάτους τῶν γραφῶν καὶ ἀμφοτέρων τῶν διαλέκτων, ἑβδομήκοντα πρεσβυτέρους, ἔπεμψαν Πτολεμαίῳ, ποιήσαντος τοῦ θεοῦ ὅπερ ἠβούλετο.

[13] «Ὁ δὲ ἰδίᾳ πείραν αὐτῶν λαβεῖν θελήσας εὐλαβηθεὶς τε μὴ τι ἄρα συνθέμενοι ἀποκρύψωσι τὴν ἐν ταῖς γραφαῖς διὰ τῆς ἑρμηνείας ἀλήθειαν, χωρίσας αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων ἐκέλευσε τοὺς πάντας τὴν αὐτὴν ἑρμηνείαν γράφειν, καὶ τοῦτ' ἐπὶ πάντων τῶν βιβλίων ἐποίησεν.

[14] «Συνελθόντων δὲ αὐτῶν ἐπὶ τὸ αὐτὸ παρὰ τῷ Πτολεμαίῳ καὶ συναντιβαλόντων ἐκάστου τὴν ἑαυτοῦ ἑρμηνείαν, ὁ μὲν θεὸς ἐδοξάσθη, αἱ δὲ γραφαὶ ὄντως θεῖαι ἐγνώσθησαν, τῶν πάντων τὰ αὐτὰ ταῖς αὐταῖς λέξεσιν καὶ τοῖς αὐτοῖς ὀνόμασιν ἀναγορευσάντων ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους, ὥστε καὶ τὰ παρόντα ἔθνη γινῶναι ὅτι κατ' ἐπίπνοιαν τοῦ θεοῦ εἰσιν ἑρμηνευμένοι αἱ γραφαί⁵.

[15] «Καὶ οὐδέν γε θαυμαστὸν τὸν θεὸν τοῦτο ἐνηργηκεῖναι, ὅς γε καὶ ἐν τῇ ἐπὶ Ναβουχοδονόσορ αἰχμαλωσίᾳ τοῦ λαοῦ διαφθαρεῖσιν τῶν γραφῶν καὶ μετὰ ἑβδομήκοντα ἔτη τῶν Ἰουδαίων ἀνελθόντων εἰς τὴν χώραν αὐτῶν, ἔπειτα ἐν τοῖς χρόνοις Ἀρταξέρξου τοῦ Περσῶν βασιλέως

¹ IRENEUSZ Z LYONU, *Adversus haereses* IV, 6, 2; V, 26, 2; 28, 4.

² IRENEUSZ Z LYONU, *Adversus haereses* I, 27, 4. Dzieło to nie zachowało się.

³ Iz 7, 14.

[9] Wspomina również o Justynie Męczenniku i o Ignacym, posługując się także świadectwem wziętym z ich pism¹. Zapowiada ponadto polemikę z Marcjonem w osobnym dziele, na podstawie jego własnych pism².

[10] A oto co dosłownie mówi o dokonanych przez „siedemdziesięciu” tłumaczeniu natchnionych przez Boga Pism:

„Bóg zatem stał się człowiekiem i sam Pan zbawił nas, dając nam znak Dziewicy. Jednak nie tak, jak mówią niektórzy z tych, którzy obecnie usiłują zmienić tłumaczenie Pisma Świętego: «Oto dziewczyna pocznie i urodzi syna»³. Tak tłumaczy Teodocjon z Efezu i Akwila z Pontu, obydwaj żydowski prozelici, za którymi poszli ebionici, którzy mówią, że Chrystus narodził się z Józefa”⁴.

[11] Do tego trochę dalej dodaje:

„Zanim Rzymianie zawładnęli całym swoim państwem, gdy jeszcze Macedończycy mieli w swym posiadaniu Azję, Ptolemeusz syn Lagosa pragnął wyposażać założoną przez siebie bibliotekę aleksandryjską we wszystkie wartościowe dzieła umysłu ludzkiego. Zwrócił się więc z prośbą do mieszkańców Jerozolimy, mówiąc, że chciałby mieć ich Pisma przetłumaczone na język grecki.

[12] Żydzi, którzy wówczas znajdowali się jeszcze pod panowaniem Macedończyków, wysłali do Ptolemeusza siedemdziesięciu starszych, najbłęglejszych w Pismach i w obu językach. Tak spełniała się wola Boża.

[13] Ptolemeusz chciał każdego z nich poddać próbie, ponieważ obawiał się, by w porozumieniu przez tłumaczenie nie zaciemnili zawartej w Pismach prawdy. Dlatego rozdzielił ich i nakazał im, by wszyscy tłumaczyli to samo; tak postąpił przy wszystkich księgach.

[14] Gdy potem zebrali się u Ptolemeusza i porównali swe tłumaczenia, Bóg został uwielbiony, a Pisma zostały uznane za rzeczywiście Boskie. Wszyscy bowiem to samo od początku do końca oddali tymi samymi wyrażeniami i słowami, tak że obecni tam poganie zrozumieli, iż Pisma zostały przetłumaczone pod natchnieniem Bożym⁵.

[15] Nie ma zresztą nic dziwnego w tym Bożym działaniu. Bowiem gdy podczas niewoli narodu za panowania Nabuchodonozora Pisma zostały zepsute, a Żydzi po siedemdziesięciu latach wracali do swej ziemi, już w czasach

⁴ IRENEUSZ z LYONU, *Adversus haereses* III, 21, 1. Jako że chrześcijanie używali Septuaginty, gdzie w tłumaczeniu z proroctwa Izajasza była „dziewica”, nowsze tłumaczenia żydowskie tłumaczyły dosłowniej „dziewczyna”.

⁵ Ireneusz opiera się na apokryficznym Liście Arysteasa do Filokratesa, w którym ta legenda o powstaniu Septuaginty jest przytoczona. Była ona wyrazem wiary Żydów z diaspory, podzielanej później przez chrześcijan, że tłumaczenie to jest natchnione tak jak oryginał hebrajski. Por. JÓZEF FLAWIUSZ, *Dawne dzieje Izraela*, XII, 12-118.

ἐνέπνευσεν Ἐσδρα τῷ ἱερεῖ ἐκ τῆς φυλῆς Λευὶ τοὺς τῶν προγεγονότων προφητῶν πάντας ἀνατάξασθαι λόγους καὶ ἀποκαταστήσαι τῷ λαῷ τὴν διὰ Μωυσέως νομοθεσίαν»¹.

Τοσαῦτα ὁ Εἰρηναῖος.

Θ'

Οἱ κατὰ Κόμοδον ἐπισκοπεύσαντες

Ἐννέα δὲ καὶ δέκα ἔτεσιν τῇ βασιλείᾳ διαρκέσαντος Ἀντωνίνου, Κόμοδος τὴν ἡγεμονίαν παραλαμβάνει· οὐ κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῶν κατ' Ἀλεξάνδρειαν ἐκκλησιῶν Ἰουλιανὸς ἐγχειρίζεται τὴν ἐπισκοπὴν, ἐπὶ δυοκαίδεκα ἔτεσιν Ἀγριππίνου τὴν λειτουργίαν ἀποπλήσαντος².

I'

Περὶ Πανταίνου τοῦ φιλοσόφου

[1] Ἦγειτο δὲ τῆνικαῦτα τῆς τῶν πιστῶν αὐτόθι διατριβῆς ἀνὴρ κατὰ παιδείαν ἐπιδοξότατος, ὄνομα αὐτῷ Πάνταινος, ἐξ ἀρχαίου ἔθους διδασκαλείου τῶν ἱερῶν λόγων παρ' αὐτοῖς συνεστῶτος· ὁ καὶ εἰς ἡμᾶς παρατείνεται καὶ πρὸς τῶν ἐν λόγῳ καὶ τῇ περὶ τὰ θεῖα σπουδῇ δυνατῶν συγκροτεῖσθαι παρειλήφαμεν³, ἐν δὲ τοῖς μάλιστα κατ' ἐκεῖνο καιροῦ διαλάμψαι λόγος ἔχει τὸν δεδηλωμένον, οἷα καὶ ἀπὸ φιλοσόφου ἀγωγῆς τῶν καλουμένων Στωϊκῶν ὠρμημένον.

[2] Τοσαύτην δ' οὖν φασιν αὐτὸν ἐκθυμοτάτῃ διαθέσει προθυμίᾳ περὶ τὸν θεῖον λόγον ἐνδείξασθαι, ὥς καὶ κήρυκα τοῦ κατὰ Χριστὸν εὐαγγελίου τοῖς ἐπ' ἀνατολῆς ἔθνεσιν ἀναδειχθῆναι, μέχρι καὶ τῆς Ἰνδῶν στειλάμενον γῆς⁴. Ἦσαν γάρ, ἦσαν εἰς ἔτι τότε πλείους εὐαγγελιστὰι τοῦ λόγου, ἔνθεον ζῆλον ἀποστολικοῦ μιμήματος συνεισφέρειν ἐπ' αὐξήσει καὶ οἰκοδομῇ τοῦ θείου λόγου προμηθεύμενοι·

[3] Ὡν εἷς γενόμενος καὶ ὁ Πάνταινος, καὶ εἰς Ἰνδοὺς ἐλθεῖν λέγεται, ἔνθα λόγος εὐρεῖν αὐτὸν προφθάσαν τὴν αὐτοῦ παρουσίαν τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον παρά τισιν αὐτόθι τὸν Χριστὸν ἐπεγνωκόσιν, οἷς Βαρθολομαῖον⁵

¹ IRENEUSZ Z LYONU, *Adversus haereses* III, 21, 2.

² Antonin, czyli Marek Aureliusz, zmarł w 180 r., Komodus panował w latach 180-192; Agryppinus był biskupem Aleksandrii w latach 167-180, a Julian – 180-189.

³ Rekonstrukcja tych wydarzeń jest poddawana w wątpliwość. Wydaje się, że Euzebiusz anachronicznie potraktował jako jedną instytucję ciąg prywatnych szkół filozofów chrześci-

króla perskiego Artakserksesa, Bóg natchnął Ezdrasza, kapłana z pokolenia Lewiego, żeby odtworzył wszystkie księgi dawnych proroków i przywrócił narodowi Prawo Mojżeszowe¹.

Tyle Ireneusz.

9.

Biskupi za panowania Komodusa

Antonin sprawował władzę cesarską dziewiętnaście lat, a potem panowanie objął Komodus. W pierwszym jego roku na stolicy biskupiej w Aleksandrii zasiadł Julian, gdy Agryppinus dopełnił dwunastu lat swego urzędu².

10.

Filozof Pantajnos

[1] Tamtejszą szkołą wiernych kierował wówczas człowiek bardzo sławny z powodu swego wykształcenia, o imieniu Pantajnos. Od niepamiętnych czasów istniała w Aleksandrii szkoła świętych nauk, która przetrwała aż do naszych dni i jak wiemy, tworzyli ją mężowie odznaczający się erudycją i gorliwością w sprawach Bożych³. Spośród nich najbardziej miał się wówczas wyróżniać wspomniany Pantajnos, który zresztą wyszedł ze szkoły filozoficznej tak zwanych stoików.

[2] Mówią, że pałał tak szczerym zapalem dla słowa Bożego, że stał się głosicielem Ewangelii Chrystusa wśród ludów Wschodu i dotarł aż do Indii⁴. Byli bowiem wtedy jeszcze ewangelisci Słowa, którzy z Bożą gorliwością rwali się do naśladowania apostołów w szerzeniu i utwierdzaniu słowa Bożego.

[3] Jednym z nich był Pantajnos i wieść niesie, że gdy dotarł do Indii, wyprzedziła go tam już Ewangelia Mateusza; znalazł ją podobno u niektórych mieszkańców, którzy już znali Chrystusa. Miał ją tam głosić Bartłomiej⁵, jeden

jańskich istniejących w Aleksandrii i utożsamiał to z katechumenatem prowadzonym w tym mieście. Por. H. CROUZEL, *Szkoła aleksandryjska i jej losy*, w: A. di BERARDINO (red), *Historia teologii I. Epoka patrystyczna*, Wydawnictwo M, Kraków 2003, 197-242.

⁴ Określenie mało precyzyjne: w Cesarstwie Rzymskim Indiami nazywano ziemie na wschód i południe od Mezopotamii.

⁵ Wiadomości historyczne przemieszane z legendarnymi, o Bartłomieju zob. w: ANT II/2, 711nn.

τῶν ἀποστόλων ἓνα κηρῦξαι αὐτοῖς τε Ἑβραίων γράμμασι τὴν τοῦ Ματθαίου καταλεῖψαι γραφήν, ἣν καὶ σφῆξσθαι εἰς τὸν δηλούμενον χρόνον.

[4] Ὁ γε μὴν Πάνταϊνος ἐπὶ πολλοῖς κατορθώμασι τοῦ κατ' Ἀλεξάνδρειαν τελευτῶν ἡγεῖται διδασκαλείου, ζώσῃ φωνῇ καὶ διὰ συγγραμμάτων τοὺς τῶν θείων δογμάτων θησαυροὺς ὑπομνηματιζόμενος.

ΙΑ'

Περὶ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως

[1] Κατὰ τοῦτον ταῖς θεαίαις γραφαῖς συνασκούμενος ἐπ' Ἀλεξανδρείας ἐγνωρίζετο Κλήμης, ὁμώνυμος τῷ πάλαι τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας ἡγησαμένῳ φοιτητῇ τῶν ἀποστόλων·

[2] ὃς δὴ καὶ ὀνομαστὶ ἐν αἷς συνέταξεν Ὑποτυπώσειςιν¹ ὡς ἂν διδασκάλου τοῦ Πανταΐνου μέμνηται, τοῦτόν τε αὐτὸν καὶ τῶν Στρωματέων ἐν πρώτῳ συγγράμματι αἰνίττεσθαι μοι δοκεῖ, ὅτε τοὺς ἐμφανεστέρους ἧς κατείληφεν ἀποστολικῆς διαδοχῆς ἐπισημνόμενος ταῦτά φησιν·

[3] «Ἦδη δὲ οὐ γραφὴ εἰς ἐπίδειξιν τετεχνασμένη ἦδε ἡ πραγματεία, ἀλλὰ μοι ὑπομνήματα εἰς γῆρας θησαυρίζεται, λήθης φάρμακον, εἰδῶλον ἀτεχνῶς καὶ σκιαγραφία τῶν ἐναργῶν καὶ ἐμψύχων ἐκείνων ὧν κατηξιώθη ἐπακοῦσαι λόγων τε καὶ ἀνδρῶν μακαρίων καὶ τῷ ὄντι ἀξιολόγων.

[4] «Τούτων ὁ μὲν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος, ὁ Ἰωνικός, ὁ δὲ ἐπὶ τῆς μεγάλης Ἑλλάδος, τῆς Κοίλης ἄτερος αὐτῶν Συρίας ἦν, ὁ δὲ ἀπ' Αἰγύπτου, ἄλλοι δὲ ἀνὰ τὴν ἀνατολήν, καὶ ταύτης ὁ μὲν τις τῶν Ἀσσυρίων, ὁ δὲ ἐν τῇ Παλαιστίνῃ Ἑβραῖος ἀνέκαθεν· ὑστάτῳ δὲ περιτυχόν, δυνάμει δὲ ἄρα πρῶτος ἦν, ἀνεπαυσάμην, ἐν Αἰγύπτῳ θηράσας λεληθότα.

[5] «Ἄλλ' οἱ μὲν τὴν ἀληθῆ τῆς μακαρίας σφῆζοντες διδασκαλίας παράδοσιν εὐθύς ἀπὸ Πέτρου καὶ Ἰακώβου Ἰωάννου τε καὶ Παύλου τῶν ἁγίων ἀποστόλων παῖς πατρὸς ἐκδεξάμενος (ὀλίγοι δὲ οἱ πατράσιν ὅμοιοι), ἦκον δὴ σὺν θεῷ καὶ εἰς ἡμᾶς, τὰ προγονικὰ ἐκεῖνα καὶ ἀποστολικά καταθησόμενοι σπέρματα»².

ΙΒ'

Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπισκόπων

[1] Ἐπὶ τούτων τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας ἐπίσκοπος ὁ παρὰ πολλοῖς εἰς ἔτι νῦν βεβοημένος Νάρκισσος ἐγνωρίζετο, πεντεκαϊδεκάτην

¹ Dzieło wielokrotnie cytowane przez Euzebiusza. Wszystkie dzieła Klemensa Euzebiusz omawia w HE VI.

z apostołów, i zostawić im dzieło Mateusza spisane w języku hebrajskim, które zachowało się aż do owych czasów.

[4] Pantajnos po dokonaniu wielu wspaniałych czynów stanął wreszcie na czele szkoły aleksandryjskiej, gdzie ustnie i pisemnie objaśniał skarby nauk Bożych.

11.

Klemens Aleksandryjski

[1] W tych samych czasach w Aleksandrii słynął również inny człowiek zajmujący się zgłębianiem Pisma Świętego, Klemens, imiennik owego dawnego biskupa rzymskiego i ucznia apostołów.

[2] W swych *Zarysach*¹ wymienia on z imienia Pantajnosa jako swego nauczyciela i wydaje mi się, że mówi o nim także w pierwszej księdze swych *Kobierców*, gdzie opowiadając o najwybitniejszych następcach apostołów, mówi tak:

[3] „Przedewszystkim dzieło to nie jest pismem wypracowanym na pokaz, nie, to moja skarbnica wspomnień na starość, lekarstwo na niepamięć, pełen prostoty obraz i odbicie owych świetnych i żywych rozmów, jakich miałem zaszczyt słuchać, oraz mężów błogosławionych i naprawdę wybitnych.

[4] Jeden z nich, Jończyk, był we Helladzie, drugi w Wielkiej Grecji. Pierwszy pochodził z Celesyrii, drugi zaś z Egiptu. Inni żyli na Wschodzie, a jeden z nich był Asyryjczykiem, drugi zaś Żydem z Palestyny. Ostatni, którego spotkałem i przy którym pozostałem, przewyższał wszystkich autorytetem, a znalazłem go w Egipcie, gdzie się ukrywał.

[5] Mężowie ci zachowali prawdziwą tradycję nauki błogosławionej, którą otrzymali bezpośrednio od świętych apostołów, Piotra, Jana i Pawła, jak dziecko od ojca (jakże nieliczni podobni do swych ojców!). Dzięki Bogu dotrwali oni do naszych czasów, by rozsiać te ojcowskie i apostołskie ziarna”².

12.

Biskupi jerozolimscy

[1] W owym czasie słynny był biskup Kościoła jerozolimskiego, Narcyz, którego wielu jeszcze dziś bardzo ceni; był on piętnastym z rzędu biskupem

² KLEMENS ALEKSANDRYJSKI, *Kobierce* I, 1, 11.

ἄγων διαδοχὴν ἀπὸ τῆς τῶν Ἰουδαίων κατὰ Ἀδριανὸν πολιορκίας¹, ἐξ οὗ δὴ πρῶτον τὴν αὐτόθι ἐκκλησίαν ἐξ ἐθνῶν συστήναι μετὰ τοὺς ἐκ περιτομῆς καθηγήσασθαι² τε αὐτῶν πρῶτον ἐξ ἐθνῶν³ ἐπίσκοπον Μάρκον ἐδηλώσαμεν.

[2] Μεθ' ὃν ἐπισκοπεῦσαι Κασσιανὸν αἱ τῶν αὐτόθι διαδοχαὶ περιέχουσιν, καὶ μετὰ τοῦτον Πούπλιον, εἴτα Μάξιμον, καὶ ἐπὶ τούτοις Ἰουλιανόν, ἔπειτα Γάϊον, μεθ' ὃν Σύμμαχον, καὶ Γάϊον ἕτερον, καὶ πάλιν ἄλλον Ἰουλιανόν, Καπίτωνά⁴ τε πρὸς τούτοις καὶ Οὐάλεντα καὶ Δολιχιανόν, καὶ ἐπὶ πᾶσι τὸν Νάρκισσον, τριακοστὸν ἀπὸ τῶν ἀποστόλων κατὰ τὴν τῶν ἐξῆς διαδοχὴν γεγεννημένον.

II'

Περὶ Ῥόδωνος καὶ ἧς ἐμνημόνευσεν κατὰ Μαρκίωνα διαφωνίας

[1] Ἐν τούτῳ καὶ Ῥόδων, γένος τῶν ἀπὸ Ἀσίας, μαθητευθεὶς ἐπὶ Ῥώμης, ὡς αὐτὸς ἱστορεῖ, Τατιανῶ⁵, ὃν ἐκ τῶν πρόσθεν ἔγνωμεν, διάφορα συντάξας βιβλία, μετὰ τῶν λοιπῶν καὶ πρὸς τὴν Μαρκίωνος παρατέτακται αἵρεσιν· ἦν καὶ εἰς διαφόρους γνώμας κατ' αὐτὸν διαστάσαν ἱστορεῖ, τοὺς τὴν διάστασιν ἐμπεποικηκότας ἀναγράφων ἐπ' ἀκριβές τε τὰς παρ' ἐκάστῳ τούτων ἐπινενοημένας διελέγχων ψευδολογίας.

[2] Ἄκουε δ' οὖν καὶ αὐτοῦ ταῦτα γράφοντος·

«Διὰ τοῦτο καὶ παρ' ἑαυτοῖς ἀσύμφωνοι γεγόνασιν, ἀσυστάτου γνώμης ἀντιποιοῦμενοι. Ἀπὸ γὰρ τῆς τούτων ἀγέλης Ἀπελλῆς μὲν, ὁ τὴν πολιτείαν σεμνυνόμενος καὶ τὸ γῆρας, μίαν ἀρχὴν ὁμολογεῖ, τὰς δὲ προφητείας ἐξ ἀντικειμένου λέγει πνεύματος, πειθόμενος ἀποφθέγμασι παρθένου δαιμονώσης, ὄνομα Φιλουμένης⁶.

[3] Ἔτεροι δὲ καθὼς καὶ αὐτὸς ὁ ναύτης Μαρκίων, δύο ἀρχὰς εἰσηγοῦνται⁷· ἀφ' ὧν εἰσιν Ποτίτὸς τε καὶ Βασιλικός.

[4] «Καὶ οὗτοι μὲν κατακολουθήσαντες τῷ Ποντικῷ λύκῳ⁸ καὶ μὴ εὐρίσκοντες τὴν διαίρεσιν τῶν πραγμάτων, ὡς οὐδ' ἐκεῖνος, ἐπὶ τὴν εὐχέρειαν ἐτράποντο καὶ δύο ἀρχὰς ἀπεφώνησαντο ψιλῶς καὶ ἀναποδείκτως· ἄλλοι δὲ πάλιν ἀπ' αὐτῶν ἐπὶ τὸ χεῖρον ἐξοκείλαντες, οὐ μόνον δύο, ἀλλὰ καὶ τρεῖς ὑποτίθενται φύσεις· ὧν ἓστιν ἀρχηγὸς καὶ προστάτης Συνέρως, καθὼς οἱ τὸ διδασκαλεῖον αὐτοῦ προβαλλόμενοι λέγουσιν».

¹ Czyli od roku 135.

² HE IV, 5, 1-4; 6, 4.

³ Termin etnochrześcijaństwo, w odróżnieniu od judeochrześcijaństwa, zastępuje we współczesnej literaturze wyrażenie „chrześcijaństwo z pogan”.

od czasu wojny żydowskiej z czasów Hadriana¹. Od tej chwili tamtejszy Kościół zaczął się tworzyć spośród innych narodów, jako że przedtem składał się z Żydów, a już wyżej powiedzieliśmy², że pierwszym biskupem z etno-chrześcijan³ był Marek.

[2] Po nim biskupstwo objął Kasjan, jak wynika z list sukcesyjnych, potem Publiusz, następnie Maksymus, po nim zaś Julian, potem Gajusz, po nim Symmachos, następnie Gajusz II i znów inny Julian, potem Kapiton⁴, Walens i Dolichian, a wreszcie Narcyz, który począwszy od czasów apostolskich, był trzydziesty w szeregu biskupów.

13.

Rodon i wspomniany przez niego konflikt z marcjonitami

[1] W tym czasie Rodon, pochodzący z Azji, który, jak sam mówi, był w Rzymie uczniem znanego nam już Tacjana⁵, pisał różne dzieła i razem z innymi zwalczał herezję Marcjona. Opowiada on, że w jego czasach rozpadła się ona na różnorodne sekty, wymienia przywódców tych sekt i szczegółowo obala wymyślane przez każdego z nich fałszywe nauki.

[2] Lecz posłuchajmy jego własnych słów:

„Rozeszli się w swych poglądach, ponieważ opierają się na nauce nie-spójnej. Otóż jeden z nich, Apelles, który szczyci się swym trybem życia i sędziwym wiekiem, uznaje jedną jedyną pierwszą zasadę, ale twierdzi, że prorocтва pochodzą od złego ducha; podziela w tym zdanie jakiejś dziewicy opętanej przez demona, o imieniu Filomena⁶.

[3] Inni natomiast, jak sam ów żeglarz Marcjon, wprowadzają dwie zasady⁷. Należą do nich Potitos i Bazylikos.

[4] Poszli więc za owym wilkiem pontyjskim⁸, bo tak jak on nie rozumieli, na czym polega podział wszechrzeczy, ułatwili sobie sprawę i po prostu bezzasadnie przyjęli istnienie dwóch zasad. Inni pobłądzili jeszcze bardziej, bo wprowadzili już nie dwie, ale wręcz trzy zasady. Ich twórcą i przywódcą, zgodnie z tym, co mówią zwolennicy jego szkoły, jest Syneros⁹.

⁴ EUZEBIUSZ w *Kronice* daje jeszcze imiona Maksymusa II i Antoninusa. Zob. SCH 41, przypis na str. 42. Nie ma żadnego innego potwierdzenia tych imion, poza dziełami Euzebiusza.

⁵ HE IV, 16, 7-8; IV, 28-29.

⁶ Por. TERTULIAN, *Preskrypcja przeciwko heretykom* 30; *O ciele Chrystusa* 24; Ps.-TERTULIAN, *Przeciw wszystkim herezjom* 6.

⁷ W doktrynie Marcjona odpowiadają one Stwórcy, Bogu ST i Bogu NT, Ojcu Jezusa Chrystusa.

⁸ Nazywano tak Marcjona pochodzącego z Pontu.

[5] Γράφει δὲ ὁ αὐτὸς ὡς καὶ εἰς λόγους ἐληλύθει τῷ Ἀπελλῇ, φάσκων οὕτως· «Ὁ γὰρ γέρων Ἀπελλῆς συμμίζας ἡμῖν, πολλὰ μὲν κακῶς λέγων ἡλέγχθη· ὅθεν καὶ ἔφασκεν μὴ δεῖν ὅλως ἐξετάζειν τὸν λόγον, ἀλλ' ἕκαστον, ὡς πεπίστευκεν, διαμένειν· σωθήσεσθαι γὰρ τοὺς ἐπὶ τὸν ἐσταυρωμένον ἡλικιότας ἀπεφαίνετο, μόνον ἂν ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς εὐρίσκωνται· τὸ δὲ πάντων ἀσαφέστατον ἐδογματίζετο αὐτῷ πρᾶγμα, καθὼς προειρήκαμεν, τὸ περὶ θεοῦ. Ἐλεγεν μὲν γὰρ μίαν ἀρχὴν καθὼς καὶ ὁ ἡμέτερος λόγος».

[6] Εἶτα προθεῖς αὐτοῦ πᾶσαν τὴν δόξαν, ἐπιφέρει φάσκων· «Λέγοντος δὲ πρὸς αὐτόν· «Πόθεν ἡ ἀπόδειξις αὕτη σοι, ἢ πῶς δύνασαι λέγειν μίαν ἀρχὴν; φράσον ἡμῖν» ἔφη τὰς μὲν προφητείας ἑαυτὰς ἐλέγχειν διὰ τὸ μηδὲν ὅλως ἀληθὲς εἰρηκέναι· ἀσύμφωνοι γὰρ ὑπάρχουσι καὶ ψευδεῖς καὶ ἑαυταῖς ἀντικείμεναι. Τὸ δὲ πῶς ἐστὶν μία ἀρχή, μὴ γινώσκειν ἔλεγεν, οὕτως δὲ κινεῖσθαι μόνον¹.

[7] «Εἴτ' ἐπομοσαμένου μου τάληθες εἰπεῖν, ὥμνουν ἀληθεύων λέγειν μὴ ἐπίστασθαι πῶς εἷς ἐστὶν ἀγέννητος θεός, τοῦτο δὲ πιστεύειν. Ἐγὼ δὲ γελάσας κατέγων αὐτοῦ, διότι διδάσκαλος εἶναι λέγων, οὐκ ᾔδει τὸ διδασκόμενον ὑπ' αὐτοῦ κρατύνειν».

[8] Ἐν τῷ αὐτῷ δὲ συγγράμματι Καλλιστίωνι προσφωνῶν ὁ αὐτὸς μεμαθητεῦσθαι ἐπὶ Ῥώμης Τατιανῷ ἑαυτὸν ὁμολογεῖ· φησὶν δὲ καὶ ἐσπουδάσθαι τῷ Τατιανῷ Προβλημάτων βιβλίον· δι' ὧν τὸ ἀσαφὲς καὶ ἐπικεκρυμμένον τῶν θείων γραφῶν παραστήσειν ὑποσχομένου τοῦ Τατιανοῦ, αὐτὸς ὁ Ῥόδων ἐν ἰδίῳ συγγράμματι τὰς τῶν ἐκείνου προβλημάτων ἐπιλύσεις ἐκθήσεσθαι ἐπαγγέλλεται, φέρεται δὲ τοῦ αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν ἑξαήμερον ὑπόμνημα.

[9] Ὁ γέ τοι Ἀπελλῆς οὗτος μυρία κατὰ τοῦ Μωυσέως ἡσέβησεν νόμου, διὰ πλειόνων συγγραμμάτων τοὺς θεοὺς βλασφημήσας λόγους εἰς ἔλεγχόν τε, ὥς γε δὴ ἐδόκει, καὶ ἀνατροπὴν αὐτῶν οὐ μικρὰν πεποιημένος σπουδῇ. Ταῦτα μὲν οὖν περὶ τούτων·

ΙΑ'

Περὶ τῶν κατὰ Φρύγας ψευδοπροφητῶν²

Μισόκαλός γε μὴν ἐς τὰ μάλιστα καὶ φιλοπόνηρος ὢν ὁ τῆς ἐκκλησίας τοῦ θεοῦ πολέμιος μηδένα τε μηδαμῶς τῆς κατὰ τῶν ἀνθρώπων ἀπολιπὼν ἐπιβουλῆς τρόπον, αἰρέσεις ξένας αὐθις ἐπιφύεσθαι κατὰ τῆς ἐκκλησίας ἐνήργει· ὧν οἱ μὲν ἰοβόλων δίκην ἐρπετῶν ἐπὶ τῆς Ἀσίας καὶ Φρυγίας εἴρπον,

¹ Apelles prawdopodobnie głosił jedną zasadę (*arche*), co pozornie było ortodoksyjne, jednak w znaczeniu odrzucenia w ogóle Boga Stwórcy ze Starego Testamentu, razem z wszystkimi prorocztwami.

[5] Ten sam Rodon opowiada o swych rozmowach z Apellesem i mówi tak: „Stary Apelles wdał się w dyskusję z nami, w której mu udowodniono, że w wielu sprawach nie ma racji. Dlatego też oświadczył, że nie jest potrzebne sprawdzanie czyjejś doktryny, ale że każdy powinien trwać w swej wierze. Bowiem, jak mówił, zbawieni będą wszyscy, którzy złożyli nadzieję w Ukrzyżowanym, byleby się tylko okazało, że ich uczynki były dobre. Za kwestię najbardziej niejasną uważał, jak wyżej była mowa, naukę o Bogu. Powiadał, że istnieje tylko jedna zasada, jak uczymy i my”.

[6] Następnie Rodon wyklada całą jego doktrynę i dodaje: „Gdy mu powiedziałem: «Skąd masz na to dowody albo jak możesz twierdzić, że istnieje tylko jedna pierwsza zasada? Wytlumacz nam», odpowiedział, że proroctwa wykluczają się nawzajem, bo w tym, co mówią, nie ma w ogóle żadnej prawdy. Nie zgadzają się bowiem z sobą, są kłamliwe i stoją z sobą w sprzeczności. Dlaczego zaś istnieje tylko jedna zasada, tego, jak mówił, nie wie, ale tylko takie odnosi wrażenie¹.

[7] Gdy go potem zaklinałem, by mówił prawdę, przysiągł, że istotnie nie rozumie, jak istnieje niezrodzony Bóg, ale że tak wierzy. Wówczas się roześmiałem i wyrzucałem mu, że nazywa się mistrzem, a nie umie dowieść tego, czego uczy”.

[8] W tym samym dziele tenże Rodon zwraca się do Kallistiona i przyznaje, że w Rzymie był uczniem Tacjana. Mówi, że Tacjan pracował nad księgą *Zagadnień*, w której obiecał wyjaśnić zawile i niejasne miejsca Pisma Świętego. Sam zaś Rodon zapowiada, że w osobnym piśmie poda wyjaśnienie tych zagadnień Tacjana. Istnieje ponadto jego *Wykład Heksaameronu*.

[9] Apelles miał zresztą na sumieniu niezliczone grzechy przeciwko Prawu Mojżeszowemu; w wielu pismach bluźnił przeciwko słowom Bożym i jak się zdaje, bardzo gorliwie starał się je odeprzeć i obalić. Tyle na ten temat.

14.

Fałszywi prorocy katafrygijscy²

Wróg Kościoła Bożego, który największą nienawiścią pała do dobrego, a miłuje złe i nigdy nie przepuszcza żadnej okazji do zastawiania pułapek na ludzi, znowu sprawił, że nieznane herezje powstały przeciwko Kościołowi. Wśród ich zwolenników byli tacy, którzy jak jadowite węże wypełzli w Azji

² Por. HE V, 3, 4.

τὸν μὲν δὴ παράκλητον Μοντανόν, τὰς δ' ἐξ αὐτοῦ γυναῖκας, Πρίσκιλλαν καὶ Μαξίμιλλαν, ὡς ἂν τοῦ Μοντανοῦ προφήτιδας γεγονυῖας αὐχοῦντες.

ΙΕ'

Περὶ τοῦ κατὰ Βλάστον ἐπὶ Ῥώμης γενομένου σχίσματος

Οἱ δ' ἐπὶ Ῥώμης ἤκμαζον, ὧν ἡγεῖτο Φλωρίνος πρεσβυτερίου τῆς ἐκκλησίας ἀποπεσών, Βλάστος τε σὺν τούτῳ, παραπλησίῳ πτώματι κατεσχημένος· οἱ καὶ πλείους τῆς ἐκκλησίας περιέλκοντες ἐπὶ τὸ σφῶν ὑπήγον βούλημα, θάτερος ἰδίως περὶ τὴν ἀλήθειαν νεωτερίζειν πειρώμενος.

Ις'

Ὅσα περὶ Μοντανοῦ καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ ψευδοπροφητῶν μνημονεύεται

[1] Πρὸς μὲν οὖν τὴν λεγομένην κατὰ Φρύγας αἵρεσιν¹ ὄπλον ἰσχυρὸν καὶ ἀκαταγώνιστον ἐπὶ τῆς Ἱεραπόλεως τὸν Ἀπολινάριον, οὗ καὶ πρόσθεν μνήμην ὁ λόγος πεποίητο², ἄλλους τε σὺν αὐτῷ πλείους τῶν τηνικάδε λογίων ἀνδρῶν ἢ τῆς ἀληθείας ὑπέρμαχος ἀνίστη δύναμις, ἐξ ὧν καὶ ἡμῖν ἱστορίας πλείστη τις ὑπόθεσις καταλέλειπται.

[2] Ἀρχόμενος γοῦν τῆς κατ' αὐτῶν γραφῆς, τῶν εἰρημένων δὴ τις πρῶτον ἐπισημαίνεται ὡς καὶ ἀγράφοις τοῖς κατ' αὐτῶν ἐπεξέλθοι ἐλέγχους· προοιμιάζεται γοῦν τοῦτον τὸν τρόπον·

[3] «Ἐκ πλείστου ὅσου καὶ ἱκανωτάτου χρόνου, ἀγαπητὲ Ἀνίρκιε Μάρκελλε³, ἐπιταχθεὶς ὑπὸ σοῦ συγγράψαι τινὰ λόγον εἰς τὴν τῶν κατὰ Μιλτιάδην λεγομένων αἵρεσιν⁴, ἐφεκτικώτερόν πως μέχρι νῦν διεκείμην, οὐκ ἀπορία τοῦ δύνασθαι ἐλέγχειν μὲν τὸ ψεῦδος, μαρτυρεῖν δὲ τῇ ἀληθείᾳ, δεδιώς δὲ καὶ ἐξευλαβούμενος μή πη δόξω τισὶν ἐπισυγγράφειν ἢ ἐπιδιατάσσεσθαι τῷ τῆς τοῦ εὐαγγελίου καινῆς διαθήκης λόγῳ, ᾧ μήτε προσθεῖναι μήτε ἀφελεῖν δυνατόν τῷ κατὰ τὸ εὐαγγέλιον αὐτὸ πολιτεῦσθαι προηρημένῳ.

[4] «Προσφάτως δὲ γενόμενος ἐν Ἀγκύρᾳ τῆς Γαλατίας καὶ καταλαβὼν τὴν κατὰ τόπον ἐκκλησίαν ὑπὸ τῆς νέας ταύτης, οὐχ, ὡς αὐτοὶ φασιν, προφητείας, πολὺ δὲ μᾶλλον, ὡς δειχθήσεται, ψευδοπροφητείας διατεθρυλημένην, καθ' ὅσον δυνατόν, τοῦ κυρίου παρασχόντος, περὶ αὐτῶν τε τούτων καὶ τῶν προτεινομένων ὑπ' αὐτῶν ἑκαστά τε διελέχθημεν ἡμέραις πλείοσιν ἐν

¹ Por. wyżej, HE V, 14.

² HE V, 5, 4.

i Frygii i w górnolotnych słowach nazywali Montana parakletem, a towarzyszące mu kobiety, Pryscyllę i Maksymillę, jego prorokiniami.

15.

Schizma spowodowana w Rzymie przez Blastona

Inni natomiast działalność swoją rozwinęli w Rzymie. Na ich czele stanął Florynus, który został pozbawiony godności prezbitera Kościoła, a razem z nim Blastos, którego spotkał podobny upadek. Oderwali oni od Kościoła wielu ludzi i przeciągnęli na swoją stronę, a każdy z nich w nowy sposób usiłował pomieszać z prawdą nowe nauki.

16.

Informacje o Montanie i jego fałszywych prorokach

[1] Przeciwno tak zwanej herezji katafrygijskiej¹, broniąca prawdy Potęga Boża wzniosła wał obronny, mocny i niezdołany – Apolinarego z Hierapolis, o którym była wzmianka wyżej², a razem z nim jeszcze wielu innych ludzi, ówczesnych mistrzów słowa; oni to właśnie pozostawili nam bogaty materiał do naszej *Historii*.

[2] Jeden z nich rozpoczyna swe dzieło wymierzone przeciw tym herezykom od stwierdzenia, że już w ustnej rozprawie odparł ich argumenty. Oto jego słowa:

[3] „Już od dawna i długo, mój kochany Awircjuszu Marcellusie³, nalegają na mnie, bym zredagował pismo przeciw herezji tych, którzy swą nazwę wywodzą od Milcjadesa⁴. Ociągałem się jednak aż do tej chwili, nie dlatego, bym nie miał odwagi odeprzeć kłamstwa i dać świadectwo prawdzie, ale z obawy i lęku, by się przypadkiem komuś nie zdawało, że dopisuję czy dodaję cokolwiek do ewangelicznej nauki Nowego Testamentu, bo przecież nic do niej dodać ani nic z niej ująć nie może ten, kto postanowił stosować się w życiu do zasad Ewangelii.

[4] Byłem właśnie w Ancyrze w Galacji i znalazłem tamtejszy Kościół z uszami pełnymi tych nowinek, które nie są, jak oni mówią, żadnym proctwem, lecz raczej, jak my wykażemy, pseudoproroctwem. Ile tylko było możliwe, dyskutowałem w kościele z pomocą Pańską przez szereg dni o tych

³ Postać nieznana.

⁴ NB. w następnym rozdziale pojawia się Miltiades, krytyk montanizmu.

τῇ ἐκκλησίᾳ, ὡς τὴν μὲν ἐκκλησίαν ἀγαλλιαθῆναι καὶ πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἐπιρρωσθῆναι, τοὺς δ' ἐξ ἐναντίας πρὸς τὸ παρὸν ἀποκρουσθῆναι καὶ τοὺς ἀντιθέτους λυπηθῆναι.

[5] «Ἀξιούντων οὖν τῶν κατὰ τόπον πρεσβυτέρων ὅπως τῶν λεχθέντων κατὰ τῶν ἀντιδιατιθεμένων τῷ τῆς ἀληθείας λόγῳ ὑπόμνημά τι καταλείπωμεν, παρόντος καὶ τοῦ συμπρεσβυτέρου ἡμῶν Ζωτικοῦ τοῦ Ὁτρηνοῦ¹, τοῦτο μὲν οὐκ ἐπράξαμεν, ἐπηγγειλάμεθα δέ, ἐνθάδε γράψαντες, τοῦ κυρίου διδόντος, διὰ σπουδῆς πέμψειν αὐτοῖς».

[6] Ταῦτα καὶ ἐξῆς τούτοις ἕτερα κατ' ἀρχὰς εἰπὼν τοῦ λόγου, τὸν αἴτιον τῆς δηλουμένης αἰρέσεως προῖων τοῦτον ἀνιστορεῖ τὸν τρόπον·

«Ἦ τοίνυν ἔνστασις αὐτῶν καὶ πρόσφατος τοῦ ἀποσχίσματος αἵρεσις πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τὴν αἰτίαν ἔσχε τοιαύτην.

[7] «Κῶμη τις εἶναι λέγεται ἐν τῇ κατὰ τὴν Φρυγίαν Μυσία, καλουμένη Ἀρδαβαῦ τοῦνομα· ἔνθα φασί τινα τῶν νεοπίστων πρῶτως, Μοντανὸν τοῦνομα, κατὰ Γράτον Ἀσίας ἀνθύπατον, ἐν ἐπιθυμίᾳ ψυχῆς ἀμέτρῳ φιλοπρωτείας δόντα πάροδον εἰς ἑαυτὸν τῷ ἀντικειμένῳ² πνευματοφορηθῆναι τε καὶ αἰφνιδίως ἐν κατοχῇ τινι καὶ παρεκστάσει γενόμενον ἐνθουσιᾶν ἄρξασθαι τε λαλεῖν καὶ ξενοφωνεῖν, παρὰ τὸ κατὰ παράδοσιν καὶ κατὰ διαδοχὴν ἄνωθεν τῆς ἐκκλησίας ἔθος δῆθεν προφητεύοντα.

[8] «Τῶν δὲ κατ' ἐκεῖνο καιροῦ ἐν τῇ τῶν νόθων ἐκφωνημάτων ἀκροάσει γενομένων οἱ μὲν ὡς ἐπὶ ἐνεργουμένων καὶ δαιμονῶντι καὶ ἐν πλάνης πνεύματι ὑπάρχοντι καὶ τοὺς ὄχλους ταραττοντι ἀχθόμενοι, ἐπετίμων καὶ λαλεῖν ἐκώλυσον, μεμνημένοι τῆς τοῦ κυρίου διαστολῆς τε καὶ ἀπειλῆς πρὸς τὸ φυλάττεσθαι τὴν τῶν ψευδοπροφητῶν ἐγρηγορότως παρουσίαν· οἱ δὲ ὡς ἀγίῳ πνεύματι καὶ προφητικῷ χαρίσματι ἐπαιρόμενοι καὶ οὐχ ἥκιστα χαυνούμενοι καὶ τῆς διαστολῆς τοῦ κυρίου ἐπιλανθανόμενοι, τὸ βλαψίφρον καὶ ὑποκοριστικὸν καὶ λαοπλάνον πνεῦμα προυκαλοῦντο, θελγόμενοι καὶ πλανώμενοι ὑπ' αὐτοῦ, εἰς τὸ μηκέτι κωλύεσθαι σιωπᾶν.

[9] «Τέχνη δέ τι, μᾶλλον δὲ τοιαύτη μεθόδῳ κακοτεχνίας ὁ διάβολος τὴν κατὰ τῶν παρηκόντων ἀπώλειαν μηχανησάμενος καὶ παρ' ἄξιαν ὑπ' αὐτῶν τιμώμενος ὑπεξήγειρέν τε καὶ προσεξέκαυσεν αὐτῶν τὴν ἀποκεκοιμημένην ἀπὸ τῆς κατ' ἀλήθειαν πίστεως διάνοιαν, ὡς καὶ ἐτέρας τινὰς δύο γυναικας ἐπεγεῖραι³ καὶ τοῦ νόθου πνεύματος πληρῶσαι, ὡς καὶ λαλεῖν ἐκφρόνως καὶ ἀκαίρως καὶ ἀλλοτριotropῶς, ὁμοίως τῷ προειρημένῳ. Καὶ τοὺς μὲν χαίροντας καὶ χαυνουμένους ἐπ' αὐτῷ μακαρίζοντος τοῦ πνεύματος καὶ διὰ τοῦ μεγέθους τῶν ἐπαγγελμάτων ἐκφυσιοῦντος, ἔσθ' ὅπῃ δὲ καὶ κατακρίνοντος

¹ Miasteczko we Frygii.

² Kiedy Gratus był prokonsulem nie wiadomo, ale początki prorocत्व Montana datuje się na przełom lat 50' i 60' II w.

właśnie sprawach oraz o wszystkim, co tylko przedstawiali, tak że Kościół przepełnił się radością i utwierdził w prawdzie, a przeciwnicy, przynajmniej wtedy, ponieśli klęskę i wrogowie zostali zasmuceni.

[5] Miejscowi prezbiterzy zwrócili się więc do nas z prośbą, by dla pamięci utrwalić im na piśmie te rozprawy skierowane przeciwko nieprzyjaciołom prawdziwej nauki, które toczyły się w obecności naszego brata w kapłaństwie, Zotikosa z Otrenos¹. Nie zrobiłem tego, ale obiecałem, że z pomocą Pańską tutaj tę księgę napiszę i zaraz im ją prześlę”.

[6] Te i inne informacje przekazuje we wstępie do swej rozprawy, a potem tak mówi o twórcy wspomnianej herezji:

„Zatem ich krnąbrność i nowa schizma w Kościele taką miały przyczynę:

[7] Istnieje podobno jakaś osada w Myzji na pograniczu frygijskim, o nazwie Ardabau. Tam, gdy Gratus był prokonsulem Azji, wśród neofitów miał się podobno znajdować Montan, który dał się opanować niepohamowanemu pragnieniu zajęcia eksponowanego stanowiska i tak otworzył do siebie przystęp Przeciwnikowi². Opętał go demon, tak że popadł nagle w rodzaj transu i ekstazy, zaczął szaleć, bełkotać, wydawać dziwne dźwięki i wypowiadać przepowiednie całkowicie wbrew zwyczajowi kościelnemu opartemu na tradycji i od dawna ustalonej spuściźnie.

[8] Spośród tych, którzy wówczas słuchali tych jego podejrzanych wypowiedzi, jedni patrzyli na niego z niechęcią jak na człowieka opętanego, demonicznego, będącego we władzy ducha obłądu, sprawcę niepokoju wśród tłumów. Wystąpili więc przeciwko niemu, kazali mu milczeć, bo pamiętali o wyraźnym przykazaniu Pana i przestrodze, by się mieć na baczności i strzec fałszywych proroków. Inni natomiast, uniesieni jak gdyby jakimś świętym duchem i darem proroczym, a nie mniej i pychą, niepomni wyraźnych przykazań Pańskich, zauroczeni nim i przez niego otumanieni, wzywali tego ducha szalonego, obłądnego i zwodzącego lud, by się już nie dał zmusić do milczenia.

[9] Z pewną więc sztuką, a raczej przy pomocy takiej oszukańczej sztuczki diabeł przygotowywał zgubę tym, którzy nie słuchali Pana, niesłuszną cześć oddawali jemu, a potem podniecał i gorączkował ich ducha, który jak zmożony snem miał zamknięte oczy na prawdziwą wiarę. Co więcej, sprawił, że pojawiły się dwie kobiety³, i przepełnił je fałszywym duchem, tak że wydawały z siebie dźwięki niedorzeczne, niewczesne i dziwne, jak była mowa wyżej. Tych, którzy się z tego cieszyli i tym chlubili, duch wielbił jako błogosławionych i wbijał ich w pychę wielkością swych obietnic, niekiedy zaś

³ Maksymilla i Pryscylla.

στοχαστικῶς καὶ ἀξιοπίστως αὐτοὺς ἄντικρυς, ἵνα καὶ ἐλεγκτικὸν εἶναι δοκῇ (ὀλίγοι δ' ἦσαν οὗτοι τῶν Φρυγῶν ἐξηπατημένοι), τὴν δὲ καθόλου καὶ πᾶσαν τὴν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν ἐκκλησίαν βλασφημεῖν διδάσκοντος τοῦ ἀπηυθαδισμένου πνεύματος, ὅτι μήτε τιμὴν μήτε πάροδον εἰς αὐτὴν τὸ ψευδοπροφητικὸν ἐλάμβανε πνεῦμα.

[10] «Τῶν γὰρ κατὰ τὴν Ἀσίαν πιστῶν πολλάκις καὶ πολλαχῇ τῆς Ἀσίας εἰς τοῦτο συνελθόντων καὶ τοὺς προσφάτους λόγους ἐξετασάντων καὶ βεβήλους ἀποφηνάντων καὶ ἀποδοκimasάντων τὴν αἴρεσιν, οὕτω δὲ τῆς τε ἐκκλησίας ἐξεώσθησαν καὶ τῆς κοινωνίας εἴρχθησαν».

[11] Ταῦτα ἐν πρώτοις ἱστορήσας καὶ δι' ὅλου τοῦ συγγράμματος τὸν ἐλεγχον τῆς κατ' αὐτοὺς πλάνης ἐπαγαγών, ἐν τῷ δευτέρῳ περὶ τῆς τελευτῆς τῶν προδεδηλωμένων ταῦτά φησιν·

[12] «Ἐπειδὴ τοίνυν καὶ προφητοφόντας ἡμᾶς ἀπεκάλουν, ὅτι μὴ τοὺς ἀμετροφώνους αὐτῶν προφήτας ἐδεξάμεθα (τούτους γὰρ εἶναι φασιν οὐσπερ ἐπηγγείλατο τῷ λαῷ πέμψειν ὁ κύριος), ἀποκρινάσθωσαν ἡμῖν πρὸς θεοῦ· ἔστιν τις, ὃ βέλτιστοι, τούτων τῶν ἀπὸ Μοντανοῦ καὶ τῶν γυναικῶν λαλεῖν ἀρξαμένων ὅστις ὑπὸ Ἰουδαίων ἐδιώχθη ἢ ὑπὸ παρανόμων ἀπεκτάνθη; οὐδεῖς. Οὐδέ γέ τις αὐτῶν κρατηθεὶς ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος ἀνεσταυρώθη; οὐ γὰρ οὖν. Οὐδὲ μὴν οὐδὲ ἐν συναγωγαῖς Ἰουδαίων τῶν γυναικῶν τις ἐμαστιγώθη ποτὲ ἢ ἐλιθοβολήθη; οὐδαμόσε οὐδαμῶς.

[13] «Ἄλλω δὲ θανάτῳ τελευτῆσαι λέγονται Μοντανός τε καὶ Μαξιμίλλα. Τούτους γὰρ ὑπὸ πνεύματος βλαψίφρονος ἐκατέρους ὑποκινήσαντος λόγος ἀναρτῆσαι ἑαυτοὺς οὐχ ὁμοῦ, κατὰ δὲ τὸν τῆς ἐκάστου τελευτῆς καιρὸν φήμη πολλὴ καὶ οὕτω δὲ τελευτῆσαι καὶ τὸν βίον καταστρέψαι Ἰούδα προδότου δίκην,

[14] «Καθάπερ καὶ τὸν θαυμαστὸν ἐκείνον τὸν πρῶτον τῆς κατ' αὐτοὺς λεγομένης προφητείας οἷον ἐπίτροπόν τινα Θεόδοτον¹ πολὺς αἰρεῖ λόγος ὥς αἰρόμενόν ποτε καὶ ἀναλαμβανόμενον εἰς οὐρανοὺς παρεκστῆναι τε καὶ καταπιστεῦσαι ἑαυτὸν τῷ τῆς ἀπάτης πνεύματι καὶ δισκευθέντα κακῶς τελευτῆσαι· φασὶ γοῦν τοῦτο οὕτως γεγονέναι.

[15] «Ἀλλὰ μὴ ἄνευ τοῦ ἰδεῖν ἡμᾶς ἐπίστασθαι τι τῶν τοιούτων νομίζωμεν, ὃ μακάριε· ἴσως μὲν γὰρ οὕτως, ἴσως δὲ οὐχ οὕτως τετελευτήκασιν Μοντανός τε καὶ Θεόδοτος καὶ ἡ προειρημένη γυνή».

[16] Αὐθις δ' ἐν τῷ αὐτῷ φησιν λόγῳ τοὺς τότε ἱεροὺς ἐπισκόπους πεπειρασθαι μὲν τὸ ἐν τῇ Μαξιμίλλῃ πνεῦμα διελέγχει, κεκωλύσθαι δὲ πρὸς ἐτέρων, συνεργούντων δηλαδὴ τῷ πνεύματι·

¹ Teodot był głową ruchu montanistów po Montanie, a także zarządcą ich wspólnej kasy.

zręcznie i wiarygodnie w oczy im mówił przyganę, aby się wydawało, że umie także upominać. Lecz niewielu Frygijczyków dało się omamić. Całemu zaś Kościołowi katolickiemu, który istnieje pod niebem, duch ten urągał, bo duch fałszywych przepowiedni ani nie zyskał w nim czci, ani do niego dostępu.

[10] Bowierni z Azji często i w wielu miejscowościach zbierali się z tego powodu i nowe nauki poddawali gruntownemu badaniu, uznali je za bezbożne i potępił herezję. W ten sposób [tamci] zostali wykluczeni z tego kościoła i odłączeni od wspólnoty”.

[11] To opowiada na początku swego pisma, a w całym dziele rozwija argumentację przeciwko ich błędowi. W drugiej księdze tak mówi o śmierci wspomnianych osób:

[12] „Zatem ponieważ nazwali nas zabójcami proroków, dlatego że nie przyjęliśmy ich gadatliwych proroków, mówią bowiem, że są oni właśnie tymi, których Pan obiecał zesłać narodowi, niech nam, na Boga, dadzą odpowiedź na nasze pytania: Czy wśród tych, najmiłsi, którzy od czasów Montana i tych kobiet rozpoczęły swe gadanie, jest ktokolwiek, kogo prześladowaliby Żydzi albo zamordowali niegodziwcy? Nie ma nikogo. Czy kogoś z nich pojmano z powodu jego imienia i przybito do krzyża? Absolutnie nikogo. Czy może w synagogach którąkolwiek z ich kobiet biczowano albo kamienowano? Nigdy i nigdzie.

[13] Zupełnie inną śmiercią zakończyli podobno życie Montan i Maksymilla. Z podszeptu ducha obłądu sami się podobno powiesili, ale nie razem, lecz każde w przeznaczonym mu czasie śmierci. Tymczasem rozeszła się powszechnie wieść, że taki był ich koniec i że zakończyli życie jak zdrajca Judasz.

[14] Równie często można się spotkać z opowiadaniem, że niejaki Teodot, dziwny pierwszy zarządca tak zwanego u nich „proroctwa”¹, został pewnego razu jakby uniesiony i porwany ku niebu, wpadł w ekstazę i powierzył się duchowi obłądu, ale został strącony w dół i zginął marnie. Tak przynajmniej opowiadają.

[15] Jednak ponieważ tego nie widzieliśmy, wydaje nam się, że niczego pewnego w tej sprawie wiedzieć nie można. Może bowiem tak, a może inaczej zeszli z tego świata Montan i Teodot oraz rzeczona kobieta”.

[16] Ponadto w tym samym piśmie mówi, że święci biskupi usiłowali pokonać ducha, który był w Maksymilli, ale stanęli im na przeszkodzie inni, którzy otwarcie stanęli po jego stronie.

[17] Γράφει δὲ οὕτως·

«Καὶ μὴ λεγέτω ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ τῷ κατὰ Ἀστέριον Ὁρβανὸν τὸ διὰ Μαξιμίλλης πνεῦμα «διώκομαι ὡς λύκος ἐκ προβάτων· οὐκ εἰμὶ λύκος· ῥῆμά εἰμι καὶ πνεῦμα καὶ δύναμις»¹, ἀλλὰ τὴν ἐν τῷ πνεύματι δύναμιν ἐναργῶς δειξάτω καὶ ἐλεγξάτω καὶ ἐξομολογεῖσθαι διὰ τοῦ πνεύματος καταναγκασάτω τοὺς τότε παρόντας εἰς τὸ δοκιμάσαι καὶ διαλεχθῆναι τῷ πνεύματι λαλοῦντι, ἄνδρας δοκίμους καὶ ἐπισκόπους, Ζωτικὸν ἀπὸ Κουμάνης κώμης² καὶ Ἰουλιανὸν ἀπὸ Ἀπαμείας³, ὧν οἱ περὶ Θεμίσωνα⁴ τὰ στόματα φιμώσαντες οὐκ εἶασαν τὸ ψευδὲς καὶ λαοπλάνον πνεῦμα ὑπ’ αὐτῶν ἐλεγχθῆναι».

[18] Ἐν ταυτῷ δὲ πάλιν ἕτερα μεταξὺ πρὸς ἔλεγχον τῶν τῆς Μαξιμίλλης ψευδοπροφητειῶν εἰπών, ὁμοῦ τὸν τε χρόνον καθ’ ὃν ταῦτ’ ἔγραφεν, σημαίνει καὶ τῶν προρρήσεων αὐτῆς μέμνηται δι’ ὧν πολέμους ἔσσεσθαι καὶ ἀκαταστασίας προεμαντεύσατο, ὧν καὶ τὴν ψευδολογίαν εὐθύνει, ὥδε λέγων·

[19] «Καὶ πῶς οὐ καταφανὲς ἤδη γέγονεν καὶ τοῦτο τὸ ψεῦδος; πλείω γὰρ ἢ τρισκαίδεκα⁵ ἔτη εἰς ταύτην τὴν ἡμέραν ἐξ οὗ τετελεύτηκεν ἡ γυνή, καὶ οὔτε μερικὸς οὔτε καθολικὸς κόσμῳ γέγονεν πόλεμος, ἀλλὰ καὶ Χριστιανοῖς μᾶλλον εἰρήνῃ διάμονος ἐξ ἐλέου θεοῦ».

[20] Καὶ ταῦτα δ’ ἐκ τοῦ δευτέρου συγγράμματος. Καὶ ἀπὸ τοῦ τρίτου δὲ σμικρὰς παραθήσομαι λέξεις, δι’ ὧν πρὸς τοὺς αὐχοῦντας ὡς ἄρα πλείους καὶ αὐτῶν μεμαρτυρηκότες εἶεν.

Ταῦτά φησιν·

«Ὅταν τοίνυν ἐν πᾶσι τοῖς εἰρημένοις ἐλεγχθέντες ἀπορήσωσιν, ἐπὶ τοὺς μάρτυρας καταφεύγειν πειρῶνται, λέγοντες πολλοὺς ἔχειν μάρτυρας καὶ τοῦτ’ εἶναι τεκμήριον πιστὸν τῆς δυνάμεως τοῦ παρ’ αὐτοῖς λεγομένου προφητικοῦ πνεύματος. Τὸ δ’ ἐστὶν ἄρα, ὡς ἔοικεν, παντὸς μᾶλλον οὐκ ἀληθές.

[21] «Καὶ γὰρ τῶν ἄλλων αἰρέσεων τινες πλείστους ὅσους ἔχουσι μάρτυρας, καὶ οὐ παρὰ τοῦτο δήπου συγκαταθησόμεθα, οὐδὲ ἀλήθειαν ἔχειν αὐτοὺς ὁμολογήσομεν. Καὶ πρῶτοί γε οἱ ἀπὸ τῆς Μαρκίωνος αἰρέσεως Μαρκιανισταὶ καλούμενοι πλείστους ὅσους ἔχειν Χριστοῦ μάρτυρας λέγουσιν, ἀλλὰ τὸν γε Χριστὸν αὐτὸν κατ’ ἀλήθειαν οὐχ ὁμολογοῦσιν».

Καὶ μετὰ βραχέα τούτοις ἐπιφέρει λέγων·

[22] «Ὅθεν τοι καὶ ἐπειδὰν οἱ ἐπὶ τὸ τῆς κατ’ ἀλήθειαν πίστεως μαρτύριον κληθέντες ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας τύχωσι μετὰ τινων τῶν ἀπὸ τῆς τῶν Φρυγῶν αἰρέσεως λεγομένων μαρτύρων, διαφέρονταί τε πρὸς αὐτοὺς καὶ μὴ κοινωνήσαντες αὐτοῖς τελειοῦνται διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι συγκαταθέσθαι τῷ διὰ Μοντανοῦ καὶ τῶν γυναικῶν πνεύματι. Καὶ ὅτι τοῦτ’ ἀληθές, καὶ ἐπὶ

¹ Według montanistów te trzy terminy określają Ducha Świętego.

² Prawdopodobnie w Pamfilii.

[17] Oto jego słowa:

„A niech duch mówiący przez Maksymillę nie odzywa się, tak jak w swej księdze mówi Asterius Urbanus: «Odpędzają mnie jak wilka od owiec. Nie jestem wilkiem. Jestem słowem i duchem, i mocą¹». Niech raczej okaże wyraźnie swą moc spoczywającą w duchu, niech ją potwierdzi, niech przez ducha każe uznać tych, którzy wówczas stawili się, by zbadać i pokonać tego gadatliwego ducha, ludzi sprawdzonych, biskupów, Zotikosa ze wsi Kumane² i Juliana z Apamei³. Lecz stronnicy Temisona⁴ zamknęli im usta i nie dopuścili do pokonania ducha – kłamcy i oszusta”.

[18] W tym samym piśmie przytacza jeszcze inne argumenty na odparcie fałszywych prorostw Maksymilli, a równocześnie określa czas, kiedy pisał, i przypomina te jej przepowiednie, w których jest zapowiedź przyszłych wojen i zamieszek. Odkrywając ich fałszywość, mówi tak:

[19] „I czyż to kłamstwo nie stało się już widoczne? Oto przeszło trzydzieści lat⁵ upłynęło do dzisiaj od śmierci tej kobiety i nie było na świecie wojny, ani lokalnej, ani powszechnej, lecz właśnie chrześcijanie dzięki Bożemu miłosierdziu cieszą się trwałym pokojem”.

[20] Tyle przykładów z księgi drugiej. Przytoczę tylko jeszcze małe wyjątki z księgi trzeciej, gdzie występuje przeciwko tym, którzy przechwalają się, że mają wielu męczenników:

Oto jego słowa:

„Gdy zostaną obalone wszystkie ich twierdzenia, będą w kłopotcie, więc próbują uciec się do męczenników i mówią, że mają ich wielu, że to właśnie stanowi niezbity dowód mocy ducha, którego nazywają proroczym. Rzecz to zrozumiała, ale jednak daleka od prawdy.

[21] Niewątpliwie niektóre inne herezje mają wielu męczenników, lecz my ani się z nimi nie zgodzimy, ani nie przyznamy, że mają prawdę. Tak na przykład przede wszystkim marcjonici, zwani tak od herezji Marcjona, twierdzą, że mają wielu męczenników Chrystusa, a jednak naprawdę nie wyznają Chrystusa”.

Nieco dalej dodaje następujące słowa:

[22] „Więc gdy się zdarzy, że wierni Kościoła zostają powołani do męczeństwa za prawdziwą wiarę i zetkną się przy tym z tak zwanymi męczennikami herezji frygijskiej, odsuwają się od nich i idą na śmierć nie łącząc się z nimi, bo nie chcą mieć nic wspólnego z duchem Montana i jego kobiet. A że jest to prawdą, wskazuje także to, co w Apamei nad Meandrem za naszych

³ Apamea, główne miasto Syrii Drugiej.

⁴ Por. HE V, 18, 5.

⁵ Maksymilla zmarła ok. 179 r. Zob. J. SŁOMKA, *Nowe prorocstwo*, 52.

τῶν ἡμετέρων χρόνων ἐν Ἀπαμείᾳ τῇ πρὸς Μαιάνδρῳ τυγχάνει γεγεννημένον ἐν τοῖς περὶ Γάϊον καὶ Ἀλέξανδρον ἀπὸ Εὐμενείας μαρτυρήσασι πρόδηλον».

ΙΖ'

Περὶ Μιλτιάδου καὶ ὧν συνέταξε λόγων

[1] Ἐν τούτῳ δὲ τῷ συγγράμματι καὶ Μιλτιάδου συγγραφέως μέμνηται, ὡς λόγον τινὰ καὶ αὐτοῦ κατὰ τῆς προειρημένης αἰρέσεως γεγραφότος· παραθέμενος γοῦν αὐτῶν λέξεις τινάς, ἐπιφέρει λέγων·

«Ταῦτα εὐρὼν ἔν τινι συγγράμματι αὐτῶν ἐνισταμένων τῷ Μιλτιάδου τοῦ ἀδελφοῦ συγγράμματι, ἐν ᾧ ἀποδείκνυσιν περὶ τοῦ μὴ δεῖν προφήτην ἐν ἐκστάσει λαλεῖν, ἐπετεμόμην».

[2] Ὑποκαταβὰς δ' ἐν ταύτῳ τοὺς κατὰ τὴν καινὴν διαθήκην προπεφητευκότας καταλέγει, ἐν οἷς καταριθμεῖ Ἀμμίαν τινὰ καὶ Κοδράτον, λέγων οὕτως·

«Ἄλλ' ὃ γε ψευδοπροφήτης ἐν παρεκστάσει, ᾧ ἔπεται ἄδεια καὶ ἀφοβία, ἀρχομένου μὲν ἐξ ἐκουσίου ἀμαθίας, καταστρέφοντος δὲ εἰς ἀκούσιον μανίαν ψυχῆς, ὡς προεῖρηται.

[3] Τοῦτον δὲ τὸν τρόπον οὔτε τινὰ τῶν κατὰ τὴν παλαιὰν οὔτε τῶν κατὰ τὴν καινὴν πνευματοφορηθέντα προφήτην δεῖξαι δυνήσονται, οὔτε Ἄγαβον οὔτε Ἰούδαν οὔτε Σίλαν οὔτε τὰς Φιλίππου θυγατέρας¹, οὔτε τὴν ἐν Φιλαδελφίᾳ Ἀμμίαν οὔτε Κοδράτον, οὔτε εἰ δὴ τινας ἄλλους μὴδὲν αὐτοῖς προσήκοντας καυχῆσονται».

[4] Καὶ αὖθις δὲ μετὰ βραχέα ταῦτά φησιν·

«Εἰ γὰρ μετὰ Κοδράτον καὶ τὴν ἐν Φιλαδελφίᾳ Ἀμμίαν, ὡς φασιν, αἱ περὶ Μοντανὸν διεδέξαντο γυναῖκες τὸ προφητικὸν χάρισμα, τοὺς ἀπὸ Μοντανοῦ καὶ τῶν γυναικῶν τίνες παρ' αὐτοῖς διεδέξαντο, δεῖξάτωσαν· δεῖν γὰρ εἶναι τὸ προφητικὸν χάρισμα ἐν πάσῃ τῇ ἐκκλησίᾳ μέχρι τῆς τελείας παρουσίας ὁ ἀπόστολος ἀξιοῖ². Ἄλλ' οὐκ ἂν ἔχοιεν δεῖξαι τεσσαρεσκαίδέκατον ἥδη πού τοῦτο ἔτος ἀπὸ τῆς Μαξιμίλλης τελευτῆς».

[5] Οὗτος μὲν δὴ τοσαῦτα· ὃ γέ τοι πρὸς αὐτοῦ δεδηλωμένος Μιλτιάδης καὶ ἄλλας ἡμῖν τῆς ἰδίας περὶ τὰ θεῖα λόγια σπουδῆς μνήμας καταλέλοιπεν ἔν τε οἷς πρὸς Ἕλληνας συνέταξε λόγοις καὶ τοῖς πρὸς Ἰουδαίους, ἐκατέρᾳ ἰδίως ὑποθέσει ἐν δυσὶν ὑπαντήσας συγγράμμασιν, ἔτι δὲ καὶ πρὸς τοὺς κοσμικοὺς ἄρχοντας ὑπὲρ ἧς μετῆι φιλοσοφίας πεποιῆται ἀπολογίαν³.

¹ Por. Dz 11, 28; 15, 32; 21, 9-10.

² Ef 4, 11-13; 1 Kor 1, 7.

czasów stało się w gronie tych, którzy złożyli męczeńskie świadectwo razem z Gajuszem i Aleksandrem z Eumenei.

17.

Miltiades i napisane przez niego księgi

[1] W tym samym dziele ten sam autor wspomina o pisarzu Miltiadesie, że i on napisał jakąś rozprawę wymierzoną przeciw rzeczonyj herezji. Przytoczywszy niektóre wypowiedzi tych heretyków, dodaje:

„Znalazłem to w jednym z ich pism, gdzie się zwracają przeciwko dziełu naszego brata Miltiadesa, który wykazuje, że prorok nie powinien przemawiać w ekstazie; stąd wzięłem ten krótki fragment”.

[2] Trochę dalej w tym samym piśmie wymienia tych, którzy prorokowali w Nowym Testamencie, a zalicza do nich niejaką Ammię i Kwadratusa, i mówi tak:

„A fałszywy prorok, któremu towarzyszy bezwstydnosc i zuchwalstwo, wpada w fałszywą ekstazę, zaczyna od dobrowolnej utraty świadomości, która potem przechodzi, jak była mowa, w niedobrowolny obłąd.

[3] Takich objawów nie mogą wskazać u żadnego natchnionego przez Ducha proroka ani Starego, ani Nowego Testamentu i nie mogą się szczyścić ani Agabosem, ani Judą, ani Sylasem czy córkami Filipa¹, ani Ammią z Filadelfii, ani Kwadratusem, ani żadnym innym, bo oni do nich nie należą”.

[4] I znowu nieco dalej mówi tak:

„Jeśli istotnie po Kwadratusie i Ammii z Filadelfii, jak mówią, towarzyszki Montana odziedziczyły charyzmat proroczy, niech nam pokażą takich, którzy przejęli go dalej od Montana i jego kobiet. Nie może bowiem charyzmat proroczy wygasnąć w całym Kościele aż do ostatniej paruzji, jak naucza Apostoł². A jednak nie mogą wskazać nikogo, chociaż już czternasty rok upływa od śmierci Maksymilli”.

[5] Tyle mówi ten pisarz. Wspomniany zaś przez niego Miltiades pozostawił nam jeszcze inne świadectwa swej gorliwości w badaniu świętych Pism, w księgach, które zredagował przeciwko Hellenom i Żydom. Z poglądami każdej z tych dwóch grup rozprawił się osobno w dwóch pismach, a oprócz tego do władców świeckich skierował *Apologię* filozofii, którą wyznawał³.

³ Apologie zwyczajowo były adresowane do cesarzy, bez względu na to, czy miały do nich dotrzeć, czy nie. Tu może chodzić o Marka Aureliusza i Komodusa, gdyby przyjąć że mowa jest o schyłku lat 70’.

ΙΗ'

Ὅσα καὶ Ἀπολλώνιος τοὺς κατὰ Φρύγας ἀπήλεγξεν καὶ τίνων
ἐμνημόνευσεν

[1] Τῆς δὲ κατὰ Φρύγας καλουμένης αἰρέσεως καὶ Ἀπολλώνιος, ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς, ἀκμαζούσης εἰς ἔτι τότε κατὰ τὴν Φρυγίαν ἔλεγχον ἐνστησάμενος, ἴδιον κατ' αὐτῶν πεποιήται σύγγραμμα, τὰς μὲν φερομένας αὐτῶν προφητείας ψευδεῖς οὖσας κατὰ λέξιν εὐθύνων, τὸν δὲ βίον τῶν τῆς αἰρέσεως ἀρχηγῶν ὁποῖός τις γέγονεν, διελέγχων· αὐτοῖς δὲ ῥήμασιν περὶ τοῦ Μοντανοῦ ταῦτα λέγοντος ἅκουε·

[2] «Ἀλλὰ τίς ἐστὶν οὗτος ὁ πρόσφατος διδάσκαλος, τὰ ἔργα αὐτοῦ καὶ ἡ διδασκαλία δείκνυσιν. Οὗτός ἐστιν ὁ διδάξας λύσεις γάμων, ὁ νηστείας νομοθετήσας, ὁ Πέπουζαν καὶ Τύμιον Ἱερουσαλὴμ ὀνομάσας (πόλεις δ' εἰσὶν αὗται μικραὶ τῆς Φρυγίας), τοὺς πανταχόθεν ἐκεῖ συναγαγεῖν ἐθέλων, ὁ πρακτῆρας χρημάτων καταστήσας, ὁ ἐπ' ὀνόματι προσφορῶν τὴν δωροληψίαν ἐπιτεχνώμενος, ὁ σαλάρια χορηγῶν τοῖς κηρύσσουσιν αὐτοῦ τὸν λόγον, ἵνα διὰ τῆς γαστριμαργίας ἡ διδασκαλία τοῦ λόγου κρατύνηται».

[3] Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ Μοντανοῦ· καὶ περὶ τῶν προφητῶν δὲ αὐτοῦ ὑποκαταβάς οὕτω γράφει·

«Δείκνυμεν οὖν αὐτὰς πρώτας τὰς προφητίδας ταύτας, ἀφ' οὗ τοῦ πνεύματος ἐπληρώθησαν, τοὺς ἄνδρας καταλιπούσας. Πῶς οὖν ἐψεύδοντο Πρίσκιλλαν παρθένον ἀποκαλοῦντες»;

[4] Εἶτ' ἐπιφέρει λέγων·

«Δοκεῖ σοι πᾶσα γραφὴ κωλύειν προφήτην λαμβάνειν δῶρα καὶ χρήματα¹; ὅταν οὖν ἴδω τὴν προφήτιν εἰληφυῖαν καὶ χρυσὸν καὶ ἄργυρον καὶ πολυτελεῖς ἐσθῆτας, πῶς αὐτὴν μὴ παραιτήσωμαι;»

[5] Αὐθις δ' ὑποκαταβάς περὶ τίνος τῶν κατ' αὐτοὺς ὁμολογητῶν ταῦτά φησιν·

«Ἐτι δὲ καὶ Θεμίσων, ὁ τὴν ἀξιόπιστον πλεονεξίαν ἡμφιεσμένος, ὁ μὴ βαστάσας τῆς ὁμολογίας τὸ σημεῖον, ἀλλὰ πλήθει χρημάτων ἀποθήμενος τὰ δεσμά, δέον ἐπὶ τούτῳ ταπεινοφρονεῖν, ὡς μάρτυς καυχώμενος, ἐτόλμησεν, μιμούμενος τὸν ἀπόστολον, καθολικὴν τινα συνταξάμενος ἐπιστολήν², κατηχεῖν μὲν τοὺς ἄμεινον αὐτοῦ πεπιστευκότας, συναγωνίζεσθαι δὲ τοῖς τῆς κενοφωνίας λόγοις, βλασφημῆσαι δὲ εἰς τὸν κύριον καὶ τοὺς ἀποστόλους καὶ τὴν ἁγίαν ἐκκλησίαν».

[6] Καὶ περὶ ἐτέρου δὲ αὐθις τῶν κατ' αὐτοὺς τετιμημένων ὡς δὴ μαρτύρων οὕτω γράφει·

¹ Por. *Didache* 11, 12.

18.

Odparcie argumentów katafrygów przez Apoloniusza; osoby, o których wspomina

[1] Przeciwno herezji tak zwanych katafrygów, która wówczas szerzyła się jeszcze we Frygii, wystąpił z argumentacją także Apoloniusz, pisarz kościelny, i napisał osobną rozprawę skierowaną przeciwko nim. Wykazuje w niej, że ich rzekome proroctwa co do słowa są fałszywe, i pokazuje, jakie życie wiodli przywódcy herezji. Lecz posłuchajmy jego własnych słów o Montanie:

[2] „Tymczasem kim jest ten nowy prorok, pokazują nam jego czyny i jego nauka. To ten, który uczył zrywania węzłów małżeńskich, który dawał przepisy postne, który Pepuzę i Tymion, małe miasteczka frygijskie, nazwał Jerozolimą, by się tam lud zewsząd gromadził; to ten, który ustanowił wydrwigroszy i pod nazwą ofiar wprowadził przyjmowanie prezentów, który płaci pensje głosicielom swej nauki, by przez obżarstwo szerzyło się nauczanie słowa”.

[3] Tak mówi o Montanie. Zaś o jego prorokiniach nieco niżej pisze w ten sposób:

„Zwracamy więc uwagę, że te pierwsze prorokinie, odkąd opętał je duch, porzuciły swych mężów. A zatem jakież to kłamstwo, jeśli Pryscyllę nazywa się dziewczyną!”.

[4] Potem dodaje:

„Wiesz przecież dobrze, że całe Pismo zabrania prorokowi przyjmowania prezentów i pieniędzy¹. A więc jeśli widzę, że prorokini dostaje złoto, srebro i kosztowne szaty, jakże bym nie miał jej odrzucić?”.

[5] Znowu nieco dalej tak się wyraża o jednym z ich wyznawców:

„Oto jeszcze Temison, człowiek niewątpliwie owładnięty chciwością, który nie miał stygmatu wyznawców, ale dzięki wielkiej sumie pieniędzy wyzwolił się z kajdan. Po tym, co się stało, powinien był być pokorny, lecz on śmiał się chlubić męczeństwem, udawać apostoła, pisać jakiś list katolicki², pouczać tych, którzy mieli wiarę lepszą niż on, brać udział w czczych i pustych dyskusjach, bluźnić przeciwko Panu, apostołom i świętemu Kościołowi”.

[6] Również o innym z grona tych, których czczą jako męczenników, pisze w ten sposób:

² To znaczy wzorem apostołów list do Kościołów całego jakiegoś regionu, prawdopodobnie Frygii.

«Ἴνα δὲ μὴ περὶ πλειόνων λέγωμεν, ἢ προφήτης ἡμῖν εἰπάτω τὰ κατὰ Ἀλέξανδρον, τὸν λέγοντα ἑαυτὸν μάρτυρα, ᾧ συνεστιᾶται, ᾧ προσκυνοῦσιν καὶ αὐτῷ πολλοί· οὐ τὰς ληστείας καὶ τὰ ἄλλα τολμήματα ἐφ' οἷς κεκόλασται, οὐχ ἡμᾶς δεῖ λέγειν, ἀλλὰ ὁ ὀπισθόδομος ἔχει.

[7] «Τίς οὖν τίνι χαρίζεται τὰ ἀμαρτήματα; πότερον ὁ προφήτης τὰς ληστείας τῷ μάρτυρι ἢ ὁ μάρτυς τῷ προφῆτῃ τὰς πλεονεξίας; εἰρηκότος γὰρ τοῦ κυρίου « μὴ κτήσησθε χρυσὸν μήτε ἄργυρον μηδὲ δύο χιτῶνας»¹, οὗτοι πᾶν τοῦναντίον πεπλημμελήκασιν περὶ τὰς τούτων τῶν ἀπηγορευμένων κτήσεις. Δεῖξομεν γὰρ τοὺς λεγομένους παρ' αὐτοῖς προφῆτας καὶ μάρτυρας μὴ μόνον παρὰ πλουσίων, ἀλλὰ καὶ παρὰ πτωχῶν καὶ ὀρφανῶν καὶ χηρῶν κερματιζομένων.

[8] «Καὶ εἰ πεποίθησιν ἔχουσιν, στήτωσαν ἐν τούτῳ καὶ διορισάσθωσαν ἐπὶ τούτοις, ἵνα ἐὰν ἐλεγχθῶσιν, κἂν τοῦ λοιποῦ παύσωνται πλημμελοῦντες. Δεῖ γὰρ τοὺς καρποὺς δοκιμάζεσθαι τοῦ προφῆτου· ἀπὸ γὰρ τοῦ καρποῦ τὸ ξύλον γινώσκεται².

[9] «Ἴνα δὲ τοῖς βουλομένοις τὰ κατὰ Ἀλέξανδρον ἢ γνώριμα, κέκριται ὑπὸ Αἰμιλίου Φροντίνου³ ἀνθυπάτου ἐν Ἐφέσῳ, οὐ διὰ τὸ ὄνομα, ἀλλὰ δι' ἃς ἐτόλμησεν ληστείας, ὧν ἤδη παραβάτης· εἴτ' ἐπιψευδάμενος τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου, ἀπολέλυται, πλανήσας τοὺς ἐκεῖ πιστοὺς, καὶ ἡ ἰδία παροικία αὐτόν, ὅθεν ἦν, οὐκ ἐδέξατο διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ληστήν, καὶ οἱ θέλοντες μαθεῖν τὰ κατ' αὐτὸν ἔχουσιν τὸ τῆς Ἀσίας δημόσιον ἀρχεῖον.

[10] «ὃν ὁ προφήτης συνόντα πολλοῖς ἔτεσιν ἀγνοεῖ. Τοῦτον ἐλέγχοντες ἡμεῖς, δι' αὐτοῦ καὶ τὴν ὑπόστασιν ἐξελέγχομεν τοῦ προφῆτου. Τὸ ὅμοιον ἐπὶ πολλῶν δυνάμεθα ἀποδείξει, καὶ εἰ θαρροῦσιν, ὑπομεινάτωσαν τὸν ἔλεγχον».

[11] Πάλιν τε αὖ ἐν ἐτέρῳ τόπῳ τοῦ συγγράμματος περὶ ὧν αὐχοῦσι προφητῶν ἐπιλέγει ταῦτα·

«Ἐὰν ἀρνῶνται δῶρα τοὺς προφῆτας αὐτῶν εἰληφέναι, τοῦθ' ὁμολογησάτωσαν ὅτι ἐὰν ἐλεγχθῶσιν εἰληφότες, οὐκ εἰσὶ προφῆται, καὶ μυρίας ἀποδείξεις τούτων παραστήσομεν. Ἀναγκαῖον δέ ἐστιν πάντας καρποὺς δοκιμάζεσθαι προφῆτου. Προφῆτης, εἰπέ μοι, βάπτεται; προφῆτης στιβίζειται; προφῆτης φιλοκοσμεῖ; προφῆτης τάβλαις καὶ κύβοις παίξει; προφῆτης δανείζει; ταῦτα ὁμολογησάτωσαν πότερον ἔξεστιν ἢ μὴ, ἐγὼ δ' ὅτι γέγονεν παρ' αὐτοῖς, δεῖξω».

[12] Ὁ δ' αὐτὸς οὗτος Ἀπολλώνιος κατὰ τὸ αὐτὸ σύγγραμμα ἱστορεῖ ὡς ἄρα τεσσαρακοστὸν ἐτύγχανεν ἔτος ἐπὶ τὴν τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ γραφὴν ἐξ οὗ τῇ προσποιήτῳ αὐτοῦ προφητεία ὁ Μοντανὸς ἐπικεχείρηκεν⁴,

¹ Por. Mt 10, 9-10.

² Mt 12, 33.

„Już nie mówiąc o nich, niech prorokini opowie nam o Aleksandrze, który sam siebie nazywa męczennikiem, z którym razem zasiada do stołu, a którego wielu otacza nawet czcią. Nie musimy wyliczać jego łajdactw ani innych występków, za które był karany; mówią o tym akta.

[7] Kto więc komu tutaj grzechy przebacza? Czy prorok męczennikowi łajdactwa, czy też męczennik prorokowi chciwość? Przecież Pan powiedział: «Nie bierzcie złota ani srebra, ani dwóch koszul»¹. Oni zaś postępują wprost przeciwnie, gdyż biorą właśnie to, co zabronione. Pokażemy bowiem, że ci, których oni nazywają prorokami i męczennikami, wyłudząją grosz nie tylko od bogaczy, ale także od biednych, sierot i wdów.

[8] Jeśli sumienie nic im nie wyrzuca, niech staną z nami twarzą w twarz i niech ta sprawa znajdzie rozstrzygnięcie, by już więcej nie grzeszyli, gdy dowiedzie im się złego. Trzeba bowiem poddać próbie owoce proroka, jako że po owocach poznaje się drzewo².

[9] Niech ci, których to interesuje, wiedzą, że sądził go Emiliusz Frontikus³, prokonsul w Efezie, nie z powodu imienia Chrystusa, lecz rozboju, którego się dopuścił, a był już odstępcą. A więc kłamał, że staje przed sądem z powodu imienia Pańskiego, oszukał tamtejszych wiernych i został uwolniony. Własna zaś jego parafia, z której pochodził, nie przyjęła go, bo był złodziejem. Kto chce dokładniej poznać jego sprawki, niech zajrzy do publicznego archiwum Azji.

[10] Z takim człowiekiem prorok przebywał wiele lat, a nie zna go! Odkrywając jego występki, odsłaniamy tym samym prawdziwe oblicze proroka. Podobne rzeczy możemy wykazać wielu innym. Jeśli im nie brak odwagi, niech staną do rozprawy”.

[11] Oprócz tego w innym miejscu swego pisma dodaje następujące słowa o prorokach, którymi się szczycą:

„Jeśli zaprzeczają, że ich prorocy przyjmowali prezenty, niech przyznają, że nimi nie są, jeśli im dostarczymy dowodu na to, że je brali, a damy im dowodów tysiące. Koniecznie trzeba poddać próbie wszystkie owoce proroka. Powiedz mi, czy prorok chodzi do łaźni? Czy czerni sobie włosy? Czy lubi wykwintne stroje? Czy się oddaje przyjemnościom stołu i grze w kości? Czy prorok pożycza pieniądze na procent? Niech stwierdzą, czy jest to dozwolone, czy nie, a ja im udowodnię, że to się u nich działo”.

[12] Ten sam Apoloniusz w tym samym piśmie mówi, że kiedy pisał swą pracę, upływał właśnie czterdziesty rok, odkąd pojawił się Montan ze swym pseudoprorocstwem⁴.

³ Skądinąd nieznan.

⁴ Czyli ok. r. 200.

[13] Καὶ πάλιν φησὶν ὡς ἄρα Ζωτικός, οὗ καὶ ὁ πρότερος συγγραφεὺς ἐμνημόνευσεν¹, ἐν Πεπουζοῖς προφητεύειν δὴ προσποιουμένης τῆς Μαξιμίλλης ἐπιστὰς διελέγξαι τὸ ἐνεργοῦν ἐν αὐτῇ πνεῦμα πεπείραται, ἐκωλύθη γε μὴν πρὸς τῶν τὰ ἐκείνης φρονούντων.

[14] Καὶ Θρασέα² δέ τινος τῶν τότε μαρτύρων μνημονεύει. Ἐτι δὲ ὡς ἐκ παραδόσεως τὸν σωτήρᾶ φησιν προστεταχέναι τοῖς αὐτοῦ ἀποστόλοις ἐπὶ δώδεκα ἔτεσιν μὴ χωρισθῆναι τῆς Ἱερουσαλήμ³, κέχρηται δὲ καὶ μαρτυρίαις ἀπὸ τῆς Ἰωάννου Ἀποκαλύψεως, καὶ νεκρὸν δὲ δυνάμει θείᾳ πρὸς αὐτοῦ Ἰωάννου ἐν τῇ Ἐφέσῳ ἐγγέρεται ἱστορεῖ, καὶ ἄλλα τινὰ φησιν, δι' ὧν ἱκανῶς τῆς προειρημένης αἰρέσεως πληρέστερα διηύθυνεν τὴν πλάνην. Ταῦτα καὶ ὁ Ἀπολλώνιος.

ΙΘ'

Σεραπίωνος περὶ τῆς τῶν Φρυγῶν αἰρέσεως

[1] Τῶν δὲ Ἀπολιναρίου κατὰ τῆς δηλωθείσης αἰρέσεως μνήμην πεποιήται Σεραπίων⁴, ὃν ἐπὶ τῶν δηλουμένων χρόνων μετὰ Μαξιμῖνον ἐπίσκοπον τῆς Ἀντιοχείας ἐκκλησίας γενέσθαι κατέχει λόγος· μέμνηται δ' αὐτοῦ ἐν ἰδίᾳ ἐπιστολῇ τῇ πρὸς Καρικὸν καὶ Πόντιον, ἐν ᾗ διευθύνων καὶ αὐτὸς τὴν αὐτὴν αἵρεσιν, ἐπιλέγει ταῦτα·

[2] «Ὅπως δὲ καὶ τοῦτο εἰδῆτε ὅτι τῆς ψευδοῦς ταύτης τάξεως τῆς ἐπικαλουμένης νέας προφητείας ἐβδέλυκται ἡ ἐνέργεια παρὰ πάσῃ τῇ ἐν κόσμῳ ἀδελφότητι, πέπομφα ὑμῖν καὶ Κλαυδίου Ἀπολιναρίου, τοῦ μακαριωτάτου γενομένου ἐν Ἱεραπόλει τῆς Ἀσίας ἐπισκόπου, γράμματα»⁵.

[3] Ἐν ταύτῃ δὲ τῇ τοῦ Σεραπίωνος ἐπιστολῇ καὶ ὑποσημειώσεις φέρονται διαφόρων ἐπισκόπων, ὧν ὁ μὲν τις ὥδέ πως ὑποσημειώσεται· «Αὐρήλιος Κυρίνιος μάρτυς ἐρρῶσθαι ὑμᾶς εὐχομαι», ὁ δὲ τις τοῦτον τὸν τρόπον· «Αἴλιος Πούπλιος Ἰούλιος ἀπὸ Δεβελτοῦ κολωνίας τῆς Θράκης ἐπίσκοπος· ζῇ ὁ θεὸς ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ὅτι Σωτᾶς ὁ μακάριος ὁ ἐν Ἀγχιάλῳ ἠθέλησε τὸν δαίμονα τὸν Πρισκίλλης ἐκβαλεῖν, καὶ οἱ ὑποκριταὶ οὐκ ἀφῆκαν».

[4] Καὶ ἄλλων δὲ πλειόνων τὸν ἀριθμὸν ἐπισκόπων συμψηφῶν τούτοις ἐν τοῖς δηλωθεῖσιν γράμμασιν αὐτόγραφοι φέρονται σημειώσεις. Καὶ τὰ μὲν κατὰ τούτους ἦν τοιαῦτα·

¹ HE V, 16, 5.

² Por. HE V, 24, 4.

[13] Ponadto mówi, że Zotikos, o którym wspomina poprzedni pisarz¹, wystąpił przeciwko Maksymilli udającej w Papuzie prorokinię i usiłował pokonać działającego w niej ducha, ale przeszkodzili mu jej stronnicy.

[14] Wspomina również o niejakim Traseasie², jednym z ówczesnych męczenników. Mówi też, jakoby na podstawie tradycji, że Zbawiciel przekazał swym apostołom, by przez dwanaście lat nie opuszczali Jerozolimy³. Powołuje się ponadto na świadectwa wzięte z Apokalipsy Jana i opowiada, że tenże Jan mocą Bożą wskrzesił umarłego w Efezie. Wreszcie przytacza jeszcze inne argumenty, za pomocą których zrećcznie i wyczerpująco wykazał błąd wspomnianej herezji. Tyle Apoloniusz.

19.

Zdanie Serapiona o herezji frygijskiej

[1] O pismach Apolinarego przeciwko wspomnianej herezji czyni wzmiankę Serapion⁴, który wówczas po Maksyminie miał być biskupem Kościoła antiocheńskiego. Wymienia go w swym *Liście do Karikusa i Pontcjusza*, gdzie zwalcza tę samą herezję i dodaje:

[2] „Abyście wiedzieli, że działalność tej szkoły kłamliwej, którą nazywają nowym prorocstwem, budzi odrazę wśród braci na świecie, posyłam wam także pisma Klaudiusza Apolinarego, wielce błogosławionego biskupa w Hierapolis w Azji”⁵.

[3] W tym liście Serapiona znajdują się podpisy różnych biskupów. Jeden z nich podpisuje się tak: „Ja, Aureliusz Kwiryniusz, męczennik, życzę wam powodzenia”. Inny natomiast w taki sposób: „Aeliusz Publiusz Juliusz, biskup z Debeltos, kolonii trackiej. Na Boga żywego w niebiosach! Błogosławiony Potas z Anchialos chciał wypędzić demona Pryscylli, lecz obłudnicy do tego nie dopuścili”.

[4] We wspomnianych listach znajdują się własnoręczne podpisy jeszcze wielu innych biskupów ożywionych tym samym duchem. Tak miały się te sprawy.

³ Por. KLEMENS ALEKSANDRYJSKI, *Kobierce* VI, 5, 43.

⁴ Por. HE IV, 24; VI, 12.

⁵ Por. HE V, 16, 1.

Κ'

Ὅσα Εἰρηναῖος τοῖς ἐπὶ Ῥώμης σχισματικοῖς ἐγγράφως διείλεκται

[1] Ἐξ ἐναντίας δὲ τῶν ἐπὶ Ῥώμης τὸν ὑγιή τῆς ἐκκλησίας θεσμὸν παραχαρπτόντων, Εἰρηναῖος διαφόρους ἐπιστολὰς συντάττει, τὴν μὲν ἐπιγράψας Πρὸς Βλάστον περὶ σχίσματος¹, τὴν δὲ Πρὸς Φλωρίνον περὶ μοναρχίας ἢ περὶ τοῦ μὴ εἶναι τὸν θεὸν ποιητὴν κακῶν. Ταύτης γάρ τοι τῆς γνώμης οὗτος ἐδόκει προασπίζειν· δι' ὃν αὖθις ὑποσυρόμενον τῇ κατὰ Οὐαλεντίνον πλάνῃ καὶ τὸ Περὶ ὀγδοάδος συντάττεται τῷ Εἰρηναίῳ σπούδασμα, ἐν ᾧ καὶ ἐπισημαίνεται τὴν πρώτην τῶν ἀποστόλων κατελιφέναι ἑαυτὸν διαδοχὴν·

[2] ἔνθα πρὸς τῷ τοῦ συγγράμματος τέλει χαριεστάτην αὐτοῦ σημείωσιν εὐρόντες, ἀναγκαίως καὶ ταύτην τῇδε καταλέξομεν τῇ γραφῇ, τοῦτον ἔχουσαν τὸν τρόπον·

«Ὁρκίζω σε τὸν μεταγραφόμενον τὸ βιβλίον τοῦτο κατὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ κατὰ τῆς ἐνδόξου παρουσίας αὐτοῦ, ἧς ἔρχεται κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς, ἵνα ἀντιβάλης ὁ μετεγράψω, καὶ κατορθώσης αὐτὸ πρὸς τὸ ἀντίγραφον τοῦτο ὅθεν μετεγράψω, ἐπιμελῶς· καὶ τὸν ὅρκον τοῦτον ὁμοίως μεταγράψεις καὶ θήσεις ἐν τῷ ἀντιγράφῳ».

[3] Καὶ ταῦτα δὲ ὠφελίμως ὑπ' ἐκείνου λελέχθω πρὸς ἡμῶν τε ἱστορείσθω, ὥς ἂν ἔχοιμεν ἄριστον σπουδαιοτάτης ἐπιμελείας τοὺς ἀρχαίους ἐκείνους καὶ ὄντως ἱεροὺς ἄνδρας ὑπόδειγμα·

[4] Ἐν ἧ γέ μὴν προειρήκαμεν πρὸς τὸν Φλωρίνον ὁ Εἰρηναῖος ἐπιστολῇ αὖθις τῆς ἅμα Πολυκάρπῳ συνουσίας αὐτοῦ μνημονεύει, λέγων· «Ταῦτα τὰ δόγματα, Φλωρίνε, ἵνα πεφεισμένως εἴπω, οὐκ ἔστιν ὑγιοὺς γνώμης· ταῦτα τὰ δόγματα ἀσύμφωνά ἐστιν τῇ ἐκκλησίᾳ, εἰς τὴν μεγίστην ἀσέβειαν περιβάλλοντα τοὺς πειθομένους αὐτοῖς· ταῦτα τὰ δόγματα οὐδὲ οἱ ἔξω τῆς ἐκκλησίας αἵρετικοὶ ἐτόλμησαν ἀποφήνασθαι ποτε· ταῦτα τὰ δόγματα οἱ πρὸ ἡμῶν πρεσβύτεροι, οἱ καὶ τοῖς ἀποστόλοις συμφοιτήσαντες, οὐ παρέδωκάν σοι.

[5] «Εἶδον γάρ σε, παῖς ἔτι ὢν, ἐν τῇ κάτω Ἀσίᾳ παρὰ Πολυκάρπῳ, λαμπρῶς πράσσοντα ἐν τῇ βασιλικῇ αὐλῇ καὶ πειρώμενον εὐδοκιμεῖν παρ' αὐτῷ. Μᾶλλον γὰρ τὰ τότε διαμνημονεύω τῶν ἔναγχος γινομένων (αἱ γὰρ ἐκ παίδων μαθήσεις συναύξουσαι τῇ ψυχῇ, ἐνοῦνται αὐτῇ),

[6] Ὡστε με δύνασθαι εἰπεῖν καὶ τὸν τόπον ἐν ᾧ καθεζόμενος διελέγετο ὁ μακάριος Πολύκαρπος, καὶ τὰς προόδους αὐτοῦ καὶ τὰς εἰσόδους καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ βίου καὶ τὴν τοῦ σώματος ιδέαν καὶ τὰς διαλέξεις ἃς ἐποιεῖτο πρὸς τὸ πλῆθος, καὶ τὴν μετὰ Ἰωάννου συναναστροφὴν ὡς ἀπήγγελλεν καὶ τὴν μετὰ τῶν λοιπῶν τῶν ἑορακῶτων τὸν κύριον, καὶ ὡς ἀπεμνημόνευεν τοὺς λόγους αὐτῶν, καὶ περὶ τοῦ κυρίου τίνα ἦν ἃ παρ' ἐκείνων ἀκηκόει, καὶ περὶ τῶν δυνάμεων αὐτοῦ, καὶ περὶ τῆς διδασκαλίας, ὡς παρὰ τῶν αὐτοπτῶν τῆς

20.

Pisemne rozprawienie się Ireneusza z rzymskimi schizmatykami

[1] Przeciwno burzycielom zdrowego porządku kościelnego w Rzymie Ireneusz napisał różne listy. Jeden z nich, *O schizmie*, skierował do Blastosa¹, drugi zaś *O monarchii, czyli o tym, że Bóg nie jest twórcą złego*, do Florynusa. Takiego bowiem poglądu, jak się zdaje, bronił Florynus, a ponieważ później uwikłał się w błąd Walentyna, Ireneusz napisał jeszcze dzieło *O ósemce*, gdzie zaznacza, że należy do pierwszej sukcesji apostolskiej – przepięknie tam wspomnianej pod koniec jego pisma.

[2] Pod koniec tego pisma znaleźliśmy jego piękną uwagę, którą tutaj koniecznie musimy przytoczyć. Oto ona:

„Zaklinam ciebie, który będziesz przepisywać tę księgę, na Pana naszego, Jezusa Chrystusa, i na chwalebne Jego przyjście, gdy się zjawi, by sądzić żywych i umarłych! Porównaj to, co odpiszesz, z oryginałem, z którego będziesz odpisywał, i popraw starannie”.

[3] Uwaga to niewątpliwie pożyteczna, którą tutaj powtarzamy, by owi dawni i naprawdę święci mężowie służyli nam za najpiękniejszy wzór najściślej dokłądności.

[4] We wzmiankowanym *Liście do Florinusa* Ireneusz wspomina ponadto, że razem przebywali z Polikarpem, i mówi: „Te nauki, Florinusie, że się wyrażę delikatnie, nie płyną ze zdrowej myśli. Te nauki nie są zgodne z Kościołem i do największej bezbożności prowadzą tych, którzy ich słuchają. Takich nauk nigdy nie mieli odwagi głosić nawet heretycy, którzy stali poza Kościołem. Tych nauk nie przekazali ci prezbiterzy, którzy żyli przed nami i przebywali z apostołami.

[5] Gdy jeszcze byłem dzieckiem, widziałem cię w Azji Dolnej przy Polikarpie, jak się obracałeś wśród przepychu dworu cesarskiego i jak się starałeś o jego względy. Lepiej pamiętam te czasy niż niedawne zdarzenia, bowiem doświadczenia z dzieciństwa rozwijają się razem z duszą i zrastają z nią do tego stopnia,

[6] że mogę nawet wskazać miejsce, gdzie siadał i przemawiał błogosławiony Polikarp, jak wychodził i wchodził, jaki był jego tryb życia i sylwetka ciała, jak przemawiał do ludu, jak opowiadał o swoich kontaktach z Janem i innymi, którzy widzieli Pana, jak przypominał ich słowa i to, co od nich słyszał o Panu, o Jego cudach, o nauce, tak jak Polikarp opowiadał to,

¹ Por. HE V, 15.

ζωῆς τοῦ λόγου παρειληφώς ὁ Πολύκαρπος ἀπήγγελλεν πάντα σύμφωνα ταῖς γραφαῖς¹.

[7] «Ταῦτα καὶ τότε διὰ τὸ ἔλεος τοῦ θεοῦ τὸ ἐπ' ἐμοὶ γεγονὸς σπουδαίως ἤκουον, ὑπομνηματιζόμενος αὐτὰ οὐκ ἐν χάρτῃ, ἀλλ' ἐν τῇ ἐμῇ καρδίᾳ· καὶ αἰεὶ διὰ τὴν χάριν τοῦ θεοῦ γνησίως αὐτὰ ἀναμαρτυκῶμαι, καὶ δύναμαι διαμαρτύρασθαι ἔμπροσθεν τοῦ θεοῦ ὅτι εἴ τι τοιοῦτον ἀκηκόει ἐκεῖνος ὁ μακάριος καὶ ἀποστολικὸς πρεσβύτερος, ἀνακράζας ἂν καὶ ἐμφράζας τὰ ὅτα αὐτοῦ καὶ κατὰ τὸ σύνηθες αὐτῷ εἰπών· «ὦ καλὲ θεέ, εἰς οἴους με καιροὺς τετήρηκας, ἵνα τούτων ἀνέχωμαι», πεφεύγει ἂν καὶ τὸν τόπον ἐν ᾧ καθεζόμενος ἢ ἐστὼς τῶν τοιούτων ἀκηκόει λόγων.

[8] «Καὶ ἐκ τῶν ἐπιστολῶν δὲ αὐτοῦ² ὧν ἐπέστειλεν ἥτοι ταῖς γειτνιώσαις ἐκκλησίαις, ἐπιστηρίζων αὐτάς, ἢ τῶν ἀδελφῶν τισί, νοουθετῶν αὐτοὺς καὶ προτρεπόμενος, δύναται φανερωθῆναι».

Ταῦτα ὁ Εἰρηναῖος.

ΚΑ'

Ὅπως ἐπὶ Ῥώμης Ἀπολλώνιος ἐμαρτύρησεν

[1] Κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν τῆς Κομόδου βασιλείας³ χρόνον μεταβέβλητο μὲν ἐπὶ τὸ πρᾶον τὰ καθ' ἡμᾶς, εἰρήνης σὺν θεῷ χάριτι τὰς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης διαλαβούσης ἐκκλησίας· ὅτε καὶ ὁ σωτήριος λόγος ἐκ παντὸς γένους ἀνθρώπων πᾶσαν ὑπήγετο ψυχὴν ἐπὶ τὴν εὐσεβῆ τοῦ τῶν ὅλων θεοῦ θρησκείαν, ὡς ἤδη καὶ τῶν ἐπὶ Ῥώμης εὖ μάλα πλούτῳ καὶ γένει διαφανῶν πλείους ἐπὶ τὴν σφῶν ὁμόσε χωρεῖν πανοικεῖ τε καὶ παγγενεῖ σωτηρίαν.

[2] Οὐκ ἦν δὲ ἄρα τοῦτο τῷ μισοκάλῳ δαίμονι βασκάνῳ ὄντι τὴν φύσιν οἰστόν, ἀπεδύετο δ' οὖν εἰς αὐθις, ποικίλας τὰς καθ' ἡμῶν μηχανὰς ἐπιτεχνώμενος. Ἐπὶ γοῦν τῆς Ῥωμαίων πόλεως Ἀπολλώνιον⁴, ἄνδρα τῶν τότε πιστῶν ἐπὶ παιδείᾳ καὶ φιλοσοφίᾳ βεβοημένον, ἐπὶ δικαστήριον ἄγει, ἕνα γέ τινα τῶν εἰς ταῦτ' ἐπιτηδεῖων αὐτῷ διακόνων ἐπὶ κατηγορίᾳ τάνδρὸς ἐγείρας.

[3] Ἄλλ' ὁ μὲν δέιλαιος παρὰ καιρὸν τὴν δίκην εἰσελθὼν, ὅτι μὴ ζῆν ἐξὸν ἦν κατὰ βασιλικὸν ὅρον τοὺς τῶν τοιῶνδε μηνυτάς⁵, αὐτίκα κατεάγνυται τὰ σκέλη, Περεννίου δικαστοῦ τοιαύτην κατ' αὐτοῦ ψῆφον ἀπενέγκαντος⁶.

¹ Przyjmuje się, że Ireneusz urodził się ok. 140 roku.

² Spośród tych listów zachował się tylko *List do Filipian*, wydawany z pismami Ojców Apostolskich; POK 1; PSP 44, BOK 10.

³ Lata 180-192.

⁴ Akta procesu Apoloniusza zob. w *Analecta Bollandiana*, 1985.

co przejął od naocznych świadków Słowa Życia, a wszystko zgodnie z Pismem Świętym¹.

[7] Pilnie tego wówczas słuchałem dzięki zmiłowaniu, jakie mi Bóg okazał, i przechowałem to w pamięci, nie na kartach, ale w swoim sercu. I zawsze dzięki łasce Bożej żywo mi to staje przed oczami i mogę zaświadczyć, że ten błogosławiony i apostołski prezbiter, gdyby słyszał coś podobnego, krzyknąłby i zatkał sobie uszy, i zgodnie ze swym zwyczajem zawołał: «Dobry Boże, jakich to kazałeś mi dożyć czasów, że muszę znosić takie rzeczy!», i słysząc takie słowa, uciekałby z miejsca, w którym by siedział czy stał.

[8] Można się o tym przekonać również z jego listów², które pisał już to do sąsiednich Kościołów, by je podtrzymać na duchu, już to do niektórych braci, by ich upomnieć i zachęcić”.

Tyle Ireneusz.

21.

Męczeńska śmierć Apoloniusza w Rzymie

[1] W tych samych czasach, za panowania Komodusa³, nasze położenie zmieniło się na lepsze i pokój, a z nim łaska Boża rozlały się na Kościoły całego świata. Wtedy też słowo Zbawiciela doprowadziło bardzo wiele dusz wszelkiego pochodzenia do pobożnego kultu Boga wszechrzeczy, tak że już nawet mnóstwo Rzymian, znakomitych majątkiem i urodzeniem, garnęło się do zbawienia z całymi swymi rodzinami.

[2] Lecz nie mógł tego znieść demon, który pała nienawiścią do tego, co dobre, i z natury swej jest oszczercą. Więc znowu szykował się do walki i na wszelkie sposoby knuł przeciwko nam. Tak na przykład w Rzymie postawił przed sądem Apoloniusza⁴, człowieka słynącego wśród ówczesnych wiernych z wiedzy i filozofii. Skłonił mianowicie jednego ze swych pomocników, którymi się wyręcza w tego typu sprawach, aby wniósł oskarżenie przeciwko temu człowiekowi.

[3] Jednak niewczesna to była skarga, gdyż według cesarskiego rozporządzenia kara śmierci groziła tym, którzy donosili na takich ludzi⁵. Zaraz też połamano mu golenie zgodnie z wyrokiem, jaki wydał na niego sędzia Perenniusz⁶.

⁵ Nie wiadomo o jakim rozporządzeniu cesarskim Euzebiusz mówi. Być może chodzi mu o list Hadriana do Minucjusza Fundanosa (zob. HE IV, 9), który uważa za autentyczny.

⁶ Prefekt pretorium w latach ok. 183-186.

[4] Ὁ δέ γε θεοφιλέστατος μάρτυς, πολλὰ λιπαρῶς ἰκετεύσαντος τοῦ δικαστοῦ καὶ λόγον αὐτὸν ἐπὶ τῆς συγκλήτου βουλῆς αἰτήσαντος, λογιωτάτην ὑπὲρ ἧς ἐμαρτύρει πίστεως ἐπὶ πάντων παρασχὼν ἀπολογία, κεφαλικῇ κολάσει ὡς ἂν ἀπὸ δόγματος συγκλήτου τελειοῦται, μηδ' ἄλλως ἀφείσθαι τοὺς ἅπαξ εἰς δικαστήριον παριόντας καὶ μηδαμῶς τῆς προθέσεως μεταβαλλομένους ἀρχαίον παρ' αὐτοῖς νόμου κεκρατηκός.

[5] Τούτου μὲν οὖν τὰς ἐπὶ τοῦ δικαστοῦ φωνὰς καὶ τὰς ἀποκρίσεις ἅς πρὸς πεῦσιν πεποίητο τοῦ Περεννίου, πᾶσάν τε τὴν πρὸς τὴν σύγκλητον ἀπολογία, ὅτ' διαγινῶναι φίλον, ἐκ τῆς τῶν ἀρχαίων μαρτύρων συναχθείσης ἡμῖν ἀναγραφῆς εἴσεται.

KB'

Τίνες κατὰ τούτους ἐπίσκοποι ἐγνωρίζοντο

Δεκάτῳ γε μὴν τῆς Κομόδου βασιλείας¹ ἔτει δέκα πρὸς τρισὶν ἔτεσιν τὴν ἐπισκοπὴν λειτουργηκότα Ἐλεύθερον² διαδέχεται Βίκτωρ³. ἐν ᾧ καὶ Ἰουλιανῷ⁴ δέκατον ἔτος ἀποπλήσαντος, τῶν κατ' Ἀλεξάνδρειαν παροικίων τὴν λειτουργίαν ἐγχειρίζεται Δημήτριος⁵. καθ' οὓς καὶ τῆς Ἀντιοχείων ἐκκλησίας ὄγδοος ἀπὸ τῶν ἀποστόλων ὁ πρόσθεν ἤδη δεδηλωμένος ἔτι τότε Σεραπίων⁶ ἐπίσκοπος ἐγνωρίζετο. Καισαρείας δὲ τῆς Παλαιστίνων ἡγεῖτο Θεόφιλος⁷, καὶ Νάρκισσος δὲ ὁμοίως, οὗ καὶ πρόσθεν ὁ λόγος μνήμην ἐποιήσατο⁸, τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας ἔτι τότε τὴν λειτουργίαν εἶχεν, Κορίνθου δὲ τῆς κατ' Ἑλλάδα κατὰ τοὺς αὐτοὺς ἐπίσκοπος ἦν Βάκχυλλος⁹ καὶ τῆς ἐν Ἐφέσῳ παροικίας Πολυκράτης¹⁰.

Καὶ ἄλλοι δ', ὡς γε εἰκός, ἐπὶ τούτοις μυριοὶ κατὰ τούσδε διέπρεπον. ὧν γε μὴν ἑγγραφος ἡ τῆς πίστεως εἰς ἡμᾶς κατῆλθεν ὀρθοδοξία, τούτους εἰκότως ὀνομαστὶ κατελέξαμεν.

KΓ'

Περὶ τοῦ τότε κινήθεντος ἀμφὶ τοῦ πάσχα ζητήματος

[1] Ζητήσεως δῆτα κατὰ τούσδε οὐ σμικρὰς ἀνακινήθεισης, ὅτι δὴ τῆς Ἀσίας ἀπάσης αἱ παροικίαι ὡς ἐκ παραδόσεως ἀρχαιοτέρας σελήνης τὴν

¹ Komodus, cesarz w latach 180-192.

² Eleuteros, bp Rzymu w latach 175-189.

³ Wiktor, bp Rzymu w latach 189-199

⁴ Julian, bp Aleksandrii w latach 180-189.

⁵ Demetrios, bp Aleksandrii w latach 189-231.

[4] Zaś wielce miłego Bogu męczennika sędzia wzywał długo i uparcie, a wreszcie zażądał od niego, by się usprawiedliwił przed senatem. Wówczas Apoloniusz wygłosił wobec wszystkich znakomitą mowę w obronie wiary, jaką wyznawał. W końcu ścięto go na podstawie postanowienia senatu. Istniało bowiem stare prawo, że nie należy uwalniać chrześcijan, którzy stanęli przed sądem, o ile nie zmienią swego przekonania.

[5] Jeśli ktoś chce poznać jego słowa skierowane do sędziego, odpowiedzi na zadawane mu przez Perenniusza pytania, wreszcie całą apologię, z jaką wystąpił przed senatem, znajdzie je w zebranych przeze mnie *Aktach dawnych męczenników*.

22.

Ówcześni słynni biskupi

W dziesiątym roku panowania Komodusa¹ następcą Eleuterosa², który trzynastcie lat pełnił urząd biskupi, został Wiktor³. W tym samym także czasie po dziesięciu latach biskupstwa Juliana⁴, zwierzchnictwo nad parafiami aleksandryjskimi objął Demetrios⁵. Słynął również wówczas już wcześniej wymieniony biskup Serapion⁶, ósmy po apostołach zwierzchnik Kościoła antiocheńskiego. W Cezarei Palestyńskiej na czele Kościoła stał Teofil⁷, a Narcyz, o którym wspominaliśmy już wyżej⁸, sprawował jeszcze wówczas urząd w Kościele jerozolimskim. W Koryncie w Grecji był w tym samym czasie biskupem Bakchilos⁹, a w Kościele efeskim Polikrates¹⁰.

Oprócz tych, rzecz jasna, jeszcze bardzo wielu innych słynęło w owych czasach, ale tych, którzy prawdziwą wiarę przekazali nam w swoich pismach, wymieniliśmy, jak się godzi, z imienia.

23.

Spór, jaki powstał wówczas w sprawie Wielkanocy

[1] Rozgorzał wówczas spór o sprawę niemałego znaczenia. Mianowicie Kościoły całej Azji w oparciu o bardzo starą tradycję uważały, że święto

⁶ Serapion, bp Antiochii w latach ok. 190-211. Zob. HE V, 19, 1.

⁷ Teofil, bp Cezarei po koniec II w.

⁸ HE V, 12.

⁹ Bakchilos, bp Koryntu pod koniec II w. Zob. HE V, 2, 4.

¹⁰ Polikrates, bp Efezu, koniec II w. Jego list w sprawie daty Wielkanocy zob. niżej, HE V, 24, 2nn.

τεσσαρεσκαιδεκάτην ὥντο δεῖν ἐπὶ τῆς τοῦ σωτηρίου πάσχα ἑορτῆς παραφυλάττειν¹, ἐν ἣ θύειν τὸ πρόβατον Ἰουδαίοις προηγόρευτο, ὡς δέον ἐκ παντὸς κατὰ ταύτην, ὅποια δᾶν ἡμέρα τῆς ἑβδομάδος περιτυγχάνοι, τὰς τῶν ἀσιτιῶν ἐπιλύσεις ποιεῖσθαι, οὐκ ἔθους ὄντος τοῦτον ἐπιτελεῖν τὸν τρόπον ταῖς ἀνὰ τὴν λοιπὴν ἅπασαν οἰκουμένην ἐκκλησίαις, ἐξ ἀποστολικῆς παραδόσεως τὸ καὶ εἰς δεῦρο κρατῆσαν ἔθος φυλαττούσαις, ὡς μὴδ' ἑτέρα προσήκειν παρὰ τὴν τῆς ἀναστάσεως τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἡμέρα τὰς νηστείας ἐπιλύεσθαι.

[2] Σύνοδοι δὴ καὶ συγκροτήσεις ἐπισκόπων ἐπὶ ταῦτον ἐγίνοντο², πάντες τε μιᾷ γνώμῃ δι' ἐπιστολῶν ἐκκλησιαστικὸν δόγμα τοῖς πανταχόσε διευτυπῶντο ὡς ἂν μὴδ' ἐν ἄλλῃ ποτὲ τῆς κυριακῆς ἡμέρα τὸ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως ἐπιτελοῖτο τοῦ κυρίου μυστήριον, καὶ ὅπως ἐν ταύτῃ μόνῃ τῶν κατὰ τὸ πάσχα νηστειῶν φυλαττοίμεθα τὰς ἐπιλύσεις.

[3] Φέρεται δ' εἰς ἔτι νῦν τῶν κατὰ Παλαιστίνην τῆνικάδε συγκεκροτημένων γραφῇ, ὧν προυτέτακτο Θεόφιλος τῆς ἐν Καισαρείᾳ παροικίας ἐπίσκοπος καὶ Νάρκισσος τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις, καὶ τῶν ἐπὶ Ῥώμῃς δ' ὁμοίως ἄλλῃ περὶ τοῦ αὐτοῦ ζητήματος, ἐπίσκοπον Βίκτορα δηλοῦσα, τῶν τε κατὰ Πόντον ἐπισκόπων, ὧν Πάλμας ὡς ἀρχαιότατος προυτέτακτο, καὶ τῶν κατὰ Γαλλίαν δὲ παροικίων, ἃς Εἰρηναῖος ἐπεσκόπει.

[4] Ἦτι τε τῶν κατὰ τὴν Ὀσροηνὴν καὶ τὰς ἐκεῖσε πόλεις, καὶ ἰδίως Βακχύλλου τῆς Κορινθίων ἐκκλησίας ἐπισκόπου, καὶ πλείστων ὅσων ἄλλων³, οἱ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν δόξαν τε καὶ κρίσιν ἐξενηγεμένοι, τὴν αὐτὴν τέθινται ψῆφον. Καὶ τούτων μὲν ἦν ὁρος εἶς, ὁ δεδηλωμένος·

ΚΔ'

Περὶ τῆς κατὰ τὴν Ἀσίαν διαφωνίας

[1] Τῶν δὲ ἐπὶ τῆς Ἀσίας ἐπισκόπων τὸ πάλα πρότερον αὐτοῖς παραδοθὲν διαφυλάττειν ἔθος χρῆναι διισχυριζομένων ἡγεῖτο Πολυκράτης⁴. ὃς καὶ αὐτὸς ἐν ἣ πρὸς Βίκτορα καὶ τὴν Ῥωμαίων ἐκκλησίαν διευτύωσατο γραφῇ τὴν εἰς αὐτὸν ἐλθοῦσαν παράδοσιν ἐκτίθεται διὰ τούτων·

[2] «Ἡμεῖς οὖν ἀραδιοῦργητον ἄγομεν τὴν ἡμέραν, μήτε προστιθέντες μήτε ἀφαιρούμενοι. Καὶ γὰρ κατὰ τὴν Ἀσίαν μεγάλα στοιχεῖα κεκοίμῃται· ἅτινα ἀναστήσεται τῇ ἡμέρᾳ τῆς παρουσίας τοῦ κυρίου, ἐν ἣ ἔρχεται μετὰ δόξης ἐξ οὐρανῶν καὶ ἀναζητήσῃ πάντας τοὺς ἁγίους, Φίλιππον τῶν δώδεκα ἀποστόλων, ὃς κεκοίμῃται ἐν Ἱεραπόλει καὶ δύο θυγατέρες αὐτοῦ γεγηρακυῖαι

¹ Czyli 14 dnia miesiąca Nisan. Zwolenników tej tradycji, od czternastki, nazywano „quartodecimani”.

Wielkanocy należy obchodzić czternastego dnia księżyca¹, kiedy to Żydzi mieli obowiązek ofiarowania baranka, i że w każdym razie tego dnia, bez względu na to, jaki by to był dzień tygodnia, należy zakończyć post. Tymczasem wszystkie inne Kościoły na świecie nie trzymały się tej zasady, ale na podstawie tradycji apostoelskiej, która do dzisiaj nie straciła swojej mocy, zachowywały zwyczaj, że nie godzi się kończyć postów żadnego innego dnia, jak tylko w dniu Zmartwychwstania naszego Zbawiciela.

[2] W sprawie tej odbywały się synody i zgromadzenia biskupów², którzy wszyscy jednomyślnie listami do wiernych całego świata ogłosili kościelną zasadę, że tajemnicy Zmartwychwstania Pańskiego nie należy świętować żadnego innego dnia, jak tylko w niedzielę i że tylko tego dnia wolno kończyć posty paschalne.

[3] Jeszcze do dziś istnieje pismo zgromadzonych wówczas w Palestynie biskupów, którym przewodził Teofil, biskup cezarejski, i Narcyz, biskup jerozolimski. Jest oprócz tego w tej samej sprawie drugi list, synodu rzymskiego, z imieniem biskupa Wiktora. Ponadto istnieje pismo biskupów Pontu, którym jako najstarszy przewodniczył Palmas, oraz parafii galijskich, których biskupem był Ireneusz.

[4] Następnie biskupów Osroeny oraz tamtejszych miast, a osobno pismo Bakchilosa, biskupa Kościoła korynckiego, oraz bardzo wielu innych³. Wszyscy wyrażają to samo mniemanie, wydają ten sam sąd i stanowią to samo prawo. Mieli jedną zasadę, tę, która została przedstawiona.

24.

Sprzeciw Azji

[1] Biskupom azjatyckim, którzy podtrzymywali twierdzenie, że należy strzec pierwotnego zwyczaju przejętego z dawnych czasów, przewodził Polikrates⁴. W liście napisanym do Wiktora i Kościoła rzymskiego w następujących słowach osobiście przedstawił przejętą przez siebie tradycję:

[2] „My tego dnia nie świętujemy lekkomyślnie, nic nie dodajemy i nic nie ujmujemy. Bowiem w Azji zaszły wielkie gwiazdy, które wszędzie w dniu przyjścia Pana, kiedy z niebios przyjdzie w chwale i wskrzesi wszystkich świętych: Filipa, jednego z dwunastu apostołów, który spoczywa w Hierapolis,

² Te synody w II wieku to: Rzym (154), Azja Mniejsza (189-199); Rzym (193); Mezopotamia (196); Osroena (196); Pont (197); Lyon (197); Cezarea Palestyńska (198).

³ Dokumenty te nie zachowały się.

⁴ Por. HE V, 22.

παρθένοι καὶ ἡ ἑτέρα αὐτοῦ θυγάτηρ ἐν ἀγίῳ πνεύματι πολιτευσαμένη ἐν Ἐφέσῳ ἀναπαύεται·

[3] «Ἔτι δὲ καὶ Ἰωάννης ὁ ἐπὶ τὸ στῆθος τοῦ κυρίου ἀναπεσών¹, ὃς ἐγενήθη ἱερεὺς τὸ πέταλον πεφορεκῶς² καὶ μάρτυς καὶ διδάσκαλος· οὗτος ἐν Ἐφέσῳ κεκοίμηται.

[4] «Ἔτι δὲ καὶ Πολύκαρπος ἐν Σμύρνῃ, καὶ ἐπίσκοπος καὶ μάρτυς· καὶ Θρασέας, καὶ ἐπίσκοπος καὶ μάρτυς ἀπὸ Εὐμενείας, ὃς ἐν Σμύρνῃ κεκοίμηται.

[5] «Τί δὲ δεῖ λέγειν Σάγαριν ἐπίσκοπον καὶ μάρτυρα, ὃς ἐν Λαοδικείᾳ κεκοίμηται, ἔτι δὲ καὶ Παπίριον τὸν μακάριον καὶ Μελίτωνα τὸν εὐνοῦχον, τὸν ἐν ἀγίῳ πνεύματι πάντα πολιτευσάμενον, ὃς κεῖται ἐν Σάρδεσιν περὶμένων τὴν ἀπὸ τῶν οὐρανῶν ἐπισκοπὴν ἐν ἧ ἑκ νεκρῶν ἀναστήσεται;

[6] «Οὗτοι πάντες ἐτήρησαν τὴν ἡμέραν τῆς τεσσαρεσκαίδεκάτης τοῦ πάσχα κατὰ τὸ εὐαγγέλιον, μηδὲν παρεκβαίνοντες, ἀλλὰ κατὰ τὸν κανόνα τῆς πίστεως ἀκολουθοῦντες· «Ἔτι δὲ καὶ ὁ μικρότερος πάντων ὑμῶν Πολυκράτης, κατὰ παράδοσιν τῶν συγγενῶν μου, οἷς καὶ παρηκολούθησά τιςιν αὐτῶν. Ἑπτὰ μὲν ἦσαν συγγενεῖς μου ἐπίσκοποι, ἐγὼ δὲ ὄγδοος· καὶ πάντοτε τὴν ἡμέραν ἡγαγον οἱ συγγενεῖς μου ὅταν ὁ λαὸς ἤρηνυν τὴν ζύμην.

[7] «Ἐγὼ οὖν, ἀδελφοί, ἐξήκοντα πέντε ἔτη ἔχων ἐν κυρίῳ καὶ συμβεβηκώς τοῖς ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἀδελφοῖς καὶ πᾶσαν ἀγίαν γραφὴν διεληλυθώς, οὐ πτύρομαι ἐπὶ τοῖς καταπλησσομένοις· οἱ γὰρ ἐμοῦ μείζονες εἰρήκασιν· <Πειθαρχεῖν δεῖ θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις>³».

[8] Τούτοις ἐπιφέρει περὶ τῶν γράφοντι συμπαρόντων αὐτῷ καὶ ὁμοδοξούντων ἐπισκόπων ταῦτα λέγων·

«Ἐδυνάμην δὲ τῶν ἐπισκόπων τῶν συμπαρόντων μνημονεῦσαι, οὓς ὑμεῖς ἡξιώσατε μετακληθῆναι ὑπ' ἐμοῦ καὶ μετεκαλεσάμην· ὧν τὰ ὀνόματα ἂν γράφω, πολλὰ πλήθι εἰσίν· οἱ δὲ εἰδότες τὸν μικρόν μου ἄνθρωπον συνηυδόκησαν τῇ ἐπιστολῇ, εἰδότες ὅτι εἰκὴ πολιὰς οὐκ ἦνεγκα, ἀλλ' ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ πάντοτε πεπολίτευμαι».

[9] Ἐπὶ τούτοις ὁ μὲν τῆς Ῥωμαίων προεστὼς Βίκτωρ ἀθρόως τῆς Ἀσίας πάσης ἅμα ταῖς ὁμόροις ἐκκλησίαις τὰς παροικίας ἀποτέμνει, ὥς ἂν ἑτεροδοξούσας, τῆς κοινῆς ἐνώσεως πειρᾶται, καὶ στηλιτεύει γε διὰ γραμμάτων ἀκοινωνήτους πάντας ἄρδην τοὺς ἐκεῖσε ἀνακηρύττων ἀδελφούς⁴.

[10] «Ἄλλ' οὐ πᾶσί γε τοῖς ἐπισκόποις ταῦτ' ἡρέσκετο. Ἀντιπαρακελεύονται δὴτα αὐτῷ τὰ τῆς εἰρήνης καὶ τῆς πρὸς τοὺς πλησίον ἐνώσεώς τε καὶ ἀγάπης φρονεῖν, φέρονται δὲ καὶ αἱ τούτων φωναὶ πληκτικώτερον καθαπτομένων τοῦ Βίκτορος·

¹ Por. J 13, 23.

² Por. Wj 28, 36-38.

i dwie jego córki, które zestarzały się w dziewictwie; jest jeszcze jedna jego córka, która żyła pełna Ducha Świętego, a leży w Efezie.

[3] Jest jeszcze i Jan, który spoczywał na piersi Pana¹, a który jako kapłan nosił diadem², męczennik i nauczyciel, spoczywa on w Efezie.

[4] Jeszcze i Polikarp w Smyrnie, biskup i męczennik, i Traseas, biskup i męczennik z Eumenei, który spoczywa w Smyrnie.

[5] A czy trzeba jeszcze wymienić Sagarisa, biskupa i męczennika, który spoczywa w Laodycei, albo Papiriosa, błogosławionego, i Melitona, kastrata, który całe życie był pełen Ducha Świętego, a który leży w Sardes, czekając nawiedzenia z niebios, kiedy to powstanie z martwych?

[6] Ci wszyscy zgodnie z Ewangelią w świętowaniu Wielkanocy przestrzegali zasady czternastego dnia i w niczym od tego nie odstępili, lecz trzymali się reguły wiary. Tak i ja, Polikrates, najmniejszy spośród was wszystkich, idę za tradycją swoich krewnych, a niektórych z nich jestem także następcą. Bowiem siedmiu moich krewnych było biskupami, a ja jestem ósmy, i zawsze moi krewni świętowali tego dnia, kiedy lud wstrzymywał się od zakwasu.

[7] Zatem ja, Bracia, który żyję w Panu sześćdziesiąt pięć lat i który spotykałem się z braćmi z całego świata, i który dokładnie wczytałem się w Pismo Święte, nie boję się żadnych pogróżek, bowiem więksi ode mnie powiedzieli: «Bardziej należy być posłusznym Bogu niż ludziom»³.

[8] Do tego dodaje Polikrates informację o biskupach, którzy byli przy nim, gdy pisał, i podzielali jego zdanie, i mówi tak:

„Mógłbym wymienić biskupów obecnych tutaj ze mną, których zwołania zażądaliście ode mnie i których też zwołałem. Gdybym wypisał ich imiona, byłoby ich bardzo wiele. Wiedzą oni, że jestem człowiekiem małym, a jednak zatwierdzili moje pismo, bo wiedzą, że nie na marne noszę siwiznę, ale że zawsze żyłem w Jezusie Chrystusie”.

[9] Na to zwierzchnik Kościoła rzymskiego, Wiktor, powziął zamiar odłączenia od jedności Kościoła wszystkich gmin azjatyckich i Kościołów sąsiednich, jak gdyby były innowiercze, i ogłosił publicznie na piśmie, że wszyscy bez wyjątku tamtejsi bracia nie będą mieć komunii z Kościołem⁴.

[10] Nie podobało się to jednak wszystkim braciom. Nawet zwrócili się do niego z upomnieniem, by dążył do pokoju, jedności i miłości bliźniego. Aż do dzisiaj zachowały się ich głosy pełne gorzkich wyrzutów pod adresem Wiktora.

³ Dz 5, 29.

⁴ Z tekstu nie wynika jednoznacznie, czy Wiktor zerwał jedność kościelną z azjatami, czy tylko tym groził. Cytowany poniżej list Ireneusza zdaje się przemawiać za tą drugą możliwością.

[11] Ἐν οἷς καὶ ὁ Εἰρηναῖος ἐκ προσώπου ὧν ἡγεῖτο κατὰ τὴν Γαλλίαν ἀδελφῶν ἐπιστείλας, παρίσταται μὲν τῷ δεῖν ἐν μόνῃ τῇ τῆς κυριακῆς ἡμέρᾳ τὸ τῆς τοῦ κυρίου ἀναστάσεως ἐπιτελεῖσθαι μυστήριον, τῷ γε μὴν Βίκτορι προσηκόντως, ὥς μὴ ἀποκόπτοι ὅλας ἐκκλησίας θεοῦ ἀρχαίου ἔθους παράδοσιν ἐπιτηρούσας, πλείστα ἕτερα παραινεῖ, καὶ αὐτοῖς δὲ ῥήμασιν τάδε ἐπιλέγων·

[12] «Οὐδὲ γὰρ μόνον περὶ τῆς ἡμέρας ἐστὶν ἡ ἀμφισβήτησις, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ εἵδους αὐτοῦ τῆς νηστείας. Οἱ μὲν γὰρ οἴονται μίαν ἡμέραν δεῖν αὐτοὺς νηστεύειν, οἱ δὲ δύο, οἱ δὲ καὶ πλείονας· οἱ δὲ τεσσαράκοντα ὥρας ἡμερινὰς τε καὶ νυκτερινὰς συμμετροῦσιν τὴν ἡμέραν αὐτῶν.

[13] «Καὶ τοιαυτὴ μὲν ποικιλία τῶν ἐπιτηρούντων οὐ νῦν ἐφ' ἡμῶν γεγонуῖα, ἀλλὰ καὶ πολὺ πρότερον ἐπὶ τῶν πρὸ ἡμῶν, τῶν παρὰ τὸ ἀκριβές, ὥς εἰκός, κρατούντων τὴν καθ' ἀπλότητα καὶ ιδιωτισμὸν συνήθειαν εἰς τὸ μετέπειτα πεποικύτων, καὶ οὐδὲν ἔλαττον πάντες οὗτοι εἰρήνευσάν τε καὶ εἰρηνεύομεν πρὸς ἀλλήλους, καὶ ἡ διαφωνία τῆς νηστείας τὴν ὁμόνοιαν τῆς πίστεως συνίστησιν».

[14] Τοῦτοις καὶ ἱστορίαν προστίθησιν, ἣν οἰκείως παραθήσομαι, τοῦτον ἔχουσαν τὸν τρόπον·

«Ἐν οἷς καὶ οἱ πρὸ Σωτῆρος πρεσβύτεροι, οἱ προστάντες τῆς ἐκκλησίας ἥς σὺ νῦν ἀφηγῇ, Ἀνίκητον λέγομεν καὶ Πίον Ὑγίνον τε καὶ Τελεσφόρον καὶ Εὐστόν, οὔτε αὐτοὶ ἐτήρησαν οὔτε τοῖς μετ' αὐτῶν ἐπέτρεπον, καὶ οὐδὲν ἔλαττον αὐτοὶ μὴ τηροῦντες εἰρήνευον τοῖς ἀπὸ τῶν παροικιῶν ἐν αἷς ἐτηρεῖτο, ἐρχομένοις πρὸς αὐτούς· καίτοι μᾶλλον ἐναντίον ἦν τὸ τηρεῖν τοῖς μὴ τηροῦσιν.

[15] «Καὶ οὐδέποτε διὰ τὸ εἶδος τοῦτο ἀπεβλήθησάν τινες, ἀλλ' αὐτοὶ μὴ τηροῦντες οἱ πρὸ σοῦ πρεσβύτεροι τοῖς ἀπὸ τῶν παροικιῶν τηροῦσιν ἔπεμπον εὐχαριστίαν¹.

[16] «Καὶ τοῦ μακαρίου Πολυκάρπου ἐπιδημήσαντος τῇ Ῥώμῃ ἐπὶ Ἀνικήτου καὶ περὶ ἄλλων τινῶν μικρὰ σχόντες πρὸς ἀλλήλους, εὐθύς εἰρήνευσαν, περὶ τούτου τοῦ κεφαλαίου μὴ φιλεριστήσαντες εἰς ἑαυτούς. Οὗτε γὰρ ὁ Ἀνίκητος τὸν Πολύκαρπον πείσαι ἐδύνατο μὴ τηρεῖν, ἅτε μετὰ Ἰωάννου τοῦ μαθητοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν καὶ τῶν λοιπῶν ἀποστόλων οἷς συνδιέτριψεν, αἰεττηρηκότα, οὔτε μὴν ὁ Πολύκαρπος τὸν Ἀνίκητον ἔπεισεν τηρεῖν, λέγοντα τὴν συνήθειαν τῶν πρὸ αὐτοῦ πρεσβυτέρων ὀφείλειν κατέχειν.

[17] «Καὶ τούτων οὕτως ἐχόντων, ἐκοινώνησαν ἑαυτοῖς, καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ παρεχώρησεν ὁ Ἀνίκητος τὴν εὐχαριστίαν τῷ Πολυκάρπῳ, κατ' ἐντροπὴν δηλονότι, καὶ μετ' εἰρήνης ἀπ' ἀλλήλων ἀπηλλάγησαν, πάσης τῆς ἐκκλησίας εἰρήνην ἐχόντων, καὶ τῶν τηρούντων καὶ τῶν μὴ τηρούντων».

¹ Zwyczaj przesyłania Eucharystii do innych Kościołów był oznaką jedności.

[11] Między innymi napisał list także Ireneusz w imieniu braci z Galii, których był zwierzchnikiem. Stwierdził wprawdzie, że tylko w niedzielę należy obchodzić tajemnicę Zmartwychwstania Pańskiego, ale z pełnym szacunkiem wzywa Wiktora, by nie odłączał całych Kościołów Bożych, które zachowują tradycję pradawnego zwyczaju, dotyka wiele innych spraw i dodaje dosłownie:

[12] „Otóż spór toczy się nie tylko o kwestię dnia, ale także o sam sposób poszczenia. Jedni bowiem uważają, że powinni pościć tylko przez jeden dzień, drudzy, że przez dwa dni, inni, że jeszcze dłużej. Są również tacy, którzy miarą swego dnia czynią czterdzieści godzin dziennych i nocnych.

[13] Taka różnorodność zwyczajów nie powstała teraz, za naszych dni, ale już o wiele wcześniej, przed nami, wśród naszych poprzedników, którzy przez nieuwagę, jak się wydaje, ze swej prostoty i nieświadomości przyjęli ten zwyczaj i przekazali swym następcom. Wszyscy jednak mimo to żyli w pokoju i my wobec siebie nawzajem zachowujemy pokój, a różnica w przestrzeganiu postu tylko umacnia jedność wiary”.

[14] Do tego dołącza Ireneusz opowiadanie, które warto przytoczyć tutaj dosłownie:

„Wśród nich byli także prezbiterzy, którzy przed Soterem stali na czele Kościoła, któremu ty teraz przewodzisz, a więc Anicet, Pius, Hygin, Telesfor, Sykstus, ale ani oni sami nie zachowywali takiego zwyczaju, ani nie pozwalali na to swym podwładnym, a jednak chociaż sami tego nie przestrzegali, żyli w pokoju z wiernymi, którzy przychodzili do nich z Kościołów, w których istniał ten zwyczaj. Tymczasem jego zachowywanie tym bardziej wydawało się rażące tym, którzy go nie zachowywali.

[15] I nigdy się nie zdarzyło, by z tego powodu ktokolwiek miał być wykluczony; co więcej, prezbiterzy, twoi poprzednicy, którzy sami nie zachowywali tego zwyczaju, posyłali Eucharystię wiernym Kościołów zachowujących go¹.

[16] Gdy zaś w czasach Aniceta błogosławiony Polikarp przebywał w Rzymie i gdy między nimi powstała różnica zdań w innych sprawach niewielkiego znaczenia, doszło wkrótce do zupełnej zgody, w tej zaś głównej sprawie nie chcieli wszczynać sporu. Anicet bowiem nie zdołał nakłonić Polikarpa do porzucenia zwyczaju, którego zawsze przestrzegał razem z Janem, uczniem Pańskim, i z innymi apostołami, z którymi przebywał. Ani też Polikarp nie przekonał Aniceta, który twierdził, że należy się trzymać zwyczaju prezbiterów, jego poprzedników.

[17] Mimo to zachowali między sobą jedność, a w kościele Anicet w dowód swego szacunku pozwolił Polikarpowi na sprawowanie Eucharystii. Rozstali się więc w pokoju i w całym Kościele także był pokój między tymi, którzy ten zwyczaj zachowywali, i tymi, którzy go nie przestrzegali”.

[18] Καὶ ὁ μὲν Εἰρηναῖος φερώνυμός τις ὢν τῇ προσηγορίᾳ αὐτῷ τε τῷ τρόπῳ εἰρηνοποιός, τοιαῦτα ὑπὲρ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν εἰρήνης παρεκάλει τε καὶ ἐπρέσβευεν, ὁ δ' αὐτὸς οὐ μόνῳ τῷ Βίκτορι, καὶ διαφόροις δὲ πλείστοις ἄρχουσιν ἐκκλησιῶν τὰ κατάλληλα δι' ἐπιστολῶν περὶ τοῦ κεκινημένου ζητήματος ὠμίλει·

ΚΕ'

Ὅπως τοῖς πᾶσι μία ψῆφος περὶ τοῦ πάσχα συνεφωνήθη

Οἱ γε μὴν ἐπὶ Παλαιστίνης, οὓς ἀρτίως διεληλύθαμεν, ὃ τε Νάρκισσος καὶ Θεόφιλος, καὶ σὺν αὐτοῖς Κάσσιος τῆς κατὰ Τύρον ἐκκλησίας ἐπίσκοπος καὶ Κλᾶρος τῆς ἐν Πτολεμαῖδι οἱ τε μετὰ τούτων συνεληλυθότες, περὶ τῆς κατελθούσης εἰς αὐτοὺς ἐκ διαδοχῆς τῶν ἀποστόλων περὶ τοῦ πάσχα παραδόσεως πλεῖστα διεληφότες, κατὰ τὸ τέλος τῆς γραφῆς αὐτοῖς ῥήμασιν ἐπιλέγουσιν ταῦτα·

«Τῆς δ' ἐπιστολῆς ἡμῶν πειράθητε κατὰ πᾶσαν παροικίαν ἀντίγραφα διαπέμψασθαι, ὅπως μὴ ἔνοχοι ὦμεν τοῖς ραδίως πλανῶσιν ἑαυτῶν τὰς ψυχάς. Δηλοῦμεν δὲ ὑμῖν ὅτι τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἄγουσιν ἥπερ καὶ ἡμεῖς· παρ' ἡμῶν γὰρ τὰ γράμματα κομίζεται αὐτοῖς καὶ ἡμῖν παρ' αὐτῶν, ὥστε συμφώνως καὶ ὁμοῦ ἄγειν ἡμᾶς τὴν ἁγίαν ἡμέραν».

Κς'

Ὅσα τῆς Εἰρηναίου φιλοκαλίας¹ καὶ εἰς ἡμᾶς κατήλθεν.

Ἀλλὰ γὰρ πρὸς τοῖς ἀποδοθεῖσιν Εἰρηναίου συγγράμμασιν καὶ ταῖς ἐπιστολαῖς φέρεται τις αὐτοῦ πρὸς Ἑλληνας λόγος συντομώτατος καὶ τὰ μάλιστα ἀναγκαιότατος, Περὶ ἐπιστήμης ἐπιγεγραμμένος, καὶ ἄλλος, ὃν ἀνατέθεικεν ἀδελφῷ Μαρκιανῷ τοῦνομα εἰς ἐπίδειξιν τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος², καὶ βιβλίον τι διαλέξεων διαφόρων, ἐν ᾧ τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς καὶ τῆς λεγομένης Σολομώνος Σοφίας μνημονεύει, ῥητά τινα ἐξ αὐτῶν παραθέμενος. Καὶ τὰ μὲν εἰς ἡμετέραν ἐλθόντα γινώσιν τῶν Εἰρηναίου τοσαῦτα·

Κομόδου δὲ τὴν ἀρχὴν ἐπὶ δέκα καὶ τρισὶν ἔτεσιν καταλύσαντος, αὐτοκράτωρ Σευήρος οὐδ' ὅλοις μῆσιν ἕξ μετὰ τὴν Κομόδου τελευτὴν Περτίνακος διαγενομένου κρατεῖ³.

¹ Eusebiusz określa je mianem *filokalia*, co dosłownie znaczy „umiłowanie piękna”. Terminem tym oznaczano zbiory szczególnie cennych dzieł lub ich fragmentów, jak na przykład *Filokalia* Orygenesesa, którą stanowią zebrane przez Bazylego Wielkiego i Grzegorza z Nazjanzu fragmenty dotyczące wolnej woli i interpretacji Pisma.

[18] Tak Ireneusz, który istotnie nie na darmo nosił swoje imię i czynnie szerzył pokój, upominał w ten sposób i przemawiał wśród Kościołów na rzecz pokoju. Pisał zaś listy nie tylko do Wiktora, ale i równocześnie do bardzo wielu innych zwierzchników Kościołów w sprawie sporu, którzy rozgorzał.

25.

Powszechna jednomyślność w sprawie Wielkanocy

Tymczasem biskupi palestyńscy, o których dopiero co była mowa, a więc Narcyz i Teofil, a razem z nimi Kasjusz, biskup Kościoła w Tyrze, i Klarus, biskup Ptolemaid, a także ci, którzy się wraz z nimi zgromadzili, dokładnie ustalili przekazaną im przez sukcesję apostolską tradycję w sprawie Wielkanocy, a pod koniec swego pisma dodali jeszcze takie słowa:

„Postarajcie się rozesłać nasz list w odpisach do wszystkich Kościołów, by na siebie nie ściągnąć zarzutu ludzi, którzy tak łatwo zarażają swe dusze błędem. Oznajmiamy wam, że w Aleksandrii obchodzi się Wielkanoc tego samego dnia co u nas. Porozumielśmy się bowiem listownie, tak że zgodnie i razem obchodzimy dzień święty”.

26.

Wspaniałe dzieła Ireneusza¹, które dotrwały do naszych czasów

Oprócz wymienionych pism i listów Ireneusza istnieje jego króciutka, ale niezmiernie pożyteczna rozprawa przeciwko Hellenom, zatytułowana *O wiedzy*, a także inna, dedykowana bratu o imieniu Marcjanus – *Wykład nauki apostolskiej*², oraz niewielka księga rozmaitych rozpraw, w której Ireneusz wspomina o Liście do Hebrajczyków i tak zwanej Mądrości Salomona, przytaczając z nich pewne urywki. To są dzieła Ireneusza, które przetrwały do naszych czasów.

Rządy Komodusa skończyły się po upływie trzynastu lat, a w niespełna sześć miesięcy po jego śmierci, kiedy to w międzyczasie władzę sprawował Pertinaks, panowanie objął Sewerus³.

² Zob. ŻMT 7.

³ Komodus (180-192); Pertinaks (3 miesiące w 193); Septymiusz Sewer (193-211). Przed nim panował jeszcze przez dwa miesiące pominięty przez Euzebiusza Didiusz Julian.

KZ'

Ὅσα καὶ τῶν λοιπῶν τῶν τηνικάδε συνηκμάκωτων.

Πλείστα μὲν οὖν παρὰ πολλοῖς εἰς ἔτι νῦν τῶν τότε σφύζεται παλαιῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν ἐναρέτου σπουδῆς ὑπομνήματα· ὧν γε μὴν αὐτοὶ διέγνωμεν, εἴη ἂν τὰ Ἡρακλείτου εἰς τὸν ἀπόστολον, καὶ τὰ Μαξίμου περὶ τοῦ πολυθρυλήτου παρὰ τοῖς αἵρεσιώταις ζητήματος τοῦ πόθεν ἡ κακία, καὶ περὶ τοῦ γεννητῆν ὑπάρχειν τὴν ὕλην, τὰ τε Κανδίδου εἰς τὴν ἑξαήμερον, καὶ Ἀπίωνος εἰς τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν, ὁμοίως Σέξτου περὶ ἀναστάσεως, καὶ ἄλλη τις ὑπόθεσις Ἀραβιανοῦ¹, καὶ μυρίων ἄλλων, ὧν διὰ τὸ μηδεμίαν ἔχειν ἀφορμὴν οὐχ οἶόν τε οὐτε τοὺς χρόνους παραδοῦναι γραφῇ οὔθ' ἱστορίας μνήμην ὑποσημήνασθαι. Καὶ ἄλλων δὲ πλείστων, ὧν οὐδὲ τὰς προσηγορίας καταλέγειν ἡμῖν δυνατόν, ἦλθον εἰς ἡμᾶς λόγοι, ὀρθοδόξων μὲν καὶ ἐκκλησιαστικῶν, ὥς γε δὴ ἡ ἐκάστου παραδείκνυσιν τῆς θείας γραφῆς ἐρμηνεία, ἀδήλων δ' ὅμως ἡμῖν, ὅτι μὴ τὴν προσηγορίαν ἐπάγεται τῶν συγγραψαμένων.

KH'

Περὶ τῶν τὴν Ἀρτέμωνος αἵρεσιν ἐξ ἀρχῆς προβεβλημένων οἰοί τε τὸν τρόπον γεγόνασιν καὶ ὅπως τὰς ἀγίας γραφὰς διαφθεῖραι τετολμήκασιν

[1] Τούτων ἔν τινος σπουδάσματι κατὰ τῆς Ἀρτέμωνος αἱρέσεως πεπονημένω², ἦν αὖθις ὁ ἐκ Σαμοσάτων Παῦλος καθ' ἡμᾶς ἀνανεώσασθαι πεπείραται, φέρεται τις διήγησις ταῖς ἐξεταζομέναις ἡμῖν προσήκουσα ἱστορία.

[2] Τὴν γάρ τοι δεδηλωμένην αἵρεσιν ψιλὸν ἄνθρωπον γενέσθαι τὸν σωτήρα φάσκουσιν οὐ πρὸ πολλοῦ τε νεωτερισθεῖσαν διευθύνων, ἐπειδὴ σεμνύνειν αὐτὴν ὥς ἂν ἀρχαίαν οἱ ταύτης ἤθελον εἰσηγηταί, πολλὰ καὶ ἄλλα εἰς ἔλεγχον αὐτῶν τῆς βλασφημίου ψευδηγορίας παραθεῖς ὁ λόγος ταῦτα κατὰ λέξιν ἱστορεῖ.

[3] «Φασὶν γὰρ τοὺς μὲν προτέρους ἅπαντας καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀποστόλους παρεληφέναι τε καὶ δεδιδασχέναι ταῦτα ἃ νῦν οὗτοι λέγουσιν, καὶ τετηρηῆσθαι τὴν ἀλήθειαν τοῦ κηρύγματος μέχρι τῶν Βίκτορος χρόνων, ὃς ἦν τρισκαίδεκατος ἀπὸ Πέτρου ἐν Ῥώμῃ ἐπίσκοπος· ἀπὸ δὲ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Ζεφυρίνου παρακεχαράχθαι τὴν ἀλήθειαν.

[4] Ἦν δ' ἂν τυχὸν πιθανὸν τὸ λεγόμενον, εἰ μὴ πρῶτον μὲν ἀντέπιπτον αὐτοῖς αἱ θεῖαι γραφαί· καὶ ἀδελφῶν δέ τινων ἔστιν γράμματα, πρεσβύτερα τῶν Βίκτορος χρόνων, ἃ ἐκεῖνοι καὶ πρὸς τὰ ἔθνη ὑπὲρ τῆς ἀληθείας καὶ

¹ Pisarze obecnie nieznan.

27.

Zachowane pisma innych znaczących wówczas osób

U bardzo wielu aż do dzisiaj przetrwały liczne pamiątki nieustrudzonego wysiłku pisarzy kościelnych owych dawnych czasów. Oto te, które sami znamy: pismo Herakleitosa *O apostołach*, księgi Maksymusa na temat tak często dyskutowany wśród heretyków – *Skąd pochodzi zło oraz że materia została stworzona*, *O hexaemeronie* Kandydusa oraz pismo Apiona na ten sam temat, podobnie *O zmartwychwstaniu* Sykstusa i rozprawa Arabianosa¹, wreszcie pisma wielu innych, których z powodu braku jakiegokolwiek punktu odniesienia ani nie jesteśmy w stanie umieścić w czasie, ani podać śladów ich historii. Zresztą zachowały się do naszych czasów dzieła bardzo wielu innych pisarzy, których nie umiemy wymienić nawet imion. Są to prawowierni ludzie Kościoła, jak o tym świadczy ich sposób objaśniania Pisma Świętego, ale są nam nieznani, bo księgi nie podają imion swych autorów.

28.

Pierwsi propagatorzy herezji Artemona, ich tryb życia i bezczelne fałszowanie Pisma Świętego

[1] Jeden z tych pisarzy napisał dzieło zwalczające herezję Artemona², do której w naszych czasach usiłował powrócić Paweł z Samosaty. Znajduje się tam opowieść związana z historią, którą się teraz zajmujemy.

[2] Znajduje się w niej odparcie nauki wspomnianej herezji, która twierdzi, że Zbawiciel był tylko człowiekiem, a która nie tak dawno temu wystąpiła ze swymi nowinkami, chociaż jej twórcy chcieli jej przydać powagi starożytności. Ponadto znajduje się tam wiele innych argumentów na zabicie tego bluźnierczego kłamstwa, a wreszcie czytamy dosłownie:

[3] „Twierdzą oni, że wszyscy starożytni, a nawet apostołowie przejęli tę tradycję i tego samego nauczali, co oni mówią obecnie; że prawdziwa nauka zachowała się do czasów Wiktora, trzynastego w kolejności po Piotrze biskupa rzymskiego, a poczynawszy od Zefiryna, jego następcy, prawda została zafalszowana.

[4] Twierdzenie to mogłoby mieć pozory prawdy, gdyby przede wszystkim nie przeczyło temu Pismo Święte. Istnieją ponadto pisma niektórych braci, z czasów wcześniejszych niż Wiktor, napisane w obronie prawdy, tak

² Artemon lub artemas, zwolennik adopcjonizmu, według ktrego Chrystus był zwykłym człowiekiem. Por. R. H. CONNOLY, *Eusebius* V, 28; JThS 49 (1948) 73-79.

πρὸς τὰς τότε αἱρέσεις ἔγραψαν, λέγω δὲ Ἰουστίνου καὶ Μιλτιάδου καὶ Τατιανοῦ καὶ Κλήμεντος καὶ ἐτέρων πλειόνων, ἐν οἷς ἅπασιν θεολογεῖται ὁ Χριστός.

[5] «Τὰ γὰρ Εἰρηναίου τε καὶ Μελίτωνος καὶ τῶν λοιπῶν τίς ἀγνοεῖ βιβλία, θεὸν καὶ ἄνθρωπον καταγγέλλοντα τὸν Χριστόν, ψαλμοὶ δὲ ὅσοι καὶ ᾠδαὶ ἀδελφῶν ἀπ' ἀρχῆς ὑπὸ πιστῶν γραφεῖσαι τὸν λόγον τοῦ θεοῦ τὸν Χριστὸν ὑμνοῦσιν θεολογοῦντες;

[6] «Πῶς οὖν ἐκ τοσούτων ἐτῶν καταγγελλομένου τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ φρονήματος, ἐνδέχεται τοὺς μέχρι Βίκτορος οὕτως ὡς οὗτοι λέγουσιν κεκηρυχέναι; πῶς δὲ οὐκ αἰδοῦνται ταῦτα Βίκτορος καταψεύδεσθαι, ἀκριβῶς εἰδότες ὅτι Βίκτωρ Θεόδοτον τὸν σκυτέα, τὸν ἀρχηγὸν καὶ πατέρα ταύτης τῆς ἀρνησιθεοῦ ἀποστασίας, ἀπεκήρυξεν τῆς κοινωνίας, πρῶτον εἰπόντα ψιλὸν ἄνθρωπον τὸν Χριστόν; εἰ γὰρ Βίκτωρ κατ' αὐτοὺς οὕτως ἐφρόνει ὡς ἡ τούτων διδάσκει βλασφημία, πῶς ἂν ἀπέβαλεν Θεόδοτον τὸν τῆς αἵρέσεως ταύτης εὐρετήν;»

[7] Καὶ τὰ μὲν κατὰ τὸν Βίκτορα τοσαῦτα· τοῦτου δὲ ἔτεσιν δέκα προστάντος τῆς λειτουργίας, διάδοχος καθίσταται Ζεφυρίνος¹ ἀμφὶ τὸ ἔνατον τῆς Σευήρου βασιλείας ἔτος. Προστίθῃσιν δὲ ὁ τὸ προειρημένον συντάξας περὶ τοῦ κατάρξαντος τῆς δηλωθείσης αἵρέσεως βιβλίον καὶ ἄλλην κατὰ Ζεφυρίνον γενομένην πρᾶξιν, ὧδέ πως αὐτοῖς ῥήμασι γράφων·

[8] «Ὑπομνήσω γοῦν πολλοὺς τῶν ἀδελφῶν πρᾶγμα ἐφ' ἡμῶν γενόμενον, ὃ νομίζω ὅτι εἰ ἐν Σοδόμοις ἐγεγόνει, τυχὸν ἂν κακείνους ἐνουθέτησεν. Νατάλιος ἦν τις ὁμολογητής, οὐ πάλαι, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἡμετέρων γενόμενος καιρῶν.

[9] «Οὗτος ἠπατήθη ποτὲ ὑπὸ Ἀσκληπιοδότου καὶ ἐτέρου Θεοδότου τινὸς τραπεζίτου· ἦσαν δὲ οὗτοι ἄμφω Θεοδότου τοῦ σκυτέως μαθηταὶ τοῦ πρώτου ἐπὶ ταύτῃ τῇ φρονήσει, μᾶλλον δὲ ἀφροσύνη, ἀφορισθέντος τῆς κοινωνίας ὑπὸ Βίκτορος, ὡς ἔφην, τοῦ τότε ἐπισκόπου.

[10] «Ἀνεπίσθη δὲ ὁ Νατάλιος ὑπ' αὐτῶν ἐπὶ σαλαρίῳ ἐπίσκοπος κληθῆναι ταύτης τῆς αἵρέσεως, ὥστε λαμβάνειν παρ' αὐτῶν μηνιαῖα δηνάρια ρν'.

[11] «Γενόμενος οὖν σὺν αὐτοῖς, δι' ὁραμάτων πολλάκις ἐνουθετεῖτο ὑπὸ τοῦ κυρίου· ὁ γὰρ εὐσπλαγχνός θεὸς καὶ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς οὐκ ἐβούλετο ἔξω ἐκκλησίας γενόμενον ἀπολέσθαι μάρτυρα τῶν ἰδίων παθῶν.

[12] «Ἐπεὶ δὲ ῥαθυμότερον τοῖς ὁράμασιν προσεῖχεν, δελεαζόμενος τῇ τε παρ' αὐτοῖς πρωτοκαθεδρία καὶ τῇ πλείστοις ἀπολλυούσῃ αἰσχροκερδία, τελευταῖον ὑπὸ ἀγίων ἀγγέλων ἐμαστιγώθη δι' ὅλης τῆς νυκτὸς οὐ μικρῶς αἰκισθεὶς, ὥστε ἔωθεν ἀναστῆναι καὶ ἐνδυσάμενον σάκκον καὶ σποδὸν καταπασάμενον μετὰ πολλῆς σπουδῆς καὶ δακρύων προσπεσεῖν Ζεφυρίνῳ

¹ Wiktor, bp Rzymu w latach 189-198/199; Zefiryn w latach 198/199-217.

przeciwko poganom, jak i przeciwko ówczesnym herezjom. Mówią one o Justynie, Miltiadesie, Tacjanie, Klemensie i bardzo wielu innych, a wszystkie o Boskości Chrystusa.

[5] Któż bowiem nie zna dzieł Ireneusza, Melitona i innych, które głoszą, że Chrystus jest Bogiem i człowiekiem? Ileż psalmów i pieśni od czasów pierwotnych napisanych przez wiernych braci opiewa Chrystusa jako Słowo Boże i przyznaje Mu Boskość?!

[6] Jak więc można sądzić, że ci, którzy żyli przed Wiktorem, uczyli tak, jak oni mówią, jeśli od tylu lat głosi się naukę Kościoła? Jak się nie wstydzą takie kłamstwa opowiadać o Wiktorze, chociaż bardzo dobrze wiedzą, że Wiktor wyłączył z komunii szewca Teodota, przywódcę i ojca tej bezbożnej apostazji, który jako pierwszy twierdził, że Chrystus jest tylko człowiekiem! Jeśliby Wiktor tak myślał, jak tego nauczają w swym bluźnierstwie, jak mógł wyłączyć Teodota, twórcę tej herezji?”

[7] Tyle o Wiktorze, który sprawował swój urząd przez dziesięć lat. Jego następcą został Zefiryn¹, mniej więcej w dziewiątym roku panowania Sewera. Autor wspomnianego dzieła o początkach wzmiankowanej herezji dodaje jeszcze inne zdarzenia z czasów Zefiryna i opisuje je takimi słowami:

[8] „Przypomnę zatem wielu braciom zdarzenie z naszych czasów. Gdyby się to zdarzyło w Sodomie, myślę, że nawet tamtejszych ludzi przywiodłoby do opamiętania. Był niejaki Natalius, wyznawca, żył nie przed laty, lecz w naszych czasach.

[9] Został on wprowadzony w błąd przez Asklepiodota i innego Teodota, bankiera, obydwaj zaś byli uczniami szewca Teodota, który jako pierwszy z powodu tej nauki, a raczej głupoty, został wyłączony z kościelnej komunii przez Viktora, ówczesnego, jak mówiliśmy, biskupa.

[10] Za pieniądze dał się on namówić do przyjęcia tytułu biskupa tej herezji i miał pobierać miesięcznie 150 denarów.

[11] Gdy już się do nich przyłączył, otrzymywał od Boga w widzeniach częste upomnienia, albowiem Bóg miłosierny i Pan nasz, Jezus Chrystus, nie chciał, aby świadek Jego męki ginął poza Kościołem.

[12] Natalius jednak niewiele zważał na te widzenia, zaślepiony tym pierwszeństwem, jakie u nich miał, i chciwością, która już tylu ludzi przywiodła do zguby. W końcu święci aniołowie wychłostali go dotkliwie przez całą noc, tak że wstał wcześniej rano, przywdział wór pokutny, posypał się popiołem i skwapliwie z płaczem rzucił się do nóg biskupowi Zefirynowi.

τῷ ἐπισκόπῳ, κυλιόμενον ὑπὸ τοὺς πόδας οὐ μόνον τῶν ἐν κλήρῳ, ἀλλὰ καὶ τῶν λαϊκῶν, συγχέαι τε τοῖς δάκρυσιν τὴν εὐσπλαγχνον ἐκκλησίαν τοῦ ἐλεήμονος Χριστοῦ πολλῇ τε τῇ δεήσει χρησάμενον δείξαντά τε τοὺς μώλωπας ὧν εἰλήφει πληγῶν μόλις κοινωνηθῆναι».

[13] Τούτοις ἐπισυνάψομεν καὶ ἄλλας περὶ τῶν αὐτῶν τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως φωνάς, τοῦτον ἐχούσας τὸν τρόπον·

«Γραφὰς μὲν θείας ἀφόβως ῥεραδιουργήκασιν, πίστεώς τε ἀρχαίας κανόνα ἠθετήκασιν, Χριστὸν δὲ ἡγνοήκασιν, οὐ τί αἱ θεαὶ λέγουσιν γραφαί, ζητοῦντες, ἀλλ' ὅποιον σχῆμα συλλογισμοῦ εἰς τὴν τῆς ἀθεότητος σύστασιν εὔρεθῃ, φιλοπόνως ἀσκοῦντες. Κἂν αὐτοῖς προτείνῃ τις ῥητὸν γραφῆς θεϊκῆς, ἐξετάζουσιν πότερον συνημμένον ἢ διεzeugμένον δύναται ποιῆσαι σχῆμα συλλογισμοῦ·

[14] «Καταλιπόντες δὲ τὰς ἀγίας τοῦ θεοῦ γραφάς, γεωμετρίαν ἐπιτηδεύουσιν, ὡς ἂν ἐκ τῆς γῆς ὄντες καὶ ἐκ τῆς γῆς λαλοῦντες καὶ τὸν ἄνωθεν ἐρχόμενον ἀγνοοῦντες. Εὐκλείδης γοῦν παρὰ τισιν αὐτῶν φιλοπόνως γεωμετρεῖται, Ἀριστοτέλης δὲ καὶ Θεόφραστος θαυμάζονται· Γαληνὸς γὰρ ἴσως ὑπὸ τινων καὶ προσκυνεῖται.

[15] «Οἱ δὲ ταῖς τῶν ἀπίστων τέχναις εἰς τὴν τῆς αἰρέσεως αὐτῶν γνώμην ἀποχρώμενοι καὶ τῇ τῶν ἀθέων πανουργίᾳ τὴν ἀπλὴν τῶν θείων γραφῶν πίστιν καπηλεύοντες, ὅτι μὴδὲ ἐγγὺς πίστεως ὑπάρχουσιν, τί δεῖ καὶ λέγειν; διὰ τοῦτο ταῖς θεαῖς γραφαῖς ἀφόβως ἐπέβαλον τὰς χεῖρας, λέγοντες αὐτὰς διωρθωκέναι.

[16] «Καὶ ὅτι τοῦτο μὴ καταψευδόμενος αὐτῶν λέγω, ὁ βουλόμενος δύναται μαθεῖν. Εἰ γάρ τις θελήσει συγκομίσας αὐτῶν ἐκάστου τὰ ἀντίγραφα ἐξετάζειν πρὸς ἄλληλα, κατὰ πολὺ ἂν εὗροι διαφωνοῦντα, ἀσύμφωνα γοῦν ἔσται τὰ Ἀσκληπιάδου τοῖς Θεοδότου.

[17] «Πολλῶν δὲ ἔστιν εὐπορῆσαι διὰ τὸ φιλοτίμως ἐκγεγράφθαι τοὺς μαθητὰς αὐτῶν τὰ ὑφ' ἐκάστου αὐτῶν, ὡς αὐτοὶ καλοῦσιν, κατωρθωμένα, τοῦτ' ἐστὶν ἠφανισμένα· πάλιν δὲ τούτοις τὰ Ἑρμοφίλου οὐ συνάδει. Τὰ γὰρ Ἀπολλωνιάδου οὐδὲ αὐτὰ ἑαυτοῖς ἐστὶν σύμφωνα· ἔνεστιν γὰρ συγκρίναι τὰ πρότερον ὑπ' αὐτῶν κατασκευασθέντα τοῖς ὕστερον πάλιν ἐπιδιαστραφεῖσιν καὶ εὐρεῖν κατὰ πολὺ ἀπάδοντα¹.

[18] «Ὅσης δὲ τόλμης ἐστὶ τοῦτο τὸ ἀμάρτημα, εἰκὸς μὴδὲ ἐκείνους ἀγνοεῖν. Ἡ γὰρ οὐ πιστεύουσιν ἀγίῳ πνεύματι λελέχθαι τὰς θείας γραφάς, καὶ εἰσιν ἄπιστοι· ἢ ἑαυτοὺς ἡγοῦνται σοφωτέρους τοῦ ἀγίου πνεύματος ὑπάρχειν, καὶ τί ἕτερον ἢ δαιμονώσιν; οὐδὲ γὰρ ἀρνήσασθαι δύνανται ἑαυτῶν εἶναι τὸ τόλμημα, ὅποταν καὶ τῇ αὐτῶν χειρὶ ἢ γεγραμμένα, καὶ παρ' ὧν

¹ Wydaje się, że sekta ta zajmowała się czymś w rodzaju racjonalistycznej krytyki tekstu Pisma Świętego.

Padał do stóp nie tylko duchowieństwa, ale i ludzi świeckich i łzami skrapiał litościwy Kościół miłosiernego Chrystusa. Długo zanosił prośby, pokazywał ślady ran, jakie otrzymał, a wreszcie z wielkim trudem został dopuszczony do komunii wiernych”.

[13] Do tego dołączymy również inne uwagi tego samego autora dotyczące tych samych heretyków. Oto one:

„Nie bali się sfalszować Pisma Świętego, porzucili kanon dawnej wiary, zapomnieli Chrystusa, bo nie szukają tego, co mówi Pismo Święte, lecz z całych sił starają się znaleźć jakąkolwiek formę sylogizmu na poparcie swej bezbożności. Jeśli ktoś przedłoży im słowo Pisma Świętego, badają, czy da się z niego zbudować sylogizm prosty, czy złożony.

[14] Zaniedbali święte Boże pisma, a zajmują się geometrią, jak ludzie, którzy są z ziemi i mówią o ziemi, a nie znają Tego, który idzie z wysokości. Gorliwie więc zajmują się geometrią Euklidesa, podziwiają Arystotelesa i Teofrasta, a do Galena niektórzy prawie się modlą.

[15] Szkoda nawet mówić, że dalecy są od wiary ludzie, którzy wykorzystują pogańskie nauki dla poparcia swych heretyckich zapatrywań i z niegodziwością bezbożników fałszują szczerą wiarę Pisma Świętego. Dlatego właśnie tak śmiało wyciągnęli rękę po Święte Księgi pod pozorem, że chcą je poprawić.

[16] O tym, że to, co o nich mówię, nie jest kłamstwem, może się przekonać każdy, kto chce. Gdyby ktoś bowiem zebrał wszystkie egzemplarze ich odpisów i dokładnie je ze sobą porównał, znalazłby niemałe różnice. Kopie Asklepiadesa nie są zgodne z kopiami Teodota.

[17] Nietrudno zresztą zebrać wielką ich liczbę, bo ich uczniowie skwapliwie odpisują to, co każdy z nich poprawił, a raczej sfalszował. Z tymi z kolei nie są zgodne teksty Hermofilosa, a kopie Apoloniadesa różnią się nawet między sobą. Można porównać ich pierwsze teksty z późniejszymi ich przeróbkami, a znajdzie się wiele różnic¹.

[18] Tego, jak zuchwały jest ten występki, zapewne nawet sami nie są świadomi. Bowiem albo nie wierzą, że Pismo Święte powstało pod natchnieniem Ducha Świętego, a w takim razie są niewierni, albo siebie uważają za mądrzejszych od Ducha Świętego, a w takim razie są opętani. Jednak wyprzeczyć się swego zuchwalstwa nie mogą, jako że kopie są pisane ich własną ręką,

κατηχήθησαν, μὴ τοιαύτας παρέλαβον τὰς γραφάς, καὶ δεῖξαι ἀντίγραφα ὅθεν αὐτὰ μετεγράψαντο, μὴ ἔχωσιν.

[19] «Ἐνιοὶ δ' αὐτῶν οὐδὲ παραχαράσσειν ἠξίωσαν αὐτάς, ἀλλ' ἀπλῶς ἀρνησάμενοι τὸν τε νόμον καὶ τοὺς προφήτας, ἀνόμου καὶ ἀθέου διδασκαλίας προφάσει χάριτος εἰς ἔσχατον ἀπωλείας ὄλεθρον κατωλίσθησαν».

Καὶ ταῦτα μὲν τοῦτον ἱστορήσθω τὸν τρόπον.

od swych nauczycieli zaś takich pism nie otrzymali ani nie mogą pokazać oryginałów, z których zrobili odpisy.

[19] Niektórzy z nich nie uważali nawet za potrzebne dokonywać fałszerstw, tylko po prostu odrzucili Prawo i Proroków, a złudna atrakcyjność nieprawej i bezbożnej nauki wtrąciła ich w najgłębszą otchłań zatracenia”.

To koniec tego opowiadania.

ς'

Τάδε καὶ ἡ ς' περιέχει βίβλος τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας

- A' Περὶ τοῦ κατὰ Σευῆρον διωγμοῦ.
- B' Περὶ τῆς Ὠριγένους ἐκ παιδὸς ἀσκήσεως.
- Γ' Ὡς κομιδῇ νέος ὢν τὸν Χριστοῦ λόγον ἐπρέσβευεν.
- Δ' Ὅσοι δι' αὐτοῦ κατηχηθέντες προήχθησαν μάρτυρες.
- E' Περὶ Ποταμιαίνης.
- ς' Περὶ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως.
- Z' Περὶ Ἰούδα συγγραφέως.
- H' Περὶ τοῦ τολμηθέντος Ὠριγένει.
- Θ' Περὶ τῶν κατὰ Νάρκισσον παραδόξων.
- I' Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπισκόπων.
- ΙΑ' Περὶ Ἀλεξάνδρου.
- ΙΒ' Περὶ Σεραπίωνος καὶ τῶν φερομένων αὐτοῦ λόγων.
- ΙΓ' Περὶ τῶν Κλήμεντος συγγραμμάτων.
- ΙΔ' Ὅπόσων ἐμνημόνευσε γραφῶν.
- ΙΕ' Περὶ Ἡρακλᾶ.
- Ις' Ὅπως Ὠριγένει περὶ τὰς θείας γραφὰς ἐσπουδάκει.
- ΙΖ' Περὶ Συμμάχου τοῦ ἐρμηνέως.
- ΙΗ' Περὶ Ἀμβροσίου.
- ΙΘ' Ὅσα περὶ Ὠριγένους μνημονεύεται.
- Κ' Ὅσοι τῶν τηνικάδε φέρονται λόγοι.
- ΚΑ' Ὅσοι κατὰ τούσδε ἐπίσκοποι ἐγνωρίζοντο.
- ΚΒ' Ὅσα τῶν Ἱππολύτου εἰς ἡμᾶς ἦλθεν.
- ΚΓ' Περὶ τῆς Ὠριγένους σπουδῆς καὶ ὡς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πρεσβείου ἡξιώθη.
- ΚΔ' Τίνα ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐξηγήσατο.
- ΚΕ' Ὅπως τῶν ἐνδιαθῆκων γραφῶν ἐμνημόνευσεν.
- Κς' Ὅπως αὐτὸν ἐώρων οἱ ἐπίσκοποι.
- ΚΖ' Ὡς Ἡρακλᾶς τὴν Ἀλεξανδρέων ἐπισκοπὴν διεδέξατο.

KSIEGA SZÓSTA

Treść księgi szóstej *Historii kościelnej*

1. Prześladowanie w czasach Sewera
2. Gorliwość Orygenesza od najmłodszych lat
3. O tym, że już we wczesnej młodości głosił słowo Boże
4. O tym, ilu jego uczniów poniosło śmierć męczeńską
5. Potamiena
6. Klemens Aleksandryjski
7. Juda Pisarz
8. Zuchwały czyn Orygenesza
9. Cuda Narcyza
10. Biskupi jerozolimscy
11. Aleksander
12. Serapion i jego zachowane pisma
13. Pisma Klemensa
14. Pisma, które wymienia Klemens
15. Heraklas
16. Gorliwość Orygenesza w studiowaniu Pisma Świętego
17. Symmach tłumacz
18. Ambroży
19. Zachowane wspomnienia o Orygenesie
20. Dzieła ówczesnych pisarzy
21. O biskupach tamtych czasów
22. Dzieła Hipolita, które zachowały się do naszych czasów
23. Gorliwość Orygenesza oraz o tym, jak dostąpił godności kościelnego prezbiteratu
24. Pisma egzegetyczne napisane przez Orygenesza w Aleksandrii
25. W jaki sposób Orygenes wymieniał pisma obu Testamentów
26. Heraklas obejmuje stolicę biskupią w Aleksandrii
27. Stosunek biskupów do Orygenesza

- ΚΗ' Περὶ τοῦ κατὰ Μαξιμῖνον διωγμοῦ.
ΚΘ' Περὶ Φαβιανοῦ ὡς Ῥωμαίων ἐπίσκοπος ἐκ θεοῦ παραδόξως ἀνεδείχθη.
Λ' Ὅσοι γεγονάσιν Ὀριγένους φοιτηταί.
ΛΑ' Περὶ Ἀφρικανοῦ.
ΛΒ' Τίνα Ὀριγένης ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης ἐξηγήσατο.
ΛΓ' Περὶ τῆς Βηρύλλου παρατροπῆς.
ΛΔ' Τὰ κατὰ Φίλιππον.
ΛΕ' Ὡς Διονύσιος Ἡρακλᾶ τὴν ἐπισκοπὴν διεδέξατο.
Λς' Ὅσα ἄλλα ἐσπούδαστο τῷ Ὀριγένει.
ΛΖ' Περὶ τῆς τῶν Ἀράβων διαστάσεως.
ΛΗ' Περὶ τῆς Ἐλκεσαιτῶν αἵρέσεως.
ΛΘ' Περὶ τῶν κατὰ Δέκιον.
Μ' Περὶ τῶν Διονυσίῳ συμβάντων.
ΜΑ' Περὶ τῶν ἐπ' αὐτῆς Ἀλεξανδρείας μαρτυρησάντων.
ΜΒ' Περὶ ὧν ἄλλων ὁ Διονύσιος ἱστορεῖ.
ΜΓ' Περὶ Νοουάτου, οἷός τις ἦν τὸν τρόπον, καὶ περὶ τῆς κατ' αὐτὸν αἵρέσεως.
ΜΔ' Περὶ Σεραπίωνος ἱστορία Διονυσίου.
ΜΕ' Ἐπιστολὴ πρὸς Νοουᾶτον Διονυσίου.
Μς' Περὶ τῶν ἄλλων Διονυσίου ἐπιστολῶν.

28. Prześladowanie Maksymina
29. Fabian w cudowny sposób zostaje wskazany przez Boga jako biskup Rzymu
30. Jak wielu uczniów miał Orygenes
31. Afrykańczyk
32. Komentarze Orygeneses napisane w Cezarei Palestyńskiej
33. Błąd Beryllosa
34. Wydarzenia za panowania Filipa
35. Dionizy obejmuje stolicę biskupią po Heraklasie
36. Inne dzieła napisane przez Orygeneses
37. Różnica zdań wśród Arabów
38. Herezja helkesaitów
39. Wydarzenia za panowania Decjusza
40. Losy Dionizego
41. Męczennicy z Aleksandrii
42. Inne wydarzenia opowiedziane przez Dionizego
43. Nowatus, jego sposób życia i herezja
44. Opowieść Dionizego o Serapionie
45. List Dionizego do Nowatusa
46. Inne listy Dionizego

A'

Περὶ τοῦ κατὰ Σευῆρον διωγμοῦ

[1] Ὡς δὲ καὶ Σευῆρος διωγμὸν κατὰ τῶν ἐκκλησιῶν ἐκίνει¹, λαμπρὰ μὲν τῶν ὑπὲρ εὐσεβείας ἀθλητῶν κατὰ πάντα τόπον ἀπετελεῖτο μαρτύρια, μάλιστα δ' ἐπλήθυνεν ἐπ' Ἀλεξανδρείας, τῶν ἀπ' Αἰγύπτου καὶ Θηβαΐδος ἀπάσης αὐτόθι ὥσπερ ἐπὶ μέγιστον ἀθλητῶν θεοῦ παραπεμπομένων στάδιον διὰ καρτερικωτάτης τε ποικίλων βασάνων καὶ θανάτου τρόπων ὑπομονῆς τοὺς παρὰ θεῷ στεφάνους ἀναδουμένων· ἐν οἷς καὶ Λεωνίδης, ὁ λεγόμενος Ὀριγένους πατήρ², τὴν κεφαλὴν ἀποτμηθεὶς, νέον κομιδῇ καταλείπει τὸν παῖδα· ὃς δὴ ὁποίας ἐξ ἐκείνου περὶ τὸν θεῖον λόγον προαιρέσεως ἦν, οὐκ ἄκαιρον διὰ βραχέων διελθεῖν τῷ μάλιστα πολὺν εἶναι παρὰ τοῖς πολλοῖς τὸν περὶ αὐτοῦ βεβοημένον λόγον.

[II, 1] Πολλὰ μὲν οὖν ἂν τις εἴποι τὸν βίον τοῦ ἀνδρὸς ἐν σχολῇ παραδοῦναι διὰ γραφῆς πειρώμενος, δέοιτο δ' ἂν καὶ ἰδίας ὑποθέσεως ἢ περὶ αὐτοῦ σύνταξις· ὅμως δ' ἡμεῖς ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐπιτεμόμενοι τὰ πλεῖστα διὰ βραχέων ὡς οἷόν τε, ὀλίγα ἄττα τῶν περὶ αὐτὸν διελευσόμεθα, ἕκ τινων ἐπιστολῶν καὶ ἱστορίας τῶν καὶ εἰς ἡμᾶς τῷ βίῳ πεφυλαγμένων αὐτοῦ γνωρίμων τὰ δηλούμενα φέροντες.

B'

Περὶ τῆς Ὀριγένους ἐκ παιδὸς ἀσκήσεως

[II, 2] Ὀριγένους καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν ὡς εἰπεῖν σπαργάνων ἀξιομνημόνευτά μοι εἶναι δοκεῖ. Δέκατον μὲν γὰρ ἐπεῖχε Σευῆρος τῆς βασιλείας ἔτος, ἡγεῖτο δὲ Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς λοιπῆς Αἰγύπτου Λαῖτος, τῶν δ' αὐτόθι παροικιῶν τὴν ἐπισκοπὴν νεωστὶ τότε μετὰ Ἰουλιανὸν Δημήτριος ὑπεilhφει³.

[3] Εἰς μέγα δὴ οὖν τῆς τοῦ διωγμοῦ πυρκαϊᾶς ἀφθείσης καὶ μυρίων ὅσων τοῖς κατὰ τὸ μαρτύριον ἀναδουμένων στεφάνοις, ἔρως τοσοῦτος μαρτυρίου τὴν Ὀριγένους, ἔτι κομιδῇ παιδὸς ὑπάρχοντος, κατεῖχε ψυχὴν, ὡς ὁμόσε τοῖς κινδύνοις χωρεῖν προπηδᾷν τε καὶ ὁρμᾶν ἐπὶ τὸν ἀγῶνα προθύμως ἔχειν.

[4] Ἦδη γέ τοι σμικρὸν ὅσον αὐτῷ καὶ τὰ τῆς ἀπὸ τοῦ βίου ἀπαλλαγῆς οὐ πόρρω καθίστατο, μὴ οὐχὶ τῆς θείας καὶ οὐρανίου προνοίας εἰς τὴν πλείστων ὠφέλειαν διὰ τῆς αὐτοῦ μητρὸς ἐμποδῶν αὐτῷ τῆς προθυμίας ἐνστάσης.

[5] Αὕτη γοῦν τὰ μὲν πρῶτα λόγοις ἰκετεύουσα, τῆς περὶ αὐτὸν μητρικῆς διαθέσεως φειδῶ λαβεῖν παρεκάλει, σφοδρότερον δ' ἐπιτείναντα θεασαμένη,

¹ Był to rok 202. Zob. *Historia Augusta, Vita Severi* 16.

1.

Prześladowanie w czasach Sewera

[1] Gdy Sewerus wszczął prześladowanie Kościołów¹, atleci religii we wszystkich miejscach chlubnie ponosili śmierć męczeńską, a najwięcej było ich w Aleksandrii. Z Egiptu i z całej Tebaidy tam właśnie posyłano Bożych atletów jakby na największy stadion, gdzie najdzielniejszym znoszeniem różnorodnych tortur i rodzajów śmierci pozyskiwali sobie wieńce u Boga. Był wśród nich także Leonides, ojciec Orygenes². Został on ścięty i pozostawił syna, który był jeszcze chłopcem. Słusznie będzie opowiedzieć tutaj zwięźle, jaką miłością do Słowa Bożego pałał Orygenes już od tej chwili, tym bardziej że tak powszechną cieszy się sławą.

[2,1] Wiele miałyby niewątpliwie do powiedzenia ten, kto chciałby poświęcić swój czas na opisanie życia tego człowieka, a jego życiorys wymagałby osobnego dzieła. Tymczasem większą część jego czynów przedstawimy, na ile to będzie możliwe, w skrócie, a tę garść informacji, którą przekażemy, podamy na podstawie szeregu listów oraz opowiadania żyjących do dziś jego przyjaciół.

2.

Gorliwość Orygenes od najmłodszych lat

[2,2] Szczegóły dotyczące Orygenes³ już od samej, że się tak wyrażę, kołyski, warte są pamięci. Było to w dziewiątym roku panowania Sewera, gdy namiestnikiem w Aleksandrii i całej reszcie Egiptu był Letus, kiedy po Julianie urząd biskupi w tamtejszych gminach objął Demetrios³.

[3] Wybuchło wówczas wielkim płomieniem prześladowanie i tysiące wiernych zdobywało męczeńskie korony. Wtedy tak wielkie pragnienie męczeństwa ogarnęło duszę bardzo jeszcze młodego Orygenes³, że chciał koniecznie wyjść niebezpieczeństwu naprzeciw i stanąć do walki.

[4] Niewiele już brakowało, by się może przerwała nić jego życia, jednak Boża i niebiańska Opatrzność przez jego matkę dla dobra tylu ludzi powstrzymała jego ohochoze zapędy.

[5] Najpierw gorąco prosiła go i zaklinała, by miał wzgląd dla jej uczuć macierzyńskich. Gdy jednak widziała, że się zaciął w swym postanowieniu,

² Orygenes (ok. 186-253) jest jednym z głównych bohaterów tej VI księgi.

³ Por. HE V, 22.

ὅτε γνοὺς ἀλόντα τὸν πατέρα δεσμωτηρίῳ φυλάττεσθαι ὅλος ἐγίνετο τῆς περὶ τὸ μαρτύριον ὁρμῆς, τὴν πᾶσαν αὐτοῦ ἀποκρυψαμένη ἐσθῆτα οἴκοι μένειν ἀνάγκη ἐπῆγεν·

[6] Ὁ δ', ὡς οὐδὲν ἄλλο πράττειν αὐτῷ παρῆν, τῆς προθυμίας ὑπὲρ τὴν ἡλικίαν ἐπιτεινομένης οὐχ οἷός τε ὦν ἡρεμεῖν, διαπέμπεται τῷ πατρὶ προτρεπτικωτάτην περὶ μαρτυρίου ἐπιστολήν, ἐν ἣ κατὰ λέξιν αὐτῷ παραινεῖ λέγων «Ἐπεχε μὴ δι' ἡμᾶς ἄλλο τι φρονήσης»¹. Τοῦτο πρῶτον τῆς Ὠριγένους παιδικῆς ἀγχινοίας καὶ περὶ τὴν θεοσέβειαν γνησιωτάτης διαθέσεως ἀνάγραφτον ἔστω τεκμήριον.

[7] Καὶ γὰρ ἤδη καὶ τῶν τῆς πίστεως λόγων οὐ σμικρὰς ἀφορμὰς καταβέβλητο, ταῖς θείαις γραφαῖς ἐξ ἔτι παιδὸς ἐνησκημένος· οὐ μετρίως γοῦν καὶ περὶ ταύτας πεπόνητο, τοῦ πατρὸς αὐτῷ πρὸς τῇ τῶν ἐγκυκλίων παιδείᾳ καὶ τούτων οὐ κατὰ πάρεργον τὴν φροντίδα πεπονημένου.

[8] Ἐξ ἅπαντος γοῦν αὐτὸν πρὸ τῆς τῶν Ἑλληνικῶν μαθημάτων μελέτης ἐνήγεν τοῖς ἱεροῖς ἐνασκεῖσθαι παιδεύμασιν, ἐκμαθήσεις καὶ ἀπαγγελίας ἡμέρας ἐκάστης αὐτὸν εἰσπραττόμενος·

[9] Οὐκ ἀπροαιρέτως δὲ ταῦτ' ἐγίνετο τῷ παιδί, ἀλλὰ καὶ ἄγαν προθυμότηα περὶ ταῦτα πονοῦντι, ὡς μὴδ' ἐξαρχεῖν αὐτῷ τὰς ἀπλᾶς καὶ προχείρους τῶν ἱερῶν λόγων ἐντεῦξεις, ζητεῖν δέ τι πλεόν καὶ βαθυτέρας ἤδη ἐξ ἐκείνου πολυπραγμονεῖν θεωρίας, ὥστε καὶ πράγματα παρέχειν τῷ πατρί, τί ἄρα ἐθέλοι δηλοῦν τὸ τῆς θεοπνεύστου γραφῆς ἀναπνυθανόμενος βούλημα.

[10] Ἐκεῖνος δὲ τῷ μὲν δοκεῖν εἰς πρόσωπον ἐπέπληττεν αὐτῷ, μὴδὲν ὑπὲρ ἡλικίαν μὴδὲ τῆς προφανοῦς διανοίας περαιτέρω τι ζητεῖν παραινῶν, ἰδίως δὲ παρ' ἑαυτῷ τὰ μεγάλα γεγηθῶς τὴν μεγίστην ὠμολόγει τῷ πάντων ἀγαθῶν αἰτίῳ θεῷ χάριν, ὅτι δὴ αὐτὸν τοιοῦδε πατέρα γενέσθαι παιδὸς ἡξίωσεν.

[11] Ἐπιστάντα δὲ ἤδη πολλάκις καθεύδοντι τῷ παιδί γυμνῶσαι μὲν αὐτοῦ τὰ στέρνα φασίν, ὥσπερ δὲ θείου πνεύματος ἔνδον ἐν αὐτοῖς ἀφιερωμένου, φιλησαί τε σεβασμίως καὶ τῆς εὐτεκνίας μακάριον ἑαυτὸν ἡγήσασθαι². Ταῦτα καὶ ἕτερα τούτοις συγγενῇ περὶ παῖδα ὄντα τὸν Ὠριγένην γενέσθαι μνημονεύουσιν.

[12] Ὡς δὲ ἤδη αὐτῷ ὁ πατὴρ μαρτυρίῳ τετελείωτο, ἔρημος ἅμα μητρὶ καὶ βραχυτέροις ἀδελφοῖς τὸν ἀριθμὸν ἑξ, ἑπτακαδέκατον οὐ πλήρης ἔτος ἄγων, καταλείπεται·

[13] Τῆς γε μὴν τοῦ πατρὸς περιουσίας τοῖς βασιλικοῖς ταμεῖοις ἀναληφθείσης, ἐν σπάνει τῶν κατὰ τὸν βίον χρειῶν σὺν τοῖς προσήκουσιν καταστάς, οἰκονομίας τῆς ἐκ θεοῦ καταξιοῦται καὶ τυγχάνει δεξιώσεως ὁμοῦ καὶ ἀναπαύσεως παρὰ τινι πλουσιωτάτῃ μὲν τὸν βίον καὶ τὰ ἄλλα

¹ Por. ORYGENES, *Korespondencja*, ŻMT 6.

a na wiadomość o aresztowaniu i uwięzieniu ojca całym sercem rwał się do męczeństwa, schowała wszystkie jego ubrania i w ten sposób zmusiła go, by pozostał w domu.

[6] On zaś, gdy już nic innego nie mógł zrobić ani znaleźć ukojenia dla trawiącej go w tak młodym wieku niezwyklej żądy męczeństwa, wysłał list do swego ojca, zawierający najgorętszą zachętę do męczeństwa, gdzie napomina go takimi słowami: „Uważaj, byś ze względu na nas nie zmienił swego postanowienia”¹. To należało zapisać jako pierwszy dowód Orygenesowej bystrości umysłu i najserdeczniejszego przywiązania do religii w dziecięcych latach.

[7] Zbudował już w sobie mocną podstawę pod naukę wiary, bo od dzieciństwa przykładął się do Pisma Świętego, a pracy tej oddał się bez reszty, jako że jego ojciec obok zwykłego wykształcenia ogólnego zwracał szczególną uwagę na te właśnie ćwiczenia.

[8] Przede wszystkim zachęcał go, by nad greckie wykształcenie przedkładał studiowanie świętych nauk i wymagał od niego codziennie ćwiczeń pamięciowych i zdawania lekcji.

[9] Nie było w tym nic przykrego dla chłopca, który z największą chęcią oddawał się takiej nauce, do tego stopnia, że już mu nie wystarczyło proste i pobieżne czytanie słów Bożych, ale pragnął więcej i już wówczas dociekał ich głębszego sensu, tak że nawet wprawiał ojca w zakłopotanie, gdy go pytał o prawdziwy sens słów natchnionych przez Boga Pisma.

[10] [Leonides] na pozór i w oczy go strofował i upominał, by nie szukał tego, co przekracza możliwości umysłowe jego wieku oraz tego co wykracza poza oczywiste znaczenie. W głębi duszy jednak bardzo się cieszył i najgoręcej dziękował Bogu, Twórcy wszystkiego co dobre, że go raczył uczynić ojcem takiego dziecka.

[11] Mówią, że często pochylał się nad śpiącym dzieckiem, odkrywał jego pierś i jak gdyby Duch Święty zbudował w niej świątynię, z czcią ją całował, czując się szczęśliwym ojcem tak dobrego dziecka². Te i inne tym podobne szczegóły z dziecięcych lata Orygenesu żyją w ludzkiej pamięci.

[12] Gdy jego ojciec umarł śmiercią męczeńską, pozostał sam z matką i sześciorgiem młodszego rodzeństwa, nie mając jeszcze pełnych siedemnastu lat.

[13] Majątek ojcowski został skonfiskowany na rzecz skarbu cesarskiego, tak że razem z rodziną znalazł się w trudnym położeniu. Bóg jednak raczył rozciągnąć nad nim swoją Opatrzność. Stało się tak, że przyjęła go i dała mu utrzymanie pewna bardzo zamożna i bardzo szacowna dama. Otaczała ona również swą opieką pewnego człowieka dobrze wówczas

² Z tego można wnosić, że Orygenes został ochrzczony jako dziecko.

περιφανεστάτη γυναικί, διαβόητόν γε μὴν ἄνδρα περιεπούση τῶν τότε ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας αἵρεσιωτῶν¹. τὸ γένος ἦν οὗτος Ἀντιοχεύς, θετὸν δ' υἱὸν αὐτὸν εἶχεν τε σὺν ἑαυτῇ καὶ ἐν τοῖς μάλιστα περιεῖπεν ἡ δεδλωμένη.

[14] Ἀλλὰ τούτῳ γε ἐπάναγκες ὁ Ὠριγένης συνών, τῆς ἐξ ἐκείνου περὶ τὴν πίστιν ὀρθοδοξίας ἐναργῆ παρείχετο δείγματα, ὅτι δὴ μυρίου πλήθους διὰ τὸ δοκοῦν ἱκανὸν ἐν λόγῳ τοῦ Παύλου (τοῦτο γὰρ ἦν ὄνομα τῷ ἀνδρὶ) συναγομένου παρ' αὐτῷ οὐ μόνον αἵρετικῶν, ἀλλὰ καὶ ἡμετέρων, οὐδεπώποτε προυτράπη κατὰ τὴν εὐχὴν αὐτῷ συστήναι, φυλάττων ἐξ ἔτι παιδὸς κανόνα ἐκκλησίας βδελυττόμενός τε, ὡς αὐτῷ ῥήματι φησὶν πού αὐτός, τὰς τῶν αἵρέσεων διδασκαλίας.

[15] Προαχθεὶς δ' ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἐν τοῖς Ἑλλήνων μαθήμασιν ἐκθυμότερόν τε [καὶ] μετὰ τὴν ἐκείνου τελευτὴν τῇ περὶ τοὺς λόγους ἀσκήσει ὅλον ἐπιδούς ἑαυτόν, ὡς καὶ παρασκευὴν ἐπὶ τὰ γραμματικά μετρίαν ἔχειν, μετ' οὐ πολὺ τῆς τοῦ πατρὸς τελειώσεως, τούτοις ἐπιδεδωκὼς ἑαυτὸν εὐπόρει τῶν ἀναγκαίων, ὡς ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡλικίᾳ, δαψιλῶς².

Γ'

Ὡς κομιδῇ νέος ὢν τὸν Χριστοῦ λόγον ἐπρέσβευεν

[1] Σχολάζοντι δὲ τῇ διατριβῇ, ὡς πού καὶ αὐτὸς ἐγγράφως ἱστορεῖ, μηδενός τε ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας τῷ κατηχεῖν ἀνακειμένου, πάντων δ' ἀπεληλαμένων ὑπὸ τῆς ἀπειλῆς τοῦ διωγμοῦ, προσήεσαν αὐτῷ τινες ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἀκουσόμενοι τὸν λόγον τοῦ θεοῦ.

[2] Ὡν πρῶτον ἐπισημαίνεται γεγονέναι Πλούταρχον, ὃς μετὰ τὸ βῶναι καλῶς καὶ μαρτυρίᾳ θείᾳ κατεκοσμήθη, δεύτερον Ἡρακλᾶν, τοῦ Πλουτάρχου ἀδελφόν, ὃς δὴ καὶ αὐτὸς παρ' αὐτῷ πλείστην βίου φιλοσόφου καὶ ἀσκήσεως ἀπόδειξιν παρασχών, τῆς Ἀλεξανδρέων μετὰ Δημήτριον ἐπισκοπῆς ἀξιούται³.

[3] Ἔτος δ' ἦγεν ὀκτωκαιδέκατον καθ' ὃ τοῦ τῆς κατηχήσεως προέστη διδασκαλείου⁴. ἐν ᾧ καὶ προκόπτει ἐπὶ τῶν κατὰ Ἀκύλαν τῆς Ἀλεξανδρείας ἡγούμενον διωγμῶν, ὅτε καὶ μάλιστα διαβόητον ἐκτήσατο παρὰ πᾶσιν τοῖς ἀπὸ τῆς πίστεως ὀρμωμένοις ὄνομα δι' ἣν ἐνεδείκνυτο πρὸς ἅπαντας τοὺς ἁγίους ἀγνώτάς τε καὶ γνωρίμους μάρτυρας δεξιῶσιν τε καὶ προθυμίαν.

[4] Οὐ μόνον γὰρ ἐν δεσμοῖς τυγχάνουσιν, οὐδὲ μέχρις ὑστάτης ἀποφάσεως ἀνακρινόμενοις συνῆν, ἀλλὰ καὶ μετὰ ταύτην ἀπαγομένοις τὴν ἐπὶ

¹ Prawdopodobnie był on zwolennikiem heterodoksyjnej gnozy.

² Wynika z tego, że Leonides był nauczycielem gramatyki, a po jego śmierci Orygenes przejął jego uczniów.

znanego w heretyckich kręgach w Aleksandrii¹. Pochodził on z Antiochii, a miała go u siebie jako przybranego syna i zajmowała się nim z największą troską.

[14] Orygenes, który musiał się z nim spotykać, dawał wówczas wymowne dowody swej ortodoksyjnej wiary. Chociaż bowiem do Pawła (takie bowiem było jego imię) schodził się cały tłum nie tylko heretyków, ale i naszych, dlatego że uchodził za człowieka mądrego, Orygenes nigdy nie dał się skłonić do wspólnej z nim modlitwy. Od dzieciństwa bowiem przestrzegał przepisów kościelnych, a do nauk heretyckich, jak sam kiedyś dosłownie powiedział, miał wstręt.

[15] Ponieważ już ojciec wprowadził go w greckie nauki, a on sam po jego śmierci całkowicie poświęcił się tym studiom, wkrótce po śmierci Leonidesa zyskał biegłość w przedmiotach gramatycznych, a przez to zapewnił sobie, jak na swe młode lata, utrzymanie więcej niż wystarczające².

3.

O tym, że już we wczesnej młodości głosił słowo Boże

[1] Zajęty był więc taką nauką, a tymczasem w Aleksandrii, jak sam opowiada w swych pismach, nie było żadnego katechety, bo wszyscy uciekli przed grozą prześladowania. Zatem do niego schodzili się poganie, by słuchać słowa Bożego.

[2] Wśród nich po pierwsze wymieniał się Plutarcha, który swe uczciwe życie uwieńczył męczeństwem, po drugie Heraklasa, brata Plutarcha, który również dał przykład życia filozoficznego i ascetycznego, tak że uznano go godnym, by po Demetriosie objął biskupstwo w Aleksandrii³.

[3] W osiemnastym roku życia Orygenes stanął na czele szkoły katechetycznej⁴ i cieszył się wielką popularnością podczas prześladowania, gdy namiestnikiem w Aleksandrii był Akwila. Zyskał sobie rozgłos wśród wiernych tym, że podejmował wszystkich świętych męczenników, znanych i nieznanym, i świadczył im usługi.

[4] Był bowiem przy nich nie tylko wówczas, gdy się znajdowali w więzieniu, i nie tylko aż do chwili, gdy zapadały przeciwko nim ostateczne wyroki, ale nie opuścił świętych męczenników nawet wówczas, gdy prowadzono ich

³ W roku 230/231.

⁴ Być może chodzi tu o zwykły katechumenat, jaki prowadzono w każdym Kościele. Euzebiusz anachronicznie uważa to za instytucję wręcz akademicką. Zob. HE V, 10, 1 i nota.

θανάτῳ τοῖς ἁγίοις μάρτυσιν, πολλῇ τῇ παρρησίᾳ χρώμενος καὶ ὁμόσε τοῖς κινδύνοις χωρῶν· ὥστε ἤδη αὐτὸν προσιόντα θαρσαλέως καὶ τοὺς μάρτυρας μετὰ πολλῆς παρρησίας φιλήματι προσαγορεύοντα πολλάκις ἐπιμανεῖς ὁ ἐν κύκλῳ τῶν ἐθνῶν δῆμος μικροῦ δεῖν κατέλευσεν, εἰ μὴ τῆς θείας δεξιᾶς βοηθοῦ καθάπαξ τυγχάνων παραδόξως διεδίδρασκεν¹.

[5] Ἡ δ' αὐτὴ θεία καὶ οὐράνιος χάρις ἄλλοτε πάλιν καὶ πάλιν καὶ οὐδ' ἔστιν ὁσάκις εἰπεῖν, τῆς ἄγαν περὶ τὸν Χριστοῦ λόγον προθυμίας τε καὶ παρρησίας ἔνεκεν τηνικαῦτα ἐπιβουλεύομενον αὐτὸν διεφύλαττεν. Τοσοῦτος δ' ἦν ἄρα τῶν ἀπίστων ὁ πρὸς αὐτὸν πόλεμος, ὥς καὶ συστροφὰς ποιησαμένους, στρατιώτας αὐτῷ περὶ τὸν οἶκον, ἔνθα κατέμενε, ἐπιστῆσαι διὰ τὸ πλῆθος τῶν τὰ τῆς ἱερᾶς πίστεως κατηχομένων παρ' αὐτῷ.

[6] Οὕτω δὲ ὁσημέραι ὁ κατ' αὐτοῦ διωγμὸς ἐξεκάετο, ὥς μηκέτι χωρεῖν αὐτὸν τὴν πᾶσαν πόλιν, οἴκους μὲν ἐξ οἴκων ἀμείβοντα, πανταχόθεν δὲ ἐλαυνόμενον, τῆς πληθύος ἔνεκεν τῶν δι' αὐτοῦ τῇ θείᾳ προσιόντων διδασκαλίᾳ· ἐπεὶ καὶ τὰ κατὰ πρᾶξιν ἔργα αὐτῷ γνησιωτάτης φιλοσοφίας κατορθώματα εὖ μάλα θαυμαστά περιεῖχεν.

[7] (Οἷον γοῦν τὸν λόγον, τοιόνδε, φασίν, τὸν τρόπον καὶ οἷον τὸν τρόπον, τοιόνδε τὸν λόγον ἐπεδείκνυτο)², δι' ἃ δὴ μάλιστα, συναιρομένης αὐτῷ δυνάμεως θείας, μυρίους ἐνήγεν ἐπὶ τὸν αὐτοῦ ζῆλον.

[8] Ἐπειδὴ δὲ ἑώρα φοιτητὰς ἤδη πλείους προσιόντας, αὐτῷ μόνῳ τῆς τοῦ κατηχεῖν διατριβῆς ὑπὸ Δημητρίου³ τοῦ τῆς ἐκκλησίας προεστῶτος ἐπιτετραμμένης, ἀσύμφωνον ἡγησάμενος τὴν τῶν γραμματικῶν λόγων διδασκαλίαν τῇ πρὸς τὰ θεῖα παιδεύματα ἀσκήσει, μὴ μελλήσας ἀπορρήγνυσιν ἄτε ἀνωφελῇ καὶ τοῖς ἱεροῖς μαθήμασιν ἐναντίαν τὴν τῶν γραμματικῶν λόγων διατριβήν.

[9] Εἴτα λογισμῷ καθήκοντι, ὥς ἂν μὴ γένοιτο τῆς παρ' ἐτέρων ἐπικουρίας ἐνδεής, ὅσαπερ ἦν αὐτῷ πρότερον λόγων ἀρχαίων συγγράμματα φιλοκάλως ἐσπουδασμένα, μεταδούς, ὑπὸ τοῦ ταῦτα ἐωνημένου φερομένοις αὐτῷ τέτταρσιν ὀβολοῖς⁴ τῆς ἡμέρας ἤρκεῖτο. Πλείστοις τε ἔτεσιν τοῦτον φιλοσοφῶν διετέλει τὸν τρόπον, πάσας ὕλας νεωτερικῶν ἐπιθυμιῶν ἑαυτοῦ περιαιρούμενος, καὶ διὰ πάσης μὲν ἡμέρας οὐ σμικροὺς ἀσκήσεως καμάτους ἀντλῶν, καὶ τῆς νυκτὸς δὲ τὸν πλείονα χρόνον ταῖς τῶν θείων γραφῶν ἑαυτὸν ἀνατιθεὶς μελέταις, βίῃ τε ὥς ἐνι μάλιστα ἐγκαρτερῶν φιλοσοφωτάτῳ, τοτὲ μὲν τοῖς ἐν ἀσιτίαις γυμνασίοις, τοτὲ δὲ μεμετρημένοις τοῖς κατὰ τὸν ὕπνον καιροῖς, οὗ μεταλαμβάνειν οὐδ' ὅλως ἐπὶ στρωμνῆς, ἀλλ' ἐπὶ τοῦδαφος διὰ σπουδῆς ἐποιεῖτο.

¹ Prześladowanie za czasów Septymianusa Sewera, o jakim tu mowa, było wymierzone nie przeciw wszystkim chrześcijanom, ale przeciw przyjmującym i udzielającym chrztu.

na śmierć, a czynił to odważnie i wprost narażał się na niebezpieczeństwo. Toteż gdy tak śmiało występował i bez żadnej obawy pozdrawiał męczenników pocałunkiem, zdarzało się nieraz, że otaczający ich tłum rozwścieczonych pogan byłby ich ukamienował, gdyby za każdym razem cudem nie ocalał chroniony przez Prawicę Boga¹.

[5] Ta sama Boża i niebiańska łaska wielokrotnie i nie wiadomo nawet w ilu wypadkach roztaczała nad nim swą opiekę wobec tylu zasadzek, jakie na niego zastawiono z powodu jego gorliwości i śmiałego głoszenia słowa Chrystusowego. Istotnie, tak wielka była nienawiść niewiernych do niego, że zbierali się tłumnie i żołnierzami otaczali dom, w którym mieszkał, bo już całe mnóstwo ludzi nauczał zagadnień świętej wiary.

[6] W ten sposób z dnia na dzień wzmagало się prześladowanie przeciwko niemu, tak że już w całym mieście nie miał się gdzie schronić. Z jednego domu musiał uciekać do drugiego, a zewsząd go wypędzano, bo całe tłumy garnęły się do niego po Bożą naukę, jako że także jego czyny doskonale i przedziwnie świadczyły o tym, że szczerze realizował w życiu zasady filozofii.

[7] Jakie jego słowo, takie, jak mówiono, jego życie, a jakie życie, takie też słowo². Dzięki temu przede wszystkim, z pomocą łaski Bożej, pociągał za sobą tysiące ludzi.

[8] Gdy zobaczył, że gromadzi się wokół niego coraz więcej uczniów, bo tylko jemu Demetrios³, zwierzchnik Kościoła, powierzył naukę katechezy, zrozumiał, że zajmowania się przedmiotami gramatycznymi nie da się pogodzić z pracą nad wiedzą Bożą. Bez zwłoki porzucił więc nauczanie umiejętności gramatycznych jako bezużytecznych i przeszkadzających na-ukom świętym.

[9] Potem rozsądnie oszacował swe mienie, by nie być skazanym na zapomogi ze strony innych, i sprzedał wszystkie, jakie tylko miał, dzieła starożytnych pisarzy, którymi wcześniej tak gorliwie się zajmował, a cztery obole⁴, jakie mu za nie codziennie wypłacał kupiec, zupełnie mu wystarczyły. Przez długie lata wiódł taki filozoficzny tryb życia, tłumiąc w sobie wszelką skłonność do młodzieńczych namiętności. Całymi dniami oddawał się wytężonej pracy nauczycielskiej, a większą część nocy poświęcał badaniu Pisma Świętego. Wiódł życie bardzo surowe, bądź to praktykując posty, bądź skracając czas przeznaczony na sen, a i tak najchętniej kładł się na spoczynek nie na posłaniu, lecz na gołej ziemi.

² Przysłowie greckie poświadczane w tłumaczeniu łacińskim przez SENEKĘ w *Liście* 114, 1.

³ Demetrios, bp Aleksandrii w latach 189-231.

⁴ Cztery obole, czyli 2/3 denara, co starczało na bardzo ubogie utrzymanie.

[10] Πάντων δὲ μάλιστα τὰς εὐαγγελικὰς τοῦ σωτῆρος φωνὰς φυλακτέας ᾤετο εἶναι δεῖν τὰς τε περὶ τοῦ μὴ δύο χιτῶνας μὴδ' ὑποδήμασιν χρῆσθαι παραινούσας¹· μὴδὲ μὴν ταῖς περὶ τοῦ μέλλοντος χρόνου φροντίσιν κατατρίβεσθαι².

[11] Ἀλλὰ καὶ μεῖζονι τῆς ἡλικίας προθυμία χρώμενος, ἐν ψύχει καὶ γυμνότητι διακαρτερῶν εἰς ἄκρον τε ὑπερβαλλούσης ἀκτημοσύνης ἐλαύνων, τοὺς ἄμφ' αὐτὸν εἰς τὰ μάλιστα κατέπληττεν, μυρίους μὲν λυπῶν εὐχομένους αὐτῷ κοινωνεῖν τῶν ὑπαρχόντων δι' οὓς ἑώρων αὐτὸν εἰσφέροντα περὶ τὴν θείαν διδασκαλίαν καμάτους, οὐ μὴν αὐτός γε ἐνδιδούς ταῖς καρτερίαις.

[12] Λέγεται γοῦν καὶ πλειόνων ἐτῶν γῆν πεπατηκέναι μηδενὶ μηδαμῶς κεκρημένος ὑποδήματι, ἀλλὰ καὶ οἴνου χρήσεως καὶ τῶν ἄλλων παρὰ τὴν ἀναγκαίαν τροφήν πλείστοις ἔτεσιν ἀπεσχημένος, ὥστε ἤδη εἰς κίνδυνον ἀνατροπῆς καὶ διαφθορᾶς τοῦ θώρακος περιπεσεῖν.

[13] Τοιαῦτα δὴ φιλοσόφου βίου τοῖς θεωμένοις παρέχων ὑποδείγματα, εἰκότως ἐπὶ τὸν ὅμοιον αὐτῷ ζῆλον πλείους παρῶρμα τῶν φοιτητῶν, ὥστε ἤδη καὶ τῶν ἀπίστων ἐθνῶν τῶν τε ἀπὸ παιδείας καὶ φιλοσοφίας οὐ τοὺς τυχόντας ὑπάγεσθαι τῇ δι' αὐτοῦ διδασκαλίᾳ· οἷς καὶ αὐτοῖς γνησίως ἐν βάθει ψυχῆς τὴν εἰς τὸν θεῖον λόγον πίστιν δι' αὐτοῦ παραδεχομένοις, διαπρέπειν συνέβαινε κατὰ τὸν τότε τοῦ διωγμοῦ καιρὸν, ὡς καὶ τινὰς αὐτῶν ἀλόντας μαρτυρίῳ τελειωθῆναι.

Δ'

Ὅσοι δι' αὐτοῦ κατηχηθέντες προήχθησαν μάρτυρες

[1] Πρῶτος μὲν οὖν τούτων ὁ μικρῷ πρόσθεν δηλωθεὶς Πλούταρχος ἦν³· οὗ τὴν ἐπὶ θάνατον ἀπαγομένου, μικροῦ δεῖν αὐθις ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος, συμπαρῶν αὐτῷ εἰς ὑστάτην τοῦ βίου τελευτήν, ὑπὸ τῶν αὐτοῦ πολιτῶν ἀνῆρητο, ὡς αἴτιος αὐτῷ πεφηνῶς τοῦ θανάτου· θεοῦ δὲ αὐτὸν ἐτήρει καὶ τότε βουλή.

[2] Μετὰ δὲ Πλούταρχον δεύτερος τῶν Ὀριγένους φοιτητῶν μάρτυς ἀναδείκνυται Σέρηνος, διὰ πυρὸς τὴν δοκιμὴν ἧς παρελήφει πίστεως παρεσχημένος.

[3] Τῆς αὐτῆς διατριβῆς τρίτος καθίσταται μάρτυς Ἡρακλείδης, καὶ ἐπὶ τούτῳ τέταρτος Ἑρῶν, ὁ μὲν πρότερος ἔτι κατηχούμενος, ὁ δὲ νεοφώτιστος, τὴν κεφαλὴν ἀποτμηθέντες. Ἐτι πρὸς τούτοις τῆς αὐτῆς σχολῆς πέμπτος ἀθλητῆς εὐσεβείας ἀνακηρύττεται ἕτερος τοῦ πρώτου Σέρηνος, ὃν μετὰ

¹ Mt 10, 10; Łk 10, 4.

² Mt 6, 34.

[10] Przede wszystkim, jego zdaniem, należało przestrzegać zapisanych w Ewangelii słów Zbawiciela, o tym, żeby nie mieć dwóch koszul ani sandałów¹ i nie troszczyć się o przyszłość².

[11] Co więcej, z ochotą większą, niż by na to wskazywał jego młody wiek, znosił zimno i nagość, tak że swe ubóstwo doprowadził do ostatecznych granic. W tych, którzy go otaczali, budził najwyższy podziw, a bardzo wielu ludzi ogarniał żal i prosili go, by korzystał z ich majątku, jako że widzieli, ile trudów znosi, prowadząc Boże nauczanie. On jednak w niczym nie ograniczył swych umartwień.

[12] Mówi się, że długie lata chodził boso, bez sandałów, a jeszcze dłużej powstrzymywał się od wina i wszystkiego, co nie jest niezbędne do utrzymania się przy życiu, tak że nawet naraził się na niebezpieczeństwo osłabienia i choroby żołądka.

[13] Tym, którzy na niego patrzyli, dawał tak wspaniały przykład życia filozoficznego, że w oczywisty sposób pociągał za sobą bardzo wielu uczniów. Nawet niewiernych pogan, i to nie byle jakich, ale ludzi kultury i filozofii, przyciągał do nauki, którą głosił. Byli tacy, którzy szczerze i z głębi serca przyjmowali dzięki niemu wiarę w Słowo Boże i tak się odznaczyli podczas ówczesnego prześladowania, że kilku z nich zostało pojmanych i poniosło śmierć męczeńską.

4.

O tym, ilu jego uczniów poniosło śmierć męczeńską

[1] Pierwszym z nich był wspomniany właśnie Plutarch³. Gdy go prowadzono na śmierć, niewiele brakowało, by nasz Orygenes, który nie opuszczał go aż do ostatniej chwili życia, zginął z rąk jego współobywateli, którzy go uważali za winnego jego śmierci. Wola Boża jednak i wówczas go jeszcze osłoniła.

[2] Drugim po Plutarchu męczennikiem spośród uczniów Orygenesesa był Serenus, który za przyjętą przez siebie wiarę wycierpiał próbę ognia.

[3] Jako trzeci z tej samej szkoły męczenników wyszedł Herakleides, a po nim jako czwarty Heron. Pierwszy był jeszcze katechumenem, drugi neofitą. Obydwaj zostali ścięci. Oprócz z nich z tej samej szkoły słynie jeszcze piąty zapaśnik sprawy religii, mianowicie inny Serenus, który po tym, jak

³ Zob. HE V, 3, 2.

πλείστην βασάνων ὑπομονὴν κεφαλῇ κολασθῆναι λόγος ἔχει. Καὶ γυναικῶν δὲ Ἑραΐς¹ ἔτι κατηχομένη τὸ βάπτισμα, ὥς πού φησιν αὐτός², τὸ διὰ πυρὸς λαβοῦσα, τὸν βίον ἐξελήλυθεν.

Ε'

Περὶ Ποταμιαίνης

[1] Ἑβδομος ἐν τούτοις ἀριθμείσθω Βασιλείδης, τὴν περιβόητον Ποταμιαῖναν³ ἀπαγαγών, περὶ ἧς πολὺς ὁ λόγος εἰς ἔτι νῦν παρὰ τοῖς ἐπιχωρίοις ἄδεται, μυρία μὲν ὑπὲρ τῆς τοῦ σώματος ἀγνείας τε καὶ παρθενίας, ἐν ἧ διέπρεψεν, πρὸς ἐραστὰς ἀγωνισαμένης (καὶ γὰρ οὖν αὐτῇ ἀκμαῖον πρὸς τῇ ψυχῇ καὶ τὸ τοῦ σώματος ὠραῖον ἐπήνθει), μυρία δὲ ἀνατλάσης καὶ τέλος μετὰ δεινὰς καὶ φρικτὰς εἰπεῖν βασάνους ἅμα μητρὶ Μαρκέλλῃ διὰ πυρὸς τελειωθείσης.

[2] Φασὶ γέ τοι τὸν δικαστὴν (Ἀκύλας ἦν τούτῳ ὄνομα), χαλεπὰς ἐπιθέντα αὐτῇ κατὰ παντὸς τοῦ σώματος αἰκίας, τέλος ἐφ' ὕβρει τοῦ σώματος μονομάχοις αὐτὴν ἀπειλῆσαι παραδοῦναι· τὴν δὲ βραχὺ τι πρὸς ἑαυτὴν ἐπισκεψαμένην ἐρωτηθεῖσαν ὃ κρίνειεν, τοιαύτην δοῦναι ἀπόκρισιν δι' ἧς ἐδόκει νενομισμένον τι αὐτοῖς ἀσεβὲς ἀποφθέγγασθαι.

[3] Ἄμα δὲ λόγῳ τὸν τῆς ἀποφάσεως ὄρον καταδεξαμένην ὁ Βασιλείδης⁴, εἷς τις ὢν τῶν ἐν στρατείαις ἀναφερομένων, ἀπάγει παραλαβὼν τὴν ἐπὶ θανάτῳ. Ὡς δὲ τὸ πλῆθος ἐνοχλεῖν αὐτὴν καὶ ἀκολάστοις ἐνυβρίζειν ῥήμασιν ἐπειράτο, ὃ μὲν ἀνείργεν ἀποσοβῶν τοὺς ἐνυβρίζοντας, πλείστον ἔλεον καὶ φιλανθρωπίαν εἰς αὐτὴν ἐνδεικνύμενος, ἧ δὲ τῆς περὶ αὐτὴν συμπαθείας ἀποδεξαμένη τὸν ἄνδρα θαρρεῖν παρακελεύεται· ἐξαιτήσεσθαι γὰρ αὐτὸν ἀπελθοῦσαν παρὰ τοῦ ἑαυτῆς κυρίου καὶ οὐκ εἰς μακρὸν τῶν εἰς αὐτὴν πεπραγμένων τὴν ἀμοιβὴν ἀποτίσειν αὐτῷ.

[4] Ταῦτα δ' εἰποῦσαν γενναίως τὴν ἔξοδον ὑποστῆναι, πίττης ἐμπύρου κατὰ διάφορα μέρη τοῦ σώματος ἀπ' ἄκρων ποδῶν καὶ μέχρι κορυφῆς ἡρέμα καὶ κατὰ βραχὺ περιχυθείσης αὐτῇ.

[5] Καὶ ὁ μὲν τῆς αἰοιδίμου κόρης τοιοῦτος κατηγώνιστο ἄθλος· οὐ μακρὸν δὲ χρόνον διαλιπὼν ὁ Βασιλείδης ὄρκον διὰ τινα αἰτίαν πρὸς τῶν συστρατιωτῶν αἰτηθεὶς, μὴ ἐξεῖναι αὐτῷ τὸ παράπαν ὁμνῦναι διεβεβαιοῦτο· Χριστιανὸν γὰρ ὑπάρχειν καὶ τοῦτο ἐμφανῶς ὁμολογεῖν. Παίζειν μὲν οὖν

¹ Męczennicy ci zostali wymienieni przez Hieronima w jego *Martyrologium* pod datą 28 czerwca.

² O chrzcie ognia Orygenes mówi na przykład w EzHom 5, 1 i w ŁkHom 24.

zniósł wiele tortur, podobno został ścięty. Zaś spośród kobiet Herais¹, jeszcze katechumenka, otrzymała chrzest ognia, jak gdzieś mówi Orygenes², i tak zakończyła swe życie.

5.

Potamiena

[1] Jako siódmego można do nich zaliczyć Bazylidesa. Prowadził on na śmierć Potamienę³, której chwałę jej rodacy jeszcze dziś opiewają. Stoczyła bowiem niezliczone walki z tymi, którzy czyhali na czystość jej ciała i zdołające ją dziewictwo. Tak bowiem piękno jej duszy, jak i ciała było podobne do kwiatu w pełnym rozkwicie. Wycierpiała tysięczne katusze, a wreszcie po strasznych i budzących zgrozę męczarniach razem ze swą matką Marcelą poniosła śmierć w ogniu.

[2] Mówią, że sędzia, który nosił imię Akwila, kazał okrutnie pokaleczyć całe jej ciało, a wreszcie zagroził, że wyda ją gladiatorom na pohańbienie. Wówczas ona przez chwilę rozważyła coś w sobie, a gdy ją zapytano, jakie powzięła postanowienie, dała podobno taką odpowiedź, że wydawało im się, iż to jej oświadczenie było jakimś bluźnierstwem.

[3] Ledwo powiedziała ostatnie słowo, zapadł przeciwko niej wyrok, a Bazylides⁴, jeden z żołnierzy strażników, zabrał ją i prowadził na śmierć. Tymczasem tłum zaczął ją atakować i obrzucać obelgami. Wówczas Bazylides odsuwał i odpychał napastników, okazując jej głębokie miłosierdzie i współczucie. Potamiena przyjęła przychylnie dowody jego życzliwości i zwróciła się do niego z wezwaniem do odwagi, bowiem, jak mówiła, będzie się po śmierci za niego modliła do swego Pana i wkrótce mu się odwdzięczy za to, co dla niej uczynił.

[4] Po tych słowach dzielnie poniosła śmierć męczeńską. Wrzącą smołę lano na wszystkie części jej ciała od stóp aż do głowy, powoli i stopniowo.

[5] Taką walkę stoczyła ta sławna dziewczyna. Wkrótce potem towarzysze broni Bazylidesa z jakiegoś powodu zażądali od niego złożenia przysięgi, na co on oświadczył, że w ogóle nie wolno mu przysięgać, jest bowiem chrześcijaninem i otwarcie to wyznaje. Początkowo zdawało się, że to żarty, gdy jednak z całą stanowczością trwał przy swej odmowie, postawiono go

³ Potamiena została opisana także w *Historia Lausiaca* PALLADIUSZA. Por. H. BAKKER, *Potamiena: Some Observations About Martyrdom and Gender in Ancient Alexandria*, w: *The Wisdom of Egypt, Jewish, Early Christian, and Gnostic Essays in Honour of Gerard P. Luttikhuisen*, Edited by Anthony Hilhorst and George H. van Kooten, Brill New York 2005, 331-350.

⁴ Zob. HE V, 5, 1.

ἐνομιζέτο τέως τὰ πρῶτα, ὡς δ' ἐπιμόνως ἀπισχυρίζετο, ἄγεται ἐπὶ τὸν δικαστήν· ἐφ' οὗ τὴν ἔνστασιν ὁμολογήσας, δεσμοῖς παραδίδοται.

[6] Τῶν δὲ κατὰ θεὸν ἀδελφῶν ὡς αὐτὸν ἀφικνουμένων καὶ τὴν αἰτίαν τῆς ἀθρόας καὶ παραδόξου ταύτης ὁρμῆς πυνθανομένων, λέγεται εἰπεῖν ὡς ἄρα Ποταμίαίνα τρισὶν ὕστερον ἡμέραις τοῦ μαρτυρίου νύκτωρ ἐπιστᾶσα, στέφανον αὐτοῦ τῇ κεφαλῇ περιθεῖσα εἶη φαίη τε παρακεκληκέναι χάριν αὐτοῦ τὸν κύριον καὶ τῆς ἀξιώσεως τετυχηκέναι οὐκ εἰς μακρόν τε αὐτὸν παραλήψεσθαι. Ἐπὶ τούτοις τῶν ἀδελφῶν τῆς ἐν κυρίῳ σφραγίδος¹ μετὰ δόντων αὐτῷ, τῇ μετέπειτα ἡμέρᾳ τῷ τοῦ κυρίου διαπρέψας μαρτυρίῳ τὴν κεφαλὴν ἀποτέμεναι.

[7] Καὶ ἄλλοι δὲ πλείους τῶν κατ' Ἀλεξάνδρειαν ἀθρόως τῷ Χριστοῦ λόγῳ προσελθεῖν κατὰ τοὺς δηλουμένους ἱστοροῦνται, ὡς δὴ καθ' ὕπνους τῆς Ποταμιαίνης ἐπιφανείσης καὶ προσκεκλημένης αὐτοῦς. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὧδε ἔχέτω.

ς'

Περὶ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως

Πάνταινον δὲ Κλήμης διαδεξάμενος, τῆς κατ' Ἀλεξάνδρειαν κατηχήσεως εἰς ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ καθηγεῖτο, ὡς καὶ τὸν Ὠριγένην τῶν φοιτητῶν γενέσθαι αὐτοῦ². Τὴν γέ τοι τῶν Στρωματέων πραγματείαν ὁ Κλήμης ὑπομνηματιζόμενος, κατὰ τὸ πρῶτον σύγγραμμα χρονικὴν³ ἐκθέμενος γραφὴν, εἰς τὴν Κομόδου⁴ τελευτὴν περιγράφει τοὺς χρόνους, ὡς εἶναι σαφὲς ὅτι κατὰ Σευήρον αὐτῷ πεπόνητο τὰ σπουδάσματα, οὗ τοὺς χρόνους ὁ παρὼν ἱστορεῖ λόγος.

Ζ'

Περὶ Ἰούδα συγγραφέως

Ἐν τούτῳ καὶ Ἰούδας⁵, συγγραφέων ἕτερος, εἰς τὰς παρὰ τῷ Δανιὴλ ἑβδομήκοντα ἑβδομάδας ἐγγράφως διαλεχθεὶς, ἐπὶ τὸ δέκατον τῆς Σευήρου βασιλείας ἴστησιν τὴν χρονογραφίαν· ὃς καὶ τὴν θρυλουμένην τοῦ ἀντιχρίστου

¹ Czyli chrztu.

² Por. HE VI, 3, 3. Nie wydaje się prawdą, by Klemens był kierownikiem „szkoły katechetycznej”, co nie znaczy, że kogoś nie przygotował do chrztu. Raczej też nie był nauczycielem Orygenesza, gdyż ten nigdy się na niego nie powołuje. Klemens wyjechał z Aleksandrii ok. roku 202, kiedy Orygenes miał dopiero ok. 16 lat, a wcześniej, jak wiemy z HE VI, 2, uczył go ojciec.

przed sędzią, a gdy również wobec niego stanowczo złożył wyznanie, wtrącono go do więzienia.

[6] Przyszli tam do niego jego bracia w Bogu i pytali o przyczynę tak nagłego i nadzwyczajnego postanowienia, na co wówczas podobno oświadczył, że Potamiena trzy dni po swojej męczeńskiej śmierci ukazała mu się w nocy, włożyła mu wieniec na głowę i powiedziała, iż prosiła Pana o łaskę dla niego i została wysłuchana, tak że jej wkrótce dostąpi. Na to udzielili mu bracia pieczęci Pańskiej¹, on zaś następnego dnia poniósł zaszczytną śmierć męczeńską i został ścięty.

[7] Ponadto podobno wielu innych Aleksandryjczyków nawróciło się wówczas na naukę Chrystusową, ponieważ objawiła im się we śnie Potamiena i wezwała ich do tego. Tyle o tej sprawie.

6.

Klemens Aleksandryjski

Następcą Pantajnosa był Klemens, który aż do tych czasów stał na czele szkoły katechetycznej w Aleksandrii i zaliczał do swych uczniów Orygenes². Omawiając treść swoich *Kobierców*, w pierwszej księdze³ podaje Klemens zestawienie chronologiczne i określa czasy aż do śmierci Komodusa⁴, tak że jasno stąd wynika, iż swe dzieło pisał za rządów Sewera, którego epokę opisuje ta nasza księga.

7.

Juda Pisarz

W tym samym czasie Juda⁵, inny pisarz, wydał rozprawę *O siedemdziesięciu tygodniach Danielowych* i ustalił chronologię aż do dziesiątego roku panowania Sewera. Uważał on, że słynne pojawienie się Antychrysta właśnie

³ KLEMENS ALEKSANDRYJSKI, *Kobierce* I, 21, 144.

⁴ Komodus być cesarzem w latach 180-192.

⁵ Skądinąd nieznan; pisze o nim HIERONIM w *Mężach znakomitych* 52, czerpiąc wiadomości od Euzebiusza.

παρουσίαν ἤδη τότε πλησιάζειν ᾤετο· οὕτω σφοδρῶς ἢ τοῦ καθ' ἡμῶν τότε διωγμοῦ κίνησις τὰς τῶν πολλῶν ἀνατεταράχει διανοίας.

Η'

Περὶ τοῦ τολμηθέντος Ὡριγένει

[1] Ἐν τούτῳ δὲ τῆς κατηχήσεως ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας τοῦργον ἐπιτελοῦντι τῷ Ὡριγένει πρᾶγμά τι ἐπράκται φρενὸς μὲν ἀτελοῦς καὶ νεανικῆς, πίστεώς γε μὴν ὁμοῦ καὶ σωφροσύνης μέγιστον δεῖγμα περιέχον.

[2] Τὸ γάρ· «Εἰσὶν εὐνοῦχοι οἵτινες εὐνούχισαν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν»¹ ἀπλούστερον καὶ νεανικώτερον ἐκλαβὼν, ὁμοῦ μὲν σωτήριον φωνὴν ἀποπληροῦν οἰόμενος, ὁμοῦ δὲ καὶ διὰ τὸ νέον τὴν ἡλικίαν ὄντα μὴ ἀνδράσι μόνον, καὶ γυναιξὶ δὲ τὰ θεῖα προσομιλεῖν, ὥς ἂν πᾶσαν τὴν παρὰ τοῖς ἀπίστοις αἰσχρὰς διαβολῆς ὑπόνοιαν ἀποκλείσειεν, τὴν σωτήριον φωνὴν ἔργοις ἐπιτελέσαι ὠρμήθη, τοὺς πολλοὺς τῶν ἀμφ' αὐτὸν γνωρίμων διαλαθεῖν φροντίσας.

[3] Οὐκ ἦν δὲ ἄρα δυνατόν αὐτῷ καίπερ βουλομένῳ τοσοῦτον ἔργον ἐπικρῦψασθαι. Γνοὺς δῆτα ὕστερον ὁ Δημήτριος, ἅτε τῆς αὐτόθι παροικίας προεστῶς, εὖ μάλα μὲν αὐτὸν ἀποθαυμάζει τοῦ τολμήματος, τὴν δέ γε προθυμίαν καὶ τὸ γνήσιον αὐτοῦ τῆς πίστεως ἀποδεξάμενος, θαρρεῖν παρακελεύεται, καὶ νῦν μᾶλλον ἔχεσθαι αὐτὸν τοῦ τῆς κατηχήσεως ἔργου παρορμᾷ.

[4] Ἀλλὰ τότε μὲν οὗτος τοιοῦτός τις ἦν· οὐ μακροῖς δὲ χρόνοις ὕστερον ὁ αὐτὸς ὁρῶν εὖ πράττοντα μέγαν τε καὶ λαμπρὸν καὶ παρὰ πᾶσιν ὄντα βεβοημένον, ἀνθρώπινόν τι πεπονθῶς, τοῖς ἀνὰ τὴν οἰκουμένην ἐπισκόποις καταγράφειν ὥς ἀτοπωτάτου τοῦ πραχθέντος ἐπειρᾶτο, ὅτε τῶν κατὰ Παλαιστίνην οἱ μάλιστα δόκιμοι καὶ διαπρέποντες Καισαρείας τε καὶ Ἱεροσολύμων ἐπίσκοποι πρεσβείων τὸν Ὡριγένην καὶ τῆς ἀνωτάτω τιμῆς ἄξιον εἶναι δοκιμάσαντες, χεῖρας εἰς πρεσβυτέριον αὐτῷ τεθείκασιν².

[5] Τηνικαῦτα δ' οὖν εἰς μέγα δόξης προελθόντος ὀνομά τε παρὰ τοῖς πανταχῇ πᾶσιν ἀνθρώποις καὶ κλέος ἀρετῆς καὶ σοφίας οὐ σμικρὸν κτησάμενου, μηδεμιᾶς ἄλλης εὐπορῶν ὁ Δημήτριος κατηγορίας, τῆς πάλοι ἐν παιδὶ γεγонуίας αὐτῷ πράξεως δεινὴν ποιεῖται διαβολήν, συμπεριλαβεῖν τολμήσας ταῖς κατηγορίαις τοὺς ἐπὶ τὸ πρεσβυτέριον αὐτὸν προάξαντας.

¹ Mt 19, 12.

wówczas było bliskie. Tak głęboko umysłami wielu ludzi wstrząsnęło ówczesne prześladowanie, jakie szalało przeciwko nam.

8.

Zuchwały czyn Orygenes

[1] Gdy Orygenes sprawował w Aleksandrii obowiązki katechety, dokonał czynu świadczącego niewątpliwie o jego niedojrzałości i młodości, niemniej także o wierze i powściągliwości.

[2] Rozumiał zbyt prosto i dziecinnie słowa: „Są kastraci, którzy sami siebie wykastrowali dla królestwa niebieskiego”¹, i chciał z jednej strony wypełnić to, co powiedział Zbawiciel, a z drugiej pragnął niewiernym odebrać wszelki powód do posądzenia go o nieprzyzwoitość, jako że w tak młodym wieku głosił słowo Boże nie tylko mężczyznom, ale i kobietom. Postanowił więc rzeczywiście wcielić w czyn słowa Zbawiciela, starając się ukryć to przed wielką liczbą swoich uczniów.

[3] Nie w jego to jednak leżało mocy, chociaż chciał ten czyn utrzymać w tajemnicy. I rzeczywiście dowiedział się o tym później Demetrios, zwierzchnik tamtejszego Kościoła, i zdumiał się niezmiernie śmiałością czynu Orygenes, pochwalił jego gorliwość i szczerość wiary, podniósł go na duchu i wezwał, by teraz tym gorliwiej spełniał obowiązki katechety.

[4] Takie było wówczas stanowisko Demetrios. Ale niedługo później, gdy widział sukces Orygenes i jego wielki i powszechny rozgłos i sławę, spowodowany ludzką ułomnością, w pisanych do biskupów całego świata listach, usiłował przedstawić czyn Orygenes jako wynaturzenie. Zrobił tak dlatego, że najznakomitsi i najznaczniejsi biskupi palestyńscy, Cezarei i Jerozolimy, uznali, że Orygenes zasługuje na wyróżnienie i najwyższe zaszczyty i przez włożenie rąk udzielili mu godności prezbiteratu².

[5] Gdy więc Orygenes zyskał tak wielki rozgłos, gdy jego imię wszędzie było na ustach wszystkich, gdy zdobył sławę z powodu cnoty i mądrości, wtedy właśnie Demetrios, który nie mógł mu zresztą nic innego zarzucić, wysunął przeciwko niemu złośliwe i ciężkie oskarżenie o czyn popełniony już dawno, w latach wczesnej młodości, a ponadto śmiał swą skargą objąć także tych, którzy wynieśli go do godności prezbiteratu.

² Zob. HE VI, 23, 4. Ówczesne przepisy kościelne nie zakazywały jeszcze udzielania święceń kastratom; eunuchem był np. bp Meliton z Sardes. Taki zakaz pojawia się na synodzie w Aleksandrii ok. 230 r, a także na Soborze Nicejskim (325) w kan. 1 (DSP 1, 26). Orygenes po latach, w MtKom 15, 3, pisał, że nie należy zdania z Mt 19, 12 brać dosłownie.

[6] Ταῦτα μὲν οὖν μικρὸν ἐπράχθη ὕστερον· τότε γε μὴν ὁ Ὀριγένης ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας τὸ τῆς θείας διδασκαλίας ἔργον εἰς ἅπαντας ἀφυλάκτως τοὺς προσιόντας νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν ἐπετέλει, τοῖς θείοις ἀόκνως μαθήμασιν καὶ τοῖς ὡς αὐτὸν φοιτῶσιν τὴν πᾶσαν ἀνατιθεὶς σχολήν.

[7] Ἐπὶ δέκα δὲ καὶ ὀκτῶ ἔτεσιν τὴν ἀρχὴν ἐπικρατήσαντα Σευῆρον¹ Ἀντωνίνος ὁ παῖς διαδέχεται. Ἐν τούτῳ δὲ τῶν κατὰ τὸν διωγμὸν ἀνδρισμένων καὶ μετὰ τοὺς ἐν ὁμολογίαις ἀγῶνας διὰ προνοίας θεοῦ πεφυλαγμένων εἰς τις ὦν Ἀλέξανδρος, ὃν ἀρτίως ἐπίσκοπον τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας ἐδηλώσαμεν², οἷα ταῖς ὑπὲρ Χριστοῦ διαπρέψας ὁμολογίαις, τῆς δηλωθείσης ἐπισκοπῆς ἀξιούται, ἔτι Ναρκίσσου, ὃς ἦν αὐτοῦ πρότερος, περιόντος τῷ βίῳ.

Θ'

Περὶ τῶν κατὰ Νάρκισσον παραδόξων

[1] Πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἄλλα παράδοξα οἱ τῆς παροικίας πολῖται ὡς ἐκ παραδόσεως τῶν κατὰ διαδοχὴν ἀδελφῶν τοῦ Ναρκίσσου μνημονεύουσιν, ἐν οἷς καὶ τοιόνδε τι θαῦμα δι' αὐτοῦ γεγονὸς ἱστοροῦσιν.

[2] Κατὰ τὴν μεγάλην ποτὲ τοῦ πάσχα διανυκτέρευσιν τοῦλαιόν φασιν τοῖς διακόνους ἐπιλιπεῖν· ἐφ' ᾧ τὸ πᾶν πλῆθος δεινῆς ἀθυμίας διαλαβούσης, τὸν Νάρκισσον τοῖς τὰ φῶτα παρασκευάζουσιν ἐπιτάξαι ὕδωρ ἀνιμήσαντας ὡς αὐτὸν κομειῖσθαι.

[3] Τούτου δὲ ἅμα λόγῳ πραχθέντος, ἐπευξάμενον τῷ ὕδατι, ἐγγέαι κατὰ τῶν λύχνων πίστει τῇ εἰς τὸν κύριον γνησίᾳ παρακελεύσασθαι· ποιησάντων δὲ καὶ τοῦτο, παρὰ πάντα λόγον δυνάμει παραδόξῳ καὶ θεῖα μεταβαλεῖν ἐξ ὕδατος εἰς ἐλαίου ποιότητα τὴν φύσιν, παρὰ τε πλείστοις τῶν αὐτόθι ἀδελφῶν ἐπὶ μήκιστον ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς ἡμᾶς βραχὺ τι δεῖγμα τοῦ τότε θαύματος φυλαχθῆναι.

[4] Ἄλλα τε πλείστα περὶ τοῦ βίου τοῦδε τοῦ ἀνδρὸς μνήμης ἄξια καταλέγουσιν, ἐν οἷς καὶ τοιόνδε τι. Τὸ εὖτονον αὐτοῦ καὶ στερρὸν τοῦ βίου φαῦλοί τινες ἀνθρωπίσκοι μὴ οἰοί τε φέρειν, δέει τοῦ μὴ δίκην ὑποσχεῖν ἀλόντας, διὰ τὸ μυρία κακὰ ἑαυτοῖς συνεγνωκέναι, συσκευὴν κατ' αὐτοῦ προλαβόντες συρράπτουσιν καὶ τινα δεινὴν καταχέουσιν αὐτοῦ διαβολήν.

[5] Εἴτα πιστούμενοι τοὺς ἀκρωμένους, ὅρκοις ἐβεβαίουν τὰς κατηγορίας, καὶ ὁ μὲν, ἡ μὴν ἀπόλοιτο πυρί, ὦμνυνεν, ὁ δέ, ἡ μὴν σκαιᾷ νόσῳ

¹ Septymiusz Sewer był cesarzem w latach 193-211, po nim władzę objeli synowie Geta i Karakalla; po roku w 212 Karakalla został jedynym władcą. On właśnie nosił imię Antonin.

[6] Lecz to działo się nieco później. Tymczasem Orygenes z całą swobodą sprawował w Aleksandrii swe Boże nauczanie wobec wszystkich, którzy w dzień i w nocy przychodzili do niego, i bez zastrzeżeń cały swój czas poświęcał Bożej nauce i swoim uczniom.

[7] Rządy Sewera trwały osiemnaście lat¹, a jego następcą został Antonin, jego syn. Wówczas wśród tych, którzy podczas prześladowania odznaczyli się męstwem, a których Opatrzność Boża zachowała przy życiu po stoczonych bojach, gdy składali wyznanie, był niejaki Aleksander, wspomniany już wyżej jako biskup jerozolimski². Wyznawaniem Chrystusa wyróżnił się tak niezwykle, że został uznany za godnego wzmiankowanej stolicy biskupiej, chociaż żył jeszcze Narcyz, jego poprzednik.

9.

Cuda Narcyza

[1] Wśród wielu innych cudów, jakie obywatele tego Kościoła przytaczają z pokolenia na pokolenie na podstawie przekazu braci, opowiada się następujące dziwne zdarzenie, które miało miejsce za jego sprawą:

[2] Pewnego razu, podczas wielkiej wigilii paschalnej, diakonom podobno zabrakło oliwy. Gdy z tego powodu cały lud ogarnęło wielkie przygnębienie, tym, którym powierzono troskę o światło, Narcyz nakazał zaczerpnąć wody i przynieść ją do siebie.

[3] Polecenie to zostało spełnione w jednej chwili. Wówczas pomodlił się nad wodą i pełen żywej wiary w Pana kazał ją rozlać do lamp. Gdy i to się stało, mocą przewyższającą wszelkie słowo, cudowną i Bożą, substancja wody przemieniła się w prawdziwą oliwę. Bardzo wielu braci przechowało podobno odrobinę tej oliwy od tamtych czasów aż do naszych dni, jako mały dowód ówczesnego cudu.

[4] Opowiadają ponadto bardzo wiele innych godnych pamięci szczegółów z życia tego człowieka, a wśród nich ten: Kilku złych ludzi nie mogło znieść jego poważnego i surowego życia. Z obawy, by ich nie aresztowano i nie ukarano za liczne niegodziwości, jakie mieli na sumieniu, postanowili działać pierwsi i uknuli podstęp przeciwko Narcyzowi, oraz rzucili na niego straszne oszczerstwo.

[5] By zaś znaleźć wiarę u swych słuchaczy, swoje oskarżenia potwierdzili przysięgą. I tak jeden z nich się zaklął, by go ogień spalił, drugi, by

² Wspominany w VI, 8, 4, ale bez przytaczania imienia, jako biskup Jerozolimy, który udzielił święceń prezbiteratu Orygenesowi.

δαπανηθεί τὸ σῶμα, ὁ δὲ τρίτος, ἢ μὴν τὰς ὁράσεις πηρωθείη· ἀλλ' οὐδ' οὕτως αὐτοῖς, καίπερ ὀμνύουσιν, τῶν πιστῶν τις προσεῖχε τὸν νοῦν διὰ τὴν εἰς πάντας λάμπουσιν ἐκ τοῦ παντὸς σωφροσύνην τε καὶ πανάρετον ἀγωγήν τοῦ Ναρκίσσου.

[6] Αὐτὸς γε μὴν τὴν τῶν εἰρημένων μηδαμῶς ὑπομένων μοχθηρίαν καὶ ἄλλως ἐκ μακροῦ τὸν φιλόσοφον ἀσπαζόμενος βίον, διαδράς πᾶν τὸ τῆς ἐκκλησίας πλήθος, ἐν ἐρημίαις καὶ ἀφανέσιν ἀγροῖς λανθάνων πλείστοις ἔτεσιν διέτριβεν.

[7] Ἀλλ' οὐ καὶ ὁ τῆς δίκης μέγας ὀφθαλμὸς ἐπὶ τοῖς πεπραγμένοις ἡρέμει, μετῆι δὲ ὡς τάχιστα τοὺς ἀσεβεῖς αἰς καθ' ἑαυτῶν ἐπιορκοῦντες κατεδήσαντο ἀραῖς. Ὁ μὲν οὖν πρῶτος, ἐκ μηδεμιᾶς προφάσεως ἀπλῶς οὕτως, μικροῦ διαπεσόντος ἐφ' ἧς κατέμενεν οἰκίας σπινθῆρος, νύκτωρ ὑφαφθείσης ἀπάσης, παγγενεῖ καταφλέγεται· ὁ δὲ ἄθρόως τὸ σῶμα ἐξ ἄκρων ποδῶν ἐπὶ κεφαλὴν ἧς αὐτὸς προσετίμησεν ἑαυτῷ νόσου πίμπλαται.

[8] Ὁ δὲ τρίτος τὰς τῶν προτέρων συνιδῶν ἐκβάσεις καὶ τοῦ πάντων ἐφόρου θεοῦ τρέσας τὴν ἀδιάδραστον δίκην, ὁμολογεῖ μὲν τοῖς πᾶσιν τὰ κοινῇ σφίσιν αὐτοῖς ἐσκευωρημένα, τοσαύταις δὲ κατετρύχετο μεταμελόμενος οἰμωγαῖς δακρῦν τε ἐς τοσοῦτον οὐκ ἀπέλιπεν, ἕως ἄμφω διεφθάρη τὰς ὄψεις. Καὶ οἶδε μὲν τῆς ψευδολογίας τοιαύτας ὑπέσχον τιμωρίας.

I'

Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπισκόπων

Τοῦ δὲ Ναρκίσσου ἀνακεχωρηκός τε καὶ μηδαμῶς ὄπη ὦν τυγχάνοι, γινωσκομένου, δόξαν τοῖς τῶν ὁμόρων ἐκκλησιῶν προεστῶσιν, ἐφ' ἑτέρου μετίασιν ἐπισκόπου χειροτονίαν· Δίος τούτῳ ὄνομα ἦν· ὃν οὐ πολὺν προστάντα χρόνον Γερμανίων διαδέχεται, καὶ τοῦτον Γόρδιος· καθ' ὃν ὥσπερ ἐξ ἀναβιώσεως ἀναφανείς ποθεν ὁ Νάρκισσος αὐθις ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν ἐπὶ τὴν προστασίαν παρακαλεῖται, μειζόνως ἔτι μᾶλλον τῶν πάντων ἀγασθέντων αὐτὸν τῆς τε ἀναχωρήσεως ἔνεκα καὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ ἐφ' ἅπασι δι' ἣν παρὰ τοῦ θεοῦ κατηξίωτο ἐκδίκησιν.

IA'

Περὶ Ἀλεξάνδρου

[1] Καὶ δὴ μηκέθ' οἴου τε ὄντος λειτουργεῖν διὰ λιπαρὸν γῆρας, τὸν εἰρημένον Ἀλεξάνδρον, ἐπίσκοπον ἐτέρας ὑπάρχοντα παροικίας, οἰκονομία

jego ciało strawiła straszna choroba, trzeci wreszcie, by stracił wzrok. Lecz chociaż złożyli przysięgę, i tak żaden z wiernych nie zważał na ich gadanie, bo powściągliwość i cnotliwe życie Narcyza zawsze w oczach wszystkich świeciło wspaniałym blaskiem.

[6] On sam natomiast nie mógł znieść niegodziwości tych oszczerstw, a ponieważ i tak już od dawna skłaniał się do życia filozoficznego, odsunął się zupełnie od ludu swego Kościoła i bardzo wiele lat spędził w odosobnieniu, w miejscach pustynnych.

[7] Tymczasem czujne oko Sprawiedliwości nie spoglądało spokojnie na to, co się stało, ale w krótkim czasie bezbożników dosięgły te właśnie kary, jakie sami na siebie ściągnęli swym krzywoprzysięstwem. Tak więc pierwszy spalił się z całą swą rodziną, bowiem zupełnie bez przyczyny, całkowicie nagle, mała isierka padła na dom, w którym mieszkał, tak że cały stanął w płomieniach. Ciało drugiego niespodziewanie od stóp do głowy okryło się chorobą, na którą sam siebie skazał.

[8] Wreszcie trzeci, widząc losy swych poprzedników, zdjęty trwogą przed nieuchronną karą wszystkowiedzącego Boga przyznał się publicznie do popełnionej razem z nimi niegodziwości. Taki go jednak zdjął żal, tak wyczerpały go te jęki, tak długo wylewał łzy, aż wypłakał oboje oczu. W taki sposób zostali ukarani za swe oszczerstwa.

10.

Biskupi jerozolimscy

Gdy Narcyz odszedł, a nikt nie wiedział, gdzie się znajduje, zwierzchnicy sąsiednich Kościołów uznali za potrzebne ustanowić biskupem kogoś innego. Tym kimś był Dios, który jednakże niedługo sprawował rządy. Jego następcą był Germanion, a po nim Gordios. Za jego czasów pojawił się Narcyz, jakby zmartwychwstały, a bracia powołali go ponownie na stolicę biskupią. Bowiem wszyscy z jeszcze większym szacunkiem odnosili się do niego, tak ze względu na jego wycofanie się i życie filozoficzne, jak zwłaszcza ze względu na tę pomstę, którą Bóg sam raczył sobie odebrać.

11.

Aleksander

[1] Ponieważ Narcyz z powodu sędziwego wieku nie mógł już spełniać swych obowiązków, Opatrzność Boża powołała wspomnianego Aleksandra,

θεοῦ ἐπὶ τὴν ἅμα τῷ Ναρκίσσῳ¹ λειτουργίαν ἐκάλει κατὰ ἀποκάλυψιν νύκτωρ αὐτῷ δι' ὀράματος φανεῖσαν.

[2] Ταύτῃ δ' οὖν, ὡς κατὰ τι θεοπρόπιον, ἐκ τῆς Καππαδοκῶν γῆς, ἔνθα τὸ πρῶτον τῆς ἐπισκοπῆς ἤξιώτο, τὴν πορείαν ἐπὶ τὰ Ἱεροσόλυμα εὐχῆς καὶ τῶν τόπων ἱστορίας ἔνεκεν πεπονημένον φιλοφρονέστατα οἱ τῇδε ὑπολαβόντες οὐκέτ' οἴκαδε αὐτῷ παλινოსτεῖν ἐπιτρέπουσιν καθ' ἑτέραν ἀποκάλυψιν καὶ αὐτοῖς νύκτωρ ὁφθεῖσαν μίαν τε φωνὴν σαφεστάτην τοῖς μάλιστα αὐτῶν σπουδαίοις χρήσασαν· ἐδήλου γὰρ προελθόντας ἔξω πυλῶν τὸν ἐκ θεοῦ προωρισμένον αὐτοῖς ἐπίσκοπον ὑποδέξασθαι· τοῦτο δὲ πράξαντες, μετὰ κοινῆς τῶν ἐπισκόπων, οἱ τὰς περίξ διεῖπον ἐκκλησίας, γνώμης ἐπάναγκες αὐτὸν παραμένειν βιάζονται.

[3] Μνημονεύει γέ τοι καὶ αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος ἐν ἰδίαις ἐπιστολαῖς ταῖς πρὸς Ἀντινοῖτας², εἰς ἔτι νῦν παρ' ἡμῖν σφζομέναις, τῆς Ναρκίσσου σὺν αὐτῷ προεδρίας, ταῦτα κατὰ λέξιν ἐπὶ τέλει γράφων τῆς ἐπιστολῆς·

«Ἀσπάζεται ὑμᾶς Νάρκισσος ὁ πρὸ ἐμοῦ διέπων τὸν τόπον τῆς ἐπισκοπῆς τὸν ἐνθάδε καὶ νῦν συνεξεταζόμενός μοι διὰ τῶν εὐχῶν, ρις' ἔτη ἡνυκώς, παρακαλῶν ὑμᾶς ὁμοίως ἐμοὶ ὁμοφρονῆσαι».

[4] Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως εἶχεν·

Τῆς δὲ κατ' Ἀντιόχειαν ἐκκλησίας, Σεραπίωνος³ ἀναπαυσαμένου, τὴν ἐπισκοπὴν διαδέχεται Ἀσκληπιάδης⁴, ἐν ταῖς κατὰ τὸν διωγμὸν ὁμολογίαις διαπρέψας καὶ αὐτός.

[5] Μέμνηται καὶ τῆς τούτου καταστάσεως Ἀλέξανδρος, Ἀντιοχεῦσιν γράφων ὥδε·

«Ἀλέξανδρος, δοῦλος καὶ δέσμιος Ἰησοῦ Χριστοῦ⁵, τῇ μακαρίᾳ Ἀντιοχέων ἐκκλησίᾳ ἐν κυρίῳ χαίρειν. Ἐλαφρά μοι καὶ κοῦφα τὰ δεσμὰ ὁ κύριος ἐποίησεν, κατὰ τὸν καιρὸν τῆς εἰρκτῆς πυθομένῳ τῆς ἀγίας ὑμῶν τῶν Ἀντιοχέων ἐκκλησίας κατὰ τὴν θείαν πρόνοιαν Ἀσκληπιάδην τὸν ἐπιτηδειότατον κατ' ἀξίαν τὴν πίστιν τῆς ἐπισκοπῆς ἐγκεχειρισμένον».

[6] Ταύτην δὲ τὴν ἐπιστολὴν σημαίνει διὰ Κλήμεντος ἀπεσταλκέναι, πρὸς τῷ τέλει τοῦτον γράφων τὸν τρόπον·

«Ταῦτα δὲ ὑμῖν, κύριοί μου ἀδελφοί, τὰ γράμματα ἀπέστειλα διὰ Κλήμεντος τοῦ μακαρίου πρεσβυτέρου, ἀνδρὸς ἐναρέτου καὶ δοκίμου, ὃν ἴστε καὶ ὑμεῖς καὶ ἐπιγνώσεσθε. Ὅς καὶ ἐνθάδε παρὼν κατὰ τὴν πρόνοιαν καὶ ἐπισκοπὴν τοῦ δεσπότου, ἐπεστήριξεν τε καὶ ἠὔξησεν τὴν τοῦ κυρίου ἐκκλησίαν»⁶.

¹ Zob. HE VI, 8, 7.

² Jest to najstarsze świadectwo istnienia Kościoła w Antinoe w Egipcie.

³ Serapion, bp Antiochii w latach ok. 190-211.

⁴ Asklepiades, bp Antiochii w latach ok. 211-217.

biskupa innego Kościoła¹, by razem z nim sprawował urząd biskupi, a stało się to przez objawienie, jakie otrzymał w nocnym widzeniu.

[2] Z powodu tej jakby Bożej wyroczni Aleksander wybrał się z ziemi kapadockiej, gdzie przedtem pełnił godność biskupią, w podróż do Jerozolimy na modlitwę i zwiedzanie miejsc świętych. Wierni przyjęli go tam jak najserdeczniej, ale już nie pozwolili mu wrócić do domu, a to z powodu drugiego objawienia, jakie i oni oglądali w nocnym widzeniu. Najzacniejsi z nich słyszeli zupełnie wyraźnie odzywający się do nich głos, że mają wyjść przed bramy miasta, by przyjąć biskupa, którego wybrał im Bóg. Tak zrobili i za zgodą biskupów sąsiednich kościołów zmusili Aleksandra, by u nich pozostał.

[3] Zresztą sam Aleksander wspomina w swych Listach do *Antinoitów*², zachowanych do dziś, że Narcyz zasiadał razem z nim na stolicy biskupiej. Oto co pisze dosłownie pod koniec swego listu:

„Pozdrawia was Narcyz, który przede mną zarządzał tutejszym Kościołem, a jeszcze teraz przez swe modlitwy razem ze mną sprawuje urząd biskupi; ma sto szesnaście lat i upomina was tak jak ja, byście byli zgodni”.

[4] Taki był przebieg tych zdarzeń.

W Antiochii zaś po śmierci Serapiona³ na stolicy biskupiej jako jego następca zasiadał Asklepiades⁴, który podczas prześladowania również odznaczył się jako wyznawca.

[5] Również o jego wyniesieniu na urząd biskupi wspomina Aleksander, który tak pisze do Antiocheńczyków:

„Aleksander, sługa i więzień Jezusa Chrystusa⁵, błogosławionemu Kościołowi Antiocheńczyków śle pozdrowienie w Panu. Znośne i lekkie stały mi się za sprawą Pana moje więzy, gdy w więzieniu otrzymałem wiadomość, że zrządzeniem Opatrzności Bożej biskupem waszego świętego Kościoła antiocheńskiego został Asklepiades, człowiek bardzo odpowiedni z powodu zasług, jakie położył dla wiary”.

[6] List ten, jak zaznacza, wysłał przez Klemensa. A oto co pisze pod koniec:

„Pismo to wysyłam wam, Panowie, Bracia moi, przez Klemensa, błogosławionego prezbitera, człowieka zacnego i szanowanego, którego już znacie i poznacie jeszcze bliżej. Był on tutaj za sprawą Opatrzności i troskliwości Bożej, umocnił i powiększył Kościół Pański”⁶.

⁵ Por. Flm 1. Aleksander był już więziony w 202/203 roku, a i umrze w więzieniu w 250 roku, za cesarza Decjusza.

⁶ Aleksander w liście do Orygenesza (HE VI, 14, 8) wspomina, że znał Klemensa z Aleksandrii. Nie wiadomo jednak, czy tutaj też chodzi o niego, gdyż ten raczej nie był prezbitrem.

IB'

Περὶ Σεραπίωνος καὶ τῶν φερομένων αὐτοῦ λόγων

[1] Τοῦ μὲν οὖν Σεραπίωνος¹ τῆς περὶ λόγους ἀσκήσεως καὶ ἄλλα μὲν εἰκὸς σφῆζεσθαι παρ' ἐτέροις ὑπομνήματα, εἰς ἡμᾶς δὲ μόνῃ κατήλθεν τὰ Πρὸς Δόμνον, ἐκπεπτωκότα τινὰ παρὰ τὸν τοῦ διωγμοῦ καιρὸν ἀπὸ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ἐπὶ τὴν Ἰουδαϊκὴν ἐθελοθρησκείαν, καὶ τὰ Πρὸς Πόντιον καὶ Καρικόν, ἐκκλησιαστικὸν ἄνδρα, καὶ ἄλλαι πρὸς ἐτέρους ἐπιστολαί.

[2] Ἐτερός τε συντεταγμένος αὐτῷ λόγος Περὶ τοῦ λεγομένου κατὰ Πέτρον εὐαγγελίου, ὃν πεποιήται ἀπελέγχων τὰ ψευδῶς ἐν αὐτῷ εἰρημένα διὰ τινος ἐν τῇ κατὰ Ῥωσσὸν² παροιμία προφάσει τῆς εἰρημένης γραφῆς εἰς ἑτεροδόξους διδασκαλίας ἀποκείλαντας· ἀφ' οὗ εὐλογον βραχείας παραθέσθαι λέξεις, δι' ὧν ἦν εἶχεν περὶ τοῦ βιβλίου γνώμην προτίθησιν, οὕτω γράφων·

[3] «Ἡμεῖς γάρ, ἀδελφοί, καὶ Πέτρον καὶ τοὺς ἄλλους ἀποστόλους ἀποδεχόμεθα ὡς Χριστόν, τὰ δὲ ὀνόματι αὐτῶν ψευδεπίγραφα ὡς ἔμπειροι παραιτούμεθα, γινώσκοντες ὅτι τὰ τοιαῦτα οὐ παρελάβομεν.

[4] «Ἐγὼ γὰρ γενόμενος παρ' ὑμῖν, ὑπενόουν τοὺς πάντας ὀρθῇ πίστει προσφέρεσθαι, καὶ μὴ διελθὼν τὸ ὑπ' αὐτῶν προφερόμενον ὄνοματι Πέτρου εὐαγγέλιον, εἶπον ὅτι εἰ τοῦτό ἐστιν μόνον τὸ δοκοῦν ὑμῖν παρέχειν μικροψυχίαν, ἀναγινωσκέσθω· νῦν δὲ μαθὼν ὅτι αἰρέσει τινὶ ὁ νοῦς αὐτῶν ἐφώλευεν, ἐκ τῶν λεχθέντων μοι, σπουδάσω πάλιν γενέσθαι πρὸς ὑμᾶς, ὥστε, ἀδελφοί, προσδοκᾷτέ με ἐν τάχει.

[5] «Ἡμεῖς δέ, ἀδελφοί, καταλαβόμενοι ὁποίας ἦν αἰρέσεως ὁ Μαρκανός, <ὁς> καὶ ἐαυτῷ ἐναντιοῦτο, μὴ νοῶν ἃ ἐλάλει, ἃ μαθήσεσθε ἐξ ὧν ὑμῖν ἐγράφη,

[6] «Ἐδυνήθημεν γὰρ παρ' ἄλλων τῶν ἀσκησάντων αὐτὸ τοῦτο τὸ εὐαγγέλιον, τοῦτ' ἐστὶν παρὰ τῶν διαδόχων τῶν καταρξαμένων αὐτοῦ, οὓς Δοκητὰς καλοῦμεν (τὰ γὰρ πλείονα φρονήματα ἐκείνων ἐστὶ τῆς διδασκαλίας), χρῆσάμενοι παρ' αὐτῶν διελθεῖν καὶ εὑρεῖν τὰ μὲν πλείονα τοῦ ὀρθοῦ λόγου τοῦ σωτῆρος, τινὰ δὲ προσδισταλμένα, ἃ καὶ ὑπετάξαμεν ὑμῖν».

Καὶ ταῦτα μὲν τὰ Σεραπίωνος.

¹ Zob. HE V, 19.

12.

Serapion i jego zachowane pisma

[1] Z twórczości literackiej Serapiona¹ gdzie indziej prawdopodobnie zachowały się jakieś inne dzieła, jednak w naszym ręku znajdują się tylko następujące: *Do Domnusa*, który podczas prześladowania odszedł od wiary Chrystusowej do zabobonu żydowskiego, następnie *Do Poncjusza i Karikusa*, ludzi Kościoła, oraz kilka listów do jeszcze innych osób.

[2] Prócz tego istnieje jeszcze rozprawa *O tak zwanej Ewangelii według Piotra*, napisana w celu odparcia zawartych w niej nieprawdziwych informacji, ponieważ niektórzy wierni Kościoła w Rossos² z powodu tej właśnie *Ewangelii* popadli w nieprawowierność. Dobrze będzie przytoczyć niektóre fragmenty tego pisma, gdzie Serapion wypowiada swe zdanie o tej księdze. Píše tak:

[3] „Co do nas, Bracia, to uznajemy Piotra i innych apostołów tak samo jak Chrystusa, ale tyle mamy rozumu, by odrzucać pisma fałszywie zachowane pod ich imieniem, bo wiemy, że nic podobnego nie przyjęliśmy.

[4] Gdy byłem u was, sądziłem, że wszyscy jesteście przywiązani do prawdziwej wiary. Toteż nie znając przedstawionej przez nich *Ewangelii* zatytułowanej imieniem Piotra, powiedziałem: «Jeśli, jak się zdaje, to tylko jest przyczyną waszej małoduszności, to ją czytajcie». Lecz teraz, gdy z tego, co mi mówiono, dowiedziałem się, że ich umysł podstępnie ukrywał herezję, jak najprędzej do was powrócę, wkrótce mnie oczekujcie.

[5] My zaś, Bracia, wiemy, jaką to herezję szerzył Marcjanus, jak sobie przeczył i sam nie wiedział, co mówi, o czym się przekonacie na podstawie tego, co do was pisałem.

[6] Zdołaliśmy bowiem zdobyć tę *Ewangelię* od innych ludzi, którzy się nią posługiwali, a mianowicie u następców tych, którzy pierwsi ją wprowadzili, a których nazywamy doketami (jako że większa część ich poglądów bierze się z tej szkoły). Przeczytaliśmy ją i przekonaliśmy się, że w większości jest zgodna z prawdziwą nauką Zbawiciela, lecz pewne szczegóły [w niej zawarte] od niej odbiegają i na te zwróciliśmy wam uwagę”.

Tyle o Serapionie.

² Rossos, miasto w Syrii.

II'

Περὶ τῶν Κλήμεντος συγγραμμάτων

[1] Τοῦ δὲ Κλήμεντος Στρωματεῖς, οἱ πάντες ὁκτώ, παρ' ἡμῖν σφύζονται, οὓς καὶ τοιαύτης ἡξίωσεν προγραφῆς <Τίτου Φλαυίου Κλήμεντος τῶν κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν γνωστικῶν ὑπομνημάτων στρωματεῖς>¹.

[2] Ἰσάριθμοι τε τούτοις εἰσὶν οἱ ἐπιγεγραμμένοι Ὑποτυπώσεων² αὐτοῦ λόγοι, ἐν οἷς ὀνομαστί ὡς διδασκάλου τοῦ Πανταίνου μνημονεύει ἐκδοχὰς τε αὐτοῦ γραφῶν καὶ παραδόσεις ἐκτέθειται.

[3] Ἔστιν δὲ αὐτῷ καὶ πρὸς Ἑλλήνας λόγος ὁ Προτρεπτικός³ τρεῖς τε οἱ τοῦ ἐπιγεγραμμένου Παιδαγωγοῦ καὶ «Τίς ὁ σφύζομενος πλούσιος»⁴ οὕτως ἐπιγραφεῖς ἕτερος αὐτοῦ λόγος τό τε Περὶ τοῦ πάσχα σύγγραμμα καὶ διαλέξεις Περὶ νηστείας καὶ Περὶ καταλαλιᾶς καὶ ὁ Προτρεπτικός εἰς ὑπομονὴν ἢ πρὸς τοὺς νεωστὶ βεβαπτισμένους καὶ ὁ ἐπιγεγραμμένος Κανὼν ἐκκλησιαστικὸς ἢ πρὸς τοὺς Ἰουδαῖζοντας⁵, ὃν Ἀλεξάνδρῳ τῷ δεδηλωμένῳ ἐπισκόπῳ ἀνατέθεικεν⁶.

[4] Ἐν μὲν οὖν τοῖς Στρωματεῦσιν οὐ μόνον τῆς θείας κατάστρωσιν πεποιήται γραφῆς, ἀλλὰ καὶ τῶν παρ' Ἑλλήσιν, εἴ τι ἄρα ὠφέλιμον ἐδόκει καὶ αὐτοῖς εἰρῆσθαι, μνημονεύει τῶν τε παρὰ τοῖς πολλοῖς δογμάτων, τὰ Ἑλλήνων ὁμοῦ καὶ τὰ βαρβάρων ἀναπτύσσων⁷.

[5] Καὶ ἔτι τὰς τῶν αἵρεσιάρχων ψευδοδοξίας εὐθύνων, ἱστορίαν τε πολλὴν ἐξαπλοῖ, ὑπόθεσιν ἡμῖν πολυμαθοῦς παρέχων παιδείας. Τούτοις ἅπασιν καταμίγνυσιν καὶ τὰ φιλοσόφων δόγματα, ὅθεν εἰκότως κατάλληλον τῇ ὑποθέσει καὶ τὴν προγραφὴν τῶν Στρωματέων πεποιήται.

[6] Κέχρηται δ' ἐν αὐτοῖς καὶ ταῖς ἀπὸ τῶν ἀντιλεγομένων γραφῶν μαρτυρίαις, τῆς τε λεγομένης Σολομῶνος Σοφίας καὶ τῆς Ἰησοῦ τοῦ Σιράχ καὶ τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς τῆς τε Βαρναβᾶ καὶ Κλήμεντος καὶ Ἰούδα.

[7] Μνημονεύει τε τοῦ πρὸς Ἑλλήνας Τατιανοῦ λόγου καὶ Κασσιανοῦ⁸ ὡς καὶ αὐτοῦ χρονογραφίαν πεποιημένου, ἔτι μὴν Φίλωνος καὶ Ἀριστοβούλου Ἰωσήπου τε καὶ Δημητρίου καὶ Εὐπολέμου, Ἰουδαίων συγγραφέων, ὡς ἂν τούτων ἀπάντων ἐγγράφως πρεσβύτερον τῆς παρ' Ἑλλήσιν ἀρχαιογονίας Μωυσέα τε καὶ τὸ Ἰουδαίων γένος ἀποδειξάντων⁹.

[8] Καὶ ἄλλης δὲ πλείστης χρηστομαθείας ἔμπλεω οἱ δηλούμενοι τυγχάνουσιν τοῦ ἀνδρὸς λόγοι· ὧν ἐν τῷ πρώτῳ περὶ ἑαυτοῦ δηλοῖ ὡς ἔγγιστα

¹ Tłumaczenie polskie: *Kobierce*, tłum. JADWIGA NIEMIRSKA-PLISZCZYŃSKA, IW PAX – ATK 1994.

² Księga często cytowana powyżej przez Euzebiusza.

³ *Zachęta do Greków*, tłum. J. SOŁOWIANIUK, PSP 44 (1988).

⁴ *Który człowiek bogaty może być zbawiony*, tłum. J. CZUJ, opr. J. NAUMOWICZ, M – Apostolicum, 1995.

13.

Pisma Klemensa

[1] Z *Kobierców* Klemensa zachowały się u nas wszystkie księgi bez wyjątku, razem osiem, którym autor uważał za stosowne nadać tytuł *Tytusa Flawiusza Klemensa kobierce rozważań naukowych nad prawdziwą filozofią*¹.

[2] Taka sama jest liczba jego ksiąg pod tytułem *Szkice*², w których wymienienia imię Pantajnosa jako swego nauczyciela i przedstawia jego objaśnienia Pism oraz jego tradycję.

[3] Mamy też jego autorstwa *Zachętę do Greków*³ w trzech księgach, dzieło pod tytułem *Wychowawca* oraz rozprawę *Który człowiek bogaty może być zbawiony*⁴; następnie pismo *O Wielkanocy*, dialogi *O poście*, *O obmowie*, *Zachęta do cierpliwości czyli Do neofitów*, wreszcie tak zwany *Kanon kościelny czyli Do judaizantów*⁵, który zadedykował wyżej wspomnianemu biskupowi Aleksandrowi⁶.

[4] W swych *Kobiercach* nie ogranicza się do samej tylko tkaniny wziętej z Pisma Świętego, ale wplata także odpowiednie, jego zdaniem, słowa pisarzy greckich i prezentuje powszechnie znane poglądy Greków i barbarzyńców⁷.

[5] Ponadto prostuje fałszywe zapatrywania herezjarchów, ujawnia przy tym gruntowną wiedzę historyczną i daje nam sposobność wielostronnego pogłębienia naszych wiadomości. W to wszystko wplata jeszcze zdania filozofów, tak że zupełnie słusznie dał swemu dziełu tytuł *Kobierce*.

[6] Opiera się w nich również na świadectwach pochodzących z pism nieuznawanych przez wszystkich za kanoniczne, z tak zwanej *Mądrości Salomona*, *Jezusa, syna Syracha*, *Listu do Hebrajczyków*, *Listów Barnaby*, *Klemensa* oraz *Judy*.

[7] Przytacza oprócz tego *Mowę do Greków* Tacjana i mówi o Kasjanie⁸ jako o kronikarzu. Ponadto wspomina pisarzy żydowskich: Filona, Arystobulosa, Józefa, Demetriosa i Eupolemosa jako tych, którzy w swych dziełach wykazali, że Mojżesz i naród żydowski sięgają dalszej starożytności niż prastare genealogie greckie⁹.

[8] Mnóstwo innych godnych poznania szczegółów zawierają wyżej wymienione pisma tego autora. W pierwszym z nich mówi sam o sobie, że

¹ Dzieła dziś nieznanne.

² Zob. HE VI, 11.

³ Czyli prawdopodobnie Żydów i chrześcijan.

⁸ O tym nieznanym skądinąd autorze pisze KLEMENS ALEKSANDRYJSKI w: *Kobierce* I, 21, 101; III, 13, 91; III, 14, 94..

⁹ KLEMENS ALEKSANDRYJSKI, *Kobierce* I, 15, 72; 21, 141; 21, 147; 22, 150.

τῆς τῶν ἀποστόλων γενομένου διαδοχῆς¹, ὑπισχνεῖται δ' ἐν αὐτοῖς καὶ εἰς τὴν Γένεσιν ὑπομνηματιεῖσθαι².

[9] Καὶ ἐν τῷ λόγῳ δὲ αὐτοῦ τῷ Περὶ τοῦ πάσχα ἐκβιασθῆναι ὁμολογεῖ πρὸς τῶν ἐταίρων ἃς ἔτυχεν παρὰ τῶν ἀρχαίων πρεσβυτέρων ἀκηκοὺς παραδόσεις γραφῇ τοῖς μετὰ ταῦτα παραδοῦναι, μέμνηται δ' ἐν αὐτῷ Μελίτωνος καὶ Εἰρηναίου καὶ τινων ἑτέρων, ὧν καὶ τὰς διηγήσεις τέθεται.

ΙΑ'

Ὅπόσων ἐμνημόνευσε γραφῶν

[1] Ἐν δὲ ταῖς Ὑποτυπώσεσιν ξυνελόντα εἰπεῖν πάσης τῆς ἐνδιαθήκου γραφῆς ἐπιτετημένας πεποιῆται διηγήσεις, μὴδὲ τὰς ἀντιλεγόμενας παρελθόντων, τὴν Ἰουδα λέγω καὶ τὰς λοιπὰς καθολικὰς ἐπιστολάς τὴν τε Βαρναβᾶ, καὶ τὴν Πέτρου λεγομένην Ἀποκάλυψιν.

[2] Καὶ τὴν πρὸς Ἑβραίους δὲ ἐπιστολὴν Παύλου μὲν εἶναι φησιν, γεγράφθαι δὲ Ἑβραίοις Ἑβραϊκῇ φωνῇ, Λουκᾶν δὲ φιλοτίμως αὐτὴν μεθερμηνεύσαντα ἐκδοῦναι τοῖς Ἑλλήσιν, ὅθεν τὸν αὐτὸν χρῶτα εὗρίσκεσθαι κατὰ τὴν ἑρμηνείαν ταύτης τε τῆς ἐπιστολῆς καὶ τῶν Πράξεων.

[3] Μὴ προγεγράφθαι δὲ τὸ «Παῦλος ἀπόστολος» εἰκότως· «Ἑβραίοις γάρ, φησίν, ἐπιστέλλων πρόληψιν εἰληφόσιν κατ' αὐτοῦ καὶ ὑποπτεύουσιν αὐτόν, συνετῶς πάννυ οὐκ ἐν ἀρχῇ ἀπέτρεψεν αὐτούς, τὸ ὄνομα θεῖς».

[4] Εἴτα ὑποβὰς ἐπιλέγει· »ἤδη δέ, ὡς ὁ μακάριος ἔλεγεν πρεσβύτερος³, ἐπεὶ ὁ κύριος, ἀπόστολος ὢν τοῦ παντοκράτορος, ἀπεστάλη πρὸς Ἑβραίους, διὰ μετριότητα ὁ Παῦλος, ὡς ἂν εἰς τὰ ἔθνη ἀπεσταλμένος, οὐκ ἐγγράφει ἑαυτὸν Ἑβραίων ἀπόστολον διὰ τε τὴν πρὸς τὸν κύριον τιμὴν διὰ τε τὸ ἐκ περιουσίας καὶ τοῖς Ἑβραίοις ἐπιστέλλειν, ἐθνῶν κήρυκα ὄντα καὶ ἀπόστολον».

[5] Αὐθις δ' ἐν τοῖς αὐτοῖς ὁ Κλήμης βιβλίοις περὶ τῆς τάξεως τῶν εὐαγγελίων παράδοσιν τῶν ἀνέκαθεν πρεσβυτέρων τέθεται, τοῦτον ἔχουσαν τὸν τρόπον. Προγεγράφθαι ἔλεγεν τῶν εὐαγγελίων τὰ περιέχοντα τὰς γενεαλογίας.

[6] Τὸ δὲ κατὰ Μάρκον ταύτην ἐσχηκέναι τὴν οἰκονομίαν. Τοῦ Πέτρου δημοσίᾳ ἐν Ῥώμῃ κηρύξαντος τὸν λόγον καὶ πνεύματι τὸ εὐαγγέλιον ἐξιπόντος, τοὺς παρόντας, πολλοὺς ὄντας, παρακαλέσαι τὸν Μάρκον, ὡς ἂν ἀκολουθήσαντα αὐτῷ πόρρωθεν καὶ μεμνημένον τῶν λεχθέντων, ἀναγράψαι τὰ εἰρημένα· ποιήσαντα δέ, τὸ εὐαγγέλιον μεταδοῦναι τοῖς δεομένοις αὐτοῦ⁴.

¹ KLEMENS ALEKSANDRYJSKI, *Kobierce* I, 1, 11.

² KLEMENS ALEKSANDRYJSKI, *Kobierce* III, 12, 95; IV, 1, 3; VI, 18, 168.

jest bardzo blisko tradycji apostołskiej¹, a także w tych samych księgach zapowiada komentarz do Księgi Rodzaju².

[9] W swej rozprawie *O Wielkanocy* wyznaje, że wskutek nalegania swych przyjaciół przekazał potomności na piśmie tradycje, jakie ustnie przejął od dawnych prezbiterów. Wymienia tam wreszcie Melitona, Ireneusza oraz niektórych innych i przytacza ich słowa.

14.

Pisma, które wymienia Klemens

[1] W swych *Szkicach* daje Klemens po prostu zwięzły wykład całego Pisma obu Testamentów, nie wyłączając ksiąg, które nie są powszechnie uznane, to znaczy *Listu Judy*, reszty Listów Katolickich oraz *Listu Barnaby* i tak zwanej *Apokalipsy Piotra*.

[2] O Liście do Hebrajczyków mówi wprawdzie, że jest on Pawła i że został napisany do Żydów w języku żydowskim, ale że Łukasz bardzo dokładnie go przetłumaczył i wydał dla Greków. To dlatego przekład tego listu wykazuje ten sam styl co Dzieje Apostolskie.

[3] Że zaś nie ma nagłówku: „Paweł Apostoł”, znajduje uzasadnienie. „Pisząc bowiem – powiada – do Żydów, którzy byli do niego uprzedzeni i odnosili się do niego nieufnie, słusznie nie chciał ich zaraz pierwszym słowem zrażać, podając swoje imię”.

[4] Nieco niżej dodaje: „Tak więc, według słów błogosławionego prezbitera³, ponieważ Pan jako Apostoł Wszechmocnego, był posłany do Żydów, Paweł, posłany do pogan, w swej skromności nie nadaje sobie tytułu apostoła Żydów, z jednej strony z szacunku dla Pana, z drugiej dlatego, że pisał do Żydów ponad swój obowiązek, bo był heroldem i apostołem pogan”.

[5] W tych samych księgach podaje Klemens tradycję dawnych prezbiterów dotyczącą porządku Ewangelii. Przedstawia się ona tak: najpierw miały zostać napisane Ewangeliie zawierające rodowody.

[6] Zaś Ewangelia według Marka miała powstać z następującego powodu: Gdy Piotr w Rzymie publicznie głosił słowo Boże i za sprawą Ducha opowiadał Ewangelię, jego liczni słuchacze wezwali Marka, który od dawna mu towarzyszył i pamiętał jego słowa, by spisał to, co mówił Piotr. Marek to uczynił i dał Ewangelię tym, którzy go o nią prosili⁴.

³ Osoba nieznana.

⁴ Por. HE II, 15, 2.

[7] Ὅπερ ἐπιγνόντα τὸν Πέτρον προτρεπτικῶς μήτε κωλύσαι μήτε προτρέψασθαι. Τὸν μέντοι Ἰωάννην ἔσχατον, συνιδόντα ὅτι τὰ σωματικά ἐν τοῖς εὐαγγελίοις δεδήλωται, προτραπέντα ὑπὸ τῶν γνωρίμων, πνεύματι θεοφορηθέντα πνευματικὸν ποιῆσαι εὐαγγέλιον. Τοσαῦτα ὁ Κλήμης.

[8] Πάλιν δ' ὁ δηλωθεὶς Ἀλέξανδρος¹ τοῦ Κλήμεντος, ἅμα δὲ καὶ τοῦ Πανταίνου ἐν τινι πρὸς Ὠριγένην ἐπιστολῇ μνημονεύει, ὡς δὴ γνωρίμων αὐτῷ γενομένων τῶν ἀνδρῶν, γράφει δὲ οὕτως·

«Τοῦτο γὰρ καὶ θέλημα θεοῦ, ὡς οἶδας, γέγονεν ἵνα ἡ ἀπὸ προγόνων ἡμῖν φιλία μένη ἄσυλος, μᾶλλον δὲ θερμότερα ἢ καὶ βεβαιότερα.

[9] «Πατέρας γὰρ ἴσμεν τοὺς μακαρίους ἐκείνους τοὺς προοδεύσαντας, πρὸς οὓς μετ' ὀλίγον ἐσόμεθα, Πάνταινον, τὸν μακάριον ἀληθῶς καὶ κύριον, καὶ τὸν ἱερὸν Κλήμεντα, κύριόν μου γενόμενον καὶ ὠφελήσαντά με, καὶ εἴ τις ἕτερος τοιοῦτος· δι' ὧν σὲ ἐγνώρισα, τὸν κατὰ πάντα ἄριστον καὶ κύριόν μου καὶ ἀδελφόν»².

[10] Καὶ ταῦτα μὲν τοιαῦτα.

Ὅ γέ τοι Ἀδαμάντιος (καὶ τοῦτο γὰρ ἦν τῷ Ὠριγένει ὄνομα), Ζεφυρίνου κατὰ τοῦσδε τοὺς χρόνους τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας ἡγουμένου³, ἐπιδημῆσαι τῇ Ῥώμῃ καὶ αὐτός που γράφει, λέγων· «Εὐξάμενος τὴν ἀρχαιοτάτην Ῥωμαίων ἐκκλησίαν ἰδεῖν»· ἔνθα οὐ πολὺ διατρίψας, ἐπάνεισιν εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν.

[11] Καὶ δὴ τὰ συνήθη τῆς κατηχήσεως ἐνταῦθα μετὰ πάσης ἐπλήρου σπουδῆς, Δημητρίου τῶν τῆδε ἐπισκόπου ἔτι τότε παρορμῶντος αὐτὸν καὶ μόνον οὐχὶ ἀντιβολοῦντος ἀόκνως τὴν εἰς τοὺς ἀδελφούς ὠφέλειαν ποιεῖσθαι.

IE'

Περὶ Ἡρακλᾶ

Ὅ δ' ὡς ἑαυτὸν ἑώρα μὴ ἐπαρκοῦντα τῇ τῶν θείων βαθυτέρα σχολῇ τῇ τε ἐξετάσει καὶ ἐρμηνείᾳ τῶν ἱερῶν γραμμάτων καὶ προσέτι τῇ τῶν προσιόντων κατηχήσει μὴδ' ἀναπνεῦσαι συγχωρούντων αὐτῷ, ἐτέρων ἐφ' ἐτέροις ἐξ ἑω καὶ μέχρις ἐσπέρας ἐπὶ τὸ παρ' αὐτῷ διδασκαλεῖον φοιτῶντων, διανείμας τὰ πλήθη, τὸν Ἡρακλᾶν τῶν γνωρίμων προκρίνας⁴, ἐν τε τοῖς θείοις σπουδαῖον καὶ ἄλλως ὄντα λογιώτατον ἄνδρα καὶ φιλοσοφίας οὐκ ἄμοιρον, κοινωνὸν καθίστη τῆς κατηχήσεως, τῷ μὲν τὴν πρώτην τῶν ἄρτι στοιχειουμένων εἰσαγωγὴν ἐπιτρέψας, αὐτῷ δὲ τὴν τῶν ἐν ἑξὶ φυλάξας ἀκρόασιν.

¹ Por. HE VI, 11.

² Była to odpowiedź na list Orygenes. Zob. ORYGENES, *Korespondencja*, opr. H. PIETRAS, ŻMT 6 (1977), 21-23.

[7] Gdy Piotr dowiedział się o tym, nie zajął żadnego stanowiska, ani mu tego nie zabronił, ani go nie zachęcił. Tymczasem Jan jako ostatni, widząc, że Ewangelie ujmowały całą sprawę od strony ludzkiej, na prośbę swych uczniów i pod natchnieniem Ducha napisał Ewangelię duchową. Tyle Klemens.

[8] Wspomniany wyżej Aleksander¹ w jednym ze swych listów pisanych do Orygenesesa także wymienia Klemensa razem z Pantajnosem jako ludzi, których znał bardzo dobrze. Pisz tak:

„Była w tym, jak wiesz, wola Boża, że nasza przyjaźń przetrwała od dawnych czasów naszych ojców, że teraz stała się jeszcze gorętsza i silniejsza.

[9] Za ojców bowiem uznajemy tych błogosławionych, którzy nas wyprzedzili, a z którymi się wkrótce połączymy, Pantajnosa, człowieka naprawdę błogosławionego i pana, oraz świętego Klemensa, który był moim panem i któremu tyle zawdzięczam, wreszcie każdego, kto się do nich zalicza. Przez nich poznałem ciebie, najlepszego ze wszystkich, mojego pana i brata”².

[10] Tyle na ten temat.

Adamantios natomiast, bowiem również takie imię nosił Orygenes, odwiedził Rzym, kiedy Zefiryn stał na czele Kościoła rzymskiego³, bo pragnął, jak gdzieś pisze, oglądać prastary Kościół Rzymian. Niedługo tam jednak bawił i powrócił do Aleksandrii.

[11] Swe zwykłe obowiązki katechety spełniał tam z wielką gorliwością, a tamtejszy biskup, Demetrios, jeszcze go wówczas zachęcał, a nawet prosił, by niestrudzenie pracował dla dobra braci.

15.

Heraklas

Orygenes widział, że nie starczy mu sił na głębsze studiowanie teologii, na badanie i objaśnianie Pisma Świętego, a oprócz tego na katechizowanie tych, którzy garnęli się do niego i nie pozwalali mu odetchnąć. Nieprzerwanym strumieniem jedni po drugich od rana do wieczora przewijali się przez jego szkołę. Podzielił więc te tłumy, a spośród swych uczniów wybrał Heraklasa⁴, człowieka biegłego w teologii, o gruntownym poza tym wykształceniu i znającego filozofię. Wziął go sobie jako pomocnika w katechizowaniu i powierzył mu prowadzenie tych, którzy pobierali pierwsze nauki, sobie zaś zostawił kształcenie uczniów zaawansowanych.

³ W latach 198-217. Orygenes mógł tam pojechać przed r. 215.

⁴ Zob. HE VI, 3, 2.

Ις'

Ὅπως Ὠριγένης περὶ τὰς θείας γραφὰς ἐσπουδάκει

[1] Τοσαύτη δὲ εἰσήγετο τῷ Ὠριγένει τῶν θείων λόγων ἀπηκριβωμένη ἐξέτασις, ὡς καὶ τὴν Ἑβραΐδα γλώτταν ἐκμαθεῖν τὰς τε παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις φερομένας πρωτοτύπους αὐτοῖς Ἑβραίων στοιχείοις γραφὰς κτῆμα ἴδιον ποιήσασθαι ἀνιχνεύσαι τε τὰς τῶν ἐτέρων παρὰ τοὺς ἑβδομήκοντα τὰς ἱεράς γραφὰς ἐρμηνευκῶτων ἐκδόσεις καὶ τινὰς ἐτέρας παρὰ τὰς κατημαξευμένας ἐρμηνείας ἐναλλαττούσας, τὴν Ἀκύλου καὶ Συμμάχου καὶ Θεοδοτίωνος¹, ἐφευρεῖν, ἃς οὐκ οἶδ' ὅθεν ἕκ τινων μυθῶν τὸν πάλαι λανθανούσας χρόνον ἀνιχνεύσας προήγαγεν εἰς φῶς.

[2] Ἐφ' ὧν διὰ τὴν ἀδηλότητα, τίνος ἄρ' εἶεν οὐκ εἰδώς, αὐτὸ τοῦτο μόνον ἐπεσημήνατο ὡς ἄρα τὴν μὲν εὖροι ἐν τῇ πρὸς Ἀκτίοις Νικοπόλει, τὴν δὲ ἐν ἐτέρῳ τοιῷδε τόπῳ·

[3] Ἐν γε μὴν τοῖς Ἑξαπλοῖς τῶν Ψαλμῶν μετὰ τὰς ἐπισήμους τέσσαρας ἐκδόσεις οὐ μόνον πέμπτην, ἀλλὰ καὶ ἕκτην καὶ ἑβδόμην παραθεῖς ἐρμηνείαν, ἐπὶ μιᾷς αὐθις σεσημειώται ὡς ἐν Ἱερικοῖ εὐρημένης ἐν πίθῳ κατὰ τοὺς χρόνους Ἀντωνίνου τοῦ υἱοῦ Σευήρου.

[4] Ταύτας δὲ ἀπάσας ἐπὶ ταῦτὸν συναγαγὼν διελὼν τε πρὸς κῶλον καὶ ἀντιπαραθεῖς ἀλλήλαις μετὰ καὶ αὐτῆς τῆς Ἑβραίων σημειώσεως, τὰ τῶν λεγομένων Ἑξαπλῶν ἡμῖν ἀντίγραφα καταλέλοιπεν, ἰδίως τὴν Ἀκύλου καὶ Συμμάχου καὶ Θεοδοτίωνος ἐκδοσὶν ἅμα τῇ τῶν ἑβδομήκοντα ἐν τοῖς Τετρασσοῖς ἐπισκευάσας².

ΙΖ'

Περὶ Συμμάχου τοῦ ἐρμηνέως

Τῶν γε μὴν ἐρμηνευτῶν αὐτῶν δὴ τούτων ἰστέον Ἑβριωναῖον τὸν Σύμμαχον γεγενέσθαι· αἵρεσις δὲ ἐστὶν ἡ τῶν Ἑβριωναίων οὕτω καλουμένη τῶν τὸν Χριστὸν ἐξ Ἰωσήφ καὶ Μαρίας γεγενέσθαι φασκόντων ψιλόν τε ἄνθρωπον ὑπειληφόντων αὐτὸν καὶ τὸν νόμον χρῆναι Ἰουδαϊκώτερον φυλάττειν ἀπισχυριζομένων, ὡς που καὶ ἐκ τῆς πρόσθεν ἱστορίας ἔγνωμεν³. Καὶ ὑπομνήματα δὲ τοῦ Συμμάχου εἰς ἔτι νῦν φέρεται, ἐν οἷς δοκεῖ πρὸς τὸ κατὰ Ματθαῖον

¹ Akwila sporządził swoje tłumaczenie ok. r. 130, Symmach pod koniec II w., Teodotion być może już w latach 30-50 I w.

² Na podstawie innych świadectw i zachowanych fragmentów można ustalić, że *Hexapla* (od greckiego hex = sześć) składała się z sześciu kolumn: tekstu hebrajskiego, hebrajskiego w transliteracji greckiej oraz wspomnianych czterech tłumaczeń. Do tego dochodziły dodatkowe tłumaczenia znalezione przez Orygenes. Zachowane fragmenty drugiej kolumny są

16.

Gorliwość Orygenes w studiowaniu Pisma Świętego

[1] Z taką dokładnością zabrał się Orygenes do badania Pisma Świętego, że nauczył się języka hebrajskiego i nabył na własność teksty oryginalne, którymi posługiwali się Żydzi, a pisane po hebrajsku. Szukał ponadto wydań tych tłumaczy, którzy niezależnie od przekładu Septuaginty tłumaczyli księgi święte, i znalazł inne tłumaczenia, różniące się od ogólnie znanych przekładów Akwili, Symmachusa i Teodotiona¹, i wydobył je na światło dzienne z nie wiem jakich zakamarków, gdzie od dawna leżały ukryte.

[2] Ponieważ nie wiedział, czyje to były przekłady, zaznaczył tylko, że jeden z nich znalazł w Nikopolis pod Akcjum, drugi natomiast w jakiejś innej miejscowości.

[3] W *Heksapłach Psalmów* obok czterech znanych wydań umieścił nie tylko piąte, ale także szóste i siódme tłumaczenie, a o jednym z nich mówi, że w czasach Antonina [Karakalli], syna Sewera, znalazł je w Jerychu, w beczce.

[4] Wszystkie te przekłady zebrał w jednej księdze, podzielił je na okresy zdaniowe, zestawiał razem obok siebie z tekstem hebrajskim i tak pozostawił nam rękopis zwany *Heksapłą*. Oprócz tego osobno w *Tetrapłach* opracował wydanie Akwili, Symmachusa i Teodotiona razem z Septuagintą².

17.

Symmach tłumacz

Trzeba wiedzieć, że jeden z tych tłumaczy, Symmach, był ebionitą. Do herezji ebionickiej należą ci, którzy mówią, że Chrystus był synem Józefa i Maryi, uważają Go tylko za człowieka i domagają się, by ściśle po żydowsku zachowywać Prawo, jak to już wiemy z podanego wyżej opowiadania³. Istnieją jeszcze dzisiaj zapiski Symmachusa, w których, jak się zdaje, usiłuje oprzeć

jedynym świadectwem wymowy hebrajskiej z II/III wieku. Kolumna z tekstem Septuaginty była kopiowana często i znaczna część zachowanych rękopisów tego tekstu zależy od Orygenesusa. Sporządzona w jednym egzemplarzu, Hexapla przepadła w pożarze biblioteki przy okazji zdobycia Cezarei Palestyńskiej przez Arabów. Zob. G. DORIVAL, *Esapla*, hasło w: ADELE MONACI CASTAGNO (red.), *Origene. Dizionario*, Città Nuova 2000, 138-141.

³ Zob. HE III, 27, 1.

ἀποτεινόμενος εὐαγγέλιον τὴν δεδηλωμένην αἵρεσιν κρατύνειν. Ταῦτα δὲ ὁ Ὀριγένης μετὰ καὶ ἄλλων εἰς τὰς γραφὰς ἐρμηνειῶν τοῦ Συμμάχου σημαίνει παρὰ Ἰουλιανῆς¹ τινος εἰληφέναι, ἦν καὶ φησιν παρ' αὐτοῦ Συμμάχου τὰς βίβλους διαδέξασθαι.

ΙΗ'

Περὶ Ἀμβροσίου

[1] Ἐν τούτῳ καὶ Ἀμβρόσιος τὰ τῆς Οὐαλεντίνου φρονῶν αἵρέσεως², πρὸς τῆς ὑπὸ Ὀριγένους πρεσβευομένης ἀληθείας ἐλεγχθεὶς καὶ ὥς ἂν ὑπὸ φωτὸς καταυγασθεὶς τὴν διάνοιαν, τῷ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὀρθοδοξίας προστίθεται λόγῳ.

[2] Καὶ ἄλλοι δὲ πλείους τῶν ἀπὸ παιδείας, τῆς περὶ τὸν Ὀριγένην φήμης πανταχόσε βοωμένης, ἦεσαν ὥς αὐτόν, πείραν τῆς ἐν τοῖς ἱεροῖς λόγοις ἱκανότητος τάνδρὸς ληψόμενοι· μυρίοι δὲ τῶν αἵρετικῶν φιλοσόφων τε τῶν μάλιστα ἐπιφανῶν οὐκ ὀλίγοι διὰ σπουδῆς αὐτῷ προσεῖχον, μόνον οὐχὶ πρὸς τοῖς θείοις καὶ τὰ τῆς ἔξωθεν φιλοσοφίας πρὸς αὐτοῦ παιδευόμενοι.

[3] Εἰσηῆγεν τε γὰρ ὅσους εὐφυῶς ἔχοντας ἑώρα, καὶ ἐπὶ τὰ φιλόσοφα μαθήματα³, γεωμετρίαν καὶ ἀριθμητικὴν καὶ τᾶλλα προπαιδεύματα παραδιδούς εἷς τε τὰς αἵρέσεις τὰς παρὰ τοῖς φιλοσόφοις προάγων καὶ τὰ παρὰ τούτοις συγγράμματα διηγούμενος ὑπομνηματιζόμενός τε καὶ θεωρῶν εἰς ἕκαστα, ὥστε μέγαν καὶ παρ' αὐτοῖς Ἑλλῆσιν φιλόσοφον τὸν ἄνδρα κηρύττεσθαι.

[4] Πολλοὺς δὲ καὶ τῶν ιδιωτικωτέρων ἐνήγγεν ἐπὶ τὰ ἐγκύκλια γράμματα, οὐ μικρὰν αὐτοῖς ἔσεσθαι φάσκων ἐξ ἐκείνων ἐπιτηδεϊότητα εἰς τὴν τῶν θείων γραφῶν θεωρίαν τε καὶ παρασκευήν, ὅθεν μάλιστα καὶ ἑαυτῷ ἀναγκαίαν ἡγήσατο τὴν περὶ τὰ κοσμικὰ καὶ φιλόσοφα μαθήματα ἄσκησιν⁴.

ΙΘ'

Ὅσα περὶ Ὀριγένους μνημονεύεται

[1] Μάρτυρες δὲ καὶ τῆς περὶ ταῦτα αὐτοῦ κατορθώσεως αὐτῶν Ἑλλήνων οἱ κατ' αὐτόν ἡκμαότες φιλόσοφοι, ὧν ἐν συγγράμμασιν πολλὴν μνήμην εὑρομεν τοῦ ἀνδρός, τοτὲ μὲν αὐτῷ προσφωνούντων τοὺς ἑαυτῶν λόγους, τοτὲ δὲ ὥς διδασκάλῳ εἰς ἐπίκρισιν τοὺς ἰδίους ἀναφερόντων πόνους.

¹ Julianna: zob. PALLADIUSZ, *Opowiadania dla Lausosa (Historia Lausiaca)* 12, tłum. S. KALINKOWSKI, ŻM 12 (1996).

² Według HIERONIMA (*O mężach znakomitych* 56) był on zwolennikiem Marcjona, a według EPIFANIUSZA (*Panarion* 64, 3) – Marcjona lub Sabeliusza.

wspomnianą herezję na Ewangelii według Mateusza. Orygenes opowiada, że te jego pisma razem z innymi jego objaśnieniami ksiąg świętych, otrzymał od niejkiej Julianny¹, która z kolei, jak mówi, dostała je w spadku po samym Symmachu.

18.

Ambroży

[1] W owym czasie również Ambroży podzielał zapatrywania herezji Walentyna², jednak prawda, którą głosił Orygenes, przekonała go, tak że jak gdyby jakieś światło spłynęło na jego umysł i przeszedł na prawowierną naukę Kościoła.

[2] Ponadto wielu innych uczonych przyciągał powszechny rozgłos Orygenes, więc szli do niego, by się przekonać o jego biegłości w świętych naukach. Tysiące heretyków i wielu najznakomitszych filozofów gorliwie się do niego garnęło, pobierając u niego nauki nie tylko z zakresu teologii, ale i filozofii pogańskiej.

[3] On zaś tych spośród swoich uczniów, u których dostrzegał odpowiednie zdolności, wprowadzał w wiedzę filozoficzną³, wykładał im geometrię, arytmetykę i inne nauki wstępne, potem prowadził ich dalej do rozmaitych systemów filozoficznych, wykładał ich pisma, a każde z nich objaśniał i jak najstaranniej pogłębiał, tak że nawet wśród Greków zyskał imię wielkiego filozofa.

[4] Wiele mniej uzdolnionych uczniów prowadził natomiast drogą zwykłych nauk szkolnych i mówił im, że nauki te będą dla nich bardzo pożyteczne, bo dadzą im głębsze zrozumienie ksiąg świętych oraz przygotowanie do nich. Z tego też głównie powodu także dla siebie samego opanowanie nauk świeckich i filozoficznych uważał za rzecz niezbędną⁴.

19.

Zachowane wspomnienia o Orygenesie

[1] Świadcami biegłości Orygenes w tych naukach są sami ówcześni filozofowie greccy. W ich pismach znajdujemy bardzo liczne wzmianki o tym człowieku, bądź dlatego, że dedykują mu swe dzieła, bądź też dlatego, że swe prace oddają pod jego osąd jako nauczyciela.

³ Niektóre rękopisy mają „nauki filologiczne”, które w rzeczywistości, wraz z geometrią i arytmetyką stanowiły wstęp do studiów filozoficznych.

⁴ Program studiów u Orygenes, znamy z: GRZEGORZ CUDOTWÓRCA, *Mowa na cześć Orygenes*, tłum. S. KALINKOWSKI, ŻMT 11 (1998).

[2] Τί δεῖ ταῦτα λέγειν, ὅτε καὶ ὁ καθ' ἡμᾶς ἐν Σικελίᾳ καταστάς Πορφύριος¹ συγγράμματα καθ' ἡμῶν ἐνστησάμενος καὶ δι' αὐτῶν τὰς θείας γραφὰς διαβάλλειν πεπειραμένος τῶν τε εἰς αὐτὰς ἐξηγησαμένων μνημονεύσας, μηδὲν μηδαμῶς φαῦλον ἔγκλημα τοῖς δόγμασιν ἐπικαλεῖν δυνηθεῖς, ἀπορία λόγων ἐπὶ τὸ λοιδορεῖν τρέπεται καὶ τοὺς ἐξηγητὰς ἐνδιαβάλλειν, ὧν μάλιστα τὸν Ὠριγένην,

[3] Ὃν κατὰ τὴν νέαν ἡλικίαν ἐγνωκέναι φήσας, διαβάλλειν μὲν πειράεται, συνιστῶν δὲ ἄρα τὸν ἄνδρα ἐλάνθανεν, τὰ μὲν ἐπαληθεύων, ἐν οἷς οὐδ' ἐτέρως αὐτῷ λέγειν ἦν δυνατόν, τὰ δὲ καὶ ψευδόμενος, ἐν οἷς λήσεσθαι ἐνόμιζεν, καὶ τοτὲ μὲν ὡς Χριστιανοῦ κατηγορῶν, τοτὲ δὲ τὴν περὶ τὰ φιλόσοφα μαθήματα ἐπίδοσιν αὐτοῦ διαγράφων. Ἄκουε δ' οὖν ἃ φησιν κατὰ λέξιν·

[4] «Τῆς δὴ μοχθηρίας τῶν Ἰουδαϊκῶν γραφῶν οὐκ ἀπόστασιν, λύσιν δέ τινες εὐρεῖν προθυμηθέντες, ἐπ' ἐξηγήσεις ἐτράποντο ἀσυγκλῶστους καὶ ἀναρμόστους τοῖς γεγραμμένοις, οὐκ ἀπολογίαν μᾶλλον ὑπὲρ τῶν ὀθνείων, παραδοχὴν δὲ καὶ ἔπαινον τοῖς οἰκείοις φερούσας. Αἰνίγματα γὰρ τὰ φανερώς παρὰ Μωυσεῖ λεγόμενα εἶναι κομπάσαντες καὶ ἐπιθειάσαντες ὡς θεσπίσματα πλήρη κρυφίων μυστηρίων διὰ τε τοῦ τύφου τὸ κριτικὸν τῆς ψυχῆς καταγοητεύσαντες, ἐπάγουσιν ἐξηγήσεις».

[5] Εἴτα μεθ' ἑτερά φησιν·

«Ὁ δὲ τρόπος τῆς ἀτοπίας ἐξ ἀνδρὸς ᾧ καγὼ κομιδῇ νέος ὧν ἔτι ἐντετύχηκα, σφόδρα εὐδοκμήσαντος καὶ ἔτι δι' ὧν καταλέλοιπεν συγγραμμάτων εὐδοκιμοῦντος, παρειλήφθω, Ὠριγένους, οὗ κλέος παρὰ τοῖς διδασκάλοις τούτων τῶν λόγων μέγα διαδέδοται.

[6] Ἀκροατῆς γὰρ οὗτος Ἀμμωνίου² τοῦ πλείστην ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἐπίδοσιν ἐν φιλοσοφίᾳ ἐσχηκότος γεγονώς, εἰς μὲν τὴν τῶν λόγων ἐμπειρίαν πολλὴν παρὰ τοῦ διδασκάλου τὴν ὠφέλειαν ἐκτήσατο, εἰς δὲ τὴν ὀρθὴν τοῦ βίου προαίρεσιν τὴν ἐναντίαν ἐκείνῳ πορείαν ἐποίησατο.

[7] Ἀμμώνιος μὲν γὰρ Χριστιανὸς³ ἐν Χριστιανοῖς ἀνατραφεὶς τοῖς γονεῦσιν, ὅτε τοῦ φρονεῖν καὶ τῆς φιλοσοφίας ἤψατο, εὐθὺς πρὸς τὴν κατὰ νόμους πολιτείαν μετεβάλετο, Ὠριγένης δὲ Ἕλληνας ἐν Ἕλλησιν παιδευθεὶς λόγοις, πρὸς τὸ βάρβαρον ἐξώκειλεν τόλμημα· ᾧ δὲ φέρων αὐτόν τε καὶ τὴν ἐν τοῖς λόγοις ἕξιν ἐκαπλήρυσεν, κατὰ μὲν τὸν βίον Χριστιανῶς ζῶν καὶ παρανόμως, κατὰ δὲ τὰς περὶ τῶν πραγμάτων καὶ τοῦ θεοῦ δόξας ἑλληνίζων τε καὶ τὰ Ἑλλήνων τοῖς ὀθνείοις ὑποβαλλόμενος μύθοις⁴.

¹ Porfiriusz, filozof neoplatoniski, autor między innymi dzieła *Przeciw chrześcijanom* (tłum. P. ASHWIN-SIEJKOWSKI, ŻMF, 2006)

² Ammonios Sakkas był nauczycielem filozofii platońskiej w Aleksandrii w czasach Orygenesesa. Jego uczniem był również Plotyn, mistrz Porfiriusza i koryfeusz neoplatonizmu.

³ Wiadomość ta nie znajduje potwierdzenia. Imię Ammonios było jednak dość rozpowszechnione; nazywał się tak jeden z uczniów Orygenesesa, bp miasta Thumis.

[2] Lecz nie potrzeba tylu słów, skoro za naszych dni na Sycylii Porfirusz¹, który pisał przeciwko nam całe rozprawy, a w nich usiłował znieważać Pismo Święte, wymienia tych, którzy je objaśniali, a nie mogąc wysunąć żadnego podłego zarzutu przeciwko samej doktrynie, z braku dowodów chwycił się wyzwisk i obrzucał obelgami egzegetów, a zwłaszcza Orygenesu.

[3] Mówi, że znał go w jego latach młodzieńczych i usiłuje go oczernić, ale nie zdaje sobie sprawy z tego, że tym samym daje mu rekomendację, bo z jednej strony mówi o nim prawdę, tam zwłaszcza, gdzie inaczej nie może, z drugiej strony kłamie, tam gdzie myśli, że nikt się w tym nie zorientuje. Raz oskarża Orygenesu, że jest chrześcijaninem, innym razem zaś opisuje jego postępy w naukach filozoficznych. Oto jego własne słowa:

[4] „Są ludzie, którzy nie umieli się odwrócić od duchowego ubóstwa pism żydowskich, usilnie natomiast starali się dotrzeć do ukrytego w nich znaczenia, więc uciekali się do objaśnień oderwanych i niezgodnych z tekstem, które nie mogły ich bronić wobec obcych, a nastawione były tylko na podziw i pochwałę ze strony domowników. Zupełnie jasne słowa Mojżesza z wielką zarozumiałością przedstawiają oni jako zawiłe zagadnienia i nadają im boską rangę jako Bożym wyroczniom pełnym ukrytych tajemnic. Taką zasłoną dymną zwodząc duszę i stępując jej zmysł krytyczny, przystępują do objaśnień”.

[5] Po omówieniu innych spraw mówi dalej:

„Ten szczególny rodzaj głupoty można zauważyć u człowieka, którego znałem osobiście w mej wczesnej młodości, a który cieszył się bardzo wielkim autorytetem i jeszcze dzisiaj słynie z dzieł, jakie po sobie zostawił. Mam na myśli Orygenesu, człowieka głośnego imienia wśród nauczycieli tych właśnie przekonań.

[6] Był on uczniem Ammoniosa², najznakomitszego filozofa naszych czasów. Odniośł wielkie korzyści z nauk swego mistrza i odebrał gruntowne wykształcenie, jednak w praktyce życiowej obrał drogę całkowicie przeciwną.

[7] Ammonios był bowiem chrześcijaninem³ i przez swych rodziców został wychowany w chrześcijańskich zasadach. Lecz gdy tylko obudził się w nim rozum i zakosztował filozofii, natychmiast przeszedł na tryb życia zgodny z prawami państwowymi. Orygenes przeciwnie, był Grekiem i otrzymał greckie wychowanie, a jednak pogrążył się w barbarzyńskim zuchwałstwie i zaprzedał sam siebie oraz całą zdobytą swoją wiedzę. Jego życie było chrześcijańskie i przeciwne prawu, a jego poglądy na rzeczy i boskość były greckie i mitom obcym greckiej myśli dawał grecki podkład⁴.

⁴ Rzeczywiście Orygenes korzystał z wiedzy Greków i zastosował systematycznie do Pisma Świętego greckie zasady egzegezy alegorycznej, stosowane do interpretacji pism Homera.

[8] Συνήν τε γὰρ αἰὶ τῷ Πλάτῳ, τοῖς τε Νουμηνίου καὶ Κρονίου Ἀπολλοφάνους τε καὶ Λογγίνου καὶ Μοδεράτου Νικομάχου τε καὶ τῶν ἐν τοῖς Πυθαγορείοις ἐλλογίμων ἀνδρῶν ὠμίλει συγγράμμασιν, ἐχρήτο δὲ καὶ Χαιρήμονος τοῦ Στωϊκοῦ Κορνούτου τε ταῖς βίβλοις¹, παρ' ὧν τὸν μεταληπτικὸν τῶν παρ' Ἑλλήσιν μυστηρίων γνοὺς τρόπον ταῖς Ἰουδαϊκαῖς προσήψεν γραφαῖς».

[9] Ταῦτα τῷ Πορφυρίῳ κατὰ τὸ τρίτον σύγγραμμα τῶν γραφέντων αὐτῷ κατὰ Χριστιανῶν εἴρηται, ἐπαληθεύσαντι μὲν περὶ τῆς τάνδρὸς ἀσκήσεως καὶ πολυμαθείας, ψευσαμένῳ δὲ σαφῶς (τί γὰρ οὐκ ἔμελλεν ὁ κατὰ Χριστιανῶν;), ἐν οἷς αὐτὸν μὲν φησιν ἐξ Ἑλλήνων μετατεθεῖσθαι, τὸν δ' Ἀμμώνιον ἐκ βίου τοῦ κατὰ θεοσέβειαν ἐπὶ τὸν ἐθνικὸν τρόπον ἐκπεσεῖν.

[10] Τῷ τε γὰρ Ὠριγέней τὰ τῆς κατὰ Χριστὸν διδασκαλίας ἐκ προγόνων ἐσφίξετο, ὡς καὶ τὰ τῆς πρόσθεν ἱστορίας ἐδήλου, τῷ τε Ἀμμωνίῳ τὰ τῆς ἐνθέου φιλοσοφίας ἀκέραια καὶ ἀδιάπτωτα καὶ μέχρις ἐσχάτης τοῦ βίου διέμενεν τελευτῆς, ὡς πού καὶ οἱ τάνδρὸς εἰς ἔτι νῦν μαρτυροῦσι πόνοι, δι' ὧν κατέλιπε συγγραμμάτων παρὰ τοῖς πλείστοις εὐδοκιμοῦντος, ὥσπερ οὖν καὶ ὁ ἐπιγεγραμμένος Περὶ τῆς Μωυσέως καὶ Ἰησοῦ συμφωνίας² καὶ ὅσοι ἄλλοι παρὰ τοῖς φιλοκάλοις εὐρηνται.

[11] Ταῦτα μὲν οὖν εἰς παράστασιν ἐκκείσθω τῆς τε τοῦ ψευδηγόρου συκοφαντίας καὶ τῆς Ὠριγένους καὶ περὶ τὰ Ἑλλήνων μαθήματα πολυπειρίας.

Περὶ ἧς πρὸς τινας μεμψαμένους αὐτῷ διὰ τὴν περὶ ἐκεῖνα σπουδὴν ἀπολογούμενος, ἐν ἐπιστολῇ τινι ταῦτα γράφει·

[12] «Ἐπεὶ δὲ ἀνακειμένῳ μοι τῷ λόγῳ, τῆς φήμης διατρεχούσης περὶ τῆς ἔξω ἡμῶν, προσήεσαν ὅτε μὲν αἰρετικοί, ὅτε δὲ οἱ ἀπὸ τῶν Ἑλληνικῶν μαθημάτων καὶ μάλιστα τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ, ἔδοξεν ἐξετάσαι τὰ τε τῶν αἰρετικῶν δόγματα καὶ τὰ ὑπὸ τῶν φιλοσόφων περὶ ἀληθείας λέγειν ἐπαγγελλόμενα.

[13] «Τοῦτο δὲ πεποιήκαμεν μιμησάμενοί τε τὸν πρὸ ἡμῶν πολλοὺς ὠφελήσαντα Πάνταινον, οὐκ ὀλίγην ἐν ἐκείνοις ἐσχηκότα παρασκευὴν, καὶ τὸν νῦν ἐν τῷ πρεσβυτερίῳ καθεζόμενον Ἀλεξανδρῶν Ἡρακλᾶν, ὄντινα εὖρον παρὰ τῷ διδασκάλῳ τῶν φιλοσόφων μαθημάτων³, ἥδη πέντε ἔτεσιν αὐτῷ προσκαρτερήσαντα πρὶν ἢ ἐμὲ ἄρξασθαι ἀκοῦειν ἐκείνων τῶν λόγων.

[14] «Δι' ὃν καὶ πρότερον κοινῇ ἐσθῆτι χρώμενος ἀποδυσάμενος καὶ φιλόσοφον ἀναλαβὼν σχῆμα μέχρι τοῦ δεῦρο τηρεῖ βιβλία τε Ἑλλήνων κατὰ δύναμιν οὐ παύεται φιλολογῶν⁴.

¹ Być może tych autorów studiowało się u Ammoniosa Sakkasa, gdyż niektórych z nich Porfiriusz wyniemia pisząc o szkole Plotyna (PORFIRIUSZ, *Życie Plotyna* 14. 20. 21). Numenius – pitagorejczyk z Apamea w Syrii (II w.); Kronios – pitagorejczyk; Apollonios – stoik z Antiochii (III w. p. Chr.); Longinos – komentatorzy utożsamiają go z retorem i neoplatonczykiem ateńskim, który jednak żył w latach ok. 213-273, czyli niemożliwe jest, by Orygenes się od niego uczył. Starszego Longina nie możemy jednak znaleźć, może więc jest to pomyłka Porfiriusza,

[8] Bowiem nigdy nie rozstawał się z Platonem, nie wypuszczał z rąk pism Numeniosa, Kroniosa, Apollofanesa, Longinosa, Moderatora, Nikomachosa i najsłynniejszych spośród pitagorejczyków. Korzystał również z ksiąg stoika Chajremona oraz Kornutosa¹. To właśnie od nich nauczył się alegorycznego tłumaczenia misterii greckich i stąd je przeniósł na pisma żydowskie².

[9] Tak mówi Porfiriusz w trzeciej księdze swego dzieła *Przeciw chrześcijanom*. Z prawdą zgadza się to, co opowiada o pilności i rozległej wiedzy Orygenes, niewątpliwie natomiast kłamie (do czego bowiem nie byłby zdolny wróg chrześcijan?!), gdy mówi, że Orygenes nawrócił się z hellenizmu, a Ammonios porzucił życie chrześcijańskie i przeszedł na pogaństwo.

[10] Bowiem Orygenes pozostał wierny wychowaniu chrześcijańskiemu, jakie otrzymał od swych rodziców, tak jak to zostało powiedziane wyżej, a Ammonios również aż do ostatniej chwili życia zachował czystą i nieskażoną błędem naukę Bożej filozofii, jak do dzisiaj świadczą prace tego pisarza, które po nim pozostały, a z powodu których cieszy się powszechnym uznaniem. Należy do nich dzieło pod tytułem *O harmonii między Mojżeszem a Jezusem*³ oraz tyle innych, które znajdują się w rękach tych, którzy miłują piękno.

[11] Niech to posłuży za dowód oszczerstwa tego kłamcy, a równocześnie rozległej wiedzy Orygenes, także z zakresu nauk greckich.

W tej sprawie, gdy z pewnej strony spotkały go zarzuty, że tak gorliwie poświęca się tym studiom, Orygenes w jednym ze swych listów takie słowa znajduje na swoją obronę:

[12] „Gdy cały oddałem się słowu Bożemu, a moja wiedza stawała się głośna, przychodzili do mnie to heretycy, to uczeni Grecy, a zwłaszcza filozofowie. Tak więc uznałem, że powinienem zgłębić nauki heretyckie oraz to, co mówili filozofowie w swych twierdzeniach o prawdzie.

[13] Postąpiłem tak za przykładem Pantajnosa, który przed nami oddał przysługi wielu ludziom, a właśnie te studia dały mu do tego doskonale przygotowanie. Poszedłem też za przykładem Heraklasa zasiadającego obecnie wśród aleksandryjskich przebiterów, którego znalazłem u mistrza nauk filozoficznych³, a był przy nim już od pięciu lat, zanim ja zacząłem słuchać tych wykładów.

[14] Z tego też powodu zdjął zwykłe ubranie, jakie nosił dotychczas, i przywdział płaszcz filozofa, którym się okrywa aż do dzisiaj, podobnie jak nie przestaje, o ile to tylko możliwe, zgłębiać ksiąg greckich⁴.

który tego filozofa znał i dopisał jego imię machinalnie; Moderator – pitagorejczyk (I w.); Nikomachos – pitagorejczyk (I/II w.); Chairemon – stoik i historyk (I w.); Kornutos – stoik (I w.).

² Być może autorem tego dzieła był Ammonios, bp Thumis. Zob. nota do VI, 19, 7.

³ Prawdopodobnie chodzi o Ammoniosa Sakkasa.

⁴ Prawdopodobnie list do Aleksandra Jerozolimskiego, z roku ok. 231. Zob. ORYGENES, *Korespondencja*, opr. H. PIETRAS, ŻMT 6 (1997), 17-21

Καὶ ταῦτα μὲν αὐτῷ περὶ τῆς Ἑλληνικῆς ἀσκήσεως ἀπολογουμένῳ εἴρηται.

[15] Κατὰ τοῦτον δὲ τὸν χρόνον ἐπ' Ἀλεξανδρείας αὐτῷ τὰς διατριβὰς ποιουμένῳ ἐπιστάς τις τῶν στρατιωτικῶν ἀνεδίδου γράμματα Δημητρίῳ τε τῷ τῆς παροικίας ἐπισκόπῳ καὶ τῷ τότε τῆς Αἰγύπτου ἐπάρχῳ παρὰ τοῦ τῆς Ἀραβίας¹ ἡγουμένου, ὥς ἂν μετὰ σπουδῆς ἀπάσης τὸν Ὀριγένην πέμψοιεν κοινωνήσοντα λόγων αὐτῷ. Καὶ δὴ ἀφικνεῖται ἐπὶ τὴν Ἀραβίαν· οὐκ εἰς μακρὸν δὲ τὰ τῆς ἀφίξεως εἰς πέρας ἀγαγών, αὐθις ἐπὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἐπανήει².

[16] Χρόνου δὲ μεταξὺ διαγενομένου, οὐ σμικροῦ κατὰ τὴν πόλιν ἀναρριπισθέντος πολέμου³, ὑπεξελθὼν τῆς Ἀλεξανδρείας, ἦει μὲν ἐπὶ Παλαιστίνης, ἐν Καισαρείᾳ δὲ τὰς διατριβὰς ἐποιεῖτο· ἔνθα καὶ διαλέγεσθαι τὰς τε θείας ἐρμηνεύειν γραφὰς ἐπὶ τοῦ κοινού τῆς ἐκκλησίας οἱ τῇδε ἐπίσκοποι, καίτοι τῆς τοῦ πρεσβυτερίου χειροτονίας οὐδέπω τετυχηκότα, αὐτὸν ἡξίουں.

[17] Ὁ καὶ αὐτὸ γένοιτ' ἂν ἔκδηλον ἄφ' ὧν περὶ τοῦ Δημητρίου γράφοντες Ἀλέξανδρος ὁ Ἱεροσολύμων ἐπίσκοπος καὶ Θεόκτιστος ὁ Καισαρείας ὥδέ πως ἀπολογοῦνται·

«Προσέθηκεν δὲ τοῖς γράμμασιν ὅτι τοῦτο οὐδέποτε ἠκούσθη οὐδὲ νῦν γεγένηται, τὸ παρόντων ἐπισκόπων λαϊκοὺς ὁμιλεῖν, οὐκ οἶδ' ὅπως προφανῶς οὐκ ἀληθῆ λέγων.

[18] Ὅπου γοῦν εὐρίσκονται οἱ ἐπιτήδειοι πρὸς τὸ ὠφελεῖν τοὺς ἀδελφοὺς, καὶ παρακαλοῦνται τῷ λαῷ προσομιλεῖν ὑπὸ τῶν ἀγίων ἐπισκόπων, ὥσπερ ἐν Λαράνδοις Εὐελπὶς ὑπὸ Νέωνος καὶ ἐν Ἰκονίῳ Παυλῖνος ὑπὸ Κέλσου καὶ ἐν Συνάδοις Θεόδωρος ὑπὸ Ἀττικοῦ⁴, τῶν μακαρίων ἀδελφῶν. Εἰκὸς δὲ καὶ ἐν ἄλλοις τόποις τοῦτο γίνεσθαι, ἡμᾶς δὲ μὴ εἰδέναι».

Τοῦτον καὶ ἔτι νέος ὢν ὁ δηλούμενος ἀνὴρ οὐ πρὸς μόνων τῶν συνήθων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπὶ ξένης ἐπισκόπων ἐτιμᾶτο τὸν τρόπον.

[19] Ἀλλὰ γὰρ αὐθις τοῦ Δημητρίου διὰ γραμμάτων αὐτὸν ἀνακαλέσαντος δι' ἀνδρῶν τε διακόνων τῆς ἐκκλησίας ἐπισπεύσαντος ἐπανελθεῖν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἀφικόμενος τὰς συνήθεις ἀπετέλει σπουδὰς.

¹ Prowincja rzymska ze stolicą w Bostrze.

² Nie jest jasne, o co chodziło namiestnikowi. Dosłownie Eusebiusz pisze, że miał mu „zakomunikować swój logos”. Skoro udało mu się szybko z tym zadaniem uporać i wrócić do Aleksandrii, nie chodziło raczej o jakieś wykłady. Oficjalny charakter poselstwa zdaje się sugerować, że chodziło o jakąś sprawę urzędową.

Tak pisał Orygenes, by się obronić przed zarzutem, że oddaje się studiom greckim.

[15] W tym samym czasie gdy miał swe wykłady w Aleksandrii, zjawił się żołnierz z listami od namiestnika Arabii¹ do Demetriosia, miejscowego biskupa, oraz do ówczesnego prefekta Egiptu, by jak najprędzej przysłali do niego Orygenes, aby mu przekazał swą naukę. Tak więc Orygenes przybył do Arabii, w krótkim czasie osiągnął tam cel swego przyjazdu i znowu wrócił do Aleksandrii².

[16] Wybuchły wówczas w mieście poważne rozruchy zbrojne³. Orygenes wyjechał więc po cichu z Aleksandrii, udał się do Palestyny i osiadł w Cezarei. Tam miejscowi biskupi zwrócili się do niego z prośbą, by publicznie, w kościele, wykladał i objaśniał Pismo Święte, chociaż dotychczas nie miał jeszcze święceń prezbiteratu.

[17] Wynika to z tego, co Aleksander, biskup jerozolimski, i Teoktistos, biskup cezaryjski, piszą w następujących słowach, w obronie przed Demetriosem:

„Dodał on w swoim piśmie, że nigdy nie słyszano ani za naszej pamięci się nie zdarzało, by świeccy w obecności biskupów wygłaszali homilie. Nie wiem, jak można tak wyraźnie mijać się z prawdą.

[18] Gdziekolwiek bowiem znajdują się ludzie zdolni oddać braciom przysługę, wszędzie tam święci biskupi proszą ich, by przemawiali do ludu. Tak na przykład w Larandach Neon prosił Euelpisa, w Ikonium Celsus Paulina, w Synadach Attykos Teodora⁴, a wszyscy ci proszący to nasi bracia błogosławieni. Jest rzeczą prawdopodobną, że to samo dzieje się również gdzie indziej, a my tylko o tym nie wiemy”.

W taki sposób Orygenes, chociaż jeszcze młody, otrzymał dowody szacunku nie tylko od swego najbliższego otoczenia, ale także od biskupów w obcych stronach.

[19] Demetrios jednak wzywał go wielokrotnie do powrotu, listownie oraz przez diakonów swego Kościoła, tak więc wrócił do Aleksandrii i tam znowu oddał się swym zwykłym obowiązkom.

³ W 215 roku miały miejsce rozruchy przeciw cesarzowi Karakali. On kazał je krwawo stłumić.

⁴ Osoby skądinąd nieznanne.

K'

Ὅσοι τῶν τηνικάδε φέρονται λόγοι

[1] Ἦκμαζον δὲ κατὰ τοῦτο πλείους λόγιοι καὶ ἐκκλησιαστικοὶ ἄνδρες, ὧν καὶ ἐπιστολάς, ἅς πρὸς ἀλλήλους διεχάραττον, ἔτι νῦν σφζομένας εὐρεῖν εὖπορον· αἱ καὶ εἰς ἡμᾶς ἐφυλάχθησαν ἐν τῇ κατὰ Αἰλίαν βιβλιοθήκῃ¹, πρὸς τοῦ τηνικάδε τὴν αὐτόθι διέποντος ἐκκλησίαν Ἀλεξάνδρου ἐπισκευασθείση, ἀφ' ἧς καὶ αὐτοὶ τὰς ὕλας τῆς μετὰ χεῖρας ὑποθέσεως ἐπὶ ταῦτόν συναγαγεῖν δεδυνήμεθα.

[2] Τούτων Βήρυλλος σὺν ἐπιστολαῖς καὶ συγγραμμάτων διαφόρους φιλοκαλίας καταέλοιπεν, ἐπίσκοπος δ' οὗτος ἦν τῶν κατὰ Βόστραν Ἀράβων². ὡσαύτως δὲ καὶ Ἰππόλυτος, ἐτέρας που καὶ αὐτὸς προεστὼς ἐκκλησίας³.

[3] Ἦλθεν δὲ εἰς ἡμᾶς καὶ Γαῖου, λογιωτάτου ἀνδρός, διάλογος, ἐπὶ Ῥώμης κατὰ Ζεφυρίνον πρὸς Πρόκλον τῆς κατὰ Φρύγας αἵρέσεως⁴ ὑπερμαχοῦντα κεκινημένος· ἐν ᾧ τῶν δι' ἐναντίας τὴν περὶ τὸ συντάττειν καινὰς γραφὰς προπέτειάν τε καὶ τόλμαν ἐπιστομιζών⁵, τῶν τοῦ ἱεροῦ ἀποστόλου δεκατριῶν μόνων ἐπιστολῶν μνημονεύει, τὴν πρὸς Ἑβραίους μὴ συναριθμήσας ταῖς λοιπαῖς, ἐπεὶ καὶ εἰς δεῦρο παρὰ Ῥωμαίων τισὶν οὐ νομίζεται τοῦ ἀποστόλου τυγχάνειν.

KA'

Ὅσοι κατὰ τοῦσδε ἐπίσκοποι ἐγνωρίζοντο

[1] Ἀλλὰ γὰρ Ἀντωνῖνον ἔτη βασιλεύσαντα ἑπτὰ καὶ μῆνας ἕξ Μακρίνος διαδέχεται· τούτου δ' ἐπ' ἐνιαυτὸν διαγενομένου, αὐθις ἕτερος Ἀντωνῖνος τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν παραλαμβάνει⁶. οὗ κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος ὁ Ῥωμαίων ἐπίσκοπος Ζεφυρίνος μεταλλάττει τὸν βίον, ὅλοις ὀκτωκαίδεκα διακατασχών ἔτεσιν τὴν λειτουργίαν⁷.

[2] Μεθ' ὃν Κάλλιστος⁸ τὴν ἐπισκοπὴν ἐγχειρίζεται, ὃς ἐπιβιώσας ἔτεσιν πέντε, Οὐρβανῷ⁹ τὴν λειτουργίαν καταλείπει. Αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος¹⁰ ἐπὶ τούτοις διαδέχεται τὴν Ῥωμαίων ἀρχήν, ἐπὶ τέτταρσιν μόνοις· ἔτεσιν

¹ To znaczy w Jerozolimie przemianowanej na Aelia Capitolina po roku 135.

² Zob. HE VI, 33.

³ Por.: H. PIETRAS, *Pośmiertna kariera św. Hipolita*, Vox Patrum 17 (1997) z. 32-33, 61-75.

⁴ To znaczy montanizmu. Zob. J. SŁOMKA, *Nowe proroctwo. Historia i doktryna montanizmu*, SCh SN 4 (2007).

⁵ Nie wiadomo, by montaniści dodawali jakieś swoje pisma do kanonu Nowego Testamentu. Być może jednak, przynajmniej w opinii Gajusa, swoje pisma prorockie cenili tak bardzo jak Pismo Święte.

20.

Dzieła ówczesnych pisarzy

[1] Było wówczas wielu ludzi sławnych, uczonych i oddanych Kościołowi. Do dzisiaj pozostały po nich listy, które do siebie pisali, i nietrudno do nich dotrzeć. Zachowały się one do dzisiaj w bibliotece w Aelii¹, którą założył ówczesny tamtejszy biskup Aleksander, a z której i my mogliśmy czerpać materiał do niniejszej pracy.

[2] Spośród nich Beryllos oprócz listów pozostawił nam rozmaite piśmne dzieła swego pięknego umysłu; był to biskup Bostry w Arabii². Tak samo Hipolit, który przewodził innemu Kościołowi³.

[3] Mamy także dialog Gajusa, człowieka biegłego w słowie, który toczył się w Rzymie za czasów Zefiryna, przeciwko Proklosowi, walczącemu w obronie herezji katafrygijskiej⁴. Zamyka w nim Gajus usta przeciwnikom, którzy w swej lekkomyślności i zuchwalstwie tworzą nowe pisma⁵, a wymienia tam trzynaście listów Apostoła; nie zalicza do nich Listu do Hebrajczyków, jako że niektórzy Rzymianie nawet obecnie nie uważają go za pismo Apostoła.

21.

O biskupach tamtych czasów

[1] Tymczasem Antonin [Karakalla] sprawował rządy siedem lat i sześć miesięcy, a jego następcą został Makryn. Zmarł on po upływie roku, a ster państwa rzymskiego ujął po nim drugi Antonin⁶. W pierwszym roku jego panowania umarł biskup rzymski Zefiryn, który osiemnaście lat pełnił obowiązki biskupa⁷.

[2] Po nim objął biskupstwo Kalikst⁸; żył jeszcze pięć lat i swój urząd zostawił Urbanowi⁹. Wtedy też cesarz Aleksander¹⁰ przejął władzę w Rzymie

⁶ Karakalla był cesarzem w latach 211-217, Makryn rządził do 218, a drugi Antonin, czyli Heliogabal w latach 218-222.

⁷ Zefiryn, bp Rzymu w latach 198/199-217.

⁸ Kalikst, bp Rzymu w latach 217/218-222.

⁹ Urban, bp Rzymu w latach 222-230.

¹⁰ Aleksander Sewer, cesarz w latach 222-235.

Ἀντωνίνου διαγενομένου. Ἐν τούτῳ δὲ καὶ ἐπὶ τῆς Ἀντιοχέων ἐκκλησίας Ἀσκληπιάδην Φιλητὸς διαδέχεται¹.

[3] Τοῦ δ' αὐτοκράτορος μήτηρ, Μαμαία τοῦνομα, εἰ καὶ τις ἄλλη θεοσεβεστάτη γυνή, τῆς Ὠριγένους πανταχόσε βοωμένης φήμης, ὥς καὶ μέχρι τῶν αὐτῆς ἐλθεῖν ἀκοῶν, περὶ πολλοῦ ποιεῖται τῆς τοῦ ἀνδρὸς θέας ἀξιωθῆναι καὶ τῆς ὑπὸ πάντων θαυμαζομένης περὶ τὰ θεῖα συνέσεως αὐτοῦ πείραν λαβεῖν.

[4] Ἐπ' Ἀντιοχείας δῆτα διατρίβουσα, μετὰ στρατιωτικῆς δορυφορίας αὐτὸν ἀνακαλεῖται· παρ' ἧς χρόνον διατρίψας πλείστα τε ὅσα εἰς τὴν τοῦ κυρίου δόξαν καὶ τῆς τοῦ θεοῦ διδασκαλείου ἀρετῆς ἐπιδειξάμενος, ἐπὶ τὰς συνήθεις ἔσπευδεν διατριβὰς².

KB'

Ὅσα τῶν Ἰππολύτου εἰς ἡμᾶς ἦλθεν

Τότε δῆτα καὶ Ἰππόλυτος συντάττων μετὰ πλείστων ἄλλων ὑπομνημάτων καὶ τὸ Περὶ τοῦ πάσχα πεποιήται σύγγραμμα, ἐν ᾧ τῶν χρόνων ἀναγραφὴν ἐκθέμενος καὶ τινα κανόνα ἐκκαίδεκαετηρίδος περὶ τοῦ πάσχα προθεῖς, ἐπὶ τὸ πρῶτον ἔτος αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου τοὺς χρόνους περιγράφει· τῶν δὲ λοιπῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων τὰ εἰς ἡμᾶς ἐλθόντα ἐστὶν τάδε· Εἰς τὴν Ἑξαήμερον, Εἰς τὰ μετὰ τὴν Ἑξαήμερον, Πρὸς Μαρκίωνα, Εἰς τὸ Ἄισμα, Εἰς μέρη τοῦ Ἰεζεκιήλ, Περὶ τοῦ πάσχα, Πρὸς ἀπάσας τὰς αἱρέσεις, πλείστα τε ἄλλα καὶ παρὰ πολλοῖς εὖροις ἂν σφζόμενα³.

KΓ'

*Περὶ τῆς Ὠριγένους σπουδῆς καὶ ὡς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ
πρεσβείου ἠξιώθη*

[1] Ἐξ ἐκείνου δὲ καὶ Ὠριγένει τῶν εἰς τὰς θείας γραφὰς ὑπομνημάτων ἐγίνετο ἀρχή⁴, Ἀμβροσίου παρορμώντος αὐτὸν μυρίας ὅσαις οὐ προτροπαῖς ταῖς διὰ λόγων καὶ καρακλήσεσιν αὐτὸ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀφθονωτάταις τῶν ἐπιτηδείων χορηγίαις.

¹ Asklepiades, bp Antiochii w latach 211/212-217/218; Filetos – w latach 217/218-ok. 230.

² Fragment dziwnie podobny do HE VI, 19, 15.

³ O dziełach Hipolita zob.: H. PIETRAS, *Pośmiertna kariera św. Hipolita*, Vox Patrum 17 (1997) z. 32-33, 61-75.

po czterech zaledwie latach panowania Antonina. W tym samym czasie w Kościele antiocheńskim następcą Asklepiadesa został Filetos¹.

[3] Matka cesarza, o imieniu Mamea, była kobietą bardzo religijną. Gdy sława Orygenesu stawała się głośnie na całym świecie, tak że jego imię dotarło do jej uszu, zapragnęła gorąco, i poczytywała to sobie za zaszczyt, osobiście poznać tego człowieka i przekonać się o jego tak powszechnie podziwianej znajomości spraw Bożych.

[4] Podczas swego pobytu w Antiochii posłała po niego żołnierzy swej straży przybocznej i wezwała go do siebie. Orygenes pozostał przy niej przez pewien czas i objaśniał jej wiele zagadnień dotyczących chwały Pana i mocy nauki Bożej, a potem powrócił do swych zwykłych zajęć².

22.

Dzieła Hipolita, które zachowały się do naszych czasów

Wtedy to Hipolit oprócz bardzo wielu innych dzieł napisał rozprawę *O Wielkanocy*, w której szczegółowo wyłożył chronologię i ustalił tak zwany kanon wielkanocny na szesnaście lat, a skończył na pierwszym roku panowania Aleksandra. Z reszty jego pism do naszych czasów zachowały się następujące: *O heksaemeronie*, *O tym, co nastąpiło po heksaemeronie*, *Przeciwko Marcjonowi*, *O Pieśni nad Pieśniami*, *O częściach Ezechiela*, *O Wielkanocy*, *Przeciwko wszystkim herezjom*. Prócz tych można by jeszcze odnaleźć wiele jego pism, jako że zachowały się u wielu braci³.

23.

Gorliwość Orygenesu oraz o tym, jak dostąpił godności kościelnego prezbiteratu

[1] Od tego czasu rozpoczął również Orygenes pracę nad komentarzami do Pisma Świętego⁴. Na wszelkie możliwe sposoby namawiał go do tego Ambroży, i to nie tylko słowem zachęcał go i prosił, ale także jak najhojniej zaopatrywał we wszystko, czego potrzebował.

⁴ Sposób prowadzenia narracji przez Euzebiusza, pełen dygresji i wstawek, nie pozwala określić z pewnością, o jaki czas tu chodzi. Może to być podjęcie opowiadania przerwanych rozdziałami 20-22, dedykowanymi innym pisarzom i biskupom. Byłby to więc rok ok. 215, a cały ten rozdział 23 zbierałby w jedno działalność Orygenesu w ciągu ok. 15 lat, polegającą na nauczaniu i komentowaniu Pisma.

[2] Ταχυγράφοι τε γὰρ αὐτῷ πλείους ἢ ἑπτὰ τὸν ἀριθμὸν παρήσαν ὑπαγορεύοντι, χρόνοις τεταγμένοις ἀλλήλους ἀμείβοντες, βιβλιογράφοι τε οὐχ ἥττους ἅμα καὶ κόραις ἐπὶ τὸ καλλιγραφεῖν ἡσκημέναις· ὧν ἀπάντων τὴν δέουσαν τῶν ἐπιτηδείων ἄφθονον περιουσίαν ὁ Ἀμβρόσιος παρεστήσατο· ναὶ μὴν καὶ ἐν τῇ περὶ τὰ θεῖα λόγια ἀσκήσει τε καὶ σπουδῇ προθυμίαν ἄφατον αὐτῷ συνεισέφερεν, ἥ καὶ μάλιστα αὐτὸν προύτρεπεν ἐπὶ τὴν τῶν ὑπομνημάτων σύνταξιν.

[3] Τούτων δὲ οὕτως ἐχόντων, Οὐρβανὸν ἐπισκοπεύσαντα τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας ἔτεσιν ὀκτῶ διαδέχεται Ποντιανός¹, τῆς δ' Ἀντιοχέων μετὰ Φιλιππὸν Ζέβεννος².

[4] Καθ' οὓς Ὡριγένης, ἐπειγούσης χρείας ἐκκλησιαστικῶν ἕνεκα πραγμάτων³ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα στείλαμενος τὴν διὰ Παλαιστίνης, πρεσβείου χειροθεσίαν ἐν Καισαρείᾳ πρὸς τῶν τῇδε ἐπισκόπων ἀναλαμβάνει. Τὰ μὲν οὖν ἐπὶ τούτῳ περὶ αὐτοῦ κεκινημένα τὰ τε ἐπὶ τοῖς κινηθεῖσιν δεδογμένα τοῖς τῶν ἐκκλησιῶν προεστῶσιν ὅσα τε ἄλλα ἀκμάζων περὶ τὸν θεῖον εἰσηνήγεται λόγον, ἰδίας δεόμενα συντάξεως, μετρίως ἐν τῷ δευτέρῳ⁴ ἢς ὑπὲρ αὐτοῦ πεποιεῖμεθα ἀπολογίας ἀνεγράψαμεν⁵.

ΚΔ'

Τίνα ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐξηγήσατο

[1] Ταῦτα δ' ἐκείνοις δέοι ἂν ἐπιθεῖναι ὥς ἐν μὲν τῷ ἔκτῳ τῶν εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Ἐξηγητικῶν σημαίνει τὰ πρότερα πέντε ἐπ' Ἀλεξανδρείας ἔτ' ὄντα αὐτὸν συντάξαι, τῆς δ' εἰς τὸ πᾶν εὐαγγέλιον αὐτὸ δὴ τοῦτο πραγματείας μόνοι δύο καὶ εἴκοσι εἰς ἡμᾶς περιήλθον τόμοι⁶.

[2] Κατὰ δὲ τὸ ἕνατον τῶν Εἰς τὴν Γένεσιν⁷ (δῶδεκα δ' ἐστὶν τὰ πάντα) οὐ μόνον τοὺς πρὸ τοῦ ἐνάτου δηλοῖ ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας ὑπεμνηματίζεσθαι, καὶ εἰς τοὺς πρῶτους δὲ πέντε καὶ εἴκοσι Ψαλμοὺς ἔτι τε τὰ εἰς τοὺς

¹ Urban, bp Rzymu w latach ok. 222-230; Poncján – 230-235.

² Filetos, bp Antiochii w latach 217/218-230/231; Zebennon (Zebin) – 230/231-ok. 240.

³ Wiadomo z różnych źródeł, że Orygenes był zapraszany jako ekspert na różne synody biskupów. Zob. na ten temat: ORYGENES, *List do przyjaciół z Aleksandrii*, w: ORYGENES, *Korespondencja*, opr. H. PIETRAS, ŻMT 6 (1997), 24-37.

⁴ Por. É. JUNOD, *L'Apologie pour Origène de Pamphile et Eusèbe et les développements sur Origène dans le Livre VI de l'Histoire Ecclésiastique*, w: ADELE MONACI CASTAGNO (red), *La biografia di Origene fra storia e agiografia*, Biblioteca di Adamantius 1, Pazzini, Verucchio 2004, 183-200.

[2] Tak więc więcej niż siedmiu tachografów, którzy zmieniali się o oznaczonych godzinach, było do dyspozycji Orygenes przy dyktowaniu, nie mniejsza też była liczba kopistów i dziewcząt wprawnych w kaligrafii. Ambroży nie szczędził wydatków na wszystkie te osoby i pokrywał koszty ich utrzymania. Co więcej, z niewymowną gorliwością osobiście brał udział w tych studiach i pracach nad Pismem Świętym i przez to szczególnie nakłaniał Orygenes do pisania tych komentarzy.

[3] Tak miały się sprawy, gdy Poncjusz został następcą Urbana¹ po ośmiu latach jego rządów na stolicy biskupiej Kościoła rzymskiego, zaś następcą Filetosa w Antiochii został Zebennos².

[4] Wtedy właśnie Orygenes, gdy w swej podróży do Grecji, w którą wyruszył, by załatwić szereg bardzo ważnych spraw kościelnych³, przejeżdżał przez Palestynę, otrzymał w Cezarei święcenia prezbiteratu z rąk tamtejszych biskupów. Rozruchy, jakie wybuchły z tego powodu, decyzje zwierzchników Kościołów powzięte przeciwko sprawcom tych rozruchów oraz wszystko inne związane ze szczytowym okresem działalności Orygenes dla Słowa Bożego – by to wszystko opisać, trzeba by osobnego dzieła. Częściowo przedstawiłem to w drugiej księdze *Apologii*⁴, jaką napisaliśmy w jego obronie⁵.

24.

Pisma egzegetyczne napisane przez Orygenes w Aleksandrii

[1] Do tego, co zostało powiedziane, należałoby jeszcze dodać, że Orygenes, jak zaznacza w szóstej księdze swego *Komentarza do Ewangelii według Jana*, pięć pierwszych zredagował jeszcze podczas swego pobytu w Aleksandrii. Z tej pracy nad całą Ewangelią do naszych czasów zachowały się tylko dwadzieścia dwie księgi⁶.

[2] W dziewiątej księdze swego *Komentarza do Księgi Rodzaju*⁷ (jest ich wszystkich dwanaście) podaje, że w Aleksandrii napisał nie tylko pierwsze osiem ksiąg, ale także objaśnienia do pierwszych dwudziestu pięciu Psalmów

⁵ Święcenia Orygenes datuje się zwykle na rok 230. Zamieszanie, do jakiego nawiązuje Euzebiusz, polegało na tym, że bp Demetrios święceń tych nie uznał, a na synodzie (Aleksandria, 231) ponadto poddał krytyce dzieło *O zasadach*. Do krytyki przyłączył się podobno papież Poncjusz (Rzym, 231). Skutkiem tego Orygenes wyprowadził się do Cezarei. Z *Apologii*, o której wspomina Euzebiusz, napisanej przez PAMFIŁA z CEZAREI z pomocą Euzebiusza pozostała tylko pierwsza księga w tłumaczeniu Rufina. Zob. tłumaczenie S. KALINKOWSKIEGO w ŻMT 3 (1996).

⁶ Tłumaczenie polskie S. KALINKOWSKIEGO, ŻMT 27 (2003 i wznowienia).

⁷ Komentarz zachowany w nielicznych fragmentach.

Θρήνους¹, ὧν εἰς ἡμᾶς ἐληλύθασιν τόμοι πέντε, ἐν οἷς μέμνηται καὶ τῶν Περι ἀναστάσεως· δύο δ' ἐστὶν καὶ ταῦτα².

[3] Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὰ Περι ἀρχῶν³ πρὸ τῆς ἀπ' Ἀλεξανδρείας μεταναστάσεως γράφει, καὶ τοὺς ἐπιγεγραμμένους Στρωματεῖς, ὄντας τὸν ἀριθμὸν δέκα⁴, ἐπὶ τῆς αὐτῆς πόλεως κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρου συντάττει βασιλείαν, ὡς καὶ τοῦτο ὁλόγραφοι δηλοῦσιν αὐτοῦ πρὸ τῶν τόμων ἐπισημειώσεις⁵.

ΚΕ'

Ὅπως τῶν ἐνδιαθήκων γραφῶν ἐμνημόνευσεν

[1] «Τὸν μὲν γε πρῶτον ἐξηγούμενος Ψαλμόν, ἔκθεσιν πεποιήται τοῦ τῶν ἱερῶν γραφῶν τῆς παλαιᾶς διαθήκης καταλόγου, ὃδὲ πως γράφων κατὰ λέξιν· »οὐκ ἀγνοητέον δ' εἶναι τὰς ἐνδιαθήκους βίβλους, ὡς Ἑβραῖοι παραδιδόασιν, δύο καὶ εἴκοσι, ὅσος ἀριθμὸς τῶν παρ' αὐτοῖς στοιχείων ἐστίν»⁶.

[2] Εἴτα μετὰ τινα ἐπιφέρει λέγων·

«Εἰσὶν δὲ αἱ εἴκοσι δύο βίβλοι καθ' Ἑβραίους αἶδε· ἡ παρ' ἡμῖν Γένεσις ἐπιγεγραμμένη, παρὰ δ' Ἑβραίοις ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς βίβλου Βρησιθ, ὅπερ ἐστὶν <ἐν ἀρχῇ>· Ἐξοδος, Ουελλεσμων, ὅπερ ἐστὶν <ταῦτα τὰ ὀνόματα>· Λευιτικόν, Ουῖκρα, <καὶ ἐκάλεσεν>· Ἀριθμοί, Αμμεσφεκωδεμ· Δευτερονόμιον, Ελληαδδεβαρειμ, <οὗτοι οἱ λόγοι>· Ἰησοῦς υἱὸς Ναυῆ, Ιωσουεβεννουν· Κριταί, Ρούθ, παρ' αὐτοῖς ἐν ἐνί, Σωφτειμ· Βασιλειῶν α' β', παρ' αὐτοῖς ἐν, Σαμουήλ, <ὁ θεόκλητος>· Βασιλειῶν γ' δ' ἐν ἐνί, Ουαμμελχδανιδ, ὅπερ ἐστὶν <βασιλεία Δαυίδ>· Παραλειπομένων α' β' ἐν ἐνί, Δαβρηῖαμειν, ὅπερ ἐστὶν <λόγοι ἡμερῶν>· Εἷρας α' β' ἐν ἐνί, Εἷρα, ὅ ἐστιν <βοηθός>· βίβλος Ψαλμῶν, Σφαρθελλειμ· Σολομώνος παροιμίαι, Μελωθ· Ἐκκλησιαστής, Κωελθ· Ἄισμα ἁσμάτων (οὐ γάρ, ὡς ὑπολαμβάνουσιν τινες, Ἄισματα ἁσμάτων), Σιρασσιρειμ· Ἡσαΐας, Ιεσσια· Ἰερεμίας σὺν Θρήνοις καὶ τῇ Ἐπιστολῇ ἐν ἐνί, Ιερεμια· Δανιήλ, Δανιηλ· Ιεζεκιήλ, Ιεζεκιηλ· Ἰώβ, Ιωβ· Ἐσθήρ, Εσθηρ· Ἐξω δὲ τούτων ἐστὶ τὰ Μακκαβαϊκά, ἅπερ ἐπιγέγραπται Σαρβηθσαβαναιελ»⁷.

[3] Ταῦτα μὲν οὖν ἐν τῷ προειρημένῳ τίθησι συγγράμματι· ἐν δὲ τῷ πρώτῳ τῶν εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον⁸, τὸν ἐκκλησιαστικὸν φυλάττων κανόνα, μόνα τέσσαρα εἶδέναι εὐαγγέλια μαρτύρεται, ὃδὲ πως γράφων·

¹ Zachowane w fragmentach.

² Dzieło zaginione.

³ Tłumaczenie S. KALINKOWSKIEGO, ŻMT 1 (1996).

⁴ Dzieło zaginione.

⁵ Prawdopodobnie chodzi o coś w rodzaju opisu bibliotecznego poszczególnych tomów.

⁶ W swej praktyce egzegetycznej Orygenes komentuje jednak również księgi biblijne według greckiego kanonu Septuaginty.

i Lamentacji¹, z których mamy pięć ksiąg; w nich to właśnie wspomina swe dzieło *O zmartwychwstaniu*; składa się ono z dwóch ksiąg².

[3] Przede wszystkim jednak przed swym wyjazdem z Aleksandrii zre-dagował jeszcze swe dzieło *O zasadach*³, jak i w tym mieście za panowania Aleksandra napisał dziesięć ksiąg tak zwanych *Kobierców*⁴, jak na to wskazują jego własnoręczne uwagi umieszczone w nagłówkach poszczególnych ksiąg⁵.

25.

W jaki sposób Orygenes wymieniał pisma obu Testamentów

[1] Komentując Psalm 1, Orygenes daje wykaz ksiąg świętych Starego Testamentu, pisząc dosłownie tak: „Trzeba wiedzieć, że według tradycji żydowskiej są dwadzieścia dwie księgi Starego Testamentu, tyle ile liter alfabetu hebrajskiego”⁶.

[2] Potem dodaje:

„Te dwadzieścia dwie księgi są według Żydów następujące: ta, którą my nazywamy Księgą Rodzaju, a Żydzi od pierwszego słowa księgi *Bresith*, to znaczy „Na początku”, Księga Wyjścia – *Ouellesmoth*, czyli „To są imiona”, Księga Kapłańska – *Ouikra*, „I zawołał”, Księga Liczb – *Ammesphekodeim*, Księga Powtórzonego Prawa – *Elleaddebareim*, „To są słowa”, Księga Jozuego, syna Nawego – *Iosouebennoun*, Księga Sędziów, Księga Rut – u nich w jednej księdze *Sophteim*, Pierwsza i Druga Księga Królewska, a u nich jedna, *Samouel*, czyli „Powołany przez Boga”, Trzecia i Czwarta Księga Królewska w jednej *Ouammelch Daudid*, to znaczy „Królestwo Dawida”, Pierwsza i Druga Księga Kronik w jednej *Debreiamein*, to znaczy „Księgi dni”, Pierwsza i Druga Ezdrasza w jednej Ezra, to znaczy „Pomocnik”, Księga Psalmów – *Spharthelleim*, Księga Przysłów Salomona – *Meloth*, Księga Eklezjastesa – *Koelth*, Pieśń nad Pieśniami (a nie, jak utrzymują niektórzy, Pieśni nad Pieśniami) – *Sirassireim*, Księga Izajasza – *Iessia*, Księga Jeremiasza z Lamentacjami i Listem w jednej księdze *Ieremia*, Księga Daniela – *Daniel*, Księga Ezechiela – *Iezekiel*, Księga Hioba – *Iob*, Księga Estery – *Esther*. Oprócz nich istnieje jeszcze Księga Machabejska zatytułowana *Sarbethsabanaiel*⁷.

[3] Te pisma wylicza Orygenes we wspomnianym swoim dziele. Zaś w pierwszej księdze swego *Komentarza do Ewangelii według Mateusza*⁸ zaświadcza zgodnie z kanonem, że zna tylko cztery Ewangelie, i pisze tak:

⁷ Brak w wykazie księgi Proroków Mniejszych, wielokrotnie cytowanych przez Orygenes, jest prawdopodobnie zawiniony przez któregoś z pierwszych kopistów.

⁸ Tłumaczenie KATARZYNY AUGUSTYNIAK, ŻMT 10 (1998).

[4] «Ὡς ἐν παραδόσει μαθὼν περὶ τῶν τεσσάρων εὐαγγελίων, ἃ καὶ μόνα ἀναντίρρητὰ ἐστὶν ἐν τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ, ὅτι πρῶτον μὲν γέγραπται τὸ κατὰ τὸν ποτε τελώνην, ὕστερον δὲ ἀπόστολον Ἰησοῦ Χριστοῦ Ματθαῖον, ἐκδεδωκότα αὐτὸ τοῖς ἀπὸ Ἰουδαϊσμοῦ πιστεύουσιν, γράμμασιν Ἑβραϊκοῖς συντεταγμένον.

[5] «Δεύτερον δὲ τὸ κατὰ Μάρκον, ὡς Πέτρος ὑφηγήσατο αὐτῷ, ποιήσαντα, ὃν καὶ υἱὸν ἐν τῇ καθολικῇ ἐπιστολῇ διὰ τούτων ὠμολόγησεν φάσκων· <ἀσπάζεται ὑμᾶς ἡ ἐν Βαβυλῶνι συνεκλεκτὴ καὶ Μάρκος ὁ υἱός μου>¹.

[6] «Καὶ τρίτον τὸ κατὰ Λουκᾶν, τὸ ὑπὸ Παύλου ἐπαινούμενον εὐαγγέλιον² τοῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν πεποικηκότα· ἐπὶ πᾶσιν τὸ κατὰ Ἰωάννην».

[7] Καὶ ἐν τῷ πέμπτῳ δὲ τῶν εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Ἑξηγητικῶν ὁ αὐτὸς ταῦτα περὶ τῶν ἐπιστολῶν τῶν ἀποστόλων φησίν·

«Ὁ δὲ ἱκανῶθεις διάκονος γενέσθαι τῆς καινῆς διαθήκης, οὐ γράμματος, ἀλλὰ πνεύματος, Παῦλος, ὁ πεπληρωκὴς τὸ εὐαγγέλιον ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ καὶ κύκλῳ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ³, οὐδὲ πάσαις ἔγραψεν αἷς ἐδίδασκεν ἐκκλησίαις, ἀλλὰ καὶ αἷς ἔγραψεν, ὀλίγους στίχους ἐπέστειλεν.

[8] «Πέτρος δέ, ἐφ' ᾧ οἰκοδομεῖται ἡ Χριστοῦ ἐκκλησία, ἥς πύλαι Ἰαίδου οὐ κατισχύσουσιν⁴, μίαν ἐπιστολὴν ὁμολογουμένην καταλέλοιπεν, ἔστω δὲ καὶ δευτέραν· ἀμφιβάλλεται γάρ.

[9] «Τί δεῖ περὶ τοῦ ἀναπεσόντος ἐπὶ τὸ στήθος λέγειν τοῦ Ἰησοῦ⁵, Ἰωάννου, ὃς εὐαγγέλιον ἐν καταλέλοιπεν, ὁμολογῶν δύνασθαι τοσαῦτα ποιήσιν ἃ οὐδ' ὁ κόσμος χωρῆσαι ἐδύνατο⁶, ἔγραψεν δὲ καὶ τὴν Ἀποκάλυψιν, κελευσθεὶς σιωπῆσαι καὶ μὴ γράψαι τὰς τῶν ἑπτὰ βροντῶν φωνάς⁷;

[10] «Καταλέλοιπεν καὶ ἐπιστολὴν πάνυ ὀλίγων στίχων⁸, ἔστω δὲ καὶ δευτέραν καὶ τρίτην· ἐπεὶ οὐ πάντες φασὶν γνησίους εἶναι ταύτας· πλὴν οὐκ εἰσὶν στίχων ἀμφοτέραι ἑκατόν».

[11] Ἦτι πρὸς τούτοις περὶ τῆς Πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς ἐν ταῖς εἰς αὐτὴν Ὀμιλίαις⁹ ταῦτα διαλαμβάνει· «Ὅτι ὁ χαρακτήρ τῆς λέξεως τῆς Πρὸς Ἑβραίους ἐπιγεγραμμένης ἐπιστολῆς οὐκ ἔχει τὸ ἐν λόγῳ ιδιωτικὸν τοῦ ἀποστόλου, ὁμολογήσαντος ἑαυτὸν ιδιώτην εἶναι τῷ λόγῳ¹⁰, τοῦτ' ἐστὶν τῇ φράσει, ἀλλ' ἐστὶν ἡ ἐπιστολὴ συνθέσει τῆς λέξεως Ἑλληνικωτέρα, πᾶς ὁ ἐπιστάμενος κρίνειν φράσεων διαφορὰς ὁμολογήσαι ἄν.

¹ 1 P 5, 13.

² Por. 2 Kor 8, 18-19; 2 Tm 2, 8; Kol 4, 14.

³ Por. Rz 15, 18.

⁴ Por. Mt 16, 18.

⁵ Por. J 13, 25.

⁶ Por. J 21, 25.

⁷ Por. Ap 10, 4.

[4] „Na temat czterech Ewangelii, które Kościół Boży istniejący pod słońcem uznaje za jedyne autentyczne, na podstawie tradycji dowiedziałem się, że pierwszą z nich napisał celnik, a potem apostoł Jezusa Chrystusa, Mateusz, że wydał ją dla wiernych pochodzenia żydowskiego, a zredagował w języku hebrajskim.

[5] Druga zaś jest Ewangelia według Marka, który ją napisał według wskazówek Piotra i dlatego Piotr w swym Liście katolickim uznaje go za syna, kiedy mówi: „Pozdrawia Was Kościół w Babilonie, wybrany jak i wy, i Marek, mój syn”¹.

[6] Trzecia jest Ewangelia według Łukasza, chwalonego przez Pawła², a napisana dla tych, którzy wywodzą się z pogan. Wreszcie ostatnia jest Ewangelia według Jana.

[7] W piątej księdze swego *Komentarza do Ewangelii według Jana* sam [Orygenes] tak mówi o Listach apostoelskich: „Ten który stał się godny być sługą Nowego Testamentu, nie litery, lecz ducha, Paweł, który dopełnił głoszenia Ewangelii od Jerozolimy wkoło aż do Illyrikum³, nie tylko nie pisał do wszystkich Kościołów, którym głosił naukę, ale i do tych, do których się zwracał, kreślił kilka linijek.

[8] Piotr zaś, na którym wznosi się gmach Kościoła Chrystusowego, którego bramy piekielne nie przemogą⁴, pozostawił tylko jeden powszechnie uznany List; może i drugi, ale to rzecz nierozstrzygnięta.

[9] A co powiedzieć o tym, który spoczywał na piersi Jezusa⁵, o Janie? Pozostała po nim jedna Ewangelia, a wyznał otwarcie, że mógłby napisać tyle ksiąg, że cały świat nie zdołałby ich pomieścić⁶. Napisał jeszcze Apokalipsę, a potem otrzymał nakaz, by zamilkł i nie opisywał już głosu Siedmiu Grzmotów⁷.

[10] Pozostawił także po sobie List składający się z niewielu wierszy⁸, a może także drugi i trzeci, jako że nie wszyscy uznają, że są one autentyczne; jednak i te dwa listy razem nie liczą sobie stu wierszy”.

[11] Oprócz tego o Liście do Hebrajczyków w następujących słowach wyraża się Orygenes w swych napisanych o nim *Homiliach*⁹: „Styl języka tak zwanego Listu do Hebrajczyków nie ma w sobie prostoty wypowiedzi Apostoła, który przecież przyznaje się do tego, że jest niewyrobiony w mowie¹⁰, to znaczy w sposobie wyrażania się. Przeciwnie, list ten, jeśli chodzi o kompozycję i słownictwo, jest napisany lepszą greką. Przyzna to każdy, kto potrafi ocenić różnicę stylu.

⁸ Może w porównaniu do większości listów Pawłowych, gdyż 1 J ma jednak 105 wersetów.

⁹ Zbiór zaginiony.

¹⁰ Por. 2 Kor 11, 6.

[12] «Πάλιν τε αὖ ὅτι τὰ νοήματα τῆς ἐπιστολῆς θαυμάσιά ἐστιν καὶ οὐ δεύτερα τῶν ἀποστολικῶν ὁμολογουμένων γραμμάτων, καὶ τοῦτο ἂν συμφῆσαι εἶναι ἀληθὲς πᾶς ὁ προσέχων τῇ ἀναγνώσει τῇ ἀποστολικῇ».

[13] Τούτοις μεθ' ἕτερα ἐπιφέρει λέγων· «Ἐγὼ δὲ ἀποφαινόμενος εἵπομι' ἂν ὅτι τὰ μὲν νοήματα τοῦ ἀποστόλου ἐστίν, ἡ δὲ φράσις καὶ ἡ σύνθεσις ἀπομνημονεύσαντός τινος τὰ ἀποστολικά καὶ ὥσπερ σχολιογραφήσαντός τινος τὰ εἰρημένα ὑπὸ τοῦ διδασκάλου. Εἴ τις οὖν ἐκκλησία ἔχει ταύτην τὴν ἐπιστολὴν ὡς Παύλου, αὕτη εὐδοκιμεῖτω καὶ ἐπὶ τούτῳ· οὐ γὰρ εἰκὴ οἱ ἀρχαῖοι ἄνδρες ὡς Παύλου αὐτὴν παραδεδώκασιν.

[14] «Τίς δὲ ὁ γράψας τὴν ἐπιστολὴν, τὸ μὲν ἀληθὲς θεὸς οἶδεν, ἡ δὲ εἰς ἡμᾶς φθάσασα ἱστορία ὑπὸ τινῶν μὲν λεγόντων ὅτι Κλήμης, ὁ γενόμενος ἐπίσκοπος Ῥωμαίων, ἔγραψεν τὴν ἐπιστολὴν, ὑπὸ τινῶν δὲ ὅτι Λουκάς, ὁ γράψας τὸ εὐαγγέλιον καὶ τὰς Πράξεις».

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὧδε ἔχέτω.

Κς'

Ὅπως αὐτὸν ἐώρων οἱ ἐπίσκοποι

Ἔτος δ' ἦν τοῦτο δέκατον τῆς δηλουμένης ἡγεμονίας, καθ' ὃ τὴν ἀπ' Ἀλεξανδρείας μετανάστασιν ἐπὶ τὴν Καισάρειαν ὁ Ὠριγένης ποιησάμενος¹, Ἡρακλᾶ τὸ τῆς κατηχήσεως τῶν αὐτόθι διδασκαλεῖον καταλείπει· οὐκ εἰς μακρὸν δὲ καὶ Δημήτριος ὁ τῆς Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίας ἐπίσκοπος τελευτᾷ, ἐφ' ὅλοις ἔτεσι τρισὶ καὶ τεσσαράκοντα τῇ λειτουργίᾳ διαρκέσας· διαδέχεται δ' αὐτὸν ὁ Ἡρακλᾶς².

ΚΖ'

Ὡς Ἡρακλᾶς τὴν Ἀλεξανδρέων ἐπισκοπὴν διεδέξατο

Διέπρεπεν δ' ἐν τούτῳ Φιρμιλιανός, Καισαρείας τῆς Καππαδοκῶν ἐπίσκοπος³, τοσαύτην εἰσάγων περὶ τὸν Ὠριγένην σπουδὴν, ὥς τοτὲ μὲν αὐτὸν ἀμφὶ τὰ κατ' αὐτὸν κλίματα εἰς τὴν τῶν ἐκκλησιῶν ὠφέλειαν ἐκκαλεῖσθαι, τοτὲ δὲ ὡς αὐτὸν ἐπὶ τὴν Ἰουδαίαν στέλλεσθαι καὶ τινὰς αὐτῷ συνδιατρίβειν χρόνους τῆς εἰς τὰ θεῖα βελτιώσεως ἔνεκα⁴. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὁ τῆς Ἱεροσολύμων προεστὼς Ἀλέξανδρος Θεόκτιστός τε ὁ κατὰ Καισάρειαν τὸν πάντα χρόνον προσανέχοντες αὐτῷ, οἷα διδασκάλῳ μόνῳ, τὰ τῆς τῶν

¹ Czyli r. 231, dziesiąty panowania Aleksandra Sewera.

[12] Że zaś List cechuje niezwykłą głębia myśli, która w niczym nie ustępuje powszechnie znanym Listom apostołskim, przyznać to musi każdy, kto uważnie wczysta się w słowa apostołskie”.

[13] Nieco dalej dodaje jeszcze: „Jeśli chodzi o moje zdanie, powiedziałbym, że myśli wprawdzie pochodzą od Apostoła, jednak styl i kompozycja należą do kogoś innego, kto myśli apostołskie cytuje z pamięci i jak uczeń spisuje słowa swego mistrza. Jeśli więc jakiś Kościół list ten uważa za Pawłowy, niech tak będzie, nie bez podstaw bowiem starożytni przekazali go nam jako dzieło Pawła.

[14] Kto zaś ten list napisał – prawdę zna tylko Bóg. Z relacji, które dotarły do naszych czasów, jedne mówią, że list napisał Klemens, ten który był biskupem rzymskim, inne zaś, że Łukasz, ten sam, który spisał Ewangelię i Dzieje Apostolskie”.

Tyle na ten temat.

26.

Heraklas obejmuje stolicę biskupią w Aleksandrii

Był to dziesiąty rok wspomnianego panowania, kiedy Orygenes przeniósł się z Aleksandrii do Cezarei¹, a Heraklasowi pozostawił tamtejszą szkołę katechetyczną. Niedługo później zmarł Demetrios, biskup aleksandryjski, który pełne czterdzieści trzy lata pełnił swój urząd, a jego następcą został Heraklas².

27.

Stosunek biskupów do Orygenesesa

Sławny był wówczas Firmilian, biskup Cezarei Kapadockiej³, który taką życzliwością darzył Orygenesesa, że nie tylko dla dobra Kościołów zaprosił go do swego kraju, ale sam udał się do niego do Judei i pozostał u niego przez pewien czas, by się doskonalić w sprawach Bożych⁴. Ponadto także Aleksander, zwierzchnik Kościoła jerozolimskiego, oraz Teoktistos, biskup cezaryjski,

² Demetrios, bp Aleksandrii w latach 189-231; Heraklas – 231-247.

³ Firmilian, bp Cezarei Kapadockiej w latach ok. 230-248.

⁴ Zob. HE VI, 19, 17-18; VI, 23, 3.

θείων γραφῶν ἑρμηνείας καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λόγου πράττειν συνεχώρουν¹.

ΚΗ'

Περὶ τοῦ κατὰ Μαξιμῖνον διωγμοῦ

Τὸν γε μὴν Ῥωμαίων αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρον τρισὶν ἐπὶ δέκα ἔτεσιν τὴν ἀρχὴν διανύσαντα Μαξιμῖνος Καῖσαρ διαδέχεται². ὃς δὴ κατὰ κόσμον τὸν πρὸς τὸν Ἀλεξάνδρου οἶκον, ἐκ πλειόνων πιστῶν συνεστῶτα, διωγμὸν ἐγείρας, τοὺς τῶν ἐκκλησιῶν ἄρχοντας μόνους ὡς αἰτίους τῆς κατὰ τὸ εὐαγγέλιον διδασκαλίας ἀναιρεῖσθαι προστάττει. Τότε καὶ Ὡριγένης τὸν Περὶ μαρτυρίου³ συντάττει, Ἀμβροσίῳ καὶ Πρωτοκλήτῳ πρεσβυτέρῳ τῆς ἐν Καισαρείᾳ παροικίας ἀναθεὶς τὸ σύγγραμμα, ὅτι δὴ ἄμφω περίστασις οὐχ ἡ τυχοῦσα ἐν τῷ διωγμῷ κατελήφει· ἐν ᾗ καὶ διαπρέψαι κατέχει λόγος ἐν ὁμολογίᾳ τοὺς ἄνδρας⁴, οὐ πλείονος ἢ τριετοῦς χρόνου τῷ Μαξιμίνῳ διαγενομένου. Σεσημείωται δὲ τουτονὶ τοῦ διωγμοῦ τὸν καιρὸν ἔν τε τῷ δευτέρῳ καὶ εἰκοστῷ τῶν εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Ἐξηγητικῶν καὶ ἐν διαφόροις ἐπιστολαῖς Ὡριγένους.

ΚΘ'

Περὶ Φαβιανοῦ ὡς Ῥωμαίων ἐπίσκοπος ἐκ θεοῦ παραδόξως ἀνεδείχθη

[1] Γορδιανοῦ δὲ μετὰ Μαξιμῖνον τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν διαδεξαμένου⁵, τῆς κατὰ Ῥώμην ἐκκλησίας Ποντιανὸν ἔτεσιν ἕξ ἐπισκοπεύσαντα διαδέχεται Ἀντέρως καὶ τοῦτον Φαβιανός, ἐπὶ μῆνα τῇ λειτουργίᾳ διακονησάμενον⁶.

[2] Ἐξ ἄγρου φασιν τὸν Φαβιανὸν μετὰ τὴν Ἀντέρωτος τελευτὴν ἅμ' ἐτέροις συνελθόντα ἐπιχωριάζειν τῇ Ῥώμῃ, ἔνθα παραδοξότατα πρὸς τῆς θείας καὶ οὐρανίου χάριτος ἐπὶ τὸν κλῆρον παρεληλυθέναι.

¹ Orygenes podjął nauczanie w Cezarei, gdzie miał przynajmniej dwóch uczniów, Grzegorza zwanego Cudotwórcą i jego brata. Zob. GRZEGORZ CUDOTWÓRCA, *Mowa na cześć Orygenesy*, tłum. S. KALINKOWSKI, ŻMT 11 (1998). Niewykluczone jednak, że szkoła była większa. Tam też systematycznie głosił kazania, które pod koniec życia pozwolił stenografować. Zob. HE VI, 30.

² Aleksander Sewer, cesarz w latach 222-235; Maksymian I Trak – 235-238.

³ Tłumaczenie S. KALINKOWSKIEGO, PSP 24 (1980).

⁴ Obaj adresaci dziełka przeżyli. W tym czasie Orygenes wyjechał do Cezarei Kapadockiej na zaproszenie pewnej Julianny. Zob. Palladiusz, *Opowiadania dla Lausosa (Historia Lausiaca)* 64, tłum. S. KALINKOWSKI, ŻM 12 (1996). Zob. HE VI, 17.

odnosili się zawsze do niego jako do swego jedyne go mistrza i pozwolili mu objaśniać Pismo Święte i w ogóle rozwijać nauczanie kościelne¹.

28.

Prześladowanie Maksymina

Następcą cesarza rzymskiego Aleksandra po trzynastu latach jego rządów został Maksymin Cezar². Z nienawiści do domu Aleksandra, który w większości składał się z chrześcijan, wszczął prześladowanie i wydał rozkaz, by karać śmiercią jedynie zwierzchników Kościołów, jako winnych nauczania Ewangelii. Wtedy to Orygenes napisał swoje pismo *Zachęta do męczeństwa*³, które zadedykował Ambrożemu i Protoktetosowi, prezbiterowi Kościoła cezarejskiego. Obydwaj bowiem podczas prześladowania znaleźli się w niezwykłym niebezpieczeństwie i podobno nadzwyczajnie odznaczyli się swym wyznaniem⁴. Tymczasem rządy Maksymina nie trwały dłużej niż trzy lata. Orygenes pisał o tym okresie prześladowania w dwudziestej drugiej księdze swego *Komentarza do Ewangelii według Jana* oraz w kilku swych *Listach*.

29.

Fabian w cudowny sposób zostaje wskazany przez Boga jako biskup Rzymu

[1] Gdy po Maksyminie władzę cesarską w państwie rzymskim objął Gordian⁵, następcą Poncjana, który sześć lat zasiadał na rzymskiej stolicy biskupiej, został Anteros, a ponieważ piastował swój urząd tylko miesiąc, nastał po nim Fabian⁶.

[2] Opowiadają, że Fabian po śmierci Anterosa razem z innymi przybył ze wsi i zamieszkał w Rzymie; tutaj w cudowny sposób za sprawą Bożej i niebiańskiej łaski doszło do jego wyboru.

⁵ W rzeczywistości nastąpiła bardzo szybka zmiana kilku cesarzy (okres anarchii wojskowej trwał od 235 do 268): po śmierci Maksymina, w maju i czerwcu 238 roku panowało i zginęło dwóch Gordianów, w tym samym roku 238 jeszcze byli Balbin i Pupian i rozpoczął panowanie Gordian III (do 244). Euzebiusz pisze właśnie o nim.

⁶ Poncjana, bp Rzymu w latach 230-235 (abdykował przy aresztowaniu); Anteros od 21 listopada 235 do 3 stycznia 236; Fabian od 236 do 250.

[3] Τῶν γὰρ ἀδελφῶν ἀπάντων χειροτονίας ἔνεκεν τῆς τοῦ μέλλοντος διαδέξασθαι τὴν ἐπισκοπὴν συγκεκριμένων πλείστων τε ἐπιφανῶν καὶ ἐνδόξων ἀνδρῶν τοῖς πολλοῖς ἐν ὑπονοίᾳ ὑπαρχόντων, ὁ Φαβιανὸς παρῶν οὐδενὸς μὲν ἀνθρώπων εἰς διάνοιαν ἦει, ὅμως δ' οὖν ἀθρόως ἐκ μετεώρου περιστερὰν καταπτᾶσαν ἐπικαθεσθῆναι τῇ αὐτοῦ κεφαλῇ μνημονεύουσιν, μίμημα ἐνδεικνυμένην τῆς ἐπὶ τὸν σωτῆρα τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐν εἴδει περιστερᾶς καθόδου·

[4] Ἐφ' ᾧ τὸν πάντα λαόν, ὥσπερ ὑφ' ἐνὸς πνεύματος θείου κινηθέντα, προθυμία, πάση καὶ μιᾷ ψυχῇ ἄξιον ἐπιβοῆσαι καὶ ἀμελλήτως ἐπὶ τὸν θρόνον τῆς ἐπισκοπῆς λαβόντας αὐτὸν ἐπιθεῖναι. Τότε δὴ καὶ τοῦ κατ' Ἀντιόχειαν ἐπισκόπου Ζεβέννου τὸν βίον μεταλλάξαντος, Βαβυλᾶς¹ τὴν ἀρχὴν διαδέχεται, ἐν τε Ἀλεξανδρείᾳ μετὰ Δημήτριον Ἡρακλᾶ² τὴν λειτουργίαν παρειληφότος, τῆς τῶν αὐτόθι κατηχήσεως τὴν διατριβὴν διαδέχεται Διονύσιος, εἰς καὶ οὗτος τῶν Ὡριγένους γενόμενος φοιτητῶν.

Λ'

Ὅσοι γεγονόασιν Ὡριγένους φοιτηταί

Τῷ δὲ Ὡριγένει ἐπὶ τῆς Καισαρείας τὰ συνήθη πράττοντι πολλοὶ προσήεσαν οὐ μόνον τῶν ἐπιχωρίων, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς μυρίοι φοιτηταὶ τὰς πατρίδας ἀπολιπόντες· ὧν ἐπισήμους μάλιστα ἔγνωμεν Θεόδωρον, ὃς ἦν αὐτὸς οὗτος ὁ καθ' ἡμᾶς ἐπισκόπων διαβόητος Γρηγόριος, τόν τε τούτου ἀδελφὸν Ἀθηνόδωρον³, οὓς ἀμφὶ τὰ Ἑλλήνων καὶ τὰ Ῥωμαίων μαθήματα⁴ δεινῶς ἐπτοημένους, φιλοσοφίας αὐτοῖς ἐνεῖς ἔρωτα, τῆς προτέρας σπουδῆς τὴν θεῖαν ἄσκησιν ἀντικαταλλάξασθαι προυτρέψατο· πέντε δὲ ὅλοις ἔτεσιν αὐτῷ συγγενόμενοι, τοσαύτην ἀπηνέγκαντο περὶ τὰ θεῖα βελτίωσιν, ὥς ἔτι νέους ἄμφω ἐπισκοπῆς τῶν κατὰ Πόντον ἐκκλησιῶν ἀξιωθῆναι.

ΛΑ'

Περὶ Ἀφρικανοῦ

[1] Ἐν τούτῳ καὶ Ἀφρικανὸς⁵ ὁ τῶν ἐπιγεγραμμένων Κεστῶν⁶ συγγραφεὺς ἐγνωρίζετο. Ἐπιστολὴ τούτου Ὡριγένει γραφεῖσα φέρεται, ἀποροῦντος

¹ Babylas, bp Antiochii w latach ok. 240-250.

² Heraklas, bp Aleksandrii w latach 231-247.

³ Zob. HE VI, 27 i nota. Wiadomość o tysiącach uczniów jest niewątpliwie retoryczna przesadą.

⁴ Czyli prawniczych: obaj studiowali następnie prawo w słynnej szkole w Berytos (dziśsieszy Bejrut).

[3] Otóż gdy wszyscy bracia zgromadzili się, aby wybrać kolejnego następcę na stolicy biskupiej, wielu z nich miało na uwadze licznych znakomitych i sławnych mężów, a o Fabianie, który był tam obecny, nikt w ogóle nie pamiętał. Wtedy, jak wieść niesie, z wyżyn sfrunęła nagle gołębicą i spoczęła na jego głowie, będąc wymownym nawiązaniem do zstąpienia Ducha Świętego na Zbawiciela w postaci gołębicę.

[4] Na to cały lud, jakby pod natchnieniem jedynego Ducha Bożego, w najwyższym uniesieniu, jednomyślnie, wśród okrzyków, że ten jest tego godzien, porwał go i natychmiast posadził na tronie biskupim. W tym samym czasie w Antiochii zakończył życie biskup Zebennos, a rządy objął po nim Babylas¹. W Aleksandrii natomiast po Demetriosie przejął urząd biskupi Heraklas², a jego miejsce w tamtejszej szkole katechetycznej zajął Dionizy, również jeden z uczniów Orygenes.

30.

Jak wielu uczniów miał Orygenes

Gdy Orygenes oddawał się w Cezarei swym zwykłym zajęciom, schodziło się do niego nie tylko wielu tamtejszych mieszkańców, ale nawet jego zwolennicy z dalekich stron tysiącami opuszczali ojczyznę. Z ich liczby jako najwybitniejszych znamy Teodora – był to nikt inny jak tylko słynny biskup naszych czasów, Grzegorz – oraz jego brata, Atenodora³. Obydwaj byli wielkimi pasjonatami nauk greckich i rzymskich⁴, Orygenes zaś wpoił im zamiłowanie do filozofii i nakłonił do tego, by swój dawny zapal zwrócili ku wiedzy Bożej. Byli z nim całe pięć lat i w teologii nabrali takiej doskonałości, że jeszcze w młodym wieku uznano ich obu za godnych biskupstwa Kościołów Pontu.

31.

Afrykańczyk

[1] W owych czasach sławny był także Afrykańczyk⁵, autor tak zwanych *Haftów*⁶. Znany jest jego *List do Orygenes*a, w którym podaje w wątpliwość

⁵ Sextus Iulius Africanus (160/170-240), uczony pisarz, bibliotekarz Aleksandra Sewera.

⁶ Dzieło o charakterze encyklopedycznym, zachowane fragmentarycznie. Zob. TIZIANA RAMPOLDI, *I 'kestoi' di Giulio Africano e l'imperatore Severo Alessandro*, ANRW II. 34. 3 (1997), 2451-2470.

ὡς νόθου καὶ πεπλασμένης οὐσῆς τῆς ἐν τῷ Δανιὴλ κατὰ Σουσάνναν ἱστορίας· πρὸς ἣν Ὡριγένης ἀντιγράφει πληρέστατα¹.

[2] Τοῦ δ' αὐτοῦ Ἀφρικανοῦ καὶ ἄλλα τὸν ἀριθμὸν πέντε Χρονογραφῶν² ἦλθεν εἰς ἡμᾶς ἐπ' ἀκριβὲς πεπονημένα σπουδάσματα· ἐν οἷς φησιν ἑαυτὸν πορεῖαν στείλασθαι ἐπὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν διὰ πολλὴν τοῦ Ἡρακλᾶ φήμην, ὃν³ ἐπὶ λόγοις φιλοσόφοις καὶ τοῖς ἄλλοις Ἑλλήνων μαθήμασιν εὖ μάλα διαπρέψαντα, τὴν ἐπισκοπὴν τῆς αὐτόθι ἐκκλησίας ἐγχειρισθῆναι ἐδηλώσαμεν.

[3] Καὶ ἑτέρα δὲ τοῦ αὐτοῦ Ἀφρικανοῦ φέρεται ἐπιστολὴ πρὸς Ἀριστείδην, περὶ τῆς νομιζομένης διαφωνίας τῶν παρὰ Ματθαίῳ τε καὶ Λουκᾷ τοῦ Χριστοῦ γενεαλογιῶν· ἐν ἣ σαφέστατα τὴν συμφωνίαν τῶν εὐαγγελιστῶν παρίστησιν ἐξ ἱστορίας εἰς αὐτὸν κατελθούσης, ἣν κατὰ καιρὸν ἐν τῷ πρώτῳ τῆς μετὰ χειρὸς ὑποθέσεως προλαβὼν ἐξεθέμην⁴.

ΛΒ'

Τίνα Ὡριγένης ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης

[1] Καὶ Ὡριγένει δὲ κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον τὰ εἰς τὸν Ἡσαΐαν, ἐν ταῦτῳ δὲ καὶ τὰ εἰς τὸν Ἰεζεκιὴλ συνετάττετο· ὧν εἰς μὲν τὸ τρίτον μέρος τοῦ Ἡσαΐου μέχρι τῆς ὁράσεως τῶν τετραπόδων τῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ τριάκοντα εἰς ἡμᾶς περιήλθον τόμοι⁵, εἰς δὲ τὸν Ἰεζεκιὴλ πέντε καὶ εἴκοσι, οὓς καὶ μόνους εἰς τὸν πάντα πεποιῆται προφήτην⁶.

[2] Γενόμενος δὲ τηνικάδε ἐν Ἀθήναις, περαίνει μὲν τὰ εἰς τὸν Ἰεζεκιήλ, τῶν δ' εἰς τὸ Ἄισμα τῶν ἁσμάτων ἄρχεται, καὶ πρόεισιν γε αὐτόθι μέχρι τοῦ πέμπτου συγγράμματος· ἐπανελθὼν δ' ἐπὶ τὴν Καισάρειαν καὶ ταῦτα εἰς πέρας, δέκα ὄντα τὸν ἀριθμὸν, ἄγει⁷.

[3] Τί δεῖ τῶν λόγων τάνδρὸς ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸν ἀκριβῆ κατάλογον ποιεῖσθαι, ἰδίας δεόμενον σχολῆς; ὃν καὶ ἀνεγράψαμεν ἐπὶ τῆς τοῦ Παμφίλου βίου τοῦ καθ' ἡμᾶς ἱεροῦ μάρτυρος ἀναγραφῆς, ἐν ἣ τὴν περὶ τὰ θεῖα σπουδὴν τοῦ Παμφίλου ὁπόση τις γεγόνει, παριστῶντες, τῆς συναχθείσης αὐτῷ τῶν τε Ὡριγένους καὶ τῶν ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων βιβλιοθήκης τοὺς πίνακας παρεθέμην, ἐξ ὧν ὅτῳ φίλον, πάρεστιν ἐντελέστατα τῶν Ὡριγένους πόνων τὰ εἰς ἡμᾶς ἐλθόντα διαγνῶναι⁸. Νυνὶ δὲ πορευτέον ἐπὶ τὴν τῆς ἱστορίας ἀκολουθίαν.

¹ Zob. ORYGENES, *Korespondencja*, opr. H. PIETRAS, ŻMT 6 (1977), 62-84 (tłum. S. KALINKOWSKI).

² Zachowały się tylko fragmenty, zob. PG 10, 63-94.

³ Zob. HE VI, 26.

⁴ Zob. HE VI, 7, 2.

zawartą w Księdze Daniela historię Zuzanny, twierdząc, że jest nieautentyczna i zmyślona. Orygenes dał mu na niego wyczerpującą odpowiedź¹.

[2] Zachowało się do naszych czasów również inne dzieło tego samego Afrykańczyka, pięć ksiąg nadzwyczaj dokładnie opracowanych *Chronografii*². Mówi on tam, że wybrał się osobiście w podróż do Aleksandrii przyciągany sławą Heraklasa, o którym zostało powiedziane³, że był wielkim autorytetem w zakresie wiedzy filozoficznej i innych nauk greckich i że zasiadł na tamtejszej stolicy biskupiej.

[3] Istnieje jeszcze drugi list tego samego Afrykańczyka, *Do Arystydesa o rzekomej rozbieżności w rodowodach Chrystusowych u Mateusza i Łukasza*. Bardzo jasno stwierdza tam zgodność Ewangelii na podstawie zachowanego do jego czasów opowiadania, które przytoczyłem już wyżej, we właściwym miejscu niniejszego dzieła⁴.

32.

Komentarze Orygenesza napisane w Cezarei Palestyńskiej

[1] Orygenes napisał wówczas *Komentarz do Izajasza* oraz *Komentarz do Ezechiela*. Do naszych czasów zachowało się z nich trzydzieści ksiąg do trzeciej części Izajasza, aż do wizji zwierząt apokaliptycznych na pustyni⁵, do Ezechiela zaś dwadzieścia pięć ksiąg, jedynych, jakie opracował o całym tym proroku⁶.

[2] Gdy potem znajdował się w Atenach, ukończył *Komentarz do Ezechiela* i zaczął *Komentarz do Pieśni nad Pieśniami*, który doprowadził do księgi piątej. Powróciwszy zaś do Cezarei, ukończył go, doprowadzając do księgi dziesiątej⁷.

[3] Po co jednak podawać teraz dokładny wykaz dzieł tego autora, który wymagałby odrębnej księgi? Umieściłem go zresztą w *Żywocie Pamfila*, współczesnego nam świętego męczennika. Został tam opisany wielki zapal Pamfila do spraw Bożych, a przy tej okazji również katalog zgromadzonej przez niego biblioteki dzieł Orygenesza oraz innych pisarzy kościelnych. Może tam każdy, kto tego pragnie, wyczytać spis tych dzieł Orygenesza, które zachowały się do naszych czasów⁸. Teraz zaś trzeba przejść do dalszego ciągu naszej historii.

⁵ Iz 30, 6.

⁶ Z obu komentarzy pozostały nieliczne fragmenty.

⁷ Zachował się obszerny Prolog, księgi I-III i kawałek ks. IV w łacińskim tłumaczeniu Rufina z Akwilei. Tłumaczenie S. KALINKOWSKIEGO, Wydawnictwo WAM 1994.

⁸ Katalog ten zaginął. Zawierał ponoć wykaz 2.000 ksiąg. Na jego podstawie Hieronim w Liście 33 do Pauli wyliczył 800 ksiąg.

ΛΓ'

Περὶ τῆς Βηρύλλου παρατροπῆς

[1] Βήρυλλος ὁ μικρῶ πρόσθεν δεδηλωμένος Βόστρων τῆς Ἀραβίας ἐπίσκοπος¹, τὸν ἐκκλησιαστικὸν παρεκτρέπων κανόνα, ξένα τινὰ τῆς πίστεως παρεισφέρειν ἐπειράτο, τὸν σωτῆρα καὶ κύριον ἡμῶν λέγειν τολμῶν μὴ προϋφεστάναι κατ' ἰδίαν οὐσίας περιγραφὴν πρὸ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας μηδὲ μὴν θεότητα ἰδίαν ἔχειν, ἀλλ' ἐμπολιτευομένην αὐτῷ μόνην τὴν πατρικὴν².

[2] Ἐπὶ τούτῳ πλείστων ἐπισκόπων ζητήσεις καὶ διαλόγους πρὸς τὸν ἄνδρα πεπονημένων, μεθ' ἑτέρων παρακληθεὶς Ὡριγένης κάτεισι μὲν εἰς ὁμιλίαν τὰ πρῶτα τῷ ἀνδρί, τίνα νοῦν ἔχοι, ἀποπειρώμενος, ὡς δ' ἔγνω ὅ τι καὶ λέγοι, εὐθύνας μὴ ὀρθοδοξοῦντα λογισμῷ τε πείσας, τῇ περὶ τοῦ δόγματος ἐφίστησιν ἀληθείᾳ ἐπὶ τὴν προτέραν ὑγιὴ δόξαν ἀποκαθίστησιν.

[3] Καὶ φέρεται γε εἰς ἔτι νῦν ἔγγραφα τοῦ τε Βηρύλλου καὶ τῆς δι' αὐτὸν γενομένης συνόδου, ὁμοῦ τὰς Ὡριγένους πρὸς αὐτὸν ζητήσεις καὶ τὰς λεχθείσας ἐπὶ τῆς αὐτοῦ παροικίας διαλέξεις ἕκαστά τε τῶν τότε πεπραγμένων περιέχοντα.

[4] Καὶ ἄλλα μὲν οὖν μυρία Ὡριγένους περὶ μνήμη παραδιδόασιν τῶν καθ' ἡμᾶς οἱ πρεσβύτεροι, ἃ καὶ παρήσειν μοι δοκῶ, οὐ τῆς ἐνεστώσης ἐχόμενα πραγματείας· ὅσα δὲ ἀναγκαῖα τῶν περὶ αὐτὸν διαγνῶναι ἦν, ταῦτα καὶ ἐκ τῆς ὑπὲρ αὐτοῦ πεπονημένης ἡμῖν τε καὶ τῷ καθ' ἡμᾶς ἱερῷ μάρτυρι Παμφίλῳ ἀπολογίας ἀρεστὴν ἀναλέξασθαι, ἦν τῶν φιλαιτίων ἕνεκα συμπονήσαντες ἀλλήλοις διὰ σπουδῆς πεποιήμεθα³.

ΛΔ'

Τὰ κατὰ Φίλιππον

Ἦτεσιν δὲ ὅλοις ἔξ Γορδιανοῦ τὴν Ῥωμαίων διανύσαντος ἡγεμονίαν, Φίλιππος ἅμα παιδί Φιλίππῳ τὴν ἀρχὴν διαδέχεται⁴. Τοῦτον κατέχει λόγος Χριστιανὸν ὄντα ἐν ἡμέρᾳ τῆς υστέρτης τοῦ πάσχα παννυχίδος τῶν ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας εὐχῶν τῷ πλήθει μετασχεῖν ἐθελῆσαι, οὐ πρότερον δὲ ὑπὸ τοῦ τηνικάδε προεστῶτος ἐπιτραπῆναι εἰσβαλεῖν, ἢ ἐξομολογήσασθαι καὶ τοῖς ἐν παραπτώμασιν ἐξεταζομένοις μετανοίας τε χώραν ἴσχουσιν ἑαυτὸν καταλέξει· ἄλλως γὰρ μὴ ἂν ποτε πρὸς αὐτοῦ, μὴ οὐχὶ τοῦτο ποιήσαντα, διὰ

¹ Zob. HE VI, 20, 2.

² Pogląd rozwinięty następnie przez Pawła z Samosaty i potępiony na synodach w Antiochii w latach 264-269. Zob. HE VII, 27-30; SCL 1, 43-47.

33.

Błąd Beryllosa

[1] Beryllos, wspomniany właśnie biskup Bostry w Arabii¹, usiłował wprowadzić pewne nauki sprzeczne z kanonem kościelnym, sprzeciwiające się wierze. Śmiało twierdzić, że nasz Zbawiciel i Pan nie istniał jako odrębna istota przed swym przyjściem do ludzi, że nie ma swej własnej boskości, lecz mieszka w Nim boskość ojcowska².

[2] Wobec tego wielu biskupów wdało się z nim w dyskusje i debaty. Między innymi powołano w tym celu Orygenes, który się stawiał i w rozmowie z tym człowiekiem wybadał przede wszystkim, jakie są jego poglądy. Gdy poznał jego przekonania, sprostował błędne wierzenia, przekonał go siłą swych dowodów, utwierdził w prawdziwej nauce i przywiódł z powrotem do dawnej prawowierności.

[3] Jeszcze do dziś istnieją zapiski dotyczące sprawy Beryllosa oraz synodu, który odbył się z jego powodu, a zawierają pytania, jakie zadawał mu Orygenes, dyskusje, które toczyły się w jego gminie, oraz wszystko, co się wówczas zdarzyło.

[4] Tysiące innych jeszcze szczegółów dotyczących Orygenes, przekazali potomności współcześni nam starsi ludzie, mogą je jednak pominąć jako nienależące do tematu. To zaś, co koniecznie wypada o nim wiedzieć, można wybrać z jego *Apologii*, napisanej przeze mnie i świętego męczennika naszych czasów, Pamfila, którą razem jak najstaranniej opracowaliśmy z powodu ludzkiej nieżyczliwości³.

34.

Wydarzenia za panowania Filipa

Gordian rządził państwem rzymskim sześć pełnych lat, a następnie władzę cesarską objął Filip razem ze swoim synem Filipem⁴. Mówi się o nim, że był chrześcijaninem i że w ostatnią wigilię paschalną chciał razem z ludem brać udział w modlitwach kościelnych. Jednak ówczesny zwierzchnik zabronił mu wstępu, dopóki nie wyzna grzechów, nie przyłączy się do grupy upadłych i zajmujących miejsce pokutników. Bowiem w przeciwnym razie, gdyby tego nie uczynił, biskup nigdy by go nie przyjął z powodu wielu

³ Zob. tłumaczenie S. KALINKOWSKIEGO w ŻMT 3 (1996).

⁴ Gordian III panował w latach 238-244; Filip Arab – 244-249.

πολλὰς τῶν κατ' αὐτὸν αἰτίας παραδεχθῆναι. Καὶ πειθαρῆσαι γε προθύμως λέγεται, τὸ γνήσιον καὶ εὐλαβὲς τῆς περὶ τὸν θεῖον φόβον διαθέσεως ἔργοις ἐπιδεδειγμένον¹.

ΛΕ'

Ὡς Διονύσιος Ἡρακλᾶ τὴν ἐπισκοπὴν διεδέξατο

Τρίτον δὲ τούτῳ ἔτος ἦν, καθ' ὃ μεταλλάξαντος Ἡρακλᾶ τὸν βίον ἐπὶ δέκα ἔξ ἔτεσιν τῆς προστασίας τῶν κατ' Ἀλεξάνδρειαν ἐκκλησιῶν, τὴν ἐπισκοπὴν Διονύσιος ὑπολαμβάνει².

Λς'

Ὅσα ἄλλα ἐσπούδαστο τῷ Ὀριγένῃ

[1] Τότε δῆτα, οἷα καὶ εἰκὸς ἦν, πληθούσης τῆς πίστεως πεπαρρησιασμένον τε τοῦ καθ' ἡμᾶς παρὰ πᾶσιν λόγου, ὑπὲρ τὰ ἐξήκοντά φασιν ἔτη τὸν Ὀριγένην γενόμενον³, ἅτε δὴ μεγίστην ἤδη συλλεξάμενον ἐκ τῆς μακρᾶς παρασκευῆς ἔξιν, τὰς ἐπὶ τοῦ κοινοῦ λεγομένας αὐτῷ διαλέξεις ταχυγράφοις μεταλαβεῖν ἐπιτρέψαι, οὐ πρότερόν ποτε τοῦτο γενέσθαι συγκεχωρηκότα⁴.

[2] Ἐν τούτῳ καὶ τὰ πρὸς τὸν ἐπιγεγραμμένον καθ' ἡμῶν Κέλσου τοῦ Ἐπικουρείου⁵ Ἀληθῆ λόγον ὅκτῳ τὸν ἀριθμὸν συγγράμματα συντάττει καὶ τοὺς εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον⁶ εἴκοσι πέντε τόμους τοὺς τε εἰς τοὺς δώδεκα προφῆτας, ἅφ' ὧν μόνους εὐρομεν πέντε καὶ εἴκοσι⁷.

[3] Φέρεται δὲ αὐτοῦ καὶ πρὸς αὐτὸν βασιλέα Φίλιππον ἐπιστολὴ καὶ ἄλλη πρὸς τὴν τούτου γαμετὴν Σευήραν διάφοροί τε ἄλλαι πρὸς διαφόρους· ὧν ὅποσας σποράδην παρὰ διαφόροις σωθείσας συναγαγεῖν δεδυνήμεθα, ἐν ἰδίαις τόμων περιγραφαῖς, ὡς ἂν μηκέτι διαρρίπτοντο, κατελέξαμεν, τὸν ἑκατὸν ἀριθμὸν ὑπερβαίνουσας⁸.

¹ Eusebiusz opowiada o tym, jako o czymś, o czym „się mówi”; być może sam nie jest do końca pewien, czy tak było. Rzeczywiście, Filip był łaskawy dla chrześcijan, jednak nie jest raczej prawdopodobne, by sam był chrześcijaninem.

² Heraklas, bp Aleksandrii w latach 231-247; Dionizy Aleksandryjski (zwany również Wielkim) – 247-264. Wszystkie pisma pozostałe po Dionizym zebrał Ch. L. FELTOE, *DIONYSIOU LEIPSANA, The Letters and other remains of Dionysius of Alexandria*, Univ. Press Cambridge, 1904. Zob. również: H. PIETRAS, *Jedność Boga, jedność świata i jedność Kościoła. Studium fragmentów Dionizego Aleksandryjskiego*, WF TJ, Kraków 1990.

³ Czyli w roku 245/246.

⁴ Wynika z tego, że wszystkie zachowane homilie Orygenesza pochodzą z lat ok. 246-250, gdyż wtedy, w czasie prześladowania za cesarza Decjusza, został aresztowany, był torturowany i zakończył swoją działalność publiczną.

win, które na nim ciążyły. Wieść niesie, że cesarz poddał się temu z całą gotowością i tak czynem potwierdził szczerść i dobrą wolę swej bogobojnej natury¹.

35.

Dionizy obejmuje stolicę biskupią po Heraklasie

Było to w trzecim roku panowania tego cesarza, gdy umarł Heraklas po szesnastu latach zwierzchnictwa nad Kościołami aleksandryjskimi; biskupstwo objął po nim Dionizy².

36.

Inne dzieła napisane przez Orygenes

[1] W tym czasie wiara się szerzyła, co było naturalne, a naszą naukę wszędzie głoszone z pełną swobodą. Orygenes, który tymczasem przekroczył sześćdziesiąty rok swego życia³, a dzięki długiej praktyce osiągnął łatwość wysławiania się, zgodził się podobno, by tachygrafowie spisywali jego mowy, które wygłaszał na ogólnych zgromadzeniach. Dotychczas na to nigdy nie pozwalał⁴.

[2] Wtedy też ułożył jeszcze obejmujące osiem ksiąg dzieło odpowiedzi na rozprawę Celsusa epikurejczyka⁵, którą ten napisał przeciwko nam, zatytułowaną *Słowo prawdy*, a ponadto dwadzieścia pięć ksiąg o *Ewangeli według Mateusza*⁶ oraz *Komentarz do dwunastu Proroków*, z którego zostało odnalezione tylko dwadzieścia pięć ksiąg⁷.

[3] Istnieje ponadto jego list do tego samego cesarza Filipa i inny do jego małżonki Sewery, oraz jeszcze inne do różnych osób, z których zebraliśmy tyle, ile tylko zachowało się u ludzi, i w porządku zawarliśmy w poszczególnych tomach, by je ustrzec przed dalszym rozproszeniem; jest ich ponad sto⁸.

⁵ *Przeciw Celsusowi*, tłum. S. KALINKOWSKI, ATK 1986.

⁶ Po grecku zachowały się księgi X-XVI (*Komentarz do Ewangelii według Mateusza*, ŻMT 10 (1998)), oraz ciąg dalszy w starożytnym anonimowym tłumaczeniu łacińskim wydawane jako *Komentarz do Ewangelii według Mateusza. Commentariorum series* (ŻMT 25 (2002)); tłumaczyła całość KATARZYNA AUGUSTYNIAK.

⁷ Do dziś niezachowane.

⁸ Tomy te znajdowały się w bibliotece w Cezarei Palestyńskiej. Listów tych pozostało, we fragmentach lub w całości, tylko osiem. Zob. ORYGENES, *Korespondencja*, opr. H. PIETRAS, ŻMT 6 (1997).

[4] Γράφει δὲ καὶ Φαβιανῷ τῷ κατὰ Ῥώμην ἐπισκόπῳ ἑτέροις τε πλείστοις ἄρχουσιν ἐκκλησιῶν περὶ τῆς κατ' αὐτὸν ὀρθοδοξίας. Ἔχεις καὶ τούτων τὰς ἀποδείξεις ἐν ἔκτῳ τῆς γραφείσης ἡμῖν περὶ τοῦ ἀνδρὸς ἀπολογίας¹.

ΛΖ'

Περὶ τῆς τῶν Ἀράβων διαστάσεως

Ἄλλοι δ' αὖ πάλιν ἐπὶ τῆς Ἀραβίας κατὰ τὸν δηλούμενον ἐπιφύονται χρόνον δόγματος ἀλλοτρίου τῆς ἀληθείας εἰσηγηταί, οἳ ἔλεγον τὴν ἀνθρωπεῖαν ψυχὴν τέως μὲν κατὰ τὸν ἐνεστῶτα καιρὸν ἅμα τῇ τελευτῇ συναποθνήσκειν τοῖς σώμασιν καὶ συνδιαφθείρεσθαι, αὐθις δέ ποτε κατὰ τὸν τῆς ἀναστάσεως καιρὸν σὺν αὐτοῖς ἀναβιώσεσθαι. Καὶ δὴ καὶ τότε συγκροτηθείσης οὐ σμικρᾶς συνόδου, πάλιν Ὠριγένης παρακληθεὶς καὶ ἐνταῦθα κινήσας τε λόγους ἐπὶ τοῦ κοινοῦ περὶ τοῦ ζητουμένου, οὕτως ἠνέχθη ὡς μετατεθῆναι τὰς τῶν πρότερον ἐσφαλμένων διανοίας².

ΛΗ'

Περὶ τῆς Ἐλκεσαιτῶν αἰρέσεως

Τότε δὲ καὶ ἄλλης διαστροφῆς κατάρχεται ἡ τῶν Ἐλκεσαιτῶν λεγομένη αἵρεσις³, ἥ καὶ ἅμα τῷ ἄρξασθαι ἀπέσβη. Μνημονεύει δ' αὐτῆς ὁμιλῶν ἐπὶ τοῦ κοινοῦ εἰς τὸν πβ' ψαλμὸν ὁ Ὠριγένης, ὥδὲ πως λέγων.

«Ἐλήλυθέν τις ἐπὶ τοῦ παρόντος μέγα φρονῶν ἐπὶ τῷ δύνασθαι πρεσβεύειν γνῶμης ἀθέου καὶ ἀσεβεστάτης, καλουμένης Ἐλκεσαιτῶν, νεωστὶ ἐπανισταμένης ταῖς ἐκκλησίαις. Ἐκείνη ἡ γνῶμη οἷα λέγει κακά, παραθήσομαι ὑμῖν, ἵνα μὴ συναρπάξησθε. Ἀθετεῖ τινα ἀπὸ πάσης γραφῆς, κέχρηται ῥητοῖς πάλιν ἀπὸ πάσης παλαιᾶς τε καὶ εὐαγγελικῆς, τὸν ἀπόστολον τέλεον ἀθετεῖ. Φησὶν δὲ ὅτι τὸ ἀρνήσασθαι ἀδιάφορόν ἐστιν καὶ ὁ μὲν νοήσας τῷ μὲν στόματι ἐν ἀνάγκαις ἀρνήσεται, τῇ δὲ καρδίᾳ οὐχί. Καὶ βίβλον τινὰ φέρουσιν, ἣν λέγουσιν ἐξ οὐρανοῦ πεπτωκέναι καὶ τὸν ἀκηκοῦτα ἐκείνης καὶ πιστεῦοντα ἄφεσιν λήψεσθαι τῶν ἁμαρτημάτων, ἄλλην ἄφεσιν παρ' ἣν Χριστὸς Ἰησοῦς ἀφήκεν»⁴.

¹ Dzieło zaginione z wyjątkiem księgi pierwszej. Zob. tłumaczenie S. KALINKOWSKIEGO w ŻMT 3 (1996).

² Быć мо́же записем те́й, лу́б подо́бней диспу́ты jest: ORYGENES, *Dyskusja z Heraklidesem*, tłum. A. ZAJĄCZKOWSKI, STV 5 (1967) 129-180.

[4] Pisał ponadto do Fabiana, biskupa Rzymu, oraz do bardzo wielu innych zwierzchników Kościołów w sprawie swej prawowierności. Teksty także i tych listów znajdują się w szóstej księdze *Apologii*, którą napisaliśmy w jego obronie¹.

37.

Różnica zdań wśród Arabów

W tym samym mniej więcej czasie w Arabii wystąpili jeszcze jacyś inni ludzie, wprowadzając naukę sprzeciwiającą się prawdzie. Mówili, że dusza ludzka na razie, na tym tutaj świecie, umiera razem z ciałem i wraz z nim ulega zniszczeniu. Dopiero później, gdy nadejdzie czas zmartwychwstania, zbudzi się razem z ciałem do nowego życia. Również wtedy zwołano poważny synod i znowu wezwano Orygenes, który na ogólnym zgromadzeniu zarządził debatę na temat spornej kwestii i wystąpił z taką siłą, że tych, którzy poprzednio zbłądzili, doprowadził do zmiany zapatrywań².

38.

Herezja helkesaitów

Wówczas pojawiło się jeszcze inne odstępstwo, herezja tak zwanych helkesaitów³, lecz zgasła ona w tej samej prawie chwili, w której się pojawiła. Orygenes wspomina o niej w homilii, jaką wygłosił do zgromadzonych wiernych o Psalmie 82. Oto jego słowa:

„Zjawił się w naszych czasach człowiek, który wielce szczyci się tym, że może głosić naukę bezbożną i wielce niegodziwą, naukę tak zwanych helkesaitów, która niedawno pojawiła się w Kościołach. Jakże zaś złe teorie szerzy ta sekta, wyłożę wam, byście nie dali się do niej przyciągnąć. Odrzuca ona niektóre części całego Pisma Świętego, a potem znów powołuje się na słowa całego Starego Testamentu i Ewangelii, Apostoła zaś zupełnie nie uznaje. Mówi dalej, że wyrzeczenie się wiary jest bez znaczenia, bo człowiek rozsądny w razie potrzeby wyrzeknie się wprawdzie ustami, ale nie sercem. Pokazują także księgę, o której mówią, że spadła z nieba. Kto jej słucha i w nią wierzy, otrzyma odpuszczenie grzechów, i to inne odpuszczenie niż to, którego udzielił Chrystus Jezus”⁴.

³ Helkesaici: sekta pochodzenia żydowskiego, z początku II w. Głosili między innymi możliwość ponownego chrztu dla odstępców.

⁴ Fragment zachowany tylko w tym miejscu.

ΛΘ'

Περὶ τῶν κατὰ Δέκιον

[1] Ἀλλὰ γὰρ Φίλιππον ἔτεσιν ἑπτὰ βασιλεύσαντα διαδέχεται Δέκιος¹. ὃς δὴ τοῦ πρὸς Φίλιππον ἔχθους ἕνεκα διωγμὸν κατὰ τῶν ἐκκλησιῶν ἐγείρει, ἐν ᾧ Φαβιανοῦ ἐπὶ Ῥώμης μαρτυρίῳ τελειωθέντος, Κορνήλιος τὴν ἐπισκοπὴν διαδέχεται².

[2] Ἐπὶ δὲ Παλαιστίνης Ἀλέξανδρος ὁ τῆς Ἱεροσολύμων ἐκκλησίας ἐπίσκοπος αὐθις³ διὰ Χριστὸν ἐν τῇ Καισαρείᾳ ἡγεμονικοῖς παραστάς δικαστηρίοις καὶ ἐπὶ δευτέρᾳ διαπρέψας ὁμολογία, δεσμωτηρίου πειράται, λιπαρῶ γήρει καὶ σεμνῇ πολιᾷ κατεστεμμένος.

[3] Τοῦτου δὲ μετὰ τὴν ἐν τοῖς ἡγεμονικοῖς δικαστηρίοις λαμπρὰν καὶ περιφανῆ μαρτυρίαν ἐπὶ τῆς εἰρκτικῆς κοιμηθέντος, Μαζαβάνης διάδοχος τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπισκοπῆς ἀναδείκνυται.

[4] Τῷ δ' Ἀλεξάνδρῳ παραπλησίως ἐν Ἀντιοχείᾳ τοῦ Βαβυλᾶ μετὰ ὁμολογίαν ἐν δεσμωτηρίῳ μεταλλάξαντος, Φάβιος⁴ τῆς αὐτόθι προΐσταται ἐκκλησίας.

[5] Τὰ μὲν οὖν Ὠριγένηι κατὰ τὸν διωγμὸν συμβάντα οἶα καὶ ὅσα, καὶ ὁποίας ἔτυχεν τελευτῆς, τοῦ πονηροῦ δαίμονος ἐφαμίλλως τάνδρῃ πανστρατιᾷ παραταξαμένου πάσῃ τε μηχανῇ καὶ δυνάμει κατ' αὐτοῦ στρατηγήσαντος παρὰ πάντας τε τοὺς τηνικάδε πολεμηθέντας διαφερόντως ἐπισκῆψαντος αὐτῷ, οἶα τε καὶ ὅσα διὰ τὸν Χριστοῦ λόγον ὁ ἀνὴρ ὑπέμεινεν, δεσμὰ καὶ βασάνους τὰς κατὰ τοῦ σώματος τὰς τε ὑπὸ σιδήρῳ καὶ μυχοῖς εἰρκτικῆς τιμωρίας, καὶ ὡς ἐπὶ πλείσταις ἡμέραις τοὺς πόδας ὑπὸ τέσσαρα τοῦ κολαστηρίου ξύλου παραταθεὶς διαστήματα, πυρός τε ἀπειλὰς καὶ ὅσα ἄλλα πρὸς τῶν ἐχθρῶν ἐπενεχθέντα καρτερῶς ἤνεγκεν, οἷου τε τὰ κατ' αὐτὸν ἔτυχεν τέλους, μηδαμῶς αὐτὸν ἀνελεῖν παντὶ σθένει τοῦ δικαστοῦ φιλονείκως ἐνστάντος, ὁποίας τε μετὰ ταῦτα καταλείπει φωνὰς καὶ αὐτὰς πλήρεις τοῖς ἀναλήψεως δεομένοις ὠφελείας, πλείσταις ὅσαι τάνδρὸς ἐπιστολαὶ τάληθες ὁμοῦ καὶ ἀκριβὲς περιέχουσιν⁵.

¹ Decjusz panował w latach 249-251.

² Korneliusz, bp Rzymu w latach 251-252.

³ Zob. HE VI, 11, 5.

39.

Wydarzenia za panowania Decjusza

[1] Tymczasem po siedmioletnim panowaniu Filipa władzę cesarską objął Decjusz¹, który z nienawiści do swego poprzednika wszczął prześladowanie Kościołów. Śmiercią męczeńską zakończył wówczas życie Fabian w Rzymie, a na stolicy biskupiej zasiadł po nim Korneliusz².

[2] W Palestynie zaś Aleksander, biskup Kościoła jerozolimskiego, znowu³ z powodu Chrystusa stanął w Cezarei przed trybunałem namiestnika, wsławił się ponownym wyznaniem wiary i przeszedł próbę więzienia, uwięziony sędziwym wiekiem i czcigodną siwizną.

[3] Po złożeniu przed trybunałami wspańiałego i świętego świadectwa umarł w więzieniu, a jego następcą na biskupstwie jerozolimskim został Mazabanes.

[4] Tak samo jak Aleksander, złożywszy wyznanie wiary, umarł w więzieniu w Antiochii Babylas, a Fabiusz⁴ stanął na czele tamtejszego Kościoła.

[5] Jak wielkie i jak liczne próby przeszedł Orygenes w czasie prześladowania, jak się skończyły, jako że zły demon wystawił przeciw temu mężowi całe swoje wojsko, wystąpił przeciwko niemu z całą swą przebiegłością i potęgą i właśnie jego upatrzył sobie bardziej niż wszystkich innych, przeciw którym prowadził wtedy wojnę; jakie i jak wielkie były cierpienia, które zniósł ten mąż dla słowa Chrystusowego, więzienia i męki, tortury cielesne, bóle zadane żelazem, katusze w najgłębszych lochach więzienia; przez jak wiele dni leżał zakuty w dyby z nogami rozpiętymi aż do czwartego otworu, jak grożono mu ogniem, jak wreszcie mężnie znosił wszystkie inne męki zadawane przez nieprzyjaciół, jak się to dla niego skończyło, jako że sędzia z największą starannością dbał o to, by przypadkiem nie pozbawić go życia; ile jeszcze po tym wszystkim zostawił pism niezmiernie użytecznych dla tych, którzy potrzebowali wsparcia – wszystko to zgodnie z prawdą i dokładnie zawarte jest w licznych *Listach* tego męża⁵.

⁴ Fabiusz, bp Antiochii w latach 250-252/253.

⁵ Nic z tego do nas nie dotarło. Hieronim pisze, że niedługo potem Orygenes umarł. Zob. *O mężach znakomitych* 54.

M'

Περὶ τῶν Διονυσίων συμβάντων

[1] Τὰ γέ τοι κατὰ Διονύσιον ἐκ τῆς πρὸς Γερμανὸν ἐπιστολῆς αὐτοῦ παραθήσομαι, ἔνθα τοῦτον περὶ ἑαυτοῦ λέγων ἱστορεῖ τὸν τρόπον¹.

«Ἐγὼ δὲ καὶ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ λαλῶ, καὶ αὐτὸς οἶδεν εἰ ψεύδομαι· οὐδεμίαν ἐπ' ἑμαυτοῦ βαλλόμενος οὐδὲ ἀθεεὶ πεποιήμαι τὴν φυγὴν.

[2] «Ἀλλὰ καὶ πρότερον, τοῦ κατὰ Δέκιον προτεθέντος διωγμοῦ, Σαβῖνος αὐτῆς ὥρας φρουμεντάριον ἔπεμψεν εἰς ἀναζήτησίν μου, καὶ γὰρ μὲν τεσσάρων ἡμερῶν ἐπὶ τῆς οἰκίας ἔμεινα, τὴν ἄφιξιν τοῦ φρουμενταρίου προσδοκῶν, ὃ δὲ πάντα μὲν περιήλθεν ἀνερευνῶν, τὰς ὁδοὺς τοὺς ποταμοὺς τοὺς ἀγρούς, ἔνθα κρύπτεσθαι με ἢ βαδίζειν ὑπενόησεν, ἀορασίᾳ δὲ εἶχeto μὴ εὐρίσκων τὴν οἰκίαν· οὐ γὰρ ἐπίστευεν οἴκοι με διωκόμενον μένειν.

[3] Καὶ μόλις, μετὰ τὴν τετάρτην ἡμέραν, κελεύσαντός μοι μεταστῆναι τοῦ θεοῦ καὶ παραδόξως ὁδοποιήσαντος, ἐγὼ τε καὶ οἱ παῖδες² καὶ πολλοὶ τῶν ἀδελφῶν ἅμα συνεξήλθομεν. Καὶ ὅτι τῆς τοῦ θεοῦ προνοίας ἔργον ἐκεῖνο γέγονεν, τὰ ἐξῆς ἐδήλωσεν, ἐν οἷς τάχα τισὶν γεγόναμεν χρήσιμοι».

[4] Εἰτά τινα μεταξὺ εἰπὼν, τὰ μετὰ τὴν φυγὴν αὐτῷ συμβεβηκότα δηλοῖ, ταῦτα ἐπιφέρων·

«Ἐγὼ μὲν γὰρ περὶ ἡλίου δυσμὰς ἅμα τοῖς σὺν ἐμοὶ γενόμενος ὑπὸ τοῖς στρατιώταις, εἰς Ταπόσιριν ἦχθην, ὃ δὲ Τιμόθεος κατὰ τὴν τοῦ θεοῦ πρόνοιαν ἔτυχεν μὴ παρὼν μηδὲ καταληφθεὶς, ἐλθὼν δὲ ὕστερον εὗρεν τὸν οἶκον ἔρημον καὶ φρουροῦντας αὐτὸν ὑπηρέτας, ἡμᾶς δὲ ἐξηνδραποδισμένους».

[5] Καὶ μεθ' ἑτέρα φησιν·

«Καὶ τίς ὁ τῆς θαυμασίας οἰκονομίας αὐτοῦ τρόπος; τὰ γὰρ ἀληθῆ λεχθήσεται, ἀπῆντετό τις τῶν χωριτῶν ὑποφεύγοντι τῷ Τιμοθέῳ καὶ τεταραγμένῳ, καὶ τὴν αἰτίαν τῆς ἐπέξεως ἐπύθετο.

[6] «Ὁ δὲ τάληθές ἐξεῖπεν, κάκεῖνος ἀκούσας (ἀπῆει δ' εὐωχισόμενος γάμους, διαπαννυχίζειν γὰρ αὐτοῖς ἐν ταῖς τοιαύταις συνόδοις ἔθος) εἰσελθὼν ἀπήγγειλεν τοῖς κατακειμένοις· οἱ δὲ ὀρμῇ μιᾷ, καθάπερ ὑπὸ συνθήματι, πάντες ἐξανέστησαν, καὶ δρόμῳ φερόμενοι τάχιστα ἦκον, ἐπεισπεσόντες τε ἡμῖν ἠλάλαξαν, καὶ φυγῆς εὐθέως τῶν φρουρούντων ἡμᾶς στρατιωτῶν γενομένης, ἐπέστησαν ἡμῖν, ὥς εἶχομεν ἐπὶ τῶν ἀστρώτων σκιμπόδων κατακείμενοι³.

¹ Por. H. PIETRAS, *Lettera pròs Germanon di Dionigi Alessandrino*, Gregorianum 71 (1990) 573-583, oraz *Droga na zesłanie Dionizego Aleksandryjskiego w roku 257 w*: Sympozja Kazimierskie poświęcone kulturze świata późnego antyku i wczesnego chrześcijaństwa, TN KUL, Lublin 1998, 313-321. Opisane tu wydarzenia zdają się jednak pasować do późniejszego prześladowania w czasach Waleriana. W tym kontekście zresztą Euzebiusz podejmuje cytowanie tego listu (HE VII, 11).

40.

Losy Dionizego

[1] Co spotkało Dionizego, opowiem na podstawie jego *Listu do Germanosa*, gdzie sam o sobie mówi tak¹:

„Ja zaś mówię w obliczu Boga, który wie, że nie kłamię: Nigdy nie uciekałem sam z siebie i bez znaku od Boga.

[2] Wtedy gdy szalało prześladowanie za panowania Decjusza, a Sabinus w tej samej godzinie wysłał frumentariusza, by mnie odszukał, pozostałem przez cztery dni w domu, czekając na jego przybycie. Tymczasem on, poszukując mnie, biegał po wszystkich miejscach, przeczesując drogi, rzeki i pola, wszędzie tam, gdzie podejrzewał, że się ukrywałem albo że tamtędy przechodziłem. Był tak ślepy, że nie przeszukał mojego domu, bowiem nie sądził, że ja, poszukiwany, w nim pozostanę.

[3] I niechętnie, po upływie czterech dni, dopiero gdy Bóg kazał mi uchodzić i gdy w cudowny sposób otworzył przede mną drogę, wyszedłem razem z domownikami² i wielu braćmi. Że to było dziełem Opatrzności Bożej, okazało się później, gdy niejednemu mogliśmy się przydać”.

[4] Nieco dalej opowiada Dionizy, co mu się przydarzyło po ucieczce, i dodaje:

„O zachodzie słońca wpadłem razem ze swoimi towarzyszami w ręce żołnierzy, którzy mnie odprowadzili do Taposiris. Tymoteusza zaś zrządzeniem Bożej Opatrzności przypadkowo nie było w domu i nie został pojmany. Gdy się później zjawił, zastał dom opuszczony i postawione przy nim strażę, a nas w więzieniu”.

[5] Nieco dalej mówi tak:

„I jakież to było owo przedziwne zrządzenie Opatrzności? Będę mówił tylko prawdę. Pewien wieśniak spotkał Tymoteusza, gdy ten uciekał ogarnięty niepokojem. Wówczas zapytał go o przyczynę jego pośpiechu.

[6] Tymoteusz wyznał prawdę. Wieśniak był właśnie w drodze na ucztę weselną, a według tamtejszego zwyczaju tego rodzaju spotkania trwały całą noc. Dowiedziawszy się o wszystkim, wieśniak poszedł do gości weselnych i opowiedział im całe zdarzenie. Oni zaś jednomyślnie, jak gdyby na jakiś umówiony znak, zerwali się wszyscy i biegnąc co sił, wkrótce zjawili się przy nas i wpadli na nas, głośno krzycząc. Gdy zaś nasza straż żołnierska w pośpiechu rzuciła się do ucieczki, stanęli przy nas; a my leżeliśmy na gołych pryczach³.

² A. Lisiecki daje „dzieci” suponując, że Dionizy był żonaty i miał rodzinę. Jest to oczywiście możliwe, ale termin *παῖδες* oznacza nie tylko dzieci, ale także niewolników i innych służących wchodzących w skład domu w sensie szerszym.

³ Jak zauważają wszyscy komentatorzy, wydarzenie to dowodzi antyrzymskich nastrojów wśród ludności egipskiej.

[7] «Κἀγὼ μὲν, οἶδεν ὁ θεὸς ὡς ληστὰς εἶναι πρότερον ἡγούμενος ἐπὶ σύλῃσιν καὶ ἀρπαγῇν ἀφικομένους, μένων ἐπὶ τῆς εὐνῆς, ἡμῖν γυμνὸς ἐν τῷ λινῷ ἐσθήματι, τὴν δὲ λοιπὴν ἐσθῆτα παρακειμένην αὐτοῖς ὤρεγον· οἱ δὲ ἐξανίστασθαι τε ἐκέλευον καὶ τὴν ταχίστην ἐξίεναι.

[8] «Καὶ τότε συνεῖς ἐφ' ᾧ παρῆσαν, ἀνέκραγον δεόμενος αὐτῶν καὶ ἱκετεύων ἀπιέναι καὶ ἡμᾶς ἔαν, εἰ δὲ βούλονται τι χρηστὸν ἐργάσασθαι, τοὺς ἀπάγοντάς με φθάσαι καὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοὺς τὴν ἐμὴν ἀποτεμεῖν ἡξίου. Καὶ τοιαῦτα βοῶντος, ὡς ἴσασιν οἱ κοινωνοί μου καὶ μέτοχοι πάντων γενόμενοι, ἀνίστασαν πρὸς βίαν. Κἀγὼ μὲν παρῆκα ἐμαυτὸν ὑπτίον εἰς τοῦδαφος, οἱ δὲ διαλαβόντες χειρῶν καὶ ποδῶν σύροντες ἐξήγαγον.

[9] «Ἐπηκολούθουν δέ μοι οἱ τούτων πάντων μάρτυρες, Γάϊος Φαῦστος Πέτρος Παῦλος· οἱ καὶ ὑπολαβόντες με φοράδην ἐξήγαγον τοῦ πολιχνίου καὶ ὄνῳ γυμνῷ ἐπιβίβασαντες ἀπήγαγον»¹.

Ταῦτα περὶ ἑαυτοῦ ὁ Διονύσιος.

ΜΑ'

Περὶ τῶν ἐπ' αὐτῆς Ἀλεξανδρείας μαρτυρησάντων

[1] Ὁ δ' αὐτὸς ἐν ἐπιστολῇ τῇ πρὸς Φάβιον, Ἀντιοχέων ἐπίσκοπον, τῶν κατὰ Δέκιον μαρτυρησάντων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τοὺς ἀγῶνας τοῦτον ἱστορεῖ τὸν τρόπον·

«Οὐκ ἀπὸ τοῦ βασιλικοῦ προστάγματος ὁ διωγμὸς παρ' ἡμῖν ἤρξατο, ἀλλὰ γὰρ ὅλον ἐνιαυτὸν προύλαβεν², καὶ φθάσας ὁ κακῶν τῇ πόλει ταύτῃ μάντις καὶ ποιητής, ὅστις ἐκεῖνος ἦν, ἐκίνησεν καὶ παρώρμησεν καθ' ἡμῶν τὰ πληθὴ τῶν ἐθνῶν, εἰς τὴν ἐπιχώριον αὐτοῦ δεισιδαιμονίαν ἀναρριπίσας.

[2] «Οἱ δ' ἐρεθισθέντες ὑπ' αὐτοῦ καὶ πάσης ἐξουσίας εἰς ἀνοσιουργίαν λαβόμενοι³, μόνην εὐσέβειαν τὴν θρησκείαν τῶν δαιμόνων ταύτην ὑπέλαβον, τὸ καθ' ἡμῶν φονᾶν.

[3] «Πρῶτον οὖν πρεσβύτην, Μητρᾶν ὀνόματι, συναρπάσαντες καὶ κελεύσαντες ἄθεα λέγειν ῥήματα⁴, μὴ πειθόμενον, ξύλοις τε παίοντες τὸ σῶμα καὶ καλάμοις ὀξέσιν τὸ πρόσωπον καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς κεντοῦντες, ἀγαγόντες εἰς τὸ προάστειον, κατελιθοβόλησαν.

[4] «Εἷτα πιστὴν γυναῖκα, Κοῖνταν καλουμένην, ἐπὶ τὸ εἰδωλεῖον ἀγαγόντες, ἠνάγκαζον προσκυνεῖν· ἀποστρεφομένην δὲ καὶ βδελυττομένην

¹ Ciąg dalszy listu zob. HE VII, 11, w kontekście prześladowania w czasach Waleriana.

² To znaczy w r. 248.

³ Czyli prefekt Sabinus zapewne milcząco to aprobował.

[7] Ja zaś, Bóg mi świadkiem, myślałem na początku, że to rozbójnicy, którzy napadli na nas, by nas złupić i ograbić, więc pozostałem na swojej pryczy, a byłem tylko w lnianej tunice, i zaoferowałem im resztę swej odzieży, która przy mnie leżała.

[8] Tymczasem oni kazali mi wstać i jak najprędzej uciekać. Wtedy dopiero zrozumiałem, dlaczego przyszli, więc głośno prosiłem i błagałem, by sobie poszli i zostawili nas, a jeśli już chcieliby wyświadczyć nam jakąś przysługę, uważałem za dobre, by uprzedzając tych, którzy mnie pojмали, ścięli mi głowę. Gdy tak do nich krzyczałem – a wiedzą o tym moi towarzysze i uczestnicy wszystkich tych wydarzeń – siłą postawili mnie na nogi. Wówczas rzuciłem się na wznak na ziemię, lecz oni chwycili mnie za ręce i wywlekli, ciągnąc za nogi.

[9] Jako świadkowie tego wszystkiego byli wówczas ze mną Gajus, Faustus, Piotr i Paweł, którzy położyli mnie na nosze, wynieśli z miasteczka, a potem na oklep wsadzili na osła i wywieźli”¹.

Tyle Dionizy o sobie samym.

41.

Męczennicy z Aleksandrii

[1] Ten sam Dionizy w *Liście do Fabiusza*, biskupa antiocheńskiego, w taki sposób opisuje walki, jakie męczennicy w czasach Decjusza stoczyli w Aleksandrii:

„Nasze prześladowanie nie wybuchło dopiero po wydaniu edyktu cesarskiego, ale rozpoczęło się cały rok wcześniej². Wyprzedził je pewien wróżbita i wieszcz przepowiadający nieszczęście temu miastu, który podburzył i poderwał przeciwko nam pogański motłoch, przez to że rozpalił emocje ludzi ku miejscowym zabobonom.

[2] Podżegani przez niego i mając swobodę popełniania wszelkiej niegodziwości³, uważali, że religia i kult ich demonów polega jedynie na tym, by nas mordować.

[3] Najpierw więc porwali starca Metrasa i kazali mu wypowiadać bezbożne słowa⁴. Gdy ich nie posłuchał, bili go kijami po całym ciele, a twarz i oczy kaleczyli mu ostrymi trzcinami, wreszcie wywlekli go na przedmieście i tam ukamienowali.

[4] Potem chrześcijankę o imieniu Kwinta zaprowadzili do świątyni i zmuszali do oddania czci bóstwu. Gdy okazała swój wstręt i odrazę,

⁴ Prawdopodobnie przeciwko Chrystusowi, analogicznie do przesłuchania Polikarpa ze Smyrny; zob. HE IV, 15, 18-20.

ἐκδήσαντες τῶν ποδῶν διὰ πάσης τῆς πόλεως κατὰ τοῦ τραχέος λιθοστρώτου σύροντες προσαρασσομένην τοῖς μυλιαίοις λίθοις, ἅμα καὶ μαστιγοῦντες, ἐπὶ τὸν αὐτὸν ἀγαγόντες κατέλευσαν τόπον.

[5] «Εἶθ' ὁμοθυμαδὸν ἅπαντες ὥρμησαν ἐπὶ τὰς τῶν θεοσεβῶν οἰκίας, καὶ οὓς ἐγνώριζον ἕκαστοι γειτνιώντας, ἐπεισπεσόντες ἦγον ἐσύλων τε καὶ διήρπαζον, τὰ μὲν τιμιώτερα τῶν κειμηλίων νοσφιζόμενοι, τὰ δὲ εὐτελέστερα καὶ ὅσα ἐκ ξύλων ἐπεποίητο, διαρριπτοῦντες καὶ κατακάοντες ἐν ταῖς ὁδοῖς ἐαλωκυίας ὑπὸ πολεμίων πόλεως παρεῖχον θέαν.

[6] «Ἐξέκλινον δὲ καὶ ὑпанεχώρουν οἱ ἀδελφοὶ καὶ τὴν ἀρπαγὴν τῶν ὑπαρχόντων ὁμοίως ἐκείνοις οἷς καὶ Παῦλος ἐμαρτύρησεν, μετὰ χαρᾶς προσεδέξαντο¹. Καὶ οὐκ οἶδ' εἴ τις, πλὴν εἰ μὴ πού τις εἷς ἐμπεσών, μέχρι γε τούτου τὸν κύριον ἠρνήσατο·

[7] «Ἀλλὰ καὶ τὴν θαυμασιωτάτην τότε παρθένον πρεσβῦτιν Ἀπολλωνίαν διαλαβόντες, τοὺς μὲν ὀδόντας ἅπαντας κόπτοντες τὰς σιαγόνας ἐξήλασαν, πυρὰν δὲ νήσαντες πρὸ τῆς πόλεως ζῶσαν ἠπείλουν κατακαύσειν, εἰ μὴ συνεκφωνήσειεν αὐτοῖς τὰ τῆς ἀσεβείας κηρύγματα. Ἡ δὲ ὑποπαραιτησαμένη βραχὺ καὶ ἀνεθεῖσα, συντόνως ἐπήδησεν εἰς τὸ πῦρ, καὶ καταπέφλεκται.

[8] «Σεραπίωνά τε καταλαβόντες ἐφέστιον, σκληραῖς βασάνοις αἰκισάμενοι καὶ πάντα τὰ ἄρθρα διακλάσαντες, ἀπὸ τοῦ ὑπερφύου πρηνῇ κατέρριψαν.

«Οὐδεμία δὲ ὁδός, οὐ λεωφόρος, οὐ στενωπὸς ἡμῖν βάσιμος ἦν, οὐ νύκτωρ, οὐ μεθ' ἡμέραν, αἰεὶ καὶ πανταχοῦ πάντων κεκραγόντων, εἰ μὴ τὰ δύσφημά τις ἀνυμνοίῃ ῥήματα, τοῦτον εὐθέως δεῖν σύρεσθαι τε καὶ πίμπρασθαι.

[9] «Καὶ ταῦτα ἐπὶ πολὺ μὲν τοῦτον ἥκμασεν τὸν τρόπον, διαδεξαμένη δὲ τοὺς ἀθλίους ἡ στάσις καὶ πόλεμος ἐμφύλιος τὴν καθ' ἡμῶν ὠμότητα πρὸς ἀλλήλους αὐτῶν ἔτρεψεν, καὶ σμικρὸν μὲν προσανεπνεύσαμεν, ἀσχολίαν τοῦ πρὸς ἡμᾶς θυμοῦ λαβόντων, εὐθέως δὲ ἡ τῆς βασιλείας ἐκείνης τῆς εὐμενεστέρας ἡμῖν μεταβολὴ διήγγελλται², καὶ πολὺς ὁ τῆς ἐφ' ἡμᾶς ἀπειλῆς φόβος ἀνετείνετο.

[10] «Καὶ δὴ καὶ παρὴν τὸ πρόσταγμα, αὐτὸ σχεδὸν ἐκεῖνο οἷον τὸ προρηθὲν ὑπὸ τοῦ κυρίου ἡμῶν παρὰ βραχὺ τὸ φοβερώτατον, ὥς, εἰ δυνατόν, σκανδαλίσαι καὶ τοὺς ἐκλεκτούς³.

[11] «Πλὴν πάντες γε κατεπτήχεσαν· καὶ πολλοὶ μὲν εὐθέως τῶν περιφανεστερῶν, οἱ μὲν ἀπὴντων δεδιότες, οἱ δὲ δημοσιεύοντες ὑπὸ τῶν πράξεων ἦγοντο, οἱ δὲ ὑπὸ τῶν ἀμφ' αὐτοῖς ἐφείλκοντο· ὀνομαστί τε καλούμενοι ταῖς ἀνάγνοις καὶ ἀνιέροις θυσίαις προσήεσαν⁴, οἱ μὲν ὠχρῶντες καὶ τρέμοντες,

¹ Por. Hbr 10, 34.

² Cesarz Filip Arab był życzliwy dla chrześcijan, a po jego śmierci nawet uważano go za chrześcijanina.

związali jej nogi i wlekli po ostrym bruku przez całe miasto, rzucali ją o młyńskie kamienie, biczowali, zawlekli na to samo miejsce i również ukamienowali.

[5] Następnie wszyscy jednomyślnie rzucili się na domy chrześcijańskie i gdzie tylko znali kogoś jako swego sąsiada, tam wpadali, grabili i rabowali. Cenniejsze przedmioty zabierali dla siebie, a rzeczy mniej wartościowe i wszystko, co było z drewna, rzucali na ulice i tam palili, tak że Aleksandria zdawała się być miastem zdobytym przez wrogów.

[6] Bracia tymczasem uchodzili i ratowali się ucieczką, a grabież swego mienia przyjmowali z radością, na wzór tych, którym Paweł wystawił podobne świadectwo¹. I nie wiem, czy aż do dzisiaj był ktokolwiek, z wyjątkiem może jednego upadłego, kto wyrzekłby się Pana.

[7] Pochwycili również czcigodną Apolonię, sędziwą dziewicę. Bijąc ją w szczęki, wybili jej wszystkie zęby, a potem wzniesli stos przed miastem i grozili, że spalą ją żywcem, jeśli razem z nimi nie będzie wydawać bezbożnych okrzyków. Ona przez chwilę odmawiała, a potem gotowa na ofiarę sama rzuciła się w ogień i spłonęła.

[8] Oprócz tego pojмали Serapiona w jego własnym domu, zadali mu straszne męki, porozrywali wszystkie stawy i z górnego piętra zrzucili głowę w dół.

Już żadna droga, żadna ulica, żaden zaułek nie był dla nas dostępny, ani w nocy, ani w dzień. Zawsze i wszędzie wszyscy wołali: «Kto nie zaśpiewa obelżywych słów, tego natychmiast złapie się i spali».

[9] I tak było jeszcze bardzo długo. Gdy zaś potem wśród nieszczęśników wybuchły zamieszki i wojna domowa, wówczas okrucieństwo, z jakim nas traktowali, obrócili przeciw sobie samym. Myśmy trochę odetchnęli, bo zabrakło im czasu, by wyładowywać swój gniew na nas. Wkrótce jednak nadeszły wieści o zmianie rządów tak dla nas przychylnych² i ogarnął nas wielki lęk przed tym, co nam groziło.

[10] Już też ukazał się edykt prawie odpowiadający temu, co [o czasach ucisku] przepowiedział nasz Pan, mówiąc, że przyjdą nagle i będą budziły grozę, aby, o ile to możliwe, doprowadzić do błędu wybranych³.

[11] Wszystkich więc ogarnął strach. I natychmiast wielu spośród najznakomitszych, wywoływanych po imieniu, stawiało się, by złożyć nieczyste i bezbożne ofiary, jedni z lęku, inni z obowiązku, wezwani jako urzędnicy, jeszcze inni przymuszeni przez swe otoczenie⁴. Niektórzy byli bladzi i drżeli,

³ Por. Mt 24, 8-10. 24.

⁴ Obowiązek złożenia ofiar i uzyskania oficjalnego potwierdzenia tego aktu spoczywał na wszystkich obywatelach cesarstwa, nie tylko na chrześcijanach.

ὥσπερ οὐ θύσοντες, ἀλλ' αὐτοὶ θύματα καὶ σφάγια τοῖς εἰδώλοις ἐσόμενοι, ὡς ὑπὸ πολλοῦ τοῦ περιστῶτος δήμου χλεύην αὐτοῖς ἐπιφέρεισθαι καὶ δηλοῦς μὲν εἶναι πρὸς πάντα δειλοὺς ὑπάρχοντας, καὶ πρὸς τὸ τεθνάναι καὶ πρὸς τὸ θῦσαι.

[12] «Οἱ δέ τινες ἐτοιμότερον τοῖς βωμοῖς προσέτρεχον, ἰσχυριζόμενοι τῇ θρασύτητι τὸ μὴδὲ πρότερον Χριστιανοὶ γεγονέναι, περὶ ὧν ἡ τοῦ κυρίου πρόρρησις ἀληθεστάτη ὅτι δυσκόλως σωθήσονται¹. Τῶν δὲ λοιπῶν οἱ μὲν εἶποντο τούτοις ἐκατέροις, οἱ δὲ ἔφευγον.

[13] «Οἱ δὲ ἠλίσκοντο, καὶ τούτων οἱ μὲν ἄχρι δεσμῶν καὶ φυλακῆς χωρήσαντες, καὶ τινὲς καὶ πλείονας ἡμέρας καθειρχθέντες, εἶτα καὶ πρὶν ἐπὶ δικαστήριον ἐλθεῖν, ἐξωμόσαντο, οἱ δὲ καὶ βασάνοις ἐπὶ ποσὸν ἐγκαρτερήσαντες, πρὸς τὸ ἐξῆς ἀπεῖπον.

[14] «Οἱ δὲ στεργοὶ καὶ μακάριοι στῦλοι τοῦ κυρίου² κραταιωθέντες ὑπ' αὐτοῦ καὶ τῆς ἰσχυρᾶς ἐν αὐτοῖς πίστεως ἀξίαν καὶ ἀνάλογον δύναμιν καὶ καρτερίαν λαβόντες, θαυμαστοὶ γεγόνασιν αὐτοῦ τῆς βασιλείας μάρτυρες.

[15] «Ὡν πρῶτος Ἰουλιανός, ἄνθρωπος ποδαγρός, μὴ στῆναι, μὴ βαδίσαι δυνάμενος, σὺν ἑτέροις δύο τοῖς φέρουσιν αὐτὸν προσήχθη· ὧν ὁ μὲν ἕτερος εὐθύς ἥρνησατο, ὁ δ' ἕτερος, Κρονίων ὀνόματι, ἐπὶ κλην δὲ Εὐνους, καὶ αὐτὸς ὁ πρεσβύτερος Ἰουλιανὸς ὁμολογήσαντες τὸν κύριον, διὰ πάσης τῆς πόλεως, μεγίστης οὔσης ὡς ἴστε, καμῆλοις ἐποχούμενοι καὶ μετέωροι μαστιγούμενοι, τέλος ἀσβέστω, περικεχυμένου τοῦ δήμου παντός, κατετάκησαν.

[16] «Στρατιώτης τε αὐτοῖς ἀπαγομένοις παραστὰς καὶ τοῖς ἐφυβρίζουσιν ἐναντιωθείς, ἐκβοησάντων ἐκείνων προσαχθεὶς ὁ ἀνδριότατος ὄπλομάχος τοῦ θεοῦ Βησᾶς κὰν τῷ μεγάλῳ πολέμῳ τῷ περὶ τῆς εὐσεβείας ἀριστεύσας, ἀπετμήθη τὴν κεφαλὴν.

[17] «Καὶ τις ἕτερος, τὸ μὲν γένος Λίβυς, τὴν δὲ προσηγορίαν ἄμα καὶ τὴν εὐλογίαν ἀληθῆς Μάκαρ³, προτροπῆς αὐτῷ πολλῆς ὑπὸ τοῦ δικαστοῦ πρὸς ἄρνησιν γενομένης, οὐχ ὑπαχθεὶς ζῶν καταπέφλεκται. Ἐπίμαχος τε μετ' αὐτοὺς καὶ Ἀλέξανδρος μετὰ πολὺν ὃν ἔμειναν δεσμῶται χρόνον, μυρίας διενεγκόντες ἀλγηδόνας ξυστήρας μαστίγας, [πυρὶ] ἀσβέστω καὶ οὗτοι διεχύθησαν.

[18] «Καὶ σὺν αὐτοῖς γυναῖκες τέσσαρες, Ἀμμωνάριόν τε ἁγία παρθένος, πάνυ φιλονείκως αὐτὴν ἐπὶ πλείστον τοῦ δικαστοῦ βασανίσαντος, ἅτε προαποφηναμένην ὅτι μὴδὲν ὧν ἐκεῖνος κελεύει φθέγγεται, ἀληθεύσασα τὴν ἐπαγγελίαν, ἀπήχθη· αἱ δὲ λοιπαί, ἡ σεμνοτάτη πρεσβυτίς Μερκουρία καὶ ἡ πολύπαις μὲν, οὐχ ὑπὲρ τὸν κύριον δὲ ἀγαπήσασα τὰ τέκνα Διονυσία,

¹ Mt 19, 23; Mk 10, 23; Lk 18, 24.

² Por. Ga 2, 9.

nie jak ofiarnicy, ale jakby sami mieli być złożeni na ofiarę i zabici dla bożków, tak że otaczający ich wielki tłum drwił z nich. Okazało się, że bali się wszystkiego, tak śmierci, jak i ofiary.

[12] Inni zaś z większą skwapliwością zbliżali się do ołtarzy i z podniesionym czołem zapewniali, że nigdy nie byli chrześcijanami. Na nich to w całej pełni sprawdza się przepowiednia Pańska, że trudno dla nich o zbawienie¹. Wszyscy inni wreszcie szli za przykładem jednych albo drugich, albo uciekali.

[13] Niektórych schwytano, a spośród nich niektórzy wytrwali aż do zakucia w kajdany i wtrącenia do więzienia, niektórzy zaś siedzieli zamknięci przez szereg dni, a potem, zanim jeszcze postawiono ich przed trybunałem, pod przysięgą wyrzekli się wiary, inni wreszcie do pewnego stopnia cierpieli katusze, ale na dalsze męki już nie chcieli pójść.

[14] Ci jednak, którzy byli jak słupy Pańskie², niewzruszone i błogosławione, pokrzepieni przez Niego i obdarzeni godną i odpowiednią mocą i potęgą swej silnej wiary, stali się prawdziwymi świadkami Jego królestwa.

[15] Pierwszym z nich był Julian, człowiek cierpiący na podagrę, który nie mógł ani stać, ani chodzić. Przywieziono go razem z dwoma ludźmi, którzy go nieśli. Jeden z nich natychmiast wyrzekł się wiary, drugi natomiast o imieniu Kronion, a z przydomkiem Eunus, a także sam sędziwy Julian wyznali Pana. Wówczas przez całe miasto, jak wiadomo, bardzo wielkie, prowadzono ich na wielbłądach i na oczach wszystkich biczowano, wreszcie lud obrzucił ich niegaszonym wapnem i tak się spalili.

[16] W pochodzie tym mieli przy sobie żołnierza, który sprzeciwiał się ich krzywdzicielom. Na ich wrzaski postawiono go przed trybunałem, a bohaterski Boży wojownik, Bezas, odznaczył się w tej wielkiej walce o religię i został ścięty.

[17] Jeszcze inny, z pochodzenia Libijczyk, a z imienia i pięknego określenia prawdziwie Makar³, gdy sędzia natarczywie usiłował go namówić, by wyrzekł się wiary, a on nie dał się do tego skłonić, żywcem został spalony. Po nich zaś Epimachos i Aleksander, którzy długi czas jęczeli w więzieniu i wycierpieli tysiączne męki, noże i różgi, również zostali obrzuceni niegaszonym wapnem.

[18] Razem z nimi były cztery kobiety i Ammonarion, święta dziewczyna, którą sędzia umyślnie dręczył najokrutniejszymi torturami, ponieważ wcześniej zapowiedziała, że nie powie ani słowa z tego, co jej każe mówić. Spełniła swą obietnicę i została odprowadzona na stracenie. Pozostała jeszcze czcigodna sędziwa Merkuria oraz Dionizja, matka wielu dzieci, których jednak nie miłowała bardziej niż Pana. Namiestnik wstydył się bezskutecznie

³ Od greckiego μακάρι = błogosławiony.

καταιδεσθέντος εἰς ἀνήνυτον ἔτι βασανίζειν καὶ ὑπὸ γυναικῶν ἡττᾶσθαι τοῦ ἡγεμόνος, σιδήρῳ τεθνᾶσιν, μηκέτι βασάνων πείραν λαβοῦσαι. Τὰς γὰρ ὑπὲρ πασῶν ἢ πρόμαχος Ἀμμωνάριον ἀνεδέδεκτο.

[19] «Ἡρῶν δὲ καὶ Ἀτῆρ καὶ Ἰσίδωρος Αἰγύπτιοι¹ καὶ σὺν αὐτοῖς παιδάριον ὡς πεντεκαίδεκαέτης ὁ Διόσκορος παρεδόθησαν· καὶ πρῶτον τὸ μειράκιον λόγοις τε ἀπατᾶν ὡς εὐπαράγωγον καὶ βασάνοις καταναγκάζειν ὡς εὐένδοτον πειρωμένον, οὗτ' ἐπείσθη οὗτ' εἶξεν ὁ Διόσκορος·

[20] «Τοὺς δὲ λοιποὺς ἀγριώτατα καταξήνας, ἐγκαρτερήσαντας πυρὶ καὶ τούτους ἔδωκεν. Τὸν δὲ Διόσκορον ἐλλαμπρυνάμενόν τε δημοσίᾳ καὶ σοφώτατα πρὸς τὰς ἰδίας πεύσεις ἀποκρινάμενον θαυμάσας, παρήκεν, ὑπέρθεσιν φήσας εἰς μετάνοιαν αὐτῷ διὰ τὴν ἡλικίαν ἐπιμετρεῖν· καὶ νῦν ὁ θεοπρεπέστατος σὺν ἡμῖν ἐστὶν Διόσκορος, εἰς μακρότερον τὸν ἀγῶνα καὶ διαρκέστερον μείνας τὸν ἄθλον.

[21] «Νεμεσίων δὲ τις, κάκεῖνος Αἰγύπτιος, ἐσυκοφαντήθη μὲν ὡς δὴ σύνοικος ληστῶν, ἀπολυσάμενος δὲ ταύτην παρὰ τῷ ἑκατοντάρχῳ τὴν ἀλλοτριωτάτην διαβολήν, καταμνηυθεὶς ὡς Χριστιανὸς ἤκεν δεσμώτης ἐπὶ τὸν ἡγούμενον· ὁ δὲ ἀδικώτατος διπλαῖς αὐτὸν ἢ τοὺς ληστὰς ταῖς τε βασάνοις καὶ ταῖς μάστιξιν λυμηνάμενος, μεταξὺ τῶν ληστῶν κατέφλεξεν τιμηθέντα τὸν μακάριον τῷ τοῦ Χριστοῦ παραδείγματι.

[22] «Ἀθρόον δὲ τι σύνταγμα στρατιωτικόν, Ἀμμων καὶ Ζήνων καὶ Πτολεμαῖος καὶ Ἰγγένης καὶ σὺν αὐτοῖς πρεσβύτες Θεόφιλος, εἰστήκεισαν πρὸ τοῦ δικαστηρίου· κρινομένου δὴ τινος ὡς Χριστιανοῦ καὶ πρὸς ἄρνησιν ἤδη ῥέποντος, ἐπρίοντο οὗτοι παρεστηκότες, καὶ τοῖς τε προσώποις ἐνένευον καὶ τὰς χεῖρας ἀνέτεινον καὶ συνεσχηματίζοντο τοῖς σώμασιν.

[23] «Ἐπιστροφῆς δὲ πάντων πρὸς αὐτοὺς γενομένης, πρὶν τινας αὐτῶν ἄλλως λαβέσθαι, φθάσαντες ἐπὶ τὸ βᾶθρον ἀνέδραμον, εἶναι Χριστιανοὶ λέγοντες, ὡς τὸν τε ἡγεμόνα καὶ τοὺς συνέδρους ἐμφόβους γενέσθαι, καὶ τοὺς μὲν κρινομένους εὐθαρσεστάτους ἐφ' οἷς πείσονται, φαίνεσθαι, τοὺς δὲ δικάζοντας ἀποδειλιᾶν. Καὶ οὗτοι μὲν ἐκ δικαστηρίων ἐνεπόμπευσαν καὶ ἡγαλλιάσαντο τῇ μαρτυρίᾳ, θριαμβεύοντος αὐτοὺς ἐνδόξως τοῦ θεοῦ².

MB'

Περὶ ὧν ἄλλων ὁ Διονύσιος ἱστορεῖ

[1] «Ἄλλοι δὲ πλείστοι κατὰ πόλεις καὶ κώμας ὑπὸ τῶν ἐθνῶν διεσπάρσθησαν, ὧν ἑνὸς παραδείγματος ἕνεκεν ἐπιμνησθήσομαι. Ἰσχυρίων

¹ Czyli nie aleksandryjczycy, którzy byli z reguły Grekami.

męczyć je jeszcze dłużej i dać się pokonać kobietom. Zostały więc zabite mieczem i nie szły już więcej na próbę tortur, bo Ammonarion, która walczyła w pierwszym szeregu, przeszła ją za wszystkie.

[19] Następnie zostali wydani Heron, Ater i Izydor, Egipcjanie¹, a razem z nim i Dioskoros, chłopiec w wieku około piętnastu lat. Sędzia najpierw zabrał się za chłopca i chciał go zwieść słowami jako uległego albo jako wątlęgo złamać torturami, ale Dioskoros ani nie ustąpił, ani nie uległ.

[20] Pozostałych zaś sędzia kazał w najokrutniejszy sposób poszarpać, a gdy wszystko znieśli, wydał ich również na śmierć w ogniu. Natomiast Dioskorosa, który publicznie tak wspaniale się odznaczył i tak mądrze odpowiadał na zadawane mu pytania, pełen podziwu sędzia puścił wolno, mówiąc, że ze względu na jego młody wiek daje mu jeszcze czas do namysłu. I jeszcze teraz tak bardzo miły Bogu Dioskoros jest razem z nami, czekając na rozgrywkę jeszcze większą i na trwalsze zwycięstwo.

[21] Niejakiego Nemezjosa, również Egipcjanina, oskarżono natomiast o udzielanie pomocy rzezimieszkom. Gdy przed centurionem oczyścił się zupełnie z tego niesłusznego zarzutu, wniesiono na niego skargę jako na chrześcijanina i w kajdanach postawiono go przed namiestnikiem. Niesprawiedliwy sędzia zadał mu dwa razy tyle tortur i razów, ile wymierza się rozbójnikom, a potem kazał spalić tego błogosławionego w otoczeniu rzezimieszków, a tym samym został on wyróżniony zaszczytnym podobieństwem do Chrystusa.

[22] W pobliżu trybunału znajdowała się garstka żołnierzy, Amon, Zenon, Ptolemeusz i Ingens, a przy nich stary Teofil. Gdy jakiś chrześcijanin stał przed sądem i już skłaniał się do zaparcia się wiary, oni, stojąc blisko, zgrzytali zębami, spuszczaali głowy, wyciągali ręce i całym swym ciałem dawali znaki.

[23] Zwrócili tym na siebie powszechną uwagę. Zanim ich zdążono pojąć, sami podbiegli do ławy oskarżonych i oświadczyli, że są chrześcijanami. Namiestnika i jego ławników zdjął strach, podsądni zdawali się nabierać wielkiej odwagi na czekające ich męki, a sędziów ogarniało przerażenie. Oni zaś w triumfie opuścili trybunał i cieszyli się złożonym świadectwem, jako że Bóg pozwolił im odnieść chwalebny triumf².

42.

Inne wydarzenia opowiedziane przez Dionizego

[1] I bardzo wielu innych poganie rozszarpali w miastach i na wsiach, a wspomnę tutaj tylko o jednym, by przytoczyć przykład. Ischyryon był

² Por. 2 Kor 2, 14.

ἐπετρόπευέν τινα τῶν ἀρχόντων ἐπὶ μισθῷ. Τοῦτον ὁ μισθοδότης ἐκέλευσεν θῆσαι, μὴ πειθόμενον ὕβριζεν, ἐμμένοντα προεπηλάκιζεν, ὕφισταμένου, βακτηρίαν μεγίστην λαβὼν διὰ τῶν ἐντέρων καὶ τῶν σπλάγχνων διώσας, ἀπέκτεινεν.

[2] «Τί δεῖ λέγειν τὸ πλῆθος τῶν ἐν ἐρημίαις καὶ ὄρεσιν πλανηθέντων, ὑπὸ λιμοῦ καὶ δίψης καὶ κρύους καὶ νόσων καὶ ληστῶν καὶ θηρίων διεφθαρμένων; ὧν οἱ περιγενόμενοι τῆς ἐκείνων εἰσὶν ἐκλογῆς καὶ νίκης μάρτυρες, ἐν δὲ καὶ τούτων εἰς δῆλωσιν ἔργον παραθήσομαι.

[3] «Χαίρήμων ἦν ὑπέργηρος τῆς Νείλου¹ καλουμένης πόλεως ἐπίσκοπος. Οὗτος εἰς τὸ Ἀράβιον ὄρος ἅμα τῇ συμβίῳ ἑαυτοῦ φυγών, οὐκ ἐπανεῆλυθεν, οὐδὲ ἐδυνήθησαν ἰδεῖν οὐκέτι, καίτοι πολλὰ διερευνησάμενοι, οἱ ἀδελφοὶ οὔτε αὐτοὺς οὔτε τὰ σώματα.

[4] Πολλοὶ δὲ οἱ κατ' αὐτὸ τὸ Ἀραβικὸν ὄρος ἐξανδραποδισθέντες ὑπὸ βαρβάρων Σαρακηνῶν· ὧν οἱ μὲν μόλις ἐπὶ πολλοῖς χρήμασιν ἐλυτρώθησαν, οἱ δὲ μέχρι νῦν οὐδέπω. Καὶ ταῦτα διεξῆλθον οὐ μάτην, ἀδελφέ, ἀλλ' ἵνα εἰδῆς ὅσα καὶ ἡλίκα δεινὰ παρ' ἡμῖν συνέβη· ὧν οἱ μᾶλλον πεπειραμένοι πλείονα ἂν εἰδεῖεν».

[5] Εἶτα τούτοις ἐπιφέρει μετὰ βραχέα λέγων·

«Αὐτοὶ τοίνυν οἱ θεῖοι μάρτυρες παρ' ἡμῖν, οἱ νῦν τοῦ Χριστοῦ πάρεδροι καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ κοινωνοὶ καὶ μέτοχοι τῆς κρίσεως αὐτοῦ² καὶ συνδικάζοντες αὐτῷ, τῶν παραπεπτωκότων ἀδελφῶν τινὰς ὑπευθύνους τοῖς τῶν θυσιῶν ἐγκλήμασιν γενομένους προσελάβοντο, καὶ τὴν ἐπιστροφὴν καὶ μετάνοιαν αὐτῶν ἰδόντες δεκτὴν τε γενέσθαι δυναμένην τῷ μὴ βουλομένῳ καθόλου τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ ὡς τὴν μετάνοιαν δοκιμάσαντες, εἰσεδέξαντο καὶ συνήγαγον καὶ συνέστησαν καὶ προσευχῶν αὐτοῖς καὶ ἐστιάσεων ἐκοινώνησαν³.

[6] «Τί οὖν ἡμῖν, ἀδελφοί, περὶ τούτων συμβουλευέτε; τί ἡμῖν πρακτέον; σύμψηφοι καὶ ὁμογνώμονες αὐτοῖς καταστῶμεν καὶ τὴν κρίσιν αὐτῶν καὶ τὴν χάριν φυλάξωμεν καὶ τοῖς ἐλεηθεῖσιν ὑπ' αὐτῶν χρηστευσώμεθα, ἢ τὴν κρίσιν αὐτῶν ἄδικον ποιησώμεθα καὶ δοκιμαστὰς αὐτοὺς τῆς ἐκείνων γνώμης ἐπιστήσωμεν καὶ τὴν χρηστότητα λυπήσωμεν καὶ τὴν τάξιν ἀνασκευάσωμεν;»⁴

¹ Nilopolis nad Nilem.

² Ap 20, 4; 1 Kor 6, 6.

³ Wyznawcy mieli przywilej wystawiania „upadłym” tak zwanych listów pokoju, w których wyrażali swe przebaczenie dla nich i polecali ich biskupom. Na ten temat por. CYPRIAN, *Listy* 20-26.

płatnym zarządcą majątków jednego z urzędników. Chlebobawca kazał mu złożyć ofiarę. Gdy odmawiał, obrzucił go obelgami, gdy się upierał, spotwarzył go. Gdy nadal stawiał opór, chwycił długi drąg, przeszył mu brzuch i wnętrzności i tak zadał śmierć.

[2] A cóż powiedzieć o całej rzeszy tych, którzy tułali się po pustkowiach i górach, którzy ginęli z głodu, pragnienia, zimna, chorób, od zbójców i dzikich zwierząt? Ci którzy to przeżyli, są świadkami ich wybrania i zwycięstwa. Jedno z tych zdarzeń przytoczę na dowód.

[3] Chajremon, sędziwy starzec, był biskupem miasta o nazwie Neilos¹. Razem ze swą żoną uciekł w góry Arabii i już nie powrócił, a bracia, chociaż długo prowadzili poszukiwania, nigdy już nie zobaczyli ani ich samych, ani ich zwłok.

[4] Ponadto wielu braci w tych samych górach arabskich wpadło w niewolę barbarzyńskich Saracenów; niektórych z nich z wielkim trudem i za duży okup wykupiono, innych zaś aż do dzisiaj się nie udało. Opowiedziałem to, Bracie, nie bez powodu, ale byś wiedział, jakie i jak wielkie nieszczęścia na nas spadły. Ci, których one najboleśniej dotknęły, mogą o tym wiedzieć chyba jeszcze więcej”.

[5] Nieco dalej Dionizy dodaje jeszcze:

„Tak więc ci nasi bosczy męczennicy, którzy teraz zasiadają razem z Chrystusem i mają udział w Jego królestwie, i uczestniczą w Jego sądzie², i razem z Nim wydają wyroki, wzięli pod swą opiekę niektórych braci upadłych, którzy stali się winni występku złożenia ofiary. Widząc ich opamiętanie i nawrócenie, uważali, że mogłby je przyjąć Ten, który wcale nie chce śmierci grzesznika, ale jego nawrócenia, więc przyjęli ich, dopuścili do zgromadzenia, dali im swą porękę i dopuścili do swych modlitw i posiłków³.

[6] Jaką wobec tego wy, Bracia, dajecie nam radę w tej sprawie? Co mamy robić? Czy mamy się zgodzić z ich sądem i mniemaniem, czy mamy się przychylić do ich wyroku i łaski i łagodnie potraktować tych, nad którymi oni się zmiłowali, czy raczej mamy ich sąd uważać za niesprawiedliwy, być cenzorami ich decyzji, urazić ich łagodność i wywrócić zaprowadzony przez nich porządek?”⁴

⁴ Dionizy zdaje się przychylić do łagodności wobec ‘upadłych’, którzy chcą wrócić do Kościoła.

ΜΓ'

Περὶ Νοουάτου, οἷός τις ἦν τὸν τρόπον, καὶ περὶ τῆς κατ' αὐτὸν αἵρέσεως

[1] Ταῦτα δ' εἰκότως ὁ Διονύσιος παρατέθειται, τὸν περὶ τῶν ἐξησθενηκότων κατὰ τὸν τοῦ διωγμοῦ καιρὸν ἀνακινῶν λόγον, ἐπειδήπερ τῇ κατὰ τούτων ἀρθεὶς ὑπερηφανία Νοουάτος¹, τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας πρεσβύτερος, ὡς μηκέτ' οὔσης αὐτοῖς σωτηρίας ἐλπίδος μηδ' εἰ πάντα τὰ εἰς ἐπιστροφὴν γνησίαν καὶ καθαρὰν ἐξομολόγησιν ἐπιτελοῖεν, ἰδίας αἵρέσεως τῶν κατὰ λογισμοῦ φυσίωσιν Καθαροῦς² ἑαυτοὺς ἀποφηνάντων ἀρχηγὸς καθίσταται.

[2] Ἐφ' ᾧ συνόδου μεγίστης ἐπὶ Ῥώμης συγκροτηθείσης ἐξήκοντα μὲν τὸν ἀριθμὸν ἐπισκόπων, πλειόνων δ' ἔτι μᾶλλον πρεσβυτέρων τε καὶ διακόνων, ἰδίως τε κατὰ τὰς λοιπὰς ἐπαρχίας τῶν κατὰ χώραν ποιμένων περὶ τοῦ πρακτέου διασκεψαμένων, δόγμα παρίσταται τοῖς πᾶσιν³, τὸν μὲν Νοουάτον ἅμα τοῖς σὺν αὐτῷ συνεπαρθεῖσιν τοὺς τε συνευδοκεῖν τῇ μισαδέλφῳ καὶ ἀπανθρωποτάτῃ γνώμῃ τάνδρὸς προαιρουμένους ἐν ἀλλοτρίοις τῆς ἐκκλησίας ἡγεῖσθαι, τοὺς δὲ τῇ συμφορᾷ περιπεπτωκότας τῶν ἀδελφῶν ἰᾶσθαι καὶ θεραπεύειν τοῖς τῆς μετανοίας φαρμάκοις.

[3] Ἦλθον δ' οὖν εἰς ἡμᾶς ἐπιστολαὶ Κορνηλίου Ῥωμαίων ἐπισκόπου πρὸς τὸν τῆς Ἀντιοχέων ἐκκλησίας Φάβιον, δηλοῦσαι τὰ περὶ τῆς Ῥωμαίων συνόδου καὶ τὰ δόξαντα τοῖς κατὰ τὴν Ἰταλίαν καὶ Ἀφρικὴν καὶ τὰς αὐτόθι χώρας, καὶ ἄλλαι πάλιν, Ῥωμαϊκῇ φωνῇ συντεταγμέναι, Κυπριανοῦ καὶ τῶν ἄμ' αὐτῷ κατὰ τὴν Ἀφρικὴν, δι' ὧν τὸ καὶ αὐτοὺς συνευδοκεῖν τῷ δεῖν τυγχάνειν ἐπικουρίας τοὺς πεπειρασμένους ἐνεφαίνετο καὶ τῷ χρῆναι εὐλόγως τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἐκκήρυκτον ποιήσασθαι τὸν τῆς αἵρέσεως ἀρχηγὸν πάντας τε ὁμοίως τοὺς συναπαγομένους αὐτῷ⁴.

[4] Ταύταις ἄλλῃ τις ἐπιστολὴ συνήπτο τοῦ Κορνηλίου περὶ τῶν κατὰ τὴν σύνοδον ἀρεσάντων καὶ πάλιν ἑτέρα περὶ τῶν κατὰ Νοουάτον πραχθέντων· ἀφ' ἧς καὶ μέρη παραθέσθαι οὐδὲν ἂν κωλύοι, ὅπως εἰδεῖεν τὰ κατ' αὐτὸν οἱ τῇδε ἐντυγχάνοντες τῇ γραφῇ.

[5] Τὸν δὲ οὖν Φάβιον ἀναδιδάσκων ὁποῖός τις ὁ Νοουάτος⁵ γεγόνει τὸν τρόπον, αὐτὰ δὲ ταῦτα γράφει ὁ Κορνήλιος·

«Ἴνα δὲ γνῶς ὅτι πρόπαλαι ὀρεγόμενος τῆς ἐπισκοπῆς ὁ θαυμάσιος οὗτος καὶ κρύπτων ἐν αὐτῷ τὴν προπετὴ ταύτην αὐτοῦ ἐπιθυμίαν ἐλάνθανεν, ἐπικαλύμματι τῆς αὐτοῦ ἀπονοίας τῷ κατ' ἀρχὰς σὺν αὐτῷ τοὺς ὁμολογητὰς ἐσχηκέναι χρώμενος, εἰπεῖν βούλομαι.

¹ Eusebiusz myli Nowacjana z Rzymu i Nowata z Afryki.

² To znaczy „czystymi”.

³ To znaczy wszyscy uczestnicy synodu zgodzili się na takie postępowanie. Nie chodzi o postanowienie, które miałyby obowiązywać w całym Kościele.

43.

Nowatus, jego sposób życia i herezja

[1] Oto co Dionizy przytacza nie bez powodu, kiedy wspomina o tych, którym zabrakło sił w czasie prześladowania. Wtedy to właśnie Nowatus¹, kapłan Kościoła rzymskiego, uniósł się w stosunku do nich wielką pychą, tak jak gdyby nie było już dla nich nadziei zbawienia, choćby zrobili wszystko, czego potrzeba do prawdziwego nawrócenia i szczerego wyznania grzechów. Tak został twórcą nowej herezji tych, którzy w swej pysze sami siebie nazywali katarami².

[2] W tej sprawie zebrał się w Rzymie wielki synod, złożony z sześćdziesięciu biskupów, jeszcze większej liczby prezbiterów i diakonów, osobno zaś w poszczególnych eparchiach miejscowi pasterze radzili, co należy robić. Wydano wreszcie obowiązujące wszystkich postanowienie³: Nowatusa razem z tymi, którzy powstałi razem z nim oraz którzy chcieliby podzielać niezgodne z zasadą braterstwa i nieludzkie zapatrywanie tego człowieka, należy uważać za wyłączonych z Kościoła. Zaś braci, którzy upadli wskutek zbiegu okoliczności, należy leczyć i przywracać do zdrowia lekarstwem pokuty.

[3] Zachowały się do naszych czasów listy Korneliusza, biskupa rzymskiego, do Fabiusza, zwierzchnika Kościoła antiocheńskiego, które zawierają relację z synodu oraz postanowienia powzięte w Italii, Afryce i tamtejszych stronach. Istnieją ponadto jeszcze inne listy, Cypriana i współczesnych mu biskupów afrykańskich, pisane po łacinie, z których wynika, że również ich zdaniem należy przyjść z pomocą tym, którzy byli doświadczani, a z Kościoła katolickiego wykluczyć twórcę herezji i jego zwolenników⁴.

[4] Z tymi pismami łączy się jeszcze jeden list Korneliusza o postanowieniach synodu oraz o innych środkach przedsięwziętych przeciwko Nowatusowi. Nic nie stoi na przeszkodzie, by przytoczyć pewne fragmenty także i tego pisma, aby czytelnicy wiedzieli, co się działo w tej sprawie.

[5] Zatem Korneliusz odkrywa tam przed Fabiuszem obyczaję Nowatusa⁵, pisząc dosłownie tak:

„Chcę mówić, abyś wiedział, że ten dziwny człowiek już od dawna miał ambicję zdobyć urząd biskupi, że to gorące pragnienie starannie w sobie skrywał i że dla ukrycia swego błędu od samego początku miał przy sobie wyznawców.

⁴ Zob. CYPRIAN, *List* 57.

⁵ Również to dotyczy Nowacjana. Pisarze greccy zwykle mylili te dwie osoby.

[6] «Μάξιμος πρεσβύτερος τῶν παρ' ἡμῖν καὶ Οὐρβανός, δις τὴν ἐξ ὁμολογίας δόξαν ἀρίστην καρπωσάμενοι, Σιδόνιός τε καὶ Κελερίνος, ἀνὴρ ὃς πάσας βασάνους διὰ τὸν τοῦ θεοῦ ἔλεον καρτερικώτατα διενέγκας καὶ τῇ ῥώμῃ τῆς αὐτοῦ πίστεως τὸ ἀσθενὲς τῆς σαρκὸς ἐπιρρώσας, κατὰ κράτος νενίκηκεν τὸν ἀντικείμενον, οὗτοι δὴ οὖν οἱ ἄνδρες κατανοήσαντες αὐτὸν καὶ καταφωράσαντες τὴν ἐν αὐτῷ πανουργίαν τε καὶ παλιμβολίαν τὰς τε ἐπιπορείας καὶ τὰς ψευδολογίας καὶ τὴν ἀκοινωνησίαν αὐτοῦ καὶ λυκοφιλίαν¹, ἐπανῆλθον εἰς τὴν ἀγίαν ἐκκλησίαν, καὶ ἅπαντα αὐτοῦ τὰ τεχνάσματα καὶ πονηρεύματα, ἃ ἐκ πολλοῦ ἔχων ἐν ἑαυτῷ ὑπεστέλλετο, παρόντων ἱκανῶν τοῦτο μὲν ἐπισκόπων τοῦτο δὲ πρεσβυτέρων καὶ λαϊκῶν ἀνδρῶν παμπόλλων, ἐξήγγειλαν, ἀποδουρόμενοι καὶ μεταγινώσκοντες ἐφ' οἷς πεισθέντες τῷ δολερῷ καὶ κακοῦθι θηρίῳ πρὸς ὀλίγον χρόνον τῆς ἐκκλησίας ἀπελείφθησαν».

[7] Εἶτα μετὰ βραχεὰ φησίν· «Ἀμήχανον ὅσῃν, ἀγαπητὲ ἀδελφέ, τροπὴν καὶ μεταβολὴν ἐν βραχεῖ καιρῷ ἐθεασάμεθα ἐπ' αὐτοῦ γεγεννημένην. Ὁ γάρ τοι λαμπρότατος καὶ δι' ὅρκων φοβερῶν τινων πιστούμενος τὸ μηδ' ὅλως ἐπισκοπῆς ὀρέγεσθαι, αἰφνίδιον ἐπίσκοπος ὥσπερ ἐκ μαγγάνου τινὸς εἰς τὸ μέσον ρίφεις ἀναφαίνεται.

[8] «Οὗτος γάρ τοι ὁ δογματιστής, ὁ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιστήμης ὑπερασπιστής², ὅπνῃκα παρασπᾶσθαι τε καὶ ὑφαρπάζειν τὴν μὴ δοθεῖσαν αὐτῷ ἄνωθεν ἐπισκοπὴν ἐπεχείρει, δύο ἑαυτῷ κοινωνούς, ἀπεγνωκότας τῆς ἑαυτῶν σωτηρίας, ἐπελέξατο, ὡς ἂν εἰς βραχὺ τι μέρος καὶ ἐλάχιστον τῆς Ἰταλίας ἀποστείλῃ κάκεῖθεν ἐπισκόπους τρεῖς³, ἀνθρώπους ἀγροίκους καὶ ἀπλουστάτους, πλαστῇ τινι ἐπιχειρήσει ἐξαπατήσῃ, διαβεβαιούμενος καὶ διςχυριζόμενος δεῖν αὐτοὺς ἐν τάχει παραγενέσθαι εἰς Ῥώμην, ὡς δῆθεν πᾶσα ἥτις δῆποτε οὖν διχοστασία γεγонуῖα σὺν καὶ ἑτέροις ἐπισκόποις καὶ αὐτῶν μεσιτευόντων διαλυθῇ.

[9] «Οὓς παραγενομένους, ἄτε δὴ, ὡς ἔφθημεν λέγοντες, ἀνθρώπους ἀπλουστέρους περὶ τὰς τῶν πονηρῶν μηχανάς τε καὶ ῥαδιουργίας, συγκλείσθέντας ὑπὸ τινων ὁμοίων αὐτῷ τεταραγμένων ἀνθρώπων, ὥρα δεκάτῃ⁴, μεθύοντας καὶ κραιπαλῶντας, μετὰ βίας ἠνάγκασεν εἰκονικῇ τινι καὶ ματαίᾳ χειρεπιθεσίᾳ ἐπισκοπὴν αὐτῷ δοῦναι, ἣν ἐνέδρα καὶ πανουργία, μὴ ἐπιβάλλουσαν αὐτῷ, ἐκδικεῖ.

[10] «Ἐξ ὧν εἷς μετ' οὐ πολὺ ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἀποδουρόμενος καὶ ἐξομολογούμενος τὸ ἑαυτοῦ ἁμάρτημα, ᾧ καὶ ἐκοινωνήσαμεν λαϊκῷ, ὑπὲρ αὐτοῦ δεηθέντος παντὸς τοῦ παρόντος λαοῦ· καὶ τῶν λοιπῶν δὲ ἐπισκόπων διαδόχους εἰς τοὺς τόπους, ἐν οἷς ἦσαν, χειροτονήσαντες ἀπεστάλκαμεν.

¹ Pisał o tym Korneliusz również do Cypriana. Zob. w zbiorze listów CYPRIANA *List 49*. List Maksymusa, Urbana, Sydoniusza i Makarego do Cypriana: *List 53*.

[6] Maksymus, jeden z naszych prezbiterów, i Urban, którzy dwukrotnie okryli się chwałą wyznawców, tak jak i Sydoniusz i Celariusz, człowiek, który dzięki Bożemu zmiłowaniu niezwykle odważnie zniósł wszelkie katusze, a potęgą swej wiary wzmocnił słabość swego ciała i siłą pokonał przeciwnika, ci właśnie mężowie przejrzeni go, odkryli jego przebiegłość i dwulicowość, jego krzywoprzysięstwa i kłamstwa, odejście od wspólnoty i wilczą przyjaźń¹. Powrócili więc do świętego Kościoła i wyjawili wszystkie jego oszustwa i występki, które już od dawna w sobie skrywał, w obecności znacznej liczby biskupów i prezbiterów oraz wielu osób świeckich, ubolewając i żałując, że przyłączając się do tej podstępnej i złośliwej bestii i choćby na krótko odłączyli się od Kościoła”.

[7] Nieco dalej mówi: „Jakąż to nieprawdopodobną, kochany Bracie, zmianę i jaką przemianę zauważyliśmy u niego w krótkim czasie! Bo oto ten człowiek, niby tak znakomity, który straszliwymi przysięgami zaręczał, że wcale nie pragnie urzędu biskupiego, nagle zjawia się wśród nas jako biskup niby wystrzelony z katapulty.

[8] Ten bowiem nauczyciel, ten obrońca nauki kościelnej², usiłował zdobyć, gwałtem dla siebie zagarnąć i zagrabić biskupstwo, którego mu z góry nie dano. Wybrał więc sobie dwóch współników, którzy wyrzekli się wiecznego zbawienia, wysłał ich do jakiejś małej i nic nieznaczącej miejscowości w Italii i tam dobrze obmyśloną bajeczką oszukał trzech biskupów³, ludzi niewykształconych i prostych. Kazał ich zapewnić i zaręczyć im, że muszą jak najprędzej i koniecznie przybyć do Rzymu, by za sprawą ich samych i innych biskupów mogło się wreszcie zakończyć powstałe nieporozumienie.

[9] Gdy zaś ci ludzie rzeczywiście przybyli, jak powiedzieliśmy, zbyt prości na intrygi i kręactwa niegodziwców, kazał ich zamknąć przez podobnych do siebie osobników. O godzinie dziesiątej⁴, gdy byli pijani i zamroczeni trunkiem, gwałtem ich przymusił, by udzielili mu święceń biskupich przez jakieś udawane i nic nieznaczące włożenie rąk, a teraz chytrze i przebiegle broni tego swego biskupstwa, chociaż mu ono wcale nie przysługuje.

[10] Wkrótce jeden z tych biskupów powrócił na łono Kościoła, żałując i wyznając swój grzech. Na prośby, jakie zanosił za nim cały zebrany lud, przyjęliśmy go do wspólnoty jako osobę świecką. Co do dwóch pozostałych biskupów, to wyświęciliśmy ich następców i wysłaliśmy ich do miejscowości, w których byli tamci.

² Nowacjan jest autorem dzieła *O Trójcy Świętej*. Zob. K. SORDYL, *Wczesnochrześcijańskie pojęcie Boga. Polemiczne aspekty teologii Nowacjana w De Trinitate*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2007.

³ Znaczyło by to, że już wtedy potrzeba było trzech biskupów do ustanowienia nowego; potwierdził to Sobór Nicejski (325) w kan. 4 (DSP 1, 28).

⁴ To znaczy ok. godz. 16.00.

[11] «Ὁ ἐκδικητὴς οὖν τοῦ εὐαγγελίου οὐκ ἠπίστατο ἓνα ἐπίσκοπον δεῖν εἶναι ἐν καθολικῇ ἐκκλησίᾳ, ἐν ᾗ οὐκ ἡγνόει, πῶς γάρ; πρεσβυτέρους εἶναι τεσσαράκοντα ἕξ, διακόνους ἑπτὰ, ὑποδιακόνους ἑπτὰ, ἀκολουθούς δύο καὶ τεσσαράκοντα, ἐξορκιστὰς δὲ καὶ ἀναγνώστας ἅμα πυλῶροις δύο καὶ πεντήκοντα, χήρας σὺν θλιβομένοις ὑπὲρ τὰς χιλίας πεντακοσίας, οὓς πάντας ἡ τοῦ δεσπότου χάρις καὶ φιλανθρωπία διατρέφει¹.

[12] «Ὅν οὐδὲ τοσοῦτο πλῆθος καὶ οὕτως ἀναγκαῖον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, διὰ τῆς τοῦ θεοῦ προνοίας πλούσιός τε καὶ πληθύνων ἀριθμὸς μετὰ μεγίστου καὶ ἀναριθμήτου λαοῦ, ἀπὸ τῆς τοιαύτης ἀπογνώσεώς τε καὶ ἀπαγορεύσεως ἐνέτρεψέν τε καὶ ἀνεκαλέσατο εἰς τὴν ἐκκλησίαν».

[13] Καὶ αὖθις μεθ' ἑτερα τούτοις προστίθησιν ταῦτα·

«Φέρε δὴ, ἑξῆς εἰπόμεν τίσιν ἔργοις ἢ τίσιν πολιτείαις τεθαρρηκῶς ἀντεποιήθη τῆς ἐπισκοπῆς. Ἄρα γε διὰ τὸ ἐξ ἀρχῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀνεστράφθαι καὶ πολλοὺς ἀγῶνας ὑπὲρ αὐτῆς ἡγωνίσθαι καὶ ἐν κινδύνοις πολλοῖς τε καὶ μεγάλοις ἔνεκα τῆς θεοσεβείας γεγενῆσθαι; ἀλλ' οὐκ ἔστιν.

[14] «Ὡς γε ἀφορμὴ τοῦ πιστεῦσαι γέγονεν ὁ σατανᾶς, φοιτήσας εἰς αὐτὸν καὶ οἰκήσας ἐν αὐτῷ χρόνον ἱκανόν· ὃς βοηθούμενος ὑπὸ τῶν ἐπορκιστῶν νόσφ' περιπεσὼν χαλεπῇ καὶ ἀποθανεῖσθαι ὅσον οὐδέπω νομιζόμενος, ἐν αὐτῇ τῇ κλίνῃ, οὗ ἔκειτο, περιχυθεὶς ἔλαβεν, εἴ γε χρή λέγειν τὸν τοιοῦτον εἰληφέναι.

[15] «Οὐ μὴν οὐδὲ τῶν λοιπῶν ἔτυχεν, διαφυγὼν τὴν νόσον, ὣν χρή μεταλαμβάνειν κατὰ τὸν τῆς ἐκκλησίας κανόνα, τοῦ τε σφραγισθῆναι ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου². τούτων δὲ μὴ τυχόν, πῶς ἂν τοῦ ἁγίου πνεύματος ἔτυχεν;»

[16] Καὶ πάλιν μετὰ βραχέα φησὶν·

«Ὁ διὰ δειλίαν καὶ φιλοζῶϊαν ἐν τῷ καιρῷ τῆς διώξεως πρεσβύτερον εἶναι ἑαυτὸν ἀρνησάμενος. Ἀξιούμενος γὰρ καὶ παρακαλούμενος ὑπὸ τῶν διακόνων, ἵν' ἐξελθὼν τοῦ οἰκίσκου, ἐν ᾧ καθεῖρξεν ἑαυτόν, βοηθήσῃ τοῖς ἀδελφοῖς ὅσα θέμις καὶ ὅσα δυνατόν πρεσβυτέρῳ κινδυνεύουσιν ἀδελφοῖς καὶ ἐπικουρίας δεομένοις βοηθεῖν, τοσοῦτον ἀπέσχεν τοῦ πειθαρχῆσαι παρακαλοῦσι τοῖς διακόνους, ὥς καὶ χαλεπαίνοντα ἀπιέναι καὶ ἀπαλλάττεσθαι· μὴ γὰρ ἔτι βούλεσθαι πρεσβύτερος εἶναι ἔφη, ἐτέρας γὰρ εἶναι φιλοσοφίας ἐραστής».

[17] Ὑπερβὰς δ' ὀλίγα, τούτοις πάλιν ἐπιφέρει λέγων·

«Καταλιπὼν γὰρ ὁ λαμπρὸς οὗτος τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ, ἐν ᾗ πιστεύσας κατηξιώθη τοῦ πρεσβυτερίου κατὰ χάριν τοῦ ἐπισκόπου τοῦ ἐπιθέντος αὐτῷ χεῖρα εἰς πρεσβυτερίου κλῆρον, ὃς διακωλυόμενος ὑπὸ παντὸς τοῦ κλήρου,

¹ Są to pierwsze znane dane statystyczne dotyczące Kościoła w ogóle a w Rzymie w szczególności. Na ich podstawie przypuszcza się, że w Rzymie w połowie III wieku było ok. 30-50 tysięcy chrześcijan. Zwraca uwagę, że w Rzymie przestrzegano zasady ustanawiania tylko siedmiu diakonów, bez względu na wielkość wspólnoty Kościoła. W następnych latach zaowocuje to wzrostem liczby subdiakonów.

[11] Czy więc ten obrońca Ewangelii nie wiedział, że tylko jeden biskup może być w Kościele katolickim? Niemożliwe, żeby nie wiedział, skoro wiadomo, że w tym tutaj Kościele jest czterdziestu sześciu prezbiterów, siedmiu diakonów, siedmiu subdiakonów, czterdziestu dwóch akolitów, pięćdziesięciu dwóch egzorcystów, lektorów i ostiariuszy, ponad tysiąc pięćset wdów i biednych, których wszystkich żywi łaska i miłość Pańska¹.

[12] Ani cała ta tak wielka, a tak potrzeba w Kościele rzesza, ani znaczna liczba tych, którzy zrządzeniem Bożej Opatrzności są zamożni, razem z ogromnym i niezliczonym ludem nie odwiodły ich od tego desperackiego i bezsensownego kroku i nie przywołały z powrotem do Kościoła².

[13] I znowu trochę dalej Korneliusz dodaje to:

„A teraz opowiedzmy tylko, na podstawie jakich dzieł albo jakiego życia śmiał sięgać po urząd biskupi. Czy może zrobił to dlatego, że od samego początku należał do Kościoła albo że staczał za niego walki i dla religii znajdował się w wielu i wielkich niebezpieczeństwach? Bynajmniej.

[14] Pobudką jego wiary był szatan, który go opętał i długo w nim mieszkiał. Gdy pospieszyli mu z pomocą egzorcyci, popadł w ciężką chorobę, a gdy sądzono, że jest bliski śmierci, w tym łóżku, w którym leżał, otrzymał chrzest przez polanie, o ile w ogóle można mówić, że taki człowiek go otrzymał.

[15] Po swym wyzdrowieniu nie przyjął w ogóle niczego, co należy przyjmować według przepisów kościelnych, nie otrzymał też od biskupa pieczęci². A bez tego jak mógł otrzymać Ducha Świętego?”

[16] I znów trochę dalej dodaje:

„Z tchórzostwa i uмиłowania życia w czasie prześladowania zaparł się swego prezbiteratu. Gdy bowiem diakoni wzywali go i prosili, by wyszedł z kryjówki, w której się zamknął, i pośpieszył z pomocą braciom, tak jak powinien i może czynić prezbiter, kiedy bracia są w niebezpieczeństwie i potrzebują wsparcia, nie tylko nie słuchał prośb diakonów, ale rozgniewał się, odszedł i porzucił ich, mówiąc, że już więcej nie chce być prezbiterem, bo jest teraz zwolennikiem innej filozofii”.

[17] Trochę niżej dodaje jeszcze:

„Ten znakomity człowiek porzucił Kościół Boży, w którym dostał wiary, a potem zaszcztytu prezbiteratu z łaski biskupa, który włożył nań ręce, by mu udzielić święceń, chociaż przeciwne było temu całe duchowieństwo, a nawet wielu świeckich, bo nie godziło się, aby człowiek tak jak on z powodu

² Zwykle udzielano chrztu wraz z namaszczeniem, które następnie oddzieliło się jako sakrament bierzmowania. Przy chrzcie w niebezpieczeństwie śmierci to pomijano. Namaszczenie to jednak było konieczne i stąd zarzut Korneliusza.

ἀλλὰ καὶ λαϊκῶν πολλῶν, ἐπεὶ μὴ ἐξὸν ἦν τὸν ἐν κλίνῃ διὰ νόσον περιχυθέντα, ὥσπερ καὶ οὗτος, εἰς κλῆρόν τινα γενέσθαι, ἡξίωσεν συγχωρηθῆναι αὐτῷ τοῦτον μόνον χειροτονῆσαι¹.

[18] Εἴτ' ἄλλο τι τούτοις χεῖριστον προστίθῃσιν τῶν τοῦ ἀνδρὸς ἀτοπημάτων, λέγων οὕτως·

«Ποιήσας γὰρ τὰς προσφορὰς καὶ διανέμων ἐκάστω τὸ μέρος καὶ ἐπιδιδούς τοῦτο, ὁμνύειν ἀντὶ τοῦ εὐλογεῖν τοὺς ταλαιπώρους ἀνθρώπους ἀναγκάζει, κατέχων ἀμφοτέραις ταῖς χερσὶ τὰς τοῦ λαβόντος καὶ μὴ ἀφίεις, ἔστ' ἂν ὁμνύοντες εἴπωσιν ταῦτα (τοῖς γὰρ ἐκείνου χρῆσθαι λόγοις)². <ὁμοσόν μοι κατὰ τοῦ αἵματος καὶ τοῦ σώματος τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μηδέποτε με καταλιπεῖν καὶ ἐπιστρέψαι πρὸς Κορνῆλιον>.

[19] «Καὶ ὁ ἄθλιος ἀνθρωπος οὐ πρότερον γεύεται, εἰ μὴ πρότερον αὐτῷ καταράσαιτο, καὶ ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν λαμβάνοντα τὸν ἄρτον ἐκείνον τὸ ἀμήν, <οὐκ ἐπανάξω πρὸς Κορνῆλιον> λέγει».

[20] Καὶ μεθ' ἕτερα πάλιν ταῦτά φησιν·

«Ἦδη δὲ ἴσθι γεγυμνῶσθαι καὶ ἔρημον γεγονέναι, καταλιμπανόντων αὐτὸν καθ' ἡμέραν ἐκάστην τῶν ἀδελφῶν καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐπανερχομένων· ὃν καὶ Μωσῆς, ὁ μακάριος μάρτυς, ὁ παρ' ἡμῖν ἑναγχος μαρτυρήσας καλὴν τινα καὶ θαυμαστὴν μαρτυρίαν, ἔτι ὦν ἐν κόσμῳ, κατιδὼν αὐτοῦ τὴν θρασύτητα καὶ τὴν ἀπόνοιαν, ἀκοινώνητον ἐποίησεν σὺν τοῖς πέντε πρεσβυτέροις³ τοῖς ἅμα αὐτῷ ἀποσχίσασιν ἑαυτοὺς τῆς ἐκκλησίας».

[21] Καὶ ἐπὶ τέλει δὲ τῆς ἐπιστολῆς τῶν ἐπὶ τῆς Ῥώμης παραγενομένων ἐπισκόπων τῆς τε τοῦ Νοουάτου κατεγνωκότων ἀβελτηρίας κατάλογον πεποίηται, ὁμοῦ τὰ τε ὀνόματα καὶ ἧς ὁ καθεὶς αὐτῶν προηγεῖτο παροικίας.

[22] Ἐπισημαινόμενος, τῶν τε μὴ παραγενομένων μὲν ἐπὶ τῆς Ῥώμης, συνευδοκησάντων δὲ διὰ γραμμάτων τῇ τῶν προειρημένων ψήφῳ τὰς προσηγορίας ὁμοῦ καὶ τὰς πόλεις, ὅθεν ἕκαστος ὁρμώμενος ἐπέστελλεν, μνημονεύει⁴. Ταῦτα μὲν ὁ Κορνῆλιος Φαβίῳ Ἀντιοχείας ἐπισκόπῳ δηλῶν ἔγραφεν·

¹ Tylko Korneliusz oskarża Nowacjana o zamiar opuszczenia Kościoła dla innej „filozofii”. Nie znajduje to potwierdzenia w innych pismach, nawet wrogich Nowacjanowi. Zob. CYPRIAN, *Listy* 30 i 31. Rzeczywiście zwykle nie ustanawiano duchownymi neofitów, a zwłaszcza ochrzczonych w niebezpieczeństwie śmierci. Nie wiadomo, dlaczego mimo to, wbrew zastrzeżeniom wielu, Nowacjan został wyświęcony, prawdopodobnie przez papieża Fabiana.

² Gest wkładania złożonych rąk w czyjeś ręce było zwyczajowym gestem towarzyszącym przysiędze wierności.

choroby ochrzczony w łożku przez polanie, został przyjęty w poczet duchowieństwa. Biskup jednak prosił, by wolno mu było jemu wyjątkowo udzielić święceń¹.

[18] Następnie przytacza Korneliusz inny jeszcze szczegół, gorszy od wszystkich szaleństw tego człowieka, mówiąc:

„Gdy sprawował ofiary, każdemu rozdzielał część i mu ją podawał, wtedy tych biednych ludzi zamiast do dziękczynienia zmuszał do przysięgi. W obie ręce brał ręce przyjmujących komunię i nie puszczał ich, dopóki nie złożyli następującej przysięgi (powtarzam jego słowa)²: «Przysięgnij na Krew i na Ciało Pana naszego, Jezusa Chrystusa, że mnie nigdy nie opuścisz i nie wrócisz do Korneliusza».

[19] I nieszczęsny człowiek nie przyjął komunii, dopóki nie przeklął siebie samego, a biorąc ten Chleb, zamiast «amen» nie powiedział «nie wrócę do Korneliusza».

[20] Dalej mówi jeszcze to:

„Wiedz i o tym, że teraz jest opuszczony i samotny, bo bracia go porzucają i każdego dnia powracają do Kościoła. Także Mojżesz, błogosławiony męczennik, który tutaj wśród nas niedawno poniósł piękną i godną podziwu śmierć męczeńską, gdy jeszcze chodził po ziemi i widział jego zuchwalstwo i obłąd, zerwał łączność z nim i z pięciu prezbiterami³, którzy razem z nim oderwali się od Kościoła”.

[21] Wreszcie pod koniec swego listu przytacza Korneliusz wykaz biskupów, którzy byli w Rzymie i potępili szaleństwo Nowatusa, wymieniając przy tym nazwy Kościołów, których byli zwierzchnikami.

[22] Wymienia również imiona tych, których wprowadzie w Rzymie nie było, ale którzy pisemnie poparli zdanie wyżej wspomnianych, oraz miasta, z których każdy z nich przysłał list⁴. Tak pisał Korneliusz do Fabiusza, biskupa antiocheńskiego.

³ Por. CYPRIAN, *Listy* 28, 31 i 32.

⁴ Ten spis imion zaginął.

ΜΔ'

Περὶ Σεραπίωνος ἱστορία Διονυσίου

[1] Τῷ δ' αὐτῷ τούτῳ Φαβίῳ, ὑποκατακλινομένῳ πως τῷ σχίσματι¹, καὶ Διονύσιος ὁ κατ' Ἀλεξάνδρειαν ἐπιστείλας πολλὰ τε καὶ ἄλλα περὶ μετανοίας ἐν τοῖς πρὸς αὐτὸν γράμμασιν διελθὼν τῶν τε κατ' Ἀλεξάνδρειαν ἑναγχοῦς τότε μαρτυρησάντων τοὺς ἀγῶνας διῶν, μετὰ τῆς ἄλλης ἱστορίας πρᾶγμά τι μεστὸν θαύματος διηγεῖται, ὃ καὶ αὐτὸ ἀναγκαῖον τῇδε παραδοῦναι τῇ γραφῇ, οὕτως ἔχον².

[2] «Ἐν δέ σοι τοῦτο παράδειγμα παρ' ἡμῖν συμβεβηκὸς ἐκθήσομαι. Σεραπίων τις ἦν παρ' ἡμῖν, πιστὸς γέρων, ἀμέμπτως μὲν τὸν πολὺν διαβιώσας χρόνον, ἐν δὲ τῷ πειρασμῷ πεσὼν. Οὗτος πολλάκις ἐδεῖτο, καὶ οὐδεὶς προσεῖχεν αὐτῷ· καὶ γὰρ ἐτεθύκει. Ἐν νόσῳ δὲ γενόμενος, τριῶν ἑξῆς ἡμερῶν ἄφωνος καὶ ἀναίσθητος διετέλεσεν.

[3] «Βραχὺ δὲ ἀνασφήλας τῇ τετάρτῃ προσεκαλέσατο τὸν θυγατριδοῦν, καὶ· <μέχρι με τίνος> φησὶν <ὦ τέκνον, κατέχετε; δέομαι, σπεύσατε, καὶ με θάπτον ἀπολύσατε³, τῶν πρεσβυτέρων μοί τινα κάλεσον».

[4] «Καὶ ταῦτα εἰπὼν, πάλιν ἦν ἄφωνος. Ἐδραμεν ὁ παῖς ἐπὶ τὸν πρεσβύτερον· νῦξ δὲ ἦν, κάκεινος ἡσθένει. Ἀφικέσθαι μὲν οὐκ ἐδυνήθη, ἐντολῆς δὲ ὑπ' ἐμοῦ δεδομένης τοὺς ἀπαλλαττομένους τοῦ βίου, εἰ δέοιντο, καὶ μάλιστα εἰ καὶ πρότερον ἱκετεύσαντες τύχοιεν, ἀφίεσθαι, ἵν' εὐέλπιδες ἀπαλλάττωνται, βραχὺ τῆς εὐχαριστίας ἔδωκεν τῷ παιδαρίῳ, ἀποβρέξαι κελεύσας καὶ τῷ πρεσβύτῃ κατὰ τοῦ στόματος ἐπιστάξαι.

[5] «Ἐπανῆκεν ὁ παῖς φέρων, ἐγγὺς τε γενομένου, πρὶν εἰσελθεῖν, ἀνενέγκας πάλιν ὁ Σεραπίων· «Ἦκες, ἔφη, τέκνον; καὶ ὁ μὲν πρεσβύτερος ἐλθεῖν οὐκ ἠδυνήθη, σὺ δὲ ποιήσον ταχέως τὸ προσταχθὲν καὶ ἀπάλλαττέ με». Ἀπέβρεξεν ὁ παῖς καὶ ἅμα τε ἐνέχεεν τῷ στόματι καὶ μικρὸν ἐκεῖνος καταβροχθίσας εὐθέως ἀπέδωκεν τὸ πνεῦμα.

[6] «Ἄρ' οὐκ ἐναργῶς διετηρήθη καὶ παρέμεινεν, ἕως λυθῇ καὶ τῆς ἁμαρτίας ἐξαλειφθείσης ἐπὶ πολλοῖς οἷς ἔπραξεν καλοῖς ὁμολογηθῆναι δυνηθῇ;»

Ταῦτα ὁ Διονύσιος.

¹ To znaczy do stanowiska Nowacjana względem upadłych, Było ono naznaczone rygoryzmem i wrogię wszelkiemu przyjmowaniu upadłych do Kościoła, nawet w charakterze pokutników. Opisany poniżej przykład Serapiona ma służyć dowiedzeniu, że pojednanie grzeszników jest wolą Bożą.

44.

Opowieść Dionizego o Serapionie

[1] Do tego samego Fabiusza, który trochę skłaniał się do odszczępieństwa¹, pisał także Dionizy z Aleksandrii. O wielu innych sprawach związanych z pokutą rozprawia on w swoich *Listach*, opowiada o niedawnych walkach ówczesnych męczenników aleksandryjskich, a wśród innych opowieści mówi o cudownym zdarzeniu, które również należy przytoczyć w tym naszym dziele. Oto jego słowa²:

[2] Podam ci przykład tylko jednego wydarzenia, które u nas miało miejsce. Był wśród nas niejaki Serapion, starzec wierny, który długi czas żył nienagannie, a upadł podczas próby. Prosił on często o przebaczenie, ale nikt go nie słuchał, bo złożył ofiarę. Wreszcie zachorował i trzy dni leżał, nie mówiąc i nieprzytomny.

[3] Czwartego dnia odzyskał nieco siły, przywołał swego siostrzeńca i rzekł do niego: «Jak długo, moje dziecko, mnie nie dopuszczacie? Proszę, spieszcie się i dajcie mi prędko rozgrzeszenie³. Zawołaj do mnie któregoś z prezbiterów».

[4] I po tych słowach znów stracił mowę. Chłopiec pobiegł do prezbitera. Była to noc, a ten był chory. Nie mógł więc pójść, jednak ponieważ poleciłem, by jednac umierających, ażeby umierali ożywiani nadzieją, jeśli o to prosili, a zwłaszcza jeśli już wcześniej o to błagali, dał chłopcu odrobinę Eucharystii, kazał ją zmoczyć i włożyć starcowi w usta.

[5] Chłopiec więc wracał, a gdy już był blisko, zanim jeszcze wszedł, Serapion znów odzyskał przytomność. «Wracasz», rzekł, «moje dziecko? A prezbiter nie mógł przyjść? Rób więc prędko, co ci kazano, i uwolnij mnie». Chłopiec zmoczył Eucharystię i wlał mu ją natychmiast do ust, on zaś ją połknął i zaraz potem oddał ducha.

[6] Czy więc nie został w sposób oczywisty zachowany przy życiu i nie trwał przy nim tak długo, aż dostał rozgrzeszenie, by dostąpiwszy odpuszczenia grzechu ze względu na swe liczne dobre uczynki, mógł zostać uznany [za członka Kościoła]?”

Tyle opisał Dionizy.

² Por. H. PIETRAS, *Jedność Boga, jedność świata i jedność Kościoła. Studium fragmentów Dionizego Aleksandryjskiego*, WF TJ, Kraków 1990, 153-154.

³ Rozgrzeszenie polegało na podaniu Eucharystii; stąd komunია oznacza i przyjęcie Eucharystii i wspólnotę Kościoła.

ME'

Ἐπιστολὴ πρὸς Νοουᾶτον Διονυσίου

Ἴδωμεν δ' ὁ αὐτὸς ὅποια καὶ τῷ Νοουάτῳ διεχάραξεν, τaráττοντι τηνικάδε τὴν Ῥωμαίων ἀδελφότητα· ἐπειδὴ οὖν τῆς ἀποστασίας καὶ τοῦ σχίσματος πρόφασιν ἐποιεῖτο τῶν ἀδελφῶν τινας, ὡς δὴ πρὸς αὐτῶν ἐπὶ τοῦτ' ἐλθεῖν ἐκβεβιασμένος, ὅρα τίνα τρόπον αὐτῷ γράφει·

«Διονύσιος Νοουατιανῶ¹ ἀδελφῷ χαίρειν. Εἰ ἄκων, ὡς φῆς, ἤχθης, δέεις ἀναχωρήσας ἐκόν. Ἔδει μὲν γὰρ καὶ πᾶν ὅτι οὖν παθεῖν ὑπὲρ τοῦ μὴ διακόψαι τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ, καὶ ἦν οὐκ ἀδοξοτέρα τῆς ἔνεκεν τοῦ μὴ εἰδωλολατρῆσαι γινομένης ἢ ἔνεκεν τοῦ μὴ σχίσαι μαρτυρία, κατ' ἐμὲ δὲ καὶ μείζων. Ἐκεῖ μὲν γὰρ ὑπὲρ μιᾶς τις τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς, ἐνταῦθα δὲ ὑπὲρ ὅλης τῆς ἐκκλησίας μαρτυρεῖ. Καὶ νῦν δὲ εἰ πείσαις ἢ βιάσαιο τοὺς ἀδελφούς εἰς ὁμόνοιαν ἐλθεῖν, μείζον ἔσται σοι τοῦ σφάλματος τὸ κατόρθωμα, καὶ τὸ μὲν οὐ λογισθήσεται, τὸ δὲ ἐπαινεθήσεται. Εἰ δὲ ἀπειθούντων ἀδυνατοίης, σῶζων σῶζε τὴν σεαυτοῦ ψυχὴν. Ἐρρῶσθαί σε, ἐχόμενον τῆς εἰρήνης ἐν κυρίῳ, εὐχομαι».

Ταῦτα καὶ πρὸς τὸν Νοουάτον.

Μς'

Περὶ τῶν ἄλλων Διονυσίου ἐπιστολῶν

[1] Γράφει δὲ καὶ τοῖς κατ' Αἴγυπτον ἐπιστολὴν περὶ μετανοίας, ἐν ἧ τὰ δόξαντα αὐτῷ περὶ τῶν ὑποπεπτωκότων παρατέθεται, τάξεις παραπτωμάτων διαγράψας.

[2] Καὶ πρὸς Κόλωνα (τῆς Ἑρμουπολιτῶν δὲ παροικίας ἐπίσκοπος ἦν οὗτος) ἰδία τις περὶ μετανοίας αὐτοῦ φέρεται γραφὴ καὶ ἄλλη ἐπιστρεπτικὴ πρὸς τὸ κατ' Ἀλεξάνδρειαν αὐτοῦ ποίμνιον. Ἐν τούτοις ἐστὶν καὶ ἡ περὶ μαρτυρίου πρὸς τὸν Ὠριγένην γραφεῖσα· καὶ τοῖς κατὰ Λαοδικεῖαν ἀδελφοῖς, ὧν προΐστατο Θηλυμίδρης ἐπίσκοπος², καὶ τοῖς κατὰ Ἀρμενίαν ὡσαύτως περὶ μετανοίας ἐπιστέλλει, ὧν ἐπεσκόπευεν Μερουζάνης³.

[3] Πρὸς ἅπασι τούτοις καὶ Κορνηλίῳ τῷ κατὰ Ῥώμην γράφει, δεξάμενος αὐτοῦ τὴν κατὰ τοῦ Νοουάτου ἐπιστολὴν, ᾧ καὶ σημαίνει δηλῶν ἑαυτὸν παρακεκληθῆναι ὑπὸ τε Ἑλένου τοῦ ἐν Ταρσῷ τῆς Κιλικίας ἐπισκόπου καὶ

¹ Dionizy pisze poprawnie imię Nowacjana, Euzebiusz nadal jednak utożsamia go z Nowatem. O tym liście zob. H. PIETRAS, *Jedność Boga, jedność świata i jedność Kościoła. Studium fragmentów Dionizego Aleksandryjskiego*, WF TJ, Kraków 1990, 154.

² Zob. HE VII, 5.

45.

List Dionizego do Nowatusa

Spójrzmy jednak, co ten sam Dionizy pisał do Nowatusa, który wówczas był sprawcą niepokojów wśród braci w Rzymie. Ponieważ Nowatus w swym odstępstwie i odszczepieństwie zasłaniał się niektórymi braćmi, jakoby oni zmusili go, by się do tego posunął, spójrz, co pisze do niego Dionizy:

„Dionizy pozdrawia brata Nowacjana¹. Jeśli na złą drogę wstąpiłeś, jak mówisz, wbrew swej woli, dowiedz tego tym, że z własnej woli wrócisz. Powinieneś być raczej znieść wszystko co możliwe, a nie rozdzierać Kościoła Bożego; i nie bardziej jest chwalebne męczeństwo poniesione, by nie oddawać czci bożkom, od poniesionego, by nie wywoływać schizmy. Moim zaś zdaniem to drugie jest jeszcze większe. Tam bowiem jest się męczennikiem dla swej własnej duszy, tutaj zaś dla całego Kościoła. A jeśli teraz przekonasz albo skłónisz braci, by powrócili do jedności, Twoja poprawa będzie większa od błędu i błąd nie będzie ci policzony, a poprawa odbierze pochwałę. Jeśli zaś nie będą cię słuchać, tak że ci się nie uda, ratuj, ratuj własną duszę! Bądź zdrów i miej pokój w Panu”.

Tak pisał Dionizy do Nowatusa.

46.

Inne listy Dionizego

[1] Pisał on ponadto do braci w Egipcie *List o pokucie*, w którym wyklada swe zapatrywania w kwestii upadłych i rozróżnia stopnie przewinień.

[2] Istnieje ponadto odrębny jego list *O pokucie* do Kolona (był to biskup Kościoła w Hermopolis) oraz list z upomnieniem skierowany do jego własnej trzody aleksandryjskiej. Jest ponadto także list do Orygenesza *O męczeństwie* oraz list do braci w Laodycei, którym przewodził biskup Telimidres², oraz również *O pokucie* do Armeńczyków, których biskupem był Meruzanes³.

[3] Ponadto pisał jeszcze do Korneliusza, biskupa Rzymu, od którego otrzymał *List przeciwko Nowatusowi*. Podaje w nim do wiadomości, że Helenos, biskup Tarsu w Cylicji, i wszyscy inni sąsiedni biskupi, a także

³ Meruzanes, bp Armeńczyków. Por. K. STOPKA, *Armenia Christiana*, PAU, Kraków 2002, 21-22.

τῶν λοιπῶν τῶν σὺν αὐτῷ Φιρμιλιανοῦ τε τοῦ ἐν Καππαδοκίᾳ¹ καὶ τοῦ κατὰ Παλαιστίνην Θεοκτίστου², ὡς ἂν ἐπὶ τὴν σύνοδον ἀπαντήσοι τὴν κατὰ Ἀντιόχειαν, ἔνθα τοῦ Νοουάτου κρατύνειν τινὲς ἐνεχέιρουν τὸ σχίσμα³³.

[4] Πρὸς τούτοις ἐπιστέλλει μηνυθῆναι αὐτῷ Φάβιον μὲν κεκοιμησθαι, Δημητριάδον⁴ δὲ διάδοχον ἐκείνου τῆς κατ' Ἀντιόχειαν ἐπισκοπῆς καθεστάναι· γράφει δὲ καὶ περὶ τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις αὐτοῖς ῥήμασιν φάσκων· «Ὁ μὲν γὰρ θαυμάσιος Ἀλέξανδρος ἐν φρουρᾷ γενόμενος, μακαρίως ἀνεπαύσατο»⁵.

[5] Ἐξῆς ταύτῃ καὶ ἑτέρα τις ἐπιστολὴ τοῖς ἐν Ῥώμῃ τοῦ Διονυσίου φέρεται διακονικὴ διὰ Ἰππολύτου· τοῖς αὐτοῖς δὲ ἄλλην περὶ εἰρήνης διατυπῶνται, καὶ ὡσαύτως περὶ μετανοίας, καὶ αὖ πάλιν ἄλλην τοῖς ἐκεῖσε ὁμολογηταῖς, ἔτι τῇ τοῦ Νοουάτου συμφερομένοις γνώμῃ· τοῖς δὲ αὐτοῖς τούτοις ἑτέρας δύο, μεταθεμένοις ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν, ἐπιστέλλει, καὶ ἄλλοις δὲ πλείοσιν ὁμοίως διὰ γραμμάτων ὁμιλήσας, ποικίλας τοῖς ἔτι νῦν σπουδὴν περὶ τοὺς λόγους αὐτοῦ ποιούμενοις καταλέλοιπεν ὠφελείας.

¹ Firmilian był bardzo zaangażowany (po stronie Cypriana i przeciwko Rzymowi) w spór o ważność chrztu heretyków. Zob. wśród listów CYPRIANA *List 75*.

² Teoktistos, bp Cezarei Palestyńskiej, ten sam, który wyświęcił Orygenes, a następnie przyjął go do siebie. Zob. HE VI, 19, 17; 32, 27

³ Jak widzieliśmy, skłaniał się do tego również Fabiusz, bp Antiochii. Zob. HE VI, 44, 1. Nie zachowały się akta tego synodu.

Firmilian z Kapadocji¹ i Teoktistos z Palestyny² wezwali go, by się z nimi spotkał na synodzie w Antiochii, jako że byli tacy, którzy usiłowali udzielić poparcia schizmie Nowatusa³.

[4] Ponadto pisze, że mu doniesiono, iż Fabiusz zmarł, a Demetrianos⁴ został ustanowiony jego następcą na stolicy biskupiej w Antiochii. Píše również o biskupie jerozolimskim w następujących słowach: „Wspaniały Aleksander został wtrącony do więzienia i pobożnie zakończył swe życie”⁵.

[5] Oprócz tego mamy jeszcze inny list Dionizego, *List diakonalny* do braci w Rzymie, przesłany przez Hipolita. Do Rzymian napisał ponadto *List o pokoju* oraz *O pokucie* i jeszcze inny do tamtejszych wyznawców, którzy jeszcze podzielali poglądy Nowatusa. Zwrócił się do nich ponadto jeszcze w dwóch listach, już po ich powrocie do Kościoła. Podobnie z wielu innymi utrzymywał Dionizy kontakty listownie, tak że ci, którzy jeszcze dziś zaczytują się w jego pismach i z jego spuścizny czerpią wiele pożytku.

⁴ Fabiusz, bp Antiochii w latach 250-252/253; Demetrianos – wybrany w 252/253, deportowany z wielu wiernymi do Persji przez Sapora I, zm. ok. 260.

⁵ O Aleksandrze z Jerozolimy zob. HE VI, 8. 11. 19. 39.

Z'

Τάδε καὶ ἡ ἑβδόμη περιέχει βίβλος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας

- A' Περὶ τῆς Δεκίου καὶ Γάλλου κακοτροπίας.
- B' Οἱ κατὰ τοῦσδε Ῥωμαίων ἐπίσκοποι.
- Γ' Ὅπως Κυπριανὸς ἅμα τοῖς κατ' αὐτὸν ἐπισκόποις τοὺς ἐξ αἰρετικῆς πλάνης ἐπιστρέφοντας λουτρῷ δεῖν καθαίρειν πρῶτος ἐδογμάτισεν.
- Δ' Ὅπόσας περὶ τοῦτου Διονύσιος συνέταξεν ἐπιστολάς.
- E' Περὶ τῆς μετὰ τὸν διωγμὸν εἰρήνης.
- ς' Περὶ τῆς κατὰ Σαβέλλιον αἱρέσεως.
- Z' Περὶ τῆς τῶν αἰρετικῶν παμμιάρου πλάνης καὶ τῆς θεοπόμπου ὁράσεως Διονυσίου οὗ τε παρείληφεν ἐκκλησιαστικοῦ κανόνος.
- H' Περὶ τῆς κατὰ Νοουάτον ἑτεροδοξίας.
- Θ' Περὶ τοῦ τῶν αἰρετικῶν ἀθέου βαπτίσματος.
- I' Περὶ Οὐαλεριανοῦ καὶ τοῦ κατ' αὐτὸν διωγμοῦ.
- IA' Περὶ τῶν τότε Διονυσίῳ καὶ τοῖς κατ' Αἴγυπτον συμβάντων.
- IB' Περὶ τῶν ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης μαρτυρησάντων.
- II' Περὶ τῆς κατὰ Γαλλιῆνον εἰρήνης.
- ID' Οἱ κατ' ἐκεῖνο συνηκμακότες ἐπίσκοποι.
- IE' Ὅπως κατὰ Καισάρειαν Μαρῖνος ἐμαρτύρησεν.
- Is' Ἡ κατὰ Ἀστύριον ἱστορία.
- IZ' Περὶ τῶν κατὰ Πανεάδα σημείων τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν μεγαλουργίας.
- IH' Περὶ τοῦ θρόνου Ἰακώβου.
- IΘ' Περὶ τῶν ἑορταστικῶν Διονυσίου ἐπιστολῶν, ἔνθα καὶ περὶ τοῦ πάσχα κανονίζει.
- K' Περὶ τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ συμβάντων.
- KA' Περὶ τῆς ἐπισκηψάσης νόσου.
- KB' Περὶ τῆς Γαλλιήνου βασιλείας.
- KΓ' Περὶ Νέπωτος καὶ τοῦ κατ' αὐτὸν σχίσματος.
- KΔ' Περὶ τῆς Ἰωάννου ἀποκαλύψεως.
- KE' Περὶ τῶν ἐπιστολῶν Διονυσίου.

KSIEGA SIÓDMA

Treść księgi siódmej *Historii kościelnej*

1. Przewrotność Decjusza i Gallusa
2. Ówczesni biskupi rzymscy
3. Cyprian razem z podlegającymi mu biskupami jako pierwszy ogłasza zasadę, że nawracających się z obłędu heretyckiego należy oczyszczać przez chrzest
4. Listy Dionizego napisane na ten temat
5. Pokój po ustaniu prześladowania
6. Herezja Sabeliusza
7. Wielce ohydny błąd heretyków, zesłana przez Boga wizja Dionizego i przyjęty przez niego kanon kościelny
8. Fałszywa nauka Nowatusa
9. Bezbożny chrzest heretyków
10. Walerian i jego prześladowanie
11. Losy Dionizego i braci w Egipcie
12. Męczennicy z Cezarei Palestyńskiej
13. Pokój za rządów Galiena
14. Biskupi tamtych czasów
15. Męczeńska śmierć Marinusa w Cezarei
16. i 17. Opowieść o Astyriosie
18. Pomniki wielkiej mocy Zbawiciela w Paneadzie
19. Tron Jakubowy
20. Listy święteczne Dionizego i zawarty w nich kanon wielkanocny
21. Wydarzenia w Aleksandrii
22. Szerząca się wówczas choroba
23. Panowanie Galiena
24. Nepos i jego schizma
25. Apokalipsa Jana

- Κς' Περὶ Παύλου τοῦ Σαμοσατέως καὶ τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ συστάσης ὑπ' αὐτοῦ αἵρέσεως.
- ΚΖ' Περὶ τῶν τότε γνωριζομένων διαφανῶν ἐπισκόπων.
- ΚΗ' Ὅπως ὁ Παῦλος ἀπελεγχθεὶς ἐξεκηρύχθη.
- ΚΘ' Περὶ τῆς τῶν Μανιχαίων ἐτεροδόξου διαστροφῆς ἅρτι τότε ἀρξαμένης.
- Λ' Περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς διαπρεψάντων ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν τίνες τε αὐτῶν μέχρι τῆς τῶν ἐκκλησιῶν πολιορκίας διέμειναν.

26. Listy Dionizego
27. Paweł z Samosaty i herezja, jaką wywołał w Antiochii
28. Biskupi tamtych czasów
29. i 30. Pokonanie Pawła i złożenie z urzędu
31. Innowiercze szaleństwo manichejczyków, które właśnie wtedy się zaczęło
32. Osoby duchowne, które odznaczyły się za naszych czasów i dożyły zburzenia kościołów

Τὸν ἑβδομον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας αὐθις ὁ μέγας ἡμῖν Ἀλεξανδρέων ἐπίσκοπος Διονύσιος ἰδίαις φωναῖς συνεκπονήσει, τῶν καθ' ἑαυτὸν πεπραγμένων ἕκαστα ἐν μέρει δι' ὧν καταλέλοιπεν ἐπιστολῶν ὑφηγούμενος· ἐμοὶ δ' ὁ λόγος ἐντεῦθεν ποιήσεται τὴν ἀρχήν.

A'

Περὶ τῆς Δεκίου καὶ Γάλλου κακοτροπίας

Δέκιον οὐδ' ὅλον ἐπικρατήσαντα δυεῖν ἐτοῖν χρόνον αὐτίκα τε ἅμα τοῖς παισὶν κατασφαγέντα¹ Γάλλος διαδέχεται· Ὀριγένης ἐν τούτῳ ἐνὸς δέοντα τῆς ζωῆς ἑβδομήκοντα ἀποπλήσας ἔτη, τελευτᾷ². Γράφων γέ τοι ὁ Διονύσιος Ἑρμάμμωνι, περὶ τοῦ Γάλλου ταῦτα φάσκει·

«Ἄλλ' οὐδὲ Γάλλος ἔγνω τὸ Δεκίου κακὸν οὐδὲ προεσκόπησεν τί ποτ' ἐκεῖνον ἔσφηλεν, ἀλλὰ πρὸς τὸν αὐτὸν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ γενόμενον ἔπταισε λίθον³ ὃς εὖ φερομένης αὐτῷ τῆς βασιλείας καὶ κατὰ νοῦν χωρούντων τῶν πραγμάτων, τοὺς ἱεροὺς ἄνδρας⁴, τοὺς περὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ καὶ τῆς ὑγιείας πρεσβεύοντας πρὸς τὸν θεόν, ἤλασεν. Οὐκοῦν σὺν ἐκείνοις ἐδίωξεν καὶ τὰς ὑπὲρ αὐτοῦ προσευχάς».

B'

Οἱ κατὰ τούσδε Ῥωμαίων ἐπίσκοποι

Ταῦτα μὲν οὖν περὶ τούδε·

Κατὰ δὲ τὴν Ῥωμαίων πόλιν Κορνηλίου ἔτεσιν ἀμφὶ τὰ τρία τὴν ἐπισκοπὴν διανύσαντος, Λούκιος κατέστη διάδοχος, μῆσιν δ' οὐδ' ὅλοις οὗτος ὀκτῶ τῇ λειτουργίᾳ διακονησάμενος, Στεφάνῳ⁵ τελευτῶν μεταδίδωσι τὸν

¹ Decjusz zginął w walce z Persami w roku 251, jego syn Herennius zginął w innej bitwie w tym samym mniej więcej czasie, a drugi syn, Hostilianus, zmarł w czasie zarazy.

² A więc w roku 253/254.

³ Por. Mt 21, 44; Łk 20, 18.

Również siódmą księgę *Historii kościelnej* wielki biskup aleksandryjski Dionizy swymi własnymi słowami będzie tworzył razem z nami, bo o wszystkim, co się działo w jego czasach, wspomina w różnych fragmentach *Listów*, jakie po sobie pozostawił. Od niego więc rozpocznie się moje opowiadanie.

1.

Przewrotność Decjusza i Gallusa

Gdy Decjusza zamordowano po niespełna dwóch latach panowania, w tym samym czasie co zmarły jego dzieci¹, jego następcą został Gallus. Mniej więcej w tym czasie umarł Orygenes, skończywszy sześćdziesiąt dziewięć lat². W swym *Liście do Hermammona* Dionizy tak pisze o Gallusie:

„Tymczasem Gallus ani nie znał niegodziwości Decjusza, ani nie przewidywał tego, co spowodowało jego upadek, więc potknął się o ten sam kamień, który leżał przed jego oczami³. Gdy w rządach dopisywało mu szczęście i wszystkie przedsięwzięcia szły po jego myśli, wygnał świętych mężów⁴, którzy modlili się do Boga o pokój i zdrowie dla niego, a tym samym rozciągnął prześladowanie nie tylko na nich, ale i na modlitwy, jakie za niego wznoszono”.

2.

Ówczesi biskupi rzymscy

Tyle o Gallusie.

W Rzymie skończyło się mniej więcej trzyletnie biskupstwo Korneliusza, a jego następcą został Lucjusz; pełnił on swój urząd niespełna osiem miesięcy i zmarł, przekazując swą godność Stefanowi⁵. Do niego to napisał Dionizy

⁴ Być może aluzja do zesłania biskupa Rzymu Korneliusza do Centocelle, gdzie zmarł, oraz zesłania jego następcy Lucjusza.

⁵ Korneliusz, bp Rzymu w latach 251-252 (Euzebiusz daje mu rok więcej); Lucjusz – 252-253; Stefan – 253-257.

κληρον. Τούτῳ τὴν πρώτην ὁ Διονύσιος τῶν περὶ βαπτίσματος ἐπιστολῶν διατυπώται, ζητήματος οὐ μικροῦ τηνικάδε ἀνακινήθεντος, εἰ δέοι τοὺς ἐξ οἴας δ' οὖν αἰρέσεως ἐπιστρέφοντας διὰ λουτροῦ καθαίρειν. Παλαιοῦ γέ τοι κεκρατηκότος ἔθους ἐπὶ τῶν τοιούτων μόνη χρῆσθαι τῇ διὰ χειρῶν ἐπιθέσεως εὐχῇ¹.

Γ'

Ὅπως Κυπριανὸς ἅμα τοῖς κατ' αὐτὸν ἐπισκόποις τοὺς ἐξ αἵρετικῆς πλάνης ἐπιστρέφοντας λουτρῷ δεῖν καθαίρειν πρῶτος² ἔδογματίσεν

Πρῶτος τῶν τότε Κυπριανός, τῆς κατὰ Καρχηδόνα παροικίας ποιμὴν, οὐδ' ἄλλως ἢ διὰ λουτροῦ πρότερον τῆς πλάνης ἀποκαθηραμένους προσίεσθαι δεῖν ἡγείτο. Ἄλλ' ὃ γε Στέφανος μὴ δεῖν τι νεώτερον παρὰ τὴν κρατήσασαν ἀρχῇθεν παράδοσιν ἐπικαινοτομεῖν οἰόμενος, ἐπὶ τούτῳ διηγανάκει·

Δ'

Ὅπόσας περὶ τούτου Διονύσιος συνέταξεν ἐπιστολάς

Πλείστα δὴ οὖν αὐτῷ περὶ τούτου διὰ γραμμάτων ὁ Διονύσιος ὁμιλήσας³, τελευτῶν δηλοῖ ὡς ἄρα τοῦ διωγμοῦ λελωφηκότος αἱ πανταχόσε ἐκκλησίαι τὴν κατὰ Νοουάτον ἀποστραφεῖσαι νεωτεροποιίαν, εἰρήνην πρὸς ἑαυτὰς ἀνειλήφεσαν· γράφει δὲ ὧδε·

Ε'

Περὶ τῆς μετὰ τὸν διωγμὸν εἰρήνης

[1] «Ἴσθι δὲ νῦν, ἀδελφέ, ὅτι ἦνωνται πᾶσαι αἱ πρότερον διεσχισμέναι κατὰ τε τὴν ἀνατολὴν ἐκκλησίαι καὶ ἔτι προσωτέρω, καὶ πάντες εἰσὶν ὁμόφρονες οἱ πανταχοῦ προεστῶτες, χαίροντες καθ' ὑπερβολὴν ἐπὶ τῇ παρὰ προσδοκίαν εἰρήνῃ γενομένῃ, Δημητριάδης ἐν Ἀντιοχείᾳ, Θεόκτιστος ἐν Καισαρείᾳ, Μαζαβάνης ἐν Αἰλῖᾳ, Μαρῖνος ἐν Τύρῳ κοιμηθέντος Ἀλεξάνδρου⁴, Ἡλιόδωρος ἐν Λαοδικείᾳ ἀναπαυσαμένου Θηλυμίδρου, Ἐλενος ἐν Ταρσῷ καὶ

¹ Taki był zwyczaj rzymski. Por. CYPRIAN, *List* 74, 1.

² W rzeczywistości Cyprian nie był pierwszy. W tym duchu wypowiadały się już wcześniej synody: Kartagina (220); Ikonium (230/235); Synnada (235).

pierwszy ze swych listów *O chrzcie*, ponieważ wtedy właśnie wybuchł dość poważny spór o to, czy należy oczyszczać przez chrzest tych, którzy nawracają się z jakiejś herezji. Zgodnie z dawnym zwyczajem w takich wypadkach stosowano jedynie modlitwę połączoną z nałożeniem rąk¹.

3.

*Cyprian razem z podlegającymi mu biskupami jako pierwszy²
ogłasza zasadę, że nawracających się z obłędu heretyckiego
należy oczyszczać przez chrzest*

Spośród ówczesnych biskupów przede wszystkim Cyprian, pasterz Kościoła kartagińskiego, uważał, że należy przyjmować tylko tych, którzy ze swego obłędu zostali oczyszczeni przez chrzest. Tymczasem Stefan, który stał na stanowisku, że nie wolno wprowadzać żadnych nowinek niezgodnych z prastarą tradycją, oburzał się na takie postępowanie.

4.

Listy Dionizego napisane na ten temat

W tej sprawie Dionizy prowadził ze Stefanem ożywioną korespondencję³. Wreszcie poinformował, że po ustaniu prześladowania, Kościoły wszędzie otrząsnęły się z nowinek Nowatusa i ustaliły między sobą pokój. Píše tak:

5.

Pokój po ustaniu prześladowania

[1] „A teraz wiedz, Bracie, że zjednoczyły się wszystkie rozdzielone przedtem Kościoły Wschodu i jeszcze dalszych stron i że wszyscy ich zwierzchnicy ożywieni są jedną myślą i przepojeni niezmierną radością z pokoju, który nastał ponad wszelkie spodziewanie: Demetrianos w Antiochii, Teoktistos w Cezarei, Mazabanes w Aelii, Marinus w Tyrze po śmierci Aleksandra⁴,

³ Por. H. PIETRAS, *Dionizy Aleksandryjski wobec sporu o ważność chrztu heretyków*, Roczniki Teologiczne - Kanoniczne 36 (1989) 103-117.

⁴ Wzmianka „po śmierci Aleksandra” powinna dotyczyć Mazabanasa w Aelii (Jerozolimie). Jej przesunięcie wygląda na pomyłkowe przesunięcie.

πάσαι αἱ τῆς Κιλικίας ἐκκλησίαι, Φιρμιλιανὸς καὶ πᾶσα Καππαδοκία· τοὺς γὰρ περιφανεστέρους μόνους τῶν ἐπισκόπων ὠνόμασα, ἵνα μήτε μήκος τῇ ἐπιστολῇ μήτε βάρος προσάψω τῷ λόγῳ.

[2] Αἱ μέντοι Συρίαι ὅλαι καὶ ἡ Ἀραβία, οἷς ἐπαρκεῖτε ἐκάστοτε καὶ οἷς νῦν ἐπεστείλατε, ἢ τε Μεσοποταμία Πόντος τε καὶ Βιθυνία καὶ συνελόντι εἰπεῖν ἀγαλλιώνται πάντες πανταχοῦ τῇ ὁμονοίᾳ καὶ φιλαδελφίᾳ, δοξάζοντες τὸν θεόν».

[3] Ταῦτα μὲν ὁ Διονύσιος·Στέφανον δ' ἐπὶ δυσὶν ἀποπλήσαντα τὴν λειτουργίαν ἔτεσιν, Εὐστός διαδέχεται¹. Τούτῳ δευτέραν ὁ Διονύσιος περὶ βαπτίσματος χαράξας ἐπιστολήν, ὁμοῦ τὴν Στεφάνου καὶ τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων γνῶμην τε καὶ κρίσιν δηλοῖ, περὶ τοῦ Στεφάνου λέγων ταῦτα·

[4] «Ἐπεστάλκει μὲν οὖν πρότερον καὶ περὶ Ἐλένου καὶ περὶ Φιρμιλιανοῦ καὶ πάντων τῶν τε ἀπὸ Κιλικίας καὶ Καππαδοκίας καὶ δῆλον ὅτι Γαλατίας καὶ πάντων τῶν ἐξῆς ὁμορούντων ἔθνων, ὡς οὐδὲ ἐκείνοις κοινωνήσων διὰ τὴν αὐτὴν αὐτὴν αἰτίαν, ἐπειδὴ τοὺς αἰρετικούς, φησὶν, ἀναβαπτίζουσιν².

[5] Καὶ σκόπει τὸ μέγεθος τοῦ πράγματος. Ὅντως γὰρ δόγματα περὶ τούτου γέγονεν ἐν ταῖς μεγίσταις τῶν ἐπισκόπων συνόδοις, ὡς πυνθάνομαι, ὥστε τοὺς προσιόντας ἀπὸ αἱρέσεων προκατηχηθέντας εἶτα ἀπολούεσθαι καὶ ἀνακαθαίρεσθαι τὸν τῆς παλαιᾶς καὶ ἀκαθάρτου ζύμης ῥύπον. Καὶ περὶ τούτων αὐτοῦ πάντων δεόμενος ἐπέστειλα».

[6] Καὶ μεθ' ἑτερά φησιν·

«Καὶ τοῖς ἀγαπητοῖς δὲ ἡμῶν καὶ συμπρεσβυτέροις Διονυσίῳ καὶ Φιλήμονι³, συμψήφοις πρότερον Στεφάνῳ γενομένοις καὶ περὶ τῶν αὐτῶν μοι γράφουσιν, πρότερον μὲν ὀλίγα, καὶ νῦν δὲ διὰ πλειόνων ἐπέστειλα».

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ δηλουμένου ζητήματος·

ς'

Περὶ τῆς κατὰ Σαβέλλιον αἱρέσεως

Σημαίνων δὲ ἐν ταύτῳ καὶ περὶ τῶν κατὰ Σαβέλλιον αἱρετικῶν ὡς κατ' αὐτὸν ἐπιπολαζόντων, ταῦτα φησιν⁴.

«Περὶ γὰρ τοῦ νῦν κινήθεντος ἐν τῇ Πτολεμαίδι τῆς Πενταπόλεως δόγματος, ὄντος ἀσεβοῦς καὶ βλασφημίας πολλὴν ἔχοντος περὶ τοῦ παντοκράτορος θεοῦ πατρὸς τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀπιστίαν τε πολλὴν

¹ Stefan zginał męczeńsko 2 VIII 257, Sykstus – 6 VIII 258. Chronologia podawana przez Eusebiusza jest nader przybliżona.

² Z tych słów zdaje się wynikać, że Stefan rzeczywiście zerwał komunię z Kościołami Azji. Być może jednak tylko groził zerwaniem. Por. List FIRMILIANA Z KAPADOCJI W: CYPRIAN, List 75. Zob. HE VII, 7, 5.

Heliodor w Laodycei po zgonie Telimidresa, Helenos w Tarsie i wszystkie Kościoły Cylicji, Firmilian i cała Kapadocja. Wymieniam tylko najznakomitszych biskupów, by uniknąć nadmiernej długości listu i rozwlekłego stylu.

[2] Oprócz tego obydwie Syrie i Arabia, którym przy każdej okazji spieszyć z pomocą i do których teraz pisaliście listy, następnie Mezopotamia, Pont i Bitynia, jednym słowem – wszystkie wszędzie Kościoły pełne są radości i bratniej miłości i wielbią Boga”.

[3] Tyle Dionizy. Stefan pełnił swój urząd przez dwa lata, a sukcesję objął po nim Sykstus¹. Do niego Dionizy wystosował swój *Drugi list o chrzcie*, w którym przedstawia poglądy i sąd Stefana i pozostałych biskupów, a o Stefanie pisze tak:

[4] „Pisał więc wcześniej o Helenosie i Firmilianie oraz o wszystkich biskupach Cylicji i Kapadocji, a także Galicji i wszystkich narodów sąsiednich, że zrywa z nimi łączność z tego powodu, że jak mówi, powtórnie chrzczą heretyków².

[5] I zważ, jak ważna to sprawa. Rzeczywiście bowiem, jak się dowiaduję, zapadły w tej kwestii uchwały na największych synodach biskupich, że ci, którzy nawracają się z herezji, najpierw mają być zaliczeni do katechumenów, następnie obmyci i na nowo oczyszczeni z brudu starego i nieczystego kwasu. O tym wszystkim pisałem do niego i wyraziłem swoją prośbę”.

[6] Nieco dalej zaś mówi:

„Również do naszych ukochanych braci i współprezbiterów, Dionizego i Filemona³, którzy dawniej podzielali poglądy Stefana i pisali do mnie w tejże sprawie, zwróciłem się wcześniej w kilku zaledwie słowach, teraz zaś obszerniej”.

Tyle o wspomnianym sporze.

6.

Herezja Sabeliusza

W tym samym *Liście* Dionizy podaje także wiadomość o heretykach – zwolennikach Sabeliusza, którzy wówczas rośli w siłę, i mówi o nich tak⁴:

„Teraz właśnie w Ptolemaidzie w Pentapolis powstała nauka bezbożna i zawierająca treści ze wszech miar bluźniercze przeciwko Bogu Wszechmogącemu, Ojcu naszego Pana Jezusa Chrystusa, oraz treści niezgodne z wiarą

³ Por. HE VII, 7, 1. 6.

⁴ Por. H. Pietras, *Jedność Boga, jedność świata i jedność Kościoła. Studium fragmentów Dionizego Aleksandryjskiego*, Wydział Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego, Instytut Kultury Religijnej, Studia i Materiały I, Kraków 1990, 163; *L'unità di Dio in Dionigi di Alessandria*, Gregorianum 72 (1991) 459-490.

περὶ τοῦ μονογενοῦς παιδὸς αὐτοῦ, τοῦ πρωτοτόκου πάσης κτίσεως, τοῦ ἐνανθρωπήσαντος λόγου, ἀναισθησίαν δὲ τοῦ ἁγίου πνεύματος, ἐλθόντων ἐκατέρωθεν πρὸς ἐμὲ καὶ προγραμμαμάτων καὶ τῶν διαλεγομένων ἀδελφῶν, ἐπέστειλά τινα, ὡς ἐδυνήθην, παρασχόντος τοῦ θεοῦ, διδασκαλικώτερον ὑφηγούμενος, ὥν τὰ ἀντίγραφα ἔπεμψά σοι».

Z'

*Περὶ τῆς τῶν αἵρετικῶν παμμιάρου πλάνης καὶ τῆς θεοπόμπου ὁράσεως
Διονυσίου οὗ τε παρείληφεν ἐκκλησιαστικοῦ κανόνος*

[1] Καὶ ἐν τῇ τρίτῃ δὲ τῶν περὶ βαπτίσματος, ἣν Φιλήμονι τῷ κατὰ Ῥώμην πρεσβυτέρῳ ὁ αὐτὸς γράφει Διονύσιος, ταῦτα παρατίθεται·

«Ἐγὼ δὲ καὶ τοῖς συντάγμασιν καὶ ταῖς παραδόσεσιν τῶν αἵρετικῶν ἐνέτυχον, χραίνων μὲν μου πρὸς ὀλίγον τὴν ψυχὴν ταῖς παμμιάρους αὐτῶν ἐνθυμήσεσιν, ὄνησιν δ' οὖν ἀπ' αὐτῶν ταύτην λαμβάνων, τὸ ἐξελέγχειν αὐτοὺς παρ' ἑμαυτῷ καὶ πολὺ πλεον βδελύττεσθαι.

[2] «Καὶ δὴ τινος ἀδελφοῦ τῶν πρεσβυτέρων με ἀπείργοντος καὶ δεδιτομένου συμφύρεσθαι τῷ τῆς πονηρίας αὐτῶν βορβόρῳ, λυμανεῖσθαι γὰρ τὴν ψυχὴν τὴν ἑμαυτοῦ, καὶ ἀληθῆ γέ λεγοντος, ὡς ἡσθόμην·

[3] «Ὅραμα θεόπεμpton προσελθὼν ἐπέρρωσέν με, καὶ λόγος πρὸς με γενόμενος προσέταξεν, διαρρήδην λέγων· <πᾶσιν ἐντύγχανε οἷς ἂν εἰς χεῖρας λάβοις· διευθύνειν γὰρ ἕκαστα καὶ δοκιμάζειν ἱκανὸς εἶ, καὶ σοι γέγονεν τοῦτο ἐξ ἀρχῆς καὶ τῆς πίστεως αἴτιον>. Ἀπεδεξάμην τὸ ὄραμα, ὡς ἀποστολικῇ φωνῇ συντρέχον τῇ λεγούσῃ πρὸς τοὺς δυνατωτέρους γίνεσθε δόκιμοι τραπεζίται»¹.

[4] Εἰτά τινα περὶ πασῶν εἰπὼν τῶν αἱρέσεων, ἐπιφέρει λέγων·

«Τοῦτον ἐγὼ τὸν κανόνα καὶ τὸν τύπον παρὰ τοῦ μακαρίου πάπα ἡμῶν Ἡρακλᾶ παρέλαβον. Τοὺς γὰρ προσιόντας ἀπὸ τῶν αἱρέσεων, καίτοι τῆς ἐκκλησίας ἀποστάντας, μᾶλλον δὲ οὐδὲ ἀποστάντας, ἀλλὰ συνάγεσθαι μὲν δοκοῦντας, καταμνηνθέντας δὲ ὡς προσφοιτῶντάς τινα τῶν ἑτεροδιδασκαλούντων, ἀπελάσας τῆς ἐκκλησίας, δεομένους οὐ προσήκατο, ἕως δημοσίᾳ πάντα ὅσα ἀκηκόασιν παρὰ τοῖς ἀντιδιατιθεμένοις ἐξέφρασαν, καὶ τότε συνήγαγεν αὐτούς, οὐ δεηθεὶς ἐπ' αὐτῶν ἑτέρου βαπτίσματος· τοῦ γὰρ ἁγίου πρότερον παρ' αὐτοῦ τετυχήκεσαν».

¹ Jest to *agraphon* cytowany przez Ojców. Zob. ANT I/1 94. Por. Sch 41, 172. Ten autobiograficzny fragment zdaje się wskazywać, że Dionizy w młodości czytał pisma, które

o Jednorodzonym Jego Synu, Pierworodnym wszelkiego stworzenia, Wcielonym Słowie, nieuznająca wreszcie Ducha Świętego. Otóż w tej sprawie od obu stron dostałem oficjalne pisma, a także bracia przybyli osobiście, aby ze mną porozmawiać. A więc jak umiałem, z pomocą Bożą pisałem listy w tej sprawie i przedstawiłem w nich całą rzecz w sposób metodyczny. Przesyłam ci ich kopię”.

7.

*Wielce ohydny błąd heretyków, zesłana przez Boga wizja Dionizego
i przyjęty przez niego kanon kościelny*

[1] W swym *Trzecim Liście o chrzcie*, który tenże Dionizy napisał do Filemona, rzymskiego prezbitera, umieszcza takie słowa:

„I ja również wczytywałem się w pisma i tradycje heretyków, kalając przez pewien krótki czas swą duszę ich ohydnyymi wymysłami, ale odniosłem z tego przynajmniej tę korzyść, że już sam sobie z nimi poradziłem i tym większą poczułem do nich odrazę.

[2] Jeden z braci prezbiterów odwodził mnie od tego i bał się, by mnie nie wciągnęło bagno ich niegodziwości i nie splamiła się moja dusza. I mówił prawdę, jak sam się przekonałem.

[3] Zesłane przez Boga widzenie spadło na mnie i mnie umocniło. I usłyszałem głos, który mi rozkazywał i mówił wyraźnie: «Bierz wszystko, co ci wpadnie w ręce, jesteś bowiem zdolny wszystko wyprostować i osądzić. To właśnie od początku było dla ciebie przyczyną wiary». Przyjąłem to widzenie jako zgodne ze słowem Apostolskim, skierowanym do tych, którzy się czują na siłach: «Bądźcie ostrożnymi bankierami»¹.

[4] Następnie Dionizy pokrótce opowiada ogólnie o herezjach, a potem dodaje: „Tę zasadę i wzór przejąłem od naszego błogosławionego papieża Heraklasa. Bowiem tych, którzy nawracali się z herezji, jeśli odłączyli się od Kościoła, a nawet jeśli od niego nie odeszli, ale na pozór pozostawali w łączności, lecz ciążyło na nich oskarżenie, że byli zwolennikami któregoś z nieprawowiernych nauczycieli, wykluczał on z Kościoła, a chociaż o to błagali, nie wcześniej ich przyjmował, niż publicznie wyjawili wszystko, co usłyszeli u przeciwników. Wówczas dopuszczał ich do wspólnego zgromadzenia i nie żądał od nich powtórnego chrztu, bowiem święty był ten, który już raz od niego otrzymali”.

uchodziły za szkodliwe. Kto mógł mu zwrócić uwagę? Raczej nie Orygenes, który też czytał wszystko, ani nie Heraklas, który był filozofem.

[5] Πάλιν δὲ ἐπὶ πολὺ γυμνάσας τὸ πρόβλημα, ταῦτ' ἐπιλέγει·

«Μεμάθηκα καὶ τοῦτο ὅτι μὴ νῦν οἱ ἐν Ἀφρικῇ μόνον τοῦτο παρεισήγαγον, ἀλλὰ καὶ πρὸ πολλοῦ κατὰ τοὺς πρὸ ἡμῶν ἐπισκόπους ἐν ταῖς πολυανθρωποτάταις ἐκκλησίαις καὶ ταῖς συνόδοις τῶν ἀδελφῶν, ἐν Ἰκονίῳ καὶ Συνάδοις¹ καὶ παρὰ πολλοῖς, τοῦτο ἔδοξεν· ὥν τὰς βουλὰς ἀνατρέπων εἰς ἔριν αὐτοὺς καὶ φιλονεικίαν ἐμβαλεῖν οὐχ ὑπομένω. Οὐ γὰρ μετακινήσεις, φησὶν, ὅρια τοῦ πλησίον σου, ἃ ἔθεντο οἱ πατέρες σου»².

Η'

Περὶ τῆς κατὰ Νοουάτον ἐτεροδοξίας

[Z, 6] Ἡ τετάρτη αὐτοῦ τῶν περὶ βαπτίσματος ἐπιστολῶν πρὸς τὸν κατὰ Ῥώμην ἐγράφη Διονύσιον, τότε μὲν πρεσβείου ἡξιωμένον, οὐκ εἰς μακρὸν δὲ καὶ τὴν ἐπισκοπὴν τῶν ἐκεῖσε παρειληφότα· ἐξ ἧς γινῶναι πάρεστιν ὅπως καὶ αὐτὸς οὗτος λόγιός τε καὶ θαυμάσιος πρὸς τοῦ κατ' Ἀλεξάνδρειαν Διονυσίου μεμαρτύρηται. Γράφει δὲ αὐτῷ μεθ' ἕτερα τῶν κατὰ Νοουάτον μνημονεύων ἐν τούτοις·

[H, 1] «Νοουατιανῷ μὲν γὰρ εὐλόγως ἀπεχθανόμεθα, διακόψαντι τὴν ἐκκλησίαν καὶ τινας τῶν ἀδελφῶν εἰς ἀσεβείας καὶ βλασφημίας ἐλκύσαντι καὶ περὶ τοῦ θεοῦ διδασκαλίαν ἀνοσιωτάτην ἐπεισκυκλήσαντι καὶ τὸν χρηστότατον κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ὡς ἀνηλεῆ συκοφαντοῦντι, ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις τὸ λουτρὸν ἄθετοῦντι τὸ ἅγιον καὶ τὴν τε πρὸ αὐτοῦ πίστιν καὶ ὁμολογίαν ἀνατρέποντι τό τε πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐξ αὐτῶν, εἰ καὶ τις ἦν ἐλπίς τοῦ παραμεῖναι ἢ καὶ ἐπανελθεῖν πρὸς αὐτούς, παντελῶς φυγαδεύονται»³.

Θ'

Περὶ τοῦ τῶν αἵρετικῶν ἀθέου βαπτίσματος.

[1] Καὶ ἡ πέμπτη δὲ αὐτῷ πρὸς τὸν Ῥωμαίων ἐπίσκοπον Εὐύστον γέγραπτο⁴· ἐν ᾗ πολλὰ κατὰ τῶν αἵρετικῶν εἰπών, τοιοῦτόν τι γεγονὸς κατ' αὐτὸν ἐκτίθεται, λέγων·

«Καὶ γὰρ ὄντως, ἀδελφέ, καὶ συμβουλῆς δέομαι καὶ γνώμην αἰτῶ παρὰ σοῦ, τοιοῦτου τινός μοι προσελθόντος πράγματος, δεδιώς μὴ ἄρα σφάλλωμαι.

¹ Zob. HE VII, 3.

² Pwt 19, 14.

³ Dionizy zdaje się twierdzić, że Nowacjan, zwolennik Kościoła „czystych”, neguje chrzest w znaczeniu, że zaprzecza obecności Ducha Świętego u ochrzczonych „upadłych” i odmawia im prawa do pokuty.

[5] Po ponownym i obszernym wywodzie na ten sam temat tak dalej mówi:
„Dowiedziałem się też, że nie teraz dopiero Afrykańczycy wprowadzili ten zwyczaj, lecz że takie przekonanie panowało od dawna za biskupów naszych poprzedników w najludniejszych Kościołach i na synodach braci w Ikonium i Synnadzie¹ oraz w wielu innych miejscach. Nie ośmielę się obalać ich uchwał i popychać ich do niezgody i kłótni. Bowiem Pismo mówi: „Nie będziesz przesuwiał granic bliźniego swego, które wytyczyli twoi ojcowie”².

8.

Fałszywa nauka Nowatusa

[7, 6] Jego *Czwarty list o chrzcie* skierowany jest do Dionizego Rzymskiego, który wówczas sprawował jeszcze godność prezbitera, lecz wkrótce zasiadł na tamtejszej stolicy biskupiej. Można się z niego dowiedzieć, jak uczonym i znakomitym był człowiekiem według świadectwa Dionizego z Aleksandrii. Między innymi pisze do niego w tym liście o sprawie Nowatusa, w następujących słowach:

[8, 1] „Co do Nowacjana, zupełnie słusznie odnosimy się do niego z niechęcią, bo podzielił Kościół, pociągnął niektórych braci do bezbożności i bluźnierstwa, wprowadził zgola świętokradczą naukę o Bogu, na najmiłościwszego Pana naszego Jezusa Chrystusa rzuca oszczerstwo, że jest bez litości, przede wszystkim zaś odrzuca chrzest święty, wywraca wiarę i poprzedzające chrzest wyznanie, a w końcu Ducha Świętego całkowicie wypędza spośród swoich zwolenników, chociaż była jeszcze nadzieja, że w nich pozostanie albo że nawet do nich powróci”³.

9.

Bezbożny chrzest heretyków

[1] Swoją *Piąty list* napisał także do biskupa rzymskiego, Sykstusa⁴. Atakuje w nim obszernie heretyków, a potem mówi o zdarzeniu, które miało miejsce za jego czasów:

„Rzeczywiście, Bracie, potrzebuję twojej rady i proszę cię o opinię na temat tego, co mi się przydarzyło, bo boję się zbłądzić.

⁴ Por. H. PIETRAS, *Il fondamento ecclesiologico della posizione di Dionigi di Alessandria nella controversia battesimale*, w: *Recherches et Tradition, Mélanges patristique offerts Henri Crouzel SJ*, Beauchesne, Paris, 1992, *Théologie Historique* 88, 199-210, oraz *Dionizy Aleksandryjski wobec sporu o ważność chrztu heretyków*, *Roczniki Teologiczne – Kanoniczne* 36 (1989) 103-117.

[2] «Τῶν γὰρ συναγομένων ἀδελφῶν πιστὸς νομιζόμενος ἀρχαῖος καὶ πρὸ τῆς ἐμῆς χειροτονίας, οἴμοι δὲ καὶ τῆς τοῦ μακαρίου Ἑρακλᾶ καταστάσεως, τῆς συναγωγῆς μετασχών, τοῖς ὑπόγυον βαπτιζόμενοι παρατυχὼν καὶ τῶν ἐπερωτήσεων καὶ τῶν ἀποκρίσεων ἐπακούσας¹, προσῆλθέν μοι κλαίων καὶ καταθρηγῶν ἑαυτὸν καὶ πίπτων πρὸ τῶν ποδῶν μου, ἐξομολογούμενος μὲν καὶ ἐξομνύμενος τὸ βάπτισμα, ὃ παρὰ τοῖς αἵρετικοῖς βεβάπτιστο², μὴ τοῦτο εἶναι μηδὲ ὅλως ἔχειν τινὰ πρὸς τοῦτο κοινωνίαν, ἀσεβείας γὰρ ἐκεῖνο καὶ βλασφημιῶν πεπληρῶσθαι.

[3] «Λέγων δὲ πάννυ τι τὴν ψυχὴν νῦν κατανενύχθαι καὶ μηδὲ παρρησίαν ἔχειν ἐπάραι τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸν θεὸν ἀπὸ τῶν ἀνοσιῶν ἐκείνων ῥημάτων καὶ πραγμάτων ὀρμώμενος, καὶ διὰ τοῦτο δεόμενος τῆς εἰλικρινεστάτης ταύτης καθάρσεως καὶ παραδοχῆς καὶ χάριτος τυχεῖν·

[4] «Ὅπερ ἐγὼ μὲν οὐκ ἐτόλμησα ποιῆσαι, φήσας αὐτάρκη τὴν πολυχρόνιον αὐτῷ κοινωνίαν εἰς τοῦτο γεγονέναι. Εὐχαριστίας γὰρ ἐπακούσαντα καὶ συνεπιφθεγξάμενον τὸ ἀμὴν³ καὶ τραπέζῃ παραστάντα καὶ χεῖρας εἰς ὑποδοχὴν τῆς ἀγίας τροφῆς προτείναντα καὶ ταύτην καταδεξάμενον καὶ τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ κυρίου ἡμῶν μετασχόντα ἱκανῶ χρόνῳ, οὐκ ἂν ἐξ ὑπαρχῆς ἀνασκευάζειν ἔτι τολμήσαιμι· θαρσεῖν δὲ ἐκέλευον καὶ μετὰ βεβαίας πίστεως καὶ ἀγαθῆς ἐλπίδος τῇ μετοχῇ τῶν ἁγίων προσιέναι.

[5] «Ὁ δὲ οὔτε πενθῶν παύεται πέφρικέν τε τῇ τραπέζῃ προσιέναι καὶ μόλις παρακαλούμενος συνεστάναι ταῖς προσευχαῖς ἀνέχεται»⁴.

[6] Ἐπὶ ταῖς προειρημέναις φέρεται τις καὶ ἄλλη τοῦ αὐτοῦ περὶ βαπτίσματος ἐπιστολὴ, ἐξ αὐτοῦ καὶ ἥς ἠγεῖτο παροικίας Εὐστῳ καὶ τῇ κατὰ Ῥώμην ἐκκλησίᾳ προσπεφωνημένη, ἐν ἣ δια μακρᾶς ἀποδείξεως τὸν περὶ τοῦ ὑποκειμένου ζητήματος παρατείνει λόγον. Καὶ ἄλλη δὲ τις αὐτοῦ μετὰ ταύτας φέρεται πρὸς τὸν κατὰ Ῥώμην Διονύσιον, ἢ περὶ Λουκιανοῦ⁵. Καὶ περὶ μὲν τούτων τοσαῦτα.

I'

Περὶ Οὐαλεριανοῦ καὶ τοῦ κατ' αὐτὸν διωγμοῦ.

[1] Οἱ γε μὴν ἀμφὶ τὸν Γάλλον οὐδ' ὅλοις ἔτεσιν δύο τὴν ἀρχὴν ἐπικατασχόντες, ἐκποδῶν μεθίστανται, Οὐαλεριανὸς δ' ἅμα παιδί Γαλλίηνω διαδέχεται τὴν ἡγεμονίαν⁶.

¹ Przed udzieleniem chrztu miało miejsce (i ma nadal) dialogowe wyznanie wiary.

² Nie sposób domyślić się, o jakich heretyków chodzi, którzy by używali innego wyznania wiary; różnice raczej były w jego rozumieniu, a nie formie.

³ Zwyczaj po raz pierwszy poświadczony w: JUSTYN, *Apologia* I, 61.

[2] W zgromadzeniu braci pewien człowiek od dawna uchodził za chrześcijanina. Tak było jeszcze przed ustanowieniem mnie [na biskupa], a myślę, że nawet przed [ustanowieniem] błogosławionego Heraklasa. Biorąc udział w spotkaniu, znalazł się w pobliżu tych, którym właśnie udzielano chrztu i przysłuchiwał się pytaniom i odpowiedziom¹, a potem przybiegł do mnie, płacząc i biadając nad sobą, padł mi do nóg i wyznał pod przysięgą, że chrzest, jaki otrzymał od heretyków², nie był taki i w ogóle nie miał z tym nic wspólnego i że raczej był pełen bezbożności i bluźnierstwa.

[3] Mówił ponadto, że jego dusza jest pogrążona w smutku i że już nawet nie ma odwagi wnieść oczu do Boga z powodu tych świętokradczych słów i obrzędów, w których brał udział. Dlatego prosił o jedynie prawdziwe oczyszczenie, przyjęcie i łaskę.

[4] Tego jednak nie ośmieliłem się zrobić, powiedziałem mu natomiast, że dla niego wystarczająca jest wieloletnia łączność z Kościołem. Ponieważ przysłuchiwał się sprawowaniu Eucharystii i razem ze wszystkimi odpowiadał „amen”³, i stał przy stole, i wyciągał ręce, aby dostać święty Pokarm, i przyjmował Go, i przez długi czas miał udział w Ciele i Krwi Pana naszego, nie ośmieliłbym się ponownie udzielać mu odrodzenia. Kazałem mu być dobrej myśli i z silną wiarą i dobrą nadzieją przystępować do uczestnictwa w rzeczach świętych.

[5] On jednak jest wciąż przygnębiony, drży na myśl, że ma przystąpić do Stołu i z trudem daje się namówić na udział w modlitwach”⁴.

[6] Oprócz wymienionych listów istnieje jeszcze inny *List o chrzcie* tego samego Dionizego, w imieniu jego własnym i jego Kościoła skierowany do Sykstusa i Kościoła rzymskiego. W długim wywodzie wyłuszcza w nim całą tę sporną wówczas kwestię. Mamy ponadto jeszcze jeden jego *List do Dionizego Rzymskiego w sprawie Lucjana*⁵. Lecz o tym dość.

10.

Walerian i jego prześladowanie

[1] Gallus i jego zwolennicy sprawowali rządy niecałe dwa lata i zostali usunięci, a następnym cesarzem został Walerian wraz ze swym synem Galieniem⁶.

⁴ Dionizy przytacza ten przykład, by zwrócić uwagę Sykstusa na potrzeby duszpasterskie związane z ważnością chrztu, które wykraczają poza rozwiązania prawne.

⁵ Imię Lucjan jest zbyt częste, by udało się ustalić, o kogo chodziło w tym liście.

⁶ Walerian objął władzę w lecie 253 r.

[2] Co mówi o nim Dionizy, można się dowiedzieć z jego *Listu do Hermammona*, w którym wyraża się tak:

„Jan miał także podobne objawienie: «Dano mu bowiem – mówi – usta, by mówił rzeczy wielkie i bluźnierstwa, i dano mu możność działania przez czterdzieści dwa miesiące»”¹.

[3] Jedno i drugie w przedziwny sposób spełniło się w Walerianie, a trzeba wziąć pod uwagę przede wszystkim to, jak sytuacja wyglądała przed nim, jak sam był życzliwy i łaskawy dla ludzi Bożych. Żaden bowiem inny poprzedni cesarz nie był tak łaskawie i przychylnie do nich nastawiony, nawet ci, o których jawnie się mówiło, że byli chrześcijanami². Na początku swego panowania nie ukrywał swej przyjaźni i sympatii, jaką miał dla nich; cały jego dom był pełen ludzi pobożnych i stał się Kościołem Bożym³.

[4] Jednak jego mistrz⁴, a zwierzchnik magów egipskich, namówił go, by ich usunął, skłonił go, by ludzi czystych i świętych wydał na śmierć i prześladował, bo się sprzeciwiali i przeszkadzali jego wstrętnym i ohydny magicznym zaklęciom (są bowiem i byli ludzie, którzy swą obecnością i wzrokiem, a nawet samym oddechem i głosem mogą udaremnić działanie złych demonów). Podsunął mu natomiast praktykę obrzędów nieczystych, czarów przeklętych i złowróżbnych ofiar. Kazał mordować nieszczęśliwe dzieci, potomstwo nieszczęśliwych rodziców zabijać na ofiarę, rozszarpać wnętrzności noworodków, rozcinać i siekać stworzenia Boże, jak gdyby otwierał im przez to bramę do szczęścia”.

[5] Do tego dodaje:

„Piękne więc podziękowanie złożył Makrian demonom za władzę, którą miał nadzieję zagarnąć. Wcześniej sprawował urząd głównego zarządcy cesarskiego skarbu i nie miał żadnego rozsądnego ani ogólnego planu, lecz podpadł pod ową klątwę, która mówi: «Biada tym, którzy prorokują ze swego serca, a nie zważają na dobro powszechne»”⁵.

[6] Nie dostrzegął bowiem Bożej Opatrzności, ani nie zważał na sąd Tego, który jest przed wszystkim, we wszystkim i ponad wszystkim⁶, dlatego też stał się wrogiem Jego powszechnego Kościoła, zerwał z miłosierdziem Bożym i odsunął się od niego, i jak najdalej uciekł od własnego zbawienia, potwierdzając tym samym swoje imię”⁷.

⁴ Marcus Fulvius Macrianus, odpowiedzialny za finanse cesarskie. Zob. H. Pietras, *Jedność Boga...*, 17.

⁵ Ez 13, 3.

⁶ Por. Ef 4, 6; Kol 1, 17.

⁷ Gra słów: po grecku μακρός znaczy „oddalony”.

[7] Καὶ πάλιν μεθ' ἑτέρα φησιν·

«Ὁ μὲν γὰρ Οὐαλεριανὸς εἰς ταῦτα ὑπὸ τούτου προαχθεὶς, εἰς ὕβρεις καὶ ὄνειδισμοὺς ἐκδοθεὶς, κατὰ τὸ ῥηθὲν πρὸς Ἡσαΐαν· <καὶ οὗτοι ἐξελέξαντο τὰς ὁδοὺς αὐτῶν καὶ τὰ βδελύγματα αὐτῶν, ἃ ἡ ψυχὴ αὐτῶν ἠθέλησεν, καὶ ἐγὼ ἐκλέξομαι τὰ ἐμπαίγματα αὐτῶν, καὶ τὰς ἀμαρτίας ἀνταποδώσω αὐτοῖς>¹.

[8] «Οὗτος δὲ τῇ βασιλείᾳ παρὰ τὴν ἀξίαν ἐπιμανεὶς καὶ τὸν βασιλείον ὑποδύναι κόσμον ἀδύνατων ἀναπήρῳ τῷ σώματι, τοὺς δύο παῖδας τὰς πατρῶας ἀναδεξαμένους ἀμαρτίας προεστήσατο. Ἐναργὴς γὰρ ἐπὶ τούτων ἡ πρόρρησις ἦν εἶπεν ὁ θεός· <ἀποδιδούς ἀμαρτίας πατέρων ἐπὶ τέκνα ἕως τρίτης καὶ τετάρτης γενεᾶς τοῖς μισοῦσίν με>².

[9] «Τὰς γὰρ ἰδίας πονηρὰς ἐπιθυμίας ὧν ἡτύχει, ταῖς τῶν υἱῶν κεφαλαῖς ἐπιβαλὼν, εἰς ἐκείνους τὴν ἑαυτοῦ κακίαν καὶ τὸ πρὸς τὸν θεὸν μῖσος ἐξωμόρξατο»³.

Καὶ περὶ μὲν τοῦ Οὐαλεριανοῦ τοσαῦτα ὁ Διονύσιος.

ΙΑ'

Περὶ τῶν τότε Διονυσίῳ καὶ τοῖς κατ' Αἴγυπτον συμβάντων.

[1] Περὶ δὲ τοῦ κατ' αὐτὸν διωγμοῦ σφοδρότατα πνεύσαντος οἷα σὺν ἐτέροις ὁ αὐτὸς διὰ τὴν εἰς τὸν τῶν ὅλων θεὸν εὐσέβειαν ὑπέστη, δηλώσουσιν αἱ αὐτοῦ φωναὶ ἅς πρὸς Γερμανὸν τῶν κατ' αὐτὸν ἐπισκόπων κακῶς ἀγορεύειν αὐτὸν πειρώμενον ἀποτεινόμενος⁴, τοῦτον παρατίθεται τὸν τρόπον·

[2] «Εἰς ἀφροσύνην δὲ κινδυνεύω πολλὴν καὶ ἀναισθησίαν ὄντως ἐμπεσεῖν, εἰς ἀνάγκην συμβιβαζόμενος τοῦ διηγεῖσθαι τὴν θαυμαστὴν περὶ ἡμᾶς οἰκονομίαν τοῦ θεοῦ· ἀλλ' ἐπεὶ μυστήριον, φησίν, βασιλέως κρύψαι καλόν, τὰ δὲ ἔργα τοῦ θεοῦ ἀνακαλύπτειν ἔνδοξον⁵, ὁμόσε χωρήσω τῇ Γερμανοῦ βίᾳ.

[3] «Ἦκον πρὸς Αἰμιλιανόν⁶, οὐ μόνος, ἡκολούθησαν δέ μοι συμπρεσβύτερός τέ μου Μάξιμος⁷ καὶ διάκονοι Φαῦστος⁸ Εὐσέβιος⁹ Χαιρήμων, καὶ τις τῶν ἀπὸ Ῥώμης παρόντων ἀδελφῶν¹⁰ ἡμῖν συνεισῆλθεν.

¹ Iz 66, 3-4.

² Wj 20, 5.

³ Po śmierci Waleriana w r. 260 Makrianos zdołał uczynić imperatorami dwóch swoich synów, którzy w roku następnym zostali zabici wraz z ojcem. Zob. Sch 41, 178.

⁴ Część tego listu Eusebiusz zacytował już w HE VI, 6, 40, w kontekście prześladowania za cesarza Decjusza – prawdopodobnie przez pomyłkę. Zob. H. PIETRAS, *Droga na zesłanie Dionizego Aleksandryjskiego w roku 257 w: Sympozja Kazimierskie poświęcone kulturze świata późnego antyku i wczesnego chrześcijaństwa*, TN KUL, Lublin 1998, 313-321.

[7] I znów nieco dalej mówi:

„Walerian, doprowadzony przez niego do takich czynów, wystawił się na pogardę i pośmiewisko, zgodnie ze słowami Izajasza: «Oni wybrali swe drogi i swe obrzydliwości, których pragnęła ich dusza, a ja wybiorę dla nich szyderstwa i odpłacę im za ich grzechy»”¹.

[8] Makrian szaleńczo dążył do władzy cesarskiej, chociaż nie był jej godzien. Lecz nie mogąc nosić stroju cesarskiego z powodu kalectwa, podstawił dwóch swoich synów, którzy tym samym wzięli na siebie grzechy swego ojca. Na nich to bardzo wyraźnie sprawdza się Boża przepowiednia: «Za grzechy ojców wezmę odpłatę na dzieciach do trzeciego i czwartego pokolenia – tych, którzy mnie nienawidzą»”².

[9] Bowiem Makrianos swe własne niegodziwe pragnienia, których nie mógł zaspokoić, zrzucił na głowy swych synów i na nich też przelał swą własną niegodziwość oraz nienawiść do Boga”³.

To właśnie pisze Dionizy o Walerianie.

11.

Losy Dionizego i braci w Egipcie

[1] O tym, co Dionizy wycierpiał wraz z innymi dla religii Boga wszechrzeczy podczas prześladowania szalejącego za rządów Waleriana, opowiedzą nam jego własne słowa skierowane do Germanosa, jednego z ówczesnych biskupów, który usiłował szerzyć o nim oczerniające go informacje⁴. Oto ich treść:

[2] „Naprawdę grozi mi utrata rozumu i rozsądku, kiedy już z konieczności muszę obszernie opowiadać o przedziwnym zrządzeniu Bożym w stosunku do nas. Lecz ponieważ Pismo mówi: «Ukrywać tajemnicę królewską jest rzeczą dobrą, a odkrywać tajemnice Boże jest rzeczą chwalebną»⁵, zmuszany przez Germanosa stawię mu czoła.

[3] Zjawiłem się przed Emilianem⁶ nie sam, lecz w towarzystwie mego współbrata prezbitera Maksymusa⁷ i diakonów: Faustusa⁸, Euzebiusza⁹, Chajremona, a także wszedł z nami jeden z braci rzymskich¹⁰, którzy byli razem z nami.

⁵ Tb 12, 7.

⁶ Prawdopodobnie wiceprefekt Egiptu. Zob. *Jedność Boga...*, 18.

⁷ Maksymus, późniejszy bp Aleksandrii; zob. HE VII, 28, 3.

⁸ Faustus zginął jako męczennik za Dioklecjana. Zob. HE VII, 12, 26.

⁹ Euzebiusz – później bp Laodycei. Zob. HE VII, 32, 5.

¹⁰ Wspominany poniżej Marcellus.

[4] «Αἰμιλιανὸς δὲ οὐκ εἶπέν μοι προηγουμένως <μὴ σύναγε>¹. Περιττὸν γὰρ τοῦτο ἦν αὐτῷ καὶ τὸ τελευταῖον, ἐπὶ τὸ πρῶτον ἀνατρέχοντι· οὐ γὰρ περὶ τοῦ μὴ συνάγειν ἑτέρους ὁ λόγος ἦν αὐτῷ, ἀλλὰ περὶ τοῦ μὴδ' αὐτοὺς ἡμᾶς εἶναι Χριστιανούς, καὶ τούτου προσέταττεν πεπαῦσθαι, εἰ μεταβαλοίμην ἐγώ, καὶ τοὺς ἄλλους ἔψεσθαι μοι νομίζων.

[5] «Ἀπεκρινάμην δὲ οὐκ ἀπειοικότως οὐδὲ μακρὰν τοῦ <πειθαρχεῖν δεῖ θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις>², ἀλλ' ἄντικρυς διεμαρτυράμην ὅτι τὸν θεὸν τὸν ὄντα μόνον καὶ οὐδὲνα ἕτερον σέβω οὐδ' ἂν μεταθείμην οὐδὲ παυσαίμην ποτὲ Χριστιανὸς ὢν. Ἐπὶ τούτοις ἐκέλευσεν ἡμᾶς ἀπελθεῖν εἰς κώμην πλησίον τῆς ἐρήμου καλουμένην Κεφρώ.

[6] «Αὐτῶν δὲ ἐπακούσατε τῶν ὑπ' ἀμφοτέρων λεχθέντων ὡς ὑπεμνηματίσθη.

«Εἰσαχθέντων Διονυσίου καὶ Φαύστου καὶ Μαξίμου καὶ Μαρκέλλου καὶ Χαιρήμονος, Αἰμιλιανὸς διέπων τὴν ἡγεμονίαν εἶπεν· «Καὶ ἀγράφως ὑμῖν διελέχθην περὶ τῆς φιλανθρωπίας τῶν κυρίων ἡμῶν ἥ περὶ ὑμᾶς κέχρηται³.

[7] «Δεδώκασιν γὰρ ἐξουσίαν ὑμῖν σωτηρίας, εἰ βούλοισθε ἐπὶ τὸ κατὰ φύσιν τρέπεσθαι καὶ θεοὺς τοὺς σφύζοντας αὐτῶν τὴν βασιλείαν προσκυνεῖν, ἐπιλαθέσθαι δὲ τῶν παρὰ φύσιν. Τί οὖν φατέ πρὸς ταῦτα; οὐδὲ γὰρ ἀχαρίστους ὑμᾶς ἔσεσθαι περὶ τὴν φιλανθρωπίαν αὐτῶν προσδοκῶ, ἐπειδήπερ ἐπὶ τὰ βελτίω ὑμᾶς προτρέπονται».

[8] «Διονύσιος ἀπεκρίνατο· <οὐ πάντες πάντας προσκυνοῦσι θεοὺς, ἀλλ' ἕκαστοι τινάς, οὓς νομίζουσιν· ἡμεῖς τοίνυν τὸν ἕνα θεὸν καὶ δημιουργὸν τῶν ἀπάντων, τὸν καὶ τὴν βασιλείαν ἐγχειρίσαντα τοῖς θεοφιλεστάτοις Οὐαλεριανῷ καὶ Γαλλιήνῳ Σεβαστοῖς, τοῦτον καὶ σέβομεν καὶ προσκυνοῦμεν, καὶ τούτῳ διηνεκῶς ὑπὲρ τῆς βασιλείας αὐτῶν, ὅπως ἀσάλευτος διαμείνη, προσευχόμεθα>⁴.

[9] «Αἰμιλιανὸς διέπων τὴν ἡγεμονίαν αὐτοῖς εἶπεν· <τίς γὰρ ὑμᾶς κωλύει καὶ τοῦτον, εἴπερ ἐστὶν θεός, μετὰ τῶν κατὰ φύσιν θεῶν προσκυνεῖν; θεοὺς γὰρ σέβειν ἐκελεύσθητε, καὶ θεοὺς οὓς πάντες ἴσασιν>.

«Διονύσιος ἀπεκρίνατο· <ἡμεῖς οὐδένα ἕτερον προσκυνοῦμεν>.

[10] «Αἰμιλιανὸς διέπων τὴν ἡγεμονίαν αὐτοῖς εἶπεν· <ὁρῶ ὑμᾶς ὁμοῦ καὶ ἀχαρίστους ὄντας καὶ ἀναισθήτους τῆς πραότητος τῶν Σεβαστῶν ἡμῶν· δι' ὅπερ οὐκ ἔσεσθε ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, ἀλλὰ ἀποσταλήσεσθε εἰς τὰ μέρη τῆς

¹ Pierwszy dekret Waleriana, z sierpnia 257, zabraniał zgromadzeń i odwiedzania cmentarzy; chrześcijanie spotykali się na grobach swoich bohaterów w rocznicę ich śmierci (HE IV, 15, 44 – *Μετάνησις Πολικάρπου*). Zob. *Acta Cypriani* 50, 1. 8.

² Dz 5, 29.

³ Czyli Emilian próbował przekonać Dionizego i jego towarzyszy jeszcze przed oficjalnym procesem.

[4] Emilian zaś początkowo nie powiedział mi «Nie urządź zgromadzeń»¹. Była to bowiem dla niego rzecz podrzędna i najmniej ważna, a on zmierzał do tego, co najważniejsze. Nie mówił więc o tym, by nie gromadzić innych, ale o tym, byśmy sami nie byli chrześcijanami i kazał nam tego zaprzestać, uważając, że gdybym ja zmienił przekonania, inni pójdą za mną,

[5] Dałem więc odpowiedź stosowną i krótką: „Bardziej należy być posłusznym Bogu niż ludziom”². Potem już bez ogródek oświadczyłem, że czczę jedyne Boga, który jest, i żadnego innego, że nie zmienię swych przekonań i nigdy nie przestanę być chrześcijaninem. Na to on kazał nam udać się do wsi leżącej na granicy pustyni, a nazywającej się Kefro.

[6] Lecz posłuchajcie słów wypowiedzianych przez obie strony, tak jak zachowały się w aktach:

Gdy wprowadzono Dionizego, Faustusa, Maksymusa, Marcelego i Chajremona, mocą swego urzędu namiestnikowskiego Emilian rzekł: «Również w nieoficjalnej rozmowie mówiłem wam o dobroci naszych panów, z jaką się do was odnoszą»³.

[7] Dali wam możliwość ocalenia, bylebyście tylko zwrócili się do tego, co zgodne z naturą, i oddali cześć bogom – opiekunom ich panowania, a wyrzekli się tego, co jest z naturą sprzeczne. Co wy na to? Spodziewam się bowiem, że za życzliwość nie odpłacicie im niewdzięcznością, jako że nakłaniają was do tego, co najlepsze».

[8] Dionizy odpowiedział: «Nie wszyscy czczą wszystkich bogów, ale każdy tych, w których wierzy. My zatem mamy Boga jedyne, Stwórcę wszystkich rzeczy, który władzę królewską złożył w ręce miłych sobie augustów, Waleriana i Galiena. Tego Boga wielbimy i czcimy i do Niego nieustannie się modlimy za ich panowanie, by pozostało niezachwiane»⁴.

[9] Emilian rzekł do nich mocą swego urzędu namiestnika: «Któż wam zabrania czcić tego Boga, o ile jest Bogiem, razem z tymi, którzy naprawdę są bogami? Przecież kazano wam czcić bogów, ale bogów, których wszyscy znają».

Dionizy odpowiedział: «My nie czcimy żadnego innego boga».

[10] Emilian rzekł do nich mocą swego urzędu namiestnika: «Widzę, że jesteście niewdzięczni i nieczuli na łagodność naszych augustów. Dlatego nie pozostaniecie w tym mieście, ale zostaniecie zesłani w okolice Libii, do

⁴ Apologeci chrześcijańscy podkreślali, że modlą się za cesarza i cesarstwo, nie powinni więc być oskarżani o wrogość. Por. np. JUSTYN, *Apologia* I, 17; TEOFIL z ANTIOCHII, *Do Autolyka* 1, 11; TERTULIAN, *Apologetyk* 30-32; ORYGENES, *Przeciw Celsusowi* VIII, 83. Również 1 Tm 2, 2.

Λιβύης καὶ ἐν τόπῳ λεγομένῳ Κεφρώ· τοῦτον γὰρ τὸν τόπον ἐξελεξάμην ἐκ τῆς κελεύσεως τῶν Σεβαστῶν ἡμῶν. Οὐδαμῶς δὲ ἐξέσται οὔτε ὑμῖν οὔτε ἄλλοις τισὶν ἢ συνόδους ποιεῖσθαι ἢ εἰς τὰ καλούμενα κοιμητήρια εἰσιέναι¹.

[11] «Εἰ δέ τις φανείῃ ἢ μὴ γενόμενος εἰς τὸν τόπον τοῦτον ὃν ἐκέλευσα, ἢ ἐν συναγωγῇ τινὶ εὐρεθείῃ, ἑαυτῷ τὸν κίνδυνον ἐπαρτήσῃ· οὐ γὰρ ἐπιλείψει ἡ δέουσα ἐπιστρέφεια. Ἀπόστητε οὖν ὅπου ἐκελεύσθητε».

«Καὶ νοσοῦντα δέ με κατήπειξεν, οὐδὲ μιᾶς ὑπέρθεσιν δοὺς ἡμέρας. Ποῖαν οὖν ἔτι τοῦ συνάγειν ἢ μὴ συνάγειν εἶχον σχολήν;»²

Εἶτα μεθ' ἑτερά φησιν·

[12] «Ἄλλ' οὐδὲ τῆς αἰσθητῆς ἡμεῖς μετὰ τοῦ κυρίου συναγωγῆς ἀπέστημεν, ἀλλὰ τοὺς μὲν ἐν τῇ πόλει σπουδαιότερον συνεκρότουν ὡς συνών, ἀπὼν μὲν τῷ σώματι, ὡς εἶπεν, παρὼν δὲ τῷ πνεύματι³, ἐν δὲ τῇ Κεφροῖ καὶ πολλὴ συνεπεδήμησεν ἡμῖν ἐκκλησία, τῶν μὲν ἀπὸ τῆς πόλεως ἀδελφῶν ἐπομένων, τῶν δὲ συνιόντων ἀπ' Αἰγύπτου⁴.

[13] «Κἀκεῖ θύραν ἡμῖν ὁ θεὸς ἀνέωξεν τοῦ λόγου⁵. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἐδιώχθημεν, ἐλιθοβολήθημεν, ὕστερον δὲ τινες οὐκ ὀλίγοι τῶν ἐθνῶν τὰ εἰδῶλα καταλιπόντες, ἐπέστρεψαν ἐπὶ τὸν θεόν· οὐ πρότερον δὲ παραδεξαμένοις αὐτοῖς τότε πρῶτον δι' ἡμῶν ὁ λόγος ἐπεσάρη.

[14] «Καὶ ὥσπερ τούτου ἔνεκεν ἀπαγαγὼν ἡμᾶς πρὸς αὐτοὺς ὁ θεός, ἐπεὶ τὴν διακονίαν ταύτην ἐπληρώσαμεν⁶, πάλιν ἀπαγῆχεν. Ὁ γὰρ Αἰμιλιανὸς εἰς τραχυτέρους μὲν, ὡς ἐδόκει, καὶ λιβυκωτέρους ἡμᾶς μεταστήσαι τόπους ἐβουλήθη, καὶ τοὺς πανταχόσε εἰς τὸν Μαρεώτην⁷ ἐκέλευσεν συρρεῖν, κώμας ἐκάστοις τῶν κατὰ χώραν ἀφορίσας, ἡμᾶς δὲ μᾶλλον ἐν ὁδῷ καὶ πρώτους καταληφθησομένους ἔταξεν. Ὡκονόμει γὰρ δῆλον ὅτι καὶ παρεσκεύαζεν ἵνα ὁπότεν βουληθεῖη συλλαβεῖν, πάντας εὐαλῶτους ἔχοι.

[15] «Ἐγὼ δὲ ὅτε μὲν εἰς Κεφρώ κεκελεύσμεν ἀπελθεῖν, καὶ τὸν τόπον ἡγνόουν ὅποι ποτὲ οὗτός ἐστιν, οὐδὲ τὸ ὄνομα σχεδὸν πρότερον ἀκηκοώς, καὶ ὅμως εὐθύμως καὶ ἀταράχως ἀπήειν· ἐπεὶ δὲ μετασκηνώσειν εἰς τὰ Κολλουθίῳνος ἀπηγγέλη μοι, ἴσασις οἱ παρόντες ὅπως διετέθη (ἐνταῦθα γὰρ ἑμαυτοῦ κατηγορήσω).

[16] «Τὸ μὲν πρῶτον ἠχθέσθην καὶ λίαν ἐχαλέπηνα· καὶ γὰρ εἰ γνωριμώτεροι καὶ συνηθέστεροι ἐτύγχανον ἡμῖν οἱ τόποι, ἀλλ' ἔρημον μὲν ἀδελφῶν καὶ σπουδαίων ἀνθρώπων ἔφασκον εἶναι τὸ χωρίον, ταῖς δὲ τῶν ὁδοιπορούντων ἐνοχλήσεσιν καὶ ληστῶν καταδρομαῖς ἐκκείμενον·

¹ Termin κοιμητήρια był używany przez chrześcijan.

² Germanos zarzucał Dionizemu, że z obawy przed prześladowaniami zaniechał organizowania zebrań chrześcijańskich.

³ 1 Kor 5, 3.

⁴ Rozróżnienie na mieszkańców Aleksandrii i Egipcjan widzieliśmy już w HE VI, 41, 19.

miejsowości o nazwie Kefro. To miejsce bowiem wybrałem z rozkazu naszych augustów. Nigdy już nie będzie wolno ani wam, ani nikomu innemu odbywać zebrań ani wchodzić na tak zwane cmentarze¹.

[11] Gdyby się zaś okazało, że któryś z was nie udał się na wskazane miejsce, albo gdyby go spotkano na jakimś zgromadzeniu, sam ściągnie na siebie niebezpieczeństwo, a bądźcie pewni, że nie zabraknie odpowiedniego nadzoru. Idźcie więc tam, dokąd wam kazano».

I chociaż byłem chory, ponaglał mnie i nie dał ani dnia zwłoki. Jaką więc miałem możliwość zwoływania albo niezwoływania zgromadzeń?²

Nieco dalej Dionizy mówi:

[12] „Mimo to z pomocą Pańską nie zaniechaliśmy prawdziwych zgromadzeń, ale braci, którzy byli w mieście, zbierałem z wielką gorliwością, jak gdybym był obecny, «nieobecny wprowadzie ciałem – jak mówi Apostoł – obecny jednak duchem»³. W Kefro zaś mieszkaliśmy wśród bardzo licznego Kościoła, jako że część braci przyszła za nami z miasta, część zaś zesła się z Egiptu⁴.

[13] I tam Bóg otworzył nam bramy dla słowa⁵. Na początku nas prześladowano, obrzucano nas kamieniami, lecz później nie mała liczba pogan porzuciła bożków i zwróciła się do Boga; wśród tych, którzy nigdy dotychczas nie słyszeli słowa Bożego, my jako pierwsi posialiśmy jego ziarno.

[14] I jak gdyby po to właśnie Bóg przyprowadził nas do nich, a gdy wypełniliśmy tę posługę⁶, zabrał nas od nich. Emilian bowiem postanowił nas przenieść w miejsca jeszcze surowsze, jak się zdaje, bardziej pustynne, i przeniósł wszystkich razem do Mareotis⁷, a każdemu wyznaczył jedną z tamtejszych wiosek. Nas samych umieścił tuż przy szlaku podróжным, aby nas pojmać jako pierwszych. Oczywiście jest bowiem, że tak wszystko zarządził i przygotował, by mieć wszystko pod ręką, gdyby nas chciał aresztować.

[15] Ja zaś, gdy otrzymałem nakaz, by udać się do Kefro, ani nie znałem tej miejscowości i nie wiedziałem, gdzie leży, ani nawet dotychczas nie słyszałem jej nazwy, a jednak byłem dobrej myśli i z całym spokojem wybrałem się w drogę. Gdy mi zaś oznajmiono, że mam się przenieść do Kollution, wiedzą ci, którzy byli przy mnie, jak mnie to dotknęło (bo to muszę sobie zarzucić).

[16] Najpierw więc oburzyłem się i wielce rozgniewałem. Chociaż bowiem te strony były nam dość znane i nieobce, to mówiono, że nie ma tam żadnych braci ani ludzi nam życzliwych, a ponadto w okolicach tych groziły zaczepki ze strony podróжных i napady rozbójników.

⁵ Por. Kol 4, 3.

⁶ Por. Dz 12, 25.

⁷ Mareotis, czyli region na południe od jeziora leżącego poniżej Aleksandrii.

[17] «Ἐτυχον δὲ παραμυθίας, ὑπομνησάντων με τῶν ἀδελφῶν ὅτι γειτνιώη μᾶλλον τῇ πόλει καὶ ἡ μὲν Κεφρῶ πολλὴν ἡμῖν ἦγεν ἀδελφῶν τῶν ἀπ' Αἰγύπτου τὴν ἐπιμιζίαν, ὥς πλατύτερον ἐκκλησιάζειν δύνασθαι, ἐκεῖ δέ, πλησιαίτερον οὖσης τῆς πόλεως, συνεχέστερον τῆς τῶν ὄντως ἀγαπητῶν καὶ οἰκειοτάτων καὶ φιλάτων ὄψεως ἀπολαύσομεν· ἀφίξονται γὰρ καὶ ἀναπαύσονται καὶ ὥς ἐν προαστείοις πορρωτέρω κειμένοις κατὰ μέρος ἔσονται συναγωγαί. Καὶ οὕτως ἐγένετο».

[18] Καὶ μεθ' ἕτερα περὶ τῶν συμβεβηκότων αὐτῷ αὐθις ταῦτα γράφει· «Πολλαῖς γε ταῖς ὁμολογίαις Γερμανὸς σεμνύνεται, πολλὰ γε εἰπεῖν ἔχει καθ' ἑαυτοῦ γενόμενα· ὅσας ἀριθμῆσαι δύναται περὶ ἡμῶν ἀποφάσεις, δημεύσεις, προγραφάς, ὑπαρχόντων ἀρπαγάς, ἀξιωματῶν ἀποθέσεις, δόξης κοσμικῆς ὀλιγωρίας, ἐπαίνων ἡγεμονικῶν καὶ βουλευτικῶν καταφρονήσεις καὶ τῶν ἐναντίων, ἀπειλῶν καὶ καταβοήσεων καὶ κινδύνων καὶ διωγμῶν καὶ πλάνης καὶ στενοχωρίας καὶ ποικίλης θλίψεως ὑπομονήν, οἷα τὰ ἐπὶ Δεκίου καὶ Σαβίνου συμβάντα μοι¹, οἷα μέχρι νῦν Αἰμιλιανοῦ.

[19] «Ποῦ δὲ Γερμανὸς ἐφάνη; τίς δὲ περὶ αὐτοῦ λόγος; ἀλλὰ τῆς πολλῆς ἀφροσύνης², εἰς ἣν ἐπίπτω διὰ Γερμανόν, ὑφίεμαι, δι' ὃ καὶ τὴν καθ' ἕκαστον τῶν γενομένων διήγησιν παρήμι τοῖς εἰδόσιν ἀδελφοῖς λέγειν».

[20] «Ὁ δ' αὐτὸς καὶ ἐν τῇ πρὸς Δομέτιον καὶ Δίδυμον ἐπιστολῇ³ τῶν ἀμφὶ τὸν διωγμὸν αὐθις μνημονεύει ἐν τούτοις·

«Τοὺς δὲ ἡμετέρους, πολλοὺς τε ὄντας καὶ ἀγνώτας ὑμῖν, περισσὸν ὀνομαστί καταλέγειν, πλὴν ἵστε ὅτι ἄνδρες καὶ γυναῖκες, καὶ νέοι καὶ γέροντες, καὶ κόραι καὶ πρεσβύτεδες, καὶ στρατιῶται καὶ ἰδιῶται, καὶ πᾶν γένος καὶ πᾶσα ἡλικία, οἳ μὲν διὰ μαστίγων καὶ πυρός, οἳ δὲ διὰ σιδήρου τὸν ἀγῶνα νικήσαντες, τοὺς στεφάνους ἀπειλήφασιν·

[21] «Τοῖς δὲ οὐ πάμπολυς αὐτάρκης ἀπέβη χρόνος εἰς τὸ φανῆναι δεκτοὺς τῷ κυρίῳ, ὥσπερ οὖν ἔοικεν μηδὲ ἔμοι μέχρι νῦν, διόπερ εἰς ὃν οἶδεν αὐτὸς ἐπιτήδειον καιρὸν ὑπερέθετό με ὁ λέγων <καιρῷ δεκτῷ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν ἡμέρᾳ σωτηρίας ἐβοήθησά σοι>⁴.

[22] «Τὰ γὰρ καθ' ἡμᾶς ἐπειδὴ πυνθάνεσθε καὶ βούλεσθε δηλωθῆναι ὑμῖν ὅπως διάγομεν, ἠκούσατε μὲν πάντως ὅπως ἡμᾶς δεσμώτας ἀγομένους ὑπὸ ἑκατοντάρχου καὶ στρατηγῶν καὶ τῶν σὺν αὐτοῖς στρατιωτῶν καὶ ὑπηρετῶν, ἐμέ τε καὶ Γαῖον καὶ Φαῦστον καὶ Πέτρον καὶ Παῦλον, ἐπελθόντες τινὲς τῶν Μαρεωτῶν, ἄκοντας καὶ μηδὲ ἐπομένους, βία τε καὶ σύροντες, ἀφήρπασαν⁵.

¹ Zob. HE VI, 40, 2.

² Por. 2 Kor 12, 11; zob. HE VII, 11, 2.

³ Por. H. PIETRAS, *Jedność Boga...*, 40.

[17] Pocieszyłem się jednak, gdy bracia zwrócili mi uwagę, że stamtąd było bliżej do Aleksandrii. Chociaż więc Kefro dawało nam wiele okazji do przebywania z braćmi z Egiptu, tak że życie kościelne mogło się tam bujnie rozwijać, to tam, bliżej miasta, częściej będziemy mogli cieszyć się widokiem naszych prawdziwych umiłowanych braci, przyjaciół i bliskich. Przybędą oni bowiem, z całą pewnością pozostaną i jak na jakimś odległym przedmieściu będzie można odbywać zgromadzenia. Tak też się stało”.

[18] Nieco dalej pisze Dionizy o swych dalszych losach:

„Wielką liczbą wyznań szczyci się Germanos i ma dużo do powiedzenia o tym, co go spotkało. A ile umiałby wymienić wyroków, które zapadły przeciwko nam? Ile konfiskat, proskrypcji, grabieży mienia, odebranych godności, lekceważenia świeckiej chwały, wzgardzenia uznaniem ze strony cesarskich namiestników i senatu, a wreszcie znoszenia pogroźek i wyzwick ze strony wrogów? Ile niebezpieczeństw i prześladowań, tułaczek, udręk i różnorodnych utrapień, jakie nas spotkały za Decjusza i Sabinusa¹, i jeszcze teraz za Emiliana?

[19] A gdzie był wtedy Germanos? Co można powiedzieć o nim? Ale porzucam to „wielkie szaleństwo”², w jakie wpadam przez Germanosa, a opowiadanie szczegółów pozostawiam braciom, którzy wiedzą o wszystkim”.

[20] Ten sam Dionizy w swym *Liście do Dometiosa i Didymosa*³ wspomina również niektóre zdarzenia z prześladowania, w słowach następujących:

„Nie ma potrzeby wymieniać z imienia naszych braci, których jest wielu i których nie znacie. Wiedźcie tylko, że mężczyźni i kobiety, młodzi i starzy, dziewczęta i staruszki, żołnierze i cywile, że każdy rodzaj i każdy wiek, jedni biczem i ogniem, drudzy żelazem stoczyli zwycięskie boje i otrzymali wieńce.

[21] Dla innych zaś nawet długi czas nie był wystarczający, by się okazało, że Pan może ich przyjąć, i tak właśnie, jak się zdaje, aż do dzisiaj jest ze mną, jako że zachował mnie na stosowny czas, który Jemu tylko jest znany, bo mówi: «W odpowiednim czasie cię wysłuchałem i w dniu zbawienia przyszedłem ci z pomocą»⁴.

[22] Zatem ponieważ pytacie o nasze losy i pragniecie, aby wam donieść, jak nam się powodzi, wiedźcie przede wszystkim, że zostaliśmy pojmani przez centuriona, strategów i ich żołnierzy oraz pomocników, ja, Gajus, Faustus, Piotr i Paweł, że potem zjawiono się kilku mieszkańców Mareotydy, którzy porwali nas przemocą wbrew naszej chęci i woli i wlekli na siłę⁵.

⁴ Iz 49, 8; 2 Kor 6, 2.

⁵ Por. HE VI, 40, 6.

[23] «Ἐγὼ δὲ νῦν καὶ Γάϊος καὶ Πέτρος μόνοι, τῶν ἄλλων ἀδελφῶν ἀπορφανισθέντες, ἐν ἐρήμῳ καὶ αὐχμηρῷ τῆς Λιβύης τόπῳ κατακεκλείσμεθα, τριῶν ὁδὸν ἡμερῶν τοῦ Παραιτονίου διεσθηκότες»¹.

[24] Καὶ ὑποκαταβάς φησιν·

«Ἐν δὲ τῇ πόλει καταδεδύκασιν ἀφανῶς ἐπισκεπτόμενοι τοὺς ἀδελφούς, πρεσβύτεροι μὲν Μάξιμος Διόσκορος Δημήτριος Λούκιος· οἱ γὰρ ἐν τῷ κόσμῳ προφανέστεροι Φαυστίνος καὶ Ἀκύλας ἐν Αἰγύπτῳ πλανῶνται· διάκονοι δὲ οἱ μετὰ τοὺς ἐν τῇ νήσῳ τελευτήσαντας ὑπολειφθέντες Φαῦστος Εὐσέβιος Χαιρήμων· Εὐσέβιος, ὃν ἐξ ἀρχῆς ὁ θεὸς ἐνεδυνάμωσεν καὶ παρεσκεύασεν τὰς ὑπηρεσίας τῶν ἐν ταῖς φυλακαῖς γενομένων ὁμολογητῶν ἐναγωνίως ἀποπληροῦν καὶ τὰς τῶν σωμάτων περιστολὰς τῶν τελείων καὶ μακαρίων μαρτύρων οὐκ ἀκινδύνως ἐκτελεῖν.

[25] «Καὶ γὰρ μέχρι νῦν οὐκ ἀνίησιν ὁ ἡγούμενος τοὺς μὲν ἀναιρῶν, ὡς προεῖπον, ὡμῶς τῶν προσαγομένων, τοὺς δὲ βασάνοις καταξαίνων, τοὺς δὲ φυλακαῖς καὶ δεσμοῖς ἐκτῆκων προστάσων τε μηδένα τούτοις προσίειναι καὶ ἀνερεινῶν μή τις φανείη, καὶ ὅμως ὁ θεὸς τῇ προθυμίᾳ καὶ λιπαρίᾳ τῶν ἀδελφῶν διαναπαύει τοὺς πεπιεσμένους».

Καὶ τοσαῦτα μὲν ὁ Διονύσιος.

[26] Ἰστέον δὲ ὡς ὁ μὲν Εὐσέβιος, ὃν διάκονον προσεῖπεν, σμικρὸν ὕστερον ἐπίσκοπος τῆς κατὰ Συρίαν Λαοδικείας καθίσταται, ὁ δὲ Μάξιμος, ὃν τότε πρεσβύτερον εἶρηκεν, μετ' αὐτὸν Διονύσιον τὴν λειτουργίαν τῶν κατ' Ἀλεξάνδρειαν ἀδελφῶν διαδέχεται, Φαῦστος δέ, ὁ σὺν αὐτῷ τηνικάδε διαπρέψας ἐν τῇ ὁμολογίᾳ, μέχρι τοῦ καθ' ἡμᾶς διωγμοῦ φυλαχθεὶς, γηραιὸς κομιδῇ καὶ πλήρης ἡμερῶν καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς μαρτυρίῳ τὴν κεφαλὴν ἀποτμηθεὶς τελειοῦται.

Ἀλλὰ τὰ μὲν κατ' ἐκεῖνο καιροῦ τῷ Διονυσίῳ συμβάντα τοιαῦτα.

IB'

Περὶ τῶν ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης μαρτυρησάντων.

Κατὰ δὲ τὸν δηλούμενον Οὐαλεριανοῦ διωγμὸν τρεῖς ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης τῇ κατὰ Χριστὸν διαλάμψαντες ὁμολογία, θείῳ κατεκοσμήθησαν μαρτυρίῳ, θηρίων γενόμενοι βορά· τούτων ὁ μὲν Πρίσκος ἐκαλεῖτο, ὁ δὲ Μάλχος, τῷ δὲ τρίτῳ Ἀλέξανδρος ὄνομα ἦν. Τούτους φασὶν κατ' ἀγρὸν οἰκοῦντας, πρότερον μὲν ἑαυτοὺς ὡς ἀμελεῖς καὶ ῥαθύμους κακίσαι, ὅτι δὴ

¹ Paraitonion, miasto na wybrzeżu Libii, ok. 150 mil od Aleksandrii. Nie jest wykluczone, że zesłanie w rejon y aż tak odległe uratowało Dionizemu życie, kiedy drugi dekret Waleriana, w 258 roku, kazał biskupów ścinać: był za daleko, by zdążono wykonać rozkaz.

[23] Teraz zaś mnie, Gajusa i Piotra odłączono od innych braci i zamknięto w opuszczonej i pustynnej miejscowości w Libii, oddalonej o trzy dni drogi od Paraitonion¹.

[24] Nieco niżej mówi:

„Tymczasem w mieście, ukrywając się, przebywali, by potajemnie odwiedzać braci, prezbiterzy Maksymus, Dioskor, Demetrios i Lucjusz, bo ci, których w świecie zbyt dobrze znano, Faustyn i Akwila, błąkają się po Egipcie. Przebywali tam ponadto diakoni, którzy przeżyli tych, którzy zmarli na wyspie²: Faustus, Euzebiusz i Chajremon. Euzebiusza od początku Bóg umacniał i przygotowywał do tego, by odważnie i nie bez ryzyka oddawał posługi uwięzionym wyznawcom i troszczył się o grzebanie ciał doskonałych i błogosławionych męczenników.

[25] Bowiem do dzisiaj namiestnik tych, których dostanie w swe ręce, nie przestaje, jak mówiłem, katować, innych znów dręczyć torturami albo wrzucać do więzienia i zakuwać w kajdany, zabraniając, by ktokolwiek ich odwiedzał, i czuwając, by rzeczywiście nikt się nie pojawił. Lecz Bóg dzięki odwadze i wytrwałości braci daje wytchnienie uciśnionym”.

Tak pisze Dionizy.

[26] Trzeba jeszcze wiedzieć, że Euzebiusz, którego Dionizy nazywa diakonem, niedługo później został biskupem Laodycei w Syrii, Makrynus zaś, którego wymienił jako prezbitera, został następcą samego Dionizego w zwierzchnictwie nad braćmi w Aleksandrii. Wreszcie Faustus, który wówczas razem z nim odznaczył się jako wyznawca, dożył prześladowania w naszych czasach³. Jako starzec sędziwy i dni syty został ścięty i za naszych czasów zakończył swe życie śmiercią męczeńską.

Tyle o ówczesnych losach Dionizego.

12.

Męczennicy z Cezarei Palestyńskiej

Podczas tego prześladowania za czasów Waleriana trzy osoby w Cezarei Palestyńskiej okryły się sławą wyznawców Chrystusa i otrzymały wieńce Bożego męczeństwa, stając się pastwą dzikich zwierząt. Jeden z tych braci nazywał się Priskus, drugi Malchos, trzeci nosił imię Aleksander. Mówi się, że mieszkali na wsi i najpierw wyrzucali sobie wzajemnie swe niedbalstwo i tchórzostwo, bo wcale nie starali się o nagrodę za zwycięstwo, którą

² Por. H. PIETRAS, *Jedność Boga...*, 36-46

³ Czyli za Dioklecjana.

βραβείων, τοῦ καιροῦ τοῖς πόθου γλιχομένοις οὐρανίου διανέμοντος, ὀλιγωροῖεν αὐτοί, μὴ οὐχὶ προαρπάζοντες τὸν τοῦ μαρτυρίου στέφανον· ταύτη δὲ βουλευσαμένους, ὁρμῆσαι ἐπὶ τὴν Καισάρειαν ὁμόσε τε χωρῆσαι ἐπὶ τὸν δικαστὴν καὶ τυχεῖν τοῦ προδεδηλωμένου τέλους. Ἔτι πρὸς τούτοις γυναιὸν τι κατὰ τὸν αὐτὸν διωγμὸν ἐν τῇ αὐτῇ πόλει τὸν ὅμοιον ἱστοροῦσιν ἀγῶνα διηθληκέναι· τῆς δὲ Μαρκίωνος αὐτὴν αἰρέσεως γενέσθαι κατέχει λόγος.

II'

Περὶ τῆς κατὰ Γαλλιῆνον εἰρήνης.

Ἄλλ' οὐκ εἰς μακρὸν¹ δουλείαν τὴν παρὰ βαρβάροις ὑπομείναντος Οὐαλεριανοῦ, μοναρχήσας ὁ παῖς σωφρονέστερον τὴν ἀρχὴν διατίθεται, ἀνίησί τε αὐτίκα διὰ προγραμμάτων τὸν καθ' ἡμῶν διωγμὸν, ἐπ' ἐλευθερίας τοῖς τοῦ λόγου προεστῶσιν τὰ ἐξ ἔθους ἐπιτελεῖν δι' ἀντιγραφῆς προστάξας, ἥτις τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον².

«Αὐτοκράτωρ Καῖσαρ Πούπλιος Λικίνιος Γαλλιῆνος Εὐσεβῆς Εὐτυχῆς Σεβαστὸς Διονυσίῳ καὶ Πίνῳ καὶ Δημητρίῳ καὶ τοῖς λοιποῖς ἐπισκόποις. Τὴν εὐεργεσίαν τῆς ἐμῆς δωρεᾶς διὰ παντὸς τοῦ κόσμου ἐκβιβασθῆναι προσέταξα, ὅπως ἀπὸ τῶν τόπων τῶν θρησκευσίμων ἀποχωρήσωσιν, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ὑμεῖς τῆς ἀντιγραφῆς τῆς ἐμῆς τῷ τύπῳ χρῆσθαι δύνασθε, ὥστε μηδένα ὑμῖν ἐνοχλεῖν. Καὶ τοῦτο, ὅπερ κατὰ τὸ ἐξὸν δύναται ὑφ' ὑμῶν ἀναπληροῦσθαι, ἤδη πρὸ πολλοῦ ὑπ' ἐμοῦ συγκεχώρηται³, καὶ διὰ τοῦτο Αὐρήλιος Κυρίνιος, ὁ τοῦ μεγίστου πράγματος προστατεύων, τὸν τύπον τὸν ὑπ' ἐμοῦ δοθέντα διαφυλάξει».

Ταῦτα ἐπὶ τὸ σαφέστερον ἐκ τῆς Ῥωμαίων ἐρμηνευθέντα γλώττης ἐγκείσθω. Καὶ ἄλλη δὲ τοῦ αὐτοῦ διάταξις φέρεται, ἣν πρὸς ἐτέρους ἐπισκόπους πεποίηται, τὰ τῶν καλουμένων κοιμητηρίων ἀπολαμβάνειν ἐπιτρέπων χωρία.

IIΔ'

Οἱ κατ' ἐκεῖνο συνηκμακότες ἐπίσκοποι.

Ἐν τούτῳ δὲ τῆς μὲν Ῥωμαίων ἐκκλησίας εἰς ἔτι τότε καθηγεῖτο Εὐστός, τῆς δ' ἐπ' Ἀντιοχείας μετὰ Φάβιον Δημητριανός, Φιρμιλιανὸς δὲ Καισαρείας τῆς Καππαδοκῶν, καὶ ἐπὶ τούτοις τῶν κατὰ Πόντον ἐκκλησιῶν Γρηγόριος καὶ

¹ W roku 259 lub 260.

² Eusebiusz cytuje dokument skierowany do biskupów Egiptu. W następnym paragrafie nadmienia, że podobne pisma otrzymali też inni.

stosowna chwila dawała tym, którzy pałali pragnieniem nieba, i nie wyciągali rąk po wieniec męczeństwa. Po naradach wyruszyli wreszcie do Cezarei, stanęli wspólnie przed sędzią i osiągnęli wspomniany cel. Mówi się też, że oprócz nich także pewna kobieta podczas tego samego prześladowania i w tym samym mieście stoczyła podobną walkę. Miała ona zresztą należeć do herezji Marcjona.

13.

Pokój za rządów Galiena

Tymczasem niedługo później¹ Walerian dostał się do niewoli barbarzyńców, wskutek czego władzę cesarską objął jego syn i sprawował rządy mądrzej. Natychmiast wydał edykt i wstrzymał srożące się przeciw nam prześladowanie, a swym reskryptem do zwierzchników Kościołów zarządził, by swobodnie wypełniali swe zwykłe obowiązki. Oto jego treść²:

„Imperator Cezar Publius Licinius Gallienus Pius Felix Augustus do Dionizego, Pinnasa, Demetriusza i wszystkich innych biskupów. Aby dobrodziejstwo mej łaskawości dotarło do całego świata, rozporządziłem, by opróżniono miejsca przeznaczone na cele religijne. Tak więc i wam może przynieść korzyść treść mojego reskryptu i nikt was nie będzie niepokoić. To zaś, co możecie wykonywać na mocy danego pozwolenia, przyznałem wam już dawno³. Dlatego też Aureliusz Kwiryniusz, prokurator finansów państwowych, dopilnuje wykonania wydanego przeze mnie rozporządzenia”.

Przytaczam tutaj ten tekst w dosłownym tłumaczeniu z języka łacińskiego. Istnieje jeszcze inne rozporządzenie tego samego cesarza, wydane dla innych biskupów, w którym pozwala im z powrotem objąć w posiadanie tak zwane cmentarze.

14.

Biskupi tamtych czasów

Wówczas Kościołowi rzymskiemu przewodził jeszcze Sykstus, w Antiochii po Fabiuszu Demetrianos, a w Cezarei Kapadockiej Firmilian. Oprócz tego Kościołami Pontu kierował Grzegorz i jego brat Atenodor, uczniowie

³ Nie było to oficjalne uznanie chrześcijaństwa, ale daleko idąca tolerancja, z pozwoleniem oficjalnego posiadania nieruchomości.

ὁ τούτου ἀδελφὸς Ἀθηνόδωρος, Ὡριγένους γνῶριμοι· τῆς δ' ἐπὶ Παλαιστίνης Καισαρείας, Θεοκτίστου μεταλλάξαντος, διαδέχεται τὴν ἐπισκοπὴν Δόμνος, βραχεὶ δὲ χρόνῳ τούτου διαγενομένου, Θεότεκνος, ὁ καθ' ἡμᾶς, διάδοχος καθίσταται· τῆς δ' Ὡριγένους διατριβῆς καὶ οὗτος ἦν. Ἀλλὰ καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις ἀναπαυσαμένου Μαζαβάνου, τὸν θρόνον Ὑμέναιος, ὁ καὶ αὐτὸς ἐπὶ πλείστοις τοῖς καθ' ἡμᾶς διαπρέψας ἔτεσιν, διεδέξατο.

IE'

Ὅπως κατὰ Καισάρειαν Μαρίνος ἐμαρτύρησεν.

[1] Κατὰ τούτους εἰρήνης ἀπανταχοῦ τῶν ἐκκλησιῶν οὔσης, ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης Μαρίνος τῶν ἐν στρατείαις ἀξιώμασι τετιμημένων, γένει τε καὶ πλούτῳ περιφανὴς ἀνὴρ, διὰ τὴν Χριστοῦ μαρτυρίαν τὴν κεφαλὴν ἀποτέμνεται, τοιαῦσε ἔνεκεν αἰτίας.

[2] Τιμὴ τίς ἐστι παρὰ Ῥωμαίοις τὸ κλῆμα, οὗ τοὺς τυχόντας φασὶν ἑκατοντάρχους γίνεσθαι. Τόπου σχολάζοντος, ἐπὶ τοῦτο προκοπῆς τὸν Μαρίνον ἢ τοῦ βαθμοῦ τάξις ἐκάλει, ἥδη τε μέλλοντα τῆς τιμῆς ἔχεσθαι παρελθὼν ἄλλος πρὸ τοῦ βήματος, μὴ ἐξεῖναι μὲν ἐκείνῳ τῆς Ῥωμαίων μετέχειν ἀξίας κατὰ τοὺς παλαιοὺς νόμους, Χριστιανῶ γε ὄντι καὶ τοῖς βασιλεῦσι μὴ θύοντι, κατηγορεῖ, αὐτῷ δ' ἐπιβάλλειν τὸν κλῆρον¹.

[3] Ἐφ' ᾧ κινηθέντα τὸν δικαστὴν (Ἀχαιοὺς οὗτος ἦν) πρῶτον μὲν ἐρέσθαι ποίας ὁ Μαρίνος εἶη γνώμης, ὡς δ' ὁμολογοῦντα Χριστιανὸν ἐπιμόνως ἑώρα, τριῶν ὥρῶν ἐπιδοῦναι αὐτῷ εἰς ἐπίσκεψιν διάστημα.

[4] Ἐκτὸς δὴτα γενόμενον αὐτὸν τοῦ δικαστηρίου Θεότεκνος ὁ τῆδε ἐπίσκοπος ἀφέλκει, προσελθὼν δι' ὁμιλίας, καὶ τῆς χειρὸς λαβὼν ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν προάγει, εἶσω τε πρὸς αὐτῷ στήσας τῷ ἁγιάσματι, μικρόν τι παραναστείλας αὐτοῦ τῆς χλαμύδος καὶ τὸ προσηρτημένον αὐτῷ ξίφος ἐπιδείξας ἅμα τε ἀντιπαρατίθησιν προσαγαγὼν αὐτῷ τὴν τῶν θείων εὐαγγελίων γραφὴν, κελεύσας τῶν δυεῖν ἐλέσθαι τὸ κατὰ γνώμην. Ὡς δ' ἀμελλητὶ τὴν δεξιὰν προτείνας ἐδέξατο τὴν θείαν γραφὴν, <ἔχου τοίνυν, ἔχου>, φησὶν πρὸς αὐτὸν ὁ Θεότεκνος, <τοῦ θεοῦ, καὶ τύχοις ὧν εἶλου, πρὸς αὐτοῦ δυνατούμενος, καὶ βάδιζε μετ' εἰρήνης>².

[5] Εὐθὺς ἐκεῖθεν ἐπανελθόντα αὐτὸν κῆρυξ ἐβόα καλῶν πρὸ τοῦ δικαστηρίου· καὶ γὰρ ἥδη τὰ τῆς προθεσμίας τοῦ χρόνου πεπλήρωτο· καὶ δὴ παραστὰς τῷ δικαστῇ καὶ μεῖζονα τῆς πίστεως τὴν προθυμίαν ἐπιδείξας, εὐθὺς ὡς εἶχεν, ἀπαχθεὶς τὴν ἐπὶ θανάτῳ, τελειοῦται.

¹ Choć chrześcijaństwo nie było za Galię formalnie prześladowane, jednak składanie ofiar nadal wchodziło w oficjalne obowiązki wyższych urzędników i oficerów. Stąd zastrzeżenia.

Orygenes. W Cezarei Palestyńskiej po śmierci Teoktistososa następstwo na stolicy biskupiej objął Donos, a gdy ten wkrótce zmarł, biskupem, już za naszych czasów, został Teoteknos, również ze szkoły Orygenes. W Jerozolimie wreszcie zmarł Mazabanes, a na tronie biskupim zasiadł po nim Hymenajos, który również przez wiele lat słynął za naszej pamięci.

15.

Męczeńska śmierć Marinusa w Cezarei

[1] W owych czasach, chociaż wszędzie Kościoły cieszyły się pokojem, to jednak w Cezarei Palestyńskiej Marinus, mający jakąś rangę w wojsku, znakomitego pochodzenia i majątku, został ścięty na świadectwo Chrystusowi, a stało się to z następującego powodu:

[2] Rzymianie za pewnego rodzaju honorowe odznaczenie uważają gałąź winnej latorośli, a tych, którzy ją otrzymują, nazywają centurionami. Gdy powstał wakat na tej funkcji, przypadała kolej, by awansował na nią Marinus. Już miał objąć ten zaszczytny stopień, gdy wtem przed trybunał wystąpił inny żołnierz i oświadczył, że Marinusowi na mocy starych praw nie wolno powierzać godności rzymskich, ponieważ jest chrześcijaninem i nie składa ofiar cesarzowi, i że raczej jemu należy się ten stopień¹.

[3] Zaskoczony sędzia o imieniu Achajos zapytał najpierw Marinusa o jego poglądy, a gdy widział, że niewzruszenie wyznaje, iż jest chrześcijaninem, dał mu trzy godziny do namysłu.

[4] Gdy wychodził z pretorium, podszedł do niego Teoteknos, tamtejszy biskup, zagadnął go, zabrał z sobą, a ująwszy za rękę, zaprowadził do kościoła. Tam stanął przed ołtarzem, uniósł nieco jego płaszcz, a wskazując na miecz wiszący u jego boku, a równocześnie kładąc przed nim księgę świętych Ewangelii, kazał mu według uznania wybrać jedno albo drugie. Marinus bez namysłu wyciągnął prawą rękę i chwycił Pismo Święte. „A zatem trwaj – rzekł do niego Teoteknos – trwaj przy Bogu, weź, co wybrałeś, umocniony przez Niego, i idź w pokój”².

[5] Ledwo wyszedł z kościoła, natychmiast rozległo się wołanie woźnego wzywające go przed trybunał, jako że upłynął już czas dany mu do namysłu. Gdy stanął przed sędzią, wystąpił z jeszcze większym przywiązaniem do wiary i natychmiast, tak jak stał, został zabrany na egzekucję i stracony.

² Por. Kol 1, 11.

Ιζ'

Ἡ κατὰ Ἀστύριον ἱστορία

Ἐνθα καὶ Ἀστύριος ἐπὶ τῇ θεοφιλεῖ παρρησίᾳ μνημονεύεται, ἀνὴρ τῶν ἐπὶ Ῥώμης συγκλητικῶν γενόμενος βασιλεῦσιν τε προσφιλὴς καὶ πᾶσι γνῶριμος εὐγενείας τε ἔνεκα καὶ περιουσίας· ὃς παρὼν τελειομένῳ τῷ μάρτυρι, τὸν ὦμον ὑποθείς, ἐπὶ λαμπρᾷ καὶ πολυτελοῦς ἐσθῆτος ἄρας τὸ σκήνος ἐπιφέρεται, περιστείλας τε εὖ μάλα πλουσίως, τῇ προσηκούσῃ ταφῇ παραδίδωσιν. Τούτου μυρία μὲν καὶ ἄλλα μνημονεύουσιν οἱ τάνδρὸς καὶ εἰς ἡμᾶς διαμείναντες γνῶριμοι, ἀτὰρ καὶ παραδόξου τοιούτου.

ΙΖ¹

Ἐπὶ τῆς Φιλίππου Καισαρείας, ἣν Πανεάδα Φοίνικες προσαγορεύουσιν, φασὶ παρὰ ταῖς αὐτόθι δεικνυμέναις ἐν ταῖς ὑπωρεΐαις τοῦ καλουμένου. Πανείου ὄρους πηγαῖς, ἐξ ὧν καὶ τὸν Ἰορδάνην προχεῖσθαι, κατὰ τινα ἐορτῆς ἡμέραν σφαγίον τι καταβάλλεσθαι καὶ τοῦτο τῇ τοῦ δαίμονος δυνάμει ἀφανὲς γίνεσθαι παραδόξως θαῦμά τε εἶναι περιβόητον τοῖς παροῦσι τὸ γινόμενον. Παρόντα δ' οὐκ οὐ ποτε τοῖς πραττομένοις τὸν Ἀστύριον καὶ τὸ πρᾶγμα καταπεπληγμένους ἰδόντα τοὺς πολλοὺς, οἰκτεῖραι τῆς πλάνης, κάπειτα ἀνανεῦσαντα εἰς οὐρανόν, ἰκετεῦσαι διὰ Χριστοῦ τὸν ἐπὶ πάντων θεὸν τὸ λαοπλάνον δαιμόνιον ἐλέγχει καὶ παῦσαι τῆς τῶν ἀνθρώπων ἀπάτης. Ταῦτα δέ φασιν εὐξαμένον, ἀθρόως τὸ ἱερεῖον ἐπιπολάσαι ταῖς πηγαῖς οὕτω τε αὐτοῖς τὸ παράδοξον οἴχεσθαι, μηδενὸς μηκέτι θαύματος περὶ τὸν τόπον γινομένου.

ΙΗ'

Περὶ τῶν κατὰ Πανεάδα σημείων τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν μεγαλουργίας

[1] Ἄλλ' ἐπειδὴ τῆσδε τῆς πόλεως εἰς μνήμην ἐλήλυθα, οὐκ ἄξιον ἡγοῦμαι παρελθεῖν διήγησιν καὶ τοῖς μεθ' ἡμᾶς μνημονεύεσθαι ἀξίαν. Τὴν γὰρ αἰμορροοῦσαν, ἣν ἐκ τῶν ἱερῶν εὐαγγελίων πρὸς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν τοῦ πάθους ἀπαλλαγὴν εὗρασθαι μεμαθήκαμεν², ἐνθένδε ἔλεγον ὀρμᾶσθαι τὸν τε οἶκον αὐτῆς ἐπὶ τῆς πόλεως δεικνυσθαι καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ σωτῆρος εἰς αὐτὴν εὐεργεσίας θαυμαστὰ τρόπαια παραμένειν.

¹ Brak tytułu w tekście greckim.

16.

Opowieść o Astyriosie

Wtedy również Astyrios zasłużył na pamięć swą odwagą w sprawach Bożych. Był on członkiem senatu rzymskiego, przyjacielem cesarzy i cieszył się powszechnym uznaniem z powodu swego szlachetnego pochodzenia i majątku. Któregoś dnia był obecny przy straceniu męczennika. Jego zwłoki wziął na ręce, a był ubrany w białą i drogą szatę, zabrał z sobą, po czym odział wspaniale i kazał uczciwie pochować. Tysiące innych jeszcze szczegółów życia tego człowieka pamiętają ci, którzy go znali, a którzy jeszcze żyją, a między innymi także następujące cudowne zdarzenie:

17¹.

W Cezarei Filipowej, którą Fenicjanie nazywają Paneadą, jak wieść niesie, u podnóża góry zwanej Panejos, pokazują źródła, z których wypływa Jordan. W pewien świąteczny dzień wrzucają tam zwierzę ofiarne, które mocą demona znika w cudowny sposób, co w oczach obecnych nabiera znaczenia głośnego cudu. Pewnego razu Astyrios był świadkiem tego zdarzenia, a widząc, jak wobec tego co się działo, tłumy ogarnęło zdumienie, poczuł litość dla ich obłądu. Wzniósłszy więc oczy do nieba, błagał Chrystusa, Boga wszechrzeczy, by pokonał demona zwodzącego lud i położył kres tumanieniu ludzi. Mówią, że podczas tej modlitwy ofiara nagle wypłynęła na powierzchnię źródeł i tak cud prysł i żadne dziwne zjawiska nigdy więcej w tym miejscu już nie wystąpiły.

18.

Pomniki wielkiej mocy Zbawiciela w Paneadzie

[1] Ponieważ wspomniałem o tym mieście, uważam, że nie godzi się pominąć opowiadania godnego pamięci także następnych pokoleń. Kobieta cierpiąca na krwotok, która, jak wiemy ze świętych Ewangelii, została przez naszego Zbawiciela uwolniona od swej dolegliwości, miała pochodzić właśnie stąd², a w mieście pokazują nawet jej dom. Przetrwały tam ponadto niezwykle pomniki upamiętniające dobrodziejstwa, jakie wyświadczył jej Zbawiciel.

² Por. Mt 9, 20-22; Mk 5, 25-34; Łk 8, 43-48.

[2] Ἐστάναι γὰρ ἐφ' ὑψηλοῦ λίθου πρὸς μὲν ταῖς πύλαις τοῦ αὐτῆς οἴκου γυναικὸς ἐκτύπωμα χάλκεον, ἐπὶ γόνυ κεκλιμένον καὶ τεταμέναις ἐπὶ τὸ πρόσθεν ταῖς χερσὶν ἰκετευούσῃ ἑοικός, τούτου δὲ ἄντικρυς ἄλλο τῆς αὐτῆς ὕλης, ἀνδρὸς ὄρθιον σχῆμα, διπλοῖδα κοσμίως περιβεβλημένον καὶ τὴν χεῖρα τῇ γυναικὶ προτεῖνον, οὗ παρὰ τοῖς ποσὶν ἐπὶ τῆς στήλης αὐτῆς ξένον τι βοτάνης εἶδος φύειν, ὃ μέχρι τοῦ κρασπέδου τῆς τοῦ χαλκοῦ διπλοῖδος ἀνιόν, ἀλεξιφάρμακόν τι παντοίων νοσημάτων τυγχάνειν.

[3] Τοῦτον τὸν ἀνδριάντα εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ φέρειν ἔλεγον, ἔμενεν δὲ καὶ εἰς ἡμᾶς, ὡς καὶ ὅψει παραλαβεῖν ἐπιδημήσαντας αὐτοὺς τῇ πόλει¹.

[4] Καὶ θαυμαστὸν οὐδὲν τοὺς πάλαι ἐξ ἔθνων εὐεργετηθέντας πρὸς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ταῦτα πεποικέναι, ὅτε καὶ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ τὰς εἰκόνας Παύλου καὶ Πέτρου καὶ αὐτοῦ δὴ τοῦ Χριστοῦ διὰ χρωμάτων ἐν γραφαῖς σφῶζομένας ἱστορήσαμεν, ὡς εἰκός, τῶν παλαιῶν ἀπαραφυλάκτως οἷα σωτῆρας ἐθνικῇ συνηθείᾳ παρ' ἑαυτοῖς τοῦτον τιμᾶν εἰωθότων τὸν τρόπον².

ΙΘ'

Περὶ τοῦ θρόνου Ἰακώβου

Τὸν γὰρ Ἰακώβου θρόνον, τοῦ πρώτου τῆς Ἱεροσολύμων ἐκκλησίας τὴν ἐπισκοπὴν πρὸς τοῦ σωτῆρος καὶ τῶν ἀποστόλων ὑποδεξαμένου³, ὃν καὶ ἀδελφὸν τοῦ Χριστοῦ χρηματίσαι οἱ θεῖοι λόγοι περιέχουσιν⁴, εἰς δεῦρο πεφυλαγμένον οἱ τῇδε κατὰ διαδοχὴν περιέποντες ἀδελφοὶ σαφῶς τοῖς πᾶσιν ἐπιδείκνυνται οἷον περὶ τοὺς ἀγίους ἄνδρας τοῦ θεοφιλοῦς ἔνεκεν οἳ τε πάλαι καὶ οἱ εἰς ἡμᾶς ἔσφζόν τε καὶ ἀποσφῶζουσι σέβας. Καὶ ταῦτα μὲν ταύτη.

Κ'

Περὶ τῶν ἑορταστικῶν Διονυσίου ἐπιστολῶν, ἐνθα καὶ περὶ τοῦ πάσχα κανονίζει

Ὅ γε μὴν Διονύσιος πρὸς ταῖς δηλωθείσαις ἐπιστολαῖς αὐτοῦ ἔτι καὶ τὰς φερομένας ἑορταστικὰς τὸ τηνικαῦτα συντάττει, πανηγυρικωτέρους ἐν αὐταῖς περὶ τῆς τοῦ πάσχα ἑορτῆς ἀνακινῶν λόγους. Τούτων τὴν μὲν

¹ SOZOMEN pisze, że pomnik ten został zniszczony na rozkaz Juliana Apostaty (HE V, 21). G. Bardy skłania się do przypuszczenia, że oryginalnie mógł to być pomnik Eskulapa, przemianowany na pomnik Jezusa (Sch 41, 192, przypis 1).

[2] Bowiem na wysokim kamieniu, tuż przy drzwiach jej domu, stoi spiżowy posąg kobiety, która zgina kolana i wyciąga ręce przed siebie jak błagalnica; naprzeciwko niej znajduje się druga postać z tego samego kruszcu, wyobrażająca stojącego mężczyznę w przerzuconym stosownie płaszczu, z ręką wyciągniętą w stronę kobiety. U jego stóp, z samego już postumentu wyrasta jakaś nieznana roślina pnąca się aż po skraj spiżowego płaszcza, jakby jakieś lekarstwo na wszelkie choroby.

[3] Mówili, że posąg ten przedstawia Jezusa. Przetrwał on do naszych czasów i widzieliśmy go na własne oczy, przebywając w mieście¹.

[4] I nic dziwnego, że dawni poganie, którzy doznali dobrodziejstwa od naszego Zbawiciela, wystawili taki pomnik. Widziałem przecież wizerunki Jego apostołów, Piotra i Pawła, a nawet samego Chrystusa, zachowane w malowanych obrazach. Rzecz to zrozumiała, bo starożytni zgodnie ze swym pogańskim zwyczajem czcili ich właśnie w ten sposób jako zbawicieli, bez rozróżnienia².

19.

Tron Jakubowy

Również tron Jakuba, który jako pierwszy otrzymał od Zbawiciela i apostołów biskupstwo Kościoła jerozolimskiego³, a którego Pismo Święte nazywa bratem Chrystusa⁴, zachował się aż do naszych czasów. Tamtejsi zaś bracia z pokolenia na pokolenie traktowali go z wielkim uszanowaniem i tym samym dali wyraźny dowód, jaką nadzwyczajną czcią otaczano w dawnych czasach, i jeszcze teraz się otacza ludzi świętych, dlatego że są mili Bogu. Tyle na ten temat.

20.

Listy święteczne Dionizego i zawarty w nich kanon wielkanocny

Dionizy oprócz wspomnianych już Listów pisał wówczas jeszcze tak zwane Listy święteczne, które zawierają jego uroczyste mowy na święto Wielkanocy. Jeden z tych listów skierował do Flawiusza, a drugi do Dometiosa

² Tak więc dowiadujemy się, że obrazy takie istniały, ale także, że zdaniem Euzebiusza był to wpływ pogański.

³ Zob. HE II, 23.

⁴ Por. Mt 13, 55; 1 Kor 15, 7; Ga 1, 19.

Φλαυῖω προσφωνεῖ, τὴν δὲ Δομετίῳ καὶ Διδύμῳ¹, ἐν ἧ καὶ κανόνα ἐκτίθεται ὀκταετηρίδος, ὅτι μὴ ἄλλοτε ἢ μετὰ τὴν ἑαρινὴν ἰσημερίαν προσήκοι τὴν τοῦ πάσχα ἑορτὴν ἐπιτελεῖν, παριστάμενος²· πρὸς ταύταις καὶ ἄλλην τοῖς κατ' Ἀλεξανδρείαν συμπρεσβυτέροις ἐπιστολὴν διαχαράττει ἐτέροις τε ὁμοῦ διαφόρως, καὶ ταύτας ἔτι τοῦ διωγμοῦ συνεστῶτος.

ΚΑ'

Περὶ τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ συμβάντων

[1] Ἐπιλαβούσης δὲ ὅσον οὕπω τῆς εἰρήνης, ἐπάνεισι μὲν εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν, πάλιν δ' ἐνταῦθα στάσεως καὶ πολέμου συστάντος, ὡς οὐχ οἶόν τε ἦν αὐτῷ τοὺς κατὰ τὴν πόλιν ἅπαντας ἀδελφούς, εἰς ἑκάτερον τῆς στάσεως μέρος διηρημένους, ἐπισκοπεῖν³, αὐθις ἐν τῇ τοῦ πάσχα ἑορτῇ, ὥσπερ τις ὑπερόριος, ἐξ αὐτῆς τῆς Ἀλεξανδρείας διὰ γραμμάτων αὐτοῖς ὠμίλει.

[2] Καὶ Ἰέρακι δὲ μετὰ ταῦτα τῶν κατ' Αἴγυπτον ἐπισκόπων ἑτέραν ἑορταστικὴν ἐπιστολὴν γράφων⁴, τῆς κατ' αὐτὸν τῶν Ἀλεξανδρέων στάσεως μνημονεύει διὰ τούτων·

«Ἐμοὶ δέ, τί θαυμαστὸν εἰ πρὸς τοὺς πορρωτέρω παροικούντας χαλεπὸν τὸ κἂν δι' ἐπιστολῶν ὀμιλεῖν, ὅτε καὶ τὸ πρὸς ἑμαυτὸν αὐτῷ μοι διαλέγεσθαι καὶ τῇ ἰδίᾳ ψυχῇ συμβουλευέσθαι καθέστηκεν ἄπορον;

[3] «Πρὸς γοῦν τὰ ἑμαυτοῦ σπλάγχνα, τοὺς ὁμοσκήνους καὶ συμψύχους ἀδελφούς καὶ τῆς αὐτῆς πολιτας ἐκκλησίας, ἐπιστολιμαίων δέομαι γραμμάτων, καὶ ταῦθ' ὅπως διαπεμψαίμην, ἀμήχανον φαίνεται. Ῥᾶον γὰρ ἂν τις οὐχ ὅπως εἰς τὴν ὑπερορίαν, ἀλλὰ καὶ ἀπ' ἀνατολῶν ἐπὶ δυσμὰς περαιωθεῖ, ἢ τὴν Ἀλεξανδρείαν ἀπ' αὐτῆς τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπέλθοι.

[4] «Τῆς γὰρ ἐρήμου τῆς πολλῆς καὶ ἀτριβοῦς ἐκείνης ἦν ἐν δυσὶν γενεαῖς διώδευσεν ὁ Ἰσραὴλ⁵, ἄπειρος μᾶλλον καὶ ἄβατός ἐστιν ἡ μεσαιτάτη τῆς πόλεως ὁδός· καὶ τῆς θαλάσσης ἦν ἐκεῖνοι ῥαγεῖσαν καὶ διατειχισθεῖσαν⁶ ἔσχον ἱππήλατον καὶ ὦν ἐν τῇ λεωφόρῳ κατεποντίσθησαν Αἰγύπτιοι, οἱ γαληνοὶ καὶ ἀκύμαντοι λιμένες γεγόνασιν εἰκῶν, πολλάκις φανέντες ἀπὸ τῶν ἐν αὐτοῖς φόνων οἷον ἐρυθρὰ θάλασσα⁷.

¹ Być może chodzi o ten sam list, którego fragment Eusebiusz przytoczył w VII, 11, 20. Biskupi aleksandryjscy zwyczajowo pisali *Listy paschalne*, w których informowali Kościół między innymi o dacie obchodzenia Wielkanocy.

² Problem mógł polegać na różnicy w kalendarzach stosowanych w różnych krainach. Kalendarz księżycowy poprawiano co kilka lat o jeden miesiąc, zob. J. Naumowicz, *Geneza chrześcijańskiej rachuby lat*, Tyniec 2000.

i Didymosa¹ i w nim właśnie ustala kanon ośmioletni oparty na zasadzie, że Wielkanocy nie godzi się świętować inaczej, jak tylko po wiosennym zrównaniu dnia z nocą². Ponadto napisał także inny list do swych współbraci prezbiterów Kościoła aleksandryjskiego oraz listy do różnych innych osób, a wszystkie jeszcze podczas prześladowania.

21.

Wydarzenia w Aleksandrii

[1] Ledwo nastał pokój, Dionizy powrócił do Aleksandrii. Lecz tam znowu zaczęły się rozruchy i wybuchła wojna, tak że nie mógł sprawować swych biskupich obowiązków wobec wszystkich bez wyjątku braci w mieście, wśród których nastąpił rozłam na dwa stronnictwa³. Więc znowu na Wielkanoc, tak jakby był daleko na obczyźnie, z samej Aleksandrii zwrócił się do nich listownie.

[2] Później napisał jeszcze jeden *List święteczny do Hieraksa*⁴, biskupa egipskiego, gdzie w następujących słowach wspomina te aleksandryjskie rozruchy:

„Cóż w tym dziwnego, że mi tak trudno choćby listownie utrzymywać kontakty z tymi, którzy są ode mnie daleko, jeśli jestem niezdolny nawet do tego, by porozmawiać z samym sobą i poradzić się własnej duszy.

[3] By dotrzeć do tych, którzy są moim własnym sercem, do braci, którzy mieszkają ze mną pod jednym dachem i są ze mną jednej myśli, do obywateli tego samego Kościoła muszę pisać listy, a i tak nie mam prawie sposobu, by je rozesłać. Łatwiej bowiem dotrzeć za granicę albo ze Wschodu na Zachód niż do Aleksandrii dostać się z samej Aleksandrii.

[4] Owa wielka i nieprzebyta pustynia, którą Izrael przebył w czasie życia dwóch pokoleń⁵, nie jest tak trudna do przejścia i nie tak bezkresna, jak ulice leżące w samym środku miasta; nasze ciche i spokojne porty stały się obrazem owego morza, które się rozdzieliło i stanęło murem⁶, ścieląc równy trakt przed Izraelem, a Egipcjan pochłaniając w ich drodze – tak często z powodu popełnianych w nich morderstw zamieniały się w Morze Czerwone⁷.

³ Rozruchy w mieście były prawdopodobnie związane z działaniami Makriana. Zob. HE VII, 10, 8.

⁴ Por. *Jedność...*, 23.

⁵ Por. Lb 14, 23.

⁶ Por. Wj 14, 29.

⁷ Por. Wj 15, 4.

[5] «Ὁ δ' ἐπιρρέων ποταμὸς τὴν πόλιν ποτὲ μὲν ἐρήμου τῆς ἀνύδρου ξηρότερος ὤφθη καὶ μᾶλλον αὐχμώδης ἐκείνης ἦν διαπορευόμενος ὁ Ἰσραὴλ οὕτως ἐδίψησεν¹, ὥς Μωσῇ μὲν καταβοᾶν, ῥυῆναι δ' αὐτοῖς παρὰ τοῦ θαumasia ποιοῦντος μόνου ἐκ πέτρας ἀκροτόμου ποτόν.

[6] «Ποτὲ δὲ τοσοῦτος ἐπλήμμυρεν ὥς πᾶσαν τὴν περίχωρον τὰς τε ὁδοὺς καὶ τοὺς ἀγροὺς ἐπικλύσαντα, τῆς ἐπὶ Νῶε γενομένης τοῦ ὕδατος φορᾶς ἐπαγαγεῖν ἀπειλήν· αἰεὶ δὲ αἵματι καὶ φόνοις καὶ καταποντισμοῖς κάτεισιν μεμιασμένος, οἷος ὑπὸ Μωσῇ γέγονεν τῷ Φαραώ, μεταβαλὼν εἰς αἶμα καὶ ἐποξέσας².

[7] Καὶ ποῖον γένοιτ' ἂν τοῦ πάντα καθαίροντος ὕδατος ὕδωρ ἄλλο καθάρσιον; πῶς ἂν ὁ πολὺς καὶ ἀπέραντος ἀνθρώποις ὠκεανὸς ἐπιχυθεῖς τὴν πικρὰν ταύτην ἀποσμήξαι θάλασσαν; ἢ πῶς ἂν ὁ μέγας ποταμός, ὁ ἐκπορευόμενος ἐξ' Ἐδέμ, τὰς τέσσαρας ἀρχὰς εἰς ἃς ἀφορίζεται, μετοχετεύσας εἰς μίαν τοῦ Γηών³, ἀποπλύναι τὸν λύθρον;

[8] «Ἦν πότε ὁ τεθολωμένος ὑπὸ τῶν πονηρῶν πανταχόθεν ἀναθυμιάσεων ἀῆρ εἰλικρινὴς γένοιτο; τοιοῦτοι γὰρ ἀπὸ τῆς γῆς ἀτμοὶ καὶ ἀπὸ θαλάσσης ἄνεμοι ποταμῶν τε αὖραι καὶ λιμένων ἀνιμήσεις ἀποπνέουσιν, ὥς σηπομένον ἐν πᾶσι τοῖς ὑποκειμένοις στοιχείοις νεκρῶν ἰχώρας εἶναι τὰς δρόσους.

[9] «Εἶτα θαυμάζουσιν καὶ διαποροῦσιν, πόθεν οἱ συνεχεῖς λοιμοί, πόθεν αἱ χαλεπαὶ νόσοι, πόθεν αἱ παντοδαπαὶ φθοραί, πόθεν ὁ ποικίλος καὶ πολὺς τῶν ἀνθρώπων ὄλεθρος, διὰ τί μηκέτι τοσοῦτο πλῆθος οἰκητόρων ἢ μεγίστη πόλις ἐν αὐτῇ φέρει, ἀπὸ νηπίων ἀρξαμένη παίδων μέχρι τῶν εἰς ἄκρον γεγηρακότων, ὅσους ὠμογέροντας οὐς ἐκάλει, πρότερον ὄντας ἔτρεφεν⁴. ἀλλ' οἱ τεσσαρακοντοῦται καὶ μέχρι τῶν ἐβδομήκοντα ἐτῶν τοσοῦτον πλέονες τότε, ὥστε μὴ συμπληροῦσθαι νῦν τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν, προσεγγραφέντων καὶ συγκαταλεγέντων εἰς τὸ δημόσιον σιτηρέσιον τῶν ἀπὸ τεσσαρεσκαίδεκα ἐτῶν μέχρι τῶν ὀγδοήκοντα, καὶ γεγόνασιν οἷον ἡλικιώται τῶν πάλαι γεραϊτάτων οἱ ὄψει νεώτατοι⁵.

[10] «Καὶ οὕτω μειούμενον αἰεὶ καὶ δαπανώμενον ὀρῶντες τὸ ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων γένος, οὐ τρέμουσιν, αὐξομένου καὶ προκόπτοντος τοῦ παντελοῦς αὐτῶν ἀφανισμού».

¹ Por. Wj 15, 11; Lb 21, 1-11.

² Por. Wj 7, 20-21.

³ W tłumaczeniu z hebrajskiego jest Gichon; por. Rdz 1, 10-14.

[5] Bywało, że płynącą przez miasto rzekę widziano bardziej wyschniętą od bezwodnej pustyni i bardziej suchą niż ta pustynia, przez którą szedł Izrael dręczony takim pragnieniem¹, że podniósł krzyk przeciwko Mojżeszowi, a za sprawą Tego, który jeden sprawia cuda, z urwistej skały wypłynął dlań napój.

[6] Bywało też, że występowała ze swoich brzegów do tego stopnia, że zalewała całą okolicę, wszystkie drogi i pola, i groziła potopem, jaki był za czasów Noego. A zawsze już toczy swe fale zbrukane krwią, morderstwami i topielcami i jest taka, jaką za sprawą Mojżesza stała się dla faraona – zamieniona w krew i cuchnąca².

[7] I czy to możliwe, by jakaś inna woda mogła stać się siłą oczyszczającą wody, która oczyszcza wszystko? Czy to możliwe, by bezkresny i nieprzebyty dla ludzi ocean rozlał się i splukał to morze gorczy? Albo wreszcie, czy to możliwe, by owa wielka rzeka, która wypływa z Edenu, choćby nawet swe cztery odnogi, na które się dzieli, połączyła w jeden nurt Geonu³, zmyła tę posokę?

[8] Albo kiedy oczyści się powietrze tak ciężkie od szkodliwych oparów, które wszędzie się unoszą? Bowiem ziemia rodzi takie wyziewy, morza takie wiatry, rzeki takie zapachy, a przystań mgły, że wręcz ożywcza rosa był fetor rozkładających się na elementy trupów.

[9] A potem ludzie jeszcze się dziwią i nie wiedzą, skąd te nieustanne zarazy, skąd te straszne choroby, skąd częste zgony, skąd tak różnorodna i wielka śmiertelność ludzi, dlaczego to tak wielkie miasto nie ma już nawet tylu mieszkańców, choćby nawet policzyć i niemowlęta, i starców stojących nad grobem, ilu dawniej żywiło samych tak zwanych „krzepkich starców”⁴. Przecież ludzi między czterdziestym a siedemdziesiątym rokiem życia było dawniej o tyle więcej, że teraz jeszcze daleko do tej liczby, chociaż osoby od roku czternastego do osiemdziesiątego zapisuje się i wciąga na listę jako biorących udział w publicznym rozdawnictwie zboża. I oto niejako rówieśnikami tych, którzy zawsze uchodzili za starych, stali się tacy, którzy wyglądają jeszcze bardzo młodo⁵.

[10] A ludzie, chociaż patrzą na to, jak z każdym dniem rodzaj ludzki na ziemi zmniejsza się i wyczerpuje, nie drżą na myśl o szerzącej się i zbliżającej ostatecznej zagładzie”.

⁴ Por. H. Pietras, *Jedność...*, 23.

⁵ Wynika z tego, że w Aleksandrii rozdawano zboże, podobnie jak w Rzymie (*frumentum publicum*). Był to przywilej wolnych obywateli, a nie opieka społeczna.

KB'

Περὶ τῆς ἐπισκηψάσης νόσου

[1] Μετὰ ταῦτα λοιμικῆς τὸν πόλεμον διαλαβούσης νόσου τῆς τε ἐορτῆς πλησιαζούσης, αὐθις διὰ γραφῆς τοῖς ἀδελφοῖς ὁμιλεῖ, τὰ τῆς συμφορᾶς ἐπισημαινόμενος πάθη διὰ τούτων·

[2] «Τοῖς μὲν ἄλλοις ἀνθρώποις οὐκ ἂν δόξειεν καιρὸς ἐορτῆς εἶναι τὰ παρόντα, οὐδὲ ἔστιν αὐτοῖς οὔτε οὗτος οὔτε τις ἕτερος, οὐχ ὅπως τῶν ἐπιλύπων, ἀλλ' οὐδ' εἴ τις περιχαρῆς, ὃν οἰηθεῖεν μάλιστα. Νῦν μὲν γε θρῆνοι πάντα, καὶ πενθοῦσιν πάντες, καὶ περιηχοῦσιν οἰμωγαὶ τὴν πόλιν διὰ τὸ πλῆθος τῶν τεθνηκότων καὶ τῶν ἀποθνησκόντων ὁσημέραι¹.

[3] «Ὡς γὰρ ἐπὶ τῶν πρωτοτόκων τῶν Αἰγυπτίων γέγραπται², οὕτως καὶ νῦν ἐγενήθη κραυγὴ μεγάλη· οὐ γὰρ ἔστιν οἰκία, ἐν ἣ οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῇ τεθνηκώς, καὶ ὄφελόν γε εἶς. Πολλὰ μὲν γὰρ καὶ δεινὰ καὶ τὰ πρὸ τούτου συμβεβηκότα.

[4] «Πρῶτον μὲν ἡμᾶς ἥλασαν, καὶ μόνοι πρὸς ἀπάντων διωκόμενοι καὶ θανατούμενοι ἐωρτάσαμεν καὶ τότε, καὶ πᾶς ὁ τῆς καθ' ἕκαστον θλίψεως τόπος πανηγυρικὸν ἡμῖν γέγονε χωρίον, ἀγρὸς ἐρημία ναῦς πανδοχεῖον δεσμοτήριον, φαιδροτάτην δὲ πασῶν ἤγαγον ἐορτὴν οἱ τέλειοι μάρτυρες, εὐωχηθέντες ἐν οὐρανῷ.

[5] «Μετὰ δὲ ταῦτα πόλεμος καὶ λιμὸς ἐπέλαβεν, ἃ τοῖς ἔθνεσι συνδιηγάμεν, μόνοι μὲν ὑποστάντες ὅσα ἡμῖν ἐλυμήναντο, παραπολαύσαντες δὲ καὶ ὧν ἀλλήλους εἰργάσαντό τε καὶ πεπόνθασιν, καὶ τῇ Χριστοῦ πάλιν ἐνηυφράνθημεν εἰρήνῃ, ἣν μόνοις ἡμῖν δέδωκεν.

[6] «Βραχυτάτης δὲ ἡμῶν τε καὶ αὐτῶν τυχόντων ἀναπνοῆς, ἐπικατέσκηψεν ἡ νόσος αὕτη, πρᾶγμα φόβου τε παντὸς φοβερώτερον ἐκείνοις καὶ συμφορᾶς ἥστινος οὖν σχετικώτερον καὶ ὥς ἰδίος τις αὐτῶν ἀπήγγειλεν συγγραφεύς, πρᾶγμα μόνον δὴ τῶν πάντων ἐλπίδος κρεῖσσον γενόμενον³, ἡμῖν δὲ οὐ τοιοῦτο μὲν, γυμνάσιον δὲ καὶ δοκίμιον οὐδενὸς τῶν ἄλλων ἔλαττον. Ἀπέσχετο μὲν γὰρ οὐδὲ ἡμῶν, πολλὴ δὲ ἐξήλθεν εἰς τὰ ἔθνη».

[7] Τούτοις ἐξῆς ἐπιφέρει λέγων·

«Οἱ γοῦν πλείστοι τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν δι' υπερβάλλουσιν ἀγάπην καὶ φιλαδελφίαν ἀφειδοῦντες ἑαυτῶν καὶ ἀλλήλων ἐχόμενοι, ἐπισκοποῦντες ἀφυλάκτως τοὺς νοσοῦντας, λιπαρῶς ὑπηρετοῦμενοι, θεραπεύοντες ἐν Χριστῷ, συναπλάττοντο ἐκείνοις ἀσμενέστατα, τοῦ παρ' ἐτέρων ἀναπιμπλάμενοι πάθους καὶ τὴν νόσον ἐφ' ἑαυτοὺς ἔλκοντες ἀπὸ τῶν πλησίων

¹ Różne propozycje tłumaczenia tego fragmentu zob. w Sch 41, 197, przypis 3. Sens jednak jest właśnie taki.

² Por. Wj 12, 30.

22.

Szerząca się wówczas choroba

[1] Zaraz po wojnie, gdy zbliżało się święto Wielkanocy, wybuchła zaraza. Wobec tego Dionizy znowu listownie zwrócił się do braci i w taki sposób opisuje cierpienia jakich doświadczyli za nieszczęścia:

[2] „Innym ludziom obecne czasy mogłyby się wydawać porą niezbyt odpowiednią do obchodzenia świąt. Jednak ich zdaniem nie nadaje się już do tego ani ta, ani żadna inna pora, nie tylko smutna, ale może i radośniejsza. Wszystko dzisiaj tonie we łzach, wszyscy są pogrążeni w smutku, wszędzie w mieście słychać jęki z powodu wielkiej liczby umarłych i tych, którzy jeszcze codziennie umierają¹.

[3] Jak bowiem zostało napisane o pierworodnych Egipcjan², tak właśnie i teraz podniósł się wielki krzyk, bo nie ma domu, w którym by ktoś nie umarł, i oby tylko jedna osoba. Lecz doprawdy liczne i straszne cierpienia dotknęły nas i wcześniej.

[4] Najpierw kazano nam iść na zesłanie, a my, sami jedni prześladowani i wydani na śmierć, nawet wówczas obchodziliśmy święta i każde miejsce naszego ucisku stawało się dla nas miejscem świętowania, a więc pole, pustynia, okręt, zajazd, więzienie. A już najświeńniejszą uroczystość obchodzili doskonali męczennicy, którzy w niebie zasiedli do uczyty.

[5] Potem przyszła wojna i głód, które dzieliliśmy z poganami. Sami znosiliśmy cierpienia, jakie oni nam zadawali, a oprócz tego mieliśmy swój udział w tym, co oni wyrządzali sobie nawzajem, i w mękach, jakie znosili. Ale za to cieszyliśmy się pokojem Chrystusowym, który otrzymaliśmy tylko my.

[6] Potem dla nas i dla nich nastąpiło bardzo krótkie wytchnienie, a zaraz potem wybuchła obecna zaraza, rzecz dla nich najstraszniejsza i okropniejsza od każdego innego nieszczęścia, i jak przyznał jeden z ich pisarzy, było to jedyne nieszczęście większe od wszystkiego, czego można się było obawiać³. Z nami było inaczej. Dla nas była to szkoła i próba nie gorsza od innych, która nas wprowadziła również nie oszczędziła, ale bardziej dotknęła pogan”.

[7] Do tego nieco dalej dodaje:

„W większości nasi bracia powodowani miłością i braterską życzliwością nie oszczędzali siebie i żyli jedni dla drugich, odwiedzali chorych, na nic nie zważając, bez wytchnienia im służyli, pielęgowali ich w Chrystusie i razem z nimi z wielką radością oddawali życie. Zarażali się od innych chorobą,

³ Dionizy cytuje anachronicznie (celowo): Tucydides, Hist. II, 64, 1, mowa Peryklesa o zarazie w Atenach.

καὶ ἐκόντες ἀναμασσόμενοι τὰς ἀληθόνας. Καὶ πολλοὶ νοσοκομήσαντες καὶ ῥώσαντες ἐτέρους, ἐτελεύτησαν αὐτοί, τὸν ἐκείνων θάνατον εἰς ἑαυτοὺς μεταστησάμενοι καὶ τὸ δημῶδες ῥῆμα, μόνης αἰεὶ δοκοῦν φιλοφροσύνης ἔχεσθαι, ἔργῳ δὴ τότε πληροῦντες, <ἀπιόντες αὐτῶν περίψημα>¹.

[8] «Οἱ γοῦν ἄριστοι τῶν παρ' ἡμῖν ἀδελφῶν τοῦτον τὸν τρόπον ἐξέχωρησαν τοῦ βίου, πρεσβύτεροί τε τινες καὶ διάκονοι καὶ τῶν ἀπὸ τοῦ λαοῦ, λίαν ἐπαινούμενοι, ὥς καὶ τοῦ θανάτου τοῦτο τὸ εἶδος, διὰ πολλὴν εὐσέβειαν καὶ πίστιν ἰσχυρὰν γινόμενον, μηδὲν ἀποδεῖν μαρτυρίου δοκεῖν.

[9] «Καὶ τὰ σώματα δὲ τῶν ἁγίων ὑπταῖς χερσὶ καὶ κόλποις ὑπολαμβάνοντες καθαιροῦντές τε ὀφθαλμοὺς καὶ στόματα συγκλείοντες ὡμοφοροῦντές τε καὶ διατιθέντες, προσκολλώμενοι, συμπλεκόμενοι, λουτροῖς τε καὶ περιστολαῖς κατακοσμοῦντες, μετὰ μικρὸν ἐτύγχανον τῶν ἴσων, αἰεὶ τῶν ὑπολειπομένων ἐφεπομένων τοῖς πρὸ αὐτῶν.

[10] «Τὰ δὲ γε ἔθνη πᾶν τοῦναντίον· καὶ νοσεῖν ἀρχομένους ἀπωθοῦντο καὶ ἀπέφευγον τοὺς φιλτάτους κὰν ταῖς ὁδοῖς ἐρρίπτουν ἡμιθνήτας καὶ νεκροὺς ἀτάφους ἀπεσκυβαλίζοντο, τὴν τοῦ θανάτου διάδοσιν καὶ κοινωνίαν ἐκτρεπόμενοι, ἦν οὐκ ἦν καὶ πολλὰ μηχανωμένοις ἐκκλῖναι ῥάδιον».

[11] Μετὰ δὲ καὶ ταύτην τὴν ἐπιστολὴν, εἰρηνευσάντων τῶν κατὰ τὴν πόλιν, τοῖς κατ' Αἴγυπτον ἀδελφοῖς ἐορταστικὴν αὐθις ἐπιστέλλει γραφὴν, καὶ ἐπὶ ταύτῃ πάλιν ἄλλας διατυποῦται· φέρεται δὲ τις αὐτοῦ καὶ περὶ σαββάτου καὶ ἄλλῃ περὶ γυμνασίου.

ΚΓ'

Περὶ τῆς Γαλλίηνου βασιλείας

[KB, 12] Ἐρμάμμωνι δὲ πάλιν καὶ τοῖς κατ' Αἴγυπτον ἀδελφοῖς δι' ἐπιστολῆς ὁμιλῶν πολλά τε ἄλλα περὶ τῆς Δεκίου καὶ τῶν μετ' αὐτὸν διεξελθῶν κακοτροπίας, τῆς κατὰ τὸν Γαλλιῆνον εἰρήνης ἐπιμνήσκειται·

[ΚΓ, 1] Οὐδὲν δὲ οἶον τὸ καὶ τούτων ὧδέ πως ἐχόντων ἀκοῦσαι².

Ἐκεῖνος³ μὲν οὖν τῶν ἑαυτοῦ βασιλέων τὸν μὲν προέμενος, τῷ δὲ ἐπιθέμενος, παγγενεὶ ταχέως καὶ πρόρριζος ἐξηφανίσθη, ἀνεδείχθη δὲ καὶ συνανωμολογήθη παρὰ πάντων ὁ Γαλλιῆνος, παλαιὸς ἅμα βασιλεὺς καὶ νέος, πρῶτος ὧν καὶ μετ' ἐκείνους παρών⁴.

¹ Greckie wyrażenie w 1 Kor 4, 13 jest tłumaczone jako „odraza”. Ma ono w sobie coś odrażającego. G. Bardy pisze, że być może tym słowem poganie określali pogardliwie chrześcijan, ale też było ono grzecznościowym i uniżonym zwrotem, właśnie w znaczeniu „sługi uniżonego”, „godzien pogardy w Twoich oczach” itp.

nabawiali się od bliźnich zarazy i chętnie brali na siebie ich bóle. I wielu było takich, którzy pielęgowali i pokrzepiali innych i sami umarli, przenosząc ich śmierć na siebie, i w ten sposób czynem urzeczywistnili owo popularne wyrażenie, które dotychczas uchodziło za zwykły wyraz uprzejmości, odchodząc od nich jako ich „sługi uniżone”¹.

[8] Najlepsi spośród naszych braci w ten sposób zakończyli życie, szereg prezbiterów, diakonów i świeckich, bardzo podziwiani, jako że taka śmierć jako owoc wielkiej pobożności i silnej wiary w niczym, jak się zdaje, nie ustępuje męczeństwu.

[9] Ciała zaś świętych brali na ręce i przyciskali do piersi, zamykali im oczy i usta, nieśli je na ramionach, składali je, przytulali, obejmowali, myli i ubierali w odświętne szaty, a wkrótce potem sami doznawali tych samych zabiegów, bo ci, co pozostawiali, szli za tymi, którzy ich wyprzedzili.

[10] U pogan zaś było całkiem inaczej. Tych, którzy zaczynali chorować, odrzucali i uciekali od swoich bliskich. Wyrzucali na ulicę konających i zwłoki pozostawiali nieopogrzebane. Unikali kontaktu ze śmiercią i jej bliskości, lecz mimo wszelkich środków ostrożności niełatwo było się jej wywinąć”.

[11] Po tym liście, gdy sytuacja w mieście się uspokoiła, Dionizy wystosował jeszcze inny *List święteczny do braci w Egipcie*, a ponadto napisał jeszcze inne. Istnieje również jego pismo *O szabacie* oraz inne *O ćwiczeniu*.

23.

Panowanie Galiena

[22, 12] W swym *Liście do Hermammona i do braci w Egipcie* Dionizy podaje wiele przykładów niegodziwości Decjusza i jego następców, a potem wspomina o pokoju, jaki nastał za panowania Galiena.

[23, 1] Najlepiej jednak posłuchać jego własnych słów²:

„Człowiek ten³ jednego ze swych cesarzy zdradził, a przeciw drugiemu wystąpił zbrojnie, wkrótce jednak z całą swą rodziną zginął całkowicie unicestwiony. Obwołany zaś i powszechnie uznany został Galien, cesarz stary, a zarazem nowy, który był przed nimi i po nich teraz objął władzę⁴.

² Inny fragment tego listu zob. w HE VII, 1 i 10.

³ Mowa o Makrianie. Zob. HE VII, 10, 5. 8-10; 23, 2.

⁴ Galien był już imperatorem wraz z ojcem Walerianem od 253, a po rewolcie Makriana znowu objął władzę w r. 261.

[2] «Κατὰ γὰρ τὸ ῥηθὲν πρὸς τὸν προφήτην Ἡσαΐαν· <τὰ ἀπ' ἀρχῆς ἰδοὺ ἦκασιν, καὶ καινὰ ἃ νῦν ἀνατελεῖ>¹. Ὡσπερ γὰρ νέφος τὰς ἡλιακὰς ἀκτῖνας ὑποδραμὸν καὶ πρὸς ὀλίγον ἐπηλυγάσαν ἐσκίασεν αὐτὸν καὶ ἀντ' αὐτοῦ προεφάνη, εἴτα παρελθόντος ἡ διατακέντος τοῦ νέφους, ἐξεφάνη πάλιν ἐπανατείλας ὁ προανατείλας ἥλιος, οὕτω προστὰς καὶ προσπελάσας ἑαυτὸν ὁ Μακριανὸς τῆς ἐφεστώσης Γαλλιήνου βασιλείας, ὃ μὲν οὐκ ἔστιν, ἐπεὶ μηδὲ ἦν, ὃ δὲ ἔστιν ὁμοίως ὥσπερ ἦν, καὶ οἶον ἀποθεμένη τὸ γῆρας ἡ βασιλεία καὶ τὴν προοῦσαν ἀνακαθηραμένη κακίαν, ἀκμαιότερον νῦν ἐπανθεῖ καὶ πορρώτερον ὁρᾶται καὶ ἀκούεται καὶ διαφοιτᾷ πανταχοῦ».

[4] Εἴθ' ἐξῆς καὶ τὸν χρόνον, καθ' ὃν ταῦτ' ἔγραφεν, διὰ τούτων σημαίνει· «Καί μοι πάλιν τὰς ἡμέρας τῶν βασιλικῶν ἐτῶν ἔπεισι σκοπεῖν. Ὅρῳ γάρ, ὡς ὀνομασθέντες μὲν οἱ ἀσεβέστατοι μετ' οὐ πολὺ γεγόνασιν ἀνώνυμοι, ὃ δὲ ὀσιώτερος καὶ φιλοθεώτερος ὑπερβὰς τὴν ἐπταετηρίδα, νῦν ἐνιαυτὸν ἔνατον διανύει², ἐν ᾧ ἡμεῖς ἐορτάσωμεν».

ΚΔ'

Περὶ Νέπωτος καὶ τοῦ κατ' αὐτὸν σχίσματος

[1] Ἐπὶ τούτοις ἅπασιν σπουδάζεται αὐτῷ καὶ τὰ Περὶ ἐπαγγελιῶν δύο συγγράμματα³, ἡ δ' ὑπόθεσις αὐτῷ Νέπως ἦν, ἐπίσκοπος τῶν κατ' Αἴγυπτον, Ἰουδαϊκώτερον τὰς ἐπηγγελμένας τοῖς ἀγίοις ἐν ταῖς θεαῖς γραφαῖς ἐπαγγελίας ἀποδοθῆσθαι διδάσκων καὶ τινα χιλιάδα ἐτῶν τρυφῆς σωματικῆς ἐπὶ τῆς ξηρᾶς ταύτης ἔσεσθαι ὑποτιθέμενος⁴.

[2] Δόξας γοῦν οὗτος ἐκ τῆς Ἀποκαλύψεως Ἰωάννου τὴν ἰδίαν κρατύνειν ὑπόληψιν, ἔλεγχον ἀλληγοριστῶν λόγον τινὰ περὶ τούτου συντάξας ἐπέγραψεν·

[3] Πρὸς ὃν ὁ Διονύσιος ἐν τοῖς Περὶ ἐπαγγελιῶν ἐνίσταται, διὰ μὲν τοῦ προτέρου τὴν αὐτοῦ γνώμην ἦν εἶχεν περὶ τοῦ δόγματος, παρατιθέμενος, διὰ δὲ τοῦ δευτέρου περὶ τῆς Ἀποκαλύψεως Ἰωάννου διαλαμβάνων· ἐνθα τοῦ Νέπωτος κατὰ τὴν ἀρχὴν μνημονεύσας, ταῦτα περὶ αὐτοῦ γράφει·

[4] «Ἐπεὶ δὲ σύνταγμά τι προκομίζουσιν Νέπωτος, ᾧ λίαν ἐπερείδονται ὡς ἀναντιρρήτως ἀποδεικνύντι τὴν τοῦ Χριστοῦ βασιλείαν ἐπὶ γῆς ἔσεσθαι, ἐν ἄλλοις μὲν πολλοῖς ἀποδέχομαι καὶ ἀγαπῶ Νέπωτα τῆς τε πίστεως καὶ τῆς φιλοπονίας καὶ τῆς ἐν ταῖς γραφαῖς διατριβῆς καὶ τῆς πολλῆς ψαλμωδίας, ἥ μέχρι νῦν πολλοὶ τῶν ἀδελφῶν εὐθυμοῦνται⁵, καὶ πάννυ δι' αἰδοῦς ἄγω τὸν

¹ Iz 42, 9; 43, 19.

² Czyli Dionizy pisze ten list w roku 262. Wzmianka o przekroczeniu siódmego roku rządów wskazuje, że siódmy rok był rozumiany jako krytyczny.

[2] Tak bowiem mówi prorok Izajasz: «To co było na początku, teraz nastąpiło i nowe jest to, co pojawi się teraz»¹. Jak bowiem chmura zachodzi na promienie słońca i na krótko zasłania je swym cieniem, pojawiając się w jego miejsce, a potem przesuwając się albo rozplywa i znowu wschodzi słońce, które już wcześniej świeciło, tak Makrian stanął i wysunął się przed godność cesarską Galiena, a już go nie ma, jak nie było go przedtem, Galien natomiast jest cesarzem, jak był nim wcześniej. [3] Zaś władza cesarska, jak gdyby pozbyła się starości i zmyła swą dotychczasową plamę, rozkwita coraz wspanialej, z daleka błyszczy i znajduje posłuch, i wszędzie dociera».

[4] Potem Dionizy daje wskazówkę na temat czasu, w którym pisze, w wypowiedzi następującej:

„Ja zaś muszę znowu spojrzeć na lata rządów cesarskich. Widzę bowiem, jak imię cesarzy bezbożnych, chociaż sławnych, szybko popadło w zapomnienie. Ten zaś, jakże święty i miły Bogu, przekroczył już siedem lat rządów i panuje rok dziewiąty², w którym my będziemy obchodzić nasze święto”.

24.

Nepos i jego schizma

[1] Oprócz tych wszystkich pism Dionizy napisał ponadto dwie księgi *O obietnicach*³. Impuls do tego dał Nepos, biskup egipski, który nauczał, że obietnice dane świętym w Piśmie mają się spełnić jakimś żydowskim sposobem, i twierdził, że na ziemi nastanie jakieś tysiąclecie uciech zmysłowych⁴.

[2] Sądził przy tym, że swe poglądy będzie mógł poprzeć Apokalipsą Jana i napisał na ten temat księgę pod tytułem *Odparcie argumentów alegorystów*.

[3] Dionizy występuje przeciwko niemu w księgach *O obietnicach*. W pierwszej z nich wyklada swe własne poglądy na ten temat, a w drugiej rozprawia o Apokalipsie Jana. Na samym zaś początku wymienia Neposa i tak o nim pisze:

[4] „Wyciągają jakieś pismo Neposa, na którym się opierają, jak gdyby był tam niezbity dowód, że królestwo Chrystusowe będzie tutaj na ziemi. Ja w wielu sprawach zgadzam się z Neposem i kocham go za jego wiarę i pracowitość, studiowanie Pisma Świętego i liczne psalmodie, które jeszcze dziś wielu braciom sprawiają przyjemność⁵. Żywię do tego człowieka najgłębszy szacunek, tym bardziej, że już nie żyje. Lecz miła i najbardziej godna czci

³ Por. H. Pietras, *Jedność Boga...*, 24.

⁴ Zob. HE III, 28. Na temat millenaryzmu i jego form zob. cały zeszyt: Tarnowskie Studia Teologiczne 19 z. 1 (2000).

⁵ Zob. HE V, 28, 5.

ἄνθρωπον, ταύτη μᾶλλον ἢ προανεπαύσατο· ἀλλὰ φίλη γὰρ καὶ προτιμοτάτη πάντων ἡ ἀλήθεια¹, ἐπαινεῖν τε χρὴ καὶ συναινεῖν ἀφθόνως, εἴ τι ὀρθῶς λέγοιτο, ἐξετάζειν δὲ καὶ διευθύνειν, εἴ τι μὴ φαίνοιτο ὑγιῶς ἀναγεγραμμένον.

[5] «Καὶ πρὸς μὲν παρόντα καὶ ψιλῷ λόγῳ δογματίζοντα αὐτάρκης ἦν ἂν ἡ ἄγραφος ὁμιλία, δι' ἐρωτήσεως καὶ ἀποκρίσεως πείθουσα καὶ συμβιβάζουσα τοὺς ἀντιδιατιθεμένους· γραφῆς δὲ ἐκκειμένης, ὥς δοκεῖ τισιν, πιθανωτάτης καὶ τινων διδασκάλων τὸν μὲν νόμον καὶ τοὺς προφήτας τὸ μηδὲν ἡγουμένων καὶ τὸ τοῖς εὐαγγελίοις ἔπεσθαι παρέντων καὶ τὰς τῶν ἀποστόλων ἐπιστολὰς ἐκφραυλίσαντων, τὴν δὲ τοῦ συγγράμματος τούτου διδασκαλίαν ὥς μέγα δὴ τι καὶ κεκρυμμένον μυστήριον κατεπαγγελλομένων καὶ τοὺς ἀπλουστέρους ἀδελφούς ἡμῶν οὐδὲν ἐώντων ὑψηλὸν καὶ μεγαλεῖον φρονεῖν οὔτε περὶ τῆς ἐνδόξου καὶ ἀληθοῦς ἐνθέου τοῦ κυρίου ἡμῶν ἐπιφανείας οὔτε τῆς ἡμετέρας ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν ἐπισυναγωγῆς καὶ ὁμοιώσεως, ἀλλὰ μικρὰ καὶ θνητὰ καὶ οἷα τὰ νῦν, ἐλπίζειν ἀναπειθόντων ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ, ἀναγκαῖον καὶ ἡμᾶς ὥς πρὸς παρόντα τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν διαλεχθῆναι Νέπωτα».

[6] Τούτοις μεθ' ἑτερα ἐπιφέρει λέγων·

«Ἐν μὲν οὖν τῷ Ἀρσenoίτῃ γενόμενος, ἔνθα, ὥς οἶδας, πρὸ πολλοῦ τοῦτο ἐπεπόλαζεν τὸ δόγμα, ὥς καὶ σχίσματα καὶ ἀποστασίας ὄλων ἐκκλησιῶν γεγενέσθαι, συγκαλέσας τοὺς πρεσβυτέρους καὶ διδασκάλους τῶν ἐν ταῖς κώμαις ἀδελφῶν², παρόντων καὶ τῶν βουλομένων ἀδελφῶν, δημοσίᾳ τὴν ἐξέτασιν ποιήσασθαι τοῦ λόγου προετρεψάμην³.

[7] «Καὶ τοῦτό μοι προσαγαγόντων τὸ βιβλίον ὥς τι ὄπλον καὶ τεῖχος ἄμαχον, συγκαθεσθεὶς αὐτοῖς τριῶν ἐξῆς ἡμερῶν ἐξ ἔω μέχρις ἐσπέρας, διευθύνειν ἐπειράθην τὰ γεγραμμένα·

[8] «Ἐνθα καὶ τὸ εὐσταθὲς καὶ τὸ φιλάληθες καὶ τὸ εὐπαρακολούθητον καὶ συνετὸν ὑπερηγάσθην τῶν ἀδελφῶν, ὥς ἐν τάξει καὶ μετ' ἐπεικειᾶς τὰς ἐρωτήσεις καὶ τὰς ἐπαπορήσεις καὶ τὰς συγκαταθέσεις ἐποιούμεθα, τὸ μὲν ἐκ παντὸς τρόπου καὶ φιλονεικῶς τῶν ἅπαξ δοξάντων περιέχεσθαι, εἰ καὶ μὴ φαίνοιτο ὀρθῶς ἔχοντα, παραιτησάμενοι, μήτε δὲ τὰς ἀντιλογίας ὑποστελλόμενοι, ἀλλ' ἐς ὅσον οἶόν τε, τῶν προκειμένων ἐπιβατεύειν καὶ κρατύνειν αὐτὰ πειρώμενοι, μήτε, εἰ λόγος αἰροῖ, μεταπιθέσθαι καὶ συνομολογεῖν αἰδούμενοι, ἀλλ' εὐσυνειδήτως καὶ ἀνυποκρίτως καὶ ταῖς καρδίαις πρὸς τὸν θεὸν ἠπλωμέναις τὰ ταῖς ἀποδείξεσι καὶ διδασκαλίαις τῶν ἁγίων γραφῶν συνιστανόμενα καταδεχόμενοι.

¹ Wyrażenie przysłowiowe od wypowiedzi Arystotelesa o Platonie: ARYSTOTELES, *Etyka nikomachejska* I, 4. Zob. HE IV, 16, 6

² Na wsiach odpowiedzialnymi za Kościoły byli tak zwani biskupi wiejscy, χωρεπίσκοποι. Być może chodzi tu o nich.

jest dla mnie prawda¹. Chwalić więc i uznać bez zastrzeżeń należy wszystko, co jest zgodne ze słusnością, a zbadać i poprawić, jeśli się wydaje, że jakies pismo przeczy rozsądkowi.

[5] Gdyby Nepos był obecny i żywym słowem przedstawił swe poglądy, można by poprzestać na ustnej rozprawie, która przez pytania i odpowiedzi mogłaby doprowadzić do porozumienia i zgody adwersarzy. Tymczasem przed nami leży pismo, i to, jak niejednemu się zdaje, bardzo wiarygodne, a są nauczyciele, którzy za nic mają Prawo i Proroków i nie dbają o to, by iść za Ewangelią, lekceważą Listy Apostolskie, natomiast głoszą, że nauka zawarta w tym piśmie jest wielka i kryje w sobie tajemnicę. Nie chcą dopuścić, by nasi prości bracia mieli wzniosłe i szczytne wyobrażenia o chwalebny i prawdziwie Bożym objawieniu się naszego Pana ani o naszym zmartwychwstaniu, ani o naszym połączeniu się z Nim i upodobnieniu do Niego, wpajają natomiast przekonanie, że w królestwie Bożym spodziewać się należy rzeczy małych, śmiertelnych i podobnych do tych, które mamy teraz. Jest więc konieczne, bym podjął rozprawę z naszym bratem Neposem, tak jakby był obecny”.

[6] Nieco dalej Dionizy dodaje takie słowa:

„Będąc w Arsinoe, gdzie jak ci wiadomo, już od dawna szerzyła się ta nauka, tak że doszło nawet do schizmy i odstępstwa całych Kościołów, zwołałem prezbiterów i nauczycieli braci mieszkających po wsiach², a gdy i bracia chętnie się stawili, rzuciłem myśl, by publicznie zbadać tę naukę³.

[7] Przedstawili mi tę właśnie książeczkę jak jakąś tarczę albo mur niezdo-
byty, ja zaś spędziłem z nimi trzy dni z rzędu od rana do wieczora i starałem się odeprzeć to, co zawierało pismo.

[8] Tam podziwiałem powagę, umiłowanie prawdy, pojętność i bystrość braci. Po kolei spokojnie ustalaliśmy, jakie są pytania, wątpliwości i punkty, co do których jesteśmy zgodni, a wszelkim sposobem i jak najstaranniej unikaliśmy powracania do rzeczy raz ustalonych, choćby nawet się zdawało, że nie są zupełnie słuszne. Nie uciekaliśmy też przed sprzecznościami, ale na ile to było możliwe, staraliśmy się leżące przed nami zagadnienia zgłębić i opanować, nie wstydząc się, jeśli sprawa tego wymagała, zmieniać opinii i zgadzać się z adwersarzem, a nawet z czystym sumieniem i bez obłudy, z sercem szczerze zwróconym do Boga uznawaliśmy to, na co wskazywały dowody i nauki Pisma Świętego.

³ Lub to dzieło pisane Neposa: logos po grecku może mieć oba znaczenia.

[9] «Καὶ τέλος ὃ τε τῆς διδαχῆς ταύτης ἀρχηγὸς καὶ εἰσηγητής, ὁ καλούμενος Κορακίων¹, ἐν ἐπηκόῳ πάντων τῶν παρόντων ἀδελφῶν ὡμολόγησεν καὶ διεμαρτύρατο ἡμῖν μηκέτι τούτῳ προσέξειν μηδὲ διαλέξεσθαι περὶ τούτου μηδὲ μεμνήσθαι μηδὲ διδάξειν, ὡς ἱκανῶς ὑπὸ τῶν ἀντιλεχθέντων ἡρημένος· τῶν τε ἄλλων ἀδελφῶν οἱ μὲν ἔχαιρον ἐπὶ τῇ κοινολογίᾳ καὶ τῇ πρὸς πάντας συγκαταβάσει καὶ συνδιαθέσει».

ΚΕ'

Περὶ τῆς Ἰωάννου ἀποκαλύψεως

[1] Εἰθ' ἐξῆς ὑποβάς, περὶ τῆς Ἀποκαλύψεως Ἰωάννου ταῦτά φησιν·

«Τινὲς μὲν οὖν τῶν πρὸ ἡμῶν ἠθέτησαν καὶ ἀνεσκεύασαν πάντῃ τὸ βιβλίον², καθ' ἕκαστον κεφάλαιον διευθύνοντες ἄγνωστον τε καὶ ἀσυλλόγιστον ἀποφαίνοντες ψεύδεσθαι τε τὴν ἐπιγραφὴν.

[2] «Ἰωάννου γὰρ οὐκ εἶναι λέγουσιν, ἀλλ' οὐδ' ἀποκάλυψιν εἶναι τὴν σφόδρα καὶ παχεῖ κεκαλυμμένην τῷ τῆς ἀγνοίας παραπετάσματι, καὶ οὐχ ὅπως τῶν ἀποστόλων τινά, ἀλλ' οὐδ' ὅλως τῶν ἁγίων ἢ τῶν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας τούτου γεγενῆσθαι ποιητὴν τοῦ γράμματος, Κήρινθον³ δὲ τὸν καὶ τὴν ἀπ' ἐκείνου κληθεῖσαν Κηρινθιανὴν συστησάμενον αἵρεσιν, ἀξιοπίστον ἐπιφημίσαι θελήσαντα τῷ ἑαυτοῦ πλάσματι ὄνομα.

[3] «Τοῦτο γὰρ εἶναι τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ τὸ δόγμα, ἐπίγειον ἔσεσθαι τὴν τοῦ Χριστοῦ βασιλείαν, καὶ ὧν αὐτὸς ὠρέγετο, φιλοσώματος ὧν καὶ πάνυ σαρκικός, ἐν τούτοις ὀνειροπολεῖν ἔσεσθαι, γαστρὸς καὶ τῶν ὑπὸ γαστέρα πλησμοναῖς, τοῦτ' ἐστὶ σιτίοις καὶ ποτοῖς καὶ γάμοις καὶ δι' ὧν εὐφημότερον ταῦτα ψῆθη ποριεῖσθαι, ἐορταῖς καὶ θυσίαις καὶ ἱερείων σφαγαῖς.

[4] «Εγὼ δὲ ἀθετήσαι μὲν οὐκ ἂν τολμήσαιμι τὸ βιβλίον, πολλῶν αὐτὸ διὰ σπουδῆς ἐχόντων ἀδελφῶν, μείζονα δὲ τῆς ἑμαυτοῦ φρονήσεως τὴν ὑπόληψιν τὴν περὶ αὐτοῦ λαμβάνων, κεκρυμμένην εἶναι τινα καὶ θαυμασιωτέραν τὴν καθ' ἕκαστον ἐκδοχὴν ὑπολαμβάνω. Καὶ γὰρ εἰ μὴ συνήμι, ἀλλ' ὑπονοῶ γε νοῦν τινα βαθύτερον ἐγκεῖσθαι τοῖς ῥήμασιν.

[5] «Οὐκ ἰδίῳ ταῦτα μετρῶν καὶ κρίνων λογισμῷ, πίστει δὲ τὸ πλέον νέμων ὑψηλότερα ἢ ὑπ' ἐμοῦ καταληφθῆναι νενόμικα, καὶ οὐκ ἀποδοκιμάζω ταῦτα ἃ μὴ συνεώρακα, θαυμάζω δὲ μᾶλλον ὅτι μὴ καὶ εἶδον».

[6] Ἐπὶ τούτοις τὴν ὅλην τῆς Ἀποκαλύψεως βασανίσας γραφὴν ἀδύνατον τε αὐτὴν κατὰ τὴν πρόχειρον ἀποδείξας νοεῖσθαι διάνοιαν, ἐπιφέρει λέγων·

¹ Skądinąd nieznaný.

² Zob. H. PIETRAS, *Starożytne spory wokół Apokalipsy*, Studia Antiquitatis Christianae 13, ATK Warszawa 1998, 36-41.

[9] W końcu mistrz i propagator tej nauki, niejaki Korakion¹, wobec wszystkich braci wyznał nam i oświadczył, że już nie będzie jej zwolennikiem, nie będzie jej bronił, ani jej wspominał, ani jej nauczał, jako że przekonały go przedstawione dowody; a wszyscy inni bracia cieszyli się z tej wspólnej rozprawy oraz z powszechnego pojednania i zgody”.

25.

Apokalipsa Jana

[1] Nieco dalej Dionizy tak mówi o Apokalipsie Jana:

„Niektórzy nasi poprzednicy nie uznawali tej księgi i zupełnie ją odrzucali². Negowali rozdział po rozdziale i wykazywali, że nie ma w niej sensu i logiki, a jej tytuł jest fałszywy.

[2] Mówią, że nie jest ono dziełem Jana i że nie jest żadnym objawieniem, bo wszystko w niej kryje gęsta i nieprzenikniona zasłona niezrozumiałości, wreszcie że jej autorem nie tylko nie jest żaden apostoł, ale nawet żaden święty czy choćby członek Kościoła, lecz Keryntos³, twórca herezji keryntian, zwanej tak od jego imienia, który dla swego wymysłu szukał nazwy budzącej zaufanie.

[3] Otóż naczelną zasadą jego nauki było, że na ziemi powstanie królestwo Chrystusowe. Będzie ono polegało, według jego marzeń, na tym, czego sam pragnął, a ponieważ był to człowiek na wskroś zmysłowy i cielesny, zatem na zaspokojeniu brzucha i podbrzusza, to znaczy na jedzeniu, piciu i seksie, czyli by nazwać to, zgodnie z jego intencją, ładniej, na świętach, ofiarach i uctwach ofiarnych.

[4] Ja natomiast nie śmiałbym odrzucać tej księgi, jako że wielu braci darzy ją uznaniem. Przyjmuję, że jej założenia przekraczają zdolności mojego umysłu, ale przypuszczam, że w każdej jej części jest jakieś ukryty przedziwny sens. Chociaż więc nie rozumiem, jednak domyślam się, że jej słowa mają jakieś głębsze znaczenie.

[5] I nie mierzę ich ani nie sędzę swym własnym rozumem, lecz bardziej zdaję się na wiarę, bo uważam je za zbyt wzniosłe, bym mógł je pojąć. Nie odrzucam tego, czego nie mogę dostrzec wzrokiem, lecz tym bardziej podziwiam, im mniej dostrzegam”.

[6] Następnie Dionizy analizuje całą księgę Apokalipsy i wykazuje, że nie można jej pojmować literalnie, a potem dodaje:

³ Zob. HE III, 28, 4-5.

«Συντελέσας δὴ πᾶσαν ὡς εἶπεῖν τὴν προφητείαν, μακαρίζει ὁ προφήτης τοὺς τε φυλάσσοντας αὐτὴν καὶ δὴ καὶ ἑαυτὸν. <μακάριος> γάρ φησιν ὁ <τηρῶν τοὺς λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου κἀγὼ Ἰωάννης ὁ βλέπων καὶ ἀκούων ταῦτα>¹.

[7] «Καλεῖσθαι μὲν οὖν αὐτὸν Ἰωάννην καὶ εἶναι τὴν γραφὴν Ἰωάννου ταύτην οὐκ ἀντερῶ, ἀγίου μὲν γὰρ εἶναι τινος καὶ θεοπνεύστου συναινῶ· οὐ μὴν ῥαδίως ἂν συνθέμιμην τοῦτον εἶναι τὸν ἀπόστολον, τὸν υἱὸν Ζεβεδαίου, τὸν ἀδελφὸν Ἰακώβου, οὗ τὸ εὐαγγέλιον τὸ κατὰ Ἰωάννην ἐπιγεγραμμένον καὶ ἡ ἐπιστολὴ ἡ καθολικὴ.

[8] «Τεκμαίρομαι γὰρ ἔκ τε τοῦ ἥθους ἐκατέρων καὶ τοῦ τῶν λόγων εἶδους καὶ τῆς τοῦ βιβλίου διεξαγωγῆς λεγομένης, μὴ τὸν αὐτὸν εἶναι. Ὁ μὲν γὰρ εὐαγγελιστὴς οὐδαμοῦ τὸ ὄνομα αὐτοῦ παρεγγράφει οὐδὲ κηρύσσει ἑαυτὸν οὔτε διὰ τοῦ εὐαγγελίου οὔτε διὰ τῆς ἐπιστολῆς».

[9] Εἴθ' ὑποβάς, πάλιν ταῦτα λέγει·

«Ἰωάννης δὲ οὐδαμοῦ, οὐδὲ ὡς περὶ ἑαυτοῦ οὐδὲ ὡς περὶ ἑτέρου· ὁ δὲ τὴν Ἀποκάλυψιν γράψας εὐθύς τε ἐν ἀρχῇ ἑαυτὸν προτάσσει· <Ἀποκάλυψις Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἣν ἔδωκεν αὐτῷ δεῖξαι τοῖς δούλοις αὐτοῦ ἐν τάχει, καὶ ἐσήμανεν ἀποστείλας διὰ τοῦ ἀγγέλου αὐτοῦ τῷ δούλῳ αὐτοῦ Ἰωάννῃ, ὃς ἐμαρτύρησεν τὸν λόγον τοῦ θεοῦ καὶ τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ, ὅσα εἶδεν>².

[10] «Εἶτα καὶ ἐπιστολὴν γράφει· <Ἰωάννης ταῖς ἑπτὰ ἐκκλησίαις ταῖς ἐν τῇ Ἀσίᾳ, χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη>³. Ὁ δὲ γε εὐαγγελιστὴς οὐδὲ τῆς καθολικῆς ἐπιστολῆς προέγραψεν ἑαυτοῦ τὸ ὄνομα, ἀλλὰ ἀπερίττως ἀπ' αὐτοῦ τοῦ μυστηρίου τῆς θείας ἀποκαλύψεως ἤρξατο ὁ <ἦν ἀπ' ἀρχῆς, ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ ἐώρακαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν>⁴. ἐπὶ ταύτῃ γὰρ τῇ ἀποκαλύψει καὶ ὁ κύριος τὸν Πέτρον ἐμακάρισεν, εἰπών· <μακάριος εἶ Σίμων βᾶρ Ἰωνᾶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέν σοι, ἀλλ' ὁ πατήρ μου ὁ οὐράνιος>⁵.

[11] «Ἀλλ' οὐδὲ ἐν τῇ δευτέρᾳ φερομένῃ Ἰωάννου καὶ τρίτῃ, καίτοι βραχείαις οὔσαις ἐπιστολαῖς, ὁ Ἰωάννης ὀνομαστὶ πρόκειται, ἀλλὰ ἀνωνύμως ὁ <πρεσβύτερος> γέγραπται. Οὗτος δὲ γε οὐδὲ αὐταρκες ἐνόμισεν εἰς ἅπαξ ἑαυτὸν ὀνομάσας διηγεῖσθαι τὰ ἐξῆς, ἀλλὰ πάλιν ἀναλαμβάνει· <ἐγὼ Ἰωάννης, ὁ ἀδελφὸς ὑμῶν καὶ συγκοινωνὸς ἐν τῇ θλίψει καὶ βασιλείᾳ καὶ ἐν ὑπομονῇ Ἰησοῦ, ἐγενόμην ἐν τῇ νήσῳ τῇ καλουμένῃ Πάτμῳ διὰ τὸν λόγον τοῦ θεοῦ καὶ τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ>⁶. Καὶ δὴ καὶ πρὸς τῷ τέλει ταῦτα εἶπεν· <μακάριος ὁ τηρῶν τοὺς λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου κἀγὼ Ἰωάννης ὁ βλέπων καὶ ἀκούων ταῦτα>⁷.

[12] «Ὅτι μὲν οὖν Ἰωάννης ἐστὶν ὁ ταῦτα γράφων, αὐτῷ λέγοντι πιστευτέον· ποῖος δὲ οὗτος, ἄδηλον. Οὐ γὰρ εἶπεν ἑαυτὸν εἶναι, ὡς ἐν τῷ εὐαγγελίῳ

¹ Ap 22, 7-8.

² Ap 1, 1-2.

„Na końcu całego, rzec można, proroctwa, prorok jako błogosławionych wielbi tych, którzy go zachowują, oraz siebie samego: «Błogosławiony – mówi – kto zachowuje proroctwa tej księgi, i ja, Jan, który to widzę i słyszę»¹.

[7] A zatem nie przeczę, że chodzi o Jana i Jan jest autorem tego pisma, bo zgadzam się, że jest to dzieło jakiegoś człowieka świętego i natchnionego przez Boga. Lecz niełatwo przyszłoby mi się zgodzić, że jest to apostoł, syn Zebedeusza, brat Jakuba, ten sam, który napisał Ewangelię według Jana i List Katolicki.

[8] Wnoszę bowiem z charakteru obu pism, ze stylu wyrażania się i tak zwanego „rozprowadzenia” księgi, że mają różnych autorów. Ewangelista bowiem nigdy nie podaje swego imienia i nie mówi o sobie ani w Ewangeli i ani w Liście”.

[9] Dalej zaś mówi jeszcze tak:

„Jan nigdy nie mówi o sobie, ani w pierwszej, ani w trzeciej osobie, natomiast autor Apokalipsy zaraz na początku umieszcza swoje imię: «Objawienie Jezusa Chrystusa, które Mu dał, by pokazał je prędko swoim sługom, i które ukazał, wysławszy swego anioła do sługi swego Jana, który zaświadczył o Słowie Bożym i o Jego świadectwie tego, co widział»².

[10] Potem jeszcze pisze list: «Jan do siedmiu Kościołów w Azji. Łaska wam i pokój»³. Ewangelista natomiast nawet w nagłówku Listu Katolickiego nie umieścił swego imienia, lecz z miejsca zaczął od tajemnicy Bożego objawienia: «Co było na początku, co słyszeliśmy, co widzieliśmy na własne oczy»⁴. Z powodu tego właśnie objawienia Pan nazwał także Piotra błogosławionym: «Błogosławiony jesteś Piotrze, synu Jony, bo ciało i krew nie dały ci objawienia, ale mój Ojciec niebieski»⁵.

[11] Lecz ani w Drugim, ani w Trzecim Liście przypisywanym Janowi, chociaż są krótkie, nie ma w nagłówku imienia Jana, lecz anonimowy napis «prezbiter». Tamten natomiast uważał, że nie wystarczy podać swe imię raz, a potem przejść do opowiadania, lecz powtarza jeszcze: «Ja, Jan, wasz brat i towarzysz w niedoli i królestwie, i wytrwałości Jezusowej, byłem na wyspie zwanej Patmos dla słowa Bożego i świadectwa Jezusa»⁶. I jeszcze pod koniec mówi tak: «Błogosławiony, kto zachowuje słowa proroctwa tej księgi i ja, Jan, który to widzę i słyszę»⁷.

[12] Trzeba więc wierzyć na słowo, gdy mówi, że Jan był autorem tej księgi, ale jaki to Jan, nie wiadomo. Nie powiedział bowiem, jak tylekroć

³ Ap 1, 4.

⁴ 1 J 1, 1.

⁵ Mt 16, 17.

⁶ Ap 1, 9.

⁷ Ap 22, 7-8.

πολλαχοῦ, τὸν ἡγαπημένον ὑπὸ τοῦ κυρίου μαθητὴν¹ οὐδὲ τὸν ἀναπεσόντα ἐπὶ τὸ στῆθος αὐτοῦ² οὐδὲ τὸν ἀδελφὸν Ἰακώβου οὐδὲ τὸν αὐτόπτην καὶ αὐτήκοον τοῦ κυρίου γενόμενον³.

[13] «Εἶπεν γὰρ ἄν τι τούτων τῶν προδεδηλωμένων, σαφῶς ἑαυτὸν ἐμφανίσαι βουλόμενος· ἀλλὰ τούτων μὲν οὐδέν, ἀδελφὸν δὲ ἡμῶν καὶ συγκοινωνόν⁴ εἶπεν καὶ μάρτυρα Ἰησοῦ καὶ μακάριον ἐπὶ τῇ θέᾳ καὶ ἀκοῇ τῶν ἀποκαλύψεων⁵.

[14] «Πολλοὺς δὲ ὁμωνύμους Ἰωάννη τῷ ἀποστόλῳ νομίζω γεγονέναι, οἱ διὰ τὴν πρὸς ἐκεῖνον ἀγάπην καὶ τῷ θαυμάζειν καὶ ζηλοῦν ἀγαπηθῆναι τε ὁμοίως αὐτῷ βούλεσθαι ὑπὸ τοῦ κυρίου, καὶ τὴν ἐπωνυμίαν τὴν αὐτὴν ἡσπάσαντο, ὥσπερ καὶ ὁ Παῦλος πολὺς καὶ δὴ καὶ ὁ Πέτρος ἐν τοῖς τῶν πιστῶν παισὶν ὀνομάζεται.

[15] «Ἔστιν μὲν οὖν καὶ ἕτερος Ἰωάννης ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων, ὁ ἐπικληθεὶς Μάρκος, ὃν Βαρναβᾶς καὶ Παῦλος ἑαυτοῖς συμπαρέλαβον, περὶ οὗ καὶ πάλιν λέγει· <εἶχον δὲ καὶ Ἰωάννην ὑπηρέτην>⁶. Εἰ δὲ οὗτος ὁ γράψας ἐστίν, οὐκ ἂν φαίην· οὐδὲ γὰρ ἀφίχθαι σὺν αὐτοῖς εἰς τὴν Ἀσίαν γέγραπται, ἀλλὰ· <ἀναχθέντες μὲν>, φησὶν, <ἀπὸ τῆς Πάφου οἱ περὶ τὸν Παῦλον ἦλθον εἰς Πέργην τῆς Παμφυλίας, Ἰωάννης δὲ ἀποχωρήσας ἀπ' αὐτῶν ὑπέστρεψεν εἰς Ἱεροσόλυμα>⁷.

[16] «Ἄλλον δὲ τίνα οἶμαι τῶν ἐν Ἀσίᾳ γενομένων, ἐπεὶ καὶ δύο φασὶν ἐν Ἐφέσῳ γενέσθαι μνήματα καὶ ἐκάτερον Ἰωάννου λέγεσθαι⁸.

[17] «Καὶ ἀπὸ τῶν νοημάτων δὲ καὶ ἀπὸ τῶν ῥημάτων καὶ τῆς συντάξεως αὐτῶν εἰκότως ἕτερος οὗτος παρ' ἐκεῖνον ὑποληφθήσεται.

[18] «Συνάδουσι μὲν γὰρ ἀλλήλοις τὸ εὐαγγέλιον καὶ ἡ ἐπιστολή, ὁμοίως τε ἄρχονται· τὸ μὲν φησιν· <ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος>⁹, ἡ δέ· ὁ <ἦν ἀπ' ἀρχῆς>¹⁰. τὸ μὲν φησιν· <καὶ ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ πατρός>¹¹, ἡ δὲ τὰ αὐτὰ σμικρῶ παραλλαγμένα· ὁ <ἀκηκόαμεν>, ὁ <ἐωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ὁ ἐθεασάμεθα καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν, περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς καὶ ἡ ζωὴ ἐφανερώθη>¹².

[19] «Ταῦτα γὰρ προανακρούεται, διατεινόμενος, ὡς ἐν τοῖς ἐξῆς ἐδήλωσεν, πρὸς τοὺς οὐκ ἐν σαρκὶ φάσκοντας ἐληλυθέναι τὸν κύριον· δι' ᾧ καὶ συνῆψεν ἐπιμελῶς· <καὶ ὁ ἐωράκαμεν, μαρτυροῦμεν καὶ ἀπαγγέλλομεν

¹ Por. J 13, 23; 19, 26; 20, 2; 21, 20. W tych miejscach też nie jest wprost napisane, że to Jan jest tym umiłowanym uczniem, ale widocznie tradycja tego utożsamienia była już tak okrzepła, że Dionizy to zakłada bez cienia wątpliwości.

² Por. J 13, 25.

³ Por. J 19, 35; 21, 24; 1 J 1, 1.

⁴ Por. Ap 1, 9.

w Ewangelii, że jest umiłowanym uczniem Pana¹ ani że spoczywał na Jego piersi², ani że jest bratem Jakuba, ani że na własne oczy widział i na własne uszy słyszał Pana³.

[13] Byłby bowiem z pewnością użył jednego z tych wyrażień, gdyby się chciał wyraźnie dać poznać. Nie wspomniał jednak o tym ani słowem, a powiedział tylko, że jest naszym bratem, współuczestnikiem⁴ i świadkiem Jezusa, a błogosławionym nazywa się dlatego, że widział i słyszał objawienie⁵.

[14] Moim zdaniem apostoł Jan miał wielu imienników, którzy z miłości i podziwu dla niego, oraz z pragnienia, by Pan darzył ich taką samą jak jego miłością, przyjęli również to samo imię, tak jak wierni często swoim dzieciom nadają imię Paweł albo Piotr.

[15] Jest więc jeszcze i inny Jan w Dziejach Apostolskich, z przydomkiem Marek, którego Barnaba i Paweł przybrali sobie za towarzysza, a o którym Pismo mówi: «Mieli Jana za pomocnika»⁶. Czy to właśnie on jest autorem Apokalipsy, nie da się stwierdzić, nigdzie bowiem nie napisano, że przybył z nimi do Azji, lecz słowa: «Odpułnawszy z Pafos, Paweł i jego towarzysze przybyli do Perge w Pamfilii, Jan zaś rozstał się z nimi i wrócił do Jerozolimy»⁷.

[16] Uważam, że inny Jan jest tym autorem, jeden z tych, którzy byli w Azji, tym bardziej, że w Efezie znajdują się podobno dwa groby, a obydwaj Jana⁸.

[17] Również ze sposobu myślenia, słownictwa i składni łatwo można wywnioskować, że chodzi o dwóch różnych autorów.

[18] Otóż bowiem Ewangelia i List wykazują zbieżność i podobnie się rozpoczynają. Ewangelia mówi: «Na początku było Słowo»⁹, List zaś: «Co było na początku»¹⁰. Tamta mówi: «A Słowo stało się Ciałem i zamieszkało pośród nas i ujrzeliśmy Jego chwałę, chwałę jako Jednorodzonego u Ojca»¹¹, ten zaś to samo z małą różnicą: «Co słyszeliśmy o Słowie życia, co widzieliśmy na własne oczy, co oglądaliśmy, czego dotknęliśmy własnymi rękami, i życie się objawiło»¹².

[19] Taki robi wstęp, ponieważ, jak to widać z dalszego ciągu, występuje przeciwko tym, którzy mówią, że Pan nie przyszedł w ciele. Dlatego też bardzo rozważnie dodaje: «I co widzieliśmy, temu dajemy świadectwo i to

⁵ Por. Ap 22, 8.

⁶ Dz 13, 5.

⁷ Dz 13, 13.

⁸ Zob. HE III, 39, 4-6.

⁹ J 1, 1.

¹⁰ 1 J 1, 1.

¹¹ J 1, 14.

¹² 1 J 1, 1-2.

ὑμῖν τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, ἣτις ἦν πρὸς τὸν πατέρα καὶ ἐφανερώθη ἡμῖν· ὃ ἐωράκαμεν καὶ ἀκηκόαμεν, ἀπαγγέλλομεν καὶ ὑμῖν»¹.

[20] «Ἐχεται αὐτοῦ καὶ τῶν προθέσεων οὐκ ἀφίσταται, διὰ δὲ τῶν αὐτῶν κεφαλαίων καὶ ὀνομάτων πάντα διεξέρχεται· ὧν τινὰ μὲν ἡμεῖς συντόμως ὑπομνήσομεν.

[21] «Ὁ δὲ προσεχῶς ἐντυγχάνων εὐρήσει ἐν ἑκατέρῳ πολλὴν τὴν ζωὴν, πολὺ τὸ φῶς ἀποτροπὴν τοῦ σκότους², συνεχῇ τὴν ἀλήθειαν τὴν χάριν τὴν χαρὰν τὴν σάρκα καὶ τὸ αἷμα τοῦ κυρίου τὴν κρίσιν τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν³ τὴν πρὸς ἡμᾶς ἀγάπην τοῦ θεοῦ τὴν πρὸς ἀλλήλους ἡμᾶς ἀγάπης ἐντολήν, ὡς πάσας δεῖ φυλάττειν τὰς ἐντολάς· ὁ ἔλεγχος τοῦ κόσμου τοῦ διαβόλου τοῦ ἀντιχρίστου ἡ ἐπαγγελία τοῦ ἀγίου πνεύματος ἡ υἱοθεσία τοῦ θεοῦ ἡ διόλου πίστις ἡμῶν ἀπαιτούμενη ὁ πατὴρ καὶ ὁ υἱός, πανταχοῦ· καὶ ὅλως διὰ πάντων χαρακτηρίζοντας ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν συνορᾶν τοῦ τε εὐαγγελίου καὶ τῆς ἐπιστολῆς χρώτα πρόκειται.

[22] «Ἀλλοιοτάτη δὲ καὶ ξένη παρὰ ταῦτα ἡ Ἀποκάλυψις, μήτε ἐφαπτομένη μήτε γειννῶσα τούτων μηδενί, σχεδόν, ὡς εἰπεῖν, μηδὲ συλλαβὴν πρὸς αὐτὰ κοινὴν ἔχουσα.

[23] «Ἄλλ' οὐδὲ μνήμην τινὰ οὐδὲ ἔννοιαν οὔτε ἡ ἐπιστολὴ τῆς Ἀποκαλύψεως ἔχει (ἔα γὰρ τὸ εὐαγγέλιον) οὔτε τῆς ἐπιστολῆς ἡ Ἀποκάλυψις, Παύλου διὰ τῶν ἐπιστολῶν ὑποφάναντός τι καὶ περὶ τῶν ἀποκαλύψεων αὐτοῦ⁴, ἃς οὐκ ἐνέγραψεν καθ' αὐτάς.

[24] «Ἔτι δὲ καὶ διὰ τῆς φράσεως τὴν διαφορὰν ἔστιν τεκμήρασθαι τοῦ εὐαγγελίου καὶ τῆς ἐπιστολῆς πρὸς τὴν Ἀποκάλυψιν.

[25] «Τὰ μὲν γὰρ οὐ μόνον ἀπταιστως κατὰ τὴν τῶν Ἑλλήνων φωνήν, ἀλλὰ καὶ λογιώτατα ταῖς λέξεσιν τοῖς συλλογισμοῖς ταῖς συντάξεσιν τῆς ἐρμηνείας γέγραπται, πολλοῦ γε δεῖ βάρβαρόν τινα φθόγγον ἢ σολοικισμόν ἢ ὅλως ιδιωτισμὸν ἐν αὐτοῖς εὐρεθῆναι· ἐκότερον γὰρ εἶχεν, ὡς ἔοικεν, τὸν λόγον, ἀμφοτέρους αὐτῷ χαρισμένου τοῦ κυρίου, τὸν τε τῆς γνώσεως τὸν τε τῆς φράσεως.

[26] «Τούτῳ δὲ ἀποκαλύψεις μὲν ἐωρακέσαι καὶ γινῶσιν εἰληφέναι καὶ προφητεῖαν οὐκ ἀντερῶ, διάλεκτον μέντοι καὶ γλῶσσαν οὐκ ἀκριβῶς ἐλληνίζουσιν αὐτοῦ βλέπω, ἀλλ' ιδιώμασιν τε βαρβαρικοῖς χρώμενον καὶ που καὶ σολοικίζοντα· ἅπερ οὐκ ἀναγκαῖον νῦν ἐκλέγειν.

[27] «Οὐδὲ γὰρ ἐπισκώπτων (μή τις νομίῃ) ταῦτα εἶπον, ἀλλὰ μόνον τὴν ἀνομοιότητα διευθύνων τούτων τῶν γραφῶν».

¹ 1 J 1, 2-3.

² Por. J 1, 5.

wam oznajmiamy: Życie wieczne, które było u Ojca i nam się objawiło; co widzieliśmy i słyszeliśmy, oznajmiamy i wam»¹.

[20] Trzyma się w ryzach i nie odbiega od tego, co sobie założył, obracając się zawsze w tych samych głównych myślach i terminologii. Pokróćce niektóre wspomnimy:

[21] Kto go czyta uważnie, znajdzie w obu pismach często powracające wyrażenia: życie, światło rozpraszające mrok², i bardzo często: prawda, łaska, radość, ciało i krew Pana, sąd, odpuszczenie grzechów³, znajdzie dalej przykazanie wzajemnej miłości, że trzeba przestrzegać wszystkich przykazań, odrzucenie świata, diabła, antychrysta, obietnicę Ducha Świętego, Boże synostwo, wiarę, której się zawsze od nas żąda, wszędzie zaś Ojca i Syna. Krótko mówiąc, tak Ewangelia, jak i List jawią się naszym oczom jako mające ten sam koloryt.

[22] Zupełnie natomiast inna i odmienna jest Apokalipsa, która nie ma związku z żadnym z tych pism i do żadnego nie jest zbliżona, a nawet, że tak powiem, ani na jotę nie wykazuje z nimi pokrewieństwa.

[23] Nie ma również w Liście, nie mówiąc już o Ewangelii, żadnej wzmianki o Apokalipsie ani najmniejszej aluzji, ani też o Liście w Apokalipsie. Tymczasem Paweł w Listach zahacza o swoje objawienia⁴, chociaż ich osobno nie opisywał.

[24] Również i styl wskazuje na różnicę między Ewangelią i Listem z jednej strony a Apokalipsą z drugiej.

[25] Tamte są bowiem nie tylko poprawne w zakresie języka greckiego, ale także bardzo zgrabne w zakresie frazeologii, prowadzenia myśli i w składni, a już bardzo trudno byłoby w nich znaleźć jakiś barbaryzm, solecyzm albo wyrażenie gwarowe. Wydaje się więc, że autor obu pism posiadał obydwa dary, otrzymane w darze od Pana: dar wiedzy i dar słowa.

[26] Natomiast chociaż nie przeczę, że drugi autor miał wizję objawień, że otrzymał wiedzę i prorocstwo, to jednak widzę, że jego sposób wyrażania się i język nie są czysto greckie, lecz używa wyrażen barbarzyńskich, a nawet solecyzmów. Nie uważam, by należało je tutaj wyliczać.

[27] Broń Boże nie mówię tego z chęci wydrwienia, ale jedynie w tym celu, by wykazać różnicę między tymi pismami”.

³ J 20, 23; 1 J 1, 9; 2, 12.

⁴ Por. 2 Kor 12, 1. 9.

Κς'

Περὶ τῶν ἐπιστολῶν Διονυσίου

[1] Ἐπὶ ταύταις τοῦ Διονυσίου φέρονται καὶ ἄλλαι πλείους ἐπιστολαί, ὥσπερ αἱ κατὰ Σαβελλίου πρὸς Ἄμμωνα τῆς κατὰ Βερνίκην¹ ἐκκλησίας ἐπίσκοπον καὶ ἡ πρὸς Τελεσφόρον καὶ ἡ πρὸς Εὐφράνορα καὶ πάλιν Ἄμμωνα καὶ Εὐπορον· συντάττει δὲ περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως καὶ ἄλλα τέσσαρα συγγράμματα, ἃ τῷ κατὰ Ῥώμην ὁμωνύμῳ Διονυσίῳ προσφωνεῖ².

[2] Καὶ πλείους δὲ παρὰ ταύτας εἰσὶν αὐτοῦ παρ' ἡμῖν ἐπιστολαὶ καὶ δὴ καὶ πολυεπεῖς λόγοι ἐν ἐπιστολῇς χαρακτηρί γραφέντες, ὥς οἱ περὶ φύσεως³, Τιμοθέῳ τῷ παιδί προσπεφωνημένοι⁴, καὶ ὁ περὶ πειρασμῶν⁵, ὃν καὶ αὐτὸν Εὐφράνορι ἀνατέθεικεν.

[3] Ἐπὶ τούτοις καὶ Βασιλείδῃ τῶν κατὰ τὴν Πεντάπολιν παροικιῶν ἐπισκόπῳ γράφων, φησὶν ἑαυτὸν εἰς τὴν ἀρχὴν ἐξήγησιν πεποιῆσθαι τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ⁶, διαφόρους δ' ἡμῖν [τε] καὶ πρὸς τοῦτον καταλέλοιπεν ἐπιστολάς. Τοσαῦτα ὁ Διονύσιος· ἀλλὰ γὰρ ἤδη μετὰ τὴν τούτων ἱστορίαν φέρε, καὶ τὴν καθ' ἡμᾶς τοῖς μετέπειτα γνωρίζειν γενεὰν ὅποια τις ἦν, παραδῶμεν.

KZ'

Περὶ Παύλου τοῦ Σαμοσατέως καὶ τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ συστάσης ὑπ' αὐτοῦ αἱρέσεως

[1] Εὐστον τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας ἔτεσιν ἔνδεκα προστάντα διαδέχεται τῷ κατ' Ἀλεξάνδρειαν ὁμώνυμος Διονύσιος⁷. Ἐν τούτῳ δὲ καὶ Δημητριάδου κατ' Ἀντιόχειαν τὸν βίον μεταλλάξαντος, τὴν ἐπισκοπὴν Παῦλος ὁ ἐκ Σαμοσάτων παραλαμβάνει⁸.

[2] Τούτου δὲ ταπεινὰ καὶ χαμαιπετὴ περὶ τοῦ Χριστοῦ παρὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν φρονήσαντος ὡς κοινοῦ τὴν φύσιν ἀνθρώπου γενομένου, ὁ μὲν κατ' Ἀλεξάνδρειαν Διονύσιος παρακληθεὶς ὡς ἂν ἐπὶ τὴν σύνοδον ἀφίκοιτο, γῆρας ὁμοῦ καὶ ἀσθένειαν τοῦ σώματος αἰτιασάμενος, ἀνατίθεται τὴν παρουσίαν, δι' ἐπιστολῆς τὴν αὐτοῦ γνώμην, ἣν ἔχοι περὶ τοῦ ζητουμένου, παραστήσας, οἱ δὲ λοιποὶ τῶν ἐκκλησιῶν ποιμένες ἄλλος ἄλλοθεν ὡς ἐπὶ λυμεῶνα τῆς Χριστοῦ ποίμνης συνήεσαν, οἱ πάντες ἐπὶ τὴν Ἀντιόχειαν σπεύδοντες.

¹ Raczej Berenike w Cyrenaice.

² Raczej apologię w czterech księgach. Zob. H. PIETRAS, *Jedność Boga, jedność świata i jedność Kościoła. Studium fragmentów Dionizego Aleksandryjskiego*, Wydział Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego, Instytut Kultury Religijnej, Studia i Materiały I, Kraków 1990, część I.

³ Fragmenty zacytowane przez EUZEBIUSZA w *Praeparatio evangelica* 16. 22-27. Zob. H. PIETRAS, *Jedność Boga, jedność świata i jedność Kościoła. Studium fragmentów Dionizego*

26.

Listy Dionizego

[1] Istnieje ponadto bardzo wiele innych listów Dionizego, np. *Przeciw Sabeliuszowi do Ammona*, biskupa Kościoła w Bernike¹, dalej *Do Telesfora*, *Do Eufranora*, jeszcze jeden *Do Ammona*, wreszcie *Do Euporosa*. W tej samej sprawie pisze ponadto cztery następne pisma do Dionizego Rzymskiego, swego imiennika².

[2] Oprócz tych znajduje się wśród nas wiele innych jego listów oraz obszernych dzieł w formie epistolarnej, np. księgi *O naturze*³ pisane do jego syna Tymoteusza⁴ oraz księga *O pokusach*⁵ dedykowana również Eufranorowi.

[3] Co więcej, w swym *Liście do Bazylidesa*, biskupa Kościołów w Pentapolis, mówi, że napisał *Komentarz do początku Eklezjastesa*⁶. Pozostały nam wreszcie po nim różne inne listy do tegoż [Bazylidesa]. To pisma Dionizego. Teraz, po ukończeniu tego opowiadania, pokażmy potomności, jakie było pokolenie naszych czasów.

27.

Paweł z Samosaty i herezja, jaką wywołał w Antiochii

[1] Następcą Sykstusa, który jedenaście lat przewodził Kościołowi rzymskiemu, został Dionizy, imiennik biskupa aleksandryjskiego⁷. W tym samym czasie umiera także Demetrianos z Antiochii, a biskupstwo obejmuje tam Paweł z Samosaty⁸.

[2] Miał on niskie i przyziemne wyobrażenia o Chrystusie, sprzeczne z nauką kościelną, utrzymując, że z natury był tylko zwykłym człowiekiem. Gdy Dionizy Aleksandryjski w tej właśnie sprawie został wezwany na synod, a nie mógł się stawić z powodu sędziwego wieku i słabego zdrowia, swą opinię na ten sporny temat wyłożył w liście. Natomiast wszyscy inni pasterze Kościołów zgromadzili się ze wszystkich stron, by zwalczać szkodnika trzody Chrystusowej i wszyscy śpiesznie zdążali do Antiochii.

Aleksandryjskiego, Wydział Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego, Instytut Kultury Religijnej, Studia i Materiały I, Kraków 1990, część II.

⁴ Zob. HE VI, 40, 4-5.

⁵ Dzieło zaginione.

⁶ Zachowane w nielicznych fragmentach.

⁷ Dionizy Rzymski, bp w latach 259-268.

⁸ Paweł z Samosaty, bp Antiochii od 260 do złożenia z urzędu w 268/269. Odbyło się w jego sprawie kilka synodów w latach 264-269. Zob. SCL 1, 43-47.

ΚΗ'

Περὶ τῶν τότε γνωριζομένων διαφανῶν ἐπισκόπων

[1] Τούτων οἱ μάλιστα διέπρεπον, Φιρμιλιανὸς μὲν τῆς Καππαδοκῶν Καισαρείας ἐπίσκοπος ἦν¹, Γρηγόριος δὲ καὶ Ἀθηνόδωρος ἀδελφοί² τῶν κατὰ Πόντον παροικιῶν ποιμένες καὶ ἐπὶ τούτοις Ἐλενος τῆς ἐν Ταρσῷ παροικίας καὶ Νικομᾶς τῆς ἐν Ἰκονίῳ, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας Ὑμέναιος τῆς τε ὁμόρου ταύτης Καισαρείας Θεότεκνος, Μάξιμος ἔτι πρὸς τούτοις, τῶν κατὰ Βόστραν δὲ καὶ οὗτος ἀδελφῶν διαπρεπῶς ἡγεῖτο, μυρίους τε ἄλλους οὐκ ἂν ἀπορήσαι τις ἅμα πρεσβυτέροις καὶ διακόνους τῆς αὐτῆς ἔνεκεν αἰτίας ἐν τῇ προειρημένη πόλει συγκροτηθέντας ἀπαριθμούμενος, ἀλλὰ τούτων γε οἱ μάλιστα ἐπιφανεῖς οἶδε ἦσαν.

[2] Πάντων οὖν κατὰ καιροὺς διαφόρως καὶ πολλάκις ἐπὶ ταῦτόν συνιόντων, λόγοι καὶ ζητήσεις καθ' ἐκάστην ἀνεκινοῦντο σύνοδον, τῶν μὲν ἀμφὶ τὸν Σαμοσατέα τὰ τῆς ἑτεροδοξίας ἐπικρύπτειν ἔτι καὶ παρακαλύπτεσθαι πειρωμένων, τῶν δὲ ἀπογυμνοῦν καὶ εἰς φανερόν ἄγειν τὴν αἵρεσιν καὶ τὴν εἰς Χριστὸν βλασφημίαν αὐτοῦ διὰ σπουδῆς ποιουμένων³.

[3] Ἐν τούτῳ δὲ Διονύσιος τελευτᾷ κατὰ τὸ δωδέκατον τῆς Γαλλιανοῦ βασιλείας, προστὰς τῆς κατ' Ἀλεξάνδρειαν ἐπισκοπῆς ἔτεσιν ἑπτακαίδεκα, διαδέχεται δ' αὐτὸν Μάξιμος⁴.

[4] Γαλλιανοῦ δ' ἐφ' ὅλοις ἐνιαυτοῖς πεντεκαίδεκα τὴν ἀρχὴν κεκρατηκότος, Κλαύδιος κατέστη διάδοχος. Δεύτερον οὗτος διελθὼν ἔτος Αὐρηλιανῷ μεταδίδωσι τὴν ἡγεμονίαν⁵.

ΚΘ'

Ὅπως ὁ Παῦλος ἀπελεγχθεὶς ἐξεκηρύχθη

[1] Καθ' ὃν τελευταίας συγκροτηθείσης πλείστων ὅσων ἐπισκόπων συνόδου, φωραθεὶς καὶ πρὸς ἀπάντων ἤδη σαφῶς καταγνωσθεὶς ἑτεροδοξίαν ὁ τῆς κατὰ Ἀντιόχειαν αἰρέσεως ἀρχηγὸς τῆς ὑπὸ τὸν οὐρανὸν καθολικῆς ἐκκλησίας ἀποκηρύττεται.

[2] Μάλιστα δ' αὐτὸν εὐθύνας ἐπικρυπτόμενον διήλεγξεν Μαλχίων, ἀνὴρ τὰ τε ἄλλα λόγιος καὶ σοφιστοῦ τῶν ἐπ' Ἀντιοχείας Ἑλληνικῶν παιδευτηρίων διατριβῆς προεστώς, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ δι' ὑπερβάλλουσιν τῆς εἰς Χριστὸν

¹ Wielokrotnie wspominany w HE VI i VII.

² Zob. HE VI, 30.

³ Na temat poglądów Pawła i wspominanych synodów zob. P. DE NAVASCUÉS, *Pablo de Samosata y sus adversarios. Estudio histórico-teológico del cristianismo antioqueno en el s. III*, SEA 87, Roma 2004.

28.

Biskupi tamtych czasów

[1] Jako najznakomitsi wśród tych biskupów słynęli Firmilian, biskup Cezarei Kapadockiej¹, dwaj bracia: Grzegorz i Atenodor², pasterze Kościołów Pontu, dalej Helenos, biskup Kościoła w Tarsie, i Nikomas z Ikonion. Był tam ponadto biskup Kościoła jerozolimskiego, Hymenajos, i sąsiedniego w Cezarei, Teoteknos. Należał do nich również Maksymus, który tak świetnie przewodził braciom w Bostrze. Nie byłoby trudno wyliczyć jeszcze bardzo wielu innych, którzy razem z prezbiterami i diakonami z tego samego powodu zebrali się we wspomnianym mieście. Ci jednak byli najwybitniejsi.

[2] Wszyscy więc kilkakrotnie się zbierali, a na każdym spotkaniu były przemowy i dyskusje. Tymczasem Samosateńczyk i jego zwolennicy usiłowali ukryć i zasłonić nieprawowierność swej nauki, ci drudzy zaś przeciwnie, usilnie starali się odsłonić i ujawnić herezję oraz bluźnierstwo przeciwko Chrystusowi³.

[3] W samym czasie umarł Dionizy w dwunastym roku panowania Galiena. Siedemnaście lat sprawował urząd biskupi w Kościele aleksandryjskim. Jego następcą został Maksymus⁴.

[4] Po pełnych piętnastu latach panowania Galiena jego następcą został Klaudiusz, który po dwóch latach zostawił władzę Aurelianowi⁵.

29.

Pokonanie Pawła i złożenie z urzędu

[1] Na ostatnim synodzie [w sprawie Pawła z Samosaty] zgromadziło się bardzo wielu biskupów i tam twórcę herezji antiocheńskiej schwytano wreszcie niejako na gorącym uczynku, uznano powszechnie za innowiercę i wykluczono z całego Kościoła, jaki jest pod niebem.

[2] Tym, który największe zasługi oddał pokonaniu i ujawnieniu heretyka, był Malchion, człowiek wielostronnie wykształcony, a ponadto kierujący sofistyczną szkołą nauk greckich w Antiochii, który ze względu na swą niezwykłą

⁴ Dionizy był biskupem w latach 247-264; Maksym – 264-282.

⁵ Galien został zamordowany w lecie 268, zastąpił go Klaudiusz II do roku 270, a po nim nastał Aurelian 270-275.

πίστεως γνησιότητα πρεσβυτερίου τῆς αὐτόθι παροικίας ἡξιωμένος· οὗτός γέ τοι ἐπισημειουμένων ταχυγράφων¹ ζήτησιν πρὸς αὐτὸν ἐνστησάμενος, ἦν καὶ εἰς δεῦρο φερομένην ἴσμεν, μόνος ἴσχυσεν τῶν ἄλλων κρυψίνουν ὄντα καὶ ἀπατηλὸν φωρᾶσαι τὸν ἄνθρωπον.

[1] Μίαν δὴ οὖν ἐκ κοινῆς γνώμης οἱ ἐπὶ ταῦτὸν συγκεκροτημένοι ποιμένες διαχαράξαντες ἐπιστολὴν εἰς πρόσωπον τοῦ τε Ῥωμαίων ἐπισκόπου Διονυσίου καὶ Μαξίμου τοῦ κατ' Ἀλεξάνδρειαν ἐπὶ πάσας διαπέμπονται τὰς ἐπαρχίας, τὴν αὐτῶν τε σπουδὴν τοῖς πᾶσιν φανερὰν καθιστάντες καὶ τοῦ Παύλου τὴν διάστροφον ἑτεροδοξίαν, ἐλέγχους τε καὶ ἐρωτήσεις ἅς πρὸς αὐτὸν ἀνακεκινήκασιν, καὶ ἔτι τὸν πάντα βίον τε καὶ τρόπον τοῦ ἀνδρὸς διηγούμενοι· ἐξ ὧν μνήμης ἔνεκεν καλῶς ἂν ἔχοι ταύτας αὐτῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος διελθεῖν τὰς φωνάς·

[2] «Διονυσίω καὶ Μαξίμω καὶ τοῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην πᾶσιν συλλειτουργοῖς ἡμῶν ἐπισκόποις καὶ πρεσβυτέροις καὶ διακόνους καὶ πάσῃ τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν καθολικῇ ἐκκλησίᾳ Ἐλενος καὶ Ὑμέναιος καὶ Θεόφιλος καὶ Θεότεκνος καὶ Μάξιμος Πρόκλος Νικομάς καὶ Αἰλιανὸς καὶ Παῦλος καὶ Βωλανὸς καὶ Πρωτογένης καὶ Ἰέραξ καὶ Εὐτύχιος καὶ Θεόδωρος καὶ Μαλχίων καὶ Λούκιος καὶ οἱ λοιποὶ πάντες οἱ σὺν ἡμῖν παροικοῦντες τὰς ἐγγὺς πόλεις καὶ ἔθνη ἐπίσκοποι καὶ πρεσβύτεροι καὶ διάκονοι καὶ αἱ ἐκκλησίαι τοῦ θεοῦ ἀγαπητοῖς ἀδελφοῖς ἐν κυρίῳ χαίρειν».

[3] Τούτοις μετὰ βραχέα ἐπιλέγουσιν ταῦτα·

«Ἐπεστέλλομεν δὲ ἅμα καὶ παρεκαλοῦμεν πολλοὺς καὶ τῶν μακρὰν ἐπισκόπων ἐπὶ τὴν θεραπείαν τῆς θανατηφόρου διδασκαλίας, ὥσπερ καὶ Διονύσιον τὸν ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ Φιρμιλιανὸν τὸν ἀπὸ τῆς Καππαδοκίας, τοὺς μακαρίτας³· ὧν ὁ μὲν καὶ ἐπέστειλεν εἰς τὴν Ἀντιόχειαν, τὸν ἡγεμόνα τῆς πλάνης οὐδὲ προσήσεως ἀξιώσας οὐδὲ πρὸς πρόσωπον γράψας αὐτῷ, ἀλλὰ τῇ παροικίᾳ πάσῃ, ἥς καὶ τὸ ἀντίγραφον ὑπετάξαμεν.

[4] «Ὁ δὲ Φιρμιλιανός, καὶ δις ἀφικόμενος, κατέγνω μὲν τῶν ὑπ' ἐκείνου καινοτομουμένων, ὡς ἴσμεν καὶ μαρτυροῦμεν οἱ παραγενόμενοι καὶ ἄλλοι πολλοὶ συνίσασιν, ἐπαγγεिलाμένοι δὲ μεταθήσεσθαι, πιστεύσας καὶ ἐλπίσας ἄνευ τινὸς περὶ τὸν λόγον λοιδορίας τὸ πρᾶγμα εἰς δέον καταστήσεσθαι, ἀνεβάλετο, παρακρουσθεὶς ὑπὸ τοῦ καὶ τὸν θεὸν τὸν ἑαυτοῦ καὶ κύριον ἀρνούμενου καὶ τὴν πίστιν, ἣν καὶ αὐτὸς πρότερον εἶχεν, μὴ φυλάξαντος.

¹ Tachygrafia jest poprzedniczką stenografii.

wiarę w Chrystusa otrzymał godność prezbitera tamtejszego Kościoła. On to powstał przeciwko niemu, jak świadczą zapiski tachygraficzne¹ tej dysputy, które zachowały się do naszych czasów, tak że ją znamy. On też jedynie spośród wszystkich miał dość siły, by pokonać tego kłamcę i oszusta.

30².

[1] Na podstawie jednomyślnego porozumienia zebrani tam pasterze zredagowali jeden wspólny list adresowany do Dionizego, biskupa rzymskiego, oraz do Maksymusa z Aleksandrii i rozesłali go do wszystkich prowincji. Roztaczają w nim przed wszystkimi dokładny obraz swych wysiłków, wywrotowej, nieprawowiernej nauki Pawła oraz argumentów i pytań, jakie mu przedstawili, a ponadto rozwodzą się nad całym życiem i zachowaniem tego człowieka. Dla zachowania pamięci o tych zdarzeniach będzie z pewnością dobrze przytoczyć tutaj ich własne słowa:

[2] „Dionizemu i Maksymusowi oraz wszystkim, którzy na całej ziemi w łączności z nami sprawują służbę Bożą, biskupom, prezbiterom, diakonom oraz całemu Kościołowi katolickiemu pod niebem Helenos i Hymenajos, Teofil, Teoteknos, Maksymus, Proklos, Nikomas, Aelianus, Paweł, Bolanus, Protogenes, Hieraks, Eutychios, Teodor, Malchion, Lucjusz i wszyscy, którzy razem z nami są biskupami, prezbiterami i diakonami w sąsiednich miastach i u sąsiednich ludów, ślą pozdrowienie Umiłowanym Braciom”.

[3] Nieco dalej mówią tak:

„Pisaliśmy do wielu biskupów mieszkających daleko stąd i zarazem wezwaliśmy ich, by znaleźli lekarstwo na tę zabójczą naukę, np. do Dionizego z Aleksandrii i Firmiliana z Kapadocji, obu świętej pamięci³. Pierwszy z nich przysłał list do Antiochii, ale twórcy obłędu nie zaszczycił nawet pozdrowieniem ani nie pisał na jego ręce, lecz zwrócił się do całego Kościoła. List ten załączam w odpisie.

[4] Firmilian zaś dwukrotnie stawiał się osobiście i potępił wprowadzone przez niego nowinki, o czym wiemy i co niniejszym zaświadczamy, my, którzy byliśmy przy tym, a co zresztą jest wiadome bardzo wielu innym. Kiedy zaś Paweł złożył przyrzeczenie, że zmieni swe poglądy, Firmilian mu uwierzył i nabrał nadziei, że cała sprawa ułoży się tak jak należy, bez żadnej szkody dla religii. Opowiedział się więc za odroczeniem i dał się oszukać temu, który wyrzekł się Boga i Pana oraz wiary, którą kiedyś miał, ale którą stracił.

² Brak tytułu w tekście greckim.

³ Dionizy zmarł w 264, a Firmilian w drodze na ten synod, czyli w r. 268.

[5] «Ἐμελλεν δὲ καὶ νῦν ὁ Φιρμιλιανὸς εἰς τὴν Ἀντιόχειαν διαβήσεσθαι καὶ μέχρι γε Ταρσῶν ἦκεν, ἅτε τῆς ἀρνησιθέου κακίας αὐτοῦ πείραν εἰληφώς· ἀλλὰ γὰρ μεταξύ, συνελλυθέντων ἡμῶν καὶ καλούντων καὶ ἀναμενόντων, ἄχρι ἂν ἔλθῃ, τέλος ἔσχεν τοῦ βίου».

[6] Μεθ' ἕτερα δ' αὐθις τὸν βίον τοῦ αὐτοῦ οἷας ἐτύγγανεν ἀγωγῆς, διαγράφουσιν ἐν τούτοις·

«Ὅπου δὲ ἀποστάς τοῦ κανόνος, ἐπὶ κίβδηλα καὶ νόθα διδάγματα μετελήλυθεν, οὐδὲν δεῖ τοῦ ἔξω ὄντος τὰς πράξει κρίνειν,

[7] Οὐδ' ὅτι πρότερον πένης ὦν καὶ πτωχὸς καὶ μήτε παρὰ πατέρων παραλαβὼν μηδεμίαν εὐπορίαν μήτε ἐκ τέχνης ἢ τινος ἐπιτηδεύματος κτησάμενος, νῦν εἰς ὑπερβάλλοντα πλοῦτον ἐλήλακεν ἐξ ἀνομιῶν καὶ ἱεροσυλιῶν καὶ ὦν αἰτεῖ καὶ σείει τοὺς ἀδελφούς, καταβραβεύων τοὺς ἀδικουμένους καὶ ὑπισχνούμενος βοηθήσειν μισθοῦ, ψευδόμενος δὲ καὶ τούτους καὶ μάτην καρπούμενος τὴν τῶν ἐν πράγμασιν ὄντων ἐτοιμότητα πρὸς τὸ δίδόναι ὑπὲρ ἀπαλλαγῆς τῶν ἐνοχλούντων, πορισμὸν ἡγούμενος τὴν θεοσέβειαν.

[8] «Οὔτε ὡς ὑψηλὰ φρονεῖ καὶ ὑπερῆρται, κοσμικὰ ἀξιώματα ὑποδύμενος καὶ δουκηνάριος¹ μᾶλλον ἢ ἐπίσκοπος θέλων καλεῖσθαι καὶ σοβῶν κατὰ τὰς ἀγορὰς καὶ ἐπιστολάς ἀναγινώσκων καὶ ὑπαγορεύων ἅμα βαδίζων δημοσίᾳ καὶ δορυφορούμενος, τῶν μὲν προπορευομένων, τῶν δ' ἐφεπομένων, πολλῶν τὸν ἀριθμὸν, ὡς καὶ τὴν πίστιν φθονεῖσθαι καὶ μισεῖσθαι διὰ τὸν ὄγκον αὐτοῦ καὶ τὴν ὑπερηφανίαν τῆς καρδίας·

[9] «Οὔτε τὴν ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς συνόδοις τερατείαν, ἣν μηχανᾶται, δοξοκοπῶν καὶ φαντασιοκοπῶν καὶ τὰς τῶν ἀκεραιοτέρων ψυχὰς τοῖς τοιούτοις ἐκπλήττων, βῆμα μὲν καὶ θρόνον ὑψηλὸν ἑαυτῷ κατασκευάσμενος, οὐχ ὡς Χριστοῦ μαθητῆς, σῆκρητόν τε, ὥσπερ οἱ τοῦ κόσμου ἄρχοντες, ἔχων τε καὶ ὀνομάζων, παίων τε τῇ χειρὶ τὸν μηρὸν καὶ τὸ βῆμα ἀράττων τοῖς ποσὶν καὶ τοῖς μὴ ἐπαινοῦσιν μηδὲ ὥσπερ ἐν τοῖς θεάτροις κατασείουσιν ταῖς ὀθόναϊς μηδ' ἐκβοῶσιν τε καὶ ἀναπηδῶσιν κατὰ τὰ αὐτὰ τοῖς ἀμφ' αὐτὸν στασιώταις, ἀνδράσιν τε καὶ γυναῖοις, ἀκόσμως οὕτως ἀκρωμένους, τοῖς δ' οὖν ὡς ἐν οἴκῳ θεοῦ σεμνοπρεπῶς καὶ εὐτάκτως ἀκούουσιν ἐπιτιμῶν καὶ ἐνυβρίζων καὶ εἰς τοὺς ἀπελθόντας ἐκ τοῦ βίου τούτου παροινῶν ἐξηγητὰς τοῦ λόγου φορτικῶς ἐν τῷ κοινῷ καὶ μεγαλορημονῶν περὶ ἑαυτοῦ, καθάπερ οὐκ ἐπίσκοπος ἀλλὰ σοφιστῆς καὶ γόης.

[10] «Ψαλμοὺς δὲ τοὺς μὲν εἰς τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν παύσας ὡς δὴ νεωτέρους καὶ νεωτέρων ἀνδρῶν συγγράμματα, εἰς ἑαυτὸν δὲ ἐν μέσῃ τῇ ἐκκλησίᾳ τῇ μεγάλῃ τοῦ πάσχα ἡμέρᾳ ψαλμωδεῖν γυναῖκας παρασκευάζων, ὧν καὶ ἀκούσας ἂν τις φρίζειεν· οἷα καὶ τοὺς θωπεύοντας

¹ To znaczy ważnym urzędnikiem zarabiającym 200 tysięcy sestersów. Na dworze królowej Zenobii pełnił funkcję zarządcy dóbr.

[5] Chciał więc Firmilian i teraz wybrać się do Antiochii i rzeczywiście dotarł aż do Tarsu, jako że przekonał się, że niecznie wyrzekł się on Boga. Tymczasem, gdy już się tutaj zebraliśmy, zapraszaliśmy go i czekali na niego, on zmarł”.

[6] Dalej opisują życie i zachowanie Pawła, pisząc tak:

„Odkąd odwrócił się od zasad wiary, zamieniając ją na nauki fałszywe i nieprawdziwe, nie potrzeba już sądzić jego czynów, bo znajduje się poza Kościołem.

[7] Więc ani tego, że dawniej żył w biedzie i nędzy, że po rodzicach nie odziedziczył żadnego majątku ani niczego się nie dorobił, czy to rzemiosłem, czy jakimkolwiek innym zajęciem, a teraz doszedł do ogromnej fortuny, a doszedł na drodze krzywdy i świętokradztwa oraz tego, co wymógł i wymusił od braci. Pokrzywdzonym narzuca się i za zapłatę obiecuje im pomoc, a potem oszukuje nawet tych ludzi i nic dla nich nie robiąc, wyzyskuje biedaków, którzy znajdują się w trudnym położeniu i chętnie płacą, byleby tylko pozbyć się kłopotu. Tak to pobożność uważa za doskonałe źródło zysku.

[8] Więc ani tego, że chodzi nadęty i zarozumiały, że piastuje świeckie godności i woli, by go nazywać ducenariuszem¹ niż biskupem, że każe się podziwiać na rynkach miejskich, że publicznie czyta listy i na nie odpowiada, a kroczy w otoczeniu całego orszaku, z przodu i z tyłu, i to bardzo liczego, tak że wiara staje się celem zazdrości i nienawiści z powodu jego dumy i pychy serca.

[9] Więc ani dziwacznej przesady, z jaką urządziła zebrania kościelne, szukając własnej chwały i dając upust swej fantazji, by tego rodzaju sztuczkami ogłupić serca ludzi mniej wyrobionych; ani tego, że stawia dla siebie trybunę i wysoki tron, niestosowny dla ucznia Chrystusowego, że utrzymuje sekretariat jak świeccy urzędnicy i nim się przechwala, że bije się po bokach i tupie po trybunie, że obraża i znieważa tych, którzy go nie chwalą i nie machają, jak w teatrach, chusteczkami ani nie wiwatują i nie powstają z miejsc jak jego zwolennicy, mężczyźni i kobiety, którzy nieprzyzwoicie słuchają jego słów – tych, którzy zachowują się skromnie i spokojnie; że przeciwko zmarłym tłumaczom Słowa Bożego występuje na zgromadzeniu w sposób niegodziwy, a siebie samego wynosi pod niebiosa, nie jak biskup, ale jak sofista i oszust.

[10] Pieśni ku czci Pana naszego Jezusa Chrystusa zabronił śpiewać jako zbyt nowatorskich i komponowanych przez współczesnych, ale ku swej własnej czci w samym kościele w wielkie święto Wielkanocy kazał kobietom śpiewać pieśni, których można by słuchać tylko trzęsąc się z oburzenia, a jednak

αὐτὸν ἐπισκόπους τῶν ὁμόρων ἀγρῶν τε καὶ πόλεων καὶ πρεσβυτέρους ἐν ταῖς πρὸς τὸν λαὸν ὁμιλίαις καθίησιν διαλέγεσθαι·

[11] «Τὸν μὲν γὰρ υἱὸν τοῦ θεοῦ οὐ βούλεται συνομολογεῖν ἐξ οὐρανοῦ κατεληλυθέναι (ἵνα τι προλαβόντες τῶν μελλόντων γραφήσεσθαι θῶμεν, καὶ τοῦτο οὐ λόγῳ ψιλῷ ῥηθήσεται, ἀλλ' ἐξ ὧν ἐπέμψαμεν ὑπομνημάτων δείκνυται πολλαχόθεν, οὐχ ἥκιστα δὲ ὅπου λέγει Ἰησοῦν Χριστὸν κάτωθεν), οἱ δὲ εἰς αὐτὸν ψάλλοντες καὶ ἐγκωμιάζοντες ἐν τῷ λαῷ ἄγγελον τὸν ἀσεβῆ διδάσκαλον ἑαυτῶν ἐξ οὐρανοῦ κατεληλυθέναι λέγουσιν, καὶ ταῦτα οὐ κωλύει, ἀλλὰ καὶ λεγομένοις πάρεστιν ὁ ὑπερήφανος.

[12] «Τὰς δὲ συνεισάκτους αὐτοῦ γυναῖκας, ὡς Ἀντιοχεῖς ὀνομάζουσιν, καὶ τῶν περὶ αὐτὸν πρεσβυτέρων καὶ διακόνων, οἷς καὶ τοῦτο καὶ τὰ ἄλλα ἀμαρτήματα ἀνίατα ὄντα συγκρύπτει, συνειδὼς καὶ ἐλέγξας, ὅπως αὐτοὺς ὑπόχρεως ἔχη, περὶ ὧν λόγοις καὶ ἔργοις ἀδικεῖ, μὴ τολμώντας κατηγορεῖν τῷ καθ' ἑαυτοὺς φόβῳ, ἀλλὰ καὶ πλουσίους ἀπέφηνεν, ἐφ' ᾧ πρὸς τῶν τὰ τοιαῦτα ζηλούντων φιλεῖται καὶ θαυμάζεται – τί ἂν ταῦτα γράφοιμεν;

[13] «Ἐπιστάμεθα δέ, ἀγαπητοί, ὅτι τὸν ἐπίσκοπον καὶ τὸ ἱερατεῖον ἅπαν παράδειγμα εἶναι δεῖ τῷ πλήθει πάντων καλῶν ἔργων, καὶ οὐδὲ ἐκεῖνο ἀγνοοῦμεν ὅσοι ὑπὸ τοῦ συνεισάγειν ἑαυτοῖς γυναῖκας ἐξέπεσον, οἱ δ' ὑποπεύθησαν, ὥστ' εἰ καὶ δοίῃ τις αὐτῷ τὸ μηδὲν ἀσελγὲς ποιεῖν, ἀλλὰ τὴν γε ὑπόνοιαν τὴν ἐκ τοῦ τοιοῦτου πράγματος φυομένην ἐχρῆν εὐλαβηθῆναι, μὴ τινα σκανδαλίση, τοὺς δὲ καὶ μιμεῖσθαι προτρέψῃ.

[14] «Πῶς γὰρ ἂν ἐπιπλήξειεν ἢ νουθετήσειεν ἕτερον μὴ συγκαταβαίνειν ἐπὶ πλέον εἰς ταῦτόν γυναικί, μὴ ὀλίσθη, φυλαττόμενον, ὡς γέγραπται, ὅστις μίαν μὲν ἀπέστησεν ἤδη, δύο δὲ ἀκμαζούσας καὶ εὐπρεπεῖς τὴν ὄψιν ἔχει μεθ' ἑαυτοῦ, κἂν ἀπίη που, συμπεριφέρει, καὶ ταῦτα τρυφῶν καὶ ὑπερεμπιμπλάμενος;¹

[15] «Ὡν ἔνεκα στενάζουσι μὲν καὶ ὀδύρονται πάντες καθ' ἑαυτοὺς, οὕτω δὲ τὴν τυραννίδα καὶ δυναστείαν αὐτοῦ πεφόβηται, ὥστε κατηγορεῖν μὴ τολμᾶν.

[16] «Ἀλλὰ ταῦτα μὲν, ὡς προειρήκαμεν, εὐθύνειν ἂν τις ἄνδρα τὸ γοῦν φρόνημα καθολικὸν ἔχοντα καὶ συγκαταριθμούμενον ἡμῖν, τὸν δ' ἐξορησάμενον τὸ μυστήριον καὶ ἐμπομπεύσαντα τῇ μιαιφάνει αἰρέσει τῇ Ἀρτεμᾷ (τί γὰρ οὐ χρὴ μόλις τὸν πατέρα αὐτοῦ δηλῶσαι;) οὐδὲν δεῖν ἡγοῦμεθα τούτων τοὺς λογισμοὺς ἀπαιτεῖν».

[17] Εἴτ' ἐπὶ τέλει τῆς ἐπιστολῆς ταῦτ' ἐπιλέγουσιν·

«Ἦναγκάσθημεν οὖν ἀντιτασσόμενον αὐτὸν τῷ θεῷ καὶ μὴ εἰκοντα ἐκκηρύξαντες, ἕτερον ἀντ' αὐτοῦ τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ καταστήσαι ἐπίσκοπον, θεοῦ προνοία ὡς πεπέισμεθα, τὸν τοῦ μακαρίου Δημητρίου

¹ Por. 1 Kor 10, 12.

on pozwala, aby takie rzeczy mówili w homiliach do ludu schlebający mu biskupi okolicznych wsi i miasteczek oraz prezbiterzy.

[11] Nie chce on wyznawać razem z nami, że Syn Boży zstąpił z nieba. Powiedzmy to, by już wcześniej zaznaczyć, o czym będzie się pisało niżej. I nie będzie to twierdzenie gołosłowne, lecz poparte wieloma dowodami na podstawie załączonych dokumentów, przede wszystkim zaś jego własnymi słowami, że Jezus Chrystus pochodzi stąd, z dołu. Ci zaś, którzy śpiewają pieśni na jego cześć i wielbią go wobec ludu, mówią o swym bezbożnym nauczycielu, że zstąpił z nieba jak anioł. A on się temu nie sprzeciwia, lecz wyniośle słucha tych słów.

[12] A te kobiety „synaisaktai”, jak je nazywają Antiocheńczycy, które ma przy sobie, i nie tylko on, ale i jego prezbiterzy i diakoni! On ukrywa i te i inne nieuleczalne występki, chociaż wie o nich dobrze i ma w ręku potrzebne dowody, aby ich od siebie uzależnić i sprawić, że z obawy o siebie nie będą mieli odwagi oskarżyć go o nieprawości, jakich się dopuszcza słowami i czynami. Poza tym bogacą się przy nim, dlatego ci, którym na tym zależy, kochają go i uwielbiają. Lecz po co się o tym rozpisywać?

[13] Doskonale rozumiemy, najmiłsi, że biskup i całe duchowieństwo powinni być dla ludu wzorem wszelkich dobrych czynów. A i to nie jest dla nas tajemnicą, ilu upadło przez to dopuszczenie kobiet oraz ilu popadło w podejrzenie. Chociażby nawet komuś należało przyznać, że nie dopuścił się żadnej zdrożności, to jednak trzeba unikać nawet podejrzenia, jakie mogłoby powstać z takiego postępowania, by nikogo nie zgorszyć i nie popchnąć do naśladowania.

[14] Jak bowiem taki człowiek, który wprowadzie jedną kobietę od siebie oddalił, ale za to inne ma przy sobie, i to młode i urodziwe, i wszędzie gdzie się ruszy, zabiera je ze sobą, żyjąc w luksusie i przepychu, może przestrzegać i upominać drugiego, by nie był w zbyt poufałych stosunkach z kobietami, jak powiada Pismo?¹

[15] Oto dlaczego wszyscy po cichu wzdychają i narzekają, ale tak się boją jego tyranii i przemocy, że nie mają odwagi go oskarżyć.

[16] Prawda, należałoby za to, jak się wyżej rzekło, pociągnąć tego człowieka do odpowiedzialności, gdyby miał poglądy katolickie i zaliczał się do naszego grona. Gdy jednak Tajemnicę wystawił na pośmiewisko i gdy się szczyci ohydną herezją Artemona (czemu by bowiem nie nazwać wreszcie jego ojca po imieniu?), wydaje nam się, że nawet nie powinniśmy od niego żądać usprawiedliwienia z tego rodzaju rzeczy”.

[17] Dalej, pod koniec listu, dodają jeszcze to:

„Czuliśmy się więc zmuszeni wykluczyć tego nieprzejednanego wroga Boga i w jego miejsce ustanowić dla Kościoła katolickiego innego biskupa,

καὶ ἐπιφανῶς προστάντος πρὸ τούτου τῆς αὐτῆς παροικίας υἱὸν Δόμνον, ἅπασιν τοῖς πρέπουσιν ἐπισκόπῳ καλοῖς κεκοσμημένον, ἐδηλώσαμεν τε ὑμῖν, ὅπως τούτῳ γράφητε καὶ παρὰ τούτου τὰ κοινωνικὰ δέχησθε γράμματα· τῷ δὲ Ἀρτεμᾷ οὗτος ἐπιστελλέτω καὶ οἱ τὰ Ἀρτεμᾷ φρονοῦντες τούτῳ κοινωνεῖτωσαν».

[18] Τοῦ δὴ οὖν Παύλου σὺν καὶ τῇ τῆς πίστεως ὀρθοδοξίᾳ τῆς ἐπισκοπῆς ἀποπεπτωκότος, Δόμνος, ὡς εἴρηται, τὴν λειτουργίαν τῆς κατὰ Ἀντιόχειαν ἐκκλησίας διεδέξατο·

[19] Ἀλλὰ γὰρ μηδαμῶς ἐκστῆναι τοῦ Παύλου τοῦ τῆς ἐκκλησίας οἴκου θέλοντος, βασιλεὺς ἐντευχθεὶς Αὐρηλιανὸς αἰσιώτατα περὶ τοῦ πρακτέου διείληφεν, τούτοις νεῖμαι προστάτων τὸν οἶκον, οἷς ἂν οἱ κατὰ τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Ῥωμαίων πόλιν ἐπίσκοποι τοῦ δόγματος ἐπιστέλλοιεν. Οὕτω δῆτα ὁ προδηλωθεὶς ἀνὴρ μετὰ τῆς ἐσχάτης αἰσχύνῃς ὑπὸ τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς ἐξελαύνεται τῆς ἐκκλησίας¹.

[20] Τοιοῦτος μὲν γέ τις ἦν τὸ τηνικάδε περὶ ἡμᾶς ὁ Αὐρηλιανός, προϋούσης δ' αὐτῷ τῆς ἀρχῆς ἀλλοῖόν τι περὶ ἡμῶν φρονήσας, ἤδη τισὶν βουλαῖς, ὡς ἂν διωγμὸν καθ' ἡμῶν ἐγείρειεν, ἀνεκινεῖτο, πολὺς τε ἦν ὁ παρὰ πᾶσιν περὶ τούτου λόγος·

[21] Μέλλοντα δὲ ἤδη καὶ σχεδὸν εἰπεῖν τοῖς καθ' ἡμῶν γράμμασιν ὑποσημειούμενον θεία μέτεισιν δίκη, μόνον οὐχὶ ἐξ ἀγκώνων τῆς ἐγχειρήσεως αὐτὸν ἀποδεσμοῦσα λαμπρῶς τε τοῖς πᾶσιν συννορᾷ παριστώσα ὡς οὐποτε γένοιτ' ἂν ῥαστώνῃ τοῖς τοῦ βίου ἄρχουσιν κατὰ τῶν τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησιῶν, μὴ οὐχὶ τῆς ὑπερμάχου χειρὸς θεία καὶ οὐρανίῳ κρίσει παιδείας ἔνεκα καὶ ἐπιστροφῆς, καθ' οὓς ἂν αὐτὴ δοκιμάζοι καιροῦς, τοῦτ' ἐπιτελεῖσθαι συγχωρούσης².

[22] Ἔτσι γοῦν ἔξ κρατήσαντα τὸν Αὐρηλιανὸν διαδέχεται Πρόβος³, καὶ τοῦτον δὲ πού τοις ἴσοις ἐπικατασχόντα Κᾶρος ἅμα παισὶν Καρίνῳ καὶ Νουμεριανῷ, πάλιν τ' αὖ καὶ τούτων οὐδ' ὅλοις τρισὶν ἐνιαυτοῖς διαγενομένων, μέτεισιν τὰ τῆς ἡγεμονίας Διοκλητιανὸν καὶ τοὺς μετ' αὐτὸν εἰσποιηθέντας, ἐφ' ὧν ὁ καθ' ἡμᾶς συντελεῖται διωγμὸς καὶ ἡ κατ' αὐτὸν τῶν ἐκκλησιῶν καθαιρέσις.

[23] Ἀλλὰ γὰρ μικρῷ τούτου πρότερον τὸν ἐπὶ Ῥώμῃς ἐπίσκοπον Διονύσιον ἔτεσιν ἐννέα διελθόντα τὴν λειτουργίαν διαδέχεται Φῆλιξ⁴.

¹ Wynika z tego, że Domnus musiał czekać z objęciem urzędu, aż do odpowiedzi cesarza Aureliana, a ta mogła nadejść zapewne dopiero po zdobyciu Antiochii przez Rzymian w roku 271/272.

² Aurelian podobno podpisał dekret przesładowczy na łożu śmierci. Zob. LAKTANCJUSZ, *De mortibus persecutorum* VI, 1, POK 16 (1933).

za sprawą, jak mamy nadzieję, Opatrzności Bożej, a mianowicie syna błogosławionego Demetrianosa, który tak znakomicie przed Pawłem przewodził temu samemu Kościołowi, Domnusa, wyposażonego we wszystkie cnoty potrzebne biskupowi. Donosimy wam, byście pisali od niego i przyjęli jego listy uwierzytelniające. Tamten zaś niech pisze do Artemona, a zwolennicy Artemona niech z nim utrzymują łączność”.

[18] Gdy więc Paweł razem z prawdziwą wiarą utracił także biskupstwo, Domnus, jak się rzekło, objął jako jego następcą zwierzchnictwo nad Kościołem antiocheńskim.

[19] Tymczasem Paweł w żaden sposób nie chciał ustąpić z mieszkania kościelnego. Rzecz więc przedłożono cesarzowi Aurelianowi, który bardzo sprawiedliwie rozstrzygnął, jak należy postąpić. Kazał mianowicie dom przyznać tym, którym polecał go oddać biskupi Italii i miasta Rzymu. W ten sposób człowiek, o którym mowa, na swą największą hańbę został wypędzony z Kościoła przez władzę świecką¹.

[20] Tak zachował się wtedy wobec nas Aurelian, lecz w późniejszym okresie swych rządów zmienił swój do nas stosunek. Dał się namówić pewnym ludziom, by wszcząć prześladowanie nas i sprawa ta nabrała powszechnego rozgłosu.

[21] Tymczasem gdy miał już złożyć swój podpis pod edyktami przeciwko nam, dosięgła go sprawiedliwość Boża i niemalże powstrzymała jego rękę od wykonania tego zamiaru. W jaskrawym świetle ukazało się wszystkim, że władcy tego świata nic nie mogą zdziałać przeciwko Kościołowi Chrystusowemu, o ile Bożym i niebiańskim wyrokiem nie dopuści do tego broniące nas Ramię, by nas karać i nawracać, i to wtedy, kiedy to Ono uważa za słuszne².

[22] Aurelian panował więc sześć lat, a jego następcą został Probus³, który sprawował rządy przez taki sam okres czasu i przekazał ją Karusowi oraz jego synom, Karinusowi i Numerianowi. Lecz i oni panowali tylko niespełna trzy lata, a najwyższa władza przeszła na Dioklecjana i tych, których dopuścił do współrządów. Za ich panowania nastąpiło współczesne prześladowanie i połączone z nim zburzenie kościołów.

[23] Tymczasem krótko przedtem następcą biskupa rzymskiego Dionizego, który dziewięć lat piastował swój urząd, został Feliks⁴.

³ Aurelian został zamordowany na przełomie sierpnia i września 275. Po nim wymienili się władzą pominięci przez Euzebiusza Tacyt, zabity w pierwszej połowie 276 r. i Florianus, który zginął latem 276. Probus panował od 276 do 282.

⁴ Dionizy zmarł pod koniec grudnia 268 r.; Feliks był biskupem w latach 268-274.

ΛΑ'

Περὶ τῆς τῶν Μανιχαίων ἐτεροδόξου διαστροφῆς ἄρτι τότε ἀρξαμένης

[1] Ἐν τούτῳ καὶ ὁ μανεὶς τὰς φρένας ἐπώνυμός τε τῆς δαιμονώσης αἱρέσεως τὴν τοῦ λογισμοῦ παρατροπὴν καθωπλίζετο, τοῦ δαίμονος, αὐτοῦ δὴ τοῦ θεομάχου σατανᾶ, ἐπὶ λύμῃ πολλῶν τὸν ἄνδρα προβεβλημένου. Βάρβαρος δῆτα τὸν βίον αὐτῷ λόγῳ καὶ τρόπῳ τὴν τε φύσιν δαιμονικός τις ὢν καὶ μανιώδης, ἀκόλουθα τούτοις ἐγχειρῶν, Χριστὸν αὐτὸν μορφάζεσθαι ἐπειράτο, τοτὲ μὲν τὸν παράκλητον καὶ αὐτὸ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον αὐτὸς ἑαυτὸν ἀνακηρύττων καὶ τυφούμενός γε ἐπὶ τῇ μανίᾳ, τοτὲ δέ, οἷα Χριστός, μαθητὰς δώδεκα κοινωνοὺς τῆς καινοτομίας αἱρούμενος·

[2] Δόγματά γε μὴν ψευδῇ καὶ ἄθεα ἐκ μυρίων τῶν πρόπαλαι ἀπεσβηκότων ἀθέων αἱρέσεων συμπεφορημένα καττύσας, ἐκ τῆς Περσῶν ἐπὶ τὴν καθ' ἡμᾶς οἰκουμένην ὥσπερ τινὰ θανατηφόρον ἰὸν ἐξωμόρξατο, ἀφ' οὗ δὴ τὸ Μανιχαίων δυσσεβὲς ὄνομα τοῖς πολλοῖς εἰς ἔτι νῦν ἐπιπολάζει. Τοιαύτη μὲν οὖν ἡ καὶ τῆσδε τῆς ψευδωνύμου γνώσεως ὑπόθεσις, κατὰ τοὺς δεδηλωμένους ὑποφυσίσης χρόνους.

ΛΒ'

Περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς διαπρεψάντων ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν τίνες τε αὐτῶν μέχρι τῆς τῶν ἐκκλησιῶν πολιορκίας διέμειναν.

[1] Καθ' οὗς Φήλικα τῆς Ῥωμαίων προστάντα ἐκκλησίας ἔτεσιν πέντε Εὐτυχιανὸς διαδέχεται· οὐδ' ὅλοις δὲ μηνσὶν οὗτος δέκα διαγενόμενος, Γαῖω τῷ καθ' ἡμᾶς καταλείπει τὸν κλῆρον· καὶ τούτου δὲ ἀμφὶ τὰ πεντεκαίδεκα ἔτη προστάντος, Μαρκελλίνος κατέστη διάδοχος, ὃν καὶ αὐτὸν ὁ διωγμὸς κατείληφεν¹.

[2] Κατὰ τούσδε τῆς Ἀντιοχείων ἐπισκοπῆς μετὰ Δόμνον ἡγήσατο Τίμαιος, ὃν ὁ καθ' ἡμᾶς διεδέξατο Κύριλλος²· καθ' ὃν Δωρόθεον, πρεσβείου τοῦ κατὰ Ἀντιόχειαν ἡξιωμένον, λόγιον ἄνδρα ἔγνωμεν. Φιλόκαλος δ' οὗτος περὶ τὰ θεῖα γεγονώς, καὶ τῆς Ἑβραίων ἐπεμελήθη γλώττης, ὥς καὶ αὐταῖς ταῖς Ἑβραϊκαῖς γραφαῖς ἐπιστημόνως ἐντυγχάνειν.

[3] Ἦν δ' οὗτος τῶν μάλιστα ἐλευθερίων προπαιδείας τε τῆς καθ' Ἑλληνας οὐκ ἄμοιρος, τὴν φύσιν δὲ ἄλλως εὐνοῦχος, οὕτω πεφυκώς ἐξ αὐτῆς γενέσεως, ὥς καὶ βασιλέα διὰ τοῦτο, οἷόν τι παράδοξον, αὐτὸν οἰκειώσασθαι καὶ τιμῆσαι γε ἐπιτροπῇ τῆς κατὰ Τύρον ἀλουργοῦ βαφῆς.

¹ Eutychian był biskupem Rzymu w latach 275-283, Gajus od 283 do 298, Marcellin od 296 do 304.

31.

Innowiercze szaleństwo manichejczyków, które właśnie wtedy się zaczęło

[1] W tym czasie Manes, który był naprawdę szalony, a swe imię nadał demonicznej herezji, szykował się, by rozum ludzki sprowadzić na manowce. Demon zaś, sam Szatan, który walczy z Bogiem, tego właśnie człowieka wysunął, by doprowadził do zguby wielu ludzi. W swym życiu był to barbarzyńca i mową, i obyczajem, a w istocie swej był opętany i szalony i takie też były jego zamysły. Chciał być żywym wizerunkiem Chrystusa. Raz, powodowany pychą i szaleństwem, mówił o sobie, że jest Parakletem i Duchem Świętym we własnej osobie, to znów jak Chrystus wybrał sobie dwunastu uczniów na współników swej nowej nauki.

[2] Swe fałszywe i bezbożne przekonania pozbierał i poskładał z niezliczonych herezji, równie bezbożnych, a już dawno wygasłych, i z Persji i wylał je na nasze kraje jakby jakąś zabójczą trucizną. Odtąd też bezbożna nazwa „manichejczycy” aż do dzisiaj szerzy się wśród wielu ludzi. Oto założenia tej, fałszywie tak nazywanej „wiedzy”, która powstała we wskazanych wyżej czasach.

32.

Osoby duchowne, które odznaczyły się za naszych czasów i dożyły zburzenia kościołów

[1] W tym samym mniej więcej czasie, po Feliksie, który przez pięć lat przewodził Kościołowi rzymskiemu, nastąpił Eutychian. Swoją sprawę sprawował niecałe dziesięć miesięcy i za naszej już pamięci pozostawił go Gajusowi. Ten zaś był u steru około piętnastu lat, a jego następcą został Marcelin, który dożył prześladowania¹.

[2] Tymczasem na biskupstwie antiocheńskim po Domnusi zasiadał Timajos, po którym nastąpił obecny biskup Cyryl². Za jego rządów poznaliśmy Doroteusza, zaszczyconego godnością prezbiteratu Kościoła antiocheńskiego, wielkiego uczonego. Jako człowiek rozmiłowany w sprawach Bożych nauczył się nawet języka hebrajskiego, tak że z wprawą czytał pisma hebrajskie.

[3] Wykształcenie odebrał bardzo staranne i nie były mu obce elementy nauk greckich. Od urodzenia był eunuchem, tak że z powodu tej szczególnej właściwości cesarz dopuścił go do swego domu i powierzył mu zaszczytny urząd zarządcy farbiarni purpury w Tyrze.

² Domnus był biskupem Antiochii od ok. 266, Timajos od 270, Cyryl od 279 do 303.

[4] Τούτου μετρίως τὰς γραφὰς ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας διηγουμένου κατηκούσαμεν. Μετὰ δὲ Κύριλλον Τύραννος¹ τῆς Ἀντιοχέων παροικίας τὴν ἐπισκοπὴν διεδέξατο, καθ' ὃν ἤκμασεν ἡ τῶν ἐκκλησιῶν πολιορκία.

[5] Τῆς δ' ἐν Λαοδικείᾳ παροικίας ἡγήσατο μετὰ Σωκράτην Εὐσέβιος, ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρέων ὀρμηθεὶς πόλεως². αἰτία δ' αὐτῷ τῆς μεταναστάσεως ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τὸν Παῦλον ὑπόθεσις, δι' ὃν τῆς Συρίας ἐπιβάς, πρὸς τῶν τῇδε περὶ τὰ θεῖα ἐσπουδακότων τῆς οἴκαδε πορείας εἵργεται, ἐπέραστόν τι θεοσεβείας χρῆμα τῶν καθ' ἡμᾶς γενόμενος, ὥς καὶ ἀπὸ τῶν προπαραπεθισῶν Διονυσίου φωνῶν διαγνῶναι ῥάδιον.

[6] Ἀνατόλιος αὐτῷ διάδοχος, ἀγαθός, φασίν, ἀγαθοῦ, καθίσταται, γένος μὲν καὶ αὐτὸς Ἀλεξανδρεύς, λόγων δ' ἔνεκα καὶ παιδείας τῆς Ἑλλήνων φιλοσοφίας τε τὰ πρῶτα τῶν μάλιστα καθ' ἡμᾶς δοκιμωτάτων ἀπενηνεγμένος, ἅτε ἀριθμητικῆς καὶ γεωμετρίας ἀστρονομίας τε καὶ τῆς ἄλλης, διαλεκτικῆς εἴτε φυσικῆς, θεωρίας ῥητορικῶν τε αὐτῶν μαθημάτων ἐληλακῶς εἰς ἄκρον· ὧν ἔνεκα καὶ τῆς ἐπ' Ἀλεξανδρείας Ἀριστοτέλους διαδοχῆς τὴν διατριβὴν λόγος ἔχει πρὸς τῶν τῇδε πολιτῶν συστήσασθαι αὐτὸν ἀξιωθῆναι³.

[7] Μυρίας μὲν οὖν τοῦδε καὶ ἄλλας ἀριστείας ἐν τῇ κατ' Ἀλεξανδρείαν τοῦ Βρουχείου πολιορκίᾳ μνημονεύουσιν, ἅτε τῶν ἐν τέλει προνομίας ἐξαιρέτου πρὸς ἀπάντων ἡξιωμένου, δείγματος δ' ἔνεκα μόνου τοῦδε ἐπιμνησθήσομαι.

[8] Τοῦ πυροῦ, φασίν, τοῖς πολιορκουμένοις ἐπιλελοιπότες, ὥς ἤδη τῶν ἔξωθεν πολεμίων μᾶλλον αὐτοῖς τὸν λιμὸν ἀφόρητον καθεστάναι, παρῶν ὁ δηλούμενος οἰκονομεῖται τι τοιοῦτον. Θατέρου μέρους τῆς πόλεως τῷ Ῥωμαϊκῷ συμμαχοῦντος στρατῷ ταύτῃ τε τυγχάνοντος ἀπολιορκήτου, τὸν Εὐσέβιον (ἔτι γὰρ εἶναι τότε αὐτόθι πρὸ τῆς ἐπὶ Συρίαν μεταναστάσεως), ἐν τοῖς ἀπολιορκήτοις ὄντα μέγα τε κλέος καὶ διαβόητον ὄνομα μέχρι καὶ τοῦ Ῥωμαίων στρατηλάτου κεκτημένον, περὶ τῶν λιμῶν διαφθειρομένων κατὰ τὴν πολιορκίαν πέμψας ὁ Ἀνατόλιος ἐκδιδάσκει.

[9] Ὁ δὲ μαθὼν, σωτηρίαν τοῖς ἀπὸ τῶν πολεμίων αὐτομόλοις παρασχεῖν ὥς ἐν μεγίστῃ χάριτι δωρεᾶς τὸν Ῥωμαίων στρατηγὸν αἰτεῖται, καὶ τῆς ἀξιώσεώς γε τυχὼν ἐμφανὲς τῷ Ἀνατολίῳ καθίστησιν. Ὁ δὲ αὐτίκα τὴν ἐπαγγελίαν δεξάμενος, βουλὴν τῶν Ἀλεξανδρέων συναγαγὼν, τὰ μὲν πρῶτα πάντας ἡξίου φιλικὴν δοῦναι Ῥωμαίοις δεξιάν, ὥς δ' ἀγριαίνοντας ἐπὶ τῷ λόγῳ συνείδεν, «Ἄλλ' οὐ τούτῳ γε, φησίν, ἀντιλέξιν ποθ' ὑμᾶς οἶομαι, εἰ τοὺς περιττοὺς καὶ ἡμῖν αὐτοῖς οὐδαμῇ χρησίμους, γραῖδας καὶ νήπια καὶ

¹ Tyrannos był biskupem Antiochii od wygnania Cyryla w 303 do 314.

² Zob. HE VII, 11, 24.

³ Byłby to zatem jeden z wielu chrześcijańskich nauczycieli filozofii Arystotelesa. Triumfy święcił wówczas neoplatonizm.

[4] Słuchaliśmy w kościele jego znakomitych wykładów Pisma Świętego. Po Cyrylu urząd biskupi Kościoła aleksandryjskiego objął Tyrannos¹. Za jego czasów w całej pełni szalało prześladowanie Kościołów.

[5] Po Sokratesie Kościołowi w Laodycei przewodził Euzebiusz, który pochodził z Aleksandrii². Powodem jego przeprowadzki była sprawa Pawła. Z jego powodu udał się do Syrii, a tam gorliwi w sprawach Bożych ludzie już nie pozwolili mu wrócić do domu. Był to niedościgły wzór pobożności naszych czasów, jak się o tym łatwo można przekonać z przytoczonych wyżej urywków z Dionizego.

[6] Następcą jego był Anatol, człowiek dobry, jak mówią, po człowieku dobrym, z pochodzenia także aleksandryczyk, a ze względu na swą uczoność, ze względu na swe greckie wykształcenie i wiedzę filozoficzną, zajmował on bezsprzecznie pierwsze miejsce wśród najwybitniejszych osobowości naszych czasów. W arytmetyce, geometrii, astronomii, w teorii dialektyki i fizyki, w znajomości retoryki osiągnął najwyższy stopień doskonałości. Z tego powodu podobno obywatele prosili go, by w Aleksandrii założył szkołę arystotelesowską³.

[7] Wspomina się ponadto mnóstwo jego szlachetnych czynów z czasów, kiedy w Aleksandrii oblegano Brucheion, jako że wszyscy, którzy piastowali urzędy, darzyli go szczególnymi względami. Jako przykład przytoczę tylko następujące zdarzenie:

[8] Gdy oblężonym zabrakło żywności, tak że głód stawał się dla nich cięższy od zewnętrznych nieprzyjaciół, Anatol, który był tam obecny, zarządził rzecz następującą: Jedna część miasta opowiedziała się po stronie wojska rzymskiego i dlatego była wolna od oblężenia. Znajdował się tam Euzebiusz, który jeszcze nie wyjechał wtedy do Syrii. Jego wielka renoma i sława jego imienia dotarły do samego wodza rzymskiego. Anatol przesłał więc Euzebiuszowi wiadomość o strasznym spustoszeniu, jakie wskutek głodu szerzyło się wśród oblężonych.

[9] Na to Euzebiusz jako nadzwyczajną łaskę wyprosił u wodza rzymskiego darowanie życia tym, którzy ze strony nieprzyjaciela dobrowolnie przejdą na jego stronę. Otrzymawszy takie zapewnienie, dał o tym znać Anatolowi. Skoro ten otrzymał tę wiadomość, zwołał natychmiast senat aleksandryjski i najpierw rzucił myśl, by do Rzymian wyciągnąć przyjazną dłoń. Gdy jego wniosek spotkał się z najwyższym oburzeniem, rzekł: „Wobec tego sądzę, że już chyba nie będziecie się sprzeciwiać, jeśli wam poradzę, by tym, którzy tylko zawadzają i na nic się nam przydać nie mogą, starym kobietom, dzieciom i starcom, otworzyć bramy i pozwolić odejść, dokąd zechcą. Po cóż bowiem na darmo trzymamy u siebie ludzi, którzy nam tu będą umierać?

πρεσβύτας, ἐκδοῦναι πυλῶν ἔξω βαδίζειν ὅποι καὶ βούλοιντο, συμβουλευσάμι. Τί γὰρ δὴ τούτους εἰς μάτην, ὅσον οὐπὼ τεθνηξομένους, παρ' ἑαυτοῖς ἔχομεν; τί δὲ τοὺς ἀναπήρους καὶ τὰ σώματα λελωβημένους τῷ λιμῷ κατατρύχομεν, τρέφειν δέον μόνους ἄνδρας καὶ νεανίας καὶ τὸν ἀναγκαῖον πυρὸν τοῖς ἐπὶ φυλακῇ τῆς πόλεως ἐπιτηδεῖοις ταμιεύεσθαι;»

[10] Τοιούτοις τισὶν λογισμοῖς πείσας τὸ συνέδριον, ψῆφον πρῶτος ἀναστὰς ἐκφέρει πᾶν τὸ τῇ στρατείᾳ μὴ ἐπιτήδειον εἴτε ἀνδρῶν εἴτε γυναικῶν γένος ἀπολύειν τῆς πόλεως, ὅτι μὴδὲ καταμένουσιν αὐτοῖς καὶ εἰς ἄχρηστον ἐν τῇ πόλει διατρίβουσιν ἐλπίς ἂν γένοιτο σωτηρίας, πρὸς τοῦ λιμοῦ διαφθαρσομένους.

[11] Ταύτῃ δὲ τῶν λοιπῶν ἀπάντων τῶν ἐν τῇ βουλῇ συγκαταθεμένων μικροῦ δεῖν τοὺς πάντας τῶν πολιορκουμένων διεσώσατο, ἐν πρώτοις μὲν τῶν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας, ἔπειτα δὲ καὶ τῶν ἄλλων τῶν κατὰ τὴν πόλιν πᾶσαν ἡλικίαν διαδιδράσκειν προμηθεύμενος, οὐ μόνον τῶν κατὰ τὴν ψῆφον δεδογμένων, τῇ δὲ τούτων προφάσει καὶ μυρίους ἄλλους, λεληθότως γυναικείαν στολὴν ἀμπισχομένους νύκτωρ τε τῇ ἐκείνου φροντίδι τῶν πυλῶν ἐξιόντας καὶ ἐπὶ τὴν Ῥωμαίων στρατιὰν ὁρμώντας. Ἐνθα τοὺς πάντας ὑποδεχόμενος ὁ Εὐσέβιος πατρὸς καὶ ἱατροῦ δίκην κεκακωμένους ἐκ τῆς μακρᾶς πολιορκίας διὰ πάσης προνοίας καὶ θεραπείας ἀνεκτάτο.

[12] Τοιούτων ἢ κατὰ Λαοδικεῖαν ἐκκλησίᾳ δύο ἐφεξῆς κατὰ διαδοχὴν ἡξιώθη ποιμένων, σὺν θείᾳ προμηθείᾳ μετὰ τὸν δηλωθέντα πόλεμον ἐκ τῆς Ἀλεξανδρέων πόλεως ἐπὶ τὰ τῆδε μετεληλυθότων.

[13] Οὐμενοῦν ἐσπουδάσθη πλεῖστα τῷ Ἀνατολίῳ συγγράμματα, τοσαῦτα δ' εἰς ἡμᾶς ἐλήλυθεν, δι' ὧν αὐτοῦ καταμαθεῖν δυνατόν ὁμοῦ τό τε λόγιον καὶ πολυμαθές· ἐν οἷς μάλιστα τὰ περὶ τοῦ πάσχα δόξαντα παρίστησιν, ἀφ' ὧν ἀναγκαῖον ἂν εἴῃ τούτων ἐπὶ τοῦ παρόντος μνημονεῦσαι.

Ἐκ τῶν περὶ τοῦ πάσχα Ἀνατολίου κανόνων·

[14] «Ἐχει τοίνυν ἐν τῷ πρώτῳ ἔτει τὴν νομηνίαν τοῦ πρώτου μηνός, ἣτις ἀπάσης ἐστὶν ἀρχὴ τῆς ἐννεακαιδεκαετηρίδος, τὴν κατ' Αἰγυπτίους μὲν Φαμενώθ κς', κατὰ δὲ τοὺς Μακεδόνων μῆνας Δύστρου κβ', ὡς δ' ἂν εἴποιεν Ῥωμαῖοι, πρὸ ια' Καλανδῶν Ἀπριλίων.

[15] «Εὐρίσκεται δὲ ὁ ἥλιος ἐν τῇ προκειμένη Φαμενώθ κς' οὐ μόνον ἐπιβάς τοῦ πρώτου τμήματος, ἀλλ' ἤδη καὶ τετάρτην ἡμέραν ἐν αὐτῷ διαπορευόμενος. Τοῦτο δὲ τὸ τμήμα πρῶτον δωδεκατημόριον καὶ ἰσημερινὸν καὶ μηνῶν ἀρχὴν καὶ κεφαλὴν τοῦ κύκλου καὶ ἄφεσιν τοῦ τῶν πλανητῶν δρόμου καλεῖν εἰώθασιν, τὸ δὲ πρὸ τούτου μηνῶν ἔσχατον καὶ τμήμα δωδέκατον καὶ τελευταῖον δωδεκατημόριον καὶ τέλος τῆς τῶν πλανητῶν περιόδου· δι' ὃ καὶ τοὺς ἐν αὐτῷ τιθεμένους τὸν πρῶτον μῆνα καὶ τὴν τεσσαρεσκαιδεκάτην τοῦ πάσχα κατ' αὐτὴν λαμβάνοντας οὐ μικρῶς οὐδ' ὡς ἔτυχεν ἀμαρτάνειν φαμέν.

Po co mamy dręczyć głodem wyczerpanych ludzi, których ciało już i tak jest dość słabe, kiedy potrzebujemy żywności dla samych dorosłych mężczyzn i młodzieńców i najniezbędniejsze racje musimy wydawać tym, którzy mogą się przydać do obrony miasta?”

[10] Gdy przekonał senat takim rozumowaniem, wstał i pierwszy oddał swój głos za uchwałą, by wydalić z miasta wszystkich niezdolnych do służby wojskowej, mężczyzn i kobiety. Gdyby zaś pozostali i niepotrzebnie przebywali w mieście, nie byłoby już dla nich żadnego ratunku i musieliby umrzeć z głodu.

[11] Za tym wnioskiem opowiedzieli się wszyscy członkowie senatu, a skutkiem tego Anatol ocalił prawie wszystkich obłożonych. Postarał się bowiem, aby przede wszystkim chrześcijanie, a potem także inni mieszkańcy miasta, bez względu na wiek, mogli uciec, nie tylko ci, których obejmował dekret. Pod jego pozorem uszło tysiące innych, którzy w kobiecym przebraniu nocą, dzięki planom Anatola przedostali się przez bramy i zbiegli do obozu rzymskiego. Tam wszystkich przyjmował Euzebiusz i jak ojciec i lekarz najczulszą opieką i troskliwością przywracał siły tym, których wyczerpało długie obłożenie.

[12] Takich to dwóch pasterzy, jednego po drugim, miał zaszczyt mieć Kościół w Laodycei. Za sprawą Opatrzności Bożej opuścili oni po wojnie Aleksandrię i tam się udali.

[13] Anatol napisał wprawdzie niewiele pism, ale do naszych czasów zachowało się ich jeszcze tyle, że można się z nich przekonać o jego uczoności i rozległej wiedzy. Przedstawia w nich przede wszystkim swe zapatrywania na kwestię Wielkanocy, z których wypadu niewątpliwie przytoczyć następujące fragmenty:

Z kanonu wielkanocnego Anatola

[14] „Mamy więc w pierwszym roku nów pierwszego miesiąca, który stanowi początek całego dwunastoletniego cyklu, a przypada według kalendarza egipskiego dnia 26 miesiąca famenot, według kalendarza macedońskiego dnia 22 miesiąca dystros, Rzymianie zaś powiedzieliby, że dnia 11 przed kalendami kwietniowymi.

[15] Okazuje się, że tego właśnie dnia 26 miesiąca famenot słońce nie tylko wstąpiło w pierwszy odcinek swego kręgu, ale przebiega w nim swą drogę już czwarty dzień. Ten odcinek nazywa się zazwyczaj pierwszą dwunastką, zrównaniem dnia z nocą, początkiem miesiący, głową cyklu, startem biegu planet. Zaś odcinek poprzedzający nazywamy ostatnim miesiącem, dwunastym odcinkiem, ostatnią dwunastką i końcem biegu planet. Twierdzimy więc, że ci, którzy tam umieszczają pierwszy miesiąc i stąd wyprowadzają cztertnasty dzień jako dzień Paschy, popełniają niemały i istotny błąd.

[16] «Ἔστιν δ' οὐχ ἡμέτερος οὗτος ὁ λόγος, Ἰουδαίοις δὲ ἐγινώσκετο τοῖς πάλοι καὶ πρὸ Χριστοῦ ἐφυλάττετό τε πρὸς αὐτῶν μάλιστα· μαθεῖν δ' ἔστιν ἐκ τῶν ὑπὸ Φίλωνος¹ Ἰωσήπου² Μουσαίου λεγομένων, καὶ οὐ μόνων τούτων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἔτι παλαιότερων ἀμφοτέρων Ἀγαθοβούλων³, τῶν ἐπὶ κλην διδασκάλων Ἀριστοβούλου τοῦ πάνυ, ὃς ἐν τοῖς ο' κατειλεγμένος τοῖς τὰς ἱερὰς καὶ θείας Ἑβραίων ἐρμηνεύσας γραφὰς⁴ Πτολεμαίῳ τῷ Φιλαδέλφῳ καὶ τῷ τούτου πατρί, καὶ βίβλους ἐξηγητικὰς τοῦ Μωυσέως νόμου τοῖς αὐτοῖς προσεφώνησεν βασιλεῦσιν.

[17] «Οὗτοι τὰ ζητούμενα κατὰ τὴν Ἑξοδον ἐπιλύοντες, φασὶ δεῖν τὰ διαβατήρια θύειν ἐπ' ἰσῆς ἅπαντας μετὰ ἰσημερίαν ἑαρινήν, μεσοῦντος τοῦ πρώτου μηνός· τοῦτο δὲ εὕρισκεσθαι, τὸ πρῶτον τμήμα τοῦ ἡλιακοῦ, ἢ ὥς τινες αὐτῶν ὠνόμασαν, ζωοφόρου κύκλου διεξιόντος ἡλίου. Ὁ δὲ Ἀριστόβουλος προστίθῃσιν ὡς εἶη ἐξ ἀνάγκης τῇ τῶν διαβατηρίων ἑορτῇ μὴ μόνον τὸν ἡλιον ἰσημερινὸν διαπορεύεσθαι τμήμα, καὶ τὴν σελήνην δέ.

[18] «Τῶν γὰρ ἰσημερινῶν τμημάτων ὄντων δύο, τοῦ μὲν ἑαρινοῦ, τοῦ δὲ μετοπωρινοῦ, καὶ διαμετρούντων ἄλληλα δοθείσης τε τῆς τῶν διαβατηρίων ἡμέρας τῇ τεσσαρεσκαίδεκάτῃ τοῦ μηνός μεθ' ἑσπέραν, ἐνστήξεται μὲν ἡ σελήνη τὴν ἐναντίαν καὶ διάμετρον τῷ ἡλίῳ στάσιν, ὥσπερ οὖν ἔξεστιν ἐν ταῖς πανσελήνοις ὁρᾶν, ἔσονται δὲ ὁ μὲν κατὰ τὸ ἑαρινὸν ἰσημερινόν, ὁ ἥλιος, τμήμα, ἢ δὲ ἐξ ἀνάγκης κατὰ τὸ φθινοπωρινὸν ἰσημερινόν, ἡ σελήνη.

[19] «Οἶδα πλεῖστα καὶ ἄλλα πρὸς αὐτῶν λεγόμενα, τοῦτο μὲν πιθανά, τοῦτο δὲ κατὰ τὰς κυριακὰς ἀποδείξεις προϊόντα, δι' ὧν παριστάνειν πειρῶνται τὴν τοῦ πάσχα καὶ τῶν ἀζύμων ἑορτὴν δεῖν πάντως μετ' ἰσημερίαν ἄγεσθαι· παρήμι δὲ τὰς τοιαύτας τῶν ἀποδείξεων ὕλας ἀπαιτῶν ὧν περὶ ῥηται μὲν τὸ ἐπὶ τῷ Μωυσέως νόμῳ κάλυμμα⁵, ἀνακεκαλυμμένῳ δὲ τῷ προσώπῳ λοιπὸν ἤδη Χριστὸν καὶ τὰ Χριστοῦ ἀεὶ κατοπτρίζεσθαι μαθήματά τε καὶ παθήματα. Τοῦ δὲ τὸν πρῶτον παρ' Ἑβραίοις μῆνα περὶ ἰσημερίαν εἶναι παραστατικὰ καὶ τὰ ἐν τῷ Ἐνὼχ μαθήματα»⁶.

[20] Καὶ ἀριθμητικὰς δὲ καταλέλοιπεν ὁ αὐτὸς ἐν ὅλοις δέκα συγγράμμασιν εἰσαγωγὰς καὶ ἄλλα δείγματα τῆς περὶ τὰ θεῖα σχολῆς τε αὐτοῦ καὶ πολυπειρίας.

[21] Τοῦτ' αὖ πρῶτος ὁ τῆς Παλαιστίνων Καισαρείας ἐπίσκοπος Θεότεκνος χεῖρας εἰς ἐπισκοπὴν ἐπιτέθεικεν, διάδοχον ἑαυτοῦ μετὰ τελευτὴν ποριεῖσθαι τῇ ἰδίᾳ παροικίᾳ προμνόμενος, καὶ δὴ ἐπὶ σμικρόν τινα χρόνον ἄμφω τῆς

¹ Por. FILON ALEKSANDRYJSKI, *De septenario* 19; *Quaestiones et solutiones in Exodo* 1, 1; *Vita Mosis* 3, 29; *De decalogo* 30.

² JÓZEF FLAWIUSZ, *Starożytności żydowskie* III, 10, 5.

³ Muzajos i Agatobulowie są nam nieznani.

⁴ Arystobul żył w II w. przed Chr. Zob. KLEMENS ALEKSANDRYJSKI, *Kobierce* V, 14, 97; EUZEBIUSZ Z CEZAREI, *Praeparatio evangelica* VIII, 9.

[16] Nie nasze to zresztą obliczenie. Żydzi znali je już dawno przed Chrystusem i jak najściślej się do niego stosowali. Można się o tym przekonać z tego, co mówią Filon¹, Józef² i Muzajos, i nie tylko oni, ale jeszcze starsi od nich, mianowicie obydwaj Agatobulowie³ z przydomkiem „nauczyciele Arystobula Wielkiego”, jednego z owych Siedemdziesięciu, którzy tłumaczyli święte i Boże pisma Hebrajczyków⁴ dla Ptolemeusza Filadelfosa i jego ojca; tego samego, który swój *Komentarz do Prawa Mojżeszowego* dedykował tymże królom.

[17] Rozwiązując sporne kwestie Księgi Wyjścia mówią ci pisarze, że ofiarę paschalną wszyscy powinni składać równocześnie, po wiosennym zrównaniu dnia z nocą, w połowie pierwszego miesiąca, to znaczy gdy słońce przemierza pierwszy odcinek swej drogi, czyli jak niektórzy nazywają, zodiaku. Arystobul zaś dodaje jeszcze, że w święto paschalne nie tylko słońce powinno przechodzić przez odcinek równonocny, lecz konieczne także i księżyc.

[18] Jednak ponieważ istnieją dwa odcinki równonocne, jeden wiosenny, a drugi jesienny, przeciwległe sobie, ofiara paschalna przypada zaś na wieczór 14 dnia miesiąca, to księżyc będzie się znajdował naprzeciwko słońca, jak to zresztą można zauważyć podczas pełni księżyca. A zatem słońce znajdować się będzie w wiosennym odcinku równonocnym, księżyc natomiast z konieczności w odcinku jesiennym.

[19] Wiem, że mówią oni jeszcze bardzo wiele innych rzeczy, częściowo prawdopodobnych, częściowo zaś opartych na niepodważalnych dowodach i starają się ustalić, że święto Paschy i Przaśników należy obchodzić bezwzględnie po zrównaniu dnia z nocą. Lecz pomijam cały ten olbrzymi łańcuch tego rodzaju dowodów, a proszę tylko tych, dla których spadła zasłona Prawa Mojżeszowego⁵, by z odkrytym obliczem zawsze wpatrywali się w Chrystusa i Jego sprawy, nauki i męki. Zresztą, że u Hebrajczyków pierwszy miesiąc przypadał na zrównanie dnia z nocą, potwierdzają również informacje zawarte w Księdze Henocha⁶.

[20] Tenże Anatol zostawił po sobie *Arytmetyczne rozprawy* w dziesięciu księgach oraz inne pomniki swej gorliwości i głębokiej wiedzy teologicznej.

[21] Najpierw więc biskup Cezarei Palestyńskiej, Teoteknos, nałożył na niego ręce dla biskupstwa, wyznaczając go na swego następcę w swojej gminie, po swojej śmierci. I rzeczywiście przez pewien krótki czas obydwaj stali na czele tego samego Kościoła. Gdy zaś synod w sprawach Pawła wezwał go do

⁵ Por. 2 Kor 3, 16-18.

⁶ Pierwsza Księga Henocha 72.

αὐτῆς προύστησαν ἐκκλησίας· ἀλλὰ γὰρ ἐπὶ τὴν Ἀντιόχειαν τῆς κατὰ Παῦλον συνόδου καλούσης, τὴν Λαοδικέων πόλιν παριὼν πρὸς τῶν ἀδελφῶν αὐτόθι κοιμηθέντος Εὐσεβίου κεκράτηται.

[22] Καὶ τοῦ Ἀνατολίου δὲ τὸν βίον μετελλάξαντος, τῆς ἐκεῖσε παροικίας ὕστατος τῶν πρὸ τοῦ διωγμοῦ καθίσταται Στέφανος, λόγων μὲν φιλοσόφων καὶ τῆς ἄλλης παρ' Ἑλληνισι παιδείας παρὰ τοῖς πολλοῖς θαυμασθεῖς, οὐχ ὁμοίως γε μὴν περὶ τὴν θεῖαν πίστιν διατεθειμένος, ὡς προΐων ὁ τοῦ διωγμοῦ καιρὸς ἀπήλεγξεν, εἴρωνα μᾶλλον δειλὸν τε καὶ ἄνανδρον ἤπερ ἀληθῆ φιλόσοφον ἀποδείξας τὸν ἄνδρα.

[23] Οὐ μὴν ἐπὶ τούτῳ γε καταστρέφειν ἔμελλε τὰ τῆς ἐκκλησίας, ἀνορθοῦνται δ' αὐτὰ πρὸς αὐτοῦ θεοῦ τοῦ πάντων σωτῆρος αὐτίκα τῆς αὐτόθι παροικίας ἐπίσκοπος ἀναδειχθεὶς Θεόδοτος, πράγμασιν αὐτοῖς ἀνὴρ καὶ τὸ κύριον ὄνομα καὶ τὸν ἐπίσκοπον ἐπαληθεύσας. Ἰατρικῆς μὲν γὰρ σωματῶν ἀπεφέρετο τὰ πρῶτα τῆς ἐπιστήμης, ψυχῶν δὲ θεραπευτικῆς οἷος οὐδὲ ἄλλος ἀνθρώπων ἐτύγγανεν φιλανθρωπίας γνησιότητος συμπαθείας σπουδῆς τῶν τῆς παρ' αὐτοῦ δεομένων ὠφελείας ἕνεκεν, πολὺ δὲ ἦν αὐτῷ καὶ τὸ περὶ τὰ θεῖα μαθήματα συνησκημένον.

[24] Οὗτος μὲν δὴ τοιοῦτος ἦν· ἐν Καισαρείᾳ δὲ τῆς Παλαιστίνης Θεότεκνον σπουδαιότατα τὴν ἐπισκοπὴν διελθόντα Ἀγάπιος διαδέχεται· ὃν καὶ πολλὰ καμεῖν γνησιωτάτην τε πρόνοιαν τῆς τοῦ λαοῦ προστασίας ἴσμεν πεπονημένον πλουσία τε χειρὶ πάντων μάλιστα πενήτων ἐπιμεμελημένον.

[25] Κατὰ τοῦτον ἐλλογιμώτατον αὐτῷ τε βίῳ φιλόσοφον ἀληθῆ πρεσβείου τῆς αὐτόθι παροικίας ἡξιωμένον Πάμφιλον¹ ἔγνωμεν· ὃν ὁποῖός τις ἦν καὶ ὅθεν ὀρμώμενος, οὐ σμικρὰς ἂν γένοιτο δηλοῦν ὑποθέσεως· ἕκαστα δὲ τοῦ κατ' αὐτὸν βίου καὶ ἥς συνεστήσατο διατριβῆς, τοὺς τε κατὰ τὸν διωγμὸν ἐν διαφόροις ὁμολογίαις ἀγῶνας αὐτοῦ καὶ ὃν ἐπὶ πᾶσιν ἀνεδήσατο τοῦ μαρτυρίου στέφανον, ἐν ἰδίᾳ τῇ περὶ αὐτοῦ διειλήφμεν ὑποθέσει.

[26] Ἄλλ' οὗτος μὲν τῶν τῇδε θαυμασιώτατος· ἐν δὲ τοῖς μάλιστα καθ' ἡμᾶς σπανιωτάτους γενομένους ἴσμεν τῶν μὲν ἐπ' Ἀλεξανδρείας πρεσβυτέρων Πιέριον, Μελέτιον δὲ τῶν κατὰ Πόντον ἐκκλησιῶν ἐπίσκοπον.

[27] Ἄλλ' ὃ μὲν ἄκρως ἀκτήμονι βίῳ καὶ μαθήμασιν φιλοσόφοις δεδοκίμαστο, ταῖς περὶ τὰ θεῖα θεωρίαις καὶ ἐξηγήσεσιν καὶ ταῖς ἐπὶ τοῦ κοινοῦ τῆς ἐκκλησίας διαλέξεσιν ὑπερφυῶς ἐξησκημένος· ὁ δὲ Μελέτιος (τὸ μέλι τῆς Ἀττικῆς ἐκάλουν αὐτὸν οἱ ἀπὸ παιδείας) τοιοῦτος ἦν οἷον ἂν γράψειέν τις τὸν κατὰ πάντα λόγων ἕνεκα τελεώτατον. Ῥητορικῆς μὲν γε τὴν ἀρετὴν οὐδ' οἷον τε θαυμάζειν, ἐπαξίως ἀλλὰ τοῦτο μὲν εἶναι αὐτῷ φαίη ἂν τις τὸ κατὰ φύσιν· τῆς δ' ἄλλης πολυπειρίας τε καὶ πολυμαθείας τίς ἂν τὴν ἀρετὴν ὑπερβάλοιτο;

¹ Zob. HE VI, 32, 3; VIII, 13, 6; EUZEBIUSZ Z CEZAREI, *O męczennikach palestyńskich* 13.

Antiochii, przejeżdżając przez Laodyceę, został zatrzymany przez tamtejszych braci, jako że właśnie zmarł Euzebiusz.

[22] Po śmierci Anatola został tam biskupem Stefan jako ostatni przed wybuchem prześladowania. Swą wiedzą filozoficzną i całym swym wykształceniem greckim budził powszechny podziw, ale do wiary Bożej nie miał takiego zapachu, jak to wykazało późniejsze prześladowanie, w czasie którego okazał się raczej człowiekiem fałszywym, tchórzliwym i miękkim niż prawdziwym filozofem.

[23] Jednakże nie był to powód, dla którego Kościół miałby lec w gruzach, bo wkrótce potem podźwignął go Teodot, którego sam Bóg ustanowił biskupem tamtejszej gminy, człowiek, którego czyny odpowiadały jego Pańskiemu imieniu i urzędowi biskupiemu. Po pierwsze bowiem posiadał w wysokim stopniu sztukę leczenia ciała ludzkiego, a po drugie żaden człowiek nie dorównywał mu w umiejętności uzdrawiania duszy, wszystko zaś płynęło z miłości bliźniego, szlachetności, współczucia i z chęci przysłużenia się tym, którzy potrzebowali jego pomocy. Odznaczał się też wielką biegłością w teologii.

[24] Taki to był człowiek. W Cezarei Palestyńskiej następcą Teoteknosa, który z największą gorliwością pełnił biskupie obowiązki, został Agapios. Wiadomo, jak niestrudzenie pracował, jaką najtroskliwszą opieką otaczał powierzony sobie lud i jak szczodłą ręką zajmował się wszystkimi, a zwłaszcza ubogimi.

[25] Za jego czasów poznaliśmy Pamfila¹, męża wielce uczonego, który wiódł życie prawdziwie filozoficzne, a piastował godność prezbitera tamtejszego Kościoła. By opisać, kim był i skąd pochodził, potrzeba by niemałej księgi. Szczegóły dotyczące jego życia i szkoły, jaką założył, walki, jakie stoczył w czasie prześladowania, wielokrotnie wyznając wiarę, a wreszcie jaki ozdobił go wieniec, opowiedziałem w osobnym piśmie.

[26] Był to spośród tutejszych ludzi mąż z pewnością godzien największego podziwu. Bardzo niewielu jest takich zwłaszcza za naszych czasów, a z tych znamy tylko prezbitera aleksandryjskiego Pieriosa i Melitiosa, biskupa Kościołów Pontu.

[27] Pierwszy z nich cieszył się wielką estymą ze względu na swe ubogie życie i wykształcenie filozoficzne. Osiągnął on nadzwyczajną biegłość w rozważaniu i objaśnianiu spraw Bożych i w ich wykładaniu na zebraniach kościelnych. Melitios zaś (ludzie nauki zwali go miodem attyckim), był człowiekiem tej miary, iż można by o nim napisać, że osiągnął szczyty wszechstronnej wiedzy. Siła jego wymowy przewyższała wszelki podziw, lecz można by powiedzieć, że był to dar wrodzony; któż jednak mógłby go przewyżścić w innych jego rozległych osiągnięciach naukowych i wszechstronnej wiedzy?

[28] Ὅτι δὴ ἐπὶ πάσαις λογικαῖς ἐπιστήμαις τὸν τεχνικώτατον καὶ λογιώτατον, καὶ μόνον πείραν αὐτοῦ λαβὼν, εἶπες ἄν; ἐφάμιλλα δὲ αὐτῷ καὶ τὰ τῆς ἀρετῆς παρῆν τοῦ βίου. Τοῦτον κατὰ τὸν τοῦ διωγμοῦ καιρὸν τοῖς κατὰ Παλαιστίνην κλίμασιν διαδιδράσκοντα ἐφ' ὅλοις ἔτεσιν ἑπτὰ κατενόησαμεν.

[29] Τῆς δ' ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας μετὰ τὸν μικρῷ πρόσθεν δηλωμένον ἐπίσκοπον Ὑμέναιον¹ Ζαβδάς τὴν λειτουργίαν παραλαμβάνει· μετ' οὐ πολὺ δὲ τούτου κεκοιμημένου, Ἑρμων ὕστατος τῶν μέχρι τοῦ καθ' ἡμᾶς διωγμοῦ τὸν εἰς ἔτι νῦν ἐκείσε πεφυλαγμένον ἀποστολικὸν διαδέχεται θρόνον.

[30] Καὶ ἐπ' Ἀλεξανδρείας δὲ Μάξιμον ὀκτωκαίδεκα ἔτεσιν μετὰ τὴν Διονυσίου τελευτὴν ἐπισκοπεύσαντα Θεωνᾶς διαδέχεται². καθ' ὃν ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπὶ ταῦτον τῷ Πιερῷ πρεσβυτερίου ἡξιωμένος Ἀχιλλᾶς ἐγνώριζετο, τῆς ἱερᾶς πίστεως τὸ διδασκαλεῖον ἐγκεχειρισμένος, οὐδενὸς ἦττον σπανιώτατον φιλοσοφίας ἔργον καὶ πολιτείας εὐαγγελικῆς τρόπον γνήσιον ἐπιδεδειγμένος.

[31] Μετὰ δὲ Θεωνᾶν ἐννεακαίδεκα ἔτεσιν ἐξυπηρετησάμενον διαδέχεται τὴν ἐπισκοπὴν τῶν ἐπ' Ἀλεξανδρείας Πέτρος³, ἐν τοῖς μάλιστα καὶ αὐτὸς διαπρέψας ἐφ' ὅλοις δυοκαίδεκα ἐνιαυτοῖς, ὧν πρὸ τοῦ διωγμοῦ τρισὶν οὐδ' ὅλοις ἔτεσιν ἡγησάμενος τῆς ἐκκλησίας, τὸν λοιπὸν τοῦ βίου χρόνον εὐτονωτέρᾳ τῇ συνασκήσει ἑαυτὸν τε ἥγεν καὶ τῆς κοινῆς τῶν ἐκκλησιῶν ὠφελείας οὐκ ἀφανῶς ἐπεμέλετο. Ταύτη δ' οὖν ἐνάτῳ ἔτει τοῦ διωγμοῦ τὴν κεφαλὴν ἀποτμηθεὶς τῷ τοῦ μαρτυρίου κατεκοσμήθη στεφάνῳ.

[32] Ἐν τούτοις τὴν τῶν διαδοχῶν περιγράψαντες ὑπόθεσιν, ἀπὸ τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν γενέσεως ἐπὶ τὴν τῶν προσευκτηρίων καθαίρεσιν εἰς ἔτη συντείνουσαν πέντε καὶ τριακόσια, φέρε, ἐξῆς τοὺς καθ' ἡμᾶς τῶν ὑπὲρ εὐσεβείας ἀνδρισμένων ἀγῶνας, ὅσοι τε καὶ ὀπηλῖκοι γεγόνασιν, καὶ τοῖς μεθ' ἡμᾶς εἰδέναι διὰ γραφῆς καταλείψωμεν.

¹ Zob. HE VII, 28, 1.

² Maksym był biskupem Aleksandrii od 264; Teonas od 282.

[28] Przypatrzysz mu się lepiej, choćby tylko raz, czy nie powiedziałoby się, że we wszystkich dziedzinach nauki osiągnął najwyższą biegłość i wprawę? Nie mniejszych jednak wyżyn sięgała cnota jego życia. Patrzyłem na niego przez całe siedem lat za czasów prześladowania, kiedy ukrywał się w okolicach palestyńskich.

[29] Zwierzchnictwo Kościoła jerozolimskiego po Hymenajosie, wspomnianym wcześniej biskupie¹, objął Zabdas. Gdy zaś wkrótce zmarł, jako jego następcę na przechowywanym tam aż do dzisiaj tronie apostołskim zasiadł Hermon, ostatni biskup przed prześladowaniem naszych czasów.

[30] W Aleksandrii po śmierci Dionizego biskupem przez osiemnaście lat był Maksymus, a jego następcą został Teonas². Za jego to czasów w Aleksandrii zasłynął wyniesiony razem z Pieriosem do godności prezbiteratu Achilles, któremu oddano szkołę świętej wiary a który swymi czynami bardziej niż wszyscy inni przejawiał, rzecz to bardzo rzadka, zasady filozoficzne, a jego sposób życia był zgodny z Ewangelią.

[31] Po Teonasie, który dziewiętnaście lat sprawował swój urząd, biskupstwo aleksandryjskie przejął Piotr³. On również przez dwanaście lat wspaniale się odznaczył. Przed prześladowaniem przez niespełna trzy lata zarządzał Kościołem, przez całą zaś resztę życia oddawał się razem z innymi najsurowszej ascezie i nie ukrywał się, w trosce o wspólne dobro Kościołów. Dlatego też w dziewiątym roku prześladowania został ścięty i ozdobiony wieńcem męczeństwa.

[32] Oto opisaliśmy w tych księgach sukcesje od narodzenia naszego Zbawiciela aż do zburzenia domów modlitwy, to znaczy okres trzystu pięciu lat. Teraz zaś pragniemy potomności przekazać na piśmie potyczki współczesnych nam zawodników, którzy mężnie walczyli za sprawę religii, by potomność wiedziała, jak były liczne i jak zacięte.

³ Piotr był biskupem Aleksandrii od 300 do męczeńskiej śmierci w r. 311/312.

Η'

Τάδε καὶ ἡ ὀγδόη περιέχει βίβλος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας

- A' Περὶ τῶν πρὸ τοῦ καθ' ἡμᾶς διωγμοῦ.
- B' Περὶ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν καθαιρέσεως.
- Γ' Περὶ τοῦ τρόπου τῶν κατὰ τὸν διωγμὸν ἡγωνισμένων.
- Δ' Περὶ τῶν αἰοιδίμων τοῦ θεοῦ μαρτύρων, ὡς πάντα τόπον ἔπλησαν
τῆς ἑαυτῶν μνήμης, ποικίλους τοὺς ὑπὲρ εὐσεβείας ἀναδησάμενοι
στεφάνους.
- E' Περὶ τῶν κατὰ Νικομήδειαν.
- ς' Περὶ τῶν κατὰ τοὺς βασιλικοὺς οἴκους.
- Z' Περὶ τῶν κατὰ Φοινίκην Αἴγυπτίων.
- Η' Περὶ τῶν κατὰ τὴν Αἴγυπτον.
- Θ' Περὶ τῶν κατὰ Θηβαῖδα.
- I' Φιλέου μάρτυρος περὶ τῶν κατ' Ἀλεξάνδρειαν πεπραγμένων ἔγγραφοι
διδασκαλίας.
- ΙΑ' Περὶ τῶν κατὰ Φρυγίαν.
- ΙΒ' Περὶ πλείστων ἐτέρων ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν διαφόρως ἡγωνισμένων.
- ΙΓ' Περὶ τῶν τῆς ἐκκλησίας προέδρων τῶν τὸ γνήσιον ἥς ἐπρέσβευον
εὐσεβείας διὰ τοῦ σφῶν αἵματος ἐπιδεδειγμένων.
- ΙΔ' Περὶ τοῦ τρόπου τῶν τῆς εὐσεβείας ἐχθρῶν.
- ΙΕ' Περὶ τῶν τοῖς ἐκτὸς συμβεβηκότων.
- Ις' Περὶ τῆς ἐπὶ τὸ κρεῖττον τῶν πραγμάτων μεταβολῆς.
- ΙΖ' Περὶ τῆς τῶν κρατούντων παλινωδίας.

KSIEGA ÓSMA

Treść księgi ósmej *Historii kościelnej*

1. Wydarzenia poprzedzające współczesne prześladowania
2. Zburzenie kościołów
3. Zachowanie tych, którzy w czasie prześladowania stanęli do walki
4. Sławetni Boży męczennicy, którzy ze względu na wiarę ozdobieni rozmaitymi wieńcami, odcisnęli ślad w pamięci całego świata
5. Wydarzenia w Nikomedii
6. Wydarzenia w pałacu cesarskim
7. Egipcjanie w Fenicji
8. Wydarzenia w Egipcie
9. Wydarzenia w Tebaidzie
10. Pisemna relacja męczennika Fileasa z wydarzeń aleksandryjskich
11. Wydarzenia we Frygii
12. Wiele innych mężczyzn i kobiet, którzy walczyli w różny sposób
13. Dostojnicy kościelni, którzy prawdę głoszonej przez siebie religii potwierdzili własną krwią
14. Zachowanie wrogów religii
15. Losy pogan
16. Poprawa sytuacji
17. Odwołanie prześladowania przez władców

Τὴν τῶν ἀποστόλων διαδοχὴν ἐν ὅλοις ἑπτὰ περιγράψαντες βιβλίους, ἐν ὀγδόῳ τούτῳ συγγράμματι τὰ καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς, οὐ τῆς τυχούσης ἄξια ὄντα γραφῆς, ἐν τι τῶν ἀναγκαιοτάτων ἡγούμεθα δεῖν εἰς γνῶσιν καὶ τῶν μεθ' ἡμᾶς παραδοῦναι, καὶ ἄρξεται γε ὁ λόγος ἡμῖν ἐντεῦθεν.

A'

Περὶ τῶν πρὸ τοῦ καθ' ἡμᾶς διωγμοῦ

[1] Ὅσης μὲν καὶ ὁποίας πρὸ τοῦ καθ' ἡμᾶς διωγμοῦ δόξης ὁμοῦ καὶ παρρησίας ὁ διὰ Χριστοῦ τῷ βίῳ κατηγγελημένος τῆς εἰς τὸν τῶν ὅλων θεὸν εὐσεβείας λόγος παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις, Ἑλλησί τε καὶ βαρβάροις, ἡξίωτο, μεῖζον ἢ καθ' ἡμᾶς ἐπαξίως διηγῆσασθαι.

[2] Τεκμήρια δ' ἂν γένοιτο τῶν κρατούντων αἱ περὶ τοὺς ἡμετέρους δεξιώσεις, οἷς καὶ τὰς τῶν ἐθνῶν ἐνεχειρίζον ἡγεμονίας, τῆς περὶ τὸ θύειν ἀγωνίας κατὰ πολλὴν ἦν ἀπέσφζον περὶ τὸ δόγμα φιλίαν αὐτοὺς ἀπαλλάττοντες¹.

[3] Τί δεῖ περὶ τῶν κατὰ τοὺς βασιλικοὺς λέγειν οἴκους καὶ τῶν ἐπὶ πᾶσιν ἀρχόντων; οἱ τοῖς οἰκείοις εἰς πρόσωπον ἐπὶ τῷ θείῳ παρρησιαζομένοις λόγῳ τε καὶ βίῳ συνεχώρουν, γαμεταῖς καὶ παισὶ καὶ οἰκέταις, μόνον οὐχὶ καὶ ἐγκαυχᾶσθαι ἐπὶ τῇ παρρησίᾳ τῆς πίστεως ἐπιτρέποντες· οὐς ἐξόχως καὶ μᾶλλον τῶν συνθεραπόντων ἀποδεκτοὺς ἡγοῦντο.

[4] Οἷος ἐκεῖνος ἦν Δωρόθεος, πάντων αὐτοῖς εὐνοούστατός τε καὶ πιστότατος καὶ τούτων ἔνεκα διαφερόντως παρὰ τοὺς ἐν ἀρχαῖς καὶ ἡγεμονίαις ἐντιμότατος, ὃ τε σὺν αὐτῷ περιβόητος Γοργόνιος καὶ ὅσοι τῆς αὐτῆς ὁμοίως τούτοις ἡξίωντο διὰ τὸν τοῦ θεοῦ λόγον τιμῆς.

[5] Οἷας τε καὶ τοὺς καθ' ἐκάστην ἐκκλησίαν ἄρχοντας παρὰ πᾶσιν ἐπιτρόποις καὶ ἡγεμόσιν ἀποδοχῆς ἦν ὅρᾱν ἀξιουμένους. Πῶς δ' ἂν τις διαγράψειεν τὰς μυριάνδρους ἐκείνας ἐπισυναγωγὰς καὶ τὰ πλήθη τῶν

¹ Euzebiusz nawiązuje zapewne do czasów sprzed prześladowania Dioklecjana, a po śmierci Waleriana (260). Rzeczywiście chrześcijanie byli wtedy tolerowani, a przypadki męczeństwa zdarzały się dość rzadko.

Sukcesję apostołską opisaliśmy w siedmiu księgach. W obecnej, ósmej, trzeba szczególnie starannie zająć się wydarzeniami współczesnymi, a uważamy za nieodzowne podanie ich do wiadomości przyszłych pokoleń. Takie jest założenie naszego opowiadania.

1.

Wydarzenia poprzedzające współczesne prześladowanie

[1] Przekracza moje możliwości godne opisanie wielkości i chwały oraz swobody, jaką przed dzisiejszym prześladowaniem cieszyła się u wszystkich ludzi, Greków i barbarzyńców, religia Boga wszechświata głoszona ludzkości przez Chrystusa.

[2] Dowodem niech będzie łaskawość władców okazywana naszym współbraciom. Powierzyli im nawet zwierzchnictwo nad ludami, a z wielkiej życzliwości, jaką mieli dla naszej wiary, zwalniali ich z przykrego dla nich obowiązku składania ofiar¹.

[3] Co mam powiedzieć o dworzanach cesarskich, a przede wszystkim o samych cesarzach? Swym dworzanom pozostawiali w swej obecności zupełną swobodę słowa i czynu, podobnie ich żonom, dzieciom i domownikom, a nawet pozwalali im niemal szczyścić się wolnością wiary. Okazywali im szczególną łaskę, bardziej niż innym poddanym.

[4] Tak było właśnie z owym Doroteuszem, który okazywał im więcej przywiązania i wierności niż wszyscy inni i dlatego darzyli go większymi względami niż tych, którzy piastowali urzędy i sprawowali władzę. Tak było również ze sławnym Gorgoniosem oraz z wieloma innymi, których ze względu na Słowo Boże uważali za godnych takiego samego szacunku.

[5] Można było poza tym zobaczyć, jakimi względami dostojnicy cywilni i wojskowi darzyli zwierzchników poszczególnych Kościołów. A jak opisać owe tysiące ludzi przychodzących do kościoła, te liczne zgromadzenia w każdym mieście i ten wspólny napływ tłumów do domów modlitwy? Ponieważ

κατὰ πᾶσαν πόλιν ἀθροισμάτων τάς τε ἐπισήμους ἐν τοῖς προσευκτηρίοις συνδρομάς; ὧν δὴ ἔνεκα μηδαμῶς ἔτι τοῖς πάλαι οἰκοδομήμασιν ἀρκούμενοι, εὐρείας εἰς πλάτος ἀνὰ πάσας τὰς πόλεις ἐκ θεμελίων ἀνίστων ἐκκλησίας¹.

[6] Ταῦτα δὲ τοῖς χρόνοις προϊόντα ὁσημέραι τε εἰς αὔξην καὶ μέγεθος ἐπιδιδόντα οὐδεὶς ἀνεῖργεν φθόνος οὐδέ τις δαίμων πονηρὸς οἶός τε ἦν βασκαίνειν οὐδ' ἀνθρώπων ἐπιβουλαῖς κωλύειν, ἐς ὅσον ἡ θεία καὶ οὐράνιος χεὶρ ἔσκεπέν τε καὶ ἐφρούρει, οἷα δὴ ἄξιον ὄντα, τὸν ἑαυτῆς λαόν.

[7] Ὡς δ' ἐκ τῆς ἐπὶ πλέον ἐλευθερίας ἐπὶ χαννότητα καὶ νωθρίαν τὰ καθ' ἡμᾶς μετῆλλάττετο, ἄλλων ἄλλοις διαφθονουμένων καὶ διαλοιδορουμένων καὶ μόνον οὐχὶ ἡμῶν αὐτῶν ἑαυτοῖς προσπολεμούντων ὅπλοις, εἰ οὕτω τύχοι, καὶ δόρασιν τοῖς διὰ λόγων ἀρχόντων τε ἄρχουσι προσρηγνύντων καὶ λαῶν ἐπὶ λαοὺς καταστασιαζόντων τῆς τε ὑποκρίσεως ἀφάτου καὶ τῆς εἰρωνείας ἐπὶ πλείστον ὅσον κακίας προϊούσης, ἡ μὲν δὴ θεία κρίσις, οἷα φίλον αὐτῇ, πεφεισμένως, τῶν ἀθροισμάτων ἔτι συγκροτουμένων, ἡρέμα καὶ μετρίως τὴν αὐτῆς ἐπισκοπὴν ἀνεκίνει, ἐκ τῶν ἐν στρατείαις ἀδελφῶν καταρχομένου τοῦ διωγμοῦ.

[8] Ὡς δ' ἀνεπαισθήτως ἔχοντες οὐχ ὅπως εὐμενὲς καὶ ἴλεω καταστήσασθαι τὸ θεῖον προθυμούμεθα, οἷα δέ τινες ἄθεοι ἀφρόντιστα καὶ ἀνεπίσκοπα τὰ καθ' ἡμᾶς ἡγούμενοι ἄλλας ἐπ' ἄλλαις προσετίθεμεν κακίας οἱ τε δοκοῦντες ἡμῶν ποιμένες τὸν τῆς θεοσεβείας θεσμόν παρωσάμενοι ταῖς πρὸς ἀλλήλους ἀνεφλέγοντο φιλονεικίαις, αὐτὰ δὲ ταῦτα μόνα, τὰς ἔριδας καὶ τὰς ἀπειλὰς τόν τε ζῆλον καὶ τὸ πρὸς ἀλλήλους ἔχθος τε καὶ μῖσος ἐπαύξοντες οἷα τε τυραννίδας τὰς φιλαρχίας ἐκθύμως διεκδικοῦντες, τότε δὴ, τότε κατὰ τὴν φάσκουσαν τοῦ Ἱερεμίου φωνὴν ἐγνόφωσεν ἐν ὀργῇ αὐτοῦ κύριος τὴν θυγατέρα Σιών καὶ κατέρριψεν ἐξ οὐρανοῦ δόξασμα Ἰσραὴλ οὐκ ἐμνήσθη τε ὑποποδίου ποδῶν αὐτοῦ ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς αὐτοῦ· ἀλλὰ καὶ κατεπόντισεν κύριος πάντα τὰ ὥραῖα Ἰσραὴλ καὶ καθεῖλεν πάντας τοὺς φραγμοὺς αὐτοῦ².

[9] Κατὰ τε τὰ ἐν Ψαλμοῖς προθεσπισθέντα κατέστρεψεν τὴν διαθήκην τοῦ δούλου αὐτοῦ καὶ ἐβεβήλωσεν εἰς γῆν διὰ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν καθαιρέσεως τὸ ἁγίασμα αὐτοῦ καὶ καθεῖλεν πάντας τοὺς φραγμοὺς αὐτοῦ, ἔθετο τὰ ὀχυρώματα αὐτοῦ δειλίαν· διήρπασάν τε τὰ πλήθη τοῦ λαοῦ πάντες οἱ διοδεύοντες ὁδόν, καὶ δὴ ἐπὶ τούτοις ὄνειδος ἐγενήθη τοῖς γείτοσιν αὐτοῦ. Ὑψωσεν γὰρ τὴν δεξιὰν τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ καὶ ἀπέστρεψεν τὴν βοήθειαν τῆς ῥομφαίας αὐτοῦ καὶ οὐκ ἀντελάβετο αὐτοῦ ἐν τῷ πολέμῳ· ἀλλὰ καὶ κατέλυσεν ἀπὸ καθαρισμοῦ αὐτὸν καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν κατέρραξεν ἐσμίκρυνέν τε τὰς ἡμέρας τοῦ χρόνου αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ πᾶσιν κατέχεεν αὐτοῦ αἰσχύνην³.

¹ Choć nie ma powodu nie wierzyć Eusebiuszowi, trzeba przyznać że znamy bardzo mało przykładów kościołów z III wieku.

stare budynki już nie wystarczały, we wszystkich miastach budowano nowe, przestronne kościoły¹.

[6] Tego zaś stopniowego postępu, tej z dnia na dzień rosnącej wielkości, nie hamowała żadna zawiść, żaden zły demon nie był w stanie rzucić nań uroku ani go powstrzymać nawet z pomocą ludzkich knowań, dopóki Boża i niebiańska ręka osłaniała i chroniła swój lud, który był tego godzien.

[7] Lecz gdy wskutek tej pełnej swobody popadliśmy w lekkomyślność i gnuśność, gdy jedni do drugich odnosili się z zawiścią i wybuchały kłótnie, gdy sami sobie niemal wypowiedzieliśmy otwartą wojnę i przy byle sposobności atakowaliśmy się słowami ostrymi jak miecze i włócznie, gdy rządzący porywali się na rządzących, a gmina występowała przeciwko gminie, gdy niewypowiedziana obłuda i fałsz doszły do granic niegodziwości – zaczął swe działanie sąd Boży. Najpierw, jak zawsze, ostrożnie, bo zgromadzenia jeszcze się wciąż odbywały, spokojnie i umiarkowanie; prześladowanie rozpoczęło się od wiernych, którzy służyli w wojsku.

[8] Zachowując się jak ludzie nieczuli, nie staraliśmy się zwrócić ku sobie Bożej łaskawości i miłosierdzia, lecz jak bezbożnicy sądziliśmy, że Bóg się o nas nie troszczy i nie opiekuje się nami, więc dodawaliśmy grzechy do grzechów. Ci, którzy mieli być naszymi pasterzami, deptali zasady religijne i płonęli wzajemną zawiścią, a rosły tylko ich kłótnie, pogrożki, rywalizacja, nieprzyjaźń i nienawiść. Jakby chodziło o panowanie, dochodzili swych praw do władzy, którą tak kochali. Wówczas według słów Jeremiasza „otoczył Pan mrokiem gniewu córkę Syjonu i strącił z nieba świetność Izraela, niepomny na podnózek swoich stóp, w dniu swego gniewu. I zatopił Pan wszelką piękność Izraela i zrównał z ziemią wszystkie jego mury”².

[9] A według proroctwa zawartego w psalmach „obalił testament swego sługi, zbezcześcił do gruntu” – przez zniszczenie kościołów – „jego świątynię i zrównał z ziemią wszystkie jego mury, a w jego twierdzach wzbudził strach. Tłumy ludu ograbili wszyscy przechodnie, a ponadto stał się pośmiewiskiem swoich sąsiadów. Bowiem Pan podniósł prawicę jego nieprzyjaciół i odebrał mu pomoc swego miecza, i nie wsparł go w czasie wojny. Co więcej, pozbawił go oczyszczenia, a jego tron rozbił o ziemię. Uszczuplił dni jego czasu, a do tego wszystkiego okrył go wstydem”³.

² Lm 2, 1-2. Argumentacja Euzebiusza jest podobna do prorockiej interpretacji zburzenia Świątyni jerozolimskiej przez Nabuchodonozora: nieszczęścia spadły na naród na skutek jego grzechów. W HE VII Euzebiusz podaje przykłady wielu świętych biskupów owych czasów, ale mówi też o nadużyciach Pawła z Samosaty (VII, 29-30). Przykładem innych skandalicznych postaw może być również częściowo zachowany protokół synodu w Cyrcie w roku 305 (por. SCL 1, 48-49).

³ Ps 89(88), 40-46.

Β'

Περὶ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν καθαιρέσεως

[1] Συντετέλεσται δῆτα καθ' ἡμᾶς ἅπαντα, ὁπνίκα τῶν μὲν προσευκτηρίων τοὺς οἴκους ἐξ ὕψους εἰς ἔδαφος αὐτοῖς θεμελίους καταρριπτούμενους, τὰς δ' ἐνθέους καὶ ἱεράς γραφὰς κατὰ μέσας ἀγοράς πυρὶ παραδιδόμενας αὐτοῖς ἐπέιδομεν ὀφθαλμοῖς τοὺς τε τῶν ἐκκλησιῶν ποιμένας αἰσχυρῶς ὥδε κάκεῖσε κρυπταζομένους, τοὺς δὲ ἀσχημόνως ἀλίσκομένους καὶ πρὸς τῶν ἐχθρῶν καταπαιζομένους, ὅτε καὶ κατ' ἄλλον προφητικὸν λόγον ἐξεχύθη ἐξουδένωσις ἐπ' ἄρχοντας, καὶ ἐπλάνησεν αὐτοὺς ἐν ἀβάτῳ καὶ οὐχ ὁδῷ¹.

[2] Ἀλλὰ τούτων μὲν οὐχ ἡμέτερον διαγράφειν τὰς ἐπὶ τέλει σκυθρωπὰς συμφοράς, ἐπεὶ καὶ τὰς πρόσθεν τοῦ διωγμοῦ διαστάσεις τε αὐτῶν εἰς ἀλλήλους καὶ ἀτοπίας οὐχ ἡμῖν οἰκεῖον μνήμη παραδιδόναί· δι' ὃ καὶ πλέον οὐδὲν ἱστορῆσαι περὶ αὐτῶν διέγνωμεν ἢ δι' ὧν ἂν τὴν θεῖαν δικαιώσαιμεν κρίσιν.

[3] Οὐκοῦν οὐδὲ τῶν πρὸς τοῦ διωγμοῦ πεπειραμένων ἢ τῶν εἰς ἅπαν τῆς σωτηρίας νευναυγηκότων αὐτῇ τε γνώμῃ τοῖς τοῦ κλύδωνος ἐναπορριφέντων βυθοῖς μνήμην ποιήσασθαι προήχθημεν, μόνᾳ δ' ἐκεῖνα τῇ καθόλου προσθήσομεν ἱστορίᾳ, ἃ πρῶτοις μὲν ἡμῖν αὐτοῖς, ἔπειτα δὲ καὶ τοῖς μεθ' ἡμᾶς γένοιτ' ἂν πρὸς ὠφελείας. Ἵωμεν οὖν ἐντεῦθεν ἥδη τοὺς ἱεροὺς ἀγῶνας τῶν τοῦ θεοῦ λόγου μαρτύρων ἐν ἐπιτομῇ διαγράψοντες.

Γ'

Περὶ τοῦ τρόπου τῶν κατὰ τὸν διωγμὸν ἡγωνισμένων

[B, 4] Ἔτος τοῦτο ἦν ἐννεακαιδέκατον τῆς Διοκλητιανοῦ βασιλείας, Δύστρος μὲν, λέγοιτο δ' ἂν οὗτος Μάρτιος κατὰ Ῥωμαίους, ἐν ᾧ τῆς τοῦ σωτηρίου πάθους ἑορτῆς² ἐπελαυνούσης ἥπλωτο πανταχόσε βασιλικά γράμματα, τὰς μὲν ἐκκλησίας εἰς ἔδαφος φέρειν, τὰς δὲ γραφὰς ἀφανεῖς πυρὶ γενέσθαι προστάττοντα, καὶ τοὺς μὲν τιμῆς ἐπειλημμένους ἀτίμους, τοὺς δ' ἐν οἰκετίαις, εἰ ἐπιμένοιν τῇ τοῦ Χριστιανισμοῦ προθέσει, ἐλευθερίας στερεῖσθαι προαγορεύοντα³.

[B, 5] Καὶ ἡ μὲν πρώτη καθ' ἡμῶν γραφὴ τοιαύτη τις ἦν· μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐτέρων ἐπιφοιτησάντων γραμμάτων, προσετάρτετο τοὺς τῶν ἐκκλησιῶν

¹ Ps 107(106), 40.

² W Nikomedii dekret ogłoszono 24 lutego 303 roku. Do Cezarei Palestyńskiej dotarł on zatem po miesiącu, czyli możemy przypuszczać, że nie był wysłany zwykłą pocztą, gdyż ta pokonywała 20 mil dziennie i potrzebowałaby na to około dwóch miesięcy. Widocznie dla cesarza był to dekret tak wielkiej wagi, że przesłał go specjalnym kurierem.

2.

Zburzenie kościołów

[1] Wszystko to spełniło się w naszych czasach. Widzieliśmy bowiem na własne oczy, jak domy modlitwy doszczętnie burzono aż do fundamentów, jak natchnione i święte Pisma na publicznych placach rzucono na pastwę płomieni, jak pasterze Kościołów haniebnie szukali kryjówek byle gdzie, a innych sromotnie chwymano i wystawiano na pośmiewisko nieprzyjaciół; jak się sprawdziło i inne prorocze słowo: „wylano wzdargę na rządzących i dano im błędzić po manowcach i bezdrożach”¹.

[2] Ale to nie moja rzecz opisywać nieszczęścia, jakie w końcu na nich spadły, tak samo jak nie było moją sprawą przekazywać potomnym ich sporów i nieprawości, jakich się dopuszczali przed prześladowaniem. Dlatego postanowiłem o tych sprawach opowiadać tylko tyle, ile potrzeba na usprawiedliwienie sądów Bożych.

[3] A zatem nie będę już wspominał o tych, którzy na skutek prześladowania ulegli pokusie, ani o tych, którzy we wszystkim odnoszącym się do zbawienia okazali się być rozbitkami i którzy tym samym rzucili się w głębie otchłani, lecz tylko to włączę do historii powszechnej, co będzie pożyteczne najpierw dla nas samych, a potem dla potomności. Zaczniemy więc skrótowy opis świętych zapasów męczenników Słowa Bożego.

3.

Zachowanie tych, którzy w czasie prześladowania stanęli do walki

[2, 4] Był to dziewiętnasty rok panowania Dioklecjana, miesiąc Dystros, czyli marzec według nomenklatury rzymskiej, kiedy tuż przed samym świętem Męki Zbawiciela² zostały wszędzie porozwieszane edykty cesarskie z rozkazem, by kościoły zrównać z ziemią, a Pisma zniszczyć ogniem, oraz z obwieszczeniem, że dostojnicy będą złożeni ze swych godności, a ludzie prywatni, jeśli będą trwać w wyznawaniu wiary chrześcijańskiej, zostaną pozbawieni wolności³.

[2, 5] Był to pierwszy wydany przeciwko nam dekret. Wkrótce potem nastąpiły inne edykty, z rozkazem, by wszędzie i wszystkich dostojników

³ Można też rozumieć inaczej: niewolnicy u ludzi prywatnych zostaną pozbawieni szans na uwolnienie, jeśli będą trwać przy chrześcijaństwie.

προέδρους πάντας τοὺς κατὰ πάντα τόπον πρῶτα μὲν δεσμοῖς παραδίδοσθαι, εἴθ' ὕστερον πάσῃ μηχανῇ θύειν ἐξαναγκάζεσθαι¹.

[Γ, 1] Τότε δὴ οὖν, τότε πλείστοι μὲν ὅσοι τῶν ἐκκλησιῶν ἄρχοντες, δειναῖς αἰκίαις προθύμως ἐναθλήσαντες, μεγάλων ἀγώνων ἱστορίας ἐπεδείξαντο, μυρίοι δ' ἄλλοι τὴν ψυχὴν ὑπὸ δειλίας προναρκήσαντες προχείρως οὕτως ἀπὸ πρώτης ἐξησθένησαν προσβολῆς, τῶν δὲ λοιπῶν ἕκαστος εἶδη διάφορα βασάνων ἐνήλλαττεν, ὃ μὲν μᾶστιξιν αἰκιζόμενος τὸ σῶμα, ὃ δὲ στρεβλώσεσιν καὶ ξεσμοῖς ἀνυπομονήτοις τιμωρούμενος, ἐφ' οἷς ἤδη τινὲς οὐκ αἴσιον ἀπηνέγκαντο τοῦ βίου τέλος.

[2] Ἄλλοι δ' αὖ πάλιν ἄλλως τὸν ἀγῶνα διεξήεσαν· ὃ μὲν γάρ τις ἐτέρων βία συνωθούντων καὶ ταῖς παμμιάρους καὶ ἀνάγνοις προσαγόντων θυσίαις ὡς τεθυκὼς ἀπηλλάττετο, καὶ εἰ μὴ τεθυκὼς ἦν, ὃ δὲ μὴδ' ὅλως προσπελάσας μὴδέ τινος ἐναγοῦς ἐφαψάμενος, εἰρηκότων δ' ἐτέρων ὅτι τεθύκοι, σιωπῇ φέρων τὴν συκοφαντίαν ἀπῆει· ἄλλος ἡμιθνής αἰρόμενος ὡς ἂν ἥδη νεκρὸς ἐρρίπτετο,

[3] Καὶ τις αὖ πάλιν ἐπ' ἐδάφους κείμενος μακρὰν ἐσύρετο τοῖν ποδοῖν, ἐν τεθυκόσιν αὐτοῖς λελογισμένος. Ὁ δὲ τις ἐβόα καὶ μεγάλη διεμαρτύρετο φωνὴ τῆς θυσίας τὴν ἄρνησιν, καὶ ἄλλος Χριστιανὸς εἶναι ἐκεκράγει, τῇ τοῦ σωτηρίου προσρήματος ὁμολογίᾳ λαμπρυνόμενος· ἕτερος τὸ μὴ τεθυκέναι μὴδὲ θύσειν ποτὲ διετείνετο.

[4] Ὅμως δ' οὖν καὶ οἶδε πολυχειρία τῆς ἐπὶ τοῦτο τεταγμένης στρατιωτικῆς παρατάξεως κατὰ στόματος παιόμενοι καὶ κατασιγαζόμενοι κατὰ τε προσώπου καὶ παρειῶν τυπτόμενοι μετὰ βίας ἐξωθοῦντο οὕτως ἐξ ἅπαντος οἱ τῆς θεοσεβείας ἐχθροὶ τὸ δοκεῖν ἡνυκέναι περὶ πολλοῦ ἐτίθεντο.

Δ'

Περὶ τῶν ἀοιδίμων τοῦ θεοῦ μαρτύρων, ὡς πάντα τόπον ἐπλησαν τῆς ἑαυτῶν μνήμης, ποικίλους τοὺς ὑπὲρ εὐσεβείας ἀναδησάμενοι στεφάνους

[Γ, 4] Ἄλλ' οὐ καὶ κατὰ τῶν ἀγίων αὐτοῖς μαρτύρων ταῦτα προυχῶρει. Ὡν εἰς ἀκριβὴ διήγησιν τίς ἂν ἡμῖν ἐξαρκέσειεν λόγος;

[Δ, 1] Μυρίους μὲν γὰρ ἱστορήσαι ἂν τις θαυμαστὴν ὑπὲρ εὐσεβείας τοῦ θεοῦ τῶν ὅλων ἐνδεδειγμένους προθυμίαν, οὐκ ἐξ ὅτουπερ μόνον ὁ κατὰ πάντων ἀνεκινήθη διωγμός, πολὺ πρότερον δὲ καθ' ὃν ἔτι τὰ τῆς εἰρήνης συνεκροτεῖτο.

¹ Por. EUZEBIUSZ Z CEZAREI, *O męczennikach palestyńskich* I, 3-5. Zob. EWA WIPSYCKA w: *Męczennicy*, OŻ 9, 37nn.

kościelnych najpierw uwięzić, a potem na wszelkie sposoby zmuszać do składania ofiar¹.

[3, 1] Wtedy bardzo wielu zwierzchników Kościoła odważnie znosiło straszne katusze, dając przykład wspaniałych zapasów. Lecz było też niestety bardzo wielu takich, którzy ze strachu już wcześniej stracili zmysły, tak że od pierwszego ciosu tracili siły. Wszyscy inni zaś szli na różnego rodzaju męki. Więc ciało jednego ubiczowano, innego męczono torturami i rozdzielaniem nie do wytrzymania. Na takich mękach niejeden tak nieszczęśliwie kończył życie.

[2] Inni z kolei jeszcze inaczej wychodzili z tych zapasów. Otóż jednego przemocą popychano i ciągnięto do ohydnych i nieczystych ofiar, a potem go puszczano, jak gdyby ofiarę złożył, chociaż tego nie zrobił. Drugiego z kolei nawet nie było w pobliżu ani nie dotknął niczego nieczystego, ale znaleźli się tacy, którzy mówili, że złożył ofiarę, i gdy milczał na taką potwarz, odchodził wolno. Innego zaś, półżywego, brano i rzucano jako trupa.

[3] Kogoś tak leżącego na ziemi chwymano za nogi, wleczono gdzieś daleko i zaliczano w poczet tych, którzy złożyli ofiarę. Ktoś inny z kolei wołał i głośno zapewniał, że się wzbraniał złożyć ofiarę, a inny krzyczał, że jest chrześcijaninem i szczyił się przyznawaniem się do tej zbawiennej nazwy, jeszcze inny z całym naciskiem stwierdzał, że nie złożył ofiar i nigdy ich składać nie będzie.

[4] Jednak i tych specjalnie w tym celu ustawiony oddział żołnierzy bił po twarzy i uciszał, a potem z tak pobitą twarzą i policzkami siłą ich wyrzucano. Tak wielką wagę wrogowie religii przywiązywali do tego, by za wszelką cenę uratować przynajmniej pozory sukcesu.

4.

*Sławetni Boży męczennicy, którzy ze względu na wiarę ozdobieni
rozmaitymi wieńcami, odcisnęli ślad w pamięci całego świata*

[3, 4] Lecz ze świętymi męczennikami to im się nie udawało. Jakie słowa byłyby wystarczające, by zdać szczegółową relację z tych zdarzeń?

[4, 1] Można by przytoczyć przykład tysięcy takich, którzy dali dowód zadziwiającej gorliwości w wyznawaniu religii Boga wszechrzeczy, nie tylko odkąd wybuchło powszechne prześladowanie, ale już znaczenie wcześniej, gdy jeszcze panował pokój.

[2] Ἄρτι γὰρ ἄρτι πρῶτον ὥσπερ ἀπὸ κάρου βαθέος ὑποκινουμένου τοῦ τὴν ἐξουσίαν εἰληφότος κρύβδην τε ἔτι καὶ ἀφανῶς μετὰ τὸν ἀπὸ Δεκίου καὶ Οὐαλεριανοῦ μεταξὺ χρόνον ταῖς ἐκκλησίαις ἐπιχειροῦντος οὐκ ἀθρόως τε τῷ καθ' ἡμῶν ἐπαποδυομένου πολέμῳ, ἀλλ' ἔτι τῶν κατὰ τὰ στρατόπεδα μόνων ἀποπειρωμένοι (ταύτη γὰρ καὶ τοὺς λοιποὺς ἀλῶναι ῥαδίως ᾤετο, εἰ πρότερον ἐκείνων καταγωνισάμενος περιγένοιτο), πλείστους παρῆν τῶν ἐν στρατείαις ὁρᾷν ἀσμενέστατα τὸν ιδιωτικὸν προασπαζομένους βίον, ὡς ἂν μὴ ἔξαρνοι γένοιτο τῆς περὶ τὸν τῶν ὅλων δημιουργὸν εὐσεβείας.

[3] Ὡς γὰρ ὁ στρατοπεδάρχης¹, ὅστις ποτὲ ἦν ἐκεῖνος, ἄρτι πρῶτον ἐνε-
χείρει τῷ κατὰ τῶν στρατευμάτων διωγμῷ, φυλοκρινῶν καὶ διακαθαίρων τοὺς ἐν τοῖς στρατοπέδοις ἀναφερομένους αἵρεσίν τε διδοὺς ἢ πειθαρχοῦσιν ἢ μετῇν αὐτοῖς ἀπολαβεῖν τιμῆς ἢ τοῦναντίον στέρεσθαι ταύτης, εἰ ἀντιτάττοι-
ντο τῷ προστάγματι, πλείστοι ὅσοι τῆς Χριστοῦ βασιλείας στρατιῶται τὴν εἰς αὐτὸν ὁμολογίαν, μὴ μελλήσαντες, τῆς δοκούσης δόξης καὶ εὐπραγίας ἢς εἶχοντο, ἀναμφιλόγως προυτίμησαν.

[4] Ἦδη δὲ σπανίως τούτων εἷς που καὶ δεύτερος οὐ μόνον τῆς ἀξίας τὴν ἀποβολήν, ἀλλὰ καὶ θάνατον τῆς εὐσεβοῦς ἐνστάσεως ἀντικατηλλάττοντο, μετρίως πως ἤδη τότε τοῦ τὴν ἐπιβουλήν ἐνεργοῦντος καὶ μέχρις αἵματος ἐπ' ἐνίων φθάνειν ἐπιτολμῶντος, τοῦ πλήθους, ὡς ἔοικεν, τῶν πιστῶν δε-
διττομένου τε αὐτὸν ἔτι καὶ ἀποκναίοντος ἐπὶ τὸν κατὰ πάντων ἀθρόως ἐφορμῆσαι πόλεμον.

Ε'

Περὶ τῶν κατὰ Νικομήδειαν

[Δ, 5] Ὡς δὲ καὶ γυμνότερον ἐπαπεδύετο, οὐδ' ἔστιν λόγῳ δυνατόν ἀφηγήσασθαι ὅσους καὶ ὁποίους τοῦ θεοῦ μάρτυρας ὀφθαλμοῖς παρῆν ὁρᾷν τοῖς ἀνὰ πάσας τὰς τε πόλεις καὶ τὰς χώρας οἰκοῦσιν.

[Ε, 1] Αὐτίκα γοῦν τῶν οὐκ ἀσήμων τις, ἀλλὰ καὶ ἄγαν κατὰ τὰς ἐν τῷ βίῳ νενομισμένας ὑπεροχὰς ἐνδοξοτάτων, ἅμα τῷ τὴν κατὰ τῶν ἐκκλησιῶν ἐν τῇ Νικομηδεῖᾳ προτεθῆναι γραφήν, ζήλῳ τῷ κατὰ θεὸν ὑποκινήθεις διαπύρῳ τε ἐφορμήσας τῇ πίστει, ἐν προφανεῖ καὶ δημοσίῳ κειμένην ὡς ἀνοσίαν καὶ ἀσεβεστάτην ἀνελὼν σπαράττει, δυεῖν ἐπιπαρόντων κατὰ τὴν αὐτὴν πόλιν βασιλέων, τοῦ τε πρεσβυτάτου τῶν ἄλλων καὶ τοῦ τὸν τέταρτον ἀπὸ τούτου τῆς ἀρχῆς ἐπικρατοῦντος βαθμόν². Ἄλλ' οὗτος μὲν τῶν τηνικάδε πρῶτος τοῦτον διαπρέψας τὸν τρόπον ἅμα τε τοιαῦτα οἶα καὶ εἰκὸς ἦν, ὑπομείνας

¹ Veturius, *magister militiae*.

[2] Dopiero niedawno jakby z głębokiego snu ocknął się ten, który otrzymał władzę i po jakimś czasie od prześladowania Decjusza i Waleriana najpierw skrycie i potajemnie podniósł rękę na kościoły; i nie wypowiedział nam od razu otwartej wojny, lecz spróbował swych sił tylko z tymi, którzy służyli w wojsku. Bowiem w ten sposób łatwiej byłoby pokonać wszystkich innych, gdyby się najpierw odniosło przewagę nad tamtymi. Można było wówczas zobaczyć bardzo wielu żołnierzy bardzo chętnie powracających do życia prywatnego, by nie musieć się wyrzec religii Stwórcy wszechrzeczy.

[3] Ówczesny dowódca wojsk¹, rozpoczynając właśnie prześladowanie w wojsku, dokonał klasyfikacji i lustracji podlegających mu żołnierzy i dał im do wyboru: albo posłuszeństwo i pozostanie przy swoim stopniu, albo w przeciwnym wypadku, gdyby nie posłuchali rozkazu, degradacja. Żołnierze królestwa Chrystusowego w większości bez namysłu i wahania wyznanie Chrystusa przedkładali nad pozorną chwałę i profity, jakie czerpali z zajmowanych stanowisk.

[4] Już wówczas zdarzało się raz po raz, że tu i ówdzie ktoś stracił stanowisko albo nawet znalazł śmierć za swój pobożny opór, bo już wówczas sprawca tego zamachu, chociaż z umiarem, w stosunku do niektórych odważył się nawet na przelanie krwi. Bał się jeszcze, jak się wydaje, wielkiej liczby wiernych i to go powstrzymywało od wydania powszechnej wojny wszystkim.

5.

Wydarzenia w Nikomedii

[4, 5] Gdy zaś rozpoczął otwartą walkę, mieszkańcy miast i wsi mogli oglądać tak wielu i tak znakomitych męczenników, że trudno słowem określić ich liczbę.

[5, 1] Tak więc gdy tylko w Nikomedii wywieszono edykt przeciwko kościołom, znalazł się człowiek i to nie prosty, ale jeden z największych świeckich dostojników, który powodowany gorliwością w sprawach Bożych i żarliwą wiarą zerwał edykt wiszący w miejscu widocznym i publicznym jako bezbożność i świętokradztwo i podarł na strzępy. W mieście przebywało właśnie dwóch cesarzy, najstarszy i stojący niżej od niego we władzy, na czwartym miejscu². A ten był pierwszym z tamtejszych obywateli, który zachował się tak odważnie. Oczywiście natychmiast został ukarany

² Dioklecjan, august od 284 do 305 oraz Galer, cesarz w tym samym czasie.

ὥς ἂν ἐπὶ τοιούτῳ τολμήματι, τὸ ἄλυπον καὶ ἀτάραχον εἰς αὐτὴν τελευταίαν διετήρησεν ἀναπνοήν¹.

ς'

Περὶ τῶν κατὰ τοὺς βασιλικοὺς οἴκους

[1] Πάντων δὲ ὅσοι τῶν πώποτε ἀνυμνοῦνται θαυμάσιοι καὶ ἐπ' ἀνδρεία βεβοημένοι εἴτε παρ' Ἑλλήσιν εἴτε παρὰ βαρβάρους, θείους ἤνεγκεν ὁ καιρὸς καὶ διαπρεπεῖς μάρτυρας τοὺς ἀμφὶ τὸν Δωρόθεον βασιλικοὺς παῖδας, οἱ καὶ τῆς ἀνωτάτῳ παρὰ τοῖς δεσπótαις ἡξιωμένοι τιμῆς γνησίων τε αὐτοῖς διαθέσει τέκνων οὐ λειπόμενοι, μείζονα πλοῦτον ὥς ἀληθῶς ἡγνῆται τῆς τοῦ βίου δόξης καὶ τρυφῆς τοὺς ὑπὲρ εὐσεβείας ὀνειδισμοὺς τε καὶ πόνους καὶ τοὺς κεκαινουργημένους ἐπ' αὐτοῖς πολυτρόπους θανάτους· ὧν ἑνὸς τινος οἶψ' κέχρηται μνησθέντες τῷ τοῦ βίου τέλει, σκοπεῖν ἐξ αὐτοῦ καὶ τὰ τοῖς ἄλλοις συμβεβηκότα τοῖς ἐντυγχάνουσιν καταλείψομεν.

[2] Ἦγετό τις εἰς μέσον κατὰ τὴν προειρημένην πόλιν ἐφ' ὧν δεδηλώκαμεν ἀρχόντων. Θύειν δὴ οὖν προσταχθεὶς, ὥς ἐνίστατο, γυμνὸς μετάρσιος ἀρθῆναι κελεύεται μαστιξίν τε τὸ πᾶν σῶμα καταξαίνεσθαι, εἰς ὅτε ἡττηθεὶς κἂν ἄκων τὸ προσταττόμενον ποιήσειεν.

[3] Ὡς δὲ καὶ ταῦτα πάσχων ἀδιάτρεπτος ἦν, ὄξος λοιπὸν ἤδη τῶν ὀστέων ὑποφαινομένων αὐτοῦ σὺν καὶ ἄλατι φύραντες κατὰ τῶν διασπαέντων τοῦ σώματος μερῶν ἐνέχεον· ὥς δὲ καὶ ταύτας ἐπάτει τὰς ἀλγηδόνας, ἐσχάρα τούντεϋθεν καὶ πῦρ εἰς μέσον εἴλκετο, καὶ κρεῶν ἐδωδύμων δίκην τὰ λείψανα αὐτῷ τοῦ σώματος ὑπὸ τοῦ πυρὸς οὐκ εἰς ἄθρουν, ὥς ἂν μὴ συντόμως ἀπαλλαγείη, κατὰ βραχὺ δὲ ἀνηλίσκετο, οὐ πρότερον ἀνεῖναι τῶν ἐπιτιθέντων αὐτὸν τῇ πυρᾷ συγχωρουμένων, πρὶν ἂν καὶ μετὰ τοσαῦτα τοῖς προσταττομένοις ἐπινεύσειεν.

[4] Ὁ δ' ἀπριξὶ ἐχόμενος τῆς προθέσεως νικηφόρος ἐν αὐταῖς βασάνοις παρέδωκε τὴν ψυχὴν. Τοιοῦτον τῶν βασιλικῶν ἐνὸς τὸ μαρτύριον παίδων, ἄξιον ὥς ὄντως καὶ τῆς προσηγορίας· Πέτρος γὰρ ἐκαλεῖτο.

[5] Οὐ χεῖρονα δὲ καὶ τὰ κατὰ τοὺς λοιποὺς ὄντα λόγου φειδόμενοι συμμετρίας παραλείψομεν, τοσοῦτον ἱστορήσαντες ὥς ὁ τε Δωρόθεος καὶ ὁ Γοργόνιος ἐτέροις ἅμα πλείοσιν τῆς βασιλικῆς οἰκετίας μετὰ τοὺς πολυτρόπους ἀγῶνας βρόχῳ τὴν ζωὴν μεταλλάξαντες, τῆς ἐνθέου νίκης ἀπηνέγκαντο βραβεῖα.

[6] Ἐν τούτῳ τῆς κατὰ Νικομήδειαν ἐκκλησίας ὁ τῆνικαῦτα προεστὼς Ἀνθιμος διὰ τὴν εἰς Χριστὸν μαρτυρίαν τὴν κεφαλὴν ἀποτέμενεται· τούτῳ

¹ Por. LAKTANCJUSZ, *Jak umierali prześladowcy XIII*, pisze że został on spalony.

stosownie do swego śmiałego czynu, a pogodę i spokój zachował aż do ostatniego tchnienia¹.

6.

Wydarzenia w pałacu cesarskim

[1] Ponad wszystkich, którzy kiedykolwiek byli opiewani jako godni podziwu, a ze względu na swe męstwo cieszyli się sławą wśród Greków czy wśród barbarzyńców, współczesność wyniosła Bożych i wspaniałych męczenników, dworzan cesarskich, Doroteusza i jego towarzyszy. Władcy uważali ich za godnych najwyższych zaszczytów i kochali jak własne dzieci. Tymczasem oni za skarb większy od doczesnej chwały i przyjemności poczytywali sobie zniewagi zniesione za wiarę, męki i wymyślone dla nich różne rodzaje śmierci. Wspomnę tylko o jednym z nich, podając, jak zakończył życie, a już samym czytelnikom pozostawię wyrobienie sobie na podstawie tego przykładu zdania o losie wszystkich innych.

[2] Jednego z nich w tym samym mieście przyprowadzono przed wspomnianych władców. Gdy rozkazano mu złożyć ofiarę, a on odmówił, kazano go obnażyć, podciągnąć wysoko w górę i biczami smagać całe jego ciało, dopóki nie ulegnie i choćby niechętnie, nie spełni rozkazu.

[3] Tymczasem on zniósł to niewzruszenie. Wówczas, gdy ukazały się już nagie kości, lano ocet zmieszany z solą na porozrywane członki jego ciała. Gdy wytrzymał i te cierpienia, przyniesiono żelazną kratę i ogień, a następnie tę resztę jego ciała jak mięso do jedzenia pieczono na ogniu, ale nie dużym, lecz wolnym, aby nie zmarł od razu. Zaś oprawcom, którzy kładli go w ogień, nie wolno było go wcześniej zdjąć, niż zgodzi się spełnić rozkazy.

[4] Lecz on trwał niezłomnie przy swym postanowieniu i jako zwycięzca na tych torturach oddał duszę. Takie było męczeństwo jednego z dworzan cesarskich, który naprawdę był godny swego imienia. Zwał się bowiem Piotr.

[5] Nie mniejsze były katusze innych, lecz pomijam je, by skrócić opowiadanie. Powiem tylko, że Doroteusz i Gorgonios wraz z wieloma innymi domownikami cesarskimi po różnorodnych zapasach skończyli życie na szubienicy i otrzymali nagrodę za odniesione Boże zwycięstwo.

[6] W tym samym czasie ze względu na świadectwo dane Chrystusowi został ścięty Antimos, ówczesny zwierzchnik Kościoła w Nikomedii. Przyłączono do niego liczny orszak męczenników, ponieważ w Nikomedii w tych właśnie

δὲ πλῆθος ἄθρουν μαρτύρων προστίθεται, οὐκ οἶδ' ὅπως ἐν τοῖς κατὰ τὴν Νικομήδειαν βασιλείοις πυρκαϊᾶς ἐν αὐταῖς δὴ ταῖς ἡμέραις ἀφθείσης, ἣν καθ' ὑπόνοιαν ψευδῇ πρὸς τῶν ἡμετέρων ἐπιχειρηθῆναι λόγου διαδοθέντος, παγγενεῖ σωρηδὸν βασιλικῷ νεύματι τῶν τῇδε θεοσεβῶν οἱ μὲν ξίφει κατεσφάττοντο, οἱ δὲ διὰ πυρὸς ἐτελειοῦντο, ὅτε λόγος ἔχει προθυμία θεία τινὶ καὶ ἀρρήτῳ ἄνδρας ἅμα γυναιξὶν ἐπὶ τὴν πυρὰν καταλέσθαι· δήσαντες δὲ οἱ δῆμιοι ἄλλο τι πλῆθος ἐπὶ σκάφαις τοῖς θαλαττίοις ἐναπέρριπτον βυθοῖς.

[7] Τοὺς δέ γε βασιλικούς μετὰ θάνατον παῖδας, γῇ μετὰ τῆς προσηκούσης κηδείας παραδοθέντας, αὖθις ἐξ ὑπαρχῆς ἀνορύξαντες ἐναπορρίψαι θαλάττῃ καὶ αὐτοὺς ῥόντο· δεῖν οἱ νενομισμένοι δεσπόται, ὥς ἂν μὴ ἐν μνήμασιν ἀποκειμένους προσκυνοῖέν τινες, θεοὺς δὴ αὐτούς, ὥς γε ῥόντο, λογιζόμενοι. Καὶ τὰ μὲν ἐπὶ τῆς Νικομηδείας κατὰ τὴν ἀρχὴν ἀποτελεσθέντα τοῦ διωγμοῦ τοιαῦτα.

[8] Οὐκ εἰς μακρὸν δ' ἐτέρων κατὰ τὴν Μελιτηνὴν οὕτω καλουμένην χώραν καὶ αὖ πάλιν ἄλλων ἀμφὶ τὴν Συρίαν ἐπιφυῆναι τῇ βασιλείᾳ πεπειραμένων, τοὺς πανταχόσε τῶν ἐκκλησιῶν προεστῶτας εἰρκταῖς καὶ δεσμοῖς ἐνείραι· πρόσταγμα ἐφοῖτα βασιλικόν¹.

[9] Καὶ ἣν ἡ θεὰ τῶν ἐπὶ τούτοις γινομένων πᾶσαν διήγησιν ὑπεραίρουσα, μυρίου πλήθους ἐν παντὶ τόπῳ καθειργνυμένου καὶ τὰ πανταχῇ δεσμωτήρια, ἀνδροφόνους καὶ τυμβωρύχοις πάλαι πρότερον ἐπεσκευασμένα, τότε ἐπληροῦντο ἐπισκόπων καὶ πρεσβυτέρων καὶ διακόνων ἀναγνωστῶν τε καὶ ἐπορκιστῶν², ὥς μηδὲ χώραν ἔτι τοῖς ἐπὶ κακουργαίαις κατακρίτοις αὐτόθι λείπεσθαι.

[10] Αὖθις δ' ἐτέρων τὰ πρῶτα γράμματα ἐπικατεληφόντων, ἐν οἷς τοὺς κατακλείστους θύσαντας μὲν ἔαν βαδίζειν ἐπ' ἐλευθερίας, ἐνισταμένους δὲ μυρίαις καταξαίνειν προστέτακτο βασιάνοις³, πῶς ἂν πάλιν ἐνταῦθα τῶν καθ' ἐκάστην ἐπαρχίαν μαρτύρων ἀριθμήσειεν τις τὸ πλῆθος καὶ μάλιστα τῶν κατὰ τὴν Ἀφρικὴν καὶ τὸ Μαύρων ἔθνος Θηβαῖδα τε καὶ κατ' Αἴγυπτον; ἐξ ἧς καὶ εἰς ἐτέρας ἤδη προελθόντες πόλεις τε καὶ ἐπαρχίας διέπρεψαν τοῖς μαρτυρίοις.

¹ Na próbę uzurpacji władzy pozwolił sobie Eugeniusz, trybun w Seleucji, okrzyknięty imperatorem przez tamtejszych żołnierzy. Trudno stwierdzić, czy miało to wpływ na drugi edykt przesładowczy Dioklejana, czy tylko jest wskazówką chronologiczną i tak zresztą nieoczywistą.

² Jeśli to zestawienie jest pełne, znaczyłoby to, że w tych stronach było tylko tych pięć stopni wśród duchownych. Inaczej było w Rzymie: zob. HE VI, 43, 11. Jednak już w Antiochii (synod z roku 341, kan. 10; SCL I, 138) znajdujemy również subdiakonów, ostiariuszy

dniach, nie wiadomo dlaczego, wybuchł pożar w pałacu cesarskim. Wskutek fałszywego podejrzenia rozniosła się pogłoska, że to nasi bracia podłożyli ogień, więc z rozkazu cesarza tamtejsi wierni już bez różnicy tłumnie szli na ścięcie albo na śmierć w płomieniach; wieść niesie, że mężczyźni i kobiety w jakiejś Bożej i niewypowiedzianej euforii sami rzucali się na płonące stosy. Z kolei całą rzeszę innych oprawcy wiązali, ładowali na łodzie i wrzucali w morską toń.

[7] Dworzanie cesarscy po swej śmierci zostali pochowani z przysługującymi im honorami, teraz zaś ich rzekomi panowie uważali, że trzeba ich z powrotem odkopać i wrzucić do morza, aby przypadkiem, jak się tego obawiali, gdyby nadal spoczywali w grobowcach, nie uznał ich ktoś za bogów i nie oddawał im czci. Takie rzeczy działy się w Nikomedii w początkach prześladowania.

[8] Wkrótce potem w regionie Melitene i w okolicach Syrii usiłowano wzniecić powstanie przeciwko władzy cesarskiej. Wtedy to ukazał się dekret cesarski, z rozkazem, by wszędzie zwierzchników Kościoła wtrącić do więzienia i zakuć w kajdany¹.

[9] Widowisko, jakie stało się jego następstwem, przewyższa wszelki opis. Wszędzie całe tłumy były więzione, a więzienia od niepamiętnych czasów przeznaczone dla morderców i hien cmentarnych zapełniły się wówczas biskupami, prezbiterami, diakonami, lektorami i egzorcystami², tak że nawet nie było w nich już miejsca dla skazanych przestępców.

[10] Znowu w ślad za pierwszymi edyktami szły dalsze, z poleceniem, aby więźniów, którzy złożyli ofiarę, puszcząć wolno, a tych, którzy odmawiali, katować tysięcznymi torturami³. Kto by mógł i tutaj podać liczbę całego tłumu męczenników w każdej prowincji, a przede wszystkim w Afryce, wśród ludu Maurów, w Tebaidzie i w Egipcie? Niektórzy z nich przenieśli się do innych miast i prowincji i tam wstawili się męczeństwem.

wymieniają *Konstytucje Apostolskie* III, 11, 1 oraz VI, 17, 2, a subdiakonów i kantorów wielokrotnie, np. VIII, 12, 43; 14, 14; 29, 7-8; 31, 1. Podobnie *Kanony apostolskie*: 43, 69. Nie ma w tym dokumencie akolitów, ale pojawiają się pewni „posługujący” o niesprecyzowanych kompetencjach (III, 11, 3).

³ Był to trzeci dekret prześladowczy, z końca r. 303. Czwarty dekret wydał sam Galer wiosną 304.

Z'

Περὶ τῶν κατὰ Φοινίκην Αἰγυπτίων

[1] Ἵσμεν γοῦν τοὺς ἐξ αὐτῶν διαλάψαντας ἐν Παλαιστίνῃ, Ἵσμεν δὲ καὶ τοὺς ἐν Τύρῳ τῆς Φοινίκης· οὓς τίς ἰδὼν οὐ κατεπλάγη τὰς ἀναρίθμους μάστιγας καὶ τὰς ἐν τούτοις τῶν ὡς ἀληθῶς παραδόξων τῆς θεοσεβείας ἀθλητῶν ἐνστάσεις τόν τε παραχρήμα μετὰ τὰς μάστιγας ἐν θηρσὶν ἀνθρωποβόροις ἀγῶνα καὶ τὰς ἐν τούτῳ παρδάλεων καὶ διαφόρων ἄρκτων συῶν τε ἀγρίων καὶ πυρὶ καὶ σιδήρῳ κεκαυτηριασμένων βοῶν προσβολὰς καὶ τὰς πρὸς ἕκαστον τῶν θηρίων θαυμασίους τῶν γενναίων ὑπομονάς;

[2] Οἷς γιγνομένοις καὶ αὐτοὶ παρῆμεν, ὀπηνίκα τοῦ μαρτυρουμένου σωτήρος ἡμῶν, αὐτοῦ δὴ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὴν θείαν δύναμιν ἐπιπαροῦσαν ἐναργῶς τε αὐτὴν τοῖς μάρτυσιν ἐπιδεικνῦσαν ἱστορήσαμεν, τῶν ἀνθρωποβόρων ἐπὶ πλείονα χρόνον μὴ προσπαύειν μηδὲ πλησιάζειν τοῖς τῶν θεοφιλῶν σώμασιν ἐπιτολμώντων, ἀλλ' ἐπὶ μὲν τοὺς ἄλλους, ὅσοι δήπουθεν ἔξωθεν ἐρεθισμοῖς παρώρων αὐτά, φερομένων, μόνων δὲ τῶν ἱερῶν ἀθλητῶν, γυμνῶν ἐστώτων καὶ ταῖς χερσὶν κατασειόντων ἐπὶ τε σφᾶς αὐτοὺς ἐπισπωμένων (τοῦτο γὰρ αὐτοῖς ἐκελεύετο πράττειν), μηδ' ὅλως ἐφαπτομένων, ἀλλ' ἔσθ' ὅπῃ μὲν καὶ ἐπ' αὐτοὺς ὀρμώντων, οἷα δὲ πρὸς τινος θειοτέρας δυνάμεως ἀνακρουομένων καὶ αὐτὰ πάλιν εἰς τοῦπίσω χωρούντων.

[3] Ὁ καὶ εἰς μακρὸν γινόμενον θαῦμα παρῆχεν οὐ σμικρὸν τοῖς θεωμένοις, ὥστε ἤδη διὰ τὸ ἄπρακτον τοῦ πρώτου δεύτερον καὶ τρίτον προσαφίεσθαι ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ μάρτυρι θηρίον.

[4] Καταπλαγῆναι δ' ἦν τὴν ἐπὶ τούτοις ἀπτόητον τῶν ἱερῶν ἐκείνων καρτερίαν καὶ τὴν ἐν σώμασι νέοις βεβηκυῖαν καὶ ἀδιάτρεπτον ἔνστασιν. Ἐώρας γοῦν ἡλικίαν οὐδ' ὅλων ἐτῶν εἴκοσι δίχα δεσμῶν ἐστώτος νέου καὶ τὰς μὲν χεῖρας ἐφαπλοῦντος εἰς σταυροῦ τύπον, ἀκαταπλήκτῳ δὲ καὶ ἀτρεμεῖ διανοίᾳ ταῖς πρὸς τὸ θεῖον σχολαίτατα τεταμένου λιταῖς μηδ' ὅλως τε μεθισταμένου μηδ' ἀποκλίνοντός ποι τοῦ ἔνθα εἰστήκει τόπου, ἄρκτων καὶ παρδάλεων θυμοῦ καὶ θανάτου πνεόντων σχεδὸν αὐτῆς καθαπτομένων αὐτοῦ τῆς σαρκός, ἀλλ' οὐκ οἶδ' ὅπως θεία καὶ ἀπορρήτῳ δυνάμει μόνον οὐχὶ φραττομένων τὸ στόμα καὶ αὐθις παλινδρομούντων εἰς τοῦπίσω.

[5] Καὶ οὗτος μὲν τις τοιοῦτος ἦν· πάλιν δ' ἂν ἐτέρους εἶδες (πέντε γὰρ οἱ πάντες ἐτύγχανον) ἡγριωμένῳ ταύρῳ παραβληθέντας, ὃς τοὺς μὲν ἄλλους τῶν ἔξωθεν προσιόντων τοῖς κέρασιν εἰς τὸν ἀέρα ρίπτων διεσπάραττεν, ἡμιθνήτας αἶρεσθαι καταλιπών, ἐπὶ μόνους δὲ θυμῷ καὶ ἀπειλῇ τοὺς ἱεροὺς ὀρμῶν μάρτυρας οὐδὲ πλησιάζειν αὐτοῖς οἷός τε ἦν, κυρίττων δὲ τοῖς ποσὶν καὶ τοῖς κέρασιν τῇδε κάκεισε χρώμενος καὶ διὰ τοὺς ἀπὸ τῶν καυτήρων ἐρεθισμοὺς θυμοῦ καὶ ἀπειλῆς πνέων εἰς τοῦπίσω πρὸς τῆς ἱερᾶς ἀνθειλκετο προνοίας, ὡς μηδὲ τούτου μηδὲν μηδαμῶς αὐτοὺς ἀδικήσαντος ἔτερα ἄττα αὐτοῖς ἐπαφίεσθαι θηρία.

7.

Egipcjanie w Fenicji

[1] Znamy niektórych spośród tych, którzy zasłynęli w Palestynie, jak i tych w Tyrze w Fenicji. Kto, widząc ich, nie był wstrząśnięty ich niezliczonymi biczowaniami, a w ich trakcie niewzruszoną stałością tych naprawdę godnych podziwu atletów religii i walką z krwiożerczymi bestiami, która następowała zaraz po biczowaniu, a w niej atakującymi panterami, różnego rodzaju niedźwiedziami, dzikami, bykami rozjuszonymi ogniem i żelazem, wreszcie zadziwiającą niezłomnością ludzi bez skazy wobec tych dzikich bestii?

[2] Sam byłem obecny przy tych wydarzeniach i patrzyłem na to, jak moc Boża naszego Zbawiciela, samego Jezusa Chrystusa, któremu dawano świadectwo, była przy nich i objawiała się męczennikom w sposób namacalny. Bowiem żadne krwi bestie przez długi czas nie śmiały dotknąć ciał przyjaciół Bożych ani nawet zbliżyć się do nich, ale rzucały się na innych, tych, którzy stali na zewnątrz i je drażnili, a świętych atletów, którzy stali nadzy i wymachując rękami wabili je do siebie – bo tak kazano im czynić – wcale nie tknęły. Jeśli zaś zdarzyło się, że ruszały na nich, to znów się cofały, jakby powstrzymywała je jakaś Boża moc.

[3] Trwało to dłuższy czas, a widzów ogarniało niemałe zdumienie, bo gdy jedna bestia nic nie zdziałała, wypuszczano drugą i trzecią na ciągle tego samego męczennika.

[4] Zdumiewający był widok nieugiętej odwagi tych świętych i niewzruszonej niezłomności tych młodych ciał. Można było widzieć na przykład niespełna dwudziestoletniego młodzieńca. Stał prosto, niezwiązany, wyciągnął ręce w znaku krzyża, pogodnie i bez lęku modlił się gorąco do Boga, nie ruszył się i nie odsunął ani na krok z miejsca, w którym się znajdował, a tymczasem niedźwiedzie i pantery, dyszące wściekłością i śmiercią niemal już dotykały jego ciała, ale nie wiem jak, tajemniczą Bożą mocą pyski miały zamknięte i pospiesznie się wycofały.

[5] Tak było z tym męczennikiem. Można było widzieć jeszcze innych, było ich bowiem pięciu, jak ich rzucono rozjuszonemu bykowi, który wszystkich innych, którzy z zewnątrz zbliżali się do niego, brał na rogi, wyrzucał w powietrze, rozdzierał i zostawiał półżywych. Tylko do świętych męczenników, choć się na nich rzucał wściekły i groźny, nawet nie mógł się zbliżyć. Uderzał kopytami, kręcił rogami to w tę, to w drugą stronę, a drażniony rozpalonym żelazem dyszał wściekłością i grozą. Jednak powstrzymywała go święta Opatrzność, tak że ani wtedy, ani nigdy nie wyrządził męczennikom żadnej krzywdy i dopiero wypuszczono na nich inne zwierzęta.

[6] Τέλος δ' οὖν μετὰ τὰς δεινὰς καὶ ποικίλας τούτων προσβολὰς ξίφει κατασφαγέοντες οἱ πάντες ἀντὶ γῆς καὶ τάφων τοῖς θαλαττίοις παραδίδονται κύμασιν. Καὶ τοιοῦτος μὲν ὁ ἀγὼν τῶν κατὰ Τύρον τοὺς ὑπὲρ εὐσεβείας ἄθλους ἐνδειξαμένων Αἰγυπτίων.

Η'

Περὶ τῶν κατὰ τὴν Αἴγυπτον

[1] Θαυμάσειε δ' ἂν τις αὐτῶν καὶ τοὺς ἐπὶ τῆς οἰκείας γῆς μαρτυρήσαντας, ἔνθα μυριοὶ τὸν ἀριθμὸν, ἄνδρες ἅμα γυναιξὶν καὶ παισὶν, ὑπὲρ τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίας, τοῦ προσκαίρου ζῆν καταφρονήσαντες, διαφόρους ὑπέμειναν θανάτους, οἱ μὲν αὐτῶν μετὰ ξεσμούς καὶ στρεβλώσεις μάστιγας τε χαλεπωτάτας καὶ μυρίας ἄλλας ποικίλας καὶ φρικτὰς ἀκοῦσαι βασάνους πυρὶ παραδοθέντες, οἱ δὲ πελάγει καταβροχθισθέντες, ἄλλοι δ' εὐθαρσῶς τοῖς ἀποτέμνουσιν τὰς ἑαυτῶν προτείναντες κεφαλὰς, οἱ δὲ καὶ ἐναποθανόντες ταῖς βασάνοις, ἕτεροι δὲ λιμῷ διαφθαρέντες, καὶ ἄλλοι πάλιν ἀνασκολοπισθέντες, οἱ μὲν κατὰ τὸ σῦνηθες τοῖς κακούργοις, οἱ δὲ καὶ χειρόνως ἀνάπαλιν κάτω κάρα προσηλωθέντες τηρούμενοί τε ζῶντες, εἰς ὅτε καὶ ἐπ' αὐτῶν ἱκρίων λιμῷ διαφθαρεῖεν.

Θ'

Περὶ τῶν κατὰ Θηβαῖδα

[1] Πάντα δ' ὑπεραίρει λόγον καὶ ἄς ὑπέμειναν αἰκίας καὶ ἀλγηδόνας οἱ κατὰ Θηβαῖδα μάρτυρες, ὀστράκοις ἀντὶ ὀνύχων ὅλον τὸ σῶμα καὶ μέχρις ἀπαλλαγῆς τοῦ βίου καταξαινόμενοι, γυναῖα τε τοῖν ποδοῖν ἐξ ἐνὸς ἀποδεδεσμούμενα μετέωρά τε καὶ διαέρια κάτω κεφαλὴν μαγγάνοις τισὶν εἰς ὕψος ἀνελκόμενα γυμνοῖς τε παντελῶς καὶ μηδ' ἐπικεκαλυμμένοις τοῖς σώμασιν θέαν ταύτην αἰσχίστην καὶ πάντων ὠμοτάτην καὶ ἀπανθρωποτάτην τοῖς ὀρώσιν ἅπασιν παρεσχημένα.

[2] Ἄλλοι δ' αὖ πάλιν δένδρεσιν καὶ πρέμνοις ἐναπέθνησκον δεσμούμενοι· τοὺς γὰρ μάλιστα στερροτάτους τῶν κλάδων μηχαναῖς τισὶν ἐπὶ ταῦτὸ συνέλκοντες εἰς ἑκάτερα τε τούτων τὰ τῶν μαρτύρων ἀποτείνοντες σκέλη, εἰς τὴν ἑαυτῶν ἠφίεσαν τοὺς κλάδους φέρεσθαι φύσιν, ἄθρουν τῶν μελῶν διασπασμὸν καθ' ὧν ταῦτ' ἐνεχείρουν ἐπινοοῦντες.

[3] Καὶ ταῦτά γε πάντα ἐνηργεῖτο οὐκ ἐπ' ὀλίγας ἡμέρας ἢ χρόνον τινὰ βραχύν, ἀλλ' ἐπὶ μακρὸν ὅλων ἐτῶν διάστημα, ὅτε μὲν πλειόνων ἢ δέκα, ὅτε δὲ ὑπὲρ τοὺς εἴκοσι τὸν ἀριθμὸν ἀναιρουμένων, ἄλλοτε δὲ οὐχ

[6] W końcu, po tym gdy wytrzymali te straszne i różnorodne ataki, wszyscy zostali ścięci mieczami i zamiast w ziemi i grobach zostali pochowani w falach morza. Taka była walka Egipcjan, którzy w Tyrze dali widowisko zapasów za religię.

8.

Wydarzenia w Egipcie

Godni podziwu są także ci, którzy we własnej ojczyźnie złożyli męczeńskie świadectwo. Ich liczba jest niezliczona, mężczyzn, kobiet i dzieci, którzy dla nauki naszego Zbawiciela wzgardzili życiem doczesnym i na rozmaite sposoby ponieśli śmierć. Jedni z nich musieli znieść żelazne pazury, tortury, najokrutniejsze biczowania i tysiące innych różnorodnych męczarni, których samo wspomnienie przejmuje dreszczem, a potem rzucano ich na pastwę płomieni. Innych topiono w morzu, jeszcze inni sami z całą odwagą podawali katom swe szyje. Byli tacy, którzy umierali w czasie tortur, i tacy, którzy ginęli z głodu, i tacy, których krzyżowano, jednych jak zwyczajnych złoczyńców, innych jeszcze okrutniej, przybijając ich głową w dół i tak długo trzymając przy życiu, aż na samej szubienicy umarli z głodu.

9.

Wydarzenia w Tebaidzie

[1] Brak słów by opisać męki i katusze, jakie wycierpieli męczennicy Tebaidy. Używano tam skorup zamiast żelaznych pazurów, by porozdzierać całe ich ciało aż do utraty życia. Kobiety wiązano za jedną nogę, specjalnymi urządzeniami podciągano wysoko w górę i wieszano głowę w dół, tak że wszystkim, którzy na to patrzyli, ich zupełnie nagie, niczym nieosłonięte ciała dostarczały widoku haniebnego, głęboko oburzającego i niehumanitarnego.

[2] Inni z kolei umierali przywiązani do drzew i gałęzi. Najmocniejsze gałęzie przy pomocy pewnych urządzeń ściągano razem i do każdej z nich przywiązywano oddzielnie nogi męczenników, a potem gałęzie puszczano, tak że wracały do swego pierwotnego położenia; chciano w ten sposób w jednej chwili rozerwać członki ich ciała.

[3] Wszystko to trwało nie kilka dni i krótki czas, lecz długie lata. Zdarzało się, że w ten sposób zabijano więcej niż dziesięć osób, czasem ponad dwadzieścia, a kiedy indziej z kolei nie mniej niż trzydzieści, a nawet

ἦττον καὶ τριάκοντα, ἤδη δ' ἐγγύς που ἐξήκοντα, καὶ πάλιν ἄλλοτε ἑκατὸν ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ ἄνδρες ἅμα κομιδῇ νηπίοις καὶ γυναιξιν ἐκτείνοντο, ποικίλαις καὶ ἐναλλαττούσαις τιμωρίαις καταδικαζόμενοι.

[4] Ἰστορήσαμεν δὲ καὶ αὐτοὶ ἐπὶ τῶν τόπων γενόμενοι πλείους ἀθρόως κατὰ μίαν ἡμέραν τοὺς μὲν τῆς κεφαλῆς ἀποτομὴν ὑπομείναντας, τοὺς δὲ τὴν διὰ πυρὸς τιμωρίαν, ὡς ἀμβλύνεσθαι φονεύοντα τὸν σίδηρον ἀτονοῦντά τε διαθλάσθαι αὐτούς τε τοὺς ἀναιροῦντας ἀποκάμνοντας ἀμοιβαδὸν ἀλλήλους διαδέχεσθαι.

[5] Ὅτε καὶ θαυμασιωτάτην ὁρμὴν θείαν τε ὡς ἀληθῶς δύνάμιν καὶ προθυμίαν τῶν εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ θεοῦ πεπιστευκότων συνεωρώμεν. Ἄμα γοῦν τῇ κατὰ τῶν προτέρων ἀποφάσει ἐπεπήδων ἄλλοθεν ἄλλοι τῷ πρὸ τοῦ δικαστοῦ βήματι Χριστιανούς σφᾶς ὁμολογοῦντες, ἀφροντίστως μὲν πρὸς τὰ δεινὰ καὶ τοὺς τῶν πολυειδῶν βασάνων τρόπους διακείμενοι, ἀκαταπλήκτως δὲ παρρησιαζόμενοι ἐπὶ τῇ εἰς τὸν τῶν ὅλων θεὸν εὐσεβείᾳ μετὰ τε χαρᾶς καὶ γέλωτος καὶ εὐφροσύνης τὴν ὑστάτην ἀπόφασιν τοῦ θανάτου καταδεχόμενοι, ὥστε ψάλλειν καὶ ὕμνους καὶ εὐχαριστίας εἰς τὸν τῶν ὅλων θεὸν μέχρις αὐτῆς ἐσχάτης ἀναπέμπειν ἀναπνοῆς.

[6] Θαυμάσιοι μὲν οὖν καὶ οὗτοι, ἐξαιρέτως δ' ἐκεῖνοι θαυμασιώτεροι οἱ πλούτῳ μὲν καὶ εὐγενείᾳ καὶ δόξῃ λόγῳ τε καὶ φιλοσοφίᾳ διαπρέψαντες, πάντα γε μὴν δεύτερα θέμενοι τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας καὶ τῆς εἰς τὸν σωτῆρα καὶ κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν πίστεως.

[7] Οἷος Φιλόρωμος ἦν, ἀρχὴν τινα οὐ τὴν τυχοῦσαν τῆς κατ' Ἀλεξάνδρειαν βασιλικῆς διοικήσεως ἐγκεχειρισμένος, ὃς μετὰ τοῦ ἀξιώματος καὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς τιμῆς, ὑπὸ στρατιώταις δορυφορούμενος, ἐκάστης ἀνεκρίνετο ἡμέρας, Φιλέας τε τῆς Θμουϊτῶν ἐκκλησίας ἐπίσκοπος, διαπρέψας ἀνὴρ ταῖς κατὰ τὴν πατρίδα πολιτείαις τε καὶ λειτουργίαις ἔν τε τοῖς κατὰ φιλοσοφίαν λόγοις.

[8] Οἱ καὶ μυρίων ὄσων πρὸς αἱματός τε καὶ τῶν ἄλλων φίλων ἀντιβολουμένων, ἔτι μὴν τῶν ἐπ' ἀξίας ἀρχόντων, πρὸς δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ δικαστοῦ παρακαλοῦντος ὡς ἂν αὐτῶν οἶκτον λάβοιεν φειδῶ τε παίδων καὶ γυναικῶν ποιήσιντο, οὐδαμῶς πρὸς τῶν τοσούτων ἐπὶ τὸ φιλοζῶησαι μὲν ἐλέσθαι, καταφρονῆσαι δὲ τῶν περὶ ὁμολογίας καὶ ἀρνήσεως τοῦ σωτῆρος ἡμῶν θεσμῶν ὑπήχθησαν, ἀνδρείῳ δὲ λογισμῷ καὶ φιλοσόφῳ, μᾶλλον δὲ εὐσεβεῖ καὶ φιλοθέῳ ψυχῇ πρὸς ἀπάσας τοῦ δικαστοῦ τάς τε ἀπειλὰς καὶ τὰς ὕβρεις ἐνστάντες, ἅμφω τὰς κεφαλὰς ἀπετμήθησαν.

sześćdziesiąt; zdarzało się, że nawet całą setkę mężczyzn, małych dzieci i kobiet zabijano jednego dnia, a wszystkich skazywano na przeróżne następujące po sobie tortury.

[4] Będąc w tych stronach, sam widziałem, jak wiele osób naraz w jednym dniu zostało ściętych, ilu zostało natomiast spalonych żywcem. Katowski miecz tępił się i wyszczerbiał, a oprawcy opadali z sił i musieli się zmieniać.

[5] Wówczas też obserwowałem przedziwną żarliwość, prawdziwie Bożą moc i uniesienie tych, którzy uwierzyli w Bożego Pomazańca. Otóż gdy tylko na jednych zapadły wyroki, już z drugiej strony inni biegli przed trybunał sędziego i sami wyznawali, że są chrześcijanami; nie zważali na straszne męki i różne rodzaje tortur, lecz nieulękłe przyznawali się otwarcie do religii Boga wszechrzeczy. Pogodnie, z uśmiechem i radością przyjmowali nieodwołalny wyrok śmierci, tak że nawet śpiewali psalmy i hymny i aż do ostatniego tchnienia zanosili modlitwy dziękczynne do Boga wszechrzeczy.

[6] Wszyscy oni są godni podziwu, lecz jeszcze większy podziw budzą inni, którzy się wyróżniali bogactwem, szlachetnym urodzeniem, dostojnictwem, znajomością wymowy i filozofii, a wszystko cenili mniej niż prawdziwą religię i wiarę w naszego Pana i Zbawiciela, Jezusa Chrystusa.

[7] Taki był Filoromos, który w Aleksandrii dzierżył wysoki urząd w administracji cesarskiej i jako dostojnik i urzędnik rzymski otoczony strażą przyboczną codziennie sprawował sądy. Taki był również Fileas, biskup Kościoła w Tmuis, który w swej ojczyźnie wsławił się udziałem w życiu publicznym, piastowaniem urzędów i wiedzą filozoficzną.

[8] Bardzo wielu krewnych i przyjaciół zwracało się do nich z prośbami, a nawet wysocy urzędnicy i sam sędzia namawiali ich, by mieli litość nad sobą, by się zmiłowali nad swymi dziećmi i żonami. Jednak w żaden sposób nie można ich było nakłonić, by z przywiązania do życia podeptali nakazy naszego Zbawiciela dotyczące wyznawania i zaparcia się wiary. Sercem mężnym, uzbrojonym w filozofię, a raczej duszą pełną pobożności i miłości Bożej oparli się wszelkim groźbom i zniewagom sędziego, a w końcu obaj zostali ścięci.

I'

Φιλέου μάρτυρος περὶ τῶν κατ' Ἀλεξανδρείαν πεπραγμένων ἑγγραφοί
διδασκαλίας

[1] Ἐπεὶ δὲ καὶ τῶν ἔξωθεν μαθημάτων ἕνεκα πολλοῦ λόγου ἄξιον γενέσθαι τὸν Φιλέαν ἔφαμεν, αὐτὸς ἑαυτοῦ παρίτω μάρτυς, ἅμα μὲν ἑαυτὸν ὅστις ποτ' ἦν, ἐπιδείξων, ἅμα δὲ καὶ τὰ κατ' αὐτὸν ἐν τῇ Ἀλεξανδρείᾳ συμβεβηκότα μαρτύρια ἀκριβέστερον μᾶλλον ἢ ἡμεῖς ἱστορήσων διὰ τούτων τῶν λέξεων·

ΑΠΟ ΤΩΝ ΦΙΛΕΟΥ ΠΡΟΣ ΘΜΟΥΙΤΑΣ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

[2] «Τούτων ἀπάντων ὑποδειγμάτων ἡμῖν καὶ ὑπογραμμῶν καὶ καλῶν γνωρισμάτων ἐν ταῖς θεαῖς καὶ ἱεραῖς γραφαῖς κειμένων, οὐδὲν μελλήσαντες οἱ μακάριοι σὺν ἡμῖν μάρτυρες, τὸ τῆς ψυχῆς ὄμμα πρὸς τὸν ἐπὶ πάντων θεὸν καθαρῶς τείναντες καὶ τὸν ἐπ' εὐσεβείᾳ θάνατον ἐν νῷ λαβόντες, ἀπρὶξ τῆς κλήσεως εἶχοντο, τὸν μὲν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν εὐρόντες ἐνανθρωπήσαντα δι' ἡμᾶς, ἵνα πᾶσαν μὲν ἁμαρτίαν ἐκκόψη, ἐφόδια δὲ τῆς εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν εἰσόδου ἡμῖν κατάρθῃ· οὐ γὰρ ἀρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα θεῷ, ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσεν μορφὴν δούλου λαβὼν, καὶ σχήματι εὐρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος ἑαυτὸν ἐταπείνωσεν ἕως θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ¹.

[3] «Δι' ὃ καὶ ζηλώσαντες τὰ μείζονα χαρίσματα² οἱ χριστοφόροι μάρτυρες πάντα μὲν πόνον καὶ παντοίας ἐπινοίας αἰκισμῶν οὐκ εἰς ἅπαξ, ἀλλ' ἤδη καὶ δευτέρον τινες ὑπέμειναν, πάσας δὲ ἀπειλὰς οὐ λόγοις μόνον, ἀλλὰ καὶ ἔργοις τῶν δορυφόρων κατ' αὐτῶν φιλοτιμουμένων, οὐκ ἐνεδίδουν τὴν γνώμην διὰ τὸ τὴν τελείαν ἀγάπην ἔξω βάλλειν τὸν φόβον³.

[4] «Ὡν καταλέγειν τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ἐφ' ἐκάστη βασάνῳ ἀνδρείαν τίς ἂν ἀρκέσειεν λόγος; ἀνέσεως γὰρ οὐσης ἅπασι τοῖς βουλομένοις ἐνυβρίζειν, οἱ μὲν ξύλοις ἔπαιον, ἕτεροι δὲ ῥάβδοις, ἄλλοι δὲ μάστιξιν, ἕτεροι δὲ πάλιν ἱμάσιν, ἄλλοι δὲ σχοινίοις.

[5] «Καὶ ἦν ἡ θέα τῶν αἰκισμῶν ἐνηλλαγμένη καὶ πολλὴν τὴν ἐν αὐτῇ κακίαν ἔχουσα. Οἱ μὲν γὰρ ὀπίσω τῷ χεῖρε δεθέντες περὶ τὸ ξύλον ἐξηρτῶντο καὶ μαγγάνοις τισὶ διετείνοντο πᾶν μέλος, εἴθ' οὕτως διὰ παντὸς τοῦ σώματος ἐπῆγον ἐκ κελεύσεως οἱ βασανισταί, οὐ καθάπερ τοῖς φονεῦσιν ἐπὶ τῶν πλευρῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς γαστροῦ καὶ κνημῶν καὶ παρειῶν τοῖς ἀμυντηρίοις ἐκόλαζον· ἕτεροι δὲ ἀπὸ τῆς στοᾶς μιᾶς χειρὸς ἐξηρτημένοι αἰωροῦντο, πάσης ἀλγηδόνης δεινότεραν τὴν ἀπὸ τῶν ἄρθρων καὶ μελῶν τάσιν ἔχοντες· ἄλλοι δὲ πρὸς τοῖς κίοσιν ἀντιπρόσωποι ἐδοῦντο, οὐ βεβηκόσιν τοῖς ποσίν, τῷ δὲ βάρει τοῦ σώματος βιαζομένων μετὰ τάσεως ἀνελκομένων τῶν δεσμῶν.

¹ Flp 2, 6-8.

10.

Pisemna relacja męczennika Fileasa z wydarzeń aleksandryjskich

[1] Powiedzieliśmy, że Fileas cieszył się wielkim uznaniem ze względu na swoje wykształcenie w naukach świeckich. Niech więc sam złoży świadectwo o sobie, niech sam pokaże, jaki był, a równocześnie niech dokładniej i lepiej niż my opowie o przypadkach męczeństwa, jakie w jego czasach miały miejsce w Antiochii. Oto jego słowa:

FRAGMENT LISTU FILEASA DO MIESZKAŃCÓW TMUIS

[2] „Wszystkie te przykłady, wzory i piękne nauki zostały dla nas zawarte w Bożych i świętych Pismach. Toteż święci męczennicy, nasi towarzysze, na nic się nie oglądali, lecz oczy duszy z całą szczerością kierowali na Boga Najwyższego, pogodzili się z myślą o śmierci za religię, niewzruszenie trwali przy swym powołaniu i uważali, że Pan nasz, Jezus Chrystus, dla nas stał się człowiekiem, by zniweczyć wszelki grzech i dać nam wiatyk na drogę do życia wiecznego: „Nie uważał bowiem za zysk bycie równym Bogu, lecz ogołocił samego siebie, przyjmując postać sługi, a z wyglądu uznawany za człowieka unżył samego siebie aż do śmierci, i to śmierci na krzyżu”¹.

[3] Dlatego gorliwie ubiegając się o większe dary², męczennicy, którzy nosili w sobie Chrystusa, znosili wszystkie męki i najwymyślniejsze tortury, i to nie raz, lecz niektórzy powtórnie. A chociaż zbrojni strażnicy nie szczędzili im żadnych gróźb, nie tylko w słowach, lecz i w czynach, nie zmienili zamiaru, jako że miłość doskonała nie zna strachu³.

[4] Brak słów, by opisać ich dzielność i męstwo w każdej męczarni. Każdemu wolno było ich poniewierać, więc jedni bili ich kijami, drudzy różgami, inni biczami, jeszcze inni rzemieniami czy powrozami.

[5] Widowisko ich katuszy było rzeczywiście urozmaicone i przejawiała się w nim wielka niegodziwość. Byli tacy, których ze związanymi z tyłu rękami rozciągano na rusztowaniu i wymyślnymi przyrządami rozrywano im wszystkie członki, a następnie oprawcy na dany rozkaz obdzierali całe ich ciało, nie jak mordercom, tylko boki, lecz także brzuch, uda i policzki. Innych za jedną rękę podwieszano u szczytu portyku i kazano im wisieć w powietrzu, a rozciągnięte stawy i członki sprawiały im ogromny ból. Innych z kolei przywiązywano do słupów twarzami do siebie, ale tak, że nogami nie odykali ziemi, więc skutek ciężaru ciała się napinały, a więzy zaciesniały.

² Por. 1 Kor 12, 31.

³ Por. 1 J 4, 18.

[6] «Καὶ τοῦθ' ὑπέμενον, οὐκ ἐφ' ὅσον προσδιελέγετο οὐδ' αὐτοῖς ἐσχόλαζεν ὁ ἡγεμών¹, ἀλλὰ μόνον οὐχὶ δι' ὅλης τῆς ἡμέρας. Ὅτε γὰρ καὶ ἐφ' ἑτέρους μετέβαιναν, τοῖς προτέροις κατελίμπανεν ἐφεδρεύειν τοὺς τῇ ἐξουσίᾳ αὐτοῦ ὑπηρετουμένους, εἴ πού τις ἡττηθεὶς τῶν βασάνων ἐνδιδόναι ἐδόκει, ἀφειδῶς δὲ κελεύων καὶ τοῖς δεσμοῖς προσιέναι καὶ μετὰ ταῦτα ψυχorroαγούντας αὐτοὺς κατατεθεμένους εἰς τὴν γῆν ἔλκεσθαι.

[7] «Οὐ γὰρ εἶναι κἂν μέρος φροντίδος αὐτοῖς περὶ ἡμῶν, ἀλλ' οὕτω καὶ διανοεῖσθαι καὶ πράττειν, ὥς μηκέτ' ὄντων, ταύτην δευτέραν βάσανον ἐπὶ ταῖς πληγαῖς τῶν ὑπεναντίων ἐφευρόντων.

[8] «Ἦσαν δὲ οἱ καὶ μετὰ τοὺς αἰκισμοὺς ἐπὶ τοῦ ξύλου κείμενοι, διὰ τῶν τεσσάρων ὁπῶν διατεταμένοι ἄμφω τῷ πόδε, ὥς καὶ κατὰ ἀνάγκην αὐτοὺς ἐπὶ τοῦ ξύλου ὑπτίους εἶναι, μὴ δυναμένους διὰ τὸ ἔναυλα τὰ τραύματα ἀπὸ τῶν πληγῶν καθ' ὅλου τοῦ σώματος ἔχειν· ἕτεροι δὲ εἰς τοῦδαφος ρίφοντες ἔκειντο ὑπὸ τῆς τῶν βασάνων ἀθρόας προσβολῆς, δεινότεραν τὴν ὄψιν τῆς ἐνεργείας τοῖς ὁρῶσιν παρέχοντες, ποικίλας καὶ διαφόρους ἐν τοῖς σώμασιν φέροντες τῶν βασάνων τὰς ἐπινοίας.

[9] «Τούτων οὕτως ἐχόντων οἱ μὲν ἐναπέθνησκον ταῖς βασάνοις, τῇ καρτερίᾳ καταισχύναντες τὸν ἀντίπαλον, οἱ δὲ ἡμιθνήτες ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ συγκλειόμενοι, μετ' οὐ πολλὰς ἡμέρας ταῖς ἀλγηδόσι συνεχόμενοι ἐτελειοῦντο, οἱ δὲ λοιποὶ τῆς ἀπὸ τῆς θεραπείας ἀνακτήσεως τυχόντες τῷ χρόνῳ καὶ τῇ τῆς φυλακῆς διατριβῇ θαρσαλώτεροι ἐγίνοντο.

[10] «Οὕτω γοῦν, ἥνίκα προσετέτακτο αἰρέσεως κειμένης ἢ ἐφαψάμενον τῆς ἐναγοῦς θυσίας ἀνενόχλητον εἶναι, τῆς ἐπαράτου ἐλευθερίας παρ' αὐτῶν τυχόντα, ἢ μὴ θύοντα τὴν ἐπὶ θανάτῳ δίκην ἐκδέχεσθαι, οὐδὲν μελλήσαντες ἀσμένως ἐπὶ τὸν θάνατον ἐχώρουν· ἥδεσαν γὰρ τὰ ὑπὸ τῶν ἱερῶν γραφῶν ἡμῖν προορισθέντα. Ὁ <γὰρ θυσιάζων, φησί, θεοῖς ἑτέροις ἐξολοθρευθήσεται>², καὶ <ὅτι οὐκ ἔσσονται σοι θεοὶ ἕτεροι πλην ἐμοῦ>³».

[11] Τοιαῦται τοῦ ὡς ἀληθῶς φιλοσόφου τε ὁμοῦ καὶ φιλοθέου μάρτυρος αἰ φωναὶ ἅς πρὸ τελευταίας ἀποφάσεως, ὑπὸ τὴν δεσμωτικὴν ἔθ' ὑπάρχων τάξιν, τοῖς κατὰ τὴν αὐτοῦ παροικίαν ἀδελφοῖς ἐπεστάλκει, ἅμα μὲν τὰ ἐν οἷς ἦν, ἀνατιθέμενος, ἅμα δὲ καὶ παρορμῶν αὐτοὺς ἐπὶ τὸ ἀπριεῖν ἔχεσθαι καὶ μετ' αὐτὸν ὅσον οὕπῳ τελειωθησόμενον τῆς ἐν Χριστῷ θεοσεβείας.

[12] Ἀλλὰ τί χρὴ πολλὰ λέγειν καὶ καινότερας ἐπὶ καινότεραις τῶν ἀνὰ τὴν οἰκουμένην θεοπρεπῶν μαρτύρων ἀθλήσεις παρατίθεσθαι, μάλιστα τῶν οὐκέτι μὲν κοινῷ νόμῳ, πολέμου δὲ τρόπῳ πεπολιορκημένων;

¹ Użyte tu greckie słowo *hegemon* oznacza człowieka obdarzonego jakąkolwiek władzą, bez uściśleń. Procesom chrześcijan przewodniczyli urzędnicy różnych stopni, od prefekta począwszy.

[6] I cierpieli te męki nie tylko tak długo, jak długo przesłuchiwał ich naczelnik¹, nie dając im przy tym żadnego wytchnienia, ale prawie cały dzień. Bowiem gdy przechodził do następnych, zostawiał przy poprzednich kogoś ze swych pomocników, by pilnował, czy przypadkiem któryś z nich złamany torturami nie da znaku, że się poddaje. Bezlitośnie kazał nawet przyciągać więzy, a jeśliby ktoś przy tym wyzionął ducha, mieli go spuścić na dół, a ciało wlec po ziemi.

[7] Byli dla nas całkowicie bezwzględni, myśleli o nas i traktowali nas tak, jakbyśmy byli niczym. Była to druga tortura, jaką nasi przeciwnicy wynaleźli po biczowaniu.

[8] Byli i tacy, których po tylu męczarniach zakuwano w dyby, a nogi rozciągano im aż do czwartego otworu, tak że już z konieczności z powodu belki musieli leżeć na wznak, a nie mogli tego wytrzymać ze względu na świeże rany od razów na całym ciele. Innych z kolei okrucieństwo tortur powaliło na ziemię i leżeli, a ich widok był straszniejszy od samej męki, bo na ciele mieli niezliczone i najrozmaitsze ślady katuszy.

[9] W tej sytuacji niektórzy umierali w czasie tortur, a ich męstwo zawstydzalo przeciwnika. Inni zaś półżywi, zamknięci razem w więzieniu, po kilku dniach, pokonani przez cierpienia, umierali. Wszyscy inni wreszcie dzięki pielęgnacji odzyskiwali zdrowie i wraz z upływem dni i czasu jaki przebywali w więzieniu stawali się jeszcze odważniejsi.

[10] Gdy więc im później kazano wybierać: albo przystąpić do bezbożnej ofiary, mieć już spokój i zyskać przeklętą wolność, albo gdyby nie złożyli ofiary, dostać wyrok śmierci, bez wahania i chętnie szli na śmierć.

Bowiem wiedzieli, jakie nauki daje Pismo Święte: „Kto bowiem składa ofiary – mówi – cudzym bogom, będzie wytępiony”² i „Nie będziesz miał bogów cudzych wobec mnie”³.

[11] Takie słowa męczennik, miłośnik mądrości i Boga, skierował do braci ze swego Kościoła, zanim zapadł nieodwołalny wyrok, gdy jeszcze przebywał w więzieniu, a równocześnie składał ofiarę z cierpień, jakie znosił, i zachęcał ich, by mocno trwali w religii Chrystusowej także po jego śmierci, która miała nastąpić w każdej chwili.

[12] Lecz po co mówić wiele i opowiadać coraz to nowsze zapasy Bożych męczenników z całego świata, zwłaszcza że występowano przeciwko nim nie zgodnie ze zwyczajnymi prawami, lecz jak na wojnie?

² Wj 22, 19.

³ Wj 20, 3.

ΙΑ'

Περὶ τῶν κατὰ Φρυγίαν

[1] Ἦδη γοῦν ὅλην Χριστιανῶν πολίχνην αὐτανδρον ἀμφὶ τὴν Φρυγίαν ἐν κύκλῳ περιβαλόντες ὀπλῖται πῦρ τε ὑφάψαντες κατέφλεξαν αὐτοῖς ἅμα νηπίοις καὶ γυναιξὶ τὸν ἐπὶ πάντων θεὸν ἐπιβωμένους, ὅτι δὴ πανδημεὶ πάντες οἱ τὴν πόλιν οἰκοῦντες λογιστὴς τε αὐτὸς καὶ στρατηγοὶ σὺν τοῖς ἐν τέλει πᾶσιν καὶ ὅλῳ δήμῳ Χριστιανοῦς σφᾶς ὁμολογοῦντες, οὐδ' ὅπωςιοῦν τοῖς προστάττουσιν εἰδωλολατρεῖν ἐπειθάρχουν.

[2] Καὶ τις ἕτερος Ῥωμαϊκῆς ἀξίας ἐπειλημμένος, Ἀδαυκτος τοῦνομα, γένος τῶν παρ' Ἰταλοῖς ἐπισήμων, διὰ πάσης προελθὼν ἀνὴρ τῆς παρὰ βασιλεῦσι τιμῆς, ὡς καὶ τὰς καθόλου διοικήσεις τῆς παρ' αὐτοῖς καλουμένης μαγιστρότητός τε καὶ καθολικότητος ἀμέμπτως διελθεῖν, ἐπὶ πᾶσι τούτοις διαπρέσας τοῖς ἐν θεοσεβείᾳ κατορθώμασιν καὶ ταῖς εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ θεοῦ ὁμολογίαις, τῷ τοῦ μαρτυρίου διαδήματι κατεκοσμήθη, ἐπ' αὐτῆς τῆς τοῦ καθολικοῦ πράξεως τὸν ὑπὲρ εὐσεβείας ὑπομείνας ἀγῶνα.

ΙΒ'

Περὶ πλείστων ἐτέρων ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν διαφορῶς ἡγωνισμένων

[1] Τί με χρὴ νῦν ἐπ' ὀνόματος τῶν λοιπῶν μνημονεύειν ἢ τὸ πλῆθος τῶν ἀνδρῶν ἀριθμεῖν ἢ τὰς πολυτρόπους αἰκίας ἀναζωγραφεῖν τῶν θαυμασίων μαρτύρων, τοτὲ μὲν πέλυξιν ἀναιρουμένων, οἷα γέγονεν τοῖς ἐπ' Ἀραβίας, τοτὲ δὲ τὰ σκέλη κατεαγνυμένων, οἷα τοῖς ἐν Καππαδοκίᾳ συμβέβηκεν, καὶ ποτὲ μὲν κατὰ κεφαλῆς ἐκ τοῖν ποδοῖν εἰς ὕψος ἀναρτωμένων καὶ μαλθακοῦ πυρὸς ὑποκαιομένου τῷ παραπεμπομένῳ καπνῷ τῆς φλεγομένης ὕλης ἀποπνιγομένων, οἷα τοῖς ἐν Μέσῃ τῶν ποταμῶν ἐπήχθη, ποτὲ δὲ ῥίνας καὶ ὦτα καὶ χεῖρας ἀκρωτηριαζομένων τὰ τε λοιπὰ τοῦ σώματος μέλη τε καὶ μέρη κρεουργουμένων, οἷα τὰ ἐπ' Ἀλεξανδρείας ἦν;

[2] Τί δεῖ τῶν ἐπ' Ἀντιοχείας ἀναζωπυρεῖν τὴν μνήμην, ἐσχάrais πυρὸς οὐκ εἰς θάνατον, ἀλλ' ἐπὶ μακρᾷ τιμωρίᾳ κατοπτωμένων, ἐτέρων τε θάττον τὴν δεξιὰν αὐτῷ πυρὶ καθιέντων ἢ τῆς ἐναγοῦς θυσίας ἐφαπτομένων; ὧν τινες τὴν πείραν φεύγοντες, πρὶν ἀλῶναι καὶ εἰς χεῖρας τῶν ἐπιβούλων ἐλθεῖν, ἄνωθεν ἐξ ὕψηλῶν δωμάτων ἑαυτοὺς κατεκρήμνισαν, τὸν θάνατον ἄρπαγμα θέμενοι τῆς τῶν δυσσεβῶν μοχθηρίας.

[3] Καὶ τις ἱερὰ καὶ θαυμασία τὴν τῆς ψυχῆς ἀρετὴν, τὸ δὲ σῶμα γυνή καὶ τὰ ἄλλα τῶν ἐπ' Ἀντιοχείας πλούτῳ καὶ γένει καὶ εὐδοξίᾳ παρὰ πᾶσι βεβοημένη, παίδων ξυνωρίδα παρθένων τῇ τοῦ σώματος ὥρᾳ καὶ ἀκμῇ διαπρεπουσῶν θεσμοῖς εὐσεβείας ἀναθρεψαμένη, ἐπειδὴ πολὺς ὁ περὶ αὐτὰς

11.

Wydarzenia we Frygii

[1] Zdarzyło się więc, że we Frygii całe miasteczko chrześcijańskie, pełne mieszkańców, zostało otoczone przez hoplitów, którzy podłożyli ogień i całe, razem z dziećmi i kobietami wzywającymi na świadka Boga Najwyższego, je spalili. Bowiem wszyscy bez wyjątku mieszkańcy miasta, sam jego zarządca, pretorzy, wszyscy urzędnicy i cały lud zadeklarowali, że są chrześcijanami i w ogóle nie słuchali nakazów, by złożyć ofiary bożkom.

[2] Był jeszcze jeden chrześcijanin o imieniu Adauktus, który piastował rzymską godność, a pochodził ze znakomitego rodu italskiego. W służbie cesarskiej przeszedł wszystkie stopnie zaszczytów, tak że bez zarzutu sprawował nawet najwyższy urząd w administracji jako tak zwany u nich magister i zarządca skarbu. Bardziej niż tym wszystkim wyróżniał się jednak odważnym przestrzeganiem obowiązków religijnych oraz wyznawaniem Bożego Pomazańca, więc został ozdobiony koroną męczeńską. Sprawował jeszcze funkcję urzędnika skarbowego, gdy stawał do walki za religię.

12.

Wiele innych mężczyzn i kobiet, którzy walczyli w różny sposób

[1] Czy trzeba, bym wymieniał teraz z imienia wszystkich innych albo wyliczał całą rzeszę ludzi, albo opisywał różnorodne tortury godnych podziwu męczenników? Niektórzy z nich ginęli pod toporem, jak w Arabii. Innym łamano kości, jak w Kapadocji. Innych z kolei wieszano wysoko za nogi, głową w dół, i rozpalano pod nimi wolny ogień, tak że dusili się dymem wznoszącym się z płonącego drewna, jak to się działo w Mezopotamii. Gdzie indziej obcinano im nosy, uszy i ręce, a wszystkie inne członki ciała kaleczono, jak to było w Aleksandrii.

[2] Czy trzeba wspominać o męczennikach antiocheńskich, których pieczono na rusztach, nie po to, by im zadać śmierć, lecz jak najdłuższe cierpienia? Albo innych, którzy woleli włożyć w ogień prawą rękę niż dotknąć przekłętą ofiary? Niektórzy uciekali przed próbą, tak że zanim ich pochwycono i zanim wpadli w ręce swych prześladowców, sami rzucali się w dół z wysokich pięter domów, bo uważali, że swą śmiercią wydzierają zdobycz z rąk niegodziwych bezbożników.

[3] Żyła w Antiochii pewna święta kobieta, podziwiana za zalety ducha i urodę, a poza tym powszechnie znana ze swego majątku, szlachetnego pochodzenia i dobrego imienia. Miała dwoje dzieci, piękne dziewczęta w kwiecie wieku, które wychowała w zasadach religii. Gdy stały się obiektem wielkiej

κινούμενος φθόνος πάντα τρόπον ἀνιχνεύων λανθανούσας περιειργάζετο, εἴτ' ἐπ' ἀλλοδαπῆς αὐτὰς διατρίβειν μαθὼν πεφροντισμένως ἐπὶ τὴν Ἀντιόχειαν ἐκάλει δικτύων τε ἤδη στρατιωτικῶν εἴσω περιβέβληντο, ἐν ἀμυγδαλῶν ἐσθλῶν καὶ τὰς παῖδας θεασαμένη καὶ τὰ μέλλοντα ἐξ ἀνθρώπων δεινὰ τῷ λόγῳ παραθεῖσα τό τε πάντων δεινῶν καὶ ἀφορητότερον, πορνείας ἀπειλήν, μηδὲ ἄκροις ὥσιν ὑπομεῖναι δεῖν ἀκοῦσαι ἑαυτῇ τε καὶ ταῖς κόραις παρακελευσαμένη, ἀλλὰ καὶ τὸ προδοῦναι τὰς ψυχὰς τῇ τῶν δαιμόνων δουλείᾳ πάντων ὑπάρχειν θανάτων καὶ πάσης χειρόν ἀπωλείας φήσασα, μίαν τούτων ἀπάντων εἶναι λύσιν ὑπετίθετο τὴν ἐπὶ τὸν κύριον καταφυγὴν.

[4] Κάπειτα ὁμοῦ τῇ γνώμῃ συνθέμεναι τὰ τε σώματα περιστείλασαι κοσμίως τοῖς περιβλήμασιν, ἐπ' αὐτῆς μέσης γενόμεναι τῆς ὁδοῦ, βραχύ τι τοὺς φύλακας εἰς ἀναχώρησιν ὑποπαραιτησάμεναι, ἐπὶ παραρρέοντα ποταμὸν ἑαυτὰς ἠκόντισαν¹.

[5] Αἶδε μὲν οὖν ἑαυτάς· ἄλλην δ' ἐπ' αὐτῆς Ἀντιοχείας ξυνωρίδα παρθένων τὰ πάντα θεοπρεπῶν καὶ ἀληθῶς ἀδελφῶν, ἐπιδόξων μὲν τὸ γένος, λαμπρῶν δὲ τὸν βίον, νέων τοὺς χρόνους, ὡραίων τὸ σῶμα, σεμνῶν τὴν ψυχὴν, εὐσεβῶν τὸν τρόπον, θαυμαστῶν τὴν σπουδὴν, ὥς ἂν μὴ φερούσης τῆς γῆς τὰ τοιαῦτα βαστάζειν, θαλάττῃ ρίπτειν ἐκέλευον οἱ τῶν δαιμόνων θεραπευταί. Ταῦτα μὲν οὖν παρὰ τοῖσδε.

[6] Τὰ φρικτὰ δὲ ἀκοαῖς κατὰ τὸν Πόντον ἔπασχον ἕτεροι, καλάμοις ὀξέσιν τοῖν χερσὶν ἐξ ἄκρων ὀνύχων τοὺς δακτύλους διαπειρόμενοι, καὶ ἄλλοι, πυρὶ μολίβδου διατακέντος, βρασσοῦση καὶ πεπυρακτωμένη τῇ ὕλῃ τὰ νῶτα καταχεόμενοι καὶ τὰ μάλιστα ἀναγκαιότατα τοῦ σώματος κατοπτώμενοι.

[7] Διὰ τε τῶν ἀπορρήτων ἕτεροι μελῶν τε καὶ σπλάγχχνων αἰσχροῦ καὶ ἀσυμπαθεῖς καὶ οὐδὲ λόγῳ ῥητὰς ὑπέμενον πάθος ἃς οἱ γενναῖοι καὶ νόμιμοι δικασταὶ τὴν σφῶν ἐπιδεικνύμενοι δεινότητα, ὥσπερ τινὰ σοφίας ἀρετὴν, φιλοτιμότερον ἐπενόουν, αἰεὶ ταῖς καινότερον ἐφευρισκομέναις αἰκίαις, ὥσπερ ἐν ἀγῶνος βραβεῖοις, ἀλλήλους ὑπερεξάγειν ἀμιλλώμενοι.

[8] Τὰ δ' οὖν τῶν συμφορῶν ἔσχατα, ὅτε δὴ λοιπὸν ἀπειρηκότες ἐπὶ τῇ τῶν κακῶν ὑπερβολῇ καὶ πρὸς τὸ κτείνειν ἀποκαμόντες πλησμονὴν τε καὶ κόρον τῆς τῶν αἱμάτων ἐκχύσεως ἐσχηκότες, ἐπὶ τὸ νομιζόμενον αὐτοῖς χρηστὸν καὶ φιλάνθρωπον ἐτρέποντο, ὥς μηδὲν μὲν ἔτι δοκεῖν δεινὸν καθ' ἡμῶν περιεργάζεσθαι.

[9] Μὴ γὰρ καθήκειν φασὶν αἵμασιν ἐμφυλίοις μιαίνειν τὰς πόλεις μηδ' ἐπ' ὀμότητι τὴν ἀνωτάτω διαβάλλειν τῶν κρατούντων ἀρχὴν, εὐμενῇ τοῖς παῖσιν ὑπάρχουσιν καὶ πραεῖαν, δεῖν δὲ μάλλον τῆς φιλανθρώπου καὶ βασιλικῆς ἐξουσίας εἰς πάντας ἐκτείνεσθαι τὴν εὐεργεσίαν, μηκέτι θανάτῳ

¹ Były to Domnina oraz Prosdoce i Bernice. Na ich cześć wygłosił mowę Jan Chryzostom (PG 50, 629-640).

zawiści i gdy wszelkim sposobem starano się wytropić, gdzie się ukryły, rozeszła się wreszcie wiadomość, że przebywają poza miastem. Stamtąd podstępem ściągnięto je do Antiochii. Gdy już wpadły w zasadzkę żołnierzy, a matka widziała, że jest bez wyjścia ona i jej dzieci, przedstawiła im wymownie wszystko, co groziło im ze strony ludzi, i zachęciła samą siebie i swe dziewczynki, aby nawet nie dopuściły do uszu rzeczy najokropniejszej – groźby zhańbienia. Wy tłumaczyła im, że oddanie duszy w niewolę demonom jest gorsze od każdego rodzaju śmierci i od wszelkiej zguby i że jest tylko jedno wyjście z tej sytuacji – ucieczka do Pana.

[4] Następnie jednomyślnie powzięły decyzję, ubrały się odświętnie i w połowie drogi poprosiły strażników, by pozwolili im na chwilę się oddalić, a potem rzuciły się do płynącej w pobliżu rzeki¹.

[5] Tak więc te zabiły się same. Zaś dwie inne dziewice z tej samej Antiochii, pod każdym względem miłe Bogu i prawdziwe siostry, ze znakomitego rodu, wyróżniające się majątkiem, młode wiekiem, urodziwe i o szlachetnej duszy, pobożne w obyczajach i godne podziwu w gorliwości, z rozkazu sług demonów, jak gdyby ziemia nie była godna nosić takiej ozdoby, zostały wrzucone do morza. Takie były ich losy.

[6] Zaś męczennicy w Poncie wycierpieli męki, których samo wspomnienie przejmuje grozą. Ostrą trzcina przekłuwano im palce u rąk, począwszy od czubków paznokci, innym lano na plecy roztopiony w ogniu ołów, wrzący i rozżarzony, i tak palono im najważniejsze części ciała.

[7] Inni znowu cierpieli męki części intymnych i wnętrzości, haniebne, nie do wytrzymania i nie do opisania, które owi szlachetni i sprawiedliwi sędziowie gorliwie wymyślali, by wykazać swą pomysłowość, jak gdyby był to przejaw mądrości, a w wynajdowaniu coraz to nowych tortur zawsze starali się prześcignąć jeden drugiego, jakby chodziło o nagrodę za zwycięstwo w zawodach.

[8] Lecz zbliżał się koniec tych nieszczęść, gdy prześladowcy, znużeni nadmiarem tych niegodziwości, zmęczeni mordowaniem, czując przesyt rozlewem krwi i niesmak, zmienili sposób działania na taki, który uważali za łagodny i ludzki, tak że na pozór nie dopuszczali się wobec nas żadnego okrucieństwa.

[9] Nie godzi się bowiem – mówili – kalać miast krwią obywateli, ani rządów najjaśniejszych cesarzy, dobrotliwych dla wszystkich i łagodnych, narażać na zarzut okrucieństwa. Raczej dobrodziejstwo łaskawej władzy cesarskiej trzeba rozciągnąć na wszystkich i już więcej nikogo nie karać

κολαζομένους· λελύσθαι γὰρ αὐτῶν καθ' ἡμῶν ταύτην τὴν τιμωρίαν διὰ τὴν τῶν κρατούντων φιланθρωπίαν¹.

[10] Τηνικαῦτα ὀφθαλμοὺς ἐξορύττεσθαι καὶ τοῖν σκελοῖν πηροῦσθαι θάτερον προσετάρτετο. Ταῦτα γὰρ ἦν αὐτοῖς τὰ φιλάνθρωπα καὶ τῶν καθ' ἡμῶν τιμωριῶν τὰ κουφότατα, ὥστε ἤδη ταύτης ἔνεκα τῆς τῶν ἀσεβῶν φιλανθρωπίας οὐκ ἐτ' εἶναι δυνατόν ἐξειπεῖν τὸ πλῆθος τῶν ὑπὲρ πάντα λόγον τοὺς μὲν δεξιοὺς ὀφθαλμοὺς ξίφει πρότερον ἐκκοπτομένων κᾶπειτα τούτους πυρὶ καυτηριαζομένων, τοὺς δὲ λαιοὺς πόδας κατὰ τῶν ἀγκυλῶν αὐθις καυτῆρσιν ἀχρεiouμένων μετὰ τε ταῦτα τοῖς κατ' ἐπαρχίαν χαλκοῦ μετάλλοις οὐχ ὑπηρεσίας τοσοῦτον ὅσον κακώσεως καὶ ταλαιπωρίας ἔνεκεν καταδικαζομένων πρὸς ἅπασί τε τούτοις ἄλλων ἄλλοις ἀγῶσιν, οὓς μηδὲ καταλέγειν δυνατόν (νικᾷ γὰρ πάντα λόγον τὰ κατ' αὐτοὺς ἀνδραγαθήματα), περιπεπτωκότων.

[11] Ἐν δὴ τούτοις ἐφ' ὅλης τῆς οἰκουμένης διαλάμπσαντες οἱ μεγαλοπρεπεῖς τοῦ Χριστοῦ μάρτυρες τοὺς μὲν ἀπανταχοῦ τῆς ἀνδρείας αὐτῶν ἐπόπτας εἰκότως κατεπλήξαντο, τῆς δὲ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν θείας ὡς ἀληθῶς καὶ ἀπορρήτου δυνάμεως ἐμφανῆ δι' ἑαυτῶν τὰ τεκμήρια παρεστήσαντο. Ἐκάστου μὲν οὖν ἐπ' ὀνόματος μνημονεύειν μακρὸν ἂν εἴη, μή τί γε τῶν ἀδυνάτων.

II'

*Περὶ τῶν τῆς ἐκκλησίας προέδρων τῶν τὸ γνήσιον ἥς ἐπρέσβευον εὐσεβείας
διὰ τοῦ σφῶν αἵματος ἐπιδεδειγμένων*

[1] Τῶν δὲ κατὰ τὰς ἐπισήμους πόλεις μαρτυρησάντων ἐκκλησιαστικῶν ἀρχόντων πρῶτος ἡμῖν ἐν εὐσεβῶν στήλαις τῆς Χριστοῦ βασιλείας ἀνηγορεύσθω μάρτυς ἐπίσκοπος τῆς Νικομηδέων πόλεως, τὴν κεφαλὴν ἀποτμηθείς.

[2] Ἀνθιμος, τῶν δ' ἐπ' Ἀντιοχείας μαρτύρων τὸν πάντα βίον ἄριστος πρεσβύτερος τῆς αὐτόθι παροικίας, Λουκιανός, ἐν τῇ Νικομηδείᾳ καὶ αὐτὸς βασιλέως ἐπιπαρόντος τὴν οὐράνιον τοῦ Χριστοῦ βασιλείαν λόγῳ πρότερον δι' ἀπολογίας, εἶτα δὲ καὶ ἔργοις ἀνακηρύξας².

[3] Τῶν δ' ἐπὶ Φοινίκης μαρτύρων γένοιντ' ἂν ἐπισημότατοι τὰ πάντα θεοφιλεῖς τῶν λογικῶν Χριστοῦ θρεμμάτων ποιμένες, Τυραννίων ἐπίσκοπος τῆς κατὰ Τύρον ἐκκλησίας πρεσβύτερός τε τῆς κατὰ Σιδῶνα Ζηνόβιος καὶ ἔτι Σιλβανὸς τῶν ἀμφὶ τὴν Ἑμισαν ἐκκλησιῶν ἐπίσκοπος³.

¹ Por. EUZEBIUSZ Z CEZAREI, *O męczennikach palestyńskich* 7, 2.

² Por. HE IX, 6, 3. Mowa Lucjana została przytoczona przez Rufina z Akwilei w jego tłumaczeniu HE IX, 6.

śmiercią. I rzeczywiście, ze względu na tę łaskawość władców nie stosowano już wobec nas tej kary¹.

[10] Zamiast tego kazano wykłuwać oczy i kaleczyć jedną nogę. Taka była ich łaskawość i takie najłagodniejsze kary, jakie nam wymierzano, tak że z powodu owej łaskawości bezbożników już nie sposób wymienić w opowiadaniu całego tłumu tych, którym prawe oko wykłuto nożem, a potem jeszcze wypalono ogniem, oraz tych, którym rozpalonym żelazem nieodwracalnie uszkodzono pod kolanem lewą nogę. Potem skazywano ich do kopalń miedzi w poszczególnych prowincjach, nie tyle by wykonywali pożyteczną pracę, ile raczej by ich dręczyć i katować. Oprócz tych wszystkich [wymienionych tutaj] w licznych walkach zginęło jeszcze mnóstwo innych, tak że nie można ich nawet zliczyć, a ich bohaterstwo przewyższa wszelkie możliwości opisu.

[11] W takich walkach na całej ziemi zasłynęli wspaniali męczennicy Chrystusa, którzy słusznie wszędzie wzbudzali podziw u widzów swego męstwa i wszędzie uczynili z siebie widzialne znaki prawdziwie Bożej i niewysłowionej mocy naszego Pana. Długo by trwało wymienianie każdego z imienia, o ile w ogóle byłoby to możliwe.

13.

Dostojnicy kościołni, którzy prawdę głoszonej przez siebie religii potwierdzili własną krwią

[1] Spośród zwierzchników Kościoła, którzy w ważniejszych miastach złożyli męczeńskie świadectwo, na stelach poświęconych świętym, jako męczennika królestwa Chrystusowego należy przede wszystkim uczcić Antimosa, biskupa Nikomedii, który został ścięty.

[2] Zaś z męczenników antiocheńskich Lucjana, który przez całe życie był najlepszym prezbiterem tamtejszego kościoła i głosił w Nikomedii Chrystusowe królestwo niebieskie, nawet w obecności samego cesarza, najpierw słowem przez swoją apologię, a później i czynami².

[3] Spośród męczenników fenickich za najznakomitszych można by uważać najmiłszych Bogu pasterzy duchowych owieczek Chrystusa: Tyranniosa, biskupa kościoła w Tyrze, Zenobiosa, prezbitera kościoła w Sydonie, oraz Sylwanusa, biskupa kościołów z okolic Emesy³.

³ Por. HE IX, 6, 1.

[4] Ἀλλ' οὗτος μὲν θηρίων βορὰ μεθ' ἐτέρων ἐπ' αὐτῆς Ἑμίσης γεγόνε-
νος χοροῖς ἀνελήφθη μαρτύρων, τῷ δ' ἐπ' Ἀντιοχείας ἄμφω τὸν τοῦ θεοῦ
λόγον διὰ τῆς εἰς θάνατον ὑπομονῆς ἐδοξασάτην, ὃ μὲν θαλαττίοις παρα-
δοθεὶς βυθοῖς, ὁ ἐπίσκοπος, ὁ δὲ ἱατρῶν ἄριστος Ζηνόβιος ταῖς κατὰ τῶν
πλευρῶν ἐπιτεθείσαις αὐτῷ καρτερῶς ἐναποθανὼν βασάνοις.

[5] Τῶν δ' ἐπὶ Παλαιστίνης μαρτύρων Σιλβανός, ἐπίσκοπος τῶν ἀμφὶ τὴν
Γάζαν ἐκκλησιῶν, κατὰ τὰ ἐν Φαινοῖ χαλκοῦ μέταλλα σὺν ἐτέροις ἐνὸς δέουσι
τὸν ἀριθμὸν τεσσαράκοντα τὴν κεφαλὴν ἀποτέμνεται¹, Αἰγύπτιοί τε αὐτόθι
Πηλεὺς καὶ Νείλος ἐπίσκοποι μεθ' ἐτέρων τὴν διὰ πυρὸς ὑπέμειναν τελευτήν².

[6] Καὶ τὸ μέγα δὲ κλέος τῆς Καισαρέων παροικίας ἐν τούτοις ἡμῖν
μνημονευέσθω Πάμφιλος πρεσβύτερος³, τῶν καθ' ἡμᾶς θαυμασιώτατος, οὗ
τῶν ἀνδραγαθημάτων τὴν ἀρετὴν κατὰ τὸν δέοντα καιρὸν ἀναγράφωμεν.

[7] Τῶν δ' ἐπ' Ἀλεξανδρείας καθ' ὅλης τε Αἰγύπτου καὶ Θηβαΐδος δια-
πρεπῶς τελειωθέντων πρῶτος Πέτρος, αὐτῆς Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπος⁴,
θεῖόν τι χρῆμα διδασκάλων τῆς ἐν Χριστῷ θεοσεβείας, ἀναγεγράφθω, καὶ τῶν
σὺν αὐτῷ πρεσβυτέρων Φαῦστος καὶ Δῖος καὶ Ἀμμώνιος, τέλειοι Χριστοῦ
μάρτυρες, Φιλέας τε καὶ Ἡσύχιος καὶ Παχύμιος καὶ Θεόδωρος, τῶν ἀμφὶ
τὴν Αἴγυπτον ἐκκλησιῶν ἐπίσκοποι⁵, μυρίοι τε ἐπὶ τούτοις ἄλλοι διαφανεῖς,
οἱ πρὸς τῶν κατὰ χώραν καὶ τόπον παροικιῶν μνημονεύονται· ὧν ἀνὰ τὴν
πᾶσαν οἰκουμένην ὑπὲρ τῆς εἰς τὸ θεῖον εὐσεβείας ἡγωνισμένων γραφῇ
παραδιδόναι τοὺς ἄθλους ἐπ' ἀκριβές τε ἕκαστα τῶν περὶ αὐτοὺς συμβε-
βηκότων ἱστορεῖν οὐχ ἡμέτερον, τῶν δ' ὄψει τὰ πράγματα παρεληφόντων
ἴδιον ἂν γένοιτο· οἷς γε μὴν αὐτὸς παρεγενόμην, τούτους καὶ τοῖς μεθ' ἡμᾶς
γνωρίμους δι' ἐτέρας ποιήσομαι γραφῆς⁶.

[8] Κατὰ γε μὴν τὸν παρόντα λόγον τὴν παλινωδίαν τῶν περὶ ἡμᾶς
εἰργασμένων τοῖς εἰρημένοις ἐπισυνάψω τά τε ἐξ ἀρχῆς τοῦ διωγμοῦ συμ-
βεβηκότα, χρησιμώτατα τυγχάνοντα τοῖς ἐντευζομένοις.

[9] Τὰ μὲν οὖν πρὸ τοῦ καθ' ἡμῶν πολέμου τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας, ἐν
ὅσοις δὴ χρόνοις τὰ τῶν ἀρχόντων φιλία τε ἦν ἡμῖν καὶ εἰρηναῖα, ὁπόσης
ἀγαθῶν εὐφορίας καὶ εὐετηρίας ἡξίωτο, τίς ἂν ἐξαρκέσειεν λόγος διηγῆσα-
σθαι; ὅτε καὶ οἱ μάλιστα τῆς καθόλου κρατοῦντες ἀρχῆς δεκαετηρίδας καὶ
εἰκοσαετηρίδας ἐκπλήσαντες⁷, ἐν ἑορταῖς καὶ πανηγύρεσιν φαιδροτάταις τε
θαλαίαις καὶ εὐφροσύναις μετὰ πάσης εὐσταθοῦς διετέλουν εἰρήνης.

¹ Por. EUZEBIUSZ Z CEZAREI, *O męczennikach palestyńskich* 13, 4-5. 10.

² Por. EUZEBIUSZ Z CEZAREI, *O męczennikach palestyńskich* 13, 3.

³ Por. EUZEBIUSZ Z CEZAREI, *O męczennikach palestyńskich* 11. Pamfil był mistrzem Eusebiusza w Cezarei, który na jego cześć sam nazywał się Eusebius Pamphilus.

⁴ Piotr, biskup Aleksandrii został skazany na śmierć 25 XI 311, czyli pod sam koniec prześladowania. Eusebiusz nie wymienia męczenników w kolejności chronologicznej.

[4] Stał się on w samej Emesie razem z innymi pastwą dzikich zwierząt i został zaliczony w poczet męczenników. Dwaj pierwsi w Antiochii przez swą niezłomność aż do śmierci uwielbili Boże Słowo. Jeden z nich, biskup, został wrzucony w toń morską, drugi natomiast, Zenobios, najlepszy z lekarzy, umarł dzielnie wśród strasznych cierpień zadawanych mu w boki.

[5] Spośród męczenników palestyńskich Sylwanus, biskup kościołów w okolicach Gazy, został ścięty w Fajnos, w tamtejszych kopalniach miedzi, razem z innymi w liczbie dwudziestu dziewięciu¹. Tam również biskupów egipskich, Peleusa i Neilosa oraz innych spotkał koniec na stosie².

[6] Należy wśród nich także przypomnieć wielką chlubę kościoła w Cezarei, Pamfila prezbitera³, najwybitniejszego człowieka naszych czasów, którego cnotę i wspaniałe czyny opiszę w stosownym czasie.

[7] Spośród tych, którzy w Aleksandrii, w całym Egipcie i Tebaidzie ponieśli chwalebną śmierć, jako pierwszego należy wymienić Piotra, biskupa samej Aleksandrii⁴, boski przykład nauczyciela religii Chrystusowej, a z grona jego prezbitarów Faustusa, Diosa, Ammoniosa, doskonałych męczenników Chrystusa, Fileasa, Hezychiosa, Pachymiosa i Teodora, biskupów kościołów egipskich⁵, oraz tysiące innych wspaniałych ludzi, których pamięć jest przechowywana w kościołach tych stron i miejscowości. Nie do mnie należy dokładne opisywanie zapasów tych ludzi, toczonych na całym świecie za sprawę Bożej religii, ani opowiadanie wszystkich szczegółów ich losów; jest to zadaniem tych, którzy te zdarzenia widzieli na własne oczy. To zaś, czego sam byłem świadkiem, zawrę dla potomności w osobnym piśmie⁶.

[8] W obecnym natomiast opracowaniu do tego, co zostało powiedziane, dołączę odwołanie całego wszczętego przeciwko nam postępowania oraz wszystko, co wydarzyło się od początku prześladowania, jako że są to rzeczy dla czytelników najważniejsze.

[9] Jakie słowo sprostą temu zadaniu, by opowiedzieć, jaką nadzwyczajną pomyślnością i szczęściem cieszyły się sprawy państwa rzymskiego przed wojną przeciwko nam, gdy władcy byli do nas usposobieni życzliwie i pokojowo? W owych czasach, gdy najwyżsi władcy świata kończyli dziesięcioletni lub dwudziestoletni okres rządów⁷, obchodzili rocznicę świętami, festynami, wspaniałymi ucztami i zabawami wśród powszechnego i pełnego pokoju.

⁵ Zachował się list tych biskupów z więzienia do bpa Melecjusza z Lycopolis, fundatora schizmy melecjańskiej (PG 10, 1565).

⁶ To znaczy w *O męczennikach palestyńskich*.

⁷ Dioklecjan świętował *vicennalia* 20 XI 303, Maksymin I V 305, Galeriusz i Konstancjusz Chlorus obchodzili *decennalia* w 303 roku.

[10] Οὕτω δ' αὐτοῖς ἀπαραποδίστως αὐξούσης καὶ ἐπὶ μέγα ὀσημέραι προΐούσης τῆς ἐξουσίας, ἀθρόως τῆς πρὸς ἡμᾶς εἰρήνης μεταθέμενοι, πόλεμον ἄσπονδον ἐγείρουσιν· οὕτω δ' αὐτοῖς τῆς τοιαύτης κινήσεως δεύτερον ἔτος πεπλήρωτο, καὶ τι περὶ τὴν ὅλην ἀρχὴν νεώτερον γεγονὸς τὰ πάντα πράγματα ἀνατρέπει.

[11] Νόσου γὰρ οὐκ αἰσίας τῷ πρωτοστάτῃ τῶν εἰρημένων ἐπισκηψάσης, ὑφ' ἧς ἤδη καὶ τὰ τῆς διανοίας εἰς ἔκστασιν αὐτῷ παρήγετο¹, σὺν τῷ μετ' αὐτὸν δευτερείοις τετιμημένῳ τὸν δημῶδη καὶ ιδιωτικὸν ἀπολαμβάνει βίον· οὕτω δὲ ταῦθ' οὕτω πέπρακτο, καὶ διχῇ τὰ πάντα τῆς ἀρχῆς διαιρεῖται, πρᾶγμα μὴδ' ἄλλοτε πω πάσαι γεγονὸς μνήμη παραδεδομένον.

[12] Χρόνου δ' οὐ πλείστου μεταξὺ γενομένου βασιλεὺς Κωνσταντίος τὸν πάντα βίον πραότατα καὶ τοῖς ὑπηκόοις εὐνοϊκώτατα τῷ τε θείῳ λόγῳ προσφιλέστατα διαθέμενος, παῖδα γνήσιον Κωνσταντῖνον αὐτοκράτορα καὶ Σεβαστὸν ἀνθ' ἑαυτοῦ καταλιπὼν, κοινῷ φύσεως νόμῳ τελευτᾷ τὸν βίον², πρῶτός τε ἐν θεοῖς ἀνηγορεύετο παρ' αὐτοῖς, ἀπάσης μετὰ θάνατον, ὅση βασιλεῖ τις ἂν ὠφείλετο, τιμῆς ἡξιωμένος, χρηστότατος καὶ ἡπιώτατος βασιλέων.

[13] Ὃς δὴ καὶ μόνος τῶν καθ' ἡμᾶς ἐπαξίως τῆς ἡγεμονίας τὸν πάντα τῆς ἀρχῆς διατελέσας χρόνον καὶ τᾶλλα τοῖς πᾶσι δεξιώτατον καὶ εὐεργετικώτατον παρασχὼν ἑαυτὸν τοῦ τε καθ' ἡμῶν πολέμου μηδαμῶς ἐπικεινωνήσας, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὑπ' αὐτὸν θεοσεβεῖς ἀβλαβεῖς καὶ ἀνεπηρεάστους φυλάξας καὶ μήτε τῶν ἐκκλησιῶν τοὺς οἴκους καθελὼν μήθ' ἑτερόν τι καθ' ἡμῶν καινουργήσας, τέλος εὐδαιμον καὶ τρισμακάριον ἀπέειλην τοῦ βίου, μόνος ἐπὶ τῆς αὐτοῦ βασιλείας εὐμενῶς καὶ ἐπιδόξως ἐπὶ διαδόχῳ γνησίῳ παιδί πάντα σωφρονεστάτῳ τε καὶ εὐσεβεστάτῳ τελευτήσας.

[14] Τούτου παῖς Κωνσταντῖνος εὐθὺς ἀρχόμενος βασιλεὺς τελεώτατος καὶ Σεβαστὸς πρὸς τῶν στρατοπέδων καὶ ἔτι πολὺ τούτων πρότερον πρὸς αὐτοῦ τοῦ παμβασιλέως θεοῦ ἀναγορευθεὶς, ζηλωτὴν ἑαυτὸν τῆς πατρικῆς περὶ τὸν ἡμέτερον λόγον εὐσεβείας κατεστήσατο. Καὶ οὗτος μὲν τοιοῦτος· Λικίνιος δ' ἐπὶ τούτοις ὑπὸ κοινῆς ψήφου τῶν κρατούντων αὐτοκράτωρ καὶ Σεβαστὸς ἀναπέφηνεν³.

[15] Ταῦτα Μαξιμῖνον δεινῶς ἐλύπει, μόνον Καίσαρα παρὰ πάντας εἰς ἔτι τότε χρηματίζοντα· ὃς δὴ οὖν τὰ μάλιστα τυραννικὸς ὢν, παραρπάσας

¹ Maksymin zachorował pod koniec kwietnia 305 i następnie abdykował w dzień swych *vicennalii* razem z Dioklecjanem. Galeriusz i Konstancjusz Chlorus zostali wtedy Augustami, a Maksymin Daza i Sewer Cezarami. Objęli regiony: Galeriusz – Ilirię i Azję Mniejszą, Konstancjusz – Galię i Brytanię, Maksymin – resztę wschodu, Sewer – Italię, Hiszpanię i Afrykę.

² Konstancjusz Chlorus zmarł w Brytanii 25 VII 306. Obwołanie Augustem Konstantyna nie zostało uznane przez Galeriusza, który pozostawił mu tytuł Cezara, a Augustem mianował Sewera.

[10] Tak bez żadnej przeszkody ich władza rozszerzała się i zwiększała z dnia na dzień, gdy nagle zerwali pokój z nami i wydali nam zacieklą wojnę. Lecz jeszcze się nie skończył drugi rok tego prześladowania, a całym cesarstwem wstrząsnęły nowe zdarzenia, które wywołały przewrót we wszystkich sprawach.

[11] Bowiem pierwszego ze wspomnianych cesarzy dosięgła fatalna choroba, wskutek której stracił rozum¹, tak że razem z tym, który był drugi po nim rangą, wycofał się do zwykłego, prywatnego życia. Lecz gdy tylko to się stało, całe państwo rozpadło się na dwie części. Była to rzecz, która się nigdy wcześniej nie zdarzała, jak długo sięgnąć pamięcią.

[12] Wkrótce potem cesarz Konstancjusz, który przez całe swe życie kierował się łagodnością, wielką życzliwością dla swoich poddanych i przychylnością dla Słowa Bożego, pozostawił po sobie jako cesarza i augusta swego rodzonego syna Konstantyna i powszechnym prawem natury zakończył życie². Został on jako pierwszy z nich zaliczony w poczet bogów i uznany po śmierci za godnego wszelkiej czci, jaka przysługuje cesarzowi, jako najbardziej dobrotliwy i najłagodniejszy z cesarzy.

[13] Był to jedyny ze współczesnych cesarzy, który przez cały czas swego panowania sprawował rządy godnie. Wszystkim okazywał łaskawość i dobroć i nigdy nie brał udziału w wojnie przeciwko nam, a swych bogobojnych poddanych chronił przed krzywdą i szykanami, nawet nie burzył budynków kościelnych ani w żaden sposób nie działał na naszą niekorzyść. Toteż doczekał się szczęśliwego i trzykroć błogosławionego końca życia jako jedyny, który umierał jako cesarz, w spokoju i chwale, mając przy sobie jako swego następcę rodzonego syna pełnego rozważi i pobożności.

[14] Jego syn Konstantyn zaraz na samym początku został przez żołnierzy obwołany najwyższym cesarzem i augustem, a już o wiele wcześniej przez samego Boga, Króla świata. Stał się gorliwym naśladowcą życzliwości swego ojca w stosunku do naszej religii. Taka była jego natura. Tymczasem na mocy wspólnej uchwały władców cesarzem i augustem został ogłoszony Licyniusz³.

[15] Wielka to była przykrość dla Maksymina, który dotychczas jako jedyny nosił tytuł cezara. Ponieważ zaś z nich wszystkich w nim najwięcej było skłonności do tyranii, sam przywłaszczył sobie godność i sam się mianował

³ Z tym fragmentem zaczyna się przejawiać panegiryczne nastawienie Euzebiusza względem Konstantyna i jego ojca Konstancjusza Chlorusa. Zob. *Życie Konstantyna*, ŻMT 44. Licyniusz został Augustem 11 XI 307. Opowieść Euzebiusza niezmiernie skraca przebieg wypadków.

ἑαυτῷ τὴν ἀξίαν, Σεβαστὸς ἦν, αὐτὸς ὑφ' ἑαυτοῦ γεγονώς¹. Ἐν τούτῳ δὲ Κωνσταντίνῳ μηχανὴν θανάτου συρράπτων ἄλους ὁ μετὰ τὴν ἀπόθεσιν ἐπανηρῆσθαι δεδηλωμένος αἰσχίστῳ καταστρέφει θανάτῳ· πρῶτου δὲ τούτου τὰς ἐπὶ τιμῇ γραφὰς ἀνδριάντας τε καὶ ὅσα τοιαῦτα ἐπ' ἀναθέσει νενόμισται, ὡς ἀνοσίου καὶ δυσσεβεστάτου καθήρουν².

ΙΑ'

Περὶ τοῦ τρόπου τῶν τῆς εὐσεβείας ἐχθρῶν

[1] Τούτου παῖς Μαξέντιος, ὁ τὴν ἐπὶ Ῥώμῃς τυραννίδα συστησάμενος³, ἀρχόμενος μὲν τὴν καθ' ἡμᾶς πίστιν ἐπ' ἄρεσκείᾳ καὶ κολακείᾳ τοῦ δήμου Ῥωμαίων καθυπεκρίνατο ταύτῃ τε τοῖς ὑπηκόοις τὸν κατὰ Χριστιανῶν ἀνεῖναι προστάττει διωγμόν, εὐσέβειαν ἐπιμορφάζων καὶ ὡς ἂν δεξιὸς καὶ πολὺ πρᾶος παρὰ τοὺς προτέρους φανείη.

[2] Οὐ μὴν οἷος ἔσεσθαι ἡλπίσθη, τοιοῦτος ἔργοις ἀναπέφηνεν, εἰς πάσας δ' ἀνοσιουργίας ὀκείλας, οὐδὲν ὅ τι μιαρίας ἔργον καὶ ἀκολασίας παραλέλοιπεν, μοιχείας καὶ παντοίας ἐπιτελῶν φθοράς. Διαζευγνύς γέ τοι τῶν ἀνδρῶν τὰς κατὰ νόμον γαμετάς, ταύταις ἐνυβρίζων ἀτιμότατα, τοῖς ἀνδράσιν αὐθις ἀπέπεμπεν, καὶ ταῦτ' οὐκ ἀσήμοις οὐδ' ἀφανέσιν ἐγχειρῶν ἐπετήδευεν, ἀλλ' αὐτῶν δὴ μάλιστα τῶν τὰ πρῶτα τῆς Ῥωμαίων συγκλήτου βουλῆς ἀπενηνεγμένων ἐμπαροινῶν τοῖς ἐξοχωτάτοις⁴.

[3] Οἱ πάντες δ' αὐτὸν ὑποπεπτηχότες, δῆμοι καὶ ἄρχοντες, ἔνδοξοί τε καὶ ἄδοξοι, δεινῇ κατετρύχοντο τυραννίδι, καὶ οὐδ' ἡρεμούντων καὶ τὴν πικρὰν φερόντων δουλείαν ἀπαλλαγὴ τις ὅμως ἦν τῆς τοῦ τυράννου φονώσης ὠμότητος. Ἐπὶ σμικρᾷ γοῦν ἤδη ποτὲ προφάσει τὸν δῆμον εἰς φόνον τοῖς ἀμφ' αὐτὸν δορυφόροις ἐκδίδωσιν, καὶ ἐκτείνετο μυρία τοῦ δήμου Ῥωμαίων πλήθη, ἐπὶ μέσῃ τῆς πόλεως, οὐ Σκυθῶν οὐδὲ βαρβάρων ἀλλ' αὐτῶν τῶν οἰκείων δόρασι καὶ πανοπλίαις.

[4] Συγκλητικῶν γε μὴν φόνος ὁπόσος δι' ἐπιβουλὴν ἐνηργεῖτο τῆς οὐσίας, οὐδ' ἐξαριθμῆσθαι δυνατόν, ἄλλοτε ἄλλαις πεπλασμέναις αἰτίαις μυρίων ἀναιρουμένων.

[5] Ἡ δὲ τῶν κακῶν τῷ τυράννῳ κορωνὶς ἐπὶ γοητείᾳ ἤλαυνεν, μαγικαῖς ἐπινοίαις τοτὲ μὲν γυναικάς ἐγκύμονας ἀνασχίζοντος, τοτὲ δὲ νεογνῶν σπλάγχνα βρεφῶν διερευνημένου λέοντάς τε κατασφάττοντος καὶ τινὰς ἀρρητοποιίας ἐπὶ δαιμόνων προκλήσεις καὶ ἀποτροπιασμόν τοῦ πολέμου συνισταμένου· διὰ τούτων γὰρ αὐτῷ τὰ τῆς νίκης κατορθωθῆσθαι ἢ πᾶσα ἐτύγχανεν ἐλπίς.

¹ W roku 308.

augustem¹. Wtedy też wykryto zamach na życie Konstantyna, uknuty przez tego, który już złożył swą władzę, ale jak wiadomo, ponownie po nią sięgnął. Zginął on śmiercią bardzo sromotną. Był to pierwszy cesarz, którego pamiątkowe napisy, posągi i tego typu oznaki czci zniszczono, dlatego że był człowiekiem niegodziwym i całkowicie bezbożnym².

14.

Zachowanie wrogów religii

[1] Jego syn Maksencjusz, który w Rzymie zagarnął władzę tyrańską³, udawał początkowo, że wyznaje naszą wiarę, aby się przypodobać ludowi rzymskiemu i pozyskać go sobie. Dlatego też podlegającym sobie urzędnikom rozkazał, aby wstrzymali prześladowanie chrześcijan, aby stwarzać pozory pobożności i okazać się łaskawszym i o wiele łagodniejszym od poprzedników.

[2] Jednak jego czyny nie odpowiadały pokładanym w nim nadziejom. Dopuszczał się bowiem wszelkiego rodzaju zbrodni, nie powstrzymał się od żadnej niegodziwości i wyuzdania, dopuszczał się cudzołóstwa i wszelkiej rozpusty. Odbierał mężom prawnie poślubione małżonki, zniesławiał je w sposób ohydny, a potem odsyłał do mężów, a tego rodzaju niegodziwości popełniał nie wobec ludzi prostych i anonimowych, ale pozwalał sobie na te zuchwalstwa właśnie wobec najwybitniejszych członków senatu⁴.

[3] Wszyscy jego poddani, lud i urzędnicy, wielcy i mali, byli już umęczeni tą straszną tyranią, a chociaż godzili się z tym i w spokoju znosili tę okrutną niewolę, jednak w niczym to nie zmieniło żadnego krwi tyrana. Pewnego razu pod jakimś błahym pozorem wydał lud na rzeź swym pretorianom, tak że tysiące obywateli rzymskich zostało wymordowanych w środku miasta, włóczniami i bronią nie Scytów albo barbarzyńców, ale własnych rodaków.

[4] Wielkiej liczby senatorów, zabitych, by zagrabić ich majątki, nie da się policzyć. Raz po raz z fikcyjnych powodów ginęło tysiące ludzi.

[5] Zwieńczeniem tych niegodziwości tyrana było oddanie się magii. Dla magicznych praktyk kazał rozcinać brzuchy ciężarnych kobiet, badać wnętrzności noworodków i zarzynać lwy. W końcu zarządził jakieś tajemnicze obrzędy zaklinania demonów i odwrócenia grożącej wojny. Na takich bowiem praktykach opierał całą nadzieję na zwycięstwo.

² *Damnatio memoriae* była stosowana również wcześniej.

³ Maksencjusz ogłosił się Augustem w roku 306.

⁴ Por. EUZEBIUSZ Z CEZAREI, *Życie Konstantyna I*, 33.

[6] Οὗτος μὲν οὖν ἐπὶ Ῥώμης τυραννῶν οὐδ' ἔστιν εἰπεῖν οἷα δρῶν τοὺς ὑπηκόους κατεδουλοῦτο, ὡς ἤδη καὶ τῶν ἀναγκαίων τροφῶν ἐν ἐσχάτῃ σπάνει καὶ ἀπορίᾳ καταστῆναι, ὅσῃν ἐπὶ Ῥώμης οὐδ' ἄλλοτε οἱ καθ' ἡμᾶς γενέσθαι μνημονεύουσιν¹.

[7] Ὁ δ' ἐπ' ἀνατολῆς τύραννος Μαξιμίνος, ὡς ἂν πρὸς ἀδελφὸν τὴν κακίαν, πρὸς τὸν ἐπὶ Ῥώμης φιλίαν κρύβδην σπενδόμενος², ἐπὶ πλεῖστον χρόνον λανθάνειν ἐφρόντιζεν· φωραθεὶς γέ τοι ὕστερον δίκην τίννυσι τὴν ἀξίαν.

[8] Ἦν δὲ θαυμάσαι ὅπως καὶ οὗτος τὰ συγγενῇ καὶ ἀδελφά, μᾶλλον δὲ κακίας τὰ πρῶτα καὶ τὰ νικητήρια τῆς τοῦ κατὰ Ῥώμην τυράννου κακοτροπίας ἀπηνεγέμενος· γοήτων τε γὰρ καὶ μάγων οἱ πρῶτοι τῆς ἀνωτάτω παρ' αὐτῷ τιμῆς ἡξίωντο, ψοφοδεοῦς ἐς τὰ μάλιστα καὶ δεισιδαιμονεστάτου καθεστῶτος τὴν τε περὶ τὰ εἰδῶλα καὶ τοὺς δαίμονας περὶ πολλοῦ τιθεμένου πλάνην· μαντείων γοῦν δίχα καὶ χρησμῶν οὐδὲ μέχρις ὄνυχος ὡς εἰπεῖν τολμᾶν τι κινεῖν οἷός τε ἦν·

[9] Οὗ χάριν καὶ τῷ καθ' ἡμῶν σφοδρότερον ἢ οἱ πρόσθεν καὶ πυκνότερον ἐπετίθετο διωγμῷ, νεῶς κατὰ πᾶσαν πόλιν ἐγείρειν καὶ τὰ χρόνου μήκει καθηρημένα τεμένη διὰ σπουδῆς ἀνανεοῦσθαι προστάττων, ἱερέας τε εἰδώλων κατὰ πάντα τόπον καὶ πόλιν καὶ ἐπὶ τούτων ἐκάστης ἐπαρχίας ἀρχιερέα τῶν ἐν πολιτείαις ἕνα γέ τινα τῶν μάλιστα ἐμφανῶς διὰ πάσης ἐμπρέψαντα λειτουργίας μετὰ στρατιωτικοῦ στίφους καὶ δορυφορίας ἐκτάσσω, ἀνέδην τε πᾶσιν γόησιν, ὡς ἂν εὐσεβέσιν καὶ θεῶν προσφιλέσιν, ἡγεμονίας καὶ τὰς μεγίστας προνομίας δωρούμενος.

[10] Ἐκ δὲ τούτων ὀρμώμενος, πόλιν μὲν οὐ μίαν οὐδὲ χώραν, ὅλας δὲ ἄρδην τὰς ὑπ' αὐτὸν ἐπαρχίας χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ χρημάτων ἀμυθήτων εἰσπράξεσιν ἐπισκήψεσιν τε βαρυτάταις καὶ ἄλλοτε ἄλλαις καταδίκαις ἡνία καὶ κατεπίεζεν. Τῶν γε μὴν εὐπόρων τὰς ἐκ προγόνων περιποιηθείσας οὐσίας ἀφαιρούμενος, πλούτους ἀθρόως καὶ σωροὺς χρημάτων τοῖς ἀμφ' αὐτὸν κόλαξιν ἐδωρεῖτο.

[11] Παροινίας γε μὴν καὶ μέθης ἐς τοσαύτην ἠνέχθη φορὰν, ὡς ἐν τοῖς πότοις παρακόπτειν καὶ τῶν φρενῶν παρεξίστασθαι τοιαῦτά τε μεθύοντα προστάττειν, οἷα ἀνανήψαντα αὐτὸν τῇ ὕστεραίᾳ εἰς μετάμελον ἄγειν· κραιπάλῃ δὲ καὶ ἀσωτίας μηδενὶ καταλιπὼν ὑπερβολήν, κακίας διδάσκαλον τοῖς ἀμφ' αὐτὸν ἄρχουσιν τε καὶ ἀρχομένοις ἑαυτὸν καθίστη, θρύπτεσθαι μὲν τὸ στρατιωτικὸν διὰ πάσης τρυφῆς τε καὶ ἀκολασίας ἐνάγων, ἡγεμόνας δὲ καὶ στρατοπεδάρχας δι' ἀρπαγῶν καὶ πλεονεξίας χωρεῖν κατὰ τῶν ὑπηκόων μόνον οὐχὶ συντυραννοῦντας αὐτῷ προκαλούμενος.

¹ Por. EUZEBIUSZ Z CEZAREI, *Życie Konstantyna I*, 35-36.

[6] Nie da się wyrazić, do jakiego upodlenia nieludzkie czyny tego tyrana doprowadziły poddanych za jego rządów. Nastąpiła w końcu tak krańcowa nędza i niedostatek najpotrzebniejszych artykułów żywnościowych, że ani w Rzymie, ani nigdzie indziej nie było takiego, jak daleko sięgnąć pamięcią¹.

[7] Zaś tyran Wschodu, Maksymin, zawarł tajne porozumienie z gnębicielem Rzymu jak z bratem w niegodziwości². Układ ten przez długi czas starał się ukrywać, ale gdy później wyszedł on na jaw, poniósł zasłużoną karę.

[8] Zadziwiające, jakie pokrewieństwo i braterstwo z tyranem Rzymu wykazywał w swej złośliwości, a raczej jak go nawet przewyższał i jak jemu właśnie przysługiwała nagroda za zwycięstwo w niegodziwości. Najwięksi szarlatani i magowie otrzymywali u niego najwyższe zaszczyty. Był skrajnie bojaźliwy i przesądny i najwyższą wagę przykładął do zabobonnego kultu bożków i demonów. Bez przepowiedni i wyroczni nie odważył się, że tak powiem, kiwnąć palcem.

[9] Z tego też powodu prześladował nas gwałtowniej i bardziej zawzięcie niż jego poprzednicy. W każdym mieście wznoszono z jego rozkazu świątynie, a przybytki, które z biegiem czasu podupadły, starannie odnawiano. Ustanawiał też w każdym mieście i miejscowości kapłanów bożków i w każdej prowincji jako arcykapłana stawiał na ich czele jednego z urzędników, który w sposób szczególny wyróżnił się w spełnianiu wszelkiego rodzaju publicznych obowiązków. Przydzielał mu ponadto oddział żołnierzy i straż przyboczną. Nie wahał się również wszystkim szarlatanom, jako ludziom pobożnym i miłym bogom, powierzać namiestnictw i rozdawać największych przywilejów.

[10] Z takich pobudek nękał i gnębił nie jedno miasto ani nie jeden okręg, ale całe podlegające mu prowincje, wymuszając od nich złoto, srebro i niezliczone sumy pieniędzy, przeprowadzając uciążliwe rewizje i dopuszczając się wszelkich innych niesprawiedliwości. Ludziom zamożnym odbierał rodowe majątki, a potem olbrzymie bogactwa i stosy pieniędzy rozdawał swoim pochlebcom.

[11] W nadużywaniu wina i pijaństwie posunął się do tego stopnia, że pił do utraty rozumu i przytomności, a po pijanemu wydawał rozkazy, jakich następnego dnia na trzeźwo sam żałował. W życiu hulaszczym i rozpustnym nikomu nie dał się prześcignąć, a dla swych urzędników i poddanych stał się mistrzem złego. Wojsko doprowadził do zniewieścienia, godząc się na wszelkiego rodzaju rozrywki i rozpasanie, a swych namiestników i wodzów wprost zachęcał do tego, by razem z nim byli tyranami i sprawowali rządy nad poddanymi za pomocą grabieży i zachłanności.

² Por. LAKTANCJUSZ, *Jak umierali prześladowcy* XLIII.

[12] Τί δεῖ τὰς ἐμπαθεῖς τάνδρὸς αἰσχροουργίας μνημονεύειν ἢ τῶν πρὸς αὐτοῦ μεμοιχευμένων ἀπαριθμεῖσθαι τὴν πληθύν; οὐκ ἦν γέ τοι πόλιν αὐτὸν παρελθεῖν μὴ οὐχὶ ἐκ παντὸς φθορὰς γυναικῶν παρθένων τε ἀρπαγὰς εἶργασμένον.

[13] Κατὰ πάντων γέ τοι αὐτῷ ταῦτα προυχώρει, μὴ ὅτι μόνων Χριστιανῶν· οἱ θανάτου καταφρονήσαντες παρ' οὐθὲν αὐτοῦ τὴν τοσαύτην ἔθεντο τυραννίδα. Οἱ μὲν γὰρ ἄνδρες ἀνατλάντες πῦρ καὶ σίδηρον καὶ προσηλώσεις θήρας τε ἀγρίους καὶ θαλάττης βυθοὺς ἀποτομάς τε μελῶν καὶ καυτήρας καὶ ὀφθαλμῶν κεντήσεις τε καὶ ἐξορύξεις καὶ τοῦ παντὸς σώματος ἀκρωτηριασμοὺς λιμόν τε ἐπὶ τούτοις καὶ μέταλλα καὶ δεσμά, ἐπὶ πάντων μᾶλλον ὑπομονὴν τὴν ὑπὲρ εὐσεβείας ἐνεδείξαντο ἢ τὸ σέβας τὸ εἰς θεὸν εἰδώλοις ἀντικατηλλάξαντο·

[14] Αἱ δ' αὖ γυναῖκες οὐχ ἥττον τῶν ἀνδρῶν ὑπὸ τῆς τοῦ θεοῦ λόγου διδασκαλίας ἡρρενωμέναι, αἱ μὲν τοὺς αὐτοὺς τοῖς ἀνδράσιν ἀγῶνας ὑποστᾶσαι ἴσα τῆς ἀρετῆς ἀπηνέγκαντο βραβεῖα, αἱ δὲ ἐπὶ φθορὰν ἐλκόμεναι θάττον τὴν ψυχὴν θανάτῳ ἢ τὸ σῶμα τῇ φθορᾷ παραδεδώκασιν¹.

[15] Μόνη γοῦν τῶν ὑπὸ τοῦ τυράννου μεμοιχευμένων Χριστιανῆ τῶν ἐπ' Ἀλεξανδρείας ἐπισημοτάτῃ τε καὶ λαμπροτάτῃ τὴν ἐμπαθὴ καὶ ἀκόλαστον Μαξιμίνου ψυχὴν δι' ἀνδρειοτάτου παραστήματος ἐξενίκησεν, ἔνδοξος μὲν τὰ ἄλλα πλούτῳ τε καὶ γένει καὶ παιδείᾳ, πάντα γε μὴν δεύτερα σωφροσύνης τεθειμένη· ἦν καὶ πολλὰ λιπαρήσας, κτεῖναι μὲν ἐτοίμως θνήσκειν ἔχουσαν οὐχ οἷός τε ἦν, τῆς ἐπιθυμίας μᾶλλον τοῦ θυμοῦ κατακρατούσης αὐτοῦ, φυγῇ δὲ ζημιώσας πάσης ἀφείλετο τῆς οὐσίας².

[16] Μυρίαὶ δὲ ἄλλαι πρὸς τῶν κατ' ἔθνος ἀρχόντων, πορνείας ἀπειλὴν μὴδ' ἀκοῦσαι δεδυνημέναι, πᾶν εἶδος βασάνων καὶ στρεβλώσεων καὶ θανατηφόρου κολάσεως ὑπέστησαν. Θαυμασταὶ μὲν οὖν καὶ αὗται, ὑπερφυῶς γε μὴν θαυμασιωτάτῃ ἢ ἐπὶ Ῥώμης³ εὐγενεστάτῃ τῷ ὄντι καὶ σωφρονεστάτῃ γυνὴ πασῶν αἷς ἐμπαροινεῖν ὁ ἐκεῖσε τύραννος Μαξέντιος, τὰ ὅμοια Μαξιμίνῳ δρῶν, ἐπειράτο.

[17] Ὡς γὰρ ἐπιστάντας τῷ οἴκῳ τοὺς τὰ τοιαῦτα τῷ τυράννῳ διακονομένους ἐπύθετο (Χριστιανὴ δὲ καὶ αὕτη ἦν), τόν τε ἄνδρα τὸν αὐτῆς, καὶ ταῦτα Ῥωμαίων ὄντα ἑπαρχον, τοῦ δέους ἔνεκα λαβόντας ἄγειν αὐτὴν ἐπιτρέψαντα, ἐς βραχὺ ὑποπαραιτησαμένη, ὥς ἂν δὴ κατακοσμηθεῖ τὸ σῶμα, εἴσεισιν ἐπὶ τοῦ ταμιείου καὶ μονωθεῖσα ξίφος καθ' ἐαυτῆς πῆγνυσιν, θανοῦσά τε παραχρῆμα, τὸν μὲν νεκρὸν τοῖς προαγωγοῖς καταλιμπάνει, ἔργοις δ' αὐτοῖς ἀπάσης φωνῆς γεγωνοτέροις, ὅτι μόνον χρημάτων ἀήτητόν τε καὶ ἀνώλεθρον ἢ παρὰ Χριστιανοῖς ἀρετὴ πέφυκεν, εἰς πάντας ἀνθρώπους τοὺς τε νῦν ὄντας καὶ τοὺς μετὰ ταῦτα γενησομένους ἐξέφηνεν.

¹ Por. EUZEBIUSZ Z CEZAREI, *Laus Constantini VII*, 7; *Życie Konstantyna I*, 33.

[12] Po co wspominać czyny lubieżne tego człowieka albo wyliczać tłum zniesławionych przez niego kobiet, które skalał cudzołóstwem? Nie mógł minąć żadnego miasta, żeby w nim na wszelkie sposoby nie hańbić kobiet i nie porywać dziewcząt.

[13] Ze wszystkimi zresztą mu się wiodło, tylko nie z chrześcijanami. Gardzili oni śmiercią, więc taką tyraniją mieli za nic. Mężczyźni bowiem znosili ogień i miecz, krzyżowanie, dzikie zwierzęta, morskie głębiny, obcinanie członków, przypalanie, wykłuwanie i wyrywanie oczu, kaleczenie całego ciała, a poza tym głód, kopalnie i kajdany. Pokazali, że raczej wolą to wszystko znosić dla religii niż cześć boską oddawać bożkom.

[14] Kobiety zaś nie mniej niż mężczyźni były umocnione przez naukę Słowa Bożego. Jedne z nich staczały te same walki co mężczyźni i otrzymywały te same nagrody za swe bohaterstwo. Inne zaś ciągnięte na pohańbienie wołały raczej rozstać się z życiem niż wydać ciało na pohańbienie¹.

[15] Tylko jedna kobieta spośród tych, które Maksymin pragnął, chrześcijanka z grona najzaciejszych i najznakomitszych kobiet w Aleksandrii, dzięki swej mężnej niezłomności odniosła zwycięstwo nad lubieżną i rozpustną duszą tyрана. Sławna była zresztą ze swego majątku, pochodzenia i wychowania, ale ponad wszystko przedkładała czystość. Maksymin naprzykrzał się jej często prośbami, ale zabić jej nie mógł, choć gotowa była umrzeć, bo jego żądza była silniejsza od gniewu. Skazał ją tylko na wygnanie i utratę całego majątku².

[16] Bardzo wiele innych kobiet nie chciało nawet słuchać groźby zniesławienia ze strony namiestników prowincji, więc zniosły wszelkiego rodzaju męki, tortury i karę śmierci. Wprawdzie i one są godne podziwu, jednak na największy podziw zasługuje Rzymianka³, naprawdę najzaciejsza i najczystsza ze wszystkich kobiet, które usiłował tam zhańbić Maksencjusz, naśladowca Maksymina.

[17] Gdy bowiem się dowiedziała, że ludzie, którzy służyli tyranowi w tego typu sprawach, znajdują się w jej domu – a była także chrześcijanką – i że jej mąż, prefekt Rzymu, ze strachu zgodził się na zabranie jej, poprosiła o chwilę zwłoki, pod pozorem, że chce się ubrać strojnziej, i weszła do swej komnaty. Gdy znalazła się sama, przebiła się mieczem i zaraz umarła, pozostawiając stręczycielom swe zwłoki. Takim czynem, wymowniejszym od wszelkich słów, pokazała wszystkim ludziom współczesnym i potomności, że jedyną wartością niepokonaną i niezniszczalną wśród chrześcijan jest cnota.

² Rufin w swoim tłumaczeniu HE podaje, że kobieta ta miała na imię Dorotea.

³ Według Rufina miałyby się nazywać Sofronia. Por. EUZEBIUSZ Z CEZAREI, *Życie Konstantyna I*, 34.

[18] Τοσαύτη δῆτα κακίας φορὰ ὕφ' ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν συνηνέχθη καιρὸν πρὸς τῶν δύο τυράννων ἀνατολὴν καὶ δύσιν διειληφότες κατεργασθεῖσαι· τίς δ' ἂν τὴν τῶν τοσούτων διερευνώμενος αἰτίαν διστάξαι μὴ οὐχὶ τὸν καθ' ἡμῶν διωγμὸν ἀποφήνασθαι; ὅτε γε μάλιστα οὐ πρότερον τὰ τῆς τοσῆσδε πέπαυτο συγχύσεως ἢ Χριστιανούς τὰ τῆς παρρησίας ἀπολαβεῖν.

IE'

Περὶ τῶν τοῖς ἐκτὸς συμβεβηκότων

[1] Διὰ παντός γέ τοι τοῦ κατὰ τὸν διωγμὸν δεκαέτους χρόνου¹ τῶν εἰς ἐπιβουλὴν καὶ πόλεμον τὸν κατ' ἀλλήλων οὐδὲν αὐτοὺς διαλέλοιπεν. Ἄπλωτα μὲν τὰ κατὰ θάλατταν ἦν οὐδ' ἐξῆν ποθεν καταπλεύσαντας μὴ οὐχὶ πάσαις αἰκίαις ὑπάγεσθαι στρεβλουμένους καὶ τὰς πλευρὰς καταξαινομένους βασάνοις τε παντοίαις, μὴ ἄρα παρὰ τῶν δι' ἐναντίας ἐχθρῶν ἤκοιεν, ἀνακρινομένους καὶ τέλος σταυροῖς ἢ τῇ διὰ πυρὸς ὑπαγομένους κολάσει.

[2] Ἀσπίδων ἐπὶ τούτοις καὶ θωρήκων παρασκευαί βελῶν τε καὶ δοράτων καὶ τῆς ἄλλης πολεμικῆς παρατάξεως ἐτοιμασίαι τριήρων τε καὶ τῶν κατὰ ναυμαχίαν ὅπλων κατὰ πάντα συνεκροτοῦντο τόπον οὐδ' ἦν ἄλλο τι παντί τῳ προσδοκᾶν ἢ πολέμων κατὰ πᾶσαν ἔφοδον ἡμέραν². Τούτοις καὶ ὁ μετὰ ταῦτα λιμός τε καὶ λοιμός ἐγκατασκήπτει, περὶ ὧν κατὰ καιρὸν ἱστορήσομεν τὰ δέοντα³.

Ις'

Περὶ τῆς ἐπὶ τὸ κρεῖττον τῶν πραγμάτων μεταβολῆς

[1] Τοιαῦτ' ἦν τὰ διὰ παντός τοῦ διωγμοῦ παρατετακότα, δεκάτῳ μὲν ἔτει σὺν θεοῦ χάριτι παντελῶς πεπαυμένου, λωφᾶν γε μὴν μετ' ὄγδοον ἔτος ἐναρξαμένου. Ὡς γὰρ τὴν εἰς ἡμᾶς ἐπισκοπὴν εὐμενὴ καὶ ἴλεω ἢ θεία καὶ οὐράνιος χάρις ἐνεδείκνυτο, τότε δῆτα καὶ οἱ καθ' ἡμᾶς ἄρχοντες, αὐτοὶ δὴ ἐκεῖνοι δι' ὧν πάλοι τὰ τῶν καθ' ἡμᾶς ἐνηργεῖτο πολέμων, παραδοξότατα μεταθέμενοι τὴν γνώμην, παλινωδίαν ἦδον χρηστοῖς περὶ ἡμῶν προγράμμασιν καὶ διατάγμασιν ἡμερωτάτοις τὴν ἐπὶ μέγα ἀφθείσαν τοῦ διωγμοῦ πυρκαϊὰν σβεννύντες.

¹ Czyli od pierwszego dekretu prześladowczego Dioklecjana (303) do „Edyktu mediołańskiego” (313). W rzeczywistości prześladowania nie trwały bez przerwy, zwłaszcza tam, gdzie panował Konstancjusz Chlorus i Konstantyn.

[18] Taki bezmiar niegodziwości przypadł na jedną epokę za sprawą dwóch tyranów, którzy podzielili między siebie władzę nad Wschodem i Zachodem. Kto z tych, którzy dociekają przyczyny wszystkich tych nieszczęść mógłby się jeszcze ociągać ze stwierdzeniem, że jest nią rozpętane przeciw nam prześladowanie? Jest to tym oczywistsze, że cały ten zamęt nie wcześniej się uspokoił, niż gdy chrześcijanie odzyskali pełną swobodę.

15.

Losy pogan

[1] W ciągu całych dziesięciu lat prześladowania¹, nie ustawały ani na chwilę ich knowania przeciwko sobie i wojna domowa. Morza stały się niebezpieczne, a ci, którzy skądkolwiek płynęli okrętem, musieli być przygotowani na to, że zostaną poddani wszelkim mękom i katuszom, że będą im rozdzierać boki i za pomocą wszelkiego rodzaju tortur pytać, czy przypadkiem nie przybywają od wrogiego stronnictwa, wreszcie że ich ukrzyżują albo spalą na stosie.

[2] Wszędzie ponadto kuło się tarcze, zbroje, strzały, włócznie i wszelkie inne wyposażenie wojenne, wszędzie przygotowywano triery i broń potrzebną do walki na morzu. Nikt o niczym innym nie myślał, jak tylko o tym, że każdego dnia może wtargnąć nieprzyjaciół². Dodatkowe nieszczęście stanowił głód i zaraza, o czym w odpowiednim miejscu opowiemy, co trzeba³.

16.

Poprawa sytuacji

[1] Tak się rzeczy miały przez cały czas prześladowania. W dziesiątym roku dzięki łasce Bożej skończyło się ono zupełnie, a zaczęło już nieco ustawać po roku ósmym. Gdy bowiem okazało się, że Boska i niebiańska łaska znowu nad nami roztacza swą życzliwą i miłosierną opiekę, wówczas nasi władcy, nawet ci, którzy niegdyś rozpętali przeciwko nam wojnę, całkowicie nieoczekiwanie zmienili zdanie, odwołali poprzednie decyzje i wydając korzystne dla nas rozporządzenia i edykty, pełne dobrej woli, zgasili rozbuchany ogień prześladowania.

² Chodzi o liczne wojny domowe owych czasów między Maksyminem, Maksencjuszem, Sewerem i Konstantynem.

³ Por. HE IX, 8.

[2] Οὐκ ἀνθρώπινον δέ τι τούτου κατέστη αἴτιον οὐδ' οἶκτος, ὡς ἂν φαίη τις, ἢ φιλανθρωπία τῶν ἀρχόντων· πολλοῦ δεῖ· πλείω γὰρ ὀσημέραι καὶ χαλεπώτερα ἀρχήθεν καὶ εἰς ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ τὰ καθ' ἡμῶν αὐτοῖς ἐπενοεῖτο, ποικιλωτέραις μηχαναῖς ἄλλοτε ἄλλως τὰς καθ' ἡμῶν αἰκίας ἐπικαινουργούντων. Ἄλλ' αὐτῆς γε τῆς θείας προνοίας ἐμφανὲς ἐπίσκεψις, τῷ μὲν αὐτῆς καταλλαττομένης λαῷ, τῷ δ' αὐθέντῃ τῶν κακῶν ἐπεξιούσης. [...¹] Μέτεισιν δ' οὖν αὐτὸν θεήλατος κόλασις, ἐξ αὐτῆς αὐτοῦ καταρξαμένη σαρκὸς καὶ μέχρι τῆς ψυχῆς προελθοῦσα.

[4] Ἀθρόα μὲν γὰρ περὶ τὰ μέσα τῶν ἀπορρήτων τοῦ σώματος ἀπόστασις αὐτῷ γίνεται, εἴθ' ἔλκος ἐν βάθει συριγγῶδες καὶ τούτων ἀνίατος νομὴ κατὰ τῶν ἐνδοτάτω σπλάγχνων· ἀφ' ὧν ἄλεκτόν τι πλήθος σκωλήκων βρῦειν θανατώδῃ τε ὁδμῇ ἀποπνεῖν, τοῦ παντὸς ὄγκου τῶν σωμάτων ἐκ πολυτροφίας αὐτῷ καὶ πρὸ τῆς νόσου εἰς ὑπερβολὴν πλήθους πιμελῆς μεταβεβληκότος, ἣν τότε κατασαπεῖσαν ἀφόρητον καὶ φρικτοτάτην τοῖς πλησιάζουσιν παρέχειν τὴν θέαν².

[5] Ἰατρῶν δ' οὖν οἱ μὲν οὐδ' ὅλως ὑπομεῖναι τὴν τοῦ δυσώδους ὑπερβάλλουσιν ἀτοπίαν οἰοί τε, κατεσφάττοντο, οἱ δὲ διωδηκός τοῦ παντὸς ὄγκου καὶ εἰς ἀνέλπιστον σωτηρίας ἀποπεπτωκότος μηδὲν ἐπικουρεῖν δυνάμενοι, ἀνηλεῶς ἐκτείνοντο.

ΙΖ'

Περὶ τῆς τῶν κρατούντων παλινωδίας

[1] Καὶ δὴ τοσούτοις παλαίων κακοῖς συναίσθησιν τῶν κατὰ τῶν θεοσεβῶν αὐτῷ τετολμημένων ἴσχει, συναγαγὼν δ' οὖν εἰς ἑαυτὸν τὴν διάνοιαν, πρῶτα μὲν ἀνθομολογεῖται τῷ τῶν ὅλων θεῷ, εἶτα τοὺς ἀμφ' αὐτὸν ἀνακαλέσας, μηδὲν ὑπερθεμένους τὸν κατὰ Χριστιανῶν ἀποπαῦσαι διωγμὸν νόμῳ τε καὶ δόγματι βασιλικῷ τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν οἰκοδομεῖν ἐπισπέρχειν καὶ τὰ συνήθη διαπράττεσθαι, εὐχὰς ὑπὲρ τοῦ βασιλείου ποιουμένους, προστάττει.

[2] Αὐτίκα γοῦν ἔργου τῷ λόγῳ παρηκολουθηκός, ἥπλωτο κατὰ πόλεις βασιλικά διατάγματα, τὴν παλινωδίαν τῶν καθ' ἡμᾶς τοῦτον περιέχοντα τὸν τρόπον³.

[3] «Αὐτοκράτωρ Καῖσαρ Γαλέριος Οὐαλέριος Μαξιμιανὸς ἀνίκητος Σεβαστός, ἀρχιερεὺς μέγιστος⁴, Γερμανικὸς μέγιστος, Αἰγυπτιακὸς μέγιστος,

¹ Łk 17, 1. Zdanie [3] obecne w niektórych manuskryptach.

² Choroba ta trawiła cesarza Galeriusza Maksymiana, który zmarł w cierpieniach 5 V 311. Por. LAKTANCJUSZ, *Jak umierali prześladowcy* XXXIII.

[2] Nie działała tutaj żadna ludzka przyczyna ani miłosierdzie, jak by się mogło zdawać, ani ludzkie odruchy władców. Bynajmniej! Przecież z dnia na dzień od samego początku aż do dzisiaj wymyślali dla nas coraz to cięższe katusze i raz po raz dręczyli nas coraz to nowymi mękami. Raczej przejawiała się tak opieka samej Bożej Opatrzności, która pojednała się znowu z ludem, a zwróciła przeciwko sprawcy wszelkiego zła. [3. Również to musiało się wydarzyć według wyroków Bożych, ponieważ – jak mówi Słowo – „biada temu, przez którego przychodzi zgorszenie”¹.] Dosięgła go więc kara zesłana przez Boga, która dotknęła najpierw jego ciało, a potem wniknęła do duszy.

[4] Nagle bowiem w środku intymnych części ciała utworzył mu się wrzód, a potem wewnątrz ropna przetoka; jedno i drugie powodowało nieuleczalne spustoszenie w jego wnętrznościach. W ranach tych roiło się nieprzeliczone mnóstwo robaków i rozchodził się z nich trupi fetor. Jego ciało jeszcze przed chorobą z powodu obżarstwa zmieniło się w opasłą bryłę tłuszczu, która teraz zaczęła gnić, stanowiąc dla tych, którzy się zbliżali, widok okropny i nie do zniesienia².

[5] Spośród lekarzy jedni w ogóle nie mogli wytrzymać nadmiernego odoru, więc zostali straceni, inni zaś zostali bez litości zabici, ponieważ nie mogli uleczyć tej olbrzymiej, spuchniętej bryły, dla której już nie było żadnej nadziei ratunku.

17.

Odwołanie prześladowania przez władców

[1] Gdy tyran walczył z tak strasznymi cierpieniami, dotarło do jego świadomości, że popełnił zbrodnię przeciwko wiernym. Rozważywszy więc wszystko w sumieniu, ukorzył się najpierw przed Bogiem wszechrzeczy. Następnie przywołał do siebie swych urzędników i wydał rozkazy, by bezwzględnie zaprzestano prześladowania chrześcijan, dalej by na podstawie cesarskiego rozkazu i edyktu odbudowano im szybko kościoły, by się odbywały zwyczajowe obrzędy, wreszcie by się modlono za zdrowie cesarza.

[2] Za słowem poszły zaraz i czyny. W miastach ogłoszono edykt cesarski, który zawierał odwołanie działań przeciwko nam, następującej treści³:

[3] „Imperator Cezar Galeriusz Waleriusz Maksymian, Niezwyciężony, August, Najwyższy Kapłan⁴, Zwycięzca Germanów, Zwycięzca Egipcjan,

³ Tekst podaje w wersji oryginalnej LAKTANCJUSZ, *Jak umierali prześladowcy* XXXIV. Wersja Euzebiusza jest tłumaczeniem i dodatkowo – być może – interpolowana.

⁴ Najwyższy Kapłan jest tłumaczeniem łacińskiego tytułu *Pontifex Maximus*.

Θηβαϊκὸς μέγιστος, Σαρματικὸς μέγιστος πεντάκις, Περσῶν μέγιστος δὶς, Κάρπων μέγιστος ἑξάκις, Ἀρμενίων μέγιστος, Μήδων μέγιστος, Ἀδιαβηνῶν μέγιστος, δημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ εἰκοστόν, αὐτοκράτωρ τὸ ἑννεακαίδεκατον, ὑπατος τὸ ὄγδοον, πατὴρ πατρίδος, ἀνθύπατος·

[4] Καὶ Αὐτοκράτωρ Καῖσαρ Φλαύιος Οὐαλέριος Κωνσταντῖνος εὐσεβῆς εὐτυχῆς ἀνίκητος Σεβαστός, ἀρχιερεὺς μέγιστος, δημαρχικῆς ἐξουσίας, αὐτοκράτωρ τὸ πέμπτον, ὑπατος, πατὴρ πατρίδος, ἀνθύπατος.

[5. ...]¹

[6] «Μεταξὺ τῶν λοιπῶν, ἅπερ ὑπὲρ τοῦ χρησίμου καὶ λυσιτελοῦς τοῖς δημοσίοις διατυπούμεθα, ἡμεῖς μὲν βεβουλήμεθα πρότερον κατὰ τοὺς ἀρχαίους νόμους καὶ τὴν δημοσίαν ἐπιστήμην τὴν τῶν Ῥωμαίων ἅπαντα ἐπανορθώσασθαι καὶ τούτου πρόνοιαν ποιήσασθαι ἵνα καὶ οἱ Χριστιανοί, οἵτινες τῶν γονέων τῶν ἑαυτῶν καταλελοίπασιν τὴν αἴρεσιν, εἰς ἀγαθὴν πρόθεσιν ἐπανεέλθοιεν.

[7] «Ἐπεὶ περ τινὶ λογισμῷ τοσαύτη αὐτοὺς πλεονεξία κατειλήφει ὥς μὴ ἔπεσθαι τοῖς ὑπὸ τῶν πάλαι καταδειχθεῖσιν, ἅπερ ἴσως πρότερον καὶ οἱ γονεῖς αὐτῶν ἦσαν καταστήσαντες, ἀλλὰ κατὰ τὴν αὐτῶν πρόθεσιν καὶ ὥς ἕκαστος ἐβούλετο, οὕτως ἑαυτοῖς καὶ νόμους ποιῆσαι καὶ τούτους παραφυλάσσειν καὶ ἐν διαφόροις διάφορα πλήθη συνάγειν.

[8] Τοιγαροῦν τοιούτου ὑφ' ἡμῶν προστάγματος παρακολουθήσαντος ὥστε ἐπὶ τὰ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων κατασταθέντα ἑαυτοὺς μεταστήσαιεν, πλεῖστοι μὲν κινδύνῳ ὑποβληθέντες, πλεῖστοι δὲ ταραχθέντες παντοίους θανάτους ὑπέφερον.

[9] Καὶ ἐπειδὴ τῶν πολλῶν τῇ αὐτῇ ἀπονοίᾳ διαμενόντων ἐωρῶμεν μήτε τοῖς θεοῖς τοῖς ἐπουρανίοις τὴν ὀφειλομένην θρησκείαν προσάγειν αὐτοὺς μήτε τῷ τῶν Χριστιανῶν προσέχειν, ἀφορῶντες εἰς τὴν ἡμετέραν φιλανθρωπίαν καὶ τὴν διηνεκὴ συνήθειαν δι' ἧς εἰώθαμεν ἅπασιν ἀνθρώποις συγγνώμην ἀπονέμειν, προθυμότατα καὶ ἐν τούτῳ τὴν συγχώρησιν τὴν ἡμετέραν ἐπεκτεῖναι δεῖν ἐνομίσαμεν, ἵνα αὐθὺς ὧσιν Χριστιανοὶ καὶ τοὺς οἴκους² ἐν οἷς συνήγοντο συνθῶσιν οὕτως ὥστε μηδὲν ὑπεναντίον τῆς ἐπιστήμης αὐτοὺς πράττειν. Δι' ἑτέρας δὲ ἐπιστολῆς τοῖς δικασταῖς δηλώσομεν τί αὐτοὺς παραφυλάξασθαι δεήσει·

[10] «Ὅθεν κατὰ ταύτην τὴν συγχώρησιν τὴν ἡμετέραν ὀφείλουσιν τὸν ἑαυτῶν θεὸν ἱκετεύειν περὶ τῆς σωτηρίας τῆς ἡμετέρας καὶ τῶν δημοσίων καὶ τῆς ἑαυτῶν, ἵνα κατὰ πάντα τρόπον καὶ τὰ δημόσια παρασχεθῇ ὑγιὴ καὶ ἀμέριμνοι ζῇεν ἐν τῇ ἑαυτῶν ἐστίᾳ δυνηθῶσι.»

[11] Ταῦτα κατὰ τὴν Ῥωμαίων φωνήν, ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα γλῶτταν κατὰ τὸ δυνατόν μεταληφθέντα, τοῦτον εἶχεν τὸν τρόπον. Τί δὴ οὖν ἐπὶ τούτοις γίνεται, ἐπιθεωρήσαι καιρός.

¹ Zdanie [5] obecne w niektórych rękopisach.

Zwycięzca Tebaidy, pięciokrotny Zwycięzca Sarmatów, dwukrotny Zwycięzca Persów, sześciokrotny Zwycięzca Karpów, Zwycięzca Armenów, Zwycięzca Medów, Zwycięzca Adiabenów, Trybun po raz dwudziesty, Imperator po raz dziewiętnasty, Konsul po raz ósmy, Ojciec Ojczyzny, Prokonsul

[4] I Imperator Cezar Klaudiusz Waleriusz Konstantyn, Pobożny, Szczęśliwy, Niezwyciężony, August, Najwyższy Kapłan, Trybun, Imperator po raz piąty, Konsul, Ojciec Ojczyzny, Prokonsul.

[5. Oraz Imperator Cezar Licynianus, Licyniusz, Pobożny, Szczęśliwy, Niezwyciężony, August, Najwyższy Kapłan, Trybun po raz czwarty, Imperator po raz trzeci, Konsul, Ojciec Ojczyzny, Prokonsul, do wszystkich prowincji, pozdrowienie]¹.

[6] Wśród innych spraw, o których myślimy dla wspólnego pożytku i dobra, chcieliśmy najpierw wszystko uporządkować według dawnych praw i publicznego zwyczaju rzymskiego oraz postarać się o to, aby także chrześcijanie, którzy porzucili religię swych ojców, nabrali dobrego usposobienia.

[7] Z jakiegoś powodu ogarnęło ich takie zuchwalstwo, że porzucili odziedziczone po przodkach zwyczaje, które być może niegdyś wprowadzili właśnie ich ojcowie, a według własnego upodobania i własnej woli każdego sami sobie nadali prawa i ich przestrzegają, a w różnych miejscach gromadzą różne tłumy.

[8] Gdy więc wydaliśmy dekret, że mają powrócić do tego, co ustanowiono w dawnych czasach, bardzo wielu uległo przed groźbą lecz też wielka liczba innych, dręczonych na różne sposoby, poniosła śmierć.

[9] Gdy zaś wielu nadal trwało w tym samym obłądzie, widzieliśmy, że ani nie oddają należnej czci bogom niebiańskim, ani nie zwracają się do Boga chrześcijańskiego. Toteż odwołując się do naszej życzliwości i stałego zwyczaju, by do wszystkich ludzi odnosić się z największą wyrozumiałością, uważaliśmy, że naszą łaskawość z całą gotowością trzeba rozszerzyć i na tę sprawę. Niech znowu będą chrześcijanami i niech z powrotem wzniosą domy², w których się zbierali, byle tylko nie robili nic, co się sprzeciwia zwyczajom. Osobnym rozporządzeniem obwieścimy sędziom, czego mają przestrzegać.

[10] W zamian za tę naszą łaskę powinni błagać swego Boga o pomyślność dla nas, dla państwa i dla samych siebie, by i państwo pod każdym względem rozwijało się szczęśliwie, i oni mogli wieść spokojne życie przy własnym domowym ognisku”.

[11] Tak brzmiał edykt, który w miarę możliwości przetłumaczyłem z łaciny na grekę. Ale pora, by rzucić okiem na to, co zdarzyło się potem.

² Tekst oryginalny mówi tylko o pozwoleniu na gromadzenie się, a nie na odbudowę kościołów.

[1] Ἄλλ' ὁ μὲν τῆς γραφῆς αἴτιος μετὰ τὴν τοιάνδε ὁμολογίαν αὐτίκα καὶ οὐκ εἰς μακρὸν τῶν ἀληθόνων ἀπαλλαγεῖς μεταλλάττει τὸν βίον. Τοῦτον δὴ λόγος ἔχει πρῶτον αἴτιον τῆς τοῦ διωγμοῦ καταστῆναι συμφορᾶς, ἔτι πάλαι πρὸ τῆς τῶν λοιπῶν βασιλέων κινήσεως τοὺς ἐν στρατείαις Χριστιανούς καὶ πρῶτους γε ἀπάντων τοὺς ἐπὶ τοῦ ἰδίου οἴκου παρατρέπειν ἐκβεβιασμένον καὶ τοὺς μὲν ἐκ τῆς στρατιωτικῆς ἀξίας ἀποκινούντα, τοὺς δὲ ἀτιμότατα καθυβρίζοντα, ἥδη δὲ καὶ θάνατον ἑτέροις ἐπαρτῶντα καὶ τοῦσχατόν γε τοὺς τῆς βασιλείας κοινωνοὺς ἐπὶ τὸν κατὰ πάντων ἀνακεκινηκότα διωγμόν· ὧν καὶ αὐτῶν οὐκ ἄξιον τὸ τοῦ βίου τέλος παραδοῦναι σιωπῇ.

[2] Τεττάρων οὖν τὴν κατὰ πάντων διειληχότων ἀρχήν, οἱ μὲν χρόνῳ καὶ τιμῇ προηγούμενοι οὐδ' ὅλοις δυεῖν ἔτεσιν ἐπιγενόμενοι τῷ διωγμῷ μεθίστανται τῆς βασιλείας, ἥ καὶ πρόσθεν ἡμῖν δεδήλωται, καὶ δὴ τὸν ἐπίλοιπον τοῦ βίου χρόνον δημῶδει καὶ ἰδιωτικῷ τρόπῳ διαγενόμενοι τέλος τοιόνδε τῆς ζωῆς εἰλήχασιν,

[3] Ὁ μὲν τιμῇ τε καὶ χρόνῳ τῶν πρωτείων ἡξιωμένος μακρᾶ καὶ ἐπιλυποτάτῃ τῇ τοῦ σώματος ἀσθενείᾳ διεργασθείς, ὁ δὲ τὰ δεύτερα αὐτοῦ φέρων ἀγχόνῃ τὴν ζωὴν ἀπορρήξας, κατὰ τινα δαιμονίαν προσημείωσιν τοῦτο παθὼν διὰ πλείστας αὐτῷ τετολμημένας ῥαδιουργίας².

[4] Τῶν δὲ μετὰ τούτους ὁ μὲν ὕστατος, ὃν δὴ καὶ ἀρχηγὸν τοῦ παντὸς ἔφαμεν γεγονέναι διωγμοῦ, τοιαῦτα οἶα καὶ προδεδηλώκαμεν πέπονθεν, ὁ δὲ τοῦτον προάγων χρηστότατος καὶ ἡπιώτατος βασιλεὺς Κωνστάντιος, ἐπαξίως τῆς ἡγεμονίας τὸν ἅπαντα τῆς ἀρχῆς διατελέσας χρόνον [ἀλλὰ] καὶ τᾶλλα τοῖς πᾶσι δεξιώτατον καὶ εὐεργετικώτατον παρασχὼν ἑαυτόν, ἀτὰρ καὶ τοῦ καθ' ἡμῶν πολέμου ἔξω γενόμενος καὶ τοὺς ὑπ' αὐτὸν θεοσεβεῖς ἀβλαβεῖς καὶ ἀνεπηρεάστους διαφυλάξας καὶ μήτε τοὺς οἴκους τῶν ἐκκλησιῶν καθελὼν μήθ' ἕτερόν τι μηδ' ὅλως καθ' ἡμῶν ἐπικαινουργήσας, τέλος εὐδαιμον καὶ τρισμακάριον ὄντως ἀπέληφεν τοῦ βίου, μόνος ἐπὶ τῆς αὐτοῦ βασιλείας εὐμενῶς καὶ ἐπιδόξως ἐπὶ διαδόχῳ τῆς βασιλείας γνησίῳ παιδί τὰ πάντα σωφρονεστάτῳ καὶ εὐσεβεστάτῳ τελευτήσας·

[5] Ὅς εὐθὺς ἀρχόμενος βασιλεὺς τελεώτατος καὶ Σεβαστὸς πρὸς τῶν στρατοπέδων ἀναγορευθείς, ζηλωτὴν ἑαυτὸν τῆς πατρικῆς περὶ τὸν ἡμέτερον λόγον εὐσεβείας κατεστήσατο. Τοιαύτη τῶν προαναγεγραμμένων τεττάρων ἢ τοῦ βίου ἔκβασις, κατὰ παρηλλαγμένους χρόνους γεγεννημένη.

[6] Τούτων δὴ μόνος ἔτι λείπων ὁ μικρῷ πρόσθεν ἡμῖν εἰρημένος σὺν τοῖς μετὰ ταῦτα εἰς τὴν ἀρχὴν εἰσποιηθεῖσι τὴν προδεδηλωμένην ἐξομολόγησιν διὰ τοῦ προεκτεθέντος ἐγγράφου λόγου τοῖς πᾶσι φανεράν κατεστήσαντο.

[DODATEK]¹

[1] Tymczasem autor tego edyktu natychmiast po takim wyznaniu został uwolniony od swych cierpień, jednak nie na długo; wkrótce bowiem zmarł. Mówi się, że on pierwszy był winny nieszczęsnego prześladowania. Już wcześniej, przed posunięciami innych cesarzy, zmuszał do odstępstwa chrześcijan, którzy służyli w wojsku, a przede wszystkim swych dworzan. Jednych pozbawiał stopni wojskowych, innych znieważał w sposób najhambniejszy, a byli i tacy, którym nawet groził śmiercią. Wreszcie nakłonił swych współcesarzy do już powszechnego prześladowania. Nie godzi się pominąć milczeniem tego, jaki był koniec ich życia.

[2] Spośród czterech cesarzy, którzy podzielili między siebie najwyższą władzę, dwaj pierwsi wiekiem i godnością złożyli rządy, jak była mowa wyżej, niespełna dwa lata po rozpoczęciu prześladowania i na ostatnie swe lata wycofali się do życia prywatnego. A taki był ich koniec:

[3] Pierwszego z nich, który godnością i wiekiem zajmował miejsce najwyższe, strawiła długa i bardzo przykra niemoc ciała, drugi zaś po nim zginął przez uduszenie, a według jakiejś przepowiedni demonów śmierć taką poniósł jako karę za liczne zbrodnie, które zuchwale popełnił².

[4] Z pozostałych zaś cesarzy ostatni, ten o którym była mowa, że wywołał całe prześladowanie, cierpiał tak, jak opowiedziałem wyżej. Ten wreszcie, który zajmował miejsce wyższe niż on, najdobrotliwszy i najłagodniejszy cesarz Konstancjusz, przez cały czas swego panowania sprawował rządy godnie. Wszystkim okazywał łaskawość i dobroć i nigdy nie brał udziału w wojnie przeciwko nam, a nawet swych bogobojnych poddanych chronił przed krzywdą i szykanami, nie burzył budynków kościelnych ani w żaden sposób nie działał na naszą niekorzyść. Toteż doczekał się szczęśliwego i trzykroć błogosławionego końca życia jako jedyny, który umierał jako cesarz, w spokoju i chwale, mając przy sobie jako swego następcę rodzonego syna pełnego rozważy i pobożności.

[5] Został on zaraz na samym początku obwołany przez żołnierzy najwyższym cesarzem i augustem. Stał się gorliwym naśladowcą życzliwości swego ojca w stosunku do naszej religii. W taki sposób w różnych czasach zmarli czterej wymienieni wyżej cesarze.

[6] Tylko jeden z nich, co dopiero wymieniony, już na łożu śmierci, razem ze współrządzającymi wspomniane wyznanie podał do publicznej wiadomości w formie przytoczonego edyktu.

¹ Tylko w niektórych rękopisach. Nie jest pewne, czy oryginalnie była to rzeczywiście część HE VIII.

² Por. LAKTANCJUSZ, *Jak umierali prześladowcy* XVII. XXVIII-XXX.

Θ'

Τάδε καὶ ἡ ἐνάτη περιέχει βίβλος τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας

- A' Περὶ τῆς ἐπιπλάστου ἀνέσεως.
- B' Περὶ τῆς μετέπειτα διαστροφῆς.
- Γ' Περὶ τοῦ κατὰ Ἀντιόχειαν νεοπαγοῦς ξοάνου.
- Δ' Περὶ τῶν καθ' ἡμῶν ψηφισμάτων.
- E' Περὶ τῶν ἐπιπλάστων ὑπομνημάτων.
- ς' Περὶ τῶν ἐν τῷδε τῷ χρόνῳ μεμαρτυρηκότων.
- Z' Περὶ τῆς καθ' ἡμῶν ἐν στήλαις ἀνατεθείσης γραφῆς.
- H' Περὶ τῶν μετὰ ταῦτα συμβεβηκότων ἐν λιμῷ καὶ λοιμῷ καὶ πολέμοις.
- Θ' Περὶ τῆς τῶν τυράννων καταστροφῆς τοῦ βίου, καὶ οἷς ἐχρήσαντο
 πρὸ τῆς τελευτῆς φωναῖς.
- [Θα' Ἀντίγραφον ἐρμηνείας ἐπιστολῆς τοῦ τυράννου.]
- I' Περὶ τῆς τῶν θεοφιλῶν βασιλέων νίκης.
- IA' Περὶ τῆς ὑστάτης ἀπωλείας τῶν τῆς θεοσεβείας ἐχθρῶν.

KSIĘGA DZIEWIĄTA

Treść księgi dziewiątej *Historii kościelnej*

1. Obłudna tolerancja
2. Ponowne pogorszenie położenia chrześcijan
3. Posąg nowego bóstwa postawiony w Antiochii
4. Wydane przeciwko nam rozporządzenia
5. Fałszywe *Dzieje*
6. Ówcześni męczennicy
7. Edykt przeciwko nam wypisany na stelach
8. Późniejsze wydarzenia czasu głodu, zarazy i wojen
9. Tragiczny koniec życia tyranów i ich ostatnie słowa przed śmiercią
10. Zwycięstwo miłych Bogu cesarzy
11. Ostateczna zagłada wrogów religii

A'

Περὶ τῆς ἐπιπλάστου ἀνέσεως

[1] Τὰ μὲν δὴ τῆς παλινωδίας τοῦ προτεθέντος βασιλικοῦ νεύματος ἤπλωτο τῆς Ἀσίας πάντῃ καὶ πανταχοῦ κατὰ τε τὰς ἀμφὶ ταύτην ἐπαρχίας· ὧν τοῦτον ἐπιτελεσθέντων τὸν τρόπον Μαξιμῖνος, ὁ ἐπ' ἀνατολῆς τύραννος, δυσσεβέστατος εἰ καὶ τις ἄλλος, καὶ τῆς εἰς τὸν τῶν ὅλων θεὸν εὐσεβείας πολεμιώτατος γεγονώς, οὐδαμῶς τοῖς γραφεῖσιν ἀρεσθεῖς, ἀντὶ τοῦ προτεθέντος γράμματος λόγῳ προστάττει τοῖς ὑπ' αὐτὸν ἄρχουσιν τὸν καθ' ἡμῶν ἀνεῖναι πόλεμον. Ἐπεὶ γὰρ αὐτῷ μὴ ἐξῆν ἄλλως τῇ τῶν κρειττόνων ἀντιλέγειν κρίσει, τὸν προεκτεθέντα νόμον ἐν παραβύστῳ θείς καὶ ὅπως ἐν τοῖς ὑπ' αὐτὸν μέρεσιν μὴ εἰς προὔπτον ἀχθείη, φροντίσας, ἀγράφῳ προστάγματι τοῖς ὑπ' αὐτὸν ἄρχουσιν τὸν καθ' ἡμῶν διωγμὸν ἀνεῖναι προστάττει· οἱ δὲ τὰ τῆς παρακελεύσεως ἀλλήλοις διὰ γραφῆς ὑποσημαίνουσιν.

[2] Ὁ γοῦν παρ' αὐτοῖς τῷ τῶν ἐξοχωτάτων ἐπάρχων ἀξιώματι τετιμημένος Σαβῖνος¹ πρὸς τοὺς κατ' ἔθνος ἡγουμένους τὴν βασιλέως ἐμφαίνει γνώμην διὰ Ῥωμαϊκῆς ἐπιστολῆς².

[3] «Λιπαρωτάτῃ καὶ καθωσιωμένη σπουδῇ ἡ θειότης τῶν δεσποτῶν ἡμῶν θειοτάτων αὐτοκρατόρων πάντων τῶν ἀνθρώπων τὰς διανοίας πρὸς τὴν ὁσίαν καὶ ὀρθὴν τοῦ ζῆν ὁδὸν περιαγαγεῖν ἔτι πάλαι ὥρισεν, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοτρίᾳ Ῥωμαίων συνηθείᾳ ἀκολουθεῖν δοκοῦντες τὰς ὀφειλομένας θρησκείας τοῖς ἀθανάτοις θεοῖς ἐπιτελοῖεν.

[4] «Ἄλλ' ἢ τινῶν ἔνστασις καὶ τραχυτάτῃ βουλῇ εἰς τοσοῦτον περιέστη ὥς μήτε λογισμῷ δικαίῳ τῆς κελεύσεως δύνασθαι ἐκ τῆς ἰδίας προθέσεως ἀναχωρεῖν μήτε τὴν ἐπικειμένην τιμωρίαν αὐτοὺς ἐκφοβεῖν.

[5] «Ἐπειδὴ τοίνυν συνέβαιεν ἐκ τοῦ τοιοῦτου τρόπου πολλοὺς εἰς κίνδυνον ἑαυτοὺς περιβάλλειν, κατὰ τὴν προσοῦσαν εὐγένειαν τῆς εὐσεβείας ἡ θειότης τῶν δεσποτῶν ἡμῶν τῶν δυνατωτάτων αὐτοκρατόρων ἀλλότριον εἶναι τῆς προθέσεως τῆς θειοτάτης τῆς ἰδίας δοκιμάζουσα τὸ ἐκ τῆς τοιαύτης αἰτίας εἰς τοσοῦτον κίνδυνον τοὺς ἀνθρώπους περιβάλλειν, ἐκέλευσεν διὰ τῆς ἐμῆς καθοσίωσεως τῇ σῇ ἀγχινοῖᾳ διαχαράξαι ἱν' εἴ τις τῶν Χριστιανῶν

¹ Skądinąd nieznan.

1.

Obłudna tolerancja

[1] Przytoczony cesarski dekret odwołujący prześladowanie został ogłoszony w całej Azji oraz wszędzie w prowincjach sąsiednich. A choć sytuacja tak wyglądała, Maksymin, tyran Wschodu, z pewnością największy bezbożnik i najzacieklejszy wróg religii Boga wszechrzeczy, odnosił się z niechęcią do tego edyktu. Niezadowolony z dokumentu, zamiast ogłosić przytoczony dekret, ustnie tylko nakazał podlegającym sobie urzędnikom, by zaprzestali wojny z nami. Nie mogąc się bowiem przeciwstawić rozporządzeniu władców stojących wyżej od niego, zataił wspomniany dekret i dokładał wszelkich starań, by w jego prowincjach nie dotarł do publicznej wiadomości, więc tylko urzędnikom wydał ustne polecenie, by zaprzestali prześladowania nas.

[2] Zatem Sabinus¹, mający u nich szczególną pozycję wśród najwyższych urzędników, oznajmił poszczególnym namiestnikom wolę cesarską łacińskim listem następującej treści²:

[3] „Z najwytrwalszą i szczerą gorliwością boski majestat panów naszych, najjaśniejszych cesarzy, już dawno postanowił sprowadzić serca ludzi na świętą i prosta drogę, by nawet ci, którzy przyjęli obcy Rzymianom, jak się zdaje, zwyczaj, oddawali bogom należną im cześć.

[4] Tymczasem niektórzy ludzie taki stawiali opór i tak uparcie trwali w swej woli, że ani słuszny i rozumny rozkaz nie mógł ich odwieść od uprzedzenia, ani nie zdołały ich przestraszyć wiszące nad nimi kary.

[5] Gdy więc w ten sposób wielu samych siebie naraziło na niebezpieczeństwo, wówczas boski majestat panów naszych, najpotężniejszych cesarzy, z wrodzonej szlachetności i pobożności uznał za rzecz sprzeczną ze swym boskim zamierzeniem z takiego powodu narażać ludzi na tak wielkie niebezpieczeństwo. Toteż rozkazał mojej skromnej osobie napisać Twojej

² Poniższy dokument znajduje się tylko w niektórych rękopisach. Powstał zapewne jako ogłoszenie woli Maksymina i został ogłoszony w miejsce dekretu Galeriusza.

τοῦ ἰδίου ἔθνους τὴν θρησκείαν μετιῶν εὐρεθείη, τῆς κατ' αὐτοῦ ἐνοχλήσεως καὶ τοῦ κινδύνου αὐτὸν ἀποστήσειας καὶ μὴ τινα ἐκ ταύτης τῆς προφάσεως τιμωρία κολαστέον νομίσειας, ὅποτε τῇ τοῦ τοσοῦτου χρόνου συνελεύσει συνέστη αὐτοὺς μηδενὶ τρόπῳ πεπεῖσθαι δεδυνῆσθαι ὅπως ἀπὸ τῶν τοιούτων ἐνστάσεων ἀναχωρήσαιεν.

[6] «Γράψαι τοιγαροῦν πρὸς τοὺς λογιστὰς¹ καὶ τοὺς στρατηγοὺς²⁴ καὶ τοὺς πραιποσίτους τοῦ πάγου ἐκάστης πόλεως ἢ σὴ ἐπιστρέφεια ὀφείλει ἵνα γνοῖεν περαιτέρω αὐτοῖς τούτου τοῦ γράμματος φροντίδα ποιεῖσθαι μὴ προσήκειν.» ἐπὶ τούτοις οἱ κατ' ἐπαρχίαν³.

[7] Οἱ δὲ τὴν τῶν γραφέντων αὐτοῖς ἐπαληθεύειν προαίρεσιν νενομικότες, λογισταῖς καὶ στρατηγοῖς καὶ τοῖς κατ' ἀγροὺς ἐπιτεταγμένοις τὴν βασιλικὴν διὰ γραμμάτων ἐμφανῇ καθιστῶσι γνῶμην· οὐ μόνον δ' αὐτοῖς διὰ γραφῆς ταῦτα προυχῶρει, καὶ ἔργοις δὲ πολὺ πρότερον, ὥς ἂν νεῦμα βασιλικὸν εἰς πέρας ἄγοντες, ὅσους εἶχον δεσμωτηρίοις καθειργμένους διὰ τὴν εἰς τὸ θεῖον ὁμολογίαν, εἰς φανερόν προάγοντες ἡλευθέρουν, ἀνιέντες τούτων δὴ αὐτῶν τοὺς ἐν μετάλλοις ἐπὶ τιμωρία δεδομένους. Τοῦτο γὰρ ἐπ' ἀληθείας βασιλεῖ δοκεῖν ὑπειλήφασιν ἡπατημένοι.

[8] Καὶ δὴ τούτων οὕτως ἐπιτελεσθέντων, ἀθρόως οἷόν τι φῶς ἐκ ζοφεράς νυκτὸς ἐκλάμψαν, κατὰ πᾶσαν πόλιν συγκροτουμένας παρῇν ὁρᾶν ἐκκλησίας συνόδους τε παμπληθεῖς καὶ τὰς ἐπὶ τούτων ἐξ ἔθους ἐπιτελουμένας ἀγωγὰς· καταπέπληκτο δ' οὐ σμικρῶς ἐπὶ τούτοις πᾶς τις τῶν ἀπίστων ἔθνῶν, τῆς τοσαύτης μεταβολῆς τὸ παράδοξον ἀποθαυμάζων μέγαν τε καὶ μόνον ἀληθῆ τὸν Χριστιανῶν θεὸν ἐπιβόώμενος.

[9] Τῶν δ' ἡμετέρων οἱ μὲν τὸν τῶν διωγμῶν ἀγῶνα πιστῶς καὶ ἀνδρικῶς διηθληκότες τὴν πρὸς ἅπαντας αὐθις ἀπελάμβανον παρρησίαν, ὅσοι δὲ τὰ τῆς πίστεως νενοσηκότες τὰς ψυχὰς ἐτύγχανον κεχειμασμένοι, ἀσμένως περὶ τὴν σφῶν θεραπείαν ἔσπευδον, ἀντιβολουῦντες καὶ σωτηρίας δεξιὰν τοὺς ἐρρωμένους αἰτούμενοι τὸν τε θεὸν ἱλεων αὐτοῖς γενέσθαι καθικετεύοντες⁴.

[10] Εἴτα δὲ καὶ οἱ γενναῖοι τῆς θεοσεβείας ἀθληταὶ τῆς εἰς τὰ μέταλλα κακοπαθείας ἐλευθερούμενοι ἐπὶ τὰς αὐτῶν ἐστέλλοντο, γαῦροι καὶ φαιδροὶ διὰ πάσης ἰόντες πόλεως εὐφροσύνης τε ἀλέκτου καὶ ἦν οὐδὲ λόγῳ δυνατόν ἐρμηνεύσαι παρρησίας ἔμπλεοι.

[11] Στίφη δ' οὖν πολυάνθρωπα κατὰ μέσας λεωφόρους καὶ ἀγορὰς ψδαῖς καὶ ψαλμοῖς τὸν θεὸν ἀνυμνοῦντα τὰ τῆς πορείας ἤνυνεν, καὶ τοὺς μετὰ τιμωρίας ἀπηνεστάτης μικρῶ πρόσθεν δεσμίους τῶν πατρίδων ἀπεληλαμένους εἶδες ἂν ἱλαροῖς καὶ γεγηθόσι προσώποις τὰς αὐτῶν ἐστίας

¹ *Curatores civitatum* byli urzędnikami odpowiedzialnymi za kontrole finansowe w miastach.

² Stratedzy to wyżsi urzędnicy lokalni na Wschodzie.

Roztropności, byś żadnego chrześcijanina nie wystawiał na przykrości i niebezpieczeństwo, nawet jeśliby okazało się, że zachowuje religię swego ludu, ani z tego powodu nie skazywał go na żadną karę. Doświadczenie bowiem tak długiego czasu ukazało, że nie ma sposobu, który mógłby ich skłonić do porzucenia tego rodzaju oporu.

[6] Niech więc Twoja Czujność napisze do kuratorów¹, strategów² i naczelników okręgowych każdego miasta, by wiedzieli, że zgodnie z tym pismem mają dłużej nie zajmować się chrześcijanami³. Poza tym w każdej prowincji [...] ³.

[7] Wobec tego [listu] namiestnicy prowincji, przeświadczeni, że skierowane do nich pismo jest prawdziwe, kuratorom, strategom i urzędnikom wiejskim pisemnie oznajmili wolę cesarską. I nie tylko na piśmie to uczynili, ale także w czynach. By rzeczywiście wypełnić rozkaz cesarski, wypuścili wszystkich uwięzionych za wyznawanie Boga i przywrócili im wolność, i uwolnili nawet tych, którzy byli skazani na ciężkie roboty w kopalniach. Mylnie bowiem sądzili, że istotnie taka była wola cesarska.

[8] Gdy tak się stało, oto w jednej chwili, jak światło gdy rozbłyśnie w ciemności nocy, w oczy uderzył ten widok: w każdym mieście zappełniały się kościoły, odbywały się w nich tłumne zgromadzenia i odprawiano podczas nich zwyczajowe nabożeństwa. Zdumienie ogarnęło na to całą rzeszę niewiernych pogan, a dziwiąc się tej tak cudownej odmianie, głośno wołali, że wielki i jedynie prawdziwy jest Bóg chrześcijan.

[9] Zaś spośród naszych ci, którzy wiernie i mężnie znieśli walkę prześladowań, znowu śmiało każdemu patrzyli w twarz. Ci natomiast, których wiara ucierpiała, a dusze doznały wstrząsu od nawałnicy, zaczęli skwapliwie szukać dla siebie lekarstwa i błagali i prosili tych, którzy byli mocni, by im podali pomocną dłoń i modlili się do Boga o zmiłowanie nad nimi⁴.

[10] Następnie szlachetni atleci religii, uwolnieni od cierpień kopalń, wracali do swych stron ojczystych. Z dumą i radością szli przez miasta, promienni niewysłowionym szczęściem i tak pełni ufności, że nawet nie można tego wyrazić.

[11] Liczne rzesze szły spiesznie ulicami i placami, śpiewając pieśni i psalmy ku chwale Bożej. Tych, których niewiele wcześniej z bezlitosnym okrucieństwem zakutych w kajdany wygnano z ojczyzny, widziało się teraz jak z obliczem jaśniejącym radością i szczęściem z powrotem obejmowali swe domowe ogniska, tak że nawet ci, którzy wcześniej podnosili krzyki

³ Dokument wygląda na urwany.

⁴ „Upadli” w czasie prześladowań po ich ustaniu szukali protekcji u wyznawców, prosząc ich zapewne, starym zwyczajem, o „listy pokoju”.

ἀπολαμβάνοντας, ὡς καὶ τοὺς πρότερον καθ' ἡμῶν φονῶντας τὸ θαῦμα παρὰ πᾶσαν ὀρῶντας ἐλπίδα, συγχαίρειν τοῖς γεγενημένοις.

Β'

Περὶ τῆς μετέπειτα διαστροφῆς

[1] Ταῦτα δ' οὐκέθ' οἷός τε φέρειν ὁ τύραννος μισόκαλος καὶ πάντων ἀγαθῶν ἐπίβουλος ὑπάρχων, ὃν ἔφαμεν τῶν ἐπ' ἀνατολῆς ἄρχειν μερῶν¹, οὐδ' ὅλους ἐπὶ μῆνας ἕξ τοῦτον ἐπιτελεῖσθαι τὸν τρόπον ἠνέσχετο. Ὅσα δ' οὖν πρὸς ἀνατροπὴν τῆς εἰρήνης μηχανώμενος πρῶτον μὲν εἵργειν ἡμᾶς τῆς ἐν τοῖς κοιμητηρίοις συνόδου διὰ προφάσεως πειρᾶται², εἶτα διὰ τινων πονηρῶν ἀνδρῶν αὐτὸς ἑαυτῷ καθ' ἡμῶν πρεσβεύεται, τοὺς Ἀντιοχέων πολίτας παρορμήσας ἐπὶ τὸ μηδαμῶς τινα Χριστιανῶν τὴν αὐτῶν οἰκεῖν ἐπιτρέπεσθαι πατρίδα ὡς ἐν μεγίστῃ δωρεᾷ παρ' αὐτοῦ τυχεῖν ἀξιῶσαι, καὶ ἐτέρους δὲ ταῦτον ὑποβαλεῖν διαπράξασθαι· ὧν πάντων ἀρχηγὸς ἐπ' αὐτῆς Ἀντιοχείας ἐπιφύεται Θεότεκνος³, δεινὸς καὶ γόης καὶ πονηρὸς ἀνὴρ καὶ τῆς προσωνυμίας ἀλλότριος· ἐδόκει δὲ λογιστεύειν τὰ κατὰ τὴν πόλιν.

Γ'

Περὶ τοῦ κατὰ Ἀντιόχειαν νεοπαγοῦς ξοάνου

[1] Πλείστα δ' οὖν οὗτος καθ' ἡμῶν στρατευσάμενος καὶ πάντα τρόπον τοὺς ἡμετέρους ὥσπερ τινὰς φῶρας ἀνοσίους ἐκ μυχῶν θηρεῦσαι διὰ σπουδῆς πεπονημένος πάντα τε ἐπὶ διαβολῇ καὶ κατηγορίᾳ τῇ καθ' ἡμῶν μεμηχανημένος, καὶ θανάτου δὲ αἴτιος μυρίοις ὅσοις γεγωνός, τελευτῶν εἰδωλόν τι Διὸς Φιλίου μαγγανείαις τισὶν καὶ γοητείαις ἰδρύεται, τελετάς τε ἀνάγνους αὐτῷ καὶ μυήσεις ἀκαλλιερέτους ἐξαγίστους τε καθαρμοὺς ἐπινοήσας, μέχρι καὶ βασιλέως τὴν τερατείαν δι' ὧν ἐδόκει χρησμῶν ἐπεδείκνυτο. Καὶ δὴ καὶ οὗτος κολακείᾳ τῇ καθ' ἡδονὴν τοῦ κρατοῦντος ἐπεγείρει κατὰ Χριστιανῶν τὸν δαίμονα καὶ τὸν θεὸν δὴ κελεῦσαι φησιν ὑπερορίους τῆς πόλεως καὶ τῶν ἀμφὶ τὴν πόλιν ἀγρῶν ὡς ἂν ἐχθροὺς αὐτῷ Χριστιανοὺς ἀπελάσαι.

¹ Zob. HE VIII, 14, 7; IX, 1, 1.

² Chrześcijanie mieli zwyczaj spotykać się na grobach męczenników w rocznicę ich śmierci.

przeciwno nam, mając przed oczami tak nieoczekiwany widok, razem z nimi cieszyli się z tego, co się stało.

2.

Ponowne pogorszenie położenia chrześcijan

Tego jednak tyran nie mógł już znieść, wróg tego, co znaczne i nieprzyjaciół wszystkiego, co dobre, ten, o którym powiedzieliśmy, że był władcą Wschodu¹. Niecałe sześć miesięcy wytrzymywał taki stan rzeczy, a potem używał wszystkich możliwych środków, by znów zakłócić spokój. Najpierw więc szukał pretekstu, by zabronić nam spotkań na cmentarzach², następnie przez pewnych niegodziwych ludzi sam do siebie wysłał poselstwo przeciwko nam. Nakłonił obywateli Antiochii, aby go poprosili jako o nadzwyczajną łaskę, by nigdy żadnemu chrześcijaninowi nie wolno było mieszkać w ich ojczyźnie; skłonił też innych do tego samego kroku. Głównym sprawcą tego wszystkiego w samej Antiochii był Teoteknos, człowiek niebezpieczny, oszust i niegodziwiec, daleki od tego, co oznacza jego imię³. Zdaje się, że był w mieście urzędnikiem finansowym.

3.

Posąg nowego bóstwa postawiony w Antiochii

Człowiek ten często z nami walczył. Na wszelkie sposoby gorliwie urządzał na naszych całe polowania, jak na jakichś niegodziwych złodziei, których kryjówki się tropi. Używał wszelkich podstępów, by naszych oczernić i oskarżyć, a dla bardzo wielu stał się przyczyną śmierci. Wreszcie wśród kuglarskich i szalbierczych obrzędów wystawił wizerunek Zeusa z przydomkiem Filios i wymyślił dla niego jakieś nieczyste wtajemniczenia, złowrogie misteria i ohydne oczyszczenia. Budował swój autorytet na objaśnianiu wyroczni i ze swymi cudownymi umiejętnościami dotarł do samego cesarza. W końcu człowiek ten, schlebiając cesarzowi we wszystkim, co mu sprawiało przyjemność, podburzył demona przeciw chrześcijanom, mówiąc, że bóstwo kazało wypędzić ich jako swych wrogów z miasta i jego okolic.

³ Teoteknos znaczy: dziecko Boga.

Δ'

Περὶ τῶν καθ' ἡμῶν ψηφισμάτων

[1] Τούτῳ δὲ πρώτῳ κατὰ γνώμην πράξαντι πάντες οἱ λοιποὶ τῶν ἐν τέλει τὰς ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἀρχὴν πόλεις οἰκοῦντες τὴν ὁμοίαν ὁρμῶνται ψήφον ποιήσασθαι, προσφιλεῖς εἶναι τοῦτο βασιλεῖ τῶν καθ' ἐπαρχίαν ἡγεμόνων συνεωρακότων καὶ τοῦτ' αὐτὸ διαπράξασθαι τοῖς ὑπηκόοις ὑποβεβληκότων,

[2] Ὡν δὴ καὶ αὐτῶν τοῖς ψηφίσμασιν δι' ἀντιγραφῆς ἀσμενέστατα ἐπινεύσαντος τοῦ τυράννου, αὐθις ἐξ ὑπαρχῆς ὁ καθ' ἡμῶν ἀνεφλέγετο διωγμός.

Ἐρεῖς δῆτα κατὰ πόλιν τῶν ξοάνων καὶ ἐπὶ τούτοις ἀρχιερεῖς πρὸς αὐτοῦ Μαξιμίνου οἱ μάλιστα ταῖς πολιτείαις διαπρέψαντες καὶ διὰ πασῶν ἔνδοξοι γενόμενοι καθίσταντο, οἷς καὶ πολλή τις εἰσήγετο σπουδὴ περὶ τὴν τῶν θεραπευομένων πρὸς αὐτῶν θρησκείαν¹.

[3] Ἡ γοῦν ἔκτοπος τοῦ κρατοῦντος δεισιδαιμονία, συνελόντι φάναι, πάντας τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἄρχοντας τε καὶ ἀρχομένους εἰς τὴν αὐτοῦ χάριν πάντα πράττειν καθ' ἡμῶν ἐνήγεν, ταύτην αὐτῷ χάριν μεγίστην ἀνθ' ὧν ἐνόμιζον πρὸς αὐτοῦ τεύξεσθαι εὐεργεσιῶν, ἀντιδωρουμένων, τὸ καθ' ἡμῶν φονᾶν καὶ τινας εἰς ἡμᾶς καινοτέρας κακοθηθείας ἐνδείκνυσθαι.

Ε'

Περὶ τῶν ἐπιπλάστων ὑπομνημάτων

[1] Πλασάμενοι δῆτα Πιλάτου καὶ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ὑπομνήματα² πάσης ἔμπλεα κατὰ τοῦ Χριστοῦ βλασφημίας, γνώμη τοῦ μείζονος ἐπὶ πᾶσαν διαπέμπονται τὴν ὑπ' αὐτὸν ἀρχὴν διὰ προγραμμάτων παρακελεύόμενοι κατὰ πάντα τόπον, ἀγροὺς τε καὶ πόλεις, ἐν ἑκφανεῖ ταῦτα τοῖς πᾶσιν ἐκθεῖναι τοῖς τε παισὶ τοὺς γραμματοδιδασκάλους ἀντὶ μαθημάτων ταῦτα μελετᾶν καὶ διὰ μνήμης κατέχειν παραδιδόναι.

[2] Ὡν τοῦτον ἐπιτελουμένων τὸν τρόπον, ἕτερος στρατοπεδάρχης, ὃν δοῦκα Ῥωμαῖοι προσαγορεύουσιν, ἀνὰ τὴν Δαμασκὸν τῆς Φοινίκης ἐπίρρητά τινα γυναικάρια ἐξ ἀγορᾶς ἀνάρπαστα ποιήσας, βασάνους αὐταῖς ἐπιθήσειν ἠπέλει, λέγειν ἐγγράφως ἐπαναγκάζων, ὡς δὴ εἶψάν ποτε Χριστιαναὶ συνειδεῖέν τε αὐτοῖς ἀθεμιτουργίας ἐν αὐτοῖς τε τοῖς κυριακοῖς πράττειν αὐτοὺς τὰ ἀκόλαστα καὶ ὅσα ἄλλα λέγειν αὐτὰς ἐπὶ διαβολῇ τοῦ δόγματος ἤθελεν· ὧν καὶ οὗτος ἐν ὑπομνήμασιν τὰς φωνὰς ἐντεθείσας βασιλεῖ κοινοῦται, καὶ δὴ προστάξαντος εἰς πάντα τόπον καὶ πόλιν καὶ ταῦτα δημοσιοῦται τὰ γράμματα.

¹ Zob. HE VIII, 14, 9.

4.

Wydane przeciwko nam rozporządzenia

[1] Idąc jego śladem, wszyscy bez wyjątku urzędnicy w miastach podległych tej samej władzy [Maksymina] zabiegali o podobne uchwały, a namiestnicy prowincji, widząc, że odpowiada to cesarzowi, również nakłaniali swych poddanych do tego samego kroku.

[2] Gdy te ich uchwały tyran jak najchętniej zatwierdził osobnym re-skryptem, wówczas na nowo wybuchło prześladowanie nas.

Maksymin sam ustanawiał w miastach kapłanów bożków, a nad nimi arcykapłanów spośród tych, którzy najbardziej się zasłużyli w pełnieniu publicznych obowiązków i cieszyli się powszechnym uznaniem. Okazywali też nadzwyczajną gorliwość w oddawaniu czci bożkom, którym służyli¹.

[3] Krótko mówiąc, niezwykła zabobonność władcy stała się powodem, że wszyscy, rządzący i rządzeni, dla zaskarżenia sobie jego łaski pozwalali sobie wobec nas na wszystko. Sądziли bowiem, że najlepiej odwdzięczą się cesarzowi za dobrodziejstwa, jakie się od niego spodziewali otrzymać, jeśli będą nas mordować i dopuszczać się przeciwko nam coraz to nowych niegodziwości.

5.

Fałszywe 'Dzieje'

[1] Sfingowali więc *Dzieje Piłata i naszego Zbawiciela*², pełne wszelkiego rodzaju bluźnierstw przeciwko Chrystusowi. Za zgodą władcy porosyłano je po całym państwie wraz z rozkazem na piśmie, by je rozpowszechniać wszędzie bez wyjątku, na wsiach i w miastach, i by nauczyciele uczyli ich dzieci zamiast przedmiotów szkolnych oraz kazali się ich uczyć na pamięć.

[2] Gdy to się działo, inny dowódca wojskowy, którego Rzymianie nazywają *dux*, kazał w Damaszku w Fenicji aresztować na rynku i uwięzić kilka kobiet lekkich obyczajów. Groząc im torturami, zmusił je do podpisania oświadczenia na piśmie, że były dawniej chrześcijankami, że znane są im zbrodnie chrześcijańskie, że dopuszczają się oni w swych kościołach ohydnych czynów i wszystkiego, co chciał, by powiedziały dla spotwarzenia naszej religii. Zeznania ich zawarł w raporcie i przesłał cesarzowi, który także te pismo kazał rozpowszechniać we wszystkich miejscowościach i miastach.

² Nie wiadomo, o jakie dzieło chodzi, chyba że ma to być to samo dzieło, o którym Euzebiusz pisał w HE I, 9, 3 (zobacz wraz z notą).

ς'

Περὶ τῶν ἐν τῷδε τῷ χρόνῳ μεμαρτυρηκῶτων

[1] Ἀλλ' ὁ μὲν οὐκ εἰς μακρὸν αὐτόχειρ ἑαυτοῦ γεγονώς ὁ στρατάρχης δίκην τίννυσιν τῆς κακοτροπίας.

Ἡμῶν δ' αὖ φυγαὶ πάλιν ἀνεκινούντο καὶ διωγμοὶ χαλεποὶ τῶν τε κατὰ πάσας ἐπαρχίας ἡγουμένων αὐθις δειναὶ καθ' ἡμῶν ἐπαναστάσεις, ὡς καὶ τινες ἀλόντας τῶν περὶ τὸν θεῖον λόγον ἐπιφανῶν ἀπαραίτητον τὴν ἐπὶ θανάτῳ ψῆφον καταδέξασθαι· ὧν τρεῖς ἐν Ἑμίση πόλει τῆς Φοινίκης Χριστιανοὺς σφᾶς ὁμολογήσαντες, θηρίων βορᾶ παραδίδονται· ἐπίσκοπος ἦν ἐν τούτοις Σιλβανός, τὴν ἡλικίαν ὑπέργηρος, ἐν ὅλοις ἔτεσιν τεσσαράκοντα τὴν λειτουργίαν διηνυκώς¹.

[2] Κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν χρόνον καὶ Πέτρος τῶν κατ' Ἀλεξάνδρειαν παροικίων προστὰς ἐπιφανέστατα, θεῖον ἐπισκόπων χρῆμα βίου τε ἀρετῆς ἔνεκα καὶ τῆς τῶν ἱερῶν λόγων συνασκήσεως, ἐξ οὐδεμιᾶς ἀνάρπαστος γεγονώς αἰτίας, μηδεμιᾶς προλαβούσης προσδοκίας, ἀθρόως οὕτως καὶ ἀλόγως, ὡς ἂν Μαξιμίνου προστάξαντος, τὴν κεφαλὴν ἀποτέμενεται², σὺν αὐτῷ δὲ καὶ τῶν κατ' Αἴγυπτον ἐπισκόπων ἄλλοι πλείους ταυτὸν ὑπομένουσιν·

[3] Λουκιανός τε, ἀνὴρ τὰ πάντα ἄριστος βίῳ τε ἐγκρατεῖ καὶ τοῖς ἱεροῖς μαθήμασιν συγκεκροτημένος, τῆς κατὰ Ἀντιόχειαν παροικίας πρεσβύτερος, ἀχθεὶς ἐπὶ τῆς Νικομηδέων πόλεως, ἔνθα τῆνικαῦτα βασιλεὺς διατρίβων ἐτύγχανεν, παρασχών τε ἐπὶ τοῦ ἄρχοντος τὴν ὑπὲρ ἧς προΐστατο διδασκαλίας ἀπολογία, δεσμωτηρίῳ παραδοθεὶς κτίννυται³.

[4] Τοσαῦτα δῆτα ἐν βραχεὶ τῷ μισοκάλῳ Μαξιμίνῳ καθ' ἡμῶν συνεσκευάστο, ὡς τοῦ προτέρου δοκεῖν πολλῷ χαλεπώτερον τοῦτον ἡμῖν ἐπεξηγέρθαι διωγμόν.

Ζ'

Περὶ τῆς καθ' ἡμῶν ἐν στήλαις ἀνατεθείσης γραφῆς

[1] Ἀνὰ μέσας γέ τοι τὰς πόλεις, ὁ μηδὲ ἄλλοτέ ποτε, ψηφίσματα πόλεων καθ' ἡμῶν καὶ βασιλικῶν πρὸς ταῦτα διατάξεων ἀντιγραφαὶ στήλαις ἐντετυπωμένα χαλκαῖς ἀνωρθοῦντο, οἳ τε παῖδες ἀνὰ τὰ διδασκαλεῖα Ἰησοῦν καὶ Πιλάτον καὶ τὰ ἐφ' ὕβρει πλασθέντα ὑπομνήματα διὰ στόματος κατὰ πᾶσαν ἔφερον ἡμέραν.

[2] Ἐνταῦθά μοι ἀναγκαῖον εἶναι φαίνεται αὐτὴν δὴ ταύτην τὴν ἐν στήλαις ἀνατεθεῖσαν τοῦ Μαξιμίνου γραφὴν ἐντάξει, ἵν' ὁμοῦ τῆς τε τοῦ

¹ Por. HE VIII, 13, 2-3.

6.

Ówczesni męczennicy

[1] Lecz wkrótce potem ten dowódca wojskowy targnął się na swe życie i sam wymierzył sobie karę za swą niegodziwość.

Dla nas tymczasem znowu zaczęły się ucieczki i straszne prześladowania, jako że we wszystkich prowincjach namiestnicy występowali przeciwko nam w sposób okrutny, tak że niektórych znaczniejszych czcicieli słowa Bożego aresztowano i bez litości skazano na śmierć. Trzech z nich, którzy wyznawali, że są chrześcijanami, w Emesie w Fenicji rzucono na pastwę dzikich zwierząt. Był wśród nich biskup Sylwanus, sędziwy starzec, który przez czterdzieści lat pełnił swoją funkcję¹.

[2] W tym samym czasie także Piotr, który wspaniale rządził kościołem aleksandryjskim, prawdziwie Boży przykład dla biskupów z powodu swego cnotliwego życia i głębokiej znajomości Ksiąg Świętych, bez żadnego powodu został zupełnie niespodziewanie aresztowany, a potem tak samo nagle, bez sądu, rzekomo na rozkaz Maksymina został ścięty². Razem z nim także wielu innych biskupów egipskich spotkał ten sam los.

[3] Także Lucjan, człowiek pod każdym względem wybitny, słynący z powściągliwego życia i znajomości świętych nauk, został przewieziony do Nikomedii, w której właśnie wtedy przebywał cesarz. Tam wobec władcy wygłosił apologię nauki, z powodu której stanął przed sądem, został wtrącony do więzienia i zamordowany³.

[4] Tak wielkie krzywdy wyrządził nam w krótkim czasie Maksymin, wróg tego, co zacne, że to nowe prześladowanie wydawało się nam o wiele straszniejsze od poprzedniego.

7.

Edykt przeciwko nam wypisany na stelach

[1] W środku miast, czego nigdy dotychczas nie robiono, mocowano na stelach wyrte na spiżowych tablicach uchwały miejskie przeciw nam i odnoszące się do nich reskrypty cesarskie. Dzieci w szkołach cały dzień miały na ustach Jezusa, Piłata i Dzieje, te sfingowane, aby nas wyszydzić.

[2] Uważam, że koniecznie trzeba tu przytoczyć umieszczone na stelach rozporządzenie Maksymina, by unaocznić, jaką nienawiścią do Boga pałał

² Zob. HE VII, 32, 21; VIII, 13, 7.

³ Zob. HE VIII, 13, 2.

ἀνδρὸς θεομισείας ἢ ἀλαζῶν καὶ ὑπερήφανος αὐθάδεια φανερά κατασταίῃ καὶ τῆς παρὰ πόδας αὐτὸν μετελθούσης ἱερᾶς δίκης ἢ ἄϋπνος κατὰ τῶν ἀσεβῶν μισοπονηρία, πρὸς ἧς ἐλαθεῖς οὐκ εἰς μακρὸν τάναντία περὶ ἡμῶν ἐβουλεύσατό τε καὶ δι' ἐγγράφων νόμων ἐδογμάτισεν.

[3] ΑΝΤΙΓΡΑΦΟΝ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΤΗΣ ΜΑΞΙΜΙΝΟΥ ΠΡΟΣ ΤΑ ΚΑΘ' ΗΜΩΝ ΨΗΦΙΣΜΑΤΑ ΑΝΤΙΓΡΑ ΦΗΣ ΑΠΟ ΤΗΣ ΕΝ ΤΥΡΩΙ ΣΤΗΛΗΣ ΜΕΤΑ ΛΗΦΘΕΙΣΗΣ

«Ἦδη ποτὲ ἡ ἀσθενὴς θρασύτης τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας ἴσχυσεν πᾶσαν πλάνης ἀμαυρότητα καὶ ὁμίχλην ἀποσεισασμένη καὶ ἀνασκεδάσασα, ἣτις πρὸ τούτου οὐ τοσοῦτον τῶν ἀσεβῶν ὅσον τῶν ἀθλίων ἀνθρώπων τὰς αἰσθήσεις ὀλεθρίῳ ἀγνοίας σκότῳ ἐνειληθείσας ἐπολιόρκει, ἐπιγνῶναι ὡς τῇ τῶν ἀθανάτων θεῶν φιλαγάθῳ προνοίᾳ διοικεῖται καὶ σταθεροποιεῖται·

[4] «Ὅπερ πρᾶγμα ἄπιστόν ἐστιν εἰπεῖν ὅπως κεχαρισμένον ὅπως τε ἡδιστον καὶ προσφιλες ἡμῖν γέγονεν ὡς μέγιστον δεῖγμα τῆς θεοφιλοῦς ὑμῶν προαιρέσεως δεδωκέναι, ὁπότε καὶ πρὸ τούτου οὐδενὶ ἄγνωστον ἦν ὁποίας παρατηρήσεως καὶ θεοσεβείας πρὸς τοὺς ἀθανάτους θεοὺς ἐτυγχάνετε ὄντες, οἷς οὐ ψιλῶν καὶ ὑποκένων ῥημάτων πίστις, ἀλλὰ συνεχὴ καὶ παράδοξα ἔργων ἐπισήμων γνωρίζεται.

[5] «Διόπερ ἐπαξίως ἡ ὑμετέρα πόλις θεῶν ἀθανάτων φόβον ἴδρυμά τε καὶ οἰκητήριον ἐπικαλοῖτο· πολλοῖς γοῦν παραδείγμασιν καταφαίνεται τῇ τῶν οὐρανίων θεῶν αὐτὴν ἐπιδημία ἀνθεῖν.

[6] «Ἰδοὺ τοίνυν ἡ ὑμετέρα πόλις πάντων τῶν ἰδίᾳ διαφερόντων αὐτῆς ἀμελήσασα καὶ τὰς πρότερον τῶν ὑπὲρ αὐτῆς πραγμάτων δεήσεις παριδοῦσα, ὅτε πάλιν ἦσθετο τοὺς τῆς ἐπαράτου ματαιότητος γεγονότας ἔρπιν ἄρχεσθαι καὶ ὥσπερ ἀμεληθεῖσαν καὶ κεκοιμημένην πυρὰν ἀναζωπυρουμένων τῶν πυρσῶν μεγίστας πυρκαϊὰς ἀναπληροῦσαν, εὐθέως πρὸς τὴν ἡμετέραν εὐσέβειαν, ὥσπερ πρὸς μητρόπολιν πασῶν θεοσεβειῶν, χωρὶς τινος μελλήσεως κατέφυγεν, ἴασίν τινα καὶ βοήθειαν ἀπαιτοῦσα·

[7] «Ἦντινα διάνοιαν σωτηριώδη διὰ τὴν πίστιν τῆς ὑμετέρας θεοσεβείας τοὺς θεοὺς ὑμῖν ἐμβεβληκέναι δῆλόν ἐστιν. Ἐκεῖνος τοιγαροῦν, ἐκεῖνος ὁ ὕψιστος καὶ μέγιστος Ζεὺς, ὁ προκαθήμενος τῆς λαμπροτάτης ὑμῶν πόλεως, ὁ τοὺς πατρώους ὑμῶν θεοὺς καὶ γυναῖκας καὶ τέκνα καὶ ἐστίαν καὶ οἶκους ἀπὸ πάσης ὀλεθρίου φθορᾶς ρύόμενος, ταῖς ὑμετέραις ψυχαῖς τὸ σωτήριον ἐνέπνευσεν βούλημα, ἐπιδεικνὺς καὶ ἐμφαίνων ὅπως ἐξαίρετόν ἐστιν καὶ λαμπρόν καὶ σωτηριῶδες μετὰ τοῦ ὀφειλομένου σεβάσματος τῇ θρησκείᾳ καὶ ταῖς ἱεροθρησκείαις τῶν ἀθανάτων θεῶν προσιέναι.

[8] «Τίς γὰρ οὕτως ἀνόητος ἢ νοῦ παντὸς ἀλλότριος εὐρεθῆναι δύναται, ὃς οὐκ αἰσθεταὶ τῇ φιλαγάθῳ τῶν θεῶν σπουδῇ συμβαίνειν μήτε τὴν γῆν τὰ παραδιδόμενα αὐτῇ σπέρματα ἀρνεῖσθαι τὴν τῶν γεωργῶν ἐλπίδα κενῇ προσδοκίᾳ σφάλλουσιν, μηδ' αὖ ἀσεβοῦς πολέμου πρόσοψιν ἀνεπικωλύτως

ten człowiek, jaką unosił się pychą i chępliwym zuchwalstwem, a zarazem jak szybko dosięgła go sprawiedliwość Boża, która nigdy nie śpi i z nienawiścią odnosi się do wszystkiego, co niegodziwe. Gdy go zaś dopadła, wówczas zaraz wydał w naszej sprawie inne, wprost przeciwne postanowienie i ogłosił je reskryptami.

[3] *Odpis tłumaczenia rozporządzenia Maksymina, zatwierdzającego powzięte przeciwko nam uchwały, spisane ze steli w Tyrze.*

„W końcu osłabiona moc myśli ludzkiej nabrała sił, by od siebie odsunąć i rozproszyc wszelkie ciemności i mgły obłądu, jaki niegdyś spowił i spętał zgubnym mrokiem niewiedzy umysł ludzi nie tyle bezbożnych, ile raczej nieszczęsnych, i poznać, że dobroczynna opatrność bogów nieśmiertelnych sprawuje rządy i daje pokój.

[4] Nie sposób wyrazić, jak nam było miło, jak przyjemnie i błogo, że złożyliście tak wspaniały dowód swej szczerej religijności. Już bowiem wcześniej było powszechnie wiadome, z jaką głęboką czcią i pobożnością odnosiście się do bogów nieśmiertelnych, wy, znani z tego, że wasza wiara opiera się nie na próżnych i czczych słowach, ale na nieustających, przedziwnych i wspaniałych czynach.

[5] Słusznie więc wasze miasto może być nazywane siedzibą i mieszkaniem bogów nieśmiertelnych. Z wielu doprawdy dowodów jasno wynika, że swój rozkwit zawdzięcza obecności bogów niebiańskich.

[6] I oto to wasze miasto, nie dbając wcale o swe partykularne interesy i odkładając swoje zwykłe wnioski dotyczące dobra wspólnego, gdy tylko spostrzegło, że zwolennicy tej przeklętej głupoty znów zaczynają wypełzać, podobni po porzuconego i przytłumionego stosu, który gdy na nowo rozpali się w nim ogień, wybucha jasnym płomieniem, natychmiast i bez wahania uciekło się do naszej pobożności jako do macierzy wszelkiej religii, prosząc o lekarstwo i pomoc.

[7] Jest oczywiste, że tę zbawienną myśl poddali wam bogowie z powodu waszej religijnej wiary. To on więc, to sam Najwyższy i Największy Zeus, patron waszego prześwietnego miasta, obrońca od wszelkiej zguby i zagłady waszych bogów ojczystych, żon, dzieci, ognisk i domów, on wasze dusze natchnął tym zbawiennym postanowieniem, on pokazał i objawił, jakie to wspaniałe, zbawienne i pożyteczne oddawać się z należyтым szacunkiem czci i świętej służbie bogów nieśmiertelnych.

[8] Któż bowiem byłby tak nierozsądny i tak zupełnie pozbawiony rozumu, by nie dostrzegał, że to dzięki miłościwej troskliwości bogów dzieje się tak, że ziemia nie odrzuca powierzonych sobie ziaren i nadziei rolników nie zwodzi próżnym oczekiwaniem, że widmo zbrodniczej wojny nie stale i nie bez przeszkód pojawia się na ziemi, że nie tracą równowagi

ἐπὶ γῆς στηρίζεσθαι καὶ φθαρείσης τῆς τοῦ οὐρανοῦ εὐκρασίας αὐχμῶντα τὰ σώματα πρὸς θάνατον κατασύρεσθαι, μηδὲ μὴν ἀμέτρων ἀνέμων πνεύμασι τὴν θάλασσαν κυμαίνουσιν κορυφοῦσθαι, μηδὲ γε καταιγίδας ἀπροσδοκίτους καταρρηγνυμένας ὀλέθριον χειμῶνα ἐπεγείρειν, ἔτι τοίνυν μηδὲ τὴν τροφὸν ἀπάντων καὶ μητέρα γῆν ἀπὸ τῶν κατωτάτω λαγόνων ἑαυτῆς ἐν φοβερῷ τρόμῳ καταδυομένην μηδὲ γε τὰ ἐπικείμενα ὄρη χασμάτων γινομένων καταλύεσθαι, ἅπερ πάντα καὶ τούτων ἔτι πολλῷ χαλεπώτερα κακὰ πρὸ τούτου πολλάκις γεγονέναι οὐδεὶς ἀγνοεῖ.

[9] «Καὶ ταῦτα σύμπαντα διὰ τὴν ὀλέθριον πλάνην τῆς ὑποκένου ματαιότητος τῶν ἀθεμίτων ἐκείνων ἀνθρώπων ἐγένετο, ἥνίκα κατὰ τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἐπεπόλαξεν καὶ σχεδὸν εἰπεῖν τὰ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης αἰσχύναις ἐπέεζεν.»

[10] Τούτοις μεθ' ἑτέρα ἐπιλέγει·

«Ἐφοράτῳσαν ἐν τοῖς πλατέσιν ἤδη πεδίοις ἀνθοῦντα τὰ λῆια καὶ τοῖς ἀστάχυσιν ἐπικυμαίνοντα καὶ τοὺς λειμῶνας δι' εὐομβρίαν φυαῖς καὶ ἄνθεσιν λαμπομένους καὶ τὴν τοῦ ἀέρος κατάστασιν εὐκρατόν τε καὶ πραοτάτην ἀποδοθεῖσαν,

[11] «Χαιρέτῳσαν λοιπὸν ἅπαντες διὰ τῆς ἡμετέρας εὐσεβείας ἱεουργίας τε καὶ τιμῆς τῆς τοῦ δυνατωτάτου καὶ στεροτάτου ἀέρος ἐξευμενισθείσης καὶ διὰ τοῦτο τῆς εὐδινοτάτης εἰρήνης βεβαίως μεθ' ἡσυχίας ἀπολαύοντες ἡδυνέσθωσαν. Καὶ ὅσοι τῆς τυφλῆς ἐκείνης πλάνης καὶ περιόδου παντάπασιν ὠφεληθέντες εἰς ὀρθὴν καὶ καλλίστην διάνοιαν ἐπανήλθον, μειζόνως μὲν οὖν χαιρέτῳσαν ὥς ἂν ἐκ χειμῶνος ἀπροσδοκίτου ἢ νόσου βαρείας ἀποσπασθέντες καὶ ἡδεῖαν εἰς τοῦπιόν ζωῆς ἀπόλαυσιν καρπωσάμενοι.

[12] «Εἰ δὲ τῇ ἐπαράτῳ αὐτῶν ματαιότητι ἐπιμένοινεν, πολλῷ πόρρωθεν τῆς ὑμετέρας πόλεως καὶ περιχώρου, καθὼς ἡξιώσατε, ἀποχωρισθέντες ἐξελαθήτωσαν, ἵν' οὕτως κατ' ἀκολουθίαν τῆς ἀξιεπαίνου ὑμῶν περὶ τοῦτο σπουδῆς παντὸς μιάσματος καὶ ἀσεβείας ἀποχωρισθεῖσα ἡ ὑμετέρα πόλις καὶ τὴν ἔμφυτον αὐτῇ πρόθεσιν μετὰ τοῦ ὀφειλομένου σεβάσματος ταῖς τῶν ἀθανάτων θεῶν ἱεουργίαις ὑπακούοι.

[13] «Ἵνα δὲ εἰδῆτε ὅσῳ προσφιλεῖς ἡμῖν γέγονεν ἡ περὶ τούτου ἀξίωσις ὑμῶν, καὶ χωρὶς ψηφισμάτων καὶ χωρὶς δεήσεως αὐθαιρέτῳ βουλήσει ἡ ὑμετέρα προθυμοτάτη φιλαγαθίας ψυχὴ ἐπιτρέπομεν τῇ ὑμετέρῳ καθοσιώσει ὁποῖαν δ' ἂν βουλευθῆτε μεγαλοδωρεὰν ἀντὶ ταύτης ὑμῶν τῆς φιλοθέου προθέσεως αἰτῆσαι.

[14] «Καὶ ἥδη μὲν τοῦτο ποιεῖν καὶ λαβεῖν ἀξιώσατε¹. τεύξεσθε γὰρ αὐτῆς χωρὶς τινος ὑπερθέσεως· ἥτις παρασχεθεῖσα τῇ ὑμετέρῳ πόλει εἰς ἅπαντα τὸν αἰῶνα τῆς περὶ τοὺς ἀθανάτους θεοὺς φιλοθέου εὐσεβείας παρέξει μαρτυρίαν, τοῦ δὲ ὑμᾶς ἀξίων ἐπάθλων τετυχηκέναι παρὰ τῆς ἡμετέρας φιλαγαθίας ταύτης ὑμῶν ἔνεκεν τῆς τοῦ βίου προαιρέσεως υἱοῖς τε καὶ ἐγγόνους ὑμετέροις ἐπιδειχθήσεται.»

żywiły niebios i ludzkie ciała nie schną na śmierć, że za podmuchem rozszałych wiatrów morze nie piętrzy fal, że nie zrywają się znienacka gwałtowne nawałnice, by rozpętać złowrogą burzę, ani ziemia, żywicielka wszystkich i matka, nie zapada się w straszliwych wstrząsach ze swych najgłębszych czeluści, ani leżące na niej góry nie giną w rozwartych przepaściach. A przecież wszyscy wiedzą, że takie i jeszcze gorsze nieszczęścia często się dawniej zdarzały.

[9] Wszystko to zaś działo się z powodu zgubnego obłędu próżnej głupoty tych niegodziwych ludzi, który opanował ich dusze i że tak powiem, hańbą okrył całą ziemię”.

[10] Nieco niżej dodaje:

„Niech spojrzą na żniwa w pełnym rozkwicie na rozległych polach, na kołyszące się kłosa, na łąki zroszone deszczem, jaśniejące ziołami i kwiatami, na powiew wiatru tchnący łagodnością i delikatnością.

[11] Poza tym niech się wszyscy cieszą, że dzięki naszej pobożności, obrzędom i czci dla bogów złagodniały owe gwałtowne i uporczywe wichury, i niech się radują pogodą pokoju, odpoczywając w bezpiecznej ciszy. Wszyscy zaś, którzy całkiem już porzucili ten ślepy obłęd i bezdroże i nabrali właściwego i najlepszego rozumu, niech się cieszą jeszcze bardziej, jak gdyby zostali ocaleni z nagłej nawałnicy albo ciężkiej choroby i na przyszłość zyskali radość z życia.

[12] Gdyby zaś trwali w swej przekłętej głupocie, niech zostaną wypędzeni i wydalen, tak właśnie, jak to uznaliście za słuszne, jak najdalej od waszego miasta i jego okolicy, by w ten sposób stosownie do waszej chwalebnej gorliwości w tej sprawie wasze miasto było wolne od wszelkiej skazy i bezbożności i zgodnie z wrodzoną skłonnością z należytą pobożnością mogło się oddać świętym obrzędom ku czci bogów nieśmiertelnych.

[13] Abyście zaś wiedzieli, jak miła mi była ta wasza prośba, bez żadnych uchwał i wniosków, i jak bardzo nasza dusza skłonna jest do dobroci, pragniemy, aby wolno było wam, tak pobożnym, wyprosić tak wielką łaskę, jaką tylko chcecie, w nagrodę za to wasze pobożne zachowanie.

[14] Teraz bądźcie gotowi tak uczynić i przyjąć [o co prosicie]¹, bo otrzymacie wszystko już bez żadnej zwłoki. Łaska wyświadczona waszemu miastu świadczyć będzie po wszystkie wieki o waszej religijnej pobożności wobec bogów nieśmiertelnych, a waszym dzieciom i wnukom będzie pokazywać, jaką od naszej dobroci otrzymaliście słuszną nagrodę za takie zasady życiowe”.

¹ Historia nie przekazała, jaka to miała być łaska cesarska.

[15] Ταῦτα δὴ καθ' ἡμῶν κατὰ πᾶσαν ἐπαρχίαν ἀνεστηλίτευτο, πάσης ἐλπίδος, τὸ γοῦν ἐπ' ἀνθρώποις, ἀγαθῆς τὰ καθ' ἡμᾶς ἀποκλείοντα· ὡς κατ' αὐτὸ δὴ τὸ θεῖον ἐκείνο λόγιον, εἰ δυνατόν, ἐπὶ τούτοις καὶ τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοὺς σκανδαλίζεσθαι¹.

[16] Ἦδη γέ τοι σχεδὸν τῆς παρὰ τοῖς πλείστοις ἀποψυχούσης προσδοκίας, ἀθρόως, καθ' ὁδὸν ἔτι τὴν πορείαν ἔντισιν χώραις διανυόντων τῶν τὴν προκειμένην καθ' ἡμῶν γραφὴν διακονουμένων, ὁ τῆς ἰδίας ἐκκλησίας ὑπέρμαχος θεὸς μόνον οὐχὶ τὴν τοῦ τυράννου καθ' ἡμῶν ἐπιστομίζων μεγαλαυχίαν, τὴν ὑπὲρ ἡμῶν οὐράνιον συμμαχίαν ἐπεδείκνυτο.

Η'

Περὶ τῶν μετὰ ταῦτα συμβεβηκότων ἐν λιμῶ² καὶ λοιμῶ καὶ πολέμοις

[1] Οἱ μὲν οὖν ἐξ ἔθους ὄμβροι τε καὶ ὑετοὶ χειμαδίου τῆς ὥρας ὑπαρχούσης τὴν ἐπὶ γῆς ἀνεῖχον συνήθη φοράν, λιμὸς δ' ἀδόκητος ἐπισκῆπτει καὶ λοιμὸς ἐπὶ τούτῳ καὶ τινος ἐτέρου νοσήματος – ἔλκος δὲ ἦν φερωνύμως τοῦ πυρώδους ἔνεκεν ἄνθραξ³ προσαγορευόμενον – ἐπιφορά, ὃ καὶ καθ' ὅλων μὲν ἔρπον τῶν σωμάτων σφαλεροὺς ἐνεποίει τοῖς πεπονθόσι κινδύνους, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν ὀφθαλμῶν διαφερόντως ἐπὶ πλείστον γινόμενον μυρίους ὅσους ἄνδρας ἅμα γυναιξίν καὶ παισὶν πηροὺς ἀπειργάζετο.

[2] Τούτοις προσεπανίσταται τῷ τυράννῳ ὁ πρὸς Ἀρμενίους πόλεμος, ἄνδρας ἐξ ἀρχαίου φίλους τε καὶ συμμαχούς Ῥωμαίων, οὓς καὶ αὐτοὺς Χριστιανοὺς ὄντας καὶ τὴν εἰς τὸ θεῖον εὐσέβειαν διὰ σπουδῆς ποιουμένους ὁ θεομισῆς εἰδώλοις θύειν καὶ δαίμοσιν ἐπαναγκάσαι πεπειραμένος, ἐχθροὺς ἀντὶ φίλων καὶ πολεμίους ἀντὶ συμμαχῶν κατεστήσατο.

[3] Ἀθρόως δὴ ταῦτα πάντα ὑφ' ἑνα καὶ τὸν αὐτὸν συρρεύσαντα καιρόν, τῆς τοῦ τυράννου θρασύτητος τὴν κατὰ τοῦ θεοῦ μεγαλαυχίαν διήλεγξεν, ὅτι δὴ τῆς περὶ τὰ εἰδῶλα αὐτοῦ σπουδῆς καὶ τῆς καθ' ἡμῶν ἔνεκα πολιορκίας μὴ λιμὸν μηδὲ λοιμὸν μηδὲ μὴν πόλεμον ἐπὶ τῶν αὐτοῦ συμβῆναι καιρῶν ἐθρασύνετο. Ταῦτα δ' οὖν ὁμοῦ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ἐπελθόντα, καὶ τῆς αὐτοῦ καταστροφῆς περιελήφει τὰ προοίμια.

[4] Αὐτὸς μὲν οὖν περὶ τὸν πρὸς Ἀρμενίους πόλεμον ἅμα τοῖς αὐτοῦ στρατοπέδοις κατεπονεῖτο, τοὺς δὲ λοιποὺς τῶν τὰς ὑπ' αὐτὸν πόλεις οἰκούντων δεινῶς ὁ λιμὸς τε ἅμα καὶ ὁ λοιμὸς κατετρυχέτην, ὡς ἐνὸς μέτρου πυρῶν δισχιλίας καὶ πεντακοσίας Ἀττικὰς ἀντικαταλλάττεσθαι.

¹ Por. Mt 24, 24.

[15] Te wydane przeciwko nam rozporządzenia zostały umieszczone na stelach w całej prowincji i, po ludzku sądząc, odbierały nam wszelką nadzieję, tak że stosownie do słowa Bożego gdyby to było możliwe, nawet wybrani byli blisko popadnięcia w obłęd¹.

[16] Już też u większości prawie zgasła nadzieja na lepszą przyszłość. Nagle, gdy w niektórych stronach jeszcze w drodze byli ci, którzy mieli ogłaszać wydane przeciwko nam rozporządzenie, Bóg, obrońca swego Kościoła, nałożył wędzidło nieokiełznanej pysze tyrana skierowanej przeciwko nam i z niebios pospieszył nam z pomocą.

8.

Późniejsze wydarzenia czasu głodu², zarazy i wojen

[1] Otóż ostatniej zimy zwykle nawałnice i deszcze, jak to zazwyczaj bywało, nie spłaciły ziemi swego długu. Nastąpił więc niespodziewany głód, a do tego zaraza i jeszcze jakaś inna choroba – wrzód, któremu towarzyszyła gorączka i dlatego nadano mu nazwę *anthrax*³. Wzierał się w całe ciało i tym, których dotknął, groził poważnym niebezpieczeństwem. Przeważnie zaś tworzył się w okolicy oczu, tak że bardzo wielu mężczyzn, kobiet i dzieci traciło wzrok.

[2] Poza tym tyran wszczął wojnę z Ormianami, którzy od najdawniejszych czasów byli przyjaciółmi i sprzymierzeńcami Rzymian. Ponieważ zaś byli też chrześcijanami i gorliwie wypełniali swe powinności wobec Boga, wróg Boga usiłował zmusić ich do składania ofiar bożkom i demonom i tak z przyjaciół uczynił ich nieprzyjaciółmi, a ze sprzymierzeńców wrogami.

[3] Wszystko to spadło nagle i równocześnie i poniżyło zuchwałą pychę tyrana wobec Boga. Chętnie bowiem, że dzięki jego gorliwości w służbie bożkom i uciskaniu nas za jego czasów nie było głodu, zarazy ani wojny. A oto wszystko przyszło naraz i w jednej chwili jako zapowiedź jego ostatecznego upadku.

[4] Tak więc on sam, razem ze swymi wojskami zajęty był wojną z Ormianami, a tymczasem wszystkich innych mieszkańców podległych mu miast niszczyły głód i zaraza, tak że za jedną miarę zboża płacono już dwa tysiące pięćset drachm attyckich.

² Por. LAKTANCJUSZ, *Jak umierali prześladowcy* XXXVII.

³ Anthrax znaczy „węgiel”.

[5] Μυρίοι μὲν οὖν ἐτύγχανον οἱ κατὰ πόλεις θνήσκοντες, πλείους δὲ τούτων οἱ κατ' ἀγρούς τε καὶ κώμας, ὡς ἤδη καὶ τὰς πάλαι τῶν ἀγροίκων πολυάνδρους ἀπογραφὰς¹ μικροῦ δεῖν παντελῆ παθεῖν ἐξάλειψιν, ἀθρόως σχεδὸν ἀπάντων ἐνδεία τροφῆς καὶ λοιμῶδαι νόσῳ διεφθαρμένων.

[6] Τινὲς μὲν οὖν τὰ ἑαυτῶν φίλτατα βραχυτάτης τροφῆς τοῖς εὐπορωτέροις ἀπεμπολᾶν ἤξιουν, ἄλλοι δὲ τὰς κτήσεις κατὰ βραχὺ διαπιπράσκοντες εἰς ἐσχάτην ἐνδείας ἀπορίαν ἤλαντον, ἤδη δὲ τινες σμικρὰ χόρτου διαμασώμενοι σπαράγματα καὶ τινὰς ἀνέδην φθοροποιούς ἐσθίοντες πόας, τὴν τῶν σωμάτων ἕξιν λυμαινόμενοι διώλλυντο.

[7] Καὶ γυναιῶν δὲ τῶν κατὰ πόλεις εὐγενίδων τινὲς εἰς ἀναίσχυντον ἀνάγκην πρὸς τῆς ἀπορίας ἐλαθεῖσαι, μετατεῖν ἐπὶ τῶν ἀγορῶν προελιλύθεσαν, τῆς πάλαι ἐλευθερίου τροφῆς ὑπόδειγμα διὰ τῆς περὶ τὸ πρόσωπον αἰδοῦς καὶ τῆς ἀμφὶ τὴν περιβολὴν κοσμιότητος ὑποφαίνουσαι.

[8] Καὶ οἱ μὲν ἀπεσκληρότερες ὥσπερ εἶδωλα νεκρὰ ὦδε κάκεῖσε ψυχωρραγοῦντες ἐνσειόμενοί τε καὶ περιολισθαίνοντες ὑπ' ἀδυναμίας τοῦ στήναι κατέπιπτον ἐν μέσαις τε πλατείαις πρηνεῖς ἡπλωμένοι ὀρέξαι σφίσιν μικρὸν τρύφος ἄρτου κατηντιβόλουν καὶ τὴν ψυχὴν πρὸς ἐσχάταις ἔχοντες ἀναπνοαῖς πεινῇ ἐπεβίων, πρὸς μόνην ταύτην τὴν ὀδυνηροτάτην φωνὴν εὐσθενεῖς καθιστάμενοι.

[9] Οἱ δὲ τὴν πληθὺν τῶν αἰτούντων καταπληττόμενοι, ὅσοι τῶν εὐπορωτέρων ἐδόκουν εἶναι, μετὰ τὸ μυρία παρασχεῖν εἰς ἀπηνῆ λοιπὸν καὶ ἄτεγκτον ἐχώρουν διάθεσιν, τὰ αὐτὰ τοῖς αἰτοῦσιν ὅσον οὕτω καὶ αὐτοὶ πείσεσθαι προσδοκῶντες, ὥστ' ἤδη κατὰ μέσας ἀγορὰς καὶ στενωποὺς νεκρὰ καὶ γυμνὰ σώματα ἐφ' ἡμέραις πλείοσιν ἄταφα διερριμμένα θέαν τοῖς ὁρώσιν οἰκτροτάτην παρέχεν.

[10] Ἦδη γέ τοι καὶ κυνῶν τινες ἐγίνοντο βορά, δι' ἣν μάλιστα αἰτίαν οἱ ζῶντες ἐπὶ τὴν κυνοκτονίαν ἐτράποντο δέει τοῦ μὴ λυσσήσαντας ἀνθρωποφαγίαν ἐργάσασθαι.

[11] Οὐχ ἥκιστα δὲ καὶ ὁ λοιμὸς πάντας οἴκους ἐπεβόσκετο, μάλιστα δ' οὐς ὁ λιμὸς διὰ τὸ εὐπορεῖν τροφῶν οὐχ οἷός τε ἦν ἐκτρίψαι· οἱ γοῦν ἐν περιουσίαις, ἄρχοντες καὶ ἡγεμόνες καὶ μυρίοι τῶν ἐν τέλει, ὥσπερ ἐπίτηδες τῇ λοιμῶδαι νόσῳ πρὸς τοῦ λιμοῦ καταλελειμμένοι, ὀξείαν καὶ ὠκυτάτην ὑπέμενον τελευτήν. Πάντα δ' οὖν οἰμωγῶν ἦν ἀνάπλεα, κατὰ πάντας τε στενωποὺς ἀγορὰς τε καὶ πλατείας οὐδ' ἦν ἄλλο τι θεωρεῖν ἢ θρήνους μετὰ τῶν συνήθων αὐτοῖς αὐλῶν τε καὶ κτύπων.

[12] Τοῦτον δὲ τὸν τρόπον δυσὶν ὅπλοις τοῖς προδεδηλωμένοις λοιμοῦ τε ὁμοῦ καὶ λιμοῦ στρατεύσας, ὅλας ὁ θάνατος ἐν ὀλίγῳ γενεὰς ἐνεμήθη, ὡς ὁρᾶν ἤδη δυεῖν καὶ τριῶν σώματα νεκρῶν ὑπὸ μίαν ἐκφορὰν προκομιζόμενα.

¹ Dioklecjan zarządził spis powszechny, dla zdyscyplinowania polityki podatkowej.

[5] Ludzie umierali w miastach tysiącami, lecz jeszcze więcej na wsiach i w osadach, do tego stopnia, że spisy podatkowe¹, zawierające niegdyś liczne imiona wieśniaków, prawie zupełnie trzeba było wymazać, bo tak szybko niemal wszyscy poumierali z powodu braku żywności albo śmiertelnej zarazy.

[6] Byli tacy, którzy to, co im było najdroższe, sprzedawali bogatszym za odrobinę żywności. Inni natomiast powoli wyzbywali się całego swego mienia i znaleźli się w skrajnej nędzy. Niektórzy żuli już nawet żdźbła trawy i zjadali bez zastanowienia jakieś trujące rośliny i niszcząc sobie zdrowie, ginęli.

[7] Zdarzało się w miastach, że kobiety z dobrych rodzin, które nędza popchnęła do konieczności wyzbycia się wstydu, wychodziły na place i żebrały, a tylko malujące się na ich twarzach zażenowanie i przyzwoity ubiór zdradzały ich niegdyś dobre maniery.

[8] Ludzie stali się podobni do cieni umarłych i zataczali się w walce ze śmiercią, chwalili się i potykali, nie mogąc się utrzymać na nogach, i padali na środku ulicy, a leżąc na ziemi błagali, by im podano okruszynę chleba. Wydawali już ostatnie tchnienie, a mówili o głodzie, bo jeszcze tylko na ten najboleśniejszy jęk mogli się zdobyć ostatkiem sił.

[9] Inni zaś, ludzie zamożniejsi, przerażeni niezmiernym mnóstwem żebraków, początkowo bardzo wiele rozdawali, ale potem stali się okrutni i nielitościwi, z obawy, by się wkrótce samemu nie znaleźć w sytuacji żebrzących. W ten sposób doszło do tego, że na środku placów i ulic leżały nagie trupy, niepochowane przez wiele dni, przedstawiając bardzo bolesny widok dla tych, którzy na nie patrzyli.

[10] Co więcej, niektórzy stali się łupem psów; dlatego też ci, którzy jeszcze byli przy życiu, zaczęli psy zabijać, bojąc się, że te, wściekłe, rzucą się na ludzi.

[11] W niemniejszym stopniu również zaraza pochłaniała całe domy, a zwłaszcza te, których z powodu wystarczających zapasów żywności nie mógł wyniszczyć głód. Tak więc ludzie bogaci, władze, dowódcy wojskowi i tysiące urzędników, jak gdyby głód umyślnie zostawił ich na pastwę zarazy, ginęli śmiercią nagłą i gwałtowną. Wszędzie słychać było lamenty i we wszystkich zaułkach, na wszystkich placach i ulicach widywało się tylko zawodzące konduktu pogrzebowe ze zwykłym dla nich jękiem fletni i zgiełkiem.

[12] Tak to śmierć wojowała podwójną, wyżej wspomnianą bronią: zarazą, a równocześnie głodem, i wkrótce ścięła całe rodziny, tak że się już widywało, jak w jednym kondukcie niesiono zwłoki dwóch i trzech zmarłych.

[13] Τοιαῦτα τῆς Μαξιμίνου μεγαλαυχίας καὶ τῶν κατὰ πόλεις καθ' ἡμῶν ψηφισμάτων τὰ ἐπίχειρα ἦν, ὅτε καὶ τῆς Χριστιανῶν περὶ πάντα σπουδῆς τε καὶ εὐσεβείας πᾶσιν ἔθνεσιν διάδηλα κατέστη τὰ τεκμήρια.

[14] Μόνοι γοῦν ἐν τηλικαύτῃ κακῶν περιστάσει τὸ συμπαθὲς καὶ φιλάνθρωπον ἔργοις αὐτοῖς ἐπιδεικνύμενοι, διὰ πάσης ἡμέρας οἱ μὲν τῇ τῶν θνησκόντων (μυριάδες δ' ἦσαν οἷς οὗτις ἦν ὁ ἐπιμελησόμενος) κηδεῖα τε καὶ ταφῇ προσεκαρτέρουν, οἱ δὲ τῶν ἀνὰ πᾶσαν τὴν πόλιν πρὸς τοῦ λιμοῦ κατατρυχομένων τὴν πληθὺν ὑπὸ μίαν σύναξιν ἀθροίζοντες ἄρτους διένεμον τοῖς πᾶσιν, ὡς περιβόητον εἰς πάντας ἀνθρώπους καταστήναι τὸ πρᾶγμα θεὸν τε τῶν Χριστιανῶν δοξάζειν εὐσεβεῖς τε καὶ μόνους θεοσεβεῖς τούτους ἀληθῶς πρὸς αὐτῶν ἐλεγχθέντας τῶν πραγμάτων ὁμολογεῖν.

[15] Ἐφ' οἷς τοῦτον ἐπιτελουμένοις τὸν τρόπον ὁ μέγας καὶ οὐράνιος Χριστιανῶν ὑπέρμαχος θεὸς τὴν κατὰ πάντων ἀνθρώπων διὰ τῶν δεδωλωμένων ἐπιδειξάμενος ἀπειλὴν καὶ ἀγανάκτησιν ἀνθ' ὧν εἰς ἡμᾶς ὑπερβαλλόντως ἐνεδείξαντο, τὴν εὐμενῇ καὶ φαιδρὰν τῆς αὐτοῦ περὶ ἡμᾶς προνοίας αὐθις ἡμῖν αὐγὴν ἀπεδίδου, ὡς ἐν βαθεῖ σκότῳ παραδοξότατα φῶς ἡμῖν ἐξ αὐτοῦ καταλάμπων εἰρήνης ἐκφανὲς τε τοῖς πᾶσιν καθιστὰς θεὸν αὐτὸν τῶν καθ' ἡμᾶς ἐπίσκοπον διὰ παντὸς γεγονέναι πραγμάτων, μαστίζοντα μὲν καὶ διὰ τῶν περιστάσεων κατὰ καιρὸν ἐπιστρέφοντα τὸν αὐτοῦ λαὸν πάλιν τ' αὖ μετὰ τὴν αὐτάρκη παιδείαν ἴλεω καὶ εὐμενῇ τοῖς εἰς αὐτὸν τὰς ἐλπίδας ἔχουσιν ἀναφαινόμενον.

Θ'

*Περὶ τῆς τῶν τυράννων καταστροφῆς τοῦ βίου, καὶ οἷαις ἐχρήσαντο πρὸ
τῆς τελευτῆς φωναῖς*

[1] Οὕτω δῆτα Κωνσταντίνου, ὃν βασιλέα ἐκ βασιλέως εὐσεβῆ τε ἐξ εὐσεβεστάτου καὶ πάντα σωφρονεστάτου γεγονέναι προειρήκαμεν¹, πρὸς τοῦ παμβασιλέως θεοῦ τε τῶν ὅλων καὶ σωτῆρος κατὰ τῶν δυσσεβεστάτων τυράννων² ἀνεγυγερμένου πολέμου τε νόμῳ παραταξαμένου, θεοῦ συμμαχοῦντος αὐτῷ παραδοξότατα, πίπτει μὲν ἐπὶ Ῥώμης ὑπὸ Κωνσταντίνον³ Μαξέντιος, ὁ δ' ἐπ' ἀνατολῆς οὐ πολὺν ἐπιζήσας ἐκείνῳ χρόνον, αἰσχίστῳ καὶ αὐτὸς ὑπὸ Λικίννιον οὕπῳ μανέντα τότε καταστρέφει θανάτῳ.

¹ Zob. HE VIII, 13, 13-14.

² W niektórych rękopisach jest tu także wzmianka o Licyniuszu. Została ona usunięta zapewne po tym, jak Licyniusz zwrócił się przeciwko Konstantynowi i również prześladował chrześcijan.

[13] Taką zapłatę otrzymał Maksymin za swą chełpliwość i uchwały miejskie przeciwko nam. Tymczasem chrześcijanie w oczach wszystkich stanowili jaskrawy przykład gotowości do każdej posługi i pobożności.

[14] Tylko oni w tak okropnym splocie nieszczęść czynami okazywali współczucie i miłość bliźniego. Całymi dniami jedni świadczyli ostatnie przysługi umierającym i zajmowali się ich pochówkiem (a nieprzeliczona była liczba takich, o których nikt się nie troszczył), inni zaś zbierali w jedno miejsce wszystkich z miasta, którzy z głodu opadli z sił, i wydawali im chleb. Gdy czyny te dotarły do powszechnej wiadomości, wszyscy wielbili Boga chrześcijan i uznawali, że tylko oni są naprawdę pobożni i bogobojni, jako że potwierdzili to swoimi czynami.

[15] W ten sposób, przez te właśnie wspomniane zdarzenia, Bóg, wielki, niebiański Sprzymierzeniec chrześcijan, okazał wszystkim ludziom swój gniew i oburzenie za nadmiar krzywd, jakie nam wyrządzono. Nad nami zaś znów rozlał życzliwy i promienny blask swej Opatrzności. Jak z głębi mroku zabłyśło ku nam z niej przedziwne światło pokoju i jasne się stało dla wszystkich, że to sam Bóg jest zawsze Strażnikiem wszelkich naszych spraw, który wprowadzie chłoscze i od czasu do czasu zmusza swój lud do poprawy, doświadczając go, ale po odpowiedniej nauczce znowu w całym swym miłosierdziu i dobroci ukazuje się tym, którzy w Nim pokładają nadzieję.

9.

Tragiczny koniec życia tyranów i ich ostatnie słowa przed śmiercią

[1] Otóż właśnie Konstantyna, jak powiedzieliśmy¹, cesarza z cesarza, męża pobożnego z męża najpobożniejszego i we wszystkim najroztropniejszego, Najwyższy Król, Bóg wszechrzeczy i Zbawiciel wzbudził przeciwko najbezbożniejszym tyranom². Rozpoczęła się regularna wojna, a że Bóg w cudowny sposób był jego sprzymierzeńcem, w Rzymie Maksencjusz został pokonany przez Konstantyna³, a na Wschodzie Maksymin niewiele go przeżył, jako że i on sromotnie zakończył swe życie za sprawą Licyniusza, który był wówczas jeszcze przy zdrowych zmysłach.

³ Por. LAKTANCJUSZ, *Jak umierali prześladowcy* XLIV.

[2]¹ Πρότερός γε μὴν ὁ καὶ τιμὴ καὶ τάξει τῆς βασιλείας πρῶτος Κωνσταντίνος τῶν ἐπὶ Ῥώμης κατατυραννουμένων φειδῶ λαβὼν, θεὸν τὸν οὐράνιον τόν τε τούτου λόγον, αὐτὸν δὴ τὸν πάντων σωτῆρα Ἰησοῦν Χριστόν, σύμμαχον δι' εὐχῶν ἐπικαλεσάμενος, πρόεισιν πανστρατιᾷ, Ῥωμαίοις τὰ τῆς ἐκ προγόνων ἐλευθερίας προμνόμενος.

[3] Μαξεντίου δῆτα μᾶλλον ταῖς κατὰ γοητείαν μηχαναῖς ἢ τῇ τῶν ὑπηκόων ἐπιθαρσοῦντος εὐνοίᾳ, προελθεῖν γε μὴν οὐδ' ὅσον πυλῶν τοῦ ἄστεος ἐπιτολμῶντος, ὀπλιτῶν δ' ἀνηρίθμῳ πλήθει καὶ στρατοπέδων λόχοις μυρίοις πάντα τόπον καὶ χώραν καὶ πόλιν, ὅση τις ἐν κύκλῳ τῆς Ῥωμαίων καὶ Ἰταλίας ἀπάσης ὑπ' αὐτῷ δεδουλωτο, φραξαμένου, ὁ τῆς ἐκ θεοῦ συμμαχίας ἀνημμένος βασιλεὺς ἐπὶ πρῶτῃ καὶ δευτέρᾳ καὶ τρίτῃ τοῦ τυράννου παρατάξει εὖ μάλα τε πάσας ἐλών, πρόεισιν ἐπὶ πλεῖστον ὅσον τῆς Ἰταλίας ἤδη τε αὐτῆς Ῥώμης ἄγχιστα ἦν.

[4] Εἴθ' ὥς μὴ τοῦ τυράννου χάριν Ῥωμαίοις πολεμεῖν ἀναγκάζοιτο, θεὸς αὐτὸς δεσμοῖς τισιν ὥσπερ τὸν τύραννον πορρωτάτῳ πυλῶν ἐξέλκει καὶ τὰ πάλαι δὴ κατὰ ἀσεβῶν ὥς ἐν μύθῳ λόγῳ παρὰ τοῖς πλείστοις ἀπιστοῦμενα, πιστά γε μὴν πιστοῖς ἐν ἱεραῖς βίβλοις ἐστηλιτευμένα, αὐτῇ ἐναργεῖα πᾶσιν ἀπλῶς εἰπεῖν, πιστοῖς καὶ ἀπίστοις, ὀφθαλμοῖς τὰ παράδοξα παρειληφόσιν, ἐπιστώσατο.

[5] Ὡσπερ γοῦν ἐπ' αὐτοῦ Μωυσέως καὶ τοῦ πάλαι θεοσεβοῦς Ἑβραίων γένους <ἄρματα Φαραὼ καὶ τὴν δύναμιν αὐτοῦ ἔρριψεν εἰς θάλασσαν, ἐπiléκτους ἀναβάτας τριστάτας· κατεπόθησαν ἐν θαλάσῃ ἐρυθρᾷ, πόντος ἐκάλυψεν αὐτούς>², κατὰ τὰ αὐτὰ δὴ καὶ Μαξέντιος οἷ τε ἄμφ' αὐτὸν ὀπλῖται καὶ δορυφόροι <ἔδυσαν εἰς βυθὸν ὥς εἰ λίθος>³, ὀπηνίκα νῶτα δοὺς τῇ ἐκ θεοῦ μετὰ Κωνσταντίνου δυνάμει, τὸν πρὸ τῆς πορείας διῆκει ποταμόν, ὃν αὐτὸς σκάφεσιν ζεύξας καὶ εὖ μάλα γεφυρώσας μηχανὴν ὀλέθρου καθ' ἑαυτοῦ συνεστήσατο⁴.

[6] Ἐφ' ᾧ ἦν εἰπεῖν <λάκκον ὥρυξεν καὶ ἀνέσκαψεν αὐτόν, καὶ ἐμπεσεῖται εἰς βόθρον ὃν εἰργάσατο. Ἐπιστρέψει ὁ πόνος αὐτοῦ εἰς κεφαλὴν αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ κορυφὴν αὐτοῦ ἡ ἀδικία αὐτοῦ καταβήσεται>⁵.

[7] Ταύτῃ δῆτα τοῦ ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ ζεύγματος διαλυθέντος, ὑφίζανει μὲν ἡ διάβασις, χωρεῖ δ' ἀθρόως αὐτανδρα κατὰ τοῦ βυθοῦ τὰ σκάφη, καὶ αὐτός γε πρῶτος ὁ δυσσεβέστατος, εἶτα δὲ καὶ οἱ ἄμφ' αὐτὸν ὑπασπισταί, ἢ τὰ θεῖα προαναφωνεῖ λόγια, ἔδυσαν <ὥς εἰ μόλιβδος ἐν ὕδατι σφοδρῶ>⁶.

¹ Paragrafy 2-11 zob. również w: *Życie Konstantyna I*, 37-40.

² Wj 15, 4-5.

³ Wj 15, 5.

⁴ Bitwa ta miała miejsce przy moście mulwijskim (*Ponte Milvio*) 28 VIII 312.

[2]¹ Najpierw więc Konstantyn, który godnością i stanowiskiem zajmował pierwsze miejsce wśród cesarzy, ulitował się nad tymi, którzy w Rzymie jęczeli pod jarzmem tyranii. Wezwał w modlitwie Boga niebieskiego i Jego Słowo, samego Zbawiciela wszystkich, Jezusa Chrystusa, aby był jego Sprzymierzeńcem, i wyruszył z całym swym wojskiem, aby przywrócić Rzymianom wolność ich przodków.

[3] Tymczasem Maksencjusz, który swą ufność pokładał raczej w magicznych sztukach niż w przychylności swych poddanych, nie śmiał nawet wyjść poza bramy miasta. Niezliczoną liczbę ciężkozbrojnych i tysiączne oddziały wojska zgromadził w całym kraju na wsiach i w miastach, w okolicy Rzymu i w całej Italii, jak daleko sięgała jego władza. Cesarz [Konstantyn] zaś, czując, że Bóg jest jego sojusznikiem, ruszył naprzód i bardzo łatwo pokonał pierwszą, drugą i trzecią linię tyrana, posunął się jeszcze dalej przez Italię i stanął pod samym Rzymem.

[4] Wtedy sam Bóg, by mu oszczędzić walki z Rzymianami, jaką musiałby stoczyć z winy Maksencjusza, wyciągnął tyrana jakby na jakimś łańcuchu daleko poza bramy miasta i tak potwierdziła się prawdziwość tych cudów, które w zamierzonych czasach działy się przeciwko niewiernym, którym bardzo wiele ludzi jak jakimś mitom nie dawało wiary, a w które wierni wierzyli, jako że mówią o nich Święte Księgi – bo tak wyraźnie po prostu wszyscy, wierni i niewierni, na własne oczy oglądali te niezwykle zjawiska.

[5] Jak bowiem Bóg w czasach Mojżesza, kiedy to jeszcze naród hebrajski był bogobojny, „wozy faraona i potęgę jego rzucił do morza, doborowych jeźdźców, dostojników; zatonięli w Morzu Czerwonym, fala ich pochłonięła”², tak samo Maksencjusz, a razem z nim jego ciężkozbrojni i pretorianie „poszli na dno jak kamień”³, gdy tyran, odwróciwszy się od Bożej mocy, która była z Konstantynem, w swym pochodzie przeprawił się przez rzekę, której brzegi sam połączył pontonami i sam zbudował na niej most na własną zgubę⁴.

[6] Można było o nim powiedzieć: „Otworzył dół i pogłębił go, i wpadł do jamy, którą wykopał; jego trud zwróci się przeciwko jego własnej głowie i na własne jego ciemność spadnie jego bezprawie”⁵.

[7] Puściły bowiem wiązania mostu zbudowanego na rzece, kładka się zapadła i nagle pontony wraz z ludźmi pogrążyły się w głębinach; najpierw zatonął sam ten największy bezbożnik, a potem jego pretorianie; tak jak przepowiada Pismo Święte: „poszli na dno jak ołów w głębokiej wodzie”⁶.

⁵ Ps 7, 16-17.

⁶ Wj 15,10.

[8] Ὡστε εἰκότως εἰ μὴ λόγοις, ἔργοις δ' οὖν ὁμοίως τοῖς ἀμφὶ τὸν μέγαν θεράποντα Μωυσέα τοὺς παρὰ θεοῦ τὴν νίκην ἀραμένους αὐτὰ δὴ τὰ κατὰ τοῦ πάλαι δυσσεβοῦς τυράννου ὧδέ πως ἂν ὑμνεῖν καὶ λέγειν· <ἄσωμεν τῷ κυρίῳ, ἐνδόξως γὰρ δεδοξασται. Ἴππον καὶ ἀναβάτην ἔρριψεν εἰς θάλασσαν· βοηθὸς καὶ σκεπαστὴς μου κύριος, ἐγένετό μοι εἰς σωτηρίαν καὶ τίς ὁμοίός σοι ἐν θεοῖς, κύριε, τίς ὁμοίός σοι; δεδοξασμένος ἐν ἀγίοις, θαυμαστὸς ἐν δόξαις, ποιῶν τέρατα>¹.

[9] Ταῦτα καὶ ὅσα τούτοις ἀδελφά τε καὶ ἐμπερῇ Κωνσταντῖνος τῷ πανηγυρόντι καὶ τῆς νίκης αἰτίῳ θεῷ αὐτοῖς ἔργοις ἀνυμνήσας, ἐπὶ Ῥώμης μετ' ἐπινικίων εἰσήλauen, πάντων ἀθρόως αὐτὸν ἅμα κομιδῇ νηπίοις καὶ γυναιξίν τῶν τε ἀπὸ τῆς συγκλήτου βουλῆς καὶ τῶν ἄλλως διασημοτάτων σὺν παντὶ δῆμῳ Ῥωμαίων φαιδροῖς ὄμμασιν αὐταῖς ψυχαῖς οἷα λυτρωτὴν σωτήρᾱ τε καὶ εὐεργέτην μετ' εὐφημιῶν καὶ ἀπλήστου χαρᾶς ὑποδεχομένων.

[10] Ὁ δ' ὥσπερ ἔμφυτον τὴν εἰς θεὸν εὐσέβειαν κεκτημένος, μὴδ' ὅλως ἐπὶ ταῖς βοαῖς ὑποσαλεύόμενος μὴδ' ἐπαιρόμενος τοῖς ἐπαίνοις, εὖ μάλα τῆς ἐκ θεοῦ συνησθημένος βοηθείας, αὐτίκα τοῦ σωτηρίου τρόπαιον πάθους ὑπὸ χεῖρα ἰδίας εἰκόνης ἀνατεθῆναι προστάττει, καὶ δὴ τὸ σωτήριον σημεῖον ἐπὶ τῇ δεξιᾷ κατέχοντα αὐτὸν ἐν τῷ μάλιστα τῶν ἐπὶ Ῥώμης δεδημοσιευμένῳ τόπῳ στήσαντας αὐτὴν δὴ ταύτην προγραφὴν ἐντάξαι ῥήμασιν αὐτοῖς τῇ Ῥωμαίων ἐγκελεύεται φωνῇ·

[11] «Τούτῳ τῷ σωτηριῶδει σημείῳ, τῷ ἀληθεῖ ἐλέγχῳ τῆς ἀνδρείας τὴν πόλιν ὑμῶν ἀπὸ ζυγοῦ τοῦ τυράννου διασωθεῖσαν ἡλευθέρωσα, ἔτι μὴν καὶ τὴν σύγκλητον καὶ τὸν δῆμον Ῥωμαίων τῇ ἀρχαίᾳ ἐπιφανείᾳ καὶ λαμπρότητι ἐλευθερώσας ἀποκατέστησα»².

[12] Καὶ δὴ ἐπὶ τούτοις αὐτός τε Κωνσταντῖνος καὶ σὺν αὐτῷ Λικίννιος, οὐπω τότε ἐφ' ἣν ὕστερον ἐκπέπτωκεν μανίαν τὴν διάνοιαν ἐκτραπεῖς³, θεὸν τὸν τῶν ἀγαθῶν ἀπάντων αὐτοῖς αἴτιον εὐμενίσαντες, ἅμφω μιᾷ βουλῇ καὶ γνώμῃ νόμον ὑπὲρ Χριστιανῶν τελεώτατον πληρέστατα διατυποῦνται⁴, καὶ τῶν πεπραγμένων εἰς αὐτοὺς ἐκ θεοῦ τὰ παράδοξα τὰ τε τῆς κατὰ τοῦ τυράννου νίκης καὶ τὸν νόμον αὐτὸν Μαξιμίνῳ, τῶν ἐπ' ἀνατολῆς ἐθνῶν ἔτι δυναστεύοντι φιλίαν τε πρὸς αὐτοὺς ὑποκοριζομένῳ, διαπέμπονται.

[13] Ὁ δ' οἷα τύραννος περιαλγῆς ἐφ' οἷς ἔγνω γεγεννημένος, εἴτα μὴ δοκεῖν ἑτέροις εἶξαι βουλόμενος μὴδ' αὖ παρεκθέσθαι τὸ κελευσθὲν δέει τῶν προστεταχότων ὡς ἂν ἐξ ἰδίας αὐθεντίας τοῖς ὑπ' αὐτὸν ἡγεμόσιν τοῦτο πρῶτον ὑπὲρ Χριστιανῶν ἐπάναγκες διαχαράττει τὸ γράμμα, τὰ μὴδέπω ποτὲ πρὸς αὐτοῦ πεπραγμένα ἐπιπλάστως αὐτὸς καθ' ἑαυτοῦ ψευδόμενος.

¹ Wj 15, 1-2. 15.

² Warto zauważyć, że w tym opowiadaniu nie ma mowy o objawieniu się Konstantynowi krzyża na niebie, jako „znaku”, w „którym zwyciężysz”. Tak napisze Euzebiusz dopiero w *Życiu Konstantyna* I, 27. Por. również LAKTANCJUSZ, *Jak umierali prześladowcy* XLIV.

[8] Słusznie więc, chociaż nie słowami, to jednak czynami mogli teraz zwycięzcy śpiewać i mówić tak, jak niegdyś wielki sługa Mojżesz śpiewał wraz ze swym ludem przeciwko owemu bezbożnemu tyranowi: „Śpiewajmy Panu, bo zajaśniała Jego chwała. Konia i jeźdźca rzucił do morza. Wspomożeniem i obrońcą moim Pan; był mi ocaleniem. Któż spośród bogów jest Ci równy, Panie? Któż Ci dorównuje? Otoczony chwałą wśród świętych, przedziwny w chwale, czyniący cuda!”¹.

[9] Takie i inne, podobne im i bliskie pieśni śpiewał Konstantyn swymi czynami na cześć Boga, Najwyższego Wodza, Sprawcy zwycięstwa, i z taką zwycięską pieśnią wkroczył do Rzymu, gdzie wszyscy tłumnie, dzieci, kobiety, senat i inni dostojnicy oraz cały lud rzymski, z błyszczącymi oczami, całym sercem witali go jako wybawiciela, zbawcę i dobroczyńcę, wśród głośniejszych okrzyków i niepoahamowanej radości.

[10] On zaś miał jakby wrodzone poczucie pobożności wobec Boga, więc te okrzyki nie zrobiły na nim żadnego wrażenia ani pochwały nie wzbiły go w dumę, ale doskonale zdając sobie sprawę, że to Bóg mu dopomógł, wydał natychmiast rozkaz, by mu wzniesiono posąg ze zwyciężskim znakiem zbawczej męki w ręku. Wystawiono mu więc w najbardziej uczęszczanym miejscu Rzymu posąg ze znakiem Zbawiciela w prawej ręce, a on kazał na nim umieścić następujący napis w języku łacińskim:

[11] „W tym znaku zbawienia, prawdziwym znamię męstwa, ocaliłem i oswobodziłem wasze miasto od jarzma tyrana, a ponadto Senatowi i Ludowi Rzymskiemu wraz z wolnością przywróciłem ich dawną świetność i chwałę”².

[12] Następnie Konstantyn, a wraz z nim Licyniusz, któremu rozum jeszcze się wówczas nie pomieszał i jeszcze nie popadł w szaleństwo³, szukali łaski u Boga, sprawcy wszystkich ich sukcesów, i obydwaj razem i jednomyślnie wydali prawo na korzyść chrześcijan, doskonale pod każdym względem⁴. Wiadomość o cudach, które Bóg dla nich uczynił, i o zwycięstwie odniesionym nad tyranem oraz owo wydane prawo wysłali do Maksymina, który jeszcze panował nad ludami Wschodu i udawał przyjaźń z nimi.

[13] Wieści te wielce zmartwiły tyrana. Nie chcąc jednak uchodzić za gorszego od innych i nie mogąc zataić rozkazu ze strachu przed jego autorami, szybko, rzekomo z własnej inicjatywy, skierował do podlegających sobie namiestników pisemne rozporządzenie, w którym przypisuje sobie rzeczy, których nigdy nie zrobił, sam sobie zadając kłam.

³ Uwaga nieobecna w najstarszych redakcjach, wprowadzona po buncie Licyniusza przeciw Konstantynowi.

⁴ Nie chodzi tu zapewne o tzw. „Edykt mediolański” z 313 roku (zob. HE X, 5, 2-14), ale o wcześniejszy dokument, wydany zaraz po zwycięstwie nad Maksencjuszem, do którego zresztą „edykt” nawiązuje.

Θα'

ΑΝΤΙΓΡΑΦΟΝ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ ΤΟΥ ΤΥΡΑΝΝΟΥ

[1] «Ἰόβιος Μαξιμῖνος Σεβαστὸς Σαβίνω¹. Καὶ παρὰ τῇ σῇ στιβαρότητι καὶ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις φανερόν εἶναι πέποιθα τοὺς δεσπότας ἡμῶν Διοκλητιανὸν καὶ Μαξιμιανόν, τοὺς ἡμετέρους πατέρας, ἡνίκα συνεῖδον σχεδὸν ἅπαντας ἀνθρώπους καταλειφθείσης τῆς τῶν θεῶν θρησκείας τῷ ἔθνει τῶν Χριστιανῶν ἑαυτοὺς συμμεμιχότας, ὁρθῶς διατεταχέναι πάντας ἀνθρώπους τοὺς ἀπὸ τῆς τῶν αὐτῶν θεῶν τῶν ἀθανάτων θρησκείας ἀναχωρήσαντας προδήλω κολάσει καὶ τιμωρίᾳ εἰς τὴν θρησκείαν τῶν θεῶν ἀνακληθῆναι.

[2] «Ἄλλ' ὅτε ἐγὼ εὐτυχῶς τὸ πρῶτον εἰς τὴν ἀνατολὴν παρεγενόμην καὶ ἔγνων εἰς τινὰς τόπους πλείστους τῶν ἀνθρώπων τὰ δημόσια ὠφελεῖν δυναμένους ὑπὸ τῶν δικαστῶν διὰ τὴν προειρημένην αἰτίαν ἐξορίζεσθαι, ἐκάστῳ τῶν δικαστῶν ἐντολὰς δέδωκα ὥστε μηδένα τούτων τοῦ λοιποῦ προσφέρεσθαι τοῖς ἐπαρχιώταις ἀπηνῶς, ἀλλὰ μᾶλλον κολακεῖα καὶ προτροπαῖς πρὸς τὴν τῶν θεῶν θρησκείαν αὐτοὺς ἀνακαλεῖν.

[3] «Τηνικαῦτα οὖν, ὅτε ἀκολουθῶς τῇ κελεύσει τῇ ἐμῇ ὑπὸ τῶν δικαστῶν ἐφυλάττετο τὰ προστεταγμένα, συνέβαινεν μηδένα ἐκ τῶν τῆς ἀνατολῆς μερῶν μήτε ἐξόριστον μήτε ἐνύβριστον γίνεσθαι, ἀλλὰ μᾶλλον ἐκ τοῦ μὴ βαρέως κατ' αὐτῶν τι γίνεσθαι εἰς τὴν τῶν θεῶν θρησκείαν ἀνακεκλησθαι.

[4] «Μετὰ δὲ ταῦτα, ὅτε τῷ παρελθόντι ἐνιαυτῷ εὐτυχῶς ἐπέβην εἰς τὴν Νικομήδειαν κάκει διετέλουν, παρεγένοντο πολῖται τῆς αὐτῆς πόλεως πρὸς με ἅμα μετὰ τῶν ξοάνων τῶν θεῶν μειζόνως δεόμενοι ἵνα παντὶ τρόπῳ τὸ τοιοῦτον ἔθνος μηδαμῶς ἐπιτρέποιο ἐν τῇ αὐτῶν πατρίδι οἰκεῖν.

[5] «Ἄλλ' ὅτε ἔγνων πλείστους τῆς αὐτῆς θρησκείας ἄνδρας ἐν αὐτοῖς τοῖς μέρεσιν οἰκεῖν, οὕτως αὐτοῖς τὰς ἀποκρίσεις ἀπένεμον ὅτι τῇ μὲν αἰτήσει αὐτῶν ἀσμένως χάριν ἔσχηκα, ἀλλ' οὐ παρὰ πάντων τοῦτο αἰτηθὲν κατεῖδον· εἰ μὲν οὖν τινες εἶεν τῇ αὐτῇ δεισιδαιμονίᾳ διαμένοντες, οὕτως ἕνα ἕκαστον ἐν τῇ ἰδίᾳ προαιρέσει τὴν βούλησιν ἔχειν καὶ εἰ βούλοιντο, τὴν τῶν θεῶν θρησκείαν ἐπιγινώσκουν².

[6] «Ὅμως καὶ τοῖς τῆς αὐτῆς πόλεως Νικομηδεῦσιν καὶ ταῖς λοιπαῖς πόλεσιν, αἱ καὶ αὐταὶ εἰς τοσοῦτον τὴν ὁμοίαν αἴτησιν περισπουδᾶστως πρὸς με πεποιήκασιν, δηλονότι ἵνα μηδεὶς τῶν Χριστιανῶν ταῖς πόλεσιν ἐνοικοίῃ, ἀνάγκην ἔσχον προσφιλῶς ἀποκρίνασθαι, ὅτι δὴ αὐτὸ τοῦτο καὶ οἱ ἀρχαῖοι αὐτοκράτορες πάντες διεφύλαξαν καὶ αὐτοῖς τοῖς θεοῖς, δι' οὓς πάντες ἄνθρωποι καὶ αὕτη ἡ τῶν δημοσίων διοικήσις συνίσταται, ἤρρεσεν οὖν ὥστε τὴν τοσαύτην αἴτησιν, ἣν ὑπὲρ τῆς θρησκείας τοῦ θεοῦ αὐτῶν ἀναφέρουσιν, βεβαιώσαιμι.

9A.

ODPIS TŁUMACZENIA LISTU TYRANA

[1] „Jovius Maksymin August do Sabinusa¹. Jestem przekonany, że tak Twojej Dostojności jak i wszystkim ludziom wiadomo, że Dioklecjan i Maksymian, nasi panowie i ojcowie, gdy spostrzegli, iż prawie wszyscy ludzie porzucili kult bogów i przyłączyli się do ludu chrześcijańskiego, wydali sprawiedliwy rozkaz, by wszystkich, którzy odeszli od religii bogów nieśmiertelnych, przez publiczne piętnowanie i kary z powrotem nakłaniać do kultu bogów.

[2] Lecz gdy po raz pierwszy szczęśliwie znalazłem się na Wschodzie i dowiedziałem się, że bardzo wielu ludzi, którzy mogliby być pożyteczni dla państwa, ze wspomnianego wyżej powodu zostało przez sędziów skazanych na wygnanie, wydałem wszystkim sędziom nakaz, by odtąd z żadnym mieszkańcem prowincji nie postępowali okrutnie, lecz raczej uprzejmością i zachętami nakłaniali go do kultu bogów.

[3] Odtąd więc, gdy sędziowie stosownie do mojego nakazu przestrzegali tych zarządzeń, nigdy się nie zdarzyło, by jakikolwiek mieszkaniec Wschodu został skazany na wygnanie albo skrzywdzony. Przeciwnie, dobre traktowanie przyciągało ich z powrotem do kultu bogów.

[4] Później, gdy w ubiegłym roku szczęśliwie przybyłem do Nikomedii i zatrzymałem się tam, pojawili się u mnie obywatele tego miasta z posągami bogów i zwrócili się do mnie z wielką prośbą, żeby w żadnym wypadku nie wolno było tego typu ludowi mieszkać w ich ojczyźnie.

[5] Lecz gdy się zorientowałem, że bardzo wielu ludzi tej religii zamieszkuje tę okolicę, dałem im odpowiedź, że ich prośba sprawiła mi wielką radość, ale widzę, że wniosek nie pochodzi od wszystkich. Jeśli więc są tacy, którzy trwają przy swoim zabobonie, niech postępują według własnego wyboru i uznania, a jeśli chcą, niech uznają kult bogów².

[6] Jednak musiałem mieszkańcom Nikomedii i wszystkich innych miast, które również zwróciły się z taką samą gorącą prośbą, mianowicie by żaden chrześcijanin nie mieszkał w ich miastach, koniecznie odpowiedzieć życzliwie, jako że i wcześniejsi cesarze przestrzegali takiego samego zwyczaju, a samym bogom, którzy podtrzymują wszystkich ludzi i porządek samego państwa, tak właśnie się podobało – bym zatwierdził prośbę, którą wnieśli w sprawie kultu ich bóstwa.

¹ Zob. HE IX, 1, 2.

² Maksymin nigdy nie pozwalał chrześcijanom na wolność kultu.

[7] «Τοιγαροῦν εἰ καὶ τὰ μάλιστα καὶ τῇ σῇ καθοσίώσει πρὸ τούτου τοῦ χρόνου διὰ γραμμάτων ἐπέσταλται καὶ δι' ἐντολῶν ὁμοίως κεκέλευσται ἵνα μὴ κατὰ τῶν ἐπαρχιωτῶν τὸ τοιοῦτον ἔθος διαφυλάξαι ἐπιμεληθέντων μηδὲν τραχέως, ἀλλὰ ἀνεξικάκως καὶ συμμέτρως συμπεριφέροντο αὐτοῖς, ὅμως ἵνα μήτε ὑπὸ τῶν βενεφικαρίων¹ μήτε ὑπ' ἄλλων τῶν τυχόντων ὕβρεις μήτε σεισμὸν ὑπομένοιν, ἀκόλουθον ἐνόμισα καὶ τούτοις τοῖς γράμμασιν τὴν σὴν στιβαρότητα ὑπομνῆσαι ὅπως ταῖς κολακείαις καὶ ταῖς προτροπαῖς μᾶλλον τὴν τῶν θεῶν ἐπιμέλειαν τοὺς ἡμετέρους ἐπαρχιώτας ποιήσεως ἐπιγινώσκειν·

[8] «Ὅθεν εἴ τις τῇ αὐτοῦ προαιρέσει τὴν θρησκείαν τῶν θεῶν ἐπιγνωστέον προσλάβοι, τούτους ὑποδέχεσθαι προσήκει· εἰ δέ τινες τῇ ἰδίᾳ θρησκείᾳ ἀκολουθεῖν βούλονται, ἐν τῇ αὐτῶν ἐξουσίᾳ καταλείποισ.

[9] «Διόπερ ἡ σὴ καθοσίωσις τὸ ἐπιτραπέν σοι διαφυλάττειν ὀφείλει, καὶ μηδενὶ ἐξουσία δοθῇ ὥστε τοὺς ἡμετέρους ἐπαρχιώτας ὕβρεσι καὶ σεϊσμοῖς ἐπιτρίψαι, ὅποτε, ὥσπερ προέγγραπται, ταῖς προτροπαῖς μᾶλλον καὶ ταῖς κολακείαις πρὸς τὴν τῶν θεῶν θρησκείαν τοὺς ἡμετέρους ἐπαρχιώτας προσήκει ἀνακαλεῖν. Ἴνα δὲ αὕτη ἡμῶν ἡ κέλευσις εἰς γνῶσιν πάντων τῶν ἐπαρχιωτῶν τῶν ἡμετέρων ἔλθῃ, διατάγματι ὑπὸ σοῦ προτεθέντι τὸ κεκελευσμένον ὀφείλεις δηλῶσαι.»

[10] Ταῦθ' ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ἐκβεβιασμένος, ἀλλ' οὐ κατὰ γνώμην τὴν αὐτοῦ διακελευσάμενος, οὐκέτ' ἀληθὴς οὐδ' ἀξιόπιστος παρὰ τοῖς πᾶσιν ἦν τῆς πρόσθεν ἤδη μετὰ τὴν ὁμοίαν συγχώρησιν παλιμβόλου καὶ διεψευσμένης αὐτοῦ γνώμης ἕνεκα.

[11] Οὐκ οὐν ἐτόλμα τις τῶν ἡμετέρων σύνοδον συγκροτεῖν οὐδ' ἑαυτὸν ἐν φανερῷ καταστήσασθαι, ὅτι μηδὲ τοῦτ' ἤθελεν αὐτῷ τὸ γράμμα, αὐτὸ μόνον τὸ ἀνεπηρέαστον ἡμῖν ἐπιτρέπον φυλάττεσθαι, οὐ μὴν συνόδους ἐπικελεῦον ποιεῖσθαι οὐδ' οἴκους ἐκκλησιῶν οἰκοδομεῖν οὐδ' ἄλλο τι τῶν ἡμῖν συνήθων διαπράττεσθαι.

[12] Καίτοι γε ταῦθ' οἱ τῆς εἰρήνης καὶ εὐσεβείας προήγοροι² αὐτῷ τε ἐπιτρέπουν ἐπεστάλκεσαν καὶ τοῖς ὑπ' αὐτοὺς ἅπασιν διὰ προγραμμάτων καὶ νόμων συγκεχωρήκεσαν· οὐ μὴν ὁ δυσσεβέστατός γε ταύτῃ ἐνδοῦναι προήρητο, εἰ μὴ ὅτε πρὸς τῆς θείας συνελαθεὶς δίκης ὕστατόν γε ἄκων ἐπὶ τοῦτ' ἤχθη.

I'

Περὶ τῆς τῶν θεοφιλῶν βασιλέων νίκης

[1] Ἐκπεριήλθεν δ' αὐτὸν τοιαύτη τις αἰτία. Τὸ μέγεθος τῆς οὐ κατ' ἀξίαν ἐπιτραπείσης ἡγεμονίας αὐτῷ μὴ οἶός τε φέρειν, ἀλλὰ δι' ἀπειρίαν

¹ Byli to żołnierze pełniący funkcję policji.

[7] Zatem chociaż często już dawniej przysyłałem Twojej Uniżoności reskrypty i wydawałem w edyktach takie same rozkazy, by nie traktować surowo mieszkańców prowincji, którzy chcą zachowywać taką religię, lecz życzliwie i łagodnie, jednak by *beneficarii*¹ nie skrzywdzili ich przypadkiem w jakiś sposób lub nie sprawili im przykrości, albo ktokolwiek inny, uznałem za właściwe także i niniejszym pismem przypomnieć Twojej Dostojności, że powinienes naszych poddanych w prowincjach raczej uprzejmością i zachętą nakłaniać do uznania czci należnej bogom.

[8] Jeśli więc ktoś z własnej woli skłaniałby się do kultu bogów, wypada go przyjąć łaskawie, jeśli natomiast inni wolą się trzymać swej własnej religii, zostaw ich w tym, do czego mają prawo.

[9] Zatem niech Twoja Uniżoność stosuje się do tego rozkazu i nikomu niech nie będzie wolno niepokoić naszych poddanych w prowincjach wyrządzaniem im krzywdy i narażaniem na przykrości, jako że godzi się, jak już zostało napisane, naszych poddanych w prowincjach raczej zachętą i uprzejmością nakłaniać do kultu bogów. By zaś ten nasz rozkaz dotarł do wiadomości naszych poddanych w prowincjach, powinienes go ogłosić wydanym przez siebie edyktem”.

[10] Do tego kroku zmusiła Maksymina konieczność, a nie przekonanie. Jednak nikomu nie wydawał się szczery i godny zaufania, dlatego że już raz zrobił podobne ustępstwo, a potem okazał charakter niestały i fałszywy.

[11] Toteż nikt z naszych nie śmiał zorganizować spotkania ani wystąpić publicznie, bo nawet na to nie pozwalało im pismo, a rozkaz miał tylko chronić nas przed zniewagami, lecz nie dawał nam prawa do organizowania spotkań, do budowania kościołów ani do wykonywania jakichkolwiek naszych zwykłych czynności.

[12] A przecież rzecznicy pokoju i pobożności² pisali do niego, by wydał takie właśnie rozporządzenie i sami przez edykty i prawa takie przywileje nadali wszystkim swoim poddanym. Jednak ten największy bezbożnik nie chciał w niczym ustąpić, póki nie dopadła go sprawiedliwość Boża i nie zmusiła do tego wbrew jego woli.

10.

Zwycięstwo miłych Bogu cesarzy

[1] Oto co doprowadziło go do tego. Nie był on zdolny udźwignąć ciężaru najwyższej władzy, jaką mu powierzono zupełnie niezasłużenie, lecz

² To znaczy Konstantyn i Licyniusz.

σώφρωνος καὶ βασιλικοῦ λογισμοῦ ἀπειροκάλως τοῖς πράγμασιν ἐγχειρῶν ἐπὶ πᾶσιν τε ὑπερηφανίας μεγαλαυχία τὴν ψυχὴν ἀλόγως ἀρθεῖς, ἤδη καὶ κατὰ τῶν τῆς βασιλείας κοινωνῶν, τὰ πάντα αὐτοῦ προφερόντων γένει καὶ τροφῇ καὶ παιδείᾳ ἀξιώματί τε καὶ συνέσει καὶ τῷ γε πάντων κορυφαιοτάτῳ, σωφροσύνη καὶ τῇ περὶ τὸν ἀληθῆ θεὸν εὐσεβείᾳ, τολμᾶν ὥρμητο θρασύνεσθαι καὶ πρῶτον ἑαυτὸν ταῖς τιμαῖς ἀναγορεύειν¹.

[2] Ἐπιτείνας δ' εἰς ἀπόνοιαν τὰ τῆς μανίας, συνθήκας ἅς πρὸς Λικίννιον πεποίητο παρασπονδήσας, πόλεμον ἄσπονδον αἶρεται· εἴτ' ἐν βραχεὶ τὰ πάντα κυκήσας πᾶσάν τε πόλιν ἐκταράξας καὶ πᾶν στρατόπεδον, μυριάδων τὸ πλῆθος ἀνηρίθμων συναγαγών, ἔξεισιν, εἰς μάχην αὐτῷ παραταξάμενος, δαιμόνων ἐλπίσιν, ὧν δὴ ᾤετο θεῶν, καὶ ταῖς τῶν ὀπλιτῶν μυριάσιν τὴν ψυχὴν ἐπηρμένους².

[3] Καὶ δὴ συμβαλὼν εἰς χεῖρας, ἔρημος τῆς ἐκ θεοῦ καθίσταται ἐπισκοπῆς, τῆς νίκης ἐξ αὐτοῦ τοῦ πάντων ἐνὸς καὶ μόνου θεοῦ τῷ τότε κρατοῦντι πρυτανευθείσης³.

[4] Ἀπόλλυσι δὴ πρῶτον τὸ ἐφ' ᾧ πεποιθεὶ ὀπλιτικόν, τῶν τε ἀμφ' αὐτὸν δορυφόρων γυμνὸν καὶ πάντων ἔρημον αὐτὸν καταλελοιπότην τῷ τε κρατοῦντι προσπεφευγόντων, ὑπεκδὺς ὁ δεῖλαιος ὡς τάχιστα τὸν οὐ πρόποντα αὐτῷ βασιλικὸν κόσμον, δειλῶς καὶ δυσγενῶς καὶ ἀνάνδρως ὑποδύνει τὸ πλῆθος κᾶπειτα διαδιδράσκει κρυπταζόμενός τε ἀνὰ τοὺς ἀγροὺς καὶ τὰς κώμας μόλις τῶν πολεμίων τὰς χεῖρας, τὰ τῆς σωτηρίας αὐτῷ προμνόμενος, διέξεισιν, ἔργοις αὐτοῖς εὖ μάλα πιστοὺς καὶ ἀληθεῖς τοὺς θεῖους ἀποφήνας χρησμούς, ἐν οἷς εἴρηται·

[5] <Οὐ σῶζεται βασιλεὺς διὰ πολλὴν δύναμιν, καὶ γίγας οὐ σωθήσεται ἐν πλήθει ἰσχύος αὐτοῦ· ψευδὴς ἵππος εἰς σωτηρίαν, ἐν δὲ πλήθει δυνάμεως αὐτοῦ οὐ σωθήσεται. Ἴδου οἱ ὀφθαλμοὶ κυρίου ἐπὶ τοὺς φοβουμένους αὐτόν, τοὺς ἐλπίζοντας ἐπὶ τῷ ἔλεος αὐτοῦ, ῥύσασθαι ἐκ θανάτου τὰς ψυχὰς αὐτῶν>⁴.

[6] Οὕτω δὴ τὰ αἰσχύνης ἔμπλεως ὁ τύραννος ἐπὶ τὰ καθ' ἑαυτὸν ἐλθὼν μέρη, πρῶτα μὲν ἐμμανεῖ θυμῷ πολλοὺς ἱερεῖς καὶ προφήτας τῶν πάλαι θαυματομένων αὐτῷ θεῶν ὧν δὴ τοῖς χρησμοῖς ἀναρριπισθεὶς τὸν πόλεμον ἤρατο, ὡς ἂν γόητας καὶ ἀπατεῶνας καὶ ἐπὶ πᾶσιν προδότας τῆς αὐτοῦ γενομένους σωτηρίας ἀναίρει· εἴτα δὲ δοὺς δόξαν τῷ Χριστιανῶν θεῷ νόμον τε τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας αὐτῶν τελεώτατα καὶ πληρέστατα διαταξάμενος, δυσθανατήσας αὐτίκα μηδεμιᾶς αὐτῷ χρόνου δοθείσης προθεσμίας τελευτᾶ τὸν βίον⁵. Ὁ δὲ καταπεμφθεὶς ὑπ' αὐτοῦ νόμος τοιοῦτος ἦν·

¹ Rzeczywiście Maksymin został cezarem wcześniej niż Konstantyn i Licyniusz.

² Czyli ciężkozbrojnych żołnierzy. Por. EUZEBIUSZ, *Życie Konstantyna I*, 58.

³ Bitwa z Licyniuszem miała miejsce w Tzirallum w Tracji 30 IV 313.

z powodu braku rozsądku i zmysłu cesarskiego dzierżył ster rządów nieumiejętnie, a do tego był wyniosły, pełen pychy i pogardy. Już nawet ośmielał się być hardy wobec współcesarzy, którzy go dalece przewyższali pochodzeniem, wykształceniem i wychowaniem oraz godnością i rozumem, a przede wszystkim mądrością i pobożnością w stosunku do Najwyższego Boga, i głosić, że jemu przysługuje pierwszeństwo w zaszczytach¹.

[2] Jego szaleństwo dochodziło do obłądzenia. Zerwał układ, który zawarł z Licyniuszem i wypowiedział mu wojnę na śmierć i życie. W krótkim czasie doprowadził wszystko do ogólnego chaosu, wzbudził niepokój we wszystkich miastach, a zgromadziwszy swe wojsko, niezliczone tysiące żołnierzy, wyruszył w pole przeciwko Licyniuszowi i ustawił szyk bojowy. Jego duszę przepełniała pycha z powodu nadziei, jakie pokładał w demonach, których uważał za bogów, oraz w tysiącach hoplitów².

[3] Lecz gdy doszło do bitwy, okazał się osamotniony, pozbawiony Bożej opieki, a jeden jedyny Bóg wszechrzeczy udzielił zwycięstwa temu, który wówczas sprawował władzę³.

[4] Maksymin stracił więc najpierw ciężkozbrojnych, na których tak polegał, a gdy jego pretorianie opuścili go i pozostawili bez ochrony, przechodząc na stronę władcy, wówczas nieszczęśnik jak najprędzej zrzucił z siebie nienależący mu się strój cesarski i nędznie, podle i tchórzliwie wmieszał się w tłum, a potem rzucił do ucieczki. Szukając ratunku, ukrywał się na polach i w wioskach i ledwo się wymknął z rąk swych nieprzyjaciół. Swymi czynami udowodnił wiarygodność i prawdziwość wyroczni Bożej, która mówi:

[5] „Nie ma ocalenia dla króla w wielkiej potędze i olbrzym nie znajdzie ocalenia w pełni swej siły, zawodzi koń, gdy się w nim szuka ocalenia, nie zostanie ocalony w pełni jego mocy. Oto oczy Pana nad tymi, którzy się Go boją, którzy pokładają nadzieję w Jego miłosierdziu, że wyrwie śmierci ich dusze”⁴.

[6] Tak tyran okryty hańbą wrócił do swych posiadłości, gdzie przede wszystkim wpadł w gniew i wymordował wielu kapłanów i proroków bogów, do których dawniej odnosił się z takim podziwem, jako że wywołał wojnę zachęcony przez ich wyrocznie; teraz ich uważał za szarlatanów, oszustów, a przede wszystkim zdrajców swego bezpieczeństwa. Następnie oddając cześć Bogu chrześcijan wydał prawo nadające im najdoskonalszą i najpełniejszą swobodę. Lecz jego czas już się kończył i wkrótce zmarł straszną śmiercią⁵. Ogłoszone zaś przez niego prawo miało taką treść:

⁴ Ps 33(32), 16-19.

⁵ Maksymin się otruił w lecie 313 roku. Zob. LAKTANCJUSZ, *Jak umierali prześladowcy* XLIX.

ΑΝΤΙΓΡΑΦΟΝ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΤΗΣ ΤΟΥ ΤΥΡΑΝΝΟΥ ΥΠΕΡ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ
ΔΙΑΤΑΞΕΩΣ ΕΚ ΡΩΜΑΙΚΗΣ ΓΑΩΤΤΗΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
ΜΕΤΑΛΛΗΦΘΕΙΣΗΣ

[7] «Αὐτοκράτωρ Καῖσαρ Γάιος Οὐαλέριος Μαξιμίνοσ, Γερμανικός, Σαρματικός, εὐσεβὴς εὐτυχὴς ἀνίκητος Σεβαστός. Κατὰ πάντα τρόπον ἡμᾶς διηνεκῶς τῶν ἐπαρχιωτῶν τῶν ἡμετέρων τοῦ χρησίμου προνοεῖσθαι καὶ ταῦτα αὐτοῖς βούλεσθαι παρέχειν, οἷς τὰ λυσιτελῆ πάντων μάλιστα κατορθοῦται καὶ ὅσα τῆς λυσιτελείας καὶ τῆς χρησιμότητός ἐστιν τῆς κοινῆς αὐτῶν καὶ ὅποια πρὸς τὴν δημοσίαν λυσιτέλειαν ἀρμόζει καὶ ταῖς ἐκάστων διανοαῖς προσφιλῇ τυγχάνει, οὐδένα ἀγνοεῖν, ἀλλ' ἕκαστον ἀνατρέχειν ἐπ' αὐτὸ τὸ γινόμενον γινώσκειν τε ἕκαστον τῶν ἀνθρώπων καὶ ἔχειν ἐν ἑαυτῷ δῆλον εἶναι πιστεῦομεν.

[8] «Ὅποτε τοίνυν πρὸ τούτου δῆλον γέγονεν τῇ γνώσει τῇ ἡμετέρᾳ ἐκ ταύτης τῆς προφάσεως ἐξ ἧς κεκελευσμένοι ἦν ὑπὸ τῶν θειοτάτων Διοκλητιανοῦ καὶ Μαξιμιανοῦ, τῶν γονέων τῶν ἡμετέρων, τὰς συνόδους τῶν Χριστιανῶν ἐξηρῆσθαι, πολλοὺς σεισμοὺς καὶ ἀποστερήσεις ὑπὸ τῶν ὀφφικιαλίων γεγενῆσθαι, καὶ εἰς τοῦπιόν δὲ τοῦτο προχωρεῖν κατὰ τῶν ἐπαρχιωτῶν τῶν ἡμετέρων, ὧν μάλιστα πρόνοιαν τὴν προσήκουσαν γίνεσθαι σπουδάζομεν, τῶν οὐσιῶν τῶν ιδίων αὐτῶν κατατριβομένων, δοθέντων γραμμάτων πρὸς τοὺς ἡγεμόνας ἐκάστης ἐπαρχίας τῷ παρελθόντι ἐνιαυτῷ¹ ἐνομοθετήσαμεν ἵν' εἴ τις βούλοιτο τῷ τοιούτῳ ἔθει ἢ τῇ αὐτῇ φυλακῇ τῆς θρησκείας ἔπεσθαι, τοῦτον ἀνεμποδίστως ἔχεσθαι τῆς προθέσεως τῆς ἑαυτοῦ καὶ ὑπὸ μηδενὸς ἐμποδίζεσθαι μηδὲ κωλύεσθαι καὶ εἶναι αὐτοῖς εὐχέρειαν δίχα τινὸς φόβου καὶ ὑποψίας τοῦθ' ὅπερ ἐκάστῳ ἀρέσκει, ποιεῖν.

[9] «Πλὴν οὐδὲ νῦν λαθεῖν ἡμᾶς ἐδυνήθη ὅτι τινὲς τῶν δικαστῶν παρενεθυμοῦντο τὰς ἡμετέρας κελεύσεις καὶ διστάζειν τοὺς ἡμετέρους ἀνθρώπους περὶ τὰ προστάγματα τὰ ἡμέτερα παρεσκεύασαν καὶ ὀκνηρότερον προσιέναι ταύταις ταῖς θρησκειαῖς αἷς ἦν ἀρεστὸν αὐτοῖς, ἐποίησαν.

[10] «Ἴνα τοίνυν εἰς τὸ ἐξῆς πᾶσα ὑποψία ἢ ἀμφιβολία τοῦ φόβου περιαιρεθῇ, τοῦτο τὸ διάταγμα προτεθῆναι ἐνομοθετήσαμεν, ἵνα πᾶσιν δῆλον γένηται ἐξεῖναι τούτοις οἵτινες ταύτην τὴν αἴρεσιν καὶ τὴν θρησκείαν μετιέναι βούλονται, ἐκ ταύτης τῆς δωρεᾶς τῆς ἡμετέρας, καθὼς ἕκαστος βούλεται ἢ ἡδέα αὐτῷ ἐστιν, οὕτως προσιέναι τῇ θρησκείᾳ ταύτῃ ἢ ἐξ ἔθους θρησκεύειν εἴλετο. Καὶ τὰ κυριακὰ δὲ τὰ οἰκεῖα ὅπως κατασκευάζοιεν, συγκεχώρηται.

[11] «Ἵνα μέντοι καὶ μείζων γένηται ἡ ἡμετέρα δωρεά, καὶ τοῦτο νομοθετῆσαι κατηξιώσαμεν ἵνα εἴ τινες οἰκίαι καὶ χωρία <ᾧ> τοῦ δικαίου τοῦ τῶν Χριστιανῶν πρὸ τούτου ἐτύγχανον ὄντα, ἐκ τῆς κελεύσεως τῶν γονέων τῶν ἡμετέρων εἰς τὸ δίκαιον μετέπεσεν τοῦ φύσκου ἢ ὑπὸ τινος κατελήφθη πόλεως, εἴτε διάπρασιν τούτων γεγένηται εἴτε εἰς χάρισμα δέδοται τινι, ταῦτα

ODPIS TŁUMACZENIA EDYKTU TYRANA NA RZECZ CHRZEŚCIJAN,
PRZEŁOŻONEGO Z JĘZYKA ŁACIŃSKIEGO NA GRECKI

[7] „Imperator Cezar Gajusz Waleriusz Maksymin, Zwycięzca Germanów, Zwycięzca Sarmatów, Pobożny, Szczęśliwy, Niezwyciężony, August.

Jest rzeczą powszechnie wiadomą, że na wszelki sposób i nieustannie zaprzęta nas troska o dobro naszych poddanych w prowincjach i że chętnie dajemy im wszystko, co przynosi powszechną korzyść, co służy powszechnemu pożytkowi i zyskowi, co jest zgodne z dobrem państwa i każdemu miłe stosownie do jego pragnień. I jesteśmy pewni, że każdy człowiek pamięta, iż tak się działo, każdy to uznaje i jest tego świadom.

[8] Gdy więc niedawno dowiedzieliśmy się, że pod pozorem rozkazów boskiego Dioklecjana i Maksymiana, naszych ojców, zabraniających zebrań chrześcijańskich, urzędnicy w wielu wypadkach wywoływali niepokoje i stosowali konfiskaty i że na tym cierpieli mieszkańcy naszych prowincji, których dobro tak bardzo leży nam na sercu, a których mienie przepadło, już w ubiegłym roku¹ rozesłaliśmy pisma do namiestników wszystkich prowincji i obwieściliśmy w nich prawo, że jeśli ktoś chce przestrzegać takiego zwyczaju albo trzymać się własnej religii, może bez żadnej przeszkody postępować zgodnie ze swą wolą. Nikt mu ma nie robić trudności ani go od tego nie odwozić i każdy ma mieć możność bez żadnej obawy i podejrzenia czynić co mu się podoba.

[9] Teraz zaś ponadto nie mogło ukryć się przed nami, że niektórzy sędziowie przekroczywszy nasze rozkazy, spowodowali, że nasi poddani stali się nieufni wobec naszych zarządzeń, i sprawili, że chrześcijanie dopiero po dłuższym wahaniu przystąpili do wypełniania obowiązków religijnych zgodnych ze swymi upodobaniami.

[10] By więc na przyszłość nie było już więcej żadnej nieufności ani wątpliwości rodzących obawę, postanowiliśmy podać do publicznej wiadomości niniejszy edykt, bo powinni wszyscy wiedzieć, że ludziom, którzy chcą należeć do tej sekty i religii, na mocy tego naszego przywileju wolno, jak tylko chcą i jak im się podoba, spełniać praktyki takiej religii, jaką sobie wybiorą. Udziela się również pozwolenia na budowę domów Pańskich.

[11] Aby zaś nasz przywilej był większy, uznaliśmy za właściwe wydać ponadto następujące zarządzenie: Jeśli chrześcijanie byli dawniej prawnymi właścicielami jakichś domów i gruntów, które z rozkazu naszych ojców przepadły im na rzecz skarbu państwa albo zostały im odebrane przez zarząd jakiegoś miasta, bez względu na to, czy zostały one dalej sprzedane, czy też

¹ Zob. HE IX, 9.

πάντα εἰς τὸ ἀρχαῖον δίκαιον τῶν Χριστιανῶν ἀνακληθῆναι ἐκελεύσαμεν, ἵνα καὶ ἐν τούτῳ τῆς ἡμετέρας εὐσεβείας καὶ τῆς προνοίας αἰσθησιν πάντες λάβωσιν.»

[12] Αὗται τοῦ τυράννου φωναί, οὐδ' ὅλον ἐνιαυτὸν τῶν κατὰ Χριστιανῶν ἐν στήλαις ἀνατεθειμένων αὐτῷ διαταγμάτων ὑστερήσασαι, καὶ παρ' ᾧ γε μικρῷ πρόσθεν δυσσεβεῖς ἐδοκοῦμεν καὶ ἄθεοι καὶ παντὸς ὄλεθροι τοῦ βίου, ὡς μὴ ὅτι γε πόλιν, ἀλλ' οὐδὲ χώραν οὐδ' ἐρημίαν οἰκεῖν ἐπιτρέπεσθαι, παρὰ τούτῳ διατάξεις ὑπὲρ Χριστιανῶν καὶ νομοθεσίαι συνετάττοντο, καὶ οἱ πρὸ βραχέος πυρὶ καὶ σιδήρῳ θηρίων τε καὶ οἰωνῶν βορᾶ πρὸ ὀφθαλμῶν αὐτοῦ διαφθειρόμενοι καὶ πᾶν εἶδος κολάσεως καὶ τιμωρίας ἀπαλλαγῆς τε βίου οἰκτρότατα ὡς ἂν ἄθεοι καὶ δυσσεβεῖς ὑπομένοντες, οὗτοι νῦν πρὸς τοῦ αὐτοῦ καὶ θρησκευεῖν ὁμολογοῦνται θρησκείαν καὶ ἐπισκευάζειν κυριακὰ ἐπιτρέπονται, καὶ δικαίων τινῶν αὐτοῖς μετεῖναι αὐτὸς ὁ τύραννος ὁμολογεῖ.

[13] Καὶ δὴ τοιαῦτα ἐξομολογησάμενος, ὥσπερ τινὸς τυχὼν εὐεργεσίας τούτων δὴ αὐτῶν ἔνεκα, ἦττον ἢ παθεῖν αὐτὸν χρῆν δήπου παθῶν, ἀθρόα θεοῦ πληγεῖς μάλιστα ἐν δευτέρᾳ τοῦ πολέμου συμβολῇ καταστρέφει.

[14] Γίνεται δ' αὐτῷ τὰ τῆς καταστροφῆς οὐχ οἷα στρατηγοῖς πολεμάρχαις ὑπὲρ ἀρετῆς καὶ γνωρίμων πολλάκις ἀνδριζόμενοις ἐν πολέμῳ τὴν εὐκλεῆ τελευτὴν εὐθαρσῶς ὑπομεῖναι συνέβη, ἀλλὰ γὰρ ἅτε τις δυσσεβῆς καὶ θεομάχος, τῆς παρατάξεως ἔτ' αὐτῷ πρὸ τοῦ πεδίου συνεστώσης οἰκομένων αὐτὸς καὶ κρυπταζόμενος, τὴν προσήκουσαν τιμωρίαν ὑπέχει, ἀθρόα θεοῦ πληγεῖς καθ' ὅλου τοῦ σώματος μάλιστα, ὡς ἀλγηδόσιν δειναῖς καὶ περιωδυνίαις ἐλαυνόμενον πρηνῇ καταπεσεῖν, λιμῷ φθειρόμενον τὰς τε σάρκας ὅλας ἀοράτῳ καὶ θεηλάτῳ πυρὶ τηκόμενον, ὡς διαρρεύσαντα τὸ μὲν πᾶν εἶδος τῆς παλαιᾶς μορφῆς ἀφανισθῆναι, ξηρῶν δ' αὐτὸ μόνον ὀστέων οἷόν τι μακρῷ χρόνῳ κατεσκελετευμένον εἶδωλον ὑπολειφθῆναι, ὡς μὴδ' ἄλλο τι νομίζειν τοὺς παρόντας ἢ τάφον αὐτῷ τῆς ψυχῆς γεγονέναι τὸ σῶμα, ἐν ἧδὴ νεκρῷ καὶ παντελῶς ἀπορρεύσαντι κατορωρυγμένης.

[15] Σφοδρότερον δ' ἔτι μᾶλλον τῆς θέρμης αὐτὸν ἐκ βάθους μυελῶν καταφλεγούσης, προπηδῶσιν μὲν αὐτῷ τὰ ὅμματα καὶ τῆς ἰδίας λήξεως ἀποπεσόντα πηρὸν αὐτὸν ἀφήσιν, ὃ δ' ἐπὶ τούτοις ἔτ' ἐμπνέων ἀνθομολογούμενος τῷ κυρίῳ θάνατον ἐπεκαλεῖτο, καὶ τὸ πανύστατον ἐνδίκως ταῦτα τῆς κατὰ τοῦ Χριστοῦ παροινίας χάριν ὁμολογήσας παθεῖν, τὴν ψυχὴν ἀφήσιν¹.

¹ Por. EUZEBIUSZ, *Życie Konstantyna I*, 58-59.

rozdane w drodze nadania, zarządzamy niniejszym, by wróciły do rąk chrześcijan, swych dawnych prawowitych właścicieli, jako że i pod tym względem wszyscy powinni odczuć naszą pobożność i dbałość”.

[12] Te słowa tyrana były spóźnione. Nastąpiły niemal cały rok po jego edyktach wydanych przeciw chrześcijanom i umieszczonych na stelach. Przecież w jego oczach jeszcze niedawno uchodziliśmy za niegodziwców, bezbożników i gorszyieli rodzaju ludzkiego, tak że nie pozostawiono nam na mieszkanie nie tylko żadnego miasta, ale nawet i wsi, nawet pustyni, a teraz ten sam człowiek wydaje edykty i prawa na korzyść chrześcijan. Ci sami, którzy niedawno na oczach tyrana ginęli od ognia i miecza, od dzikich zwierząt i drapieżnych ptaków, którzy cierpieli wszelkiego rodzaju katusze, męki i najstraszniejszą śmierć jako bezbożnicy i łajdacy, teraz od tego samego tyrana otrzymali zgodę na spełnianie obowiązków swej religii i pozwolenie na budowę domów Pańskich. Sam tyran przyznał im nawet niektóre prawa.

[13] Po takich ustępstwach dostąpił za to jak gdyby pewnej łaski i cierpiał już mniej niż zaśluził. Nagle dotknięty chłostą Bożą umarł w drugim epizodzie tej wojny.

[14] Nie zakończył jednak swego życia w polu jak wodzowie, którzy często mężnie stają do boju za honor i tych, którzy są im bliscy, a giną zaszczytną śmiercią walecznych. Przeciwnie, gdy jego wojsko stanęło już w polu w szyku bojowym, on pozostał w domu i ukrywał się, i tam jako bezbożnik i wróg Boga odebrał zasłużoną karę, jako że chłosta Boża spadła na całe jego ciało. Doznał strasznego bólu i cierpień, tak że upadł na ziemię. Trawił go głód, całe jego ciało płonęło niewidzialnym ogniem wznieconym Bożą ręką. Jego dawna postać jak gdyby się rozpułnęła i zatarła, a pozostały tylko same kości i mara przez długie cierpienie zmieniona w szkielet, tak że tym, którzy byli przy nim, mogło się już chyba wydawać, że jego ciało stało się grobem duszy, pogrzebanej w ciele już martwym i zupełnie zanikającym.

[15] Tymczasem paliła go coraz gwałtowniejsza gorączka, która go trawiła w najgłębszych wnętrznościach, tak że oczy wyszły mu na wierzch i wypadły z orbit, aż oślepl. Jednak jeszcze oddychał, czynił śluby Panu i wołał o śmierć, a wreszcie, już w ostatniej chwili, wyznał, że słusznie cierpi za to, iż znieważył Chrystusa, i wyzionął ducha¹.

ΙΑ'

Περὶ τῆς ὑστάτης ἀπωλείας τῶν τῆς θεοσεβείας ἐχθρῶν

[1] Οὕτω δῆτα Μαξιμίνου ἐκποδὼν γενομένου, ὃς μόνος ἔτι λείπων τῶν τῆς θεοσεβείας ἐχθρῶν, ἀπάντων χεῖριστος ἀναπέφηνεν, τὰ μὲν τῆς τῶν ἐκκλησιῶν ἀνανεώσεως ἐκ θεμελίων χάριτι θεοῦ τοῦ παντοκράτορος ἡγείρετο ὃ τε τοῦ Χριστοῦ λόγος, εἰς δόξαν τοῦ τῶν ὅλων θεοῦ διαλάμπων, μείζονα τῆς πρόσθεν ἀπελάμβανεν παρρησίαν, τὰ δὲ τῆς δυσσεβείας τῶν τῆς θεοσεβείας ἐχθρῶν αἰσχύνης ἐσχάτης καὶ ἀτιμίας ἐνεπίμπλατο.

[2] Πρῶτός τε γὰρ Μαξιμῖνος αὐτὸς κοινὸς ἀπάντων πολέμιος ὑπὸ τῶν κρατούντων ἀναγορευθεὶς, δυσσεβέστατος καὶ δυσωνυμώτατος καὶ θεομισέστατος τύραννος διὰ προγραμματῶν δημοσίων ἀνεστηλίτευτο, γραφαὶ τε ὅσαι εἰς τιμὴν αὐτοῦ τε καὶ τῶν αὐτοῦ παίδων κατὰ πᾶσαν ἀνέκειντο πόλιν, αἱ μὲν ἐξ ὕψους εἰς ἔδαφος ῥιπτούμεναι συνετρίβοντο, αἱ δὲ τὰς προσόψεις ἡχρειοῦντο σκοτεινῷ χρώματι καταμελανοῦμεναι, ἀνδριάντων τε ὁμοίως ὁπόσοι εἰς αὐτοῦ τιμὴν διανεστήκεσαν, ὡσαύτως ῥιπτούμενοι συνετρίβοντο, γέλως καὶ παιδιὰ τοῖς ἐνυβρίζειν καὶ ἐμπαροινεῖν ἐθέλουσιν ἐκκεῖμενοι.

[3] Εἴτα δὲ καὶ τῶν ἄλλων τῆς θεοσεβείας ἐχθρῶν πᾶσαι τιμαὶ περιηροῦντο, ἐκτείνοντο δὲ καὶ πάντες οἱ τὰ Μαξιμίνου φρονούντες, ὅσοι μάλιστα τῶν ἐν ἀρχικοῖς ἀξιώμασιν ὑπ' αὐτοῦ τετιμημένοι τῇ πρὸς αὐτὸν κολακείᾳ σοβαρῶς ἐνεπαροίνησαν τῷ καθ' ἡμᾶς λόγῳ.

[4] Οἷος ἦν ὁ παρὰ πάντας αὐτῷ τιμώτατος καὶ αἰδεσιμώτατος ἐταίρων τε γνησιώτατος Πευκέτιος, δις ὕπατος καὶ τρίς ὕπατος καὶ τῶν καθόλου λόγων ἑπαρχος¹ πρὸς αὐτοῦ καθεσταμένος, Κουλκιανός τε ὡσαύτως διὰ πάσης ἀρχικῆς προελθὼν ἐξουσίας, ὁ καὶ αὐτὸς μυρίοις τοῖς κατ' Αἴγυπτον Χριστιανῶν ἐλλαμπρυνάμενος αἵμασιν², ἄλλοι τε ἐπὶ τούτοις οὐκ ὀλίγοι, δι' ὧν μάλιστα τὰ τῆς Μαξιμίνου τυραννίδος ἐκραταιοῦτό τε καὶ ἠϋξετο.

[5] Ἐκάλει δὲ ἄρα καὶ Θεότεκνον ἡ δίκη³, οὐδαμῶς τὰ κατὰ Χριστιανῶν αὐτῷ πεπραγμένα λήθη παραδιδούσα. Ἐπὶ μὲν γὰρ τῷ κατ' Ἀντιόχειαν ἰδρυθέντι πρὸς αὐτοῦ ξοάνῳ δόξας εὐημερεῖν, ἤδη καὶ ἡγεμονίας ἡξίωτο παρὰ Μαξιμίνου.

[6] Λικίνιος δ' ἐπιβὰς τῆς Ἀντιοχέων πόλεως φώραν τε γοήτων ποιησάμενος, τοὺς τοῦ νεοπαγοῦς ξοάνου προφήτας καὶ ἱερεῖς βασάνοις ἠκίζετο, τίνι λόγῳ τὴν ἀπάτην καθυποκρίνοιντο, πυνθανόμενος· ὥς δ' ἐπικρύπτεσθαι αὐτοῖς πρὸς τῶν βασάνων συνελαινομένοις ἀδύνατον ἦν, ἐδήλουν δὲ τὸ πᾶν μυστήριον ἀπάτην τυγχάνειν τέχνη τῇ Θεοτέκνου μεμηχανημένην, τοῖς

¹ Jego imię nie występuje jednak w spisach konsulów.

² Kulkianus był prefektem Egiptu w latach 303-305.

11.

Ostateczna zagłada wrogów religii

[1] Gdy w taki sposób zakończył życie Maksymin, ostatni z nieprzyjaciół religii, który jeszcze pozostał, a jak się wydaje, najgorszy z nich, wówczas z łaski Boga Wszechmogącego na nowo od fundamentów wzniesiono kościoły, a słowo Chrystusa zajaśniało ku czci Boga wszechrzeczy i cieszyło się swobodą większą niż przedtem. Natomiast bezbożni nieprzyjaciele Boga ostatecznie okryli się wstydem i hańbą.

[2] Najpierw bowiem władcy ogłosili wrogiem państwa samego Maksymina i w publicznych edyktach umieszczonych na stelach nazwali go najbardziej niegodziwym, najbardziej znienawidzonym, nienawistnym Bogu tyranem. Wizerunki, jakie ku czci jego i jego dzieci wystawiły wszystkie miasta, postrącano z wysokości i roztrzaskano, na innych zaś twarze zamazano na czarno. Tak samo poprzewracano i porozbijano wszystkie posągi, jakie wzniesiono ku jego czci, tak że walały się po ziemi na pośmiewisko i kpiny tych, którzy chcieli z nich szydzić i drwić.

[3] Następnie pozbawiono zaszczytów również wszystkich innych nieprzyjaciół religii i zabito wszystkich stronników Maksymina, przede wszystkim urzędników, których wyniósł do najwyższych godności, a którzy, by mu się przypodobać, wyrządzili naszej religii wielkie krzywdy.

[4] Taki los spotkał Peuketiosa, którego Maksymin najbardziej ze wszystkich wyróżniał i cenił, najbardziej zaufanego powiernika tyrana, po raz drugi i trzeci wyniesionego przez niego do urzędu konsula¹, głównego zarządcę skarbu państwa. Tak samo stało się z Kulkianusem, który przeszedł przez wszystkie stopnie urzędów, a którego imię osławiły całe potoki krwi egipskich chrześcijan². Tak też wreszcie działo się z wieloma innymi, którzy przyczynili się do umocnienia i wzrostu tyranii Maksymina.

[5] Kara dosięgła również Teoteknosa³, bo nie poszły w zapomnienie czyny, jakich się dopuścił wobec chrześcijan. Wydawało mu się, że będzie mógł wieść szczęśliwe życie przy posągu bóstwa, który wznosił w Antiochii, jako że Maksymin już go wyniósł do godności namiestnika.

[6] Lecz gdy Licyniusz przybył do Antiochii, kazał aresztować wszystkich szarlatanów oraz proroków i kapłanów nowego bóstwa i poddać ich torturom, by się dowiedzieć, w jaki sposób popełniali swe oszustwa. Na mękach nie mogli ukryć prawdy i wyjawili, że cała tajemnica była oszustwem i polegała na sztuczce wykonanej zręcznie przez Teoteknosa. Licyniusz wymierzył

³ Zob. HE IX, 2-3.

πᾶσιν τὴν ἀξίαν ἐπιθείς δίκην, πρῶτον αὐτὸν Θεότεκνον, εἶτα δὲ καὶ τοὺς τῆς γοητείας κοινωνοὺς μετὰ πλείστας ὅσας αἰκίας θανάτῳ παραδίδωσιν.

[7] Τούτοις ἅπασιν προσετίθεντο καὶ οἱ Μαξιμίνου παῖδες, οὓς ἤδη καὶ τῆς βασιλικῆς τιμῆς τῆς τε ἐν πίναξιν καὶ γραφαῖς ἀναθέσεως πεποίητο κοινωνοὺς¹. καὶ οἱ συγγένειαν δὲ τοῦ τυράννου τὸ πρὶν αὐχοῦντες καὶ πάντας ἀνθρώπους καταδυναστεύειν ἐπηρμένοι τὰ αὐτὰ τοῖς προδεδηλωμένοις μετὰ τῆς ἐσχάτης ἀτιμίας ἔπασχον, ἐπεὶ μὴ ἐδέξαντο παιδείαν μηδὲ ἔγνωσαν μηδὲ συνήκαν τὴν φάσκουσιν ἐν ἱεροῖς λόγοις παρακέλευσιν.

[8] <Μὴ πεποιθετε ἐπ' ἄρχοντας, ἐπὶ υἱοὺς ἀνθρώπων, οἷς οὐκ ἔστιν σωτηρία· ἐξελεύσεται τὸ πνεῦμα αὐτοῦ καὶ ἀποστρέψει εἰς τὴν γῆν αὐτοῦ· ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἀπολοῦνται πάντες οἱ διαλογισμοὶ αὐτῶν>².

[Οὕτω δῆτα τῶν δυσσεβῶν ἐκκαθαρθέντων, μόνοις ἐφυλάττετο τὰ τῆς προσηκούσης βασιλείας βέβαιά τε καὶ ἀνεπίφθονα Κωνσταντίνῳ καὶ Λικιννίῳ· οἱ τῶν πρόσθεν ἀπάντων ἐκκαθάραντες τοῦ βίου τὴν θεοεχθρίαν, τῶν ἐκ θεοῦ πρυτανευθέντων ἀγαθῶν αὐτοῖς ἥσθημένως τὸ φιλάρετον καὶ θεοφιλὲς τό τε πρὸς τὸ θεῖον εὐσεβὲς καὶ εὐχάριστον διὰ τῆς ὑπὲρ Χριστιανῶν ἐνεδείξαντο νομοθεσίας]³.

¹ Por. LAKTANCJUSZ, *Jak umierali prześladowcy* L.

² Por. Ps 146(145), 3-4.

wszystkim zasłużoną karę, najpierw Teoteknosowi, a potem współnikom jego hochsztaplerstwa, których po licznych katuszach wydał na śmierć.

[7] Los ten przypadł w udziale również dzieciom Maksymina, z którymi dzielił godność cesarską i prawo do wizerunków oraz inskrypcji¹. W końcu także krewni tyrana, którzy dawniej pysznili się i pozwalali sobie na gnębienie każdego człowieka, ku największej hańbie musieli ponieść te same kary, ponieważ nie przyjęli nauki, nie znali i nie pojęli owego upomnienia zawartego w Świętych Księgach:

[8] „Nie pokładajcie nadziei w książętach, w synach ludzkich, u których nie ma zbawienia. Opuści go jego duch i wróci do swej ziemi. W owym dniu zawiodą wszystkie ich rachuby”².

[Gdy bezbożnicy w taki sposób zostali usunięci, Konstantyn i Licyniusz już teraz sami ujeli w swe ręce mocną i w sposób niekwestionowany przysługującą im władzę cesarską. Przede wszystkim oczyścili świat z nienawiści do Boga, a świadomi dobrodziejstw, jakich im Bóg udzielił, swą pobożność i wdzięczność Bogu potwierdzili prawami, jakie wydali na korzyść chrześcijan]³.

³ Fragment ten został usunięty prawdopodobnie przez samego Euzebiusza, który nie chciał chwalić Licyniusza. W niektórych rękopisach znajduje się tutaj doksologia finalna, która każe myśleć, iż tutaj miała zakończyć się *Historia Kościelna*. Gdy Euzebiusz postanowił dopisać księgę X, przesunął ją na jej początek. Tak też jest w naszym wydaniu.

I'

Τάδε καὶ ἡ δεκάτη περιέχει βίβλος τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας

- A' Περὶ τῆς ἐκ θεοῦ πρυτανευθείσης ἡμῖν εἰρήνης.
- B' Περὶ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν ἀνανεώσεως.
- Γ' Περὶ τῶν κατὰ πάντα τόπον ἐγκαινίων.
- Δ' Πανηγυρικὸς ἐπὶ τῇ τῶν πραγμάτων φαιδρότητι.
- E' Ἀντίγραφα βασιλικῶν νόμων περὶ τῶν Χριστιανῶν προσηκόντων.
- ς' Ἀντίγραφον βασιλικῆς ἐπιστολῆς δι' ἧς χρήματα ταῖς ἐκκλησίαις
 δωρεῖται.
- Z' Ἀντίγραφον βασιλικῆς ἐπιστολῆς δι' ἧς τοὺς προεστῶτας τῶν ἐκκλη-
 σιῶν πάσης ἀπολελύσθαι τῆς περὶ τὰ πολιτικὰ λειτουργίας προστάττει.
- H' Περὶ τῆς Λικιννίου εἰς ὕστερον κακοτροπίας καὶ τῆς καταστροφῆς
 αὐτοῦ.
- Θ' Περὶ τῆς νίκης Κωνσταντίνου καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ τοῖς ὑπὸ τὴν Ῥωμαίων
 ἐξουσίαν ὑπαρξάντων.

KSIĘGA DZIESIĄTA

Treść księgi dziesiątej *Historii kościelnej*

1. Pokój, który raczył nam dać Bóg
2. Odbudowa kościołów
3. Uroczystości poświęcenia kościołów, jakie odbywały się we wszystkich miejscach
4. Uroczysta mowa o świetnym stanie naszych spraw
5. Odpisy praw cesarskich wydanych na korzyść chrześcijan
- [6. Odpis listu, w którym cesarz przydziela Kościołom środki finansowe]
- [7] 6. Zwolnienie duchowieństwa z powinności publicznych
- [8] 7. Późniejsza niegodziwość Licyniusza i jego straszny koniec
- [9] 8. Zwycięstwo Konstantyna oraz o tym, co z jego łaski przypadło w udziale poddanym państwa rzymskiego

A'

Περὶ τῆς ἐκ θεοῦ πρυτανευθείσης ἡμῖν εἰρήνης

[1] Θεῷ δὴ χάρις ἐπὶ πᾶσιν τῷ παντοκράτορι καὶ βασιλεῖ τῶν ὅλων, πλείστη δὲ καὶ τῷ σωτῆρι καὶ λυτρωτῇ τῶν ψυχῶν ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ δι' οὗ τὰ τῆς εἰρήνης ἔκ τε τῶν ἔξωθεν ὀχληρῶν καὶ τῶν κατὰ διάνοιαν βέβαια καὶ ἀσάλευτα φυλάττεσθαι ἡμῖν διὰ παντὸς εὐχόμεθα¹.

[2] Ἄμα δὲ εὐχαῖς καὶ τὸν δέκατον ἐν τούτῳ τοῖς προδιεξοδευθεῖσιν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας ἐπιθέντες τόμον, σοὶ τοῦτον ἐπιγράψομεν, ἱερώτατέ μοι Παυλίνε², ὥσπερ ἐπισφράγισμά σε τῆς ὅλης ὑποθέσεως ἀναβοώμενοι,

[3] Εἰκότως δ' ἐν ἀριθμῷ τελεῖω τὸν τέλειον ἐνταῦθα καὶ πανηγυρικὸν τῆς τῶν ἐκκλησιῶν ἀνανεώσεως λόγον κατατάξομεν³, θεῷ πνεύματι πειθαρχοῦντες ὧδέ πως ἐγκελευομένῳ· <ἄσατε τῷ κυρίῳ ἄσμα καινόν, ὅτι θαυμαστὰ ἐποίησεν· ἔσωσεν αὐτῷ ἡ δεξιὰ αὐτοῦ καὶ ὁ βραχίον ὁ ἅγιος αὐτοῦ· ἐγνώρισεν κύριος τὸ σωτήριον αὐτοῦ, ἐναντίον τῶν ἐθνῶν ἀπεκάλυψεν τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ>⁴.

[4] Καὶ δὴ τῷ λογίῳ προστάττοντι τὸ καινὸν ἄσμα διὰ τοῦδε νῦν ἀκούθως ἐπιφωνῶμεν ὅτι δὴ μετὰ τὰς δεινὰς καὶ σκοτεινὰς ἐκείνας ὄψεις τε καὶ διηγῆσεις τοιαῦτα νῦν ὁρᾶν καὶ τοιαῦτα πανηγυρίζειν ἡξιώθημεν, οἷα τῶν πρὸ ἡμῶν πολλοὶ τῷ ὄντι δίκαιοι καὶ θεοῦ μάρτυρες ἐπεθύμησαν ἐπὶ γῆς ἰδεῖν, καὶ οὐκ εἶδον, καὶ ἀκοῦσαι, καὶ οὐκ ἤκουσαν⁵.

[5] Ἄλλ' οἱ μὲν ἢ τάχος σπεύσαντες τῶν πολὺ κρειπτόνων ἔτυχον ἐν αὐτοῖς οὐρανοῖς καὶ παραδείσῳ τῆς ἐνθέου τρυφῆς ἀναρπασθέντες, ἡμεῖς δὲ καὶ τάδε μέζονα ἢ καθ' ἡμᾶς ὑπάρχειν ὁμολογοῦντες, ὑπερεκπεπλήγμεθα μὲν τῆς τοῦ αἰτίου μεγαλοδωρεᾶς τὴν χάριν, θαυμάζομεν δὲ εἰκότως ὅλης ψυχῆς δυνάμει σέβοντες καὶ ταῖς ἀναγράπτοις προρρήσεσιν ἀλήθειαν ἐπιμαρτυροῦντες.

[6] Δι' ὧν εἴρηται· <δεῦτε καὶ ἴδετε τὰ ἔργα κυρίου, ἃ ἔθετο τέρατα ἐπὶ τῆς γῆς, ἀνταναιρῶν πολέμους μέχρι τῶν περάτων τῆς γῆς· τόξον συντρίψει

¹ Por. HE IX, 11, 8.

² Paulin był przebiterem w Antiochii, został biskupem Tyru, a w 331 roku biskupem Antiochii, gdzie wkrótce zmarł.

1.

Pokój, który raczył nam dać Bóg

[1] Bogu Wszechmogącemu, Królowi wszechświata niech będą dzięki za wszystko. Najgorętsze dzięki również Zbawicielowi i Odkupicielowi naszych dusz, Jezusowi Chrystusowi, przez którego prosimy, by dary pokoju mocno i niezachwianie już na zawsze zostały zachowane dla nas, uwolnionych od wszelkich niepokojów świata zewnętrznego i własnego ducha¹.

[2] I modlitwę, i tę dziesiątą księgę dołączam do poprzednich części *Historii kościelnej* i dedykuję ją tobie, Najświętobliwszy Paulinie², głośno wyznając, że ciebie czynię pieczęcią całego mojego dzieła.

[3] Wszelka słuszość przemawia za tym, że tutaj, pod doskonałą liczbą przytoczymy doskonałą uroczystą mowę na odbudowę kościołów³, posłuszni Duchowi Świętemu, który nas tak wzywa: „Śpiewajcie Panu pieśń nową, bo uczynił rzeczy przedziwne. Ocaliła Go Jego prawica i święte ramię Jego; obwieścił Pan swoje zbawienie, wobec narodów ujawnił swoją sprawiedliwość”⁴.

[4] A zatem posłuszni rozkazowi tego słowa zaśpiewajmy teraz pieśń nową, bowiem po tych strasznych i ponurych widowiskach i opowiadaniach staliśmy się godni, by oglądać i świętować to, co tak wiele ludzi przed nami, naprawdę sprawiedliwych i Bożych męczenników, „pragnęło oglądać, a nie oglądało, pragnęło słyszeć, a nie słyszało”⁵.

[5] Przecież oni, którzy wyprzedzili nas z takim pośpiechem, o wiele większe dary otrzymali wprost w niebiosach i w raju dostąpili Boskiej rozkoszy. My zaś wyznajemy, że i to, co dostaliśmy, jest większe od tego, na co zasłużyliśmy. W najgłębszym zdumieniu stajemy przed wielkim darem Tego, który nas obsypał swą łaską i w szczerym podziwieniu z całego serca oddajemy Mu cześć, potwierdzając prawdę zawartą w Piśmie wyroczni.

[6] Brzmi ona: „Przyjdźcie i oglądajcie dzieła Pańskie, dziw, które uczynił na ziemi; uciszył wojny aż po krańce ziemi, skruszył łuk i strzaska oręż,

³ Doskonała liczba to „10”, a doskonałą mowę raczył Euzebiusz wygłosić osobiście.

⁴ Ps 98(97), 1-2.

⁵ Mt 13, 17.

καὶ συγκλάσει ὄπλον, καὶ θυρεοὺς κατακαύσει ἐν πυρί>¹. ἐφ' οἷς ἐναργῶς εἰς ἡμᾶς πεπληρωμένοι χαίροντες, τὸν ἐφεξῆς συνείρωμεν λόγον.

B'

Περὶ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν ἀνανεώσεως

[A, 7] Ἡφάνιστο μὲν δὴ καθ' ὃν δεδῆλωται τρόπον πᾶν τὸ τῶν θεομισῶν γένος καὶ τῆς ἀνθρώπων ἀθρόως ὄψεως οὕτως ἐξαλήλειπτο, ὡς πάλιν ῥῆμα θεῖον τέλος ἔχειν τὸ λέγον· <εἶδον ἀσεβῆ ὑπερυψούμενον καὶ υπεραιρόμενον ὡς τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου· καὶ παρῆλθον, καὶ ἰδοὺ οὐκ ἦν, καὶ ἐζήτησα τὸν τόπον αὐτοῦ, καὶ οὐχ εὗρέθη>².

[8] Ἡμέρα δὲ λοιπὸν ἤδη φαιδρὰ καὶ διαυγής, μηδενὸς νέφους αὐτὴν ἐπισκιάζοντος, φωτὸς οὐρανόιου βολαῖς ἀνὰ τὴν οἰκουμένην ἅπασαν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ Χριστοῦ κατηύγαζεν, οὐδέ τις ἦν καὶ τοῖς ἔξωθεν τοῦ καθ' ἡμᾶς θιάσου φθόνος συναπολαύειν εἰ μὴ τῶν ἴσων, ἀπορροῆς δ' οὖν ὅμως καὶ μετουσίας τῶν θεόθεν ἡμῖν πρυτανευθέντων.

[B, 1] Πᾶσι μὲν οὖν ἀνθρώποις τὰ ἐκ τῆς τῶν τυράννων καταδυναστείας ἐλεύθερα ἦν, καὶ τῶν προτέρων ἀπηλλαγμένοι κακῶν, ἄλλος ἄλλως μόνον ἀληθῆ θεὸν τὸν τῶν εὐσεβῶν ὑπέρμαχον ὠμολόγει· μάλιστα δ' ἡμῖν τοῖς ἐπὶ τὸν Χριστὸν τοῦ θεοῦ τὰς ἐλπίδας ἀνηρτημένοις ἄλεκτος παρῆν εὐφροσύνη καὶ τις ἔνθεος ἅπασιν ἐπήνθει χαρὰ πάντα τόπον τὸν πρὸ μικροῦ ταῖς τῶν τυράννων δυσσεβείαις ἠριπωμένον ὥσπερ ἐκ μακρᾶς καὶ θανατηφόρου λύμης ἀναβιώσκοντα θεωμένοις νεώς τε αὐθις ἐκ βάθρων εἰς ὕψος ἄπειρον ἐγειρομένους καὶ πολὺ κρείττονα τὴν ἀγλαΐαν τῶν πάλαι πεπολιορκημένων ἀπολαμβάνοντας.

[2] Ἀλλὰ καὶ βασιλεῖς οἱ ἀνωτάτω³ συνεχέσι ταῖς ὑπὲρ Χριστιανῶν νομοθεσίαις τὰ τῆς ἐκ θεοῦ μεγαλοδωρεᾶς ἡμῖν εἰς μακρὸν ἔτι καὶ μεῖζον ἐκράτουν, ἐφοῖτα δὲ καὶ εἰς πρόσωπον ἐπισκόποις βασιλέως γράμματα καὶ τιμαὶ καὶ χρημάτων δόσεις· ὧν οὐκ ἀπὸ τρόπου γένοιτ' ἂν κατὰ τὸν προσήκοντα καιρὸν τοῦ λόγου, ὥσπερ ἐν ἱερᾷ στήλῃ, τῇδε τῇ βίβλῳ τὰς φωνὰς ἐκ τῆς Ῥωμαίων ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα γλῶσσαν μεταληφθείσας ἐγγαράξαι, ὡς ἂν καὶ τοῖς μεθ' ἡμᾶς ἅπασιν φέροιτο διὰ μνήμης.

¹ Ps 46(45), 9-10.

² Ps 37(36), 35-36.

i tarcze spali w ogniu”¹. Radośni, że to wszystko wyraźnie w nas się spełniło, kontynuujemy opowiadanie.

2.

Odbudowa kościołów

[1, 7] Został więc unicestwiony, jak zostało powiedziane, cały rodzaj ludzi nienawidzących Boga i tak nagle zniknął sprzed ludzkich oczu, że znów spełniło się słowo Boże, które mówi: „Widziałem bezbożnika wyniosłego i pysznego jak cedry Libanu; przeszedłem i już go nie było, i szukałem jego miejsca, i nie znalazłem”².

[8] Dzień już teraz jasny i pogodny, nieocieniony żadną chmurą, na całej ziemi jaśniał kościołom Chrystusowym promieniami niebiańskiego światła. Nic też nie stało na przeszkodzie, by nawet ci, którzy nie należeli do naszego zgromadzenia, cieszyli się razem z nami, jeśli nawet nie tymi samymi darami, które raczył nam dać Bóg, to jednak i na nich one spływały, i oni w nich mieli udział.

[2, 1] Wszyscy ludzie byli teraz wolni od ucisku tyranów i wyzwoleni od dawnych nieszczęść, a każdy na swój sposób wyznawał jedynego prawdziwego Boga, Obrońcę bogobojnych. Lecz przede wszystkich nas, którzy całą naszą nadzieję pokładaliśmy w Bożym Pomazańcu przepełniało niewysłowione szczęście. Jakaś Boża radość jawiła się w tych wszystkich miejscach, które niewiele wcześniej zrujnowała bezbożność tyranów, a które ze swego długiego i podobnego do śmierci upadku budziły się do życia. Patrzyliśmy, jak świątynie powstawały z ruin do niebosiężnych wysokości, przybierając okazałość większą od tej, jaką miały dawne, które zostały zniszczone.

[2] Najwyżsi cesarze³ przez liczne prawa wydawane na korzyść chrześcijan zwiększali i wzmacniali te wielkie łaski dane nam od Boga. Dla biskupów przeznaczone były nawet pisma cesarskie, zaszczyty i dary pieniężne. Będzie na pewno rzeczą słuszną, jeśli w odpowiednim miejscu tej księgi, jak na świętej steli pamiątkowej, umieścimy te słowa przetłumaczone z łaciny na grekę, aby została o nich pamięć u potomnych.

³ Konstantyn i Licyniusz.

Γ'

Περὶ τῶν κατὰ πάντα τόπον ἐγκαινίων

[1] Ἐπὶ δὴ τούτοις τὸ πᾶσιν εὐκταῖον ἡμῖν καὶ ποθούμενον συνεκροτεῖτο θέαμα, ἐγκαινίων ἑορταὶ κατὰ πόλεις καὶ τῶν ἄρτι νεοπαγῶν προσευκτηρίων ἀφιερώσεις, ἐπισκόπων ἐπὶ ταυτὸν συνηλύσεις, τῶν πόρρωθεν ἐξ ἁλλοδαπῆς συνδρομαί, λαῶν εἰς λαοὺς φιλοφρονήσεις, τῶν Χριστοῦ σώματος μελῶν εἰς μίαν συνιόντων ἁρμονίαν ἔνωσις.

[2] Συνήγετο γοῦν ἀκολούθως προρρήσει προφητικῇ μυστικῶς τὸ μέλλον προσημαινούση ὅστέον πρὸς ὅστέον καὶ ἁρμονία πρὸς ἁρμονίαν¹ καὶ ὅσα θεσπίζων ὁ λόγος δι' αἰνιγμάτων ἀψευδῶς προαντεΐνατο,

[3] Μία τε ἦν θείου πνεύματος διὰ πάντων τῶν μελῶν χωροῦσα δύναμις καὶ ψυχὴ τῶν πάντων μία καὶ προθυμία πίστεως ἡ αὐτὴ καὶ εἷς ἐξ ἀπάντων θεολογίας ὕμνος, ναὶ μὴν καὶ τῶν ἡγουμένων ἐντελεῖς θρησκεῖαι ἱερουργαὶ τε τῶν ἱερωμένων καὶ θεοπρεπεῖς ἐκκλησίας θεσμοί, ὧδε μὲν ψαλμωδίαις καὶ ταῖς λοιπαῖς τῶν θεόθεν ἡμῖν παραδοθεισῶν φωνῶν ἀκροάσεσιν, ὧδε δὲ θείαις καὶ μυστικαῖς ἐπιτελουμέναις διακονίαις, σωτηρίου τε ἦν πάθους ἀπόρρητα σύμβολα.

[4] Ὁμοῦ δὲ πᾶν γένος ἡλικίας ἄρρενός τε καὶ θήλεος φύσεως² ὅλη διανοίας ἰσχύϊ δι' εὐχῶν καὶ εὐχαριστίας γεγηθότι νῦν καὶ ψυχῇ τὸν τῶν ἀγαθῶν παραίτιον θεὸν ἐγέραιρον. Ἐκίνει δὲ καὶ λόγους ἅπας τῶν παρόντων ἀρχόντων πανηγυρικούς, ὡς ἐκάστῳ παρῆν δυνάμει, θειάζων τὴν πανήγυριν.

Δ'

Πανηγυρικὸς ἐπὶ τῇ τῶν πραγμάτων φαιδρότητι

[1] Καί τις ἐν μέσῳ παρελθὼν τῶν μετρίως ἐπιεικῶν³, λόγου σύνταξιν πεπονημένος, ὡς ἐν ἐκκλησίας ἀθροίσματι, πλείεστων ἐπιπαρόντων ποιμένων ἐν ἡσυχίᾳ καὶ κόσμῳ τὴν ἀκρόασιν παρεχομένων, ἐνὸς εἰς πρόσωπον τὰ πάντα ἀρίστου καὶ θεοφιλοῦς ἐπισκόπου, οὐ διὰ σπουδῆς ὁ μάλιστα τῶν ἀμφὶ τὸ Φοινίκων ἔθνος διαπρέπων ἐν Τύρῳ νεῶς φιλοτίμως ἐπεσκεύαστο, τοιόνδε παρέσχε λόγον.

¹ Ez 37, 7.

² Por. Ps 148, 12.

3.

Uroczystości poświęcenia kościołów, jakie odbywały się we wszystkich miejscach

[1] Rozpoczęło się wreszcie owo od dawna upragnione i pożądane widowisko: w miastach odbywały się dedykacje, poświęcenia kościołów i nowo wybudowanych kaplic, biskupi zjeżdżali się na te uroczystości, z najdalszych i obcych stron schodziły się tłumy wiernych, członki ciała Chrystusa łączyły się w jedną, spójną całość.

[2] Stało się tak, jak mówi proroctwo, które w sposób mistyczny przepowiedziało przyszłość: Złączyła się „kość z kością i spojenie ze spojeniem”¹. Spełniło się wszystko, co zagadkowo, lecz prawdziwie ogłosiło prorocze słowo.

[3] Jedna moc Ducha Bożego przenikała wszystkie członki, jedno serce ożywiało wszystkich i ta sama wiara, jedna pieśń wielbiąca Boga była na ustach wszystkich. Odbywały się prawdziwie doskonałe obrzędy prowadzone przez zwierzchników Kościoła, święte obrzędy kapłanów i miłe Bogu ceremonie kościelne. Wybrzmiewały psalmodie i wszystkie inne dane nam od Boga pieśni, gdzie indziej zaś dokonywały się czynności Bożej i mistycznej służby, a także misteria Męki Zbawiciela.

[4] Jednoczyli się mężczyźni i kobiety bez względu na wiek², i z całej siły ducha przez modlitwę i Eucharystię w radości serca i duszy wszyscy wielbili Boga, Sprawcę wszelkiego dobra. Każdy z obecnych dostojników występował ponadto z uroczystymi mowami i jak mógł, świętował uroczystość.

4.

Uroczysta mowa o świetnym stanie naszych spraw

[1] I oto wystąpił pewien człowiek, o przeciętnych zdolnościach³, z przygotowaną przez siebie mową. Kościół był przepełniony, obecnych było bardzo wielu pasterzy, którzy słuchali w milczeniu i skupieniu; mówca zaś do jednego z nich, biskupa najznakomitszego i miłego Bogu, dzięki staraniu którego wspaniale została zbudowana najpiękniejsza w całej Fenicji świątynia w Tyrze, zwrócił się w następujących słowach:

³ Euzebiusz skromnie mówi o sobie samym. Miało to miejsce między rokiem 314 a 319, w którym Licyniusz zwrócił się przeciwko chrześcijanom.

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ ΕΠΙ ΤΗΙ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ ΟΙΚΟΔΟΜΗΙ ΠΑΥΛΙΝΩΙ
ΤΥΡΙΩΝ ΕΠΙΣΚΟΠΩΙ ΠΡΟΣΠΕΦΩΝΗΜΕΝΟΣ¹

[2] Ὡ φίλοι θεοῦ καὶ ἱερεῖς οἱ τὸν ἅγιον ποδῆρη καὶ τὸν οὐράνιον τῆς δόξης στέφανον τό τε χρῖσμα τὸ ἔνθεον καὶ τὴν ἱερατικὴν τοῦ ἁγίου πνεύματος στολὴν περιβεβλημένοι, σύ τε, ὦ νέον ἁγίου νεῶ θεοῦ σεμνολόγημα, γεραιρᾶ μὲν φρονήσει παρὰ θεοῦ τετιμημένε, νέας δὲ καὶ ἀκμαζούσης ἀρετῆς ἔργα πολυτελεῖ καὶ πράξεις ἐπιδεδειγμένε, ὧ τὸν ἐπὶ γῆς οἶκον αὐτὸς ὁ τὸν σύμπαντα κόσμον περιέχων θεὸς δείμασθαι καὶ ἀνανεοῦν Χριστῷ τῷ μονογενεῖ καὶ πρωτογενεῖ δὲ αὐτοῦ λόγῳ τῇ τε ἀγία τούτου καὶ θεοπρεπεῖ νύμφῃ γέρας ἐξαίρετον δεδώρηται,

[3] Εἴτε τις νέον σε Βεσελελ² θείας ἀρχιτέκτονα σκηνῆς ἐθέλοι καλεῖν εἴτε Σολομῶνα³ καινῆς καὶ πολὺ κρείττονος Ἰερουσαλὴμ βασιλεῖα εἴτε καὶ νέον Ζοροβαβελ⁴ τὴν πολὺ κρείττονα δόξαν τῆς προτέρας τῷ νεῷ τοῦ θεοῦ περιτιθέντα.

[4] Ἀλλὰ καὶ ὑμεῖς, ὦ τῆς ἱερᾶς ἀγέλης Χριστοῦ θρέμματα, λόγων ἀγαθῶν ἐστία, σωφροσύνης παιδευτήριον καὶ θεοσεβείας σεμνὸν καὶ θεοφιλὲς ἀκροατήριον·

[5] Πάλαι μὲν ἡμῖν τὰς παραδόξους θεοσημίας καὶ τῶν τοῦ κυρίου θαυμάτων τὰς εἰς ἀνθρώπους εὐεργεσίας διὰ θείων ἀναγνωσμάτων ἀκοῇ παραδεχομένοις ὕμνους εἰς θεὸν καὶ ᾠδὰς ἀναπέμπειν ἐξῆν λέγειν παιδευομένοις <ὁ θεός, ἐν τοῖς ὥσιν ἡμῶν ἠκούσαμεν, οἱ πατέρες ἡμῶν ἀνήγγειλαν ἡμῖν ἔργον ὃ εἰργάσω ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν, ἐν ἡμέραις ἀρχαίαις>⁵.

[6] Ἀλλὰ νῦν γε οὐκέτ' ἀκοαῖς οὐδὲ λόγων φήμαις τὸν βραχίονα τὸν ὑψηλὸν τὴν τε οὐράνιον δεξιὰν τοῦ παναγάρχου καὶ παμβασιλέως ἡμῶν θεοῦ παραλαμβάνουσιν, ἔργοις δ' ὥς ἔπος εἰπεῖν καὶ αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς τὰ πάλαι μνημῆ παραδεδομένα πιστὰ καὶ ἀληθῆ καθορωμένοις, δεύτερον ὕμνον ἐπινίκιον πάρεστιν ἀναμέλπειν ἐναργῶς τε ἀναφωνεῖν καὶ λέγειν· <καθάπερ ἠκούσαμεν, οὕτως καὶ εἶδομεν ἐν πόλει κυρίου τῶν δυνάμεων, ἐν πόλει τοῦ θεοῦ ἡμῶν>⁶.

[7] Ποία δὲ πόλει ἢ τῇδε τῇ νεοπαγεῖ καὶ θεοτεύκτῳ; <ἥτις ἐστὶν ἐκκλησία θεοῦ ζῶντος, στῦλος καὶ ἐδραῖωμα τῆς ἀληθείας>⁷, περὶ ἧς καὶ ἄλλο τι θεῖον λόγιον ὥδε πως εὐαγγελίζεται <δεδοξασμένα ἐλαλήθη περὶ σοῦ, ἡ πόλις τοῦ θεοῦ>⁸· ἐφ' ἣν τοῦ παναγάρχου συγκροτήσαντος ἡμᾶς θεοῦ

¹ Por. Ch. SMITH, *Christian Rhetoric in Eusebius' Panegyric at Tyre*, *Vigiliae Christianae* 43 (1989) 226-247; M. B. SIMMONS, *Eusebius' Panegyric at the Dedication of the Church at Tyre A.D. 315: Anti-Popryrian Themes in Christian Rhetoric of the Later Roman Empire*, w: *Studia Patristica* 37, Oxford 2001, 597-607; H. PIETRAS, *Kościół w Tyrze i tęsknota za świętynią* (Eusebiusz z Cezarei, *HE* X, 4), w: *Symposium Kazimierskie poświęcone kulturze świata późnego antyku i wczesnego chrześcijaństwa*, t. V, TN KUL, Lublin 2005 (wydane w 2006), 169-176; N. WIDOK, *Eusebiusz z Cezarei o miejscach świętych*, tamże, 177-184.

UROCZYSTA MOWA NA BUDOWĘ KOŚCIOŁÓW,
SKIEROWANA DO PAULINA, BISKUPA TYRU¹

[2] Przyjaciele Boga i kapłani, którzy nosicie świętą szatę i niebieską koronę chwały, Boże namaszczenie i kapłańską suknię Ducha Świętego! I ty, młoda chlubo świętego przybytku Bożego, którego Bóg zaszczytnie ozdobił mądrością starców, a który z młodzieńczą energią i siłą dokonałeś wspaniałych dzieł i czynów! Ty, któremu Bóg, ogarniający cały świat, jako nadzwyczajną łaskę powierzył budowę i odnowienie tego ziemskiego mieszkania dla Chrystusa, swego jednorodzonego i pierworodnego Słowa, oraz dla swojej świętej i boskiej Oblubienicy!

[3] Można by cię więc nazwać albo nowym Beseleem², budowniczym Bożego namiotu, albo Salomonem³, królem nowej i wspanialszej Jerozolimy, albo nawet nowym Zorobabelem⁴, jako że Boży przybytek ozdobiłeś chwałą o wiele świetniejszą od dawnej.

[4] Wreszcie wy, owieczki świętej trzody Chrystusowej, ognisko znakomitej wymowy, szkoła skromności, święci i mili Bogu słuchacze pobożnej nauki!

[5] Dawno już przez słuchanie Słowa Bożego docierały do nas wieści o przedziwnych znakach Bożych i dobrodziejstwach cudów Pańskich, więc tak pouczeni mogliśmy kierować do Boga hymny i pieśni: „O Boże, na własne uszy słyszeliśmy, nasi ojcowie opowiedzieli nam o dziele, którego dokonałeś za ich dni, za dni dawnych”⁵.

[6] Teraz jednak już nie ze słuchu i brzmienia słów poznajemy wyniosłe ramię i niebieską prawicę Boga, naszego najlepszego i najwyższego Króla, lecz jeśli można tak powiedzieć, z dzieł, a ponadto na własne oczy widzimy, że wiarygodne i prawdziwe jest to, co przekazały nam dla pamięci dawne czasy. Wolno nam więc zaintonować drugi już hymn zwycięski i śpiewać go gromko, i mówić: „Jak słyszeliśmy, tak też widzieliśmy w mieście Pana Zastępów, w mieście Boga naszego”⁶.

[7] A w jakim by to mogło być mieście, jeśli nie w tym tutaj nowo wzniesionym i zbudowanym przez Boga, „które jest Kościołem Boga żywego, filarem i fundamentem prawdy”? O nim to w innym miejscu Słowo Boże głosi tak: „Wspaniałe rzeczy powiedziano o tobie, miasto Boże”⁸! W nim nieskończenie dobry Bóg zgromadził nas razem przez łaskę swego

² Por. Wj 31, 2; 35, 31-32.

³ Por. 1 Krl 6-7 – opis budowy świątyni i pałacu.

⁴ Por. Ezd 6, 16-22; Ag 2, 4-9.

⁵ Ps 44(43), 2.

⁶ Ps 48(47), 9.

⁷ 1 Tm 3, 15.

⁸ Ps 87(86), 3.

διὰ τῆς τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ χάριτος, τῶν ἀνακεκλημένων ἕκαστος ὑμνεῖτω μόνον οὐχὶ βοῶν καὶ λέγων· <εὐφράνθην ἐπὶ τοῖς εἰρηκόσιν μοι εἰς οἶκον κυρίου πορευσόμεθα>¹ καὶ· <κύριε, ἡγάπησα εὐπρέπειαν οἴκου σου καὶ τόπον σκηνώματος δόξης σου>²,

[8] Καὶ μὴ μόνον γε ὁ καθείς, ἀλλὰ καὶ οἱ πάντες ἀθρόως ἐνὶ πνεύματι καὶ μιᾷ ψυχῇ γεραίροντες ἀνευφημῶμεν, <μέγας κύριος> ἐπιλέγοντες καὶ <αἰνετὸς σφόδρα ἐν πόλει τοῦ θεοῦ ἡμῶν, ἐν ᾧ ἀγίῳ αὐτοῦ>³. Καὶ γὰρ οὖν μέγας <ὡς ἀληθῶς, καὶ μέγας ὁ οἶκος αὐτοῦ, ὑψηλὸς καὶ ἐπιμήκης> καὶ <ῥαῖος κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων>⁴. μέγας κύριος <ὁ ποιῶν θαυμάσια μόνος>⁵. μέγας <ὁ ποιῶν μεγάλα καὶ ἀνεξιχνίαστα ἔνδοξά τε καὶ ἐξαίσια, ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς>⁶. μέγας ὁ <ἄλλοιῶν καιροὺς καὶ χρόνους, μεθιστῶν βασιλεῖς καὶ καθιστῶν, ἐγείρων ἀπὸ γῆς πτωχὸν καὶ ἀπὸ κοπρίας ἀνιστῶν πένητα>⁷. Καθεῖλεν δυνάστας ἀπὸ θρόνων, καὶ ὕψωσεν ταπεινοὺς ἀπὸ γῆς· πεινῶντας ἐνέπλησεν ἀγαθῶν⁸, καὶ βραχίονας ὑπερηφάνων συνέτριψεν⁹,

[9] Οὐ πιστοῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀπίστοις τῶν παλαιῶν διηγημάτων τὴν μνήμην πιστωσάμενος, ὁ θαυματουργός, ὁ μεγαλουργός, ὁ τῶν ὅλων δεσπότης, ὁ τοῦ σύμπαντος κόσμου δημιουργός, ὁ παντοκράτωρ, ὁ πανάγαθος, ὁ εἷς καὶ μόνος θεός, ᾧ τὸ καινὸν ἄσμα μέλπωμεν προσυπακούοντες <τῷ ποιῶντι θαυμάσια μόνῳ, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ· τῷ πατάξαντι βασιλεῖς μεγάλους καὶ ἀποκτείναντι βασιλεῖς κραταιοὺς, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ· ὅτι ἐν τῇ ταπεινώσει ἡμῶν ἐμνήσθη ἡμῶν καὶ ἐλυτρώσατο ἡμᾶς ἐκ τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν>¹⁰.

[10] Καὶ τὸν μὲν τῶν ὅλων πατέρα τοῦτοῖς ἀνευφημοῦντες μὴ ποτε διαλείπομεν· τὸν δὲ τῶν ἀγαθῶν ἡμῖν δεύτερον¹¹ αἵτιον τὸν τῆς θεογνωσίας εἰσηγητήν, τὸν τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας διδάσκαλον, τὸν τῶν ἀσεβῶν ὀλετήρα, τὸν τυραννοκτόνον, τὸν τοῦ βίου διορθωτήν, τὸν ἡμῶν τῶν ἀπεγνωσμένων σωτήρα Ἰησοῦν ἀνὰ στόμα φέροντες γεραίρωμεν,

[11] Ὅτι δὴ μόνος, οἷα παναγάθου πατρὸς μονώτατος ὑπάρχων πανάγαθος παῖς, γνῶμη τῆς πατρικῆς φιλανθρωπίας τῶν ἐν φθορᾷ κάτω που κειμένων ἡμῶν εὖ μάλα προθύμως ὑποδὺς τὴν φύσιν, οἷα τις ἱατρῶν ἄριστος τῆς τῶν καμνόντων ἔνεκεν σωτηρίας «Ὁρῇ μὲν δεινά, θιγγάνει δ' ἀηδέων ἐπ' ἄλλοτρίῃσι τε ξυμφορῇσιν ἰδίας καρποῦται λύπας»¹², οὐ νοσοῦντας αὐτὸ μόνον οὐδ' ἔλκεσι δεινοῖς καὶ σεσηπόσιν ἤδη τραύμασιν πιεζομένους, ἀλλὰ

¹ Ps 122(121), 1.

² Ps 26(25), 8.

³ Ps 48(47), 2.

⁴ Ps 45(44), 3.

⁵ Ps 72(71), 18.

⁶ Hi 9, 10.

jednorodzonego Syna. Więc niech każdy z powołanych głośno śpiewa i mówi: „Uradowałem się tym, co mi powiedziano – że pójdziemy do domu Pana”¹ i „Panie, miłując okazałość Twojego domu i miejsce, gdzie przebywa Twoja chwała”².

[8] Tak więc nie każdy z osobna, lecz wszyscy razem jednomyślnie i jednogłośnie chwalmy Go i mówmy do Niego: „Wielki jest Pan i godzien wielkiej chwały, w mieście Boga naszego, na swej świętej górze”³. Bo wielki jest naprawdę i wielki jest dom Jego, wysoki i obszerny, i „lśniący pięknoscią, tak że przewyższa domy synów ludzkich”⁴. Wielki jest Pan, „który sam jeden czyni rzeczy przedziwne”⁵; wielki Ten, „który czyni rzeczy wielkie i niezbadane, wspaniałe i niezwykle, których nie można zliczyć”⁶; wielki Ten, „który zmienia czasy i wieki, który królów strąca i wynosi, który podnosi z ziemi nędzarza i biedaka dźwiga z rynsztoka”⁷. „Mocarzy postrącał z tronów, a pokornych wywyższył z ziemi, głodnych nasycił dobrami”⁸ i „złamał ramię pysznych”⁹.

[9] Nie tylko wiernym, lecz i niewiernym potwierdził to, co przypominają dawne opowiadania – On, sprawca cudów, twórca wielkich dzieł, władca wszechrzeczy, stwórca całego świata, wszechmogący, najlepszy, jeden jedyny Bóg. Jemu śpiewajmy pieśń nową, „Temu, który jako jedyny czyni rzeczy przedziwne, bo na wieki Jego miłosierdzie; Temu, który pobił wielkich królów i zabił królów potężnych, bo na wieki Jego miłosierdzie, bo pamiętał o nas w naszym poniżeniu i wykupił nas z rąk naszych nieprzyjaciół”¹⁰.

[10] I nigdy nie przestaniemy tak wychwalać Ojca wszechświata. Drugiego¹¹ zaś Sprawcę naszego szczęścia, Tego, który nam dał poznać Boga, Nauczyciela prawdziwej pobożności, Niszczyciela bezbożników, Zabójcę tyranów, Odnowiciela życia, który nas zbawił pogrążonych w rozpacz – Jezusa – miejmy na ustach i wychwalajmy.

[11] Bowiem jedynie On jako jedyny i najlepszy Syn najlepszego Ojca zgodnie z Ojcowskim zamysłem dla dobra ludzi jak najchętniej przyjął naszą ludzką naturę, gdy my leżeliśmy pogrążeni w najgłębszym zepsuciu. Jak najlepszy lekarz, który, by wyleczyć chorych, „patrzy na bóle, dotyka tego, co wstrętne, i z cudzych dolegliwości zbiera własne cierpienia”¹², wybawił nas, którzy byliśmy nie tylko chorzy, nie tylko okryci strasznymi wrzodami

⁷ Ps 113(112), 7.

⁸ Łk 1, 52-53.

⁹ Hi 38, 15.

¹⁰ Ps 135, 4. 17-18. 23-24.

¹¹ Niektórzy na tej podstawie oskarżali Euzebiusza o poglądy ariańskie. Jest to jednak bardzo tradycyjny sposób mówienia, naszym zdaniem nie mający nic wspólnego z arianizmem.

¹² Por. HIPOKRATES, *De naturis* 1; ORYGENES, *Przeciw Celsusowi* IV, 15.

καὶ ἐν νεκροῖς κειμένους ἡμᾶς ἐξ αὐτῶν μυχῶν τοῦ θανάτου αὐτὸς ἑαυτῷ διεσώσατο, ὅτι μὴδ' ἄλλῃ τῇ τῶν κατ' οὐρανὸν τοσοῦτον παρῆν ἰσχύος, ὥς τῇ τῶν τοσοῦτων ἀβλαβῶς διακονήσασθαι σωτηρία.

[12] Μόνος δ' οὖν καὶ τῆς ἡμῶν αὐτῶν βαρυπαθοῦς φθορᾶς ἐφαψάμενος, μόνος τοὺς ἡμετέρους ἀνατλάς πόνους, μόνος τὰ πρόστιμα τῶν ἡμετέρων ἀσεβημάτων περιθέμενος¹, οὐχ ἡμιθνήτας, ἀλλὰ καὶ ἀάμπαν ἐν μνήμασι καὶ τάφοις μυσαρὺς ἤδη καὶ ὁδωδότας ἀναλαβὼν πάλαι τε καὶ νῦν σπουδῇ τῇ φιλανθρώπῳ παρὰ πᾶσαν τὴν οὐτινος οὖν ἡμῶν τε αὐτῶν ἐλπίδα σφῆζει τε καὶ τῶν τοῦ πατρὸς ἀγαθῶν ἀφθονίαν μεταδίδωσιν, ὁ ζωοποιός, ὁ φωταγωγός, ὁ μέγας ἡμῶν ἱατρὸς καὶ βασιλεὺς καὶ κύριος, ὁ Χριστὸς τοῦ θεοῦ.

[13] Ἀλλὰ τότε μὲν ἅπαξ ἐν νυκτὶ ζοφερᾷ καὶ σκότῳ βαθεῖ δαιμόνων ἀλιτηρίων πλάνη καὶ θεομισῶν πνευμάτων ἐνεργείαις πᾶν τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος κατορωρυγμένον αὐτὸ μόνον ἐπιφανείς, ὥς ἂν κηροῦ διατακέντος ταῖς αὐτοῦ βολαῖς τοῦ φωτός, τὰς πολυδέτους τῶν ἀσεβημάτων ἡμῶν σειρὰς διελύσατο.

[14] Νῦν δ' ἐπὶ τῇ τοσαύτῃ χάριτι καὶ εὐεργεσίᾳ τοῦ μισοκάλου φθόνου καὶ φιλοπονήρου δαίμονος μόνον οὐχὶ διαρρηγνυμένου καὶ πάσας αὐτοῦ τὰς θανατοποιούς καθ' ἡμῶν ἐπιστρατεύοντος δυνάμεις καὶ τὰ μὲν πρῶτα κυνὸς δίκην λυτῶντος, τοὺς ὁδόντας ἐπὶ τοὺς ἀφιεμένους κατ' αὐτοῦ λίθους προσαρᾶττοντος καὶ τὸν κατὰ τῶν ἀμυνομένων θυμὸν ἐπὶ τὰ ἄψυχα βλήματα καθιέντος, τοῖς τῶν προσευκτηρίων λίθοις καὶ ταῖς τῶν οἰκῶν ἀψύχοις ὕλαις τὴν θηριώδη μανίαν ἐπερείσαντος ἐρημίαν τε, ὥς γε δὴ αὐτὸς ἑαυτῷ ᾤετο, τῶν ἐκκλησιῶν ἀπεργασαμένου, εἴτα δὲ δεινὰ συρίγματα καὶ τὰς ὀφιώδεις αὐτοῦ φωνὰς τοτὲ μὲν ἀσεβῶν τυράννων ἀπειλαῖς, τοτὲ δὲ βλασφήμοις δυσσεβῶν ἀρχόντων διατάξεσιν ἀφιέντος καὶ προσέτι τὸν αὐτοῦ θάνατον ἐξερευγομένου καὶ τοῖς ἰώδεσι καὶ ψυχοφθόροις δηλητηρίοις τὰς ἀλίσκομένας πρὸς αὐτοῦ ψυχὰς φαρμάττοντος καὶ μόνον οὐχὶ νεκροῦντος ταῖς τῶν νεκρῶν εἰδώλων νεκροποιοῖς θυσίαις πάντα τε ἀνθρωπόμορφον θῆρα καὶ πάντα τρόπον ἄγριον καθ' ἡμῶν ὑποσαλεύοντος,

[15] Αὐθις ἐξ ὑπαρχῆς ὁ τῆς μεγάλης βουλῆς ἄγγελος², ὁ μέγας ἀρχιστράτηγος τοῦ θεοῦ, μετὰ τὴν αὐτάρκη διαγυμνασίαν ἣν οἱ μέγιστοι τῆς αὐτοῦ βασιλείας στρατιῶται διὰ τῆς πρὸς ἅπαντα ὑπομονῆς καὶ καρτερίας ἐνεδείξαντο, ἀθρόως οὕτως φανείς, τὰ μὲν ἐχθρὰ καὶ πολέμια εἰς ἀφανὲς καὶ τὸ μὴθὲν κατεστήσατο, ὥς μὴδὲ πώποτε ὠνομάσθαι δοκεῖν, τὰ δ' αὐτῷ φίλα καὶ οἰκεῖα δόξης ἐπέκεινα παρὰ πᾶσιν, οὐκ ἀνθρώποις μόνον, ἀλλ' ἤδη καὶ δυνάμεσιν οὐρανίοις ἡλίῳ τε καὶ σελήνῃ καὶ ἄστροις καὶ τῷ σύμπαντι οὐρανῷ τε καὶ κόσμῳ προήγαγεν, ὥστε ἤδη,

¹ Por. Iz 53, 4-5.

i pełni jątrzących się ran, lecz nawet leżeliśmy już wśród trupów. On wybawił nas dla siebie z otchłani śmierci, jako że żaden inny mieszkaniiec niebios nie miał takiej mocy, żeby bez uszczerbku dokonać zbawienia tylu ludzi.

[12] Bowiem tylko On jeden dotknął głębi naszego zepsucia, On jeden wziął na siebie nasze cierpienia, On jeden przyjął karę za nasze bezbożności¹. On nas podźwignął, którzy nie tylko byliśmy na wpół umarli, ale leżeliśmy w grobach i mogiłach, już w rozkładzie i cuchnący; zbawia nas, tak dawniej jak i teraz, swą pełną miłości troską, wbrew wszelkiej czyjejkolwiek nadziei, nawet i naszej, i jak najobficiej udziela nam Ojcowskich dóbr – On, Twórca życia, Dawca światła, nasz wielki Lekarz i Król, i Pan, Boży Pomazaniec.

[13] Niegdyś, gdy cały rodzaj ludzki z powodu obłądu złowrogich demonów i działań duchów nienawidzących Boga leżał pogrążony w ciemnej nocy i głębokich mrokach, On jeden się objawił i jak воск topnieje w promieniach światła, tak stopniały więzy naszych bezbożności.

[14] Teraz zaś tak wielka łaska i dobrodziejstwo prawie złamały owego zazdrosnego demona, który nienawidzi tego co dobre, który tak kocha to co złe, że skierował przeciwko nam całą swą śmiertcionośną potęgę. Najpierw jak wściekły pies, który gryzie rzucane na siebie kamienie i na tych martwych przedmiotach wyładowuje całą złość ku tym, którzy odpychają go od siebie, swój dziki szal zwrócił przeciwko kamieniom przybytków modlitwy i przeciw martwemu budulcowi domów i tak jak zamierzał, sprawił, że opustoszały nasze kościoły. Następnie rozległ się jego przeraźliwy świst i węzowe syki: to w pogrózkach bezbożnych tyranów, to znów w bluźnierczych rozporządzeniach występnych władców. Potem sączył swój śmiertcionośny jad, pochwycone przez siebie dusze zatrzał straszliwą, śmiertelną trucizną i niemal je zabił przez owe zabójcze ofiary składane martwym bożkom. Wreszcie poszczuł przeciwko nam wszelkie zwierzę i wszelką dzicz w ludzkiej postaci.

[15] Wówczas na nowo Anioł Wielkiej Rady², wielki Boży wódz naczelny zjawił się nagle, gdy już dość długo trwały te zapasy, jakie najdzielniejsi żołnierze Jego Kościoła podejmowali z taką wytrwałością w każdej sytuacji i z takim bohaterstwem. Swych wrogów i nieprzyjaciół zniszczył tak całkowicie i doszczętnie, że wydaje się, iż nawet ich imię nigdy nie istniało. Zaś swych przyjaciół i domowników wyniósł do najwyższej chwały, nie tylko wobec ludzi, lecz nawet wobec mocy niebieskich: słońca, księżyca, gwiazd, całego nieba i świata.

² Iz 9, 6.

[16] Ὁ μὴδὲ ἄλλοτέ πω, τοὺς πάντων ἀνωτάτω βασιλέας ἢς λελόγχασι παρ' αὐτοῦ τιμῆς συνησθημένως νεκρῶν μὲν εἰδώλων καταπτύειν προσώποις, πατεῖν δ' ἄθεσμα δαιμόνων θέσμια καὶ παλαιᾶς ἀπάτης πατροπαραδότου καταγελᾶν, ἓνα δὲ αὐτὸν μόνον θεὸν τὸν κοινὸν ἀπάντων καὶ ἑαυτῶν εὐεργέτην γνωρίζειν Χριστὸν τε τοῦ θεοῦ παῖδα παμβασιλέα τῶν ὅλων ὁμολογεῖν σωτήρᾳ τε αὐτὸν ἐν στήλαις ἀναγορεύειν, ἀνεξαλείπτῳ μνήμῃ τὰ κατορθώματα καὶ τὰς κατὰ τῶν ἀσεβῶν αὐτοῦ νίκας μέση τῇ βασιλευούσῃ τῶν ἐπὶ γῆς πόλει βασιλικοῖς χαρακτήρσι προσεγγράφοντας, ὥστε μόνον τῶν ἐξ αἰῶνος Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν ἡμῶν σωτήρα καὶ πρὸς αὐτῶν τῶν ἐπὶ γῆς ἀνωτάτω οὐχ οἷα κοινὸν ἐξ ἀνθρώπων βασιλέα γενόμενον ὁμολογεῖσθαι, ἀλλ' οἷα τοῦ καθ' ὅλων θεοῦ παῖδα γνήσιον καὶ αὐτὸν θεὸν προσκυνεῖσθαι.

[17] Καὶ εἰκότως· τίς γὰρ τῶν πώποτε βασιλέων τοσοῦτον ἀρετῆς ἡνέγκατο, ὥς πάντων τῶν ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων ἀκοὴν καὶ γλῶτταν ἐμπλήσαι τῆς αὐτοῦ προσηγορίας; τίς βασιλεὺς νόμους εὐσεβεῖς οὕτω καὶ σώφρονας διαταξάμενος ἀπὸ περάτων γῆς καὶ εἰς ἄκρα τῆς ὅλης οἰκουμένης εἰς ἐπήκοον ἅπασιν ἀνθρώποις ἀναγινώσκεσθαι διαρκῶς ἐκράτουνεν;

[18] Τίς ἀνημέρων ἐθνῶν ἔθῃ βάρβαρα καὶ ἀνήμερα τοῖς ἡμέροις αὐτοῦ καὶ φιλανθρωποτάτοις παρέλυσεν νόμοις; τίς αἰῶσιν ὅλοις ὑπὸ πάντων πολεμούμενος τὴν ὑπὲρ ἀνθρώπων ἀρετὴν ἐπεδείξατο, ὥς ἀνθεῖν ὁσημέραι καὶ νεάζειν διὰ παντὸς τοῦ βίου;¹

[19] Τίς ἔθνος τὸ μὴδὲ ἀκουσθὲν ἐξ αἰῶνος οὐκ ἐν γωνία ποι γῆς λεληθός, ἀλλὰ καθ' ὅλης τῆς ὑφ' ἥλιον ἰδρύσατο; τίς εὐσεβείας ὅπλοις οὕτως ἐφράξατο τοὺς στρατιώτας, ὥς ἀδάμαντος τὰς ψυχὰς κραταιοτέρους ἐν τοῖς πρὸς τοὺς ἀντιπάλους ἀγῶσιν διαφαίνεσθαι;

[20] Τίς βασιλέων ἐς τοσοῦτον κρατεῖ καὶ στρατηγεῖ μετὰ θάνατον καὶ τρόπαια κατ' ἐχθρῶν ἵστησιν καὶ πάντα τόπον καὶ χώραν καὶ πόλιν, Ἑλλάδα τε καὶ βάρβαρον, βασιλικῶν οἰκῶν αὐτοῦ πληροῖ καὶ θείων ναῶν ἀφιερώμασιν, οἷα τάδε τὰ τοῦδε τοῦ νεῷ περικαλλῇ κοσμήματά τε καὶ ἀναθήματα; ἃ καὶ αὐτὰ σεμνὰ μὲν ὡς ἀληθῶς καὶ μεγάλα ἐκπλήξεώς τε καὶ θαύματος ἄξια καὶ οἷα τῆς τοῦ σωτήρος ἡμῶν βασιλείας ἐναργῆ δείγματα, ὅτι καὶ <νῦν αὐτὸς εἶπεν καὶ ἐγενήθησαν, αὐτὸς ἐντείλατο καὶ ἐκτίσθησαν>² (τί γὰρ καὶ ἔμελλεν τοῦ παμβασιλέως καὶ πανηγεμόνος καὶ αὐτοῦ θεοῦ λόγου ἐνστήσεσθαι τῷ νεύματι;), σχολῆς τε λόγων οἰκειάς εἰς ἀκριβῆ θεωρίαν τε καὶ ἐρμηνεῖαν τυγχάνει δεόμενα.

[21] Οὐ μὴν ὅσα καὶ οἷα τὰ τῆς τῶν πεπονηκότων προθυμίας κέκριται παρ' αὐτῷ τῷ θεολογουμένῳ τὸν ἔμψυχον πάντων ὑμῶν καθορῶντι ναὸν καὶ τὸν ἐκ ζώντων λίθων καὶ βεβηκότων οἶκον³ ἐποπτεύοντι εὖ καὶ

¹ Par. 17-18 por. w *Laus Constantini* 16.

² Ps 33(32), 9; 148, 5.

[16] Oto rzecz niesłychana: najwyżsi cesarze, świadomi, że swą godność otrzymali od Niego, pluą w twarz martwym bożkom, depczą bezbożne obrzędy demonów i śmieją się z dawnego tradycyjnego obłędu. Uznają tylko jednego Boga, wspólnego Dobroczyncę wszystkich, również ich. Wyznają, że Chrystus jest Synem Bożym i Najwyższym Królem wszechrzeczy. Ogłaszają na stelach, że jest Zbawicielem, i w samym środku miasta, stolicy świata, cesarskimi znakami na wieczną pamiątkę wypisują Jego wielkie czyny i zwycięstwa nad bezbożnikami. Tak więc Jezusa Chrystusa, naszego Zbawiciela, jako jedyne spośród wszystkich, którzy kiedykolwiek istnieli, najwyżej postawione osoby na tej ziemi ogłaszają już nie zwykłym królem wywodzącym się z ludu, lecz oddają Mu cześć jako prawdziwemu Synowi Boga wszechrzeczy i samemu Bogu.

[17] I słusznie. Któryż bowiem spośród królów, jacy kiedykolwiek istnieli, osiągnął taki poziom dzielności, by jego imię było na ustach i w uszach wszystkich ludzi na całej ziemi? Który król wydał prawa tak znaczne i mądre i mógł je skutecznie podać do powszechnej wiadomości wszystkich ludzi, od jednego krańca ziemi do drugiego?

[18] Kto dzikie i surowe obyczaje barbarzyńskich ludów zastąpił swymi łagodnymi i tak bardzo ludzkimi prawami? Kto całe wieki zwalczany przez wszystkich okazał tak nadludzką moc, że z dnia na dzień coraz bardziej rozkwita ona i odnawia na całym świecie?¹

[19] Kto stworzył lud, o jakim nigdy nie słyszano, nie ukryty w jakimś zakątku ziemi, ale rozlany po całej ziemi pod słońcem? Kto swych żołnierzy tak uzbroił w oręż pobożności, że w walkach z przeciwnikami ich dusze zdawały się twardsze niż diament?

[20] Który król po swej śmierci tak wielką ma władzę i wojsko i stawia znaki zwycięstwa nad nieprzyjaciółmi? Kto wszystkie miejsca, wsie i miasta, Helladę i kraje barbarzyńskie wypełnia uroczystościami poświęcenia swych królewskich pałaców i przybytków Bożych – tak jak widzimy przepiękne ozdoby i dary tej tutaj świątyni? Są one rzeczywiście święte i wspaniałe, zdumiewające i godne podziwu i są jak gdyby wyraźnymi dowodami królowania naszego Zbawiciela. Bowiem jeszcze teraz „rzekł i wszystko powstało, rozkazał i zostało stworzone”². Któż bowiem mógłby się sprzeciwić woli Słowa samego Boga, Króla nad królami i Wodza nad wszystkich wodzów? Potrzeba by odrębnej rozprawy, by się tym sprawom dokładnie przyjrzeć i je wyjaśnić.

[21] Gorliwość tych, którzy nie szczędzili trudu, ma w oczach Boga wielką wartość. Patrzy On bowiem na świątynię ducha was wszystkich i spogląda na dom zbudowany z żywych i mocnych kamieni³, dobrze i mocno wsparty

³ Por. 1 P 2, 5.

ἀσφαλῶς ἰδρυμένον <ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν, ὄντος ἀκρογωνιαίου λίθου αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὃν ἀπεδοκίμασαν>¹ μὲν οὐχ οἱ τῆς παλαιᾶς καὶ μηκέτ' οὔσης ἐκείνης μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς εἰς ἔτι νῦν τῶν πολλῶν ἀνθρώπων οἰκοδομῆς κακοὶ κακῶν ὄντες ἀρχιτέκτονες, δοκιμάσας δ' ὁ πατήρ καὶ τότε καὶ νῦν <εἰς κεφαλὴν γωνίας>² τῆσδε τῆς κοινῆς ἡμῶν ἐκκλησίας ἰδρύσατο.

[22] Τοῦτον δὴ οὖν τὸν ἐξ ὑμῶν αὐτῶν ἐπεσκευασμένον ζῶντος θεοῦ ζῶντα ναόν, τὸ μέγιστον καὶ ἀληθεῖ λόγῳ θεοπρεπὲς ἱερεῖόν φημι, οὗ τὰ ἐνδοτάτω ἄδυτα τοῖς πολλοῖς ἀθεώρητα καὶ ὄντως ἅγια καὶ τῶν ἁγίων ἅγια, τίς ἂν ἐποπτεύσας ἐξειπεῖν τολμήσειεν; τίς δὲ κἄν εἰσκύβαι περιβόλων ἱερῶν εἶσω δυνατός, ὅτι μὴ μόνος ὁ μέγας τῶν ὅλων ἀρχιερεὺς, ὃ μόνῳ θέμις πάσης λογικῆς ψυχῆς τὰ ἀπόρρητα διερευνᾶσθαι;

[23] Τάχα δὲ καὶ ἄλλῃ δευτερεύειν μετὰ τοῦτον ἐνὶ μόνῳ τῶν ἴσων ἐφικτόν, τῷδε τῷ προκαθημένῳ τῆσδε τῆς στρατιᾶς ἡγεμόνι, ὃν αὐτὸς ὁ πρῶτος καὶ μέγας ἀρχιερεὺς δευτερείοις τῶν τῆδε ἱερείων τιμήσας, ποιμένα τῆς ὑμετέρας ἐνθέου ποίμνης κλήρω καὶ κρίσει τοῦ πατρὸς τὸν ὑμέτερον λαχόντα λαόν, ὡς ἂν θεραπευτὴν καὶ ὑποφήτην αὐτὸς ἑαυτοῦ κατετάξατο, τὸν νέον Ἀαρὼν ἢ Μελχισεδεκ ἀφωμοιωμένον τῷ υἱῷ τοῦ θεοῦ μένοντά τε καὶ πρὸς αὐτοῦ τηρούμενον εἰς τὸ διηνεκὲς ταῖς κοιναῖς ἀπάντων ἡμῶν εὐχαῖς.

[24] Τοῦτ' δὴ οὖν ἐξέστω μόνῳ μετὰ τὸν πρῶτον καὶ μέγιστον ἀρχιερέα, εἰ μὴ τὰ πρῶτα, τὰ δεύτερα γοῦν ὅμως ὁρᾶν τε καὶ ἐπισκοπεῖν τῆς ἐνδοτάτω τῶν ὑμετέρων ψυχῶν θεωρίας, πείρα μὲν καὶ χρόνου μήκει ἕκαστον ἀκριβῶς ἐξητακότι σπουδῇ τε τῇ αὐτοῦ καὶ ἐπιμελείᾳ τοὺς πάντας ὑμᾶς ἐν κόσμῳ καὶ λόγῳ τῷ κατ' εὐσέβειαν διατεθειμένῳ δυνατῷ τε ὄντι μᾶλλον ἀπάντων, ὧν αὐτὸς σὺν θείᾳ δυνάμει κατηρτίσατο, τούτων τοῖς ἔργοις ἐφαμίλλως ἀποδοῦναι τοὺς λόγους.

[25] Ὁ μὲν οὖν πρῶτος καὶ μέγας ἡμῶν ἀρχιερεὺς ὅσα βλέπει <τὸν πατέρα ποιοῦντα, ταῦτα>, φησὶν, <ὁμοίως καὶ ὁ υἱὸς ποιεῖ>³. ὁ δὲ καὶ αὐτὸς ὡς ἂν ἐπὶ διδάσκαλον τὸν πρῶτον καθαροῖς νοδὸς ὁμμασιν ἀφορῶν, ὅσα βλέπει ποιοῦντα, ὡς ἂν ἀρχετύποις χρώμενος παραδείγμασιν, τούτων τὰς εἰκόνας, ὡς ἐνὶ μάλιστα δυνατόν, εἰς τὸ ὁμοιότατον δημιουργῶν ἀπειργάσατο, οὐδὲν ἐκεῖν καταλιπὼν τῷ Βεσελεηλ, ὃν αὐτὸς ὁ θεὸς πνεύματος ἐμπλήσας σοφίας καὶ συνέσεως καὶ τῆς ἄλλης ἐντέχνου καὶ ἐπιστημονικῆς γνώσεως, τῆς τῶν οὐρανίων τύπων διὰ συμβόλων ναοῦ κατασκευῆς δημιουργὸν ἀνακέκληται⁴.

[26] Ταύτῃ δ' οὖν καὶ ὅδε Χριστὸν ὅλον, τὸν λόγον, τὴν σοφίαν, τὸ φῶς ἐν τῇ αὐτῷ αὐτοῦ ἀγαλματοφορῶν ψυχῇ, οὐδ' ἔστιν εἰπεῖν οἷα σὺν

¹ Ef 2, 20.

² Ps 118(117), 22; Mt 21, 42; Mk 12, 10; Łk 20, 17; 1 P 2, 7.

„na fundamencie apostołów i proroków, gdzie kamieniem węgielnym jest sam Jezus Chrystus”¹, którego jednak odrzucili budowniczy nie tylko tego dawnego i już nieistniejącego budynku, ale także ci, którzy wznosili jeszcze dziś istniejącą dla wielu ludzi budowlę – źli budowniczowie złych dzieł. Lecz Ojciec uznał Jego wartość, wtedy i teraz, i umieścił Go jako „kamień węgielny”² tego naszego wspólnego Kościoła.

[22] Ten więc utworzony z was samych żywy przybytek Boga żywego, tę największą i naprawdę godną Boga, jak mówię, świątynię, której wewnątrz jest dla tłumu niedostępne i niewidzialne, rzeczywiście święte i Święte Świętych, któż by oglądał i śmiał o nim mówić? Któż mógłby przedostać się do wnętrza tych świętych przybytków, jeśli nie sam tylko wielki Arcykapłan wszechświata, któremu jedynemu wolno badać tajemnice wszelkiej duszy rozumnej?

[23] Lecz może jeszcze ktoś inny jako drugi po Nim, lecz tylko jeden spośród równych sobie, cieszy się tym samym przywilejem; to wódz tego wojska tutaj, którego sam pierwszy i wielki Arcykapłan wyniósł na drugi stopień godności wśród tutejszych kapłanów. Jako pasterz waszej Bożej trzody objął on wasz lud z wyboru i woli Ojca. Jego Bóg uczynił jakby swoim sługą i rzecznikiem, nowym Aaronem czy Melchizedekiem. On stał się podobny do Syna Bożego. On pozostaje wśród nas i na długie lata zachowa go Bóg dzięki wspólnym naszym modlitwom.

[24] A więc jemu jednemu niech będzie wolno, jeśli nie jako pierwszemu, to na drugim miejscu po owym pierwszym i najwyższym Arcykapłanie, oglądać i badać najskrytsze wnętrza naszych dusz. Przebywając z wami długo, poznał dobrze każdego z was, dzięki swej gorliwości i pieczołowitości zaszczerpił wam piękno i naukę religii, a sam lepiej niż wszyscy może opowiedzieć to, czego dokonał dzięki Bożej pomocy, słowem, które wiernie odda jego dzieła.

[25] Nasz pierwszy i wielki Arcykapłan mówi, że co widzi, „że czyni Ojciec, podobnie czyni i Syn”³. Otóż on także patrzy czystymi oczyma swej duszy na pierwszego Arcykapłana jak na swego mistrza, a co widzi, że On czyni, te przykłady i wzorce jak najdokładniej naśladuje. W niczym nie ustępuje owemu Beseleelowi, którego sam Bóg przepełnił duchem mądrości i rozumu i wszelką inną wiedzą z zakresu sztuki i nauki i powołał go na twórcę budowy swego przybytku według wzorów symbolicznych, wziętych z nieba⁴.

[26] Tak więc i on nosił w swej duszy obraz całego Chrystusa, który jest Słowem, Mądrością i Światłością. A już nie da się wyrazić, z jaką wielkoduszością, jaką hojną i bezgranicznie szczodłą ręką ducha, z jakim poparciem was wszystkich, którzy z największą gorliwością i wielkoduszością

³ J 5, 19.

⁴ Wj 31, 2-3.

μεγαλοφροσύνη πλουσία τε καὶ ἀπλήστῳ διανοίας χειρὶ καὶ σὺν οἷα πάντων ὑμῶν φιλοτιμία, τῇ τῶν εἰσφορῶν μεγαλοψυχία τῆς αὐτῆς αὐτῷ προθέσεως κατὰ μηδένα τρόπον ἀπολειφθῆναι φιλονεικότερον μεγαλοφρονουμένων, τὸν μεγαλοπρεπῆ τόνδε θεοῦ τοῦ ὑψίστου νεῶν τῷ τοῦ κρείττονος παραδείγματι, ὡς ἂν ὀρώμενον μὴ ὀρωμένου, τὴν φύσιν ἐμπερῇ συνεστήσατο, χῶρον μὲν τόνδε, ὃ τι καὶ ἄξιον εἰπεῖν πρῶτον ἀπάντων, πάσης οὐ καθαρᾶς ὕλης ἐχθρῶν ἐπιβουλαῖς κατακεχωσμένον οὐ παριδὼν οὐδὲ τῇ τῶν αἰτίων παραχωρήσας κακία, ἐξὸν ἐφ' ἑτερον ἐλθόντα, μυρίων ἄλλων εὐπορουμένων τῇ πόλει, ῥαστώνην εὐρασθαι τοῦ πόνου καὶ πραγμάτων ἀπηλλάχθαι.

[27] Ὁ δὲ πρῶτον αὐτὸν ἐπὶ τὸ ἔργον ἐγείρας, εἴτα δὲ τὸν σύμπαντα λαὸν προθυμία ῥώσας καὶ μίαν ἐξ ἀπάντων μεγάλην χεῖρα συναγαγών, πρῶτον ἄθλον ἡγωνίζετο, αὐτὴν δὴ μάλιστα τὴν ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν πεπολιορκημένην, αὐτὴν τὴν προπονήσασαν καὶ τοὺς αὐτοὺς ἡμῖν καὶ πρὸ ἡμῶν διωγμοὺς ὑπομείνας, τὴν μητρὸς δίκην τῶν τέκνων ἐρημωθείσαν ἐκκλησίαν συναπολαῦσαι δεῖν οἰόμενος τῆς τοῦ παναγάθου μεγαλοδωρεᾶς¹.

[28] Ἐπειδὴ γὰρ τοὺς παῖδας αὐθις ὁ μέγας ποιμήν, τοὺς θῆρας καὶ τοὺς λύκους καὶ πᾶν ἀπηνὲς καὶ ἄγριον γένος ἀποσοβήσας καὶ <τὰς μύλας τῶν λεόντων>², ἧ φησιν τὰ θεῖα λόγια, συντρίψας, ἐπὶ ταυτὸν αὐθις συνελθεῖν ἠξίωσεν, δικαιοτάτα καὶ τῆς ποιμένης τὴν μάνδραν ἀνίστη <τοῦ καταισχῦναι ἐχθρὸν καὶ ἐκδικητὴν>³ καὶ ὡς ἂν ἔλεγχον ταῖς θεομάχοις τῶν ἀσεβῶν προαγάγοι τόλμαις.

[29] Καὶ νῦν οἱ μὲν οὐκ εἰσὶν οἱ θεομισεῖς, ὅτι μηδὲ ἦσαν, ἐς βραχὺ δὲ ταράξαντες καὶ παραχθέντες, εἰθ' ὑποσχόντες τιμωρίαν οὐ μεμπτὴν τῇ δίκῃ, ἑαυτοὺς καὶ φίλους καὶ οἴκους ἄρδην ἀναστάτους κατέστησαν, ὡς τὰς πάλαι στήλαις ἱεραῖς καταγραφείσας προρρήσεις ἔργοις πιστὰς ὁμολογεῖσθαι, δι' ὧν τά τε ἄλλα ὁ θεῖος ἐπαληθεύει λόγος, ἀτὰρ καὶ τάδε περὶ αὐτῶν ἀποφαινόμενος <ρόμφαίαν ἐσπάσαντο οἱ ἁμαρτωλοί>.

[30] <Ἐνέτειναν τόξον αὐτῶν τοῦ καταβαλεῖν πτωχὸν καὶ πένητα, τοῦ σφάζαι τοὺς εὐθεῖς τῇ καρδίᾳ· ἡ ῥομφαία αὐτῶν εἰσέλθοι εἰς τὰς καρδίας αὐτῶν καὶ τὰ τόξα αὐτῶν συντριβεῖν>⁴ καὶ πάλιν ἀπώλετο τὸ μνημόσυνον αὐτῶν μετ' ἡχοῦ, καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν ἐξήλειπται εἰς τὸν αἰῶνα καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος>⁵, ὅτι δὴ καὶ ἐν κακοῖς γενόμενοι <ἐκέκραξαν, καὶ οὐκ ἦν ὁ σῶζων· πρὸς κύριον, καὶ οὐκ εἰσήκουσεν αὐτῶν, ἀλλ'>⁶ οἱ μὲν <συνεποδίσθησαν καὶ ἔπεσαν, ἡμεῖς δὲ ἀνέστημεν καὶ ἀνωρθώθημεν>⁷. καὶ τό γ' ἐν τούτοις προαναφωνοῦν <κύριε, ἐν τῇ πόλει σου τὴν εἰκόνα αὐτῶν ἐξουδενώσεις>⁸ ἀληθὲς ὑπ' ὀφθαλμοῖς πάντων ἀναπέφανται.

¹ Paragrafy 26 i 27 por z *Życie Konstantyna III*, 26.

² Ps 58(57), 7.

³ Ps 8, 3.

staraliście się wspaniałością swych darów pod każdym względem dorównać jego zamiarom, budował on tę przepyszną świątynię Boga Najwyższego, z natury swej podobną do owego idealnego wzorca, jak tylko to, co widzialne, może być podobne do tego, co niewidzialne. Przede wszystkim trzeba zaznaczyć, że nie porzucił tego miejsca tutaj, które nieprzyjaciele z rozmysłem zanieczyścili wszelkiego rodzaju śmieciami, że nie ustąpił przed sprawcami takiej niegodziwości, chociaż przy wielkiej liczbie doskonale położonych w mieście miejsc mógł wybrać inne, a przez to ułatwić sobie pracę i oszczędzić trudu.

[27] Najpierw więc sam przyłożył ręki do dzieła, a potem swym zapalem porwał za sobą cały lud, przemienił wszystkich w jedną wielką rękę i tak stanął do pierwszych zawodów. Ten kościół, który przetrwał nieprzyjacielskie oblężenie, który pierwszy cierpiał mękę i te same razem z nami i jeszcze przed nami znosił prześladowania, który jak matka tracił swe dzieci, przede wszystkim powinien, jego zdaniem, mieć udział w wielkiej łaskawości Boga Najlepszego¹.

[28] Gdy bowiem Wielki Pasterz rozpędził zwierzęta, wilki i wszelkiego rodzaju okrutne i dzikie bestie i starł, jak mówi Słowo Boże, „zęby lwa”², chciał znowu zgromadzić swe dzieci w jednym miejscu. Bardzo słusznie więc odbudowano zagrodę trzody, „by wstydem okryć wroga i kata”³ i jak gdyby dać zwycięski odpór zakusom bezbożników zwróconym przeciw Bogu.

[29] A teraz już nie ma tych nieprzyjaciół Boga, jako że byli niczym. Przez krótki czas siali przerażenie, aż sami zostali przerażeni, a potem ponieśli zasłużoną karę i do ostatecznej zguby przywiedli siebie, swych przyjaciół i swoje domy i tak czyny potwierdziły prawdziwość przepowiedni wypisanych na świętych stelach, gdzie słowo Boże wśród innych prawd podaje: „Dobyli miecza grzesznicy,

[30] naciągnęli swój łuk, by razić biedaka i nędzarza, by wymordować ludzi szczerzego serca. Niech miecz ich przeszyje ich własne serca, a łuki ich niech popękają⁴. I znowu przebrzmiała pamięć o nich jak echo, a ich imię zostało wymazane na wieki i na wieki wieków”⁵. Otóż gdy się znaleźli w nieszczęściu, „wołali i nie było wybawcy, do Pana, i nie wysłuchał ich”⁶. „Oni zaś mieli spętane nogi i upadli, a myśmy wstali i trzymali się prosto”⁷. A jeszcze ta przepowiednia na oczach wszystkich stała się prawdą: „Panie, Ty w swoim mieście zniszczysz ich obraz”⁸.

⁴ Ps 37(36), 14-15.

⁵ Ps 9, 6-7.

⁶ Ps 18(17), 42.

⁷ Ps 20(19), 9.

⁸ Ps 73(72), 20.

[31] Ἄλλ' οἱ μὲν γιγάντων τρόπον θεομαχίαν ἐνστησάμενοι τοιαύτην εἰλήχασιν τὴν τοῦ βίου καταστροφὴν· τῆς δ' ἐρήμου καὶ παρ' ἀνθρώποις ἀπεγνωσμένης τοιαῦτα οἶα τὰ ὁρώμενα τῆς κατὰ θεὸν ὑπομονῆς τὰ τέλη, ὡς ἀναφωνεῖν αὐτῇ τὴν προφητείαν Ἡσαΐου <ταῦτα εὐφράνθητι,

[32] <Ἐρημος διψῶσα, ἀγαλλιάσθω ἔρημος καὶ ἀνθείτω ὡς κρίνον· καὶ ἐξανθήσει καὶ ἀγαλλιάσεται τὰ ἔρημα. Ἰσχύσατε, χεῖρες ἀνειμέναι καὶ γόνата παραλελυμένα· παρακαλέσατε, ὀλιγόψυχοι τῇ διανοίᾳ, ἰσχύσατε, μὴ φοβεῖσθε. Ἴδου ὁ θεὸς ἡμῶν κρίσιν ἀνταποδίδωσιν καὶ ἀνταποδώσει, αὐτὸς ἥξει καὶ σώσει ἡμᾶς· ὅτι, φησὶν, ἐρράγη ἐν τῇ ἐρήμῳ ὕδωρ, καὶ φάραγξ ἐν γῇ διψώσῃ, καὶ ἡ ἄνυδρος ἔσται εἰς ἔλη, καὶ εἰς τὴν διψώσαν γῆν πηγὴ ὕδατος ἔσται>¹.

[33] Καὶ τάδε μὲν λόγοις πάλαι προθεσπισθέντα βίβλοις ἱεραῖς καταβέβλητο, τά γε μὴν ἔργα οὐκέτ' ἀκοαῖς, ἀλλ' ἔργοις ἡμῖν παραδέδοται. Ἡ ἔρημος ἦδε, ἡ ἄνυδρος, ἡ χήρα καὶ ἀπερίστατος, ἥς <ὡς ἐν δρυμῷ ξύλων ἀξίναις ἐξέκοψαν> τὰς πύλας, <ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐν πέλυκι καὶ λαξευτηρίῳ> συνέτριψαν <αὐτήν, ἥς> καὶ τὰς βίβλους διαφθείραντες <ἐνεπύρισαν ἐν πυρὶ τὸ ἁγιαστήριον τοῦ θεοῦ, εἰς τὴν γῆν ἐβεβήλωσαν τὸ σκῆνωμα τοῦ ὀνόματος>² αὐτοῦ, ἦν ἐτρύγησαν <πάντες οἱ παραπορευόμενοι τὴν ὁδὸν> προκαθελόντες αὐτῆς τοὺς φραγμούς, ἦν <ἐλυμήνατο ὅς ἐκ δρυμοῦ καὶ μονιὸς ἄγριος κατενεμήσατο>³, Χριστοῦ δυνάμει παραδόξῃ νῦν, ὅτε θέλει αὐτός, γέγονεν <ὡς κρίνον>· ἐπεὶ καὶ <τότε> αὐτοῦ νεύματι, ὡς ἂν προκηδομένου πατρός, ἐπαιδεύετο· <ὃν γὰρ ἀγαπᾷ κύριος, παιδεύει, μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱὸν ὃν παραδέχεται>⁴.

[34] Μέτρῳ δὴτα κατὰ τὸ δέον ἐπιστραφεῖσα, αὐθις ἄνωθεν ἐξ ὑπαρχῆς ἀγαλλιᾶν προστάττεται ἐξανθεῖ τε ὡς κρίνον καὶ τῆς ἐνθέου εὐωδίας εἰς πάντας ἀποπνεῖ ἀνθρώπους, <ὅτι>, φησὶν, <ἐρράγη ἐν τῇ ἐρήμῳ ὕδωρ τὸ> νᾶμα τῆς θείας τοῦ σωτηρίου λουτροῦ παλιγγενεσίας, καὶ νῦν γέγονεν ἡ πρὸ μικροῦ ἔρημος <εἰς ἔλη, καὶ εἰς τὴν διψώσαν γῆν> ἔβρυσεν <πηγὴ ὕδατος> ζώντος, ἰσχυσάν τε ὡς ἀληθῶς <χεῖρες αἱ τὸ πρὶν ἀνειμέναι>, καὶ τῆς τῶν χειρῶν ἰσχύος ἔργα τάδε τὰ μεγάλα καὶ ἐναργεῖ δείγματα· ἀλλὰ καὶ τὰ πάλαι σεσαθρωμένα καὶ παρειμένα <γόνата> τὰς οἰκείας ἀπολαβόντα βάσεις, τὴν ὁδὸν τῆς θεογνωσίας εὐθυποροῦντα βαδίζει, ἐπὶ τὴν οἰκείαν ποίμνην τοῦ παναγάθου ποιμένος σπεύδοντα.

[35] Εἰ δὲ καὶ ταῖς τῶν τυράννων ἀπειλαῖς τὰς ψυχὰς τινες ἀπενάρκησαν, οὐδὲ τούτους ὁ σωτήριος ἀθεραπεύτους παρορᾷ λόγος, εὖ μάλα δὲ καὶ αὐτοὺς ἰώμενος ἐπὶ τὴν τοῦ θεοῦ παράκλησιν παρορμᾷ λέγων·

¹ Iz 35, 1-4. 6-7.

² Ps 74(73), 5-7.

[31] Lecz oni jak giganci wydali walkę Bogu i doczekali takiego jak i oni straszego końca. Natomiast Kościół, opuszczony i wzgardzony przez ludzi, ujrzał, jak widzieliśmy, kres tego, co wycierpiał dla Boga, tak jak mu przepowiadało prorocstwo Izajasza:

[32] „Ciesz się pustynio spragniona, raduj się pustynio i rozkwitaj jak lilia! I zakwitną, i radować się będą pustynie. Nabierzcie sił omdlałe ręce i bezwładne kolana, pocieszcie się, ludzie małego ducha, nabierzcie sił, nie lękajcie się! Oto Bóg nasz bierze odpłatę i brać będzie, sam przyjdzie i zbawi nas! Albowiem – powiada – wytrysnęła woda na pustyni i jar się otworzył w spragnionej ziemi, i kraina bezwodna zamieni się w jeziora, i ku spragnionej ziemi wytrysnie źródło wody”¹.

[33] Te słowa starej przepowiedni zostały umieszczone w świętych księgach, sama zaś rzecz została potwierdzona już nie przez opowieść, lecz fakty. Kościół – ta pustynia, ziemia bezwodna, osamotniona wdowa – którego bramy „porąbali siekierą jak drzewa w kniei”, „na drzazgi go posiekli toporem i kilofem”, którego księgi zniszczyli, „ogień wznieclili w świątyni Bożej, zrównali z ziemią przybytek Jego imienia”², w którym owoce zbierali „wszyscy przechodnie”, przeszedłszy wcześniej przez jego ogrodzenie, które „rozniósł dzik leśny, a pogryzły dzikie, samotnie żyjące zwierzęta”³, teraz cudowną mocą Chrystusa zgodnie z Jego wolą stał się „jak lilia”. Przecież i dawniej, gdy go karmił, czynił to z rozmysłem, jak troskliwy ojciec: „Albowiem kogo Pan miłuje, tego karmi, a chłoszcze każdego, którego przyjmuje za syna”⁴.

[34] Gdy poniósł kary, tyle ile trzeba, rozkazano mu z góry, by znowu się uradował, więc rozkwita „jak lilia” i Bożą woń rozlewa na wszystkich ludzi, „bowiem – mówi – wytrysnęła woda na pustyni”, krynica zbawczej kąpieli Bożego odrodzenia. To, co niedawno było pustynią, zmieniło się „w jeziora i ku spragnionej ziemi” wytrysło „źródło wody” żywej. Rzeczywiście nabrały sił „ręce wcześniej omdlałe”, a wielkimi i wymownymi dowodami siły tych rąk są te oto dzieła. Zaś wątłe dawniej i słabe „kolana” odzyskały możliwość chodzenia, idą prostą drogą Bożego poznania i spieszą do macierzystej owczarni Najlepszego Pasterza.

[35] Nawet tych, którzy wobec grózb tyranów upadli na duchu, zbawcze Słowo nie pozostawiło bez lekarstwa, lecz leczy ich z największą troskliwością i wzywa, by się uciekli do Bożej pomocy, mówiąc:

³ Ps 80(79), 13-14.

⁴ Hbr 12, 6.

[36] <Παρακαλέσατε, οἱ ὀλιγόψυχοι τῇ διανοίᾳ, ἰσχύσατε, μὴ φοβεῖσθε>¹.

Τούτων δεῖν ἀπολαῦσαι τὴν διὰ θεὸν γενομένην ἔρημον τοῦ λόγου προαγορεύοντος, ἐπακούσας ὁξείᾳ διανοίᾳ ἀκοῇ οὗτος ὁ νέος ἡμῶν καὶ καλὸς Ζοροβαβελ μετὰ τὴν πικρὰν ἐκείνην αἰχμαλωσίαν καὶ τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως², οὐ παριδὼν τὸ πτῶμα νεκρὸν, πρῶτιστα πάντων παρακλήσεσιν καὶ λιταῖς ἴλεω τὸν πατέρα μετὰ τῆς κοινῆς ὑμῶν ἀπάντων ὁμοφροσύνης καταστησάμενος καὶ τὸν μόνον νεκρῶν ζωοποιὸν σύμμαχον παραλαβὼν καὶ συνεργόν, τὴν πεσοῦσαν ἐξήγειρεν προαποκαθάρας καὶ προθεραπεύσας τῶν κακῶν, καὶ στολὴν οὐ τὴν ἐξ ἀρχαίου παλαιὰν αὐτῇ περιτέθεικεν, ἀλλ' ὁποίαν αὐθις παρὰ τῶν θείων χρησμῶν ἐξεπαιδεύετο, σαφῶς ὧδε λεγόντων· <καὶ ἔσται ἡ δόξα τοῦ οἴκου τούτου ἡ ἐσχάτη ὑπὲρ τὴν προτέραν>³.

[37] Ταύτῃ δ' οὖν πολὺ μείζονα τὸν χώρον ἅπαντα περιλαβὼν, τὸν μὲν ἔξωθεν ὠχυροῦτο περίβολον τῷ τοῦ παντὸς περιτειχίσματι, ὥς ἂν ἀσφαλέστατον εἴη τοῦ παντὸς ἔρκος·

[38] Πρόπυλον δὲ μέγα καὶ εἰς ὕψος ἐπηρμένον πρὸς αὐτὰς ἀνίσχοντος ἡλίου ἀκτῖνας ἀναπετάσας, ἤδη καὶ τοῖς μακρὰν περιβόλων ἔξω ἱερῶν ἐστῶσιν τῆς τῶν ἔνδον παρέσχεν ἀφθονίαν θέας, μόνον οὐχὶ καὶ τῶν ἀλλοτρίων τῆς πίστεως ἐπὶ τὰς πρῶτας εἰσόδους ἐπιστρέφων τὰς ὄψεις, ὥς ἂν μὴ παρατρέχοι τις ὅτι μὴ τὴν ψυχὴν καταнуγεῖς πρότερον μνήμη τῆς τε πρὶν ἐρημίας καὶ τῆς νῦν παραδόξου θαυματουργίας, ὑφ' ἧς τάχα καὶ ἐλκυσθήσεσθαι καταнуγέντα καὶ πρὸς αὐτῆς τῆς ὄψεως ἐπὶ τὴν εἴσοδον προτραπήσεσθαι ἤλπισεν.

[39] Εἴσω δὲ παρελθόντι πυλῶν οὐκ εὐθὺς ἐφῆκεν ἀνάγνοις καὶ ἀνίπτοις ποσὶν τῶν ἔνδον ἐπιβαίνειν ἀγίῳ, διαλαβὼν δὲ πλεῖστον ὅσον τὸ μεταξὺ τοῦ τε νεῷ καὶ τῶν πρῶτων εἰσόδων, τέτταρσι μὲν πέριξ ἐγκαρσίοις κατεκόσμησεν στοαῖς, εἰς τετράγωνόν τι σχῆμα περιφράξας τὸν τόπον, κίοσι πανταχόθεν ἐπαιρομέναις· ὧν τὰ μέσα διαφράγμασι τοῖς ἀπὸ ξύλου δικτυωτοῖς ἐς τὸ σύμμετρον ἤκουσι μήκους περικλείσας, μέσον αἶθριον ἠφίει εἰς τὴν τοῦ οὐρανοῦ κάτοψιν, λαμπρὸν καὶ ταῖς τοῦ φωτὸς ἀκτῖσιν ἀνειμένον ἀέρα παρέχων.

[40] Ἱερῶν δ' ἐνταῦθα καθαρσίων ἐτίθει σύμβολα, κρήνας ἄντικρυς εἰς πρόσωπον ἐπισκευάζων τοῦ νεῷ πολλῷ τῷ χεύματι τοῦ νάματος τοῖς περιβόλων ἱερῶν ἐπὶ τὰ ἔσω προΐουσιν τὴν ἀπόρυψιν παρεχομένης. Καὶ πρώτη μὲν εἰσιόντων αὕτη διατριβή, κόσμον ὁμοῦ καὶ ἀγλαίαν τῷ παντὶ τοῖς τε τῶν πρῶτων εἰσαγωγῶν ἔτι δεομένοις κατάλληλον τὴν μονὴν παρεχομένη.

[41] Ἀλλὰ γὰρ καὶ τὴν τούτων θέαν παραμεινψάμενος, πλείοσιν ἔτι μᾶλλον τοῖς ἐνδοτάτῳ προπύλοις τὰς ἐπὶ τὸν νεῷ παρόδους ἀναπεπταμένας ἐποίει, ὑπὸ μὲν ταῖς ἡλίου βολαῖς αὐθις τρεῖς πύλας ὑφ' ἐν καταθείς

¹ Por. Iz 35, 4.

² Dn 9, 27.

[36] „Pocieszcie się, ludzie małego ducha! Nabierzcie sił! Nie lękajcie się!”¹

Słowo przepowiedni, że ten, który dla Boga stał się pustynią, będzie się cieszyć tymi dobrami, słyszał wyostrzonym słuchem swego ducha nasz nowy i zacny Zorobabel, gdy się skończyła owa gorzka niewola i ohyda spustoszenia². Nie zaniedbał tych martwych ruin. Przede wszystkim modlitwami i błaganiami wyjednał sobie, z jednomyślnym udziałem was wszystkich, litość Ojca i przybrał sobie jako sprzymierzeńca i pomocnika Tego, który jako jedyny daje życie umarłym, i dźwignął upadły kościół, oczyściwszy go wcześniej i uleczywszy z niemocy. Potem odział go nie w jego starą szatę, lecz w taką, o jakiej znów dowiedział się z Bożych wyroczeni, które mówią wyraźnie: „I ostatnia chwała tego domu będzie większa od pierwszej”³.

[37] Wytoczył więc dla niego o wiele większe miejsce, a z zewnątrz cały obszar osłonił otaczającym go dookoła murem, aby wszystko objąć warownym ogrodzeniem.

[38] Przestronny i wysoki przedsionek umieścił wprost naprzeciwko promieni wschodzącego słońca, przez co w stojących z dala, poza świętym przybytkiem obudził pragnienie oglądania wnętrza świątyni. Ludzi obcych naszej wierze niemal zaprasza do spoglądania na pierwsze wejścia do świątyni, by już każdy przechodzień doznał silnego wzruszenia duszy, mając w pamięci wcześniejszą pustkę, a przed oczami obecne cudowne arcydzieło. A może zbudziła się w nim nadzieja, że człowieka, który uległ takiemu wrażeniu, samym tylko widokiem pociągnie i porwie do wnętrza.

[39] Kto zaś wejdzie do środka, nie wolno mu chodzić po wnętrzu świątyni brudnymi i nieumytymi stopami. Pozostawił więc ogromną wolną przestrzeń między przybytkiem a jego pierwszymi wejściami i otoczył ją i ozdobił czterema portykami o skośnym dachu, które całe to miejsce ujęły w czworobok, a z każdej strony wspierają się na kolumnach. Przechodząc między nimi zamknął wszędzie drewnianą kratą odpowiedniej wysokości, a przestrzeń w środku pozostawił otwartą, by mieć wolny widok na niebo i czyste powietrze wystawione na promienie światła.

[40] Tam właśnie umieścił symbole świętych oczyszczeń, stawiając naprzeciwko świątyni zbiorniki dostarczające pod dostatkiem żywej wody tym, którzy wstępują do wnętrza przybytków, a pragną się obmyć. I pierwszy postój wchodzących jest zarazem upiększeniem i ozdobą całości, a równocześnie najstosowniejszym miejscem dla tych, którzy jeszcze potrzebują pierwszych, podstawowych nauk.

[41] Lecz obdarzył nas jeszcze wspanialszym widokiem, bo za pomocą całego szeregu wewnętrznych przedsionków otworzył przejścia do świątyni.

³ Ag 2, 9.

πλευρόν, ὧν πολὺ τὰς παρ' ἐκάτερα μεγέθει τε καὶ πλάτει πλεονεκτεῖν τῇ μέσῃ χαρισάμενος παραπήγμασί τε χαλκοῦ σιδηροδέτοις καὶ ποικίλμασιν ἀναγλύφους διαφερόντως αὐτὴν φαιδρύνας, ὡς ἂν βασιλίδι ταύτῃ τοὺς δορυφόρους ὑπέζευξεν·

[42] Τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ ταῖς παρ' ἐκάτερα τοῦ παντὸς νεῶ στοαῖς τὸν τῶν προπύλων ἀριθμὸν διατάξας, ἄνωθεν ἐπὶ ταύταις ἄλλῃ πλείονι φωτὶ διαφόρους τὰς ἐπὶ τὴν οἶκον εἰσβολὰς ἐπενόει, ταῖς ἀπὸ ξύλου λεπτουργίαις καὶ τὸν περὶ αὐτὰς κόσμον καταποικίλλων. Τὸν δὲ βασιλείον οἶκον πλουσιωτέrais ἤδη καὶ δαψιλέσι ταῖς ὕλαις ὡχύρου, ἀφθόνῳ φιλοτιμίᾳ τῶν ἀναλωμάτων χρώμενος·

[43] Ἐνθα μοι δοκῶ περιττὸν εἶναι τοῦ δομήματος μήκη τε καὶ πλάτη καταγράφειν, τὰ φαιδρὰ ταῦτα κάλλη καὶ τὰ λόγου κρείττονα μεγέθη τὴν τε τῶν ἔργων ἀποστήλβουσιν ὅσιν τῷ λόγῳ διεξιόντι ὕψη τε τὰ οὐρανομήκη καὶ τὰς τούτων ὑπερκειμένας πολυτελεῖς τοῦ Λιβάνου κέδρους, ὧν οὐδὲ τὸ θεῖον λόγιον τὴν μνήμην ἀπεσιώπησεν <εὐφρανθήσεται φάσκον τὰ ξύλα τοῦ κυρίου, καὶ αἱ κέδροι τοῦ Λιβάνου ἃς ἐφύτευσεν>¹.

[44] Τί με δεῖ νῦν τῆς πανσόφου καὶ ἀρχιτεκτονικῆς διατάξεως καὶ τοῦ κάλλους τῆς ἐφ' ἐκάστου μέρους ὑπερβολῆς ἀκριβολογεῖσθαι τὴν ὑφήγησιν, ὅτε τῆς ὀψεως τὴν διὰ τῶν ὥτων ἀποκλείει μάθησιν ἢ μαρτυρία; ἀλλὰ γὰρ ὧδε καὶ τὸν νεῶν ἐπιτελέσας θρόνοις τε τοῖς ἀνωτάτω εἰς τὴν τῶν προέδρων τιμὴν καὶ προσέτι βάθροις ἐν τάξει τοῖς καθ' ὅλου κατὰ τὸ πρέπον κοσμήσας ἐφ' ἅπασιν τε τὸ τῶν ἁγίων ἅγιον θυσιαστήριον ἐν μέσῳ θεῖς, αὐθις καὶ τάδε, ὡς ἂν εἴη τοῖς πολλοῖς ἄβατα, τοῖς ἀπὸ ξύλου περιέφραττε δικτύοις εἰς ἄκρον ἐντέχνου λεπτουργίας ἐξησκημένοις, ὡς θαυμάσιον τοῖς ὁρώσιν παρέχειν τὴν θέαν.

[45] Ἄλλ' οὐδὲ τοῦδαφος ἄρα εἰς ἀμελὲς ἔκειτο αὐτῷ· καὶ τόδε γοῦν λίθῳ μαρμάρῳ εὖ μάλα κόσμῳ παντὶ λαμπρύνας, ἤδη λοιπὸν καὶ ἐπὶ τὰ ἐκτὸς τοῦ νεῶ μετῆει, ἐξέδρας καὶ οἴκους τοὺς παρ' ἐκάτερα μεγίστους ἐπισκευάζων ἐντέχνως ἐπὶ ταῦτὸν εἰς πλευρὰ τῷ βασιλείῳ συνεζευγμένους καὶ ταῖς ἐπὶ τὸν μέσον οἶκον εἰσβολαῖς ἡνωμένους· ἃ καὶ αὐτὰ τοῖς ἔτι καθάρσεως καὶ περιρραντηρίων τῶν διὰ ὕδατος καὶ ἁγίου πνεύματος ἐγγρῆζουσιν ὁ εἰρηνικώτατος ἡμῶν Σολομών ὁ τὸν νεῶν τοῦ θεοῦ δειμάμενος ἀπειργάζετο, ὡς μηκέτι λόγον, ἀλλ' ἔργον γεγενῆσθαι τὴν ἄνω λεχθεῖσαν προφητείαν².

[46] Γέγονεν γὰρ καὶ νῦν ὡς ἀληθῶς ἐστίν ἡ <δόξα τοῦ οἴκου τούτου ἡ ἐσχάτη ὑπὲρ τὴν προτέραν>³. Ἔδει γὰρ καὶ ἀκόλουθον ἦν τοῦ ποιμένου αὐτῆς καὶ δεσπότης ἅπαξ τὸν ὑπὲρ αὐτῆς θάνατον καταδεξαμένου καὶ μετὰ

¹ Ps 104(103), 16.

² Sale te zapewne miały służyć jako miejsca spotkań katechumenów.

Prosto na promienie słońca wystawił znowu trzy bramy, wszystkie z tej samej strony, i zarządził, by środkowa przewyższała obie boczne wielkością i szerokością. Ozdobił ją spiżowymi płytami spojenymi żelazem i upiększył je rozmaitymi płaskorzeźbami. Przy niej zaś, jak przy jakiejś królowej, postawił na straży tamte dwie bramy.

[42] W taki sam sposób ustalił liczbę przedsionków dla portyków postawionych po obu stronach świątyni, zaś żeby z góry uzyskać oświetlenie, przewidział nad nimi od strony przybytku szereg okien, którym dał piękny wystrój z misternie rzeźbionego drewna.

Zaś samą bazylikę przybrał materiałem jeszcze bogatszym i cenniejszym, w swej bezgranicznej szczodropliwości nie licząc się zupełnie z wysokością nakładów.

[43] Wydaje mi się, że nie trzeba tutaj opisywać długości i szerokości budynku, jego wspaniałego piękna, niewysłowionej wielkości, ani szeroko przedstawiać świetnego widoku prac, ich niebosiężnej wysokości i przykrywających ich z góry cedrów libańskich, których nawet Pismo Święte nie pominęło milczeniem, gdy mówi: „Cieszyć się będą drzewa Pańskie i cedry libańskie, które zasadził”¹.

[44] Po co miałbym się rozwodzić obszernie nad pełnym mądrości i sztuki architektonicznej układem i nadzwyczajną urodą każdego elementu, gdy oczy są tego lepszym świadkiem niż uszy słuchaczem? Gdy więc w taki sposób wykończył świątynię, wyposażył ją w wyniosłe trony dla uczczenia tych, którzy przewodniczą liturgii, a oprócz tego w szereg ław ustawionych dla ogółu, jak każde zwyczaj, w pewnym porządku. Przede wszystkim zaś w środku wzniosł Święte Świętych, ołtarz, i by go uczynić niedostępnym dla tłumu, otoczył go drewnianą kratą, rzeźbioną w jej górnej części tak nadzwyczaj kunsztownie, że jej wygląd budzi podziw u wszystkich, którzy na nią patrzą.

[45] Nawet posadzki nie zaniedbał, lecz dał jej jak najwspanialszą ozdobę z marmuru. Zwrócił wreszcie uwagę na zewnętrzną stronę świątyni. Z obu jej stron postawił piękne krużganki i bardzo obszerne sale, które po bokach złączyły się w jedną całość z bazyliką za pomocą prowadzących do środka przejść. Wszystko to nasz tak bardzo miłujący pokój Salomon, budowniczy świątyni Bożej, wystawił dla tych, którzy jeszcze potrzebują oczyszczenia i obmycia z wody i Ducha Świętego, tak że przytoczone wyżej proroctwo nie jest już tylko słowem, ale stało się rzeczywistością².

[46] Teraz bowiem naprawdę „ostatnia chwała tego domu większa jest od pierwszej”³. Bowiem jeśli już raz Pasterz Kościoła i jego Pan poniósł za niego śmierć, jeśli po wycierpianej męce to ziemskie ciało, które dla niego

³ Ag 2, 9.

τὸ πάθος, ὃ χάριν αὐτῆς ῥυπῶν ἐνεδύσατο σῶμα, ἐπὶ τὸ λαμπρὸν καὶ ἔνδοξον μεταβεβληκότος αὐτὴν τε σάρκα τὴν λυθεῖσαν ἐκ φθορᾶς εἰς ἀφθαρσίαν ἀγαγόντος, καὶ τήνδε ὁμοίως τῶν τοῦ σωτῆρος οἰκονομιῶν ἐπαύρασθαι, ὅτι δὴ καὶ τούτων πολὺ κρείττονα λαβοῦσα παρ' αὐτοῦ τὴν ἐπαγγελίαν, τὴν πολὺ μείζονα δόξαν τῆς παλιγγενεσίας ἐν ἀφθάρτου σώματος ἀναστάσει μετὰ φωτὸς ἀγγέλων χορείας ἐν τοῖς οὐρανῶν ἐπέκεινα τοῦ θεοῦ βασιλείοις σὺν αὐτῷ Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ πανευεργέτῃ καὶ σωτῆρι διαρκῶς ἐπὶ τοὺς ἐξῆς αἰῶνας ἀπολαβεῖν ποθεῖ.

[47] Ἀλλὰ γὰρ τέως ἐπὶ τοῦ παρόντος τούτοις ἢ πάλαι χήρα καὶ ἔρημος θεοῦ χάριτι περιβληθεῖσα τοῖς ἄνθεσιν γέγονεν ἀληθῶς <ὡς κρίνον>, ἥ φησιν ἡ προφητεία¹, καὶ τὴν νυμφικὴν ἀναλαβοῦσα στολὴν τὸν τε τῆς εὐπρεπείας περιθεμένη στέφανον οἷα χορεύειν διὰ Ἡσαΐου παιδεύεται τὰ χαριστήρια τῷ βασιλεῖ θεῷ φωναῖς εὐφήμοις γεραίρουσα,

[48] Αὐτῆς λεγοῦσης ἐπακούωμεν· <ἀγαλλιάσθω ἡ ψυχὴ μου ἐπὶ τῷ κυρίῳ· ἐνέδυσεν γάρ με ἱμάτιον σωτηρίου καὶ χιτῶνα εὐφροσύνης· περιέθηκέν μοι ὡς νυμφίῳ μίτραν, καὶ ὡς νύμφην κατεκόσμησέν με κόσμῳ· καὶ ὡς γῆν αὖξουσιν τὸ ἄνθος αὐτῆς, καὶ ὡς κῆπος τὰ σπέρματα αὐτοῦ ἀνατελεῖ, οὕτως κύριος κύριος ἀνέτειλεν δικαιοσύνην καὶ ἀγαλλίαμα ἐνώπιον πάντων τῶν ἐθνῶν>². Τούτοις μὲν οὖν αὕτη χορεύει.

[49] Οἷοις δὲ καὶ ὁ νυμφίος, λόγος ὁ οὐράνιος, αὐτὸς Ἰησοῦς Χριστὸς αὐτὴν ἀμείβεται, ἄκουε λέγοντος κυρίου· <μὴ φοβοῦ ὅτι κατησχύνθης μηδὲ ἐντραπῆς ὅτι ὠνειδίσθης· ὅτι αἰσχύνῃν αἰώνιον ἐπιλήσῃ καὶ ὄνειδος τῆς χηρείας σου οὐ μὴ μνησθήσῃ. Οὐχ ὡς γυναῖκα ἐγκαταλελειμμένην καὶ ὀλιγόψυχον κέκληκέν σε κύριος οὐδ' ὡς γυναῖκα ἐκ νεότητος μεμισημένην. Εἶπεν ὁ θεός σου· χρόνον μικρὸν ἐγκατέλιπόν σε, καὶ ἐν ἐλέῳ μεγάλῳ ἐλεήσω σε· ἐν θυμῷ μικρῷ ἀπέστρεψα τὸ πρόσωπόν μου ἀπὸ σοῦ, καὶ ἐν ἐλέῳ αἰωνίῳ ἐλεήσω σε εἶπεν ὁ ῥυσάμενός σε κύριος>³.

[50] <Ἐξεγείρου, ἐξεγείρου, ἡ πιοῦσα ἐκ χειρὸς κυρίου τὸ ποτήριον τοῦ θυμοῦ αὐτοῦ· τὸ ποτήριον γὰρ τῆς πτώσεως, τὸ κόνδου τοῦ θυμοῦ μου, ἐξέπιες καὶ ἐξεκένωσας. Καὶ οὐκ ἦν ὁ παρακαλῶν σε ἀπὸ πάντων τῶν τέκνων σου ὧν ἔτεκες, καὶ οὐκ ἦν ὁ ἀντιλαμβανόμενος τῆς χειρὸς σου. Ἴδου εἴληφα ἐκ τῆς χειρὸς σου τὸ ποτήριον τῆς πτώσεως, τὸ κόνδου τοῦ θυμοῦ μου, καὶ οὐ προσθήσεις ἔτι πιεῖν αὐτό· καὶ δώσω αὐτὸ εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἀδικησάντων σε καὶ τῶν ταπεινωσάντων σε.

[51] <Ἐξεγείρου, ἐξεγείρου, ἔνδυσαι τὴν ἰσχύν, ἔνδυσαι τὴν δόξαν σου· ἐκτίναξαι τὸν χοῦν καὶ ἀνάστηθι. Κάθισον, ἔκλυσαι τὸν δεσμὸν τοῦ τραχήλου σου>⁴. Ἄρον κύκλῳ τοὺς ὀφθαλμούς σου καὶ ἴδε> συνηγμένα τὰ τέκνα σου·

¹ Iz 35, 1.

² Iz 61, 10-11.

przybrał, przemienił w świetliste i chwalebne, jeśli je sam odkupił i z zepsucia przywiódł do nieskazitelności, jest rzeczą słuszną i sprawiedliwą, by i Kościół również korzystał z ekonomii Zbawiciela. Przecież otrzymał od Niego obietnicę daleko większą, pragnie więc wziąć w całej pełni i już na wieki jeszcze o wiele większą chwałę nowego życia w zmartwychwstaniu ciała nieskazitelnego, razem z chórem aniołów światłości, w owych Bożych bazylikach przewyższających niebiosy, razem z samym Chrystusem Jezusem, Dobroczyncą i Zbawcą wszystkiego.

[47] Tymczasem już teraz świątynia, która kiedyś była opuszczoną wdową, dzięki łasce Bożej została obsypana kwiatami i stała się naprawdę „jak lilia”, jak mówi prorocstwo¹. Przywdziała suknię ślubną i ozdobiła głowę wieniec piękności, aby tańczyć, jak ją uczy Izajasz, by wdzięcznym głosem zaśpiewać Królowi-Bogu pieśń dziękczynną.

[48] Posłuchajmy jego własnych słów: „Niech się raduje dusza moja w Panu, odział mnie bowiem płaszczem zbawienia i suknią radości, uwieńczył mnie mitrą jak oblubienica i jak oblubienicę ozdobił mnie klejnotami. I jak ziemia pozwala rosnać kwiatom, a ogród daje wschodzić swym nasionom, tak Pan, Pan dał wejść sprawiedliwości i radości w obliczu narodów”². Tak więc ona tańczy.

[49] Podobnie i Oblubieniec, Słowo niebieskie, sam Jezus Chrystus jej odpowiada. Więc posłuchaj Pana, który mówi: „Nie lękaj się, że cię znieważono, ani się nie wstydz, że okryto cię hańbą. Bowiem zapomnisz o wiecznym wstydzie i nie będziesz pamiętać hańby swego wdowieństwa. Nie jak niewiastę opuszczoną i małego ducha powołał cię Pan, ani jak niewiastę od młodości znienawidzoną. Rzekł twój Bóg: Na krótką chwilę cię opuściłem i w wielkim miłosierdziu ulituję się nad tobą; w wielkim gniewie odwróciłem swe oblicze od ciebie i w wiekuistym miłosierdziu ulituję się nad tobą, rzekł Pan, który cię zbawił”³.

[50] „Obudź się, obudź, ty, która piłaś z rąk Pańskich kielich Jego gniewu; bowiem kielich upadku wypijałaś i wychyliłaś do dna. I nie było dla ciebie pocieszyciela pośród wszystkich twoich dzieci, które urodziłaś, i nie było nikogo, kto by cię trzymał za rękę. Oto wyjąłem z twej ręki kielich upadku, czarę mego gniewu, i nie będziesz już więcej z niego piła, i dam go do rąk tym, którzy wyrządzili ci krzywdę, i tych, którzy cię poniżyli.

[51] Obudź się, obudź, odziej się w siłę, odziej się w swoją chwałę. Strząśnij proch i wstań. Siądź, rozwiąż więzy swego karku”⁴. „Rozejrzyj się wokół siebie i zobacz swoje zgromadzone dzieci: Oto zgromadziły się i przyszły do ciebie.

³ Iz 54, 4. 6-8.

⁴ Iz 51, 17-18. 22-23; 52, 1-2.

<ίδου συνήχθησαν καὶ ἦλθον πρὸς σε· ζῶ ἐγώ, λέγει κύριος, ὅτι πάντας αὐτοὺς ὡς κόσμον ἐνδύσῃ καὶ περιθήσῃ αὐτοὺς ὡς κόσμον νύμφης· ὅτι τὰ ἔρημά σου καὶ τὰ διεφθαρμένα καὶ τὰ καταπεπτωκότα νῦν στενοχωρήσει ἀπὸ τῶν κατοικούντων σε, καὶ μακρυνθήσονται ἀπὸ σοῦ οἱ καταπίνοντές σε.

[52] <Ἐροῦσιν γὰρ εἰς τὰ ὠτά σου οἱ υἱοὶ σου οὐς ἀπολώλεκας «Στενός μοι ὁ τόπος, ποίησόν μοι τόπον ἵνα κατοικήσω», καὶ ἔρεῖς ἐν τῇ καρδίᾳ σου «Τίς ἐγέννησέν μοι τούτους; ἐγὼ δὲ ἄτεκνος καὶ χήρα, τούτους δὲ τίς ἐξέθρεψέν μοι; ἐγὼ δὲ κατελείφθην μόνη, οὗτοι δέ μοι ποῦ ἦσαν ;»¹

[53] Ταῦτα Ἡσαΐας προεθέσπισεν, ταῦτα πρόπαλαι περὶ ἡμῶν ἐν ἱεραῖς βίβλοις καταβέβλητο, χρῆν δέ που τούτων τὴν ἀψεύδειαν ἤδη ποτὲ ἔργοις παραλαβεῖν.

[54] Ἀλλὰ γὰρ τοιαῦτα τοῦ νυμφίου λόγου πρὸς τὴν ἑαυτοῦ νύμφην τὴν ἱερὰν καὶ ἁγίαν ἐκκλησίαν ἐπιφωνοῦντος, εἰκότως ὁ νυμφοστόλος ὁδε αὐτήν, τὴν ἔρημον, τὴν πτώμα κειμένην, τὴν παρὰ ἀνθρώποις ἀνέλπιδα, ταῖς κοιναῖς ἀπάντων ἡμῶν εὐχαῖς χεῖρας τὰς ὑμῶν αὐτῶν ὀρέξας ἐξήγειρεν καὶ ἐξανέστησεν θεοῦ τοῦ παμβασιλέως νεύματι καὶ τῆς Ἰησοῦ Χριστοῦ δυνάμεως ἐπιφανείᾳ τοιαύτην τε ἀναστήσας κατεστήσατο, οἷαν ἐκ τῆς τῶν ἱερῶν χρησμῶν καταγραφῆς ἐδιδάσκετο.

[55] Θαῦμα μὲν οὖν μέγιστον τοῦτο καὶ πέρα πάσης ἐκπλήξεως, μάλιστα τοῖς ἐπὶ μόνη τῇ τῶν ἔξωθεν φαντασίᾳ τὸν νοῦν προσανέχουσιν· θαυμάτων δὲ θαυμασιώτερα τὰ τε ἀρχέτυπα καὶ τούτων τὰ πρωτότυπα νοητὰ καὶ θεοπρεπῆ παραδείγματα, τὰ τῆς ἐνθέου φημί καὶ λογικῆς ἐν ψυχαῖς οἰκοδομῆς ἀνανεώματα·

[56] Ἦν αὐτὸς ὁ θεόπαις κατ' εἰκόνα τὴν αὐτὸς αὐτοῦ δημιουργήσας πάντῃ τε καὶ κατὰ πάντα τὸ θεοεἶκελον δεδωρημένος, ἄφθαρτον φύσιν, ἀσώματον, λογικὴν, πάσης γεώδους ὕλης ἀλλοτρίαν, αὐτονοερὰν οὐσίαν, ἅπαξ τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι συστησάμενος, νύμφην ἁγίαν καὶ νεῶν πανίερρον ἑαυτῷ τε καὶ τῷ πατρὶ κατειργάσατο· ὃ καὶ σαφῶς αὐτὸς ὁμολογῶν ἐκφαίνει, λέγων·<ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπεριπατήσω, καὶ ἔσομαι αὐτῶν θεὸς καὶ αὐτοὶ ἔσονται μοι λαός>·

Καὶ τοιαύτη μὲν ἡ τελεία καὶ κεκαθαρμένη ψυχὴ, ἀρχῆθεν οὕτω γεγενημένη, οἷα τὸν οὐράνιον λόγον ἀγαλματοφορεῖν·

[57] Ἀλλὰ γὰρ φθόνῳ καὶ ζήλῳ τοῦ φιλοπονήρου δαίμονος φιλοπαθῆς καὶ φιλοπόννηρος ἐξ αὐτεξουσίου αἰρέσεως γενομένη, ὑπαναχωρήσαντος αὐτῆς τοῦ θείου ὡς ἂν ἔρημος προστάτου, εὐάλωτος καὶ εἰς ἐπιβουλήν εὐχερῆς τοῖς ἐκ μακροῦ διαφθορουμένοις ἀπελήλεγκται, ταῖς τε τῶν ἀοράτων ἐχθρῶν καὶ νοητῶν πολεμίων ἐλεπόλεσι καὶ μηχαναῖς καταβληθεῖσα, πτώμα ἐξαίσιον καταπέπτωκεν, ὡς ὅσον οὐδ' ἐπὶ λίθῳ λίθον τῆς ἀρετῆς ἐστῶτα

¹ Iz 49, 18-21.

Na moje życie, mówi Pan, wszystkie cię opaszą jak klejnotami i będziesz je mieć wokół siebie jak strój oblubienicy. Albowiem twoje pustki i twoje ruiny, i gruzy oto teraz będą za ciasne dla twoich mieszkańców, i ci, którzy cię kłają, zostaną odpędzeni daleko od ciebie.

[52] Powiedzą ci do ucha twoi synowie, których straciłeś: «Ciasno mi tutaj, zrób mi miejsce, bym mógł zamieszkać». I powiesz w swoim sercu: «Któż mi ich urodził? Jestem niepłodna i jestem wdową. Kto mi ich wychował? Byłam opuszczona i samotna, skąd mi się oni wzięli?»¹.

[53] To przepowiedział Izajasz i to już u nas od dawna było zapisane w Świętych Księgach, a tylko trzeba było, by prawdę kiedyś potwierdziła rzeczywistość.

[54] Bowiem gdy Oblubieniec-Słowo powiedział takie słowa do swej Oblubienicy, świętego i czystego Kościoła, słusznie się stało, że ten oto drużba Oblubienicy podniósł ręce was wszystkich w waszych wspólnych modlitwach, dźwignął ją i podniósł, opuszczoną, leżącą jak martwa, pozbawioną wszelkiej ludzkiej nadziei, obudził ją i postawił skinieniem Boga-Króla wszechrzeczy i objawiającą się mocą Jezusa Chrystusa i tak ją ozdobił, jak go pouczył opis świętych wyroczni.

[55] Jest to więc niewątpliwie naprawdę wielki cud, w największy po dziw wprawiający zwłaszcza tych, którzy zwracają uwagę tylko na wygląd zewnętrzny. Lecz od tych cudów cudowniejsze są ich pierwowzory, ich duchowe prototypy i boskie wzorce, owo odnawianie się Bożej i rozumnej budowy w naszych duszach.

[56] Wzniósł ją sam Syn Boży na swój własny obraz, a w każdej części i pod każdym względem dał jej boskie podobieństwo, naturę niezniszczalną, bezcielesną, rozumną, wolną od wszelkiej przyziemnej materii, istotę obdarzoną własną myślą. A gdy ją raz z nicości powołał do bytu, uczynił z niej świętą oblubienicę i najświętszy przybytek dla siebie i dla Ojca. Sam to zresztą przyznaje i głosi, gdy mówi: „Będę mieszkał wśród nich i przechadzał się, i będę ich Bogiem, a oni będą moim ludem”².

Tak doskonała i czysta była dusza. Od samego początku tak była stworzona, że nosiła w sobie obraz Słowa niebieskiego.

[57] Jednak skutek zawiści i zazdrości miłującego zło demona, z własnego wyboru rozmiłowała się w zmysłowości i złu. Toteż boski Zwierzchnik odwrócił się od niej i pozostawił samej sobie, tak że łatwo ją było można zdobyć i stała się łatwą zdobyczą tych, którzy od dawna spoglądali na nią zawistnym wzrokiem. Urządzenia i maszyny obłączne niewidzialnych nieprzyjaciół i duchowych wrogów powaliły ją na ziemię, a jej upadek był tak

² Kpł 26, 12; Ez 37, 27; 2 Kor 6, 16.

ἐν αὐτῇ διαμεῖναι¹, ὅλην δὲ δι' ὅλου χαμαὶ κεῖσθαι νεκράν, τῶν περὶ θεοῦ φυσικῶν ἐννοιῶν ἀμπαν ἀπεστερημένην.

[58] Πεπτωκυῖαν δῆτα αὐτὴν ἐκείνην τὴν κατ' εἰκόνα θεοῦ κατασκευασθεῖσαν ἐλυμήνατο οὐχ ὅς οὗτος ὁ <ἐκ δρυμοῦ> τοῦ παρ' ἡμῖν ὁρατοῦ², ἀλλὰ τις φθοροποιὸς δαίμων καὶ θῆρες ἄγριοι νοητοί, οἳ καὶ τοῖς πάθεσιν οἷα πεπυρακτωμένοις τῆς σφῶν κακίας βέλεσιν αὐτὴν ἐξυφάσαντες³, <ἐνεπύρισαν ἐν πυρὶ τὸ> θεῖον ὄντως <ἀγιαστήριον τοῦ θεοῦ εἰς τὴν γῆν τε ἐβεβήλωσαν τὸ σκῆνωμα τοῦ ὀνόματος>⁴ αὐτοῦ, εἴτα πολλῶ τῷ προσχώματι τὴν ἀθλίαν κατορύξαντες, εἰς ἀνέλπιστον πάσης περιέτρεψαν σωτηρίας.

[59] Ἄλλ' ὃ γε κηδεμὼν αὐτῆς λόγος ὁ θεοφεγγής καὶ σωτήριος τὴν κατ' ἀξίαν δίκην τῶν ἁμαρτημάτων ὑποσχοῦσαν αὐθις ἐξ ὑπαρχῆς ἀνελάμβανεν, πατρὸς παναγάθου φιλανθρωπία πειθόμενος.

[60] Αὐτὰς δὴ οὖν πρῶτας τὰς τῶν ἀνωτάτω βασιλευόντων ψυχὰς προελόμενος, τῶν μὲν δυσσεβῶν καὶ ὀλεθρίων πάντων αὐτῶν τε τῶν δεινῶν καὶ θεομισῶν τυράννων τὴν οἰκουμένην ἅπασαν δι' αὐτῶν τῶν θεοφιλεστάτων ἐκαθήρατο· εἴτα δὲ τοὺς αὐτῷ γνωρίμους ἄνδρας, τοὺς πάλαι διὰ βίου ἱερωμένους αὐτῷ, κρύβδην γε μὴν ὡς ἐν κακῶν χειμῶνι πρὸς τῆς αὐτοῦ σκέπης καλυπτομένους, εἰς φανερὸν ἀγαγὼν καὶ ταῖς τοῦ πατρὸς μεγαλοδωρεαῖς ἐπαξίως τιμήσας, αὐθις καὶ διὰ τούτων τὰς μικρῶ πρόσθεν ἐρρυπωμένας ψυχὰς ὕλης τε παντοίας καὶ χώματος ἀσεβῶν ἐπιταγμάτων συμπεφορημένας ὄρυξι καὶ δικέλλαις ταῖς πληκτικαῖς τῶν μαθημάτων διδασκαλίαις ἐξεκάθηρέν τε καὶ ἀπέσμηξεν,

[61] Λαμπρόν τε καὶ διαυγῆ τῆς πάντων ὕμῶν διανοίας τὸν χώρον ἀπειργασμένος, ἐνταῦθα λοιπὸν τῷ πανσόφῳ καὶ θεοφιλεῖ τῷδε παραδέδωκεν ἡγεμόνι· ὃς τά τε ἄλλα κριτικὸς καὶ ἐπιλογιστικὸς τυγχάνων τὴν <τε> τῶν αὐτῷ κεκληρωμένων ψυχῶν εὖ διαγινώσκων καὶ φυλοκρινῶν διάνοιαν, ἐκ πρώτης ὡς εἰπεῖν ἡμέρας οἰκοδομῶν οὕτω καὶ εἰς δεῦρο πέπαυται, τοτὲ μὲν διαυγῆ τὸν χρυσόν, τοτὲ δὲ δόκιμον καὶ καθαρὸν τὸ ἀργύριον καὶ τοὺς τιμίους καὶ πολυτελεῖς λίθους ἐν πᾶσιν ὕμῖν ἀρμόττων, ὡς ἱερὰν αὐθις καὶ μυστικὴν ἔργοις τοῖς εἰς ὑμᾶς ἀποπληροῦν προφητεῖαν.

[62] Δι' ἧς εἴρηται· <ἰδοὺ ἐγὼ ἐτοιμάζω σοὶ ἄνθρακα τὸν λίθον σου καὶ τὰ θεμέλιά σου σάπφειρον καὶ τὰς ἐπάλξεις σου ἱασπιν καὶ τὰς πύλας σου λίθους κρυστάλλου καὶ τὸν περίβολόν σου λίθους ἐκλεκτοὺς καὶ πάντας τοὺς υἱούς σου διδακτοὺς θεοῦ καὶ ἐν πολλῇ εἰρήνῃ τὰ τέκνα σου· καὶ ἐν δικαιοσύνῃ οἰκοδομηθήσῃ>⁵.

[63] Δικαιοσύνη δῆτα οἰκοδομῶν, κατ' ἀξίαν τοῦ παντὸς λαοῦ διήρει τὰς δυνάμεις, οἷς μὲν τὸν ἔξωθεν αὐτὸ μόνον περιφράττων περίβολον, τὴν ἀπλανῆ πίστιν περιτειχίσας (πολὺς δὲ ὁ τοιοῦτος καὶ μέγας λεώς, οὐδὲν

¹ Mt 24, 2; Mk 13, 2; Lk 21, 6.

wielki, że z jej cnoty nie pozostał kamień na kamieniu¹, ale leżała już zupełnie bez życia, całkowicie pozbawiona wszelkich wrodzonych pojęć o Bogu.

[58] Gdy tak upadła dusza, stworzona na obraz Boży, wówczas ją splugawił nie żaden dzik z boru dla nas widzialnego², ale jakiś złowrogi demon i dzikie bestie świata duchowego. One to rozpałyły w niej namiętności podobne do płonących strzał ich własnej niegodziwości³. „Na pastwę ognia rzucili prawdziwie boską świątynię Boga, zrównali z ziemią przybytek Jego imienia”⁴. Potem nieszczęsną pogrzebali pod wielkim nasypem ziemi i pozbawili wszelkiej nadziei na zbawienie.

[59] Lecz jej Opiekun, Słowo, lśniące Bożym blaskiem i darzące zbawieniem, gdy już za swe grzechy wycierpiała słuszną karę, znów się nią zajął, posłuszny miłości Najlepszego Ojca do ludzi.

[60] Najpierw więc zjednał dusze najjaśniejszych cesarzy i za sprawą tych najmilszych Bogu ludzi oczyścił całą ziemię ze wszystkich bezbożników i zbrodniarzy, a nawet z okrutnych i znienawidzonych przez Boga tyranów. Następnie owych dobrze sobie znanych mężów, którzy od dawna poświęcili Mu całe życie, a ukrywali się podczas nawałnicy nieszczęść chronieni Jego opieką, wyprowadził na światło dzienne i jak najstuszniej uczcił wielkimi darami Ojca. Za ich pośrednictwem dusze, przed chwilą jeszcze zbrukane różnorodnym śmieciem i przysypane hałdą niegodziwych rozporządzeń, poruszającym głoszeniem nauki oczyścił i ogarnął jakby szpadlem i motyką.

[61] Glebie naszych umysłów przywrócił światło i blask, a potem resztę powierzył temu oto zwierzchnikowi, pełnemu mądrości i miłemu Bogu, który w swej rozwadze i roztropności doskonale rozeznaje i sądzi myśli powierzonych sobie dusz i od pierwszego dnia, że tak powiem, aż do tej chwili nie przestał budować, jako że wkłada w was wszelkie lśniące złoto i srebro czystej próby oraz drogocenne, wielkiej wartości kamienie, tak że znowu swymi czynami spełnia na was owo święte i mistyczne proroctwo, które mówi:

[62] „Oto ja przygotuję dla ciebie rubin na kamień i szafir na fundament, i kryształ na bramy, a na obwód drogie kamienie; wszystkich twych synów uczynię uczniami Boga i głębokim pokojem obdarzę twoje dzieci, a twoja budowa będzie się wznosić na sprawiedliwości”⁵.

[63] Budował rzeczywiście sprawiedliwie i stosownie do zasług rozdzielił siły całego ludu. Jednych otoczył tylko zewnętrznym obwarowaniem, murem nieomyślnej wiary (a wielki jest tłum takich, którzy nie są w stanie znieść

² Por. Ps 80(79), 14.

³ Por. Ef 6, 16.

⁴ Ps 74(73), 7.

⁵ Iz 54, 11-14.

κρεῖττον φέρειν οἰκοδόμημα διαρκῶν), οἷς δὲ τὰς ἐπὶ τὸν οἶκον ἐπιτρέπων εἰσόδους, θυραυλεῖν καὶ ποδηγεῖν τοὺς εἰσιόντας κατατάττων οὐκ ἀπεικότως τοῦ νεῷ πρόπυλα νενομισμένους, ἄλλους δὲ πρῶτοις τοῖς ἔξωθεν ἀμφὶ τὴν αὐλὴν ἐκ τετραγώνου κίοσιν ὑπεστήριζεν, ταῖς πρῶταις τῶν τεττάρων εὐαγγελίων τοῦ γράμματος προσβολαῖς ἐμβιβάζων· τοὺς δ' ἤδη ἀμφὶ τὸν βασιλείον οἶκον ἐκατέρωσε παραζεύγνυσιν, ἔτι μὲν κατηχουμένους καὶ ἐν αὐτῇ καὶ προκοπῇ καθεστῶτας, οὐ μὴν πόρρω που καὶ μακρὰν τῆς τῶν ἐνδοτάτω θεοπτίας τῶν πιστῶν διεζευγμένους.

[64] Ἐκ δὴ τούτων τὰς ἀκηράτους ψυχὰς θεῖῳ λουτρῷ χρυσοῦ δίκην ἀποσμηχθείσας παραλαβὼν, κἀναυῖθα τοὺς μὲν κίοσιν τῶν ἐξωτάτω πολὺ κρεῖττοσιν ἐκ τῶν ἐνδοτάτω μυστικῶν τῆς γραφῆς δογμάτων ὑποστηρίζει, τοῖς δὲ πρὸς τὸ φῶς ἀνοίγμασιν καταυγάζει,

[65] Προπύλῳ μὲν ἐνὶ μεγίστῳ τῆς τοῦ παμβασιλέως ἐνὸς καὶ μόνου θεοῦ δοξολογίας τὸν πάντα νεῶν κατακοσμῶν, Χριστοῦ δὲ καὶ ἀγίου πνεύματος παρ' ἑκάτερα τῆς τοῦ πατρὸς αὐθεντίας τὰς δευτέρας αὐγὰς τοῦ φωτὸς παρασχόμενος¹. τῶν τε λοιπῶν διὰ τοῦ παντὸς οἴκου ἄφθονον καὶ πολὺ διάφορον τῆς καθ' ἕκαστον ἀληθείας τὸ σαφὲς καὶ φωτεινὸν ἐνδεικνύμενος, πάντῃ δὲ καὶ πανταχόθεν τοὺς ζῶντας καὶ βεβηκότας καὶ εὐπαγεῖς τῶν ψυχῶν λίθους ἐγκρίνας, τὸν μέγαν καὶ βασιλικὸν ἐξ ἀπάντων οἶκον ἐπισκευάζεται λαμπρὸν καὶ φωτὸς ἔμπλεον τὰ τε ἐνδοθεν καὶ τὰ ἐκτός, ὅτι μὴ ψυχὴ μόνον καὶ διάνοια, καὶ τὸ σῶμα δὲ αὐτοῖς ἀγνείας καὶ σωφροσύνης πολυανθεὶ κόσμῳ κατηγλαῖστο.

[66] Ἐνεῖσιν δ' ἐν τῷδε τῷ ἱερῷ καὶ θρόνοι βάθρα τε μυρία καὶ καθιστήρια, ἐν ὅσαις ψυχαῖς τὰ τοῦ θεοῦ πνεύματος ἐφίζανει δωρήματα, οἷα καὶ πάλαι ὥφθη τοῖς ἀμφὶ τοὺς ἱεροὺς ἀποστόλους, οἷς ἐφάνησαν <διαμεριζόμεναι γλῶσσαι ὡς εἰ πυρὸς ἐκάθισέν τε ἐφ' ἓνα ἕκαστον αὐτῶν>².

[67] Ἄλλ' ἐν μὲν τῷ πάντων ἄρχοντι ἴσως αὐτὸς ὅλος ἐγκάθηται Χριστὸς ἐν δὲ τοῖς μετ' αὐτὸν δευτερεύουσιν ἀναλόγως³, καθ' ὅσον ἕκαστος χωρεῖ, Χριστοῦ δυνάμεως καὶ πνεύματος ἀγίου μερισμοῖς. Βάθρα δ' ἂν εἶεν καὶ ἀγγέλων αἱ τινῶν ψυχῶν τῶν εἰς παιδαγωγίαν καὶ φρουρὰν ἐκάστῳ παραδεδομένων,

[68] Σεμνὸν δὲ καὶ μέγα καὶ μονογενὲς θυσιαστήριον ποῖον ἂν εἴη ἡ τῆς τοῦ κοινοῦ πάντων ἱερέως [τῆς ψυχῆς] τὸ εἰλικρινὲς καὶ ἀγίων ἅγιον; ᾧ παρεστὼς ἐπὶ δεξιᾷ ὁ μέγας τῶν ὅλων ἀρχιερεὺς αὐτὸς Ἰησοῦς, ὁ μονογενὴς τοῦ θεοῦ, τὸ παρὰ πάντων εὐῶδες θυμίαμα καὶ τὰς δι' εὐχῶν ἀναίμους καὶ αὐλοὺς θυσίας φαιδρῷ τῷ βλέμματι καὶ ὑπταίης ὑποδεχόμενος χερσὶν τῷ κατ' οὐρανὸν πατρὶ καὶ θεῷ τῶν ὅλων παραπέμπεται, πρῶτος αὐτὸς προσκυνῶν

¹ Interpretacja ta wyraźnie podporządkowuje Syna i Ducha Bogu Ojcu. Przed precyzacjami Atanazego i Ojców Kapadockich był to tradycyjny sposób mówienia o Trójcy.

mocniejszej budowy); innym natomiast powierzył wejście do przybytku i polecił im stróżować przy bramach oraz wprowadzać wchodzących, tak że słusznie nazwano ich przedsionkiem Świątyni. Innych oparł o pierwsze filary, które na zewnątrz z czterech stron otaczają dziedziniec, jako że wdrożył ich w pierwsze trudności pisma czterech Ewangelii. Innym wyznaczył miejsce po obu stronach, wzdłuż bazyliki, jako że są wprawdzie jeszcze katechumenami i w okresie rozwoju i czynienia postępów, ale już niezbyt daleko i nie na długo oddaleni od oglądania głębokich tajemnic wiary.

[64] Z nich właśnie wybrał dusze niewinne, Bożym obmyciem oczyszczone jak złoto, a potem jedne z nich oparł o filary o wiele zaciejsze od owych zewnętrznych, wyrastające z głębin mistycznej nauki Pisma, a na drugie rzucił blaski przez owe okna przeznaczone dla światła.

[65] Jedynym olbrzymim przedsionkiem chwały Króla niebieskiego, jednego i jedynego Boga, ozdobił całą świątynię, a Chrystusa i Ducha Świętego, wtórne odbłaski Światłości, umieścił po obu stronach najwyższej potęgi Ojca¹. Zresztą w całym przybytku wprost rozrzutnie i z największą rozmaitością szczegółów wyeksponował światło i blaski Prawdy. Wszędzie i zewsząd wybrał żywe, mocne i solidne kamienie dusz i ze wszystkich buduje wielki i królewski przybytek, wspaniały, zalany światłem wewnątrz i na zewnątrz, jako że nie tylko dusza i umysł, ale i ciało ich jaśniej krasą w pełnym rozkwicie czystości i skromności.

[66] Są ponadto w tej świątyni trony i niezliczone ławy, co oznacza, że w tyłu duszach spoczęły dary Ducha Świętego podobne do tych, które niegdyś widzieli apostołowie i ci, którzy z nimi byli, którym ukazały się „rozdzielone języki jakby ognia i po jednym spoczęły na każdym z nich”².

[67] W najwyższym zaś zwierzchniku wszystkich, co jest słuszne, mieszka cały Chrystus. W tych natomiast, którzy zajmują po nim drugie miejsce³, jest On stosownie do ich zdolności, tak więc moc Chrystusa i Ducha Świętego rozdzielają się na części. Za siedzibę aniołów można by ponadto uznać dusze tych, którzy każdemu z nich zostali oddani na naukę i pod opiekę.

[68] Święty zaś, wielki i jedyny ołtarz czymże może być, jeśli nie czystością i Świętym Świętych duszy kapłana wspólnego dla wszystkich? Przy nim stoi, po jego prawicy, wielki Arcykapłan wszechświata, sam Jezus, jednorodzony Syn Boży, który wonne kadzidło i bezkrwawe i bezcielesne ofiary modlitw z jasnym obliczem i wyciągniętymi rękami przyjmuje od wszystkich i składa Ojcu niebieskiemu, a Bogu wszechrzeczy. On sam pierwszy modli się do

² Dz 2, 3.

³ Wydaje się, że chodzi o duchownych podległych biskupowi.

καὶ μόνος τῷ πατρὶ τὸ κατ' ἄξίαν ἀπονέμων σέβας, εἴτα δὲ καὶ πᾶσιν ἡμῖν εὐμενῇ διαμένειν καὶ δεξιὸν εἰς αἰὶ παραιτούμενος.

[69] Τοιοῦτος ὁ μέγας νεὼς ὃν καθ' ὅλης τῆς ὑφ' ἡλίον οἰκουμένης ὁ μέγας τῶν ὅλων δημιουργὸς λόγος συνεστήσατο, τῶν ἐπέκεινα οὐρανίων ἀψίδων πάλιν καὶ αὐτὸς νοερὰν ταύτην ἐπὶ γῆς εἰκόνα κατεργασάμενος, ὡς ἂν διὰ πάσης τῆς κτίσεως τῶν τε ἐπὶ γῆς λογικῶν ζώων ὁ πατὴρ αὐτῷ τιμῶτό τε καὶ σέβοιτο.

[70] Τὸν δὲ ὑπερουράνιον χώρον καὶ τὰ ἐκείσε τῶν τῆδε παραδείγματα τὴν τε ἄνω λεγομένην Ἱερουσαλὴμ καὶ τὸ Σιών ὄρος τὸ ἐπουράνιον καὶ τὴν ὑπερκόσμιον πόλιν τοῦ ζώντος θεοῦ, ἐν ἣ μυριάδες ἀγγέλων πανηγύρεις καὶ ἐκκλησία πρωτοτόκων ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς ταῖς ἀρρήτοις καὶ ἀνεπιλογίστοις ἡμῖν θεολογίαις τὸν σφῶν ποιητὴν καὶ πανηγεμόνα τῶν ὅλων γεραίρουσιν, οὗτις θνητὸς οἶός τε κατ' ἄξίαν ὑμνῆσαι, ὅτι δὴ· <ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν καὶ οὐς οὐκ ἤκουσεν καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη αὐτὰ δὴ ταῦτα ἃ ἡτοίμασεν ὁ θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν>¹.

[71] Ὡν ἤδη ἐν μέρει καταξιωθέντες, ἄνδρες ἅμα παισὶν καὶ γυναιξίν, σμικροὶ καὶ μεγάλοι, πάντες ἀθρόως ἐν ἐνὶ πνεύματι καὶ μιᾷ ψυχῇ μὴ δι-αλίπωμεν ἐξομολογούμενοι καὶ τὸν τοσοῦτων ἡμῖν ἀγαθῶν παραίτιον ἀνευφημοῦντες, <τὸν εὐλατεῦντα πάσαις ταῖς ἀνομίαις> ἡμῶν, <τὸν ἰώμενον πάσας τὰς νόσους> ἡμῶν, <τὸν λυτρούμενον ἐκ φθορᾶς τὴν ζωὴν ἡμῶν, τὸν στεφανοῦντα> ἡμᾶς ἐν ἐλέει <καὶ οἰκτιρμοῖς, τὸν ἐμπιπλῶντα ἐν ἀγαθοῖς τὴν ἐπιθυμίαν> ἡμῶν, <ὅτι οὐ κατὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἐποίησεν ἡμῖν οὐδὲ κατὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν ἀνταπέδωκεν ἡμῖν, ὅτι καθ' ὅσον ἀπέχουσιν ἀνατολαὶ ἀπὸ δυσμῶν, ἐμάκρυνεν ἀφ' ἡμῶν τὰς ἀνομίας ἡμῶν· καθὼς οἰκτεῖρει πατὴρ υἱοῦς αὐτοῦ, ὥκτειρήσεν κύριος τοὺς φοβουμένους αὐτόν>².

[72] Ταῦτα καὶ νῦν καὶ εἰς τὸν ἐξῆς ἅπαντα χρόνον ταῖς μνήμαις ἀναζωπυροῦντες, ἀτὰρ καὶ τῆς παρούσης πανηγύρεως καὶ τῆς φαιδρᾶς ταύτης καὶ λαμπροτάτης ἡμέρας τὸν αἴτιον καὶ πανηγυριάρχην νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν διὰ πάσης ὥρας καὶ δι' ὅλης ὥς εἰπεῖν ἀναπνοῆς ἐν νῷ προορώμενοι, στέργοντες καὶ σέβοντες ψυχῆς ὅλη δυνάμει, καὶ νῦν ἀναστάντες μεγάλη διαθέσεως φωνῇ καθικετεύσωμεν, ὡς ἂν ὑπὸ τὴν αὐτοῦ μάνδραν ἐς τέλος ἡμᾶς σκεπάζων διασφύζοιτο, τὴν παρ' αὐτοῦ βραβεύων ἀρραγῇ καὶ ἄσειστον αἰωνίαν εἰρήνην ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ σωτῆρὶ ἡμῶν, δι' οὗ αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

¹ 1 Kor 2, 9.

Niego i sam jeden oddaje Ojcu należną Mu cześć, a potem błaga Go, by był nam wszystkim łaskawy i życzliwy na wieki.

[69] Oto wielka świątynia, którą na całym zamieszkanym świecie pod słońcem wzniosł wielki Stwórca wszechświata, Słowo, a wzniosł ją, by na ziemi dać duchowy obraz tego, co znajduje się pod sklepieniem niebios, by od wszelkiego stworzenia i od wszystkich istot rozumnych Jego Ojciec odbierał cześć i chwałę.

[70] Lecz owej krainy przewyższającej niebios, owych istniejących tam pierwowzorów tego, co widzimy tutaj, owego tak zwanego górnego Jeruzalem, tej niebieskiej góry Syjon, tego nadziemnego miasta i Boga żywego, gdzie tysiące chórów anielskich i Kościoł pierworodnych zapisanych w niebiosach wielbi swego Stwórcę i Naczelnego Wodza wszechrzeczy niewysłowionymi i niezrozumiałymi dla nas dociekaniem spraw boskich – żaden śmiertelnik nie jest w stanie godnie wyśpiewać, bowiem „oko nie widziało i ucho nie słyszało, i nie wstąpiło w serce człowieka to, co właśnie Bóg przygotował dla tych, którzy Go miłują”¹.

[71] Ponieważ zaś już teraz bierzemy w tym wszystkim zaszczytny udział, mężczyźni, dzieci i kobiety, mali i wielcy, zatem wszyscy razem, w jednym duchu i jedną duszą nie przestajmy wyznawać i wielbić Sprawcę tak wielkiego dobra, „Tego, który przebacza wszystkie nasze grzechy, Tego, który leczy wszystkie nasze choroby, Tego, który wybawia nasze życie z zatracenia, Tego, który opasuje nas wieńcem w litości i miłosierdziu, Tego, który w dobrach zaspokaja nasze pragnienia, bowiem nie postąpił z nami według naszych grzechów ani nie oddał nam według naszych nieprawości, bowiem jak Wschód jest daleko od Zachodu, tak oddalił od nas nasze nieprawości. Jak lituje się ojciec nad swoim synem, tak Pan zlitował się nad tymi, którzy się Go boją”².

[72] To wszystko i teraz, i na wszystkie przyszłe czasy zachowajmy w pamięci, a Sprawcę i Wodza tej obecnej uroczystości i tego wspaniałego dnia dniem i nocą, w każdej godzinie i że tak powiem, w każdym oddechu miejmy przed oczami ducha, miłujmy Go i czcimy całą siłą duszy. Teraz zaś powstańmy i żarliwie błagajmy Go donośnym głosem, by aż do końca raczył nas chronić i zachować w swej owczarni, by raczył nam dać na wieki swój niewzruszony i stały pokój w Chrystusie Jezusie, naszym Zbawicielu, przez którego Jemu chwała po wszystkie wieki wieków. Amen.

² Ps 103(102), 3-5. 10. 12-13.

E'

*Ἀντίγραφα βασιλικῶν νόμων περὶ τῶν Χριστιανῶν προσηκόντων*¹

[1] Φέρε δὴ, λοιπὸν καὶ τῶν βασιλικῶν διατάξεων Κωνσταντίνου καὶ Λικιννίου τὰς ἐκ τῆς Ῥωμαίων φωνῆς μεταληφθείσας ἐρμηνείας παραθώμεθα.

ΑΝΤΙΓΡΑΦΟΝ ΒΑΣΙΛΙΚΩΝ ΔΙΑΤΑΞΕΩΝ ΕΚ ΡΩΜΑΙΚΗΣ ΓΛΩΤΤΗΣ
ΜΕΤΑΛΗΦΘΕΙΣΩΝ

[2]² «Ἦδη μὲν πάλαι σκοποῦντες τὴν ἐλευθερίαν τῆς θρησκείας οὐκ ἀρνητέαν εἶναι, ἀλλ' ἐνὸς ἐκάστου τῇ διανοίᾳ καὶ τῇ βουλήσει ἐξουσίαν δοτέον τοῦ τὰ θεῖα πράγματα τημελεῖν κατὰ τὴν αὐτοῦ προαίρεσιν ἕκαστον, κεκελεύκειμεν τοῖς τε Χριστιανοῖς τῆς αἵρέσεως καὶ τῆς θρησκείας τῆς ἑαυτῶν τὴν πίστιν φυλάττειν·

[3] «Ἄλλ' ἐπειδὴ πολλαὶ καὶ διάφοροι αἵρέσεις ἐν ἐκείνῃ τῇ ἀντιγραφῇ, ἐν ἣ τοῖς αὐτοῖς συνεχωρήθη ἡ τοιαύτη ἐξουσία, ἐδόκουν προστεθεῖσθαι σαφῶς, τυχὸν ἴσως τινὲς αὐτῶν μετ' ὀλίγον ἀπὸ τῆς τοιαύτης παραφυλάξεως ἀπεκρούοντο³.

[4] «Ὅποτε εὐτυχῶς ἐγὼ Κωνσταντῖνος ὁ Αὐγουστος καὶ γὰρ Λικίνιος ὁ Αὐγουστος ἐν τῇ Μεδιολάνῳ ἐληλύθειμεν καὶ πάντα ὅσα πρὸς τὸ λυσιτελεῖς καὶ τὸ χρήσιμον τῷ κοινῷ διέφερεν, ἐν ζητήσῃ ἔσχομεν, ταῦτα μεταξὺ τῶν λοιπῶν ἅτινα ἐδόκει ἐν πολλοῖς ἅπασιν ἐπωφελεῖ εἶναι, μᾶλλον δὲ ἐν πρώτοις διατάξαι ἐδογματίσαμεν, οἷς ἢ πρὸς τὸ θεῖον αἰδῶς τε καὶ τὸ σέβας ἐνείχετο, τοῦτ' ἔστιν, ὅπως δῶμεν καὶ τοῖς Χριστιανοῖς καὶ πᾶσιν ἐλευθέραν αἶρεσιν τοῦ ἀκολουθεῖν τῇ θρησκείᾳ ἢ δ' ἂν βουληθῶσιν, ὅπως ὃ τί ποτέ ἐστιν θεϊότητος καὶ οὐρανίου πράγματος, ἡμῖν καὶ πᾶσι τοῖς ὑπὸ τὴν ἡμετέραν ἐξουσίαν διάγουσιν εὐμενὲς εἶναι δυνηθῇ.

[5] «Τοίνυν ταύτην τὴν [ἡμετέραν] βούλησιν ὑγιεινῶ καὶ ὀρθοτάτῳ λογισμῷ ἐδογματίσαμεν, ὅπως μηδενὶ παντελῶς ἐξουσία ἀρνητέα ἢ τοῦ ἀκολουθεῖν καὶ αἰρεῖσθαι τὴν τῶν Χριστιανῶν παραφύλαξιν ἢ θρησκείαν ἐκάστῳ τε ἐξουσία δοθῇ τοῦ διδόναι ἑαυτοῦ τὴν διάνοιαν ἐν ἐκείνῃ τῇ θρησκείᾳ, ἣν αὐτὸς ἑαυτῷ ἀρμόζειν νομίζει, ὅπως ἡμῖν δυνηθῇ τὸ θεῖον ἐν πᾶσι τὴν ἔθιμον σπουδὴν καὶ καλοκάγαθιαν παρέχειν·

[6] «Ἄτινα οὕτως ἀρέσκειν ἡμῖν ἀντιγράψαι ἀκόλουθον ἦν, ἵν' ἀφαιρεθῶσιν παντελῶς τῶν αἵρέσεων, αἵτινες τοῖς προτέροις ἡμῶν γράμμασι τοῖς πρὸς τὴν σὴν καθοσίωσιν ἀποσταλεῖσι περὶ τῶν Χριστιανῶν ἐνείχοντο καὶ ἅτινα πάννυ σκαιὰ καὶ τῆς ἡμετέρας πραότητος ἀλλότρια εἶναι ἐδόκει,

¹ Rozdziały 5-8 zawierają dokumenty, które znajdują się w tylko niektórych rękopisach. M. Schwartz w swym wydaniu krytycznym HE wyraża przypuszczenie, że stanowiły one aneksy do pierwszej wersji dzieła, jeszcze bez księgi X.

5.

Odpisy praw cesarskich wydanych na korzyść chrześcijan¹

[1] Teraz zaś pragniemy przytoczyć rozporządzenia cesarskie Konstantyna i Licyniusza w tłumaczeniu z języka łacińskiego.

ODPIS ROZPORZĄDZEŃ CESARSKICH W TŁUMACZENIU Z JĘZYKA
ŁACIŃSKIEGO

[2]² Już dawno, biorąc pod uwagę, że nie należy ograniczać wolności wyznania, lecz swobodę wypełniania praktyk religijnych trzeba pozostawić przekonaniu i woli każdego człowieka według jego własnego uznania, wydaliśmy rozporządzenie, aby i chrześcijanie zachowali wiarę swej sekty i religii.

[3] Jednak ponieważ w tym reskrypcie, w którym przyznano im tę swobodę, zamieszczono wyrażnie, jak się zdaje, liczne i różnorodne zastrzeżenia, toteż być może wkrótce potem niektórzy z nich zrazili się do takiego przestrzegania zasad religijnych³.

[4] Gdy ja, Konstantyn August, i ja, Licyniusz August, przybyliśmy szczęśliwie do Mediolanu i zastanawialiśmy się nad tym, co służy dobru i pożytkowi państwa, wśród innych postanowień, które wydawały się nam pod wieloma względami korzystne dla powszechnego dobra, a właściwie przed wszystkimi innymi, postanowiliśmy wydać zarządzenie dotyczące czci i bojaźni Bożej, to znaczy przyznać chrześcijanom i wszystkim innym ludziom swobodny wybór wyznawania dowolnej religii, by wszelkie możliwe boskie i niebiańskie istoty mogły być łaskawe dla nas i wszystkich naszych poddanych.

[5] Tak więc w zbawiennym i najszczerzym naszym przekonaniu wyraziliśmy naszą wolę, by nikomu w ogóle nie odmawiano prawa do praktykowania i wyboru religii czy wyznania chrześcijańskiego oraz by każdemu przyznano prawo zwrócenia swego serca do tej religii, którą sam uważa za najodpowiedniejszą dla siebie, by Bóstwo i nam mogło użyć swej łaskawej opieki i życzliwości.

[6] Toteż wydało się nam rzeczą słuszną wydać ten reskrypt, by całkowicie zniósłszy zastrzeżenia, jakie znajdowały się w pierwszym naszym piśmie przesłanym Twej Wysokości w sprawie chrześcijan, z jednej strony usunąć wszystko, co mogło się wydawać szkodliwe i obce naszej

² Dokument ten nazywa się potocznie „Edyktem mediolańskim”.

³ Oznacza to, że Konstantyn i Licyniusz wydali już wcześniej, po zwycięstwie nad Maksencjuszem w r. 312, jakiś dokument tolerancyjny.

ταῦτα ὑφαιρεθῇ καὶ νῦν ἐλευθέρως καὶ ἀπλῶς ἕκαστος αὐτῶν τῶν τὴν αὐτὴν προαίρεσιν ἐσχηκότων τοῦ φυλάττειν τὴν τῶν Χριστιανῶν θρησκείαν ἄνευ τινὸς ὀχλήσεως τοῦτο αὐτὸ παραφυλάττοι.

[7] «Ἄτινα τῇ σῇ ἐπιμελείᾳ πληρέστατα δηλῶσαι ἐδογματίσαμεν, ὅπως εἰδείης ἡμᾶς ἐλευθέραν καὶ ἀπολελυμένην ἐξουσίαν τοῦ τημελεῖν τὴν ἑαυτῶν θρησκείαν τοῖς αὐτοῖς Χριστιανοῖς δεδωκέναι.

[8] «Ὅπερ ἐπειδὴ ἀπολελυμένως αὐτοῖς ὑφ' ἡμῶν δεδωρῆσθαι θεωρεῖ ἡ σὴ καθοσίωσις καὶ ἐτέροις δεδῶσθαι ἐξουσίαν τοῖς βουλομένοις τοῦ μετέρχεσθαι τὴν παρατήρησιν καὶ θρησκείαν ἑαυτῶν, ὅπερ ἀκολουθῶς τῇ ἡσυχίᾳ τῶν ἡμετέρων καιρῶν γίνεσθαι φανερόν ἐστιν, ὅπως ἐξουσίαν ἕκαστος ἔχη τοῦ αἰρεῖσθαι καὶ τημελεῖν ὅποιαν δ' ἂν βούληται [τὸ θεῖον]. Τοῦτο δὲ ὑφ' ἡμῶν γέγονεν, ὅπως μηδεμιᾶ τιμῇ μηδὲ θρησκείᾳ τινὶ μμεϊῶσθαι τι ὑφ' ἡμῶν δοκοίη.

[9] «Καὶ τοῦτο δὲ πρὸς τοῖς λοιποῖς εἰς τὸ πρόσωπον τῶν Χριστιανῶν δογματίζομεν, ἵνα τοὺς τόπους αὐτῶν, εἰς οὓς τὸ πρότερον συνέρχεσθαι ἔθος ἦν αὐτοῖς, περὶ ὧν καὶ τοῖς πρότερον δοθεῖσιν πρὸς τὴν σὴν καθοσίωσιν γράμμασιν τύπος ἕτερος ἦν ὠρισμένος τῷ προτέρῳ χρόνῳ, [ἴν'] εἴ τινες ἢ παρὰ τοῦ ταμείου τοῦ ἡμετέρου ἢ παρὰ τινος ἐτέρου φαίνοντο ἡγορακότες, τούτους τοῖς αὐτοῖς Χριστιανοῖς ἄνευ ἀργυρίου καὶ ἄνευ τινὸς ἀπαιτήσεως τῆς τιμῆς, ὑπερτεθείσης [δίχα] πάσης ἀμελείας καὶ ἀμφιβολίας, ἀποκαταστήσωσι, καὶ εἴ τινες κατὰ δῶρον τυγχάνουσιν εἰληφότες, τοὺς αὐτοὺς τόπους ὅπως ἢ τοῖς αὐτοῖς Χριστιανοῖς τὴν ταχίστην ἀποκαταστήσωσιν

[10] «Οὕτως ὡς ἡ οἱ ἡγορακότες τοὺς αὐτοὺς τόπους ἡ οἱ κατὰ δωρεὰν εἰληφότες αἰτῶσι τι παρὰ τῆς ἡμετέρας καλοκάγαθίας προσέλθωσι τῷ ἐπὶ τόπων ἐπάρχῳ δικάζοντι, ὅπως καὶ αὐτῶν διὰ τῆς ἡμετέρας χρηστότητος πρόνοια γένηται. Ἄτινα πάντα τῷ σώματι τῷ τῶν Χριστιανῶν παρ' αὐτὰ διὰ τῆς σῆς σπουδῆς ἄνευ τινὸς παρολκῆς παραδίδοσθαι δεήσει.

[11] «Καὶ ἐπειδὴ οἱ αὐτοὶ Χριστιανοὶ οὐ μόνον ἐκείνους εἰς οὓς συνέρχεσθαι ἔθος εἶχον, ἀλλὰ καὶ ἐτέρους τόπους ἐσχηκέναι γινώσκονται διαφέροντας οὐ πρὸς ἕκαστον αὐτῶν, ἀλλὰ πρὸς τὸ δίκαιον τοῦ αὐτῶν σώματος, τοῦτ' ἔστιν τῶν Χριστιανῶν, ταῦτα πάντα ἐπὶ τῷ νόμῳ ὃν προειρήκαμεν, δίχα παντελῶς τινος ἀμφισβήτησεως τοῖς αὐτοῖς Χριστιανοῖς, τοῦτ' ἔστιν τῷ σώματι [αὐτῶν] καὶ τῇ συνόδῳ [ἐκάστῳ] αὐτῶν ἀποκαταστήναι κελεύσεις, τοῦ προειρημένου λογισμοῦ δηλαδὴ φυλαχθέντος, ὅπως αὐτοὶ οἵτινες τοὺς αὐτοὺς ἄνευ τιμῆς, καθὼς προειρήκαμεν, ἀποκαθιστῶσι, τὸ ἀζήμιον τὸ ἑαυτῶν παρὰ τῆς ἡμετέρας καλοκάγαθίας ἐλπίζοιεν.

[12] «Ἐν οἷς πᾶσιν τῷ προειρημένῳ σώματι τῶν Χριστιανῶν τὴν σπουδὴν δυνατώτατα παρασχεῖν ὀφείλεις, ὅπως τὸ ἡμέτερον κέλευσμα τὴν ταχίστην παραπληρωθῇ, ὅπως καὶ ἐν τούτῳ διὰ τῆς ἡμετέρας χρηστότητος πρόνοια γένηται τῆς κοινῆς καὶ δημοσίας ἡσυχίας.

łaskawości, a z drugiej strony, aby teraz już każdy pragnący wyznawać religię chrześcijańską mógł to robić swobodnie, jawnie i bez żadnych przeszkód.

[7] Postanowiliśmy jak najdokładniej wyjaśnić to Twojej Troskliwości, abys wiedział, że daliśmy chrześcijanom wolne i nieograniczone prawo praktykowania swej religii.

[8] A ponieważ Twoja Pobożność widzi, że udzieliliśmy im tego bez żadnych zastrzeżeń, to i innym również zostało dane prawo wyznawania i praktykowania swej własnej religii stosownie do ich woli. Niewątpliwie bowiem zachowaniu spokoju naszych czasów służy to, by każdy miał prawo wyboru i praktykowania religii według własnej woli. Postąpiliśmy zaś w ten sposób, by się nie wydawało, że umniejszamy znaczenie jakiegokolwiek czci czy kultu Bożego.

[9] W sprawie chrześcijan rozkazujemy ponadto, by ich miejsca, w których się dawniej gromadzili, a co do których w poprzednim piśmie do Twej Pobożności były inne, wydane dawniej rozporządzenia, to o ile okaże się, że ktoś je kupił, czy to od skarbu naszego, czy jakiegokolwiek innego, zostały tymże chrześcijanom zwrócone bezpłatnie i bez żądania zwrotu ceny kupna, i to bezzwłocznie i jednoznacznie. Podobnie jeśli ktoś te miejsca otrzymał w darze, niech je natychmiast odda tymże chrześcijanom.

[10] Jednak ci, którzy te miejsca zakupili, oraz ci, którzy otrzymali je jako darowiznę, jeśli żądają jakiejś rekompensaty od naszej szlachetności, niech się zwrócą do trybunału miejscowego namiestnika, by i oni odczuli naszą łaskawą przezorność. Wszystko to powinno być całkowicie zwrócone organizacji chrześcijan za twoim gorliwym staraniem i bez żadnej zwłoki.

[11] A ponieważ chrześcijanie, jak wiadomo, byli w posiadaniu nie tylko tych miejsc, w których się zwykle gromadzą, ale także innych, które nie były własnością prywatnych osób, lecz ich organizacji, to znaczy chrześcijan, powinienes rozkazać, by wszystko, stosownie do powyższego wydanego przez nas prawa, zostało całkowicie bezdyskusyjnie oddane tymże chrześcijanom, to znaczy ich organizacji i zgromadzeniu, oczywiście z zachowaniem podanego wyżej zarządzenia, by wszyscy, którzy dokonują zwrotu, jak była mowa, bezpłatnie, spodziewali się rekompensaty od naszej dobroci.

[12] W tym wszystkim powinienes pomagać wspomnianej organizacji chrześcijan jak najgorliwiej, by nasz rozkaz został wykonany jak najprędzej, żeby i pod tym względem dzięki naszej łaskawości objawiła się nasza przezorność o powszechny spokój ludu.

[13] «Τούτῳ γὰρ τῷ λογισμῷ, καθὼς καὶ προεῖρηται, ἡ θεία σπουδὴ περὶ ἡμᾶς, ἥς ἐν πολλοῖς ἤδη πράγμασιν ἀπεπειράθημεν, διὰ παντὸς τοῦ χρόνου βεβαίως διαμεῖναι.

[14] «Ἵνα δὲ ταύτης τῆς ἡμετέρας νομοθεσίας καὶ τῆς καλοκάγαθίας ὁ ὅρος πρὸς γνῶσιν πάντων ἐνεχθῆναι δυνήθῃ, προταχθέντα τοῦ σοῦ προστάγματος ταῦτα τὰ ὑφ' ἡμῶν γραφέντα πανταχοῦ προθεῖναι καὶ εἰς γνῶσιν πάντων ἀγαγεῖν ἀκόλουθόν ἐστιν, ὅπως ταύτης τῆς ἡμετέρας καλοκάγαθίας ἡ νομοθεσία μηδένα λαθεῖν δυνήθῃ.»

[15] ΑΝΤΙΓΡΑΦΟΝ ΕΤΕΡΑΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΔΙΑΤΑΞΕΩΣ ΗΝ ΑΥΘΙΣ ΠΕΠΟΙΗΤΑΙ, ΜΟΝΗΙ ΤΗΙ ΚΑΘΟΛΙΚΗΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΙ ΤΗΝ ΔΩΡΕΑΝ ΔΕΔΟΣΘΑΙ ΥΠΟΣΗΜΗΝΑΜΕΝΟΣ

«Χαῖρε Ἀνυλῖνε, τιμώτατε ἡμῖν¹. Ἔστιν ὁ τρόπος οὗτος τῆς φιλαγαθίας τῆς ἡμετέρας, ὥστε ἐκεῖνα ἅπερ δικαίῳ ἀλλοτρίῳ προσήκει, μὴ μόνον μὴ ἐνοχλεῖσθαι, ἀλλὰ καὶ ἀποκαθιστᾶν βούλεσθαι ἡμᾶς, Ἀνυλῖνε τιμώτατε.

[16] «Ὅθεν βουλόμεθα ἵν', ὁπότεν ταῦτα τὰ γράμματα κομίσῃ, εἴ τινα ἐκ τούτων τῶν τῇ ἐκκλησίᾳ τῇ καθολικῇ τῶν Χριστιανῶν ἐν ἐκάσταις πόλεσιν ἢ καὶ ἄλλοις τόποις διέφερον [καὶ] κατέχοντο νῦν ἢ ὑπὸ πολιτῶν ἢ ὑπὸ τινων ἄλλων, ταῦτα ἀποκατασταθῆναι παραχρῆμα ταῖς αὐταῖς ἐκκλησίαις ποιήσης, ἐπειδήπερ προηγήμεθα ταῦτα ἅπερ αἱ αὐταὶ ἐκκλησίαι πρότερον ἐσχέκεσαν, τῷ δικαίῳ αὐτῶν ἀποκατασταθῆναι.

[17] «Ὅποτε τοίνυν συνορᾷ ἡ καθοσίωσις ἡ σὴ ταύτης ἡμῶν τῆς κελεύσεως σαφέστατον εἶναι τὸ πρόσταγμα, σπούδασον, εἴτε κῆποι εἴτε οἰκίαι εἴθ' ὅτιουνδήποτε τῷ δικαίῳ τῶν αὐτῶν ἐκκλησιῶν διέφερον, σύμπαντα αὐταῖς ἀποκατασταθῆναι ὡς τάχιστα, ὅπως τούτῳ ἡμῶν τῷ προστάγματι ἐπιμελεστάτην σε πειθάρχησιν παρεσχικέναι καταμάθοιμεν. Ἐρρωσο, Ἀνυλῖνε, τιμώτατε καὶ ποθεινότατε ἡμῖν.»

[18] ΑΝΤΙΓΡΑΦΟΝ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ ΔΙ' ΗΣ ΣΥΝΟΔΟΝ ΕΠΙΣΚΟΠΩΝ ΕΠΙ ΡΩΜΗΣ ΚΕΛΕΥΕΙ ΓΕΝΕΣΘΑΙ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ ΕΝΩΣΕΩΣ ΤΕ ΚΑΙ ΟΜΟΝΟΙΑΣ²

«Κωνσταντῖνος Σεβαστὸς Μιλτιάδῃ ἐπισκόπῳ Ῥωμαίων καὶ Μάρκῳ³. Ἐπειδὴ τοιοῦτοι χάρται παρὰ Ἀνυλίνου τοῦ λαμπροτάτου ἀνθυπάτου τῆς Ἀφρικῆς πρὸς με πλείους ἀπεστάλησαν, ἐν οἷς ἐμφέρεται Καικιλιανὸν τὸν ἐπίσκοπον τῆς Χαρταγενησίων πόλεως παρὰ τινων κολλήγων αὐτοῦ τῶν κατὰ τὴν Ἀφρικὴν καθεστώτων ἐν πολλοῖς πράγμασιν εὐθύνεσθαι, καὶ τοῦτό μοι βαρὺ σφόδρα δοκεῖ τὸ ἐν ταύταις ταῖς ἐπαρχίαις, ἃς τῇ ἐμῇ καθοσίῳσει αὐθαιρέτως ἡ θεία πρόνοια ἐνεχείρισεν κάκεῖσε πολὺ πλῆθος λαοῦ, ὅχλον ἐπὶ

¹ Anulinus był prokonsulem w Afryce. Afryka należała do dominium samego Konstantyna.

[13] Bowiem niniejsze zarządzenie, jak już wyżej była mowa, zapewni nam po wsze czasy opiekę Bożą, jakiej doświadczyliśmy już w wielu sprawach.

[14] By zaś zakres tego naszego prawodawstwa i dobroci mógł dotrzeć do powszechnej wiadomości, na twój rozkaz to nasze pismo należy wszędzie upublicznic, ogłosić i podać do wiadomości ogółu, by to prawodawstwo naszej szlachetności nikomu nie pozostało nieznane.

[15] ODPIS INNEGO, NOWEGO ROZPORZĄDZENIA CESARSKIEGO, O TYM, ŻE TYLKO KOŚCIOŁOWI KATOLICKIEMU UDZIELONO ŁASKI

Bądź nam pozdrowiony, wielce czcigodny Anulinusie¹! W dobroci naszej przestrzegamy tego zwyczaju, że chcemy, by to, co jest cudzą własnością, nie tylko nie doznawało żadnej szkody, ale zostało zwrócone, czcigodny Anulinusie.

[16] Dlatego rozkazujemy, abyś po otrzymaniu tego pisma zadbał o to, by wszystko, co w poszczególnych miastach i innych miejscowościach należało do katolickiego Kościoła chrześcijan, a teraz znajduje się w posiadaniu obywateli czy innych osób, niezwłocznie zostało zwrócone tymże kościołom, bowiem postanowiliśmy, że to, co dawniej było własnością tych kościołów, ma się ponownie znaleźć w ich posiadaniu.

[17] A ponieważ widzi Twoja Wysokość, że treść tego naszego rozkazu jest całkowicie jasna, zadbaj o to, by ogrody, domy czy cokolwiek, co było własnością tychże kościołów, wszystko to powróciło do nich jak najprędzej, a my mamy być powiadomieni, że do tego naszego rozporządzenia odniosłeś się z jak najgorliwszym posłuszeństwem. Bądź zdrow, najczcigodniejszy i najmiłszy nam Anulinusie.

[18] ODPIS LISTU, W KTÓRYM CESARZ ZWOŁUJE DO RZYMU SYNOD BISKUPÓW W SPRAWIE JEDNOŚCI I ZGODY KOŚCIOŁÓW²

Konstantyn August do Biskupa Rzymu Miltiadesa i Marka³.

Od Anulinusa, prześwietnego konsula afrykańskiego, otrzymałem kilka ważnych listów, z których wynika, że biskupowi kartagińskiemu, Cecylianowi, niektórzy jego koledzy ustanowieni w Afryce, w wielu sprawach stawiają zarzuty. Bardzo nad tym boleję, że właśnie w tych prowincjach, które Opatrzność Boża z własnej woli powierzyła mnie, tam, gdzie mieszka takie

² Rzym (2-4 X 313), SCL 1, 62.

³ Miltiades, bp Rzymu od 2 lipca 311 do 11 stycznia 314. Marek skądinąd nieznany.

τὸ φαυλότερον ἐπιμένοντα εὐρίσκεσθαι ὥς ἂν εἰ διχοστατοῦντα καὶ μεταξὺ ἐπισκόπους διαφορὰς ἔχειν,

[19] «Ἐδοξέ μοι ἵν' αὐτὸς ὁ Καικιλιανὸς μετὰ δέκα ἐπισκόπων τῶν αὐτὸν εὐθύνειν δοκούντων καὶ δέκα ἐτέρων οὓς αὐτὸς τῇ ἑαυτοῦ δίκῃ ἀναγκαίους ὑπολάβοι, εἰς τὴν Ῥώμην πλῶ ἀπιέναι, ἵν' ἐκεῖσε ὑμῶν παρόντων, ἀλλὰ μὴν καὶ Ῥετικίου καὶ Ματέρνου καὶ Μαρίνου¹, τῶν κολλήγων ὑμῶν, οὓς τούτου ἔνεκεν εἰς τὴν Ῥώμην προσέταξα ἐπισπεῦσαι, δυνηθῇ ἀκουσθῆναι, ὥς ἂν καταμάθοιτε τῷ σεβασμιωτάτῳ νόμῳ ἁρμοττεῖν.

[20] Ἵνα μέντοι καὶ περὶ πάντων αὐτῶν τούτων πληρεστάτην δυνηθῇτε ἔχειν γνῶσιν, τὰ ἀντίτυπα τῶν ἐγγράφων τῶν πρὸς με παρὰ Ἀνυλίνου ἀποσταλέντων γράμμασιν ἐμοῖς ὑποτάξας, πρὸς τοὺς προειρημένους κολλήγας ὑμῶν ἐξέπεμψα· οἷς ἐντυχούσα ἡ ὑμετέρα στερρότης δοκιμάσει ὄντινα χρῆ τρόπον τὴν προειρημένην δίκην ἐπιμελέστατα διευκρινῆσαι καὶ κατὰ τὸ δίκαιον τερματίσαι, ὅποτε μὴδὲ τὴν ὑμετέραν ἐπιμέλειαν λανθάνει τοσαύτην με αἰδῶ τῇ ἐνθέσμῳ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ἀπονέμειν, ὥς μὴδὲν καθόλου σχίσμα ἢ διχοστασίαν ἔν τινι τόπῳ βούλεσθαι με ὑμᾶς καταλιπεῖν. Ἡ θειότης ὑμᾶς τοῦ μεγάλου θεοῦ διαφυλάξει πολλοῖς ἔτεσι, τιμιώτατε.»

[21] ΑΝΤΙΓΡΑΦΟΝ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ ΔΙ' ΗΣ ΠΡΟΣΤΑΤΤΕΙ ΔΕΥΤΕΡΑΝ ΓΕΝΕΣΘΑΙ ΣΥΝΟΔΟΝ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΠΑΣΑΝ ΤΩΝ ΕΠΙΣΚΟΠΩΝ ΠΕΡΙΕΛΕΙΝ ΔΙΧΟΣΤΑΣΙΑΝ

«Κωνσταντῖνος Σεβαστὸς Χρῆστω ἐπισκόπῳ Συρακουσίων. Ἦδη μὲν πρότερον, ὅτε φαύλως καὶ ἐνδιαστροφῶς τινὲς περὶ τῆς θρησκείας τῆς ἀγίας καὶ ἐπουρανίου δυνάμεως καὶ τῆς αἵρέσεως τῆς καθολικῆς ἀποδιίστασθαι ἤρξαντο, ἐπιτέμνεσθαι βουλευθεὶς τὰς τοιαύτας αὐτῶν φιλονεικίας, οὕτω διατετυπώκειν ὥστε ἀποσταλέντων ἀπὸ τῆς Γαλλίας τινῶν ἐπισκόπων, ἀλλὰ μὴν καὶ τούτων κληθέντων ἀπὸ τῆς Ἀφρικῆς τῶν ἐξ ἐναντίας μοίρας καταλλήλως, ἐνστατικῶς καὶ ἐπιμόνως διαγωνιζομένων παρόντος τε καὶ τοῦ τῆς Ῥώμης ἐπισκόπου, τοῦτο ὅπερ ἐδόκει κεκινήσθαι, δυνηθῇ ὑπὸ τῆς παρουσίας αὐτῶν μετὰ πάσης ἐπιμελοῦς διακρίσεως κατορθώσεως τυχεῖν.

[22] «Ἄλλ' ἐπειδὴ, ὥς συμβαίνει, ἐπιλαθόμενοί τινες καὶ τῆς σωτηρίας τῆς ἰδίας καὶ τοῦ σεβάσματος τοῦ ὀφειλομένου τῇ ἀγιωτάτῃ αἵρέσει, ἔτι καὶ νῦν τὰς ἰδίας ἔχθρας παρατείνειν οὐ παύονται, μὴ βουλόμενοι τῇ ἤδη ἐξενεχθείσῃ κρίσει συντίθεσθαι καὶ διοριζόμενοι ὅτι δὴ ἄρα ὀλίγοι τινὲς τὰς γνώμας καὶ τὰς ἀποφάσεις ἑαυτῶν ἐξήνεγκαν ἢ καὶ μὴ πρότερον ἀπάντων τῶν ὀφειλόντων ζητηθῆναι ἀκριβῶς ἐξετασθέντων πρὸς τὸ τὴν κρίσιν ἐξενέγκαι πάννυ ταχέως καὶ ὀξέως ἔσπευσαν, ἔκ τε τούτων ἀπάντων ἐκεῖνα συμβαίνει γενέσθαι, τὸ καὶ τούτους αὐτοὺς ἀδελφικὴν καὶ ὁμόφρονα ὀφείλοντας ἔχειν ὁμοψυχίαν αἰσchrῶς, μᾶλλον δὲ μυσερῶς ἀλλήλων ἀποδιεστάναι καὶ τοῖς ἀνθρώποις τοῖς ἀλλοτρίας ἔχουσι τὰς ψυχὰς ἀπὸ τῆς ἀγιωτάτης θρησκείας

mnóstwo ludzi, cały lud trwa w zgorzzeniu, jako że dzieli się na dwa obozy, a biskupi są w konflikcie.

[19] Toteż uznałem, że sam Cecylian z dziesięcioma biskupami, którzy go rzekomo oskarżają, i dziesięcioma innymi, o których sądzi, że w tej sprawie będą po jego stronie, powinien przy płynąć do Rzymu i tam zostać wysłuchany w obecności waszej i waszych kolegów, Retycjusza, Maternusa i Marynusa¹, którym w tym celu kazałem spieszenie przybyć do Rzymu – zgodnie, jak wam wiadomo – z najświętszym prawem.

[20] By zaś o tym wszystkim jak najdokładniej was poinformować, załączam odpisy listów, jakie przysłał mi Anulinus; wysyłam je także wspomnianym wyżej waszym kolegom. Po ich przeczytaniu Wasza Stałość będzie mogła osądzić, w jaki sposób należy jak najstaranniej zbadać wspomnianą sprawę i sprawiedliwie rozstrzygnąć. Nie uszło zapewne uwagi Waszej Pieczołowitości, z jakim szacunkiem odnoszę się do legalnie istniejącego Kościoła katolickiego, toteż nie chcę, byście gdziekolwiek mieli tolerować jakoś schizmę albo podział. Bóstwo Wielkiego Boga niech cię, Czcigodny, strzeże przez długie lata”.

[21] ODPIS LISTU, W KTÓRYM CESARZ ZARZĄDZA DRUGI SYNOD, ABY
ZAŻEGNAĆ WSZELKIE PODZIAŁY WŚRÓD BISKUPÓW

Konstantyn August do Chrestosa, biskupa Syrakuz. Już wcześniej, gdy niektórzy ludzie w sposób niegodziwy i przewrotny zaczęli się dzielić w sprawie świętej religii, mocy niebieskiej i nauki katolickiej, w celu zakończenia tego rodzaju sporów wydałem rozporządzenie, by wysłano kilku biskupów z Galii oraz wezwano z Afryki stronników obu wrogich obozów, którzy tak uporczywie i zawzięcie się zwalczają, a następnie całą sporną sprawę w ich obecności jak najstaranniej rozsądzono przed obliczem biskupa Rzymu i szczęśliwie rozwiązano.

[22] Lecz ponieważ, jak to bywa, niektórzy zapomnieli o swym zbawieniu i czci należnej najświętszej nauce, nie przestają jeszcze teraz żywić swych osobistych nieprzyjaźni i nie chcą się poddać wyrokowi, który już zapadł. Twierdzą, że tylko nieliczni wypowiedzieli swe zdania i opinie i że nie zbadawszy uprzednio wszystkiego, co trzeba, zbyt pochopnie i gorąco popieszyli się z wydaniem wyroku. Skutek tego wszystkiego jest taki, że z jednej strony ci, którzy powinni być zgodni i jednomyślni jak bracia, rozeszli się ze sobą brzydko, a nawet haniebnie, z drugiej zaś strony ludziom, których dusze nie mają nic wspólnego ze świętą religią, dają pretekst do

¹ Retycjusz był biskupem Autun, Maternus – Kolonii, a Marynus – Arles. Dokument dotyczy schizmy donacjańskiej w Afryce.

ταύτης πρόφασιν χλεύης διδόναι, – ὅθεν προνοητέον μοι ἐγένετο, ὅπως τοῦτο ὅπερ ἐχρῆν μετὰ τὴν ἐξενεχθεῖσαν ἤδη κρίσιν αὐθαιρέτῳ συγκαταθέσει πεπαῦσθαι, κἂν νῦν ποτε δυνηθῇ πολλῶν παρόντων τέλους τυχεῖν.

[23] «Ἐπειδὴ τοίνυν πλείστους ἐκ διαφόρων καὶ ἀμυθῆτων τόπων ἐπισκόπους εἰς τὴν Ἀρελατησίῳ πόλιν εἴσω Καλανδῶν Αὐγούστων¹ συνελθεῖν ἐκελεύσαμεν, καὶ σοὶ γράψαι ἐνομίσαμεν ἵνα λαβὼν παρὰ τοῦ λαμπροτάτου Λατρωνιανοῦ τοῦ κονήκτορος Σικελίας δημόσιον ὄχημα, συζεύξας σεαυτῷ καὶ δύο γέ τινας τῶν ἐκ τοῦ δευτέρου θρόνου οὓς ἂν σὺ αὐτὸς ἐπιλέξασθαι κρίνης, ἀλλὰ μὴν καὶ τρεῖς παῖδας τοὺς δυνησομένους ὑμῖν κατὰ τὴν ὁδὸν ὑπηρετήσασθαι παραλαβὼν, εἴσω τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἐπὶ τῷ προειρημένῳ τόπῳ ἀπάντησον,

[24] «Ὡς ἂν διὰ τε τῆς σῆς στερρότητος καὶ διὰ τῆς λοιπῆς τῶν συνιόντων ὁμοψύχου καὶ ὁμόφρονος συνέσεως καὶ τοῦτο ὅπερ ἄχρι τοῦ δεῦρο φαύλως δι' αἰσχράς τινας ζυγομαχίας παραμεμένηκεν, ἀκουσθέντων πάντων τῶν μελλόντων λεχθήσεσθαι παρὰ τῶν νῦν ἀπ' ἀλλήλων διεστώτων, οὐσπερ ὁμοίως παρεῖναι ἐκελεύσαμεν, δυνηθῇ εἰς τὴν ὀφειλομένην θρησκείαν καὶ πίστιν ἀδελφικὴν τε ὁμόνοιαν κἂν βραδέως ἀνακληθῆναι. Ὑγιαίνοντά σε ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ διαφυλάξει ἐπὶ πολλοῖς ἔτεσιν.»

6'

[1] ΑΝΤΙΓΡΑΦΟΝ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ ΔΙ' ΗΣ ΧΡΗΜΑΤΑ ΤΑΙΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΙΣ ΔΩΡΕΙΤΑΙ

«Κωνσταντῖνος Αὐγουστος Καικιλιανῷ ἐπισκόπῳ Χαρταγένης. Ἐπειδὴ περ ἤρρεσεν κατὰ πάσας ἐπαρχίας, τὰς τε Ἀφρικὰς καὶ τὰς Νουμιδίας καὶ τὰς Μαυριτανίας, ῥητοῖς τισι τῶν ὑπηρετῶν τῆς ἐνθέσμου καὶ ἀγιωτάτης καθολικῆς θρησκείας εἰς ἀναλώματα ἐπιχορηγηθῆναι τι, ἔδωκα γράμματα πρὸς Οὐρσον τὸν διασημότατον καθολικὸν τῆς Ἀφρικῆς καὶ ἐδήλωσα αὐτῷ ὅπως τρισχιλίους φόλλεις² τῇ σῇ στερρότητι ἀπαριθμῆσαι φροντίσῃ.

[2] «Σὺ τοίνυν, ἡνίκα τὴν προδηλουμένην ποσότητα τῶν χρημάτων ὑποδεχθῆναι ποιήσεις, ἅπασι τοῖς προειρημένοις κατὰ τὸ βρέουιον τὸ πρὸς σὲ παρὰ Ὁσίου³ ἀποσταλὲν ταῦτα τὰ χρήματα διαδοθῆναι κέλευσον.

[3] «Εἰ δ' ἄρα πρὸς τὸ συμπληρωθῆναί μου τὴν εἰς τοῦτο περὶ ἅπαντας αὐτοὺς προαίρεσιν ἐνδεῖν τι καταμάθοις, παρὰ Ἡρακλείδα τοῦ ἐπιτρόπου τῶν ἡμετέρων κτημάτων⁴ ἀναμφιλέκτως ὅπερ ἀναγκαῖον εἶναι καταμάθοις, αἰτήσῃ ὀφείλεις. Καὶ γὰρ παρόντι αὐτῷ προσέταξα ἵν' εἴ τι ἂν χρημάτων παρ' αὐτοῦ ἢ σὴ στερρότης αἰτήσῃ, ἄνευ δισταγμοῦ τινος ἀπαριθμῆσαι φροντίσῃ.

¹ Arles (1 VIII 314), SCL 1, 68-75.

² Moneta brązowa posrebrzana wprowadzona przez Dioklecjana. Wążyła ok. 3-4 g.

szyderstwa. Muszę więc postarać się, by to, co po wydaniu wyroku powinno było się skończyć dobrowolną zgodą, mogło skończyć się przynajmniej teraz, gdy wielu będzie obecnych.

[23] Dlatego rozkazaliśmy, by biskupi z rozmaitych i rozlicznych miejscowości zebrali się jak najliczniej w mieście Arles do dnia 1 sierpnia¹. tobie zaś uznaliśmy za słusne napisać, byś zażądał, aby prześwieatny Latronianus, *corrector* Sycylii, dostarczył ci podwody państwowej poczty, a wzięwszy ze sobą jeszcze dwóch ludzi niższego stopnia, których sobie wybierzesz według własnego uznania, oraz trzech służących, którzy mogliby wam służyć w drodze, byś stawiał się do tego samego dnia we wspomnianej miejscowości.

[24] Tak to dzięki Twojej Stałości oraz jednomyślnego i zgodnego przeświadczenia wszystkich innych zgromadzonych to, co tak niechlubnie do tej pory trwa z powodu haniebnej niezgody, po wysłuchaniu wszystkiego, co będą mieli do powiedzenia obecni tam przedstawiciele przeciwnego obozu, którym również kazaliśmy się stawić, niech wreszcie, chociaż tak późno, zostanie naprawione według zasad religii, wiary i braterskiej jedności. Niech Bóg Wszechmogący zachowa cię w zdrowiu na długie lata.

6.

[1] ODPIS LISTU, W KTÓRYM CESARZ PRZYDZIELA KOŚCIOŁOM ŚRODKI FINANSOWE

Konstantyn Augustu do Cecyliana, biskupa kartagińskiego. Ponieważ podobało mi się we wszystkich prowincjach afrykańskich, numidyjskich i mauretańskich dać jakieś stypendium na wydatki pewnym ściśle określonym sługom istniejącej prawnie i najświętszej religii katolickiej, toteż wysłałem pisma do najczcigodniejszego Ursusa zarządzającego finansami Afryki i oświadczyłem mu, by polecił wypłacić Twojej Stałości trzy tysiące *folles*².

[2] Ty zaś, gdy odbierzesz wspomnianą sumę, każ te pieniądze rozdać wszystkim wyżej wymienionym, według wykazu, jaki przysłał ci Hozjusz³.

[3] Gdybyś zaś przekonał się, że to nie wystarczy by spełnić moją wolę wobec nich wszystkich, od Heraklidesa, zarządcy naszych dóbr⁴, śmiało zażądaj tego, czego twoim zdaniem potrzeba. Osobiście bowiem poleciłem mu, by bez wahania kazał wypłacić taką sumę pieniędzy, jakiej od niego Twoja Stałość zażąda.

³ Hozjusz (256-357), bp Kordoby, doradca cesarza do spraw kościelnych.

⁴ Czyli *procurator rei privatae*.

[4] «Καὶ ἐπειδὴ ἐπυθόμην τινὰς μὴ καθεστῶσης διανοίας τυγχάνοντας ἀνθρώπους τὸν λαὸν τῆς ἀγιωτάτης καὶ καθολικῆς ἐκκλησίας¹ φαύλην τινὴ ὑπονοθεύσει βούλεσθαι διαστρέφειν, γίνωσκέ με Ἀνυλίνω² ἀνθυπάτῳ, ἀλλὰ μὴν καὶ Πατρικίω³ τῷ οὐικαρίῳ τῶν ἐπάρχων παροῦσι τοιαύτας ἐντολὰς δεδωκέναι ἵν' ἐν τοῖς λοιποῖς ἅπασι καὶ τούτου μάλιστα τὴν προσήκουσαν φροντίδα ποιήσωνται καὶ μὴ ἀνάσχωνται περιορᾶν τοιοῦτο γινόμενον.

[5] «Διόπερ εἴ τις τοιούτους ἀνθρώπους ἐν αὐτῇ τῇ μανίᾳ ἐπιμένειν κατίδοις, ἄνευ τινὸς ἀμφιβολίας τοῖς προειρημένοις δικασταῖς πρόσελθε καὶ αὐτὸ τοῦτο προσανένεγκε ὅπως αὐτοὺς ἐκεῖνοι, καθάπερ αὐτοῖς παροῦσιν ἐκέλευσα, ἐπιστρέψωσιν. Ἡ θεϊότης τοῦ μεγάλου θεοῦ σε διαφυλάξει ἐπὶ πολλοῖς ἔτεσιν.»

Z'

[1] ΑΝΤΙΓΡΑΦΟΝ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ ΔΙ' ΗΣ ΤΟΥΣ ΠΡΟΕΣΤΩΤΑΣ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ ΠΑΣΗΣ ΑΠΟΛΕΛΥ ΣΘΑΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΠΡΟΣΤΑΤΤΕΙ⁴

«Χαῖρε, Ἀνυλῖνε, τιμιώτατε ἡμῖν. Ἐπειδὴ ἐκ πλειόνων πραγμάτων φαίνεται παρεξουθενηθεῖσαν τὴν θρησκείαν, ἐν ἣ ἡ κορυφαία τῆς ἀγιωτάτης ἐπουρανίου αἰδῶς φυλάττεται, μεγάλους κινδύνους ἐνηνοχέειν τοῖς δημοσίοις πράγμασιν αὐτὴν τε ταύτην ἐνθέσμως ἀναληφθεῖσαν καὶ φυλαττομένην μεγίστην εὐτυχίαν τῷ Ῥωμαϊκῷ ὀνόματι καὶ σύμπασι τοῖς τῶν ἀνθρώπων πράγμασιν ἐξαίρετον εὐδαιμονίαν παρεσχικέναι, τῶν θείων εὐεργεσιῶν τοῦτο παρεχουσῶν, ἔδοξεν ἐκεῖνους τοὺς ἄνδρας τοὺς τῇ ὀφειλομένῃ ἀγιότητι καὶ τῇ τοῦ νόμου τούτου παρεδρία τὰς ὑπηρεσίας τὰς ἐξ αὐτῶν τῇ τῆς θείας θρησκείας θεραπεία παρέχοντας τῶν καμάτων τῶν ἰδίων τὰ ἔπαθλα κομίσασθαι, Ἀνυλῖνε τιμιώτατε.

[2] «Διόπερ ἐκεῖνους τοὺς εἴσω τῆς ἐπαρχίας τῆς σοι πεπιστευμένης ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ, ἣ Καικιλιανὸς ἐφέστηκεν, τὴν ἐξ αὐτῶν ὑπηρεσίαν τῇ ἀγίᾳ ταύτῃ θρησκείᾳ παρέχοντας, οὐσπερ κληρικοὺς ἐπονομάζειν εἰώθασιν, ἀπὸ πάντων ἅπαξ ἀπλῶς τῶν λειτουργιῶν βούλομαι ἀλειτουργήτους διαφυλαχθῆναι⁵, ὅπως μὴ διὰ τινος πλάνης ἢ ἐξολισθήσεως ἱεροσύλου ἀπὸ τῆς θεραπείας τῆς τῇ θεϊότητι ὀφειλομένης ἀφέλκωνται, ἀλλὰ μᾶλλον ἄνευ τινὸς ἐνοχλήσεως τῷ ἰδίῳ νόμῳ ἐξυπηρετῶνται, ὥνπερ μεγίστην περὶ τὸ θεῖον λατρείαν ποιουμένων πλεῖστον ὅσον τοῖς κοινοῖς πράγμασι συνοίσειν δοκεῖ. Ἐρρωσο, Ἀνυλῖνε, τιμιώτατε καὶ ποθεινότατε ἡμῖν.»

¹ Chodzi o donatystów, przeciwko którym cesarz również polecił zwoływać synody, o jakich była mowa w poprzednich dokumentach.

² Anaulinus reprezentował cesarza w Afryce proconsularnej.

[4] Ponieważ ponadto doszło do mej wiadomości, że pewni ludzie niestępnego umysłu za pomocą jakiegoś bałamuctwa chcą sprowadzić na manowce lud świętego i katolickiego Kościoła¹, wiedz, że prokonsul Anulinus², a także *vicarius praefectorum* Patrycjusz³ osobiście otrzymali ode mnie rozkazy, by między innymi i na to zwracali jak najbaczniejszą uwagę i nie ustawiali w czujności na tego typu zdarzenia.

[5] Dlatego jeśli widzisz, że tego rodzaju ludzie trwają w swym szaleństwie, zwróć się bez wahania do wspomnianych sędziów i zażądaj, by ich pociągnęli do odpowiedzialności, tak jak im to osobiście poleciłem. Bóstwo Wielkiego Boga niech cię zachowa na długie lata.

7.

[1] ODPIS LISTU, W KTÓRYM CESARZ NAKAZUJE ZWOLNIĆ ZWIERZCHNIKÓW KOŚCIELNYCH Z WSZELKICH POWINNOŚCI PAŃSTWOWYCH⁴

Bądź nam pozdrowiony, wielce czcigodny Anulinusie! Ponieważ z wielu doświadczeń wynika, że pogarda dla religii, która stoi na straży najwyższego szacunku świętości niebios, wyrządza sprawom państwowym wielkie szkody, natomiast jej prawne uznanie i zachowywanie rzymskiemu imieniu przynosi największą pomyślność, a wszelkim ludzkim poczynaniom nadzwyczajne szczęście, a to dzięki łaskom, jakie daje Bóg, toteż uznałem za dobre, by ludzie, którzy swą należytą świętością oraz przynależnością do tego prawa swą osobistą posługę poświęcają służbie Bożej, otrzymali wynagrodzenie za swe trudy, czcigodny Anulinusie.

[2] Jest więc moją wolą, by wszyscy, którzy w powierzzonej ci prowincji, w Kościele katolickim, któremu przewodzi Cecylian, swą osobistą posługę oddają tej świętej służbie Bożej, tak zwani duchowni, raz na zawsze byli wolni od wszelkich powinności państwowych⁵, by wskutek jakiejś pomyłki albo świętokradzkiego oszustwa nie odводzić ich od służby należnej Bóstwu, ale by raczej bez żadnej przeszkody podlegali własnemu prawu. Jeśli bowiem z największą gorliwością będą służyć Bogu, wyniknie stąd, moim zdaniem, największy pożytek dla spraw państwowych. Bądź zdrow, czcigodny i najmiłszy nam Anulinusie.

³ Patrycjusz był zastępcą prefekta pretorium dla całej Afryki. Liczba mnoga (*praefectorum*) jest pozostałością po kolegialności urzędu prefekta pretorium.

⁴ List z wiosny 313 r. Por. CTh XVI, 2, 2 z 31 X 313.

⁵ W ten sposób duchowni chrześcijańscy dołączyli do grona ludzi zwolnionych od obowiązków na rzecz państwa, podobnie jak kapłani religii pogańskich, przełożeni synagog, nauczyciele, lekarze, atleci i członkowie stowarzyszeń sportowych i muzycznych.

H'

Περὶ τῆς Λικιννίου εἰς ὕστερον κακοτροπίας καὶ τῆς καταστροφῆς αὐτοῦ

[1] Τοιαῦτα μὲν οὖν ἡμῖν ἡ θεία καὶ οὐράνιος τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας ἐδωρεῖτο χάρις, τοσαύτη τε ἅπασιν ἀνθρώποις ἀγαθῶν ἀφθονία διὰ τῆς ἡμετέρας ἐπρυτανεύετο εἰρήνης. Καὶ ὧδε μὲν τὰ καθ' ἡμᾶς ἐν εὐφροσύναις καὶ πανηγύρεσιν ἐτελεῖτο¹.

[2] Οὐκ ἦν δὲ ἄρα τῷ μισοκάλῳ φθόνῳ τῷ τε φιλοπονήρῳ δαίμονι φορητὸς ἡ τῶν ὀρωμένων θεά, ὥσπερ οὖν οὐδὲ Λικιννίῳ πρὸς σῶφρονα λογισμὸν ἐτύγγανεν αὐτάρκη τὰ τοῖς πρόσθεν δεδηλωμένοις τυράννοις συμβεβηκότα· ὃς εὖ φερομένης τῆς ἀρχῆς αὐτῷ βασιλέως τε μεγάλου Κωνσταντίνου δευτερίων τιμῆς ἐπιγαμβρίας τε καὶ συγγενείας τῆς ἀνωτάτω ἡξιωμένος², μιμήσεως μὲν τῆς τῶν καλῶν ἀπελιμπάνετο, τῆς δὲ τῶν ἀσεβῶν τυράννων μοχθηρίας ἐξήλου τὴν κακοτροπίαν, καὶ ὧν τοῦ βίου τὴν καταστροφὴν ἐπείδεν αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς, τούτων ἔπεσθαι τῇ γνῶμῃ μᾶλλον ἢ τῇ τοῦ κρείττονος ἐμμένειν φιλίᾳ τε καὶ διαθέσει ἠρέϊτο.

[3] Διαφθονηθεὶς γέ τοι τῷ πανευεργέτῃ, πόλεμον δυσαγῇ καὶ δεινότατον πρὸς αὐτὸν ἐκφέρει, οὐ φύσεως νόμων φεισάμενος, οὐχ ὀρκωμοσιῶν οὐχ αἵματος οὐ συνθηκῶν μνήμην ἐν διανοίᾳ λαβών.

[4] Ὁ μὲν γὰρ αὐτῷ οἷα πανάγαθος βασιλεὺς εὐνοίας παρέχων ἀληθοῦς σύμβολα, συγγενείας τῆς πρὸς αὐτὸν οὐκ ἐφθόνησεν γάμων τε λαμπρῶν ἀδελφῆς μετουσίαν οὐκ ἀπηνήσατο, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐκ πατέρων εὐγενείας βασιλικοῦ τε ἀνέκαθεν αἵματος κοινωνὸν γενέσθαι ἡξίωσεν τῆς τε κατὰ πάντων ἀπολαύειν ἀρχῆς οἷα κηδεστῇ καὶ συμβασιλεῖ παρεῖχεν τὴν ἐξουσίαν, οὐκ ἔλαττον μέρος τῶν ὑπὸ Ῥωμαίους ἐθνῶν διέπειν αὐτῷ καὶ διοικεῖν κεχαρισμένος.

[5] Ὁ δ' ἔμπαλιν τούτοις τάναντία διεπράττετο, παντοίας ὀσημέραι κατὰ τοῦ κρείττονος μηχανὰς ἐπιτεχνώμενος πάντας τε ἐπινοῶν ἐπιβουλῆς τρόπους, ὥς ἂν κακοῖς τὸν εὐεργέτην ἀμείψοιτο. Τὰ μὲν οὖν πρῶτα πειρώμενος τὴν συσκευὴν ἐπικρύπτειν, φίλος εἶναι προσεποιεῖτο, δόλῳ τε καὶ ἀπάτῃ πλειστάκις ἐπιθέμενος ῥᾶστα ἂν τυχεῖν τοῦ προσδοκωμένου ἥλπισεν.

[6] Τῷ δὲ ἄρα ὁ θεὸς ἦν φίλος κηδεμών τε καὶ φύλαξ, ὃς αὐτῷ τὰς ἐν ἀπορρήτῳ καὶ σκότει μηχανωμένας ἐπιβουλὰς εἰς φῶς ἄγων διήλεγχε. Τοσοῦτον ἀρετῆς τὸ μέγα τῆς θεοσεβείας ὄπλον πρὸς ἄμυναν μὲν ἐχθρῶν, οἰκείας δὲ φυλακὴν σωτηρίας ἰσχύει· ὃ δὴ πεφραγμένος ὁ θεοφιλέστατος ἡμῶν βασιλεὺς τὰς τοῦ δυσωνύμου πολυπλόκους ἐπιβουλὰς διεδίδρασκεν³.

¹ W manuskryptach, w których nie ma dokumentów zamieszczonych w rozdz. V-VII, zdanie to następuje bezpośrednio po mowie na poświęcenie kościoła w Tyrze.

8.

Późniejsza niegodziwość Licyniusza i jego straszny koniec

[1] Takich oto darów użyczyła nam Boża i niebiańska łaska Objawienia naszego Zbawiciela i taka obfitość dóbr spłynęła na wszystkich ludzi jako efekt naszego pokoju. Tak nasze sprawy rozwijały się w radości i wśród świątecznych zgromadzeń¹.

[2] Lecz zawiść, pełna nienawiści do dobrego, i demon miłujący zło nie mogli znieść takiego widoku. Podobnie i Licyniuszowi nie wystarczyło to, co spotkało wspomnianych wyżej tyranów, by go nauczyć rozumu i rozsądku. Chociaż w swych rządach w pełni mu się wiodło, chociaż dostąpił godności zajmowania drugiego miejsca po wielkim Konstantynie oraz zaszczytu najbliższego powinowactwa jako jego szwagier², nie starał się naśladować go w dobru, ale gorliwie poszedł w ślady niegodziwości i zepsucia bezbożnych tyranów. Wolał raczej podzielać zapatrywania tych, których straszny koniec widział na własne oczy niż dochować przyjaźni i przywiązania najlepszemu.

[3] Z nienawiści do swego największego dobroczyńcy wydał mu zbrodniczą i niezwykle zaciekłą wojnę, depcząc prawa natury, niepomny na przysięgi, na więzy krwi ani na zawarte umowy.

[4] Bowiem Konstantyn jako najlepszy z cesarzy dał mu dowód swej szczerzej życzliwości. Nie wzbraniał się przyjąć go do swej rodziny, nie odmówił mu świętnego małżeństwa ze swoją siostrą, ale dopuścił go do zaszczytnego udziału w szlachectwie swych ojców i od pokoleń płynącej w sobie krwi cesarskiej. Jako członka swej rodziny i współcesarza dopuścił go do najwyższej władzy i oddał mu rządy i panowanie nad niemalą częścią ludów podległych Rzymianom.

[5] Licyniusz natomiast zachowywał się całkowicie odmiennie. Codziennie knuł najrozmaitsze intrygi przeciwko najlepszemu i obmyślał wszelkie możliwe podstępny, jakby złem chciał odpłacić swemu dobroczyńcy. Początkowo usiłował ukryć swe knowania i udawał przyjaciela, a ćwicząc się nieustannie w fałszu i obłudzie, spodziewał się, że tak najłatwiej osiągnie swój cel.

[6] Bóg jednak był przyjacielem, obrońcą i stróżem Konstantyna. Na światło dzienne wydobyl podstępny uknute w ciemności i mroku i je udaremnił. Taką siłę ma potężny oręż pobożności na odparcie nieprzyjaciół i obronę własnego bezpieczeństwa. Pod osłoną tego oręża nasz najmilszy Bogu cesarz uniknął wymyślnych zasadzek tego znieprawidzonego człowieka³.

² Licyniusz ożenił się z Konstancją w 313 roku w Mediolanie.

³ Paragrafy 2-6 por. z *Życie Konstantyna* I, 49.

[7] Ὁ δὲ τὴν λαθραίαν συσκευὴν ὡς οὐδαμῶς ἑώρα κατὰ γνώμην αὐτῷ χωροῦσαν, τοῦ θεοῦ πάντα δόλον τε καὶ ῥαδιουργίαν τῷ θεοφιλεῖ βασιλεῖ κατάφωρα ποιοῦντος, οὐκέθ' οἷός τε ὦν ἐπικρύπτεσθαι, προφανῇ πόλεμον αἶρεται.

[8] Ὁμόσε δῆτα Κωνσταντίνῳ πολεμεῖν διαγνοῦς, ἤδη καὶ κατὰ τοῦ θεοῦ τῶν ὅλων, ὃν ἡπίστατο σέβειν αὐτόν, παρατάττεσθαι ὠρμάτο, κάπειτα τοὺς ὑπ' αὐτῷ θεοσεβεῖς, μηδὲν μηδ' ὅλως πώποτε τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ λυπηρὸν διαθεμένους, ἡρέμα τέως καὶ ἡσυχῇ πολιορκεῖν ἐπεβάλλετο. Καὶ τοῦτ' ἔπραττεν, δεινῶς ἀβλεπτεῖν ὑπὸ τῆς ἐμφύτου κακίας ἡναγκασμένος.

[9] Οὐτ' οὖν τὴν μνήμην τῶν πρὸ αὐτοῦ Χριστιανοὺς ἐκδιωξάντων πρὸ ὀφθαλμῶν ἔθετο οὐδ' ὦν αὐτὸς ὀλετήρ καὶ τιμωρὸς δι' ἃς μετῆλθον ἀσεβείας κατέστη· ἀλλὰ γὰρ τοῦ σώφρονος ἐκτραπεῖς λογισμοῦ, διαρρήδην δὲ μανεῖς τὰς φρένας, τὸν θεὸν αὐτὸν οἶα δὴ Κωνσταντίνου βοηθὸν ἀντὶ τοῦ βοηθουμένου πολεμεῖν ἐγνώκει¹.

[10] Καὶ πρῶτα μὲν τῆς οἰκίας τῆς αὐτοῦ πάντα Χριστιανὸν ἀπελαύνει, ἔρημον αὐτὸς αὐτὸν ὁ δειλῖος τῆς τούτων καθιστὰς ὑπὲρ αὐτοῦ πρὸς τὸν θεὸν εὐχῆς, ἣν ὑπὲρ ἀπάντων αὐτοῖς ποιεῖσθαι πάτριον μάθημα τυγχάνει· εἴτα δὲ τοὺς κατὰ πόλιν στρατιώτας ἐκκρίνεσθαι καὶ ἀποβάλλεσθαι τοῦ τῆς τιμῆς ἀξιώματος, εἰ μὴ τοῖς δαίμοσιν θύειν αἰροῖντο, παρακελεύεται. Καὶ ἔτι γε ταῦτα ἦν μικρά, τῇ τῶν μειζόνων συγκρινόμενα παραθέσει².

[11] Τί δεῖ τῶν καθ' ἕκαστα καὶ κατὰ μέρος τῷ θεομισεῖ πεπραγμένων μνημονεύειν ὅπως τε νόμους ἀνόμους ὁ παρανομώτατος ἐξεῦρεν; τοὺς γέ τοι ἐν ταῖς εἰρκταῖς ταλαιπωρουμένους ἐνομοθέτει μηδένα μεταδόσει τροφῆς φιλανθρωπεύεσθαι μηδ' ἔλεειν τοὺς ἐν δεσμοῖς λιμῷ διαφθειρομένους μηδ' ἀπλῶς ἀγαθὸν εἶναι μηδένα μηδ' ἀγαθόν τι πράττειν τοὺς καὶ πρὸς αὐτῆς τῆς φύσεως ἐπὶ τὸ συμπαθὲς τῶν πέλας ἐλκομένους. Καὶ ἦν γε νόμων οὗτος ἄντικρυς ἀναιδὴς καὶ ἀπηνέστατος, πᾶσαν ἡμερον ὑπερεξάγων φύσιν, ἐφ' ᾧ καὶ τιμωρία προσέκειτο τοὺς ἐλεοῦντας τὰ ἴσα ἀσχεῖν τοῖς ἐλεουμένοις δεσμοῖς τε καὶ φυλακαῖς καθεῖργνυσθαι, τὴν ἴσιν τοῖς καταπονουμένοις ὑπομένοντας τιμωρίαν, τοὺς τὰ φιλόανθρωπα διακονουμένους.

[12] Τοιαῦται αἱ Λικιννίου διατάξεις. Τί χρὴ τὰς περὶ γάμων καινοτομίας ἀπαριθμεῖσθαι ἢ τοὺς ἐπὶ τοῖς τὸν βίον μεταλλάττουσιν νεωτερισμοὺς αὐτοῦ, δι' ὧν τοὺς παλαιοὺς Ῥωμαίων εὖ καὶ σοφῶς κειμένους νόμους περιγράψαι τολμήσας, βαρβάρους τινὰς καὶ ἀνημέρους ἀντεισῆγεν, νόμους ἀνόμους ὡς ἀληθῶς καὶ παρανόμους, ἐπισκήψεις τε μυρίας κατὰ τῶν ὑποχειρίων ἐθνῶν ἐπενόει χρυσοῦ τε καὶ ἀργύρου παντοίας εἰσπράξεις ἀναμετρήσεις τε γῆς

¹ Por. *Życie Konstantyna* I, 56.

² Por. *Życie Konstantyna* I, 53-55; II, 1-3.

[7] Gdy Licyniusz zobaczył, że jego tajne machinacje nie idą po jego myśli, jako że Bóg wszelki podstęp i niegodziwość odkrywał przed swym umiłowanym cesarzem, wówczas nie mogąc się już dłużej ukrywać, przystąpił do otwartej wojny.

[8] Gdy decydował się na wojnę z Konstantynem, równocześnie myślał już o tym, by zbrojnie wystąpić przeciwko Bogu wszechrzeczy, którego, jak wiedział, tamten otaczał czcią. Rozpoczął więc, najpierw powoli i po cichu, walkę ze swymi poddanymi, czcicielami Boga, którzy nigdy i w niczym nie przynieśli państwu żadnej szkody. Postąpił tak, ponieważ wrodzona niegodziwość doprowadziła go do strasznego zaślepienia.

[9] Nie przywiódł przed oczy pamięci tych, którzy przed nim prześladowali chrześcijan, ani tych, których sam zniszczył i na których wziął odwet za ich bezbożność, lecz straciwszy wszelki rozsądek, popadł w oczywiste szaleństwo i postanowił wydać wojnę samemu Bogu jako obrońcy Konstantyna, zamiast temu, którego Bóg bronił¹.

[10] Najpierw więc wszystkich chrześcijan usunął ze swego dworu, przez co nieszczęśnik sam pozbawił się modlitw, jakie oni, zgodnie ze starodawnym, od ojców przejętym zwyczajem, codziennie zanosili do Boga za niego i wszystkich ludzi. Następnie wydał rozkaz, by we wszystkich miastach wydalić z wojska i zdegradować żołnierzy, jeśli odmówiliby złożenia ofiary demonom. Lecz były to jeszcze drobiazgi w porównaniu z późniejszymi poważniejszymi sprawami².

[11] Jednak po co wymieniać ze szczegółami, co popełnił ten człowiek mający Boga w nienawiści, jak to stawiając się ponad prawem wymyślił bezprawne prawa? Otóż wydał on prawo, że nikomu nie wolno okazywać ludzkich uczuć nieszczęśliwym więźniom, przynosząc im żywność, że nie wolno okazywać litości tym, którzy jęczą w kajdanach i giną z głodu, że po prostu nikomu nie wolno być dobrym, że dobrze czynić nie mogą nawet ci, których wrodzone cechy skłaniają do współczucia bliźnim. I było to niewątpliwie jedno z najbezwzględniejszych i najokrutniejszych praw, sprzeczne ze wszystkim, co leży w naturze cywilizowanych ludzi. Łączył się zaś z tym wymiar kary: ci, którzy byli litościwi, mieli cierpieć to samo, co ci, którym okazano litość – mieli być zakuci w kajdany i wtrąceni do więzienia; ci, którzy wyświadczyli ludzką przysługę mieli ponieść tę samą karę co skazańcy.

[12] Takie były zarządzenia Licyniusza. Po co wyliczać nowe prawa małżeńskie albo jego nowe pomysły dotyczące ludzi umierających, którymi śmiał znieść tak doskonale i mądrze ustanowione stare prawa rzymskie, a w ich miejsce wprowadzić barbarzyńskie i okrutne przepisy bezprawne i naprawdę z prawem sprzeczne? Ponadto wymyślił tysiące uciążliwości dla poddanych sobie ludów, częste ściąganie złota i srebra, nowe pomiary ziemi

καὶ τῶν κατ' ἀγροὺς μηκέτ' ὄντων ἀνθρώπων πρόπαλαι δὲ κατοικομένων ἐπιζήμιον κέρδος.

[13] Οἷους δ' ἐφεῦρεν ἐπὶ τούτοις ὁ μισάνθρωπος κατὰ μηδὲν ἡδικηκότων ἐξορισμούς, οἷας εὐπατριδῶν καὶ ἀξιολόγων ἀνδρῶν ἀπαγωγάς, ὧν δὴ τὰς κουριδίας ἀποζευγνὺς γαμετὰς μισοῖς τισιν οἰκέταις ἐφ' ὕβρει πράξεως αἰσχυρὰς παρεδίδου, ὅσαις δὲ αὐτὸς ὁ ἐσχατόγηρος γυναιξὶν ὑπάνδροις παρθένους τε κόραις ἐμπαροινῶν τὴν ἀκόλαστον τῆς αὐτοῦ ψυχῆς ἐπιθυμίαν ἐπλήρου¹ – τί χρὴ ταῦτα μηκύνειν, τῆς τῶν ἐσχάτων αὐτοῦ πράξεων ὑπερβολῆς μικρὰ τὰ πρῶτα καὶ τὸ μηθὲν εἶναι διελεγχούσης;

[14] Τὸ γοῦν τέλος αὐτῷ τῆς μανίας ἐπὶ τοὺς ἐπισκόπους ἐχώρει, ἤδη τε τούτους, ὡς ἂν τοῦ ἐπὶ πάντων θεοῦ θεράποντας, ἐναντίους ὑπάρχειν οἷς ἔδρα ἡγούμενος, οὕτω μὲν ἐκ τοῦ φανεροῦ διὰ τὸν ἀπὸ τοῦ κρείττονος φόβον, λάθρα δὲ αὐθις καὶ δολίως συνεσκευάζετο, ἀνῆρει τε τούτων δι' ἐπιβουλῆς τῶν ἡγεμόνων τοὺς δοκιμωτάτους. Καὶ ὁ τρόπος δὲ τοῦ κατ' αὐτῶν φόνου ξένος τις ἦν καὶ οἷος οὐδεπώποτε ἠκούσθη.

[15] Τὰ γοῦν ἀμφὶ τὴν Ἀμάσειαν² καὶ τὰς λοιπὰς τοῦ Πόντου πόλεις κατεργασθέντα πᾶσαν ὑπερβολὴν ὠμότητος ὑπερηκόντισεν· ἔνθα τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ θεοῦ αἱ μὲν ἐξ ὕψους εἰς ἔδαφος αὐθις κατερρίπτοντο, τὰς δὲ ἀπέκλειον, ὡς ἂν μὴ συνάγοιτό τις τῶν εἰωθότων μηδὲ τῷ θεῷ τὰς ἐποφειλομένας ἀποδιδῶ λατρείας.

[16] Συντελεῖσθαι γὰρ οὐχ ἡγεῖτο ὑπὲρ αὐτοῦ τὰς εὐχάς, συνειδότει φαύλῳ τοῦτο λογιζόμενος, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ θεοφιλοῦς βασιλέως πάντα πράττειν ἡμᾶς καὶ τὸν θεὸν ἰλεοῦσθαι πέπειστο· ἔνθεν ὠρμᾶτο καθ' ἡμῶν τὸν θυμὸν ἐπισκῆπτειν.

[17] Καὶ δῆτα τῶν ἡγεμόνων οἱ κόλακες, τὰ φίλα πράττειν τῷ δυσασαγεῖ πεπεισμένοι, τῶν ἐπισκόπων τοὺς μὲν συνήθως ταῖς τῶν κακούργων ἀνδρῶν περιέβαλλον τιμωρίαις, ἀπήγοντό τε καὶ ἐκολάζοντο ἀπροφασίστως τοῖς μαιφόνους ὁμοίως οἱ μηδὲν ἡδικηκότες· ἤδη δέ τινες καινότεραν ὑπέμενον τελευτήν, ξίφει τὸ σῶμα εἰς πολλὰ τμήματα κατακρεουργούμενοι καὶ μετὰ τὴν ἀπηνῆ ταύτην καὶ φρικτοτάτην θέαν τοῖς τῆς θαλάσσης βυθοῖς ἰχθύσιν εἰς βορὰν ριπτούμενοι.

[18] Φυγαὶ δὲ αὐθις ἐπὶ τούτοις τῶν θεοσεβῶν ἐγίνοντο ἀνδρῶν, καὶ πάλιν ἀγροὶ καὶ πάλιν ἐρημίαι νάπαι τε καὶ ὄρη τοὺς Χριστοῦ θεράποντας ὑπεδέχοντο. Ἐπεὶ δὲ καὶ ταῦτα τοῦτον προυχώρει τῷ δυσσεβεῖ τὸν τρόπον, λοιπὸν καὶ τὸν κατὰ πάντων ἀνακινεῖν διωγμὸν ἐπὶ διάνοιαν ἐβάλλετο,

[19] Ἐκράτει τε γνώμης καὶ οὐδὲν ἐμποδῶν ἦν αὐτῷ μὴ οὐχὶ ἐν ἔργῳ χωρεῖν, εἰ μὴ τάχιστα τὸ μέλλον ἔσεσθαι προλαβὼν ὁ τῶν οἰκείων ψυχῶν

¹ Licyniusz został zgładzony w 325 r. w sześćdziesiątym roku życia, czyli zgrzybiały raczej nie był.

i różne przynoszące zysk kary nakładane na ludzi, którzy już nie żyli, lecz dawno zmarli.

[13] Ile poza tym zupełnie niewinnych ludzi skazał na wygnanie ten wróg rodzaju ludzkiego, ilu mężów wysoko urodzonych i szanowanych zamknął w więzieniu, a potem rozwiódł z młodymi żonami, by je oddać swym bezwstydnym sługom na pohańbienie ich lubieżnymi czynami, z ilu mężatkami i młodymi dziewczycami ten zgrzybiały starzec w pijackim obłędzie zaspokajał niepoahamowane żądze swej duszy!¹ Po co to wszystko wywlekać, skoro jego ostatnie czyny dostarczają dowodu, że jego pierwsze występki były małe i nic nieznaczące?!

[14] Pod koniec swego szaleństwa zwrócił się przeciwko biskupom. Jako że służyli Bogu najwyższemu, uważał ich za wrogów swoich działań. Wprawdzie jeszcze nie otwarcie, ze strachu przed silniejszym od siebie Konstantynem, ale za to po kryjomu i zdradliwie występował przeciwko nam i podstępnie zniszczył najwybitniejszych zwierzchników Kościoła. Sposób zaś, w jaki ich mordował, był niezwykle i dotychczas o takim nie słyszano.

[15] To, czego się dopuszczano w Amazji² i we wszystkich innych miastach Pontu, przekraczało wszelką miarę okrucieństwa. Kościoły Boże zostały tam bądź ponownie zrównane z ziemią, bądź pozamykane, bo już nikt się w nich jak dawniej nie gromadził i nie oddawał Bogu należnej czci.

[16] Licyniusz bowiem nie sądził, żeby się tam miały odprawiać modlitwy za niego, tak mu bowiem mówiło jego nieczyste sumienie; był raczej przekonany, że czynimy wszystko i błagamy Boga w intencji cesarza Bogu miłego. Dlatego właśnie zawrzał przeciwko nam gniewem.

[17] Zatem ci namiestnicy, którzy chcieli mu się przypodobać, w przekonaniu, że robią rzecz miłą temu zbrodniarzowi, skazywali niektórych biskupów na kary, jakie zazwyczaj wymierza się złoczyńcom. Ludzi zupełnie niewinnych aresztowali i bez żadnego powodu wymierzali im karę przewidzianą dla zabójców. Niektórzy zaś ponieśli śmierć nowego rodzaju. Ich ciało rąbano mieczem na wiele części, a po tym tak przerażającym, budzącym grozę widowisku wrzucano ich w toń morską na żer dla ryb.

[18] Znowu więc zaczęły się ucieczki pobożnych mężów i znowu pola, pustynie, leśne knieje i góry przyjęły sługi Chrystusowe. Gdy tak sprawy toczyły się po myśli bezbożnika, powziął wreszcie myśl wszczęcia przesładowania powszechnego.

[19] Utwierdził się w swym zamiarze i nic nie stałoby mu już na przeszkodzie, by przejść do czynów, gdyby Bóg, Sprzymierzeniec dusz tych, którzy mu służą, nie uprzedził tego, co miało się stać. Jak gdyby wśród najgłębszych

² Zginął bp tego miasta, Bazyli.

ὑπέρμαχος θεὸς ὡς ἐν βαθεῖ σκότῳ καὶ νυκτὶ ζοφωδεστάτῃ φωστῆρα μέγαν ἀθρόως καὶ σωτῆρα τοῖς πᾶσιν ἐξέλαμψεν, τὸν αὐτοῦ θεράποντα Κωνσταντῖνον ὑψηλῷ βραχίονι¹ ἐπὶ τὰ τῆδε χειραγωγήσας.

Θ'

Περὶ τῆς νίκης Κωνσταντίνου καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ τοῖς ὑπὸ τὴν Ῥωμαίων ἐξουσίαν ὑπαρξάντων²

[1] Τούτῳ μὲν οὖν ἄνωθεν ἐξ οὐρανοῦ καρπὸν εὐσεβείας ἐπάξιον τὰ τρόπαια τῆς κατὰ τῶν ἀσεβῶν παρεῖχε νίκης, τὸν δ' ἀλιτήριον αὐτοῖς συμβούλοις ἅπασιν καὶ φίλοις ὑπὸ τοῖς Κωνσταντίνου ποσὶν πρηνῇ κατέβαλεν.

[2] Ὡς γὰρ εἰς ἔσχατα μανίας τὰ κατ' αὐτὸν ἤλαυνεν, οὐκέτ' ἀνεκτὸν εἶναι λογισάμενος βασιλεὺς ὁ τῷ θεῷ φίλος τὸν σώφρονα συναγαγὼν λογισμὸν καὶ τὸν στερρὸν τοῦ δικαίου τρόπον φιλανθρωπία κερασάμενος, ἐπαμῦναι κρίνει τοῖς ὑπὸ τῷ τυράννῳ τλαιπωρουμένοις, καὶ τό γε πλεῖστον ἀνθρώπων γένος, βραχεῖς λυμεῶνας ἐκποδῶν ποιησάμενος, ἀνασώσασθαι ὀρμάται.

[3] Μόνη γὰρ αὐτῷ χρωμένῳ φιλανθρωπία τὸν πρὸ τούτου χρόνον καὶ τὸν οὐ συμπαθείας ἄξιον ἐλεοῦντι, τῷ μὲν οὐδὲν ἐγίνετο πλέον, τῆς κακίας οὐκ ἀπαλλattoμένῳ, αὔξοντι δὲ μᾶλλον τὴν κατὰ τῶν ὑποχειρίων ἐθνῶν λύτταν, τοῖς δὲ κακουμένοις οὐτις ἐλείπετο σωτηρίας ἐλπίς, ὑπὸ δεινῷ θηρὶ κατατυραννουμένοις.

[4] Δι' ὃ δὴ τῷ φιλαγάθῳ μίζας τὸ μισοπόνηρον ὁ τῶν ἀγαθῶν ἀρωγὸς πρόεισιν ἅμα παιδὶ Κρίσπῳ βασιλεῖ φιλανθρωποτάτῳ, σωτήριον δεξιὰν ἅπασιν τοῖς ἀπολλυμένοις ἐκτείνας· εἴθ' οἷα παμβασιλεῖ θεῷ θεοῦ τε παιδὶ σωτῆρι ἀπάντων ποδηγῷ καὶ συμμάχῳ χρώμενοι, πατὴρ ἅμα καὶ υἱὸς ἄμφω κύκλῳ διελόντες τὴν κατὰ τῶν θεομισῶν παράταξιν, ῥαδίαν τὴν νίκην ἀποφέρονται, τῶν κατὰ τὴν συμβολὴν πάντων ἐξευμαρισθέντων αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ θεοῦ κατὰ γνώμην.

[5] Ἀθρόως δῆτα καὶ λόγου θᾶττον οἱ μὲν χθὲς καὶ πρὸ ἡμέρας θανάτου πνέοντες καὶ ἀπειλῆς οὐκέτ' ἦσαν³, οὐδὲ μέχρις ὀνόματος μνημονεύομενοι, γραφαὶ τε αὐτῶν καὶ τιμαὶ τὴν ἀξίαν αἰσχύνην ἀπελάμβανον, καὶ ἅ τοῖς πάλαι δυσσεβέσιν τυράννοις ἐνείδεν αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς Λικίννιος, ταῦτα ὁμοίως καὶ αὐτὸς ἔπασχεν, ὅτι μὴδ' αὐτὸς ἐδέξατο παιδείαν μὴδὲ ἐπὶ ταῖς τῶν πέλας ἐσωφρονίσθη μάστιξιν⁴, τὴν ὁμοίαν δ' ἐκείνοις τῆς ἀσεβείας μετελθὼν ὁδόν, ἐπὶ τὸν ἴσον αὐτοῖς ἐνδίκως περιηνέχθη κρημνόν.

¹ Por. Wj 6, 1.

² Wojna trwała od r. 323 do decydującej bitwy pod Chrysopolis 18 IX 234.

mroków i najciemniejszej nocy nagle rozpałił mocne światło i wszystkim ukazał zbawcę. Swego sługę, Konstantyna, swym potężnym ramieniem¹ przywiódł w te właśnie strony.

9.

Zwycięstwo Konstantyna oraz o tym, co z jego łaski przypadło w udziale poddanym państwa rzymskiego²

[1] Jemu to Bóg z wyżyn niebieskich jako godny owoc jego pobożności dał trofea zwycięstwa nad bezbożnikami, a niegodziwca razem ze wszystkimi jego doradcami i przyjaciółmi rzucił na ziemię do stóp Konstantyna.

[2] Ponieważ Licyniusz w szale przeciwko niemu posunął się do ostatecznych granic, uważał miły Bogu cesarz, że dłużej tego znosić nie można. Powziąwszy więc rozsądne postanowienie i połączwszy niezłomną sprawiedliwość z miłością do ludzi, postanowił stanąć w obronie tych, którzy jęczeli pod jarzmem tyrana, i usuwając z drogi niewielką liczbę złoczyńców, starał się ocalić znaczną większość rodzaju ludzkiego.

[3] Do tej pory odnosił się do niego wyłącznie z życzliwością i miał litość dla tego, który nie był godzien współczucia. Jednak Licyniuszowi nie przyniosło to żadnej korzyści, bo nie porzucił swej niegodziwości, lecz raczej wzrósł jego szal przeciwko własnym poddanym, a nieszczęśnikom, których nękała ta straszna bestia, zgasła już wszelka nadzieja zbawienia.

[4] Połączwszy więc miłość do dobrego z nienawiścią do złego, opiekun dobrych ludzi razem ze swym synem Kryspusem, najmiłościwszym cesarzem, wychodzi w pole i swą ocalającą prawicę wyciąga do tych, którzy ginęli. Następnie, mając przy sobie jako Wodza i Sprzymierzeńca Boga, Najwyższego Króla, i Syna Bożego, Zbawiciela wszystkich, ojciec i syn dzielą swe szyki, otaczają bezbożników i odnoszą łatwe zwycięstwo, jako że Bóg ułatwił im podczas spotkania realizację zamysłów.

[5] Więc w jednej chwili i szybciej, niż biegnie myśl, nie było już tych, którzy wczoraj i przedwczoraj dyszeli groźbą śmierci³. Niepamięć okryła nawet ich imiona. Ich wizerunki i pomniki ku ich czci uległy zaśluzonemu zhańbieniu. To, co Licyniusz na własne oczy oglądał u dawnych bezbożnych tyranów, sam teraz tak samo cierpiał, bo nie wziął do siebie nauki i cudza chłosta nie nauczyła go rozumu⁴, a że wstąpił na tę samą co oni drogę bezbożności, słusznie runął w tę samą co i oni przepaść.

³ Por. Dz 9, 1; Ap 17, 8. 11.

⁴ Por. Jr 2, 30.

[6] Ἀλλ' οὗτος μὲν ταύτῃ πῃ βεβλημένος ἔκειτο·ὁ δ' ἀρετῇ πάσῃ θεοσεβείας ἐκπρέπων μέγιστος νικητὴς Κωνσταντῖνος σὺν παιδὶ Κρίσπῳ, βασιλεῖ θεοφιλεστάτῳ καὶ τὰ πάντα τοῦ πατρὸς ὁμοίῳ, τὴν οἰκεῖαν ἐψάν ἀπελάμβανον καὶ μίαν ἡνωμένην τὴν Ῥωμαίων κατὰ τὸ παλαιὸν παρεῖχον ἀρχήν, τὴν ἀπ' ἀνίσχοντος ἡλίου πᾶσαν ἐν κύκλῳ κατὰ θάτερα τῆς οἰκουμένης ἄρκτον τε ὁμοῦ καὶ μεσημβρίαν εἰς ἔσχατα δυομένης ἡμέρας ὑπὸ τὴν αὐτῶν ἄγοντες εἰρήνην.

[7] Ἀφήρητο δ' οὖν ἐξ ἀνθρώπων πᾶν δέος τῶν πρὶν αὐτοὺς πιεζόντων, λαμπρὰς δ' ἐτέλουν καὶ πανηγυρικὰς ἐορτῶν ἡμέρας, ἦν τε φωτὸς ἔμπλεα πάντα, καὶ μειδιῶσι προσώποις ὄμμασί τε φαιδροῖς οἱ πρὶν κατηφεῖς ἀλλήλους ἔβλεπον, χορεῖαι δ' αὐτοῖς καὶ ὕμνοι κατὰ πόλεις ὁμοῦ καὶ ἀγροὺς τὸν παμβασιλέα θεὸν πρῶτιστα πάντων, ὅτι δὴ τοῦτ' ἐδιδάχθησαν, κᾶπειτα τὸν εὐσεβῆ βασιλέα παισὶν ἅμα θεοφιλέσιν ἐγέραιρον,

[8] Κακῶν δ' ἀμνηστία παλαιῶν ἦν καὶ λήθη πάσης δυσσεβείας, παρόντων δ' ἀγαθῶν ἀπόλαυσις καὶ προσέτι μελλόντων προσδοκίαι. Ἦπλωντο δ' οὖν κατὰ πάντα τόπον τοῦ νικητοῦ βασιλέως φιλανθρωπίας ἔμπλεοι διατάξεις νόμοι τε μεγαλοδωρεᾶς καὶ ἀληθοῦς εὐσεβείας γνωρίσματα περιέχοντες¹.

[9] Οὕτω δῆτα πάσης τυραννίδος ἐκκαθαρθείσης, μόνοις ἐφυλάττετο τὰ τῆς προσηκούσης βασιλείας βέβαιά τε καὶ ἀνεπίφθονα Κωνσταντίνῳ καὶ τοῖς αὐτοῦ παισίν, οἱ τῶν πρόσθεν ἀπάντων ἀποσμήξαντες τοῦ βίου τὴν θεοστυγίαν, τῶν ἐκ θεοῦ πρυτανευθέντων ἀγαθῶν αὐτοῖς ἡσθημένως τὸ φιλάρετον καὶ θεοφιλὲς τό τε πρὸς τὸ θεῖον εὐσεβὲς καὶ εὐχάριστον δι' ὧν εἰς προὔπτον ἄπασιν ἀνθρώποις παρέσχον ὁρᾶν, ἐπεδείξαντο.

¹ Por. *Życie Konstantyna II*, 19-20.

[6] Tak więc leżał powalony. Tymczasem wielki zwycięzca Konstantyn, wyróżniający się wszelką cnotą pobożności, razem ze swym synem Kryspusem, cesarzem Bogu najmiłszym i we wszystkim podobnym do ojca, odzyskali swe wschodnie dziedzictwo, przywrócili dawną jedność państwa rzymskiego i całą ziemię poddali pod swe pełne pokoju rządy, od wschodu słońca, dookoła po obu stronach na północy i południu, aż po krańce zachodu.

[7] Odstąpił więc od ludzi wszelki strach przed tymi, którzy ich niegdyś gnębili. Obchodzono wspaniałe święta i urządzano uroczyste zgromadzenia. Wszystko skąpane było w kaskadzie światła, a z uśmiechniętym obliczem i promiennym wzrokiem spoglądali na siebie ci, którzy przedtem byli przygnębeni. Ich płasy i pieśni w miastach i wsiach wielbiły przede wszystkim Boga Najwyższego Króla, bo tak ich nauczono, a następnie pobożnego cesarza razem z jego miłymi Bogu dziećmi.

[8] Dawne nieszczęścia ginęły w niepamięci i w zapomnienie szła wszelka bezbożność. Używano obecnego szczęścia i cieszone się nadzieją na to, co jeszcze miało przyjść. Wszędzie rozwieszano pełne łaskawości rozkazy zwycięskiego cesarza oraz prawa dające dowody jego wielkiej szczodroblewości i prawdziwej pobożności¹.

[9] Tak więc została wytępiona wszelka tyrania, a trwało jedynie pewne i niepodważalne, słuszne panowanie Konstantyna i jego dzieci, którzy zgładzili doszczętnie nienawiść do Boga wszystkich dawnych czasów, a w pełni świadomości otrzymanych od Boga dobrodziejstw okazywali swą miłość do cnoty i do Boga oraz swą pobożność i wdzięczność przez czyny, które otwarcie spełniali na oczach wszystkich ludzi.

INDEKS BIBLIJNY

Księga Rodzaju

1, 10-14: 512
1, 26: 21
15, 6: 38
18, 18: 39
18, 25: 22
19, 24: 23
22, 18: 38
32, 28: 23
32, 30: 23

Księga Wyjścia

3, 4-6: 24
6, 1: 698
7, 20-21: 512
12, 30: 514
14, 29: 511
15, 1-2: 628
15, 4: 511
15, 4-5: 626
15, 5: 626
15,10: 627
15, 11: 512
15, 15: 628
20, 3: 579
20, 5: 492
22, 19: 579
25, 4: 30
28, 36-38: 364
31, 2-3: 661

31, 2: 653
35, 31-32: 653

Księga Kapłańska

2, 1-7: 93
10, 9: 127
26, 12: 673

Księga Liczb

6, 3: 127
6, 5: 127
14, 23: 511
21, 1-11: 512

Księga Powtórzonego Prawa

19, 14: 486

Księga Jozuego

5, 13-15: 24

1 Księga Królewska

Krl 6-7: 653

1 Księga Kronik

Krn 16, 22: 38

Księga Ezdrasza

6, 16-22: 653

Księga Tobiasza

12, 7: 493

2 Księga Machabejska

7, 21-23: 312
7, 27-29: 312
7, 41: 312

Księga Hioba

9, 10: 654
38, 15: 655

Księga Psalmów

2, 1-2: 31
2, 7-8: 31
2, 8: 162
7, 16-17: 627
8, 3: 662
9, 6-7: 663
18(17), 42: 663
19(18), 5: 163
19(18), 15: 86
20(19), 9: 663
26(25), 8: 654
33(32), 9: 21, 658
33(32), 16-19: 635
37(36), 14-15: 663
37(36), 35-36: 648
44, 14: 306
44(43), 2: 653
45(44), 3: 654
45(44), 7-8: 34
46(45), 9-10: 648
48(47), 2: 654
48(47), 9: 653
58(57), 7: 662
68(67), 32: 83
72(71), 18: 654
73(72), 20: 663
74(73), 5-7: 664
74(73), 7: 675
80(79), 13-14: 665
80(79), 14: 675
87(86), 3: 653
89(88), 40-46: 559
98(97), 1-2: 647
103(102), 3-5: 679
103(102), 10: 679
103(102), 12-13: 679
104(103), 16: 668
105(104), 15: 38
107(106), 40: 560
108(107), 20: 22
110(109), 1: 34
110(109), 3-4: 35
113(112), 7: 655

118(117), 22: 660
122(121), 1: 654
135, 4: 655
135, 17-18: 655
135, 23-24: 655
146(145), 3-4: 642
148, 5: 21, 658
148, 12: 650

Księga Przysłów

8, 12: 25
8, 15-16: 25
8, 22: 6
8, 22-25: 25
8, 23: 20
8, 27-28: 25
8, 30-31: 25

Księga Mądrości

6, 20: 329

Księga Izajasza

3, 10: 127, 128
7, 14: 330
9, 6: 657
27, 1: 308
30, 6: 439
35, 1: 670
35, 1-4: 664
35, 4: 666
35, 6-7: 664
42, 9: 518
43, 19: 518
49, 8: 499
49, 18-21: 672
51, 17-18: 671
51, 22-23: 671
52, 1-2: 671
53, 4-5: 656
53, 8: 20
54, 4: 671
54, 6-8: 671
54, 11-14: 675
61, 1: 32
61, 10-11: 670
65, 15-16: 37
66, 3-4: 492
66, 8: 36

Księga Jeremiasza

2, 30: 699
35, 2-19: 129

Lamentacje

2, 1-2: 559
4, 20: 30

Księga Ezechiela

13, 3: 491
18, 23: 309
37, 7: 650
37, 27: 673

Księga Daniela

7, 9-10: 28
7, 13-14: 28
9, 27: 666

Księga Micheasza

5, 2: 52

Księga Aggeusza

2, 4-9: 653
2, 9: 667, 669

Ewangelia według św. Mateusza

1, 16: 48
1, 18: 80
2, 1-15: 53
2, 22: 57
4, 12: 184
4, 23: 70
6, 34: 390
9, 20-22: 50/
9, 35: 70
10, 1: 70
10, 9: 209
10, 9-10: 352
10, 10: 390
11, 27: 20
12, 33: 352
13, 17: 647
13, 25: 278
13, 55: 173, 509
14, 1-12: 61
16, 17: 525
16, 18: 430

16, 27: 174
19, 12: 396, 397
19, 23: 454
21, 42: 660
21, 44: 478
22, 11-13: 310
24, 2: 674
24, 8-10: 453
24, 19-21: 157
24, 24: 453, 620
27, 49: 314
28, 19: 147

Ewangelia według św. Marka

1, 14: 185
5, 25-34: 507
6, 3: 173
10, 23: 454
12, 10: 660
13, 2: 674

Ewangelia według św. Łukasza

1, 2-3: 145
1, 5: 298
1, 15: 127
1, 52-53: 655
3, 19-20: 185
3, 23-34: 48
3, 38: 49
4, 18-19: 32
8, 43-48: 507
10, 1: 61
10, 4: 390
17, 1: 598
18, 24: 454
19, 42-44: 158
20, 17: 660
20, 18: 478
21, 6: 674
21, 20: 159
21, 23-24: 159
24, 18: 168

Ewangelia według św. Jana

1, 1: 527
1, 1-3: 21
1, 5: 528
1, 9-10: 20

1, 14: 527
2, 11: 185
3, 23-24: 185
5, 19: 661
7, 38: 302
13, 23: 364, 526
13, 25: 328, 430, 526
16, 2: 301
17, 12: 311
19, 25: 168, 200
19, 26: 526
19, 34: 302
19, 35: 526
20, 2: 526
20, 23: 529
20, 29: 69
21, 20: 526
21, 24: 526
21, 25: 430

Dzieje Apostolskie

1, 12-24: 215
1, 23-26: 65
2, 3: 677
3, 15: 317
4, 34-35: 111
5, 29: 365, 494
5, 34-36: 100
5, 37: 41
6, 1-6: 78
6, 4: 194
7, 58-59: 79
7, 60: 317
8, 1: 81
8, 1-3: 82
8, 5-13: 82
8, 18-24: 82
8, 26-38: 82
9, 1: 699
9, 3-6: 83
9, 15: 83
10: 86
10, 42: 174
11, 19: 81
11, 26: 87
11, 28: 94, 348
11, 28-30: 87
11, 29-30: 101

12, 1-2: 95
12, 21-23: 97
12, 23: 98
12, 25: 497
13, 5: 527
13, 13: 527
15, 29: 303
15, 32: 348
17, 34: 146
18, 2-23: 118
20, 29: 17
21, 8-9: 198
21, 9-10: 348
21, 38: 122
25, 8-12: 122
27, 1: 122
28, 30-31: 123

List do Rzymian

2, 6: 145, 174
2, 24: 311
4, 3: 38
8, 18: 297
13, 14: 308
15, 18: 430
16, 14: 143

1 List do Koryntian

1, 1: 64
1, 7: 348
2, 9: 678
4, 13: 516
5, 3: 496
6, 6: 458
10, 12: 538
11, 3: 19
12, 31: 577
15, 5-7: 65
15, 7: 66, 509

2 List do Koryntian

2, 14: 304, 457
2, 15: 307
3, 16-18: 549
6, 2: 499
6, 16: 673
8, 18-19: 430
10, 5: 105

11, 6: 431
12, 1: 529
12, 2-4: 182
12, 9: 529
12, 11: 498

List do Galatów

1, 19: 80, 509
2, 1: 64
2, 9: 64, 454
2, 11: 65
2, 13: 64
3, 27: 308
4, 19: 311

List do Efezjan

2, 20: 660
4, 6: 491
4, 11-13: 348
4, 15: 19
6, 14-17: 106
6, 16: 675

List do Filipian

2, 6: 316
2, 6-8: 576
2, 16: 206
2, 25: 144
4, 3: 145, 170, 196

List do Kolosan

1, 11: 505
1, 15-16: 21
1, 17: 491
4, 3: 497
4, 10: 123
4, 14: 430

1 List do Tesaloniczan

5, 8: 106

1 List do Tymoteusza

1, 3: 144
1, 16: 303
2, 2: 495
3, 15: 653
6, 20: 16

2 List do Tymoteusza

2, 8: 145, 430
3, 6-7: 105
4, 1: 174
4, 6: 125
4, 11-16: 125
4, 16-17: 123
4, 18: 124
4, 21: 141, 145, 324

List do Tytusa

1, 5: 144
3, 10-11: 246

List do Filemona

1: 403
2: 144

List do Hebrajczyków

8, 5: 30
10, 34: 452
12, 6: 665

1 List św. Piotra

1, 1: 141, 144
2, 5: 659
2, 7: 660
5, 6: 317
5, 13: 107, 430

1 List św. Jana

1, 1: 525, 526, 527
1, 1-2: 527
1, 2-3: 528
1, 9: 529
2, 12: 529
4, 18: 577

Apokalipsa św. Jana

1, 1-2: 524
1, 4: 525
1, 5: 317
1, 9: 525, 526
2, 6: 194
2, 15: 194
3, 14: 317
10, 4: 430
13, 5: 490

708

Indeks biblijny

13, 18: 328
17, 8: 699
17, 11: 699
20, 4: 458
22, 7-8: 524, 525
22, 8: 527
22, 11: 313

INDEKS DZIEŁ CYTOWANYCH I WZMIANKOWANYCH (OZNACZONYCH *)

***Akta Andrzeja**: III, 25, 6

***Akta Karpusa, Papylusa i Agatoniki**: IV, 15, 48

***Akta Jana**: III, 25, 6

***Akta Pawła**: III, 5; III, 25, 4.

***Akta Pioniusza**: IV, 15, 47

***Aleksander, bp Jerozolimy**

*List do mieszkańców Antinoe: VI 11, 3

*List do Antiocheńczyków: VI, 11, 5-6

*List do Orygenesy: VI, 14, 8-9

*(z Teoktystem z Cezarei) List do Demetriosa: VII, 19, 17-18

***Ammonios**,

O harmonii między Mojżeszem a Jezusem: VI, 19, 10.

Anatol,

Kanon wielkanocny: VII, 32, 14-19

**Arytmetyczne rozprawy*: VII, 32, 20

Anonim antymontanista: V, 16, 3-22; V, 17, 1-4

***Apion**

Hexahemeron: V, 13, 9

***Apokalipsa Piotra**: III, 3, 2; III, 25, 4

***Apolinary z Hierapolis**

**Apologia*: IV, 26, 1

**Do Greków*: IV, 27

**Do Żydów*: IV, 27

**Mowa do cesarza*: IV, 27

**O prawdzie*: IV, 27

**Przeciwko montanistom*: IV, 22; V, 16, 1; 19, 2

Apoloniusz

Pismo przeciw montanistom: V, 18, 2-11, 12-14

***Arabianos**: V, 27

***Arystydes**

Apologia: IV, 3, 3

Asterius Urbanus

Zbiór prorocत्व montanistów: V, 16, 17

***Bakchilos, bp Koryntu**

List w sprawie Wielkanocy: V, 23, 4

***Bardesanes**

Dialogi: IV, 30, 1

O przeznaczeniu: IV, 30, 2

***Barnaba, Ps.-**: III, 25, 4; VI, 13, 6

***Beryllos, bp. Bostry**: VI, 20, 2

***Celsus**

Prawdziwe słowo: VI, 36, 2

Didache XI, 12; V, 18, 4; *III, 25, 4

Dionizy Aleksandryjski:

Traktaty

O Obietnicach: III 28, 3-5; VII 24-25

**O początku Eklezjastes:* VII, 26, 3

**O ćwiczeniu:* VII, 23, 11

**O naturze:* VII, 26, 2

**O pokusach:* VII, 26, 2

**O szbach:* VII, 23, 11

Listy o chrzcie

do Stefana, bpa Rzymu: VII 2; 4; 5, 1-2

do Sykstusa, bpa Rzymu: VII 5, 3-6; 6

do Sykstusa, bpa Rzymu: VII 9, 1-6

**do Dionizego, bpa Rzymu, w sprawie Lucjana:* VII, 9, 6

**do Filemona prezbitera rzymskiego:* VII 7, 1-5

**do Dionizego prezbitera rzymskiego:* VII 7, 6

Listy święteczne

do Fabiusza biskupa antiocheńskiego: VI 41, 1-23; VI, 44, 1-6

do Flawiusza: VII 20

do Dometiosa i Didymosa: VII 11, 20-25;

*VII, 20; *VII, 32, 5

do braci z Kościoła aleksandryjskiego: VII 22, 1-10

**do braci z Kościoła w Egipcie:* VII, 22, 11

do Hieraksa w którym wspomina rozruchy w Aleksandrii: VII 21, 1-10

do Hermammona: VII 1; 10, 2-9,

**do Korneliusza, bpa Rzymu:* VI, 46, 3-4

Listy przeciw sabelianom

**do Ammona z Bernike:* VII, 26, 1

**cztery do Dionizego bpa Rzymu:* VII, 26, 1

**do Telesfora:* VII, 26, 1

**do Eufranora:* VII, 26, 1

**do Euporosa:* VII, 26, 1

inne listy: VII 20

do Germanosa: VI 40, 1-9

do Nowacjana: VI 45

**do Korneliusza biskupa Rzymu:* VI 46, 3

**O pokucie do Egipcjan:* VI 46,1

**O pokucie do Kolona, biskupa Hermopolis:* VI 46,2

**do wspólnoty aleksandryjskiej:* VI 46,2

**O męczeństwie do Orygenes:* VI 46,2

**do braci w Laodycei:* VI 46,2

**O pokucie do Armeńczyków:* VI 46,2

**do braci w Rzymie: list diakonalny, O pokoju, O pokucie i inne:* VI 46,5

**do Bazylidesa:* VII 26

inne listy do Bazylidesa: VII 26

różne Listy: VI 44,1; 46,5

Dionizy z Koryntu

**do Ateńczyków o wierze i życiu wg Ewangelii:* IV 23, 2-3

**do Chryzofory:* IV, 23, 13

**do Nikomedyjczyków o obronie reguły prawdy, przeciw herezji Marcjona:* IV 23, 4;

**do Kościoła w Gortynie i Kościołów Krety:* IV 23, 5; 25;

**do Kościoła w Amastris i Kościołów Pontu:* IV 23, 6;

**do Lacedomeńczyków:* IV, 23, 2

**do wiernych z Knosos:* IV 23, 7;

do Sotera bpa Rzymu II 25, 8; IV 23, 9-11;

do ???: IV 23, 12.

***Dionizy prezbiter z Rzymu**

List do Dionizego z Aleksandrii: VII, 5, 6

Euzebiusz z Cezarei

Mowa na poświęceniu kościoła w Tyrze: X, 4

**Wybór prorocत्व:* I, 2, 26;

**Kronika:* I, 1, 6;

**Żywot Pamfila:* VI, 32, 3

**Apologia Orygenes (napisana z Pamfilem):* VI, 23, 4; VI, 33, 4; VI, 34, 4

**Ewangelia według Hebrajczyków:* III, 27, 4; III, 39, 17; IV, 22, 8

**Ewangelia Macieja:* III, 25, 6

**Ewangelia według Piotra:* III, 3, 2; III, 25, 6; VI, 12, 2

**Ewangelia syryjska:* IV, 22, 8

***Ewangelia Tomasza:** III, 26, 6

Fileas, bp Tmuis

List do mieszkańców Tmuis: VIII, 10, 2-10

***Filemon, prezbiter rzymski**

**List do Dionizego z Aleksandrii:* VII, 5, 6.

***Filip, bp. Gortyny**

*Pismo przeciw Marcjonowi: IV, 25.

Filon z Aleksandrii

Poselstwo do Gajusa

24. 38: II, 5, 7

43: II, 6, 2

Życie kontemplacyjne (O terapeutach): II, 17, 3-22

*[wykaz tytułów jego dzieł podaje Euzebiusz w II, 18]

Gajus

Dialog: II, 25, 7; *III, 31, 4; *VI, 20, 3

**Przeciw Proklusowi:* II, 25, 6

Rozprawa: III, 28, 1-2

Hegesippos

Wspomnienia: II, 23, 4-18; IV, 22, 2-7

*III, 11; III, 16; III, 20, 1-2; III, 20, 3-7; III, 22, 1-8; IV, 8, 2; IV 22, 2-9;

***Heraklit**

List o Apostołach: V, 27

Hermas,

Pasterz, Przykazanie 1: V, 8, 7

*III, 3, 6; III, 25, 4

***Herod Agryppa**

Listy do Józefa: III, 10, 11

Hipokrates

O naturach 1: X, 4, 11

***Hipolit**

O częściach księgi Ezechiela: VI, 22

O dalszym ciągu Hexaameronu: VI, 22

O Hexaameronie: VI, 22

O Pieśni nad pieśniami: VI, 22

O Wielkanocy: VI, 22

Przeciw herezjom: VI, 22

Przeciw Marcjonowi: VI, 22

Ignacy Antiocheński

Do Rzymian

4: III 36, 12

5: III 36, 7-9

Do Smyrneńczyków 3: III 36, 11

**Do Efezjan:* III, 36, 5

**Do Filadelfii:* III, 36, 10

**Do Magnezjan:* III, 36, 5

**Do Polikarpa:* III, 36, 10

**Do Rzymian:* III, 36, 6

**Do Smyrneńczyków:* III, 36, 10

**Do Tralles:* III, 36, 5

Ireneusz z Lyonu

Przeciw herezjom:

I 1-9: IV 11, 3

I 13, 1: IV 11, 4

I 21, 3: IV 11, 5

I 23, 1-4: II 13, 5

I 23, 5: III 26

I 24, 1: IV 7, 4

I 25, 1nn: IV 7, 9

I 26, 1: III 28, 6

I 27, 1-2: IV 11, 2

I 27, 4: V 8, 9

I 28, 1: IV 29, 2

II 22, 5: III 23, 3

II 31, 2: V 7, 2

II 32, 4: V 7, 3

III 1, 1: V 8, 2-4

III 3, 3: IV 10; V 6, 1-5

III 3, 4: III 23, 4; III 28, 6; IV 10;

III 4, 3: IV 11, 1

III 21, 1-2: V 8, 11

IV 6, 2: IV 18, 9; V 8, 9

IV 20, 2: V 8, 7

IV 27, 1-2: V 8, 8

IV 28, 1: V 8, 8

IV 30, 1: V 8, 8

IV 31, 1: V 8, 8

IV 32, 1: V 8, 8

IV 38, 3: V 8, 7

V 6, 1.: V 7, 6

V 26, 2: IV 18, 9; V 8, 9

V 28, 4: III 36, 12; V 8, 9

V 30, 1: V 8, 5

V 30, 3: V 8, 6; V 8, 8

V 33, 4: III 39, 1

List do Florinusa: V, 20, 1. 4-8

List do Wiktora: (IV, 14, 1); V, 24, 11-17

O ósemce: V 20, 1-3

*List do Blastusa: V, 20, 1

*Przeciwko Grekom: V, 36

*Wykład wiary apostołskiej: V, 36

Józef Flawiusz

Autobiografia: III, 10, 9-11

Dawne Dzieje Izraela:

XIV 7, 3: I 6, 2

XVII 6, 5: I 8, 6-8

XVII 6-8: I 8, 15

XVII 8-9: I 9, 1

XVIII 1: I 5, 4

XVIII 4: I 5, 5

XVIII 2, 2; 3; 4, 2: I 9, 2

XVIII 2, 2: I 10, 4-5

XVIII 3, 3: I 11, 7

XVIII 2, 1-2: I 6, 9

XVIII 5nn: I 11, 1-6

XVIII 6, 7: II 10, 6

XVIII 6, 10: II 4, 1

XVIII, 7, 2: I, 11

XVIII, 8, 1: II 5, 2

XIX, 2, 1: II 8

XIX, 8, 2: II, 10, 3-9

XX, 1, 1-3: I, 6, 9

XX, 5, 1: II, 11, 2-3

XX, 5, 2 II, 12, 1

XX, 5, 3: II, 19, 1

XX, 8, 8 II, 20, 1-3

XX, 9, 1 II, 23, 21-24

XX, 11, 1: II, 26, 1

XX, 11, 2: III, 10, 7

*[wzmianki:]

I, 5, 4; I, 5, 5; I, 8, 5; I, 9, 2; I, 10, 4; II, 5, 2; II, 20, 1; II, 23, 21; III, 9, 3; III, 10, 7-8

Wojna żydowska

Prol. 1, 1: III 9, 1-3

I, 8, 9: I 6, 2

I, 33, 6: I 8, 9-13

I, 33, 7: I 8, 14

I, 33, 7-8: I 8, 15

I, 33, 8: I 9, 1

II, 9, 2: II 6, 4-7

II, 9, 6: II 4, 1

II, 11, 1: II 8, 1

II, 12, 1: II 19, 1

II, 12, 8: II 19, 2

II, 13, 3: II 20, 4

II, 13, 5: II 21, 1-3

II, 14 i 15: II 26, 1

II, 18, 2: II 26, 2

IV, 9, 2: 10, 4nn.: III 5, 1

V, 10, 2-3: III 6, 1-11

V, 12, 3-4: III 6, 11-15

V, 13, 6: III 6, 16

VI, 3, 3-4: III 6, 17-28

VI, 5, 3: III 8, 1-9

VI, 5, 4: III, 8, 10

VI, 9, 2-4: III 7, 2

VI, 9, 3: III 5, 5

*[wzmianki:]

I, 8, 4, 9; II, 6, 4; II, 8, 1; II, 21, 3; III, 6, 1

Przeciw Apionowi:

I 38, 42: III 10, 1

*III, 9, 4

**O potędze rozumu*: III, 10, 6

***Juliusz Afrykańczyk**

**Hafty*: VI, 31, 1

**Kronika*: VI, 31, 2

**List do Arystydesa*: I, 7, 1; VI, 31, 3

**List do Orygenesy*: VI, 31, 1

Justyn

Apologie:

I, 1: IV, 12

I, 26, 3: II, 13, 3-4

I, 26, 4: III, 26, 3

I, 26, 5-6: IV, 11, 9-10

I, 29, 4: IV, 8, 3

I, 31, 6: IV, 8, 4

I, 68, 3-10: IV, 8, 7; 9, 1-3

II, 2: IV, 17, 2-13

II, 3, 1-6; IV, 16, 3-6

II, 12, 1-2; IV, 8, 5

*IV, 8, 3; IV, 11, 11; IV, 16, 2

Dialog z Żydem Tryfonem

17: IV, 18, 7

71-73: IV, 18, 8

81, 4: IV, 18, 8

82: IV, 18, 8

**O duszy*: IV, 18, 5

**Mowa do Greków*: IV, 18, 3

**Przeciw Marcjonowi*: IV, 11, 8

**Odparcie zarzutów Greków*: IV, 18, 4

**O monarchii Bożej*: IV, 18, 4

**Psalmista*: IV, 18, 5

***Kandydus**

O Hexaemeronie: V, 27

***Kasjan**

Kronika: VI, 13, 7

**Kerygma Piotra*: III, 3, 2

Klemens Aleksandryjski

**Kanon kościelny do judaizantów*: VI, 13, 3

Kobierce

I, 11: V, 11, 3-5; VI, 13, 8

I, 144: VI 6

III, 25-26: III 29, 2-4

III, 52-53: III 30, 1

III 95: VI 13, 8

VI, 168: VI, 13, 8

VII, 63-64: III, 30, 2

Który człowiek bogaty może być zbawiony:

42: III 23, 6-19;

*VI, 13, 3

**O obmowie*: VI, 13, 3

**O poście*: VI, 13, 3

**O Wielkanocy*: IV, 26, 4; VI, 13, 3. 9

**Pedagog*: VI, 13, 3

**Zachęta do Greków*: VI, 13, 3

Zarysy

Fr. 8: VI, 14, 5-7

Fr. 9: II, 15, 2; VI, 13, 1

Fr. 13: II, 1, 4

Fr. 14: II, 9, 3

*?: I, 12, 2; II, 1, 3; 9, 2, 15, 2; V, 11, 2.

**Zachęta do cierpliwości dla nowo ochrzczonych*: VI, 13, 3

***Klemens Rzymski**

Dialog Piotra z Apionem: III, 38, 5

List do Koryntian: III 16; 38, 1; IV 22, 1; IV 23, 11; V 6, 3

2. *List do Koryntian*: III, 38, 4

Konstantyn Wielki

Edykt mediolański: X 5, 2-14

Listy:

do Anulinusa: X 5, 15-17; 7, 1.2

do Miltiadesa i Marka: X 5, 18-20

do Chrestosa: X 5, 21-24

do Cecyliana: X 6, 1-4

Korespondencja Jezusa z Abgarem: I, 13, 5-22

Korneliusz, bp Rzymu

List o nowościanach: VI, 43, 5-20

**List do Fabiusza*: VI, 43, 3. 5.

**List posynodalny*: VI, 43, 4

**List do Dionizego z Aleksandrii*: VI, 44, 3

Kwadratus

Apologia: IV, 3, 2

**List biskupów Osroene o Wielkanocy*: V, 18, 3

List biskupów Palestynie o Wielkanocy: V, 25; *V, 23, 3

**List biskupów Pontu o Wielkanocy*: V, 23, 3

**List biskupów zebranych w Rzymie o Wielkanocy*: V, 23, 3

***List chrześcijan galijskich o Wielkanocy:**
V, 23, 3

***List Kościoła w Smyrnie do Kościoła w Poncie:** IV, 15, 2-3. 46

List Kościołów Lyonu i Vienne do Kościołów Azji: V, 1; 2, 2-7; 3, 2

List męczenników z Galii do Eleuterosa: V, 4, 2

***Maksymus**

***Skąd pochodzi zło:** V, 27

Meliton

Apologia: IV, 26, 5-11; *IV, 18, 8; IV, 26, 1

Wielkanocy: IV, 26, 3

Wypisy: IV, 26, 13-14

***O duszy i ciele czyli o jedności:** IV, 26, 2

***Do Antonina:** IV, 26, 2

***O chrzcie:** IV, 26, 2

***O Wielkanocy:** IV, 26, 2

***O dobrym życiu i o prorokach:** IV, 26, 2

***O Kościołach:** IV, 26, 2

***O dniu Pańskim:** IV, 26, 2

***O wierze człowieka:** IV, 26, 2

***O stworzeniu:** IV, 26, 2

***O podporządkowaniu zmysłów wierze:** IV, 26, 2

***O prawdzie, wierze i pochodzeniu Chrystusa:** IV, 26, 2

***O gościnności,**

***Klucz:** IV, 26, 2

***O diable:** IV, 26, 2

***O Apokalipsie Jana:** IV, 26, 2

***Milcjades**

***Apologia:** V, 17, 5

***Przeciw Grekom:** V, 17, 5

***Przeciw Żydom:** IV, 17, 5

***Pismo przeciw montanistom:** IV, 17, 1

Męczeństwo Polikarpa: IV, 15

***Modest**

***Pismo przeciw Marcjonowi:** IV, 25

***Muzanos**

***Pismo przeciw enkratytom:** IV, 28

***Nepos**

***Przeciw alegorystom:** VII, 24, 2

Orygenes

Komentarze

do Rdz: III, 1; VI, 24, 2

do Ps 1: VI 25, 1-2

do Ps 82: VI, 38

do Mt fr. 1: VI, 25, 4-6

do J ks. V: VI 25, 7-10

Homilie do Hbr: VI, 19, 12-14; *VI, 25, 11-14

Listy różne: VI, 2, 14; VI, 3, 1; VI, 4, 3; VI, 14, 10; VI, 17

***do Fabiana:** VI, 36, 4

***do Juliusza Afrykańczyka:** VI, 31, 1

***do cesarza Filipa:** VI, 31, 3

***do Sewery:** VI, 31, 3

***Traktaty:**

***Kobierce:** VI, 24, 2

***O zasadach:** VI, 24, 2

***O zmartwychwstaniu:** VI, 24, 2

***Przeciw Celsusowi:** VI, 36, 2

***Zachęta do męczeństwa:** VI, 28

***Komentarze:**

***do Pnp:** VI, 32, 2

***do Ez:** VI, 32, 1-2

***do Rdz:** III, 1, 1; VI, 24, 2

***do Iz:** VI, 32, 1

***do J:** VI, 24, 1; VI, 25, 7; VI, 28

***do Lamentacji:** VI, 24, 2

***do Mt VI, 25, 3; VI, 36, 2;**

***do XII proroków:** VI, 36, 2

***do pierwszych 25. Psalmów:** VI, 24, 2

Papiasz: III, 39, 2-17

***Objaśnienia słów Pańskich:** III, 39, 1

***Pilat**

***Akta Pilata:** I, 9, 3. 9; IX, 5, 1; IX, 7, 1

***Sprawozdanie dla Tyberiusza:** II, 2, 1

***Pinitos, bp Knosos**

*Odpowiada Dionizemu z Koryntu: IV, 23, 8

Polikarp

List do Filipian

IX: III, 36, 13

XIII: III, 36, 14-15

*IV, 14, 8-9

Polikrates, bp Efezu

List do Wiktora bpa Rzymu: III, 31, 3; V, 24, 2-8

Porfiriusz

Przeciw chrześcijanom: VI, 19, 3-8

Przeciw herezji Artemona: V, 28, 3-19

Rodon

Przeciw Marcjonowi: V, 13, 2-8

**Komentarz do Hexaameronu* V, 13, 8

***Sekstus**

**O zmartwychwstaniu*: V, 27

Serapion, bp Antiochii

List do Karikusa i Poncjusza: V, 19, 2-3

O Ewangelii według Piotra: VI, 12, 3-6

**do Domnusa*: VI, 12, 1

**do Poncjusz i Karikusa*: VI, 12, 1

*różne listy: VI, 12, 1

***Soter, bp. Rzymu**

**List do Koryntian*: IV, 23, 11

Stefan, bp Rzymu: (VII, 5, 4)

List do obu Syrii i Arabii: VII, 5, 2

Synod w Antiochii o Pawle z Samosaty: VII, 30

Tacjan

Mowa do Greków:

XVII: IV, 16, 7

XIX: IV, 16, 8-9

*VI, 13, 7

**Diatessaron*: IV, 29, 6

**Zagadnienia*: V, 13, 8

***Temison, montanista**

*List katolicki (?): V, 15, 5

***Teofil, bp. Antiochii**

**Do Autolyka*: IV, 24

**Przeciw Hermogenesowi*: IV, 24

**Przeciw Marcjonowi*: IV, 24

*Pisma katechetyczne: IV, 24

**Teoktyst, List*: VI, 19, 17-18

Tertulian

Apologetyk:

II, 6; III, 33, 3

V, 1-2; II, 2, 5-6

V, 3; II, 25, 4

V, 4; III, 20, 7

V, 7; V, 5, 6-7

Tucytides

Historia wojny peloponeskiej II, 64, 1; VII, 22, 6

INDEKS OSÓB

A

Aaron: X 4, 23

Abdos, syn Abdosa z Edessy: I 13, 18

Abercysz, zob. **Avircius**.

Abgar toparcha Edessy, syn Uchamasa: I, 13 i II 1, 6-7

– *list Abgara* do Jezusa: I 13, 6-9

– odpowiedź Jezusa: I 13, 10

– opowieść o Tadeuszu apostołe: I 13, 11-21

Abilius, drugi biskup aleksandryjski: III 14, 21

Abraham: I 1, 6; 2, 6-7.13; 4, 5-14

Achajos, sędzia w Cezarei Palestyńskiej: VII 15, 3

Achillas, prezbiter kościoła aleksandryjskiego: VII 32, 30

Achior Ammonita, prozelita żydowski: I 7, 13

Adam: I 7, 10; IV 29, 3

Adamantios, inne imię Orygenesa (zob): IV 15, 10

Adauktus, męczennik frygijski: VIII 11, 2

Aelianus, podpisuje List synodalny w sprawie Pawła z Samosaty: VII 30, 2

Aelius, imię cesarzy: IV 3, 1; 6, 4; 12, 1; V (wstęp)

Aelius Publius Julius, biskup z Debeltos, koloni trackiej: V 19, 3

Afrykańczyk, Julius Sextus Africanus, starożytny chrześcijański pisarz, bibliotekarz Aleksandra Sewera;

– pisze o pochodzeniu Heroda Wielkiego: I 6, 2

– *List do Arystydesa* o zgodności rodowodów ewangelicznych: I 7, 1-16

– autor *Haftów*, pisze do Orygenesa, układa pięć ksiąg: *Chronografi*: VI 31, 1-3

Agabos, prorok w Antiochii: II 3, 4; 8, 1; V 17, 3

Agapios, biskup Cezarei Palestyńskiej: VII 32, 24

Agatobulowie, nauczyciele Arystobulosa Wielkiego, pisarze żydowscy: VII 32, 16

Agatonike, męczennica z Pergamonu: IV 15, 48

Agryppa, Herod: I 9, 1; 10, 1; 11, 1-6; II 4, 1; 9, 1.4; 10, 1-10; III 24, 10

Agryppa, syn poprzedniego: II 19, 2; 23, 24; III 10, 10-11

Agryppa, Kastor, pisarz chrześcijański, autor *Odprawy Bazylidesa* IV 7, 6-8

Agryppinus, biskup aleksandryjski: IV 19; V 9

Akwila, małżonek Pryscylli: II 18, 9

Akwila, wielkorządca aleksandryjski, prześladowca chrześcijan: VI 3, 3; 5, 2-5

Akwila, prezbiter aleksandryjski: VII 12, 24

Akwila z Pontu, prozelita żydowski i tłumacz Pisma Świętego: V 8, 10; VI 16, 1-4

Albinos, prokurator Judei: II 23, 22

Alburnus, bóstwo pogańskie: II 2, 5

Aleksas, małżonek Salome, siostry Heroda Wielkiego: I 8, 13

Aleksander, brat Filona, alabarcha aleksandryjski: II 5, 4

Aleksander, biskup jerozolimski:

– męźny w prześladowaniu: VI 8, 7
– biskup Kapadocji, potem Jerozolimy: VI 11, 2
– dzieli stolicę biskupią z Narcyzem: VI 8, 7; 11, 1-3
– pisze *list do Antinoitów*: VI 11, 3
– *do Antiocheńczyków*: VI 11, 5-6
– *do Orygenesy*: VI 14, 8-9
– prosi Orygenesy o wykład Pisma Świętego w kościele: VI 19 16; 27
– zatarg z Demetriossem i list w tej sprawie: VI 19, 17
– udziela Orygenesowi święceń prezbiteratu: VI 8, 4; 24, 4
– zna Pantajnosa i Klemensa Aleksandryjskiego: VI 14, 8
– Klemens Aleksandryjski przypisuje Aleksandrowi swój *Kanon kościelny*: VI, 13, 8;
– zakłada bibliotekę jerozolimską: VI 20, 1
– wyznaje Chrystusa i umiera w więzieniu: VI 39, 2-4
– chwali go Dionizy Aleksandryjski: VI 46, 4
Aleksander, biskup rzymski: IV 1; 4; V 6, 4
Aleksander, biskup Tyru VII, 51
Aleksander, lekarz z Frygii męczennik galijski: V 1, 49-51
Aleksander, męczennik aleksandryjski: VI 41, 17
Aleksander, męczennik z Cezarei VII, 12.
Aleksander, montanista: V 18, 6-10
Aleksander Severus cesarz: VI 21, 2; 22; 24, 3; 26; 28; 31(przypis)
Aleksander z Eumenei, męczennik w Apamei V 16, 22
Alke z Smyrny, siostra Niketasa: IV 15, 41
Alkibiades, wyznawca z Lyonu: V 3, 2-3
Alkibiades, jeden z twórców Montanizmu: V 3, 4
Ambroży, prezbiter kościoła cezarejskiego:
– były zwolennik Walentyna: VI 18, 1 później wyznawca i męczennik: VI 28
– przyjaciel i mecenas Orygenesy: VI 18, 1; 23, 1-2
– Orygenes poświęca mu swą księgę *O męczeństwie*: VI 28
Ammia, prorokini w Filadelfii: V 17, 1-4
Amon, żołnierz z Aleksandrii, męczennik: VI 41, 22-23

Ammon, biskup w Berenike: VII 26, 1
Ammonarion, dziewica aleksandryjska, męczennica: VI 41, 18
Ammonios, prezbiter aleksandryjski, męczennik: VIII 13, 7
Ammonios, wybitny filozof III wieku, mistrz Orygenesy: VI 19, 6-7, 9
– jego księga *O harmonii między Mojżeszem a Jezusem* oraz inne dzieła: VI 19, 9-10
Anaklet, drugi biskup rzymski: III 13; 15; 21; V 6, 1
Ananiasz, goniec Abgara z Edessy: I 13
Ananiasz, ojciec Jezusa, proroka przepowiadającego upadek Jerozolimy: III 8, 7
Ananos Młodszy, syn Annasza, arcykapłan żydowski, sadyceusz: II 23, 21-24
Anatol (Anatolios), biskup:
– wszechstronnie wykształcony, założył w Aleksandrii szkołę arystotelesowską: VII 32, 6
– uratował od śmierci mieszkańców obleganej Aleksandrii: VII 32, 7-11
– wyświęcony przez Teoteknosa na biskupa Cezarei Palestyńskiej: VII 32, 21
– w czasie drogi na synod w Antiochii zostaje wybrany biskupem Laodycei: VII 32, 6.12; 32, 21
– pisze *Kanon wielkanocny*: VII 32, 13-19 a także *Arytmetyczne rozprawy* i inne dzieła: VII 32, 20
Andrzej, jeden z dwunastu apostołów Chrystusa
– głosił Ewangelię w Scytii: III 1, 1
– jego akta apokryficzne III 25, 6
– Papiasz szukał osób, które z nim rozmawiały: III 39, 4
Anicet, dziesiąty biskup rzymski:
– następca Piusa: IV 11, 7; V 6, 4; V 24, 14
– za jego czasów do Rzymu przybył Hegesippos, pisarz chrześcijański: IV 11, 7
– na jego czas przypada szczyt działalności Justyna: IV 11, 8
– jego następcą, po jedenastu latach jego urzędu zostaje Soter: IV 19; 22, 3;
– jego diakonem był Eleuteriusz, następca Sotera na biskupstwie rzymskim: IV 22, 3
– czasów jego pontyfikatu dożył Walentyń: IV 10, 1

– dyskutuje z Polikarpem, który wówczas przebywa w Rzymie na temat święcenia Wielkanocy: IV 14, 1, 5; V 24, 16-17

Annasz, arcykapłan żydowski za czasów Chrystusa: I 10, 2-6

Annianos, pierwszy po Marku biskup aleksandryjski, który sprawuje urząd przez 22 lata i pozostawia go Abiliosowi: II 24; III 14; 21

Anteros, osiemnasty biskup rzymski, następca Poncjana, sprawuje urząd tylko przez jeden miesiąc i pozostawia go Fabianowi: VI 29, 1-2

Antimos, biskup Nikomedii, ściany w czasie prześladowań, męczennik: VIII 6, 6; 13, 1

Antinoos, niewolnik i ulubieniec cesarza Hadriana, czczony jak bóg: IV 8, 2-3

Antonin Karakalla, cesarz: VI 8, 7; 21, 1; w jego czasach Orygenes znajduje w Jerychu nieznane tłumaczenie psalmów VI 16, 3

Antonin Heliogabal, cesarz VI 21, 1-2

Antonin Pius, cesarz, następca Hadriana:

– panuje 22 lata: IV 10; 14, 10

– Justyn dedykuje mu swoje pisma: II 13, 2; IV 8, 3; 11, 11; 12, 1; 17, 1-13; 18, 2

– wydaje reskrypt do Związku Azjatyckiego IV 12, 1; 13, 1-7;

– Meliton z Sardes pisze, że stawał w obronie chrześcijan: IV 26, 10

– Tertulian wspomina, że nie stosował praw wydanych przeciwko chrześcijanom: V 5, 7

Antonin Werus Lucjusz, cesarz:

– syn Piusa a brat Marka Aureliusza: IV 14, 10; V 5, 1

– za jego czasów żyje Bardesanes IV 30, 1

– prześladowania za jego czasów: IV 15, 1; V prol. 1; 1, 1; 4, 3

– za jego panowania Polikarp ponosi śmierć męczeńską: IV 15, 1

– pisma mu dedykowane:

• *apologia* Justyna: IV 12, 1; 18, 2

• *apologia* Melitona: IV 13, 8; 26, 1.5-11

• list Melitona do Antonina: IV 26, 2

• *apologia* Apolinarego IV 26, 1; 27

• dialog Bardesanesa *O przeznaczeniu*: IV 30, 2

Antonin Werus Aureliusz zob. Marek Aureliusz

Antoniusz, cesarz: I 5, 2; 7, 12

Antychryst, anty-Chrystus, jego przyjście miało być znakiem końca świata:

– Ireneusz zastanawia się nad proroctwem dotyczącym liczby jego imienia: III 18, 2-3; V 8, 5-6

– Juda pisarz dochodzi do wniosku, że jego przyjście było bliskie w czasie panowania Sewera: VI 7

– jest jednym z tematów wspólnych dla Ewangelii i pierwszego listu Jana: VII 25, 21

Antymontanista, bezimienny pisarz chrześcijański: V 16, 1-22; 17, 1-5

Antypater, ojciec Heroda Wielkiego:

– syn Heroda Askalonity, jednego z hierodulów świątyni Apollona, porwany i wychowany przez idumejczyków, pozyskał względy arcykapłana Hirkania: I 6, 2-3, 7, 11

– wyjednał Hirkanowi u Pompejusza przywrócenie pełnej władzy królewskiej, a sam został *epimeletes* Palestyny: I 7, 12

– podstępnie zamordowany I 7, 12

Anulinus, prokonsul Afryki: X 5, 15-17. 18.20; 6, 4; 7, 1-2

Apelles, marcjonista: V 13, 2, 5-9

Apion, gramatyk aleksandryjski:

– oskarża Żydów wobec cesarza: Gajusza II 5, 3-4

– pisze przeciwko Żydom: III 9, 4

Apion, bliżej nieznaną dyskutant Piotra z dialogów *Piotra i Apiona*, dzieła błędnie przypisywanego Klemensowi: III 38, 5

Apion, pisarz kościelny, napisał księgę *O hexaemeronie*: V 27

Apolinary Klaudiusz:

– biskup Hierapolis i pisarz kościelny: IV 21; 26, 1; V 19, 2

– jego *Apologia*: IV 26, 1

– dzieła, które napisał: IV 27

– opowiadanie o legionie, który zyskał przydomek *Gromowładny*: V 5, 1-4

– walka z montanizmem: V 16, 1

– chwali i poleca go Serapion: V 19, 1-2

Apollo, grecki bóg sztuki:

– w jego świątyni służył dziad Heroda Wielkiego: I 6, 2; 7, 11

– posiadał świątynię w Askalonie, mieście palestyńskim: I 7, 11

Apollofanos, stoik; z jego pism korzystał Orygenes: VI 19, 8

Apoloniades, propagator herezji Artemona, fałszerz tekstu Pisma Świętego: V 28, 17

Apolonia, dziewica aleksandryjska i męczennica: VI 41, 7

Apoloniusz, pisarz kościelny, występuje przeciwko montanistom: V 18, 1-14

Apoloniusz, męczennik rzymski, filozof, uczony, broni wiary wobec senatu rzymskiego: V 21, 2-5

Arabianos, pisarz kościelny: V 27

Archelaos, syn Heroda Wielkiego: I 6, 9-10; 8, 16; 9, 1

Aretas, król Petrejczyków, teść Heroda Młodszego: I 11, 1-2

Aristion, uczeń Pański: III 39, 4-5.7.14

Artakserkses, król perski: III 10, 3-4; V 8, 15

Artemon, herezjarcha: V 28

– głosił że Chrystus był tylko człowiekiem: V 28, 3

– jego nauki głosił Paweł z Samosaty: V 28, 1; VII 30, 16-17

– jego zwolennicy fałszowali Pismo Święte: V 28, 13-18

Arystarch, towarzysz Pawła apostoła: II 22, 1

Arystobulos, arcykapłan, król żydowski, brat Hirkana, wzięty do niewoli przez Pompejusza: I 6, 6; 7, 12

Arystobulos, pisarz żydowski: IV 13, 7

Arystobulos Wielki, jeden z Siedemdziesięciu, tłumacz Pisma Świętego: VII 32, 16-17

Arystyon z Pelli, historyk: IV 6, 3

Arystoteles, filozof grecki:

– podziwiali go zwolennicy Artemona: V 28, 14

– Anatol założył w Aleksandrii szkołę wykładającą jego filozofię: VII 32, 6

Arystydes, do niego Juliusz Afrykańczyk pisze swój *List* o zgodności rodowodów ewangelicznych: I 7, 1; IV 31, 3

Arystydes, apologeta: IV 3, 3

Asklepiades, biskup Antiochii, wyznawca: VI 11, 4-5; 21, 2

Asklepiades, zwolennik sekty Artemona, fałszerz Pisma Świętego: V 28, 16

Asklepiodot, zwolennik sekty Artemona: V 28, 9

Asterius Urbanus, jego księga: V 16, 17

Astyrios, senator rzymski i przyjaciel cesarza: VII 16

– kazał pochować męczennika: VII 16

– jego modlitwa zniweczyła „cud” źródeł Jordanu: VII 17

Atenodor, brat Grzegorza Cudotwórcy (Teodora)

– uczeń Orygenes: VI 30

– zwierchnik jednego z kościołów Pontu: VII 14; 28, 1

Ater, Egipcjanin, męczennik aleksandryjski: VI 41, 19-20

Attalos z Pergamonu, męczennik Lyoński: V 1, 17.37.43-44.50.52

– objawienie Attalosa: V 3, 2-3

Attyk, legat konsularny w Palestynie, sądził Symeona, syna Kleofasa, biskupa Jerozolimy: III 32, 3.6

Attykos, biskup w Synadzie: VI 19, 18

August, cesarz rzymski (30 pne.-14 ne.)

– za jego panowania rodzi się Chrystus: I 5, 2

– za jego czasów, po raz pierwszy od czasów Mojżesza, władzę nad Żydami otrzymał cudzoziemiec: I 6, 2.7; 7, 12; 9, 1

– jego następcą był Tyberiusz: I 9, 2

Aurelian, cesarz rzymski (270-275): VII 28, 4

– do niego zwrócono się w sprawie konfliktu z Pawłem z Samosaty: VII 30, 19

– początkowo tolerancyjny dla chrześcijan, potem przyłożył rękę do ich prześladowań: VII 30, 20-22

Aureliusz Kwiryniusz, biskup noszący miano męczennika, jego podpis znajduje się w liście Serapiona: V 19, 3

Aureliusz Kwiryniusz, cesarski prokurator finansów w Egipcie: VII 13

Aureliusz, zob. **Marek Aureliusz**

Auses, pierwotne imię Jozuego nadane mu przez rodziców: I 3, 4

Autolik, chrześcijanin, któremu Teofil, biskup antiocheński poświęca swe dzieło: IV 24

Awircjusz Marcellus, chrześcijanin, adresat listu Apolinarego poświęconego herezji katafrygijskiej: V 16, 3

B

Babyłas, biskup antiocheński (240-250) następca Zebennosa: VI 29, 4

– umiera w więzieniu za czasów Decjusza VI 39, 4

Bakcheios, dziad Justyna: IV 12, 1

Bakchilos, biskup koryncki: V 22

– pisze list dotyczący świętowania Wielkanocy: V 23, 4

Bakchilides, skłonił Dionizego Korynckiego do napisania Listu do kościoła w Amastris: IV 23, 6

Barchochebas (Szymon bar Kochba), „syn gwiazdy”:

– przywódca powstania żydowskiego za Hadriana: IV 6, 2-3

– wg Justyna przesładował chrześcijan: IV 8, 4

– po upadku jego powstania (w 135r) Hadrian zabronił Żydom mieszkać w Jerozolimie i zmienił jej nazwę na Aelia: IV 6, 3-4

Bardesanes Syryjczyk, pierwszy chrześcijański pisarz syryjski: IV 30

– należał dawniej do szkoły Walentyna: IV 30, 3

Barkabbas, jeden z dwóch proroków zmyślonych przez Bazylidesa: IV 7, 7

Barkof, imię drugiego proroka zmyślonego przez Bazylidesa: IV 7, 7

Barnaba, uczeń Pana

– miał być jednym z 72 uczniów wybranych przez Chrystusa: I 12, 1; II 1, 4

– przebywał razem z Pawłem w Antiochii: II 3, 3

– wraz ze św. Pawłem został przez braci wysłany do Jerozolimy, aby wspomóc tamtejszą gminę w czasach głodu: II 3, 4; 8, 2; 12, 2

– ich towarzyszem był Jan Marek: VII 25, 15

– list jemu przypisywany: III 25, 4; VI 13, 6; 14, 1

Barsaba, przydomek Justusa, jednego z dwóch kandydatów na miejsce apostoła opuszczone przez Judasza: III 39, 9-10

Bartłomiej, apostoł (utożsamiany z Natanaelem)

– miał głosić Dobrą Nowinę w Indiach i pozostawić tam ewangelię Mateusza spisaną po hebrajsku: V 10, 3

Bazylides, biskup kościoła w Pentapolis

– pisał do niego Dionizy Aleksandryjski: VII 26, 3

Bazylides z Aleksandrii:

– zwolennik herezji Menandra: IV 7, 3

– założył w Egipcie szkołę gnostyczną: IV 7, 3

– tworzył własne mity podając je za objawione mu tajemnice: IV 7, 4-8

Bazylides, żołnierz aleksandryjski:

– katechumen, uczeń Orygenesza męczennik: VI 5

– prowadząc na śmierć Potamienę ochraniał ją przed napastnikami VI 5, 3

– dzięki świadectwu jej męczeństwa i jej wstawiennictwu bez trwogi przyjął wieniec męczeństwa: VI 5, 3.5-6

Bazylikos, zwolennik herezji Marcjona: V 13, 3-4

Beniamin, szósty biskup Jerozolimy: IV 5, 3

Beryllos, biskup Bostry w Arabii:

– pisze listy i inne pisma: VI 20, 2

– głosił nauki sprzeczne z wiarą chrześcijańską: VI 33, 1

– powrócił do prawdziwej wiary po rozmowie z Orygenesem: VI 33, 2-3

Besellel, budowniczy Namiotu Spotkania, którego sam Bóg napęlił mądrością: X 4, 3.25

Besellel, przydomek biskupa Tyru nadany mu przez Euzebiusza: X 4, 3.25

Bezas, żołnierz aleksandryjski, męczennik: VI 41, 16

Biblis, chrześcijanka z Lyonu, ze strachu przed torturami wyrzekła się wiary lecz potem opamiętała się i zginęła śmiercią męczeńską: V 1, 25-26

Bladyna, męczennica z Lyonu: V 1, 17

– okazała niezłomną wytrwałość w czasie różnorodnych tortur: V 1, 18

– została zawieszona na palu i wydana na pastwę dzikich zwierząt, jednak żadne jej nie tknęło: V 1, 33.41-42

– ponownie przeszła całą drogę tortur, okazując niezwykle męstwo i zadziwiając pogan: V 1 53, 56

Blastos, montanista, towarzysz Florynusa:

– został pozbawiony godności prezbiteratu: V 15

- Ireneusz napisał do niego list *O schizmie*: V 20, 1
- Bolanus**, podpisuje List synodalny przeciwko Pawłowi z Samosaty: VII 30, 2

C

Cecylian, biskup Kartaginy

- był oskarżany przez innych biskupów: X 5, 18
- Konstantyn wezwał go do Rzymu, aby został wysłuchany w obecności biskupa Rzymu i innych: X 5, 19
- Konstantyn przyznaje mu środki finansowe na stypendia dla „sług religii”: X 6, 1-3 i poleca by w razie kolejnych oskarżeń zwrócił się o sprawiedliwość do prokonsula lub prefekta Afryki: X 6, 4-5
- w prowincji przez niego rządzonej duchowni mają być zwolnieni od obowiązków państwowych: X 7, 2

Celariusz, wyznawca rzymski: VI 43, 6

Celsus, biskup Ikonium, prosił Paulina, człowieka świeckiego, by przemawiał do ludu: VI 19, 18

Celsus (Kelsus), epikurejczyk:

- napisał rozprawę *Słowo prawdy* skierowaną przeciwko chrześcijanom: VI 36, 2
- Orygenes dał na nią odpowiedź w ośmiu księgach: VI 36, 2

Chajremon, biskup Neilos:

- w czasie prześladowań razem z żoną uciekł w góry Arabii, nigdy go nie znaleziono: VI 42, 3

Chajremon, diakon z Aleksandrii:

- razem z Dionizym aleksandryjskim zostaje skazany na wygnanie: VII 11, 3-11
- ukrywał się potem w Aleksandrii: VII 11, 24

Chajremon, stoik, z jego ksiąg korzystał Orygenes: VI 19, 8

Chrestos, biskup Syrakuz, adresat listu Konstantyna: X, 5, 21-24

Chrystus:

- żadne słowo nie jest w stanie wyrazić rodu, godności, samej istoty i natury Chrystusa: I 2, 2
- w pełni zna Go tylko Ojciec: I 2, 2
- jest pierworodną i jedyną latoroślą Ojca: I 2, 3

- jest Drugim po Ojcu: I 2, 5
- On jest ukształtowaniem rzeczy widzialnych i niewidzialnych: I 2, 3
- jest Królem wszystkich stworzeń: I 2, 3
- panowanie i władzę, wraz z Bóstwem, mocą i chwałą wziął od Ojca: I 2, 3
- jest początkiem dróg Boga dla Jego dzieł i fundamentem: I 2, 15
- razem z Bogiem budował harmonię świata: I 2, 15
- Jemu Stwórca oddał utworzenie istot niższych: I 2, 4
- z Nim Bóg porozumiewał się w sprawie stworzenia człowieka: I 2, 4
- jest pomocnikiem Ojca we wszystkim co dobre, boskie i niebiańskie: I 2, 23

Ekonomia Chrystusa: I 1, 2.7-8

Imię

- już dawni prorocy otaczali je czcią: I 3, 1
- Mojżesz poznał, że to imię jest najwznioślejsze: I 3, 2
- to imię Chrystusa wynosi człowieka tak jak tylko jest to w stosunku do niego możliwe: I 3, 2

Natura Chrystusa:

- jest podwójna, Boska i ludzka: I 2, 1.23
- jest niewysłowiona: I 2, 2
- Chrystus jest rozumną i substancjalną Mądrością istniejącą przed powstaniem czasu: I 2, 3
- Światłością wcześniejszą niż świat: I 2, 3
- pierworodnym i żywym Słowem Boga: I 2, 4
- jest istotą trwającą przed istnieniem świata: I 2, 14
- istota Jego ciała niczym nie różni się od naszej natury: I 2, 23
- Mojżesz jest przekonany, że Chrystus (namaszczenie) to istota Boża: I 2, 3

Nauka

- jest pełna mądrości i cnoty: I 2, 17
- życie dawnych ludzi nie było zdolne do jej przyjęcia: I 2, 17

Przeciwnicy Chrystusa:

- twórcy herezji trzebią trzodę Chrystusa: I 1, 1

Tytuły Chrystusa:

- Anioł Wielkiej Rady: I 2, 3

- Arcykapłan:
- Boża latorośl: I 2, 3
- Boży Pomazaniec: I 1, 2
- Bóg: I 2, 3.9.13.23
- Cudotwórca: I 2, 23
- Król: I 2, 3
- Mądrość: I 2, 3.9.14.21
- Moc: I 2, 9
- Naczelný Wódz duchów nieśmiertelnych: I 2, 3.9.11-12
- Nauczyciel narodów: I 2, 23
- Nauczyciel wiedzy o Ojcu: I 2, 7
- Pan: I 1, 2; 2, 3.7-8
- Pomocnik Ojca: I 2, 23
- Przyczyna świata: I 2, 3
- Sędzia świata: I 2, 7
- Słowo: I 2, 3.8.14.16.21.26
- Sługa: I 2, 3
- Syn Boży: I 2, 3
- Syn Człowieczy: I 2, 25-26
- Syn Ojca: I 2, 2
- Twórca wszechrzeczy: I 2, 3
- Zbawiciel: I 1, 2.26
- Życie Chrystusa:
- Euzebiusz chce je rozpocząć od tego, co w Chrystusie najbardziej podstawowe i zasadnicze: I 1, 2
- został zrodzony przed wszelkim stworzeniem: I 2, 15
- powodowany miłością objawiał się ludziom wiernym Bogu w ludzkiej postaci, zanim jeszcze się narodził, : I 2, 7-13.16.21
- jego ziemskie życie zostało przepowiedziane przez proroctwa: I 2, 23
- objawił się u początków Cesarstwa Rzymskiego: I 2, 23
- nigdy nie zaniedbał należnej Ojcu czci: I 2, 7
- Jego ostateczne panowanie oglądał Daniel: I 2, 24
- dana Mu została władza, cześć i królestwo. Panowanie Jego jest panowaniem wiecznym: I 2, 25
- Chryzofora**, chrześcijanka, adresatka listu Dionizego, biskupa Koryntu: IV 23, 13
- Cyryl**, biskup antiocheński: VII 32, 2.4

D

- Damas**, biskup w Magnezji nad Meandrem, adresat listu Ignacego Antiocheńskiego: III 36, 5
- Dammajos**, ojciec arcykapłana Jezusa następcy Ananosa syna Annasza: II 23, 24
- Daniel**, prorok żydowski, żyjący w Babilonie w czasach Nabuchodonozora i Cyrusa:
 - oglądał ostateczne panowanie Chrystusa: I 2, 24-26
 - jego przepowiednie dotyczące przyjścia Chrystusa: I 6, 11; VI 7
 - jego księga wchodzi w skład kanonu Pism Świętych Żydów: IV 26, 14; VI 25, 2
 - spory o autentyczność historii Zuzanny: VI 31, 1
- Dawid**, wojownik, król i prorok:
 - drugi po Saulu król żydowski: I 6, 5
 - jego przepowiednie dotyczące Chrystusa: I 3, 6.14.16
 - był przodkiem Chrystusa: I 7, 5; II 23, 14
 - z rodu Dawida pochodził Juda, zwany bratem Pana i jego potomkowie: III 19; 20, 1-6
 - cesarz Wespazjan a potem Domicjan wydał nakaz odszukania wszystkich potomków Dawida i zabicia ich: III 12; 19
 - z tego powodu, jako potomek Dawida, poniósł śmierć męczeńską Symeon, syn Kleofasa: III 32, 3-4
 - Psalmy Dawida oraz księga „królestwo Dawida” wchodzi w skład kanonu Pism Świętych Żydów: IV 26, 14; VI 25, 2
- Decjusz**, cesarz rzymski (249-250): VI 39, 1
 - wydaje edykt i rozpoczyna prześladowanie chrześcijan: VI 39, 1; 40, 2; 41, 1.10; VIII 4, 2
 - za jego czasów śmiercią męczeńską umiera Fabian, biskup Rzymu i Aleksander, biskup Jerozolimy: VI 39, 1-3
 - niegodziwość Decjusza i prześladowanie chrześcijan w Aleksandrii opisane przez Dionizego: VI 40, 1-4; 41, 1-23; 42, 1-4; VII 11, 18; 22, 12
 - zamordowany po dwóch latach panowania, w tym samym czasie zginęli też jego synowie: VII 1
- Demetrianos**, biskup Antiochii:
 - następca Fabiusza: VI 46, 4; VII 14

– za jego czasów zjednoczyły się Kościoły Wschodu: VII 5, 1

– jego następcą został Paweł z Samosaty: VII 27, 1

– po odebraniu Pawłowi biskupstwa Antiochii, na jego miejsce zostaje wybrany syn Demetrianosa Domnus: VII 30, 17

Demetrios; biskup Aleksandrii:

– następca Juliana: V 22; VI 2, 2

– powierza Orygenesowi szkołę katechetyczną i zachęca by niestrudzenie pracował dla dobra braci: VI 3, 3.8; VI 14, 11

– decyzja Orygenesza by dla Królestwa poddać się kastracji początkowo wprawiła go w zdumienie i podziw: VI 8, 3, potem, powodowany zawiścią próbował ukazywać czyn Orygenesza jako wynaturzenie: VI 8, 4-5

– namiestnik Arabii wysłał do niego list by przysłał mu Orygenesza, by ten wyłożył mu swą naukę: VI 19, 15

– z powodu Orygenesza wszedł w konflikt z biskupem Jerozolimy i Cezarei: VI 8, 4-5; VI 19, 17-19

– nakazuje Orygenesowi wrócić do Aleksandrii: VI 19, 19

– umiera po 43 latach sprawowania urzędu i zostawia sukcesję Heraklasowi, uczniowi Orygenesza: VI 3, 2; 26; 29, 4

Demetrios, pisarz żydowski wspominany przez Klemensa Aleksandryjskiego: VI 13, 7

Demetrios, prezbiter aleksandryjski za czasów Dionizego, pomagał ukrywającym się braciom: VII 11, 24

Demetriusz, biskup, jeden z adresatów re-skryptu cesarza Galiena, który wydał edykt wstrzymujący prześladowanie chrześcijan: VII 13

Didymos, jeden z adresatów *listu paschalnego* Dionizego Aleksandryjskiego: VII 11, 20; 20

Dioklecjan, cesarz (284-305):

– prześladowca chrześcijan: VII 30, 22

– nakazał zburzenie kościołów i spalenie Pism Świętych: VIII 2, 4

– zagroził, że dostojnicy, którzy pozostaną chrześcijanami, potracą swoje urzędy, a ludzie prywatni zostaną pozbawieni wolności: VIII 2, 4

– nakazał uwięzić dostojników kościelnych: VIII 2, 5; 6, 8-9

– chrześcijan, którzy złożyli ofiarę, nakazywał puszczać wolno, opierających się torturami zmuszać do odstępstwa: VIII 6, 10

– ok. 305r wycofał się do prywatnego życia: VIII 13, 11

– cesarz Maksymin nazywa go panem i ojcem, oraz „boskim”: IX 9a, 1; IX 10, 8

– jego niechlubna śmierć miała być karą za zbrodnie, które popełnił: VIII dodatek, 2-3

Dionizja, matka wielu dzieci, męczennica z Aleksandrii: VI 41, 18

Dionizy Areopagita,

– wspomina o nim Łukasz w *Dziejach Apostolskich*: Dz 17, 34

– jako pierwszy, po mowie Pawła na areopagu przyjął wiarę: III 4, 10

– według Dionizego Korynckiego miał być pierwszym biskupem ateńskim: III 4, 10; IV 23, 3

Dionizy biskup, który od Galienusa otrzymuje reskrypt tolerancyjny: VII, 13

Dionizy Aleksandryjski, biskup Aleksandrii (247-264):

– uczeń Orygenesza, kierownik aleksandryjskiej szkoły katechetycznej po Heraklasie: VI 29, 4

– po śmierci Heraklasa zostaje wybrany biskupem Aleksandrii: VI 35

– słowa jego listów współtworzą VI i VII księgę *Historii Euzebiusza*: VIII wstęp

– jego losy w czasie prześladowań za Decjusza: VI 40, 1-9

– jego opis prześladowań chrześcijan w Aleksandrii i w innych miastach: VI 41, 1-23; 42, 1-5

– nurtuje go problem „upadłych” i przychyła się do ich ponownego przyjęcia do wspólnoty Kościoła: VI 42, 5-6; 44, 1-6

– opowieść o Serapionie: VI 44, 1-6

– sprawa Nowacjana i schizmy jaką wywołał, synod w Antiochii: VI 45; 46, 3; VII 8, 1

– powiadamia Korneliusza, biskupa Rzymu o śmierci Fabiusza biskupa Antiochii i Aleksandra biskupa Jerozolimy: VI 46, 4

– za jego życia umiera Orygenes: VII 1

- jego opinia o Keryntosie, twórcy herezji keryntiańskiej: III 28, 3;
- o herezji Sabeliusza: VII 6
- jego opinia o przyczynach upadku cesarza Gallusa: VII 1
- spór dotyczący powtórnego chrztu nawracających się z herezji: VII 2; 3; 4; 5, 1-6; 7, 4-5; 9, 1-5
- widzenie Dionizego: VII 7, 1-3
- Dionizy o Apokalipsie Jana: VII 25, 1-27
- jego listy są źródłem Euzebiuszowej Historii Kościelnej w jej VI i VII księdze: VII proł.
- zawieszany na synod antiocheński; nie może przybyć z powodu sędziwego wieku: VII 27, 2; 30, 3
- zdanie swe wyraża listownie: VII 27, 2
- pisze do kościoła antiocheńskiego, a nie do Pawła z Samosaty VII 30, 3
- umiera po siedemnastu latach biskupstwa i pozostawia sukcesję Maksymowi VII 28, 3
- Dionizy**, biskup Koryntu w II w.: IV 21
- swoją gorliwością w sprawach Bożych dzielił się hojnie nie tylko ze swoją gminą ale też z innymi przez swoje liczne *listy katolickie*: IV 23, 1
- w jednym z nich wspomina, że apostołowie Piotr i Paweł wspólnie założyli kościół koryncki i podobnie w Rzymie razem nauczali i tym samym czasie ponieśli śmierć męczennską: II 25, 8
- wg jego świadectwa Dionizy Areopagita, który jako pierwszy po mowie Pawła przyjął wiarę był też pierwszym biskupem ateńskim: III 4, 10; IV 23, 3
- biskup Knosyńczyków Pinytos wyraża dla niego podziw i prosi o dalsze nauki: IV 23, 8
- Dionizy Rzymski**, biskup Rzymu (259-268):
- prezbiter rzymski: VII 5, 6
- zgadza się ze zdaniem Stefana w sprawie chrztu heretyków: VII 5, 6
- zostaje wybrany następcą Sykstusa: VII 27, 1
- sprawuje urząd dziewięć lat: VII 30, 23
- w czasie jego pontyfikatu biskupem Antiochii zostaje Paweł z Samosaty: VII 27, 1
- wg świadectwa Dionizego Aleksandryjskiego był uczonym i znakomitą człowiekiem: VII 7, 6
- jest adresatem jego listów: VII 26
- do niego adresują swój list biskupi zgromadzeni na synodzie mającym osądzić Pawła z Samosaty: VII 30, 2-3
- jego następcą jest Feliks: VII 30, 23
- Dios**, biskup jerozolimski, następca Narcyza: VI 10
- Dios**, prezbiter aleksandryjski i męczennik: VIII 13, 7
- Dioskor**, kapłan aleksandryjski potajemnie odwiedzający braci w czasie prześladowań: VII 11, 24
- Dolichian**, biskup Jerozolimy: V 12, 2
- Dometios**, jeden z adresatów listu Dionizego Aleksandryjskiego: VII 11, 20; 20
- Domicjan**, cesarz rzymski (81-96):
- brat i następcą Tytusa: III 13
- w czwartym roku jego panowania umiera Annianos – pierwszy (po Marku) biskup Aleksandrii: III 14
- dopuszczał się licznych aktów przemocy i bezprawia wobec obywateli: III 17
- stał się następcą Nerona w nienawiści do Boga i zwalczaniu Go: III 17
- drugi cesarz (po Neronie), który rozpoczął prześladowanie chrześcijan: III 17; 18, 4
- wg Ireneusza z Lyonu Jan miał widzenie Apokalipsy u schyłku jego panowania: III 18, 3; V 8, 6
- rozkazał zgładzić potomków Dawida: III 19
- przesłuchiwał krewnych Zbawiciela: III 20, 1-6; 32, 5
- wg Tertuliana miał wydać rozkaz kończący prześladowanie i odwołujący z wygnania tych, których byli zesłani: III 20, 7
- po jego śmierci senat rzymski przyjął uchwałę by potępić jego pamięć i zweryfikować jego niesprawiedliwe wyroki: III 20, 8
- tak jak Neron, za namową oszczerców, chciał pozbawić chrześcijan dobrego imienia: IV 26, 9
- Domnus**, biskup Antiochii:
- syn biskupa Demetriosa: VII 30, 17
- następca Pawła z Samosaty: VII 30, 17-18
- jego następcą został Timajos: VII 32, 2
- Domnus**, biskup Cezarei, następca Teoktistosa: VII, 14

Domnus, odstępcą, który w czasie prześladowań „odszedł od wiary (...) do zabobonu żydowskiego”, adresat listu Serapiona: VI 12, 1

Doroteusz,

– starannie wykształcony prezbiter antiocheński: VII 32, 2-4

– z urodzenia był eunuchem: VII 32, 3

– dworzanin cesarski, zarządca farbiarni purpury: VII 32, 3; VIII 1, 3-4

– nauczył się języka hebrajskiego i czytał pisma hebrajskie: VII 32, 2

– męczennik: VIII 6, 1-5

Dositeos, twórca żydowskiej sekty dosytanów: IV 22, 5

E

Edyp,

– chrześcijan oskarżano, że utrzymują kazirodzce jak on stosunki: V 11, 4

Efres, trzynasty biskup Jerozolimy: IV 5, 3

Egipcjanin,

– fałszywy prorok żydowski: II 21, 1

– przypłynął z Egiptu i wzniecił powstanie przeciwko Rzymianom: II 21, 1-3

– wspominają go *Dzieje Apostolskie*: II 21, 3

Eleazar, arcykapłan żydowski, syn Annasza: I 10, 4

Eleazar, Żyd z miejscowości Bathezor, ojciec Marii, która w czasie oblężenia Jerozolimy zabiła i zjadła swego synka: III 6, 21

Eleuteros, dwunasty biskup Rzymu (175-189): IV wstęp, 1; V 6, 4

– był diakonem Aniceta: IV 22, 3

– Hegesippos pozostawał w Rzymie aż do jego czasów: IV 11, 7; IV 22, 3

– adresat listów braci z Galii w sprawie montanizmu: V 3, 4

– jemu to męczennicy Galijscy polecali Ireneusza: V 4, 1-2

– ostatni biskup Rzymu, których kolejność sukcesji przekazał nam Ireneusz: V 5, 9; 6, 1-5

– za jego czasów wybuchło w niektórych rejonach cesarstwa gwałtowne prześladowanie: V wstęp, 1

– sprawował swój urząd trzynaste lat: V 22

Elpiston, namówił Dionizego Korynckiego do napisania listu do Kościoła w Amastris: VI 23, 6

Emiliusz Frontikus, prokonsul

W Efezie: V 18, 9

Emiliusz Marek, uznał za boga Alburnusa: II 2, 5

Emilian, prefekt Egiptu:

– przesłuchiwał Dionizego Aleksandryjskiego z towarzyszami, nakazując im wyrzec się wiary chrześcijańskiej: VII 11, 3-11

– zesłał Dionizego na wygnanie do wsi Kefro: VII 11, 5.10

– przenosi Dionizego z Kefro do Kollution, skazując go na utrapienie i tułaczkę: VII 11, 14-15.18

Epimachos, męczennik Aleksandryjski: VI 41, 17

Eros, biskup Antiochii: IV, 20

Esta, żona Natana, a po jego śmierci Melchiego, przodkini Jezusa: I 7, 7-9

Euelpis, laik, który za zgodą biskupa w kościele larandzkim przemawiał do ludu: VI 19, 18

Eufranor, otrzymuje od Dionizego Aleksandryjskiego list w sprawie Sabeliusza i dedykację dzieła *O pokusach*: VII 26, 1-2

Euklides: V 28, 14

Eumenes, biskup Aleksandryjski (130-142): – zasiada na stolicy biskupiej jako szósty z kolei: IV 5, 5

– sprawuje urząd 13 lat, sukcesję po nim bierze Marek: IV 11, 6

Eunus, przydomek Kroniona: VI 41, 15

Eupolemos, pisarz żydowski: VI 13, 7

Euporos, otrzymuje razem z Eufranorem i Ammonem od Dionizego Aleksandryjskiego list w sprawie Sabeliusza: VII 26, 1

Eutychian, biskup Rzymu (275-283), następca Feliksa: VII 32, 1

Eutychios, podpisuje *List synodalny* przeciwko Pawłowi z Samosaty: VII 30, 2

Euzebiusz z Aleksandrii, biskup Laodycei:

– jest diakonem w Aleksandrii: VII 11, 3

– odwiedza uwięzionych wyznawców i grzebie męczenników: VII 11, 24

– wygnany razem z Dionizym i innymi do Kefro VII 11, 5

- jego czyny podczas oblężenia Brucheionu: VII 32, 8-11
- udaje się do Syrii w sprawie Pawła i zostaje wybrany biskupem Laodycei: VII 11, 26; 32, 5
- jego charakter: VII 32, 5
- następcą jego zostaje Anatol: VII 32, 6.21

Euzebiusz z Cezarei.

- świadek prześladowań w Tyrze: VIII 7, 2; w Tebajdzie VIII 9;
- słyszy przemówienia Doroteusza, prezbitera antiocheńskiego VII 32, 4;
- głosi kazanie na poświęcenie kościoła w Tyrze X 4;
- opisuje współczesne pokolenie VII 26, 3;
- zbiera Listy Orygenesa VI 36, 3;
- gromadzi Akta dawnych męczenników IV, 15, 47; V, 1, 2; 4, 3; 21, 5;
- podaje Katalog biblioteki Pamfila, zawierającej dzieła Orygenesa VI 32, 3;
- zapowiada cel i założenie swej Historii kościelnej I 11; pierwszy się podejmuje takiego dzieła I 1, 3-5;
- opiera się na dokumentach, znalezionych w bibliotece jerozolimskiej VI 20, 1;
- HE zaczyna od Jezusa Chrystusa I 1, 2-7.
- Jego zapatrywania: na bóstwo Chrystusa I 2; na starożytność chrześcijaństwa I 4; określenie chrześcijanina, I 4, 7; chrześcijaństwo Starego Testamentu I 4, 8-15; . kanon Nowego Testamentu III 25; jego zdanie o herezjach i o heretykach I 1, 1; II 1, 12; 13, 1; 14, 1; III 26, 11-4; 27, 1; IV 7, 1-2; V 14; VII 31, 1;
- diabłu przypisuje prześladowania IV 7, 1; V 1, 2; 6; 21, 2; VI 39, 5; 43, 6; VIII 1, 6; 4, 2-4; X 4, 14;
- jego zdanie o upadłych V 2, 8; X 4, 35; o wizerunkach VII 18, 4;

Ewaryst, biskup rzymski (99/100-108/09):

- następca Klemensa, sprawuje urząd dziewięć lat: III 34

- po ośmiu latach pontyfikatu zostawia sukcesję Aleksandrowi: IV 1
- wymienia go Ireneusz: V 6, 4

Ewodiusz, pierwszy biskup antiocheński: III 22

Ezdrasz, prorok: IV 26, 14; V 8, 15; VI 25, 2

F

Fabian, biskup Rzymu (236-250):

- następca Anterosa: VI 29, 1
- jego wybór: VI 29, 2-4
- adresat listów Orygenesa: VI 36, 4
- męczeńska śmierć za czasów Decjusza: VI 39, 1

Fabiusz, biskup Antiochii,

- następca Babylasa: VI 39, 4
- adresat listu Dionizego Aleksandryjskiego dotyczącego prześladowań w Aleksandrii: VI 41, 1-23; 42, 1-6
- zapytuje go w kwestii upadłych: VI 42, 5-6
- Korneliusz Rzymski zawiadamia go o decyzjach zapadłych w sprawie Nowatusa: VI 43, 3-23
- skłania się ku schizmie Nowatusa: VI 44, 1
- Dionizy Aleksandryjski przesyła mu opowieść o Serapionie: VI 44, 2-6
- jego śmierć: VI 46, 4
- jego następcą zostaje Demetrianos: VI 46, 4

Fadus, namiestnik Judei: II 11, 2

Faustyn, prezbiter aleksandryjski VII 12, 24.

Faustus, diakon, a później prezbiter aleksandryjski i męczennik;

- pozbawiony wolności i uwolniony: VI 40, 9; VII 11, 22
- zesłany na wygnanie do Kefro: VII 11, 3-6
- dożył sędziwego wieku: VII 11, 24-26
- poniósł śmierć męczeńską: VII 11, 26; VIII 13, 7

Feliks, prokurator Judei,

- wcześniej prokurator Samarii Galilei i Perei: II 19, 2
- spory żydowskie w Jerozolimie za jego czasów II 20, 1-2 i nast.
- rozprasza zwolenników Egipcjanina: II 21, 1-2

Feliks, biskup Rzymu,

- następca Dionizego: VII 30, 23
 - zostawia sukcesję Eutychianowi: VII 32, 1
- Festus**, prokurator Judei, następca Feliksa,
- wysyła Pawła do Rzymu: II 22, 1; 23, 1
 - umiera w Judei II 23, 2

Fileas, biskup z Tmuis,

- bardzo dobrze wykształcony: VIII 9, 7
- ponosi śmierć męczeńską w Aleksandrii: VIII 9, 8; 13, 7

– autor relacji z wydarzeń aleksandryjskich: VIII 10, 1-11.

Filemon, prezbiter rzymski VII 5, 6

– adresat *Trzeciego Listu o chrzcie* Dionizego: VII 7, 1-4

Filetos, biskup Antiochii w l.217/218-ok.230,

– następca Asklepiadesa: VI 21, 2

– jego następcą został Zebennos: VI 23, 3

Filios zob. **Zeus**

Filip, apostoł,

– posiadał żonę i dzieci: III 30, 1; 31, 1

– żył i jest pochowany w Hierapolis III 31, 3-4; 39, 9; V 24, 2

– jedna z jego córek umarła w Efezie III 31, 3; V 24, 2

– mylnie identyfikowany z diakonem Filipem: III 31, 4; 37, 1; V 17, 3

– czeka na Przyjście Pańskie: V, 24, 2

Filip Arab, cesarz rzymski (244-249),

– następca Gordiana, rzekomy chrześcijanin: VI 34

– jego następcą został Decjusz: VI 39, 1

Filip, azjarcha: IV 15, 27

Filip, biskup gortyński: IV 21

– Dionizy Koryncki słaui jego męstwo: IV 23, 5

– autor rozprawy *Przeciwko Marcjonowi*: IV 25

Filip, biskup Jerozolimy: IV 5, 3

Filip, diakon;

– głosi ewangelię w Samarii: II 1, 10

– spotyka Szymona Czarnoksiężnika: II 1, 11

– nawraca dostojnika królowej etiopskiej: II 1, 13

– Łukasz nazywa go ewangelistą, przyjmuje Pawła w Cezarei: III 31, 5

– ma cztery córki prorokinie: III 31, 5

Filip, tetrarcha:

– syn Heroda: I 9, 1

– brat i następca Archelaosa I 9, 1; 10, 1

– jego następcą zostaje Herod Agryppa: II 4, 1; II 10, 9

Filomena, zwolenniczka marcjonizmu, wg Rodona opętana przez szatana: V 13, 2

Filon, pisarz żydowski,

– zwolennik filozofii platońskiej i pitagorejskiej: II 4, 2-3

– brat alabarchy Aleksandra: II 5, 4

– przewodniczący poselstwa żydowskiego do Gajusza, autor *Poselstwa*: II 5, 1-6; 18, 8

– opowiada o losach Żydów za Gajusza: II 5, 7; II 6

– prawdopodobnie spotkał w Rzymie Piotra: II 17, 1

– opisuje życie terapeutów: II 16, 2; 17, 2-17; 20; 21-24

– katalog jego dzieł, znanych Euzebiuszowi: II 18, 1-8

– napisał książkę o bezbożności cesarza nadając jej tytuł *O cnotach*,

– czyta w senacie swe książki, po czym dzieła jego zostają włączone do bibliotek publicznych: II 18, 8

– rozprawia o czasie Paschy żydowskiej: VII 32, 16

Filoromos, dostojnik i urzędnik rzymski w Aleksandrii, męczennik: VIII 9, 7-8

Firmilian, biskup Cezarei Kapadockiej,

– słynie za czasów Aleksandra Sewera jako jeden z najznakomitszych biskupów: VI 27; VII 28, 1

– oddany Orygenesowi, którego zaprasza do siebie: VI 27

– wzywa Dionizego Aleksandryjskiego na synod w Antiochii: VI 46, 3

– cieszy się pokojem: VII 5, 1

– zwolennik powtórnego chrztu nawróconych heretyków: VII 5, 4

– rządzi swym kościołem za Galiena: VII 14

– zostaje wezwany przez biskupów do zajęcia się sprawą Pawła z Samosaty: VII 30, 3

– udaje się dwukrotnie do Antiochii i daje się zwieść obietnicom Pawła: VII 30, 4

– umiera w Tarsie: VII 30, 5

Flawia Domitylla, siostrzenica Flawiusza Klemensa, wygnana na wyspę Poncję: III 18, 4

Flawiusz, adresat jednego z tzw. *Listów świętecznych* Dionizego Aleksandryjskiego: VII 20

Flawiusz Klemens, konsul rzymski III 18, 4

Florynus, prezbiter,

– uczeń Polikarpa: V 20, 4

– przebywa na dworze cesarskim: V 20, 5

– popada w schizmę i herezję w Rzymie, towarzyszy Blastosa: V 15

– adresat listu Ireneusza *O monarchii, czyli o tym, że Bóg nie jest twórcą złego*, w którym autor zwalcza jego naukę: V 20, 1.4-8

Florus, namiestnik Judei: II 26, 1

Fundanus zob. **Minucius**

G

Gajus, pisarz kościelny,

– żyje za czasów Zefiryna: II 25, 6

– świadczy o męczeńskiej śmierci Piotra i Pawła w Rzymie: II 25, 6

– umie wskazać ich grobowce: II 25, 7

– pisze rozprawę przeciwko Proklosowi, przywódcy sekty katafrygów: II 25, 6; III 28, 1-2; 31, 4; VI 20, 3

– występuje przeciwko heretykom, którzy tworzą nowe pisma, wymienia trzynaście listów Pawła: VI 20, 3

Gajus, biskup rzymski: VII 32, 1

Gajus z Aleksandrii, towarzysz Dionizego Aleksandryjskiego na wygnaniu: VI 40, 9; VII 11, 22-23

Gajusz, biskup jerozolimski: V 12, 2

Gajusz II, biskup jerozolimski: V 12, 2

Gajusz, męczennik z Eumenei, antymontanista: V 16, 22

Gajusz Kaligula, cesarz, następca Tyberiusza (31-41),

– oddaje Agryppie panowanie nad Żydami: II 4, 1; II 10, 9

– skazuje na wygnanie Heroda i Herodiadę: II 4, 1

– nieprzyjaciel Żydów: II 6, 1-3

– przyjmuje poselstwo Filona i Apiona: II 5, 1-6

– Filon napisał książkę o jego bezbożności nadając jej tytuł *O cnotach*: II 18, 8

– jest szaleńcem, czyni się bogiem: II 5, 1

– bezczęści bożnice i świątynię jerozolimską: II 6, 2

– panuje około 4 lat: II 8, 1

– za jego rządów Pilat popełnił samobójstwo: II 7

Galba, cesarz (68-69): III 5, 1

Galen, filozof, lekarz: V 28, 14

Galeriusz, cesarz (305-311),

– wywołuje prześladowania chrześcijan: VIII Dod., 1.4

– zapada na ciężką chorobę: VIII 16, 3-5

– nawraca się na chrześcijaństwo: VIII 17, 1

– wydaje edykt na korzyść chrześcijan: VIII 17, 1-10

– umiera wkrótce po wydaniu edyktu: VIII Dod., 1

Galien, cesarz, syn Waleriana (260-268),

– sprawuje władzę wspólnie z ojcem: VII 10, 1

– sprawując samodzielne rządy zaprzestaje prześladowań, wydaje edykt i rozporządzenie na korzyść chrześcijan: VII 13

– doświadcza zdrady Makriana, który ostatecznie zostaje pokonany: VII 23, 1-3

– Dionizy Aleksandryjski opisuje go jako pobożnego i miłego Bogu: VII 23, 4; VII 11, 8

– W czasie jego rządów umiera Dionizy Aleksandryjski: VII 28, 3

– panuje 15 lat, jego następcą zostaje Klaudiusz VII 28, 4

Gallus, cesarz, następca Decjusza (251-253), prześladowca: VII 1, 1

– panuje tylko dwa lata: VII 10, 1

Gaulanita, zob. **Judasz Gaulanita**

Germanos, biskup,

– oszczerca Dionizego Aleksandryjskiego: VII 11, 2

– odpowiedź Dionizego: VII 11, 1-25

– List do Germanosa: VI 40, 1-9

Germanik ze Smyrny, męczennik IV 15, 5-6

Germanon, biskup jerozolimski: VI 10

Gordian, cesarz (238-244),

– następca Maksymina Cezara: VI, 29, 1

– umiera po sześciu latach panowania: VI 34, 1

Gordios, biskup jerozolimski: VI 10

Gorgonios, męczennik, dworzanin cesarski: VIII 14

– jego męczeństwo: VIII 6, 5

Gortajos, wódz jednej z sekt żydowskich: IV 22, 6

Gratus zob. **Waleriusz**.

Gratus, prokonsul Azji: V 16, 7

Grzegorz, biskup Neocezarei, zwany też Teodorem: VI 30

– wszechstronnie wykształcony, razem z bratem Atenodorem jest uczniem Orygenesza: VI 30; VII 14

– słynie jako biskup VI 30

- wspólnie z bratem kieruje Kościołami Pontu: VI 30; VII 14; VII 28, 1
- bierze udział w synodzie antiocheńskim przeciwko Pawłowi z Samosaty: VII 28, 1

H

Hadrian, cesarz (117-138),

- następca Trajana: IV 3, 1
- otrzymuje *Apologię* Kwadrata: IV 3, 1-3
- swoją *Apologię* poświęca mu Arystydes: IV 3, 3
- do jego czasów kościołem jerozolimskim kierowali biskupi pochodzenia żydowskiego: IV 5, 2-3
- w czasie jego panowania zachodziły zmiany na stolicach biskupich w Rzymie i Aleksandrii: IV 5, 15
- wysyła posiłki namiestnikowi Judei, Rufusowi, by stłumić powstanie żydowskie: IV 6, 1-3
- po stłumieniu powstania zakazuje Żydom zbliżać się do Jerozolimy i zmienia jej nazwę na Aelia: IV 6, 3-4
- odtąd Kościołem jerozolimskim kierują biskupi nieżydowscy: IV 6, 4; V 12, 1
- ubóstwa niewolnika Antinoosa: IV 8, 2
- wydaje rozporządzenie na korzyść chrześcijan: IV 8, 6-7; 9
- nie stosuje praw antychrześcijańskich: V 5, 7
- umiera po 21 latach panowania: IV 10

Hegesippos, chrześcijanin pochodzenia żydowskiego: IV 22, 8

- należy do pierwszego pokolenia czasów poapostolskich: II 23, 3
- żyje w czasach Hadriana: IV 8, 1-2
- przebywa w Rzymie za Aniceta i pozostaje tam do Eleuterosa: IV 11, 7
- autor pięciu ksiąg *Pamiętników*, w których przekazuje tradycję nauki apostołskiej: II 23, 3; IV 8, 1; IV 21; IV 22, 1
- opowiada dzieje Jakuba Sprawiedliwego: II 23, 3-18
- twierdzi, że Kleofas, ojciec Symeona, był bratem Józefa, ojca Chrystusa: III 11
- opisuje przesłuchanie wnuków Judy przez Domicjana: III 19.20, 1-6

- opowiada o męczeństwie Symeona, syna Kleofasa: III 32, 2-6
- wspomina o *Liście Klemensa do Koryntian* i świadczy o czystości wiary Koryntian: III 16; IV 22, 1-2
- twierdzi, że herezje pojawiły się dopiero po śmierci apostołów: III 32, 7-8; IV 22, 4-6
- wymienia stare sekty żydowskie: IV 22, 5-7
- ustala katalog biskupów rzymskich po Eleuterosa: IV 22, 3
- przytacza Ewangelię według Hebrajczyków i odwołuje się do ustnej tradycji żydowskiej: IV 22, 8
- stwierdza, że apokryfy pochodzą od herezyków: IV 22, 9

Helena, królowa Adiabeńczyków, wspomaga Judeę w czasie klęski głodowej: II 12, 1.3

Helena, prostytutka z Tyru, towarzysza Szymona Maga, jego zwolennicy oddają jej cześć: II 13, 4.6

Helenos, biskup Tarsu w Cylicji,

- wzywa Dionizego Aleksandryjskiego na synod w Antiochii: VI 46, 3
- cieszy się pokojem: VII 5, 1
- zwolennik powtórnego chrztu nawróconych heretyków: VII 5, 4
- uczestniczy w synodzie przeciwko Pawłowi z Samosaty: VII 28
- podpisuje list synodalny: VII 30, 2

Heliodor, biskup laodycejski: VII 5, 1.

Herais, katechumenka i uczennica Orygenes, męczennica: VI 4, 3

Heraklas, biskup aleksandryjski,

- następca Demetriosa: VI 3, 2; 26; 29, 4; 31, 2
- asceta, brat męczennika Plutarcha: VI 3, 2; 15
- prezbiter, uczeń Pantajnosa, gruntownie wykształcony, szczególnie w dziedzinie filozofii i nauk greckich: VI 15; VI 19, 13-14; VI 31, 2
- Orygenes powierza mu katechizację początkujących: VI 15
- staje na czele szkoły katechetycznej: VI 26
- gdy zostaje biskupem, jego miejsce w szkole zajmuje Dionizy: VI 29, 4
- Dionizy tytułuje go papieżem: VII 7, 4

- przeciwnik powtórnego chrztu heretyków: VII 7, 4
- umiera w czasie panowania Filipa Araba: VI 35
- Herakleides**, katechumen i uczeń Orygenes, męczennik: VI 4, 3
- Heraklejos**, pisarz kościelny, autor dzieła *O apostołach*: V 27
- Heraklides**, urzędnik cesarski: X 6, 3
- Hermammon**, adresat *Listu do Hermammona* Dionizego Aleksandryjskiego: VII 1
- Dionizy pisze w nim na temat cesarza Gallusa: VII 1
- cesarza Waleriana i Galiena: VII 10, 2
- opisuje okrucieństwo Decjusza i jego następców oraz pokój za Galiena: VII 22, 12; 23, 1-4
- Hermas**, prawdopodobny autor *Pasterza*, – zostaje pozdrowiony przez Pawła w Liście do Rzymian: III 3, 6
- Euzebiusz uznaje *Pasterza* za apokryf: III 25, 4
- Ireneusz uznaje *Pasterza* za część Pisma Świętego: V 8, 7
- Hermofilos**, heretyk z sekty Artemona, fałszuje tekst Pisma Świętego: V 28, 17
- Hermogenes**, heretyk: IV 24
- Hermon**, biskup jerozolimski: VII 32, 29
- Herod**, dziad Heroda Wielkiego: I 6, 2; 7, 11
- Herod Wielki**, król żydowski
- pierwszy cudzoziemiec panujący nad Żydami, z pochodzenia Idumejczyk, syn Antypatra, ulubieńca Hirkana, wnuk Heroda Askalonity: I 6, 1-3.7; 7, 12
- następuje po ojcu jako epimeletes Palestyny: I 7, 12
- jego rządy: I 6, 9-10; 7, 13
- rzeź niewiniątek w Betlejem: I 8, 1.3.5
- morduje żonę, dzieci, krewnych: I 8, 4
- każe po swej śmierci wymordować najbardziej szanowanych obywateli Judei: I 8, 12-13
- jego śmierć: I 8, 5-15
- władzę po nim przejmuje Archelaos: I 8, 16; 9, 1
- Herod Młodszy**, – syn Heroda Wielkiego: I 7, 12
- tetrarcha, następca Archelaosa: I 9, 1; 10, 1
- więzi i każe ściąć Jana Chrzciciela: I 11, 1-2.4-6; III 24, 10
- odtrąca swą żonę, córkę Aretasa, posłubia Herodiadę, żonę swego brata, Filipa: I 11, 1
- wojuje z Aretasem, ponosi klęskę: I 11, 1-2
- traci tron: I 11, 3
- zostaje wygnany wraz z Herodiadą: I 11, 3; II 4, 1
- Herod Agryppa** zob. **Agryppa**
- Herod**, irenarcha smyrneński, syn Niketasa: IV 15, 15-16.41
- Herodiada**, żona Filipa tetrarchy, później Heroda Młodsze: I 11, 1; II 4, 1
- Heron**, neofita i uczeń Orygenes, męczennik: VI 4, 3
- Heron**, męczennik aleksandryjski: VI 41, 19.20
- Heros**, biskup antiocheński: III 36, 15
- jego następcą został Korneliusz: IV 20
- Hezychios**, biskup z Egiptu, męczennik: VIII 13, 7
- Hieraks**, biskup z Egiptu, – otrzymuje *List święteczny* Dionizego Aleksandryjskiego o zamieszkach w Aleksandrii: VII 21, 2
- podpisuje *List synodalny* przeciwko Pawłowi z Samosaty: VII 30, 2
- Hipolit**, biskup, – jego dzieła są przechowywane w bibliotece jerozolimskiej: VI 20, 2
- autor wielu dzieł, m.in. *O Wielkanocy*, w którym ustala kanon wielkanocny na 16 lat: VI 22
- katalog jego dzieł: VI 22
- Hipolit**, posłaniec Dionizego Aleksandryjskiego z *Listem diakonalnym* do Rzymian: VI 46, 5
- Hipokrates** X 4, 11
- Hirkan**, arcykapłan żydowski: I 6, 3.6-7; 7, 11
- Hozjusz**, biskup Kordoby: X 6, 2
- Hygin**, biskup rzymski, – następca Telesfora: IV 10; V 6, 4
- za jego czasów działał w Rzymie Walentyn i Kerdon: IV 10; 11, 1-2
- według Ireneusza jest dziewiątym następcą apostołów na stolicy biskupiej: IV 11, 2

- nie podziela zapatrywań kościołów azjatyckich w sprawie święcenia Wielkanocy, ale nie zrywa z nimi łączności: V 24, 14
- umiera po czterech latach pontyfikatu: IV 11, 6

Hymenajos, biskup jerozolimski,

- następca Mazabanesa: VII 14
- bierze udział w synodzie antiocheńskim przeciwko Pawłowi z Samosaty: VII 28, 1
- podpisuje List synodalny: VII 30, 2
- jego następcą zostaje Zabdas: VII 32, 28

I

Ignacy Antiocheński,

- drugi biskup antiocheński, następca Piotra i Ewodiosa: III 22; 36
- wysłany z Syrii do Rzymu na śmierć męczeńską: III 36, 3
- tytułowany ewangelistą: III 38, 1
- podczas drogi przez Azję naucza przekazując tradycję nauki apostoelskiej: III 36, 4
- pisze *Listy*: III 36, 5-11
- Polikarp, stawia go za wzór Filipianom: III 36, 13-15
- z jego pism korzysta Ireneusz: III 36, 12; V 8, 9
- jego następcą zostaje Heros: III, 36, 15

Ingenes, żołnierz męczennik: VI 41, 22-23

Ireneusz z Lyonu

- uczeń Polikarpa: V 5, 8; 20, 4-7
- prezbiter Kościoła w Lyonie: V 4, 1-2
- następca Potejnosa: V 5, 8
- przekazuje tradycję nauki apostoelskiej: IV 21
- przewodniczy kościołom galijskim: V 23, 3; 24, 11
- należy do pierwszego pokolenia czasów poapostoelskich: V 20, 1
- stwierdza bóstwo Chrystusa: V 28, 5
- przedstawia naukę Szymona Maga: II 13, 5-8
- przedstawia naukę Menandra: III 26, 2
- określa czas, w którym żył Jan Apostoł i Ewangelista: III 23, 2
- przekazuje anegdotę o Janie Apostole: III 28, 6; IV 14, 6

- zna Ignacego i cytuje jego pisma: III 36, 12; V 8, 9
 - przypisuje Papiaszowi autorstwo 5 ksiąg *Objaśnień słów Pańskich*: III 39, 1.13
 - powołuje się na słowa Justyna: IV 18, 9; V 8, 9
 - charakteryzuje gnostyków: IV 7, 4.9
 - pisze, że Telesfor umarł śmiercią męczeńską: IV 10
 - przedstawia działalność Walentyna, Kerdona, Marka: IV 10; 11, 1-5
 - przekazuje informacje o Polikarpie: IV 14, 1-8
 - przedstawia sposób nauczania Polikarpa: IV 14, 4-5
 - pisze przeciwko Marcjonowi: IV 14, 7; IV 25; V 8, 9
 - przedstawia naukę Tacjana: IV 29, 1-3
 - nazywa Przysłowia Salomona Mądrością: IV 22, 9
 - ustala kolejność sukcesji biskupów rzymskich do Eleuterosa: V 5, 9; V 6, 1-5
 - pisze o charyzmatkach: V 7, 1-6
 - Pisma Boże według Ireneusza: V 8
 - przytacza tradycję w kwestii Ewangelii: V 8, 1-4
 - liczba Antychrysta: III 18, 2-3; V 8, 5
 - określa czas powstania Apokalipsy: V 8, 6
 - przytacza Pierwszy List Jana: V 8, 7
 - przytacza Pierwszy List Piotra: IV 14, 9; V 8, 7
 - uznaje *Pasterza* za pismo kanoniczne: V 8, 7
 - czerpie z Mądrości Salomonowej, wspomina *Pamiętniki* i *Objaśnienia* jednego z prezbiterów: V 8, 8
 - o Septuagincie: V 8, 10-15
 - pisemnie występuje przeciwko rzymskim heretykom, Blastosowi i Florynusowi: V 20, 1.4-8
 - upomina kopistów w dziele *O Ósemce*: V 20, 2
 - zgadza się, że świętowanie Zmartwychwstania powinno mieć miejsce w niedzielę: V 23, 3
 - pisze list do Wiktora w sprawie kościołów azjatyckich: V 24, 10-18
 - jego inne dzieła: V 26
- Ischyrión**, męczennik: VI 42, 1

Izaak: I 2, 13; I 4, 8

Izajasz, prorok: I 3, 13-14; II 23, 15; IV 26, 15; VI 25, 2; 32, 1; VII 10, 7; 23, 2; X 4, 31.47.53

Ismael, arcykapłan żydowski: I 10, 4

Izydor z Egiptu, męczennik: VI 41, 19-20

J

Jakub, patriarcha: I 2, 9.13

Jakub, apostoł:

– syn Zebedeusza, brat Jana: VII 25, 7

– zostaje święty: II 1, 5; 9, 1-4; III 5, 2

Jakub Sprawiedliwy, apostoł:

– zwany bratem Pańskim: I 12, 5; II 1, 2.5; II 23, 1; III 7, 8; IV 5, 3; VII 19

– syn Józefa: II 1, 2

– pierwszy biskup jerozolimski: II 1, 2-3; II 23, 1; III 7, 8; IV 5, 3; VII 19

– widzi Chrystusa po zmartwychwstaniu: I 12, 5

– otrzymuje od Niego wiedzę: II 1, 4

– jego życie i śmierć bardzo dokładnie opisuje Hegesippos: II 23, 4-18

– jego świętość: II 23, 5-7

– nawracanie sekciarzy żydowskich: II 23, 8-9

– śmierć męczeńska: II 1, 5; 23, 2-18; II 23, 22; III 5, 2;

– jego grób: II 23, 18;

– obłężenie Jerozolimy przez Wespazjana było w oczach wielu karą za śmierć Jakuba: II 23, 18-20

– przypisuje się mu autorstwo pierwszego listu katolickiego: II 23, 24

– Euzebiusz nie uważa listu za autentyczny: II 23, 25; III 25, 3

– jego następcą zostaje Symeon: III, 11 ; IV 22, 4

– jego tron: VII 19

Jan Apostoł i Ewangelista:

– umiłowany uczeń Chrystusa: II 1, 3-4; III 18, 1; 23, 1; 39, 4

– spoczywa na piersi Zbawiciela: V 8, 4; 24, 3; VI 25, 8

– otrzymuje wiedzę od Pana po zmartwychwstaniu: II 14

– żyje w Azji i głosi tam Ewangelię: III 1; III 23, 3; V 11, 5; 20, 6; 24, 3.16

– czas jego życia: III 23, 1-6

– wygnany na wyspę Patmos: III 18, 1-3; VII 25, 11

– po śmierci Domicjana wraca z wygnania: II, 20, 8-9; 23, 6; V 8, 4

– w Efezie wskrzesza umarłego: V 18, 14

– ustanawia biskupów i organizuje kościoły: III 23, 6

– nosi diadem: III 31, 3; V 24, 3

– często mylony z innym Janem, prezbiterem: III 39, 4-6; VII 25, 15

– jego śmierć i grób w Efezie: III 31, 2-3; 39, 6; V 24, 3

– autor Ewangelii: III 24, 2; V 8, 4; VI 14, 7; 25, 6; VII 25, 7

– zadanie jego Ewangelii: III 24, 7-13; VI 14, 7

– pisze ją w Efezie: V 8, 4

– Orygenes pisze *Komentarz* do Ewangelii według Jana: VI 24, 1; 25, 7.9; 28

– autentyczność Pierwszego Listu: III 24, 17; 25, 2; 39, 17; V 8, 7; VI 25, 10; VII 25, 7

– wątpliwa autentyczność Drugiego i Trzeciego Listu: III 24, 17; 25, 3.10

– kwestia autorstwa Apokalipsy: III 18, 2; 24, 18; 25, 2.4; 28, 3; 29, 1; 39, 6; IV 18, 8; 24, 26, 2; V 8, 5-6; 18, 14; VI 25, 9; 10, 2; VII 24, 2.3; 25, 1-27

– czas napisania Apokalipsy: III 18, 3; V 8, 6

– nie wypisuje imienia Antychrysta: III 18, 3; V 8, 5-6

– akta apokryficzne: III 25, 6

– anegdota dotycząca spotkania z Keryntosem: III 28, 6; IV 14, 6

– opowieść o młodzieńcu: III 23, 6-19

Jan Marek, towarzysz Barnaby i Pawła: VII 25, 15

Jan Prezbiter:

– mylony z Janem Apostołem: III 39, 4-6; VII 25, 15

– nauczyciel Papiasza: III 39, 1

– jego grób istnieje w Efezie: III 39, 6

– zdaniem niektórych to on jest autorem Apokalipsy: III 39, 6; VII 25, 16

– jego nauki są przechowane przez Papiasza: III 39, 7.14

Jan, biskup jerozolimski: IV 5, 3

Jan Chrzcziciel:

– chrzci Jezusa: I 10, 1

– jego sprawiedliwość i znaczenie: I 11, 3.5-6

– zostaje ścięty na rozkaz Heroda: I 11, 1-2.4
Jeremiasz, prorok: I 3, 6; II 23, 17; IV 26, 14; VI 25, 2; VIII 1, 8

Jezus, (zob. też **Chrystus**)

– prześladowany w latach dziecięcych przez Heroda: I 8, 1
– Jego czyny i dzieła, opowiedziane przez Łukasza: III 24, 10
– początek Jego cudów opowiedziany przez Jana: III 24, 11
– miłuje Jana: III 23, 1
– ukrzyżowany przez Poncjusza Piłata: V 7, 5
– Jego miłosierdzie: V 13, 2
– Jego posąg w Pilneadzie: VII 18, 1-3
– zdaniem Żydów nie jest Chrystusem: II 23, 10-12
– Jakub ogłasza Go Zbawicielem: II 23, 8.13

Jego tytuły:

- Nasz Zbawiciel: II 2, 1
- Syn Boży, nasz Zbawiciel i Pan: II 23, 2
- Kapłan powszechny: X 4, 68

Jego imię:

- Czczony przez starych proroków: I 3, 1
- nieznanne przed Mojżeszem: I 3, 3
- znane Abgarowi: I 13, 2
- w chrzcie gnostyckim: V 11, 5
- w połączeniu z imieniem Chrystusa: I 2, 26; 3, 5; 4, 2; 5, 1-2; 6, 11; 13, 1; II 13, 1; III 7, 3; IV 7, 1; VIII 7, 2; 9, 6; X 1, 1; 4, 16
- Chrystus, Zbawiciel wszystkich: IX 9, 2
- nasz Zbawiciel i Pan: I 10, 1; 1, 2; 3, 9
- jedyny i prawdziwy Chrystus: I 3, 9; 4, 1
- Oblubieniec i Słowo niebiańskie X 4, 49
- nasz Pan: IV 11, 2; 15, 3; V 20, 2; VI 43, 18; VII 6; 8; 30, 10; VIII 10, 2
- nasz Zbawiciel: I 1-2; X 4, 72; 46
- Syn Boży umiłowany i błogosławiony: IV 15, 33
- Chrystus: V 1, 3; 24, 8; VI 38; X 4, 54

Jezus, arcykapłan, syn Dammajosa: II 23, 24

Jezus, wieśniak palestyński, syn Ananiasza: III 8, 7-9

Jonatan, arcykapłan: II 20, 6

Jozue,

– następca Mojżesza: I 2, 11-12; 6, 5
– nazywa się Auses, jest synem Nawego: I 3, 4; IV 26, 14; VI 25, 2
– otrzymuje od Mojżesza imię Jezus: I 3, 4

Józef, oblubieniec Marii;

– jego rodowód: I 7, 4-10.16-17; III 11

– ojciec Chrystusa: I 8, 16; II 1, 2

– oblubieniec Dziewicy, ojciec Jakuba: II 1, 2

– zdaniem ebionitów jest rzeczywistym ojcem Zbawiciela: V 8, 10; VI 17

Józef, zob. **Kajfasz**

Józef zwany **Barsabą**, z przydomkiem Justus: III 39, 10

Józef Flawiusz, historyk żydowski;

– kapłan jerozolimski, syn Macieja: III 9, 1

– jeden z najsłynniejszych Żydów: III 9, 1-2

– jego świadectwo o Chryście: I 11, 7-8

– wspomina spis ludności za Kwiryniusza: I 5, 3-6

– przedstawia rodowód i panowanie Heroda: I 6, 2.9-10; 8, 4.6-15; II 4, 1

– przedstawia panowanie Piłata: I 9, 1-2.4; II 6, 3-8

– wymienia arcykapłanów żydowskich z czasów Chrystusa: I 10, 4-5

– przedstawia okoliczności śmierci Jana Chrzciciela: I 11, 1-6

– opisuje poselstwo Filona do Gajusza: II 6, 2-5

– opisuje okoliczności śmierci Agryppy: II 10, 2-10

– pisze o oszuście Teudasie: II 11, 1-3

– wspomina o dobroczynnej działalności Heleny, królowej Adiabenów: II 12, 1.3

– opowiada o zamieszkach w Jerozolimie podczas świąt Wielkanocnych: II 19, 1

– opisuje wydarzenia w Jerozolimie w czasach Nerona: II 20, 1-6; 26, 1-2;

– pisze o fałszywym proroku, Egipcjaninie: II 21, 1-3

– opisuje męczeństwo Jakuba Sprawiedliwego: II 23, 20-24

– opisuje sytuację Żydów po śmierci Jezusa: III 5, 4; 6, 1-28; 7, 2

– wymienia znaki poprzedzające wojnę: III 9, 1-11

– autor dzieł:

- *Dawne dzieje Izraela*: III 9, 3-4
- *Wojna żydowska*: III 9, 3-4
- *Starożytności żydowskie*: III 9, 3-4
- *O potędze rozumu czyli Machabaikon*: III 10, 6

- wymienia księgi Starego Testamentu: III 9, 5; 10, 1-5
- przedstawia swoje zamiary: III 10, 7
- oskarża Justusa z Tyberiady o fałszowanie historii: III 10, 8
- zapewnia o swojej wiarygodności: III 10, 9-11
- wydanie jego pism na rozkaz Tytusa: III 10, 11
- stwierdza starożytność narodu żydowskiego: VI 13, 7
- mówi o czasie świętowania Paschy: VII 32, 16
- Józef**, czternasty biskup Jerozolimy: IV 5, 3
- Juda**, apostoł
 - brat Jezusa według ciała: III 19
 - jego ród sięga króla Dawida: III 19–20, 1
 - jego potomkowie oskarżeni przed Domicjanem: III 19; 20, 1; 32, 5
 - jest autorem *Listu katolickiego*: II 23, 25; III 25, 3; VI 13, 6; 14, 1.
- Juda**, piętnasty biskup Jerozolimy: IV 5, 3
 - ostatni biskup „z obrzezania”
- Juda**, syn Jakuba: I 6, 8; IV 22, 7
- Juda**, pisarz chrześcijański, wydał rozprawę *O siedmdziesięciu tygodniach Danielowych*: VI 7, 1
- Juda**, prorok chrześcijański: V 17, 3
- Juda**, zwany Tomaszem, apostoł (zob. **Tomasz**):
 - posłał Tadeusza apostoła do króla Abgara: I 13, 11
- Judasz Galilejczyk**
 - zwany Gaulanitą, pochodził z Gamalii: I 5, 5
 - razem z Sadokiem faryzeuszem rozpętał rebelię protestując przeciwko spisowi majątkowemu za Kwiryniusza: I 5, 3-5
 - zginął, a jego zwolnicy zostali rozproszeni: I 5, 3
 - pisze o nim Józef Flawiusz i wspomina Łukasz ewangelista: I 5, 3-6
- Judasz Iskariota**
 - zdrajca: II 1, 1; III 39, 10, V 16, 13
 - jego śmiercią mieli zginąć Montan i Maksymilla: V 15, 13
 - na jego miejsce apostołowie wybrali Macieja: I 12, 3; II 1, 1; III 39, 10
- Julian**, biskup aleksandryjski: V 9; 22; VI 2, 2
- Julian**, biskup Apamei: V 16, 17
- Julian**, biskup jerozolimski: V 12, 2
- Julian** II, biskup jerozolimski: V 12, 2
- Julian**, męczennik aleksandryjski: VI 41, 15
- Julianna**, ebionitka: VI 17
- Justus**, biskup aleksandryjski: IV 4
- Justus**, biskup jerozolimski: III 35; IV 5, 3
- Justus** II, biskup jerozolimski: IV 5, 3
- Justus**, przydomek Józefa Barsaby: III 39, 9-10
- Justus** z Tyberiady, pisarz żydowski,
 - Józef oskarża go o fałszowanie historii: III 10, 8
- Justyn**, filozof i męczennik:
 - jego pochodzenie: IV 12
 - czas jego życia: II 13, 2; IV 11, 8.11
 - jego wykształcenie: IV 8, 3
 - jego nawrócenie się: IV 8, 5
 - występuje w obronie wiary: II 13, 2; IV 16, 1
 - nauczyciel Tacjana: IV 29, 1.3
 - pisze o pobycie w Rzymie Szymona Maga: II 13, 3
 - opisuje naukę Menandra, ucznia Szymona Maga: III 26, 3
 - występuje przeciwko Marcjonowi: IV 11, 8-9
 - autor *Apologii* dedykowanej Antoninowi: IV 8, 3; 11, 11; 12
 - autor książki *Przeciwko wszystkim istniejącym herezjom*: IV 11, 10
 - pisze o okrucieństwach żydowskich przeciwko chrześcijanom: IV 8, 4.6-8
 - przytacza list Hadrianusa w sprawie chrześcijan: IV 9, 1-3
 - mówi o kulcie Antinosa: IV 8, 3
 - krytykuje Krescensa: IV 16, 2-6; 17, 13
 - ponosi śmierć z jego winy: IV 16, 7-9
 - jego dzieła: IV 18
 - charyzmaty prorocze za jego czasów: IV 18, 8
 - przypisuje Apokalipsę Janowi Apostołowi: IV 18, 8
 - stwierdza bóstwo Chrystusowe: V 28, 4
 - Ireneusz powołuje się na jego słowa: IV 18, 9; V 8, 9
 - przedstawia opowieść o zachowaniu się męża wobec żony chrześcijanki: IV 17, 2-7

– opisuje męczeństwo szeregu chrześcijan:
IV 17, 8-13

K

Kajfasz, przydomek Józefa, arcykapłana żydowskiego: I 10, 2.4.5-6

Kaligula zob. **Gajusz Kaligula**

Kalikst, biskup Rzymu: VI 21, 2

Kallistion, zwraca się do niego Rodon w swym dziele *Przeciwko marcjonitom*: V 13, 8

Kandydus, pisarz kościelny; wydał książkę *O hexaemeronie*: V 27

Kapiton, biskup jerozolimski: V 12, 2

Karakalla zob. **Antonin**

Karikus, adresat *Listu* Serapiona Antiocheńskiego: V 19, 1; VI 12, 1

Karinus (Karus), cesarz rzymski (282-285) następca Probusa, a poprzednik Dioklecjana, panuje razem ze swymi synami Karinusem i Numerianem: VII 30, 22

Karpokrates, gnostyk pochodzący z Aleksandrii: IV 7, 9

Karpós, męczennik z Pergamonu: IV 15, 48

Kasjan, biskup jerozolimski: V 12, 2

Kasjan, kronikarz: VI 13, 7

Kasjusz, biskup Tyru: V 25, 1

Kefas, jeden z siedemdziesięciu

– nosił to samo imię co Piotr Apostoł: I 12, 2

– wg Klemesa to właśnie jemu przeciwstawił się św. Paweł w Antiochii: I 12, 2

Kefas, apostoł (zob. też **Szymon Piotr**):

– to jemu ukazał się Chrystus jako pierwszy: I 12, 4

Keladion, biskup aleksandryjski: IV 11, 6; 19

Kelsos, zob. **Celsus**

Kerdon, biskup aleksandryjski: III 21; IV 1

Kerdon, heretyk, poprzednik Marcjona: IV 10; 11, 1-2

Keryntos, heretyk, twórca herezji keryntian; – jego nauka: III 28, 1-5; VII 25, 3

– Ireneusz przekazuje anegdotę o jego spotkaniu z Janem Apostołem: III 28, 6; IV 14, 6
– uważany przez niektórych za autora Apokalipsy: VII 25, 2

Klarus, biskup Ptolemaidy: V 25

Klaudiusz Apolinary, zob. **Apolinary Klaudiusz**

Klaudiusz, cesarz rzymski (41-54):

– następca Kaliguli Gajusa: II 8, 1

– za jego panowania Herod rozpoczął prześladowania chrześcijan: II 9, 1

– w jego czasach działa Szymon Mag: II 13, 3

– do Rzymu przybywa Piotr: II 14, 6; 17, 1

– do Rzymu przybywa Filon: II 18, 8

– wypędza Żydów z Rzymu: II 18, 9

– powstanie i rzeź Żydów w Jerozolimie: II 19, 1

– klęska głodu: II 8, 1-2; 11, 3; 12, 1-3

– umiera po 13 latach panowania: II 19, 2

Klaudiusz II, cesarz rzymski (268-270), następca Galiena: VII 28, 4

Klemens, zob. **Flawiusz Klemens**

Klemens, błogosławiony kapłan: VI 11, 6

Klemens Aleksandryjski:

– jego pełne imię: Tytus Flawiusz Klemens: VI 13, 1

– uczeń Pantajnos: V 11, 2

– razem z nim zajmuje się Pismem Świętym: V 11, 1

– jest następcą Pantajnos: w szkole katechetycznej w Aleksandrii i nauczycielem Orygenes: VI 6

– znany Aleksandrowi Jerozolimskiemu, który nazwywa go swoim panem: VI 14, 8-9

– Jego dzieła:

• **Kobierce**: V 11, 2; VI 13, 1

– ich treść: V 11, 3-5; VI 6; 13, 4-8

– anegdota o Mikołaju, założycielu sekty nikolaitów: III 29, 1-4

– o małżeństwie: III 30

• **Zarysy (Szkice)**: VI 13, 2

– ich treść: VI 14, 1-7

– o Kefasie: I 12, 2

– o Jakubie Sprawiedliwym: II 1, 3-5; 23, 3.9

– o Jakubie, bracie Jana: II 9, 2-3

– o powstaniu Ewangelii według Marka: II 15, 2

• **O Wielkanocy**: IV 26, 4; VI 13, 9

• **Który człowiek bogaty może być zbawiony?**
– o Janie Apostole (opowieść o młodzieńcu): III 23, 2.5-19

• **inne dzieła**: VI 13, 3

Klemens Rzymski,

– trzeci biskup rzymski: III 4, 9; 21; V 6, 2

- następca Anakleta: III 15; V 6, 2
- towarzysz i współpracownik Pawła: III 4, 9.15
- pisze w imieniu Kościoła rzymskiego *List do Koryntian*: III 16; 38, 1; IV 22, 1; IV 23, 11; V 6, 3
- sprawuje urząd przez trzy lata, jego następcą zostaje Ewaryst: III 34; V 6, 4
- przekazuje tradycję nauki apostoelskiej: III 37, 4; 38, 1
- przytacza List do Hebrajczyków: III 38, 1
- prawdopodobnie tłumaczył List do Hebrajczyków z hebrajskiego na grecki: III 38, 2.3
- możliwość istnienia Drugiego Listu Klemensa, mniej znanego: III 38, 4
- pisma apokryficzne: III 38, 5
- Jego *List do Koryntian* jest czytany w niedzielę: III 16; IV 23, 11
- przebywał z apostołami V 6, 2; 11, 1
- stwierdza bóstwo Chrystusa: V 28, 4
- zdaniem Orygenesa jest autorem Listu do Hebrajczyków: VI 25, 14
- z jego pism korzysta Klemens Aleksandryjski: VI 13, 6
- Kleofas:**
 - wspomina o nim Ewangelia: III 11
 - brat Józefa, ojca Jezusa i mąż Marii wspomnianej w ewangelii: III 11; 32, 4
 - stryj Jezusa: IV 22, 4
 - jego synem był Symeon, który został biskupem Jerozolimy po śmierci Jakuba Sprawiedliwego: III 11; 32, 1.3.6
- Kleopatra:** I 5, 2
- Kolon,** biskup Kościoła w Hermopolis: VI 46, 2
- Komodus,** cesarz rzymski (180-193):
 - następca Marka Aureliusza: V 9
 - za jego panowania Kościół rozwijał się w pokoju: V 21, 1
 - biskupi w czasach jego panowania: V 22
 - Klemens Aleksandryjski pisze o jego czasach: VI 6
 - panuje 13 lat: V 26
- Konstancjusz,** cesarz rzymski (305-306): VIII 13, 12-13
- Konstantyn,** cesarz rzymski (306-337):
 - następca Konstancjusza: VIII 13, 12
 - obwołany cesarzem: VIII 13, 14-15
 - wydaje edykt na korzyść chrześcijan: VIII 17, 3-10
 - zwycięża w walce z Maksencjuszem i wkracza do Rzymu: IX 9, 1-11
 - wydaje prawa na korzyść chrześcijan: IX 9, 12; 11, 8; X 2, 2
 - zdrada Licyniusza: X 8, 2-19
 - zwycięstwo nad Licyniuszem: X 9, 1-5
 - przywraca jedność cesarstwu: X 9, 6.9
- Korakion,** millenarysta: VII 24, 9
- Korneliusz,** setnik, ochrzczony przez Piotra w Cezarei: II 3, 3
- Korneliusz,** biskup rzymski:
 - następca Fabiana: VI 39, 1
 - zwołuje synod przeciwko Nowatusowi: VI 43, 2
 - pisze do Fabiusza Antiocheńskiego: VI 42, 3-22
 - opowiada o zachowaniu się Nowatusa: VI 43, 5-20
 - wymienia biskupów, którzy potępiili Nowatusa VI 43, 21-22
 - koresponduje z Dionizym Aleksandryjskim: VI 46, 3
 - zasiada trzy lata na stolicy biskupiej: VII 2
- Korneliusz,** biskup antiocheński: IV 20
- Kornutos,** filozof
 - z jego dzieł korzystał Orygenes: VI 19, 8
- Krescens,** uczeń Pawła: III 4
- Krescens,** cynik, przeciwnik Justyna Apologety: IV 16, 1-9
- Kronion,** z przydomkiem Eunus, męczennik aleksandryjski: VI 41, 15
- Kronios,** pitagorejczyk; jego dzieła znane Orygenesowi: VI 19, 8
- Kryspus,** syn Konstantyna: X 9, 4.6
- Kserkses,** król perski: III 10, 3
- Kulkianus,** prześladowca chrześcijan w Egipcie: IX 11, 4
- Kwadratus:**
 - ewangelista za czasów Trajana: III 37, 1
 - posiada dar prorokowania: III 37, 1; V 17, 2.3.4
- Kwadratus,** apologeta:
 - dedykuje swą *Apologię* Hadrianowi: IV 31
 - opowieść o ludziach, którzy doświadczyli cudów Chrystusowych: IV 3, 2

Kwadratus, biskup ateński: IV 23, 2,3
Kwinta; męczennica aleksandryjska: VI 41, 4
Kwintus z Frygii, wyparł się wiary: IV 15, 7.8
Kwiryniusz, namiestnik Syrii: I 5, 2-4
Kwiryniusz, zob. **Aureliusz Kwiryniusz**

L

Lagos, ojciec Ptolemeusza Filadelfosa: V 8, 11; VII 32, 16

Latronianus, *corrector* Sycylii za Konstantyna: X 5, 23

Leonides, ojciec Orygenesza:

- dba o gruntowne wykształcenie syna: VI 2, 7-8
- podziwia swego syna: VI 2, 10-11
- otrzymuje w więzieniu jego list: VI 2, 6
- ścięty w Aleksandrii w czasie prześladowań za Sewera: VI 1; 2, 12

Letus, namiestnik Egiptu: VI 2, 2

Lewi, biskup jerozolimski: IV 5, 3

Licyniusz Granianus zob. **Sereniusz** Granian

Licyniusz, cesarz: VIII 13, 14

- wspólnie z Konstantynem wydaje prawa na korzyść chrześcijan: IX 9, 12; 11, 8; X 2, 2
- pokonuje Maksymina: IX 9, 1; 10, 1-6;
- wydaje razem z Konstantynem Edykt Mediolański: X 5, 2-14
- zmiana usposobienia X, 8, 2-5;
- wypowiada wojnę Konstantynowi i prześladuje chrześcijan: X 8, 2-19
- jego upadek i śmierć: X 9, 2-5

Linus, biskup rzymski,

- pierwszy następca Piotra: III 2; 4, 8; 21; V 6, 1
- jego następcą zostaje Anaklet: III 13; 21; V 6, 1

Lizaniasz, tetrarcha Judei: I 9, 1; 10, 1; II 4, 1

Lollo Urbico, zob. **Urbicjusz**

Longin, filozof i retor, jego pisma znane Orygenesowi: VI 19, 8

Lucjan, opisany w *Liście* Dionizego Aleksandryjskiego do Dionizego Rzymskiego: VII 9, 6

Lucjan, męczennik antiocheński, prezbiter: VIII 13, 2; IX 6, 3

Lucjusz, biskup rzymski, następca Korneliusza, poprzednik Stefana: VII 2

Lucjusz, brat Marka Aureliusza: IV 12; 14, 10

Lucjusz, męczennik: IV 17, 12-13

Lucjusz, prezbiter aleksandryjski: VII 11, 24

Lucjusz, jego imię się znajduje na czele Listu synodalnego z Antiochii: VII 3, 02

Lukuas, przywódca powstańców żydowskich z Cyreny za Trajana: IV 2, 3-4

Lupus, wielkorządca Egiptu za Trajana: IV 2, 2

Lusjusz Kwietus, otrzymuje rozkaz Trajana poskromienia Żydów; zostaje wielkorządcą Judei: IV 2, 5

Ł

Łukasz, ewangelista:

- lekarz z Antiochii: III 4, 6
- autor Dziejów Apostolskich: I 5, 3; II 8, 2; 11, 1; 22, 1.6; III 4, 1.4.6.10; 31, 5
- stale towarzyszy Pawłowi: I 22, 1.6.7; III 4, 6; V 8, 3
- autor Ewangelii: III 4, 6; 24, 7; V 8, 3; VI 25, 6
- powód jej powstania: III 24, 15
- pisze Ewangelię według słów Pawła: V 8, 3; VI 25, 6
- spisuje rodowód Jezusa: I 7, 1.5.10; III 24, 13; VI 31, 3
- opowiada o uwięzieniu Jana Chrzciciela: III 24, 10
- pisze dla pogan: VI 25, 6
- przetłumaczył List do Hebrajczyków na grecki: III 38, 2; VI 14, 2
- przypisuje mu się autorstwo Listu do Hebrajczyków: VI 25, 14

M

Maciej, apostoł, jeden z siedemdziesięciu uczniów Chrystusa,

- wybrany na miejsce Judasza: I 12, 3; II 1, 1; III 39, 10
- jego nauka: III 29, 4
- jego Ewangelia (apokryf): III 25, 6

Maciej, ojciec Józefa Flawiusza, historyka: III 9, 1

Maciej, biskup jerozolimski: IV 5, 3

Makar, męczennik z Libii: VI 41, 17

Makrian, doradca cesarza Waleriana:

- główny zarządca skarbu cesarskiego: VII 10, 4-5

- nakłania go do prześladowania chrześcijan: VII 10, 4-5
- jego ambicje: VII 10 5-9
- jego kalectwo: VII 10, 8
- zdradza jednego cesarza i wydaje wojnę drugiemu: VII 23, 1
- jego upadek: VII 23, 1.2
- Makryn**, cesarz rzymski (217-218), następca Karakalli: VI 21, 1
- Maksencjusz**, cesarz rzymski (306-312);
 - syn Maksymiana,
 - udaje chrześcijanina: VIII 14, 1
 - jego występki: VIII 14, 2-4.6.8.16.18
 - oddaje się magii: VIII 14, 5; IX 9, 3
 - zawiera układ z Maksyminem: VIII 14, 7
 - wykorzystuje kobiety, chrześcijanki stawiają mu opór: VIII 14, 16-17
 - pokonany przez Konstantyna: IX 9, 1-11
- Maksymus**, biskup aleksandryjski;
 - jest najpierw prezbiterem aleksandryjskim: VII 11, 3.26
 - wygnany do Kefro: VII 11, 3.6
 - ukrywa się w Aleksandrii: VII 11, 24
 - zostaje następcą Dionizego w biskupstwie: VII 11, 26; 28, 3
 - otrzymuje List synodalny w sprawie Pawła z Samosaty: VII 30, 1-2.17
 - sprawuje urząd przez siedemnaście lat: VII 32, 30
- Maksymus**, biskup Bostry: VII 28, 1.2; VII 30, 2
- Maksymus**, biskup jerozolimski: V 12, 2
- Maksymus** pisarz kościelny; tworzy księgę *Skąd pochodzi zło*: V 27
- Maksymus**, prezbiter rzymski: VI 43, 6
- Maksymian**, Maximianus Herculeus, cesarz rzymski (286-305): VIII 13, 9
 - Maksymin nazywa go panem: IX 9a, 1
 - Boskim: IX 10, 8
 - abdykuje: VIII 13, 11; 13, 15; Dod2
 - znowu sięga po władzę: VIII 13, 15
 - knuje zdradę przeciwko Konstantynowi: VIII 13, 15
 - jego śmierć: VIII 13, 15; Dod.3
 - pozbawiony czci po śmierci VIII 13, 15
- Maksymilla**, towarzyszka Montana;
 - przez swych zwolenników nazywana pro-rokinia: V 14
- opętana duchem nieczystym: V 16, 9.16
- nigdy nie cierpiała dla Chrystusa: V 16, 12-13
- powiesiła się jak Judasz: V 16, 13.15
- udaremniiona próba egzorcyzmów: V 16, 16-17; V 18, 13
- Antymontanista wykazuje fałszywość jej proroctw: V 16, 18-19
- Maksymin**, cesarz (235-238), następca Aleksandra Sewera, prześladowca chrześcijan: VI 28, 1; 29, 1
- Maksymin**, biskup antiocheński: IV 24; V 19, 1
- Maksymin II Daja**, cesarz (305-313);
 - zazdrości wyniesienia Konstantynowi i Licyniuszowi; przywłaszcza sobie tytuł augusta: VIII 13, 15
 - zawiera układ z Maksencjuszem: VIII 14, 7
 - jego występki: VIII 14, 8-15; IX 10, 1
 - oddaje się magii: VIII 14, 8-9; IX 43
 - odnawia kult pogański: VIII 14, 9; IX 4, 2-3
 - opór chrześcijan: VIII 14, 13-15
 - jego stanowisko wobec rozporządzeń Licyniusza i Konstantyna: IX 1, 1-6
 - zwraca się przeciwko chrześcijanom: IX 2; 4
 - poleca sfałszowane *Dzieje Pilata i naszego Zbawiciela*: IX 5, 1
 - ogłasza oszczerstwa przeciwko chrześcijanom: IX 5, 2
 - srogość jego prześladowania: IX 6; 7, 3-14; 10, 12
 - powstanie Armeńczyków: IX 8, 2
 - głód i zaraza: IX 8, 3-13
 - otrzymuje odpis Edyktu Mediolańskiego: IX 9, 12-13
 - tłumaczy się przed Sabinusem: IX 9a
 - niedowierzanie chrześcijan: IX 9a, 10-11
 - wypowiada wojnę Licyniuszowi: IX 10, 2
 - zostaje pokonany: IX 10, 2-6
 - wydaje edykt na rzecz chrześcijan: IX 10, 7-11
 - jego śmierć: IX 10, 13-15; 11, 1
 - zniesławiony po śmierci IX 11, 2
 - jego zwolennicy i dzieci giną IX, 11, 3-7
- Malchion**, prezbiter antiocheński;
 - bardzo dobrze wykształcony, przeciwnik Pawła z Samosaty: VII 29, 2

– jego imię jest wymienione w nagłówku Listu synodalnego z Antiochii: VII 30, 2

Malchos, męczennik w Cezarei: VII 12

Mamea, matka Aleksandra Sewera: VI 21, 3-4

Manes, twórca manicheizmu:

– żyje w Persji za Dioklecjana: VII 31, 1-2

– jego nauka i praktyki: VII 31, 1

Marcela, męczennica, matka Potamieny: VI 5, 1

Marceli, towarzysz Dionizego Aleksandryjskiego: VII 11, 6

Marcelin, biskup rzymski: VII 32, 1

Marcjus Turbo, wódz rzymski, walczył przeciwko Żydom w Cyrenie: IV 2, 3-4

Marcjanus, heretyk z sekty doketów: VI 12, 5

Marcjanus, chrześcijanin, któremu Ireneusz dedykuje swą rozprawę: *Wykład nauki apostoelskiej*: V 26

Marek Emiliusz, zob. **Emiliusz**

Marek, ewangelista:

– autor Ewangelii: II 15; III 24, 7; VI 25, 5

– towarzysz Piotra, spisuje jego nauki: II 15, 1-2; III 39, 15; VI 14, 6

– jego tłumacz: III 39, 15; V 8, 3

– nazwany przez niego synem: II 15, 2; VI 25, 5

– rozpoczyna swą Ewangelię od zdarzeń po uwiezieniu Jana Chrzciciela: III 24, 10

– według Ireneusza pisze po śmierci Piotra i Pawła: V 8, 3

– zdaniem Orygenesa pisze według wskazówek Piotra: VI 25, 5

– głosi Ewangelię w Egipcie: II 16, 1

– zakłada kościół w Aleksandrii: II 16, 1; 24.

Marek Aureliusz, cesarz rzymski (161-180):
– syn Piusa i brat Antonina Werusa Lucjusza: IV 14, 10; 12; V 5, 1

– walczył z Germanami i Sarmatami: V 5, 1-3.6

– nazywany filozofem: IV 12; 17, 12

– jego odpowiedź dana rządcy Lugdunu: V 1, 47

– jego listy poświadczające że jego wojsko ocalała modlitwa chrześcijan: V 5, 6

– Justyn dedykuje mu swą *Apologię*: IV 13, 8

– Meliton dedykuje mu swą *Apologię*: IV 26, 1.5-11

– panuje dziewiętnaście lat: V 9

Marek, heretyk:

– biegły w sztuce magicznej: IV 11, 4

– jego misteria wspomniane u Ireneusza: IV 11, 5

Marek, biskup aleksandryjski: IV 11, 6

Marek, biskup jerozolimski: IV 6, 4; V 12, 1

Marek, zob. **Jan Marek**.

Marek, wraz z biskupem Rzymu Miltiadesem otrzymuje od Konstantyna rozkaz zwołania synodu: X 5, 18-20

Maria, żona Klofasa, matka Symeona: III 32, 4

Maria, córka Eleazara z Bathezor, na znak protestu zabiła i zjadła swego synka: III 6, 21-27

Marcjon, heretyk,

– przejął i rozwinął błędy Kerdona: IV 10; 11, 1-2.8-9; 14, 5; 15, 46

– pochodził z Pontu: IV 11, 2.9

– nazywany wilkiem z Pontu: V 13, 4

– jego nauka: IV 11, 9; 29, 2-3; V 13, 3

– jego spotkanie z Polikarpem: IV 14, 7

– Pisma zwrócone przeciwko niemu:

• dzieło Justyna *Przeciw Marcjonowi*: IV 11, 8-9; 18, 9

• Ireneusz zapowiada polemikę z nim na podstawie jego własnych pism: IV 25; V 8, 9

• *Dialogi* Bardesanesa: IV 30, 1

• dzieła Rodona: V 13, 1

• Dionizy Koryncki zwalcza jego herezję w *Liście do Nikomedyjczyków*: IV 23, 4

• księga Teofila Antiocheńskiego: IV 24

• dzieło Filipa Gortyńskiego i Modesta: IV 25

• pismo Hipolita: VI 22

Marinus, biskup Tyru: VII 5, 1

Marinus, męczennik w Cezarei: VII 15, 1-5; 16

Maryja, matka Jezusa:

– pochodzi z tego samego pokolenia, co Józef: I 7, 17

– jest Dziewicą, poczęła z Ducha Świętego: II 1, 2

– zdaniem ebionitów zrodziła Chrystusa z Józefa: III 27, 2; VI 17

Marynus, biskup Arles: X 5, 19

Maternus, biskup Kolonii: X 5, 19

Mateusz, celnik, autor Ewangelii:

- jest apostołem: III 39, 4-5; VI 25, 4
- naucza Ewangelii: III 24, 6; 39, 4; VI 25, 4
- pisze po hebrajsku: III 24, 6; 39, 16; V 8, 2; 10, 3; VI 25, 4
- rozpoczyna swą Ewangelię od uwięzienia Jana Chrzciciela: III 24, 8-9
- Mateusz i Jan pozostawili wspomnienia rozmów Pańskich: III 24, 5
- różni się w swym rodowodzie Chrystusowym od Łukasza: I 7, 1.10; IV 24, 13; VI 32, 3
- Ewangelię jego Pantajnos znajduje w Indiach: V 10, 3
- na jego Ewangelii Symmach usiłuje oprzeć swą herezję: VI 17
- Orygenes pisze Komentarz do jego Ewangelii: VI 25, 3-4, 36, 2

Maturus, męczennik lugduński: V 1, 17. 37-38.40

Mazabanes, biskup jerozolimski:

- następca Aleksandra: VI 39, 3
- cieszy się pokojem: VII 5, 1
- jego następcą zostaje Hymnenajos: VII 14

Melchizedek: I 3, 16-17; X 4, 23

Melitios, biskup Pontu: VII 32, 26-27

Meliton z Sardes:

- biskup z Sardes: IV 13, 8; 21; 26, 1
- jest kastratem; jego życie jest zgodne z Duchem Świętym: V 24, 5
- przebywał w Palestynie: IV 26, 14
- autor *Apologii* dedykowanej cesarzowi: IV 26, 1
- jego dzieła: IV 26, 2-4
- oskarża przed cesarzem donosicieli i domaga się sprawiedliwości: IV 26, 5-11
- jego kanon Starego Testamentu: IV 26, 12-14.

Menander, heretyk:

- Samarytanin, następca Szymona Maga: III 26, 1
- jego nauka: III 26, 1-3
- jego naukę i zgubny wpływ opisują Justyn oraz Ireneusz: III 26, 2-3
- jego nauka dała początek nowym herezjom, Saturnina i Bazylidesa: IV 7, 3-4

Merkuria, męczennica Aleksandryjska: VI 41, 18

Meruzanes, biskup armeński, adresat listu Dionizego Aleksandryjskiego *O pokucie*: VI 46, 2

Metras, męczennik Aleksandryjski: VI 41, 2-3

Metodoros, męczennik Smyrneński: IV 15, 46

Męczennice:

- Agatonike: IV 15, 48
- Ammonarion: VI 41, 18
- Apolonia: VI 41, 7
- Biblis: V 1, 25-26
- Blandyna: V 1, 53.55-56
- Dionizja: VI 41, 18
- Herais: VI 4, 3
- Kwinta: VI 41, 4
- Marcela: VI 5, 1
- Merkuria: VI 41, 18
- Potamjena: VI 5, 1-5.7

Męczennicy:

- Adauktus: VIII 11, 2
- Aleksander z Lugdun: V 1, 49-51
- Aleksander z Eumenei: V 16, 22
- Aleksander z Jerozolimy: VI 39, 2.4
- Aleksander z Aleksandrii: VI 41, 17
- Aleksander z Cezarei: VII 12
- Amon: VI 41, 22
- Ammonios: VIII 13, 7
- Apoloniusz: V 21, 2
- Attalos: V 1, 50-52
- Ater: VI 41, 19-20
- Aureliusz Kwiryniusz: V 19, 3
- Bazyliides: VI 5, 3-6
- Bezas: VI 41, 16
- Dios: VIII 13, 7
- Doroteusz: VIII 6, 5
- Epimachos: VI 41, 17
- Fabian: VI 39, 1
- Faustus: VII 11, 26; VIII 13, 7
- Fileas: VIII 13, 7
- Filoromos: VIII 9, 7
- Gajusz: V 16, 22
- Germanik: IV 15, 5
- Gorgonios: VIII 6, 5
- Herakleides: VI 4, 3
- Heron neofita: VI 4, 3
- Heron z Egiptu: VI 41, 19-20
- Hezychios: VIII 13, 7
- Ingens: VI 41, 22-23

- Ignacy: III 36, 3
Ischyryon: VI 42, 1
Izydor: VI 41, 19-20
Julian: VI 41, 15
Justyn: IV 16, 1
Karpós: IV 15, 48
Kronion (Eunus): VI 41, 15
Leonides: VI 1, 1.6
Lucjan: VIII 13, 2
Lucjusz: IV 17, 12-13
Makar: VI 41, 17
Malchos: VII 12
Marinus: VII 15, 5
Maturus V 1, 38
Metras: VI 41, 2-3
Metrodoros: IV 15, 46
Mojżesz: VI 43, 20
Neilos: VIII 13, 5
Nemezjos: VI 41, 21
Pachymios: VIII 13, 7
Pamfilos: VII 32, 25
Papilos: IV 15, 48
Peleus: VIII 13, 5
Piotr z Aleksandrii: VII 32, 31; VIII 13, 7
Piotr z Nikomedii: VIII 6, 4
Pionios: IV 15, 47
Plutarch: VI 3, 2; 4, 1
Polikarp: IV 15, 1.28-40
Pontikos: V 1, 53-54
Potejnos: V 1, 31
Priskus: VII 12
Ptolemeusz: IV 17, 8-12
Ptolemeusz: VI 41, 22-23
Polibiusz: IV 23, 2
Rufus: III 36, 13
Sagaris: IV 26, 3
Sanktus: V 1, 37-40
Serapion: VI 41, 8
Serenus: VI 4, 2
Serenus: VI 4, 3
Szczepan: II 11
Sylwanus z Gazy: VIII 13, 3.
Sylwan z Emesy: IX 6, 1; VIII 13, 3.4
Symeon: III 32, 1.2.6
Telesfor: IV 10; V 6, 4
Teodor: VIII 13, 7
Teofil: VI 41, 22
Traseas: V 18, 14
Tyrannios: VIII 13, 3.4
Vettius Epagatos: V 1, 9-10
Zenobios: VIII 13, 3.4
Zenon: VI 41, 22-23
Zosimos: III 36, 13
Mikołaj, jeden z siedmiu diakonów, założyciel herezji nikolaitów: III 29, 2-3
Milcjades, heretyk: V 16, 3
Miltiades, pisarz kościelny:
– krytyk montanizmu, wykazuje że prorok nie powinien przemawiać w ekstazie: V 17, 1
– pisze dzieła przeciwko poganom i Żydom oraz *Apologię*, zwróconą do cesarzy: V 17, 5
– stwierdza bóstwo Chrystusowe: V 28, 4
Miltiades, biskup rzymski: X 5, 18-20
Minucjusz Fundanus, prokonsul Azji: IV 8, 6; 9; 26, 10
– adresat Listu Hadriana zabraniającego karania chrześcijan bez sądu: IV 9
Moderator, pitagorejczyk;
– z jego pism korzystał Orygenes: VI 19, 8
Modest, pisarz kościelny:
– słynie za Marka Aureliusza: IV 21
– pisze przeciwko Marcjonowi: IV 25
Mojżesz:
– najstarszy z proroków: I 2, 4.6.9.11.13; IV 29, 7
– sprawował władzę nad Żydami: I 6, 2.4.5
– pośrednik Boga: I 2, 22
– pierwszy poznaje imię Chrystusa a także Jezusa i nadaje je swemu następcy oraz arcykapłanowi: I 3, 2-5
– Prawo Mojżeszowe: I 4, 8.13; 6.1.2.4; 7, 17; III 27, 3; V 13, 9; VII 32, 9
– Księgi Mojżeszowe: III 10, 2-3; IV 26, 14
– jego prawo zostało przywrócone przez Ezdrasza: V 8, 15
– dzieła na jego temat: II 18, 2.4; VI 13, 7; VI 19, 4.10; VII 21, 5-6; VII 32, 16.9
– Euzebiusz odwołuje się do jego czasów: IX 9, 4.8
Mojżesz, męczennik rzymski: VI 43, 20
Montan, heretyk:
– pochodzi z Ardabau w Myzji: V 16, 7
– rozpoczyna swą działalność za Marka Aureliusza: IV 27
– towarzysząc mu kobiety: V 14; 16, 9; 17, 4

- jego zachowanie się i nauka: V 16, 7-9; 18, 2
- on i jego uczniowie są nazywani prorokami: V 3, 4; 14; V 18, 12
- wieś się jak Judasz: V 16, 13.15
- Muzajos**, pisarz żydowski: VII 32, 16
- Muzanos**, pisarz kościelny:
 - słynie za Marka Aureliusza: IV 21
 - pisze do braci skłaniających się do enkra-tyzmu: IV 28

N

- Nabuchodonozor**: V 8, 15
- Narcyz**, biskup jerozolimski:
 - biskup Jerozolimy, następca Dolichiana: V 12, 1-2; 22; VI 8, 7; VI 10
 - przewodniczy synodowi biskupów pale-stryńskich w sprawie świętowania Wielka-nocy: V 23, 3; 25
 - jego cuda: VI 9
 - woda przemieniona w olej: VI 9, 2-3
 - jego oszczercy i kara, jaka ich spotyka: VI 9, 4-8
 - wycofuje się z życia publicznego: V 9, 6
 - jego następcą zostaje Dios; on sam wraca po latach i znowu zostaje powołany na bi-skupstwo: VI 10
 - zasiada na biskupstwie razem z Aleksan-drem: VI 11, 1.3
 - żyje ponad 116 lat: VI 11, 3
- Natalios**, zwolennik sekty Artemona: V 28, 8-12
- Neilos**, biskup Egiptu, męczennik: VIII 13, 5
- Nemezjos**, męczennik aleksandryjski: VII 41, 21
- Nepos**, biskup egipski:
 - głosi millenaryzm: VII 24, 1
 - autor dzieła *Odparcie argumentów alego-rystów*: VII 24, 2
 - Dionizy występuje przeciwko jego poglą-dom w dwóch pismach *O obietnicach*: VII 24, 3-9
 - człowiek pełen wiary i gorliwości, układa psalmy: VII 24, 4
 - jego księga w poszanowaniu u jego zwo-lenników VII 24, 4
 - konferencje w Arsinoe: VII 24, 6-9
- Neron**, biskup Larandy: VI 19, 18

- Neron**, cesarz rzymski (54-61):
 - następca Klaudiusza: II 19, 2
 - mianuje Festusa prokuratorem Judei: II 22, 1
 - początkowo przyjmuje obronę nauki Pawła: II 22, 3-4.8
 - w czasie jego panowania Anianos zostaje biskupem Aleksandrii: II 24
 - w czasie jego panowania namiestnikiem Judei był Florus: II 26, 1
 - jego zbrodnie i okrucieństwo: II 25, 1-2; III 20, 7
 - pierwszy cesarz wrogi chrześcijanom: II 25, 3-4; III 17; 32, 1
 - skazuje na śmierć Piotra i Pawła: II 25, 5; III 1, 3
 - chce chrześcijan pozbawić dobrego imienia: IV 26, 9
 - panuje trzynaście lat: III 5, 1
- Nerwa**, cesarz rzymski (96-98): III 20, 8; 21
- Niketas**, Żyd, ojciec Heroda, irenarchy Smyrny: IV 15, 15.41
- Nikomachos**, pitagorejczyk, z jego pism ko-rzystał Orygenes: VI 19, 8
- Nikomas**, biskup Ikonion: VII 28, 1; 30, 2
- Noe**: I 4, 5; VII 21, 6
- Nowatus** albo **Nowacjan**, prezbiter rzymski:
 - twórca herezji katarów: VI 43, 1
 - postanowienia synodu rzymskiego w jego sprawie: VI 43, 2
 - zdanie Cypriana: VI 43, 3
 - List Korneliusza do Fabiusza Antio-cheńskiego w jego kwestii: VI 43, 4.5-20
 - pożąda biskupstwa: VI 43, 5
 - otacza się wyznawcami: VI 43, 5
 - jego występkę: VI 43, 6
 - jego święcenia biskupie: VI 43, 7-13
 - wg Korneliusza jest opętany a jego chrzest dyskusyjny: VI 43, 14-15
 - ukrywa się podczas prześladowania i za-piera się prezbiteratu: VI 43, 16
 - wyświęcony na kapłana przy sprzeciwie duchowieństwa: VI 43, 17
 - jak udziela Eucharystii: VI 43, 18-19
 - jego opuszczenie: VI 43, 29; 46, 5; VII 4
 - odłączony od Kościoła; adresat listu Dionizego: VI 45

- list *przeciwko Nowatusowi* Korneliusza: VI 46, 3
- jego zwolennicy: VI 46, 3.5
- jego nauka VII 8
- nieubłagany wobec tych, którzy zaparli się wiary podczas prześladowań: V 2, 8; VI 43, 1
- Numenios**, filozof; z jego pism korzystał Orygenes: VI 19, 8
- Numerian**, cesarz rzymski (282-284), syn Karusa, poprzednik Dioklecjana: VII 30, 12

O

Onesimos:

- Meliton z Sardes posyła mu zestawienie ksiąg Starego Testamentu: IV 26, 13

Onezym, biskup efeski: III 36, 5

Orygenes, pisarz kościelny;

- zwany Adamantios: VI 14, 10
- syn Leonidesa: VI 1, 1
- jego dzieciństwo: VI 2, 2.10-11
- jego pragnienie męczeństwa: VI 2, 3-6
- zachęca ojca do męczeństwa: VI 2, 6
- jego wykształcenie: VI 2, 7-9.15
- studiuje Pismo Święte: VI 2, 7-9; 3, 9
- jego sytuacja po śmierci ojca: VI 2, 12-15
- uczy katechezy: VI 3, 1.5-9; 8, 1-3.6; 14, 11
- zostaje kierownikiem szkoły katechetycznej: VI 3, 3-8
- wspiera męczenników: VI 3, 3-6
- rezygnuje z nauczania wiedzy gramatycznej: VI 3, 8
- sprzedaje swe księgi: VI 3, 9
- prowadzi ascetyczne życie: VI 3, 9-13
- jego szkoła - szkoła męczenników: VI, 4; 5, 1
- Klemens Aleksandryjski zalicza go do swych uczniów: VI 6
- jego samookaleczenie: VI 8, 2
- stanowisko Demetriosa w tej sprawie: VI 8, 3-5
- otrzymuje list od Aleksandra Jerozolimskiego: VI 14, 8-9
- przebywa w Rzymie za Zefiryna VI 14, 10-11
- wyznacza Heraklasa swoim pomocnikiem: VI 15
- uczy się języka hebrajskiego: VI 16, 1

- odkrywa zaginione tłumaczenia Pisma Świętego i opracowuje je zbierając w księdze *Heksapli*: VI 16, 1-4
- tłumaczenie Symmachusa: VI 17
- nawraca Ambrożego: VI 18, 1
- jego znaczenie: VI 18, 2-4
- zyskuje uznanie filozofów greckich: VI 18, 2; 19, 1
- oszczerstwa Porfiriusza: VI 19, 2-11
- odpowiedź Orygenesesa: VI 19, 12-14
- wysłany do namiestnika Arabii: VI 19, 15
- uchodzi przed wojną domową i jako laik przemawia w kościele cezarejskim: VI 19, 16-18
- Aleksander z Jerozolimy i Teoktistos z Cezarei bronią go przed Demetriossem: VI 19, 17-18
- odwołany do Aleksandrii: VI 19, 19
- wezwany do Mamei, matki cesarza: VI 21, 3-4
- na prośby Ambrożego rozpoczyna pracę nad objaśnieniami Pisma Świętego: VI 23, 1-2
- zostaje prezbiterem w Cezarei: VI 8, 4; 23, 4
- pisze *Komentarz do Księgi Rodzaju*: III 1, 3
- pisma powstałe w Aleksandrii: VI 24
 - pięć pierwszych ksiąg *Komentarza do Ewangelii według Jana*: VI 24, 1
 - osiem pierwszych ksiąg *Komentarza do Księgi Rodzaju*: VI 24, 2
 - komentarze do pierwszych dwudziestu pięciu Psalmów i Lamentacji: VI 24, 2
 - dzieło *O zasadach*: VI 24, 3
 - dziesięć ksiąg *Kobierców*: VI 24, 3
- jego katalog ksiąg świętych Starego i Nowego Testamentu: VI 25, 1-14
- przenosi się do Cezarei: VI 26
- zyskuje uznanie biskupów: VI 27
- pisze księgę *Zachęta do męczeństwa*: VI 28
- jego uczniowie: VI 4; 5, 1; 18, 2-4; 29, 4; 30; VII 14
- odpowiada Afrykańczykowi w kwestii autentyczności historii Zuzanny: VI 31, 1
- Komentarze napisane w Cezarei Palestyńskiej: VI 32
 - *Komentarz do Izajasza*: VI 32, 1
 - *Komentarz do Ezechiela*: VI 32, 1

- kończy *Komentarz do Pieśni nad Pieśniami* rozpoczęty w Atenach: VI 32, 2
- jego dzieła zgromadzone w bibliotece Pamfila: VI 32, 3
- prostuje błędy Beryllusa: VI 33, 1-3
- wspomnienia zebrane w *Apologii Orygenesesa* i w *Żywocie Pamfila*: VI 23, 4; 32, 3; 33, 4; 36, 4
- inne dzieła Orygenesesa: VI 36
- wyraża zgodę na spisanie swoich homilii: VI 36, 1
- pisze *przeciwko Celsusowi*: VI 36, 2
- dwadzieścia pięć ksiąg o Ewangelii według Mateusza: VI 36, 2
- *Komentarz do Dwunastu proroków*: VI 36, 2
- jego listy do cesarza Filipa, do cesarzowej Sewery: VI 36, 3
- inne listy: VI 36, 3-4; 39, 5
- nakłania Arabów do prawowierności: VI 37
- zwraca uwagę na herezję helkesaitów w swej homilii o *Psalmie 82*: VI 38
- cierpi prześladowanie za Decjusza: VI 39, 5
- adresat listu Dionizego: VI 46, 2
- umiera licząc 69 lat: VII 1
- Oton**, cesarz rzymski (68-69), następca Nerona: III 5, 1

P

- Pachymios**, biskup egipski i męczennik w Aleksandrii: VIII
- Palmas**, biskup Amastris: IV 23, 6; V 23, 3
- Pamfil**, prezbiter w Cezarei:
 - męczennik: VII 32, 25
 - jego znaczenie: VII 32, 26; VIII 13, 6
 - autor *Apologii Orygenesesa* napisanej wspólnie z Euzebiuszem: VI 23, 4; 33, 4; 36, 4
 - gromadzi dzieła Orygenesesa i innych pisarzy kościelnych: VI 32, 3
 - Euzebiusz opisuje jego życie i męczeństwo w dziele *Żywot Pamfila*: VI 32, 3; VII 32, 25
- Pantajnos**, filozof:
 - kierownik szkoły aleksandryjskiej w czasach panowania Marka Aureliusza i Kommodusa: V 10, 1.4; VI, 6
 - głosi Ewangelię w Indiach: V 10, 2-3
 - nauczyciel Klemensa Aleksandryjskiego: V 11, 2; 13, 2

- jego następcą w szkole zostaje Klemens: VI 6
- Aleksander Jerozolimski wspomina go w liście do Orygenesesa: VI 14, 8-9
- jego wykształcenie: VI 19, 13
- Papiasz**, biskup Hierapolis: II 15, 2; III 36, 2
- mało uzdolniony: III 39, 13
- przypisuje mu się autorstwo pięciu ksiąg *Objaśnień słów Pańskich*: III 39, 1
- naukę wiary otrzymał od tych, co znali apostołów: III 39, 2-5.7.14
- opowiada o Filipie i jego córkach, o Barsabasie: III 39, 8-10
- dosłownie rozumie przekazy metaforyczne: III 39, 11-13
- jego tradycja o Marku Ewangelistcie: III 39, 15
- o Mateuszu: III 39, 16
- czerpie z *Pierwszego listu Jana* i *Pierwszego listu Piotra* oraz *Ewangelii według Hebrajczyków*: III 39, 17
- Papilos**, męczennik z Pergamonu: IV 15, 48
- Papirios**, błogosławiony, wymieniony w liście Polikratesa do Wiktora: V 24, 5
- Patrycjusz**, wikary prefektów za Konstantyną: X 6, 4
- Paulin**, laik, który przemawia w kościele: VI 19, 18
- Paulin**, biskup Tyru:
 - Euzebiusz dedykuje mu X księgę *Historii kościelnej*: X 1, 2
 - odbudowuje świątynię w Tyrze: X 4, 1-2
- Paweł**, apostoł:
 - autor *Listu do Galatów*: I 12, 1.2; II 1, 5
 - autor *Listu do Koryntian*, który pisze wspólnie z Sostenem: I 12, 1.4-5
 - prześladowuje Kościół: II 1, 9
 - powołany do bycia apostołem przez Jezusa Chrystusa i Boga Ojca: II 1, 14
 - przebywa z Barnabą w Antiochii: II 3, 3
 - głosi Ewangelię od Jerozolimy po Ilirję: II 18, 9; III 1, 3; 4, 1; VI, 25, 7
 - ma wielu współpracowników, których imiona podaje Łukasz: III 4, 4-10
 - nawraca na wiarę Dionizego Areopagitę: IV 23, 3
 - Ewangelię Łukasza nazywa swoją: III 4, 7
 - spotyka w Azji Akwilę i Pryscyllę: II 18, 9

- wg Klemensa miał być żonaty: III 30, 1
- podejrzany, że jest Egipcjaninem, buntownikiem: II 21, 3
- wysłany do Rzymu jako więzień: II 22, 1; 23, 1
- uniewinniony: II 21, 3-5.8
- głosi w Rzymie Ewangelię: II 22, 1.3-4
- pisze *Drugi List do Tymoteusza*: II 22, 2-6
- jest przy nim Łukasz: II 2, 6
- przewiduje swe męczeństwo: II 21, 2-5
- wymienia Linusa: III 2; 4, 8
- ponosi śmierć męczeńską w czasach panowania Nerona: II 25, 5.8; III 1, 3; 31, 1
- jego grób przy drodze do Ostii: II 25, 7
- jego wizerunek: VII 18, 4;
- jego imię wierni często nadawali dzieciom: VII 25, 14
- zakłada z Piotrem Kościół rzymski i koryncki: II 25, 8
- zakłada Kościół efeski: III 23, 4
- jest autorem czternastu listów: III 3, 5
- jego listy uznane są za księgi kanoniczne: III 25, 2
- pisze tylko krótkie listy choć mógłby opowiedzieć wielkie tajemnice: III 24, 4; VII 25, 7
- wspomina Hermasa autora *Pasterza*: III 3, 6
- ebionici odrzucają jego *Listy*: III 27, 4
- tudzież sewerianie IV 29, 5
- również autor herezji helkesaitów VI 38
- *Dzieje Pawła* i autentyczność tej księgi: III 3, 5; 25, 4
- Paweł z Samosaty**, biskup antiocheński:
 - następca Demetrianosa: VII 27, 1
 - nawiązuje do herezji Artemona: V 28, 1
 - jego wyobrażenia o Chrystusie: VII 27, 2
 - synod, zwołany do Antjochii przeciwko niemu: VII 27, 2; 28, 1-2
 - udowodnienie Pawłowi herezji i wykluczenie z Kościoła: VII 29, 1-2
 - nie chce wyznać, że Syn Boży zstąpił z nieba: VII, 30, 11
 - List Synodalny: VII, 30, 1-17
 - opis jego życia: VII 30, 6-16
 - jego następcą zostaje Domnus: VII 30, 18-19
- Paweł**, heretyk z Antiochii,
 - znany w Aleksandrii: VI 2, 13-14

- jako przybrany syn mieszka u pewnej damy, u której, po stracie ojca, mieszka też Orygenes: VI 2, 13
- Orygenes unika wspólnych z nim modlitw: VI 2, 13-14
- Paweł**, towarzysz Dionizego Aleksandryjskiego: VI 40, 8; VII 11, 22
- Paweł**, podpisuje List Synodalny antiocheński: VII 30, 2
- Peleus**, biskup egipski, męczennik: VIII 13, 5
- Perenniusz**, prefekt pretorium: V 21, 3-5
- Pertinaks**, cesarz (193), następca Kommodusa: V 26
- Peuketios**, zaufany Maksymina: IX 11, 4
- Pierios**, prezbiter aleksandryjski: VII 32, 26-27.30
- Piłat Poncjusz**:
 - namiestnik Judei: I 9, 2.4; 10, 1
 - pozostaje tam przez dziesięć lat: I 9, 2
 - w czwartym roku jego urzędowania Jezus rozpoczyna swą działalność publiczną: I 10, 1
 - skazał Jezusa na śmierć krzyżową: I 11, 8; II 5, 7; V 7, 5
 - przesyła cesarzowi sprawozdanie na temat Jezusa: II 2, 1-2
 - jest przyczyną zamieszek w Jerozolimie: II 5, 7; 6, 4.6-7
 - jego czasy są początkiem nieszczęść żydowskich: II 6, 3
 - popełnia samobójstwo: II 7
 - jego *Akta apokryficzne*: I 9, 3; 11, 9; IX 5, 1; 7, 1
- Pinna**, biskup:
 - otrzymuje od Galiena edykt tolerancyjny: VII 13
- Pinytos**, biskup kreteński: IV 21
 - adresat *Listu do Knosyjczyków* Dionizego: VII 23, 7
 - Jego odpowiedź: VII 23, 8
- Pionios**, męczennik: IV 15, 47
- Piotr**, Apostoł: I 12, 2; III 39, 4-5; V 11, 5; VI 12, 3; VII 18, 4
 - wyróżniony przez Zbawiciela razem z Jakubem i Janem: II 1, 3
 - Pan nazywa go błogosławionym: VII 25, 10
 - po zmartwychwstaniu Pańskim otrzymuje wiedzę: II 1, 4

- Jezus ukazuje mu się po zmartwychwstaniu: III 36, 11
- chrzci setnika Korneliusza w Cezarei Palestyńskiej: II 3, 3
- pokonuje Szymona Czarnoksiężnika i wymierza mu karę: II 1, 12; 14, 4; 15, 1
- uwięziony przez Heroda i uwolniony przez anioła: II 9, 4
- przybywa do Rzymu: II 14, 6
- Marek Ewangelista jest jego towarzyszem: II 15, 1; III 39, 15; V 8, 3; VI 14, 6
- jego stosunek do Ewangelii Marka: II 15, 2; VI 14, 7
- pisze swój *Pierwszy List*: II 15, 2; VI 25, 5
- zetknął się rzekomo z Filonem w Rzymie: II 17, 2
- razem z Pawłem zakłada kościół rzymski i koryncki: II 25, 8; V 8, 2
- głosi Ewangelię Żydom w Poncie, Galacji, Bitynii, Azji, Kapadocji: III 1, 2; 4, 2
- ma żonę i dzieci: III 30, 1-2
- od niego wywodzi się sukcesja biskupów rzymskich: III 2; 4, 8; 21; IV 1; V 28, 3
- również biskupów antiocheńskich: III 36, 2
- jego *Pierwszy List* nie budzi wątpliwości: III 3, 1.4; 25, 2; 39, 17; IV 14, 9; V 8, 7
 - Ireneusz z niego korzysta: V 8, 7
 - Orygenes stwierdza autentyczność *Pierwszego Listu*: VI 25, 8
- *Drugi List* budzi wątpliwości: III 3, 1; 25, 3; VI 25, 8
- Apokryfami są:
 - jego *Dzieje*: III 3, 2
 - jego Ewangelia: III 3, 2; 25, 6; VI 12, 2.4
 - *Kerygmat*: III 3, 2
 - *Apokalipsa*: III 3, 2; 25, 4; VI 14, 1
 - *Dialogi z Apionem*: III 38, 5
- umiera na krzyżu w Rzymie w czasach panowania Nerona: II 25, 5; III 1, 2; 2; 31, 1
- jego grób w Watykanie: II 25, 7 III 31, 1
- jego wizerunki: VII 18, 4
- jego imię wierni nadają swoim dzieciom: VII 25, 14
- Piotr z Aleksandrii**: towarzysz Dionizego Aleksandryjskiego: VI 40, 9; VII 11, 22-23
- Piotr**, biskup aleksandryjski: męczennik: VII 32, 31; VIII 13, 7; IX 6, 2
- Piotr**, dworzanin cesarski, męczennik: VIII 6, 2-4
- Pitagoras**: II 4, 3; IV 7, 7; VI 19, 8
- Pius**, zob. **Antonin**
- Pius**, biskup rzymski:
 - następca Hygina: IV 11, 6
 - jego następcą zostaje Anicet: IV 11, 7; V 6, 4
 - nie podziela zapatrywań kościołów azjatyckich w sprawie świętowania Wielkanocy: V 24, 14
- Platon**, filozof:
 - znany Filonowi: II 4, 3
 - ceniony przez Justyna: IV 8, 5
 - ceniony przez Orygenes: VI 19, 8
- Plinius** Sekundus (Młodszy):
 - pisze do Trajana w sprawie chrześcijan: III 33, 1-3
 - kilku z nich skazuje: III 33, 3
- Plutarch**, męczennik, brat Heraklasy, uczeń Orygenes: VI 3, 2; 4, 1
- Polibios**, biskup z Tralles: III 36, 5
- Polibiusz**, biskup ateński i męczennik: IV 23, 2
- Polikarp**, biskup
 - biskup Smyrny: III 36, 1.5.10; IV 14, 3; V 24, 4
 - ustanowiony biskupem przez apostołów: III 36, 1; IV 14, 3
 - Ignacy Antiocheński uważa go za godnego opieki nad swoim biskupstwem: III 36, 10
 - daje za wzór Filipianom Ignacego, Rufusa i Zosimosa: III 36, 13
 - nauczyciel Ireneusza i Florynusa: V 5, 8; 20, 4-8
 - Ireneusz przekazuje informacje o nim: IV 14
 - przebywa w Rzymie i dyskutuje z Anicetem w kwestii świętowania Wielkanocy: IV 14, 1; V 24, 16-17
 - jest uczniem apostołskim: IV 14, 3
 - dożył sędziwego wieku: IV 14, 4
 - umiera śmiercią męczeńską: IV 14, 4; 15; V 24, 4
 - jego nauka opiera się na przekazie apostołskim: IV 14, 4.6; V 20, 4-8
 - nawraca wielu heretyków: IV 14, 2-7
 - piętnuje Marcjona: IV 14, 7

- przekazuje anegdotę o Janie Ewangelście: III 28, 6; IV 14, 6
- nie utrzymuje żadnych stosunków z here-tykami: IV 14, 7
- pisze *List do Filipian*: III 36, 13-15; IV 14, 8
- opiera się na świadectwach pochodzących z Pierwszego Listu Piotra: IV 14, 9
- opis jego męczeństwa w *Liście do Kościołów Pontu*: IV 15, 1-46
- towarzyszy mu Papiasz: III 39, 1
- autor listów do Kościołów i do niektórych braci: V 20, 8

Polikrates, biskup efeski: V 22

- autor listu do Wiktora w sprawie święcenia Wielkanocy: V 24, 1-9

Pompejusz, wódz rzymski, zdobył Jerozolimę: I 6, 6; 7, 12

Poncjusz, adresat *Listu do Karikusa i Poncjusza Serapiona* przeciwko montanizmowi: V 19, 1; VI 12, 1

Pontikos, męczennik: V 1, 53-54

Poncjian, biskup rzymski, następca Urbana: VI 23, 3; 29, 1

Porfiriusz, filozof; autor rozpraw przeciwko chrześcijanom: VI 19, 2-11

Potamiena, męczennica aleksandryjska: VI 5, 1-7

Potejnos, biskup Lyonu,

- starzec przeszło dziewięćdziesięcioletni: V 1, 29; 5, 8

– jego męczeństwo: V 1, 30-31

– jego następcą zostaje Ireneusz: V 5, 8

Potitus, zwolennik herezji Marcjona: V 13, 3.4

Prezbiterzy:

- **Ireneusz**, prezbiter lyoński: V 4, 1.2
- **Zotikos** z Otrenos: V 16, 5
- **Anicet**, **Pius**, **Hygin**, **Telesfor**, **Sykstus**: V 24, 14
- **Heraklas**: VI 19, 13
- **Protoktetos**: VI 28
- **Filemon** z Rzymu: VII 5, 6; 7, 1
- **Dionizy Aleksandryjski**: VII 5, 6; 7, 1.2; 20
- **Dionizy Rzymski**: VII 7, 6
- **Maksymus**: VII 11, 3
- **Maksym**, **Dioskor**, **Demetrios**, **Lucjusz**, **Faustyn**, **Akwila**: VII 11, 24
- **Makrynus** z Aleksandrii: VII 11, 26

– **Malchion**: VII 29, 2

– **Doroteusz**: VII 32, 2

– **Pamfil**: VII 32, 25

– **Pierios** z Aleksandrii: VII 32, 26.30

– **Achillas**: VII 32, 30

– **Lucjan** z Antiochii: VIII 13, 2

– **Zenobios** z Sydonu: VIII 13, 3

– **Faustus**, **Dios**, **Ammonios** z **Aleksandrii**: VIII 13, 7

Prezbiterzy heretycy:

– **Nowatus** i pięciu innych: VI 43, 1.17.20

– **Metrodoros**, męczennik smyr-neński: IV 15, 46

Probus, cesarz rzymski (276-282), następca Aureliana: VII 30, 22

Proklos, montanista:

- przywódca sekty katefrygów: II 25, 6

– *Rozprawa* Gajusa przeciwko niemu: II 25, 6; III 31, 4; VI 20, 3

– wspomina o Filipie i jego córkach: III 31, 4

Proklos, podpisuje *List synodalny* przeciwko Pawłowi z Samosaty: VII 30, 2

Prokonsul:

– jeden z tytułów cesarskich: VIII 17, 3.4.5

– przesłuchuje i skazuje Polikarpa: IV 15, 5.18.20.23.25.41

– **Anulinus** z **Afryki**: X 6, 4

– **Emiliusz Fronticus** w Efezie: V 18, 9

– **Gratus** z Azji: V 16, 7

– **Minucjusz Fundanus** z Azji: IV 8, 6; 26, 10

– **Serviliusz Paulus** z Azji: IV 26, 3

Prorocy: I 2, 5.6; 3, 1.6-9.11.19; 4, 3.8-9; 11, 8; II 3, 3; 17, 5.9.12; 18, 7; 23, 7; III 5, 4; 10, 3-4; IV 8, 2; 11, 2; 18, 8; 22, 3; 26, 2.13; 29, 5.7; V 7, 3; 8, 15

– jest ich kilku w Antiochii za czasów aposto-
lskich: II 3, 4

– jest ich wielu za czasów Ireneusza: V 7, 6
– muszą być aż do ostatniej paruzji Pańskiej:
V 17, 4

– **Barkabbas** i **Barkof**, wymyśleni przez
Kastora: IV 17, 7

– księgi Proroków: IV 26, 14

Poszczególne prorocy:

– **Agabos**: II 3, 4; 8, 1; V 17, 3

– **Daniel**: I 2, 24

– **Izajasz**: I 3, 13.14; II 23, 15; IV 26, 15; VI 25, 2; 32, 1; VII 10, 7; 23, 2; X 4, 31.47.53

– **Jeremiasz**: I 3, 6; II 23, 17
– **Juda**: V 17, 3
– **Kwadratus**: III 37, 1; V 17, 2-4
– **Mojszesz**: I 2, 4; 4, 8; III 10, 3; IV 29, 7
– **Polikarp**: IV 15, 39
– **Sylas**: V 17, 3
Fałszywi prorocy: IV 22, 6; 18, 11
– **Teudas**: II 11, 2
– **Egipcjanin**: II 21, 1-3
Prorocy montanistów: V 16, 7-8.12.13-14; 17, 1.2; 18, 2.6-8.10-12
Prorokinie:
– cztery córki Filipa: III 31, 4.5; V 17, 3
– **Ammia** z Filadelfii: V 17, 2-4
– **Filomena** V 13, 2
Prorokinie montanistów: IV 27; V 14; 16, 9; 17, 4; 18, 3-4.6
– **Pryscylla**: V 14; 18, 3; 19, 3
– **Maksymilla**: V 14; 16, 13.16.17-19; 17, 4; 18, 13
Protopogenes, podpisuje List synodalny przeciwko Pawłowi z Samosaty: VII 30, 2
Protoktetos, prezbiter cezarejski; Orygenes dedykuje mu swą rozprawę *Zachęta do męczeństwa*: VI 28
Prymus, biskup aleksandryjski: IV 1; 4
Prymus, biskup koryncki: IV 22, 2
Pryscylla, towarzysząca Montana:
– uznana prorokinią przez jego uczniów: V 14
– pełna ducha nieczystego: V 16, 9
– opuszcza swego męża; zwana dziewicą przez montanistów: V 18, 3
– jej obrońcy: V 19, 3
Pryscylla, razem z Akwilą wypędzeni z Rzymu za Klaudiusza; spotykają w Azji Pawła: II 18, 9
Priskus, ojciec Justyna Apologety: IV 12
Priskus, męczennik: VII 12, 1
Ptolemeusz, męczennik w czasach panowania Marka Aureliusza: IV 17, 8-12
Ptolemeusz, żołnierz i męczennik w Aleksandrii w czasach panowania Decjusza: VI 41, 22-23
Ptolemeusz Filadelfos, syn Lagosa, sprowadza do Aleksandrii Pismo Święte i siedemdziesięciu tłumaczy (legenda o powstaniu Septuaginty): V 8, 11-14; VII 32, 16

Publiusz, biskup jerozolimski: V 12, 2

R

Rechabim, ojciec Recheba: II 23, 17
Recheb, kapłan żydowski obecny przy kamieniowaniu Jakuba Sprawiedliwego: II 23, 17
Retycjusz, biskup Autun: X 5, 19
Rodon, pisarz kościelny:
– uczeń Tacjana: V 13, 1.8
– autor dzieł przeciwko marcjonizmowi: V 13, 1
– omawia sekty powstałe z herezji Marcjona: V 13, 2-4
– odnosi przewagę w dyskusji z Apellesem: V 13, 5-7
– zapowiada wyjaśnienie *Zagadnień* Tacjana: V 13, 8
– autor *Wykładu Hexaemeronu*: V 13, 8
Rufus, męczennik: III 36, 13
Rufus, namiestnik Judei: IV 6, 1
Rut Moabitka: I 7, 13

S

Sabeliusz, heretyk: VII 26, 1
Sabinus, prefekt Egiptu: VI 40, 2; VII 11, 18
Sabinus, prefekt pretorium: IX 1, 2
Sadok, faryzeusz: I 5, 5
Sagaris, biskup i męczennik: IV 26, 8; V 24, 5
Salome, siostra Heroda Wielkiego, żona Aleksandra: I 8, 13
Salomon, król Jerozolimy: I 2, 14; 7, 4-6.8.16; 22, 9; 26, 14; V 8, 8; 26; VI 13, 6; 25, 2; X 4, 3.45
Sanktus, męczennik z Lyonu diakon z Wienne: V 1, 17.20-24.37-40
Saturnin z Antiochii, gnostyk:
– założył szkołę w Syrii: IV 7, 3
– powtarzał kłamstwa Menandra: IV 7, 4
– głosił że małżeństwo to zepsucie i rozpusta: IV 29 2-3
– od niego wywodzą się enkratyci, którzy głoszą, że zawieranie małżeństw jest niewłaściwe: IV 29, 2
Saul: I 6, 5
Sejan, dążył do zagłady narodu żydowskiego: II 5, 7

Serapion, biskup antiocheński:

- jest ósmym biskupem antiocheńskim: V 19, 1; 22
- autor *Listu do Karykusa i Poncjusza* przeciwko montanistom: V 19, 1-4; VI 12, 1
- przesyła im pisma Apolinarego: V 19, 2
- przytacza podpisy szeregu biskupów V 19, 3
- jego dzieła: VI 12, 1-2
- jego zdanie o apokryficznej *Ewangelii Piotra*: V 12, 3-6
- jego następcą jest Asklepiades: VI 11, 4

Serapion, męczennik: VI 41, 8

Serapion, starzec, odstępcą, pragnie powrotu do Kościoła i umiera pojednany: VI 44, 2-6

Sereniusz Granian, prokonsul Azji: IV 8, 6; 9, 1

Serenus, męczennik, uczeń Orygenes: VI 4, 2

Serenus, męczennik, uczeń Orygenes: VI 4, 3

Serwilius Paulus, prokonsul Azji: VI 26, 3

Sewera: cesarzowa, małżonka cesarza Filipa: VI 36, 3

Sewerus, cesarz rzymski (193-211):

- następca Kommodusa po Pertinaksie: V 26
- w dziewiątym roku jego rządów umiera Wiktor: V 28, 7
- w dziesiątym roku jego panowania rodzi się Orygenes: VI 2, 2
- wszczyną prześladowanie: VI 1, 1; 7
- jego czasy opisane w VI księdze *Historii kościelnej*: VI 6
- pisarz Juda ustalił chronologię do dziesiątego roku jego panowania: VI 7
- ojciec Antonina Karakalli: VI 16, 3
- panuje osiemnaście lat: VI 8, 7

Sewerus, heretyk: IV 29, 4

Sokrates: biskup Kościoła w Laodycei: VII 32, 5

Sokrates, filozof: IV 16, 6

Sostenes, jeden z uczniów Jezusa, razem z Pawłem pisze *list do Koryntian*: I 12, 1

Soter, biskup rzymski:

- następca Aniceta: IV 19; 22, 3; V 6, 4; 24, 14
- otrzymuje *List* Dionizego Korynckiego: IV 23, 9-12
- według dawnego zwyczaju wspomaga wyznawców i Kościoły ubogie: IV 23, 10

- umiera w ósmym roku swego episkopatu: IV 30, 3; V prol.1

- jego następcą zostaje Eleuterus: V prol.1; 6, 4

Stefan (Szczepan), diakon:

- razem z nim został wybrany Filip: II 1, 10
- razem z nim został wybrany Mikołaj: III 29, 1
- pierwszy męczennik: II 1, 1; II 3, 3
- ukamienowany: II 1, 1; III 5, 2
- po jego śmierci rozpoczyna się prześladowanie chrześcijan: II 1, 8
- męczennik doskonały: V 2, 5

Stefan, biskup laodycejski: VII 32, 22

Stefan, biskup rzymski:

- następca Lucjusza: VII 2
- otrzymuje od Dionizego Aleksandryjskiego pierwszy *list O chrzcie*: VII 2
- jego stosunek do Cypriana VII 3
- zrywa łączność z biskupami Cylicji, Kapadocji, Galacji i krain sąsiednich, którzy powtórnie chrzczą heretyków: VII 5, 4-5
- koresponduje z Dionizym Aleksandryjskim w sprawie herezji Nowatusa: VII 4; 5, 1-2
- jego poglądy podziela Dionizy i Filemon: VII 5, 6
- sprawuje urząd dwa lata: VII 5, 3

Sydoniusz, wyznawca: VI 43, 6

Sykstus, pisarz kościelny, autor rozprawy *O zmartwychwstaniu*: V 27

Sykstus I, biskup rzymski;

- następca Aleksandra: IV 4; V 6, 4
- nie podziela zdania kościołów w Azji w sprawie świętowania Wielkanocy, ale żyje z nimi w pokoju: V 24, 14
- autor pisma *O zmartwychwstaniu*: V 27
- jego następcą jest Telesfor: IV 5, 5

Sykstus II, biskup rzymski: VII 5, 3; 14

- następca Stefana: VII 5, 3
- otrzymuje od Dionizego Aleksandryjskiego drugi *list O chrzcie* w sprawie chrztu hereetyków: VII 5, 3
- inne *Listy* w tej samej kwestii: VII 9, 1-6
- jego następcą zostaje Dionizy: VII 27, 1

Sylas, prorok chrześcijański: V 17, 3

Sylwanus, biskup i męczennik w Emesie: VIII 13, 3-5; IX 6, 1

Symeon, syn Kleofasa: III 11; 32 1.3; 32, 6; IV 22, 4

- kuzyn Zbawiciela: III 11; IV 22, 4
- następca Jakuba Sprawiedliwego na stolicy jerozolimskiej: III 11; 22; IV 5, 3; 22, 4
- ponosi śmierć męczeńską: III 32, 1-3.6
- przypuszczalnie widział i słyszał Zbawiciela: III 32, 4
- jego następcą zostaje Justus: III 35

Symmach,

- tłumacz Pisma Świętego na język grecki: VI 16, 1
- ebionita, jego nauka: VI 17
- swoje dzieła zostawia w spadku Juliannie, która przekazuje je Orygenesowi: VI 17
- Orygenes opracowuje jego wydanie w *Tetraplach*: VI 16, 4

Symmachos, biskup jerozolimski: V 12, 2

Synekas, biskup jerozolimski: IV 5, 3

Syneros, heretyk, rozbudował herezję Marcjona, twierdził że istnieją nie dwie a trzy zasady: V 13, 4

T

Tacjan, pisarz kościelny: IV 16, 7

- uczeń Justyna: IV 29, 1.3
- autor książki *Mowa do Greków* IV 16, 7
- podziwia Justyna: IV 16, 7; VI 13, 7
- podaje przyczynę męczeństwa Justyna: IV 16, 8-9
- twórca nauki enkratytów: IV 29, 1.3
- jego nauka: IV 29, 2-3
- opracowuje zestawienie Ewangelii, *Diatessaron*; poprawia wyrażenia Apostoła: IV 29, 6
- autor wielu dzieł: IV 29, 7
- nauczyciel Rodona: V 13, 1.8
- autor *Zagadnień Pisma św.*: V 13, 8
- stwierdza bóstwo Chrystusa: V 28, 4

Tadeusz:

- jeden z siedmdziesięciu uczniów: I 12, 3; 13, 4.11
- posłany do Abgara w Edessie: I 13, 1.4. 12-21; II 1, 6-7

Tebutis, heretyk: IV 22, 6

Telesfor, biskup rzymski: IV 5, 5; V 6, 4

- nie podziela zdania kościołów azjatyckich w sprawie świętowania Wielkanocy, ale utrzymuje z nimi pokój: V 24, 14
- umiera śmiercią męczeńską: IV 10; V 6, 4

–jego następcą zostaje Hygin: IV 10

Telesfor, otrzymuje od Dionizego Aleksandryjskiego *List przeciwko Sabeliuszowi*: VII 26, 1

Telimidres, biskup laodycejski; otrzymuje list Dionizego Aleksandryjskiego: VI 46, 2

Temison:

- zwolennik Montanusa: V 16, 17
- jego charakter i życie: V 18, 5
- pisze List na wzór apostołów: V 18, 5

Teodor, świecki, przemawia na wezwanie swego biskupa w kościele: VI 19, 18

Teodor, podpisuje *list synodalny* przeciwko Pawłowi z Samosaty: VII 30, 2

Teodor, biskup egipskiej męczennik w Aleksandrii: VIII 13, 7

Teodor, biskup Pontu, zob. **Grzegorz**

Teodot, montanista: V 3, 4; 16, 14-16

Teodot, szewc, heretyk, przywódca herezji Artemona: V 28, 6.9

Teodot, bankier i zwolennik Artemona, uczeń szewca Teodota: V 28, 9-10.16

Teodot, biskup laodycejski: VII 32, 23

Teodotion z Efezu,

- prozelita żydowski, tłumacz Pisma Świętego: VI 16, 1; V, 810
- Orygenes odkrywa jego tłumaczenie: VI 16, 1
- ogłasza je w swych *Tetraplach*: VI 16, 4
- różnica w tłumaczeniu między Teodotionem a Septuagintą: V 8, 10

Teofil, biskup antiocheński, pisarz kościelny; jego dzieła: IV 20; 24

Teofil, biskup cezarejski: V 22

- przewodniczy z Narcyzem na synodzie biskupów palestyńskich: V 23, 3
- ustala świętowanie Wielkanocy na niedzielę: V 23, 2

–powołuje się na tradycję apostołską i zwyczaj kościoła aleksandryjskiego: V 25

Teofil, męczennik: VI 41, 22.23

Teofil, podpisuje *list synodalny* przeciwko Pawłowi z Samosaty: VII 30, 2

Teofrast, filozof, uczeń Platona i Arystotelesa: V 28, 14

Teoktistos, biskup Cezarei Palestyńskiej:

- wielki przyjaciel Orygenes: VI 27

- prosi Orygenesza o wykład Pisma Świętego w kościele: VI 19, 16; 27
- zatarg z Demetriossem i list w tej sprawie: VI 19, 17-18
- wzywa Dionizego Aleksandryjskiego na synod antiocheński przeciwko zwolennikom Nowatusa: VI 46, 3
- cieszy się pokojem VII 5, 1
- jego następcą zostaje Donos: VII 14
- Teonas**, biskup aleksandryjski: VII 32, 30.31
- Teoteknos**, biskup cezarejski: VII 14; 15, 4
- bierze udział w synodzie przeciwko Pawłowi z Samosaty: VII 28, 1
- podpisuje *list synodalny*: VII 30, 2
- wyznacza Anatola na swego następcę i razem z nim rządzi swym kościołem: VII 32, 21
- jego następcą zostaje Agapios: VII 32, 24
- Teoteknos**, urzędnik w Antiochii za Maksymina:
- występuje przeciwko chrześcijanom i skłania Maksymina do prześladowań: IX 2; 3; IX 4, 1
- jego wpływ na Maksymina: IX 11, 5
- jego upadek i śmierć: IX 11, 6
- Tertulian**, biegły w prawie rzymskim, autor *Apologetyku* chrześcijaństwa: II 2, 4; V 5, 5
- Tematy które porusza w swoich pismach:
- o prześladowaniach chrześcijan przez Nerona: II 25, 4
- o stosunku Tyberiusza do Chrystusa i jego wyznawców: II 2, 4-5
- o Domicjanie: III 20, 7
- o korespondencji między Pliniuszem Młodszym a Trajanem w sprawie chrześcijan: III 33, 3
- o Legii Gromowładnej: V 5, 6
- piętnuje prawa antychrześcijańskie: V 5, 7
- Teudas**, oszust: II 11, 1-3
- Tyestes**: V 1, 14
- Timajos**, biskup antiocheński: VII 32, 2
- Tmuis**, miasto egipskie: VIII 9, 7
- otrzymuje *List Fileasa*, swego biskupa: VIII 10, 2-10
- Tobiasz** z Edessy, przyjmuje u siebie Tadeusza: I 13, 11.13.14
- Tobiasz**, biskup jerozolimski: IV 5, 3
- Tomasz**, Apostoł;
- posyła Tadeusza do Abgara: I 13, 4.11; II 1, 6
- głosi Ewangelię w Partii: III 1, 1
- jego tradycję zbiera Papiasz: III 39, 4
- jego apokryficzna Ewangelia: III 25, 6
- Trajan**, cesarz rzymski (98-117): III 20, 6; 23, 3.4; 32, 6
- następca Nerwy: III 21
- biskupi rzymscy w jego czasach: IV 1
- prześladowania chrześcijan spowodowane rozruchami: III 32, 1.3
- jego korespondencja z Pliniuszem w sprawie chrześcijan: III 33, 2.3
- osłabił prawa antychrześcijańskie: V 5, 7
- powstanie żydowskie w Egipcie: IV 2, 1-4
- pogrom Żydów w Mezopotamii: IV 2, 5
- jego następcą zostaje Hadrian: IV 3, 1
- Traseas**, męczennik, biskup Eumenei: V 18, 14; 24, 4
- Tryfon**, uczony Żyd; prowadzi dialog z Justynem w Efezie: IV 18, 6
- Tucydites**: VII 22, 6
- Tyber**: II 13, 3
- Tyberiusz**, cesarz rzymski (13-37):
- powierza Judeę Poncjuszowi Piłatowi: I 9, 2; II 6, 4
- niektórzy wskazują datę śmierci Jezusa na siódmy rok jego panowania: I 9, 4
- w piętnastym roku jego rządów Chrystus rozpoczyna nauczanie: I 10, 1
- otrzymuje od Piłata sprawozdanie o zmartwychwstaniu Jezusa: II 2, 1.2
- żąda od senatu uznania Chrystusa za bóstwo: II 2, 3
- życzliwy dla chrześcijan: II 2, 3.6
- w czasach jego panowania Sejan próbuje doprowadzić do zagłady Żydów: II 5, 7
- jego następcą zostaje Gajusz: II 4, 1; 6, 1
- Tymoteusz**,
- domownik Dionizego Aleksandryjskiego: VI 40, 4.5-6
- Dionizy pisze do niego dzieło *O naturze*: VII 26, 2
- Tymoteusz**, uczeń Pawła;
- pierwszy biskup efeski: III 4, 5
- adresat *Listu* Pawła: II 22, 2.6; III 2; 4, 8; V 6, 1
- Tyrannios**, biskup tyński i męczennik: VIII 13, 3.4

Tyrannos, biskup aleksandryjski: VII 32, 4
Tytus, uczeń Pawła, pierwszy biskup kreteński: III 4, 6

Tytus, cesarz rzymski (79-81):

- syn Wespazjana: III 5, 1; 13
- staje na czele wojsk pod Jerozolimą: III 5, 1
- jego uczucia wobec klęski oblężenia Jerozolimy: III 6, 15
- wydaje rozkaz publikacji dzieła Józefa *Wojna żydowska*: III 10, 11

U

Uchamas, ojciec Abgara: I 13, 6

Uczniowie Jezusa, zob. **Siedemdziesięciu**

Urban, biskup rzymski: VI 21, 2; 23, 3; 43, 6

Urbicjusz (Lollo Urbico), prefekt Rzymu: IV 17, 8-13

Ursus, urzędnik cesarski w Afryce za Konstantyna: X 6, 1

V

Vettius Epagatos, męczennik lyoński: V 1, 9-10

W

Walens, biskup jerozolimski: V 12, 2

Walentyn, heretyk: IV 10; 11, 1

– Ireneusz zbadał jego naukę: IV 11, 4

– jego nauka: IV 29, 3

– Bardesanes podziela początkowo jego naukę, a potem ją odrzuca: IV 30, 3

– Polikarp w Rzymie nawraca wielu jego zwolenników: IV 14, 5

– Florynus podziela jego poglądy: V 20, 1

– Ambroży podziela jego zapatrywania: VI 18, 1

Walentynianie, heretycy; wywodzą się z sekt żydowskich: IV 22, 5

Walerian, cesarz rzymski (253-260):

- następca Gallusa: VII 10, 1
- początkowo przychylny chrześcijanom: VII 10, 3
- ulega wpływom magów: VII 10, 4, 7
- prześladowania chrześcijan: VII 11; 12; VIII 4, 2
- chrześcijanie modlą się za niego: VII 11, 8
- dostaje się do niewoli barbarzyńskiej: VII 13

Waleriusz Gratus, wielkorządca Judei: I 10, 4, 5

Werus zob. **Marek Aureliusz**

Wespazjan, cesarz rzymski (69-79):

- jego walki z Żydami: III, 51
- dowodzi oblężeniem Jerozolimy: II 6, 8; 23, 18
- obwołany cesarzem, udaje się do Rzymu i przekazuje dowodzenie Tytusowi: III 5, 1
- w drugim roku jego panowania Jerozolima zostaje zburzona: III 7, 3
- wydaje rozkaz odszukania potomków Dawida: III 12
- nie miał złych zamiarów wobec chrześcijan: III 17
- nie wykonywał praw antychrześcijańskich: V 5, 7
- przepowiednia, dotycząca jego rządów: III 8, 10, 11
- panuje dziesięć lat: III 13

Wiktor, biskup rzymski: III 31, 2; V 28, 4

– następca Eleuterosa: V 22, 1

– jedenasty po Piotrze: V 28, 3

– przewodniczy w Rzymie na synodzie biskupów w sprawie świętowania Wielkanocy: V 23, 3

– adresat *Listu Polikratesa* w sprawie świętowania Wielkanocy: V 24, 1-8

– chce odłączyć od jedności Kościoły Azji i sąsiednie: V 24, 9

– skargi biskupów: V 24, 10

– *List Ireneusza*: V 24, 11-18

– wyklina szewca Teodota: V 28, 6, 9

– jego następcą zostaje Zefiryn: V 28, 7

Z

Zabdas, biskup jerozolimski: VII 32, 29

Zachariasz: V 1, 9, 10

Zebennos, biskup antiocheński: VI 23, 3; 29, 4

Zefiryn, biskup rzymski;

- następca Wiktora: V 28, 7
- za jego czasów żyje Gajus, pisarz kościelny: II 25, 6; VI 20, 3
- Orygenes udaje się do Rzymu: VI 14, 10
- według zwolenników Artemona od jego czasów prawda została zafałszowana: V 28, 3
- przyjmuje pokutę Nataliusa: V 28, 7-12

– sprawuje urząd osiemnaście lat: VI 21, 1

Zenobios, prezbiter z Sydonu, lekarz i męczennik: VIII 13, 3.4

Zenon, męczennik, żołnierz w Aleksandrii: VI 41, 22-23

Zorobabel: X 4, 3.36

Zosimos, męczennik: III 36, 13

Zotikos z Otremos: V 16, 5; 18, 13

Zotikos, biskup z Kumane: V 16, 17; 18, 13

INDEKS MIEJSC I NAZW GEOGRAFICZNYCH

A

Aelia Capitolina (zob. też **Jerozolima**)

- taką nazwę na cześć cesarza Aeliusa Hadriana otrzymała Jerozolima po upadku powstania Bar Kochby w 135 roku, stając się od tego roku czysto rzymskim miastem (Żydzi otrzymali zakaz wstępu): IV 6, 4
- pierwszym jej biskupem nie Żydem był Marek: IV 6, 4
- na jej przedmieściach miały stać stele poświęcone Helenie królowej Adiabeńczyków: II 12, 3
- biskup Aleksander założył w niej bibliotekę: VI 20, 1
- jej biskupa Mazabanesa wymienia w swym liście Dionizy: VII 5, 1

Akcyjum, nadmorskie miasto w Grecji: I 5, 3

- w pobliżu, w Nikopolis, Orygenes znalazł jeden z nieznanych przekładów Pisma: VI 16, 2

Afryka, prowincja rzymska

- synody poświęcone problemowi Nowatusa: VI 43, 3
- prześladowania za Dioklecjana: VIII 6, 10
- urzędnicy Afryki za czasów Konstantyna:
 - konsul - Annulius: X 5, 18; 6, 4
 - zarządca finansów - Ursus: X 5 6, 1
 - zastępca prefekta pretorium - Patrycjusz: X 6, 4
- rozłam wśród biskupów Afryki na zwolenników i przeciwników Cecyliana (schizma donacjańska): X 5, 18-19; 21

- Konstantyn nakazuje wypłacić stypendia dla wybranych „sług religii katolickiej” w Afryce: X 6, 1-3

Aleksandria,

- jej mieszkańcy wysłali Filona z poselstwem do Rzymu: II 5, 1
- powstanie Żydów przeciwko Grekom: II 5, 2; IV 2, 2
- pogrom Żydów: IV 2, 3
- Gajusz zabiera Żydom domy modlitwy: II 6, 2
- nieszczęścia dotyczące Żydów za Gajusza: II 6, 3
- Marek ewangelista zakłada tam Kościół: II 16, 1-2
- w jej okolicach mieszkają terapeuci: II 17, 7
- przebywał w niej Albinos: II 23, 23
- ojczyzna Bazylidesa: IV 7, 3
- Klemens Aleksandryjski: V 11, 1; VI 6
- świętowanie Wielkanocy: V 25
- męczennicy za cesarza Sewera: VI 1; 23
- Ptolemeusz Lagos zakłada w Aleksandrii bibliotekę i każe tłumaczyć Pismo Święte (*Septuaginta*): V 8, 11-14
- ojczyzna Orygenes: VI 2, 2
- jego działalność: VI 3, 1; 8, 1.6; 14, 10; 19, 15.19; 24
- opuszcza miasto: VI 19, 16
- kręgi heretyckie: VI 2, 13
- przybywa tam Juliusz Afrykańczyk: VI 31, 2
- prześladowanie za Decjusza: VI 41
- listy Dionizego: VI 44, 1; 46; VII 7, 6; VII 20

- wojna domowa za czasów Dionizego: VII 21
- ojczyzna Euzebiusza, bpa Laodycei: VII 32, 5.12
- szkoła arystotelesowska w Aleksandrii: VII 32, 6
- oblężenie za Aureliana: VII 32, 7-11
- prześladowanie za Dioklecjana: VIII 12, 1; 13, 7
- szkoła katechetyczna: V 10, 1
- jej kierownicy:
 - Pantajnos: V 10, 1
 - Klemens: VI 6
 - Orygenes: VI 3, 3
 - Heraklas: VI 26
 - Dionizy: VI 35
- przebiterzy aleksandryjscy: VII 20; 32, 26; VIII 13, 7
- biskupi aleksandryjscy – por. Oddzielne zestawienie:
- Amastris**, miasto Pontu: IV 23, 6
- Amazja**, miasto Pontu: X 8, 15
- Anchialos**, miasto w Tracji: V 19, 3
- Ancyra**, miasto w Galacji: V 16, 4-5
- Antinoe** w Egipcie: VI, 11, 3
- Antiochia**,
 - przybywa do niej Kefas: I 12, 2
 - docierają do niej uczniowie Jezusa: II 1, 8; 3, 3
 - założenie i wzrost Kościoła: II 3, 3
 - Piotr jego zwierzchnikiem: III 36, 2
 - wspiera Judeę: II 8, 2; 12, 2
 - wierni otrzymują tam nazwę chrześcijan: II 3, 3
 - ojczyzna Łukasza: III 4, 6
 - ojczyzna Saturnina: IV 7, 3
 - pole działalności Menandra: III 26, 3
 - Orygenes przebywa w towarzystwie heretyka pochodzącego stamtąd: VI 2, 13
 - cesarzowa Mamea i wzywa tam Orygenes: VI 21, 4
 - synod przeciwko Nowatusowi: VI 46, 3; VII 32, 21
 - Paweł z Samosaty wznawia tam herezję Artemasa: VII 27, 2; 28, 2; 30, 16-17
 - synod tamże w jego sprawie: VII 27, 2; 28, 1-2; 29, 1-2; 30, 1-19
 - listy Dionizego z Aleksandrii: VII 30, 3
 - szkoła nauk greckich: VII 29, 2
 - męczennicy: VIII 10, 1; 12, 2-5; 13, 2-4
 - żądanie wydalenia chrześcijan za Maksymina: IX 2
 - posąg bóstwa: IX 11, 5
- Biskupi antiocheńscy – zob. oddzielne zestawienie
- Apamea**, miasto w Frygii: V 16, 17.22
- Arabia**: VI 19, 15; 20, 2; 33, 1; 37; 42, 3; VII 5, 2; VIII 12, 1
- Ardabau**, miejscowość w Myzji: V 16, 7
- Arles**, miejsce synodu w Galii: X 5, 23
- Arsinoe**, miasto egipskie: VII 24, 6
- Asfaltowe** jezioro, morze Martwe: I 8, 10
- Askalon**, miasto palestyńskie: I 7, 11
- Ateny**,
 - pierwszy biskup: Dionizy Areopagita: III 4, 10; IV 23, 3
 - rozporządzenia o nienękanii chrześcijan: IV 26, 10
 - Orygenes tam przebywa i pracuje: VI 32, 2
- Azja**, prowincja rzymska;
 - Była w posiadaniu Macedończyków: V 8, 11
 - docierają do niej Akwila i Pryscylla: II 18, 9
 - Jan tam głosi Ewangelię, zarządza tamtejszymi Kościołami i umiera: III 1, 1; 23, 1.3; VII 25, 10
 - przebywają tam inne osoby o imieniu Jan: III 39, 6; VII 25, 16
 - Piotr głosi Ewangelię wśród Żydów: III 1, 2
 - tam zwraca swój pierwszy *List*: III 4, 2
 - Paweł i Barnaba głoszą tam naukę: VII 25, 15
 - list Polikratosa: III 31, 3
 - żyją tam prorokinie, córki Filipa: III 31, 4
 - Polikarp: III 36, 1; IV 14, 3.5
 - tam ustanowiony biskupem IV 14, 3
 - Florinus jego uczniem: V 19, 5
 - prześladowanie chrześcijan: IV 15, 1; 26, 5
 - Fundanus jej prokonsulem: IV 8, 6; 26, 10
 - Serwilius Paulus jej prokonsulem: IV 26, 3
 - Gratus jej prokonsulem: V 16, 7
 - Związek Azjatycki: IV 12; 13, 1-7
 - list Kościołów Wiennej i Lyonu do Kościołów Azji: V 1; 2, 2-7; 3, 1-3
 - list męczenników lyońskich: V 3, 4
 - pochodzi z niej Rodon: V 13, 1
 - kolebka montanizmu: V 14

- liczne synody przeciwko montanistom: V 16, 10
- archiwa publiczne : V 18, 9
- data świętowania Wielkanocy: V 23, 1
- zatarg w tej sprawie z papieżem Wiktorem: V 24, 1-17
- dekret odwołujący prześladowania chrześcijan: IX 1, 1

B

- Babilon**: I 6, 6; II 15, 2
- Bathezor**, wieś palestyńska: III 6, 21
- Bernike (Berenike?)**, miasto egipskie: VII 26, 1
- Bether(a)**, miasteczko w pobliżu Jerozolimy: IV 6, 3
- Betlejem**: I 5, 2; 8, 1.16
- Bitynia**, prowincja w Azji: III 1, 2; 4, 2; VII 5, 2
- Bostra**, miasto arabskie: VI 20, 2; 33, 1

C

- Cezarea Filipowa**: VII 17; 18
- Cezarea Kapadocka**: VI 27; VII 14; 28, 1; 30, 3
- Cezarea Palestyńska**:
 - zwana dawniej Wieżą Stratona: II 10, 3
 - nawrócenie pierwszego poganina, Korneliusza: II 3, 3
 - śmierć Heroda Agryppy: II 10, 1-9
 - miejsce pobytu Filipa diakona z córkami: III 31, 5
 - Biskupi cezarejscy:
 - Teofil: V 22; 23, 3
 - Teoktistos: VI 19, 17; VII 5, 1
 - Donos: VII 14
 - Teoteknos: VII 14; 28, 1; 32, 21
 - Anatol: VII 32, 21
 - Agapios: VII 32, 24
 - miejsce pracy i nauczania Orygenes: VI 8, 4; 19, 16-18; 23, 4; 26; 30; 32, 2
 - Protoktetos jej przezbiterem: VI 28
 - miejsce męczeństwa Aleksandra, biskupa jerozolimskiego: VI 39, 2-3
 - innych męczenników: VII 12; 15, 1
 - Anatol otrzymuje tam święcenia biskupie: VII 32, 21
 - działalność Pamfila: VIII 13, 6

Cylicja w Azji: VI 46, 3; VII 5, 1.4

Cypr: II 1, 8

Cyrena: IV 2, 2-4

D

Damaszek, miasto w Syrii: IX 5, 2

Debeltos, kolonia tracka: V 19, 3

E

Eden: VII 21, 7

Edessa, przy Mezopotamii, stolica króla Abgara;

– Tadeusz głosił tam naukę Chrystusa: I, 13, 4; II 1, 6

– w archiwum korespondencja Abgara z Jezusem: I 13, 5-11

Efez, miasto w Azji Prokonsularnej

– miejsce pobytu Jana Apostoła: III 1, 1; 20, 9; 23, 6.8; 31, 3; V 8, 4

– miejsce jego spoczynku: V 24, 3

– dwa grobowce pod imieniem Jana: III 39, 6; VII 25, 16

– Jan spotyka tam w łaźniach Keryntosa: IV 14, 6

– wskrzesza umarłego: V 18, 14

– miejsce spoczynku jednej z córek Filipa: III 31, 3; V 24, 2

– Onezym, biskup Efezu: III 36, 5

– Polikrates, biskup Efezu: V 22

– siedziba Związku Azjatyckiego: IV 13, 7

– miejsce dialogu między Justynem a Żydem Tryfonem: IV 18, 6

– pochodzi stąd Teodocjon: V 8, 10

– w Efezie skazano Aleksandra montanistę za kradzież: V 18, 9

Egipt

– podbity przez Rzymian: I 5, 2

– Żydzi z niego wyszli: I 7, 13

– Jezus tam wywieziony: I 8, 2

– Jego powrót: I 8, 16

– królowa Helena kupiła tam zboże dla Judei: II 12, 1

– Marek głosi tam Ewangelię: II 16

– stamtąd pochodził fałszywy prorok: II 21, 1

– ojczyzna terapeutów: II 17, 7

– wysyłano tam Żydów do ciężkich robót: III 7, 2

- powstanie Żydów przeciwko Grekom: IV 2, 2
- długa wojna: IV 2-4
- szkoła heretycka: IV 7, 3
- pochodzą stamtąd najwybitniejsi następcy apostołów: V 11, 4
- liczni męczennicy: VI 1; VIII 6, 10; 8; 13, 7
- listy Dionizego: VI 46, 1; VII 22, 11-12
- Faustyn i Akwila błąkają się po nim: VII 12, 24
- jego mieszkańcy gromadzą się w Kefro: VII 11, 12.17
- Prefekci Egiptu: VI 19, 15
 - Lupus: IV 2, 2
 - Letus: VI 2, 2
 - Akwila: VI 3, 3
 - Emilian: VII 11, 4.6.9.10

Emesa, miasto fenickie VIII 13, 3.4; IX 6, 1

Enon obok Salim nad Jordanem: III, 34, 1

Etiopia, raczej Nubia: II, 1, 13

Eufkrat: I 13, 2

Eumeneia, miasto frygijskie: V 16, 22; 24, 4

F

Fajnos, kopalnie kruszcu w Palestynie, miejsce zesłania męczenników: VIII 13, 5

Fenicja: X 4, 1

– dotarli do niej uczniowie Pańscy: II 1, 8

– męczennicy za Dioklecjana: VIII 7, 1-6; 13, 3.4

– jej miasta:

- Damazek: IX 5, 2
- Emesa: VIII 13, 3; IX 6, 1
- Sydon: VIII 13, 3
- Tyr: II 13, 4; VIII 7, 1; 13, 3; X 4, 1

Filadelfia, miasto w Azji,

– tamtejszy kościół otrzymuje List Ignacego Antiocheńskiego: III 36, 10

– męczennicy: IV 15, 45

– ojczyzna prorokini Ammii: V 17, 3

Filomelion, miasto Pontu (w rzeczywistości we Frygii); tamtejszy Kościół otrzymuje List kościoła smyrneńskiego z opisem męczeństwa Polikarpa: IV 15, 3

Flawia Neapolis, miasto Palestyńskie, ojczyzna Justyna: IV 12

Frygia, region w Azji

– Kwintus, jej mieszkaniec, wypiera się Chrystusa: IV 15, 7

– jej Kościoły otrzymują list

• o wydarzeniach w Galii: V 1, 2-6

• w sprawie fałszywych proroków: V 3, 4

– zwolennicy herezji we Frygii: V 14; 18, 1

– graniczy z Myzją, ojczyzną Montana: V 16, 7

– Montan nazywa jej dwa małe miasta Jerolimę: V 18, 2

– jedno z jej miast chrześcijańskich spalone razem z mieszkańcami: VIII 11, 1

– Adauktus tam ponosi męczeństwo VIII 11, 2

G

Galacja, region w Azji

– Piotr głosi tam Ewangelię: III 1, 2; 4, 2

– Apolinary dyskutuje tam, w Ancyrze, z montanistami: V 16, 4

– Stefan rzymski wyłącza kościoły galacyjskie z jedności: VII 5, 4

Galilea,

– udaje się tam Józef z Jezusem i Maryją po śmierci Heroda: I 8, 16

– Feliks był jej prokuratorem: II 19, 2

– przybywa do niej Jezus: III 24, 9-10

Galia,

– jej stolice, Lyon i Wiedeń: V 1, 1

– miejsce wygnania Heroda i Herodiady w Wiedniu: I 11, 3

– został tam wysłany Krescens, uczeń Pawła: III 4, 8

– jej pierwsi biskupi: V 5, 8

– Aleksander z Frygii ponosi tam śmierć męczeńską: V 1, 49-51

– prześladowanie za Marka Aureliusza: V 1

– list braci z Galii do kościołów Azji i Frygii: V 1, 3-6; 2, 2-7; 3, 4; 4, 1-3

– Ireneusz rządzi jej gminami: V 23, 3; 24, 11

– Jej biskupi wezwani przez Konstantyna na synod: X 5, 21

Gamala, miasto palestyńskie, pochodzi z niego Judasz Gaulanita: I 5, 5

Geon, rzeka Edenu: VII 21, 7

Germania, miejsce cudu Legii Gromowładnej: V 5, 6

Gitthion, osada samaryjska, ojczyzna Szymona Maga: II 13, 3

Gortyna, miasto kreteńskie: IV 23, 5; 25

Grecja: V 11, 4; 22; VI 23, 4

– jako Hellada: X 4, 20

H

Hermopolis w Egipcie, jego biskupem jest Kolon: VI 46, 2

Hierapolis, miasto we Frygii

– miejsce zamieszkania Filipa Apostoła i jego córek: III 39, 9

– istnieją tam ich groby: III 31, 3-4; V 24, 2

– biskupi: Papiasz: II 15, 2; III 36, 2; Apolinary: V 16, 1; 19, 2

I

Ikonion, miasto w Licaonii w Azji

– biskup Paulin upoważnia laika Kelsosa do przemawiania w kościele: VI 19, 18

– heretycy otrzymują tam

– powtórny chrzest: VII 7, 5

– biskup Nikomas: VII 28, 1

Iliria: II 18, 9; III 1, 3; 4, 1; VI 25, 7

Indie,

– Pantajnos głosi tam Ewangelię: V 10, 2-3

– Bartłomiej głosi tam Ewangelię: V 10, 3

Italia,

– Piotr i Paweł głoszą w niej naukę: II 25, 8

– synod przeciwko Nowatusowi: VI 43, 3

– trzech tamtejszych biskupów wysyła Nowatusa: VI 43, 8

– sprawa Pawła z Samosaty: VII 30, 19

– pole walki między Konstantynem a Maksencjuszem: IX 9, 3

Izrael: I 7, 2; VIII 1, 8

J

Jerozolima, (zob. **Aelia Capitolina**)

– zdobyta przez Pompejusza: I 6, 6

– w jej okolicy przebywa Jezus: I 13, 6

– Jakub Sprawiedliwy jej pierwszym biskupem: II 1, 2-3; 23, 1; III 7, 8

– jej upadek przepowiedziany przez Zbawiciela: III 7, 1.3-6

– Piłat wprowadza wizerunki cesarskie: II 5, 7; 6, 3

– zamieszki żydowskie: II 6, 6-8; 19, 1; 20; 21

– przywieziono do niej głowę Teudasa: II 11, 3

– przebywają w niej apostołowie i uczniowie Jezusa: III 7, 8; VII 25, 15

– apostołowie mają w niej pozostać przez dwanaście lat: V 18, 14

– Paweł z niej wychodzi na swe podróże misyjne: II 3, 3; 18, 9; III 1, 3; 4, 1; VI 25, 7

– pierwsze prześladowanie chrześcijan: II 1, 8

– Żydzi wysyłają z niej ludzi, by świadczyli przeciwko chrześcijanom: IV 18, 7

– okrucieństwa Florusa: II 26, 1-2

– śmierć Jakuba przyczyną oblężenia: II 23, 19-20

– apostołowie się w niej gromadzą, by wybrać następcę Jakuba: III 11

– chrześcijanie ją opuszczają: III 5, 3

– Żydzi się w niej chronią: III 5, 4-5; 6, 21

– nieszczęścia jej mieszkańców: III 7, 1-3

– znaki poprzedzające wojnę: III 8

– oblężenie Wezpazjana i klęska głodu: II 6, 8; III 5, 6; 6; 12

– herezja Keryntosa: III 28, 2

– do czasów Hadriana Kościół składa się tam z samych Żydów: IV 5, 2

– Hadrian zakazuje Żydom zbliżyć się do niej: IV 6, 3

– jej nazwa zmieniona na Aelia Capitolina: IV 6, 4

– prośba Ptolemeusza o tłumaczenie Pisma: V 8, 11

– pochodzi z niej Józef Flawiusz: III 9, 1

– zachował się w niej tron Jakuba: VII 19

– napływają do niej pielgrzymi: VI 11, 2

– Jerozolima mistyczna: X 4, 3 Montan określa jej nazwą miasteczka Pepużę i Tymion: V 18, 2

– jej biskupi pochwalają Orygenesza: VI 8, 4; 27

Biskupi:

– nie ma dokładnych dat ich pontyfikatu: IV 5, 1

– do założenia Aelii było 15 sukcesji biskupów pochodzenia żydowskiego: IV 5, 2

– biskupi Żydzi:

• Jakub Sprawiedliwy, brat Pana (?-70)

• Symeon, syn Kleofasa, kuzyn Zbawiciela (70?-107?)

• Justus (107-111)

• Zacheusz (111-?)

- Tobiasz ?
- Benjamin I (?-117)
- Jan I (117-?)
- Maciej ?
- Filip ?
- Seneka ?
- Justus II ?
- Lewi ?
- Efrem I ?
- Józef I ?
- Judasz (?-134): III 22; 32, 1; 35; IV 5, 3; 22, 4;
- biskupi Jerozolimy po zmianie jej nazwy na Aelia (tzw. biskupi „z pogan”): IV 6, 4; 26, 1; V 12; 22; 23, 3; VI 8, 7; 10; 11, 1.2; 19, 17; 39, 2.3; 46, 4; VII 5, 1; 14; 28, 1; 32, 29
- Marek (135-?)
- Kasjan ?
- Publiusz ?
- Maksymus I ?
- Julian I ?
- Gajusz I ?
- Symmach ?
- Gajusz II (?-162)
- Julian II (162-?)
- Kapiton ?
- Walens ?
- Dolichian (?-185)
- Narcyz (185-?)
- Dios ?
- Germanion ?
- Gordios (?-211)
- Narcyz (powraca) (?-231)
- Aleksander (231-249)
- Mazabanes (249-260)
- Hymnenajos (260-276)
- Zabdas (276-283)
- Hermon (283-314)
- Jerycho:** I 2, 12; 8, 12; VI 16, 3
- Jordan:** II 11, 2; VII 17
- Judea,**
 - narodził się w niej Jezus: I 5, 2; 8, 1
 - Hirkan jej arcykapłanem: I 7, 11
 - Herod rozkazuje wymordować najbardziej szanowanych jej obywateli: I 8, 12-13
 - powrót Najświętszej Rodziny: I 8, 16
 - Piłat jej namiestnikiem: I 9, 2.4; II 6, 4

- Herod, Lizaniasz i Filip jej tetrarchami: I 10, 1
- Jezus okazuje w niej swą cudotwórczą moc: I 13, 1
- Jezus opuszcza ją po uwięzieniu Jana: III 24, 9
- Agryppa jej królem: II 10, 3
- Fadus jej namiestnikiem: II 11, 2
- Feliks jej prokuratorem: II 20, 1
- Festus jej wielkorządcą: II 23, 2
- Albinos jej eparchą: II 23, 21
- Florus jej namiestnikiem: II 26, 1
- Lusjusz Kwietus jej namiestnikiem: IV 2, 5
- Rufus jej namiestnikiem: IV 6, 1
- rozproszenie apostołów po śmierci Szczepana: II 1, 8
- zamieszki spowodowane postępowaniem Piłata: II 5, 7; 6, 4.8
- głód w czasach Klaudiusza: II 8, 2; 12
- Wespazjan tam obwołany cesarzem: III 5, 1
- apostołowie z niej wygnani: III 5, 2
- opuszczona przez wiernych: III 5, 3
- pogrom jej mieszkańców: III 5, 4-5
- działalność Szymona Maga: II 14, 4
- Orygenes tam przebywa: VI 27

K

- Kalliroe,** miasto w Judei, Herod kazał się tam zawieźć do ciepłych źródeł: I 8, 10
- Kaparattaja,** osada w Samarii, ojczyzna Menandra: III 26, 3
- Kapadocja,** region w Azji
 - Piotr głosi tam Ewangelię: III 1, 2; 4, 2
 - biskupi:
 - Aleksander: VI 11, 2
 - Firmilian: VI 27; 46, 3; VII 14; 28, 1; 30, 3
 - cieszy się pokojem: VII 5, 1
 - wyłączona z jedności kościelnej przez Stefana: VII 5, 4
 - męczeństwa za Dioklecjana: VIII 12, 1
- Kartagina,** jej biskupi:
 - Cyprian: VII 3
 - Cecylian: X 5, 18-19; 6, 1
- Kefro,** osada libijska: VII 11, 5.10.12-15.17
- Knosos,** miasto na Krecie: IV, 23, 7
- Kochaba,** osada w Judei: I 7, 14
- Kollution,** miejscowość w Mareotydzie: VII 11, 14.17

Korynt, miasto w Grecji

- tamtejszy Kościół założony przez Piotra i Pawła: II 25, 8
- spory w Kościele: III 16; V 6, 3
- otrzymuje List Klemensa Rzymskiego: III 16; V 6, 3
- trwa w prawowierności: IV 22, 2
- jego pierwszy biskup Dionizy: II 25, 8; III 4, 10; IV 21; 23, 1
- Prymus: IV 22, 2
- Bakchilos: V 22; 23, 4

Kreta,

- jej biskupi
 - Tytus: III 4, 5
 - Pinytos: IV 21
- otrzymuje List Dionizego Korynckiego: IV 23, 5

Kumane, osada w Pamfilii: V 16, 17

L

Laodycea, miasto frygijskie

- spory dotyczące daty Wielkanocy: IV 26, 3
- biskup Sagaris: V 24, 5

Laodycea, miasto syryjskie

jego biskupi:

- Telimidres: VI 46, 2; VII, 51;
- Heliodor: VII 5, 1
- Sokrates: VII 32, 5
- Euzebiusz: VII 11, 26; 32, 5.12.21
- Anatol: VII 32.6.12.21
- Stefan: VII 32, 22
- Teodot: VII 32, 23

Laranda, miasto lykaoniskie: VI 19, 18

Laryssa, miasto w Tessalii: IV 26, 10

Liban: X 4, 43

Libia: VI 41, 17; VII 11, 10.23

Lyon,

- jedna z stolic Galii: V 1, 1
- jego biskup Potejnos: V 1, 29; 5, 8
- jego prezbiter Ireneusz: V 4, 1
- jego biskup Ireneusz: V 5, 8
- prześladowanie za Marka Aureliusza: V 1
- list o prześladowaniu: V 1, 3-6
- lista męczenników lyońskich: V 4, 3
- listy męczenników lyońskich o montanizmie: V 3, 4; 4, 2
- wysłane do Eleuterosa rzymskiego, w celu zachowania pokoju: V 3, 4; 4, 2

M

Macedonia: V, 8, 11-12; VII, 32, 14

Macheront, twierdza, w której uwięziono Jana Chrzciiciela: I 116,

Magnezja, miasto nad Meandrem: III 36, 5

Mareotis jezioro na pd.-zach. od Aleksandrii: II, 17, 8

Mareotyda, kraina na granicy libijsko-egipskiej: VII 11, 14.22

– jej mieszkańcy odbili Dionizego Aleksandryjskiego: VI 40, 6-8

Mauretania: X 6, 1

Meander, rzeka w Azji, płynie przez Magnezję: III, 36, 3; VII, 5, 1; 14

Mediolan: X 5, 4

Melitene nad Eufratem: V 5, 1;

VIII 6, 8-9

Mezopotamia: IV 25; VII 5, 2; VIII 12, 1

Myzja, ojczyzna Montana: V 16, 7

N

Nazaret: I 7, 14

Neilos, miasto egipskie: VI 42, 3

Nikomedia, miasto w Bitynii

– list Dionizego do tamtejszych wiernych przeciwko marcjonizmowi: IV 23, 4

– edykt Dioklecjana: VIII 5

– męczennicy spośród urzędników cesarskich VIII 6, 2-5

– biskup i męczennik Antimos: VIII 6, 6; 13, 1

– pożar w pałacu cesarskim: VIII 6-7

– Lucjan wyznaje tam wiarę przed Maksyminem: VIII 13, 2; IX 6, 3

– list Maksymina: IX 9a, 4.6.

Nikopolis, miasto w pobliżu Akcium: VI 16, 2

Nilopolis, miasto w Egipcie: VI, 42, 3

Numidia, prowincja w Afryce: X 6, 1

O

Osroena, region przy Mezopotamii: V 23, 4

Ostia, miasto portowe dla Rzymu: II 25, 7

Otreno, miasteczko we Frygii: V 16, 5

P

Pafos, miasto na Cyprze: VII, 25, 15

Palestyna,

– prowincja: I 7, 11-12; II 2, 1.6; V 11, 4; VI 39, 2; VII 32, 28

– synody dotyczące daty Wielkanocy: V 23, 3

– przebywa w niej Orygenes: VI 19, 16; 23, 4

– pochodzi z niej Teoktistos: VI 46, 3

– męczennicy palestyńscy: VIII 7, 1; 13, 5

Paneada, fenicka nazwa Cezarei Filipowej: VII 17; 18, 1-4

Panejos, góra w pobliżu Paneady: VII 17

Paraitonion, miasto libijskie w pobliżu Aleksandrii: VII 11, 23

Partia, kraina Partów, gdzie Tomasz głosił Ewangelię: III 1, 1

Panejos, góra w pobliżu Paneady, u jej stóp znajdują źródła Jordanu: VII 17

Patmos, wyspa, miejsce wygnania Jana Apostoła: III 18, 1; 23, 6; VII 25, 11

Pella, miasto w Perei: III 5, 3

Pentapolis: związek 5 miast w Cyrenajce: VII 6; 26, 3

Pepuza, miasteczko frygijskie: V 18, 2

Perea, region zajordański: II 19, 2; III 5, 3; 6, 22

Pergamon, miasto w Troadzie: IV 15, 48; V 1, 17

Perge, miasto w Pamfilii: VII, 25, 15

Persja: VII 31, 2

Petrea, region przy Palestynie: I, 11, 1

Poncja, wyspa na Morzu Tyrreńskim, na którą została wygnana Flawia Domitylla: III 18, 4

Pont, region w Azji

– Piotr głosi tam Ewangelię: III 1, 2; 4, 2

– otrzymuje list Kościoła smyrneńskiego: IV 15, 2

– otrzymuje list od Dionizego Korynckiego: IV 23, 6

– pochodzi z niego Marcjon: IV 11, 2.9; V 13, 4

– pochodzi z niego Akwila: V 8, 10

– jego biskupi zbierają się na synod w sprawie daty Wielkanocy: V 23, 3

– biskupi: Teodor, czyli Grzegorz i Atenodor: VI 30; VII 14; 28, 1

– cieszy się pokojem: VII 5, 2

– biskupi Pierios i Meliton: VII 32, 26

– męczeństwa za Dioklecjana: VIII 12, 6-7

– okrucieństwa Licyniusza: X, 8, 15

Ptolemaida, miasto fenickie: V 25

Ptolemaida, miasto w Pentapolis (Cyrenajka?): VII 6

R

Rodan, rzeka w Galii: V 1, 1; V 1, 62

Rossos, miasto w Syrii: VI 12, 2

Rzym,

– stolica: II 13, 1; X 4, 16

– Słowo Boże objawiło się u początków Cesarstwa Rzymskiego: I 2, 23

– Piotr i Paweł razem zakładają tam Kościół i razem ponoszą śmierć męczeńską: II 25, 8

– wysłany do niego Arystobulos, żydowski król i kapłan, jako jeniec: I 6, 6

– Cesarstwo Rzymskie powstrzymuje Abgara: I 16, 16

– nikogo nie wolno zaliczyć w poczet bogów rzymskich bez zgody senatu: II 2, 2

– senat rzymski odrzuca wniosek Tyberiusza w sprawie uznania Zbawiciela za boga: II 2, 3

– Sejan występuje przeciwko Żydom: II 5, 7

– Filon z Aleksandrii zostaje posłany do Rzymu w sprawie Żydów: II 5, 1.7; 18, 8

– rzekomo spotyka się tam z Piotrem: II 17, 1

– Szymon Mag uchodził tam za boga: II 13, 1-4; 14, 5

– Piotr tam przebywa i głosi Ewangelię: II 14, 6; 15, 1-2; 17, 1; III 1, 2; V 8, 2; VI 14, 6

• pisze tam swój *Pierwszy List* i nazywa Rzym Babilonem: II 15, 2

• zostaje ukrzyżowany: II 25, 5; III 1, 2

• jego grób: II 25, 6-7

• Paweł głosi tam Ewangelię: II 22, 1-2.7; 23, 1; III 1, 3; V 8, 2

• przybywa tam jako więzień: II 22, 1; 23, 1

• przebywa tam dwa lata według Łukasza: II 22, 1

• nie zginął w czasie tej dwuletniej wizyty: II 22, 7

• tam pisze swój *Pierwszy List do Tymoteusza*: II 22, 2; III 2, 4, 8

• w *Drugim liście do Tymoteusza* wspomina Linusa, który został po nim i Piotrze biskupem Rzymu: III 4, 8

• ścigany w Rzymie: II 25, 5; III 1, 3

• jego grób II 25, 6-7

– Klaudiusz wypędza z niego Żydów: II 18, 9
– Akwilla i Pryscylla, żydowskie małżeństwo z tego powodu opuszczają Rzym i docierają do Azji: II 18, 9
– Neron prześladowuje tam chrześcijan: II 25, 4
– Wespazjan po śmierci Galby zostaje obwołany cesarzem i wraca do Rzymu, zostawiając wojnę żydowską Tytusowi: III 5, 1
– posąg na cześć Józefa Flawiusza: III 9, 2
– Domicjan bez sądu morduje znakomitych Rzymian: III 17
– *List Polikratos*a do Wiktora biskupa Rzymu: III 31, 2-3
– Flawiusz Klemens konsulem: III 18, 4
– Ignacy został tam wysłany: III 36, 3.7
– Polikarp tam przebywa za Aniceta: IV 14, 1.5; V 24, 16
– Justyn tam żyje za Antonina: IV 11, 11
– Hegesippos tam przebywa: IV 11, 7; 22, 1-3
– Walentyn i Kerdon cieszą się tam popularnością: IV 10; 11, 1-2
– Tertulian jest znawcą prawa rzymskiego: II 2, 4
– Meliton chwali świetność jego potęgi: IV 26, 7
– Ireneusz udaje się do Rzymu: V 4, 2
– Rodon jest tam uczniem Tacjana: V 13, 1.8
– schizma spowodowana przez Blastosa: V 15
– burzyciele porządku kościelnego: V 20, 1
– wiele znakomitych nawróceń za Kommodusa: V 21, 1
– męczeńska śmierć Apoloniusza: V 21, 2-5
– obywatelstwo rzymskie niektórych męczenników określiło ich rodzaj śmierci: V 1, 47
– odbyły się tam synody: V 23, 3; VI 43, 2.21-22
– Orygenes tam przebywa: VI 14, 10
– cudowny wybór Fabiana: VI 29, 2
– śmierć męczeńska Fabiana: VI 39, 1
– podstępne działania Nowatusa: VI 43, 8; 45
– Gaius żyje w Rzymie za Zefiryna: VI 20, 3
– Aleksander przejmuje władzę: VI 21, 2
– Kościół w Rzymie za Korneliusza: VI 43, 11-12
– jeden z braci Kościoła w Rzymie staje przed wielkorządcą Aleksandrii: VII 11, 3
– decyzja Aureliana w sprawie domu biskupa w Antiochii: VII 30, 19

– rządy Maksencjusza: VIII 14, 1-7
– Maksencjusz nazwany tyranem i gnębielcem Rzymu: VIII 14, 7-8
– żona prefekta Rzymu popełnia samobójstwo: VIII 14, 16-17
– zwycięstwo Konstantyna: IX 9
– posąg Konstantyna w Rzymie: IX 9, 10
– reskrypt Konstantyna do biskupa Rzymu: X 5, 18
– Konstantyn każe Cecylianowi udać się do Rzymu: X 5, 19
– Konstantyn każe rozwiązać sprawę sporną przed biskupem Rzymu: X 5, 21
– Listy Dionizego Aleksandryjskiego do braci w Rzymie:
• *List diakonalny*: VI 46, 5; VII 9, 6
• *O pokucie i o pokoju*: VI 46, 5
• *do Filemona*, prezbitera Rzymu: VII 7, 1
– Hegesippos ustalił sukcesję biskupów rzymskich do Aniceta: IV 22, 3
– Ireneusz ustalił sukcesję biskupów rzymskich do Eleuterosa: V 5, 9
Biskupi Rzymu – zob. Oddzielne zestawienie.

S

Salim, miejscowość w Palestynie: III, 24, 1
Samaria: II 1, 8.10; 19, 2
Samosata, miasto nad Aufratem: V 28, 1; VII 27, 1; 28, 2; 29, 1
Sardes, miasto w Lidii: IV 13, 8; 26, 1; V 24, 5
Scytia, region na pn. od Morza Czarnego: Andrzej głosi tam Ewangelię: III 1, 1
Smyrna, miasto w Azji
– Polikarp, jej pierwszy biskup: III 36, 1; IV 14, 3
– Ignacy pisze w niej list do Kościoła efeskiego: III 36, 5.10
– otrzymuje List Ignacego: III 36, 10-11
– list do Kościołów w Filomelion i innych pisany o męczeństwie Polikarpa: IV 15, 3.46
– prześladowanie chrześcijan: IV 15, 4-47
– grób Polikarpa i Traseasa, biskupa i męczennika: V 24, 4
Sodoma: I 2, 9; III 6, 16; V 28, 8
Sycylia: VI 19, 2; X 5, 23
Sydon, miasto fenickie: VIII 13, 3
Syjon, góra Przymierza: VIII 1, 8; X 4, 70

Synady, miasto frygijskie: VI 19, 18

Syrakuzy, miasto na Sycylii: X 5, 21

Syria: III 36, 7.14; IV 12, 1

– jej namiestnikiem był Kwiryniusz: I 5, 2.4

– powstanie i pogrom żydowski: II 26, 2

– heretycka szkoła Saturnina: IV 7, 3

– Euzebiusz Aleksandryjski jest tam biskupem w Laodycei: VII 11, 26; 32, 5.8

– Stefan Rzymski udziela jej pomocy: VII 5, 2

– zamieszki za Dioklecjana: VIII 6, 8

– jej więzienia przepełnione chrześcijanami: VIII 6, 9

– Abgar pisze do Jezusa w języku syryjskim: I 13, 5.11.22

– Bardesanes, pisarz biegle znający język syryjski: IV 30, 1

– Ewangelia syryjska: IV 22, 8

• Marinus: VII 5, 1

• Tyrannios, męczennik: VIII 13, 3

• Paulin: X 4, 1

W

Watykan: II 25, 7

Wienna, miasto w Galii;

– jedna z stolic Galii: V 1, 1

– miejsce wygnania Heroda Młodszego:

– I 11, 3

– jego diakonem jest Sanktus: V 1, 17

– List wiernych Wienne i Lyonu: V 1, 3

Wieża Stratona (= Cezarea Palestyńska): II, 10, 3

T

Taposiris, miasto w pobliżu Aleksandrii: VI 40, 4

Tars, miasto w Cylicji: VI 46, 3; VII 5, 1; 28, 1; 30, 5

Tebaida, region na południu Egiptu: VIII 17, 3

– męczennicy w czasach panowania Sewera: VI 1, 1; 2

– w czasach panowania Dioklecjana: VIII 6, 10; 9, 1-8; 13, 7

Tesalonika, miasto w Grecji, jej mieszkańcy otrzymują *List*

Antonina Pobożnego: IV 26, 10

Tralles, miasto w Azji;

otrzymuje *List* Ignacego; jego biskupem był Polibios: III 36, 5

Tymion, miasteczko frygijskie, Montanus nazwał je Jerozolimą: V 18, 2

Tyr, miasto fenickie

– dom rozpusty: II 13, 4

– farbiarnia purpury: VII 32, 3

– rozporządzenie Maksymina przeciwko chrześcijanom: IX 7, 3

– posiada najpiękniejszą świątynię w Fenicji: X 4

– męczennicy: VIII 7, 1.6

– biskupi:

• Kasjusz: V 25

• Aleksander: VII 5, 1

INDEKS RZECZOWY

A

Agrafa, logia I 13, 10; III 36, 11; IV 22, 8; V, 18, 14; VII 7, 2.

Akta apokryficzne:

- Andrzeja: III 25, 6
- Jana: III 25, 6
- Pawła: III 3, 5; 25, 4
- Piotra: III 3, 2
- Piłata: I 9, 3.4; 11, 9; IX 5, 1; 7, 1

Alegoria: II 17, 10.11

– *Alegorie świętych praw:* II 18, 1

Alabarcha, dostojnik żydowski, poborca podatków w Aleksandrii: II 5, 4

Akolici: VI 43, 11

Alegoryści, Nepos pisze przeciwko nim
Odparcie argumentów alegorystów: VII 24, 2

Anioł, Aniołowie

- *Anioł Wielkiej Rady*, jedno z imion Chrystusa: I 2, 3; X 4, 15
- część objawień anielskich w Piśmie Świętym jest objawieniami Chrystusa: I 2, 10
- ich wodzem jest Chrystus: I 2, 11
- ostrzega rodziców Jezusa przed zamachem Heroda: I 8, 2
- ukazał się Józefowi w Egipcie po śmierci Heroda: I 8, 16
- uwalnia Piotra z więzienia Heroda: II 9, 4
- anioł-mściciel dosięga Heroda Agryppę, jako wyraz Bożej sprawiedliwości: II 10, 1
- Herod Agryppa ma wizję anioła godzącego w jego głowę: II 10, 6

- Menander, następca Szymona Maga, uczył jak przez magię zdobyć władzę nad aniołami – twórcami świata: III 26, 2
- heretyk Keryntos twierdzi, że swoje objawienia otrzymał od aniołów: III 28, 2
- Bóg jest Bogiem aniołów i mocy: IV 15, 33
- Natalius, chrześcijanin, który dał się zwieść błędnej nauce, został przez aniołów wychłostany: V 28, 12
- objawienie apokalipsy zostało przekazana Janowi przez anioła: VII 25, 9
- o Pawle z Samosaty jego wyznawcy śpiewali, że zstąpił z nieba jak anioł: VII 30, 11
- Kościół otrzymał od Chrystusa obietnicę chwały życia wiecznego razem z aniołami światłości: X 4, 46
- aniołowie zamieszkują dusze ludzi, którzy zostali im oddani na naukę i pod opiekę: X 4, 67

Apokalipsa Jana:

- Dionizy pisze na jej temat: III 28, 3
- należy do kanonu Nowego Testamentu: III 25, 2.4
- podzielone zdania dotyczące jej autorstwa: III 24, 18; V 25, 9; VII 25
- zdaniem Justyna jej autorem jest Jan Apostoł: IV 18, 8
- określa liczbę oznaczającą Antychrysta: III 18, 2-3; V 8, 5-6
- wspomina o nikolaitach: III 29, 1
- Teofil opiera się na jej świadectwach: IV 24
- Meliton o niej pisze: IV 26, 2
- Ireneusz o niej pisze: V 8, 5-7

- czerpie z niej Apoloniusz: V 18, 14
- Nepos pisze na jej temat: VII 24, 2
- Dionizy pisze na jej temat: VII 24, 3; 25
- kwestia jej autentyczności: VII 25, 1-3

Apokalipsa Piotra:

- jest apokryfem III 3, 2; 25, 4; VI 14, 1

Apokryfy: III 25, 4.6; IV 22, 9 Zob.

Apostołowie, 12 wybranych uczniów Chrystusa

- powołał ich sam Chrystus: I 10, 7; II prol.1
- ich następców pragnie podać Euzebiusz: I prol. 1; 1, 4
- ich imiona są dobrze znane w przeciwieństwie do imion pozostałych siedemdziesięciu uczniów Chrystusa: I 12, 1
- imieniem apostołów zwano także innych uczniów: I 12, 5; 13, 11.14.18; IV 15, 39
- Paweł, choć nie należał do dwunastu, przez objawienie samego Chrystusa także nosi zaszczytne miano apostoła: I 12, 5; II 1, 14
- wg Klemensa niektórzy z nich mieli posiadać szczególną wiedzę przekazaną im przez Chrystusa po Jego zmartwychwstaniu: II 1, 4
- ich charakterystyka: III 24, 3-4
- ich losy po wniebowstąpieniu Pańskim: II 1, 1-14; III 1, 1-3
- ich modlitwa miała moc wskrzeszania i uzdrawiania: V 7, 2
- widzieli dary Ducha Świętego: X 4, 66
- ich uczniowie wyprzedawali swoje majątki, aby je rozdać potrzebującym: II 17, 6
- wg Euzebiusza, to właśnie ich życie opisuje w swym dziele *O błagalnikach* Filon z Aleksandrii: II 17
- do ich grona, po śmierci Judasza, został zaliczony Maciej: I 12, 3; II 1, 1
- ustanawiają diakonów: II 1, 1; III 29, 1
- mimo prześladowań ze strony Żydów pozostają początkowo w Jerozolimie: II 1, 8
- wg tradycji przekazanej przez Apoloniusza, Pan kazał pozostać im w Jerozolimie 12 lat: V 18, 14
- ustanawiają Jakuba biskupem jerozolimskim: II 1, 2-3; 23, 1; VII 19
- prześladowania apostołów za Heroda Agryppy: II 9, 1-4; III 5, 2

- dopóki przebywali w Jerozolimie stanowili dla niej jakby obronny szaniec: III 7, 8
- opuszczają Judeę i rozchodzą się na cały świat: III 1, 1-3; III 5, 2
- ich głos rozchodzi się wszędzie: II 3, 1-2; III 8, 11
- zniszczenie Jerozolimy miało być karą Bożą za zbrodnie przeciw Chrystusowi i apostołom: III 5, 3
- po śmierci Jakuba i zburzeniu Jerozolimy zbierają się razem, aby na jego następcę wybrać Szymona, syna Kleofasa: III 11
- przeciwnikiem ich nauki był Szymon Mag: II 14, 1-6
- na ich życie targnął się Neron: II 22, 8; 25, 5
- ich następcy: III 4; IV 1; 5, 3-5, IV 20; 23, 3; 24; V prol.1; 6, 1-5; 22
- po ich śmierci powstają i rozpowszechniają się herezje: III 32, 7-8
- swą naukę przekazali przez przebiterów, których ustanowili: III 36, 1-2, 37, 1-3, 39, 2-4.7, IV 14, 3-7, V 20, 4
- inni naśladowcy ich nauki: V 10, 2-3; 11, 1-5
- na nich, jak na fundamencie, wznosi się Kościół: X 4, 21
- ich pisma II 17, 12; III 3, 1-2.5; 24, 2.4-6; 25, 2-3; IV 18, 8; V 8, 2-4.7; 10, 3; VI 14, 3-4.6-7; 20, 3; 25, 3-14; VII 25
- apokryfy i pisma nieautentyczne związane z ich imionami: III 25, 4.6; VI 12, 3-4; 14, 1
- dzień w jakim co roku mieli świętować Wielkanoc: V 24, 2-7.16; 25
- apostołowie będący w związkach małżeńskich: III 30, 1-2; 32, 3-5
- obrońcy ich nauki: IV 7, 5
- fałszywi apostołowie: IV 22, 5-6; 23, 12; V 18, 5
- wg zwolenników herezji Artemona mieli głosić, że Chrystus był tylko człowiekiem: V 28, 2-3
- wizerunki apostołów Piotra i Pawła przechowane w Paneadzie: VII 18, 4

Apologeci, pisarze broniący wiary chrześcijańskiej;

- Kwadratus: IV 3, 1
- Arystydes: IV 3, 3

- Tertulian: IV 5, 5
- Justyn: IV 8, 3; 12; 16, 2; 17, 1; 18, 2
- Meliton: IV 13, 8; 26, 1
- Apolinary: IV 26, 1
- Apoloniusz: V 21, 4-5
- dialog Piotra i Apiona – pismo pseudo-klemetyńskie: III 38, 5

Archiwa:

- edeskie: I 13, 5-21
- żydowskie: I 7, 13
- azjatyckie w Efezie: V 18, 9

Asceza: II 16, 2; VII 32, 31

Ateizm, rzekoma bezbożność chrześcijan: IV 13, 3; 16, 3

Attycka drachma, : III 6, 19; IX 8, 4

B

Bazyliidianie, heretycy: IV 22, 5

Beneficjarii: IX 9, 7.

Bazylika, opis bazyliki w Tyrze: X 4

Beżzeństwo zob. Celibat

Biblioteka:

- aleksandryjska: V 8, 11
- rzymskie: II 18, 8; III 9, 2
- jerozolimskie: VI 20, 1
- cezarejska: VI 32, 3

Biskupi,

- zasady ich urzędowania: II 17, 23
- ich nauczanie: IV 22, 1
- ich podpisy: V 19, 3-4
- przeprowadzają egzorcyzmy: V 16, 16-17; V 18, 13
- ich synody i zgromadzenia: V 23, 2-3; 24, 8; 25; VI 29, 3; 43, 2; VII 6, 5; 7, 5; 29; X 5, 18.21
- ich pisma: V 23, 3.4; VII 30, 1-17
- kwestia świętowania Wielkanocy: V 24, 6; 25
- jeden w każdym Kościele: VI 43, 11
- przepełniają więzienia za Dioklecjana: VIII 6, 9
- święceni przez włożenie rąk: VI 29, 3; 43, 9.10; VII 32, 21
- udzielają święceń prezbiteratu: VI 8, 4; 23, 4; 43, 17
- legenda o Janie: III 23, 6-19
- heretycy: V 28, 10

Błogosławieni: I 13, 10; III 36, 13; IV 15, 3.33.45; V 11, 3; 16, 9; VI 14, 4; VII 25, 6.10-11.13

– o wiernych zmarłych: V 19, 2-3; 20, 6-7; 24, 5.16; VI 14, 9; VII 7, 4; 9, 2; 11, 24; 30, 17

– o męczennikach: V 1, 4.19.29.47.55; 2, 8; VI 41, 21; 43, 20

– o apostołach: V 6, 1.2

– tytuł honorowy żyjących IV 23, 10; VI 11, 5.6; 19, 18

Celibat, bezżeństwo enkratytów: IV 29, 2

Centurion, rzymski stopień wojskowy:

– w Smyrnie każe spalić ciało Polikarpa: IV 15, 43

– więzi Ptolemeusza: IV 17, 9

– Nemejzjos oczyszcza się przed nim z zarzutów: VI 41, 21

– schwytali Dionizego: VII 11, 22

– ich odnaczenie: VII 15, 2

Cezar,

tytuł (często też imię własne) cesarza Rzymu: IV 12, 1; 13, 1; IV 18.21; 17, 12; V 5, 1; VI 28; VII 13; VIII 13, 15; 17, 3.4.5; IX 10, 7

– starszyzna żydowska w czasie sądu nad Jezusem oświadcza, że nie mają innego króla, tylko cezara: II 6, 5

Chiliazm, (millenaryzm) wiara w tysiąclecie królestwo Chrystusa:

• Keryntos: III 28, 2; VII 25, 3

• Papiasz: III 39, 12

• Nepos: VII 24, 1

Charyzmaty,

– za czasów Justyna: IV 18, 8

– w Aleksandrze, męczenniku lyońskim: V 1, 49

– za czasów prześladowania lyońskiego: V 3, 4

– u montanistów: V 3, 4; 17, 4

– trwają w Kościele: V 7, 5-6; 17, 4

Chrzest,

– udzielany przez Menandra: III 26, 2

– Nowatusa: VI 43, 14

– heretyków po ich nawróceniu: VII 2; 3; 5, 4-5; 7, 1-3.4-6

– heretycki: VII 9, 2-6

– ognia: VI 4, 3

– zwany pieczęcią zob. **pieczęć pańska**

Chrześcijananie:

- ich nazwa: I 3, 10.12; 11, 8; II 2, 6; 3, 3; 17, 4; IV 11, 9
- znana wszystkim narodom: I 4, 4
- chrześcijanie w praktyce: I 4, 6
- ich chrzest: VII 9, 2
- ich cechy: I 4, 7
- nie przestrzegają wszystkich przepisów Mojżeszowych: I 4, 8
- mają formę religii Abrahama: I 4, 14
- pradawność życia ewangelicznego wśród nich: II prol., 1
- skazywani na więzienie, tortury i śmierć: II 9, 2; III 32, 2-3; 33, 2-3; IV 8, 4.6; 13, 5; 17, 9; V 1, 33.50; 21, 4; VI 28; 41, 4.21; IX 6, 1; 11, 4-5
- pozbawiani godności: III 33, 3
- niegodni dostojństw rzymskich: VII 15, 2
- wykluczani z wojska: VIII 4, 2-4; Dod., 1
- pochodzenia żydowskiego: III 25, 5; IV 22, 8
- ich zwyczaj: III 33, 3
- oszczerstwa pod ich adresem: IV 8, 5; 16, 3; 18, 7; IX 5, 2
- odstępują od wiary: IV 15, 7; VI 41, 12
- podle postępowanie wobec nich: IV 16, 4; 17, 6.8
- ich postawa: IV 15, 21.25.26; 17, 10.11.12; V 1, 10.19.20.26.31.43.44; VI 5, 5; 41, 4; 41, 22.23; VII 15, 3; VIII 9, 5; 11, 1.2; 14, 15.17; IX 8, 13
- ich męstwo: IV 15, 6
- rozłam wśród nich: V 1, 11
- zakaz szukania ich: V 5, 7
- cieszą się trwałym pokojem: V 16, 19
- oskarżenia pod adresem Orygenes: VI 19, 3
- Ammonios nim był: VI 19, 7
- Dionizy Aleksandryjski: VII 11, 4-6
- męczennicy nikomedyjscy: VIII 3, 3
- ratują swą modlitwą wojsko cesarskie: V 5, 6
- ocaleni w Aleksandrii: VII 32, 11
- Maksencjusz pozostawia ich początkowo w spokoju: VIII 14, 1
- prześladowani przez Maksymina: VIII 14, 13; IX 10, 12

- odwołanie ich prześladowania: VII 17; IX 10, 6-11.12
- wypędzeni z Antiochii: IX 2; 3
- powstanie w Armenii: IX 8, 2
- koniec ich prześladowań jest końcem nie-szczęść państwa: VIII 14, 18
- poganie uznają Boga: IX 1, 8; 8, 14-15
- cesarz Filip: VI 34
- przychylnie nastawienie cesarza Waleriana: VII 10, 3
- list Hadriana: IV 8, 6; 9, 1-3; 26, 10
- rozporządzenie Antonina Pobożnego: IV 13, 1-7
- list do Sabinusa: IX 9A, 1-9
- list Sabinusa: IX 1, 3-6
- rozporządzenia Konstantyna i Licyniusza: IX 9, 12; 11, 8; X 2, 2; 5
- listy Konstantyna: X 5, 15-24; 6; 7
- niegodziwości Licyniusza: X 9-10
- dzieło Porfiriusza *Przeciw chrześcijanom*: VI 19, 9

Chrześcijaństwo:

- jego apologię pisze Tertulian: II 2, 4.6
- w ustach Polikarpa: IV 15, 21
- w edykcji Dioklecjana: VIII 2, 4
- starożytność chrześcijaństwa: I 2, 1; 4; IV 26, 7

Cmentarze: II 25, 5; VII 11, 10; 13; IX 2

Czystość: II 13, 6; IV 22, 2; 23, 6-7; VI 5, 1; VIII 14, 15; X 4, 65

D

Damnatio memoriae (łac. *potępienie pamięci*) – procedura usunięcia z dokumentów i pomników imienia i zniszczenia wizerunków osoby skazanej na zapomnienie: III 20, 8; IX 11, 1-2

Demon (zob. Diabeł; Szatan):

- wróg chrześcijan i chrześcijaństwa: IV 7, 12; 11, 9; V prol., 4; VI 41, 2; IX 3
- zły, złowrogi: VI 39, 5; VIII 1, 6; X 4, 13.58
- nienawidzi dobrego: V 21, 2; X 4, 14; 8, 2
- miłuje zło: X, 4, 14.57; 8, 2
- szatan: VII 31, 1
- ich kult, obrzędy: VIII 14, 8; X 4, 16
- czczą go zwolennicy Szymona Mago: II 13, 6; IV 7, 9
- opętał Menandra: III 26, 3

- Markian składa im podziękowanie: VII 10, 5
- dziwy w Paneadzie od niego pochodzą: VII 17
- wypędzane: I 13, 6; V 7, 4; 19, 3
- obrona przed nimi: VIII 12, 3
- jego działania udaremniające: VII 10, 4
- Justyn analizuje ich naturę: IV 18, 3
- chrześcijanie zmuszani do składania im ofiar: IX 8, 2; X 8, 10
- słudzy demonów: VIII 12, 5; IX 10, 2
- wywoływania Maksencjusza: VIII 14, 5
- ich przepowiednia: VIII Dod., 3
- manicheizm herezją demoniczną: VII 31
- Filomena, dziewica opętana przez niego: V 13, 2
- opętał Montana: V 16, 7-8
- Diabeł** (zob. **demon**, **szatan**):
- przykazanie odrzucenia go: VII 25, 21
- jego moc: III 26, 1
- ma swych apostołów: IV 23, 12
- niektórzy oddawali mu cześć: V 16, 9
- wymyśla męczarnie: V 1, 25.27
- diabelskie podszepty: V 1, 35
- pisał o nim Meliton: IV 26, 2
- Diakoni**,
- ustanowieni przez apostołów: II 1, 1
- zasady ich urzędowania: II 17, 23
- zabrakło im oliwy podczas wigilii paschalnej: VI 9, 2
- w Rzymie za Korneliusza: VI 43, 11
- biorą udział w synodzie rzymskim przeciwko Nowatusowi: VI 43, 2
- biorą udział w synodzie antiocheńskim przeciwko Pawłowi z Samosaty: VII 28, 1; 30, 2
- diakoni Pawła z Samosaty żyją z kobietami: VII 30, 12
- wyrzucają Nowatusowi jego ukrywanie się podczas prześladowania: VI 43, 16
- donoszą Orygenesowi polecenie Demetriosa: VI 19, 19
- wielu z nich umiera podczas zarazy w Aleksandrii: VII 22, 8
- za Dioklecjana przepełniają więzienia: VIII 6, 9
- Znakomici diakoni:
 - Szczepan: II 1, 1.10

- Filip: II 1, 10
- Mikołaj: III 29, 1
- Eleuteriusz: IV 22, 3
- Sanktus: V 1, 17. 20.37
- Euzebiusz, późniejszy biskup laodycejski: VII 11, 3.24.26
- Faustus i Chajremon: VII 11, 3.24
- Dokeci** (od gr. *dokein* – wydawać się, mnieć, przypuszczać) heretycy kwestionujący realność ciała Chrystusa, w tym Jego narodziny, mękę i śmierć
- ich ewangelia: VI 12, 2-6
- Dosyteanie**, zwolennicy Dositeosa, który po śmierci Jana Chrzciciela miał założyć własną szkołę: IV 22, 5
- Ducenariusz**, ważny urzędnik odpowiadający zarządcy dóbr,
- ten tytuł zamiast miana biskupa preferował Paweł z Samosaty: VII 30, 8
- Dux**, wódz armii rzymskiej: IX 5, 2
- Dwór cesarski**: V 20, 5
- Dyby**: IV 16, 3; V 1, 27; VI 39, 5; VIII 10, 8
- Dzieje apokryficzne** zob. Akta apokryficzne
- Dzieje Apostolskie**,
- napisane przez Łukasza: I 5, 3; III 4, 6; VI 25, 14
- natchnione od Boga: III 4, 6
- powszechnie uznane: II 17, 6; III 25, 1
- ich treść: III 4, 1.6
- wymieniają Barnabę: I 12, 1
- wymieniają Justusa i Macieja: III 39, 10
- wymieniają uczniów Pawła: III 4, 4
- opisują karę, jaką dosięgła Heroda: II 10, 1
- wspominają o Egipcjaninie: II 21, 3
- prezentują ten sam styl, co *List do Hebrajczyków*: VI 14, 2
- odrzucone przez sewerian: IV 29, 5
- Dzień narodzin**: IV, 15, 44
- Dzieństwo**:
- u terapeutów: II 17, 18-19
- córek Filipa: V 24, 2
- Potamieny: VI 5, 1-3
- Apolonii: VI 41, 7
- Ammonarion: VI 41, 18
- dwóch młodych chrześcijanek: VIII 12, 5
- zniesławione przez Licyniusza: X 8, 13

E

Ebionici (gr. *ebionaioi*, z hebr. *ebionim*, „ubodzy”), nurt judeochrześcijański próbujący godzić naukę Chrystusa (uznawanego tylko za człowieka) z judaizmem i jego Prawem:

- ich zapatrywania na Chrystusa były „ubogie i płaskie”: III 27, 1.6
- ich nauka: III 27, 2-5
- posługiwali się *Ewangelią wg Hebrajczyków*: III 27, 4
- odrzucali Pawła z Tarsu i jego *listy*: III 27, 4
- uważali, że Chrystus narodził się z Józefa: III 27, 2; V 8, 10; VI 17
- ebionitą był Symmach, jeden z tłumaczy Pisma: VI 17

Egipcjanie:

- ich męczeństwo w Tyrze: VIII 7, 1-6
- ich męczeństwo w Egipcie: VIII 8

Egzorcyci,

- ich liczebność w Rzymie: VI 43, 11
- spełniają więzienia za Dioklecjana: VIII 6, 9
- spieszą z pomocą Nowatusowi: VI 43, 14

Ekonomia: I 1, 2.7-8; X 4, 46

Enkratyci, (gr. *enkratitai*, wstrzemięźliwi), odrzucają małżeństwo jako dzieło szatana:

- przeciwko nim występuje Muzanos: IV 28
- ich twórcą jest Tacjan, uczeń Justyna: IV 29, 1-3

– ich nauka: IV 29, 2

– po Tacjanie przewodzi im Sewerus: IV 29, 4

Epimeletes, urzędnik: I 7, 12

Epikurejczycy: VI 36, 2

Esseńcy, sekta żydowska, jedna z „siedmiu”: IV 22, 7

Eucharystia: V 24, 15.17; 44, 4-5; VII 9, 4; X 3, 4

Ewangielie cztery,

- tworzą świętą tetradę: III 25, 1
- ich porządek i układ: III 24, 8-17; VI 14, 5-7

Ewangielie apokryficzne:

- Piotra: III 3, 2; 25, 6
- Tomasza: III 25, 6
- Macieja: III 25, 6
- według Hebrajczyków: III 25, 5; 27, 4; 39, 17; IV 22, 8

Ewangelieści:

- Łukasz: I 7, 1; III 24, 8.11-12; 38, 2
 - Marek: II 24; III 24, 8.11-12; 39, 14
 - Mateusz: I 7, 1.10; 8, 16; 10, 1; III 24, 8.11-12; 39, 5
 - Jan: III 18, 1; 23, 1; 24, 8.11-12; 25, 3
 - Filip: III 31, 5
 - Kwadratus: III 37, 1
 - Ignacy Antiocheński: III 37, 4; 38, 1
 - Klemens Rzymski: III 37, 4; 38, 1
 - Pantajnos: V 10, 3
 - ma nim być Tadeusz: I 13, 4; II 1, 6
 - głoszą naukę Chrystusa: II 3, 1
 - cytują Jego słowa: III 7, 3
 - opisują życie i nauczanie Chrystusa: III 24, 8.11.12
 - są liczni za czasów Trajana: III 37, 1-4
 - naśladową apostołów: V 10, 2
 - piszą anonimowo: VII 25, 8.10
- Ewokat**, stopień wojskowy przyznawany weteranom, którzy służyli jako pomoc w administracji: III 20, 1

F

Faryzeusze, sekta żydowska, jedna z „siedmiu”: I 5, 5; II 23, 10.12.14; IV 22, 7

Fenicjanie: VII 17

Filipianie,

- otrzymują list Polikarpa: III 36, 13-15; IV 14, 8-9
- piszą list do Polikarpa III 36, 14
- otrzymują listy Ignacego: III 36, 15
- w liście do nich Paweł wspomina Klemensa, późniejszego biskupa Rzymu: III 15

Filozofia: I 2, 19; II 4, 3; 17, 11; III 37, 2; IV 8, 3.5; 11, 9; 26, 7; V 17, 5; 21, 2; VI 3, 2.6.13; 13, 1; 15; 18, 2; 19, 7.10; 30; 43, 16; VIII 9, 6.8

Frumentariusz: VI 40, 2

Frygijczycy,

- Kwintus Frygijczyk wypiera się Chrystusa: IV 15, 7
- Aleksander Frygijczyk ponosi w Lyonie śmierć męczeńską razem z Attalosem: V 1, 49-51
- niewielu z nich daje się omamić Montanowi: V 16, 9

- ich nazwa przechodzi na zwolenników herezji Montana: II 25, 6; IV 27; V 16, 1.22; 18, 1; VI 20, 3
- Apolinary pisze dzieło *Przeciwko herezji Frygijczyków*: IV 27
- występują przeciwko pismu Milcjadesa: V 17, 1
- zwalczą ich anonimowy antymontanista: V 16, 2-22
- wyznawcy odsuwają się od ich męczenników: V 16, 22

Fulminatrix, Legion Gromowładny: V 5, 1-6

G

Galilejczycy, sekta żydowska, jedna z „siedmiu”: I 5, 3; IV 22, 7

Germanie, walczy z nimi Marek Aureliusz: V 5, 1

Głód,

- kara Boża: I 2, 20; IX 8; 10, 14
- niczym nie mógł go zaspokoić Herod: I 8, 6.14
- przepowiedziany przez Agabosa: II 3, 4; 8, 1
- za Klaudiusza: II 8, 1-2; 11, 3
- pomoc królowej Heleny: II 12, 1-2
- pomoc braci z Antiochii: II 12, 2
- kapłani umierający z głodu w Jerozolimie: II 20, 3
- umierający z głodu w Judei: III 5, 4
- podczas oblężenia Jerozolimy przez Tytusa: III 5, 7; 6, 1-28; 7, 2
- podczas oblężenia Bethery: IV 6, 3
- chrześcijanie ginący z głodu: VI 42, 2; VIII 8; X 8, 11
- cierpiący głód: VII 22, 5; VIII 14, 13
- w Aleksandrii: VII 32, 8-11
- podczas ostatniego prześladowania: VIII 15, 2

Gnostycy,

- zwolennicy Karpokratesa; ich nauka: IV 7, 9
- są przyczyną zguby wielu chrześcijan; oczerniają przez pogan naukę Chrystusa: IV 7, 10
- są źródłem oszczerstwa zarzucającego chrześcijanom kazirodztwo: IV 7, 11

Gorteanie, zwolennicy sekty Gortaios: IV 22, 5

Grecy,

- w przeciwstawieniu do barbarzyńców, a w szczególności do Żydów i chrześcijan: II 5, 2; 17, 7; III 6, 20; IV 2, 2; 26, 10
- znają imię Chrystusa: I 3, 19
- przyjmują wiarę Chrystusa: II 3, 3; IV 7, 13; VIII 1, 1
- Żydzi występują przeciwko nim w Egipcie: IV 2, 2-3
- męczennicy cieszą się wśród nich sławą: VIII 6, 1
- Jakub Sprawiedliwy świadczy przed nimi o bóstwie Chrystusowym: II 23, 18
- ich starożytne pochodzenie: VI 13, 7
- ich pisarze: II 7; IV 2, 5
- ich historiografia: I 7, 12
- ich kapłanki: II 17, 19
- ich szkoły w Antiochii: VII 29, 2
- uznają wielkość Ambrożego: VI 18, 3
- Justyn:
 - studiuje ich pisma: IV 8, 3
 - rzuca ich filozofię przyjmując wiarę w Boga: IV 8, 5
 - przytacza zdania ich filozofów: IV 8, 6; 18, 5
 - pisze księgę *Do Greków*: IV 11, 11; 18, 3
 - kieruje do nich swe *Odparcie zarzutów*: IV 18, 4
 - na ich dziełach opiera księgę *O monarchii Bożej*: IV 18, 4
- Tacjan
 - studiował nauki greckie: IV 16, 7
 - napisał *Mowę do Greków*: IV 16, 7; 29, 7; VI 13, 7
- Apolinary
 - pisze dzieło *Do Greków*: IV 27
- Orygenes
 - studiował nauki greckie: VI 2, 8.15; 19, 1.7-8.11-12.14
 - zdaniem Porfiriusza był Grekiem i otrzymał greckie wychowanie: VI 19, 7
 - rzuca studia greckie: VI 19, 9
- Klemens Aleksandryjski
 - pisze *Zachętę do Greków*: VI 13, 3
 - przytacza i rozwija greckie poglądy: VI 13, 4
- Teodor i Atenodor byli pasjonatami ich nauk: VI 30

- Autorytet Heraklasa w zakresie ich nauk: VI 19, 13; 31, 2
- wychowanie greckie
 - Doroteusza: VII 32, 3
 - Anatola: VII 32, 6
 - Stefana: VII 32, 22
- przydomek Jakuba: II 23, 7
- Józef pisze po grecku: III 9, 3
- tłumaczenia na język grecki: II 2, 4; IV 8, 8; 30, 1; V 8, 11; VI 14, 2; 25, 11; VIII 17, 11; IX 10, 8; X 2, 2
- Ewangelia św. Jana jest pisana greką bez zarzutu: VII 25, 25
- Apokalipsa nie jest czysto grecka: VII 25, 26
- ich sposób liczenia: V 8, 5

H

Hades: I 13, 20

Hebrajczycy (zob. *Żydzi*),

- podania i pisma hebrajskie: I 4, 5; VII 32, 16
- religijny naród: I 2, 22
- wpływ ich prawodawstwa: I 2, 23
- szczytą się Abrahamem jako swym praojcem: I 4, 5
- namaszczeni świętymi olejami arcykapłanów i królów: I 3, 7
- ich kapłaństwo: I 3, 17
- walczyli w obronie religii: III 10, 6
- Mojżesz i ich prorocy są starsi od słynnych Greków: IV 29, 7
- Paweł pisze w ich języku: III 38, 2
- Mateusz napisał dla nich Ewangelię: V 8, 2
- ich Ewangelia: III 25, 5; 27, 4; 39, 17; IV 22, 8
- ich początek roku: VII 32, 19
- *List do Hebrajczyków*: II 17, 12; III 3, 5; 38, 1.3; V 26; VI 13, 6; 14, 2; 20, 3; 25, 11

Helkesai, sekta pochodzenia żydowskiego:

- wspomina o nich Orygenes: VI 38
- ich nauka i uznawane pisma: VI 38

Hellenowie zob. *Grecy*

Hemerobaptyści, sekta żydowska, jedna z „siedmiu”: IV 22, 7

Heretycy,

- oskarżyli potomków Judy o pokrewieństwo z Chrystusem: III 19

- oskarżają Symeona: III 32, 2-3.6
 - usiłują skazać naukę Chrystusa: III 32, 7; IV 24; VII 6
 - nadużywają imienia chrześcijańskiego: IV 7, 2
 - zakładają szkoły w Syrii i w Egipcie: IV 7, 3
 - znieważają naukę Bożą: IV 7, 10-11
 - nie mają odwagi podzielać poglądów Florinusa: V 20, 4
 - dyskutują na temat zła: V 27
 - dzielą się na liczne sekty: IV 7, 13
 - Paweł z Antiochii ich nauczycielem: VI 2, 14
 - Orygenes ich nauczycielem: VI 18, 2; 19, 12
 - Polikarp zaleca postępowanie wobec nich: IV 14, 7
 - Dionizy, biskup koryncki zaleca unikanie kontaktu z nimi: IV 23, 5
 - podsuwają apokryfy pod imiona apostołskie: III 25, 6-7; IV 22, 9
 - fałszują Pismo św. i dzieła pisarzy kościelnych: IV 23, 12; V 28, 13-16;
 - udzielają chrztu: VII 9, 2-6
 - ich męczennicy: V 16, 21
 - ich pisma i tradycje: VII 7
 - nawracają się: IV 14, 5
 - kwestia powtórnego chrztu heretyków: VII 2; 3; 5, 4-5; 7, 1-3.4-6
 - Paweł z Samosaty jednym z nich: VII 29, 2
 - Ireneusz pisze dzieło *Przeciwko heretykom*: IV 29, 1
 - dzieła przeciw nim: V 16, 2; 17, 1; VII 9, 1
- Herezja(e),**
- praojcem jej jest Szymon Mag: II 13, 6
 - przestrzegał przed nimi Ignacy: III 36, 4
 - szybko się mnożą: IV 7, 14; 30, 1
 - zwalczana słownie i pisemnie: IV 7, 15; V 17, 1; 18, 1.14; 19, 1
 - pisze o nich Hegesippos: IV 22, 4.7
 - zwalczana przez Dionizego korynckiego: IV 23, 4
 - Dionizy Aleksandryjski o nich pisze: VII 7, 4
 - potępiana: V 16, 10
 - ma swoich męczenników: V 16, 21.22; VII 12

– niektórzy się z niej nawracają: VII 2; 5, 5;
7, 4

– herezja:

- Szymona Maga: II 13, 8
- ebionitów: III 27; VI 17
- Keryntosa: III 28; VII 25, 2
- nikolaitów: III 29
- Saturnina z Antiochii: IV 7, 3-5
- Bazylidesa z Aleksandrii: IV 7, 3-5.8
- Karpokratesa: IV 7, 9
- Walentyna: IV 10; 11, 1; 30, 3; VI 18, 1
- Kerdona: IV 10; 11, 1-2
- enkratytów: IV 28
- Tacjana: IV 29
- Marcjona: V 13, 1
- katafrygijska: V 14; 16, 1.3.6; VI 20, 3
- Artemona: V 28
- Marcjanusa: VI 12, 4
- Helkesaitów: VI 38
- Nowatusa: VI 43
- Sabeliusza: VII 6
- Pawła z Samosaty: VII 27; 28, 2; 29, 1
- Artemasa: VII 30, 16
- Manesa (manichejczyków): VII 31
- Dzieła zwalczające herezję:
- *Przeciw herezjom*, dzieło Ireneusza zob. **Ireneusz**
- *Przeciwko wszystkim istniejącym herezjom*, dzieło Justyna: IV 11, 10
- *Przeciwko herezji Hermogenesa*, dzieło Teofila: IV 24
- *Przeciwko herezji Frygijczyków*, dzieło Apolinarego: IV 27
- *Przeciwko wszystkim herezjom*, dzieło Hipolita: VI 22

I

Idumejczycy: I 6, 2-3; 7, 11

Irenarcha, urzędnik mający do dyspozycji oddział policji dla zaprowadzania porządku: IV 15, 15

Izrael,

- imię narodu: I 4, 8; VII 21, 4-5
- imię nadane Jakubowi: I 2, 9
- Dawne dzieje Izraela: I 5, 4; 8, 5; 9, 2; 11, 4; II 5, 2; 10, 2; 20, 1; 23, 21; III 10, 8

Izraelici: I, 713; IV 22, 7

K

Kaligrafia, dziewczęta w niej biegle przepisują prace Orygenesza: VI 23, 2

Kanon

– Starego Testamentu:

- u Józefa: III 9, 5; 10, 1-5
- u Melitona z Sardes: IV 26, 13-14
- u Orygenesza: VI 25, 1-2

– Nowego Testamentu:

- u Ireneusza: V 8
- u Klemensa Aleksandryjskiego: VI 14, 5
- u Orygenesza: VI 25, 3-14
- u Euzebiusza: III 24; 25

– Kanon kościelny: VI 13, 3

– wielkanocny: VI 22; VII 20; 32, 13

– nauki sprzeczne z kanonem: VI 33, 1

Katecheza zob. **Szkoła katechetyczna Katolicki**,

– Kościół: IV 15, 3.15.39; V 16, 9; VI 43, 3.11; VII 30, 2; 30, 17; X 5, 15-16.20; 6, 4; 7, 2

– Listy katolickie: II 23, 24-25; III 3, 2; IV 23, 1; V 18, 5; VI 14, 1; 25, 5; VII 25, 7.10

– poglądy: VII 30, 16

– nauka: X 5, 21

– religia: X 6, 1

Karpokratianie, heretycy wywodzący się z sekt żydowskich: IV 22, 5

Karpowie, w tytulaturze Galeriusza: VIII 17, 3

Katafrygijczycy zob. **montaniści**

Katechumeni: VI 3, 5; 4, 3; VII 5, 5; X 4, 45.63

Kataroi, „czyści”, imię przybrane przez zwolenników Nowatusa: VI 43, 1

Knozyjczycy, mieszkańcy miasta Knosos na Krecie: IV 23

Konsularny namiestnik: III 32, 3

Kopalnie kruszcu,

- pracujący tam chrześcijanie doznają pomocy Kościoła rzymskiego: IV 23, 10
- zesłańcy wcześniej okaleczeni: VIII 12, 10
- chrześcijanie tam zsyłani: VIII 14, 13
- Sylwanus z towarzyszami, zesłani i ścięci w Fajnos: VIII 13, 5
- uwolnieni po edykcji Mediolańskim: IX 1, 7.10

Kopiści,

– poucza ich Ireneusz: V 20, 2.3

– siedmiu w służbie Orygenes: VI 23, 2

Korektor: X 5, 23

Kościół,

– zgromadzenie wiernych: II 3, 2; 17, 23; 23, 4; 25, 6; III 4, 1.3; 20, 6; 23, 7.12.19; 24, 2; 31, 6; 32, 6-7; 36, 4; 37, 1.4; IV 2, 1; 7, 1.5.13; 11, 1; 14, 4-5; 15, 9.15; 18, 8; 21; 22, 4; 23, 10-11; 26, 2; 29, 3; V 1, 49; 3, 4; 6, 5; 7, 1-2.4-6; 14; 15; 16, 4.6.9; 17; 18, 5; 20, 4.8; 21; 24, 11.14-15.17-18; 27; 28, 6.11-12; VI 9, 1.6; 10; 11, 1-3.6; 12, 1; 18, 1; VI 19, 19; 20, 1-2; VI 23, 4; 25, 4.7-8.13; 27; 36, 4; 43, 2-3.6.10-13.17.20-21; 44, 6; 45; 46, 5; VII 4; 5, 1-2; 7, 4-5; 9, 4; 10, 6; 13; 15, 1; 21, 3; 25, 2; 27, 2; 29, 1; 30, 2.6.17.21; 32, 21.23.31; VIII 1, 5; 2, 1; 3, 1; 10, 11; IX 7, 16; X 2, 8; 3, 3; 4, 7.15.21.27.31.33.36.46.54.70; 5, 15-18.20; 6, 1.4; 7, 2; 8, 14

– parafia (diecezja):

- w Jerozolimie: II 1, 2.8; III 5, 3; 11; 22; IV 5, 2; 6, 4; 26, 1; V 12, 1; 22; VI 27; 39, 2; VII 19; 28, 1; 32, 29
- w Antiochii: II 3, 3; IV 20; V 19, 1; 22; VI 11, 5; 21, 2; 39, 4; 43, 3; VII 29, 2; 30, 3.18; 32, 2
- w Babilonie: II 15, 2; VI 25, 5
- w Aleksandrii: II 16, 1; 24; III 14; 21; 28, 3; IV 1; 4; 19; VI 3, 8; 8, 3; 35; VII 20; 28, 3; 32, 4.31; IX 6, 2
- w Azji: II 18, 9; III 23, 1; IV 14, 5; V 1, 2; 16, 10; 23, 1; 24, 9; VII 25, 10
- w Rzymie: II 25, 7; III 2; 2, 3; 4, 9; 13; 16; 21; 36, 6; 38, 1; IV 11, 6-7; 14, 1; 19; 30, 3; V 1, 1; 6, 1.3; 8, 2; V 24, 1.9; VI 14, 10; 23, 3; 43, 1; VII 9, 6; 14; 27, 1; 32, 1
- na Krecie: III 4, 5; IV 23, 5
- w Koryncie: III 4, 10, 16; IV 22, 2; 23, 1; V 23, 4
- w Efezie: III 23, 4.6; 31, 2; 36, 5; V 22
- w Hierapolis: III 36, 2
- w Magnezji nad Meandrem: III 36, 5
- w Smyrnie: III 36, 10; IV 14, 3; 15, 2-3.39.46
- w Sardes: IV 13, 8; 26, 1
- w Poncie: IV 15, 2; 23, 6; VI 30; VII 14; 28, 1; 32, 26
- w Filomelion: IV 15, 3
- w Atenach: IV 23, 3

- w Gortynie: IV 23, 5; 25
- w Amastris: IV 23, 6
- we Frygii: V 1, 2
- w Lyonie: V 4, 1-2
- w Ancyrze: V 16, 4
- w Cezarei Palestyńskiej: V 22; VI 28; VII 32, 25; VIII 13, 6
- w Tyrze: V 25; VIII 13, 3
- w Ptolemaidzie: V 25
- w Rossos: VI 12, 2
- w Hermopolis: VI 46, 2
- w Kartaginie: VII 3
- w Kefro: VII 11, 12
- w Bernike: VII 26, 1
- w Pentapolis: VII 26, 3
- w Tarsie: VII 28, 1
- w Laodycei: VII 32, 5.12
- w Nikomedii: VIII 6, 6; 13, 2
- w Tmuis: VIII 9, 7
- w Sydonie: VIII 13, 3
- w Emesie: VIII 13, 3
- w Gazie: VIII 13, 5
- w Egipcie: VIII 13, 7
- w Galii: V 1, 2; 23, 3

– kierowali nim wybitni ludzie: I 1, 1.4

– Paweł go znieważał: II 1, 9

– przenikają do niego heretycy: II 1, 12; IV 22, 6; 24; VI 38; VII 8; 24, 6

– jego członkowie byli prześladowani: II 9, 1; III 20, 5; V 1, 13; 2, 1; 16, 22; VI 1, 1; VI 28; 39, 1; VII 32, 4; VIII 6, 8; 13, 1

– Kościół, miejsce zebrań wiernych: II 15, 2; 23, 25; III 4, 6; 16; 23, 13-14.19; V 16, 4; 24, 17; VI 19, 16; VII 10, 3; 15, 4-5; 30, 10.19; 32, 4; VIII 1, 5; 4, 5; 5, 1; 13, 13; IX 1, 8; 5, 2; 9, 11; X 3, 1; 4, 1.14

– terapeutów: II 17, 9

– Doroteusz objaśnia tam Pismo św. VII, 32, 4

– zburzenie kościołów: VII 30, 22; VIII 1, 9; 2, 4; X 8, 15

– odbudowane: VIII 17, 1; IX 11, 1; X 1, 3

– dom boży VII 30, 9;

– dom zgromadzeń VIII 17, 9.

– dom modlitwy: VII 32, 32; VIII 1, 5; 21; X, 3, 1; 4, 140

Krata rozpalona, narzędzie tortur: V 1, 56; VIII 6, 3

Kronika Euzebiusza: I 1, 6

Krzyż: III 36; V 1, 41; 16, 12; VIII 7, 4; 10, 2

– Znak Zbawienia: IX 9, 10-11

Książka Filona: II 17, 23; 18, 8

Księga Henocha: VII 32, 19

L

Lacedemonczycy, otrzymują List Dionizego Korynckiego: IV 23, 2

Legia Gromowładna: V 5, 1-6

Lektorzy,

– w liczbie 52 w Rzymie za Korneliusza: VI 43, 11

– uwięzieni razem z zwierzchnikami kościelnymi za Dioklecjana: VIII 6, 9

Listy apostołskie:

– Piotra:

• *Pierwszy List*: II 15, 2; VI 25, 5

• jego *Pierwszy List* nie budzi wątpliwości: III 3, 1.4; 25, 2; 39, 17; IV 14, 9; V 8, 7

• Papiasz z niego korzysta: III 39, 17

• Polikarp z niego korzysta: IV 14, 9

• Ireneusz z niego korzysta: V 8, 7

• Orygenes stwierdza autentyczność: VI 25, 8

• *Drugi List* budzi wątpliwości: III 3, 1; 25, 3; VI 25, 8

– Pawła:

• *List do Galatów*: I 12, 1-2; II 1, 5

• *List do Koryntian*, który pisze wspólnie z Sostenesem: I 12, 1.4-5

• *Drugi List do Tymoteusza*: II 22, 2-6

• *List do Hebrajczyków*: III 38, 2

• kwestia autorstwa: III 3, 5; VI 14, 2-4; 20, 3; 25, 11-14

• cytuje go Ireneusz: V 26

• cytuje go Klemens Aleksandryjski: III 38, 1; VI 13, 6

• napisany do Żydów i po hebrajsku: VI 14, 2;

• kwestia tłumaczenia *Listu*: III 38, 2; VI 14, 2

• podobieństwo do *Listu* Klemensa: III 38, 3

– Jana:

• autentyczność *Pierwszego Listu*: III 24, 17; 25, 2; 39, 17; V 8, 7; VI 25, 10; VII 25, 7

• wątpliwa autentyczność *Drugiego i Trzeciego Listu*: III 24, 17; 25, 3.10

• Papiasz z niego korzysta: III 39, 17

– Jakuba:

• przypisuje się mu autorstwo pierwszego *listu katolickiego*: II 23, 24

• Euzebiusz nie uważa listu za autentyczny: II 23, 25; III 25, 3

– Judy:

• jemu przypisywano jeden z siedmiu *Listów katolickich*: II 23, 25; III 25, 3; VI 13, 6; 14, 1.

Logia zob. **Agrafa**

M

Macedonczycy: V 8, 11-12

Magowie,

– ze Wschodu, przybyli złożyć hołd Jezusowi: I 8, 1

– chcą zniszczyć religię: III 26, 4

– podszywają się pod chrześcijan: IV 7, 2

– posługuje się nimi demon: IV 7, 10

– z ich powodu szerzą się oszczerstwa na chrześcijan: IV 7, 11-12

– zwolennicy Szymona Maga: II 1, 10-12; 13

– ich praktyki: II 13, 7-8

– zasady Menandra: III 26, 2-3

– Saturnin i Bazylides: IV 7, 3

– gnostycy Karpokratesa: IV 7, 9

– Walentyn, Kerdon i Marek: IV 11, 1-5

– ohydne obrzędy Waleriana i Makriana: VII 10, 4-5

– Maksencjusza: VIII 14, 5.8

– Maksymina: IX 9, 3

Małżeństwo: I 7, 17; 11, 1; III 30, 1-2; IV 11, 5; 23, 6; 29, 2-3; V 18, 1; X 8, 4

Manichejczycy: VII 31, 1

Marcjonici,

– zwolennicy herezji Marcjona: IV 22, 5

– nazywają się chrześcijanami: IV 11, 9

– twierdzą, że mają wielu męczenników: V 16, 21:

– prezbiter Metrodoros w Smyrnie: IV 15, 46

– niewiasta w Cezarei: VII 12

Masboteje, sekciarze żydowski: IV 22, 5.7

Maurowie, lud Afryki;

– spośród nich wywodziło się wielu męczenników za Dioklecjana: VIII 6, 10

Menandrianie, heretycy, którzy powstałi z sekty żydowskiej: IV 22, 5

Męczennik: II 1, 1; III 20, 6; 31, 3; 32, 6; 33, 1; IV 15, 3-4.6.8.33.37.40.42.45.47-48; 29, 4; V 1, 2.10-11.18.24.26-27.45.48-49.57.59-60.62-63; 2, 1-5; 3, 1.3-4; 4, 3; 5, 8; 8, 9; 16, 20-22; 18, 6-7.14; 19, 3; 21, 4-5; 24, 3-5; VI 3, 3-4; 4, 2-3; 32, 3; 33, 4; 42, 5; 43, 20; 44, 1; 45; VII 11, 24; 16; 22, 4; VIII 2, 3; 3, 4; 4, 5; 6, 1.6.10; 7, 2-3.5; 9, 2; 10, 11-12; 12, 1-2; 13, 1-7; X 1, 4
– męczennik fałszywy: V 18, 5
– męczennicy doskonali: V 2, 5; VII 11, 24; 22, 4; VIII 13, 7
– kult męczenników: IV 15, 43-44
– ich relikwie: IV 15, 43; VII 16
Męczeństwo: I 1, 2; III 18, 4; 33, 2; IV 15, 46; V 1, 11.34; 2, 3-4; 16, 22; 18, 5; VI 45; 46, 2; VII 12; VIII 6, 10; 10, 1
• Jakuba Apostoła: II 9, 2
• Pawła: II 22, 2.5
• Jakuba Sprawiedliwego: II 23, 19; IV 22, 4
• Symeona: III 32
• Ignacego: III 36, 6.12
• Polikarpa: IV 15, 3.40
• Justyna: IV 16, 1.9
• Polibiusza: IV 23, 3
• Potejnosa: V 1, 29
• Plutarcha: VI 3, 2
• Piotra, biskupa aleksandryjskiego: VII 32, 31
• Piotra, dworzanina cesarskiego: VIII 6, 4
• Potamieny: VI 5, 5
• męczenników aleksandryjskich za Decjusza: VI 41 i nast.; 44, 1
• marcionitki w Cezarei: VII 12, 1
• Pamfilosa: VII 32, 25
• męczenników za Dioklecjana: VIII 2, 3
• męczenników z Tyru: VIII 7, 6
• Adauktusa: VIII 11, 2
• kobiet: VIII 14, 14
• pragnął go Orygenes: VI 2, 3.5.6
– *Zachęta do męczeństwa*, dzieło Orygenes: VI 28
– nie ustępuje mu poświęcenie dla innych: VII 22, 8
– walka, zapasy: I 1, 2; IV 15, 44; V prol., 4; 1, 11.36.38.40.42-43.51.55; VI 2, 3; VIII 3; 6, 5; 7, 6; 10, 12; 12, 10-11; 13, 7; IX 1, 9; X 4, 15
– świadectwo: V 1, 30.36; 2, 2, 16, 22; VI 39, 3; 41, 23; VIII 8; 13, 1

Millenaryzm zob. Chiliazm

Montaniści, zwolennicy Montana;
– nazywani też Katafrygijczykami lub Frygijczykami: II 25, 6; V 16, 1.22; 18, 1; VI 20, 3
– ich wodzem za Zefiryna był Proklos: II 25, 6; VI 20, 3
– ich przeciwnikiem jest Apolinary: IV 27; V 16, 1.3-10
– rozprawa w Ancyrze Galackiej: V 16, 3-5
– ich założyciel: V 16, 7-9
– wyłączeni z jedności przez wiernych w Azji: V 16, 10
– inni ich przeciwnicy: V 16, 1.20
– nazywają chrześcijan zabójcami proroków: V 16, 12
– przechwalałą się licznymi męczennikami: V 16, 20-22
– tworzą nowe Pismo: VI 20, 3
Modlitwa: III 23, 19; IV 15, 9-10.14-15.28.36; V 7, 2; VI 2, 14; 11, 2-3; 42, 5; VII 1; 9, 5; 17; VIII 9, 5; X 1, 2; 3, 4; 4, 23.36.54.68; X 8, 10.16
– uleczająca: I 13, 18
– w połączeniu z nałożeniem rąk: I 13, 18; II 1, 1; VII 2
– ustanawiano nią diakonów: II 1, 1
– przyjmowano nawróconych heretyków: VII 2
– na klęczkach: V 5, 1
– Bóg jej wysłuchuje: V 5, 3-4.6
– kościelna: VI 34
– Konstantyna: VIII 9, 2
– żydowskie domy modlitwy: II 6, 2
– chrześcijańskie domy modlitwy: VII 32, 32; VIII 1, 5; 2, 1; X 4, 14

N

Nauka

– w znaczeniu „wiedza”: I 2, 19; IV 12, 1; 18, 10; VII 32, 27; X 4, 25; 9, 5
– przekazana przez Mojżesza: I 2, 4.22
– chrześcijańska: I 1, 8; II prol., 1; 1, 7; 2, 6; 13, 6; 25, 4.8; III 23, 8; 33, 3; 37, 2; 39, 2; IV 7, 2.14; 15, 21.26.47; 17, 8; V 16, 5; 28, 6; VI 2, 7; 3, 1.8.13; 15; 18, 1; 19, 15; 25, 7; 33, 2; 36, 1; 43, 8; VIII 10, 2; 14, 14; IX 11, 7; X 4, 4.24.40.60.67; 5, 21.22

- Chrystusa: I 2, 17.23; 4, 1.10.15; 13, 4; II 2, 3; 3, 2; III 24, 3.7; 32, 7; IV 2, 1; 5, 2; 16, 4; 17, 2.10; 18, 7; V 20, 6; VI 5, 7; 12, 6; 32, 19; VIII 8
- o Chrystusie: II 1, 6
- Boża: II 4, 3; 15, 1; III 10, 5; V 10, 4; VI 3, 6; 8, 6; 19, 10; 21, 4
- o Bogu: V 13, 5
- świecka, filozoficzna: II 4, 3; IV 8, 5; 16, 7; 18, 6; VI 2, 15; 18, 3-4; 19, 1.3.6.11.13; 30; 31, 2; VII 29, 2; 32, 3; 32, 28; VIII 10, 1
- mądrości: II 17, 17
- Ewangelii: II 2, 2; 17, 24; III 5, 2
- Pawła: II 23, 8
- Nowego Testamentu: III 4, 2; 39, 15; V 16, 3; VII 24, 8; VIII 10, 10; X 4, 64
- o królestwie niebieskim: III 24, 3
- głoszona przez Mateusza: III 24, 6
- apostołska: III 37, 4; 39, 7; IV 7, 5; 8, 2; 24; V 11, 5
- święta: V 10, 1; VI 2, 8-9; 3, 8; 18, 2; IX 6, 3
- przekazana przez Papiasza: III 39, 11.14
- *Nauki Apostołów*, dzieło apokryficzne: III 25, 4
- *Wykład nauki apostołskiej*, dzieło Ireneusza: V 26
- heretyckie, fałszywe: II 13, 5; III 27, 6; 28, 4; 29, 3; 29, 4; IV 7, 7.13; 11; 22, 4-6; 28; 30, 1; V 13, 1-2; 15; 16, 10; 18, 2; 20, 4; 28, 2-3.9.19; VI 2, 14; 19, 12; 33, 1; 37; 38; VII 6; 8, 1; 24, 5-6; 24, 9; 25, 3; 27, 2; 28, 2; 30, 1.3.6; 31, 1
- pogańskie: V 28, 15
- Nikołaiaci**, heretycy: III 29, 1-4

O

Odstępcy (zob. upadli)

- Kwintus w Smyrnie: IV 15, 7
- Pionios dodaje im otuchy: IV 15, 47
- Jest ich około dziesięciu w Lyonie za Marka Aureliusza: V 1, 11
- ich zachowanie się: V 1, 33-35
- Biblis: V 1, 25
- niektórzy z nich się nawracają: V 1, 46
- Domnus przechodzi na judaizm: VI 12, 1
- zaledwie jeden z Aleksandrii za Decjusza: VI 41, 6

- jest ich wielu po wydaniu edyktu: VI 41, 11-12
- Serapion: VI 44, 2
- za Dioklecjana wielu zwierzchników kościelnych: VIII 3, 1

Odstępstwo

- wzywa do niego chrześcijan Brachochebas: IV 8, 4
- wezwanie Polikarpa: IV 15, 18
- warunek uwolnienia wyznawców liońskich: V 1, 47
- wezwanie Makara: VI 41, 17
- niektórzy skłaniają się do niego: VI 41, 22
- liczni żołnierze chrześcijańscy wzbraniają się przed nim: VIII 4, 2
- w Tebaidzie nakłaniają do niego krewni i urzędnicy: VIII 9, 8

Ofiary

- składane bożkom są przekłete i splamione: VIII 10, 10; 12, 2; X 4, 14
- obowiązek składania: VII 15, 2; VIII 11, 1
- zwolnienie od obowiązku składania ofiar: VIII 1, 2
- zmuszanie do ich składania: VI 42, 1; VIII 6, 2; IX 8, 2
- składane przez chrześcijan: VI 41, 11; 42, 5
- złożył je Serapion: VI 44, 2
- zwierzchnicy kościoła do nich zmuszani: VIII 2, 5; 3, 2.4
- złożenie ofiary warunkiem odzyskania wolności: VIII 6, 10; 10, 10
- zmuszanie do nich żołnierzy: X 8, 10
- *O zwierzętach ofiarnych i rodzajach ofiar*: II 18, 5

Ołtarz: II 5, 3; III 8, 2; VI 41, 12; VII 15, 4; X 4, 44.68

- Ostiarusze**, czuwali, by na zgromadzenie nie przychodzili nieochrzczeni, a po homilii pilnowali opuszczenia kościoła przez katechumenów oraz pokutników.
- w Rzymie za Korneliusza: VI, 43, 11
- ich urząd: X 4, 63

P

Pańscy (*desposynoi*),

- nazwa dana krewnym Zbawiciela: I 7, 11-14
- Jakub, pierwszy biskup jerozolimski: II 23, 1

- biorą udział w wyborze Symeona na biskupa Jerozolimy: III 11
- oskarżeni przed Domicjanem: III 19
- wysłani do Rzymu: III 20, 1-5
- uwolnieni, żyją do czasów Trajana: III 20, 5-6; 32, 6

Parafia zob. **Kościół**

Paraklet,

- świadectwo męczennika: V 1, 10
- zwolennicy Montana tak go nazwali: V 14
- za parakleta uważał siebie Manes: VII 31, 1

Pieczczę Pańska: III 23, 8; VI 5, 6;

43, 15

zob. **Chrzest**

Piekło: I 13, 20

Pocztą państwową: X 5, 23

Post: II 17, 21; III 24, 9; V 7, 2; 18, 2; 23, 1-2; 24, 13; VI 3, 9

Prezbiterat,

- zaszczytna godność: VI 8, 4-5; 19, 16; 43, 17; VII 32, 2.30
- udziela się przez włożenie rąk: VI 8, 4; 23, 4;
- nakłada obowiązek udzielania pomocy chrześcijanom: VI 43, 16

Prezbiterzy: II 12, 2; III 3, 1; 23, 3; V 16, 5; 20, 4; 24, 15-16; VI 44, 3-5; VII 25, 11; 30, 2

– ich tradycja: III 3, 4; 39, 3; V 8, 1; VI 13, 9; 14, 5

– jest ich czterdziestu sześciu w Rzymie za Korneliusza: VI 43, 11

– przepełniają więzienia za Dioklecjana: VIII 6, 9

– mają osobne miejsca w kościele X, 4, 44. 46

– biorą udział w synodzie rzymskim przeciwko Nowatusowi: VI 43, 2.6

– biorą udział w synodzie antiocheńskim przeciwko Pawłowi z Samosaty VII 28, 1-2; 30, 1

– zwolennicy Pawła: VII 30, 10

– utrzymują niewiasty: VII 30, 12

– prezbiterzy aleksandryjscy podczas prześladowania: VII 11, 13-14

– dotknięci zarazą: VII 22, 8

– prezbiterzy z Arsinoe, wezwani na synod przeciwko Neposowi: VII 24, 6

Prześladowanie

- Żydzi wywołują pierwsze: II 1, 8
- ściągnięte na Kościół przez Szatana: IV 7, 1

– Szczepana: II 3, 3

– Apostołów: II 10

– Żydów: III 12

– za panowania Nerona: II 25

– za rządów Domicjana: III 17; 18, 4; 20, 5

– za panowania Trajana: III 32, 1; 33, 1-2

– w Azji za Werusa: IV 15, 1.3.47; V prol., 1

– w Mezopotamii: IV 30, 2

– w czasach Sewera: VI 1; 2, 3; 7

– w Aleksandrii: VI 3, 3.6.13; VII 20;

– opisuje je Dionizy: VII 22, 4

– dożył ich Marcelin: VII 32, 1

– za Antonina: VI 8, 7

– za Maksymina: VI 28

– za Decjusza: VI 39-42; VIII 4, 2

– za Gallusa: VII 1

– za Waleriana: VII 10; 11, 1.20; 12; VIII 4, 2

– wstrzymane przez Galiena: VII 13

– za Dioklecjana: VII 30, 22; VIII 2, 4

– za Aureliana: VII 20, 30

– pomoc ze strony Kościoła rzymskiego dla braci prześladowanych: IV 23, 9-10; 26, 5

– niektórzy przed nim uciekają: VI 3, 1

– odchodzą od wiary: VI 12, 1; 43, 1.16

– w Antiochii: VI 11, 4; VII 32, 22

– pokój po jego ustaniu: VII 4; 5

– dożył go Marcelin: VII 32, 1

– w pełni szalało za Tyrannosa: VII 32, 4

– w Cezarei Palestyńskiej: VII 32, 25.28

– w czasach Euzebiusza: VII 32, 29.31; VIII 1; 4, 2; 6, 7; 13, 8.10; 16, 1; Dod.1

– spory i nieprawości przed nim: VIII 2, 2

– niektórzy ulegają pokusie: VIII 2, 3

– w wojsku: VIII 4, 3

– Maksencjusz początkowo je wstrzymuje: VIII 14, 1

– jego skutki dla cesarstwa: VIII 14, 18; 15

– jego skutki dla cesarzy: VIII Dod.2.4

– jego odwołanie: VIII 16, 2; 17, 2; IX 1, 1

– wybucha na nowo: IX 4, 2; 6, 1.4; X 8, 18

– wcześniejsze prześladowania: X 4, 27

R

Rzymianie,

– początek ich cesarstwa: I 2, 23

– Judasz Galilejczyk występuje przeciwko płaceniu im podatków: I 5, 6

- ich wódz Pompejusz zwycięża Żydów i bez-
części świątynię: I 6, 6
 - dają Herodowi władzę nad Żydami: I 6,
2.7.9
 - rozporządzają godnością arcykapłana: I 6,
6.9-10; 10, 3
 - naród żydowski zobowiązany do płacenia
im podatku: I 6, 6
 - nie pozwalają Abgarowi zniszczyć Żydów:
I 13, 16
 - Tertulian jednym z najwybitniejszych ich
przedstawicieli: II 2, 4; 25, 4
 - Egipcjanin, uważany za proroka, miał za-
miar wybić załogę rzymską w Jerozolimie:
II 21, 1-2
 - Wiele rzymskich cmentarzy nosi miano
Piotra i Pawła: II 25, 5-7
 - Dionizy pisze *list do Rzymian*: II 25, 8; IV
23, 9-10
 - Paweł pisze do nich list: III 3, 6
 - okupują Jerozolimę: III 6, 24
 - rozprawiają się z rozbójnikami w Jero-
zolimie: III 6, 16
 - doceniają Józefa Flawiusza: III 9, 2
 - senat rzymski za Nerwy pozwala wrócić
wypędzonym z wygnania: III 21, 8
 - Żydzi przeciwko nim powstają: IV 5, 2
 - Rzymianie zamieniają Jerozolimę w miasto
rzymskie: IV 6, 4
 - oblegają Aleksandrię: VII 32, 8
 - podlegały im narody: X 8, 4
 - ich sprzymierzeńcy i przyjaciele: IX 8, 2
 - cesarz sprawuje u nich władzę najwyższą:
VI 21, 1; 29, 1; VIII 12, 9
 - ich urzędy: VII 15, 2; VIII 9, 7; 11
 - *dux*, dowódca wojskowy: IX 5, 2
 - oznaka ich centurionów: VII 15, 2
 - ich starodawne prawa zmienione przez
Licyniusza: X 8, 12
 - prawo rzymskie: II 2, 2.4
 - nauki rzymskie: VI 30
 - nazwy ich miesiący: VII 32, 14; VIII 2, 4
 - ich język: II 2, 4; IV 8, 8; V 5, 4; VI 43, 3; VII
13; VIII 17, 11; IX 1, 2; 10, 6; X 2, 2
 - ich senat: V 5, 5; VII 16; VIII 14, 2; IX 9, 9
 - Konstanty przyrzeka im dawną wolność:
IX 9, 2
 - powitanie Konstantyna: IX 9, 9
 - przywrócenie jedności władzy: X 9, 6
 - edykty i reskrypty
 - Hadriana: IV 9
 - Antonina: IV 13
 - Galiena: VII 13
 - Galeriusza: VIII 17, 3-10
 - Maksymina do Sabinusa: IX 1, 3-6
 - Konstantyna: X 5, 2-18; 6, 7; 7, 1
 - inskrypcja Konstantyna: IX 9, 11
 - obywatelstwo rzymskie męczenników: V
1, 44.47
 - ich panowanie nad Azją: V 8, 11
 - pomyślność i szczęście ich państwa przed
prześladowaniami chrześcijan: VIII 13, 9
 - rządy Maksencjusza: VIII 14, 1-6.7
 - niektórzy Rzymianie nie przypisują
Pawłowi autorstwa *Listu do Hebrajczyków*:
VI 20, 3
 - ich Kościół otrzymuje *Listy* biskupów: III
31, 2-3; 36, 6-9; IV 23, 9-10; V 24, 1; VI 46,
5; VII 5, 1-2.4-6; 6, 8; 9; 26, 1; 30, 1
 - ich biskupi i biskupi italscy mają rozsądzić
sprawę Pawła z Samosaty: VII 30, 19
 - wspomagają wyznawców i kościoły ubogie:
IV 23, 9-10; VII 5, 2
- S**
- Sabelianizm:** VII 6
- Saduceusze**, sekta żydowska, jedna z „sied-
miu”: II 23, 21; IV 22, 7
- Samarytanie:** II 13, 4; III 26, 1.3; IV 22, 7
- Saraceni:** VI 42, 4
- Sarmaci:** V 5, 1; VIII 17, 3; IX 7, 10
- Saturnilianie**, heretycy, którzy wywodzą się
z sekt żydowskich: IV 22, 5
- Scytowie:** VIII 14, 3
- Sekty żydowskie**, wylicza je Hegesippos: IV
22, 1-7
- Senat rzymski**,
- Kwiryniusz jednym z jego członków: I 5, 4
 - Astyrios jednym z jego członków: VII 16
 - razem z Antoniuszem i Augustem mia-
nuje Heroda królem żydowskim: I 6, 7;
7, 12
 - ustanawia nowe bóstwa: II 2, 2.5
 - nie uznaje Chrystusa: II 2, 3.6
 - słucha czytania książki Filona *przeciwko*
Kaliguli: II 18, 8

- po śmierci Domicjana wydaje amnestię: III 20, 8
- Justyn dedykuje mu swe dzieła: IV 11, 11; 12, 1; 17, 2
- wyrok Urbicjusza nie jest zgodny z jego uchwałami: IV 17, 12
- Tertulian dedykuje mu swą Apologię: V 5, 5
- Apoloniusz głosi *apologię* przed senatem: V 21, 4.5
- członkowie senatu doznają zniewag za Maksencjusza: VIII 14, 2
- przyjmują zwycięskiego Konstantyna: IX 9, 9

Sewerianie, zwolennicy heretyka: IV 29, 4-5

Siedemdziesięciu

- uczniowie Jezusa: I 10, 7; 12; 13, 4.11; II 1, 4.8; III 11; 24, 5
- tłumacze Pisma Świętego (*Septuaginty*): V 8, 10
 - przysłani do Ptolemeusza w celu tłumaczenia Pisma Świętego na język grecki: V 8, 11-12
 - sposób ich pracy: V 8, 13.14
 - należy do nich Arystobulos Wielki: VII 32, 16
 - Ireneusz porównuje ich tłumaczenie z wersją Teodocjona i Akwili: V 8, 10
 - ich przekład opracował Orygenes w *Tetralpi*: VI 16, 4
- Dzieło Judy *O siedemdziesięciu tygodniach Daniela*: VI 7

Stoicy: V 10, 1

Stółek żelazny, narzędzie tortur: V 1, 38.52

Stratedzy, wyżsi urzędnicy lokalni na Wschodzie: VII 11, 22; IX 1, 6-7

Studia zob. **Nauka**

Subdiakoni, jest ich siedmiu w Rzymie za Korneliusza: VI 43, 11

Sukcesja apostołska,

- jedno z głównych zadań *Historii kościelnej*: I 1, 1.4; III 3, 3; 4, 11; VII 32, 32; VIII prol.
- razem z tradycją: V 25
- Hegesippos należy do pierwszego pokolenia następców apostołów: II 23, 3
- Hegesippos ustalił sukcesję biskupów rzymskich do Aniceta: IV 22, 3
- Ireneusz ustalił sukcesję biskupów rzymskich do Eleuterosa: IV 11, 1-2; V 5, 9; 6, 1-5

– stanowisko Hygina w sukcesji rzymskiej: IV 11, 2

– Ewarysta i Aleksandra: IV 1

– Ignacego w sukcesji antiocheńskiej III 36, 2

Szkoły,

- chrześcijańskiej katechezy w Aleksandrii: V 10, 1
- kierował nią
 - Pantajnos: V 10, 1
 - Klemens: VI 6
 - Orygenes: VI 3, 3; 4, 3; 8, 1; 15; VII 14
 - Heraklas: VI 26
 - Dionizy: VI 29, 4
 - Achilles: VII 32, 30
- Pamflosa: VII 32, 25
- Marcjona: IV 11, 1-2; V 13, 4
- Tacjana: IV 29, 3

– Montana, nazywana *nowym prorocstwem*: V 19, 2

– doketów: VI 12, 6

– Saturnina w Syrii: IV 7, 3

– Bazylidesa w Egipcie: IV 7, 3

– nauk greckich w Antiochii: VII 29, 2

– arystotelesowska w Aleksandrii pod kierownictwem Anatola: VII 32, 6

Symonianie, zwolennicy Szymona Maga: II 13, 5-7; IV 22, 5

Szatan, (zob. **diabeł**, **demon**)

- jest nieprzyjacielem Boga: VII 31, 1
- namawia pogańskich służących, by opowiadali kłamstwa o chrześcijanach: V 11, 4
- usiłuje doprowadzić wyznawców liońskich do bluźnierstwa: V 11, 6
- przed przyjściem Pańskim nie wiedział o swym potępieniu: IV 18, 9
- Marcjon według Polikarpa jest jego pierworodnym synem: IV 14, 7
- był pobudką wiary Nowatusa: VI 43, 14

Ś

Świadectwo zob. **Męczeństwo**

Świeccy,

- w przeciwstawieniu do kleru: V 28, 12; VI 43, 6.10.17
- niekiedy upoważnieni do przemawiania w kościele: VI 19, 17-18
- zwani ludem: VII 22, 8; 30, 10-11

Święty, (zob. **błogosławieni**)

- Aniołowie: V 28, 12
- Apostołowie: I 1, 1; II 14, 1; III 1, 1; 8, 11; 32, 8; 39, 2; V 11, 5
- Duch Święty: I 2, 4.24; 3, 3; II 1, 2; 15, 2; III 23, 6; 24, 3.13; 27, 3; 31, 3; 37, 3; IV 15, 33-34; V 3, 3; 24, 2.5; 28, 18; VI 2, 11; 29, 3; 43, 15; VII 6; 8; 25, 21; 31; X 1, 3; 4, 2.45.65-67
- Księgi, Pismo: I 2, 3; 3, 17; 4, 11; 8, 2; 10, 2; II 1, 2; 9, 4; 10, 2.10; 17, 10.12.20; 18, 1.9; III 8, 10; 10; 25; III 31, 6; IV 23, 6, 29, 5; V 8, 2.10; 11, 1; 13, 8; 17, 5; 20, 6; 24, 7; 27; 28, 4.13-15.18; VI 2, 7-8; 3, 9; 13, 4; 15; 16, 1; 17; 18, 4; 19, 2.16; 23, 1-2; 25, 1; 27; 38; VII 15, 4, 18; 19; 24, 4.8; 31, 4; 32, 16; VIII 2, 1; 10, 2.10; IX 6, 2; 9, 4.7; 11, 7; X 4, 33.43.53
- Kościół: V 18, 5; VI 11, 5; 43, 6; X 4, 54; 6, 4
- Miejsce, ziemia: I 2, 12-13; II 6, 2; 23, 6; VI 11, 2
- Prawo: I 10, 3; II 18, 1; X 5, 19
- członkowie Kościoła: IV 23, 10; V 1, 4; 7, 2; VII 1; 9, 4; 24, 1; X 4, 4
- święci za życia: V 20, 3, VIII 12, 3
 - Jakub Sprawiedliwy: II 23, 5
 - Piotr i jego żona: III 30, 2
 - Filip i jego córki: III 31, 3; V 24, 2
 - Jan: III 31, 3
 - Polikarp: IV 15, 14
 - biskupi: VI 19, 18
 - Galien: VII 23, 4
- dziewica poświęcona Bogu: VI 41, 18
- wyznawcy i męczennicy: V 1, 14.16.57; VI 3, 3-4; 14, 9; 32, 3; 33, 4; VII 10, 4; VIII 2, 1; 3, 4; 7, 2.4-5; 10, 2; 13, 1
- święci po śmierci: VII 19; 22, 9; 25, 2.7; IX 9, 8
- Święta Eucharystia: VII 9, 4
- chrzest: VII 7, 4; 8

T

Tachografowie: VI 36, 1; VII 29, 2

- siedmiu do usług Orygenes: VI 23, 2
- spisują jego przemowy: VI 36, 1
- spisują rozprawy synodu antiocheńskiego przeciwko Pawłowi z Samosaty: VII 29, 1

Teologia: I 1, 7; 2, 3; II prol.1; VI 15; 18, 2; 30; VII 32, 20.23

Terapeuci:

- zdaniem Euzebiusza są to chrześcijanie: II 16, 2; 17, 2.4
- Filon opisuje ich życie: II 16, 2; 17, 3-23

Tradycja apostołska,

- otrzymujemy ją przez sukcesję: III 1, 1; 25, 6; V 6, 2.5; 25
- jej świadkiem jest Kościół efeski: III 23, 4
- posiada ją Kościół rzymski, który ją ożywia w Koryncie: V 6, 2-3
- mają się jej trzymać Kościoły Azji: III 36, 4
- Kościół ją przekazuje i tworzy jedyną prawdziwą naukę: IV 14, 4
- zachowali ją następcy apostołów: V 11, 5
- przekazali ją ustnie przebiterzy: III 39, 3-5; VI 13, 9
- niekiedy ją spisywano: III 36, 4; 37, 4; IV 8, 1-2; 21; VI 13, 9
- przekazana przez
 - Jana: III 23, 3
 - Ignacego: III 36, 4
 - Polikarpa: V 20, 6
 - Hegesipposa: IV 8, 2
 - Apoloniusza: V 18, 14
 - Dionizego Korynckiego, Pinytosa, Apolinarego, Melitona, Modestusa, Musanosa: IV 21
 - Ireneusza: IV 21; V 8, 1-15
 - Klemensa Aleksandryjskiego: VI 13, 8-9
- Papież poznał ją od przebiterów: III 39, 3.4
- przytacza ją w swym dziele: III 39, 5-17
- montanizm poza obrębem wszelkiej tradycji i sukcesji apostołskiej: V 16, 7
- dotycząca Pism należących do *Starego Testamentu*: V 8, 1
- o porządku Ewangelii: VI 14, 5; 25, 4
- według niej *Drugi List Piotra* nie należy do Testamentu: III 3, 1
- o Janie i Keryntosie: III 28, 3.6
- o życiu Jana: III 20, 9; 23, 6
- o Marku i Mateuszu: III 39, 14-16
- tradycja starodawna dotycząca daty Wielkanocy: V 23, 1; 24, 1.11; 25
 - zachowana przez Polikratesa: V 24, 1-7
 - nałożona dekretem kościelnym: V 23, 2
- przeciwna herezji Nowatusa: VII 3

- heretyckie: VII 7, 1
- żydowskie: III 9, 5; VI 25, 1
- przodków: II 3, 2
- dotycząca biskupów jerozolimskich: IV 5, 1
- zwolenników Artemona: V 28, 3
- Trybun**, prowadzi wyznawców galijskich na forum: V 1, 8

U

Upadli

- podtrzymują ich wyznawcy lyońscy: V 2, 6-8
- przyjmują ich męczennicy: VI 42, 5-6
- według Nowatusa nie ma dla nich żadnej nadziei zbawienia: VI 43, 1
- ich sprawa na synodzie rzymskim: VI 43, 2
- Listy* Korneliusza *do Fabiusza* Antiocheńskiego oraz *Listy* Cypriana w tej kwestii: VI 43, 3
- zdanie Euzebiusza z Cezarei: V 2, 8; X 4, 35
- zdanie Dionizego Aleksandryjskiego: VI 42, 5; 46, 1.5; VII 8
- Kościół dodaje im otuchy: X 4, 35-36

W

- Wielkanoc**: II 19, 1; VII 21, 1; 22, 1; 30, 10
- kwestia daty jej świętowania: IV 14, 1; 26, 3; V 23, 1; 25; VII 20
- dekrety kościelne: V 23, 2-4
- biskupi Azji stwierdzają swą wierność tradycji: V 24, 1
- List Polikratesa w tej sprawie: V 24, 2-8
- stanowisko Ireneusza: V 24, 11-17
- kanon wielkanocny Anatola: VII 32, 13-19
- księga *O Wielkanocy*:
 - Melitona: IV 26, 2-3
 - Klemensa Aleksandryjskiego: IV 26, 4; VI 13, 3.9
 - Hipolita: VI 22

Więzienie,

- Piotra: II 9, 4
- Pawła: II 22, 2
- Jana Chrzciciela: III 24, 8.10-12
- Pioniosa, w Smyrnie: IV 15, 47
- Ptolemeusza: IV 17, 9
- Blandynę: V 1, 42
- Attalosa: V 1, 44; 3, 2

- Alkibiadesa: V 3, 2
- Leonidesa: VI 2, 5-6
- Bazyliadesa: VI 5, 5
- Orygenes: VI 39, 5
- Dionizego Aleksandryjskiego: VI 40, 4
- Epimachosa i Aleksandra: VI 41, 17
- Lucjana: IX 6, 3
- chrześcijan w Galii: V 1, 7-8.13.27-28.33.59; 2, 2; 3, 4
- w Aleksandrii: VI 3, 4; 41, 13; VII 11, 25; 22, 4
- zwierchnicy kościelni, uwięzieni za Dioklecjana: VIII 6, 8.9
- wielu w nim umiera: V 4, 3; VIII 10, 9
 - Potejnos: V 1, 31
 - Aleksander Jerozolimski: VI 39, 2-4; 46, 4
 - Babylas: VI 39, 4
- Paweł pisze w nim *Drugi List do Tymoteusza*: II 22, 2
- Aleksander Jerozolimski pisze tam do kościoła antiocheńskiego: VI 11, 5
- Fileas pisze w nim do mieszkańców Tmuis: VIII 10
- zakaz Licyniusza wspomagania więźniów: X 8, 11
- Paweł wtrącał do niego chrześcijan: II 1, 9
- Własność kościelna**
 - za Galiena: VII, 13
 - za Aureliana: VII 30, 19
 - za Maksymina: IX 10, 11
 - za Konstantyna: X 5, 9.11.15.17
- Wyznanie**: II 3, 2; IV 11, 9; 17, 10-11; V 1, 8.11-12.18-19.22.35.39.46.48-49; 2, 3; VI 8, 7; 28; 41, 15; VII 30, 11; VIII 4, 1.3; 11, 2; Dod., 4.6; IX 1, 7; X 1, 5; 2, 1; 4, 16
- chrześcijaństwa: IV 15, 25; 17, 9.12; V 1, 20.26; VI 5, 5; VII 15, 3; VIII 8, 5; IX 6, 1; X 5, 5-6
- wiary: IV 15, 47-48; V 21, 4; VI 39, 2.4; VII 32, 25; VIII 2, 4; 14, 1
- przy chrzcie: VII 8
- grzechów i błędów: IV 11, 1; VI 34; 43, 1.10; VII 9, 2; 24, 9; IX 10, 15
- prawdy: VI 40, 6
- jego wolność: X 5, 2.4.8
- Wyznawcy**,
 - egipcj: II 17, 17
 - błędu Marcjona: IV 10

- nawróceni: V 1, 50
- męczennicy, ich pokora: V 2, 3; VII 12
- lista wyznawców liońskich w *Zbiorze akt męczeńskich* Euzebiusza: V 4, 3
- uważa się za niego zwolennik Montana, który kupił sobie wolność: V 18, 5
- stygmat wyznawców: V 18, 5
- Natalius: V 28, 8
- Asklepiades: VI 11, 4
- niektórzy z nich przechodzą do Nowatusa, ale wracają: VI 43, 5-6; 46, 5
- w Rzymie otrzymują *List* Dionizego Aleksandryjskiego: VI 46, 5
- Euzebiusz diakon w Aleksandrii oddaje im posługi: VII 11, 24
- Faustus, wyznawca który dożył prześladowania w czasach Euzebiusza: VII 11, 26
- współwyznawcy: II 17, 17
- trzech wyznawcy z Cezarei: VII 12

Z

Zabobon: I 4, 13; II 3, 2; VI 12, 1; 41, 1; IX 9a, 5

Zapasy (zob. **męczeństwo**)

Zeus: II 6, 2; IX 3, 7, 7

Zmartwychwstanie

- przepowiednie: I 2, 23
- wyobrażenia: I 7, 2; VI 37; III 28, 2; 39, 12
- wiara w nie: II 23, 9; III 23, 19; 26, 4; IV 15, 33; VII 24, 5
- ciała: V 1, 63; X 4, 46
- Pańskie: I 12, 4; 13, 4; II 1, 4; 2, 1; III 27, 5; 36, 11; V 23, 1-2; 24, 11
- dzieła o nim: V 27; VI 24, 2

Ż

Życia sposób: II, 162

- chrześcijański: I 4, 15
- starodawny: I 2, 22; 4, 4
- ascetów egipskich: II 17
- cnotliwy VI, 95
- gnostyczny: IV 7, 9
- Nowatusa: VI 43
- zgodny z Ewangelią: VII 32, 30

Żydzi,

- przed niewolą babilońską rządzą nimi sędziowie i królowie: I 6, 5

- po powrocie z niewoli rządzą nimi kapłani: I 6, 6
- Hirkan ich arcykapłanem: I 6, 3; 7, 11
- Rzymianie przejęli władzę nad nimi: I 6, 6, 9
- Herod ich pierwszym królem obcego pochodzenia; jego panowanie: I 6, 1-2.4.7; 7, 12; 8, 13; 11, 4.5
- Jezus nie piastował wśród nich żadnej godności: I 3, 11.18
- ich wyobrażenie zmartwychwstania: I 7, 2
- spisy ich genealogii: I 7, 13
- Archelaos ich królem: I 9, 1
- z niechęcią odnoszą się do Jezusa: I 13, 8
- krzyżują Go: I 13, 16
- ich losy po ukrzyżowaniu Chrystusa: I 1, 2; 3, 6; II 6, 8; III 5-8
- Agryppa ich królem: II 4, 1
- zamieszki w Jerozolimie za Klaudiusza: II 19, 1
- klęska głodu za jego czasów: II 8
- królowa Helena przychodzi im z pomocą: II 12
- Agryppa II ich królem: II 19, 2
- powstanie sykariuszy: II 21, 1-2
- wzbudzają pierwsze wielkie prześladowanie: II 1, 8
- są wrogami i oskarżycielami chrześcijan: IV 18, 7
- prześladują apostołów: III 5, 2
- doprowadzają do uwięzienia Piotra: II 9, 4
- występują przeciwko Pawłowi: II 21, 3
- prześladują Jakuba Sprawiedliwego: II 23
- występują przeciwko Polikarpowi: IV 15, 25-29.41.43
- spadają na nich liczne nieszczęścia: II 26, 1-2; III 5, 4-7
- klęska głodu: III 5, 7; 6
- oblężenie Jerozolimy: III 5, 1-2
- prześladowanie potomków Dawida: III 12; 20, 1-6; 32, 4
- walki za Trajana i Hadriana: IV 2; 5, 2; 6, 1-4; V 12, 1
- nie wolno im zbliżać się do Jerozolimy: IV 6, 2
- ich zawziętość wobec chrześcijan: IV 8, 4
- Sejan prześladowuje ich w Rzymie: II 5, 7
- wypędzeni z Rzymu: II 18, 9
- poselstwo Filona: II 5, 1-7

- czyny Pilata: II 5, 7; 6, 4-7
- czyny Gajusza: II 6, 1-3
- Chrystus im samym głosi Ewangelię: VI 14, 4
- później czynią to apostołowie: II 1, 8; III 1, 2; 4, 2; 24, 6
- Paweł pisze do nich *List*: VI 14, 2-4
- ich pisarze: VI 13, 7
 - Józef Flawiusz, historyk żydowski (zob. **Józef Flawiusz**)
- szabat oraz zwyczaje żydowskie: III 27, 5
 - ofiarowanie baranka: V 23, 1
- ubóstwo ich pism według Porfiriusza: VI 19, 4
- usuwają z Pism niektóre słowa proroków: IV 18, 8
- ich sekty: II 23, 8; IV 22, 5.7
- księgi Starego Testamentu według nich: VI 25, 2
- ich teksty Pisma Świętego: VI 16, 1
- tłumaczenia Teodocjona i Akwili: V 8, 10
- *Septuaginta*: V 8, 12-14
- Ezdrasz odtwarza księgi Pisma Świętego: V 8, 15
- Milcjades redaguje księgi przeciwko nim: V 17, 5
- Domnus przechodzi na ich wyznanie: VI 12, 1
- znają sposób obliczania dnia Paschy: VII 32, 16
- z ich narodu pochodzą asceci egipscy: II 17, 2

TABELE CHRONOLOGICZNE

Biskupi czterech patriarchatów od czasów apostołskich do początku IV wieku

I. Biskupi Rzymu – następcy Piotra i Pawła

1. Piotr i Paweł (?-ok. 64)
2. Linus (ok. 64-?)
3. Anaklet (ok. 64-?)
4. Klemens I (ok. 64-97?)
5. Ewaryst (ok. 97-105)
6. Aleksander I (ok. 105-115)
7. Sykstus I (ok. 115-125)
8. Telesfor (ok. 125-136)
9. Hygin (ok. 136-140)
10. Pius I (ok. 140-155)
11. Anicet (ok. 155-166)
12. Soter (ok. 166-175)
13. Eleuteros (175-189)
14. Wiktor I (189-199)
15. Zefiryn (199-217)
16. Kalikst I (217-222)
17. Urban I (222-230)
18. Poncjian (230-235)
19. Anteros (235-236)
20. Fabian (236-250)
21. Korneliusz (251-253)
22. Lucjusz I (253-254)
23. Stefan I (254-257)
24. Sykstus II (257-258)
25. Dionizy (259-268)
26. Feliks I (269-274)
27. Eutychian (275-283)
28. Gajus (283-296)

29. Marcein (296-304)
30. Marcei I (308-309)
31. Euzebiusz (18.04.309-17.08.309)
32. Milcjades (311-314)
33. Sylwester I (314-335)

II. Biskupi Jerozolimy – następcy Jakuba

Biskupi „z obrzezania”:

1. Jakub Sprawiedliwy, brat Pana (?-70)
2. Symeon, syn Kleofasa, kuzyn Zbawiciela (70?-107?)
3. Justus (107-111)
4. Zacheusz (111-?)
5. Tobiasz ?
6. Beniamin I (?-117)
7. Jan I (117-?)
8. Maciej ?
9. Filip ?
10. Seneka ?
11. Justus II ?
12. Lewi ?
13. Efreim I ?
14. Józef I ?
15. Judasz (?-134)

135 rok – koniec biskupów pochodzenia
żydowskiego

Biskupi „z pogan”

16. Marek (135-?)
17. Kasjan ?
18. Publiusz ?
19. Maksymus I ?
20. Julian I ?
21. Gajusz I ?
22. Symmach ?
23. Gajusz II (?-162)
24. Julian II (162-?)
25. Kapiton ?
26. Walens ?
27. Dolichian (?-185)
28. Narcyz (185-?)
29. Dios ?
30. Germanion ?
31. Gordios (?-211)
32. Narcyz (powraca) (?-231)
33. Aleksander (231-249)
34. Mazabanes (249-260)
35. Hymnenajos (260-276)
36. Zabdas (276-283)
37. Hermon (283-314)

**III. Biskupi Aleksandrii – następcy
św. Marka**

1. Marek (ok.68)
2. Anianos (68-85)
3. Abilios (85-98)
4. Kerdon (98-109)
5. Prymus (109-121)
6. Justus (121-131)
7. Eumenes (131-143)
8. Marek (143-154)
9. Keladion (154-167)
10. Agryppinus (167-180)
11. Julian (180-189)
12. Demetrios (189-231)
13. Heraklas (231-247)
14. Dionizy (248-264)
15. Maksym (265-282)
16. Teonas (282-300)
17. Piotr (300-311)

**IV. Biskupi Antiochii – następcy Piotra
Apostoła**

1. Piotr (37-53)
2. Ewodiusz (53-68)

3. Ignacy (68-107)
4. Heron (107-127)
5. Korneliusz (127-154)
6. Eros (154-169)
7. Teofil (169-182)
8. Maksymian I (182-191)
9. Serapion (191-211)
10. Asklepiades (211-220)
11. Filetos (220-231)
12. Zebennos (231-237)
13. Babylas (237-253)
14. Fabiusz (253-256)
15. Demetrianos (256-260)
16. Paweł z Samosaty (260-272)
17. Domnus (268-273)
18. Timajos (273-282)
19. Cyryl (283-303)
20. Tyrannos (304-314)

Cesarze rzymscy

1. Augustus (30 pne.-14 ne.)
2. Tyberiusz (13-37)
3. Kaligula (31-41)
4. Klaudiusz (41-54)
5. Neron (54-68)
6. Galba, Otto, Witeliusz (68-69)
7. Wespazjan (69-79)
8. Tytus (79-81)
9. Domicjan (81-96)
10. Nerwa (96-98)
11. Trajan (98-117)
12. Hadrian (117-138)
13. Antoninus Pius (138-161)
14. Marek Aureliusz (161-180)
15. Commodus (180-193)
16. Pertinax, Didius Julianus, Perennius
Niger, Klaudiusz Albinus (193)
17. Septymiusz Severus (193-211)
18. Caracalla (211-217)
19. Makrynus (217-218)
20. Heliogabal (218-222)
21. Aleksander Severus (222-235)
22. Maksymian Tracki (235-238)
23. Dwaj Gordianie: Puppianus, Balbinus
(238)
24. Gardian Młodszy (238-244)
25. Filip Arabski (244-249)

26. Decjusz (249-251)
27. Gallus (251-253)
28. Emilian (253)
29. Walerian (253-260)
30. Gallienus (Galien) (260-268)
31. Klaudiusz Gotycki (268-270)
32. Aurelian (270-275)
33. Tacyt (275-276)
34. Florian (276)
35. Probus (276-282)
36. Karus (282-283)
37. Numerianus (282-284)
38. Karinus (282-285)
39. Dioklecjan (284-305)
40. Maksymian (286-305)
41. Konstancjusz (305-306)
42. Galeriusz (305-311)
43. Konstantyn Wielki (306-337)

Kalendarze

I. Egipski

1. Toyt (θῶϋθ) 27.VIII – 27.IX
2. Faofi (φαῶφι) 28.IX – 27.X
3. Choiach (χοῖαχ) 28.X – 26.XI
4. Atyr (αθῦρ) 27.XI – 26.XII
5. Tybi (τῦβι) 27.XII – 25.I
6. Mecheir (μεχείρ) 26.I – 24.II
7. Famenot (φαμενώθ) 25.II – 26.III
8. Farmuti (φαρμουῖθι) 27.III – 25.IV
9. Pachon (παχῶν) 26.IV – 25.V
10. Payni (παῦνι) 26.V – 24.VI
11. Epejf (ἐπεῖφ) 25.VI – 24.VII
12. Mesore (μεσορή) 25.VII – 23.VIII

II. Macedoński

1. Dios (δῖος) – listopad
2. Apellajos (απελλαῖος) – grudzień
3. Audynajos (αὐδυναῖος) – styczeń
4. Peritios (περίτιος) – luty
5. Dystros (δύστρος) – marzec
6. Ksantikos (ξαντικός) – kwiecień
7. Artemisios (ἀρτεμίσιος) – maj
8. Dajsios (δαισιος) – czerwiec
9. Panemos (πάνεμος) – lipiec

10. Loos (λῶος) – sierpień
11. Gorpiajos (γορπιαῖος) – wrzesień
12. Hyperberetajos (ὑπερβερεταῖος) – październik

III. Hebrajski

1. Tiszri (תִּשְׁרִי) IX/X
2. Heszwan (חֶשְׁוֶן) X/XI
3. Kislew (כִּסְלֵו) XI/XII
4. Teweth (טֵבֶת) XII/I
5. Szewat (שֵׁבַט) I/II
6. Adar (אֲדָר) II/III
7. Nisan (נִסָּן) III/IV
8. Ijar (אֵיָר) IV/V
9. Siwan (סִיָּן) V/VI
10. Tammuz (תָּמָז) VI/VII
11. Av (אָב) VII/VIII
12. Elul (אֶלּוּל) VIII/IX

SPIS TREŚCI

WPROWADZENIE 5

BIBLIOGRAFIA 10

Euzebiusz z Cezarei
HISTORIA KOŚCIELNA

KSIEGA PIERWSZA..... 15

1. Założenie zamierzonego dzieła..... 17

2. Streszczenie najważniejszych wiadomości o preegzystencji i bóstwie naszego Pana i Zbawiciela, Chrystusa Bożego Pomazańca ... 19

3. O tym, że imiona „Jezus” i „Chrystus” prorocy Boży już od dawna znali i otaczali czcią..... 29

4. O tym, że religia zwiastowana przez Chrystusa wszystkim narodom nie jest ani nowa, ani obca..... 37

5. Czasy, w których Chrystus objawił się ludziom 41

6. O tym, jak za czasów Chrystusa, zgodnie z prorocztwami, zakończyła się władza wodzów narodu żydowskiego, którzy dotychczas obejmowali sukcesję po swych praojcach, i jak Herod jako pierwszy cudzoziemiec objął nad nimi władzę królewską 43

7. Występujące rzekomo w Ewangeliach rozbieżności co do rodowodu Chrystusa..... 47

8. Zbrodnia, jakiej dopuścił się Herod na dzieciach, i jego straszna śmierć..... 53

9. Czasy Piłata..... 57

10. Arcykapłani żydowscy, za czasów których Chrystus głosił swoją naukę..... 59

11. Świadectwa odnoszące się do Jana Chrzciciela i do Chrystusa..... 61

12. Uczniowie naszego Zbawiciela 65

13. Opowieść o możnowładcy edeskim..... 67

KSIĘGA DRUGA.....	75
1. Zachowanie apostołów po wniebowstąpieniu Chrystusa.....	79
2. Tyberiusz głęboko poruszony sprawozdaniem Piłata o Chrystusie.....	85
3. Szybkie rozszerzenie się nauki Chrystusa na cały świat.....	87
4. Po śmierci Tyberiusza Gajusz [Kaligula] czyni Agryppę królem żydowskim i skazuje Heroda na dożywotnie wygnanie.....	89
5. Poselstwo Filona do Gajusza w sprawie Żydów.....	89
6. Nieszczęścia, jakie spadły na Żydów po zbrodni, której dopuścili się na Chrystusie.....	91
7. Samobójstwo Piłata.....	95
8. Głód w czasach Klaudiusza.....	95
9. Męczeństwo Jakuba Apostoła.....	95
10. O tym, że Agryppę zwanego też Herodem za prześladowanie apostołów dosięgła Boża sprawiedliwość.....	97
11. Oszust Teudas.....	101
12. Helena, królowa Adiabenów.....	101
13. Szymon Mag.....	103
14. Głoszenie nauki w Rzymie przez Piotra Apostoła.....	105
15. Ewangelia Marka.....	107
16. Marek jako pierwszy głosi w Egipcie naukę Chrystusa.....	109
17. Relacja Filona o ascetach egipskich.....	109
18. Pisma Filona, jakie zachowały się do naszych czasów.....	117
19. Nieszczęścia, jakie dotknęły Żydów w Jerozolimie w dniu Paschy.....	119
20. Wydarzenia w Jerozolimie w czasach Nerona.....	121
21. Egipcjanin, o którym wspominają Dzieje Apostolskie.....	121
22. Paweł, wysłany jako więzień z Judei do Rzymu, przemawia w swojej obronie i zostaje uwolniony od wszelkiej winy.....	123
23. Męczeństwo Jakuba nazywanego bratem Pańskim.....	125
24. Po Marku pierwszym biskupem Kościoła aleksandryjskiego zostaje Anianos.....	133
25. Prześladowanie Nerona, za panowania którego Piotr i Paweł zginęli zaszczytną śmiercią męczeńską.....	133
26. O tym, jak liczne nieszczęścia spadły na Żydów i jak w końcu wypowiedzieli Rzymianom wojnę.....	135
KSIĘGA TRZECIA.....	137
1. Kraje, w których apostołowie głosili Chrystusa.....	141
2. Pierwszy zwierzchnik Kościoła rzymskiego.....	141
3. Listy apostolskie.....	141
4. Pierwsi następcy apostołów.....	143
5. Ostatnie po Chrystusie oblężenie Żydów.....	147
6. Panujący wśród Żydów głód.....	149

7. Przepowiednie Chrystusa.....	157
8. Znaki poprzedzające wojnę	161
9. Józef i pisma, które pozostawił	163
10. Święte księgi wymieniane przez Józefa	165
11. Symeon zwierzchnikiem Kościoła jerozolimskiego po śmierci Jakuba.....	167
12. Rozkaz Wespazjana, by odszukać potomków Dawida	169
13. Anaklet, drugi biskup rzymski	169
14. Abilios, drugi zwierzchnik Kościoła aleksandryjskiego.....	169
15. Klemens, trzeci biskup rzymski	169
16. List Klemensa	171
17. Prześladowanie za rządów Domicjana	171
18. Jan Apostoł i Apokalipsa	171
19. Rozkaz Domicjana, by wymordować potomków Dawida	173
20. Krewni naszego Zbawiciela.....	173
21. Kerdon, trzeci zwierzchnik Kościoła aleksandryjskiego	175
22. Ignacy, drugi biskup antiocheński	177
23. Opowieść o Janie Apostole	177
24. Porządek Ewangelii.....	181
25. Powszechnie uznane księgi święte i pisma wątpliwe	187
26. Szarlatan Menander	189
27. Herezja ebionitów.....	191
28. Herezjarcha Keryntos.....	193
29. Mikołaj i biorący od niego nazwę nikolaici	195
30. Apostołowie, którzy żyli w związkach małżeńskich.....	195
31. Śmierć Jana i Filipa	197
32. Męczeństwo Symeona, biskupa jerozolimskiego.....	199
33. Rozkaz Trajana, by ścigać chrześcijan	201
34. Ewaryst, czwarty zwierzchnik Kościoła rzymskiego	203
35. Justus, trzeci biskup jerozolimski	205
36. Ignacy i jego listy.....	205
37. Wybitni ewangelisci owych czasów	209
38. List Klemensa i dzieła mylnie mu przypisywane.....	211
39. Pisma Papiasza.....	213
 KSIĘGA CZWARTA	 219
1. Biskupi rzymscy i aleksandryjscy w czasach Trajana	223
2. Cierpienia, jakie dotknęły Żydów za jego panowania	223
3. Apologeci wiary za Hadrianą	225
4. Biskupi rzymscy i aleksandryjscy za czasów Hadrianą.....	227
5. Biskupi jerozolimscy od czasów Zbawiciela do Hadrianą	227
6. Ostatnie oblężenie Żydów za panowania Hadrianą	229
7. Ówcześni twórcy fałszywej tak zwanej gnozy	229

8. Pisarze kościelni.....	235
9. List Hadriana zabraniający karania nas bez sądu.....	237
10. Biskupi rzymscy i aleksandryjscy za panowania Antonina.....	239
11. Ówczśni twórcy herezji.....	239
12. Apologia Justyna do Antonina.....	243
13. List Antonina do Związku Azjatyckiego o naszej nauce.....	243
14. Informacje o Polikarpie, uczniu apostołów.....	245
15. O tym, jak Polikarp za panowania Werusa razem z innymi poniósł śmierć męczeńską w mieście Smyrna.....	247
16. O tym, jak Justyn Filozof poniósł śmierć męczeńską, głosząc w Rzymie słowo Boże.....	261
17. Męczennicy, których Justyn wspomina w swoich pismach.....	263
18. Pisma Justyna, które zachowały się do naszych czasów.....	267
19. Zwierzchnicy Kościoła rzymskiego i aleksandryjskiego za panowania Werusa.....	271
20. Zwierzchnicy Kościoła antiocheńskiego.....	271
21. Słynni ówczśni pisarze kościelni.....	271
22. Hegesippos i ci, o których wspomina.....	271
23. Dionizy, biskup koryncki, i <i>Listy</i> , które napisał.....	275
24. Teofil, biskup antiocheński.....	279
25. Filip i Modest.....	279
26. Meliton i ci, o których wspomina.....	281
27. Apolinary.....	285
28. Muzanos.....	285
29. Herezja Tacjana.....	287
30. Bardesanes Syryjczyk i przypisywane mu dzieła.....	289
 KSIĘGA PIĄTA.....	 291
1. Ilu ludzi i jak w Galii za panowania Werusa stawalo do walki w obronie religii.....	297
2. Jak mili Bogu męczennicy przyjmowali tych, którzy upadli w czasie prześladowania, i troszczyli się o nich.....	315
3. Objawienie, jakie miał we śnie męczennik Attalos.....	319
4. Rekomendacja, jaką męczennicy dali swym listem Ireneuszowi.....	321
5. Jak Bóg wysłuchał modlitw wiernych i zesłał deszcz cesarzowi Markowi Aureliuszowi.....	321
6. Katalog biskupów rzymskich.....	325
7. Cudowne siły, jakie aż do owych czasów działały wśród wiernych.....	325
8. Pisma Boże według Ireneusza.....	327
9. Biskupi za panowania Komodusa.....	333
10. Filozof Pantajnos.....	333
11. Klemens Aleksandryjski.....	335
12. Biskupi jerozolimscy.....	335

13. Rodon i wspomniany przez niego konflikt z marcjonitami.....	337
14. Fałszywi prorocy katafrygijscy	339
15. Schizma spowodowana w Rzymie przez Blastona.....	341
16. Informacje o Montanie i jego fałszywych prorokach	341
17. Miltiades i napisane przez niego księgi.....	349
18. Odparcie argumentów katafrygów przez Apoloniusza; osoby, o których wspomina.....	351
19. Zdanie Serapiona o herezji frygijskiej	355
20. Pisemne rozprawienie się Ireneusza z rzymskimi schizmatykami	357
21. Męczeńska śmierć Apoloniusza w Rzymie	359
22. Ówczesni słynni biskupi	361
23. Spór, jaki powstał wówczas w sprawie Wielkanocy	361
24. Sprzeciw Azji.....	363
25. Powszechna jednomyślność w sprawie Wielkanocy	369
26. Wspaniałe dzieła Ireneusza, które dotrwały do naszych czasów.....	369
27. Zachowane pisma innych znaczących wówczas osób	371
28. Pierwsi propagatorzy herezji Artemona, ich tryb życia i bezczelne fałszowanie Pisma Świętego.....	371
 KSIĘGA SZÓSTA.....	 379
1. Prześladowanie w czasach Sewera.....	383
2. Gorliwość Orygenesza od najmłodszych lat.....	383
3. O tym, że już we wczesnej młodości głosił słowo Boże	387
4. O tym, ilu jego uczniów poniosło śmierć męczeńską.....	391
5. Potamiena.....	393
6. Klemens Aleksandryjski	395
7. Juda Pisarz.....	395
8. Zuchwały czyn Orygenesza.....	397
9. Cuda Narcyza.....	399
10. Biskupi jerozolimscy	401
11. Aleksander.....	401
12. Serapion i jego zachowane pisma.....	405
13. Pisma Klemensa.....	407
14. Pisma, które wymienia Klemens.....	409
15. Heraklas.....	411
16. Gorliwość Orygenesza w studiowaniu Pisma Świętego	413
17. Symmach tłumacz	413
18. Ambroży	415
19. Zachowane wspomnienia o Orygenesie	415
20. Dzieła ówczesnych pisarzy.....	423
21. O biskupach tamtych czasów	423
22. Dzieła Hipolita, które zachowały się do naszych czasów	425

23. Gorliwość Orygenesza oraz o tym, jak dostąpił godności kościelnego prezbiteratu	425
24. Pisma egzegetyczne napisane przez Orygenesza w Aleksandrii	427
25. W jaki sposób Orygenes wymieniał pisma obu Testamentów	429
26. Heraklas obejmuje stolicę biskupią w Aleksandrii	433
27. Stosunek biskupów do Orygenesza	433
28. Prześladowanie Maksymina	435
29. Fabian w cudowny sposób zostaje wskazany przez Boga jako biskup Rzymu	435
30. Jak wielu uczniów miał Orygenes	437
31. Afrykańczyk	437
32. Komentarze Orygenesza napisane w Cezarei Palestyńskiej	439
33. Błąd Beryllusa	441
34. Wydarzenia za panowania Filipa	441
35. Dionizy obejmuje stolicę biskupią po Heraklasie	443
36. Inne dzieła napisane przez Orygenesza	443
37. Różnica zdań wśród Arabów	445
38. Herezja helkesaitów	445
39. Wydarzenia za panowania Decjusza	447
40. Losy Dionizego	449
41. Męczennicy z Aleksandrii	451
42. Inne wydarzenia opowiedziane przez Dionizego	457
43. Nowatus, jego sposób życia i herezja	461
44. Opowieść Dionizego o Serapionie	469
45. List Dionizego do Nowatusa	471
46. Inne listy Dionizego	471
 KSIĘGA SIÓDMA	 475
1. Przewrotność Decjusza i Gallusa	479
2. Ówczesni biskupi rzymscy	479
3. Cyprian razem z podlegającymi mu biskupami jako pierwszy ogłasza zasadę, że nawracających się z obłędu heretyckiego należy oczyszczać przez chrzest	481
4. Listy Dionizego napisane na ten temat	481
5. Pokój po ustaniu prześladowania	481
6. Herezja Sabeliusza	483
7. Wielce ohydny błąd heretyków, zesłana przez Boga wizja Dionizego i przyjęty przez niego kanon kościelny	485
8. Fałszywa nauka Nowatusa	487
9. Bezbożny chrzest heretyków	487
10. Walerian i jego prześladowanie	489
11. Losy Dionizego i braci w Egipcie	493
12. Męczennicy z Cezarei Palestyńskiej	501

13. Pokój za rządów Galiena.....	503
14. Biskupi tamtych czasów.....	503
15. Męczeńska śmierć Marinusa w Cezarei.....	505
16. i 17. Opowieść o Astyriosie.....	507
18. Pomniki wielkiej mocy Zbawiciela w Paneadzie.....	507
19. Tron Jakubowy.....	509
20. Listy święteczne Dionizego i zawarty w nich kanon wielkanocny.....	509
21. Wydarzenia w Aleksandrii.....	511
22. Szerząca się wówczas choroba.....	515
23. Panowanie Galiena.....	517
24. Nepos i jego schizma.....	519
25. Apokalipsa Jana.....	523
26. Listy Dionizego.....	531
27. Paweł z Samosaty i herezja, jaką wywołał w Antiochii.....	531
28. Biskupi tamtych czasów.....	533
29. i 30. Pokonanie Pawła i złożenie z urzędu.....	533
31. Innowiercze szaleństwo manichejczyków, które właśnie wtedy się zaczęło.....	543
32. Osoby duchowne, które odznaczyły się za naszych czasów i dożyły zburzenia kościołów.....	543
 KSIĘGA ÓSMA.....	 555
1. Wydarzenia poprzedzające współczesne prześladowanie.....	557
2. Zburzenie kościołów.....	561
3. Zachowanie tych, którzy w czasie prześladowania stanęli do walki....	561
4. Sławetni Boży męczennicy, którzy ze względu na wiarę ozdobieni rozmaitymi wieńcami, odcisnęli ślad w pamięci całego świata.....	563
5. Wydarzenia w Nikomedii.....	565
6. Wydarzenia w pałacu cesarskim.....	567
7. Egipcjanie w Fenicji.....	571
8. Wydarzenia w Egipcie.....	573
9. Wydarzenia w Tebaidzie.....	573
10. Pisemna relacja męczennika Fileasa z wydarzeń aleksandryjskich.....	577
11. Wydarzenia we Frygii.....	581
12. Wiele innych mężczyzn i kobiet, którzy walczyli w różny sposób.....	581
13. Dostojnicy kościołni, którzy prawdę głoszonej przez siebie religii potwierdzili własną krwią.....	585
14. Zachowanie wrogów religii.....	591
15. Losy pogan.....	597
16. Poprawa sytuacji.....	597
17. Odwołanie prześladowania przez władców.....	599

KSIĘGA DZIEWIĄTA.....	605
1. Obłudna tolerancja.....	607
2. Ponowne pogorszenie położenia chrześcijan.....	611
3. Posąg nowego bóstwa postawiony w Antiochii.....	611
4. Wydane przeciwko nam rozporządzenia.....	613
5. Fałszywe 'Dzieje'.....	613
6. Ówcześni męczennicy.....	615
7. Edykt przeciwko nam wypisany na stelach.....	615
8. Późniejsze wydarzenia czasu głodu, zarazy i wojen.....	621
9. Tragiczny koniec życia tyranów i ich ostatnie słowa przed śmiercią.....	625
10. Zwycięstwo miłych Bogu cesarzy.....	633
11. Ostateczna zagłada wrogów religii.....	641
 KSIĘGA DZIESIĄTA.....	 645
1. Pokój, który raczył nam dać Bóg.....	647
2. Odbudowa kościołów.....	649
3. Uroczystości poświęcenia kościołów, jakie odbywały się we wszystkich miejscach.....	651
4. Uroczysta mowa o świetnym stanie naszych spraw.....	651
5. Odpisy praw cesarskich wydanych na korzyść chrześcijan.....	681
6. Odpis listu, w którym cesarz przydziela Kościołom środki finansowe.....	689
7. Odpis listu, w którym cesarz nakazuje zwolnić zwierzchników kościelnych z wszelkich powinności państwowych.....	691
8. Późniejsza niegodziwość Licyniusza i jego straszny koniec.....	693
9. Zwycięstwo Konstantyna oraz o tym, co z jego łaski przypadło w udziale poddanym państwa rzymskiego.....	699
 INDEKS BIBLIJNY.....	 703
INDEKS DZIEŁ CYTOWANYCH I WZMIANKOWANYCH.....	709
INDEKS OSÓB.....	717
INDEKS MIEJSC I NAZW GEOGRAFICZNYCH.....	755
INDEKS RZECZOWY.....	765
TABELE CHRONOLOGICZNE.....	785

„Źródła Myśli Teologicznej”

Serię redagują:

Arkadiusz Baron, Henryk Pietras

1. Orygenes, *O zasadach*, 1996
2. Atanazy, *Listy do Serapiona*, 1996
3. Pamfil, *Obrona Orygenesesa*, Rufin, *O sfalszowaniu pism Orygenesesa*, 1996
4. *Trójca Święta*. Tertulian, *Przeciw Prakseaszowi*, Hipolit, *Przeciw Noetosowi*, 1997
5. Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła Apostoła do Rzymian*, 1997
6. Orygenes, *Korespondencja*, 1997
7. Ireneusz z Lyonu, *Wykład nauki apostoelskiej*, 1997
8. Hieronim, *Komentarz do Księgi Jonasza*, 1998
9. Teodoret z Cyru, *Komentarz do I i II Listu do Koryntian*, 1998
10. Orygenes, *Komentarz do Ewangelii według Mateusza*, (cz. 1), 1998
11. Grzegorz Cudotwórca, *Mowa na cześć Orygenesesa*, 1998
12. *Grzech pierworodny*. Augustyn, *Proces Pelagiusza*, 1999
13. Mariusz Wiktoryn, *Dzieła egzegetyczne*, 1999
14. Teodoret z Cyru, *Komentarz do listów do Galatów, Efezjan, Filipian i Kolosan*, 1999
15. Pelagiusz, *Komentarz do Listu św. Pawła do Rzymian*, 1999
16. Orygenes, *Homilie o Księgach Izajasza i Ezechiela*, 2000
17. *Demonologia w nauce Ojców Kościoła*. Hipolit, *O antychryście*, 2000
18. Jan Chryzostom, *Homilie na Ewangelię wg św. Mateusza*, (cz. 1; hom. 1-40), 2000
19. Ambrozjaster, *Komentarz do Listu św. Pawła do Rzymian*, 2000
20. Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listów do Tes., Tym., Tyt., Filem. i Hebr.*, 2001
21. Grzegorz z Nyssy, *Drobne pisma trynitarne*, 2001
22. Klemens Aleksandryjski, *Wypisy z Theodota*, 2001
23. Jan Chryzostom, *Homilie na Ewangelię wg św. Mateusza*, (cz. 2; hom. 41-90), 2001
24. *Dokumenty Soborów Powszechnych*, tom I, 2001
25. Orygenes, *Komentarz do Ewangelii według Mateusza*, (cz. 2), 2002
26. *Dokumenty Soborów Powszechnych*, tom II, 2002
27. Orygenes, *Komentarz do Ewangelii według św. Jana*, 2003
28. Ambrozjaster, Hieronim, Pelagiusz, *Komentarze do Listu do Tytusa*, 2003
29. Rufin z Akwilei, *Obrona przed zarzutami Hieronima*, 2003
30. *Dokumenty Soborów Powszechnych*, tom III, 2003
31. Ambroży, *Wyjaśnienie symbolu. O tajemnicach. O sakramentach*, 2004
32. Orygenes, Hieronim, *Homilie o Księdze Psalmów*, 2004
33. *Dokumenty Soborów Powszechnych*, tom IV, 2004
34. Grzegorz z Nyssy, *Homilie do błogosławieństw*, 2005
35. Nowacjan, *O Trójcy Świętej*, 2005
36. *Korespondencja między chrześcijaninem a muzułmaninem*, 2005
37. *Dokumenty synodów od 50 do 381 roku*, (Synody i Kolekcje Praw, tom I), 2006
38. Augustyn z Hippony, *O chrzcie*, 2006
39. Grzegorz z Nyssy, *O stworzeniu człowieka*, 2006
40. Aureliusz Prudencjusz Klemens, *Wieniec męczeńskie*, 2006
41. Jan Chryzostom, *Mowy przeciwko judaizantom, Żydom i Hellenom*, 2007
42. *Konstytucje apostoelskie*, (Synody i Kolekcje Praw, tom II), 2007
43. Grzegorz z Nyssy, *Homilie do Pieśni nad Pieśniami*, 2007

44. Euzebiusz z Cezarei, *Życie Konstantyna*, 2007
45. Jan Chryzostom, *Homilie na Księgę Rodzaju (seria pierwsza: Rdz 1-3)*, 2008
46. Hieronim ze Strydonu, *Komentarz do Ewangelii według św. Mateusza*, 2008
47. Jan Chryzostom, *Komentarz do Listu św. Pawła do Galatów*, 2008
48. Juniliusz Afrykańczyk, *Zasady Prawa Bożego*, 2008
49. *Kanony Ojców Greckich (Synody i Kolekcje Praw, tom III)*, 2009
50. Grzegorz z Nyssy, *Życie Mojżesza*, 2009
51. Grzegorz z Nyssy, *Homilie do Eklezjastesy*, 2009
52. *Dokumenty synodów od 381 do 431 roku, (Synody i Kolekcje Praw, tom IV)*, 2010
53. Augustyn, Piotr Chryzolog, Wenancjusz Fortunatus, *Symbol Apostolski w nauczaniu Ojców*, 2010
54. Hieronim ze Strydonu, *Listy I (1-50)*, 2010
55. Hieronim ze Strydonu, *Listy II (51-79)*, 2010
56. Optat z Milewy, *Traktat przeciw donatystom*, 2011
57. Św. Cezary z Arles, *Kazania do ludu (1-80)*, 2011
58. *Księgi pokutne, (Synody i Kolekcje Praw, tom V)*, 2011
59. Jan Damasceński, *Dialektyka albo Rozdziały filozoficzne. O herezjach*, 2011
60. Atanazy Wielki, *O dekretach Soboru Nicejskiego. O wypowiedzi Dionizego. O synodach w Rimini i Seleucji*, 2011
61. Hieronim ze Strydonu, *Listy III (80-115)*, 2011
62. *Dokumenty synodów od 432 do 505 roku, (Synody i Kolekcje Praw, tom VI)*, 2011
63. Hieronim ze Strydonu, *Listy IV (116-130)*, 2011
64. Orygenes, *Homilie o Księdze Rodzaju. Homilie o Księdze Wyjścia*, 2012
65. Filon Aleksandryjski, *Flakkus. Pierwszy pogrom Żydów w Aleksandrii*, 2012
66. Izydor z Sewilli, *Sentencje*, 2012
67. Atanazy Wielki, *Mowy przeciw arianom I-III*, 2013
68. Hieronim ze Strydonu, *Listy V (131-156)*, 2013
69. Orygenes, *Homilie o Księdze Kapłańskiej*, 2013
70. Euzebiusz z Cezarei, *Historia kościelna*, 2013

„Źródła Myśli Teologicznej”

(spis alfabetyczny)

- Ambrozjaster, *Komentarz do Listu św. Pawła do Rzymian*, 2000 (19)
- Ambroży z Mediolanu, *Wyjaśnienie symbolu. O tajemnicach. O sakramentach*, 2004 (31)
- Atanazy Wielki, *Listy do Serapiona*, 1996 (2)
- Atanazy Wielki, *Mowy przeciw arianom I-III*, 2013 (67)
- Atanazy Wielki, *O dekretach Soboru Nicejskiego. O wypowiedzi Dionizego. O synodach w Rimini i Seleucji*, 2011 (60)
- Augustyn z Hippony, *O chrzcie*, 2006 (38)
- Cezary z Arles, *Kazania do ludu (1-80)*, 2011 (57)
- Demonologia w nauce Ojców Kościoła*. Hipolit, *O antychryście*, 2000 (17)
- Dokumenty Soborów Powszechnych*, tom I, 2001 (24)
- Dokumenty Soborów Powszechnych*, tom II, 2002 (26)
- Dokumenty Soborów Powszechnych*, tom III, 2003 (30)
- Dokumenty Soborów Powszechnych*, tom IV, 2004 (33)
- Dokumenty synodów od 381 do 431 roku*, (*Synody i Kolekcje Praw*, tom IV), 2010 (52)
- Dokumenty synodów od 432 do 505 roku*, (*Synody i Kolekcje Praw*, tom VI), 2011 (62)
- Dokumenty synodów od 50 do 381 roku*, (*Synody i Kolekcje Praw*, tom I), 2006 (37)
- Euzebiusz z Cezarei, *Życie Konstantyna*, 2007 (44)
- Euzebiusz z Cezarei, *Historia kościelna*, 2013 (70)
- Filon Aleksandryjski, *Flakkus. Pierwszy pogrom Żydów w Aleksandrii*, 2012 (65)
- Grzech pierworodny*. Augustyn, *Proces Pelagiusza*, 1999 (12)
- Grzegorz Cudotwórca, *Mowa na cześć Orygenesza*, 1998 (11)
- Grzegorz z Nyssy, *Drobne pisma trynitarne*, 2001 (21)
- Grzegorz z Nyssy, *Homilie do błogosławieństw*, 2005 (34)
- Grzegorz z Nyssy, *Homilie do Eklezjastesa*, 2009 (51)
- Grzegorz z Nyssy, *Homilie do Pieśni nad Pieśniami*, 2007 (43)
- Grzegorz z Nyssy, *O stworzeniu człowieka*, 2006 (39)
- Grzegorz z Nyssy, *Życie Mojżesza*, 2009 (50)
- Hieronim ze Strydonu, *Komentarz do Ewangelii według św. Mateusza*, 2008 (46)
- Hieronim ze Strydonu, *Komentarz do Księgi Jonasza*, 1998 (8)
- Hieronim ze Strydonu, *Listy I (1-50)*, 2010 (54)
- Hieronim ze Strydonu, *Listy II (51-79)*, 2010 (55)
- Hieronim ze Strydonu, *Listy III (80-115)*, 2011 (61)
- Hieronim ze Strydonu, *Listy IV (116-130)*, 2011 (63)
- Hieronim ze Strydonu, *Listy V (131-156)*, 2013 (68)
- Homilie o Księdze Psalmów*. Orygenes, Hieronim, 2004 (32)
- Ireneusz z Lyonu, *Wykład nauki apostoelskiej*, 1997 (7)
- Izydor z Sewilli, *Sentencje*, 2012 (66)
- Jan Chryzostom, *Homilie na Ewangelię wg św. Mateusza*, (cz. 1; hom. 1-40), 2000 (18)
- Jan Chryzostom, *Homilie na Ewangelię wg św. Mateusza*, (cz. 2; hom. 41-90), 2001 (23)
- Jan Chryzostom, *Homilie na Księgę Rodzaju (seria pierwsza: Rdz 1-3)*, 2008 (45)
- Jan Chryzostom, *Komentarz do Listu św. Pawła do Galatów*, 2008 (47)
- Jan Chryzostom, *Mowy przeciwko judaizantom, Żydom i Hellenom*, 2007 (41)
- Jan Damasceński, *Dialektyka albo Rozdziały filozoficzne. O herezjach*, 2011 (59)
- Juniliusz Afrykańczyk, *Zasady Prawa Bożego*, 2008 (48)
- Kanony Ojców Greckich (Synody i Kolekcje Praw*, tom III), 2009 (49)

- Klemens Aleksandryjski, *Wypisy z Theodota*, 2001 (22)
Komentarze do Listu do Tytusa. Ambrozjaster, Hieronim, Pelagiusz, 2003 (28)
Konstytucje apostolskie, (*Synody i Kolekcje Praw*, tom II), 2007 (42)
Korespondencja między chrześcijaninem a muzułmaninem, 2005 (36)
Księgi pokutne, (*Synody i Kolekcje Praw*, tom V), 2011 (58)
Mariusz Wiktorzyn, *Dziela egzegetyczne*, 1999 (13)
Nowacjan, *O Trójcy Świętej*, 2005 (35)
Optat z Milewy, *Traktat przeciw donatystom*, 2011 (56)
Orygenes, *Homilie o Księdze Kapłańskiej*, 2013 (69)
Orygenes, *Homilie o Księdze Rodzaju. Homilie o Księdze Wjścia*, 2012 (64)
Orygenes, *Homilie o Księgach Izajasza i Ezechiela*, 2000 (16)
Orygenes, *Komentarz do Ewangelii według Mateusza*, (cz. 1), 1998 (10)
Orygenes, *Komentarz do Ewangelii według Mateusza*, (cz. 2), 2002 (25)
Orygenes, *Komentarz do Ewangelii według św. Jana*, 2003 (27)
Orygenes, *Korespondencja*, 1997 (6)
Orygenes, *O zasadach*, 1996 (1)
Pamfil, *Obrona Orygenesesa*, Rufin, *O sfalszowaniu pism Orygenesesa*, 1996 (3)
Pelagiusz, *Komentarz do Listu św. Pawła do Rzymian*, 1999 (15)
Prudencjusz Aureliusz Klemens, *Wience męczeńskie*, 2006 (40)
Rufin z Akwilei, *Obrona przed zarzutami Hieronima*, 2003 (29)
Symbol Apostolski w nauczaniu Ojców. Augustyn z Hippony, Piotr Chryzolog, Wenancjusz Fortunatus, 2010 (53)
Teodoret z Cyru, *Komentarz do I i II Listu do Koryntian*, 1998 (9)
Teodoret z Cyru, *Komentarz do listów do Galatów, Efezjan, Filipian i Kolosan*, 1999 (14)
Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listów do Tes., Tym., Tyt., Filem. i Hebr.*, 2001 (20)
Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła Apostoła do Rzymian*, 1997 (5)
Trójca Święta. Tertulian, *Przeciw Prakseaszowi*, Hipolit, *Przeciw Noetosowi*, 1997 (4)